This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

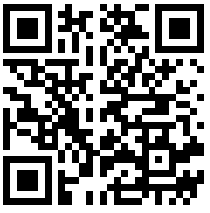

B 1,420,422

Digitized by Google

PROPERTY OF
University of
Michigan
Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

KNJIGA TREĆA

GOD. III. ZAGREB, PROSINAC 1930. BROJ 12.

Digitized by Google

v.3

Digitized by Google

12-21851

SADRŽAJ:

		Strana
Aleksandar Irina:	Prozore širom	17
	Trojica	152
	Evgenije Ivanović Zamjatin	451
Alfirević Frane:	Lutalac Bogu	341
Andrassy Dr. Juraj:	Desetgodišnjica Društva Naroda . . . . 135 i	187
	Stogodišnjica Francuske Sjev Afrike	281
Augustinčić Anton:	Otmica	
	Na odmoru	
	Model za spomenik Dra Ante Radića (umjetnički prilog)	
B.:	Arheološko otkriće u Lici	235
B. H.:	»Napredak« hrv. narodni kalendar	572
Babić Ljubo:	Franc Mosereel	71
	Djuro Tiljak	75
	Izložba radova za parcelaciju »Zakl. bolnice«	75
	Klub Šestorice	121
	Dvije izložbe	121
	Odgovor Djuri Tiljku	122
	Strzygowski i starohrvatska umjetnost	173
	Ne nagrdjujmo Dubrovnika	181
	Stogodišnjica Camilla Pissarra	182
	Cezanne u Galeriji Pigalle	183
	Slikarska kronika	234
	Još o g. M. Djuriću	272
Becić Vladimir:	Umjetnički prilog (Glava dječaka), Akt Bosanski pejsaž	
Blagojević Desimir:	Jutarnja ptičija smrt nad morem	403
	Melankolija vilinih konjica	506
Bogner Dr. Josip:	Polemika oko Hrvatske Moderne	114
	Hrvatska Moderna	159
	Počeci ekspresionizma u hrvatskoj književnosti	343
Bonifačić Dr. A.:	Pjesme Gejša	126
	More	305
Cesarec August:	Na gradskoj tržnici	68
	Škrinjarkin dom vanbračne djece . . . 137 i	198
	U Faraonovom gradu mrtvih	225
	Tonček	333
	San doktora Prospera Lupusa	381
	Victor Hugo i njegovi jadnici	433
Cesarić Dobriša:	Suton	340
	Strofe o životu	443
Čengić Husnija:	Putnik	305
	Muslimani u našoj književnosti	418
	Samoća	444
	Provincijska književnost	463
	Biblioteka savremenih jugoslavenskih pisaca	480
	Zbirke najmladjih pjesnika	524
Deanović Dr. M.:	Kritik Luigio Tonelli	330
Delorko Olinko:	Živa lutka	16
	Suvišna žrtva	207
	O dalmatinskim piscima, uz Lovrićev roman »Neodoljiva mladost«	569

Digitized by Google

		Strana
Đokić Srđa:	O Bunjevcima, svezak »Književnog Severa«	568
Domboj Josip:	Mistika i mistifikatori. Beogradska kritika	575
Domjanić Dr. Dragutin:	Kapela	390
Domović Franjo:	Pjesma o dimnjaku	444
Dončev N.:	Hristo Botev	364
Dufresne:	Kompozicija, umjetnički prilog	
Durman Milan:	Novi Mesija iz Sarajeva	124
	Roman mlade Slovenije	185
	Upton Sinclair: Hodočašće ljubavi	239
	Anatolij Marienhof: Roman bez laži	240
	N. Ognjov: Dnevnik Kostje Rjabceva	279
	O gospodji Malinskoj i g. Kulundžiću	330
	Umjetnost i društvo	354
	Ideološki profil Dra Mirka Kusa-Nikolajeva	378
	Roman jednog »karbonara«	475
	Kazališni pregled	479
	Tragikomedija slobodnog pera	522
	Kazališni pregled	527
	Gostovanje osječkog kazališta. Sheriff. Svršetak puta	574
Frangeš Branka	Izložba naše seljačke umjetnosti i obrta u Haagu	32
Frol Ivo:	Srh proljeća	207
Galogaža Stevan:	Ona žena sa sela	458
Gligorić Velibor	O Radoju Domanoviću: »Otvorene karte«	519
	Kulturni rad beogradskih dnevnih listova	547
	»Neobičan svijet« Siniše Kordića	563
Grgoševič Zlatko:	Naši nacionalni kompozitori i njihovi kritici	252
Hanžeković Dr. Mato:	Na djedovini 502 i	539
	Povodom jubilarnog spisa vinkovačke gimnazije	566
Ivanković Rude:	Osvrt na stanje naše likovne umjenosti	477
Ivanović E. Zamjatin:	Mamaj	448
Iveković Mladen:	Victor Hugo izvan romantike	563
K. O.:	»Prosvjeta« kalendar	573
Kikić Hasan:	Poslije platne subote	410
	Hercegovački pjesnici	425
	Literarna fizionomija današnjeg Sarajeva	472
Knoll Dr. Petar:	Urbanizam s osobitim obzirom na stari Zagreb	189
Kočar Slavko:	Licentia poetica	234
Krajač Dr. Ivan:	Jugoslavija. Jugoslavenski turizam	133
	Novo djelo o alpinizmu	560
Kreft Bratko:	Problemi današnjeg kazališta	144
Krleža Miroslav:	Klanfar na Varadijevu	1
	Pro domo sua	58
	O našoj kazališnoj kritici	429
	Slučaj g. Rudolfa Meixner-a	481
	Nekoliko rečenica g. Stanka Tomašića	529
	O pameti gosp. Rudolfa Ivanovića Meixner-a	554
Majer Dr. Miro:	Jubilej Vere Hržić	34
	Deklamaciono veče Raula Aslana	34
	Gostovanje Hudožestvenog teatra	79
	Amerikanska jahta u splitskoj luci	79
	Landolov: »Nismo li to svi«	80
	Petgodišnji jubilej Alfreda Grünhuta	274
	W. S. Maugham: Constance	130
	Stogodišnjica francuske romantike	183
	Hrvatsko narodno kazalište: Gostovanja u drami	237
	Suvremeno kazalište	257
Majer Vjekoslav:	Ugljenari u gori	243
Makanec Dr. Julije:	Remarque srednjoškolaca	238

Digitized by Google

		Strana
Markovac Dr. Pavao:	Opera	34
	Koncerti	35
	»Orfej u podzemlju«	82
	Koncerti	83
	Marginalije	105
	Stravinski: »Žar ptica«—Petruška	130
	Koncerti	131
	Opera	184
	Ivo Tijardović: Splitski Akvarel	183
	Dva koncerta Ljerka i Miroslava Spillera	184
	Vatroslav Lisinski	208
	Koncertna i operna kronika	235
	Hrvatsko narodno kazalište: Opera	274
Matz Rudolf:	Nikola Faller	
Mihalić Stjepan:	Smrt Vojka Babonića	263
Miše Jeronim:	Portrait slikara Račkog (Umjetnički prilog)	
Muratbegović Ahmet:	»Arslan i sin« trgovina tkanina	85
Murgić Dr. Božidar:	O čuvanju naših historijskih gradova	37
	Dr. A. Rački: Povijest grada Sušaka	38
	Knjige	38
	Etnografska biblioteka	38
	»Napredak«	40
	Uza slike starohrvatskih umjetničkih spomenika	181
Nagy Dr. Josip:	Zadnji dani Dubrovačke republike	229
	Ideja o zbližanju naroda u historijskoj pespektivi	282
Nametak Alija:	Krik	360
Nazor Vladimir:	U božijem snu	98
	Čedna pjesma	241
Perković Luka:	Iz tamnih dana	22
	Vilen konjic, Dva dječaka	54
	Stijna Streuvelse roman: »Sluga Jan«	77
	Naše revije	38
	Rodjenje dječaka	109
	Naše selo i naši seljački književnici	244
	Pjesme A. Spasojevića	324
	Pjesme Franje Domovića: Razlupano nebo	325
	Djed	349
	Bezimeni suradnici	376
	Julien Green	393
	Danko Andjelinović: U povodu knjige »Sinovi zemlje«	467
Polić Janko-Kamov:	Sloboda	385
Polić Nikola:	Zimsko sunce	100
	Žurnalizam i literatura u nas	321
	Jutro i moja soba	391
Popović Jovan:	Naš književnik u prostoru i vremenu	307
	Idejna strujanja u francuskoj literaturi	368
	Pokreti i lica u novoj madjarskoj književnosti	404
	Jules Romains: »Quand le navir...«	421
	Evropski pregled	478
Premužić Ljerka:	Slom	514
Proust Marcel:	Vinteuileva sonata	101
Predić Milan:	O Matoševom boravku u Parizu	557
Prpić Tomislav:	Vrtlar	306
Schöppel Franjo:	Napretkova zadruga (Ekonomski prilog)	133
Szabo Gjuro:	Pag zaboravljeni otok	243 i 283
Simić Novak:	Sanjari	16
	Rudanka	147
	Poezija Rade Drainca	275
	Poezija Desimira Blagojevića	326
	Hamza Humo: Slučaj Raba slikara	328

Digitized by Google

		Strana
Simić Novak:	»Virovi srca« Đina Storellia	331
	Afrika. Putopis Rastka Petrovića	371
	Stjepan Devčić: »U mutne večeri«	371
	»Pogled na razvitak srpskog romana« — Milana Vukićevića	373
	Polemike Velibora Gligorića	374
	Trag	397
	Miloš Crnjanski	423
	Ljubomir Maraković	470
	Desanka Maksimović	471
	Voćnjak. Svijetla se pale	507
	Smrt Muha	545
	Voćnjak. Mirisi putuju	351
Sulke Franjo:	Hamlet	33
	Molnarova »Olimpija«	78
	3:1 (Vesela igra Pecije Petrovića)	78
Sicel Branimir:	Na polju socijalne humanosti	268
	Sindikalizam u svijetlu socijalnog progresa	270
	Evropa i mir	465
	Barbusse—Hašek—Remarque	520
Šimić Antun Branko:	Gustav Krklec	41
	Iz dnevnika godine 1921.	235
Šimić Stanislav:	Književnika savjest	92
	Ushićenje povratka. Nevoljena djevojčica 150 i	151
	Matoš danas	299
	»Polemike« Velibora Gligorića	331
	»Nemoguće« nadrealistički almanah	332
	Virginija Woolf o modernom engleskom romanu	366
	Nešto o berlinskom teatru	379
Šimunović Dinko:	Zlatno zrno	216
Škavić Josip:	Prvi naš bohem	322
Šuflaj Dr. Milan:	Chevalier Bayard i Einstein	127
Štedimlija S.:	Ispad jedne generacije, povodom knjige »Srž«	570
Tadijanović Dragutin:	Pjesma o mom srcu	206
	Balada o zaklanim ovcama	506
Tecilazić Vinko:	O zemlji san	53
	Pod mostom ogledalo	443
	Glenway Wescott. Dr. A. Bonifačić: Ljudi zapada 129 i	186
	Lupež	546
T. V.:	Glenway Wescott. Dr. A. Bonifačić: Ljudi zapada« 129,	186
Tiljak Djuro:	Izložba M. Rašice, V. Šipeka i francuske grafike	32
	Zapad i istok likovnih problema	76
	Nature morte, Pavsage (Umietnički prilog)	
Velzek Ante:	Jack London: »Kralj Alkohol«	241
Vescott Glenway:	U guštiku	176
Wiesner Ljubo:	Kako je Matoš stigao u Paris	10
Virag Marcel:	Uz profil M. Kusa-Nikolajeva	419
Vlaisavljević Vlado:	Mačka	342
	Straža	546
P. S.:	Evropski pregled	428
V. St.:	Izložba Babić. Becić. Miše	374
R.:	Izložba Petra Dobrovića, Nikole Dobrovića, Stiovića	575

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ANTUN AUGUSTINČIĆ: **OTMICA**

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, SIJEČANJ 1930. BROJ 1.

MIROSLAV KRLEZA:

KLANFAR NA VARADIJEVU

Kasno subotnje predvečerje. Mace su već ocvale, a proljeća još nije bilo. Suton uz cestu je maglen i žalostan. Gladna i turobna sela sa slamnatim krovovima i golim živicama, s raspelima i rasklimanim taljigama, što vuku po blatu vreću kukuruznog brašna. Krave su se vraćale s paše, gladne i blatne; svaki čas bi koje živinče skočilo pred automobil, što se valjao po blatu i davao tužne, jednolične signale, snizivši brzinu na deset kilometara. Po živicama sušile se modre i crvene prnje, a žene su na otvorenim pragovima koliba ribale postelje. Žute, proste postelje iz meke jelovine, sa crvenim srcem Isusovim. Pušio se krop u škafovima, sušili se ćupovi mliječni po kolcima, roktale su svinje, kuljao je dim ispod streha, a kretnje i glasovi i boje, sve je to nestajalo u smeđoj jednoličnosti sutonje palete.

Nikada još nije se Klanfaru ovo navlačenje sa zemljom i njenim težinama pričinilo tako jalovim, kao večeras. U svojoj dabrovini, iz lakiranog i tapetiranog 60 HP Austro-Daimlera, u mimoletu od sedamdeset i pet kilometara na sat, kroz žalosnu i smeđu polutminu, njemu je ta uzorana zemlja izgledala neizrecivo teškom, a orači tako su mučno izvlačili plugove iz blata, te se činilo kao da stoje na jednom te istom mjestu, nepomični.

Prije tri dana vratio se gospodin veleindustrijalac iz Amsterdama, gdje je bio poslovno u stvari eksportnog konzorcija Q'lanfard Societé Anonyme i večeras, u svom Austro-Daimleru, on je nehotice uspoređivao ove gladne krave sa svojim holandeskim impresijama. Kao gost svog poslovnog druga, nekog amsterdamskog novčara, on je proputovao automobilom čitavi Brabant, te se preko Hertogenboscha i Nijmwegena preko Rajne vratio na liniju Arnheem-Utreht. Ona rasvjetljena, divna, bogom blagoslovljena niderlandijska zemlja, sa svojom kanalizacijom i asfaltiranim cestama, izgledala mu je večeras

Digitized by Google

spram ovog blata i gladnih krava edenskom slikom. Tamo su štale popločene modro-bijelim porculanom, a ovdje je sve sušičavo i metiljavo, tu vjetar svira kroz tavanske rogove, a električne žarulje na daleko nitko ne pozna.

— Kako je jalova ova naša prokleta zemlja, kako je teška! Kako je glupo iz te zemlje izvlačiti žito na tako nerentabilan sredovječni način, s jednim plugom i s jednom kravicom, kao što se to kod nas ljudi muče. To zrnje znatno je skuplje od kanadskog i čemu da se ovdje ore na pol jutra, kad Kanada ore na trideset hiljada jutara *u jednom,* racionalnije i jeftinije? Gdje je to ostalo iza holandeskih šparga i jagoda?

U daljini iz parka zasjala su okna jurjevskog dvorca pokojne grofice Harbuval-Montherlandt, i nova tkaonica sa rasvjetljenim pačetvorinama svojih ogromnih prozora, blistala je nemirno u ovoj turobnoj polutmini, kao masa svečano rasvjetljenih slikarskih ateljera, u kojima se događaju neke neobično radosne stvari. Oko Varadijevog na stotinu kilometara, Klanfar je savršeno dobro poznavao teren i sve feudalne i industrijalne objekte na njemu. I to je bilo u njemu tipično klanfarsko, da nije gledao paysage u perspektivi slikarskoj, nego seljački, stvarno, empirijski: *jedina klanfarska perspektiva bila je za njega perspektiva privredna!*

— Tu je Imrey preuzeo Nugentovu grofovsku ekonomiju i danas peče špiritus. Kod toga je zainteresirana Industrijalna sa 47%. S 22% amortizacije to se ne će otplatiti još barem jedanaest godina! Potpuno zrakoplovno i hohštaplersko poduzeće! Bilo bi zanimivo znati tko drži tog sumnjivog Imreya u Industrijalnoj? Goldberger? A ovo je Montherlandtičino Jurjevo. Tu »Tkanex« [»Tkanina Eksport« D. D.] gradi svoju drugu predionicu. Tu su poljski čifuti koferaši zainteresirani sa 70% Sasvim lihvarska rabota. Plaćaju ove zagorske cure sa 12 D dnevnice!

Gospodin veleindustrijalac Klanfar sa svojih 94.000 D mjesečnog dohotka samo od Q'lanfard S. A., bio je stopostotni i osvjedočeni antisemit. On je semitizam smatrao sinonimom za strani kapitalizam, a kapitalizam bio je za njega stran *tako dugo dok se i on nije našao negdje kod jednog zelenog sukna kao savjetnik ili bezimeni član upravnog vijeća.* Kod direkcije Montano-Bauksita D. D. gdje je Klanfar bio zainteresiran sa nekih 700.000 D a vukao je izvanredne mjesečne tantijeme oko 16.000 D osim svoje redovne 11% dividende na glavnicu, kod tog ogromnog međunarodnog poduzeća, bili su zainteresirani Švedi sa 80%, pak je Klanfar *unatoč toga* napisao pod svojim vlastitim potpisom u demokratskom »Slovu« jedan vehementan članak protiv *»maglenih i ni na čemu osnovanih insinuacija, kao da je naša industrija u stranim rukama. Ona je naša narodna i jedina nada, da riješimo naš nacionalno-ekonomski problem na pristojan i evropski način«!*

Stakleni krovovi predionica »Tkanexovih« na Jurjevu, novi crveni dimnjaci s bijelim barjacima dima, kantine, električna rasvjeta jurjev-

Digitized by Google

ske ceste, jedna harmonika što se čula kroz poluotvorena vrata krčme, sve je to u onoj sivoj jednoličnosti sutonje žalosti odjeknulo veselo kao zveket praporaca.

— Dolaze ovi čifutski koferaši i pretvaraju ovu maglu u pristojnu električnu rasvjetu, vrag ih odnio! A »Tkanex« se zanima i za Varadijevo. Kod njegovog advokata doktora Križovca postoji već mjesec dana »Tkanexova« ponuda da proda Varadijevo. Daju mu milijun i devetstotina hiljada!

— A tu su te nove industrijalne kolonije na Janekovčini? Pak što hoće ovi socijalisti? To su sasvim pristojne kućice i svaka ima svoj mali vrt i kotac! Naravno: cementari i rudari ne mogu igrati golf, to je barem jasno! Tu je generaldirektor M. imao svoje neprilike s prošlogodišnjim štrajkom. Ljudi hoće da rade, da se zaposle, da ne gladuju, da imaju svoj krov nad glavom, da zarade jedan minimum, i to je više nego ništa, a nekoliko besavjesnih šuftova *s terorom odozdo,* sprječava konsolidaciju na 17 Dinara dnevnice. Čovjek stvara mogućnost rada, mogućnost novih nacionalno-ekonomskih izvora, mogućnost da se jedan ovako 100 % pasivan i prenapučen kraj *donekle* (kako-tako) pridigne, da se ti prosjaci barem *kako-tako* iskrpaju i ishrane, a tu se svaka mogućnost pridizanja naroda i narodnog blagostanja sprječava odozdo, a sve je jedan sasvim običan politikantski švindl! Samo industrijalizacija i to najbrža industrijalizacija, može da nas izvuče iz ove agrarne jalovosti! To je jedina politička i nacionalna parola! A sve je drugo politikantstvo!

Zrak je bio vlažan i jugovina je valjala iznad masiva gorskih teške oblake; depresija se osjećala u svim stvarima i pojavama. Klanfar se osjećao umoran i potpuno prazan *i bez svrhe.* Austro-Daimler plovio je po blatu kao motorni čamac, a telefonski stupovi, prva svjetla po kolibama, žicara neke tvornice, što je sa svojim vagonetima natkrilila cestu, sve je to večeras Klanfaru izgledalo kao potpuno prazan i besmislen objekt, *koji je negdje — ne zna se iz kojih konkretnih razloga — izgubio svoju unutarnju svrhu.*

Čemu konačno ta beskonačna natezanja za četrdeset para povišene ili smanjene dnevnice, čemu to micanje crnih vagoneta na žicarama, čemu to plovljenje po blatnim cestama uz 75 km na sat, *kada sve to zapravo nema nikakve svoje dublje, unutarnje svrhe?* Čovjek radi kao pas i stvara si sasvim pristojnu eksistenciju, a sve je to gnjilo iznutra i nema nikakvog ljudskog dostojanstva i pravog zadovoljstva. Svemu na dnu leži nekakva otrovna Melita sa svojim lažima i komplikacijama.

Od onog nasilnog i iznenadnog preloma u predvečerje majčinog pogreba,* od onog mutnog i teškog događaja, što se dugo očekivao, a onda se odjednom provalio u mnogo surovijoj formi nego što se to mogao itko nadati, Klanfar je ostao čitavo vrijeme u potpuno neizvjesnoj praznini. On je otputovao u Holandiju, zagomilavao se novim poslovima i brigama, propio u Berlinu i Hagu dvije-tri noći

* »Književnik« God. II. br. 9, str. 315., br. 11. str. 395.

Digitized by Google

s vrlo skupim gospođama, proputovao nekoliko hiljada kilometara i sada se vratio i sada putuje na Varadijevo, a od onda prošlo je već skoro mjesec dana, da se stvar nije pomakla ni za milimetar.

Još prije svoga puta u Holandiju on je dao nalog svom advokatu i specijalistu za brakorazvodna pitanja doktoru Ivanu Križovcu, da se stavi u kontakt s doktorom Kohnom, Melitinim pravnim savjetnikom, da urede to delikatno pitanje s pravne strane. Na povratku iz Amsterdama, on je našao pismo doktora Križovca (koji je međutim otputovao u Beograd i tako nije mogao da ga izvjesti usmeno), u kome mu doktor Križovec javlja, *da presvijetla gospođa nije kod svog pravnog savjetnika ostavila nikakve direktive i koliko je ovome poznato, da se ona nalazi u posjetima kod svoje prijateljice grofice Orczyal-Dogaressza u sigetskom Szent Miklosu.*

Klanfar sada konačno nije znao što da radi? Da preda tužbu za rastavu braka, da javno optuži svoju ženu zbog nevjere, da preuzme krivnju na sebe, da tiho likvidira čitavu tu aferu i da privremeno otputuje u inostranstvo, da proda Varadijevo, da ostane u gradu, što, kako? Masa pitanja, masa nemira i glupe neizvjesnosti. Umor i dosadno glupo vozikanje po ovom strašnom blatu.

Nad Varadijevim cesta se u prilično jakom promilu spuštala niz vinograde u vijugavoj serpentini, tako da se preko oranica i šumskih parcela kod svakoga zavoja otvarao novi pogled na dolinu, gdje su zamagljena i siva brda plovila kao ostrva. Iznad ceste, na jednom proplanku između lipa i jablanova, pokazao se toranj Latinsko Gornje, barokne crkve sagrađene u slavu Svetog Ivana Glavosjeka, sa starinskim, bidermajerskim, bijelo-okrečenim farofom. Pod Latinsko-Gornje kao župu spadalo je i Varadijevo s Majurom, naseobinom, što se razvila kao kolonija slugu i majstora oko grofovskog grada, i grof Varadi bio je nekoliko stotina godina kurator župne crkve latinske. Kao župnik župe gornjolatinske bio je devedesetih godina neki Korutanac Kramer, madžaron i Khuenov kandidat na izborima devedeset i četvrte, glasoviti referent za indemnitet onog krvavog sabora madžaronskog, kad je Khuen zgazio opoziciju kao gnjilu krpu. Klanfaru je bilo upravo devet godina, kad je taj velečasni gospodin Kramer ustrijelio svoju ljubovcu, mladu Klanfarovu učiteljicu, gospodičnu Ljubicu. Slika mrtve djevojke, drvene štenge farofa, niz koje se prolio potok krvi, truplo plavokose gospodične, što se stropoštala niz stube i tako ostala ležati kao voštana lutka, više od trideset sati, dok nije stigla komisija, ta mutna i kriminalna slika ostala je u mozgu dječaka neizbrisivom, kao što ostaju zaboravljene stare fotografije među listovima knjiga. Na grofovskom majuru, među grofovskim sirarima, ciglarima, majstorima i kamerdinerima, dugo se još govorilo o pokojnoj gospodični Ljubici i o njenom romanu s grofovskim vrtljarom Švedom Larsenom. Klanfar je (kao mali dečko) u Štajnerovoj krčmi, sakriven iza šanka, prisluškivao tom šaputanju kamerdinera, a stari Joža, grofov tjelesni poslužnik pije svoj obligatni

Digitized by Google

krigl, puši lulu i govori o Larsenu, kako je svaku noć dolazio kući nekoliko minuta prije svitanja.

Stari Joža znao je da se tu radi o ljubavnoj pustolovini, ali da je to upravo učiteljica Ljubica, tko bi to bio mislio?

Uspomena na tog švedskog vrtljara sasvim je izblijedila u Klanfaru. Visok, plavokos German, giba se između rascvalog jorgovana, obrezuje georgine i sa slugama prenosi palme i oleandre u pivnicu: figura je tu, ali lica je potpuno nestalo. Upravo pod školom usporio je šofer brzinu, davajući bespomoćno signale nekom pijanom kočijašu, što nikako nije htio da skrene iz kolosjeka. Zaronjen u svoje uspomene, zamotan u krznatom pledu, u toploj i mekoj dabrovini, presvijetli gospodin veleindustrijalac Klanfar bacio je plah i uznemiren pogled na žućkastu, kišom ispranu prizemnicu. Pred školom stajali su visoki, čvorasti čempresi, lovor i u meandru obrezani zimzelen, fantastično stiliziran u spiraloidne krivulje: djelo švedskog vrtljara Larsena. Slova na crnoj tabli bila su nepromijenjeno ista, prljava, kišnicom izlizana, golubinjak su novoobojadisali svjetlomodrom bojom, a staru smokvu, što je rasla pod strehom uz lagav, tu su posjekli. Eto i četiri prozora velike školske sobe, gdje stoji u kutu ormar s punjenom sovom, s globusom i crvenocrnolakiranom leydenskom bocom. Eto i učiteljičinog prozora, na koji je gledala sa svojom bogatom frizurom i rukavima na balone, sve je to ostalo nepromijenjeno kao što je i bilo, samo se tu između onog djeteta i ovog gospodskog putnika u Austro-Daimleru nagrudalo toliko vremena pojava i stvari, tako fantastično mnogo, kao što su fantastični oblaci kad rastu na horizontu, teški i ogromni. Na učiteljičinom prozoru stajala je jedna žena u crvenkastoj parhetnoj bluzi i čisteći cilindar od petrolejke, prilično je pospano zurila u automobil, što se na cesti mučio da prestigne gluhog kočijaša.

— Tako je, župnik je taj ustrijelio svoju ljubovcu, i pravo je učinio, a on, Klanfar, dao je da mu žena izazovno pljune u lice, da ga ponizi kao što se ne ponizuju ni psi, a on ne samo da nije učinio ništa, nego njemu nije ni približno jasno što bi on u danom slučaju trebao da učini?

Gestom potpuno nesvjesnom Klanfar se istegnuo na sjedalu i zabacivši se duboko u pojastučeni naslon on je pružio ruku za svojim browningom. U bundinom džepu, bila je futrola od jelenovine i u njoj osjetio je pod prstima debele zečje rukavice revolver, kao gvozdenu kutiju. Da, browning je tu, ali gdje se čulo, da je koji Klanfar ikad pucao? Klanfari su odlikaši, Klanfari rade i sa 30% čistoga, ali Klanfari su prepametni pravnici, a da bi došli u sukob s kaznenim zakonom. Klanfari nose rogove, ali ne pucaju, ako nemaju zato pismenoga naloga. Kao carski i kraljevski pričuvni natporučnik, gospodin Klanfar je dao ustrijeliti tri čifuta i sam je prisustvovao izvršenju smrtne osude. Ali zato je imao u džepu pismeni nalog i to nije bila njegova lična stvar! Sve je to haos. U njemu se sve to miješa kao grah u loncu: tri čifuta iz Vorobjovke, gospodična Ljubica, Lar-

Digitized by Google

sen, Melita! Sve je to izgubilo svoju unutarnju svrhu! Sve je to umor! To su živci! Sada prije svega treba samoće i ozdravljenja.

Uz cestu lijevo i desno stale su da se nižu prve kućice Varadijevog Majura. Tu je ona spaljena vrba, gdje su muži našli trag kopita đavolskog; tu su podvodne livade nad kojima leže magle guste kao mlijeko, a po kasnim ljetnim noćima blude močvarni ognji kao duše iz čistilišta. Tu stoji stara Varadijeva ciglana, danas vlasništvo Židova Štajnera: između ovih sivih modela po policama i letvama sušionica, tu je gacao njegov pokojni otac ciglar Bartol, u svojim blatnim husarskim sarama s lulom, a u lijevom džepu tuckao mu je côlštok. Evo rasvjetljene kuće ciglarskog majstora: netko nosi vrući napoj svinjama! Mirišu skuhane koprive i posije, a u štaglu zvrnda sječka isto onako, kao što je zvrndala i onda kad ju je vrtio presvjetli gospodin Klanfar. Onda je dom ciglarskog majstora bio obojadisan svjetloplavom bojom, a danas je sve prljavo i u neredu. Kroz otvorena vrata zasjala je na stolu petrolejka i čulo se kako netko viče na krave pred starim kvrgastim akacijama. Evo i velike ledine s racama i Kapelice Srca Isusovog i Štajnerovog štacuna i Macanove krčme. Preko svih tih stvari lebdila su ogromna magnezijska ticala Austro-Daimlera, a stijene kućica, rasvjetljena okna, sjene prolaznika, sve je zaostajalo u mlakoj gluhonijemoj polutmini, kao u polusnu. Stvari i pojave pojavljivahu se u kružnici svjetionika i nestajahu kao prikaze iz kruga čarobne svjetiljke. Kod kovačnice zaokrenuo je Austro-Daimler za devedeset stupnjeva i udario kroz drvored jablanova na Varadijev Grad. Kroz omorike i engleske grupe Larsenovog vrtljarskog remek-djela sjale su rasvjetljene četvorine prozora uz balkon u prvom katu: vidilo se, da presvjetlog gospodina očekuju po svim pravilima gospodskog dočeka.

Nemir je pao na Klanfara i on se ganjao kao kurjak; što prije toga nikada nije bivalo, živci postajali su jači od njegove volje; on nije mogao nigdje da nađe mjesta, da se smiri. Živio je na Varadijevu, preselio se na kostanjevečki vinograd, vratio se natrag na Varadijevo, otputovao je u Beč, naručivao je sebi neke gospođe iz Ljubljane i pijančevao s njima po malim provincijalnim hotelima, a nije imao mira i nije mogao da zaspi. San mu je bio bunovan i težak, tako da se budio još umorniji nego što je legao. Jedino što bi ga ugodno uspavljivalo, to je bila brzina. Jurio je po ovim našim cestama sa svojim Austro-Daimlerom sa 110 km na sat, i kad bi sluge prali Austro-Daimler poslije takve ture, s mašine i blatobrana samo je vrcalo perje gusaka, kokoši i raca, što su ostale pod Klanfarovim pneumaticima. Ovako sam samcat, u dvadeset i sedam soba na Varadijevu gradu, nije znao što da radi? Vonjale su petrolejke, plakala je proljetna kiša, sobe su bile tako nevjerojatno prazne, bez jedne jedine žive duše, a da čita knjige ili da s predstojnikom karta za sedam dinara, to mu je bilo dosadno. Pozvao je dva-tri puta nekakvo društvo iz županijskoga grada, napio se do besvijesti i malo te se nije potukao s nekim bivšim

Digitized by Google

ulanskim ritmajstorom, radi gospođe ritmajstorice, kojoj je *tako* pokazivao kaktuse u grofovskom stakleniku, da ga je pljusnula. Vladao se te noći prostački, suludo, te je poslije tog skandala škrgutao mrko kutnjacima još pet dana, ne razgovarajući ni s kim ni riječi. U Ljubljani se potukao s nekakvim pijanim đacima i jedan mu je razbio staklo na naočarima, da je ostao ležati u hotelskoj sobi, krvav, u groznici dva dana. Iz Beča, posjetile su ga neke pjevačice, gospođe iz polusvijeta i jednoj nije htio da plati putnog troška za povratak, pak se ta pritužila predstojniku, a kad su je tako htjeli šubirati, prodrlo je to i u provincijalne novine, kao notica »*o jednom velikom županu koji je zapio pamet*«. Tužio je tog provincijalnog škribenta sudu, sastavljao lično odgovore državnom odvjetništvu, i sav uznemiren tim suludim svađama, ispljuskao je jednog lugara, a taj malo da ga nije ustrijelio Uapsili su lugara, optužili ga zbog pokušaja ubijstva, nastala je mala drama u tom lugarskom krugu, a Klanfar je na kostanjevečkom vinogradu kuhao mirišljiva vina i ljubakao s vincilirkom Veronikom, gracilnom i bjeloputnom dvadesetidvogodišnjom Štajerkom.

Sjena Varadijevog pokojnog grofovstva, mučila ga je do bjesnila. Sve je tu bilo Varadijevo. Nadgrobne ploče, grbovi, staklenici i izgledi, kipovi i terase i dvorske sobe, sve je to ostalo zapečaćeno nevidljivim Varadijevim pečatom. On, veleindustrijalac i veliki župan Klanfar, koji može da to imanje rasparcelira, da ga pretvori u parnu tkaonicu, u kantinu, da proda tu kuću, ciglu po ciglu, da sravni te glupe i bespredmetne kule sa zemljom, on koji je apsolutni gospodar i vlasnik toga krova, on je ovdje samo prolaznik, putnik, došljak, netko tko stanuje u ovoj kući kao u hotelu, a ta kuća ipak nije njegova nego Varadijeva, đavo mu satro uspomenu! Sve je tu Varadijevo! Kao lavlja šapa još i dandanašnji leži Varadijeva sjena na ovim livadama, na ovim oranicama, u glavama ovih kmetova, sirara, ciglara i pisara, vrag ih odnio nepismeni i blesavi, Još dandanašnji se te kmetske duše boje grofovske gospoštije *i govori se po Majuru, da se sjena njegove ekscelencije staroga gospodina javlja po dvorskim hodnicima.* Još i dandanašnji palucaju grofovske uspomene u tim analfabetskim tikvama, kao uljanica što polagano gasne, bacajući duge i neugodne sjene po stijenama. Unuci kmetova ne znaju što znači natpis na granitnoj ploči ispod glavnog oltara u Latinskom Gornjem: Betet für die gräfliche Seele I. D. der gräfin Irma Várady de Várad et Latinszko, geborene Reichsgräfin Bellegarde-Hartenau, ali čitajući slovo po slovo tog grofovskog naslova, to gospodsko ime ima u njihovim glavama prekogrobni i nadnaravni sjaj, dok je on za te iste ljude provalnik i ciglarski sin, koji je obeščastio grofovsku uspomenu i koga će zato dragi gospodin bog već pravodobno kazniti.

Na postaji kostanjevečkoj sagradio je svojedobno, pokojni grof Várady na svoj trošak vlastitu čekaonicu, s dva salona i jednim predsobljem. Jedan salon u crvenoj svili, drugi presvučen sa zelenim plišem, a predsoblje za sluge u svjetloj drvenoj secesiji. Tri puta tražio je već Klanfar od direkcije da mu dozvoli uporabu ove grofovske čekao-

Digitized by Google

nice uz odštetu, ali unatoč toga što te sobe sada stoje potpuno prazne i što se on obvezao da će te čekaonice meblirati na svoj račun, to mu nije pošlo za rukom. Gospodin grof je mogao imati tri sobe, a on ne može zato, jer je ciglarski sin!

Grabežljive pandže tog grofovskog viteza odirale su meso s kmetskih leđa, a grofovski provizori, sluge, majstori i vrtljari, strojari i špani, sve se to vrzlo oko grada kao osoblje cirkusa prije predstave, a danas sva je ta bagra uvjerena, da je on, Klanfar, *lično kriv i odgovoran zato, što ta gospoda lakaji ne mogu više lizati pete gospoštiji.* Svi ga mrze, kao da je on lično oborio Varadija i kao da on treba za sve te ekonomske posljedice da nosi materijalnu odgovornost. Grofičini gosti, njeni lovački konjanici u crvenom fraku, prve gospođe na biciklima, croquet i tenis, sve su to za kmetove bile neke neshvatljive, polubožanske razbibrige, i o tim se bijelim ženama u sjeni grofovskog parka govorilo kao o nadnaravnim stvorenjima iz višeg, nepoznatog svijeta. Tako je i on Klanfar, kao dijete mislio o grofu kao o nekom polubogu i nije mu izgledalo ni najmanje protuprirodno *kad bi njegov otac Bartol poljubio Njegovu Ekscelenciju u ruku;* danas kada on lično od nikoga ne traži da ga ljubi u ruku, danas, kada on razgovara s pudarima i vincilirima kao sa sebi ravnopravnima, danas, kad je mužima iz Mlake dozvolio da prolaze kroz njegov park i da si tako skrate svoj put za koja puna dva kilometra, danas do njega nitko ne drži ništa, nitko ga ne pozdravlja, a iz zahvalnosti spram njegove velikodušnosti prolaznici smrade i blate njegove cvjetnjake, kradu mu iz parka drvo, sijeku breze, kao pravi rođeni vandali! I to se zove danas demokracijom! On radi, on nosi stopostotni riziko, on se muči za narodno blagostanje, on je žrtvovao sve svoje živce, a zahvalnost je ta, da ga na Majuru mrze i ogovaraju kao ciglarskog sina.

Poslije smrti mladoga grofa, koji se utopio negdje na malajskom arhipelagu loveći morske pse, stara grofica nije htjela da vidi strana čovjeka u blizini grada: to je bila njena fiksna ideja, da joj nepoznata lica kao zlokobni glasnici opet donose kakvu novu potresnu vijest. Kako je cesta od Majura do grofovskog dvorca bila Varadijevo vlasništvo, sedam je lugara stražilo na svim prilazima dvorske ceste, da se ne pojavi nitko stran i nepoznat, tko bi mogao da se prikrade do parka, pak da iznenadi groficu svojim plebejskim obrazom. Kao ukleta, u crnom baršunu, sa dugom povlakom, uvijek u crnini, ta je stara luđakinja hodala po dvorskim sobama čitave noći, a dva su sluge nosila ispred nje srebrne, deveterokrake svjećnjake. Tako je samotovala na Varadijevu u tuzi za svojim sinom, lovcem morskih pasa, tako je čitavu Varadijevu dolinu prekrilila velom žalosti i nijeme tišine, sve je pse dala potrovati na svom majoratu, da bude sama u svojoj grofovskoj tuzi, u zlatnom okviru nepristupačnosti, kao starinska slika. A njena kćerka, kontesa Šarlota (koja se kasnije udala u Madžarsku za jednog Windischgraetza), ta je sa neurastenijom svoje probave tiranizirala tri kuhara i tri kuharice, u permanentnoj službi, noć i dan. Poslije dva sata noću njoj bi padale na pamet najbizarnije

Digitized by Google

gastronomske ideje: da vidi živog šarana kako se muči na kipućem ulju, da jede skuhane orahe. da miriše zemlju od prijesnih gljiva. Ona bi po sedam do petnaest puta dnevno jela krvavo meso, ali nikada više od malog zalogaja i ona se uopće više hranila mirisima, negojestvenim supstancama. Za nju su dva sirara imala spremljeno čitavo skladište sira i za nju (lično) servirao se sir na bogatim, ogromnim srebrnim zdjelama, prenatrpanima chesterom, hollaenderom, Ramadouxom, Roquefortom, Creamchese, i ona bi tu ogromnu zdjelu obično vratila ne dodirnuvši ni mrve. Hemijski spojevi sira, ono alkalijsko tajnovito ishlapljivanje sumpora i amonijaka, šafranske boje mekanog sirnog tijesta, kiseline gljivica, te nevidljive senzacije gnjilog mirisa, umirivale su njen grofovski fini njuh do slaboumne apatije. Po psima na majoratu strijeljala je grofica iz puške, nastrijelivši jedamput jednog grofovskog lugara u trbuh jer joj se nešto usprotivio u zvjerinjaku ispod Ivanovca, u dubokoj šumi. Petgodišnju kovačevu djevojčicu našli su mrtvu na livadi i nikada se oficijelno nije moglo doznati tko je ustrijelio to dijete, dok su svi na Majuru vrlo dobro znali, da je to bila mlada komtesa. Tako su vladali Varadijevi na gradu, a on ne samo da je proglasio perivoj javnim prolazom, ne samo da zove goste u te grofovske prostorije, nego je i dobrotvor i bavi se idejom da na kamerdinerskoj koloniji pregradi jednu jednokatnicu za općinsku bolnicu. A rezultat svega toga ništa! Kad je neki dan posve opravdano pljusnuo onog bezobraznog lugara i kad je ovaj opalio po njem dva puta, digla se na njega hajka kao da je on pucao a ne da su njega skoro ustrijelili! I svi mu sada zamjeraju što je predao ono ludo marše sudu, još je valjda trebalo, da ga moli za oproštenje! Svaki dan što je dulje živio na Varadijevu sve je više stao da mrzi to antipatično i prokleto zdanje. Taj grofovski grad, taj gospodski ugled, njegov život u ovim praznim tuđim sobama, sve ga je to počelo smetati kao odijelo kupljeno u manufakturi. On se prestao dobro osjećati u tom svom krivo skrojenom kostimu. Sve mu se pričinjalo suvišnim i deplasiranim. On je počeo da shvaća, da se je ovamo uselio isključivo pod Melitinom sugestijom. To Varadijevo, to je ona izmislila, da tu sa svojim ljubavnicima strijelja golubove, da lovi jelene i fazane, da ljetuje i igra tenis, i dok je tu na dvoru njegov tast preuzvišeni gospodin Benjamin Szlougan lovio forele i zapovijedao lijevo i desno, dotle je njegova sirota stara mati ciglarica Roza stanovala u onoj bijednoj kućici na majurskoj cesti. Kod pomisli na svoju majku stezalo ga je u dušniku. Stara je ostala, da se muči u svojoj prizemnici s dva prozorčića s brajdicom i starinskim masnim tramovima. Razmišljajući o njenom žutom, ptičjem isušenom licu, na crvenobijelo ispruganoj perini, Klanfar je osjećao, kako se u njemu budi sav ressentiment spram te szlouganovske bande. Zbog tih je kreatura zapustio svoju sirotu staru sluškinju, bijednicu, koja je svima služila najponiznije: i onim grofovskim luđacima na Gradu i starom pijanom Bartolu i njemu nezahvalnom sinu i onoj madžaronskoj gospoštiji u njegovom vlastitom domu. Zbog onih pustolova oko sebe, zbog one antipatične snobovske guske, on je za-

Digitized by Google

tajio tu svoju staru sirotu mučenicu. I dobro je da je došlo do toga, do čega je došlo! Tako barem sve ima svoj kraj i konac, kao što je i prirodno. Ovome tu na Varadijevu je odzvonilo. To je Melita izmislila i tome je sada kraj. On njoj sa čitavim svojim klanfarskim ugledom jamči, da ovog varadijevskog praga ona ne će više prekoračiti nikada! On će prodati Varadijevo »Thanexu« i to pod poznatim uslovima. Zadržat će za sebe eventualno za 400.000 dionice, ako mu zagarantiraju minimalno 5% nominale. A sad je sve prekriženo i potpisano.

LJUBO WIESNER:

KAKO JE MATOŠ STIGAO U PARIZ

Kasno uveče — u nedjelju 6. augusta 1899. — krenuo je s lyonskog kolodvora u Parizu dosta spretan omnibus medju zloglasne ulice radničkog kvarta Saint-Antoine. Na visokoj i m p e r i a l e, kakve se vidjaju na savremenim crtežima tamo još od epohe Daumiera i Gavarnia, medju slikovitom publikom običnih radnika i midineta, stisnuo se na svom putnom kovčegu skromno odjeven mladić, mršav i jako ispaćen (možda od puta), ali vanredno živih i smionih očiju. Taj mladić vidljivo drhće. Možda od neke radosti. (Ili zar od nekog drugog uzbudjenja?) Vidi se, da mu to nije prvo putovanje (— jer se smješka —), no vidi se i to, da mu je to prvi dolazak u Pariz (jer — drhće). Očevidno ga već odavna zanima taj silni grad s dubokim provalijama ustalasanih ili kao noć šupljih ulica; ta ogromna, rogoborna raskršća s njihovim obasjanim reklamama i vrevom milijunskoga svijeta; u svjetlost utonule kafanske terase uz kakav drečav, orkestrionski b a l m u s e t t e; pa neki izazovni krik iz nekog mračnog prolaza — T a g u e u l e! — i za njim iznenadni muk i sjenka namaljanog ili krezubog plača ili osmjeha (baš kao u Ch.-L. Philippeovom romanu, koji već u to vrijeme drhtaše u zraku)[1]; pa onda one lijepe ulične pjesme, ona »vječna romansa, što je puk pariski gundja neumorno već toliko i toliko vijekova, te mu ona daje i odvažnost, i snagu, i veselost, i ponos« (Carco), — a nad svim tim čudnim stvarima onaj slavni Trg sa stupom Srpnja 1830 i uspomenom na Bastillu, kuda krstare kočije. omnibusi, motocikli i tramwayi kao crne ili zlatne sablasti, dok se s tamnoplavog neba spušta u tu blještavu buku i more sivih kućerina ona mliječna, modrikasta magla, satkana od benzina i od zvijezda.

Dojam bijaše ogroman. Slutnja užitka neopisiva. I duboko u podsvijesti nešto čudnovato — kao neizrecivi strah.

[1] B u b u d e M o n t p a r n a s s e sa divnim i slikovitim opisima noćnoga života na bulvaru Sébastopol izaći će polovicom 1901.

Digitized by Google

Iz oceana svjetlosti izgubi se omnibus u kotaru Popincourt u mrkim i sirotinjskim ulicama, što vonjaju na petrolej, stolarsko ljepilo i trulo povrće.

*

U to vrijeme — već mjesec dana — stanovahu na petom katu jednog skromnog hotela u ulici Sedaine[2] dva mladića iz Austrije Jedno bijaše mladi Alfred Makanec, sin advokata i bečki djak prava, koji je krajem ljeta 1899. došao u Pariz na ferije i zatekao u predgrađu Saint-Antoine drugoga mladića iz Austrije, Leona Matoša, studenta filozofije, odnosno geografije i historije, koji je već prije njega došao iz Zagreba »po nekom poslu«.

Ta dva mladića, »obdareni ljepotom onog milog aprila, koji se zove dvadeset godina« (V. Hugo) nađoše složno, da se u Parizu živi bogovski. Dnevnik jednoga od njih,[3] pisan hrvatskim, njemačkim i (za vježbu) francuskim jezikom, govori nam o vinu, o ženama i o onoj srdačnoj i spontanoj neozbiljnosti, koja još ne zna za patnju.

Mladići su u nepun mjesec dana razgledali sve. Vidjeli su na hiljade stvari, kakovih nema doma, naime u Hrvatskoj. Druga zemlja, drugi život, drugi običaji, sve nekako slobodnije, uopće je život u tudjini slobodan, a osim toga — tu kao u Zagrebu aristokrati — svaki kočijaš govori francuski. Biti u Parizu — to je više nego biti u Beču, a već biti u Beču značilo je »biti gospon«. Kako će se diviti oni tamo u Zagrebu, kad čuju o originalima Rafaela, Veronesea i Leonarda u Louvreu, o »zlatnoj dvorani« (— Pa je li baš od zlata? — Velim vam, od suhoga zlata! —), gdje se nalazi kruna Valoisa vrijedna »oko 15 milijuna franaka«, sablja Napoleona najveći rubin na svijetu: la rosette — ružica, pa Luksemburška Bašča i muzej istoga imena (»herrliche Gemälde und Skulpturen!«), Place de la Concorde, nekad Trg Revolucije, gdje skinuše glavu Luju XVI. i Mariji Antoinetti, pa obelisk iz Egipta, Jardin des Tuileries, Arc de Triomphe, Place de l' Etoile, Montmartre, Panthéon, bulvari — i tako dalje — i tako dalje — i kad sva ta imena, što se spominju u Makančevom dnevniku i koja su već sama o sebi dosta slikovita (no ipak sama za sebe ne znače još ništa), obložite potrebnim svijetlima i pojačanim sjenama, pa kako je Pariz grad perspektiva, složite zvjezdolika raskršća i duboke ponore ulica, u kojima se kuće propinju prosječno na šest katova, i u sve to ubacite jedan ubrzani, potencirani život, koji vrišti, galami, larma, baca se i nepodnosljivo juri naprijed, — onda se samo s uzburkanim elementima dade usporediti stalna impresija toga Mozga Svijeta. Čujmo samo ovo »eht« parisko mjesto, gdje Makanec opisuje blagdan razorenja Bastille:

> »*14. srpnja.* Premda sam odlučio rano poći u krevet, ipak me nagovori Matoš, da idemo na Place de la République, gdje sam pravi pariski život okom upoznao — sve puno na ringlšpilima, djeca pucaju iz nekakih topova, sve dekorirano i zapaljeno — na ulicama

[2] Hôtel du Nord, 66 rue Sedaine.
[3] Prepis toga dnevnika u pišćevoj zbirci.

Digitized by Google

nekaki orkestri igraju, pa se tu javno pleše — i Matoš je hotio, ali se Pariskinje nekako njegovoj anarhističkoj vanjštini nisu povjerile — dok nije nekaku staru kuharicu ukebao, s kojom se je na trgu pred crkvom strahovito njihao! Ujutro u deset sati dodje naš prijatelj Francuz, te odosmo željeznicom u Longchamps na reviju. Ich werde es mein Leben lang nicht vergessen, diese unabsehbare Menge von Leuten, Kindern, Frauen, Greise, Räder, Wägen, Automobili. Zu 100 u. 1000 ging das durcheinander. Um 3 Uhr erschien der Präsident, lebhaft acclamiert von allen Seiten! So oft eine Dame vorüberfuhr, schrien einige Spassvögel: »Vive Madame Loubet« etc. Gegen 4 Uhr marschierten wir mit der Musik in die Stadt, da keine Wagen zu bekommen waren. Um 8 Uhr langten wir zu Hause an! Aber über 8 Stunden auf den Füssen, abends noch getanzt u. Schnepfen tractiert (1.20 frcs.), halb tot ins Bett — aufgestanden um 11 Uhr«.

Jasno je, da se uz to i »doživljavalo«. Mladići negdje čuli, da su u Parizu žene divne i da ih u svako doba na svaki prst možeš dobiti deset. I sad da vidite tu jurnjavu za ženama i za »ženama« (»Na putu u Louvre svratih se u jednu krčmu, gdje sam pipo jednu krasnu Bretanjku — udatu — ali ne mari«), tu sunčanu i faunsku, ali smiješnu i uzaludnu jurnjavu mladih ljudi, koji se smatrahu neodoljivima, a skrasiti će — zna se — u prvom etablismanu za takve potrebe. Divni, ponositi, dvadesetgodišnji mladići! Oni su više gutali, a manje razmišljali, više ludovali, manje umovali. Nisu bili jako pametni, ali su znali, da su mladi, zdravi i kuražni, i time su se »štrekali«. O njima bi se moglo reći prema V. Hugou: »Ovaj je Tholomyès divan! .. Kakve pantalone! kakva energija!«

Ali ne! Nisu oni došli u Pariz po to, iako izgledaju kao da su ispali iz onog divnog poglavlja o grizeti, onog tako čovječnog poglavlja o mučenici Fantini! Da su znali ma i za jedan od strašnih uzroka, koji muškarca bacaju u mrak, a ženu u prostituciju, oni bi bili i život dali za progres. Spremni da neznalice počine i kakovu glupost, pripravni bi bili dati i glavu za svaki ljudski ideal. Jer gledajte te mlade Hrvate nad rakom čovjeka, koji je do piramida (i do Karlovca!) ponio ideale Velike Revolucije! To je gotova prostracija! Tako ne izgledaju »zločesti dječaci«! Oni se dive! »Čarobno«! je stalan uzvik u tom mladenačkom dnevniku. Sa koliko poštovanja i pobožne strave gledaju samo uspomene na toga svog Napoleona u Hotelu Invalidâ: njegovu čuvenu r e d i n g o t e g r i s e, njegov šešir, sablju, krevet, kaput; ili njegove posudje i lišće s groba na Sv. Jeleni u Musée Carnavalet! Gledajući u Théâtre de la République komad »Napoléon« — Makanec je za predstave plakao »ko bedast od ganuća«.

Zlatni su bili ti mladi hrvatski romantici! Kad stigoše na jednom kratkom izletu u Dieppe, na obalu Normandije, a pred njima puklo more, široki Atlantski ocean — »zapjevasmo oduševljeno dvije hrvatske pjesmice«. Sigurno je, da su u to vrijeme iskreno prezirali hrvatske profesore. Zato će jedan postati kasnije profesor na nekoj zabačenoj gimnaziji hrvatske provincije. Još je stalnije, da su iz dna duše mrzili hrvatske velike župane. Zato će drugi postati kasnije velikim

Digitized by Google

županom u nekom gradiću Bosne. Istini za volju valja priznati, da će prvi biti bačen iz službe, jer je na saborskim izborima glasao proti tiraninu banu Khuenu. Drugi će morati napustiti velikožupansko mjesto, jer se malne potukao s vojničkim komandantom, koji je dao najuriti i konjicom pregaziti mirne hrvatske manifestante.

No gdje je još to?

Sada su u Parizu. Pariz je za njih prizor, koji će oni ponijeti sa sobom. Upoznali su neke strane ljude (bez primjedbe); pili s Francuzima, Srbima i Grcima iz Stambola (»grozno«); slušali »Fausta« u Velikoj Operi (»divno«); Massenetovu »Cendrillon« u Opéra Comique (»božanstveno«); vidjeli iluminirani Versailles (F o n t a i n e l u m i n e u s e !); posjetili groblje Père-Lachaise (»spottet jeder Beschreibung«) i odmah poslije toga jedan od onih spomenutih etablismana (».. am Boulevard Sébastopol, spottet ebenfalls jeder Beschreibung«) — — jednom riječi: »dečki došli v Pariz, da vidiju Pariz« — pa su ga i vidjeli. Bura njihove mladosti ostavila je svoj atom u trepetljivosti toga Babilona. Babilon će ostaviti električnu iskru u trepetljivosti njihove duše. Oni će zauvijek ponijeti sa sobom ovo nešto svjetlosti. Oni će imati na što da se sjećaju.

Za nas oni imaju značenje po tom, što je jedan od njih — kao djak — ispisao u Parizu nekoliko stranica notesa

Jedne večeri bili su djaci vrlo uznemireni. Ujutro toga dana stiže im brzojav, da će uveče doći iz Ženeve Leonov brat Gustl, u l i t e r a t u r i p o z n a t i A. G. M a t o š, najveseliji od braće Matoša, već šestu godinu odsutan od kuće, vojni bjegunac i avanturista, legendaran po feljtonima i svojim tragičnim i veselim doživljajima. Mladići bi bili silno veseli, no s jednog su razloga bili veoma uznemireni. Život je, kao obično, šumio u toj kući zloglasnoga Faubourg Saint-Antoine, kraj njihova stana šuljahu se u svoje spratove »sve nekakvi sumnjivi ljudi, tišleri, šusteri, šnajderi«, no oni nisu ništa od svega toga zamjećivali, jer su samo čekali. Medjutim — čujmo iz prvog vrela, kako je A. G. Matoš stigao u Pariz (ovo je završetak Makančevog dnevnika):

»*6. januara.* Danas sam bio na Eiffelovom tornju, da se još jedamput naužijem Pariza. Leo je dobio brzojav, da večeras dolazi Gustl. Kako nismo znali, na koji kolodvor da idemo i točno vrijeme dolaska, to smo ostali kod kuće, jer je on imao našu adresu. Navečer nas prenerazi extra izdanje lista P a t r i e, da se u Juvissyu nedaleko Pariza dogodio sudar vlakova i da je mnogo ljudi stradalo životom. Problijedili smo, jer je Gustl mogao biti u tom vlaku. Medjutim — kasno u noć začula se neka lupljava, kad eto ti Gustla — ko pravi bohem sa nekakim perom na šeširu, mršav, upao, oči umorne, ali izvanredne volje, premda nije cijeli dan ništa jeo osim jedne kore žemičke, koju je jedan putnik ostavio u kupeu. Imao je svega 50 santima u džepu, stoga je prvo njegovo pitanje bilo: »Dečki, koliko imate penez?« Leo je imao 2 franka — ja deset! »No, to je više nego dosta — ja vas sutra pozivam na obed i večeru,« reče Gustl. Pripovijedanju nije bilo ni kraja ni konca. Pričao nam je, da je u Švicarskoj proživio krasne dane, ali zadnje vrijeme ostao je bez jednog santima, te je u jednom tjednu tri put promijenio stan, dok nije ostao sa 2 franka gotovine. Od toga je još platio večeru

Digitized by Google

jednoj prijateljici, koja mu je na uspomenu dala svoj šešir — čemu smo se mi grohotom smijali, jer je doista bio ženski šešir, kojeg je imao na glavi. Veli, da se je tako žurio na kolodvor, da je zaboravio obući drugu čarapu, te je nogu zamotao u Obzor, i hvalio se, kako ga dobro služi. Kad je skinuo cipele, koje su izgledale kao zgažena žaba, vidjeli smo zbilja ostatke Obzora i pola uvodnika na njegovim nogama. Stoga su mu — reče — noge teške ko olovo! Pripovijedao nam je još bezbroj svojih doživljaja, i tragičnih i veselih, a nato je popio pola lavora vode kao potočni konj. Njegov kofer je bio unikum. Jedna zamazana košulja i sva sila knjiga i manuskripata, kako on veli »od velikog zamašaja«. Htjeli smo pregledati te papyruse, ali on ne dade, jer to nije za obične smrtnike i bogataše, koji imaju 12 franaka u džepu.

Ujutro je bio lever. Prekopo je naš veš — od Leona uzeo zadnje čarape, od mene gaće i košulju i psovao još, da mu je prevelika. Od portira je posudio šešir, i u takvom adjustirungu odosmo u grad. Putem je kod svakog otvorenog dućana stao i pitao, šta košta to i to, a pri tom uvijek probao voće ili pečene krumpire, i dok smo došli u Quartier Latin, rekao je, da je sit, a mi nek idemo — —. On ode u biblioteku i reče, da ga navečer čekamo u Ambiguu, gdje se davala »Légion étrangère«.

Poslije toga odosmo u nekaki opskurni lokal, gdje je Gustl nekake delikatese naručivao, a onda rekao, onako en passant, da ide van, i nije se više vratio. Taj vic koštao me 6 franaka. Nato odosmo na predstavu. Gosti sjede u košulji, šestorica muzikanata fingiraju glazbu, a dvojica pušu u nekakve bombardone, čime bi imali ganuti publiku. Krepavali smo od smijeha, jer je Gustl svaki čas glasne primjedbe pravio, čemu su se zadnji redovi slušača smijali, a prvi psovali. Jedva sam čekao, da se svrši, a zatim odosmo umorni kući. Putem je Gustl pravio komedije i svakog prolaznika duboko pozdravio, čemu se je Leo užasno smijao. Kad smo došli kući, upustio se Gustl sa portirom u pregovore, da mu posudi krumpira za večeru, ali ovaj nešto promrmlja i zatvori prozor.

9. augusta. Ustali smo vrlo kasno. Gustl otvorio prozor i držao govor Geniju Pariza, kojemu su krila začadjena, a noge pune kurjih očiju. Oko 10 sati odosmo se slikati. Fotograf nas je sumnjivo gledao, osobito kad je Matoš molio, da mu jednu lijepu fotografiju proda, jer da je to njegova bivša zaručnica. Fotograf nije htio na to da pristane i jedva smo se s njim nagodili. Htio nam je uklepati 12 slika, a mi smo uzeli samo 3. Poslije podne otidoh na Gare de l'Est — Gustl mi je izmijenio neke stvari, čemu se Leo smijao ko lud, i tako u neprestanom smijehu i komedijama oprostih se sa Parizom i Gustlom, koji me je još prije polaska vlaka napumpao za 5 franaka i svečano obećao, da mi ih nikada ne će vratiti, osim ako ih bude kada imao, u što ja opravdano dvojim.

I tako prodjoše ferije 1899. u ugodnom društvu i veselom raspoloženju. Koncem augusta vratio sam se kući. Preko Beča, Pešte i Zagreba u Sarajevo, gdje sam ostao do 10. oktobra, a onda u Beč natrag u zadnje godište...«

Za desetak dana otputuje iz Pariza i Gustlov brat Leo, pošto su u zabavi i veselju potrošene bratske zalihe.[4]

[4] A. G. Matoš Vladimiru Tkalčiću, Pariz 23. VIII. 1899.: »Zbog Leona, koji je 21. o. m. na moju žalost otputovao, nisam ti mogao odmah odgovoriti. Danju se išlo po muzejima, noću se zabavljalo ili po kafanama i šantanima ili kod Weissea, našeg poznanika slikara. I sam ćeš si lako predočiti, kaki mora da bijaše naš život! Bilo pa bitisalo. I opet sam sâm.«

Digitized by Google

A. G. Matoš osta u Parizu sam. Napisao je u tih par dana dva članka za N a d u (sarajevsku), a 23. augusta, noću, baca na papir početak novele C a m a o.[5]

Tri mlada Hrvata u Parizu 1899.: Leo Matoš, Alfred Makanec i A. G. Matoš.

Foto J. Diamant, 87, Avenue Ledru-Rollin, Paris.

[5] Ibd.: »... U neku mi je ruku milo, te je Leo otišao u Beč, jer nisam mogao raditi. Jedva jedvice nadrljah za Nadu dva članka. Još večeras se bacam na svoju novelu Camao.«

Digitized by Google

NOVAK SIMIĆ:

SANJARI

Slikari smo tuge: nečeg čega nema.
Krv je naša iz ljiljana tkana
a život je plava grana jorgovana
razasuta žudno nad mrtvačke rake.

Zaželimo uvijek planinske proplanke
kad večernje sunce pozlati vrbake.
I sve su želje mirisne i tanke.

Pa ličimo tako na umorne starce
što ih mladi samo djevojački bez,
otišli namjerno od te gadne jave
tražeći svagdje sna rumeni vez.

OLINKO DELORKO:

ŽIVA LUTKA

Rudasta ko janje, osmijeh joj na licu,
naivnost joj cvjeta na usnama draži,
živu, malu bebu anđeli sa strana,
netaknutu jošte čuvaju od laži.

Ona voli cvijeće, jer je cvijet i sama,
zubi joj se svijetle bjelji i od snijega,
moleći se skvrči pod plahtama nježno,
obuzeta strahom uvijek je kad lijega.

Cio dan provede uz gumenu loptu,
lice joj se vedri rumeno od smijeha,
leptiri su putem njenoj igri svita,
koja je, ko pričest, daleko od grijeha.

Milo joj se bijeli čista opravica,
kao meko perje na krilima ptice,
pogladi l' je čija ruka preko lica,
ona glavu skloni, spusti oči nice.

Usnije li štogod, uvijek je u šumi,
princeza u svili, voljena madona,
cijeli krug je njenih sitnih želja:
porculanska lutka i doza bonbona.

Digitized by Google

IRINA ALEKSANDER:

PROZORE ŠIROM!

(MISLI O UMJETNOSTI.)

»Ako se naslika buldog, posve sličan naravnom, onda imamo jednoga buldoga više na svijetu i s time se ne će čovječanstvo obogatiti«.

(Goethe.)

Naši osjećaji neminovno zaostaju u svojem razvitku. Naše se oko ne može odmah da priuči na novo, ne može odmah da zapazi, progleda i ocijeni ono, što se rađa u rušenju i izmjenjivanju. Oko se mora priučiti na tamu, prije nego zapazi bjelasave konture prozora. Uho pak na tutnjanje, da uzmogne raspoznati pojedine zvukove. Osjećaji se moraju istrgnuti iz vlasti prošlosti, dobro poznate i lagodne, da bi shvatili novo i neshvatljivo. Mi sa svim svojim ćutilima zaostajemo, razvijamo se bez žurbe, priučujemo se, snalazimo se, prilagođujemo se.

Dešavaju se revolucije u umjetnosti, ali se ne dešavaju, nisu se desile, u čovječjim čuvstvima i ćutilima. Život ide mirno po utrtom putu, teče i taj se put zove kolotečinom. I odjednom — dan — neočekivan, nagao, — ludi dan nekog neviđenog proljeća. Svi se nasipi ruše, i nesuzdržljive se vode strovale, razlijevaju se, odnose i ruše sve na svom putu. To je revolucija — duha, umjetnosti, proljeća, čega bilo. To je prirodna sila, elemenat, zar mogu da ih stignu naša ćutila, naše oko koje nije naučeno na nova sunca, naše uho, koje ne raspoznaje zvukova u tutnjavi. Pravi umjetnik mora da iznađe u tutnjavi tih voda, u povodnji tih proljeća, u kaosu tih ura, treptaja, suncâ i tamâ ono što ne vidimo mi, što ne možemo da zapazimo, što je za nas istom kakofonija zvukova, linija i boja. Pravi će umjetnik naći, zapaziti, čuti i predat će nam na platnu, drvu, u pjesmi i na kamenu. A mi? Mi ne ćemo vjerovati! Mi živimo zato, da ne vjerujemo ničemu, što bi dolazilo izvan granica onoga, od čega živimo. U toj nemudroj sofistici neka se svatko snađe kako zna. Mi ne vjerujemo: tako nisu stvarali jučer, to se jučer nije nazivalo umjetnošću Šarlatani! Varalice! i t. d. i t. d.

vidjela u prirodi. Mme Iks voli prirodu kao na slici. Vi fućkate na zadovoljstvo Mme Iks? Za koga vi stvarate? Čije vam je potrebno priznanje? Mme Iks voli naslikani pejsaž onakav, kakvog je ona vidjela u prirodi. Mme Iks voli prirodu kao na slici Vi fućkate na zahtjeve Mme Iks? Pa čije vam je potrebno priznanje?

Slikari, pjesnici, muzičari, stvarajte, kako hoćete, kako umijete! Samo nemojte obogaćivati čovječanstvo buldozima — čovječanstvu su

Digitized by Google

potrebna umjetnička djela! Umjetnost ima visoke odgojne zadaće, njezina je bitnost — iskrenost, stopostotna humanost, njezino je zvanje, da bude sredstvo odgoja, umjetnička propaganda, a ne gruba agitacija. Vaš je buldog, fotografiran po naravi, neumjetnički, on je grub, u njemu se ne osjeća umjetnik koji ga je stvorio, već lajući buldog, koji je služio za model.

Stvarajte ne za Iks, već za milijone iksa — za jednog — sa sto milijona glava, kojemu je ime čovječanstvo. A čovječanstvu nisu potrebne fotografije buldoga, njemu je potreban glas umjetnika, megafon epohe, u kojoj živi.

Još je Goethe rekao: »Alles Gescheite ist schon gedacht worden; man muss nur versuchen, es noch einmal zu denken«. Zamisliti se nad starom, ali značajnom idejom ponovno, promisliti je na svoj način, to će reći dati ljudskom umu mogućnost, da zaviri u novi, dotle neviđeni kraj tamne tajne svijeta.

»Alles Gescheite« o umjetnosti je promišljeno, a ipak nije suvišno o tom pisati i misliti sveudilj.

Svaki dan naše epohe stavlja pred umjetnost nove zadatke, nove zahtjeve. Osnova svih tih zadataka, svih tih zahtjeva, svih definicija umjetnosti: to se ne mijenja, jer u svakoj dotičnoj epohi izvire logički iz prirode stvari, pojmova i situacija te epohe. Može biti varijanata, upotpunjavanja i tumačenja, ali ne može biti oštrog razilaženja.

Evo nekoliko osnovnih teza:

»Umjetnost je poznavanje života... Ona kao i nauka spoznaje život. I jedna i druga imaju isti objekat: život, zbilju. Nauka analizira, umjetnost sintetizira, nauka je apstraktna, umjetnost je konkretna; nauka se obraća umu čovjeka, a umjetnost njegovoj čuvstvenoj prirodi. Nauka upoznaje život pomoću pojmova, a umjetnost pomoću likova u formi živoga čuvstvenoga shvaćanja«.

»Kad bi umjetnici počeli praviti »stvari« kao što postolar pravi cipele, a stolar stolove, umjesto da u kaosu suvremene misli glasno propagiraju svoje ideje, njihova bi umjetnost morala ostati ravnodušna prema najvećoj umjetnosti — poznavanju i građenju života.

Umjetnost proučavanja i upoznavanja života nije pasivno gledanje, ona je jedan od glavnih elemenata umjetnosti građenja života. Voljni momenat u procesu proučavanja jest usredotočenost pažnje i djelatnosti na prirodu proučavanoga objekta.

To su osnovne teze. One si ne protivuslove, naprotiv! Svaka kasnija razvija i upotpunjuje prethašnju. Svaka nova povećaje broj dokaza jedne očigledne istine: umjetnost ima velike zadaće, ona mora tražiti nove puteve, nove izvore i nove ciljeve. Umjetnost radi umjetnosti nesuvremena je, umrla je s pojmom umjetnosti kao naslade. Umjetnost oponašanja prirode nije nikom potrebna kao ni fotografija buldoga. Naš je vijek vijek grozničavog zidanja — traže se ne samo zidari, graditelji i radiotehnici, traže se i slikari, pjesnici, muzičari i kipari. Ako zidar mora da nauči u ovom vijeku, kako će obući u beton

Digitized by Google

željezni skelet kuće, graditelji, kako će dizati domove, koji će odgovarati zahtjevima higijene i svrsishodnosti, elektromehaničari kako će zaslijepiti mutne i od petroleja suzne oči lampa — zar smiju umjetnici ostati ravnodušni?

Zar smiju da poklanjaju svoje stvaralaštvo intimnosti i nasladi?

»Izmijenjeni lik socijalnog bitisanja mijenja i lice umjetnosti — nova vremena — nove pjesme«.

Neka nam bude dopušteno navesti veći citat, čija je vrijednost značajna i aktuelna.

»Nauka i umjetnost sastoje u projiciranju svijeta na neke koordinate. Razlika forme samo je razlika koordinata. Sve su realističke forme samo projekcije na nepomične plošne koordinate Euklidova svijeta. U prirodi tih koordinata nema. Nema ni toga ograničenog nepomičnog svijeta, on je — uvjetnost, apstrakcija, nerealnost. I zato je realizam nerealan: neizmjerno je bliže realnosti projiciranje na dinamične krive plohe — ono što čini i nova matematika i nova umjetnost. Realizam — ne primitivni — ne »realia«, nego »realiora« — sastoji u pomičnosti, u krivulji, u neobjektivnosti. Objektivan je samo objektiv fotografskog aparata.

Osnovni su znakovi nove forme: brzina kretnje (sujeta, fraze), ona krivulja, ona dinamika; i to nije slučajno, to je posljedica novih matematskih koordinata.

Novu formu ne mogu svi da razumiju, za mnoge je teška? Moguće. Ono, na što smo se priučili, ono banalno, dakako je jednostavnije, ugodnije, intimnije.

Veoma je jednostavan Euklidov svijet, i veoma je zamršen Einsteinov, a ipak se ne možemo više danas vratiti Euklidu.

Nikakva revolucija i nikakva hereza nisu intimne i nisu lagane. Zato jer je to skok, jer je to prekid mirne evolucije, a svaki prekid je rana, bol. Ali treba da se ranimo: većina ljudi boluje od nasljedne bolesti sna (entropija), a tim bolesnicima ne smije se dopustiti spavati, jer je inače posljednji san — smrt.

Ta se bolest često pojavljuje kod slikara, kod pjesnika, t. j. sito zaspati u jednom izmišljenoj i višeput usavršenoj formi. I nemaju moći, da se rane, da prekinu sa milim, da istrče iz intimnih odaja, koje mirišu na lovorov list, i potrče u čisto polje, da tamo počmu iznova.

»No živom živjeti danas kao juče, i juče kao danas, još je teže«. (Eugenije Zamjatin.)

Malo je junaka, koji bez straha gledaju na svježe rane, koje se još puše. Malo je junaka, koji mogu da istrče iz naviknute intimnosti, kojih ne uznemiruje krv, koji ne kriče od boli.

A o takvim junacima, o maloj skupini, hoćemo evo da govorimo To je mala grupa likovnih umjetnika. O njima se govorilo, pisalo, šutilo, psovali su ih, hvalili, gledali njihova djela i okretali im

Digitized by Google

leđa začuđeno. Zar je to važno, kako su se prema njima ponijeli. Ukusi su različni. Debatirati o ukusu isto je što i crpsti sa rešetom vodu. Važnije od onoga, što oni stvaraju, jest *kako i zašto* stvaraju Važniji je od pitanja, što hoće da dokažu, fakat njihovog postajanja.

Činjenica je to, svima poznata, da postoji skupina likovnih umjetnika »Zemlja«.

— »Zemlja?«, pitanje iz publike, tă o »Zemlji« se pisalo čak i previše. Bilo je i reklame, bila je i izložba. Ta se zatvorila, nešto je prodano, nešto, (ono naročito ludo) vratilo se u njihove ateliere. O »Zemlji« je nesuvremeno govoriti.

Da, o zemlji ćemo govoriti. Previše ne će biti nikada za tako važne i vrijedne činjenice. Zbog reklame se ne smije koriti; tă ona je »pokretač trgovine«, ona je čak i pokretač ideja.

— Ideje se mogu prodati? — drugo pitanje iz publike.

Odgovor: To nije važno, važno je, što ih treba narinuti. Treba, ako su iskrene, vrijedne, stvarne. I ako je zato potrebna reklama, dobro, neka se upotrijebi i to sredstvo

Upravo zato, jer se zatvorila izložba, i jer je nešto prodano, a nešto (ono naročito ludo) vraćeno u njihove ateliere, — suvremeno je i važno da se o njima govori.

Ne smije činjenica, da ta skupina postoji, ostati samo činjenicom desetodnevne izložbe u salonu Ulrich, ne smije samo ostati činjenicom. na koju se zaboravi na dan otvaranja naredne izložbe — bilo to izložba slika, plemenite stoke ili automobila na Zagrebačkom Zboru

Ta je činjenica značajna, dostojna priznanja, pomoći i trajnog postojanja, jer je njihova umjetnost naša, za nas — ne za nas pojedince, nego za nas skupno.

Njihova je povijest kratka. »Zemlja« ujedinjuje sedam slikara, dva kipara i jednoga graditelja. Oni su se ujedinili, da zajedno traže nove puteve, nove forme likovnog izražaja, novu tematiku za svoje stvaranje, novu umjetnost, koja će sintetizirati njihovu zemlju. Ta njihova zemlja njih je krstila tim priprostim i jasnim imenom.

Ako umjetnost nije više objekt naslade, nije više igra boja i linija radi njih samih, onda ima pravo Zamjatin, tvrdeći, da se mora istrčati iz intimnih odaja i u čistom polju početi iznova. I ako je tome tako, onda kuda mora da bježi suvremeni umjetnik u ovoj zemlji, u čas, kad je istrčao iz sredine umjetničke intimnosti Zapada? Iz one umjetničke sredine, gdje miriše lovorov vijenac, cvjeta neoklasicizam. čuje se zadnje podrigivanje impresionizma, hara umjetnost radi umjetnosti, i vene mrtvorođeni eksperimentalni surrealizam. Kuda da potrče? K sebi! U svoju zemlju, da u njoj i njezinim potrebama, u njezinom socijalnom organizmu kažu njezinim riječima njezinu volju. Ne govorim o nacionalnoj umjetnosti, o narodnjaštvu, jer umjetnost

Digitized by Google

pripada svima — umjetnički esperanto. I upravo zato, da ona bude umjetnički esperanto, treba da se u njega uliju osebine pojedinih zemalja i da u njemu nađu svoje mjesto i izražaj.

Nepotrebno je kalamiti kod nas umjetnički Zapad sa svim njegovim izrazima i svojstvima, kao što je besmisleno kalamiti na našu domaću šljivu ananas očekivajući od nje ananase.

Zapadu i ovoj zemlji jedine su pojave u umjetnosti zajedničke: — labirint socijalnog izgrađivanja i lutanja po njemu sa zavezanim očima. Način, manira, forma, tematika, kakve se sada kultiviraju na zapadu, ne mogu da se organski spoje s umjetnošću ovdje. Naši umjetnici moraju da progovore u umjetničkom esperantu, a ne da budu statisti na areni zapadne kulture.

Obrativši se svojoj zemlji, »Zemlja« se obratila sebi — iskreno i radikalno postavila pitanje *Kako?* i *Kamo?* Neka svaki od njih od govori na to pitanje na svoj način. Neka se još danas vide nesuglasice u njihovom odgovoru i stvaranju — oni će odgovoriti ispravno. Kud i kamo više junaštva treba da se postavi ovakovo pitanje. — Lako je naći odgovor, ako se ozbiljno traži. Ne ću da govorim o njima kao pojedincima, njih je deset, a ipak su jedno — »Zemlja«. Njihova su imena: Augustinčić, Grdan, Hegedušić, Ibler, Junek, Kršinić, Mujadžić, Postružnik, Ružička i Tabaković. Tko će od njih proći prvi put od starta do cilja, pokazat će vrijeme. Glavno je, da oni ne stupaju po komandi, oni trče svaki u granicama svojih sila, a najvažnije je, da su dinamični.

Ne zaustavljam se svijesno na rasuđivanju umjetničkog stvaranja pojedinaca u »Zemlji«.

O tom se mnogo i svakojako pisalo. Nije sve bilo uvjerljivo, ali je sve bilo autoritativno. Zar nije svejedno, da li je Postružnik »melankolik«, kako je pisao jedan, ili »vedar majstor i optimista«, kako je pisao drugi? »Zemlja« je našla u svojoj zemlji važne i vrijedne motive za svoje stvaranje, preže da nađe nužne forme da to izrazi, nastoji da stvori vrednote s kojima će uobličiti svoju sadašnjost, uspjela je da postane suvremenom i važnom, a svojom si je dinamikom osigurala trajnost života.

Umjetnost poznavanja i građenja života ne smije da ostane puka riječ, ona mora da progovori djelom. Neka oni zidaju nova zdanja, neka utiru nove puteve, neka kažu *svoju* riječ u sveljudskom esperantu umjetnosti, neka odgoje sebe za nove zadatke umjetnosti, a nas za novo shvaćanje.

Oni su učinili već vrlo mnogo — prozore su širom otvorili i pustili su svježi i drzoviti vjetar novotarije, da pohara po odajama intimne umjetnosti, one koja miriše na banalnost i lovorov list.

Digitized by Google

IZ TAMNIH DANA

(ODLOMAK IZ VEĆE CJELINE.)

I nasta jednoga dana u Kutu strava kao nad ponorom: stegnulo je oko srca i oko grkljana. Zažutilo se od proglasa, sve pita: što je to?, a kad se otisnulo jekom od bubnja, posta jasno — car hoće, da se u rat ide.

Tko je gledao, taj se i nagledao, a tko nije, neka vidi.

Vjetar, vitkiji od zmije, zavukao se iza proglasa pa ih oblo napuhao, a slova zaigraše u očima mračno. Usta se ne otvarahu, jer riječi postadoše suvišne. Samo su srca rasla grozom i oči čudom. Jedinom se nerazumnom pijetlu prohtjelo, da ga čuju: gromko zapjeva nasred praga, ali ga kamen pogodi i on pijano otetura. Pas osta bez jela, a gladna se mačka zaputi na miševe. Taj su dan zaboravili pomusti kravu i lakomo tele od mlijeka šiknu proljevom.

Netko, uzdignuvši ruke pred svojim pragom, zavapi kao da glumi očajnika. To je njemu sišlo niz krov sunce, koje ravna poljima, i odvelo ga tajnom stazom mašte, gdje žita zore. Tu se tuga prometnula u zrnje, nabubrila u klasje i zašumila nad zemljom, postavši valom.

Drugi, koji se žurio, zasta u hodu, dirnut uspomenom. Njegove su oči, svijetli veo preko stvari, potamnile i oko njega se stvorio krug jeze: dolaze mu u vjetru s pašnjaka klepke, i on vidi nevidljivim okom, kako priroda, zelena krava, okićena zvončićima siše mlijeko iz trava i trese rutavim vimenom.

Treći, pred novom kućom, otplovi niza sjećanja u prošle dane, kad su jele padale za krov taj i za brvna ta. S nesigurne plohe sadašnjosti gleda sebe u prošlosti, kako ore, krči, kosi. Gle, samo je tomu gospodar, čega više nema! Ovo života, što je u njemu i što je još pred njim, nije njegovo! Bože, samo se u prošlosti živi!

Tako je bilo, da se ne zaboravi.

I još ovako:

Užurbalo se selo, kao mravinjak dirnut štapom. Rađala su se čuvstva iz vrtloga, i što se osjećalo, bilo je mutno, što se gledalo, bilo je neshvatljivo. Svakom je bilo tijesno u sebi, a svima tijesno jednom kraj drugoga. Zemlja, igralište nekad, odmaralište i hraniteljica sada, učini im se u tami bespuća hrptom neke nemani, koja ih nosi u propast. Dugo udaraše bubanj, i mišljahu već: on ne će nikad prestati.

Župnik je stajao pred svojim stanom, ispred bijeloga zida. Držao je sklopljen molitvenik u spuštenoj ruci, lijevoj, a desnom je zaklanjao oči, jer je bio slaboga vida na suncu. Zbog bijele pozadine zida iza sebe on crn izgledaše mnogo veći: bio je naslikan na zidu u nadljudskoj veličini.

Digitized by Google

Govorio je preko ograde svoga vrta:

— Bog šalje teško iskušenje na ljude zbog njihovih zala U crkvu se ne ide, na ispovijed se zaboravilo, tuđa je žena milija od svoje.

— To su se samo gospoda između sebe zavadila i ništa više — vikne jedan iz hrpe. Nas se ništa ne tiče, što je netko ubio caru sinovca. Hrvatskoj nije ni kosa s glave pala.

— I zbog smrti jednoga milijoni nas moraju ići ginuti — doda drugi podrugljivo.

Za njim treći:

— Kad mi trebamo što, onda za nas ne znaju, a kad nas trebaju, onda nas nađu pa da se i u špilje zavučemo.

Župnik je slušao i ispravljao:

— Nije tako, ljudi. Samo sebe vidite. Car je svoju vlast dobio od Boga, i da nema njega, svaki bi dan bijesnio rat: otimalo bi se i klalo — sve bez suda i bez pravde.

Tako je govorio župnik u Kutu, kad je bilo tamno i kad je trebalo posvijetliti.

Ljudi su ga ostavljali. Na kraju je ostao sam, crn pred bijelim zidom.

Ljudi su odlazili, osjećajući svoja tijela kao mirise, koji su najprije bili skriveni, a onda odjednom opiše. Kuda bi se moglo s njima pobjeći, i pred carem i pred župnikom, pa ih uživati slobodno, darujući ih samo ženi u ljubavi i djeci u radu? Zemlja je privlačila kao magnet i bilo je teško. Bio je nerazumljiv polet drveta u visinu, bio je nevidljiv oblak, koji je visio nad brdom, raskrivši se suncu gol. Samo se toranj visoko u zraku osjećao hrabrim i nedohvatljivim, i dim iz dimnjaka, koji je naglo rastao u veliku krošnjatu lipu. Voćnjaci su disali u hladovini. Iza njih je bilo savito nebo: rumene jabuke i plave šljive.

Toga je dana zvao bubanj i Josu Lukina, jer nije trebalo poimence pozivati. Počeo je da se sprema, a pomagala mu je žena i sestra.

— Još ovu košulju, topla je, dobro će ti doći — nudi mu žena.

— Ne trpaj, ta ne odlazim za vječnost — brani se on.

— Tko zna, kad će vas pustiti kući, a zima nije daleko — pravda se ona.

— Pa poslat ćeš mi, ako bude trebalo — odgovara on, i misli o sebi u prošlosti. Nekad mu je pristajala domobranska bluza kao oficiru i gradske su sluškinje poglédale ispod oka na nj. A kako će mu pristajati ova nova, koja ne će biti za paradu? Možda će ga one tri zvijezde pod vratom, koje su ga vodile nekad tako uspješno po gostionicama, drmešima i oko ženskih srdaca, odvesti ravno u smrt. Možda će mu žena hodati kao udovica selom u crnini i tek je raspikuća koji oženiti, da mu kuću suzdrži, jer se muškarci ne otimlju za

Digitized by Google

žene već jednom obljubljene i matere. Možda će mu se kamenjem nabacivati na djecu siročad, a na zov »ćaća moj« ne će se imati tko da javi. Jest, sve može da bude tako. Vrt će dalje cvjetati i nositi plodove svake godine, a njegove ruke, koje su ga digle, možda će sagnjiti u tuđoj zemlji. Gore će i dalje listati, oranice rađati, vode bujati, svijet će i dalje biti lijep, a on će postati ružna hrpa kostiju, od kojih će jeza druge hvatati.

Takve su se misli dizale iz Josine duše i zanosile ga u žalost i izgubljenost. Žena je bezglavo teturala po kući i pitala za stvari, koje je već držala u ruci. Djeca su zaboravila na igranje i buljila u oca, koga je njihov pogled sjećao na nestali život. Pred prozorom se raskostrišila jabuka, zelena od lišća i crvena od plodova. Sestra Milka, koja je bila zaručena i kojoj je zaručnik imao da ode zajedno s Josom, zamotavala je masni sir u krpu i trpala ga u torbu. U limenom se satu micalo vrijeme: zarđala se kazaljka vukla u krugu i sve se više približavala brojci, s koje će ujesti kao zmija.

Tako je bilo i u kući Franinoj, i u Stipinoj, i u Tominoj, i u Markovoj: zgusnulo se u sobi pa guši. Oku je sve sivo, opipu mrtvo, okusu kiselo. Onda reče netko prvi: Sada treba ići. Za njim drugi, treći i redom svi: Treba ići.

I pošlo se, polako kao na sprovod. Sunce je ćućilo na lipi kao pijetao. Gledao je crveni pijetao pa mu je bilo čudno. Koga će sada zorom buditi? Kome će o podne govoriti: objed je? Kome će u suton kazivati: vrijeme je, da ideš na odmor? Selo se micalo prema svojem rubu, gdje je rastajalište. Rub, mali brežuljak, posta tako zid, koji je odijelio živote: jedne za klaonicu, druge za mučilište.

Napokon je na brijegu ostao samo pas: više njih. Nisu znali, na koju im stranu treba. Hoće li za onima, što silaze u selo u tamnim skupinama, ili za onima, što su odmicali prema tami gore i već hodali u sjeni nagnutog sunca. Tako su kucala pasja srca na brijegu, trgana na dva kraja. Kad je sunce zašlo, psi se vratiše u selo. U prozorima planuše luči: to su gorila kraj večere oko stola srca, bacajući sjenu na mjesto, koje je ostalo prazno.

Par dana iza toga stade nadolaziti vojska, pješice, jer je čitav kraj bio bez željeznice. Kut je bio nekako po sredini između garnizone i prve željezničke postaje, to će reći: bio je od svake udaljen oko 50 kilometara, pa je zato bilo u vojsci odlučeno, da će se u Kutu prenoćiti

Najprije banuše u selo odaslanici pukovnije, da traže i nađu krevete za oficire i vojnike, a staje za konje i mazge. Seljaci, mnogi otvarahu im nevoljko vrata, jer je siromaštvo skromno i ne pokazuje se tuđem oku rado. Mnoga se žena ustručavala da otkrije krevet, u kojem će spavati gospodin laćman. Trebalo je tumačiti, a one su to činile, kako su najbolje znale: Stid me je, poglavita gospodo, pred vašim svijetlim licem, ali stari moj — ne bilo ga! — nikako da se oduči od pušenja u krevetu, pa ga je, eto, bagušem onečistio. Nije to od buha, ja živa bila! . . .

Digitized by Google

Tako se zabijeliše na mnogim vratima nerazumljive riječi, skraćene. Samo se znalo: ili je za čovjeka, ili je za živinče.

Zatim drugi dan podvečer uze pristizavati vojska, dugačka tri ure po četiri momka. Vodio ju je osedlani vranac: on je oholo i samodopadno tapkao cestom, noseći na svojim leđima pukovnika, a u grivi upletenih ruža. Njih ubraše usput vojnici, jer je pukovnik rekao: La mi veselije hoda, kad nema muzike. Ulazila je vojska, zibajući se u hodu. Bila je to dugačka lađa, koja prolazi ispred očiju, ruke, koje se razmahivahu u hodu, bijahu vesla. Blistavi noževi na ramenima, četiri po četiri, rezahu zrak i bol bez krvi stezaše srca. Tek u sumrak stigoše zadnji grobari, kuhari, ranari. Grobari sa svojim nosilima i lopatama izgledahu neopasni i dobroćudni momci, bilo je štoviše u njihovom neredovitom hodu nešto neprivlačivo i nejunačko, jer je njihova služba bila ružna: lopatama zagrepsti i sjekiricama križeve istesati.

Selo se ispuni vojnicima, kao košnica pčelama. Mnogi je krevet dobio po čovjeka, a mnoga jasla po konja ili mazgu. Prosula se s neba rosa, a iz grla ljudskih žamor. Puške se složiše u piramide, a telećaci na kupove Noge bolno osjećaju prevaljeni put i žulj na nozi žudi meke vate. Topli se večera u dubokim kotlovima, miris je rastopljenog sala neodoljiv i okrepa će dobro doći kao ljubav. Psima se stežu stomaci, oni oblizuju gubice i strepe od sreće koja će doći. Mazge izvlače krmu iz jasala, a konji pušu u korita puna zobi. Ljudi prolaze mrakom, pola sjene, a pola živa bića. U tolikoj vrevi ljudi čovjek postaje najobičnijom stvari i njemu se posvećuje najmanje pažnje: važnije je ranjeno kopito konja nego nažuljena noga pješaka, preče je popraviti kotač kuhinje nego poremećeni želudac vojnikov. Pomalo dođe i vrijeme večere: ljudi otpasani, gologlavi, bez bluza, bosonogi ili u jednoj cipeli, šutke ili uza šalu, kakva je već komu ćud, prilaze poredom ka kuhinji, tu kuhari prelijevaju kotlove u šolje, a vojnici malo podalje šolje u želuce. Kad se i to svrši, zaškripaše kosti u psećim zubima, a pera ili olovke u rukama vojnika: pišu se pisma, da je zasad dobro, hvala Bogu, i da će u buduće, ako Bog da, sve biti dobro. To rade samo oni, koji nisu iz Kuta, jer su domaći dobili dopuštenje, da prenoće kod svojih. Tako se još taj put našlo mnogo tijelo s dragim tijelom zajedno, i krevet, dvostruko topao, uzdrža želje budne cijelu noć. Lukin je Joso usnuo samo jednu uru prije uranka, ali je sanjao tako ružno, da se pokajao i za tu uru. Milka i zaručnik joj Frane ne usnuše nikako: on njoj sa svojom glavom na krilu, a ona njemu sa svojom na leđima — tako su ostali u ljubavnom snatrenju sve dok nisu zapjevali pijetli. Bila je to ljubav, koja je živjela više izvan tijela, u nagađanjima i slikama mašte, jer se njihova tijela još nisu poznavala. Tu je cijelu noć mjesec puzao nebom, kao krijesnica dlanom, a gore se ustrmile u visine i urodile obilno zvijezdama. Selo je spavalo privito uza zemlju kao dijete uz materine grudi, krijepeći se blagim snom, njezinim darom. Hiljade je grudi duboko disalo, a zemlja je iz vana slala svoj miris i blagoslov. Zemlja, za koju su pro-

Digitized by Google

glasili, da je teško uvrijeđena i da je treba osvetiti, šaptala je, kako nje ne može nitko uvrijediti niti je treba tko osvećivati, ali njezinog šapta nije čuo nitko.

Zora, koja se prosu s istoka kao miris, ispuni prostor kretnjama, glasovima, treperavim pogledima, nadama, očajima. Vojska pousta i opremi se: topla je juha s udrobljenim kruhom dala okrepe za daleki put, a zov zapovjednika i udar u bubanj povezali su noge u jedan jedinstven, divno žalostan pokret, kojega nije moglo ublažiti ni jedva rođeno sunce ni prisilna veselost onih, koji su odlazili. Činilo se, da je sve to mučan, znojem obliven san, kojim prolazi nedogledan red ljudi bez glave, po taktu nevidljive, a neodoljive volje.

Nekoliko dana kasnije zamutio se bio zrak: vjetar skinu oglase pa pojuri s njima i guskama niza cestu, prema rubu sela; tu srete poštara, pandura Franu, kako se u potkovanim čižmama bučno žuri kamenom cestom Nosio je zapečaćeni brzojav Kati iz Gaja, budućoj svekrvi Milkinoj. Javljao se žicom neki daleki grad, gdje se govorilo nerazumljivim jezikom, pa zato i nije nitko pismen razumio, što javlja. Istom kad dođoše do župnika, razmota on radoznalo papir, smotan u četvero, i prinese ga u zasjenjenoj sobi prema svijetlu. Dugo je šutio, gledajući u slova, kao da ih uči, a onda prošapće: smrt. Ta riječ za čas dobi krila i iz njegove sobe obleti sve selo. Nekoga, ranjenoga u srce, ostavi iza sebe u jauku; nekoga, zgođenoga u mozak, kako se hvata rukama za kose; nekoga, kako je zanijemio, zavjetovavši tek u mislima tri velike svijeće i jedno hodočašćenje čudesnoj materi Božjoj na Krasnu, da ga očuva od smrti u porodici.

— U Galiciji, na dno mora potonula... jecala je stara Kate odlazeći slomljena, kao da odnosi na rukama mrtva sina. Srce, kraj kojega je rastao, uznemirilo se i udaraše, kao zvono na uzbunu. Milka pade najprije trupom preko kreveta, rasuvši po njemu crne kose, koje se ustalasaše od trzanja tijela. Zatim izađe, ne kazavši nikome, kamo ide. Istom na polju netko je vidje, kako se žuri, a bez kabla, prema bunaru. Znalo se, što kani. Dostignuše je i vratiše kući, a onda odvedoše u rodbinu, da paze na nju, dok ne dođe k sebi.

Otada je smrt dolazila u Kut često: nekad žicom, a nekad na običnom poštanskom jednopregu. To jest, svako je jutro prolazila selom pošta, sastavljena od dva ćorava bića: goniča Filipa i kljusca Lise. Kad stanu pred poštom, navrnu za njima, sve same žene i djeca, da prime vijesti, ako budu bijele, raširenih ruku, a ako budu crne, glavom o zid. Čekaju nestrpljivo one male kartice, što se zovu »Bojna pošta«, a koje im tako uvjerljivo svjedoče, da je živ, da je zdrav, hvala milom Bogu. Kad ih djevojke prime pa vide ili čuju, što je u njima, vežu ih koncima jednu o drugu i vješaju o zid, da načine od njih srce, kojemu se nadaju. Kad ono bude cijelo, okruglo onako kako ga slikaju na slikama, vratit će se ono drugo, živo, pa neka vidi, kako je ljubav vjerno čekala i kako nije jenjala. Matere ih spremaju u škri-

Digitized by Google

nje, gdje mirišu lanjske jabuke, neka kartica, koju je ljubljena ruka držala, leži u mirisima. Žene ih zabadaju za slike Bogorodice, jer je Mati Božja na nebu prva iza sina, pa da se brine za onoga, za koga joj se mole.

A kad dođu vijesti, zbog kojih se čupaju kose, poštarica ih ne izdaje odmah, već ih kasnije raznosi sama, da uz tugu donese odmah i utjehe, bar toliko, koliko mogu njezine ruke odvratiti, da se ne razbija glava o brvna.

I dok tako stariji čekaju, da Filip istrese svoju vreću i da gospa razredi pisma, djeca na cesti draže i vuku za grivu Lisu s one strane, na kojoj nema oka. A on srdito maše gubicom kao da će ugristi, no djeca su hrabra, jer se znalo, da Liso ne grize. On je bio blag, skroman i neugledne pasmine konjićak, kojemu je iz zubi virila starost, a u nogama ležao umor prevaljenih cesta, izrovanih, šoderom posutih, raskvašenih, uzbrdnih. Njegova je glava uvijek samo spuštena, i on je, ako ima gdje bar dlan trave, zadovoljan, da je može popasti.

Za sve to, što se zbivalo u Kutu, i svuda druguda, znao je car, pa je odredio, da se dijele potpore: za živu glavu, da bude pobuda za hrabrost, a za mrtvu, da bude utjeha u tuzi. Car je slao, bilježnik isplaćivao, a trgovac krao, kad je kukuruz vagao, pasji sin. Na donjoj strani vage, a na onoj polovici, gdje se stavljaju vreće, bio je kradom obješen uteg. Kruto željezo, da ga rđa izjede!

A još to nije bilo sve!

Bilo je i ovo:

Dođe da se zaželi svoje svoga, a za to je trebalo znati sastaviti molbu za »urlap«. Znalo se, kuda treba poći i što treba sobom ponijeti: još bi jutrom janje u staji zablejalo i vimenom se materinim tješilo, a već bi mu na večer pod strehom bilježnikovom visila koža, sa vunom okrenutom unutra i krvava oko vrata.

Tko je poslao molbu danas, rješena mu je bila istom za godinu dana, ali to je svejedno, glavno je, da je »urlap« bio odobren: zbog materine bolesti, zbog ženina poroda, zbog pomaganja u poljskim radovima. Tâ više se nije vraćalo natrag. Meko se spava na krevetu, koga prostre žena, da i njoj bude mekše, ili koga sestra namjesti, da se braco naodmara. Ugodnije pucketa drvlje na domaćem ognjištu, nego granata na Piavi; slađa je domaća palenta nego carska konzerva; rodna zemlja miriše bosiljkom, metvicom i kaloperom, a talijanska plaši škorpionom, zmijom i smrću.

Zovu komandanti natrag ekspresnim brzojavima, ali im se nitko ne odaziva ni pismom. Dolaze žandarske patrule, da love bjegunce. No dok žandari ulaze na jedna vrata, bjegunac izlazi na druga. Prvi pretražuju tavane, krevete, škrinje i staje, a drugi se utišao u žitu na potkućnici pa proviruje, kad će opet moći kući. Zato je već postalo zagonetno, tko to zapravo još ratuje: ta svaka kuća ima bar po jednoga zarobljenika u Rusiji, a po jednoga bjegunca s Piave.

Tko se pak nije mogao dokopati kuće po paragrafu, taj je izmislio način, kako se zaobilazi i paragraf i komandant i liječnik. Čekalo se.

Digitized by Google

dok ne bude premješten bataljon zbog odmora u zalede. Tu već nije bilo teško naći ženu s gospodskom bolešću, kad Bog nije htio da pošalje naravnu. Redom, sve jedan po jedan, prilazili su kradom k njoj, da im daruje malo svoje čudotvorne bolesti, koja spašava od smrti. Vraćali su joj za uzdarje zgužvane desetače, kolikogod je tražila. Gdje se nisu mogli sporazumjeti jezicima, sporazumijevali bi se prstima. I za dan-dva već se javljala posljedica: svi momci promokrili bijelo i prohodali široko. Doktori se snebivaju nad zarazom i šalju u bolnice, komandanti traže prinove, jarci zijevaju prazninom, a car je negdje daleko u zaleđu pa ne vidi, kako mu vojska hoda.

Tako je pomalo umirao stari zakon. Ono selo i oni ljudi, koji su prije poznavali samo dvije neizbježive zapovijedi: umrijeti i u rat ići, tada su se žilavo otimali obojemu. Oblasti su postajale nešto mrsko i suvišno, lična se volja čovjeka mučenog i izrabljivanog ustrmila protiv paragrafa i svaki se čas očekivao sudar. U toj općoj pomućenosti čuvstava i stari je Bog postao kolebljiv autoritet. Nije on bio više onaj Bog, koga su matere usađivale u duše djeci, niti onaj, koga pitoma priroda nameće u srca, već je to bio Bog, koga su oficiri i gospoda omrazila narodu. Bio je to Bog, koji se borio na čelu vojska i koga su regruti ubrzo poistovetili sa svojim kapetanom.

Svakog se časa očekivalo čudo. Jer ono zori, zori dugo, a onda naglo zalije grozom, kao čir gnojem. Svećenik je pjevao mise praznoj crkvi, žandari su se pomamljivali za seoskim ženama, općinski su pisari drijemali nad otvorenim knjigama, trgovci su cekine skrivali u podrume, jer se govorilo, da će papir izgubiti vrijednost, pravda je postala spora i nedostižna, đaci su mjesto u školu išli s marvom na pašu. Svuda je zapinjalo, a nije se znalo od čega. Svi kao da su u sebi mislili: zašto da se žurimo, zašto da se mučimo, kad je sve i onako za dan-dva. I kao da je negdje u oblacima lebdio skriven balon, iz kojega će se jednoga dana spustiti u selo čovjek, i donijeti mir: slobodu zemlji i lakši život svakomu.

A selo je bilo hrabro i nije se dalo. Žilava je i čudna ta hrvatska zemlja: nevolje je biju, a ona samo cvjeta, rađa i ne prestaje se nadati. Što na njoj izraste, slatko je, pa makar ga trebalo i suzom zalijevati. Dođu dani, kad se ujutro gucne samo šalica mlijeka, u podne se smekša vrućim maslom divlja salata, koja raste sama od sebe, po volji Božjoj, kraj puta, a u večer se okrijepi želudac kiselim mlijekom. Pa ipak se ne rogobori. Ako i jest nevolja, tvoja je. Sakrij je, ne otkrivaj se nikom, budi ponosan i vjeruj!

Bilo je mnogo, čega se treba sjetiti. Evo: Raspelo se nebo nad kućicama, što rastu iz zemlje kao kukurijeci, sve po nekoliko zajedno Suho je ono i bez kapi vode. Sunce s njega liže ognjenim jezicima pašnjake, siše bunare i podgriza žita. Bliješte nebom užarene ploče i oči se od njih odbijaju u hlad. Zemlja zjapi pukotinama. Ovce bleje i traže po škrapama vode, krave presušuju mlijekom, a ljudi posuđuju vode na lončiće. Kad dođe večer i kad se treba spremati na spavanje, upreže se kola i odlazi se tri ure daleko po vodu. Cijelu noć drobe

Digitized by Google

kotači pijesak, škripe jarmovi, zvone zvončići i pucketaju bičevi. Velike volovske oči svijetle u mraku: naprijed se odmata cesta, uvijek bez kraja, a otraga je mjesec, bijeli pokrivač preko leđa. Uši naćuljene prema goniču na bačvi paze, da ne zvizne bič i da ne ugrize za trbuh, gdje je meso meko. Idu tako volovi kroz noć. Oni su vodari. Oni vodu voze, to zna svatko, tko čuje, bilo iza sna, bilo budan.

Neka ne ostanu nepoznate ni ovče patnje. Jedna je od njih rodila ono janješce, što ga je nosio na svojim ramenima Isus Krist, kad smo mali bili. Njih je snašla bolest, koja grlo izgriza i od koje se sva usta isprište, pa se umire od gladi. Dane i noći stenjale su one strpljivo na stelji, bijelu su pjenu iz usta otresale i u ognjici sanjale o travi. A kad nije pomogao ni vosak, rastopljen u vrućem ulju, ni trava šljez, ni sveti Ante u Letincu, koji je dobio čitav tavan vune, da ih ozdravi, one su umirale, hrabro i sabrano, ostavljajući iza sebe zelene proljetne radosti, i obijesti, kad su ih ovnovi tražili, i topline, kad su im meki zubići vime draškali.

Ljudi su sve to gledali, i patili, uza svoje boli, i tuđe. Čitav je Kut bio velika rana. Sva su srca bila jedno i patila kao jedno. Iz Rusije su karte dolazile sporo, stare do pola godine. I tamo je bilo teško: u sibirskim šumama, u uralskim rudnicima, na ukrajinskim majurima, u odeškim tvornicama šećera A smjelo se samo pisati, kako Rusija dobro hrani, lijepo postupa i toplo oblači. Cenzori su pažljivo čitali i križali, ako je tko uzdisao. Lukin je Joso javio, da su ga operirali, da su mu nogu rezali, a nisu trebali, prokleti doktori. jer bi sama od sebe zarasla, ali je crvena tinta prešla preko toga i ostalo je samo, da su operirali, da su rezali, a nije se znalo što.

A nije nikako htjelo da prestane. Na zapadu se još uvijek rvala stara carevina s mladom kraljevinom. Slušali su u Kutu u večer, kad sve utihne, kako na zapadu tutnji i kako odjekuje nebeskim dolinama. Tada sav Kut izlazi pred kuće, lica se okrenu na zapad, pa bijela na mjesečini postaju kamena od straha. Samo živi srce, koje udara, i uho, koje ga sluša.

— Bubnja, kao da se pakao otvorio, kao da su svi đavli pobjegli na zemlju...

— A moj se već osam dana ne javlja!...

— Proklet bio, zbog koga je sve to!...

— Soča i Piava, vodom presušile, kolike su matere u crno zavile!...

— O sveti Frane, imenjače njegov, čuvaj mi ga! ..

— Ma kad bi se znalo, tko je to započeo, kožu bi mu trebalo živom rezati!...

— Evo, žene drage, već se i čuda dešavaju, a ljudi nikako da se opamete. Čule ste, što pripovijeda Miko mežnjar, da je sveti Lojze u crkvi jednu večer plakao. On ga je čuo, kad je išao zvoniti. Sjutradan mu je našao sva prsa polivena suzama.

— I ja sam to čula. Imam njegovu sliku u kući, pa sam odmah izmolila tri očenaša i tri zdravemarije njemu na čast i diku.

Digitized by Google

— Znate, što je onaj pogani učitelj razglasio? Otišao u crkvu, pogledao pa veli: Ljudi božji, tâ to kroz krov kiša promača i kaplje baš na kip svečev. A kad mu se mežnjar zakleo, da je čuo plač, znate što mu je rekao: Ma ti si, veli,baš onaj dan od mene otišao pijan kao zemlja ravno u crkvu, da zvoniš zdravumariju. Eto, tako se sramote i vređaju sveci Božji, pa onda još hoće, da im se Bog smiluje.

— Samo što često dobri moraju da plaćaju za zle. Eno vam Milke pokojnog Luke! Nekad ko jabuka, a sad da ti suze navru, kad je vidiš! Vodili su je pred mjesec dana doktoru, a on veli: To su živci. A to je isto ono, čemu mi velimo: udrilo je u glavu.

— Jadnica, ona je sad svoju bitku dovojevala. Sad joj više ne treba ni vijenca na glavu ni svatova, a ipak svaki dan bere po vrtu zimzelen i ružice za vijenac, te svakoga koga sretne, zove u svatove.

— Slušajte, slušajte, kako grmi! Bože sveti!

— Pakao! U ime oca, i sina . . . !

Dok tako na zapadu, u zemlji talijanskoj, grmi kao da su pukla sva vrata pakla, ljudi u Kutu, na cesti pred svojim kućama, tonu u tamu straha, u sebi osjećaju očaj, oko sebe prokletstvo. Rastu u njima nemiri, lomi se glas, sve su lične patnje u taj čas zaboravljene, kad se na zapadu ustrmila visoka smrt-kostur pod samo nebo pa im se ceri i poručuje: uzalud molitve, uzalud strah! Ja sam vaš bog! Svakoga želim vidjeti ovakvim kakva sam ja.

I premda su topovi nadvikivali srca, ona su znala praštati i ljubiti. Ovako:

Par dana kasnije tjerali su žandari Kutom pet talijanskih zarobljenika, koji su pobjegli negdje iz logora. Ljudi niski, gladni, na po bosi, kuštravi i poderanih odijela žmirkali su plašljivo na žene, djecu i starce uzduž ceste, kud su prolazili, vjerojatno misleći u sebi, kako bi ih ti tuđi ljudi žive pojeli, da nema žandara. Jedan je između njih bio bolestan i teško se vukao kao da je ustao sa smrtne postelje. Pred školom u Kutu sjeo je najprije na miljokaz, a onda pao u jarak kraj ceste, cvokoćući zubima i tresući se od neke groznice. Ljudi iz susjednih kuća, koji su se tu skupili, da vide te, koji se kolju s njihovom djecom i muževima, za čas su stali svojim licima pokazivati, kako im je bolest i tuđeg čovjeka razumljiva i bliska.

— Možda bi jeo, možda bi ga trebalo zamotati u toplo — obraćale su se žene na žandarskog feljbabu.

Vojnik je, zgrčen na zemlji i držeći se za trbuh, uzdisao: Madre mia !

— To majku zove — razumjele su žene odmah riječ, koju su tada prviput čule. Majka, jadna majka njegova! Ona ni ne sluti.

I za čas netko je donio jabuku, netko toploga mlijeka, netko ljekovitih kapljica. Svaki je vjerovao, da će od njegova dara biti bolje. Svatko je nudio, ćućnuvši uz bolesnika i donoseći mu lijekove pred usta.

— Madre mia, madre . . .

Digitized by Google

— Jadna majka njegova! A i mi jadne, jer možda i nas negdje tako zovu!

Cijelu se uru tako bolesni vojnik previjao, ne okusivši ništa. Kad su mu grčevi popustili, otišao je, jedva hodajući, sa svojom braćom dalje, ne kazavši nikom, kako se zove. Ako je živ, možda se sjeća Kuta, gdje su mu nudili jabuka i toploga mlijeka, kad su ga tresli grčevi. Možda bi se i pismom zahvalio, da zna komu.

To je bilo u proljeće, dva dana prije svetog Jurja. U Kutu su to dobro zapamtili, jer je bilo nešto drugo veće, zbog čega se to pamtilo.

Proljeće je provirivalo iz drenovih cvjetova i ljeskovih maca: dijete, što žmirka očima iz ljuljaške. Svaki će čas ustati i obijesno potrčati do svakoga grma, do svake voćke. Zarumeni se jabuko, zabijeli se trešnjo, evo i tebi, lipo, novih sokova! Zazeleni mi se, pašnjače, jer evo ti vodim goste: umilne janjčiće sa crvenim vrpcama oko vrata. Iziđi čovječe, s plugom, prekriži se prije prve brazde i vikni jarmu: ajde, bilo rodnije nego lani!

Oživi sve, što si za život, jer ja sam proljeće!

Tako je bilo, kad su ono prolazili zarobljeni Talijani. A dva dana iza toga, na svetoga Jurja, netko reče prvi, ne zna se tko:

— Eno dolaze zarobljenici iz Rusije. Joso Lukin, Mate iz Gaja i Stipe iz Drage. Voze se. Već su u Jezeru. U Rusiji se više ne ratuje.

— Ako lažeš, proklet bio! — reče Ane Lukina, bojeći se u radosti da je možda ne varaju.

Sve se užurbalo, kao da se silazi s lađe na kopno poslije dugoga plovljenja. Svi otrše nešto s duše kao ružan san s očiju. Ustalo je bilo to jutro u gori, još nujno i neveselo kao i prijašnja, a kasnije se prometnu nad selom u dan vriskav i obijestan:

— Kraj je ratu! Jao, radosti, kako te dugo trebalo čekati!

I šepavo prohoda, i slijepo progleda, i nijemo propjeva:

— Evo nam mira!

Za pola ure stigoše kola. Joso Lukin side prvi, pa prije nego je napravio i jedan korak, da se počme zdraviti i grliti, pokaže na sebe:

— Braćo, oprostite! Otišao sam bio na dvije noge, a vraćam se, evo, na jednoj.

— Samo da je glava tu, glava moja! — primi ga žena ispod ruke i poljubi.

Cesta se isprazni, a oživješe dvorišta i kuće. Netko pita, kako je bilo, netko opet: a s mojim što je?

Dođe krava s paše nabijenih vimena, muknu veselo ugledavši gazdu i podanički ga onjuši vlažnom njuškom, umiljata se ovca krotko stisnu uz njega i liznu mu soli s dlana, a obijesno ždrijebe zavitla repom kroz dvorište. Dođoše još pas i mačka na poklonjenje te se pomiriše uz noge gospodareve.

Jasen na čelu kuće zapjeva uzdignutih ruku: Slava va višnji Bogu!

Digitized by Google

O S V R T I

ANTUN AUGUSTINČIĆ, kojega radove donosimo u reprodukciji, rođen je 1900. u Klanjcu. Studirao u Zagrebu i Parisu. Izlagao u Zagrebu, Parisu, Krakovu, Varšavi, Pragu Zürichu, Novom Sadu, Filadelfiji, Barceloni i t. d., i t. d.

IZLOŽBE MARKA RAŠICE, VIKTORA ŠIPEKA I FRANCUSKE GRAFIKE.

One kod Ulricha, dvije su karike lanca — čini mi se — obligatnih godišnjih izložaba naših slikara amatera.

Amaterstvo u likovnoj umjetnosti dijeli se u dvije grupe: u amaterstvo produktivno i u amaterstvo neproduktivno na polju umjetnosti. U prvom je slučaju amaterstvo samo prelaz velikoj slobodnoj umjetnosti i kao takovo potrebno. Primjeri: Millet, Corot, Cezanne, Van-Gogh, Henry Rousseau. Oni su bili amateri prije nego li su se dali ozbiljno na umjetnost. — U drugom je slučaju amaterstvo diletantizam u svim mogućim oblicima, pa imalo ono naslov akademskog slikarstva ili ga ne imalo. Diletantizam u savremenoj evropskoj umjetnosti tako je procvao, da se lajičkom oku svojom plodnošću i nametljivošću pričinja kao jedina i prava umjetnost. Premalo je prostora da ovdje tretiram uzroke postanku diletantizma i njegovu simptomatičnost.

Izložbe Marka Rašice i Viktora Šipeka spadaju svakako u drugu grupu likovnog amaterstva kod nas, — amaterstva koje je diletantizam i ne zaslužuje naslov umjetnosti. Nažalost, ovaj diletantizam ima ipak pretenzije da pretstavlja umjetnost, zato sam obvezan da u ime umjetnosti uzmem stvar ozbiljnije.

Prije toga neka mi bude dopuštena mala ekskurzija: Kad bi naši likovni diletanti bili umjetnici, morali bi se složiti u jednu grupu i nastupati zajednički u borbi za svoja umjetnička načela, prosto zato jer su na istoj liniji. Međutim oni to nisu do danas učinili. Ne mogu se domisliti drugom razlogu, nego da žele kao umjetnici da ostanu osamljene veličine, jer šta bi inače sprečavalo da se slože Krušlin, Šipek, Rašica, Bužan, Rački, Orlić, Hanzen, Đurić i t. d. To bi bio vrlo interesantan i dokumentaran salon, u kome se publika ne bi trebala truditi da traži uzalud prave umjetničke kvalitete.

Razotkriti diletantizam izložaba Rašice i Šipeka nije ni posve jednostavno, s razloga, što ne možete da ih usporedite ni s kojom likovnom formom. Na pozitivno postavljeno pitanje, moramo nažalost dobiti samo novo pitanje: »Zar je dosta, da se slika uljenim bojama ili akvarelom, pa da se zasluži naslov umjetnika?«

S negativne strane moramo zaključiti slijedeće: Rašica i Šipek ne rješavaju nikakvog likovnog principa, niti im je to na kraj pameti. Njih ne zanima ni likovna forma, ni prostor, ni linija, isto tako kao ni problemi svijetla i boje. Oni ignoriraju i slikarski valeur i materiju kao i princip dekorativnosti. Njihovi radovi ne pokazuju odlike ni jedne slikarske škole ni smjera. To nije klasika ni romantika, ni realizam. To nije ni kolorizam ni impresionizam ni plenerizam. Svakako to nije ni ingeniozno traženje novih puteva.

Bez obzira na te porazne zaključke, izložba Marka Rašice specijalno ne sadržaje u sebi nikakove humane note. Njegovo besciljno razbacivanje drečećim efektima boja ne daje nam naslutiti ni truna osjećaja za krajinu, ono ne apelira ni na sentimentalitet. Sadržaj mu nije ni priča, ni ilustracija, niti obično riporterstvo.

Viktor Šipek, za razliku, sav je u sentimentalnom riporterstvu zagorskog pejsaža, s direktnom željom da ga fotografira na vrlo polagani i nepraktični način, bez fotografskog aparata. Mislim da je svaka fotografija likovno dokumentarnija i bolja, nego li su to njegove slike Marije Bistrice, kuće Pavla Štoosa i svih mogućih ostalih kućića.

Izložba francuske grafike, u salonu Bačić, nije zadovoljila očekivanja umjetničkih krugova. Uza sve to, bila je informativnog karaktera i poučna za širu publiku. To nastojanje treba bezuvjetno pozdraviti i potpomoći jednom ozbiljnom studijom o francuskoj grafici, s osobitim obzirom na umjetnost Daumiera, Toulouse-Lautreca, Picassa i Masereela.

Đuro Tiljak.

IZLOŽBA NAŠE SELJAČKE UMJETNOSTI I OBRTA U HAAGU.

U »Pulchri Studio«, jednom od najuglednijih umjetničkih salona haških, otvorio je našu izložbu princ Heinrich

Digitized by Google

i naš poslanik u Londonu gosp. Đurić. Aranžman izložbe preuzeo je priređivački odbor holandeskih gospođa. Naše delegatkinje, naučene da se naša seljačka umjetnost svagdje u inozemstvu prima sa interesom, bile su neugodno iznenađene rezervom, kojom su je primile holandeske žene. Kod otvaranja kovčega tišina i začuđene oči. Naš nasmijani cinober lecnuo je njihova ultramarinska srca. Ti trijezni, sređeni ljudi, priviknuti na svoje sivo nebo, sivo more, na svoje seljake u modrim odijelima sa malo varijacija; smeteni tolikom raznolikosti boja i forma naših vezova, stavljali su ih natrag pod poklopce. Trebalo je danâ da ih opet izvade. Moguće iz besvjesne potrebe za našim suncem, našom radosti. Pomalo počele su im se stvari sviđati, pače su ih i zavolili. Rezultat je bio da je veći dio izložbe bio rasprodan. Kupovali su te radnje kao što se kupuju esence, kao komad kondensirane topline, da ogriju svoje bogato urešene a ipak hladne domove. Kako već mozak Holandana polako radi, oni su tek postepeno počimali cijeniti neizmjernu fantaziju i umjetničku invenciju našeg seljaka.

U koliko se uopće može govoriti o jednoj holandeskoj dekorativnoj umjetnosti, ona sva nosi utjecaj njihovih kolonija, te Kine i Japana. Onim malo dekorativnim elementima, koje im pruža njihova jednolična ravnica, oni ne razumiju dati svoje stvaralačko obilježje. Tako n. pr. manufaktura fajansa u Delftu donosi javanizirane holand. krave i japanizirane harlemske tulipane. I druge zemlje, siromašne na jednoj narodnoj umjetnosti, grade sa tuđim blagom. Naše seljačke rukotvorine bile su vrelo za bečki Kunstgewerbe. Njihove umjetnice inspiriraju se u Etnografskom muzeju u Landaustrasse baš na našim motivima. Slično pariška haute couture. Gosp. Poiret proputovao je pred par godina naše krajeve. U njegovim salonima našli smo krojeve dalmatinskih i hercegovačkih narodnih nošnja. »La ligne droite« koju je Poiret lansirao poslije svog balkanskog puta, nije ništa drugo već ženska košulja iz dalmatinske Zagore. — Kod madame Lanveu našla sam knjigu »Peasant art in Austria and Hungary«, gdje su i opet seljački proizvodi iz slavenskih zemalja u bivšoj Austriji.

Bogatstvo našeg folklora eksploatišu toliki drugi narodi, pa je moguće da si nakon izložbe u Haagu i Holandani posude dekorativni talent našeg seljaka.

Branka Frangeš.

HAMLET.

Tragedija u 4 čina od Wiliama Shakespeara. Nanovo uvježbano.

Na velikim se svjetskim pozornicama posljednjih godina sve rjeđe izvađa t. zv. »klasične komade«. Jedan od temeljnih uzroka ovoj pojavi je kriza u načinu prikazivanja klasičnih oblika. Tu je krizu Herbert Ihering veoma tačno nazvao »eine Krise der Gefühlsbewältigung«.

Nemamo razloga predmnijevati, da je uzrokom relativno malobrojnim izvedbama klasičnih komada u nas bila gore spomenuta kriza. Bit će, da su bili mjerodavni komercijalni motivi...

Protiv pseudo-argumenata ove vrste je Ivo Raić udiljno naglašavao važnost izvađanja klasičnih djela. Potrebnost klasičnog repertoirea u obratnoj je proporciji sa brojem kazališta, pa prema tome ovaj dio repertoirea naročito u nas ima posebno, duboko značenje.

Nakon odlične scenske realizacije »Romea i Julije« Raić je nanovo uvježbao »Hamleta«. Pri tome nije težio za nekom apartnom, pošto poto modernom režijskom interpretacijom, već je u glavnome ostao u okviru solidnih, plemenitih, dakle donekle tradicionalnih nastojanja. Nema sumnje, da je jedino takova režijska interpretacija kraj naših glumačko-tehničkih prilika opravdana. Ne smijemo zaboraviti, da u prvom redu uvježbavanjem klasičnih komada, glumac dotjeruje svoje artificijelne, tehničke sposobnosti, što je tim važnije, čim je glumac mlađi.

Dok se je dakle režijsku interpretaciju moralo koordinirati našim prilikama, to radikalnoj obnovi i kreativnoj pregradnji scenskog okvira nisu stajale na putu zapreke.

Scenografu Babiću je uspjelo stvoriti niz veoma lijepih, linearnih i neheraldičnih okvira za pojedine scene.

Strozzijeva interpretacija Hamleta počiva na cerebralnoj zamisli. Njegov je Hamlet feminin, neurotično-senzibilan, dakle prilagođen sadašnjici. Takovoj se zamisli ne može prigovoriti. Međutim naziranje o ulozi mora da u žaru interpretacije nestane, kao što motiv u slici

Digitized by Google

majstora treba da iščezne za čisto slikarskim valeurima.

Nažalost Strozzijeva je interpretacija ostala nejednolično uspjeli pokušaj pretočenja zamisli u glumu. Taj pokušaj mjestimice nije uspio, jer je uloga Hamleta jedna od fizički najnapornijih.

Grkovićev je kralj u formatu i gestama bio na znatnoj visini. Tepavac je igrao Polonija, sladunjavog brbljavca. Groteskno stilizaciji nažalost nije bila adekvatna jasnoća dikcije. Laert nije uloga za Laurenčića. Ugodno nas je iznenadio Gec u ulozi Horacija.

Kraljeva je ulogu Ofelije odglumila suverenom suptilnošću.

Konačno treba da zahvalimo Dujšinu, na divnoj recitaciji. *Sulke.*

JUBILEJ VERE HRŽIĆ.

Dne 4. prosinca 1929. proslavila je gđa Vera Hržić 25-godišnjicu svoga umjetničkog djelovanja. Gđa Hržić započela je svoju umjetničku karijeru pod okriljem naših velikana gđe. Marije Ružičke Strozzi i Andrije Fijana. Njezin prvi nastup primljen je oduševljeno i nakon toga redaju se uspjesi za uspjesima. U vrijeme prije rata, a naročito za svjetskog rata, gđa Hržić intenzivno djeluje u umjetničkom radu našega kazališta. Gđa. Hržić postaje njegovim dragocjenim i nenadoknadivim suradnikom. Neodoljiva i nezaboravna kao naivka, u klasičnom repertoiru stvarne kreacije sa mnogo inteligencije i umjetničkog shvaćanja, da konačno u mondenoj francuskoj komediji izgradi onaj svoj specifično umjetnički lik, koji se neda opisati i koji se neda naučiti. Činjenica, da su neki naši pjesnici specijalno za gđu Hržić pisali uloge, kao i bezbroj lovor vijenaca, more cvijeća, darova i topli iskreni prigodni govori koje je umjetnica primila prigodom svog jubileja, najbolje dokazuju koliko Zagreb cijeni umjetnost gđe. Hržić.

Svoj jubilej proslavila je gđa. Hržić kao Irene Vernier u »Ljubavnoj pustolovini«, komediji P. Armonta i M. Gerbidona. Kao sve rukotvorine pariskih komediografskih tvrtka tako i ova nema nikakove literarne vrijednosti i njen uspjeh ovisi jedino o uspjehu interpretkinje glavne uloge. Kao partner gđe. Hržić nastupio je te večeri nakon duge stanke g. Mirjev. Sudeći prema njegovim dosadašnjim nastupima g. Mirjev će postati vrlo korisnom silom na našem kazalištu.

DEKLAMACIONO VEČE RAOULA ASLANA.

Prvak Burgtheatra i jedan od najpriznatijih bečkih dramskih glumaca g. Raoul Aslan priredio je u Hrvatskom glazbenom zavodu deklamaciono veče. Pored klasika Goethea, Schillera, Heinea, Lenau-a i Liliencrona na programu je bila jedna pjesma u prozi od Baudelaire-a i dvije priče od Andersena. Sam program, koji je bio sastavljen po izvjesnom sistemu ukusno i znalački, za nas nije bio ni najmanje interesantan. Od daleko veće važnosti je sama priredba kao takova. Sramota je za sve intelektualce, a napose za one institucije, kojima je glavna svrha promicanje lijepe književnosti, da nam je morao jedan stranac, na tudem jeziku otkriti ono neizmjerno bogatstvo ljepote, koje se krije u poeziji. I ako smo duboko uvjereni, da su dobre dvije trećine one publike, koja je napunila obje dvorane Hrvatskog glazbenog zavoda, došle iz snobizma, nadamo se, da su pod dojmom Aslanovog umjeća ostavile dvoranu obogaćene jednim novim osjećajem i da srdačni pljesak, koji je od točke do točke bivao spontaniji, nije bio izražaj puke učtivosti. To znači, da se sa dobrim silama i sa dobro sastavljenim programom može ipak polučiti željeni efekat, ako ne na jedamput, a ono svakako postepeno. Sve rasprave o krizi naše književnosti su bablja naklapanja i glupost. Uzorno organizirane deklamacione večeri naše starije, nove i najnovije poezije povećat će interes za našu lijepu knjigu daleko više nego stotinu anketa.

G. Aslan, koji nam je poznat sa prošlogodišnjeg gostovanja Burgtheatra, posjeduje zamjernu tehniku govora. Svim registrima svojega ne najplemenitijeg organa vlada posvema suvereno i postizava time vanredne efekte. Njegova recitacija daleko je od šablonskog deklamiranja. Osobitu pažnju posvećuje tonu riječi i ritmu. G. Aslan nam je pružio u tom pogledu rijedak užitak i ujedno dokazao da za dobrog glumca nije potreban samo talenat, nego i savršeno znanje govoriti. O tom bi mogli malo razmišljati članovi našeg kazališta. *Dr. Miro Majer.*

OPERA.

Zagrebačka se opera nalazi u stadiju umjetničke sanacije. Repertoar stoga nije onakav, kakav bi uz normalne prilike mogao da bude. Zasada je nastavljena »tradicija« neprestanih gostovanja, uz to

Digitized by Google

se zapaža očita tendenca, da se vrate oni pjevači, koji su milom ili silom ostavili operu za prošle uprave. To vraćanje nas ne oduševljava baš u svim slučajevima. Jedini novitet u posljednje vrijeme, je nedavna izvedba novouvježbane Halevyeve opere »Židovka«.

»Židovka« je tipična francuska romantička opera, herojsko-lirskog tipa, kako je nalazimo u bogatom broju tridesetih godina u Francuskoj. Tekstovi idu za jakim teaterskim efektom, bez obzira na prekoračenje granica banalnoga, radnja teče živo, bez osobito dubokih konflikta. A da i oko bude zadovoljno, mora u 3. činu svakako biti balet, a poželjno je, da bude i u prvom. Ova operna vrsta dosegla je vrhunac u Meyerbeeru. Halevy je samo zvijezda drugog reda. Sa tehničke strane invencija mu nije uvijek najjača, zaostaje izražajno za zapletom radnje. Mjestimice izbija jači koloristički momenat, na način kako ga kasnije izrađuje Bizet, mjestimice ima svježih i originalnih zamisli. Kao cjelina, djelo ne djeluje u muzičkom pogledu osobito živo.

Zagrebačka izvedba nije bila sjajna. Svuda se zapažao brzi studij, po tome stanovita neizrađenost i nesigurnost. Pridolazi zamorenost većine pjevača, uslijed toga pomanjkanje pravog tempa i elana.

Jedina izrazita i jaka kreacija, bila je Reha Ančice Mitrović. Na velikoj inozemnoj operi razvila se do pjevačice velike glasovne, pjevačke i muzičke kulture. Stil i način njenog pjevanja, dikcija, ukus i otmjenost u glumi, sve su to momenti, koji uvjeravaju o velikim sposobnostima gđe Mitrović. Pjevače poput g. Wittinga (Eleazar) ne bismo više htjeli da čujemo na pozornici zagrebačke opere. Bilo ih je dosta za lanjske sezone. U ostalim ulogama pjevahu gđe Lipovšćak-Rajić i gg. Griff, Vičar, Bukšeg i t. d.

Balet je opet preuzela Margareta Froman, koja je sa Maxom Fromanom prvi put nakon dulje stanke nastupila u ovoj pretstavi. Njene su kvalitete odprije poznate, dodati nemamo ništa. Balet je nakon posve derutnog stanja u posljednje vrijeme stao da se oporavlja i disciplinira. Usporedo s tim napredkom zapažala se tendenca, da se baletni zbor upotrijebi u grupnim efektima, na način da se svaka pojedina plesačica osamostali i solisti ne dominiraju odviše. U »Židovki« je balet obzirom na soliste opet reduciran na sporednu ulogu. Kao solistkinje nastupile su još Mia Čorak i Irena Aleksandrovska. Kod posljednje nije jasno, koji su ciljevi vodili upravu, da je opet angažira, budući joj je tehničko znanje vrlo slabo.

Orkestar bijaše često nesiguran i neizjednačen, odviše surov za finese francuske muzike i za princip, da pjevač mora dominirati. Dirigirao je O. Šmodek.

Režija Tite Strozzia, kao obično, slaba i puna omašaka. Pitanje operne režije trebalo bi kod nas što prije riješiti. Ne samo da se krnji cjelokupno djelovanje predstava, nego se oštećuju i pojedini pjevači. I inscenacija Ljube Babića nije bila na visini.

Nova uprava preuzela je operu u teškom stanju. Tim više je svaki njen umjetnički rad od velike važnosti, jer se radi o obnovi repertoara i o tome, da se solidnim sredstvima opet privuče publika. Tim više začuduje izvedba jednog djela bez osobitog značenja za nas, djela, koje nikako ne može da predstavlja umjetničke tendence nove uprave. Još jedan eksperimenat ove vrsti mogao bi da uzdrma povjerenje u novu upravu.

U relativno vrlo dobroj izvedbi Puccinijeve »Manon Lescaut« pod ravnanjem K. Baranovića, gostovala je Ančica Mitrović i ponovno dokazala svoje znatne kvalitete. U izvedbi se općenito manifestirala jaka umjetnička nota, gotovo da nije isti orkestar i ansambl, koji izvađahu »Židovku«. Jedina tamna točka bila je opet režija. Principijelnim nedostacima i pogreškama naše operne režije, trebalo bi posvetiti posebnu studiju, da se iznesu svi negativni momenti, koji se upravo namiču oku. Režija ove vrste u drami, nazvala bi se zacijelo šmirantskom.

KONCERTI.

Nakon dulje prisilne stanke »Zagrebačka Filharmonija« je opet započela redovitim radom. Na prvom koncertu izvedena su pod ravnanjem Krešimira Baranovića slijedeća djela: Bruckner 4. simfonija, Slavenski »Balkanofonija« i Suk »Praga«, sinfonička pjesma.

Dosadanji uspješni rad »Filharmonije« stvorio joj je zamjernu istaknutu poziciju u našem muzičkom životu i ta je korporacija bez sumnje pozvana, da reprodukcijom dostojno reprezentira našu simfoničku tvorbu. Prilično dugotrajni prisilni nerad urodio je nekim posljedicama, koje će tek budući intenzivni rad is-

Digitized by Google

trijebiti. Za sada je orkestar, u usporedbi sa nekadanjim reproduktivnim nivoom slabiji u skupnoj svirci, nedostaje međusobni kontakt, koji izjednačuje pojedince u kolektivnu reproduktivnu cjelinu. Stime je u vezi netačnost intonacije i svršavanja akorda, neizjednačena intonacija zvuka na mjestima solističke i akordičke upotrebe nekolicine instrumenata. Limeni su instrumenti odviše oštri, drvenim nedostaje veliki ton, jednako kao i gudaljkama (kojih ima premalo) sjaj i izražajna snaga. Ne radi se o krupnim nedostacima. Ali upravo nijanse odlučuju u umjetnosti. Navedeni nedostaci smetaju da se djela na programu izvedu onako, kako bi trebalo da bude.

Možda su se nedostaci ispoljili i zbog odabranih djela, koja po sebi stavljaju najviše zadaće na pojedince i čitavi orkestar, pa po tome nisu podesna za koncerat nakon dulje stanke. Naročito za Brucknera treba velike tradicije, koje u našem mladom muzičkom životu ne može da bude.

Anton Bruckner uz Mahlera i Brahmsa najistaknutiji simfoničar poslije Beethovena, stvorio je modernu simfonijsku formu. On se zapravo ne temelji na Beethovenu nego na Schubertu, upotrijebivši na svoj način Wagnerove principe. Kao pravo dijete puka, jednako je naklonjen zdravom naivnom muziciranju kao i mistično-religioznom razmatranju. Jedna od posljednjih velikih pojava u evropskoj umjetnosti, čija se tvorba temelji na iskonskom religioznom doživljaju, on je u eri velegradske umjetnosti kao čovjek i umjetnik deplasiran, za čitavog života slabo shvaćen i tek danas u njemu gledamo jednog od posljednjih romantika velikoga kova.

Da izrazi svoje velike ideje, odabire Bruckner gigantska sretstva, radeći al fresco. Prema tome je izradio svoj orkestar. Melodija velikih dimenzija i osobitog intenziteta, monumentalitet konstrukcije i pomanjkanje svake koncepcije publici glavne su značajke njegovih djela, koja izrazuju duboki religiozitet u ekstatičnoj afirmaciji, religiozitet jedne nepokvarene duše.

Zagrebačka izvedba nije odgovarala ni duhu ni tehnici toga djela, pa prema tome nije mogla da u punoj mjeri prikaže što je Bruckner. G. Baranoviću muzika nije bliza, prema tome ni izvedba nije mogla da bude na visini.

»Balkanofonija« Slavenskoga je prvo naše simfoničko djelo, koje je u inozemstvu postiglo veliki uspjeh, čemu se i mi moramo radovati. Budući da je nama ta muzika bliza, možemo je objektivnije prosuditi nego inozemstvo, kojemu je ponajviše stalo samo do senzacije.

Nama je lako kontrolirati, u kojemu je odnosu ovo djelo prema pučkoj muzici iz koje je niklo. U kojoj mjeri znači daljnji korak u razvoju specifično naše muzike. Štolcerova je muzika jasne fizionomije. Odabravši naziv suite, očekivali smo od kompozitora Štolcerove spreme više formalne pregnacije, jasnije rješenje formalnog problema. Dobro je shvaćen duh suite u kombinaciji sa duhom naše pučke muzike. Premda ta muzika mjestimice dopire do čiste imitacije folklora, ona je jedan od najzrelijih pokušaja ostvarenja simfoničkog stila na temelju folklore. Impresijonički elemenat uz čisto naturalističke i linearne momente i neki drugi znakovi dokazuju, da ni ovdje nije definitivno rješenje problema ostvarenja nacijonalnog instrumentalnog stila. Ali Štolcer je jedan od prvih, koji je pozvan da stvori definitivna djela.

Sukova »Praga« je ranije djelo bez snažnije fiziognomije, više spoljašno-dekorativne naravi.

Izvedba posljednjih djela bila je na znatnoj visini i dokumentovala jake umjetničke sposobnosti Krešimira Baranovića.

U dvorani »Zagrebačkog Zbora« predveden je unutar priredbe »Crvenoga Krsta« vrlo zanimiv aparat, izum Rusa Theremina. Na temelju interferencije električnih valova, proizvodi taj aparat zvukove posebnoga kolorita i čara, te ga osposobljuju za znatnu budućnost u orkestralnoj muzici zbog specifične boje zvuka. U istoj priredbi nastupio je jazz-kvartet »The modern minstrels« i prikazao zanimive jazz kompozicije izvedene na način čuvenih engleskih pjevača »The Revellers«. Kvartet doduše nije na osobitoj visini, ali je ipak uspio da nam pokaže znatnu artističku visinu do koje se visine i na tom području uspeo jazz i time manifestirao svoju jaku artističku kreativnu snagu.

Dr. Pavao Markovac.

Digitized by Google

O ČUVANJU NAŠIH HISTORIJSKIH GRADOVA.

(U povodu knjige E. Laszowskoga: Grad Ozalj.)

Unatoč toga, što je naša domovina stoljećima bila pozornica mnogih, pa i za svjetsku historiju od presudne važnosti historijskih događaja, stranac, koji ovamo dolazi redovito se iznenađuje, nad razmjerno malim brojem još sačuvanih historijskih objekata. Zahvaljujući stanovitim »slavnim« kulturnim faktorima, koji su u prošlosti zauzimali odgovorna mjesta, lišen je Zagreb svojih najljepših umjetničkih i historijskih spomenika. Ono malo što je još preostalo, danomice se nagrđuje kojekakovim lošim i skroz krivim restauracijama, u koliko se uopće iz »prometnih potreba« jednostavno ne ruši i ne uništuje. Provincija naša, koja još i danas posjeduje dragocjenih pojedinosti ne samo da ne prolazi bolje, nego se tamo još brže nastoji nemarom i neshvaćanjem uništiti ono što je još sretnim slučajem do sada ostalo sačuvano.

Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje historijskih spomenika, unatoč skrbi i neumornog rada svog zaslužnog i spremnog predsjednika Gj. Szaboa, nažalost uslijed raznih već poznatih razloga (pomanjkanje potrebite ekzekutive, nedostatak financijalnih sredstava) tu može vrlo malo učiniti.

Zato je i te kako simpatičan rad što ga je razvilo jedno privatno društvo, da vlastitim sredstvima, sa velikim idealizmom i požrtvovnošću spasi bar nešto što se još spasiti dade.

»Braća Hrvatskoga Zmaja« u Zagrebu do sada su već mnogo učinila, da restauriraju i urede stari zrinjsko-frankopanski grad Ozalj. Grad je Ozalj još razmjerno dobro sačuvan. On još i danas posjeduje dosta umjetničkih fragmenata raznih epoha, a vezan svojom prošlosti za jednu od najtragičnijih naših epoha djeluje snažno.

E. Laszowsky u svome djelu »Ozalj grad« unatoč brižno sakuljenog historijskog materijala pruža i stručno manje spremnom čitaocu dobar pregled o predmetu koga obrađuje. Dakako, o tom bi se predmetu dalo na temelju sačuvanog arhivskog materijala napisati opširno dokumentarno djelo. Autor, koji posjeduje potrebitu rutinu i spremu, kad je već počeo da se tim predmetom bavi mogao bi i morao to učiniti. *Dr. Božidar Murgić.*

K N J I G E

FRANCIS JAMMES: CLARA D'ELLEBEUSE.

Izdalo »Zabavna Biblioteka«, Zagreb.

Francis James doduše niti jest niti je ikad bio jedan od bogova francuske omladine, kao što bi htio prevodilac, ali je svakako, za francuske prilike, znatan pisac. Kao katolik i meridionalac on voli prirodu i jednostavnost stvari. Njegov je način pisanja trijezno jednostavan i direktan. On zna imena svih cvijetova i biljaka i rado bježi od tamnih strana života. Njegov je katolicizam katolicizam pravih vjernika koji nikad nisu posumnjali u nj. Taj svijet dira nedostižnošću prošlog u tmurnosti sadašnjice kao blaga sunčana zraka. A sve u svježem i trepernom čistom poljskom zraku. Njegova je psihološka opservacija, naročito kod djece, točna i uvjerljiva: »Tamo ima jedan stol, a na njemu mikroskop u koji bi ona kadikad gledala. Sitna su zrnašca cvjetnog praha, kao oni svjetovi, koji se razotkrivaju u kaosu jedne kaplje vode... Neka vlakanca nalikuju na neku šumu gljiva u pustoši... Ima tu tkiva, kao što je saće pčela, divno i mnogostruko složenih, s usađenim kristalima, iz kojih kao da struji spiljsko svijetlo, tkiva iz kojih bi se mogla uplesti haljina Pepeljuge«. (»Pomme d'Anis«). Prevod dr. Schneider-a dobar. *(V.)*

DRAGUTIN NEMET: »KNEZ ZORAN«,

Omladinska se literatura kod nas sastoji u glavnom iz prevoda stranih autora. Kad je to Andersen, onda je dobro, ali redovito su to kojekakove plitke i nekritične knjige u kojima je sva važnost skoncentrirana na ubijanju Indijanaca, skalpiranju i sličnome, bez trunka estetskih, a pogotovo etičkih momenata.

Nemet je svoje djelo izradio na motivima narodne pjesme i rezultatu historijskog istraživanja života starih Slavena. Neke je motive (n. pr. motiv zidanja Skadra, vila traži protuotrov u gori) jednostavno preuzeo u cijelosti i to mnogo smeta, jer umanjuje originalnost invencije djela. Pogotovo u koliko je autor računao na čitače, koji ne sjede u klupama pučkih škola. Za tu je pak publiku mjestimice djelo dosta teškim i kompliciranim stilom pisano. U cjelini je ipak knjiga dobra, jer govoreći o našim stvarima predstavlja zapravo literarni udžbenik za najstariju domaću povijest.

Digitized by Google

Radnja se odvija dosta brzim tempom, u cjelini je interesantna i s obzirom na svrhu ide u red naših najboljih knjiga te vrste.

Knjiga je interesantna još i zbog toga, što je na ilustracijama slikara Josipa Horvata prvi puta uopće do sada upotrebljena starohrvatska pleterna ornamentika, kako nam se sačuvala na dalmatinskim historijskim kamenim spomenicima iz vremena vladanja domaćih hrvatskih narodnih vladara.

Dr. B. M.

DR. ANDRIJA RAČKI: POVIJEST GRADA SUŠAKA.

Opsežna knjiga, koja ne spada u red naučnih knjiga te struke. Tipično djelo amatera historika sa svim značajkama takovih radova. Skroz je krivo autorovo isticanje i potcrtavanje blagodati, što ju je navodno donijelo osvojenje ilirskih zemalja po Rimljanima. Rim je pokorivši oružjem veliki dio Balkana imao pred očima samo imperijalističke ciljeve eksploatirati na ljudstvu i materijalnim dobrima bogate ilirske provincije. Zbog toga je uništio autohtonu kulturu talentiranih i za život sposobnih Ilira. Ono nešto tadanje klasične civilizacije, što ju je Rim donio u Dalmaciju, plaćeno je preskupo. Rimski fasces gradili su svoju zgradu na krvi, suzama i uništavanju slobode, a to je bio najlošiji materijal za temelj rimske države. Zato se i raspao slavni rimski imperij, makar se, kako autor veli »obrazovani čovjek ponosio, šta je građanin ovako slavnog imperija«.

Kad bi ta opsežna knjiga, koja u pojedinostima sadržaje dobrih i interesantnih detalja imala citiranu upotrebljenu naučnu literaturu i vrela mogle bi mjestimice dobro doći, kod studija prošlosti Rijeke i čitavog Hrvatskog Primorja.

Dr. B. M.

»ETNOGRAFSKA BIBLIOTEKA«.

Malo je poznato, da je zagrebački etnografski muzej zapravo za naše prilike odličan naučni institut za studij narodne umjetnosti i života. Oko njega se kupe naši ponajbolji stručnjaci i naučenjaci, koji u tišini rade. Oni bezbroj puta spašavaju pred strancima, koji nas posjećuju, obraz našoj kulturi pokazujući im ono što je u nas najljepše i najvrijednije. Jedan dio njihovog naučnog rada zrcali se u publikacijama što izlaze pod imenom »Etnografske biblioteke«, koju uređuje Vladimir Tkalčić.

Već je Tkalčićeva radnja »Seljačke nošnje u području zagrebačke gore« utvrdila njegov renome, kao uz S. Bergera jednog od najboljih poznavalaca naše seljačke umjetnosti. Tom je on radnjom moglo bi se reći udario temelj sistematskom naučnom istraživanju seljačke nošnje svih tipova i stilskih varijacija.

»Čilimarstvo u Jugoslaviji« sa mnogo prvoklasnih reprodukcija zapanjuje otkrićem činjenice kako je ta grana umjetnosti kod nas na velikom stupnju. Šteta što je autor propustio da nam u tančine prikaže odakle su sve pojedini ornamentalni motivi kaošto i njihovo simboliku, dok je međutim dobro obradio tehniku proizvodnje, a dotako se i estetske strane ćilimova. To je djelo u poredbi spram inozemnih sličnih djela skromno, ipak vrlo važno, naročito za inozemstvo.

Interesantne su i radnje Dr. M. Kus-Nikolajeva »O podrijeklu licitarskog srca«, Ekspresionizam u seljačkoj umjetnosti«, »Rasvjeta kod seljaka«, te Marijana Markovca »Ograde«. Dobro dolaze upotpunjujući poznavanje narodnog života, premda im manjka širina i perspektiva Tkalčićevih radnja. One su više literarnog karaktera.

Dr. B. M.

NAŠE REVIJE.

U našim glavnim revijama (Savremeniku, Hrvatskoj Reviji, Srpskom Književnom Glasniku i Ljubljanskom Zvonu) u tijeku mjeseca studenoga nije bilo većih događaja. Što je štampano, može se uzeti kao kvantitativno obogaćenje naše literature, a tek u maloj mjeri i kvalitativno. Objavljeno je najprije 7 domaćih novela i odlomaka i 4 tuđa autora. U »Savremeniku« je štampan nastavak rastegnute novele Verke Škurle-Ilijić »Dna« i druga polovica Hofmannsthalove tragedije »Elektra«: u »Hrvatskoj Reviji« Nazorova novela »Apsarin ples« i Begovićev »Početak jednog romana«; u »Srpskom Književnom Glasniku« od 16. XI. i 1. XII. Bartulovićeva novela »Kovačeva subota«, Čehovljeve kratke pripovijetke »Putnik prve klase« i »Drama«, koje za njega nisu karakteristične te su prevedene valjda zato što su kratke, Šimunovićeva novela »U planinama« i Františeka Langera »U 7 sati i 35 minuta«, a u »Ljubljanskom Zvonu« Ocvirkov izvadak iz romana »Prebujenje«, tri pjesme u prozi Španjolca Azorina (generacija Unamunova) i nastavak Pahorovog romana »Serenissima«.

Digitized by Google

Izuzevši Hofmannsthala i Langera, koji svaki na svoj način pružaju pravu umjetnost, svi su ostali autori jedan drugom slični tako, da poslije čitanja jednoga ne dolazi drugi kao osvježenje i novost. To ujedno još i ne znači, da tu nema dobrih pojedinosti i da je ta proza za našu skromnu kulturu suvišna, već znači, da tu nema talenata, koji bi se posebno isticali. Šta više, takve se stvari uvoze k nama iz Evrope sa bučnom reklamom, pa bi bilo logično, kad bismo i mi te stvari u zamjenu izvozili. Nivo osjećanja i u Zagrebu i u Beogradu i u Ljubljani je isti. Nije krivnja na autorima. Za dobru novelu, pjesmu ili roman treba kolektivnog dozorijevanja čitavih generacija, čak i za jednu novu misao treba da se izmijene često generacije djed-sin-unuk. A mi se volimo dičiti, da smo još mladi. Zato očekujmo od budućnosti više.

Iz eseja i kritika, koje su u rečenim revijama objavljene, vidi se, da nam je interes uglavnom upravljen na umjetnička pitanja i da je tu prilično širok, dok je obzirom na dubinu ulaženja u probleme uspjeh skromniji. Saznanja, koja stičemo iz tih eseja, više obogaćuju naše mehaničko znanje nego dinamiku duha. »Savremenik« je donio dvije studije. A. Bonifačić, pišući o francuskom piscu Montherlantu, dao je dobro obrađenu i savjesno osvijetljenu studiju, ispreplitenu mislima samoga Montherlanta, koji želi renesansu katolicizma i neki intelektualno obnovljeni francusko-latinski nacionalizam, interesirajući se za socijalno obnavljanje toliko, koliko otprilike i svaki katolički socijal, vjeran bogu i državi. Dr. J. Bogner, pišući o »Srpskoj Modernoj«, ističe, kako je ona ostala bliska narodnom duhu i životu, dok je naprotiv hrvatska Moderna otišla u oblake. Da je pisac kod te poredbe obratio više pažnje na Đalskog, Domjanića i druge, bezuvjetno bi i ona ispala više narodna. »Hrvatska Revija« donijela je esej gospođe Brlić-Mažuranićke »Mir u duši«. pisan na temu: mir mora izvirati iz nas samih. Uzalud ćemo ga drugdje tražiti, ako ga u sebi nemamo. Završuje ovako: »Ne uklanjajmo se životu. Ostanimo što više kod njega« — što je dobar i pametan savjet, no kad nastavlja: »Naučimo se blago suditi i lako praštati, prekinimo svaki saobraćaj s nevrijednima«, onda se očituje kao loša savjetnica, jer bismo prema tome morali saobraćati s vrlo malenim brojem ljudi u životu. Ne treba savjeta za knjigu, nego za život! Četiri Matoševa pisma, koja objavljuje A. Milčinović, nastavak su već otprije započete serije tih pisama. Tko je pratio prijašnja pisma, a i inače pozna Matoša, može već unaprijed očekivati, da će u njima naći vrlo točnih opservacija, duhovitosti i životne filozofije, kazane na lak način. »Srpski Književni Glasnik« u spomenuta dva broja donio je raspravu Eugenija Spektorskog o Čehovu u povodu 25-godišnjice smrti Čehovljeve. Rasprava je bogato protkana citatima iz samog Čehova, što je bolja i uvjerljivija metoda nego da je pisac samo ponavljao već stare i svačije sudove, kako je Čehov ruski Maupassant, realista, iskren, kako je opisivao najobičnije ljude, osobito nesrećne, djecu i t. d. Dr. D. Popović piše seminarski članak o motivima, koji su nagonili Srbe za turske vladavine, da se odmeću u hajduke. Kod tri eseja engleskog državnika i filozofa Francisa Bakona: O visokom položaju, O sumnji i O Fami, pruža nam se mogućnost, da kroz ta tri mala prozorčića zavirimo u dubinu duha, koji je krio u sebi mnogo sadržaja, a i mnogo kontradikcija. Teodor Taranovski piše o držanju Puškina za rusko-poljskog rata g. 1830/1831. Puškin je tad branio rusku stvar, samo je kasnije nastala prepirka, je li to činio kao principijelni protivnik Poljske i pristaša politike ugnjetavanja poljske narodnosti, ili je u tom ratu pristao uza stranku, koja mu je po naravi stvari bila bliža, jer je i protivna stranka imala šovinističkih namjera. (Dva stiha: Hoće li se slovenski potoci sliti u ruskom moru? Ili će ono presahnuti? U tomu je pitanje?) Ilija M. Petrović piše o američkom književniku Sherwoodu Andersonu. Andersonova je koncepcija života nerealna, bez činjenica. On je prilično reakcionaran, a sili se, da bude napredan. Posjeduje mudrost, koja nije mala, ali koja ne voli dinamike. (»Cijeloga svoga života nikad nisam bio protivan kojoj tako zvanoj reformi, niti sam se zalagao ikada za koju od njih. Volim ljude onakve, kakvi su. Nikoga ne želim da izmijenim«). Pedagog H. G. Wells piše o pedagogu F. V. Sondersonu, zastupniku moderne, radne škole u svim njezinim krajnostima. Njegove su misli u odgoju: Kazna je zločin; takmičenje u školi nije potrebno i mjesto utakmice treba postaviti režim suradnje u laboratorijima i radionicama.

Digitized by Google

»Novi svijet, o kojem sanjamo, ne će doći, dok se ne odrečemo ideje zavojevanja, povećanja carstva, prije nego što uvidimo, da su osvojenja nepravda, da je suradnja pravedna i da je žrtvovanje prirodan zakon«. Dakle njegov sistem odgajanja ne prestaje na pragu škole, već hoće da se i u političko-ekonomskom životu ostvari. Ovakvi su pedagozi danas vrlo potrebni i suvremeni. U Ljubljanskom Zvonu piše Marij Kogoj o zbornoj produkciji kod Slovenaca, a B. Borko o Matošu. Ovo je u relativno kratko vrijeme već druga studija o Matošu (mislim na Gligorićevu, koja ne će tako skoro izgubiti vrijednosti). Simpatično je, da Matoš, najhrvatskiji Hrvat, nalazi razumijevanja i tumača izvan hrvatstva, što je najbolji dokaz, kako ničiji nacionalizam ne može biti u umjetnosti crvena krpa, ako je podređen umjetničkim zahtjevima. Umjetnost ujedinjuje. Inače g. Borko nije Matoša potpuno razumio niti ga prema tome ocijenio. Mnogo ga kudi zbog fragmentarnosti i misli, da je on samo fragmentaran talenat. Međutim nije odlučno, piše li tko »fragmente« ili debele romane, već je odlučno što je dao. Matoš je cjelovitija ličnost sa svojim »fragmentima« nego mnogi drugi s košarom napisanih romana.

Od objavljenih pjesama možemo sigurno kazati, da nije ni jedna sposobna ni za osrednju antologiju. Srpski Književni Glasnik donio je pjesme: Gustava Krkleca (loša kao i većina njegovih pjesama), Rade Drainca, koji se mora naučiti, da nije svaki afekt sposoban da bude stih, Riste Ratkovića, Mihajla Mirona (kao da i nije bila napisana), Todora Manojlovića (ne ostaje u sjećanju), Novaka Simića (opažanje svježe, sâmo svoje). Ljubljanski Zvon je donio pet pjesama Mirka Pretnara (ističe se jedino Prebujenje) i jednu † Srećka Kosovela (muzički i ritmički dobra, izvire iz bogatog srca). *Luka Perković.*

»NAPREDAK«.

»Napredak« hrvatsko kulturno društvo u Sarajevu svojim si je radom već davno osiguralo jedno od prvih mjesta u našem kulturnom životu. Iz njegovih je domova izašlo do danas na hiljade inteligenata. Nema gotovo kulturne grane u kojoj »Napredak« nije razvio svoju djelatnost. Dok su zapadniji dijelovi naše domovine bili u neprekidnoj vezi sa zapadnoevropskom kulturom, Bosna i Hercegovina bile su upućene jedino na Orijent. Zato je rad »Napretka« još važniji, jer je velika zadaća u toj divnoj, po prirodi bogatoj, a po ekonomskom i kulturnom životu ipak siromašnoj zemlji, nadoknaditi ono, što je stoljećima bilo propušteno učiniti.

Kalendar »Napredka« za g. 1930. što ga je uredio Ante Martinović, također imade da vrši važnu ulogu, jer je namijenjen najširim slojevima naroda. On će ući i u najskromnije seoske domove.

Običaj je, da se naši književnici kao po dogovoru drže daleko od saradnje u edicijama, koje su namijenjene seljacima i malim građanima. A ipak mala je korist od naše književnosti, kad golema većina naroda izvan odabranog kruga naše inteligencije nema o njoj niti pojma. Književnici pak nemajući kontakt s narodom, ne razumiju ga, te tako djela naših književnika redovito nisu izraz narodne duše. Zato su ta djela rijetko u stanju, da nas u inozemstvu, kao nešto specifično našega, reprezentiraju.

U ovom kalendaru iznimno imade također priloga naših »gradskih« književnika. Domjanić i Alfirević donašaju svoje pjesme, a Đuro Vilović svoju novelu »Majstor s mora«. Od eseja dobra je radnja Dra. I. Esiha »Slovo o Polku Igorevom«, koja je prilog istraživanju tog pitanja, kojim su se na krakovskom univerzitetu u zadnje vrijeme učenjaci mnogo bavili. Domaćoj je historiji u knjizi posvećena osobita pažnja. Dr. Bjelovučić raspravlja o prilikama dubrovačke republike, I. Rengjeo obrađuje hrvatsku numizmatiku, dok je esej A. Martinovića »Bogumilski stećci« sa svojim dobrim ilustracijama važan za istraživanje bosanske historije i umjetnosti.

Dr. Božidar Murgić.

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Maksimirska cesta 40. I. Uređuju: Dr. Božidar Murgić i Luka Perković. Vlasnik i izdavač Vladimir Bunoza. Odgovorni urednik: Joso Modrić, Zagreb, Tkalčićeva 44. Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d., Zagreb, Marovska ul. 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

ANTUN AUGUSTINČIĆ: NA ODMORU

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, VELJAČA 1930. BROJ 2.

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ:

GUSTAV KRKLEC

Objelodanjujemo ovaj članak Antuna Branka Šimića, koji je pisan prije 8 godina. U njemu se umjetnički i kulturno kritikuje knjiga lirike Gustava Krkleca »Srebrna cesta«, koja je u doba, kad je izišla, proslavila svog autora pomoću kritika, koje su o njoj pisali umjetnički nemoćnici i neznalice. Mišljenje A. B. Šimića o pjesničkoj vrijednosti Gustava Krkleca danas se navlastito mora priznati, jer je ono točan sud i o lirici Krklečevoj koju je publicirao poslije knjige »Srebrna cesta.« Naime, književne stvari koje je Krklec objavio zadnjih pet, šest godina u Beogradu, lošije su i svojim neumjetničkim osobinama obilatije.

Zašto ovaj članak nije do danas objavljen, u kakvim je prilikama nastao, šta se sve od njega zbivalo, te suvremena hrvatska i srpska literatura prema umjetničkom duhu, — o tom svemu ćemo u slijedećem broju »Književnika« publicirati članak našeg suradnika Stanislava Šimića.

UREDNIŠTVO.

Pisano u decembru 1921.

Već su prije u nas napadali Krkleca kao pozajmljivača i plagijatora. No, ja držim da slučaj cijeloga Krkleca, kao pisca, ne označuje nipošto dobro riječ plagijat. Plagijat je *svijesna krađa* tuđeg umjetničkog djela (cijelog ili koji dio), pod koje plagijator samo potpiše svoje ime i hoće da ljude prevari da je to djelo njegovo. Krklec to ne čini, nipošto.

Krklecu se svidi nečija pjesma i on prema toj ili još kojoj načini nešto slično i štampa kao svoje. Dakako da se u toj pjesmi nađe ne samo pobuda iz kakve tuđe pjesme nego i po cijeli stihovi itd. Kadšto ga može sama melodija jednog ritma namamiti da nešto slično napiše na taj ritam, i naravno iz pamćenja mu se s tim ritmom omakne u pjesmi još štošta. (Tako je karakteristično da je u onoj njegovoj pjesmi, za koju je napadnut kao Rilkeov i Grčićev plagijator, ritam također jednak kao i u Grčićevoj pjesmi.)

Tu osobinu Krklečevu ja, dakle, ne bih nazvao plagijatom nego duhovnom asimilacijom — kad bi on imao dovoljno snage da od razli-

Digitized by Google

čitih tuđih, pozajmljenih elemenata stvori nešto organično. Ali on te snage, koja bi u neku ruku bila već stvaralačka, nema i stoga ta asimilacija ostaje nedovoljnom.

Šta mislim reći s tom *nedovoljnom asimilacijom* tuđe lirike, shvatit će me najbolje onaj tko s njegovom lirikom uporedi ono što su napisali Matoš i njegova skupina, Isidora Sekulić (Pisma iz Norveške), Rilke, Vidrić, Domjanić, Krleža ...

Istina, može se dogoditi i to da u nečijoj pjesmi bude cijelih stihova posuđenih iz tuđih pjesama a da ipak ta pjesma bude vlastito originalno djelo pisca te pjesme. Može se, šta više, i to zamisliti (iako možda samo zamisliti) da jedna pjesma bude sastavljena od samih tuđih stihova pa da ta pjesma ipak bude vlastito djelo onoga koji je te elemente spojio u organsku cjelinu. Kao elementi u kemiji što se mogu stopiti u jedno tijelo posve novo, čija su svojstva bitno različita od svojstava u makar kojega od njegovih sastavnih elemenata. I u kemiji i u umjetnosti, to se zna, potrebita je najprije ona mogućnost u samim elementima da se mogu spojiti u novo tijelo — i onda, što je glavno, snaga koja ih preobrazuje. (Ako je istina da u Shakespeareovim dramama ima pozajmica iz drama nekojih starijih dramatika, one su ipak u Shakespeareovim djelima Shakespearove.) Možda će se naći kogod komu će se to što velim učiniti paradoksom. Ali to priznaje i sama školska poetika. Svaki se od nas sigurno još sjeća takozvane glose: pjesnik uzme za motto jednu tuđu strofu i sa stihovima iz nje završuje redom strofe svoje pjesme. Ja ne velim koliko su ti pjesnici, citirani u školskoj poetici, pjesnici — ali ako se dogodi da je takav pjesnik umjetnik i njegova pjesma dobra, onda su ti iz tuđe pjesme uzeti stihovi u njegovoj pjesmi njegovi. Pisac može u svojem djelu citirati cijele rečenice ili cijeli razgovor ljudi. Taj razgovor ima tu posve drugi smisao, drugu svrhu nego što je imao između ljudi na ulici ili u sobi. Ko bi bio toliko glup da pisca radi toga nazove plagijatorom, ili da taj razgovor reklamira kao svoju svojinu? A, međutim, kakva je bitna razlika između toga je li pisac taj razgovor negdje čuo ili negdje pročitao?

Najposlije, svaki pjesnik, svaki umjetnik riječi čini uglavnom to isto i svaki uzimlje svoj materijal iz tuđe svojine: iz riječnika, koji su drugi pred njim stvorili. Jedina je ta razlika što se onomu koji uzimlje po cijele rečenice neuporedivo rjeđe pokriva ta rečenica s doživljajem nego onomu koji uzimlje samo riječi i može ih varirati prema svojoj potrebi, mislim: prema svom doživljaju.

Nije, dakle, glavno pitanje o svojini ili plagijatu nego o stvaralačkoj moći. Hoću reći da nije svejedno kad pozajmljuje na primjer, Shakespeare i kakav literarni nemoćnik. Razlika između te dve vrsti pozajmljivanja je upravo tolika kolika je razlika između talenata te dvojice.

Velika stvaralačka moć može sve tuđe učiniti svojim. Ali gdje je Krklecu ta moć?!

No pokušajmo promatrati Krklečevu liriku bez obzira na te pozajmice, uticaje, pobude i slične stvari.

Digitized by Google

Podne u Šumi.

Crveno sunce gori
i zrak je krvav vruć i svetao
i bezbroj ognjenih zrnca titra u zraku
škropi sunčana kiša.
Stabla su pala na koljena i vrište
i čupaju crvenu kosu od krvavog bola
i lišće sprženo pada u žuti paprat
šuma se svija, grči, moli i plače...

Pjesnik je očito htio da riječima naslika podnevni štimung u šumi.

Sva su četiri ili barem tri posljednja stiha u prvoj strofi po jedna posebna slika. Ove slike ne samo da se ne popunjuju i da jedna drugu ne raširuje ni u kojoj dimenziji nego svaka od njih gotovo isključuje drugu. Čim je pjesnik bez ikakva razloga rekao da je zrak krvav, odmah sam počeo gubiti vjeru u pjesmu i još više kad mu u tom krvavom zraku mogu da titraju ognjena zrnca. On sam kao da uviđa tu nemogućnost i zato u četvrtom stihu veli da sve to nije istina nego da zapravo škropi sunčana kiša. U istovremenost svega toga ne može se vjerovati, jer je, na primjer, samo između titranja i škropljenja velika razlika; a kad bi i jedno i drugo bilo isto, čemu ponavljati nekoliko puta ono što je već jedamput rečeno? Ono što može izraziti jedna prava riječ, ne može nikakvo ponavljanje ne znam koliko nepravih.

Romantici su nekada poetizovali prirodu, pridajući cvijeću, stablima, zvijezdama, mjesecu itd. svoje sentimente. No šta je to sve što su romantici učinili od prirode prema ovom što čini od nje jedan ovakav naš lirik, kojemu su »stabla pala na koljena i vrište i čupaju crvenu kosu od krvavog bola« i kojemu »šuma se svija, grči, moli i plače«. Kad je romantiku plakala žalosna vrba, onda se tu laž činila barem donekle vjerojatnom; dok je ovdje laž najočitija što može da bude.

Naši ljudi koji su nešto čuli i ništa nisu razumjeli — oni isti koji Krkleca drže pjesnikom — reći će mi da pjesnik tako vidi šumu ili da je ono što nije moguće u prirodi, moguće u pjesmi itd. Nešto čuli, ništa razumjeli. Teorije koje su nastale protiv predrasuda naturalističkih teorija, unijele su u te mozgove samo još nekoliko novih predrasuda.

Priroda je u umjetnosti doista deformirana, apstrahirana itd.; ali zato svaka deformacija prirode nije već umjetnost. To je taj vječiti problem odnosa između prirode (života) i umjetnosti koji unosi najviše pometnje u shvaćanje umjetnosti. No najbolje bi bilo da se taj problem prepusti esteticima a da za ljude koji hoće da doživljuju umjetnost uopće ne postoji; kao što on ne postoji ni za umjetnika dok stvara. Stoga se ja ovdje ne ću mučiti da preciziram taj odnos.

Kad na primjer, u pjesmi Paula Forta — da navedem toga slikara u lirici, jer bi i Krklečeva lirika htjela da bude također neko slikarstvo u riječima — Eiffelov toranj postane zraka sunca koja zabljesne u njegovoj čaši na prozoru, onda je to tako uvjerljivo kao da netko veli visinu toga tornja u brojevima. Hoću da velim da pjesnik mora također iznositi istinu; iako je istina u umjetnosti jedna druga nego, na primjer, u znanosti.

Digitized by Google

Naturalizam, impresionizam bili su krive teorije umjetnosti, istina je; ali ona njihova tendencija da umjetnika svrate na gledanje, doživljavanje prirode, života, čovjeka bila je plodonosna. Jer da je jedan ovakav lirik gledao, doživljavao stablo, šumu, podne u šumi i nastojao da izreče svoj doživljaj, kolike razlike od tog naklapanja. Pogotovo bi to bilo potrebito pjesniku koji hoće da dade neki lirski impresionizam. Ja ne tvrdim da bi on i u tom slučaju spjevao dobru pjesmu; jer nije svakomu dano od svog doživljaja stvori umjetničko djelo. On bi možda i u tom slučaju (makar i nesvijesno) više pazio na slične slike. koje su mu unišle u pamćenje iz drugih pjesnika, i vizija bi ostala nerealizovana. Ali to je jedan put kojim se ipak kadšto dođe do cilja, do originalnosti.

Ovakav kakav je, taj lirik, poslije što je napisao pjesmu kao to Podne u šumi, morao bi porumeniti od stida pred svakim stablom — naravno, kad bi to mogao. Jer kad bi mogao doživjeti stablo, ne bi napisao takve pjesme.

Kao to Podne u šumi takva je cijela Krklečeva lirika.

Bijele ptice ćute u zraku
njima su *ruke plavih tišina*
izvadile zlatno perje iz krila.

Što da se napiše o takvim stihovima, osim da se preda nje stavi upitnik začuđenja? Jer čim čovjek počne da pita što? kako? zašto? i što to sve znači? — hoću reći, čim pokuša, da to analizira, učini mu se preglupo i teško bi, analizirajući ovakve stvari, izbjegao da sâm ne postane smiješan.

I kad pročitam stihove na primjer, iz pjesme koju pisac predgovora ove knjige citira kao najbolju (uz još jednu) Krklečevu pjesmu

Zrcalo stajaše mutno u mračnom kutu
ko da mu posljednja ruža u mrtvim dubinama vene(?)

ili iz jedne druge pjesme:

u zavesama dugim *tihi* cvetovi
ko zvezde na dnu mirne vode *šume*

onda vidim da riječ više ne znači ništa. Jer da, na primjer, riječ *tiho* još išta znači, onda *tihi* cvjetovi ne bi mogli da *šume*. A kad bi to i mogli zašto bi baš šumili kao zvijezde na dnu vode koja je još i mirna,

Ali i ovdje, kao i u prije citiranim stihovima, stavljene su u stihove, zapravo retke, neke »pjesničke« riječi kao zavjesa, cvijet, tih, zvijezda, voda, šumiti, bez obzira ima li između njih ikakav mogući odnos.

Zvijezda, molitva, svemir, plav, to su također »pjesničke« riječi, i zato u Krklečevu sobu

ko u deo plavog svemira
zvezde padaju i molitve se ruše.

Isto tako

Prstići beli plešu po tipkama
prosiplju jutarnje zvezde vrh šume
srebrene kaplje trepte u čipkama
paukove mreže i padaju u me

Ja sam kod naših kritika navikao na nevjerojatno, ali se ipak čudim da su prošli ćutke ili s pohvalom pokraj tih i sličnih stihova.

Digitized by Google

Možda oni ne vide apsurd jer je u stihovima; zato ću ja tu strofu napisati na način proze. Krklec, naime, veli da prstići bijeli plešu po tipkama i (prstići valjda!) prosiplju jutarnje zvijezde vrh šume — srebrene kaplje trepte u čipkama paukove mreže i padaju u me, t. j. u njega, u Krkleca

Poslije te strofe suvišno mi je, držim, citirati ostali dio pjesme. Samo ću da pokažem na jednom od mnogih primjera kako se Krklečev »pjesnički riječnik« brzo iscrpe:

Kao u pjesmi Put kroz Noć:

— i neke ruke u noći,
lako im tresu i gibaju
visoke vitke vrhove
— i neke zelene oči
u hladnoj zenici zibaju
srebrene, strasne srhove

isto tako u pjesmi Grieg, II.:

Nevidljive ruke gibaju vrhove

i

jutarnji mlazove zibaju srhove (?)

Vrhovi nađu teško sebi rimu, ali kad su se našli srhovi, otada su ti vrhovi i srhovi postali nerazdruživi i pojavljuju se svuda zajedno.

Ja nemam toliko prostora da citiram cijelu knjigu. Ali imati ću još prilike reći koju riječ o Krklečevim pjesmama, prolazeći tom srebrnom cestom u društvu s Milanom V. Bogdanovićem.

Gospodin je

MILAN V. BOGDANOVIĆ

napisao predgovor Srebrenoj Cesti.

Ide cestom
za njom zvone koraci
Ide cestom
za njom beže pogledi
Ide cestom
za njom laju psi
Njeno telo izgriženo bledo
boluje i žudi svežu postelju
mirni mrtvi i duboki san
Njene suhe dojke umiru
Njene blede ruke venu
njene mutne oči gasnu
o Bleda Sestro pođi sa mnom, pevaj mi
tužnu pesmu u noć zlu i kasnu.

Dakle najprije neke posve nebitne opaske: da bludnica ide cestom, da za njom zvone koraci, bježe pogledi i — laju psi. Može se i to dogoditi, dakako, da i na kakvu bludnicu, kao i na svakoga drugoga, zalaju psi; ali da su psi toliki moralisti da zalaju čim ugledaju kakovu bludnicu na cesti, to ne mogu da vjerujem. Jednako što ne mogu vjerovati da bi Krklec, gledajući je kako ide cestom, vidio kako suhe dojke *umiru(?)*, njene blijede ruke *venu*, njene mutne oči *gasnu!*

Digitized by Google

No ta pjesma mora da se osobito svidila g. Bogdanoviću kad piše da

> »ovaj mladi pjesnik ima jednu osobinu koja nije česta kod njegovih »grabancijaških« prijatelja: on ume da oseća tuđu patnju što je jedna velika pesnička vrlina. Kad on peva o »Bludnici na cesti«, za kojom »laju psi«.

G Bogdanović ističe baš to lajanje pasa —

> »on joj poput Baudelairea, koji je stare propale žene nazivao »porodico moja«, dovikuje:
>
> O Bleda Sestro, pođi sa mnom, pevaj mi
> tužnu pesmu u noć zlu i kasnu . . .«

G. Bogdanović, koji drži osjećanje za tuđu patnju velikom *pjesničkom* vrlinom, krivo sudi, možda o Krklečevim grabancijaškim prijateljima, ako se osjećanje za ljudsku patnju očituje u tomu, da neko pozove bludnicu sa ceste da pođe s njim i pjeva mu u noć zlu i kasnu. Takvih bi se supatnika našlo nebrojeno mnogo. Premda, u ovom slučaju ja držim da je baš nedostatak osjećanja za ljudsku patnju kad netko zove sa sobom u noć bludnicu, čije tijelo, po njegovom vlastitom priznanju, izgriženo, blijedo, boluje i žudi »svežu« postelju i san.

Da uz ovo Krklečevo kazivanje Bogdanović mora spomenuti najmanje Baudelairea, koji je također pjevao o bludnicama, to nije baš tako čudnovato; jer g. je Bogdanović jedamput čitao Baudelairea i kad mu se dogodilo da čita i Krkleca, sjetio se, da je i Baudelaire nešto pjevao o tomu — što g. Bogdanoviću odmah znači, da Baudelaire ima jednu zajedničku crtu s Krklecom.

(Kao g. Bogdanović ovako znade pronalaziti srodnosti između duhova još samo Krklec, u čijem se fejtonu sastaju kao srodna družina bosanski slikar Mijić, Beethoven i Michelangelo).

> »U jednoj drugoj pesmi, u kojoj opeva veliki grad — »grad je zeleni pauk« — *i svu čovečansku tragediju,* skrivenu u njemu, g. Krklec, sa nekoliko reči, sažaljenjem obuhvata sva ljudska bića, koja u velikovaroškom životu stradaju: mlade devojke, decu, trudne žene, radnike, pesnike«.

G. Bogdanović misli na Krklečevu pjesmu *Grad.* Budući da su neki najnoviji pjesnici u Zagrebu počeli da opjevaju grad — pustivši Matoševoj skupini da se bavi nekom Arkadijom, koja je međutim, od tih pjesnika vrlo daleko — i Krklec je uz te prve propjevao o gradu. I umjesto da grad nazove molohom — taj bi locus communis bio ipak priličniji — on ga je nazvao paukom; jer je pauk već odavno poznata uporedba, također, koju se lako nađe u pjesničkoj ropotarnici. No, kad je već taj grad pretvorio u pauka, onda je nevjerojatno da je taj pauk

> Gospodar kuća, crkvi, ulica, ljudi
> mladih devojaka, dece i trudnih žena
> i t. d.

i još je nevjerojatnije da on, grad, t. j. pauk

> nesretne devojke vodi u duboki zdenac
> trudnim ženama u utrobi ubija decu
> on ubicama pruža noževe, bodeže oštre
> i zdravim telima truje crvenu krv
> *otrovom nabreklih vena (?)*

Digitized by Google

No uvidjevši i sam da je u tom nabrajanju daleko otišao od pauka, on ga se opet spominje stihovima, koje g. Bogdanović ne može da ne citira:

Nad svime lebdi njegova čarobna mreža
i tankim nitima veže
vrhove tornjeva
krovove kuća
i ljude...

Zamislimo tu sliku!

Naš kritik i pisac predgovora nastavlja dalje o našem pjesniku:

»ali za njega svet bića ne ograničava se samo na živa stvorenja. On koji se opija prirodom, u kome, »večno šume mora bezbrojna, gore modre planine, lebde svetla, noći, mrakovi« — ma vjerujete li vi to, g. Bogdanoviću? —

»on u celoj prirodi oseća jedan bezgraničan život. Sve u njoj živi od šuma i reka, do malih sitnih stvari u sobi:

Dobre stvari šute: otkrivaju duše
male blede duše, radosne i gole...«

Ovakovo izvađanje filozofije iz fraze bilo bi neobjašnjivo kad ta filozofija ne bi bila također fraza. Jer kako da se drukčije shvati ovo što g. Bogdanović filozofira nad Krklečevim pjesmama:

»Život je prema tome večno kovitlanje u napred i neznano gde. Niko ne može da ga zaustavi i neumitna neizmeničnost, po kojoj se život troši, užasava:

Poslednja jesen je prošla voćnjakom mojim
i sada
neprestano menjaju stražu
Dan...
Noć...
Dan...

Kao iz tih navedenih stihova, zar se ne može izvesti ista »filozofija« iz kakvih još banalnijih stihova? Koliko g. Bogdanovića »neumitne neizmeničnosti« u svima onim pjesmama, u kojima se pjeva da u jeseni pada žuto lišće, ali da će se stabla opet u proljeće zazeleniti?

Mjesto da ovako filozofira ja držim da bi g. Bogdanović, (za kojega sam čuo, da je profesor literature, t. j. učitelj našega jezika), bolje učinio da pripazi na sintaksu barem toliko koliko je potrebito jednom takvom učitelju, i ne piše rečenica kao ovu: »Niko ne može da ga zaustavi i neumitna neizmeničnost, po kojoj se život troši, užasava«.

»G. Krklec ne razvija svoju filozofiju.
— nastavlja g. Bogdanović —
On ne misli mnogo. *On ima jednu ogromnu snagu instinkata* (podcrtao g. Bogdanović) i njima sve stvari oseća«.

Prema toj izjavi g. Bogdanovića Krklec bi bio kao neko mitsko biće. Ali zašto ga onda — njega koji ne misli mnogo i sve osjeća svojom ogromnom snagom instikata —

»muči ona ista »Velika Zagonetka«, koja je mučila sve pjesnike, koji nisu pevali samo svoje »ljubavne jade«?

Digitized by Google

Ne ispitujući g. Bogdanovića šta on misli s tom svojom »Velikom Zagonetkom«, koja je mučila sve velike pjesnike, pa i g. Krkleca, žurim se da citiram ono, što je g. Bogdanović napisao odmah poslije ovoga i što je, držim, valjda najapsurdnija dedukcija iz jednog stiha, koja je uopće moguća:

> »Ali dok drugi pesnici gledaju da rešavajući tragični problem, sebe što je mogućno više ublaže, da, u neku ruku, unište svoju »ličnu« jednačicu, g. Krklec se postavlja kao centar svega:
>
> »Prazan prostor šumi oko *mene* . . .«

O tom bi se mogla napisati jedna posebna studija: kako je filozofirao Milan V. Bogdanović, ili šta može u ljudskom mozgu da počini jedan nedužan stih.

Poslije što g. Bogdanović tumači, da je Krklec egocentrik, jer veli (po uzoru nekih svojih literarnih susjeda) da oko njega prazan prostor šumi, — držim da možemo g. Bogdanovića ispustiti iz ovog članka i ćutke mimoići sve ono što on dalje veli o g. Krklecu i o njegovoj »svemoćnosti duševnih raspoloženja; vanredno razvijenoj moći zapažanja; sposobnosti da nađe rijetka ali adekvatna poređenja, koja su prava uživanja za čitaoca od ukusa; jednostavnosti izraza« itd.

Da sam se uopće toliko osvrnuo na g. Bogdanovića, razumjet će se ako kažem, da sam baš njega izabrao kao tip za jednu vrstu kritika u nas. To će reći dakle, da sam pišući o njemu pisao, ako ne o svima, a ono barem o tri četvrtine svih naših kritika.

Meni se naime čini, da postoje dva glavna tipa u našoj kritici: »profesor« i »novinar«.

(Ja sam uzeo ova dva naziva radi toga, što su oni već uobičajeni kao oznake za tip. Tako ovdje profesor i novinar ne moraju označivati nečije zvanje u životu; iako je naravno stalež kriv da je njegovo ime postalo oznakom izvjesnog tipa. Dakle, može biti neko novinar po svom privatnom zanimanju, a kao kritik prosefor, jednako što može biti profesora, koji su, kad pišu kritike, novinari. No, najčešći je slučaj da je svaki i kao kritik ono, što je po zanimanju u životu.

Nije dakle nikakova krivnja na meni, što se izvjesne tipove u literaturi naziva profesorom ili novinarom, jer im ja ta imena nisam nadjeo. Najbolje će biti, da ta dva staleža, profesorski i novinarski, dokažu, da nisu zaslužili, da se ime njihovih staleža upotrebljava u tom smislu, i ta će imena, možda, prestati da označuju ono što označuju danas.)

Između ta dva tipa variraju svi naši kritici i najčešća je ona pojava koja je smjesa jednog i drugog.

Tip novinara kritika je čovjek, koji s onim o čemu piše nema nikakve veze, mislim: niti se on može da uživi u umjetničko djelo o kojem piše, niti se on uopće stara da ga bilo na koji način shvati! Kao čovjek koji je izgubio svaki respekt pred produktima duha — njemu je već poznato iz njegove redakcije kako se pravi duh — on uopće smatra da je umjetničko djelo glupost (»sentimentalnost, idealizam« itd) ili prevara, vrijedno samo toliko što donese čovjeku novaca, ugleda, slave. Građanin, makar koliko imao omalovaženja za umjetnike kao nepraktične ljude, sanjare, idealiste, ipak drži umjetnost

Digitized by Google

nečim višim, dok je novinar izgubio i taj posljednji preostatak naivnosti. On je građanin »sveden na apsurdum«. Zato je njemu najčešće umjetničko djelo samo po sebi ravnodušno i on piše o njemu -- vlastitom odlukom ili na ponuku svoga šefa — kao i o svemu ostalom za što misli da bi publiku moglo interesirati. Kako će o tom djelu pisati, o tom odluči više razloga: ako mu, naime, šef nije dao nikakove upute — ta je, naravno, najodlučnija! — ili ako nije slučajno sprijateljen ili zavađen s autorom toga djela, onda odlučuje o tom mišljenje ljudi oko njega, njegova samovolja, kapris, njegov stomak itd.

U nas gdje ne postoji u čitačima novina baš veliki interes za umjetnost, novine je uglavnom ignoriraju ;ali nađe se obično u redakciji po koji čovjek, koji je nekada htio da bude literat, ili je to još uvijek pomalo, te mu je ostao neki interes za umjetnost, i taj onda piše kritike. Drugi tip, kritik profesor, obično je savjesniji, učeniji od tog prvog tipa. On je vrlo često profesor literature i čitao je mnogo estetika, mnogo kritika. Ima po koji, koji hoće da bude moderan i pozna gotovo sve, što je u kritici napisano od Tainea do Remy de Gourmonta.

No baš radi te učenosti i prividne solidnosti ovi su mnogo opasniji, štetniji od onih prvih. Jer ma da je vrlo malo ljudi koji ne bi vjerovali ono što piše novinar, još je manje ljudi, koji ne bi vjerovali što piše učeni i tobože solidni profesor. A u bitnosti razlika između onoga što pišu i jedni i drugi nije nikakva, ili — budimo skrajnje obazrivi — u vrlo malo slučajeva vrlo mala. Ta, oni najčešće krivo navedu i sama data i mogu da zamijene na primjer Ibsena i Björnsona No da se ipak ne može reći, da ih nema među njima, koji znaju navesti tačno data, sigurno se tipu tih kritika može poreći sposobnost da *doživi* jedno umjetničko djelo, shvati ga u cijelom opsegu i izreče ono, što je za to djelo karakteristično.

Jer, ako taj tip to može, kako da se objasni onaj nesklad između umjetničkog djela i onoga što taj kritik o tom djelu govori. Te riječi nemaju odnosa prema djelu o kojem govori, između djela i kritike stoji praznina koju ne presijeca nikakav most. Odatle ona neprijatnost kad čovjek vidi takvu odjeljenost, uzalud se mučeći da spoji jedno i drugo. Riječ bez korjena u stvari!

Svaki put kad sam mislio o toj pojavi, došao sam do zaključka: sve što ti profesorski kritici pišu, gotovo su sami klišeji i sjećanja iz pročitanih kritika, upotrebljena, naravno, na nepravom mjestu.

Tako i g. Bogdanović. Zato kad on veli da Krklec umije da osjeća tuđu patnju i da sažaljenjem obuhvaća sva ljudska bića, to zvuči kao ga govori o Dostojevskom. Kad opet veli, da Krklec opjeva veliki grad i svu čovječansku tragediju u njemu, onda to zvuči kao da govori o Balzacu. I kad veli, da se za Krklecа svijet bića ne ograničava na živa stvorenja nego da on, koji se opija prirodom, u cijeloj prirodi osjeća jedan bezgraničan život i da mu u njoj sve živi do malih sitnih stvari u sobi; da ima jednu ogromnu snagu instikata, s kojima sve osjeća; da ga muči »Velika Zagonetka« i da, dok rješava tragični problem, postavlja se kao centar svega, itd. — onda bi čovjek pomislio, da je riječ čas o Whitmanu, čas o Maeterlincku, čas o bogzna kojem filozofskom pjesniku.

Digitized by Google

Odatle ta strahovita nespojivost između Krkleca i one grdne veličine koju je izvajao g. Bogdanović.

Doduše, g. Bogdanović se u napomeni na koncu svog predgovora donekle ispričava, kao da i sam uviđa da je malko pretjerao. Veli da je to bila najprije njegova kritika o Krklečevoj lirici, i kasnije ga je Krklec zamolio, da tu kritiku smije upotrebiti kao predgovor *Srebrnoj Cesti*. Ta je kritika pisana u vrijeme kad je on

> »posle dugogodišnjeg odsustva van naše sredine, bio izgubio svaki pojam o onome što se u našoj književnosti dešava.
>
> Knjiga g. Krkleca bila je među prvima koja mi je upala u oči i ja sam odmah saopštio svoj utisak. Danas bih verovatno svoje gledište mogao u nekoliko izmeniti u pogledu tendencija novih pesnika, koji su mi sada svi bliže poznati, ali sud o estetskoj vrednosti stihova g. Krkleca ostao bi nesumnjivo isti«.

Ja ne znam opravdava li g. Bogdanovića za njegovu kritiku o Krklecu to, što ju je pisao u vrijeme, kad još nije počeo dobivati pojma, koji je kroz više godina bio izgubio, o onom što se u našoj literaturi dešava, niti znam u koliko bi to on danas izmijenio svoje gledište, ali dok bi njegov sud o estetičkoj vrijednosti Krklečevih stihova ostao isti, to pokazuje da on još nije dobio pojma niti šta se u našoj niti i u kojoj drugoj literaturi uopće dešava.

Međutim, sve da se g. Bogdanović odrekao cijele svoje kritike, to me ne bi ni najmanje zaustavilo da je analizujem, jer kako sam već rekao, ja nisam imao nakane debatirati s mišljenjem gospodina Bogdanovića nego njegovu kritiku uzeti kao tipičnu.

RITAM.

Možda se već komu učinilo čudnim zašto nisam nigdje do sada nijednu riječ rekao o Krklečevom ritmu. Možda je taj pomislio i to da ili ja uopće ne dajem nikakve važnosti ritmu u lirici ili je u Krklečevim pjesmama ritam bez prigovora. Najvjerojatnije je da je pomislio posljednje, jer ja sam više puta čuo da u Krklečevim pjesmama nema bogzna šta, ali ima ritma. Ili kako to veli g. Bogdanović — da ga još jedamput — posljednji put — citiram:

> »G. Krklec uopšte dobro vlada našim stihom. On se otima ropskim zakonima stare versifikacije, ali ne podleže bezumlju novih zahteva. Dva neophodna elementa za svaku pesmu, ritam i smisao, kod njega su uvek sačuvani«.

Koliko je jedan od ta dva neophodna elementa za svaku pjesmu, smisao, sačuvan kod Krkleca vidjeli smo. Da se na taj drugi neophodni elemenat za pjesmu kod Krkleca nisam ni obazreo, to je radi toga, što sam držao da mi nije potreba govoriti o ritmu besmislice — jer gdje nema smisla ne može zapravo biti ni dobra ritma u pjesmi. Ritam i smisao su u pjesmi nerazdjeljivi.

Ono što se u nas napisalo o ritmu u stihu povodom pojave tzv. slobodnog stiha pripada sigurno među najapsurdnije što se napisalo o pjesništvu. Da ljudi nemaju osjećaja za ritam i da uopće ne slute šta je to ritam u pjesmi, to je shvatljivo -- jer to ne mora biti dano svakom

Digitized by Google

kritiku niti za to treba da bude svakom stalo — ali me začuđuje ipak kad vidim ko sve ne misli, da je pozvan reći svoju o problemu ritma.

Nemoguće je, dakako, dulje se zadržati ovdje na temi ritma — neprestano se pojavljuju nove teme, koje se moraju ostaviti za drugi put — jedino da vidimo šta je ritam kod ovog pjesnika, i je li to dobar ritam u pjesmi što se obično u nas smatra dobrim ritmom.

Prstići beli plešu po tipkama
prosiplju jutarnje zvezde vrh šume
srebrene kaplje trepte u čipkama
paukove mreže i padaju u me

U ovim stihovima se može prepoznati jedna stara poznata ritmička shema, koju je pjesnik pokušao ispuniti riječima; ali kako su mu neke riječi bile preduge ili po naglasku neprikladne za ovu shemu, on ih je ipak ostavio. To je dakle ono »otimanje ropskim zakonima stare versifikacije« i kao neka sloboda stiha, kako ju je shvatio ovaj pjesnik i mnogi drugi u nas. (Jedan stariji naš pjesnik, koji je valjda imao mnogo muke praveći stihove, gotovo mi se zahvaljivao jednom prilikom što smo mi, mlađi, oslobodili stih glupog brojenja slogova. Upravo ga je bilo dirljivo vidjeti, siromaha čovjeka, kako se raduje što se oslobodio jednog mučnog napora, i što nastaje epoha stiha po miloj volji.)

Svaki ritam nije za svaki pjesnikov doživljaj. To je valjda poznato. Razlog zašto je pjesnik za citirane stihove odabrao baš ritam one poznate sheme, morao bi da bude, dakle, u doživljaju. Da li u prvom stihu, u kojem treba ritmički izraziti ples prstiju, imamo u ritmu taj ples? Toga plesa nema i ritam je odabran slučajno, t. j. na silu riječi koje su pjesniku došle na pamet.

Taj stih ima u sredini odmor. Odmor u stihu treba da odgovara odmoru misli. Pjesnik u drugom stihu se odmara na mjestu, gdje za to nema nikakva razloga, jer čemu prekida kad je izrekao »jutarnje« i tek nakon odmora saznajemo, da misli zvijezde. Svršetak stiha također valjda ima svoj unutrašnji razlog. Tipičan primjer za odsustvo svakog osjećaja, svake slutnje, šta je to stih i ritam pokazuje Krklec kad u trećem stihu veli, da srebrne kaplje trepte u čipkama i završuje stih — tako da tek iz novog (četvrtog) stiha vidimo da su to čipke paukove mreže i moramo da korigiramo prvu sliku, koju smo imali o čipkama. Napokon u tom istom četvrtom stihu se ritam potpuno mijenja. Zašto? Nikakve potrebe, nikakva razloga.

Takav je eto ritam u ta četiri stiha, koji bi Krklecu dali u nas pohvalu muzikalnog pjesnika.

Odabrati ću jedan od najmuzikalnijih primjera iz Krklečeve lirike.

Noćas šuti moja crna šuma
Nad njom visi dugi crni oblak
nad njom visi i šumori kao
barjak crn

Ja ne znam da li ljubitelji ovakve muzike u stihovima osjećaju koliko muzika ovoga deseterca — (na ovom mjestu, dakako, jer u jednoj drugoj vezi on može da izriče nešto posve drugo, baš kao što jakost jedne boje ovisi o susjednoj boji i o cijeloj slici) — dere štimung ćutanja, o kojem pjesnik govori, i sam po sebi izriče više ples, pokret,

Digitized by Google

nemir. Ne znam ni to, da li osjećaju suvišnost pjesnikova ponavljanja da oblak visi — (nemotiviranost da taj oblak baš šumori itd. ne pripada u ovo posebno razmatranje ritma). Ali uvjeren sam da ipak osjećaju da je svršetak trećeg stiha s onim osobito naglašenim »kao« dostojan samo pjesnika, koji uopće ne zna šta je to stih. (Štaviše ne bi se ništa popravilo ni onda kad bi on taj treći stih produžio s onim četvrtim, jer taj opet ostaje na ritmički nemogućem mjestu.)

Muzika stihova, dakle, takova kakva je u Krklečevoj lirici nema nikakvog opravdanja. Ona ne samo da je jedan pridodatak smislu, bez jedne unutrašnje veze između smisla i te muzike, nego je kao u tim citiranim stihovima, u sukobu s onim što inače riječi hoće da iskažu.

O tom muzičkom elementu u pjesmi (koji, to se zna, nije samo u ritmu, nego i u zvuku riječi) moglo bi se mnogo govoriti. Ali ja sam ovdje jedino htio da pokažem na primjeru šta je ta tobožnja muzika stiha, o kojoj se toliko mnogo govori, i da ona nije nipošto onaj pravi muzički elemenat u pjesmi.

Stihovi te vrste kakvi su Krklečevi nisu ništa drugo nego loše izlomljena proza u simetrične ili nesimetrične retke, i nemaju nikakve druge opravdanosti, što su stihovi, osim da se pomoću njih proturi ono što bi inače u prozi bilo očito prazno ili besmisleno. Njihova muzika ima regbi tu zadaću da se glađe provuku u uho ljudi.

ROMAN: »BESKUĆNICI«.

Roman doduše ne pripada u liriku; ali ja hoću da iznesem sliku cijeloga Krkleca i osim toga, ništa bolje ne pokazuje šta je Krklečeva lirika i ništa bolje ne potvrđuje moj sud o njegovoj lirici, nego li baš njegov roman »*Beskućnici*«. Kao da je upravo napisan za to da mi posluži za dokaz.

Ako zaboravimo na imena pisaca od kojih Krklec ima ovo ili ono — jer je i onako uzeo od tih pisaca ono što je najnebitnije ili što je barem u njegovim rukama takovim postalo — onda nam se cijela Krklečeva lirika ukazuje kao stari pjesnički rekvizit. Kad on i ima kakav doživljaj — uzmimo najrjeđu mogućnost — taj doživljaj ostane neizrečen a na papiru ostanu samo neke kombinacije iz toga rekvizita.

Meni je žao da već sada nemam onu knjigu, radi koje će jedamput u budućnosti kakav naš naučenjak postati akademikom, a u kojoj bih mogao naći koje riječi i koliko puta svaku od njih upotrebljava Krklec. Odatle bi bilo jasno kao račun kako se Krklec ne služi s *riječnikom jezika,* kako to čine stvarači u literaturi, nego s *pjesničkim riječnikom,* kako to čine svi nemoćnici, kad pišu pjesme Taj pjesnički riječnik nije možda zbirka svih onih riječi koje pjesnici upotrebljavaju — jer nema riječi koju pjesnik ne može da upotrijebi i glupo je dijeliti riječi na pjesničke i nepjesničke ili prozaičke — nego to je zbirka onih riječi, koje se najviše upotrebljavaju u pjesništvu i koje označuju obično lijepe stvari. Zvijezda, mjesec, šuma, noć, cvijet, tišina, ljubav . . ukratko, sve one riječi koje građanin zove pjesničke riječi i drži da stvari izvan tih, koje te riječi označuju, nisu za pjesmu. (Krklec je među te stare »pjesničke« riječi umiješao još nekoliko novih, uzetih iz naše

Digitized by Google

najnovije lirike.) Žalosno je, da se toga kod nas drže svi ljudi, i kritici, pa evo i pjesnici, koji ne realiziraju svoga doživljaja nego se moraju držati uz ono što je najpoetičnije, t. j. što je već najviše opjevano i što je najlakše imitirati. (Stoga je karakteristično da svaki novi pjesnik stvarač obično raširi riječnik pjesnika koji su bili prije njega, jer ima nove doživljaje; iako to ne mora biti, budući da dobar pjesnik svakoj i najbanalnijoj riječi vrati njenu svježinu, djevičanstvo.)

Čim se Krklec našao pred nečim drugim, što nije noć, cvijet, mjesečina, hoću reći: čim se našao pred jednim širim sižeom, nije mu više bio dovoljan taj uski riječnik pjesničkih fraza, nego se morao da posluži — kao svaki onaj koji hoće da o nečemu piše, a ne može ili nema o čemu, a htio bi da piše — s riječnikom fraza našega žurnalizma. I u prvom i u drugom slučaju pokaže se ista stvaralačka nemoć u jeziku, koja se spasava s klišejem oba puta. Odatle ona na oko čudna pojava da jedan lirik, koji piše samo s najbiranijim »finim« riječima svoju liriku, piše stilom najposljednjeg žurnalizma kad piše roman.

Da su naši kritici Krkleca (koji je inače miljenče kritike) napali radi toga romana, to je donekle i radi toga, što se u romanu nemoć pisca može jače očitovati nego dok piše liriku, to će reći, dok varira dva tri štimunga.

VINKO TECILAZIĆ:

O ZEMLJI SAN

Kome da šanem svu milinu i nježnost
Boja naših poslije kiša, poslije bura
Kad daljine tišinom zanose
A duša odiše dahom meda i ruža?

Zemljo, volio sam osluškivat tvoj san
I sve što dušu svoju uvlači u cvijet
Sela mojih neiskazani svijet
Kad tamom ovita iščekuju dan.

Kako je blaga sjeta od boje bogatstva
Što mutežom nestaše ovih zjena?
Teška je šutnja pala i na usta njena
Rodilje moje zbog mojih izdajstva.

Usnuh noćas to drago nebo
Uz rijeku rodnu jablana drugova red
I godine prošle u luda plandovanja
Pod procvalim lipama svoj dječački smijeh.

Ustreptah, šaš lelijan vjetrom,
U noći, što mi otkri čuvstva,
Da krenem zaboravom u gole naše gore
I suhe brazde naših škrtih polja.

Digitized by Google

LUKA PERKOVIĆ:

VILEN-KONJIC

Na ovom balvanu, druže, opij se, on je vilen-konjic
Ne ćeš ga zauzdati ularom, pletenim od domaće konoplje
Prisloni uho o srce i slušaj
Kako široko šumi negdje Volga.

Blistaju noćas snijegom daleka polja
Da im bjelinu njihovu, kako su lijepa!
Na srebrnim saonama — »mjesec je ždrijebe« —
Ala se voza naš Sergije Jesenjin!

Nismo sami ovdje pod ovom zemljom
Gle oko nas ruků, i ako nisu prane!
Nemoj nikada reći, da si mi prijatelj
Ako se bojiš krvi, kad iz rane teče.

Plivaju negdje ribe dubokim oceanom
Jer, evo, i u staklenci ovoga podruma kruže
Znaš ti mene, nisam ja kukavica
Ali im ne bih viljuškom probô srca.

U ovom kruhu poljubi nečiji žulj
O pšenično polje moga staroga oca!
Izorat ću noćas njivu bijele hartije
Nad tamnim brazdama stihova gakat će gavrani smrti.

LUKA PERKOVIĆ:

DVA DJEČAKA

Njihov je glas već godinama odjekivao tim dvorištem: nepomućen životnim mržnjama, strašću ili pohlepom; tkan samo od plemenitih tonova, za kakvima žudi muzičar, kad hoće izraziti sreću; uzdignut uvijek za jednu oktavu više od govora drugih ljudi U ljutnji nije bio sebeljubiv, u blagosti nije bio beživotan.

Sunce se dizalo danju iza visokih kuća sve dok ne bi obasjalo cijelo njihovo dvorište, da im ne bude zima. Nasred dvorišta rasla je krošnjata kruška, da im daruje ljeti sjenu, a jeseni slatke plodove. Navečer i noću sjale su im njihove zvijezde, rasvijetljujući put životu, koji im je nosio obilne darove.

Što su imali, bilo je zajedničko. Bruno, sin tvorničara, prinio je u tu zajednicu mnogo više nego Tomica, sin tvorničareva podvornika. No ipak on nije zato smatrao sebe prvim niti Tomicu drugim. Drveni konj, umjetni medo, mali limeni automobil i oficirska odora, što ih

Digitized by Google

je na dvorište iznosila Brunu njegova guvernanta, nisu bili po časti ništa ugledniji od drvene klupice, stražarske kape, praporca i motičice, koje je stavljala pred prozor za Tomicu njegova mati.

Njihova međusobna vjernost ne bi nikako dopustila, da u zajedničkoj borbi jedan pogine, a drugi ostane živ. Kad je trebalo pobijediti gusku, koja je prijetila ispruženim vratom i zveckala nabrušenim kljunom, Bruno, koji je imao sablju, borio se vjerno uz Tomicu, koji je imao samo šibu. I dok guska ne bi uletjela u svoju kućicu, i dok jedan, zapuhan od pobjede, ne bi rekao: Sad je dobila svoje — sve dotle ne bi ni drugi prestajao da se bori. A toj je pobjedi bio nagradom ponos, ne manji od onoga,što ga osjećaju vojskovođe prolazeći ispod luka pobjede. U njima je plamtjela volja, kojoj ne bi odoljela ni čitava vojska takovih gusaka.

Sav je svijet bio u njihovoj vlasti. Zeca, kojega su gledali u slikovnici kako divlje trči, prestizavali bi na dvorištu za čas-dva; medi bi samo pokazali stisnute šake i on je već sklapao svoje šape da ih moli za milost. Opaki neki kralj, koji je dao pogubiti svoga susjeda kralja, pošto ga je pobijedio i zarobio, morao je dolaziti k njima na sud, gdje su ga osudili, da se ima oženiti s udovicom pogubljenoga.

Kad se Tomica razbolio od šarlaha, nije se smjelo dolaziti k njemu. Bruna su pažljivo čuvali. Govorila mu je mati:

— Bolest, to ti je strašna i opaka žena Ako odeš k Tomici, pograbit će te, strpati u vreću i odnijeti za uvijek. I više nikad ne ćeš vidjeti svoje majčice.

No on joj nije htio da vjeruje, već je govorio:

— A ja ću bolest prije nego ona mene. Zamahnut ću sabljom i otsjeći joj vrat, pa više nitko ne će trebati biti bolestan.

Guvernanta ga je plašila:

— Pred vratima Tomičinim leži veliki crni mačak s plamenim očima. To je šarlah, i on svakoga, koji mu se samo primakne, odmah usmrti.

Bruno na to nije odgovarao, već je pripasivao oko bokova sablju i uzeo na glavu oficirsku kapu. Kad je krojačica iskušavala mamici novu haljinu u spavaonici pred velikim zrcalom, on je, ostavši u kuhinji sâm, nestao kroz vrata. Došao je sve do Tomice, a da nigdje nije sreo ni crnog mačka ni opake žene. Vidio je na njemu hladne obloge, a na licu njegove majke tešku brigu. Odmah je pogodio, da su ti oblozi i ta briga šarlah, no bio je tužan, jer mu nije mogao svojom sabljom ništa.

Kad se kitilo božićnje drvce, Bruno je uvijek to gledao radije u Tomičinom nego u svojem stanu. Njegova mama nije nikad znala pri zapaljenim svijećama onako milo zapjevati kao gospa Bubanj, njegov tata nije nikad htio da kod toga pomaže mami kao što je gospodin Bubanj pomagao svojoj gospi, a Tomičinoj mami. I jelo, koje je jeo Tomica, njemu je bilo slađe od jela, koje je kuhala njegova kuharica, jer je kod kuće morao jesti sa servijetom oko vrata i vilicom, a kod Tomice je mogao jesti i prstima. Kad mu je mati zabranila, da odlazi ka gospođi Bubanj, on je stao dovoditi k sebi Tomicu. Tako je jednoga dana prolivena tinta na pisaćem stolu, a drugoga je opet dana pala vaza sa stalka i razbila se. Oba puta došla je sluški-

Digitized by Google

nja ka gospođi i kazala: To su učinila djeca pri igri. — Pusti ih na dvorište, porazbijat će mi još zrcala i stakleninu — rekla je Brunova mati i više ga nije priječila da ne odlazi na dvorište, što je značilo ujedno i k Tomici, jer se u njegov stan silazilo kroz prozor i preko stolca, koji je uvijek stajao u sobi kraj prozora namješten.

Nisu se razdvojili njihovi životi ni onda, kad su ih upisali u školu. Išli su iz iste kuće u istu zgradu i u isti razred. Dok su im torbice na leđima tuckale, ravnajući se prema njihovom veselom hodu i jednakoj brzini, mnogi je prolaznik, srevši ih tako na ulici, u sebi pomislio: Gle, kako su divni, ovako jedan uz drugoga.

Životna mudrost, koju su im stali prikazivati u kuglicama na zbrajalu i u slovima na ploči, bila ih je najprije malo zbunila i pokolebala u dosadašnjoj odlučnosti, da ni pred čim ne će klonuti. Njihove su se oči bile zamaglile. A bilo je tu još mnogo očiju: čitava livada cvjetova tamnih i plavih, otvorenijih i zatvorenijih. Njihova su srca udarala prigušeno, po prvi puta u životu. A nisu bila samo njihova dva, već i druga: cijeli roj leptira, koji udara neveselo krilima pod nebom, zastrtim od oblaka. Njihova su grla bojažljivo izgovarala glasove te-tu i-ti. No bila je tu još čitava bura drugih glasova, pa su se njihova grla morala ohrabriti, ako su htjeli da sami sebe čuju.

Učili su marljivo. Bruno je bio nemarniji i često zaboravljao kod kuće olovke i pisaljke, pa se zato svako jutro prije odlaska u školu morala guvernanta pobrinuti, da bude sve u redu. A često je znala ona o podne otići i pred njega, da mu se ne bi putem što zlo dogodilo. Bruno je već druge godine morao početi učiti francuski, a Tomicu je slala mama, kad je bio slobodan, po cikoriju, po mlijeko, po kruh. No ta mala razlika u njihovu životu nije razorila njihove zajednice. U trećem je razredu na kraju godine Tomica dobio prvi red, a Bruno odliku, no ni to nije prvoga ponizilo, niti drugoga povisilo u međusobnom nastojanju, da nastave kako je bilo i dotad. Kad su svršili četvrti razred, Tomičin je otac odlučio, da će ga dati u zanat, u bravariju, jer školovanje na gimnaziji dugo traje, a za Bruna je njegov otac odabrao realku. No dječaci u odluci svojih otaca nisu osjećali nikakvih posljedica za dojakošnje svoje međusobno povjerenje Činilo se, kao da će njihove nježnosti jednoga prema drugome ostati nepromjenjive i vječne.

Tih je ferija otišao Bruno s roditeljima na more, gdje se mnogo vozio automobilom uzduž obale, upoznao se s mnogom djecom bogatih otaca, učio se plivati, vozio se na motornom čamcu i slušao muziku svaku večer na terasi hotela, gdje je stanovao. Kad je pisao Tomici, dolazio mu je pred oči onaj život na dvorištu ili u njegovoj sobi, podrumu, pa je opažao, kako postoji velika razlika između jednoga i drugoga života. Otac mu je obećao da će mu kupiti auto, kad svrši školovanje, ali zato treba da marljivo uči. Njegova je fantazija skovala iz toga čitav raj.

Kad se vratio u grad, vidio je, kako je Tomičino odijelo prosto i iznošeno. Takvoga odijela nije nosio ni jedan od onih, s kojima je na moru drugovao. Gospođa je Bubanj morala raditi cijeli dan pa je imala uvijek nečiste ruke, a takva nije bila nijedna od onih gospođa, koje su se sastajale na moru s njegovom mamom.

Digitized by Google

Kad su njega upisali u realku, a Tomicu u šegrte, prestalo je njihovo zajedničko sastajanje i igranje preko dana. Tomica je radio sve do pred večer, a tad se vraćao umoran od posla i zamazan od predmeta, koje je morao primati u ruke. Brunu je ostajalo i dalje kada da se igra na dvorištu. Najvolio se voziti na biciklu i automobilu: vježbao se za kasnije, kad će imati pravi veliki auto s trubljom, zastavicom i krovom.

Tomica mu se mogao pridruživati samo na nedjelje i blagdane. Tada su se vozili izmjenično, pa je znalo doći do malih prepiraka i natezanja: tko je jednom već sjedio na autu, nije htio da siđe i da isprazni mjesto drugome, kada se činilo, da je došlo vrijeme za to.

Jedne je nedjelje Bruno bio osobito tvrdokoran i nepopustljiv prema Tomici.

— Ja se moram učiti i vježbati, da budem znao šofirati, kad mi tata kupi pravi auto, jer ja ću biti direktor — opirao se on Tomici.

— I ja ću sebi napraviti auto pa ću se i ja voziti — hvalio se Tomica, samo da ne zaostane za njim.

— Kao da ćeš ti to moći? A tko bi radio mjesto tebe u radionici?

— A tko će raditi mjesto tebe? Kad ćeš se moći ti voziti, zašto se ne bih mogao i ja?

Bruno je prasnuo u smijeh, koji nije bio ugodan Tomici, jer je njihovu svađu slušala sa svoga prozora gospođa pazikuća.

— Kao da ne zna, kako je u tvornici — počeo je Bruno nekako podrugljivo i u trećem licu, kao da uopće više ne govori s Tomicom. — Pa direktor radi samo onoliko koliko sâm hoće, a radnici i činovnici moraju neprestano raditi.

Tomica se osjetio nadvladan pa je zašutio. To ga je boljelo osjetljivo i neugodno, ali nije znao, kako da vrati Brunu milo za drago. Zato je počeo da ga nježno i prijateljski moli:

— Bruno, dragi Bruno, ajde pusti i mene da budem direktor i da imam svoj auto.

— Pa ti to ne možeš, kad ćeš biti šloser — opirao mu se Bruno. — Nego ja ću tebe namjestiti u radionici svoje tvornice pa ćeš tamo moći lijepo raditi sa šegrtima i dobivati plaću.

— Ja ne ću tako!

— Ako ne ćeš ti, hoće drugi.

— Dobro, dobro, kazat ću ja svom tati pa će on tebi već pokazati — grozio mu se Tomica gotovo već plačući.

— Ph, baš se ja bojim tvoga tate! A znaš li ti, što je on? Pa on mojem tati briše pod. Moj tata ide po parketima i blati ih, a tvoj ih tata mora iza njega čistiti.

Tomica je poslije tih riječi problijedio: bio je kao platno njegove čiste nedjeljne košulje. U očima mu probiše suze. Usta mu se počeše skupljati, kao da će zaplakati.

— Bruno, mene je stid toga. Nemoj mi to govoriti — molio je prijateljski svoga druga.

— Pa šta ću ti ja. Kad briše, briše — slegne Bruno nemarno ramenima

— Ali ja to ne volim slušati. Vidiš da čuje gospa pazikuća — obraćao mu se povjerljivo i malo tiše Tomica.

Digitized by Google

— Pa neka čuje! Pa to je istina! Pa to svi znadu i bez toga!

— Šuti! — izdere se odlučnije Tomica, izvuče vrat između ramena i oštrim pogledom stade da sipa prijetnju.

— A zašto da ja šutim? Ne ću! — dobaci mu podrugljivo Bruno i kao da htjede otići.

— Nă, evo ti — zaviče odjednom Tomica i njegova mala stisnuta šaka pade čvrsto i neopozivo na Brunov nos. Dva se tanka mlaza probiše iz nosnih šupljina i crvena krv nagrdi lijepo lice. Tomica ču taj isti čas prestrašeni krik gospođe pazikuće i pobježe u podrum u praznu bačvu za zelje, a Bruno ode okrvavljen i plačući u prvi kat k mamici.

Na par kaplja krvi u dvorištu pade muha i zabode u njih svoje rïoce.

MIROSLAV KRLEŽA:

PRO DOMO SUA

Klub H. K. u Osijeku, poslao je policijskoj Upravi u Osijeku dne 4. XI. 1929. ovaj dopis:

Klub Hrvatskih Književnika i Umjetnika u Osijeku

4. XI. 1929.

Ugledna

Policijska Uprava

u Osijeku.

Čast nam je zamoliti naslov za zaštitu u ovoj stvari:

Za najkraće vrijeme prikazivat će Narodno kazalište u Osijeku dramu od Krleže pod naslovom »Glembayevi«.

Budući da u Osijeku živi preko 40 godina gdja Josipa Glembay, koja je lično, kroz naš klub, društvo »Hrvatska Žena« i druga društva pomagala svaki kulturno-humani rad u Osijeku i u Jugoslaviji, jasno je, da će naslov i sadržaj rečenoga komada zavesti u bludnju općinstvo, a nju i njezino ime izvrći javnoj poruzi bezrazložno.

Potpisani čitali su svojedobno u zagrebačkim novinama, a to je išlo svakako sa znanjem Krleže, pa se je povodom premiere toga komada pisalo, da zadnji odvjetak te familije, dakle: Glembayeve, živi u Osijeku.

Molimo zato naslov, da:

zabrani prikazbu toga komada u Osijeku ili dozvoli to prikazivanje samo pod uvjetom, ako Krleža prije prikazivanja, dakle: pravovremeno dade odštampati u svim osječkim novinama svoju vlastoručno potpisanu izjavu, da se pod »Glembayevi« ne misli gdja Josip Glembay niti njezina rodbina.

Za Klub hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku

I. Zatluka v. r. R. F. Magjer v. r.

Gospoda obrazlažu svoju tužbu ovom rečenicom:

»Budući da u Osijeku živi preko 40 godina gdja Josipa Glembay, koja je lično pomagala svaki kulturno-humani rad u Jugoslaviji, jasno je da će naslov i sadržaj rečenog komada zavesti u bludnju općinstvo«.

Zašto bi to bilo jasno?

Digitized by Google

»Naslov i sadržaj rečenog komada« nikada nisu živjeli u Osijeku, a o »pomaganju svakog kulturnog i humanog rada u Jugoslaviji« po »naslovu i sadržaju rečenog komada« isto tako nije ništa poznato. U »rečenom komadu« govori se o bankirima tog »rečenog komada« da su »kartaši«, »varalice«, »bludnici«, »hohštapleri«, »ubojice«, »kriminalni tipovi«, ali ni za jednog Glembaja u »rečenom komadu« *nije rečeno da je bio članom kluba hrv. književnika u Osijeku.* Jasno je dakle samo to, da »naslov i sadržaj rečenog komada« nisu bili u stanju da zavedu u bludnju nikog, osim Klub hrvatskih književnika u Osijeku.

Zatim ova rečenica:

»Potpisani čitali su svojedobno u zagrebačkim novinama, a to je išlo svakako sa znanjem Krleže, pa se je povodom premiere tog komada pisalo, da zadnji odvjetak te familije, dakle: Glembayeve, živi u Osijeku«.

Zašto su potpisani zatražili zaštitu policijske vlasti?

Jer su — *»potpisani čitali svojedobno u zagrebačkim novinama, a to je išlo svakako sa znanjem Krleže«.*

Što je dakle išlo sa znanjem Krleže?

To, da su *»potpisani čitali svojedobno u zagrebačkim novinama«.*

A što su to potpisani čitali s mojim znanjem?

To potpisani nažalost nisu napisali, jer drugi dio te rečenice »pa se je povodom premiere tog komada pisalo« ne stoji — na žalost — ni u kakvoj vezi s onim što su potpisani navodno s »mojim znanjem« čitali.

Koliko je meni poznato, *s mojim znanjem, potpisani osječki književnici nikada ništa nisu čitali, jer ja te potpisane gospođe ne poznajem.* Ja osim toga ne vjerujem da se je ikada pisalo povodom zagrebačke premiere moga komada o »zadnjem odvjetku Glembayeve«. Gdje, kada, tko, u kojem listu? Pisalo se o toj Glembayevoj povodom ove tužbe osječkih književnika, i to po osječkim novinama, da je ona gospođica i to još plavokrvna i da njeno plemstvo nije od ne znam kakve historijske važnosti, ali to je sve išlo bez moga znanja, isto tako kao što nisam ništa što je o toj aferi štampano u zagrebačkoj i beogradskoj štampi ni potaknuo, niti sam kome dao bilo kakve informacije. Sve je to išlo sa znanjem i po inicijativi osječkih književnika, koji su tako viteški zaštitili plemenitu gospođicu »od bezrazložne javne poruge«. Ovaj dokumenat naše književne civilizacije preštampao sam kao sliku vremena u kome imam čast da pišem svoje drame. Blago književnosti u kojoj djeluju takvi književni klubovi kao što je ovaj osječki.

U knjizi »Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji« g. Korać štampao je i poglavlje o aferi Diamantstein iz godine 1919.

— U ovakvim mutnim situacijama, prirodno da su imali veliku ulogu i agenti-provokateri.

— Još se nije ni slegla uzrujanost u Zagrebu zbog varaždinskih događaja, kad zagrebačke novine počeše donositi senzacionalne vijesti, da je otkrivena čitava jedna nova »boljševička« zavjera u samom Zagrebu, koja je spremala oru-

Digitized by Google

žani ustanak. Uapšen je bio neki Alfred Diamantstein i objavljivalo se, kako je policija otkrila zavjeru, čitavu tajnu arhivu, skladište oružja itd. Tatarske vijesti stizale su jedna drugu, a obzirom na najveće gluposti, što su ih boljševici u to doba činili, tima se vijestima odmah bez rezerve povjerovalo.

Prirodno da je vlada bodro pazila na kretanje boljševičkih akcija i da je bila zasipana izvještajima agenata i špijuna.

U akcije se još više povjerovalo, kad su povodom Diamantsteinove afere bile uhapšene poznate vođe zagrebačkih ljevičara Đuro Cvijić, Gejza Brudnjak, Vladimir Bornemissa, Slavko Kaurić s još više njih manje poznatih. Već prije toga bili su uhapšeni vođe komunista Filip Filipović i Sima Marković iz Beograda, Ladislav Kordić iz Osijeka, Aleks. Tajkov iz Slav. Požege, soc. ljevičari Iv. Galovac iz Osijeka i Nikola Smoljanović iz Vukovara, zatim komunista Nikola Josipović iz Đakova itd. — No istragom protiv njih nije se ništa moglo dokazati, pa su poslije kraćeg ili duljeg vremena bili popuštani na slobodu.

Afera Diamantstein riješena je pred zagrebačkim vojnim sudom tek početkom aprila 1920. Optuženo je bilo, osim Diamantsteina, još 6 osoba i to kapetan Metzger, narednici Kopčinović i Milan Čopić, te civilne osobe Sima Miljuš, Vladimir Čopić i neki Pupavac. Sud je — osim Diamantsteina — osudio samo vojničke osobe, dočim je građanska lica pustio ispod suđenja. — Po iskazu Diamantsteinovom pred sudom, bio je tada u Zagrebu organizovan »podzemni sovjet«, u kojem su već bili razdijeljeni i resori »buduće boljševičke vlade«. Novčana sredstva za provedbu puča donio je Diamantstein od Bele Kuna iz sovjetske Madžarske. Od tih je novaca dobila komunistička »Istina« 40.000 Kruna, a književni komunistički list pod uredništvom Miroslava Krleže 20.000 Kruna. Da se dočepaju daljih novčanih sredstava, htjeli su da orobe koju banku. — Sud je stvar presudio tako, da je Diamantsteina osudio na 3, narednike Kopčinovića i Čopića po 5 mjeseci. Ostali su bili riješeni.

V. Korać Povjest Radničkog Pokreta u Hrv. i Slavoniji. Knjiga I. G. 1928. Str. 274-275.

Dvije su stvari za tadanjeg aktivnog ministra g Koraća prirodne. Prvo: »*Prirodno je — da su u ovakvim mutnim situacijama imali veliku ulogu agenti-provokatori*« i »*prirodno je — da je vlada bila zasipana izvještajima agenata i špijuna*«.

Tko je međutim sjedio u takvoj vladi? Gospodin Korać!

Što je međutim još prirodno?

G. Korać štampao je »*da se protiv uapšenih nije moglo istragom ništa dokazati, pak su pušteni na slobodu, a tužene je sud riješio krivnje*«, no unatoč toga on je pronašao potrebnim da štampa, kako je g. Diamantstein izjavio pred sudom »*da je jedan književno-komunistički list pod mojim uredništvom primio od Bele Kuna 20.000 K a da se dočepamo daljih novčanih sredstava, htjeli smo da orobimo koju banku*«.

Zašto je to preštampavanje prirodno?

Zato, jer kada je netko od suda riješen krivnje, onda je prirodno da ovakav historik radničkog pokreta kao što je g. Korać preštampava pred sudom utvrđene neistine kao historijske podatke. Te navodne izjave g. Diamantsteina, to su bile »one tatarske vijesti, kojima se bez rezerve vjerovalo«, a sud naravno nije mogao da vjeruje tim »tatarskim vijestima bez rezerve« jer je to bio sud, a ne društvo historika od kalibra g. Koraća. Ne mislim da diskutujem s g. Koraćem o političkim pitanjima iz godine 1919. no ipak utvrđujem ove činjenice:

1. G. Korać priznaje da su u tadanjim prilikama igrali ulogu agent-provokateri;
2. Da je vlada bila zasipana izvještajima agenata i špijuna;
3. Da je sud tužene riješio krivnje:

Digitized by Google

4. Ja nisam poznavao g. Diamantsteina, ja tog čovjeka nikada vidio nisam i sasvim logično i prirodno s njime nikakve veze imao nisam;

5 Ja nisam nikada bio ni tužen ni ispitivan od vlasti u toj stvari: ni u stvari njegove izjave o novcu ni o ostalim njegovim planovima;

6. Ja dakle nisam mogao biti riješen od suda, kada nisam bio ni tužen.

Sve je to logično i prirodno. A što je u toj Koraćevoj historiji potpuno neprirodno?

Neprirodno je da mene ni sud ni policijska vlast u toj stvari nikada nisu pozvali ni na kakvu odgovornost, a ja ne vjerujem, kad bi g. Diamantstein doista bio izjavio, »da je književni list pod mojim uredništvom primio 20.000 K«, da to vlasti ne bi bile učinile. *Kako mogu da se pišu knjige s historijskom pretenzijom u kojima se štampa da su tuženi riješeni krivnje, a istodobno se nekakva imaginarna krivnja baca na lica koja nisu bila ni tužena?*

Takva rabota može biti da je inspirirana siromašnim malograđanskim rodoljubljem, ali da to nikakva historija radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji nije, to je sigurno!

Jedan kristoljubivi dnevnik štampao je ovih dana slijedeću domaću vijest: MIROSLAV KRLEŽA GRADI KUĆU.

Kod nas se dosta piše, a još više govori o lošim materijalnim prilikama književnika. Međutim o toj stvari, kao i o mnogim drugima može se reći: kako tko. Poznato je na pr. da g. Milan Begović ne gladuje i da ima krov nad glavom, a eto sad se iz službenog vrela saznaje da je i g. Miroslav Krleža, poeta beskućnika i simpatizer skitnica, nakon »Agonije« i »Gospode Glembajevih« odlučio da si priušti svoju kućicu, svoju slobodicu. Vijesnik poglavarstva slobodnog i kr. glavnog grada Zagreba od 21. o. mj. javlja među građevnim dozvolama, koje su izdane u studenom, da je takva dozvola izdana (naknadno i privremeno) i gosp. Miroslavu Krleži. G Krleža sagradit će kuću na VII. Pešćenici 33. Zanimivo je, hoće li g. Krleža smatrati tu kuću privatnim vlasništvom i hoće li od svojih podstanara pobirati stanarinu. Izgleda da hoće.

»Hrvatska Straža«. God. I. br. 150. od 28. XII. 1929.

Kod nas se doista dosta piše o lošim materijalnim prilikama književnika. Kada ne bi bilo nikakvog drugog dokaza da našim književnicima ide materijalno — prilično — loše, bila bi ova vijest »Hrv. Straže«.

Uzmimo da je ta vijest istinita i da sam ja doista sagradio kuću od svojih vlastitih tantijema, bi li to bilo neko sramotno zlodjelo, sposobno da me kompromitira u građanskom smislu? Bi li taj fakat *igdje drugdje na svijetu osim kod nas* mogao biti predmetom jedne ovake ironične domaće građanske vijesti, koja je tim bijednija što je hristoljubivo — lažna! To je klerikalna korektura mene na marksističkoj liniji! Od »poeta beskućnika i simpatizera skitnica« postao je kućevlasnik, koji ubire stanarinu od svojih stanara! Svi beskućnici i skitnice, pozor! Grandiozan slučaj moralne korupcije! M. Krleža gradi kuću!

Da bi pravilno informirao sve »beskućnike i skitnice«, prisiljen sam da utvrdim ove činjenice:

Digitized by Google

1. Nije istina, da se iz službenog vrela moglo saznati, da sam si ja odlučio priuštiti svoju kućicu.

2. Nije istina, da je Vijesnik pogl. kr. slob. gl. gr. Zagreba od 21. XI. javio da mi je izdana građevna dozvola, jer to nije mogao da javi iz prostog razloga, pošto ja građ. dozvole nisam tražio.

3. Nije istina, da ja gradim kuću na Pešćenici VII 33, jer ja na Pešćenici ne bi kuće gradio ni u onom slučaju sve da je i gradim.

Već se dulje vremena po našoj građanskoj štampi javljaju glasovi s diskretnim prizvukom moralnog zgražanja, da se ja polagano pretvaram u parvenu-a, koji je postao kućevlasnikom, i »zatajivši svoju prošlost«, danas živi na lovorikama svojih tantijema, pišući bljutavu drugostepenu književnu robu za novac. Tako na primjer u vezi s osječkim događajem oko slučaja gospođice Glembajeve i kluba hrvatskih književnika, bilo je jasno, da je ta drama osuđena na nemilosrdnu književnu smrt od gospode osječkih gromovnika. Ali da će upravo iz Osijeka progovoriti glas marksističke savjesti »Hrvatskoga Lista« *da sam ja zatajio svoju prošlost,* tome se ipak nismo mogli nadati. Tamo je nekakvo tajnovito lice pod šifrom D. blagoizvoljelo štampati da su Glembajevi *»kriminalno djelo, sujet za jezoviti film u stilu Lon Chaney ili negdašnje manire Conradta Veidta, ali za obogaćenje hrvatske literature predstavlja suvišan eksperimenat«.*

To lice zgraža se nad mojom malenkošću ovako:

S literarnog gledišta Krleža je zatajio, zamaglio i izgubio se na tračnicama jedne fabule, konstruirane radnje, kojoj nije dao osvjetljenje s perspektive višeg gledanja. Idejno znače »Gospoda Glembajevi« stagnaciju kod Krleže u traženju svog čovječjeg ja. Poslije snažnih dinamičkih početaka s »Cristovalom Collonom«, »Michelangelom Buonarottijem«, »Kraljevo« itd. u kojim scenskim radnjama Krleža po prvi puta jasno pokazuje svoju literarnu fizionomiju, očekivalo se da će hrvatska literatura dobiti kroz najkraće vrijeme svog sređenog vlastitog Sinclaira, Maksima Gorkog, a na časove se moglo pomisliti i na Dostojevskog. Odonda je prošlo 9 godina, u kojem je periodu rada Krleža grčevito, često u kontradiktornim smjerovima tražio svoju konačnu afirmaciju u vezi s njegovim promjenljivim naziranjem na svijet. Taj period traženja samog sebe završio je jadno i znači poraz njegove prošlosti. Svim svojim stihovima, dramskim poantama i pripovjedačkim optužbama stavio je točku. Ta je točka drama »G. Glembajevi«, u kojem je djelu zadržao iz prošlosti još toliko od sebe, da za tragičnu sudbinu jedne stare radnice ima samo tek karitativna čuvstva i objašnjenja.

Ja razumijem, kada na primjer arbiter naših književnih elegancija i imenjak blagopokojnog austrijskog prestolonasljednika Rudolfa g. dr. Meixner govori o meni iz gornjogradske perspektive. Kada g. Meixneru izgleda da je *za mene »put od domobranske vojarne do gornjega grada prilično strm«, to razumijem!* Teško se popeti meni domobranskom plebejcu do one društvene visine, iz koje g. Meixner na primjer piše svoje feuilletone u Obzoru po 75 para redak! Ili kada poručnik bojnog broda i prevađač Begovićev g. Petar plemeniti Preradović optužuje mene zbog nemorala u sovjetskoj Rusiji (— »kao da su odnosi u sovjetskoj Rusiji moralno zdraviji od odnosa baruna Lenbacha s njegovom suprugom«) i to razumijem. Nije potrebno da se distinguirana gospoda, otmjena ukusa, zanose za tako sumnjivu lite-

Digitized by Google

raturu kao što je moja. Gdje bi ja došljak i parvenu smio da se pletem u naše saintgermainske društvene prilike, gdje gospoda Meixner i Preradović igraju bridge u »bogato rasvjetljenim klubskim prostorijama kluba PEN«!

Nikada nisam vodio polemike o svojim vlastitim književnim stvarima s nekim naročitim zadovoljstvom, a mislim osim slučaja s g. Josipom Bachom da je nisam ni vodio. Ja sam se pomirio s time da se ekspop g. Jurković bolje razumije u pisanje drame nego ja, koji sam ih napisao oko dvadeset komada, i čitajući tako uz kapuciner obzoraša g. R. Meixnera, mislim da je minimalno pravo svakog građanina da na svoju vlastitu intelektualnu odgovornost potpisuje sve što je napisao, pa i u onom slučaju, ako takva rabota i nije pretjerano pametna Ali kada netko tako tipične, šturmidrengerske, stoposto romantične stvari kao što su »Colon« ili »Michelangelo« ili »Kraljevo« uspoređuje sa Sinclairom ili Gorkim, taj se onda razumije u književnost kao da je član kluba hrv. književnika u Osijeku ili marksist u uredništvu »Hrv. Lista«. Iz »perspektive višeg, idejnog gledanja« iz kakve gleda na svijet g. Dirnbach kroz stupce »Hrv. Lista«, »taj je moj period svršio jadno i znači poraz moje prošlosti«.

Ako je tko pozvan da piše o mom »promjenljivom naziranju na svijet«, to gospodin D. iz osječkog »H. Lista« nema nikakve načelne ni idejne ni umjetničke kvalifikacije da o tim stvarima govori onim tonom, kojim je napisao taj svoj članak. Sve to što je g. D. napisao nije istina. A pogotovo nije istina da sam ja »iz svoje prošlosti zadržao samo toliko« te bi nekakav gospodin D. mogao da štampa »da za tragičnu sudbinu jedne stare radnice imam samo tek karitativna čuvstva«!

Sve je kod nas postavljeno na glavu, ali da je netko u stanju da se u jednom građanskom listu moralno zgraža nad mojim samo — tek karitativnim čuvstvima i da tako — pljuje na jednu stvar protiv koje se traži zaštita vlasti iz tih istih krugova, samo s drugom motivacijom, to je tipično naše i tome jedva da ima mnogo primjera u analima strane štampe. Biti stalnim plaćenim suradnikom jednog građanskog lista i pisati po liniji tog lista protiv jedne stvari, protiv koje je zatražena policijska zaštita, a istodobno govoriti kao glas savjesti o mom »promjenljivom naziranju na svijet« i zgražati se nad tim, kako sam »zatajio svoju prošlost«, to je uloga vrlo problematična. Kao duh kakvom šekspirskom ubojici javio mi se g. Dirnbach iz Osijeka i ja se stidim i kajem.

Ljubljansko »Jutro« donijelo je ovih dana jednu vijest, po kojoj su »zagrebački marksisti istupili protiv mene i proglasili me građanskim književnikom«. To bi po svoj prilici trebali da budu marksisti oko »Socijalne Misli«. Ovi marksisti divno se slažu s marksistom iz »Hrv. Lista«, oni upravo jedni drugima čitaju misli. To je neka vrst marksističke telepatije. Oni se međusobno citiraju. »Tačna konstatacija g. E. D. iz Osijeka«! »Prvi iskreni glas«! Itd.

Digitized by Google

»I uspio je da impresionira svojim blefom.«

Zvrkani i nedorasli profesorski mozgovi postavljaju o glembajevštini, kao o nekom velikom literarnom događaju pitanja na maturi.

Hrvatsko kazalište, nezapamćenom forsom glembajevštine pljuje Zagrebu u lice, besprimjerno i prostački — bez protesta...

Soc. javni radnici, u vremenu kad je nadnica nekvalifikovanog radnika pala na 20 dinara, kad kancelarijski namještenik mora da prima posao za 1000—1200 dinara mjesečno, u vremenu kad avet besposlice razara radničke i namještеničke dojmove, uništava familije i djecu — skidaju kapu pred ovim glembajevskim blefom i proglašuju to prvoklasnom literaturom.

Revoluc. intelektualci u ovom vremenu teških soc. potresa i opće društvene reakcije stavljaju na svoj crveni barjak Lauru Lembachovu i Melitu Szlouganovu i njihove hrtove.

Nacionalisti i regionalni i integralni u vremenu kad njihova ideologija traži nove životne snage u regeneraciji, koju seljak unosi u oslabljeni moralni intelektualni i ekonomski život gradova, plješću kao ludi ovoj bezprimjernoj karikaturi svih njihovih životnih kreda i dogma.

Naše književne revije otimlju se o ove periferijske i patološke dronjke.

Soc. Misao. God. II. br. 12., str. 146.

Kakav je to marksizam? To je marksizam koji traje već prilično dugo. Da se izrazim frazom g. urednika »Soc. Misli«: »Od Platona do Adžije«. Kao osječki književnici u Osijeku i taj zagrebački marksizam protestira da se moje drame igraju na zagrebačkom teatru. Taj marksizam se buni protiv »besprimjerne karikature svih nacionalističkih i regionalnih i integralnih dogma«, i kao pravi marksizam optužuje me zbog niskih nadnica. Kad bi ti »marksisti« znali ono što ja u sebi intimno znam već punih petnaest godina, da nisam, da ne mogu i ne ću da budem »marksist«, ako je ovo »marksizam« što propovjedaju p. n. gg. St. Tomašić, Adžija i drugovi, onda bi ta marksistička gospoda bila skromnija i ukusnija. Najprije me godinu dana moljakaju da surađujem s tim njihovim marksizmom jer — »znate treba nam vaš ne znam kakav ugled«, »vi ste naš« — superlativi — itd., itd., a kad im ne dam rukopisa, a *nisam ga dao iz marksističkih razloga,* onda me kao što kaže Ljubljansko »Jutro« proglašuju renegatom i »građanskim književnikom«. Došlo je vrijeme da mi gospoda oko »Soc. Misli« skinu krinku, i da razderu »moje patološke dronjke«; ja stojim demaskiran pred zelenim suknom marksističkog suda pučkih tribuna gg Tomašića i Adžije

U plemenitoj namjeri da spasi moj talenat od propasti »marksistički književnik« g. St. T. svršava svoj sedamdesetsedmi članak o meni ovako: »*Ne ispitujem: imam li pravo da tražim od Krleže u ime jednog općeg kulturnog djela na ovom našem meridijanu, da strese sa sebe obmanu vašarske slave*« — itd.

Ne, g. Tomašić nema prava! Njegovo »kulturno djelo« nije moje! Njegovo kulturno djelo nije ni »opće kulturno djelo«, niti je uopće kulturno, ni djelo! Njegov meridijan je njegov, a moj je moj! Ako se kod njega uopće radi o meridijanu, onda su to dva meridijana! Njegov meridijan i moj meridijan, a nikako naš! Dakle ni u ime meridijana, ni u ime Platona ni Marksa ni g. dr. Adžije on nema nikakva prava da od mene bilo što traži! Da citiram za to dokaze od »Pokreta« do »Jugosl. Njive« to mi je dosadno, a za svoj talenat bit ću tako slobodan da se pobrinem sam!

Digitized by Google

Osim tih marksista oko »Soc. Misli« javili su se i marksisti oko »Hrvatske Straže«. Za tu gospodu nisam samo kućevlasnik nego i magarac! Ja naravno pišem glupo, ja sam naravno svršio austrijsku vojnu akademiju, ja sam naravno — prost, ja blatim ličnosti i ustanove bez rezerve, u jednu riječ — *»dužnost je javnosti da gospodinu Krleži zatvori usta, a ako mu ipak ovakve stvari štampaju, da bojkotira listove, koji ovakve stvari donose«!* To kristoljubivo pisanje ovakvih uvodnika svakako je vrlo značajno kako ni poslije dvije hiljade godina taj pokret nije još uspio do tog, da stvori sebi barem jednog formalno dotjeranog, kaptolskog katoličkog uvodničara. Prva kritika koju sam čitao o sebi bila je štampana u klerikalnim riječkim »Novinama« prije petnaest godina. Ta starija kuzina zagrebačke »Straže« napisala je o meni, *da mi je duša kržljava i da se zato zovem Krleža,* i kad bi skupio sve one psovke koje su protiv mene pale u klerikalnoj štampi, bila bi to jedna oveća knjiga. Psuju me kao da sam slobodni zidar, a mene veseli samo to, da ni slobodni zidari ne misle o meni bolje!

Sam taj uvodnik i ne bi bio toliko zanimiv da ga gospodin Dragan Bublić nije počastio svojim komentarom. Pod naslovom »književnog ćaskanja« i podnaslovom: »ljudi katoličke akcije obračunavaju s M. Krležom radi dra Klanfara«, taj je gentleman i urednik »Slob. Glasa« napisao u svome listu jedan oveći članak iz koga citiram ove detalje:

»Miroslav Krleža, kako je dobro poznato, piše u zadnje doba najviše drame i to iz »hrvatske prošlosti« u kojima raščinjava t. zv. aristokraciju, ma da nije aristokrata. Te se drame daju najprije u Zagrebu, a onda dolaze i na repertoire beogradskog kazališta, gdje žanju silan uspjeh.

— Zar je doista potrebno na TAKAV način prikazivati život nekih »viših« obitelji u Hrvatskoj, zar je to potrebno upravo sada?

— Gospodin Bublić preštampao je zatim čitav članak H. Straže, a posljednju rečenicu, »da je dužnost javnosti da mu začepi usta i da bojkotira listove koji ovakve stvari donose«, D. B. preštampao je verzalom: DA BOJKOTIRA LISTOVE KOJI OVAKVE STVARI DONOSE!

Literatura g. K. još je uvijek u modi, jer on zna ismjehivati »aristokraciju« što godi najširoj publici. I ta publika ne pita za etiku, za dužnosti književnika Hrvata, ona ne pita ni da li je sve što stvara g. Krleža UMJETNOST i to naša HRVATSKA UMJETNOST. Ona se zabavlja. A Krleža zna zabavljati javnost. Reske zabave, jake riječi, grubu gestu, sve to nalazi u Krleže.

»Slob. Glas« br. 226. god. I. str. 4.

Gosp. Dragan Bublić se pita: zar je doista potrebno na TAKAV način prikazivati život viših obitelji u Hrvatskoj, zar je to upravo sada potrebno, kada te drame s takvim prikazivanjem hrvatskog života žanju silan uspjeh u Beogradu? On, t. j. g. D. B. pita za etiku, za dužnosti književnika Hrvata i takve stvari treba BOJKOTIRATI! Osječki književnici traže zaštitu vlasti, marksisti oko »Soc. Misli« protestiraju protiv tih patoloških dronjaka, klerikalci mi začepljuju usta, a D. Bublić upozorava svoju agrarnu rodoljubivu javnost, da sam u Beogradu postigao uspjeh i da me zato treba bojkotirati. Kad netko ima toliko još — recimo obraza da smije da piše o etici sa stilom i načinom D. Bublića itd. itd.! Šteta za tintu!

Ovako dakle stoje stvari. Ne gradim kuće, a po novinama pišu da je gradim. Citiraju o tome službene podatke, da bi me diskreditirali u

Digitized by Google

očima skitnica, kako sam postao kućevlasnik i kako ubirem stanarinu. Poslije mojih premijera pišu da su mi drame propale pošto ih je publika otklonila, a poslije dvadeset punih kuća pišu da su propale zato, jer ih je publika primila. Traže protiv mojih drama zaštitu policijskih vlasti, jer te drame navodno izlažu ugledna građanska lica poruzi, a u novinama napadaju te drame da su socijalno-renegatske jer nisu dovoljno protugrađanski-podrugljive: »samo tek — karitativne«! Postoji u građanskom životu sud kao vrhovni forum, i kada taj vrhovni forum riješi nekog krivnje on je krivnje riješen, a mene optužuju ministri za stvari za koje pod njihovom vladom nisam bio ni tužen! I to se onda preštampava pod naslovom: groteskna pikanterija. Ti isti novinari, koji danas preštampavaju da sam robio banke i dobivao madžarske novce, jučer su štampali za mene da sam pisao hvalospjeve austrijskim generalima. A kada se pokazalo da nisam pisao nikakve hvalospjeve oni su štampali da sam bio u carskom stanu ratne štampe. A kada se pokazalo da nisam bio u carskom stanu ratne štampe, da sam bio u akademiji, u kadetskoj školi, u Ludoviceumu, da sam karlist i austrijanac. Da ih tužim, oni bi štampali da se »odričem svoje prošlosti«, a ako šutim — da priznajem. Integralno-nacijonalistički novinari optužuju me da se razvijam u desno, dok sam se kao »mlad čovjek spremao da robim banke« sada pišem intelektualne dronjke za novac!

Mene, jednoga od vrlo rijetkih profesionalnih književnika u ovoj zemlji, optužuju da sam profesional, ljudi, koji za sebe misle da rade na organizaciji profesionalno-književničkoj, lamentirajući da su honorari niski! Ja nisam marksist jer sam kućevlasnik, a kućevlasnikom sam postao jer pišem slabe drame kao robu. Govore: upropastio sam svoj talenat profesionalnom rabotom, a ti isti ljudi jadikuju, da književnosti nema u našoj zemlji zato, *jer se od nje ne može da živi!* Jer ja od nje živim, logično je, da je to sramotno zanimanje, prevara skandalozna i blef, i zato treba protiv toga protestirati i to treba bojkotirati po principu sindikalne solidarnosti! Denunciraju me na desno da sam orijentiran lijevo, a lijevo da stojim desno. Književni klubovi traže da se zabrane moje drame, a agrarni hrvatski rodoljubi denunciraju me pred svojim seljačkim čitačima, *da imam uspjeha u Beogradu.* Špijuni i denuncijanti pišu o mom pomanjkanju hrvatske etike, a glas socijalističke savjesti javlja mi se iz klerikalno-marksističke štampe i pada po meni kao gusta sjena. Doista! Kostrijet treba da navučem preko glave i da se pospem pepelom i da se pokajem za svoje grijehe! Amen!

Više puta mislim kako bi bilo potrebno da održim nekoliko predavanja o neobično niskom i izvanredno neznalačkom soju onih naših javnih lica, koja pod svojim potpisima i šiframa štampaju po novinama neke nepismene sastavke, što ih malograđanin kod svoje jutarnje kave zove onda potpuno bezrazložno kritikom. Da upozorim na neke nespojivosti upravo mamutskih omjera!

Kako je inkompatibilno, da ista lica koja na jednoj strani uređuju nekakve šaljive i pomodne listove, *pišući superlative o svakome na mjeru i po narudžbi poslodavca,* pišu takozvane nezavisne kritike i recenzije na drugoj strani Jer ako je netko potkupljiv na jednoj zašto

Digitized by Google

da bude nepristran na drugoj strani? Gotovo svaki od naših novinara koji piše kritike i rezencije po dnevnim listovima, čini u jednom svom sastavku više gafova, nego što ih Kraus može da skupi od sveukupne bečke štampe u godinu dana. Ne može čovjek biti pisac kriminalnih romana u 700 nastavaka, a na drugoj strani kritik, koji hoće da soli pamet svojim bližnjima u književnosti. Kritik treba da bude kritičan u prvome redu spram sebe sama! Ne može čovjek biti arbitrom u književnim pitanjima, a da nikada u životu nije nigdje štampao jedne jedine pristojne rečenice! To se kod nas gomilaju neprirodne pojave, a iz tih se neprirodnih pojava javljaju eto i ovakve smiješnosti, kakve sam citirao u nekoliko odlomaka napred u tekstu.

Često se kod nas čuje i govori, da nam je knjiga u krizi. Da nema književnog prometa, da su nastale smetnje u odnosu između produkcije i prođe, između potražnje i ponude. *Sve su to obične novinarske fraze!*

Nije u krizi naša književnost, nego je u krizi ona pojava koja stoji između književnika i publike: *novinska kritika i njen Menschen material! To je u krizi! Kriza je ovo što sam ja citirao, a ne moje pisanje. Jer ovo što ja pišem, je pozitivan književan posao, a ovi citati su dokumenti žalosne nepismenosti!*

Kakva kriza? Kad bi nam knjiga bila u krizi u medicinskom smislu, za tu diagnozu potrebna je pretpostavka, da nam je knjiga uopće bila zdrava. A što je istina? Šenou, Vojnovića, Gjalskog, Novaka čitaju još samo gimnazijalci i to po srednjoškolskom propisu. *A svi ti naši klasici suvremenici su evropskih pisaca, koji još danas književno neprekidno živu,* a mnogi od njih iz godine u godinu sve intenzivnije. Jedan Brezovački je jedva kulturno-historijski rukopis, ali to književnost nije! Od čitavog ilirizma ostala je jedva jedna pjesma, a osim jednog Preradovićevog dvostiha i Vukelićeve kod Solferina kroz šezdeset godina do Kranjčevića nema poezije! Tu do Kranjčevića nije bilo knjige, a kakva bi to bila kriza, *kada nam je ovih trideset posljednjih godina lirike, drame i novele, dalo više po rezultatima nego 400 godina prije?* Matoš spram Vraza, Kosor spram Demetra i Nazor spram Preradovića znače stopostotni porast! To dokazivati s brojevima u ruci stvar je književnih historika i kritičara kojih nema. *Ne znači, da je u krizi knjiga, ako oko te knjige nema pristojnh recenzenata!*

Evo već ide šesnaesta godina kako gotovo dnevno čitam o svom književnom radu mjesto kritike klevete, laži, podvale, uvrede i drzovitosti, jednu te istu staru pjesmu: »o srebrnom rublju, o Beli Kunu, o pomanjkanju talenta i karaktera o moralnoj korupciji, o nedosljednosti i etičkoj prljavštini«. Čitajući tako dnevno da sam »Karlist«, »frankovac«, megaloman«, »srbofil«, »destruktivan«, »nenadaren«, »glup«, »prost«, »neodgojen«, »neobrazovan«, »umišljen«, »književni krijumčar«, »konjunkturista i šiber« itd. itd. ja stojim prilično sam i samo jedno žalim: da je nerazmjer između mene i ovih pojava oko mene tako ogroman! Dok sam bio mlađi žalio sam za boljim uzorima, a danas žalim za boljim protivnicima. Jer ovo što se oko mene zbiva žalosna je pojava: u bijednu sobu jednog provincijalnog hotela ušao sam sa svijećom u ruci, a po polutamnim kutovima te provincijalne sobe nastalo je uznemireno micanje onih malih stvorenja što se po svojoj prirodi boje svjetlosti.

Digitized by Google

NA GRADSKOJ TRŽNICI

Tržnica u središtu grada, na tlu po kome su prošla stoljeća. Prostrana betonska ploča, — paleta za sve boje, bina za najšareniji kor ljudske operete u kojoj glavnu rolu pjeva želudac.

Mesari — uzorno utovljena tjelesa, s licima kao pun crven mjesec. Golemi krvavi butovi volova, koji su se možda još jučer kretali živi negdje po zelenom pašnjaku, sa zorom i suncem u svojim tromim, tihim očima. Bijele ploče svinjske slanine, — da je to gdje drugdje, mogle bi se činiti pločama krede ili bijela mramora.

— Prosim ih jednu kilu, ali ne s puno kožic!

— Je, gospica, a gde dobite bez kožic?

Još koja riječ i vaga od mjedi je pobijelila. Pa je opet žuta, bijelo se sakrilo u crn ceker od povoštena platna. U torbici je koji dinar manje kaošto je i od kile u cekeru koja deka manje, ali će zato kod kuće bar ta djeca i taj muž, ako ne ona djeca i onaj muž, kakvih također ima, imati varivo s mašću, a ne samo s vodom, ili i nikakvo.

— Kumica, a koliko iščete za ova dva merlina? Tri dinara? A je, a zadnjiput sam isto takve dobila za dva!

— Onda si ih tam opet kupite, gde ih dobite za dva!

— Pa kaj zato odmah morate biti tak prosti!

— A kaj bi bila prosta! Ote vi mesto mene sijati i kopati i još tak daleko nositi v grad tuliku košaru, pa bute i pet dinara iskali!

— Je!

— Pa je! Nekak!

Sve radi merlina! A tu je i peršin, mrkva, salata, kiselo zelje, repa, maslac, jaja, — svi domaći plodovi zemlje, sunca, prirode i ljudskoga truda izloženi su tu na drvenim klupama, i živopisno ih sa svojom nošnjom opkoljuju kumice-prodavačice, kumeki-prodavači, — sami oni kao također ovdje izloženi, samo tad kao iz nekog muzeja prošlosti.

Izložba, najstarija, najvažnija izložba od pamtivijeka. Koja je umjetnička izložba ikad bila tako posjećena kao što je ova svakidan? Mamice, kuharice, služavke, djeca, starci, sluge, uslužni muževi, sa cekerom, torbom, košarom, netko s više dinara, netko s manje ili i ništa; komešaju se, ogledavaju, pitaju, odgovaraju, svađaju se, kupuju, — je li i prometnije, rasprodanije izložbe ikada bilo od ove, ili i makar druge koje, na drugom mjestu, samo za iste ciljeve želuca?

Tržnica, gradska tržnica. Ovdje se otvara želudac grada, — želudac grada, želja, pravječna, neumorna želja za životom, perpetuum mobile vrste, ne samo ljudske.

Nešto za prezir, animalno, nisko? Ruku na srce, lijepi dusi, katkad baš prazni od ljepote, — samo je legenda pustinja sa skakavcima i manom nebeskom, no izvolite u nju, pa ćete u njoj naskoro imati bar to: fatu morganu baš ove iste ili koje druge tržničke izložbe!

Da! Ima gladi koje su više od gladi želuca, no gdje je ta duševna zgrada koja bi stajala, a da se naskoro ne sruši, na praznom želuča-

Digitized by Google

nom dnu? Banalna istina, no ne bi li bilo još banalnije ne izreći je u vremenima velikih fraza s malo ispunjenja pogotovo za okean onih najbijednijih?

Tržnica dakle! Želudac grada, želja, pravječna, neumorna želja, perpetuum mobile života!

— Prosim kilu govedine, ali s lepim kostima za juhu... Znate, moji doma...

A tek malo dalje, na drugoj doduše strani od tih kosti, traženih za obiteljsku juhu, no još uvijek sasvim blizu, tik ispod ruba prostrane betonske tržničke ploče, kopa se zemlja za proširenje tržnice

Kopa li se zemlja za tržnicu ili neboder, nije li to kopanje groba? A ovdje se zbilja kopaju grobovi, grobovi stari, neočekivani, nitko nije znao, da su tu.

Stoljeća su prošla nad tim tlom, stoljeća su u njemu. Stara je tu crkva, nekad je bio još možda stariji samostan. Bili su tu labirinti kuća, ljudi su se tu komešali, molili, svađali, ljubili, mrzili, živjeli svoj mali život, a djeca u igri još manji, — život je tekao iz naraštaja u naraštaj. a ispod njega bila je smrt, bili su grobovi.

I eto ih, eto kopača, koji trnokopom i prstima polako odgrću tu mrku, stoljetnu zemlju, iskopavaju prošlost, iskopavaju kosture!

Već je tih cijela hrpa. Lubanja na lubanji, naslagana jedna na drugu kao na trgu u ljeto lubenice. Pa još veća hrpa kosti: cjevanice, rebra, trtice, — sve potamnjelo, isprhnulo, krhko, slično gomili drvenih, istrunulih otpadaka i iverja. Bilo bi toga cio hvat, i možda još i više...

Tko su ti? Kome su pripadale te kosti, šta govore te mrtve lubanje, kakove su tajne sa sobom odnijela i o njima sada šute ta žuta, potamnjela čela i prazne crne očnice?

Gomila se svijet oko njih, svijet sa tržnice. Mamice, kuharice, služavke, djeca, starci, sluge i uslužni muževi; sa cekerima, košarama, torbama, punima zelenja, merlina, salate, kisela zelja, repe, jaja, govedine, sala. Žive glave gledaju mrtve glave, žive cjevanice miču se nad mrtvim cjevanicama, živa usta govore nad mrtvim ustima:

— Joj, koliko je toga! Novine pišu, da je to zaboravljeno svećeničko groblje, tu da su se pokapali župnici i drugi svećenici... Može biti, tu su mnoge crkve...

— A jest! Novine pišu . . em znate, kak pišu! Ja mislim, tu su se vodile mnoge bitke, još od Tatara, pa su to sigurno mrtvi ratnici. Zar je malo od svjetskog rata ostalo takovih groblja, za koja nitko ne zna?

— A možda ni vi nemate pravo, gospon! Em se, otkad ja pamtim, govorilo, da su tu bile nekad katakombe. Je, pa su u tim katakombama, kad su rušili cistercitski samostan, našli cijele redove lijesova, naslaganih jedan do drugoga ko čokolada kod Majnla. A vidite, ovi nemaju lijesa, bačeni su tu kao cucki, pa ja mislim, hem, mislim po tim crkvama okolo, da su to žrtve nekadanje inkvizicije.

— Šta vi ne kažete! A vidite, moglo bi tako biti! Istina, novine o tome ne pišu, no kad one i pišu o kakvoj inkviziciji...! No gledajte, opet su do jednoga došli! Vidite, lubanju! No kako to samo polako rade, odgrću kosti prstima, kao da ih se boje da ih ne bi bolilo!

Digitized by Google

— Boljelo ih je za života, pa su oprezni i nježni s njima bar sad, haha! No imaju oni i drugi razlog! Valjda ste čitali... Misle, da će uz mrtve naći kakve novce, pa možda i zlato... To vam je uvijek tako, da su jedni žrtve zato da drugi dođu do novaca i zlata... No vidite, sada će izvaditi lubanju iz zemlje kao cvebu iz kuglofa! Hahaha, zbilja je smiješan naš ljudski život, ne? I smiješan i žalostan... Kad samo zamislite, da ćemo i mi svi, štogod da jesmo, biti isto takav jadan kostur .. No šta ćeš ti ovdje! Marš! Idi tamo k mesarima, tamo su kosti za te! O, pardon, gospodična, to je vaš pas!

Jedna se gospodična umiješala u znatiželjnu gomilu, ima tu još koja, no ova sigurno nije došla s tržnice. Nema košare, nema cekera, ima samo svoju malu ručnu torbicu. Očito je tu došla samo u prolazu, i nije joj na pameti kuhinja. Stoji u prikrajku, zirka preko leđa ostalih u kosti, u kosti, u kakve će se jednom pretvoriti i sama. No sad ima i druge brige. Sada postoji samo još sadašnjost, i u sadašnjosti njeni plavi uvojci, koji su joj se na slijepočicama nešto previše izvukli ispod šešira. A i ruž na ustima je nešto preblijed... Otvorila je dakle torbicu, gleda se u ogledalce, popravlja prstima vitice, ispunja bolje crvenu srcoliku liniju na usnama...

— Fifi! — čula je, da je kraj nje govor o psiću, koji je zbilja njen, i naglo je zaklopila torbicu, pa se pomaknula da pođe dalje.

No natrag više ne može. Već je prestala biti u prikrajku, nadošao je nov znatiželjan svijet. Ostaje joj samo, da se mnogo ne gura, proći preko samog prekapanog tla. I spustila se, trči, zibaju joj se bedra, gega uz nju psić. Jedna kost joj je prsnula pod nogom, no i jedna druga ju je pogodila o nogu, nehotice je to jedan kopač, bacajući iskopanu kost na hrpu, pogodio baš nju.

— Joj! — ciknula je, a ljudi se smiju.

— Hahaha, ovo kao da je bila baš kost od ruke! Taj je morao jako voliti žene, još i mrtav posiže za njima! Hahaha!

Zato što ljudi umiru i tjelesa im sagnjiju i kosti istrunu, mora li mladost biti bez ljepote i usne bez ruža? I život ljudski uopće da prestane, zaboravivši na smijeh i okrenuvši se od sunca u noć?

No ipak, smij se i ti, smij se i opet stari Joriče, smij! Tu ti je tržnica, želudac grada, pravječna, neumorna želja i poriv za životom! Peršin, merlin, kiselo zelje, slanina, fileki, izložba sviju simpatija živih želuca: prosim gospon, kilu govedine, ali s lepim kostima za juhu.. A malo dalje, eto ti ljudskih kosti, beskorisnih i za psa: lubanja, cijevanica, trtica, štagod hoćeš... Sve istrunulo, mrtvo, istrunula možda najljepša mlada tjelesa, u prašinu se raspala možda najživotnija srca...

Jesu li bila sretna barem za života? Ili im je zbilja smijeh bio zaliven plačem, sunce pomračeno noću i svršila su u podzemlju mučenički? Uvijek je to tako, da smrt postoji uz život, i prošlost da se pojavljuje u sadašnjosti kaošto će i sadašnjost nestati u prošlosti. No kad već za čovjeka nema vječnosti, gdje je bar njegova sreća za života, sreća i obzirom na smrt: da ne umire od glada i u suzama, mučenički?

Digitized by Google

LJUBO BABIĆ:

FRANS MASEREEL

Sve što zanima druge, zanima i mene.
Walt Whitman.

Nije tomu davno, što smo čitali dnevno von Höffera i Ludendorfa sa zebnjom i sa strahom. Nije tomu davno, što smo iza svake njihove fraze osjećali, koji i koliki kriju očaj, koje patnje i koje bolove znače te kratke fraze. Krili su ti izvještaji more suza i mučenje miliona ljudi, što ih je kriminal svjetskoga rata svojom orkanskom silom ubacio u krv, u klanje i u opću ljudsku mizeriju. I nije davno, kad su ti njihovi ratni izvještaji, — tko ih se ne sjeća? — javljali kotu po kotu, mjesto za mjestom, kud su kohorte suludog Vilima, kratkorukog gazile u svom pobjednom pohodu tlo civilizirane Belgije, tlo posvećeno djelima generacija velikih umjetničkih familija. Javljali su ti kratki brzojavi, kako ginu ljudi, kako se pobjedno ruše gradovi i kako se grubom soldačkom silom topta i upropaštava kulturni rad vjekova.

Pa kad se je poigravao godinama sumanuti vrtlog rata sudbinama i životima ljudstva, i kad su se zagrizle neprijateljske vojske jedna u drugu godinama i ostale stacionirane na onim crvenim krvavim linijama po čitavoj Evropi i tamo krvarile suludo kao jedan jedini neprekinuti organizam (Barbusse); fraze su svih tih strašnih izvještaja postajale svakim danom sve providnije i jasnije, ma da su javljale po svuda i gotovo neprestano same pobjede. Istina se je polagano ali sigurno probijala kroz te namještene riječi telegrafskog stila i svakim je danom sve više, sve jače a i krvavije ta istina virila. Svaki se ona dan sve više milionima i milionima ljudi nametala, drmala opijeno ljudstvo, budila njihovu savjest i neumitno otvarala zakoprenjene oči, da jednom progledaju i da jednom uvide svu stravičnu i paklenu grozu u svojoj golotinji.

I te iste oči koje su vidjele, doživjele i progledale rat, sasvim drugačije su gledale svijet i cijelu njegovu sliku, nego što su to činile nekoliko godina ranije pred rat. Kao da su užasi i patnje svjetske katastrofe ne samo otvorile oči, već kao da su one u tim istim očima izoštrile aparat i učinile očni nerv osjetnijim.

Pale su maske, pale su obmame, pale su neozbiljne i izmišljene romantike, pale su lažljive fasade, sve je to ratni uragan ponio sa sobom. Novi nazori, i novo gledanje tražilo je novi izraz, probuđena savjest tražila je nove puteve i nove staze, po starim stazama, izdrtim i razvaljenim granatama i bubnjarskom vatrom, nije se moglo ponovno krenuti. I tako se rodilo novo htijenje, nesavladiva želja za novim izrazom u likovnom životu. Pojavila se nova imena i novi predstavnici dotle nepoznati kao nosioci toga i takvoga novog naziranja.

I nije kod svih tih bila samo razlika u godinama, koja ih je dijelila od predratnih predstavnika, već je bila razlika mnogo dublja. Duboka bila je naime provalija, što ju je očaj i iskustvo ratnih godina izdublo među poratnom i predratnom generacijom. Poratna nova

Digitized by Google

imena i novi predstavnici ne nalaze se samo u literaturi, oni su se isto tako javili i u likovnom svijetu. Jedan od tih i takovih predstavnika jest Belgijanac Frans Masereel. Danas jedan od glavnih i najpoznatijih evropskih pa i svjetskih grafičara.

Istina i pred rat imala je Belgija već zadnjih decenija XIX. stoljeća velikih imena u slikarstvu a pogotovo u samoj grafici. Već od 1865. razvija se u Belgiji čitava generacija grafičara i ilustratora, najznačajniji su Félicien Rops i de Groux. Poslije stekao je svjetsko priznanje poznati James Ensor, koji se je kao ilustrator uspješno takmičio sa Ramah-om. Naravno rat prekida svaki umjetnički rad te rasturuje većinu umjetnika na sve četiri strane svijeta, pa kad su se ti umjetnici opet poslije rata našli kod kuće na okupu, formira se potpuno novi krug grafičara, koji su intenzivno njegovali stari drvorez. Među tim grafičarima iskaču kao prvi i kao vodeći u brzo F. Masereel, J. Cantré i Joris Minne. Ovamo valja ubrojiti duhovitog Edgarda Tijtgata ilustratora osebujne i moćne fantazije.

Nu ispred svih tih imena odvaja se pojava Masereelova kao osobita. Masereel jedva je danas nešto preko četrdeset godina, a već je uspio da svoj ogromni opus postavi u prvi plan u vaskolikoj svjetskoj grafici. Rođen je u Blankenberghu na obali morskoj, živi većinom u Parizu. Zadnje vrijeme intenzivno slika, glavni motivi su mu u slikama motivi ribara i motivi pariški. Boulogne sur mer i Pariz glavna su mu nalazišta njegovih motiva. Zadnje je godine počeo izlagati i slike u Parizu. Uza sve to može se mirno utvrditi, da nije Masereel slikar, već je rođeni crtač, rođeni grafičar i samo grafičar. Kako rekoh njegov je rad na grafičkom polju golem. A dijeli se na slobodne gravure u drvu, složene prema tematima u mape i na niz odličnih ilustracija raznih autora. Tako je Masereel ilustrirao Romain Rolland-a. Klasični su drvorezi za njegovog J. Christophe-a. Isto tako je opremio sa crtežima i Rollandov Liluli. Verhaeren opet i Walt Whitman našli su u njemu sebi ravnog likovnog interpretatora. A moderni Vildrac, Andréas Latzko, P. J. Jouve i Luc Durtain Masereelom su opet dobili ne samo tumača već i ingenioznog umjetnika, koji je njihovu viziju nadopunio svojom vizijom jačom i izražajnijom.

Sav taj ilustrativni rad, koji prelazi brojem stotine gravura nije ipak toliko značajan, koliko su njegove suite gravura. Već sama imena tih suita otkrivaju Masereelov stav. Tako Debout les Morts, 25 images de la Passion d'un homme, Histoires sans paroles, Un fait-divers, i Le Soleil i Idée. Sve su to oštre i tačne opservacije sažete u crno-bijele plošne crtarije. Jaki kontrasti, jednostavna majstorska tehnika. Te su crtarije razumljive svima, doimlju se sugestivno, rezao ih je u drvo čudni lirik i hipersenzibilan umjetnik. Neke se suite upravo doimlju sablasno, konfesionalna nota se ne taji u njima, već se ta dapače potcrtava. Majstorija Masereelova izazivlje često sjećanje na najveće sredovječne majstore drvoreza. U svakoj svojoj liniji on živi, u svakoj je svojoj izrezanoj plosi snažan; ma da se ponavlja, opet njegova mu budna i nepresahnuta imaginacija pomaže, da veže interes gledaoca.

Masereel priča, tretira svoj motiv kao literat, takav je u slobodnim pojedinačnim drvorezima, kao u Ecce Homo, pa u L'accusée ili u L' écrasé. Linije su mu jednostavne i gotovo primitivne. Ako se kraj

Digitized by Google

Masereelovih drvoreza sjetimo predratnih zasićenih, dekadentnih i rafiniranih lascivnosti jednog Beardsley-a ili elegantnih linija na gravurama Vallotona, čini nam se, da je Masereel grubi zdravi seljak, koji voli više svoj popularni image nego li kakvu ulickanu gradsku sladostrasnu crtariju. On forme pojednostavnjuje i groteska mu je bliza. Kao čisti lirik reagira na užase realnog zbijanja oko sebe satirom, trpkom ironijom i njegove su ploče ponajčešće krvava i istinita optužba društva. Pod njegovim prstima i najbanalnija sitnica postaje bogatim i snažnim sredstvom izraza. Motivi su mu prerazni a ponajviše ih ima sa jakom socijalnom notom. Masereel je uistinu rat doživio, vidio i progledao.

U cijelom njegovom opusu ističe se ponajviše kao zaokružena velika umjetnina sa svim originalnim ličnim i novim gledanjem, skupina od 100 drvoreza pod zajedničkim imenom »Grad«. U toj knjizi slijedi kao u kakvom čudnom i nevjerojatnom romanu današnjice, a opet tako istinitom, jedna slika za drugom, jedna snažnija od druge. Da li su to obične ilustracije pune događaja? Ne, gotovo i nema senzacija, nema ničesa neobičnog. To je neprekinuta priča o najjednostavnijem i tako reći najbanalnijem zbivanju u jednom velikom kolektivu kao što je to grad. Da li je to običan report? Ne, u svakoj se sceni na bilo kojoj slici osjeća realizacija pravog i čestog nenatrunjenog izraza. Da li su to možda tendenciozne satire poredane jedna uz drugu, kako ih je svojedobno Hogarth crtao sa moralizatornom tendencijom? Ne nikako. Istina, ima među tim listovima satire, ima sarkazma, ima teške optužbe, knjiga je dokumentarna, ima izrazite tendencije, ali je ipak najvažnije u toj knjizi, da je uhvaćen ritam života, ritam gibanja, osjeća se puls toga ogromnog organizma. Te banke i kinematografi, tvornice, kolodvori, željeznice, oblaci dima, tramvaji, nesreće, neboderi, tornjevi, ogromni dimnjaci, kupole, biblioteke, metroi, magazini i biroi, sve su to u toj čudnoj knjizi samo veliki dijelovi, samo velike izrasline ili golema uda stokrakog bića, nad kojim lete aeroplani rasipljući bijele i čiste pahuljice — reklamne cedulje.

Agencije, smradna dvorišta sa prljavom djecom u dronjcima i jadnim invalidom na kolicima; filmovanje grotesknog sprovoda. Ugojeni građanin pred izlogom modela za korzete. Lipsalo konjče pod teretom. Ogromne reklame preko čitavih kuća i katova i jadni crviradnici što teško ruju tlo. Putni uredi u kojima daleke čežnje poprimaju naličje grotesknih turističkih anonsa. I ona slavna revija trupa, tankova, topova i mitraljeza uz zadovoljno urlanje i pljesak patriota, zatim odmah poslije toga lista burza, izvikuju se tečajevi a u bezbroj lica majstorski je urezana prljava strast. Prolaze na podiumu mondene krojačnice nakindžureni manequini kao navinuti automati. A u malom stanu među perinama je leš, pod velikim fotografijama sretnog nekad para. Sasvim obična smrt, koja nije ni postala domaćom vijesti. Sve se to niže jedno za drugim u ovoj fantastičnoj slikovnici za odraslu djecu i sve to živi u svim dijelovima, u svim djelićima jedan te isti život. Sve su to razne stanice, mikrobi i krvna tjelešca velikog bića.

Jurnjava automobila i crna katedrala nepomična i stabilna kao zaostala naplavina. Jurnjava i trka automobila, njihov čvor na raskrsnici, prometni redari. Tourist-car pred spomenikom slavnog muža, koji

Digitized by Google

u patetičnoj pozi drži cilindar i kišobran. Aere perrennius. Bolnica i izlaz vjenčanog para iz crkve, na portalu iskrivljeni dobroćudni sveci. Radnik briše znoj sred sredine te velegradske lomljave. Na groblju među anđelima i spomenicima drže tužnim grimasama nadgrobno slovo žalosni građani. Zuje turbine električne centrale poput fantastičnih tropskih kukaca. Kližu brodovi po rijeci. Anatomsko predavanje, radnička večera i elegantni boulevard. Erotikon i samoubijstvo: upravo izvlače utopljenicu na quai, zapinje promet zbog toga, jer prolaznici svi bez razlike žele ovu zanimivost vidjeti. Podzemna željeznica pa zatim prazna popločena ulica predgrađa rano pred jutro, kad zboruju psi. Slika za slikom, list za listom, svi otvaraju i razotkrivaju epidermu i pokazuju, kako u ovakvom velikom mravinjaku teče, ključa i gmiže život.

Parkovi među zgradurinama, muzej slika svetaca, božica i bogova. Prosjak kraj pretrpanog kulinarskog izloga. Uapšenik u zatvoru, naučenjak među knjigama i postarija ostavljena žena sa mačkom. Astronom među golemim aparatima, državni tužitelj i okrivljenik pred sucima, prostitutke i parlamenat. Iza svega toga porod, rodio se novi maleni čovjek, liječnik je upravo na odlasku. Dalje — dogodila se nesreća, meeting, govori, razbojstvo, bar, manifestacija uz pjesmu i zastave, box, luna-park i uzbuna. Sirene, gladna prodavačica cvijeća, pohod radničkih bataljona u tvornicu. Šantan rasvijetljen i gomile pred kinom. Crne glomazne silhuete tvornica, kuća nebodera i krovova, koji izgledaju sablasni kao niz poslaganih mrtvačkih sanduka. Arza i teza životnog ritma grada uhvaćene su. Tako se prave i vežu Masereelove slike i njegovi gorki kontrasti.

Svečani entré gospara u krznu i u automobilu na rasvijetljenu rampu šantana. Tužni duet među četiri banalna zida unajmljene sobe. Krcati teatar i radnička spavaonica. Saltimbanque i ljubav kraj plota u predgrađu gdje znače plinske svjetiljke, što žmure — zvijezde. Cirkus i bordel, divlji jazz i nad svim tim rasvjetljenim kubusima kuća i škatulja iz snoviđenja dvije lebdeće zagrljene figure: muškarac i žena, iznad krovova i dimnjaka među zvijezdama. Netko se objesio. Pljušte reflektori i osvijetljuju golu lascivnu reviju. Noć, niz krivulju zavojnih stepenica silazi tiho i nečujno bijela maca. Dvoje se ljubi, tučnjava u krčmi, slavni vatromet i očaj sitne malene ženke kraj golemih zidova kućerina, što kriju nebo. Vatra i vatrogasci, erotski snovi, pijana čeljad. Pod stupovima gradske željeznice slomljen on — nasmijana ona. Guillotina — strah i užas, soldati, orgije sladostrasnika i zaglupljenih alkoholičara i poslije svega toga niza slika — finale: Mliječna staza, mladi mjesec i zvijezde nad rasvijetljenom mansardom negdje visoko i daleko nad neboderima, gazometrima i malim kanalima ulica. U mansardi netko sanja.

Taj lirski finale pendant je prvoj slici u ovoj sjajnoj zbirci, možda je i njegov tumač. U prvoj je slici naime Masereel prikazao sjedeći lik crtača, sebe, na cvijetnom humku, kako promatra ogromni mravinjak, ogromni organizam, živo biće — grad, i kako tačno bilježi, ne samo konture i silhuete već kako vidovito bilježi svaki pa i ponajmanji njegov kret. On sluša kucaj njegova srca, sluša trzaje tog ogromnog kolektiva i bilježi novo.

Digitized by Google

O S V R T I

Iz uredništva. Ovim brojem preuzima u našoj reviji umjetničku referadu g. Ljubo Babić.

ĐURO TILJAK
(rođen u Zagrebu 1895.)

Kad se promotri cjelokupna ratna i poratna generacija naših likovnih umjetnika, simpatično iskače pojava Đure Tiljka. Cijela ta generacija može se označiti kao generacija slikara, koji ne vjerujući više u predratne formulacije u likovnom stvaranju, traže druge smjernice, traže novo iskreno i požrtvovno. Uz to traženje i nastojanje naravno da se javlja skepsa o svemu, da se zabacuje sve i da se hoće u prvom redu zbaciti svaki vanjski upliv i time onemogućiti one žalosne i tužne imitacije svih mogućih i nemogućih evropskih majstora kod nas. Zato se u cijeloj toj generaciji zapaža kaotično previranje, nastojanje, vrludanje, padanje, jednom riječi cijeli razvoj kreće se u čudnoj krivudastoj liniji. Čas se pada u romantično dinamično rješavanje, čas se podštapa koji taj umjetnik te generacije na statiku klasicizma. Dižu se kubusi, groteskno se postavlja forma, koketira se s primitivizmom, razbacuje se bojom, prkosno se protestira, da se onda opet kompromisno utopi u eklekticizam. Sve se moguće ideologije prevrću, najraznoličniji se nazori i stavovi miješaju. Pobija se s pravom larpurlartizam, a u isti čas se slika kao pravi larpurlartista. Sav taj kaos ne znači ništa drugo nego jako previranje, a i snažno buđenje latentnih mogućnosti, koje će se sigurno (ja barem vjerujem) živo jedared iskristalizirati u jasne i originalne smjernice našeg likovnog života.

Sve te gore navedene značajke nosi dosadašnji opus izrazitog talenta Đure Tiljka. Već sam njegov život jasno to pokazuje. Značajka traženja možda je kod njega ponajviše očita. A kad se uvaži kraj toga iskrenost a i ozbiljnost toga traženja, mora se ono svakako ocijeniti kao pozitivno u relaciji naše sredine. Tiljak zagrebačko dijete svršava srednju školu kod kuće, polazi akademiju, prolazi rat, vraća se u školu. Jedno je vrijeme u atelieru Kandinskoga. Kandinskijeve apstrakcije nisu djelovale na Tiljka, kako sam priznaje, ali je zato cijeli onaj duh spekulacije ostavio u njemu svakako tragova. Bijeda, razočaranje a i onaj naš kritični duh, nama toliko bliz, tjera ga od palete za cijelih nekoliko godišta. Za to vrijeme služi po gimnazijama kao učitelj. Tamo se ne smiruje i ne propada, već napušta službu i tuče se dalje na frontu slikarstva. Polazi i u Meku moderne — u Paris. Tamo studira, kako sam veli duhovito u »Ecole du Louvre«. Svakako u izvrsnoj školi i kraj toga pažljivo promatra vaskoliku modernu i njezino shvaćanje. I sve više napušta apstraktno i primitivno shvaćanje te se obraća sve više konkretnom i realističnom. Objekt mu prestaje biti pretekstom za dvoplošni primitivni ornamenat, već mu se on postavlja kao plastični zadatak, komu valja valeurski podati ekvivalent u boji. Po tom je jasno određen stav Tiljkov, kojim se određuje spram francuske orijentacije. Naravno mora se podvući, da se ne prestaje biti larpurlartista, ako se recimo mjesto Tartaglinih sumornih vaza i voća kao motiva, upotrijebe stare cipele i krumpiri.

Više i tačnije će se moći doskora prosuditi taj izraziti naš talenat, jer će za kojih mjesec dana izlagati svoju kolekciju u Salonu Ulrich.

Ljubo Babić.

IZLOŽBA MUŠIĆA.

U salonu Ulrich pokazao je javnosti niz platna Mušić. Gosp. Mušiću se ne treba čuditi, jer svatko zna značenje njegovog rada, njegovog diletantskog naprezanja. Valja se čuditi publici a i Salonu Ulrich, koji su to shvatili a i afiširali kao umjetničku izložbu.

IZLOŽBA NATJEČAJNIH RADOVA ZA PARCELACIJU I IZGRADNJU PROSTORA STARE BOLNICE NA JELAČIĆEVOM TRGU.

Gradska uprava unajmila je Salon Ulrich za izložbu natječajnih radova. Maleni Salon Ulrichov nikako nije mogao podati dosta preglednu sliku tog značajnog i zanimivog natječaja, u kojem je sudjelovalo 25 arhitekta i graditelja. Od tih preko 15 mladih i to gotovo još nepoznatih kod nas po svojim izvedenim gradnjama. Svakako već ta činjenica je sama po sebi važna, jer pokazuje brojčani porast mladih vrsnih arhitekta. Druga je činjenica još važnija a ta je, da je gradska uprava prestala sa dojučerašnjom praksom riješavanja važnih projekata in camera caritatis, već se je odlučila raspisati natječaj. Ovo valja podcrtati i podvući, te i nadalje tra-

Digitized by Google

žiti za svaki takav veći gradski projekt javni natječaj, jer se na taj način budi interes cjeline a ujedno se omogućuje upravo najmlađim arhitektima, da pokažu svoje znanje, svoj talenat, da se svojim novim i svakako naprednim idejama afirmiraju.

U tom pogledu je svakako bio taj natječaj pozitivan. Zadatak natječaja je bio po svim svojim komplikacijama nada sve težak i gotovo nerješiv. I da se je pristanak odlučujućih faktora prije polučio za premještanje kapelice iz Ilice u pokrajnu ulicu, kako se to polučilo poslije natječaja, cijeli bi natječaj poprimio drugo lice a većina bi nagrađenih kao i nenagrađenih radova sasvim drugačije izgledala.

Da li je ovaj ili onaj projekat bliži rješenju, naravno dalo bi se diskutirati. Svakako je jedan od najzrelijih a valjda i najsimpatičnijih projekat Strižićev. Kod većine radnja osjećala se je neugodna činjenica u tome, da se je htjelo pod svaku cijenu nadbiti pogriješni, neukusni, reklamni toranj Milinovljeve kuće. Taj nezgrapni i nepotrebni toranj istina nije dozvolio gradski građevni ured, ali toranj ipak stoji. I sad se vidi, kako jedna pogriješka mora izazivati niz drugih.

U detaljno prikazivanje i samoga jury-a , kao i pojedinih projekata ne ulazim, već ću samo još jedared podcrtati glavni povoljni dojam većine projekata, koji svi odišu mladošću, elanom i suvremenim shvaćanjem. *Ljubo Babić.*

ZAPAD I ISTOK LIKOVNIH PROBLEMA.)*

Kod nas se o umjetnosti piše malo ili nikako. Knjiga Ljube Babića »Hrvatski slikari od impresionizma do danas«, je kulturno-historijski događaj, jer je to prva knjiga te vrste i jer ju je napisao umjetnik. Izašla je u odličnoj opremi, zahvaljujući vanrednom ukusu autora.

Kratki i letimični pregled, kako nam kaže sam autor. To nije trebao da bude, kad je već jednom štampan u hrv. Kolu Matice Hrvatske. Sigurno je pisac bio sa pregledom potpuno zadovoljan, pa mu je samo dao svečanije ruho. Predgovor na francuskom jeziku, zašto? — Valjda da informira preko granica domovine, ili da izrazi možda zahvalnost francuskoj kulturi, za konstantni uspon linije našega slikarstva. — Možda je htjeo biti dosljedan svojoj generaciji, da sačuva nivo.

Podjela na generacije dokazuje, da pisac nije shvatio socijalne momente, koji omogućuju umjetnost. On ne shvaća, da snobizam građanske klase devedesetih godina ima onakvu umjetnost, kakova joj treba i da je taj isti snobizam stvorio Isu Kršnjavoga, akademika i diletanta. Kakav je dakle pionirski rad izvršio taj akademizam i diletantizam na polju umjetnosti? I ako ga je izvršio, za koga, za koji socijalni kompleks? Nije li možda kadgod poslužio i političkim orijentacijama šljivarske birokracije?

Autor međutim polazi bez daljnjega s platforme Ise Kršnjavoga, okrenut »brdu gdje cvate cvijeće sreće i kulture hrvatskoga naroda«. Zadovoljan, osvrće se na rad druge etape hrvatskoga slikarstva i proriče budućnost trećoj generaciji.

Pisac konstatira, da svi važniji slikari prve generacije neće našem razvitku pridodati ni jednu novu i još nepoznatu značajku, no da su ipak pokušavali pomiriti dva svijeta, kolektivni i individualni. O realizmu Nikole Mašića ne spominje ništa, ali zato kudi diletantizam takozvanih narodnih slikara, s punim pravom. Ta negativna linija i to, što su obe umjetničke generacije forsirale narodni motiv, služi mu za dokaz, da su slikarske smjernice bile upravljene spram našega izraza.

Slabo je razumljivo kako pisac zamišlja modus vivendi između dva likovna izraza, rustičkog kolektivnog i individualnog urbanizovanog.

Označivši drugu generaciju u smislu kvaliteta, rasvjetljuje ipak nekako taj kompromis. Sve je tu — i folklor i motivi, treba samo iznijeti, tako da sve odgovara visini evropskog slikarstva (kvalitete).

To je liberalni stav, na platformi akademizma i kulturtregerstva Ise Kršnjavoga. Kako da nam objasni kontradikciju na devetoj stranici, da tim putem treba doći do našeg vlastitog i osebujnog izraza »bez patronata i stranog utjecaja«?

Slikarske kvalitete, koje je stvorila druga generacija, ravne su evropskima i ispravne su (u pedagoškom smislu) orijentacije, a idu za socijalnim kompleksom. Kao primjer navodi Račićevu sliku »Majka i dijete«.

Slabi dokaz za tu generaciju, jer pokazuje, da je Račić osamljena pojava, a generacija ne zaslužuje uloge, koja joj se pripisuje. To je ujedno dokaz, da ova razdioba nije pravilna.

---

*) G. Ljubo Babić odgovorit će na ovu kritiku u slijedećem broju »Književnika«.

Digitized by Google

Larpurlartizam je izraz života jedne klase, dakle socijalnog kompleksa i može da bude mjerilo za njenu produktivnost.

Raspoloženje piščevo za progres na polju umjetnosti je larpurlartističko i to daje intonaciju cijelome pregledu. Izgleda, da on nije svijestan toga: — jer se ne može trpati sve u jednu vreću: individualizam i kolektivizam, socijalni kompleks, akademizam i larpurlartizam.

Prema tome gosp. Ljubo Babić nema pravo ni da proriče budućnost t. zv. trećoj generaciji, koja se orijentira unutar sasvim drugog socijalnog kompleksa. Nema pravo da predbacuje akademizam i pasatizam (to su naučili kod njega), kao što nema pravo da nekim pojedincima pripisuje neku naročitu važnost.

Sa stanovišta larpurlartizma, sadržava ovaj pregled neke vrlo dobre opservacije. Najbolja je ona o razlici između bečke secesije i francuskog slikarstva i njihovog utjecaja na našu umjetnost.

Potrebno je da pisac navijesti otvorenu borbu diletantizmu, specijalno onome što nosi firmu »narodnog slikarstva«, a ne da nam pruža mutne aluzije. U tome će se složiti svi mladi umjetnici i pomoći će zatrpati to panonsko blato.

Đuro Tiljak.

STIJNA STREUVELSA ROMAN »SLUGA JAN«.

»Sluga Jan« flandrijskog pisca Stijna Streuvelsa, četvrti roman, što ga je izdao »Nolit« u Beogradu, zaslužuje da se o njemu piše pozitivno, kao i o prva tri.

Jan Vindeveughel samo slučajno nosi to ime, on je zapravo »bezimeni dio velike cjeline«, čovjek u životu pasivan, sporomislen, s malo volje i inicijative, s neznatnom amplitudom duševnih skrajnosti. On je sluga kroza sav svoj vijek: najprije bogatom seljaku gazdi, zatim svojoj porodici, pa zemlji, koja ga hrani, dok napokon ne svrši kao skitnica-prosjak, t. j. kao sluga života. Dodajte k tomu opise seoske bijede, brige za goli život, suše, povodnje i gramzljivosti seoskih lihvara — i imate okosnicu romana.

Nutrinu te osnove (ljuske) Streuvels je ispunio s rijetko jednostavnim, a djelujućim opisima čovjeka u tegobama, u koje ga baca život. Oduzet je svaki suvišni ukras, svaki izvještačeni efekt, a dano je samo ono, što je najnužnije za život primitivan, bez strasti, bez patosa, ali ipak život uvjerljiv, sto od sto ljudski, tragičan, jobovski. Taj se Jan, što se više ulazi u njegov život, sve to više nameće, i napokon ostaje uvjerenje: To nije Jan iz knjige, to je Jan negdje iz života. Toga smo Jana često susretali, govorili s njim i pitali ga: Kako je, Jane? Težak je život, zar ne? Nekako se slabo smilovala zemlja plodom?

To je priprosto srce, pomoću kojega budi Streuvels u čitaču osjećaje humanosti, u biti svojoj mnogo slično »Priprostom srcu« Flaubertovom, samo što je drugačiji način obrade kod jednoga pisca, a drugačiji kod drugoga. Kod Flauberta se jasno vidi njegov psihološki proces stvaranja, koji je pun borbe za izraz: riječ se traži i oprezno stavlja jedna do druge, jer treba probuditi estetski osjećaj svakom rečenicom, svakim obratom ili nelako nađenim atributom. Streuvels naprotiv više apelira na našu humanost, njemu je više stalo, da nas uvjeri i predobije čitavim kompleksima, i napokon čitavim sadržajem. Na njegovim stranama ne osjećate borbe piščeve s materijalom. Flaubert traži, da mu vjerujemo zbog realnosti, kazane na lijep i često sažalan način, Streuvels naprotiv — zbog realnosti, kazane na jednostavan psihološki način.

Streuvelsov je umjetnički svijet strogo stvaran, ali on se ipak mnogo razlikuje od grubog materijalizma i neobrađenog naturalizma. Streuvels ne udara bučno po stvarima, da bi na njih upozorio — kako to rade mnogi naturalisti — već samo ide između stvari, ne gubeći ih nikad s vida. On je crtač sigurne ruke; njegovih poteza nema mnogo, ali su zato oni, koji su povučeni, dovoljno karakteristični za psihološku orijentaciju i za pokretanje radnje.

Streuvelsovo selo u »Sluzi Janu« nije onako epski široko i detaljizirano, kao što je to Reymontovo, nije u akciji, simultano i razbarušeno, kao što je to kod Vsevoloda Ivanova, nije onako dušom mistično i slavenski široko, kao što je kod Aleksija Remizova, ali je ono ipak iskren i ljudski život, podvrgnut svojim posebnim zakonima. Flamanska umjetnost uopće nije plod metafizičko-spirituelnih raspoloženja. U njoj nije nikad zanos toliko jak, da bi mogao otrgnuti tijelo zemlji i dignuti ga u lebdjenje, do barokno uznemirene ekstaze El Grecove ili Michelangelove zamišljenosti, koja je zaboravila na zemlju. Samo ne previše ideja, samo ne previše romantičke osjećajnosti — to je osnovni doživljaj u prerezu te umjetnosti. Tim zakonima, koje je Taine protumačio utjecajem rase i klime, podvrgnuto je i Streuvelsovo stvaranje. Da je živ Brueghel stariji, tvorac »Slijepih«, »Kljastih« i

Digitized by Google

»Seljačke gozbe«, on bi vjerojatno ilustrirao djela Stijna Streuvelsa, zapravo Fransa Lateura, a to bi im bila zaslužena nagrada, a isto tako i preporuka.

Luka Perković.

OLIMPIJA.

Komedija u 3 čina. Napisao F. Molnár.

Molnár Ferenc započeo je svoju karijeru kao journalista. Zanimivo je, da je u to doba pisao najiskrenije i najtoplije. Suptilne njegove crtice, novele i knjiga »Dječaci iz Pavlove ulice«, potječu iz tog razdoblja.

Ovaj je niveau kasnije dosegao jedino svojom dramom »Liliom«, neke vrsti genre-slikom peštanske periferije. Liliom je gentry te periferije i svakako najapartniji tip, koga je Molnár zamislio.

Danas je Molnár u neku ruku Lehár drame.

Svoje komedije, vesele igre i drame piše suverenom lakoćom rutiniranog profesionalca. Međutim pogrešno bi bilo pribrajati Molnára čistim literarnim obrtnicima. Njegovi su dramatski sastavci pisani nadprosječnom invencijom, znatnim poznavanjem pozorišne tehnike i bogate su na duhovitim dosjetkama iz prve ruke.

Molnár veoma vješto kalkulira, što bi publiku moglo zanimati i prilagođuje se ukusu one klase, koja u kazalištu čeka na tek za kasniji souper, a koju ne valja zamijeniti s onom, što dolazi u kazalište probavljati.

Molnár ne piše onako, kako n. pr. Fülöp Laszló slika. Variranje teme i izvjesna aktuelnost njegovih komedija, bitno ga razlikuje od konfekcionera drame. Dakle neke vrsti literarna »fina izradba po mjeri«.

»Olimpija« ima tipične odlike Molnárovih djela. Naročito su vješto zapaženi razni crno-žuti tipovi i madžarski kapetan Kovács.

Olimpiju je igrala Greta Kraus. Sve se više zapaža, da volja i ambicija ove glumice, nadilaze njena glumačka sredstva i talenat. Doista njene su interpretacije permutiranje veoma čednim konkretnim sposobnostima.

Izvedba »Olimpije« nije bila na visini.

Franjo Sulke.

3 : 1

Vesela igra u 3 čina. Napisao Pecija Petrović.

Peciju Petrovića je nekada privlačilo elementarno.

Dovoljno je dosjetiti se, da jedna od njegovih drama nosi naslov »Zemlja«.

Posljednjih desetak godina, Pecija je pisao isključivo komedije. Zbivaju se u istom milieu, u Lici, gdje se Pecija rodio.

Ove su komedije u svojoj suštini varijacija jedne temeljne teme: eros ličkog sela. Lica u »Pljusku«, »Čvoru« i veseloj igri 3 : 1 međusobno su povezana onom niti, koja se kao crvena nit provlači kroz historiju i sadašnjost svekolikog čovječanstva. Dašto, tokom scenskog zbivanja, iz sistema spomenutih niti rezultira čvor. Kao primjer neka nam posluži sadržaj posljednjeg Pecijinog djela.

Seljakinja Smilja po drugi se puta udala za Luku Vujića (prva legitimna nit). Njen je prvi muž Jovan Ljuština doduše zarobljen, ali kako se kroz 3 godine nije javio, političke su ga vlasti proglasile mrtvim. Smilja međutim održaje i odnošaj sa Radojicom (prva ilegitimna nit). Radojica je oženjen (druga legitimna nit). Smiljin se prvi muž vraća iz zarobljeništva i nalazi Smilju u zagrljaju Radojice, pa zaključuje, da se ona preudala. Pošto je čovjek dobroćudan »duševan i preduševan«, želi crkveno-pravni spor riješiti mirnim putem. U tu se svrhu želi posavjetovati sa Radojicom i slijedećeg će jutra obojica otići oblastima. U to se vraća Smiljin drugi muž, saznaje za nevjeru svoje žene, vidi da se vratio njen prvi muž, koji bi ga htio pridržati u kući, da ga slijedećeg jutra povede pred oblasti kao svjedoka i pod bujicom ovih impresija Luka Vujić pada u nesvijest. To je prvi Ličanin u svjetskoj književnosti koji je pao u nesvijest, i to — kojim slučajem — upravo u pravo vrijeme t. j. u času, kad bi Jovan Ljuština htio početi pregovore sa Radojicom.

U drugom se činu Smiljin prvi muž i Radojica spremaju na počinak. Smilja odlazi u susjednu sobu, nakon što je pred obojicom muževa jasno i glasno ustanovila, da je brava na vratima njene sobe pokvarena, tako da se ne može zaključati. Radojica se nalazi na latentnom bijegu. Jovan Ljuština naslućuje namjere Radojice, pa zaključava vrata, skida Radojici cipele, remen i hlače i sprema ove rekvizite pod svojim uzglavljem. Spavanju nije više ništa na putu. Započinje lažno hrkanje. U zaštiti ovih strašnih zvukova, pokušavaju obojica, da se domognu susjedne sobe, u kojoj spava Smilja. U to se uz strašnu viku pojavljuje Anđa, žena Radojice, koja je saznala, da je njen muž kod Smilje. Radojica prepoznaje glas svoje žene i bježi

Digitized by Google

u soba, u kojoj spava Stana, jer se Pecija pravodobno dosjetio, pokvariti bravu.

Predaleko bi nas vodilo opisivanje daljnjeg zamrsivanja situacije. Dosta je spomenuti, da se Jovan i Anđa doskora grle (treća ilegitimna nit) i da ih Smiljin drugi muž nalazi in flagranti.

Jednom riječi, niti se sve to više zapliću i čvor konačno pridolaženjem Slavonke Rade, kojoj je Jovan obećao ženidbu, dobiva svoje definitivne protege.

Lički su čvorovi našeg Pecije pravi gordijski čvorovi komedije. Njihovo je zaplitanje i razrješavanje dugi niz veselih scena.

Unatoč tome žalimo, da se Pecija ne zanima za strukturu pojedine niti, već da se ograničio na čvorove od mnogo njih. On bi bio pozvan, da o Ličanu i Ličanki i o njihovom snošaju kaže mnogo više i na mnogo iscrpniji način.

Konačno jedna mala zamjerka. Treći čin logikom svoje akcije i po zamisli i provedbi raspleta jednom riječju po svome teaterskom intenzitetu stoji pod prosječnom razinom Pecijinih komedija.

Izvedbu je solidno režirao Joza Ivakić.

Ulogu Jovana Ljuštine igrao je Jovan Gec, glumac kome uloge ovog genrea »leže«. Unatoč povoljnom ličkom formatu, Gecu još pravo ne uspijeva stvaranje pravih komičnih nastrojenja.

Posve je zatajio Pavić u ulozi Luke Vujića.

Radojicu igrao je Predrag Milanov.

Ženski trio: Dimitrijević (Smilja), Krleža (Anđa) i Ebrić-Frlić (Rada), po svojoj je glumačkoj kvaliteti bio posve heterogen. Dimitrijevićka je rođena za interpretaciju rustikalnih tipova. Ona je ujedno bila i najuvjerljivija i najbliža atmosferi Pecijine vesele igre.

Kod Bele Krleže imali smo impresiju, da je zabludila među seljake.

Krunoslava Ebrić—Frlić je početnica u potpunom smislu riječi.

Franjo Sulke.

GOSTOVANJE ČLANOVA »PRAŠKE« GRUPE MOSKOVSKOG HUDOŽESTVENOG TEATRA.

Pojavom Hudožestvenika započinje nova epoha u scenskom umjetničkom stvaranju. Do onda evropski teatar glavinja između stare škole velike kretnje i patosa i nejasne primjenjenog naturalizma. Duh vremena kida stare oblike. Javlja se nova težnja umjetničke realizacije, ali ona ne nailazi na svoj izražaj, u kojem bi se manifestirala i potpuno i neposredno. Taj izražaj donose Hudožestvenici u obliku najčišćeg oduhovljenog realističkog stila. Osim toga veličina Hudožestvenika leži i u tome, što su prekinuli sa sistemom glavnog junaka ili da se savremeno filmski izrazimo, sa sistemom »stara« i postavljaju kao svoj »credo« princip ensamble-a. Njihova skupna igra postaje nedostižívom umjetničkom realizacijom.

Praška grupa Moskovskog Hudožestvenog Teatra, koja je kod nas gostovala 16., 17. i 18. siječnja, donijela je po red velikog imena »Moskovskog Hudožestvenog Teatra« ponešto izbljeđelu sliku hudožestvene glumačke umjetnosti. Ova grupa predstavlja drugo izdanje »praške grupe« na čelu sa gg. Hmarom i Pavlovom. Iako članovi te grupe nisu baš svi nepatvoreni Hudožestvenici, njihova gluma odaje veliku volju da im igra bude hudožestvena. I u tom svom nastojanju nisu uvijek baš najbolje sreće. Osim toga g. Hmara, koji je veći dio svoje glumačke karijere sproveo u njemačkim filmskim ateljerima, svijesno minira danas već nešto petrificirani ali još uvijek grandiozni i nedostignuti hudožestveni stil. U koliko se tradicija zastupana po g. Pavlovu uspješno opire nasrtajima novih i manje vrijednih novotarija, dolazi g. Hmari u prilog okolnost, da se u ovoj »praškoj grupi« nalaze glumci i slabijih glumačkih kvaliteta. Radi tih dviju okolnosti izgleda, kao da Moskovski Hudožestvenici okupljeni u »praškoj« grupi napuštaju princip »ensamble-a«. Po koja »starska« pojava posljedica je posebnih sticaja prilika. Hudožestvena scenska umjetnost i onakva, kakvu nam je donijela ova praška grupa drugoga izdanja, imade još uvijek značajke velike umjetnosti Moskovskog Hudožestvenog Teatra. No u koliko i jest ta umjetnost velika, i u koliko jest njezina ljepota vječna, kao što je vječna ljepota Fidijinih skulptura, ona nije danas više potpuni i neposredni izražaj našeg umjetničkog stremljenja. Radi toga je bilo ovo trodnevno gostovanje »praške« grupe interesantno, a moguće i poučno naročito za one, koji nisu vidjeli Stanislavskijev Moskovski Hudožestveni Teater.

Dr. Miro Majer.

MILAN BEGOVIĆ: AMERIKANSKA JAHTA U SPLITSKOJ LUCI

Malo imade u nas književnika, kod kojih je umjetničko stvaranje bazirano na

Digitized by Google

kolektivnom osjećanju našega naroda. Malo imade književnika, koji u svojim djelima daju neposredno dušu naroda, ono specifično naše, što čini umjetnost za koju se tako rado veli, da je internacionalna, nacionalnom. Naročito to vrijedi za hrvatske književnike Dalmatince. Većina njih povodi se u svom književnom stvaranju za romanskim, naročito talijanskim uzorima. Njihovo naziranje izgrađeno je na zapadnoj kulturi. U svojim djelima obrađuju kozmopolitsko društvo, a kada i obrate svoju pažnju problemima naše sredine, kada žele postati tumačem osjećaja našeg naroda, kada se povedu za našom narodnom pjesmom, njihovo je stvaranje namješteno i šuplja fraza, lažljivo pozerstvo i manje ili više svijesna hipokrizija. To su književnici-zapadnjaci. Oni plivaju na površini i u svim prilikama žele voditi glavnu riječ. Književnici-narodnjaci su u manjini. Nisu popularni. Ne zapanjuju blještavilom forme. Oni su opori, neshvaćani i iskreni kao narod. Najčistiji je tip takovog književnika Đuro Vilović.

Među književnike-zapadnjake spada i Milan Begović. On je u prvom redu pozorišni čovjek. Iza Ogrizovića najbolji poznavalac scenske tehnike i slabosti gledalaca. To mu je i pribavilo današnji položaj u dramskoj umjetnosti.

U svom najnovijem djelu: »Amerikanska jahta u splitskoj luci« nije htio Begović da nam vjerno ocrta samo specifično dalmatinski život, nego i da ispjeva apologiju onom sloju dalmatinskog življa, koji je dobio nadimak »rasica«. I u tu svrhu upotrijebio je svu svoju sposobnost i proračunanost od najbanalnije sentimentalnosti do blještave virtuoznosti. Ali mjesto pravog mukotrpnog života malog čovjeka, koji ore i kamen i nepreglednu morsku pučinu, Begović nam je donio dekadentnu sliku propadanja feudalnog gospodstva skrahiranih mletačkih plemića. Ili zar su izgladnjela gospoda konte de Milesi predstavnici Dalmacije? Proti te pomisli mi najodlučnije protestiramo u ime onoga naroda, koga ni svemoćna latinska kultura nije mogla kroz stoljeća uništiti. Iskru umjetničke invencije nalazimo samo u intermezzu. Da je to djelo doživjelo veći spoljašni uspjeh, zasluga je redatelja Ive Raića i scenografa prof. Ljube Babića. Umjetnička invencija ove dvojice serioznih umjetnika ublažila je banalnost i praznino komedije. Tehnička virtuoznost pisanja ne može biti sama sebi svrhom.

Središte glumačkog umjetničkog stvaranja bila je gđa Mihičić. Snažnu kreaciju donijela je gđa Vavra. Odlična gđa Nada Babić, te gg. Petrović, Dujšin, Badalić i Grković. Vanredno teško ulogu Američanke Phoebe odigrala je sa mnogo svježine gđa Greta Kraus. G. Kukić nije ovaj puta zadovoljio.

Dr. Miro Majer.

FREDERIK LONSDALE: NISMO LI TO SVI?

Sadanja uprava Hrvatskog kazališta razlikuje se od predašnje po nešto višem stupnju kulture i ukusa. Lakrdiju i varijetejsku šalu nadomjestila je vesela igra i mondena komedija. Ta promjena i ako znatna ne može se nikako upisati sadanjoj upravi u zaslugu, jer je sve to još daleko od onoga, što bi Hrvatsko kazalište po svojoj tradiciji i po svojoj zadaći u našem kulturnom životu imalo biti.

»Nismo li to svi?« komedija engleskog književnika Frederika Lonsdale-a četvrta je vesela igra, koju je u razmjerno kratko vrijeme uprava postavila na scenu. Sa stanovišta komercijalizacije to forsiranje premijera nužna je posljedica trgovačke spekulacije. Sa umjetničkog stanovišta to je apsolutni minus. Ni najveći talenat, genij, ne može svaki drugi tjedan pored ostalih uloga donijeti umjetnički dotjeranu i zrelu novu kreaciju. Premijera Lonsdale-ove komedije to je najjasnije dokazala.

Lonsdale nam se predstavio kao umjetnik vanredne duhovitosti. Njegov stil i vještina crtanja karaktera uspoređuju se sa umijećem Oscara Wildea i Charlesa Dickensa. Simpatično je da je Lonsdale iz svoje komedije izbacio svaku sentimentalnost. On se ne služi i suviše banalnim trikovima savremene mondene komedije. Nema tu namještenosti. Lica i njihov razgovor tako su prirodni, puni jedre i zdrave životne radosti, da se neki tehnički nedostaci i ne opažaju. Lonsdale je uvjerljivo dokazao da duhovitost nije monopol galske rase.

Tito Strozzi igrao je jednu od glavnih uloga i bio ujedno redatelj. Kao redatelj dao je izvedbi izvanredan tempo i dinamiku, a kao glumac pružio je nesumnjivih dokaza da njegovom talentu najbolje odgovara salonska komedija. U arhitektonskom pogledu (uglovi) scena nije bila najsretnije postavljena.

Mladenački svježu i efektnu igru dao je g. Sotošek. Neizrađenost njegove kreacije nije bila na uštrb cjelokupnog dojma. Gđe. Vavra, Kernic i g. Tepavac istaknuli su se prirodnom i harmoničnom glumom. Gđa. Hafner-Gjermanović iz-

Digitized by Google

vršila je svoju zadaću sa mnogo topline. U manjim ulogama nastupili su gđa. Kraus i g. Mirjev. *dr. Miro Majer.*

NIKOLA FALLER

živ je svjedok svih peripetija našeg glazbenog života uopće, a hrvatske opere napose u posljednjih pedeset godina. Ali nije on samo svjedok stvaranja modernog opernog kazališta u Zagrebu, njegovih naglih poleta, progresa, još naglijih zastoja i dekadansa, tragičnih kadenca, generalnih pauza, časova slave i opojenosti umjetničkog stvaranja, dugih lutanja u tami i škurom svijetlu diletantizma i dobroćudnog amaterskog šeprtljanja, on je utjelovljena povijest naše glazbene kulture, on je i kao umjetnik i kao čovjek jedan od rijetkih dragulja hrvatskog naroda u čijim se prizmama odrazuju jasno i nepomućeno najljepše stranice umjetničkog života, on je u pravom smislu riječi Nestor hrvatskih pjevača.

U njemu sačuvani su nam magnati naše kazališne renesanse Derenčin, Miletić, Mandrović, Fijan i mnogi oni nezaboravni velikani, koji su svojom energijom, svojim genijem i djelotvornim talentom, te nada sve velikim rodoljubljem izgradili temelje naše autohtone kazališne umjetnosti.

Nikola Faller čovjek je kozmopolitskog profila ali po svojoj duši on je ne samo tipičan Hrvat, nego je i pravi regionalista: Zagorski boljar — aristokratskih manira i demokratskog shvaćanja, pun životnog optimizma, koji ga nije ostavio niti u najtežim časovima. Zdravi njegov humor konzervirao ga je u tolikoj mjeri, da je u oči svog osmog decenija elastičan, svjež i sposoban da radi punim svojim kapacitetom. On kao da je u mladosti upio u sebe svu vedrinu Đalskijevog zagorskog pejsaža i poeziju Domjanićeve kajkavske lirike. Njegova duša refleks je pitomih brežuljaka, što su se — obrasli brojnim vinogradima sa crkvicom na vrhu i natrulom kurijom na podnožju, smjestili u prostranom bazenu zaštićenom Medvednicom prema istoku, Ivančicom prema sjeveru, stvorivši tako legendarno naše Zagorje, srce Hrvatske. Cijeli život osjećao je taj zagorski Faun vezu između svoga Ja i okolice, naroda, u čijoj je sredini živio i još sada živi, pa ga niti zamamljiva karijera nije mogla sklonuti, da prenese polje rada izvan svoje domovine. Istina, on je često boravio u velikom svijetu, gdje se osjećao uvijek kao kod kuće. Suveren u saobraćaju i sa krunjenim glavama. Ali on je išao u inozemstvo ili da crpe pobude za daljnji svoj rad, ili bi opet razočaran kakvim postupkom prema njegovoj osobi, potražio vani razonodu i priliku da si umiri prenapete živce.

U doba, kada su radi tadašnjeg reakcionarnog režima, koji je u velike sprečavao gotovo svaki kulturni progres hrvatskog naroda, bježali mnogi naši ljudi iz domovine u tuđinu, gdje su — ne brineći se za sudbinu svoga naroda — učinili svoju ličnu karijeru, Faller ostaje kod kuće i protivno Cesaru veli: »Volim ostati kod kuće drugi, nego u Evropi postati prvim.«

Doduše Faller ima u svojem životu nekoliko epoha, kada je bio ne samo prvi u svojoj struci, nego je po svom imenu i značenju bio daleko iznad sviju, ali ipak da se odrekao svojega naroda ili da ga je barem zatajio, on bi svakako učinio karijeru, uračunavši ovamo i lične probitke, jer mu na daleko nema premca u poznavanju operne literature. Uvijek je bio spreman, a još i sada je spreman dirigirati koju mu drago operu sa ili bez partiture, rekonstruirati partituru iz violinskog parta ili dionice od timpana. Više puta dirigirao je desnom rukom a lijevom je igrao na harmoniju one instrumente koji su u orkestru manjkali. On je uopće čovjek spreman da vrši svoj poziv i pod najtežim okolnostima.

Međutim cijela ova tehnička sprema ne bi bila dostatna da ispuni ličnost Nikole Fallera, jer on je u prvom redu umjetnik po svojim duševnim sposobnostima, shvaćanju i osjećanju. Njegovo biće upravo je impregnirano glazbom. Tek jedan pogled dostaje, da se stvori definitivni sud o njegovom sadržaju. Poput Schumanna sluša glazbu kao da ima pred sobom otvorenu partituru. Posjeduje sposobnost da na jedamput prati izvođenje svih dvadeset dionica simfoničkog orkestra a i u najvećem kaosu opaža smjesta svaku pogrešku. I ako u njegovoj praksi tehnička sredstva često puta nijesu dostajala, uspjelo mu je gotovo uvijek, da iznese stvar kao zaokruženu cjelinu, jer je manjak u tehničkoj sposobnosti svoga aparata znao nadoknaditi umjetničkim poletom, osjećajem za stil i velikom glazbenom erudicijom. Iz svega ovoga razabire se da je Faller bio jedan od vrlo spremnih dirigenata svoga doba, i kao takovom bio mu je otvoren čitav svijet.

Ostavši kod kuće postaje on hoćeš nećeš lutkom raznih hirova peštanske politike krune svetoga Stjepana. S najvećom mukom stvara u nekoliko navrata

Digitized by Google

operu prvoga reda, ali »braća« Madžari gledaju to prijekim okom i pitaju se: Zašto da Hrvati imaju tako dobru operu? Jednim potezom pera kojeg madžarskog ministra ili ministranta ukida se opera do daljnjega. Nakon toga kratka stanka. Onda opet nagli skok iz artizma u diletantizam. Iz vlastite inicijative kupi Faller po Zagrebu pjevače i muzikante i ostale dobrovoljce, sastavlja najprije operetu, a onda pseudo-operu, koju podiže s vremenom na zamjernu artističku visinu. Kad bi Hrvati svojim lojalnim držanjem ponovno stekli povjerenje svoje »braće«, otvorila bi se ponovno prava opera u Zagrebu.

Faller snalazi se u svakoj situaciji. — On radi, radi i opet radi. U gladnim godinama iznaša operete (među njima Albinijevog »Baruna Trenka«) koje imaju toliki uspjeh da se davaju po trideset puta u jednoj sezoni. U sitim godinama poglavito u znamenitoj Miletićevoj eri iznaša samo u jednoj sezoni desetak premijera i to sam bez pomoći raznih korepetitora i ostalih pomoćnih sredstava.

Hrvati moraju Falleru napose biti zahvalni, jer im je iznesao njihove prve opere »Ljubav i zlobu« i »Porina«, što ih je skladao sabirač hrvatske narodne glazbene škole Vatroslav Lisinski. Ono što je Česima Smetana, to je za nas Lisinski. Velikim ljudima rijetko kada cvatu ruže za njihovog života, pa je i Smetana osnivajući češku narodnu školu mnogo toga pretrpio, ali naš Lisinski postigao je u patnjama rekord, jer je umro od — gladi.

Njegovom preranom smrću mnogo je toga izgubljeno, no najžalosnija je svakako činjenica, da su nastojanja Lisinskoga nakon njegove smrti bačena u zaborav, pa je morao doći Nikola Faller da izvede ove opere i osvježi uspomenu na stvaraoca naše glazbene škole, davši mu ujedno — i ako prilično kasno — neku satisfakciju za njegov mukotrpni život i preranu njegovu smrt.

Kroz Fallera došli smo u kontakt sa prvim glazbenim ličnostima Evrope. Slavni skladatelj Goldmark dolazi u Zagreb na premijeru svoje »Sabejske kraljice«. Tom zgodom daruje sliku sa vrlo laskavom posvetom.

Godine 1909. slavi Faller sa zakašnjenjem od pet godina dvadesetpet godišnjicu svoga umjetničkoga djelovanja. Izvađa se Massenetova »Manon«, a njen autor slavni francuski skladatelj poklanja Falleru kao svom bivšem učeniku svoju sliku sa autogramom i riječima punim pažnje i poštovanja.

Protagonista hrvatske moderne, A. G. Matoš iznaša u opsežnoj i sjajnoj studiji o Falleru staru i za nas vječno aktuelnu melodiju, da Hrvati slave svoje sinove tek nakon njihove smrti. Kolikog li sarkazma u Matoševoj uvodnoj rečenici: »Nikolu Fallera zaboravismo, ma da još nema sreće biti mrtav«.

Kratko vrijeme iza proslave, koja je protekla u velikom stilu, saznaje Faller da je kao ravnatelj opere umirovljen, te izjavljuje platonskom mirnoćom: »Hrvatska je zacijelo vrlo bogata zemlja, kada svoje ljude stavlja iz napona njihove snage u stanje mira«.

Tim aktom nije se Nikola Faller povukao u »stanje mira«, pa može danas, dodavši svom radu drugih dvadeset i pet godina, s ponosom kliknuti: »Stavivši me u mir, dali ste mi prilike, da sam se još više, sasvim svom dušom i tijelom mogao posvetiti glazbenoj kulturi svoga naroda«.

U tim godinama dobiva ličnost Fallera mitsko obilježje. Hrvatska pjevačka misao uhvativši jaki korjen u cijelom narodu razbujala se pod njegovim pjevačkim žezlom.

Kao gromovnik Perun vlada on pjevačima. On je vrhovni autoritet, u njegovo ime se propovijeda, u njegovo ime se radi. Ravnatelj Nikola Faller postaje tatek Mikula, a kad su godine 1925. tisuće hrvatskih pjevača dolazile u Zagreb, da svojom pjesmom uzveličaju uspomenu Kralja Tomislava i pola vijeka uspješnog rada hrvatskog pjevačkog saveza, svi su sretni, jer su znali, da će se tom zgodom moći pokloniti svom pjevačkom vođi.

I dok su legije pjevača prolasile u mimohodu, stajao je na balkonu hrvatskog kazališta predsjednik hrvatskog pjevačkog saveza legendarni Tatek Mikula, odakle je sa blagim smješkom na ustima promatrao svoje pjevače — svoju djecu.

Ove godine navršuje se pedeseta godina umjetničkog i narodnog rada Nikole Fallera. *Rudolf Matz.*

»ORFEJ U PODZEMLJU«

U svako prelazno doba (u socijalnom, po tome i umjetničkom pogledu) nalazimo kao neku vrst balasta osificirane ostatke nekada živih forma, koje u obliku dogma sa svim autoritetom nekadašnjeg značenja koče novi razvoj. Mumije bivših živih organizama, prazne šablone, koje se upornošću mrtvih objekata opiru svakoj navali. Još su u pamćenju nekadanje žive forme, prave distancije još nema, pa se prema tome ovi mrtvi oblici stavljaju kao uzor umjetnosti, upotreb-

Digitized by Google

ljuju kao oruđe protiv svega novoga. Treba stoga oštro oko i jaki umjetnički osjećaj, da se kritički uoči pravo stanje. Sretna je epoha, u kojoj se rodi satirik, koji će uočiti na relativno najblaži, a ujedno produktivni način sve mane svoga vremena na bilo kojem području i tako osvijetliti situaciju.

Naše je vrijeme također prolazno i danas životare preživjele forme, vlada dezorijentacija. Nažalost se zasada nije javilo lice poput Offenbacha, koje će kroz zrcalo smijeha prikazati sva protuslovlja našeg vremena, svu smiješnost šupljih fraza, koje su ostale iz prijašnje epohe.

Francuski mentalitet naginje konzervatizmu. Klasična francuska drama sa svojim grčkim junacima, krivo shvaćenim grčkim dramskim principima i ukočenim patosom, nekada odraz do skrajnosti stilizovanog života, poslije velike revolucije gubi raison d'être isto kao i odgovarajuća muzička drama Glucka. Grčki junaci žive i dalje u francuskoj umjetnosti, trebalo je smionosti jednog Offenbacha, da se karikiraju te ustaljene figure francuskog teatra. »Lijepa Helena« i »Orfej u podzemlju« su genijalna persiflaža čitave jedne epohe. Persiflaža, kakovoj ne nalazimo premca u čitavoj muzičkoj literaturi. Da je ta karikatura bila i produktivna, dokazuje i činjenica, da su gornja djela, po autoru označena buffo operama, t. j. komičnim operama, bila začetnicima današnje operete i direktnim predhodnicima produkcije bečke klasične operetne škole. Svu finesu muzikalne karikature spazit će tek onaj, koji pozna stil klasične francuske opere. Ali i inače je Offenbach satirik tolike dosjetljivosti i fantazije, toliko majstor scene i muzičkog izražavanja, da će »Orfej« za sva vremena ostati parodija na sve, što je mumificirano u životu i umjetnosti. Pod utjecajem francuske kulture, Offenbach je majstor istančanog ukusa. I tamo, gdje persiflaža dostiže vrhunac, gdje u svrhu karikature stavlja u usta patetičnih junaka najvulgarnije ulične melodije, ne prelazi u banalnost. Daumier muzičke literature, koji nas na jasni način potsjeća na činjenicu, da danas nemamo jednog muzičkog Georg Grosza.

U zagrebačkoj izvedbi (muzički zbog premalog broja pokusa na nedolično nedostatan način nedotjerana), čini se da je po mogućnosti unešeno u što većoj mjeri ono, čije pomanjkanje čini najznatniju odliku djela: banalnost. Iz duhovitosti dosjetaka nastale su banalne šale, umjesto muzičkih parodija, koje zahtijevaju odlične pjevače velike kulture, našli smo pjevače nedorasle svojim ulogama. Provincijalna Travestija jednog velegradskog hiperkulturnog produkta, o koju su se razbila i sva nastojanja prevodioca i režisera A. Biničkoga. Protiv mnogih glasova, da je repriza »Orfeja« za naše vrijeme suvišna, ustanovljujemo, da je aktuelna i da bi dobra i stilska izvedba vrijedila više, nego čitav repertoar do dosade preživanih opernih djela, koja zahtijevaju od nas, da ih sa svim njihovim preživjelim i smiješnim patetičkim konfliktima shvatimo ozbiljno. Ozbiljna opera nije aktuelna. Treba nam komedije. Parodija, koja ne shvaća život odviše tragično. Budući za sada nema u današnjoj literaturi mnogo takovih djela, treba iskoristiti prošlost. Ali sa duhom. Izvedbe, poput naše izvedbe »Orfeja« nisu od velike koristi.

KONCERTI

Koncertna je sezona ove godine vrlo mršava već po broju koncerata. Kriza se slabih naših muzičkih prilika razvija sve više, koncertne je publike sve manje. Ovdje nije mjesto, da raspravimo uzroke te krize, koja je od kobnih posljedica i za našu muzičku tvorbu. Ustanovit ćemo samo, da općenita evropska kriza koncertnog života u biti nas mnogo ne tangira, jer nismo zasićeni koncertima. Ustanovit ćemo, da je navodna ekonomska pozadina te krize banalna isprika. U Zagrebu bi bilo dosta publike, ali se nitko na nju ne osvrće. Glavna krivnja loših prilika leži na samim priređivačima koncerata, koji ne vode brigu o potrebama naše sredine, obilaze akutni problem, kako bi se široka publika zainteresovala, stavljajući se tobože na visoki piedestal čiste umjetnosti, koja je, gledana izbliza, samo vješto drapirana praznina. Zapaža se stanovita nesolidnost, nastojanje, da se što jeftinijim sredstvima postigne što veći spoljašnji efekt. Solidni je svijesni rad rijedak. Ne vodi se briga, što je za nas uopće važno u pogledu reproduktivnih umjetnika, sastava programa, sistema samih priredaba. Podražavanje evropskog koncertnog života 2. reda, sa rijetkim uspjehom bez obzira na naše specifične potrebe, što više bez obzira na potrebe našeg vremena uopće. Sve to poduprto novinskim izvještiteljima bez ideja, bez smjera, bez cilja, bez osjećaja odgovornosti pred jednom mladom i pozitivnom muzičkom kulturom, koja je svoju životnu snagu dokumentirala time, da je nisu mogli uni-

Digitized by Google

stitvi oni mnogi nepozvani, koji kod nas u muzici začudo vode glavnu riječ. Naši kompozitori žive po strani, ne brineći se mnogo, osim da brižno čuvaju svoje ideje i planove jedan pred drugim. Muzičke institucije također ne vode mnogo brige. Treba stoga upozoriti javnost na loše prilike, a ja ću kojom drugom prilikom nastojati, da prikažem eventualne mogućnosti, kako da se makne s mrtve točke stvar. Naša je operna literatura mala. Težište našeg muzičkog života leži dakle u koncertnim priredbama. Ovo je pitanje stoga od odlučne važnosti.

U 2. koncertu »Zagrebačke Filharmonije« izvedeni su: Beethovenova 7. sinfonija i noviteti, Grančarićeva sinfonička pjesma »Ocean« i R. Straussa sinfonička pjesma »Smrt i preobraženje«. Sinfonička pjesma, kao programna muzika uopće, preživjele su forme muzičkog izražavanja. Posljednji produkti razvojnog procesa, koji se temelji na tipično romantičnom neshvaćanju specifičnosti pojedinih umjetnosti, miješajući elemente iz raznih područja umjetnosti. Slavenski i romanski kompozitori doduše naginju na muzičko stvaranje sa slikarskom ili poetskom primjesom. Ali vrijedna djela nastaju tek onda, kad je muzička invencija i fantazija toliko jaka, da program može i otpasti, bez štete po djelovanje djela. I programatska baza djela će danas biti druge naravi, nego ona na koncu prošlog stoljeća. Susjedstvo Straussovog djela, reprezentativnog produkta jedne epohe, sa onim Grančarićevog »Oceana« u pojačanoj je mjeri podcrtalo pomanjkanje prave muzičke supstance i neposredne invencije kod posljednjega. Straussovo djelo je muzička tvorevina, koja će djelovati bez svakog programa, Grančarićevo ne djeluje ni sa programom ili možda upravo zbog njega.

Ali »Ocean« je djelo znatnih kvaliteta. Ono je prije svega dokumenat jake orkestralne fantazije i majstorskog vladanja orkestrom. Podražavajući tipičnu orkestralnu tehniku francuskog impresijonizma, ovo je djelo po svojoj konstrukciji fakturi i dikciji neoriginalno, ali odlična epigonska kompozicija, koja se može staviti uz bok mnogih francuskih djela. Grančarić je u godinama, u kojima se više ne mijenja smjer. Njegov je put, budući su mu djela i malobrojna, određen. Za razvoj naše specifične muzičke tvorbe, on nije od neposredne važnosti. Prije 20 godina značio bi možda za nas epohu. Danas stoji po strani, obogaćuje samo brojčano našu muzičku literaturu.

Izvedba tih djela nije bila na onoj visini, na kojoj bi mogla da bude. Relativno najbolje je izveden Strauss, koji već po čitavom muzičkom jeziku stvara predispoziciju, da izvedba bude briljantna. I Grančarićevo je djelo izvedeno sa mnogo pomnje. Beethovenova sinfonija izvedena je prije 2 godine pod istim dirigentom na bolji način. Ovajput se osjećala nesigurnost uslijed malog broja pokusa, pomanjkanje pravog jedinstva i raspoloženja. Milan Sachs je odviše poznat kao solidan muzičar i odličan dirigent, a da bi krivnja za sve to mogla da pada na nj. Zagrebačkoj bi filharmoniji trebalo konstantnog pomnog rada, da se poprave svi oni nedostaci, koji su nastali za oduljeg nerada u prošlo vrijeme. Sa nekoliko pokusa prije svakog koncerta, ne će se dići na onaj nivo, s kojega je spala zbog raznih zapreka, koje su stavljene na put njenom redovitom radu. Na vodstvu je dakle »Filharmonije« da poradi oko pridizanja tog udruženja i sistematskom izgradnjom programa opet zainteresuje svoju bivšu veliku publiku.

Dr. Pavao Markovac.

ISPRAVAK. U 12. broju g. 1929. u raspravi Dra. Knolla: »O muslimanskoj umjetnosti u Bosni« mora biti na strani 444.: 3. redak odozdo: Isniku; na str. 447.: 1. redak odozgo: Tefterdardžamija; na str. 456.: 10. redak odozgo: Corbusier.

ISPRAVAK. U 1. br. »Književnika« g. 1930., u članku gdje. Irine Aleksander »Prozore širom«, ispada 7. redak odozdo na str. 17., a novi glasi: »Sto mu gromova, slikari, pjesnici i muzičari, zar vi ne čujete ne —«

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Maksimirska cesta 40. I. Uređuju: Dr. Božidar Murgić i Luka Perković: Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Maksimirska cesta br. 40. Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d. Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

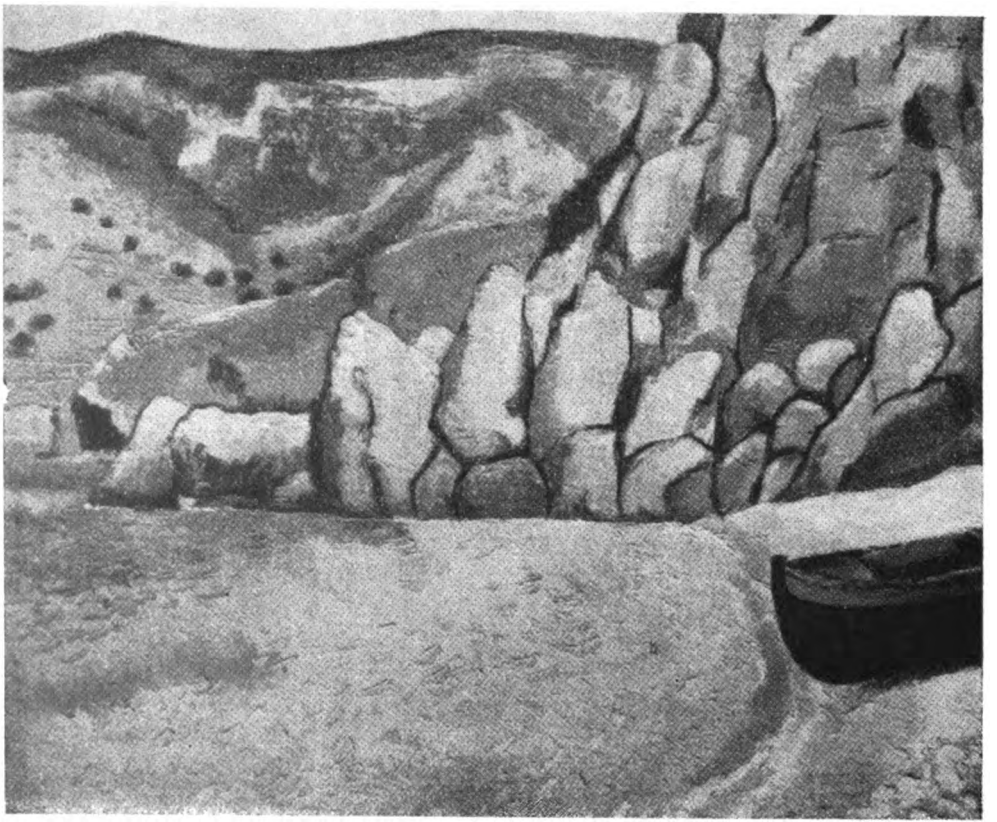

ĐURO TILJAK: PAYSAGE.

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, OŽUJAK 1930. BROJ 3.

AHMED MURADBEGOVIĆ:

„ARSLAN I SIN" TRGOVINA TKANINA

I.

Odbijalo je sedam sati. Orhan se trgnuo iza sna i poče da zapaža oko sebe predmete i stvari. Stara carigradska ura, koju je njegov otac donio sa sobom, kad se vraćao iz Meke sa prvoga hodočašća, prestade da odbija i nastavi nesmetano dalje svoje svečano odmjereno kucanje. On primjeti istom sada, da je brojio njezine udarce i postade još trezniji od te nejasne, podsvjesne spoznaje.

Soba u kojoj je stanovao, bješe treća u čardaku. Ukrašena mnogobrojnim prozorima, zasićena svijetlom i prijatnim istočnim namještajem, koji se miješao sa zapadnjačkim predmetima.

Zavjese, obješene na mesingaste šipke sa krupnim jabučicama na vrhovima, iz teškoga baršuna, zagasita sjaja, rasporene na sredini i okićene po rubovima zlatnim i srebrnim resicama, otkrivale su pravilne trokute prozirna i blještava stakla.

Jastuci na visokim divanima od skupocjene čohe, vezeni po sredini zlatnim ornamentima i zastrti kao pređa tankim zastiračima udobno se naslanjali na bijele i prečiste zidove. Kroz prozirne čipke sećija prodirala je jaka boja grimiza, lagano podrhtavala, kao da se puši svježa, prolivena krv.

Na podu je ležao široko razastrt smirna-sag, mekan kao krzno i dubok kao gusta, rosom natopljena trava. U sredini, na bujnom zelenom polju, zasutom velikim raskloplјenim cvjetovima i obrubljenom sa četiri strane širokim okvirima, koji se prelijevali u bezbrojne šare, sretale se sa svih strana svijetle prizme s poluotvorenih stakala; u središtu se doticale oštrim vrhovima i stvarale resku, odsječenu igru svijetla i prigušenih sjena.

Masivni dvokrilni ormar u dnu sobe, tik do kupaone, prevučen zagasito zlatnom politurom, načičkan rezovima i drvenim kuglicama, jednostavan okrugao stol sa visokim stolicama i prostrani krevet od blistava mesinga, u kome se udobno ispravio mladić u trećem dece-

Digitized by Google

niju, odavali su više buntovan i prkosan stav prema svojoj suprotnici nego nedostatak ukusa i sklada.

Na stolici do kreveta ležalo je složeno odijelo. Preko naslonjača obješene hlače doticale se poda objema nogavicama i činilo se tako kao da će prohodati.

On pogleda te stvari okom što razmišlja, nagnu se preko kreveta, kao da će pasti, izvadi ispod njega krznene, ružičastim kitama urešene papuče, i držeći ljevicom pritisnuto mjesto na slabinama, nazu desnicom papuče i uspravi se na ćilimu. Stajao je koji čas kao da doziva u pamet svoj stalni red, po kome je udešen njegov svakidašnji život, a onda, vukući nemarno po mekanom sagu opuštene papuče, zaputi se u banju. Banja je bila jednostavna. Niz betoniranu kosinu cijedila se voda kroz gvozdenu cijev, kroz koju se vidio komadić bijela neba i krpica zemlje. Osim vodovodnog pipka i tuša na stropu nije bilo ništa drugo u njoj. Bila je udešena za vrlo čestu uporabu za svakidanje oblijevanje čitavog tijela i petputdnevno pranje za molitvu.

Osvježen vodom i okrijepljen zdravim snom Orhan je pjevušio tiho, ispod glasa, turobnu sevdalinku, koja je tužnom melodijom ulijevala u njeg ugodu i zanos više nego sjetu. Sumornost arije i duboko ocrtavanje tragike u riječima stvarali su u njemu čistoću užitka, prekaljena sladunjavim bolom i beskonačnom čežnjom.

Obukao se polagano i pazeći na ukus, začešljao kosu glatko na zatiljku pogledavši se u svijetloj ploči zlatom uokvirena ogledala, a onda se zaputio hitrim koracima u donje odaje. Silazeći stubama, koje se rastezale pred njim, kao razvučene harmonike, i vodile kroz hajat u bašću, on još jedamput popravi bijelu, uštirkanu jaku, na rukama manšete, na tjemenu pramenak kose i kad opipom postigne zadovoljstvo, skrenu puteljkom prema glavnim vratima. Na vratima zastade. Izvadi iz džepa zlatan sat, ustanovi, da još ima vremena i vrati se okolo kuće na mala vrata da posjeti majku.

U prostranoj lijepo, ali jednostavno uređenoj sobi, u uglu široka pročelja, na usko svilenu šiltetu, sjedila je starica šezdesetih godina, uznosita držanja i smirena pogleda. Na lijevoj joj strani stajao prozor. Pred njom su bila otvorena vrata. Tako je u isti čas mogla nadgledati avliju i slušati šta se zbiva u kući. I osigurana tako sjedila je na svom povišenom mjestu, kao kakva vladarica, i rijetko ga ostavljala. Činilo joj se, kad bi ga ostavila, da bi u taj isti čas napustila i svu svoju vlast u toj moćnoj i bogatoj kući. Ostajala je tu po čitave dane i tako se saživila sa tim malim prostorom, da se njezino gojazno bljedoliko i mekoputno tijelo slijevalo sa mekotom jastuka u neku zajedničku masu, u kojoj se nije znalo, da li ona tone u njih ili se oni upijaju u nju.

Orhan priđe majci i dotaknuvši se lijevim kutom usnica njezinih bijelih i mekanih obraza poljubi je dvaput toplom, dostojanstvenom nježnošću urođena gospodstva i profinjena odgoja. Majka se nasmješi na njega osmjehom punim blaženstva, kao da u njemu vidi ostvarene snove, svoje nade i svoj teški materinski trud, u punom sjaju jedne čedne mladosti, jednog neiskazano mila, umna i uljuđena ži-

Digitized by Google

vota, kome je ona bila izvor i kome je ona zaokružila svijet. Pomaknu se na svom mjestu podigavši široke skutove dimija, koje su u gustim naborima padale oko nje i skrivale joj ozbiljno i strogo i najnedužnije oblike staračkoga tijela i sjede opet u te nabore, kao paun u svoj blještav širok i raskošno razasuti rep. Njezino se otvoreno i visoko čelo zali vedrinom, a duboke i pametne oči postadoše svjetlije i veće, dok joj na energičnim usnicama zadrhtaše profinjeni osmjesi. U tom času nije više izgledala kao brižna majka nego kao sijeda, još uvijek topla i prijatna ženka.

Orhan sjede do nje, prebaci nogu preko noge, zaplete ruke na ukrštenim koljenima i zauze slobodan, ali čedan i pristojan stav. Govorili su malo, gotovo nikako. U njihovoj kući, u njihovom životu teklo je sve po tačnom i običajima utvrđenom redu, iskazivala se međusobna poštovanja, svakome se davalo njegovo određeno mjesto, koje je on ispunjao do najmanje sitnice pun svijesti i prava u svom djelokrugu i sve se to vršilo u punome pouzdanju, kako u se tako i u druge ukućane. Tu nije trebalo riječi, suvišnih razgovora. Tu je bilo ravnopravno svačije mišljenje i svačija je riječ u njegovom djelokrugu vrijedila ko zakon.

Dani su u toj kući prolazili mirno u bezgraničnoj odanosti obiteljskoj cjelini i stvarali velike trenutke zajednički podijeljene sreće. Kad se posjet svršio, majka je ispratila sina do na kućna vrata i tu ga zaustavila, tek tako, samo na čas, da ga se samo dotakne, da ga pogladi po čelu ili da mu popravi zalutali pram u kosi, nabor na odijelu, da mu otrese prašku sa rukava, zakopča koje dugme, koje bi inače moglo i raskopčano ostati ili da mu iskaže kakvu drugu malu nježnost, izraz svoga beskrajnoga zadovoljstva i duboka materinskog ponosa.

I dok se on gubio kroz nasade cvijeća, gustih ružinih grmova, između lala i zumbula, kraj sabalja perunike, ona je još gledala za njim i činilo joj se tako, kao da ono tamo cvijetnjakom i baštom prolazi njezin duh, njezin cijeli život i njezina budućnost.

II.

Orhan je izašao iz kapije i skrenuo na desno u čaršiju. Grad, kojim je prolazio, bio je star nekoliko stoljeća i raspadao se u cijeloj jednoj polovici, dok je svojom drugom polom prelazio u neki novi, strani, nepoznati lik. Taj drugi lik bio je grad koji nastaje i u njemu se razvijao nov savremen život. On je radio u toj drugoj polovici, na domaku zelene rijeke što se gubila pod mostovima i, naglim padovima niz kosine, žurila u daljine, a stanovao ondje, gdje je jedino još njegova kuća prkosila vremenu i staračkom raspadanju. Ta kuća, ograđena čvrstim zidom, podignuta na visoki čardak, jaka kao tvrđava, izgledala je, kao jedina još kula u koju se zatvorio izmrcvaren život, da dade svoj posljednji otpor navalama nečistih vremena, udarcima divljeg i bezobzirna duha i poplavi krajnjeg bezdušnog cinizma. Prolazio je cestom, zakopanom u prašinu kraj porušenih zgrada, čije su daske na strmim i čađavim krovovima visile, kao stare krpe, ispod streha i zabata, tik do bijelih okrečenih zidova, sa bezbrojnim prozo-

Digitized by Google

rima, prigušenim zavjesama i kockastim rešetkama, kroz jedan svijet koji je u jezivoj šutnji i bezglasnom šaputanju odavao svoj ponosni prezir neumolnoj sadašnjici i umirao u tihoj i smirenoj veličini bez jauka i bez hropca.

Tvrde zidine, koje su nekada branile slavu toga grada, te zidine su klonule, popustile i štropoštale se u divlji pjenušavi vir neukrotive i proždrljive rijeke. Sablasni ostaci napola presječenih kula, izglodanih puškarnica, razvaljenih temelja i pustih gradskih vrata, čije strane vise ko skršena orlujska krila i svjedoče da se nekad ovdje bio žestok boj i da su na razbojištu ostali oni koji su volili smrt više nego strani i nepoznati život.

Orhan prođe kroz tu turobnu i bolno ćutljivu pustoš, zaokrenu lijevo i upadne u živahne i prostrane ulice u kojima se kretao, susretao i mimoilazio mravinjak ljudi, žena i djece. On sada poče koracati žurnije i zaokrenuvši još jedamput stade pred velikom modernom zgradom, zatvorenom u ogromna stakla, sa izlozima, punim skupocjenih tkanina, svakovrsnih čipaka, engleskih štofova i prekrasnih lutaka obučenih u platna i svilene haljine.

Izlozi su bili skladno uređeni bez nametljivih i izazovnih ispada, ozbiljno, solidno, kao što je to običaj kod svih dobrih trgovačkih kuća. Nad izlozima je stajala duga mramorna ploča, sa natpisom zlatnih slova koja su označivala ime firme i njezinih vlasnika: »Arslan i sin veletrgovina tkanina«. On stručnjačkim okom pređe preko cijele prednje strane, razmotri sve izloge i kad u njima ne nađe ništa što bi mu povrijedilo pogled, zaputi se brzim koracima po niskim stepenicama i uđe u radnju.

Unutra je bilo sve u žurbi. U mudroj podjeli rada, koja je omogućivala kretanje ljudi i izmjenu stvari u strogo odmjerenom ritmu, kome su i nehotice podlijegali svi, i oni što dolaze iz vana, kao i oni što služe unutra, razvijao se poslovni život punom snagom i savršenom mjerom.

Za blagajnom je sjedio starac sedamdesetih godina, jak, sačuvan dajući i primajući novce mirnim, gotovo teškim pokretima u čijoj se sporosti naslućivala zasebna snaga duha sa izrađenom željeznom voljom. On se nije žurio, nije zaostajao, spor i dostiživ, radio je odmjereno i sigurno i unosio u svoju okolicu neku staloženost, osjećaj sigurnosti i smirenu uvjerljivost. Ljudi, koji su naglo pristupali k njemu sa željom da što brže svrše posao, odlazili su od njega nekuda sređeniji i skladniji, kako u riječima tako i u pokretima. Ta njegova unutarnja snaga pokretala je čitavim radom, davala mu tačan i savršen takt i u njoj je ležala sva tajna njegova uspjeha, privrženost posluge, ujednačenost rada i zadovoljstvo kupaca.

Ipak je njegova pojava u toj savremenoj i potpuno modernoj radnji, u tome sklopu duha i praktičnosti, izazivala neki čudan nesklad, neku nejasnu opreku koja je iziskivala dosta vremena i češćega susretanja, da se na nju privikneš i s njom da se izmiriš. On, starac, sa gustom prosušanom bradom, u domaćem narodnom odijelu, sa crnim kratkim turom, sa zlatom izvezenim sarukom na glavi, i sa kratkim, lisičjim krznom postavljenim ćurkom, opasan pojasom iz

Digitized by Google

Tripolisa, u laganim cipelama, na koje su bile nazute galoše, dojimao se neobično i domaćeg svijeta, a nekmo li stranca. Gledajući tu radnju iz vana čovjek bi očekivao, da će u njoj sresti šefa, uslužna i gipka, besprikorno obučena po najnovijem kroju, čija te se poslovna uglađenost do neprijatnosti dojimlje, a sad eto, pred tobom se ispravila suha, jaka pojava, neobična unutarnjeg sklada i neke svoje naročite nadmoći, koja ničim ne vrijeđa, a ipak je tu.

Čim Orhan stupi u radnju njihove se oči sukobiše, ruke im se istovremeno dotaknuše čela, kao na pozdrav, i sin sjede na očevo mjesto, a otac se izgubi u radnji. Posao se nastavi sigurnim tempom i odmjerenim ritmom.

U radnji je bilo nekoliko glavnih kupaca. Tamo iza stupova u tamnijem dijelu radnje, među topovima štofova i raznovrsnih tkanina, nad kojim su visjela o stup obješena odijela, zimski kaputi, kabanice i radničko rublje, kupovao je neki stari zanačija sinu odijelu. Oblačio je on njega u svemoguće dječije kaputе, oblačio ga i svlačio i nikako nije mogao da mu nađe nešto s čime bi bio i on zadovoljan. Pred njim je stajao pomoćnik, ozbiljan i krut, razastirao bez prestanka odijela i kružio očima po čitavoj radnji kao da ište od nekoga pomoć. Ali zanačija ne popušta. Traži već i deseto odijelo a nijedno ne kupuje. U njegovoj zgrbljenoj pojavi, sa oblim, u luk savinutim leđima, u njegovim hrapavim, čvorugavim rukama, što sa strašću primaju i sa oklijevanjem vraćaju ponuđenu robu, u njegovoj neodlučnosti, u sapetoj mu volji očitovala se sva težina krvavo zasluženе pare koju eto mora da iz ruku ispusti.

Na lijevoj strani, odmah uz malu, u stakla ograđenu kancelariju, birala je neka dama svile za oprave. Ona se ogrtala u duge raznobojne šlepove stupajući gore dolje sa koketnim smiješkom i cupkavim koracima, kao paunica, i tresući svojom kratkom, bujno razasutom kosom zabavljala mlada, zalizana i neobično uslužna pomoćnika. On je, zauzdan poslovnom stegom, izricao pritajene i dvomislene izraze poluposlovna, a poluprivatna značaja: »Samo vi možete nositi ovakove boje! Samo vaša privlačivost može porasti u takovoj opravi! Samo vama mogu to da preporučim . . .«

Na pregibu, iz jedne strane u drugu, ondje gdje se prostor lomio u pravilno zaokruženoj crti i skretao na desno, na samome laktu otvarao je treći pomoćnik kutije sviju oblika i boja i vadio iz njih čipke, čarape, pantlike, svilice i sve moguće ukrase ženske mode i ženskoga pribora. Uz toga pomoćnika stajale su dvije dame okrenute leđima prema kasi, za kojom je Orhan sjedio. Starija je vadila čipke, mlađa ih odabirala. Obje su dame bile vanredno raspoložene, naročito mlađa. Ona je svojim zvonkim, razigranim i neobično prijatnim smijehom pratila svaku riječ starije drugarice, a u tome se smijehu trzalo njezino prekrasno tijelo, isklesano kao iz kamena. Pravilna leđa spuštala se prema bokovima u dvjema mekim linijama sa strana, a te su linije padale jedna prema drugoj kao da će se negdje oko pasa sresti i stopiti u jedno . . . u nježan i zaobljen struk. Iz tih leđa prema gore razvila se obla i jedra ramena i slijevala se sa nagom oblinom tamnoputnih ruku, koje su svojim pregibima, meko salivenim mišicama i dražesnim laktovima, što se svaki čas probijali kroz punačku

Digitized by Google

put, uzbuđivale najtrezniju svijest. A onda prema dolje, iz uskog struka, razvijali se jaki i široki bokovi, na kojima su jedrine uzrujavale krv, a bedra i noge zaustavljale dah. Iz svega toga strujala je mladost, čar krepkoga tijela, produhovljena raskošnom ljepotom i ljupkom bogatom svježinom.

Njezina drugarica (žena višeg činovnika u gradu, koju je Orhan odmah prepoznao) svojim zaljubljenim pogledima i pomoćnik svojom strogom, i nekuda svečanom ozbiljnošću odavali su jasno pritajeno gotovo pobožno udivljenje djevojci, koja se tako mnogo i tako neobuzdano rasmijala.

Orhan je nije poznavao, ali je po njezinom ponašaju, po njezinim kretnjama i slobodnom smijehu naslućivao, da je strankinja, prijateljica, ili rodakinja starije dame, koja joj je došla preko ljeta u pohode na odmor. Sijedi Arslan-aga promatrao je podjednako sve tri ove grupe i nijedna ga nije naročito zanimala. Taj čovjek, koji je muškarcima gledao oštro i porazno u oči, a pred ženama se uvlačio u se i nekuda se sakrivao vas u svoj čudni, nepristupačni svijet, kao jež u svoje igličavo krzno, on je takovim ponašanjem i takovim postupcima iskazivao svojim mušterijama poštovanje, prezir ili strah, nepoznato šta. On pristupi naglo pomoćniku što je dame dvorio i davši mu znak da pomogne drugu, koga je zanačija mrcvario, otpoče sam da ih poslužuje. U grupi se promjeni raspoloženje. Djevojka prestade da se smije i sasvim zamuknu. Njezina starija drugarica prebirala je sama stvari i vodila razgovor. Djevojka se nije u njeg uplitala.

Arslan-aga je gledao mirno i postojano u svoje čipke i nijednim pokretom da bi odao kakvo jače interesovanje, šta više njegovo strogo, gotovo ledeno lice, postalo je još ukočenije, a njegov pogled, uprt samo u jednu točku,, još tvrđi i nepomičniji. Orhan je opazio da mu nepoznata djevojka sa dubokim zanimanjem gleda u oca i da je zato tako naglo umuknula. On se jače udubi u taj novi prizor, a časoviti mu smiješak zatitra oko usnica ko lagana poruga. Na jednom se djevojka nagnu svojoj drugarici i upita glasno, da su je svi čuli u radnji:

— Tetka, jeli ovo Turčin?

Nasta neugodna šutnja. Dama se okrenu i odgovori joj ozbiljno, gotovo prijekorno:

— To je gospodin Arslan-aga, Silva.

Silva se ne smete, nego uskliknu sa djetinjom radošću i pljesnu svojim krasnim ručicama.

— Gledaj, tetka, kakav mu je divan prsten na desnoj ruci! Mora da je vrlo skupocjen!

— Ali Silva molim te.. korila je tetka. Arslan-aga koji je sve to mirno saslušao, a da nije upro ni jedamput pogled ni u jednu od njih, raširi prste na ruci, pogleda naglo prsten, skide ga sa ruke i pruži ga Silvi i ne gledajući u nju.

— Izvolite, molim.

— Šta? Začudi se Silva.

— Uzmite to ako vam se sviđa.

— Ali Arslan-aga? ... umiješa se tetka.

— Ne! odvrati Arslan-aga. — Ona ga je zaželila i ja joj ga poklanjam.

Digitized by Google

Silva sva pokunjena primi prsten neimajući snage da odbije stara i darežljiva gospodina. A onda se okrenu tetki i prošapta tiho:

— Kako je to čudno, tetka!

— Platiti molim — reče tetka sva crvena i poče se okretati desno i lijevo. — To nisam trebala doživiti od tebe! — Korila je neprestano ispod glasa Silvu i nije znala šta bi započela.

U čitavoj radnji nasta neki čudan odnos među ljudima, osjeti se neka važnost dana i svečanost trenutka. Taj prsten je bez sumnje manje vrijedio od one cijene, koju je sada dobio.

— Kako da vam zahvalim! — pitala je neprestano Silva i ne slušajući prijekore tetkine.

Starac je mirno vraćao preostale stvari u kutije, zaklapao ih i stavljao u rafe, kao da je za njeg sve svršeno i kao da ne želi više da o tome misli a kamo li da govori.

— Molim platiti! — ponavljala je tetka.

— Platite to mome sinu! — reče Arslan-aga i nehajno pokaza rukom prema onoj strani, gdje je bila blagajna.

Silva se trže i naglo se okrenu onamo, kamo je upirao Arslan-aga prstom. Orhan je gledao u nju odlučno i mirno. Ronio je pogledom duboko u njezine oči, kao da je želi prisiliti, da ponikne zemlji. Djevojka je postajala sve ljepša i ljepša. Punane grudi pravilno se dizale i spuštale, kao dva živa podjarena plamena. Velike oči, lagano osjenčene dugim trepavicama, sijevale su kroz njih kao dva krupna crna bisera kroz svilena presma. Orhanov je pogled postajao sve studeniji, sve hladniji, kao da se u njemu javljala neka otpornost, neko unutarnje bježanje od samoga sebe i od te djevojke, što sad pred njim stoji. A ona? Obučena u laganu ljetnu opravu, čvrsto skrojenu uz obline tijela, zasutu crnim krupnim kolutovima po svjetloj i providnoj svili. sa crnom bujnom kosom, koja se sklisko previjala na zatiljak, sa vratom bijelim kao u labuda, sa podvoljkom koji joj poput malog punanog grozda, visio pod bradom ,ona je ličila na ženu, uronjenu na trenutak u crno, zapjenušeno more i na ženu koja sada stoji pred njim, svježa i studena, kao da je malo prije okupana.

Bilo je to dijete mora, očiju punih sunca i oblika prepunih života, čvrsta i sjajna, kao bronza, sa crtama mekano urezanim kao da su izvađene iz dna ljudske duše koja sanja o njima.

Orhanovim mozgom prostruji nenadan i neobičan upitnik: Gdje sam ja nju vidio? Na slici, na platnu, u romanu, u životu, snu ili na javi? Gdje sam ja nju vidio? Taj dragi stid poražene ženke, tu svijetlu rumen na prekrasnom licu, te krupne trepavicama osjenčene oči, taj vedri smijeh što je malo prije ozvanjao radnjom, tu divnu uzvišenu ljepotu, ozbiljnu i nenametljivu, raskošnu i blještavu, gdje sam ja to vidio, gdje sam ja to čuo? I više nego njezina ljepota okupi ga taj čudni nenadani upitnik.

Rastvorenih očiju u kojima se u dvije tačke zbio sav mrak mora, sva vedrina juga i svo sunce našeg neba, ona je neprestano gledala u njega sa ljepotom koja ništa ne traži, a koja ipak poražava. Činilo se tako, kao da ta ljepota ne zna čak ni to da uopće postoji, toliko je bila skromna, nenametljiva i pritajena. Njihovi su se pogledi dugo tako izmjenjivali i dugo se ispitivali. Najednom ona, ne promišljajući dugo,

Digitized by Google

pristupi k njemu i on istom tada primjeti na njezinim grudima velik crven cvijet koji ih je dijelio u dva uzbibana vala. Orhan se sabra i ustade:

— Šta želite? upita.

Ona hitno nemirno izvadi crveni cvijet i pruži ga govoreći brzim naglaskom i opojnom lakoćom:

— Uzmite taj cvijet! Dobrota za dobrotu. Prsten, koji mi je dao vaš otac, vrijedi za me isto toliko koliko i ovaj dar, što ga vama dajem. Uzmite ga.

Orhan je bio nepomičan. Stari Arslan-aga je znao šta to znači. Shvatio je potpuno djevojku i nije se smeo. Bilo je u njemu i ponešto straha, da sin ne podlegne tome lijepom čudu i da se onda ne zaljulja ono čvrsto carstvo u njegovoj kući, koga je on tegobno i dugo od temelja gradio. I zato djevojčinoj osveti podmetnu on sebe. Izađe polagano iza pulta i pristupi djevojci i, tonom koji je zvučao ponešto mladenački, a ponešto prigušeno i staračkí, zatraži cvijet od nje:

— Oprostite, gospođice, vašu je nagradu zaslužio otac, a ne sin.

Silva pogleda u njega nepovjerljivo i uvriježeno. Pred njom je stajao starac, visok i mršav i gledao u nju poštenim i ljupkim pogledom, gledao ju onako, kako prvi puta u životu gleda tuđu ženu i ona se smiri. Njegov glas, njegova pojava i njegove dobre plemenite oči uliše u nju povjerenje i ona to shvati kao da je starac spasava iz neugodna položaja, u koji se zaplela. Ona mu prikopča svojom malom i okretnom rukom svoj crveni cvijet na krzneni okrajak njegove libade.

Ta delikatna i nemirna scena puna malih prikrivenih sukoba završi se u radosnom smijehu i oni se oprostiše. U radnji poče iznova običan i ustaljen tok života i posla. Arslan-aga je i dalje prolazio radnjom suvereno i svečano, kao čovjek, koji je otklonio opasnost i spasio svoju čast i svoj stari okorjeli ponos.

STANISLAV ŠIMIĆ:

KNJIŽEVNIČKA SAVJEST

Omražen je u nas književnik koji ima svoja vlastita osjećanja i misli, dotično koji se usuđuje, da ne posuđuje mišljenje od priznatog javnog *mišljenja* koje je možda i puka zabluda. Kao narodni običaji, koji prelaze od koljena na koljeno, tako se i glupost čuva i poštuje. Čovječja ljubav prema samom sebi mami ga, da bude omiljen, i zato je u nas rijetko koji pisac savjestan. Društveni ugled imati: treba se ugledati u društvo. Ugodnost bogatog življenja, što jedino žele tijela, u kojima su slabi duhovi, cilj je duhovnoga rada većine hrvatskih i srpskih pisaca. Slava i društveni položaj u sadašnjosti obično su duhovne zaostalosti i ne zadovoljavaju zahtjevima koje postavlja suvremenost i sloboda duha. Kad ne bi bilo tako: Antun Gustav Matoš i Antun Branko Šimić bili bi autoritetom, koji zaslužuju, primorali da im bar poslije smrti ne onemogućavaju zapise njihovog užasavanja

Digitized by Google

nad kulturom i životom doba, oni i onakvi, čiju sam nevrijednost izrazio u rečenici pred ovom; i u kojoj rečenici je logično sadržana spoznaja: nepopularnost prave vrijednosti A. G. Matoša i A. B. Šimića, jer su imali duha, to jest ljudske sposobnosti da pronalaze istinu, da idu za njom i propovijedaju je bez obzira da li ona kome koristi ili škodi. Ne pokoravajući se praktičnom razumu oni su uvijek stremili k pravednosti.

Zato se lani 1929. nije nitko našao da bar zabilježi petnaestgodišnjicu Matoševe smrti, smrti kakva se prije nje nije dogodila u hrvatskoj literaturi, jer je Matoš autor najbolje proze i stihova našega jezika; zato nijedno ime, na koje je on pisao pisma (ulomke o tadanjoj situaciji kulturnoj i svoja mišljenja o pojedinim ljudima) ne označuje čovjeka otvorenog i iskrenog, koji bi ta pisma publicirao, a da ih ne bi cenzurirao prema svojoj građanskoj savjesti.

Naši književnici upotrebljuju svoj duh u svrhu koja nije njegova svrha. U svrhu nečijeg društvenog ugleda, materijalne koristi ili drugog čega niječu i onemogućuju istinu. U književnosti se ponašaju *na način* koji je savršeno opečan nastojanju duha. Velim *na način; način* tu znači *taktika* pomoću koje oni postizavaju slavu ili korist. Da su to posve protuduhovne nepodopštine ne treba objašnjavati ispisivanjem mnogih dokaza. Dovoljna je jedna jedina riječ, koja je već spomenuta, jer se iz jedne prave riječi može razumjeti i saznati više nego iz stotinu opisivajućih. (Dakako, treba riječi znati razumijevati.) Ta je riječ: *taktika*. Ona znači ponašanje nekoga tko hoće da ostvari svoje izvjesne ciljeve u praktičnom životu, recimo, u politici: politici narodnoj ili svojoj *ličnoj*. Dakle politika, praktični život je ono u čem je taktika potrebna i važna. Taktika i politika su zapravo jedno te isto i duhovnim smjernicama suprotno, jer se vrše samo radi koristi, a pjesništvo i sve ostalo što duh stvara bori se samo za istinu i pravednost. Činjenice iz naše kulture koje se ne slažu s etikom i s duhom, nisu malobrojne i neznačajne; one su i svagdanje i traju u glavama građanskoga kova kao idealne. Ništa nije običnije nego da se neimaštine i slaboće talenta nadomještaju defektima karaktera. Građanska savjest ne dopušta da duh bude neovisan. Iz neimaštine duha u ljudi razvija se sve što je protiv njega: ne priznaju ga u koliko ga neko drugi ima, ili ga zamjenjuju lažima jer ga ne spoznaju. Kome je više stalo do ličnih ili društvenih odnosa s nekim nego do duhovnog nastojanja, toga se može u ime duha samo prezreti. Duhovna, umjetnička, filozofska savjest je bitna potreba onome koji hoće da stvara, misli, određuje u smislu duha i istine. Duh je u samom sebi čudoredan i istinit. Tko ga više ima više je čovjek. Čovječnost je duhovnost. Kada se netko u literaturi ravna po građanskoj savjesti i moralu (koji je uglavnom stvoren radi interesa, on je taktika) jasno je, da je tu talenat slab ili nikakav: egoistički i zli nagoni ljudske naravi jači su tu od duhovne sposobnosti. Osjećaj i spoznaju istine nisu kadri takvi ljudi imati i duhovna savjest, koja je jedina prava, u koliko je oni imaju, pokvarena je građanskim moralom, i zato su nesavjesni na području duha. Književnik je čovjek sa stvaračkim moćima i neobuzdljivim etičkim nagonom i zauzimlje svoj duhovni stav prema svim pojavama u svijetu ukoliko su mu kao život poznate. Taj stav

Digitized by Google

može biti određen samo prema pojmu savršenstva čovjeka. Samo o tom pojmu može biti ovisan duh pjesnika; dakle: neovisan, jer je taj pojam vječno vrijedna ideja samog duha, on je sami duh. Jedino duhovna neovisnost o pojedinim zbiljskim situacijama i shvaćanje svijeta i čovjeka u smislu sveopće istine može stvoriti umjetninu koja je i etički dobro djelo. Jedinstvo umjetničke i etičke snage to je umjetnik. Bez toga jedinstva ne može se on ni zamisliti. Jedan od najslavnijih lirskih pjesnika u nas (dakle u onih koji nemaju palače, pa im je bogatstvo i kolibica) reče jednom prilikom da su primitivni i necivilizovani, možda i poludivlji žitelji jedne države s onu stranu Sredozemnog mora, marva, koju bi trebalo uništiti! Na to sam ostao zabezeknut: ma da je to zločinačka izjava jednog čovjeka u *životu*, a ne nedjelo u njegovim djelima, (u kojima, uzgred budi rečeno, ne misli i ne osjeća potpuni čovjek očiju otvorenih na što više životnih problema) ipak je ona izraz njegova duha, to jest misao; jer kakva je razlika misli ako je tko propovijeda od misli ako je napiše? Tek ta što je napisana, možda se dalje i više čuje. Pjesništvo je jedna forma stvaralačkog duha i ono kao takvo mora biti etično. Ali kad su lirski produkti toliko malo životni i stvarni, da se u njima ne nazire nikakav nazor na svijet, osim lirski — ako su zbilja lirika — kao što je slučaj kod tog spomenutog čovjeka, koji ubički misli, — pitanje je, da li ta poezija može dati etički pravo svom autoru da ima naziv: pjesnik.

Kritičar koji stvara kritike, to jest umjetnine, za koje su mu pobude djela drugih pisaca mora imati svojstva koja mu ne dopuštaju da ima obzira ličnih i društvenih, niti smiju njegovim mislima da upravljaju stvari koje su se slučajno u životu desile nezavisno od književnog posla o kom on hoće da izriče svoj sud. Nema razlike između umjetničkog posmatranja života i umjetnine. U oba slučaja svrha je stvoriti umjetničko djelo. Veličanje loše pjesme nije umjetnost jer takva kritika laže. Isto vrijedi i obratno: kad neko dobru umjetninu kudi. Događalo se takvo kuđenje ili veličanje svijesno ili nesvijesno, dotično zbog nemoći kritičara da shvaća i stvara, njegovo nevaljalstvo ne može se oprostiti. Ako neko čini kritičke nepodopštine sam ili ih hotice ili nehotice, direktno ili indirektno pomagao, ili, ako neko svojim položajem smeta da se dobra kritika publicira, a loša je, štaviše, o tom istom djelu objavljena, taj je imalac svih mana, koje loš i nikakav pisac ima.

Ako urednik književnog lista ne će da u njemu objavi kritiku kritičara koji njome ne priznaje umjetničkih sposobnosti pisca, kojega kritizira i kojemu time, možda, poništava nezasluženu slavu u literaturi, — a isti urednik smatra tu kritiku dobrom, ili joj, ma kako se ona ne slagala s njegovim mišljenjem ne može sa stanovišta autora ništa prigovoriti, onda on smeta razjašnjavanje pojmova u literaturi i time joj samo škodi. Potsjećati se, u povodu takvog slučaja na misli izrečene u predašnjim rečenicama ovoga članka o smislu duhovnog djelovanja — to je osjećati urednikov postupak kao neknjiževan.

Slučaj se takav desio s člankom, u kojem autor, Antun Branko Šimić izriče svoj kriterij o pjesmama g. Gustava Krkleca.

Digitized by Google

Taj članak A. B. Šimića (objavljen u prošloj svesci »Književnika«) nije prva forma, u kojoj je on izrekao negativno mišljenje o djelima g. Krkleca. Već je u kritici o Vladimiru Vidriću, izišloj 1922. godine u »Jugoslavenskoj Njivi«, upozorio na Vidrićevog imitatora g. Krkleca, koji je žestoko uvrijeđen time, reagirao dugačkim feljtonom u »Obzoru« braneći Vidrića s namjerom da zaštiti sebe A. B. Šimić je tada, ukoliko znam, prviput napisao o g. Krkleu čitavi mali članak i objavio ga u »Obzoru« kao odgovor na obranu Vidrića. Bio je kratak, odrešit i otmjen u tom prikazu o Vidrićevu branitelju promećurnog i prevrtljivog karaktera.

Već prije tog uzgrednog događaja, u decembru 1921. i u početku 1922. god. počeo je i dovršio dugačku raspravu o čitavoj pojavi g. Krkleca u literaturi.

Na to je bio potaknut prepirkama u zagrebačkoj štampi i kavanama, koje je izazvao u proljeće i ljeto 1921. roman *Beskućnici,* i nečuveno tragikomičnim otporom g. Krkleca protiv napadaja na taj roman. Tako je u *Jugoslavenskoj Njivi* vratio nekim kritičarima pisac *Beskućnika* »milo za drago« shvaćajući da je to njegovo djelo nevrijedno samo zato, jer ga takvim proglašuju »iz zlobe i zavisti« njegovi recenzenti, oni da ga hoće pošto poto da »sahrane«. Praveći se mučenikom, autor *Beskućnika* piše taj odgovor »iz groba« kamo su ga »neprijatelji« pokopali i potpisuje se poda nj: † Gustav Krklec. Sve u svemu: nevjerojatno tragikomična situacija. Nju je A. B. Šimić bio također prikazao, da tako upotpuni studiju o Krklecu, ali mu se činilo nepotrebno, da u umjetničkoj kritici govori o mrcu, koji piše iz groba, kad je već i onako rekao svoj sud o njegovim stihovima. Stoga je ispustio iz članka (koji je u *Književniku* objavljen) gotovo trećinu koja se odnosila na spomenute stvari. Ta radnja nije rađena i izrađena radi lica o kom je napisana. G. Krklec je kritičaru poslužio samo kao primjer pisca u hrvatskoj literaturi, kojega drže veličinom zbog neumjetničkih vrlina, koje su osobito u to vrijeme vrijedile kao vrline dobre lirike. U vrijeme godina 1921.-23 pjesnički jezici bili su pometeni. Nitko to nije tako uviđao kao A. B. Šimić. On, koji je već u mladosti sa svojih 18 godina, godine 1917. počeo pisati modernistički i buniti se protiv uobičajenog mišljenja o umjetnostima, spoznao je svu književnu zbrku što se zbila uslijed revolucionarnih umjetničkih činova samog njega i još dvojice. Tako je htjeo razjasniti krivo poznavane probleme novoga u literaturi. Nastala je s tom namjerom njegova ozbiljna i stroga kritika, publicirana u *Jugoslavenskoj Njivi,* o romanu Josipa Kulundžića: *Lunar.* Ne iz zlobe i zavisti, (kako je to tvrdio jednom prilikom g. Krklec koji je uopće sve njegove kritike, nepovoljne o lošim djelima, tako tumačio), nego iz dobronamjernih pobuda za literaturu. Iz svojih kritičarskih stavova, koji su uvijek opravdani i njegovi, izrekao je on sud o Kulundžićevu romanu. Da je bio zlobnik i zavidnik, ne bi bio poslije toga pozvao Kulundžića, da surađuje u njegovom vlastitom listu, gdje je pozvanik mogao pisati koliko hoće. Hoteći dakle razbistriti književnu situaciju i kritikujući pjesničke zablude na stvarnim primjerima književnosti, on je izabrao kao najprikladniju knjigu: *Srebrna cesta,* te sveske pjesama tadašnjih pjesnika gg. Miroslava Feldmana, Tomislava Prpića i još nekih, o

Digitized by Google

kojima započete kritike nije dovršio. Smatrao ih je premalo važnima, a da bi trebalo da ih posebno prikaže, jer je u glavnom svoje rekao o njima, ocjenjujući g. Krkleca. Na kraju rukopisa o *Srebrnoj cesti* napisana je i rečenica: *Nastaviće se o drugim liricima.* Zgotovivši ga, ostavio ga je neko vrijeme kaneći da pokrene svoj vlastiti list i u njem ga publicira. Ta je nakana dugo trajala. Prilikom spomenute obrane Vidrića sa strane gosp. Krkleca predao je A. B. Šimić taj članak uredniku Jugoslavenske Njive, koji je bio voljan da rukopis publicira, ali pod uvjetom, da redakcija stavi opasku, kojom se ograđuje od mišljenja izrečenog u njemu, motivirajući to što je g. Krklec suradnik Jugoslavenske Njive. A. B. Šimić nije na to pristao. Kao suurednik Savremenika s g. Milanom Begovićem, namjeravao ga je u toj reviji odštampati, ali je na nagovor g. Begovića od toga odustao. Tek 1924. god., pokrenuvši konačno vlastiti list *Književnik,* došao je bio čas kad ga je slobodno mogao prikazati javnosti. Izdavši u prve dvije sveske neke rasprave važnije za ideologiju lista kao i u dvobroju (3—4), za petu svesku dolazio je na red taj spis pustolovne sudbine. Ali smrt koja je prestala dopuštati da A. B. Šimić živi, zaustavila je i izlazak pete sveske *Književnika.* Nekoliko je dana prije smrti promucao g. Augustu Cesarcu i meni da potražimo »članak o Krklecu i one pjesme« i da ih predamo g. Krleži neka ih objavi u *Književnoj Republici.* Članak nisam mogao naći. Istom nekoliko mjeseci kasnije jedan gospodin mi ga je dao. On ga je slučajno našao u kući bivše saborнice u Gornjem gradu. Tu ga je u nekim prostorijama, u kojima je radio »Odbor za gladne u Rusiji«, (a gdje je jednu od funkcija vršio i A. B. Šimić) autor zaboravio godine 1924.

U ovo četiri, pet posljednjih godina nudio sam nekoliko puta urednicima zagrebačkih književnih listova tu kritičku raspravu. Svaki je od tih urednika sa dragošću primio moju ponudu jer su predmnijevali, da je to studija o g. Krklecu koja je sigurno različita od svega što se o njemu pisalo, ali i točnija i potpunija. Dok je nisu pročitali, držali su da je nepovoljna ili samo malo nepovoljnija za g. Krkleca nego oni o njem misle. Prevarili su se. Čovjek se prevari kad ne može ili ne će da predviđa. To ne mora uvijek biti njegova mana, jer je prirodno i čovječje. Ali kad tko ima u čemu iskustva jedamput i više puta, pa se u tom ili čemu sličnom ipak prevari, onda je to pomanjkanje sposobnosti prosuđivanja i logičnog zaključivanja. Nije li nekom, tko se bavi literaturom, dosta znati, da A. B. Šimić nije odobravao najslavnijim hrvatskim pjesnicima Nazoru, Vojnoviću, Vidriću, pa da već unapred zna, da će g. Krklecu poreći pjesničke sposobnosti, onda taj ili ne će da misli ili mu nisu jasni umjetnički nazori A. B. Šimića, dotično, osebine koje književna stvar mora imati da bude poezija. (Nitko valjda nije u nas tako određeno i jasno pokazao u svojim kritikama što traži od umjetničkog djela kao on.) Ili su možda držali da će i on, po običaju naših književnika povlađivati nešto nekomu što drugomu kudi. Prevarili su se u svakom slučaju.

Samo za poeziju je taj članak savršeno povoljan; on ne priznaje kriterij nijednog bivšeg urednika *Književnika,* ni g. dra Mate Hanžekovića, koji je najprije uređivao spomenuti list i imao u rukama članak. Ali ni predmnijevanje ni kriterij njihov nije

Digitized by Google

ih smio prijećiti, da ne dopuste u *Književniku* štampanje rukopisa kojeg je napisao jedan od najboljih hrvatskih i srpskih pisaca, a osim toga pokojnik, kojih se, inače, i vrlo neznatni sastavci revno izdaju na javu. Ne može urednik slobodnog lista za duhovnu kulturu zahtjevati, da suradnik misli kao on. Ako može, onda nek dotični misli i govori sâm, a ostali jezik za zube! To je protivuduhovna rabota. Ona se najčešće čini radi društvenih obzira. Društveni su obziri najhladnokrvniji zabašurivači istine. Društveni su obziri najčešće i kritički nazori u hrvatskoj i srpskoj literaturi.

Ne spočitavam gg. bivšim urednicima, da su imali protivuduhovne stavove, o kakvim sam tu izrekao nekoliko riječi. Samo pretpostavljam. Neka se sami sjete što su mislili o objavljivanju te kritike; iz gornjih rečenica mogu saznati kako su se ponašali prema slobodi duha. Ništa im ne predbacujem, jer me zapravo nisu ni obavijestili o uzrocima neuvrštenja. Svaki put su mi ga povratili indirektno, po drugim licima. Bit će kako sam čuo, da su i taktički razlozi bivšeg vlasnika *Književnika* odlučivali o sudbini rukopisa. G. Wiesner bio je voljan da ispuni želju Šimića i donese članak u *Savremeniku*, ali *Savremenik* nije smio postati nepristran i tako počašćen i ponosan jer bi iz njega postao poznat poetski, pametni posao pisca, čiju čestitost u čitavom radu htjeli su i htjeli bi da onemoguće, i ne dadnu joj da se istakne, jer ističe istinu.

Jedan od mnogih dokaza kako su onemogućavali borbu A. B. Šimića protiv književne laži, neka bude — u ovaj čas najznačajniji jer je najočitiji, ma koliko se inače činio sporedan — zgoda sramotna i žalosna u kojoj je demantirana jedna njegova bilješka napisana u *Obzoru* 2. februara 1921. povodom izašašća *Zenita*, kojeg je izdavao g. Ljubomir Micić. Ta bilješka glasi ovako:

> »Zenit«. Predan nam je na oglašenje jedan list koji se naziva — »Zenit«, internacionalna revija za umjetnost i kulturu. Šta je, zapravo, taj »Zenit« i kakva je to pojava, o tom će još biti u ovom listu govora. (Zasada je dosta da se navede: u tom »Zenitu se veli da među dramskim piscima ima i neki imaginarni i brbljavi Shakespeare. Da se tako nešto može da napiše, svakako je potreba da drskost jednog literarnog kommisa dosegne svoj — zenit«.)

I šta se dogodilo povodom toga? — Napisana je u *Obzoru* od 4. februara 1921., u historiji literature jedna od malobrojnih, tome sličnih, nepodopština: pokojni Vladimir Lunaček oglasio je ponovo *Zenit;* navodeći mu sadržaj i završujući ga izjavom:

> Neosnovani napadaj na ovaj list u prekjučerašnjem broju »Obzora« izišao je bez znanja odgovornog urednika.

Ti citati mudrom su dosta, da spozna dokle se došlo u hrvatskoj literaturi. Što vele na to naši književnici, teško je reći. Treba najprije znati kako koji od njih stoji s kojom od tih osoba: dviju umrlih, što je među njima jedino zajedničko, i jedne žive, koja se u literaturi nikad nije rodila, ali je živila na njezinu sramotu. Radilo se o Shakespeare-u ili o idiotizmu, građanska savjest hrvatskih i srpskih književnika pita

Digitized by Google

se samo da li je korisnije ili manje opasno odobravati jedno ili drugo. G. Ljubomir Micić izdavao je tada svoj vlastiti list, a A. B. Šimić bio je u redakciji *Obzora* potčinjen odgovornom uredniku Lunačeku, — dakle neopasan; i Lunaček se je bojao više živog crva koji je proistekao iz Shakespeare-a (personifikacije pjesništva) i po kome gmiže i nasmrđuje ga, nego mu je bilo stalo do Shakespeare-a. Izgleda kao da se Lunaček hotio osvetiti Shakespeare-u za one njegove realizacije ljudske gluposti i pokvarenosti, gdje mnogi može da prepozna i sebe.

Ulogu sličnu Lunačekovoj igraju i sada neki pisci, i to uvijek kao protivnici A. B. Šimića. Lunaček je ustvrdio da je neosnovano užasnuti se nad onima, koji preziru Shakespeare-a. Suvremenici, kojima je stalo do živog g. Krkleca više nego do preminulog zastupnika i branitelja poezije, neka svoje sklonosti pokazuju koliko hoće, istina će jednom ipak pobijediti. Prije ili poslije — svejedno.

VLADIMIR NAZOR:

U BOŽJEM SNU

I sâm ja znam, da ne znam kuda
To idem. — Gazim preko plota.
Izda moja sveđ krivuda
Čak i po ravnom tlu života.
A kakvi bili ht'jenje, znanje,
I pravac moj, i moja meta:
Tajnène su mi sve putanje
Ko i kod zv'jezda i kometa.
... Zalutô sam u carstvo Sanje.
Pa nigdje njive, da dovedem
Svoj plug, pa da je orem, sijem.
I nigdje vode, da je pijem.
I nigdje hljeba, da ga jedem.
Otvorili su za me vrata
Vrt svjetlosti i grad oblakâ;
Al ruka nema šta da hvata,
A ispod mojijeh koraka
Ne tutnji bât po čvrstu tlu,
Da osjetim: jest, ja sam tu!

*

I sâm ja znam, da to što radim
Usrećit ne će čak ni mene.
Od bojâ vrt, a dvore gradim
Od zraka, svjetlosti i sjene.
Šarenu laž Fatamorgane
Pred očma pletem karavane

Digitized by Google

Što ide, ide pustinjama
Života žednim s Kamilama,
A svuda žar pješčanih staza,
I nigdje bunar il oaza . . .
I dok sam dosad samo tkao
San l'jep, ja nisam kopat znao,
Da otmem tlu što ljudma treba:
Kap vode bar! bar mrvu hljeba!
I vidim. — Dok sam budan spavô,
Tuđ meni rad je život davô.
Obukoše me tuđe ruke,
Nahraniše me tuđe muke.
I dok sam neke v'jence pleo
Sve naviše, nad krugom tmice,
Kô grane biljke nametnice
Uz tuđe sam se deblo peo.
. . . Al sad ću s visa tog da sađem.
Svom hljebu nać ću drugi začin.
I niz put nov, na drugi način,
Prohodat ću — da sebe nađem.
. . . Sva tkiva svojih praznih sanja
Razderat ću ko paučinu:
Osjetit hoću svu težinu
Tog moga grubog ljudskog zdanja!
I biti čovjek između ljudi!
Znat što su ljudska glad i žeđa!
Bol braće svoje na dnu grudi,
Na leđma gr'jesi svojih pređa!
Osjetit: sitna čest sam samo
Nečega, čemu bît ne znamo!
Al ipak — dok j'u meni skrita
Moć neka — nit sam između nitâ
U živoj pređi što je tka
Demiurg . . . pa se i ja vijam
Kroz Svemir, živem, trpim, sijam
U tkivu vječnog božjeg Sna!

Crikvenica, II. 1930.

Digitized by Google

ZIMSKO SUNCE

(IMPROVIZACIJA.)

Nasmijani prozori — uličnі feljtoni —
Slušaju: grad se miče;
I kako sa tramvaja pozdravljenje zvoni
Tako kolporter psalme viče.

Vlažne su mrlje sa zabata nestale,
Krmelj je s očiju pala —
Mračni smetljari zadnji snijeg bacaju
U crna zjala kanala.

Sa krovova pline i magla i para —
Ko s poganskog žrtvenika;
Po staklima mnogo je novih šarâ
I začuđenih slikâ.

Golubovi — plave i bijele pahulje —
Nose u kljunu grančice dana;
Po barama žive su lepeze planule:
Predznaci veselih dana.

Ceste se svijetle i elastično pružaju
Ko mokro i napeto uže
Po užetu plešu sunčani koluti
I zimske, procvale ruže.

Nestale tuge i glavobolje
I pala je pečal s lica;
Galame vrapci — svi dobre volje —
Sa telefonskih žica.

Uto su prošle i laskave žene
Što su se ljuljale u noćima;
Idu ko san što nikad ne vene
S plavim tragom pod očima.

Jedan se prozor otvorio i kriknuo —
Ko da su prhnule prve laste.
(Eno, u grabi je jaglac niknuo —
On uvijek iz snijega raste).

Digitized by Google

Po putu bez doma prolazi redar
Modar — i skitnicu tjera;
Gologlav jadnik, a cipele žute:
Putnik bez krova i smjera.

Za njima sad se zaleti pseto
Smotavši rep u spiralu —
Mrko ga gleda kaciga zakona,
Ne zna za proljetnu šalu.

Pa ipak sunce i dalje pleše
Po žutoj, veseloj žici —
I ko da se bolnički prozori smiješe:
To gledaju bolesnici.

Zagreb, 4. II. 1930.

MARCEL PROUST:

VINTEUILEVA SONATA

Mi međutim većinom nismo ostajali kod kuće, već smo odlazili šetati. Kadšto bi gospođa Swann, prije nego bi se presvukla, sjela za klavir. Njezine su lijepe ruke, vireći iz bijelih ili ružičastih rukava, često vrlo živih boja, spuštale na tipke prste s onom istom melankolijom, koje je bilo i u njezinim očima, no nije u srcu. Jednog mi je dana odigrala onaj dio sonate, gdje se nalazi mala fraza, koju je Swann toliko volio. No mi kadšto ne razumijemo gotovo ništa, ako prvi puta slušamo čiju složenu muziku. Meni se ipak, kad su mi je kasnije odigrali još dva-tri puta, činilo, da sam je potpuno shvatio. Zato se s pravom govori »slušam je prvi puta«. Kad uistinu ne bismo ništa razumjeli pri prvom slušanju, kao što se to vjeruje, to bi nam i drugo i treće slušanje bilo prvo, te bismo jedva što razumjeli i pri desetom slušanju. Naime ono, što prvoga puta nedostaje, nije razumijevanje, već pamćenje. Naše je pamćenje u odnosu prema složenosti utisaka, s kojima se susreće, dok slušamo, vrlo maleno i tako kratko, kao pamćenje čovjeka, koji spavajući misli na hiljadu stvari, koje naskoro zaboravi; ili je pak ono kao pamćenje podjetinjalog čovjeka, koji se ne sjeća onoga, što mu je minutu prije rečeno. Ono nije sposobno, da nam neposredno pruži sjećanje na te mnogostruke utiske. Sjećanje se u njemu stvara malo po malo, a što se tiče djela, koja smo dva-tri puta slušali, u tomu smo nalik na đaka, koji je prije spavanja višeput prošao zadaću, vjerujući da je nije naučio, no sjutra je ujutro znade napamet. Samo što ja do toga dana nisam nikad čuo te sonate: ondje, gdje su Swann i njegova žena vidjeli neku jasnu frazu, od moje je percepcije bila ona vrlo daleko, kao i ime, kojega se uzalud nastojimo sjetiti, nailazeći mjesto njega na prazninu, prazninu,

Digitized by Google

iz koje uru kasnije izbiju i bez naših misli slova, uzalud tražena u početku. No mi niti odmah pamtimo uistinu rijetkih djela — a to mi se dogodilo kod Vinteuileve sonate — niti u njima uočimo najprije što drugo do li manje vrijedne dijelove. Stoga sam se varao, kad sam mislio, da mi djelo ne sakriva više ništa u sebi, otkad mi je gospođa Swann odigrala najčuveniju frazu sonate, zbog čega se dugo vremena nisam trudio, da je ponovno slušam (bio sam tako nerazuman kao oni, koji se ne nadaju, da će osjetiti divljenje pred Sv. Markom u Veneciji, jer im je tobože fotografija otkrila oblike njegovih kupola). No kad sam čuo cijelu sonatu od početka do kraja, ostala mi je gotovo sva nevidljiva, kao spomenik, koji u daljini i magli pokazuje vrlo slabo svoje dijelove. Odatle i potječe ona melankolija, koja se veže uza spoznavanje takovih djela, kao i svega onoga, što se ostvaruje u vremenu Jedva što sam otkrio ono najskrivenije u Vinteuilevoj sonati, a već ga je odvukla navika izvan dohvata moje osjećajnosti, te je počelo da odmiče i bježi od mene ono, što sam u njoj najprije razabrao i zavolio. Kako sam pak mogao voljeti samo u vremenskom slijedu ono, što mi je ta sonata pružala, to je nikad nisam cijele posjedovao: ona je bila nalik na život. No takva remek-djela, od života manje varava, ne pružaju nam u početku ono, što je najbolje. U Vinteuilevoj se sonati zasitimo najprije onih ljepota, koje smo najbrže otkrili; tomu je bez sumnje uzrok taj, što su se one najmanje razlikovale od onih, koje smo već poznavali. Ali kad se one udalje, nama preostaje da volimo tek neku frazu, kod koje nas je previše novi red samo zbunio te nam je tako sačuvao neotkrivenu i nedirnutu pa nama istom tada prilazi posljednja ona, pred kojom smo svakog dana prolazili ne znajući je, a koja se bila sačuvala i snagom svoje ljepote postala nevidljiva i nepoznata. No zato ćemo je i napustiti posljednju. Volit ćemo je više od ostalih, jer smo trebali i više vremena, dok smo je zavoljeli. Uostalom, vrijeme, što ga tko treba — kao i ja za tu sonatu — da prodre u dublje koje djelo, samo je prikraćenje i simbol godina, često i vjekovâ, koji moraju proteći, dok publika uzmogne zavoljeti koje uistinu veliko remek-djelo. Tako se možda pita genije — želeći da izbjegne nezadovoljstvu masa — ne bi li trebalo da djela, pisana za potomstvo, i čita samo ono, budući da suvremenicima nedostaje potrebne udaljenosti, kako je to i kod slika,koje nalazimo lošima zato, jer ih prosuđujemo iz prevelike blizine. Zapravo su uzaludne sve kukavne opreznosti, da se izbjegnu krivi sudovi: njima se ne da izbjeći. Genijalnom se djelu ne divimo odmah i stoga, što je njegov pisac neobičan i što je na njega malo ljudi nalik. No njegovo će djelo ipak samo po sebi — oplođujući rijetke duhove, sposobne da ga razumiju — učiniti da se oni razvijaju i da se množe. Beethovenovi su kvarteti (XII, XIII, XIV i XV) trebali pedeset godina, da stvore i uvećaju svoju publiku, ostvarujući tako progres — kao i sva remek-djela — ako i ne u vrijednosti umjetničkoj, a ono svakako obzirom na društvo, danas uvelike sastavljeno od onog, čega nije moglo biti u vrijeme, kad se djelo pojavilo, t. j. sastavljeno od bića, sposobnih da ga vole. Što nazivamo potomstvom, to je potomstvo djela. Djelo treba da samo od sebe stvori svoje potomstvo (ne vodeći računa o genijima, koji u istoj epohi mogu paralelno pripravljati za budućnost bolju publiku, kojom će se oko-

Digitized by Google

VLADIMIR BECIĆ: GLAVA DJEČAKA.

Digitized by Google

Digitized by Google

ristiti drugi genij). Kad bi dakle upoznalo tek potomstvo koje djelo, držano u rezervi, ono bi za to djelo bilo samo skup suvremenika, koji su jednostavno živjeli pedeset godina kasnije. Tako mora umjetnik, ako želi da mu djelo pođe svojim putem — a to je bio učinio Vinteuil — da ga ubaci tamo, gdje ima dosta dubine, a to je potpuna i daleka budućnost. Međutim ako rđavi suci ne vode računa o vremenu, koje će doći, t. j. o pravoj perspektivi remek-djela, voditi računa o njemu često je samo opasna savjesnost dobrih. Bez sumnje je ugodno zamisliti u iluziji — kakva je i ona, koja na horizontu sve stvari izjednačuje — da su sve dosadašnje revolucije u slikarstvu ili muzici jednako poštivale neki red, i da se ono, što je neposredno ispred nas: impresionizam, traženje disonanse, isključiva upotreba kineske skale, kubizam i futurizam — strahovito razlikuje od onoga što je bilo prije toga. Prosuđuje se ono, što je bilo prije nas, a ne vodi se računa, da je ono bilo dugom asimilacijom pretvoreno u stvar doduše raznoliku, no ipak homogenu, gdje je Hugo blizak Molièreu. Pomislimo samo na sablasnu neskladnost, koju bi nam pružio horoskop naših zrelih godina, postavljen pred nas u vrijeme našega djetinjstva, kad ne bismo vodili računa o vremenu, koje će doći, i o promjenama, koje ono donosi. No svi horoskopi nisu istiniti: ako smo primorani kod kojega djela unositi u cjelinu ljepote vremenski faktor, uvlači to u naše rasuđivanje nešto isto tako opasno i time bez pravog interesa, kakvo je i svako proročanstvo, čije neostvarenje nije nikako dokaz za prorokovu osrednjost duha, jer ono što stvara postojanje mogućnosti ili ih isključuje, ne mora biti nužno u vlasti genija; mogli smo imati željeznice i avione, a ne vjerovati u njihovu budućnost, ili — premda bili veliki psiholozi — ne vjerovati u dvoličnost metrese ili prijatelja, čiju bi nevjeru predvidio i najosrednjiji čovjek.

Premda nisam razumio sonate, bio sam očaran slušajući sviranje gospođe Swann Činilo mi se, da je njezina igra, njezin češalj, parfum njezinog stubišta, njezini ogrtači i njezine krizanteme dio neke cjeline — lične i tajnovite, u svijetu neizmjerno višem od onoga, u kojemu može razum da analizira talenat. »Zar nije lijepa ta Vinteuileva sonata«? reče mi Swann. »To je čas, kad se hvata noć pod drvećem, kad akordi violine donose svježinu. Priznajte, da je lijepa, u njoj je sva statička strana mjesečine, a to je u njoj i glavno. I nije čudo, što liječenje svijetlom, koje provodi moja žena, djeluje na mišiće: tâ mjesečina čini, da se lišće ne miče. A baš je to tako divno opisano u toj frazi: bulonjska šuma utonula u san. Na morskom je žalu ono još izrazitije: tamo, naravno, slabe odgovore valova čujemo vrlo jasno, jer sve ostalo miruje. U Parizu je protivno; najviše ako opazimo ona čudna svjetlucanja na spomenicima, ono nebo obasjano kao požarom bez boja i olujine, onaj beskrajni prostor odgonetan na različne načine. No toga nema u maloj frazi Vinteuilevoj, kao uostalom ni u cijeloj sonati: ona se događa u bulonjskoj šumi, u grupetu se jasno čuje nečiji glas »Gotovo bi se mogle čitati novine« Te su Swannove riječi mogle kasnije iskriviti moje shvatanje sonate, budući da je muzika premalo ekskluzivna, a da bi posve uklonila ono, što nam se sugerira da ćemo u njoj naći. Ali sam iz njegova daljnjega govora razumio, da je on baš pod tim noćnim granjem različnih restauranata pariške okolice

Digitized by Google

— u njegovoj gustoći — slušao mnogih večeri tu frazu Mjesto dubokog smisla, što je Swann često u njoj tražio, donosila mu je ona granje u redovima, isprepleteno i naslikano oko sebe (ulijevala mu je želju da ga vidi, jer mu se činila njegovim unutarnjim bićem, njegovom dušom); bijaše to cijelo jedno proljeće, kojega se on nekad nije mogao naužiti, jer je bio grozničav i bolestan, a koje mu je ona sačuvala (isto je tako s različnim miloštama, koje se prave za bolesnika, a kojih on ne može da uživa). Za draži, koje su mu pružile neke noći u bulonjskoj šumi, a na koje ga je potsjećala Vinteuileva sonata, ne bi mogao upitati Odetu, iako ga je ona inače pratila isto tako kao i ta fraza. No Odeta je bila pored njega (a ne u njemu, kao Vinteuilev motiv), pa prema tome nije mogla — ma bila ona inače hiljadu puta razumnija — vidjeti ono, što se ni kod koga od nas ne može očitovati »Uostalom, reče Swann, vrlo je lijepo, što zvuk može — kao voda i staklo — odražavati svijetlo. Zapamtite, da mi Vinteuileva fraza pokazuje samo ono, čemu ja u ovo doba nisam posvećivao pažnje. Ne potsjeća me više ni malo na moje brige, na moje ljubavi onoga vremena, ni na išta, ona je sve to izmijenila«. »Karlo, meni se čini, da nije najljubeznije sve što govoriš za mene«. »Da nije najljubeznije? Žene su divne! Ja sam naprosto htio reći ovom mladiću, da ono što pokazuje muzika — bar meni samom — nije nipošto »volja za sebe« ili »sinteza beskrajnog«, nego na priliku otac Verdurin u redingotu u palmariumu Jardin d' Acclimatation. Hiljadu me puta — a da nisam ni izišao iz ovoga salona — mala ta fraza odvela na večeru u Armenonville. Bože moj, pa to je još manje dosadno, nego da idem tamo sa gospođom Cambremer«. Gospođa se Swann stade smijati; »Bit će da je ta gospođa bila zaljubljena u Karla«, protumači mi ona istim načinom, kojim mi je govorila i malo prije, kad mi je pričala o Ver Meeru iz Delfta, kojega je na moje začuđenje poznavala: »Reći ću Vam, da se gospodin Swann mnogo bavio tim slikarom u vrijeme, kad je meni udvarao. Zar ne, Karlo«? »Ne govori koješta i kojekako o gospođi Cambremer«, reče Swann, komu je to mnogo laskalo. »Ja ponavljam samo ono, što sam čula. Uostalom, čini se da je mnogo inteligentna; ja je ne poznajem. Mislim, da je veoma »pusshing«, čemu se čudim kod inteligentne žene. No svi vele, da je bila luda za tobom, u čemu nema ništa uvredljivo«. Swann ostade gluh i nijem, što je značilo, da u neku ruku to potvrđuje, a ujedno je bilo i dokaz uobraženosti. »Budući da te ono, što igram, potsjeća na Jardin d' Acclimatation, nastavi gospođa Swann, hineći da je uvrijeđena, mogli bismo ga uzeti za cilj svoje šetnje, ako to veseli našega mladića«.

Digitized by Google

DR. PAVAO MARKOVAC:

MARGINALIJE

»Voltaire? Kakav Voltaire!
Nama treba toljaga«.
Dostojevski.

Hrvati su glazbeno vrlo nadaren narod, s mnogim mogućnostima, da stvore u muzici tvorevine, kulturu svoje vrsti. No rijetko se kada u historiji tako jasno kao kod nas ispoljilo, od kolikog su značenja milieu i opće prilike za kulturni razvoj neke sredine. Rijetko su kada opće prilike bile toliko nepovoljne za razvoj umjetnosti kao kod nas. Kad je sa Lisinskim bez svake priprave izrasla stabljika naše vlastite muzike, koja je obećavala lijepih i znatnih plodova, oduzele su joj tadanje prilike hrane, svijetla i uzduha. Ta je stabljika zakržljala. Na nju nakalamiše tuđe, ona se naoko i dalje razvijala, ali od svega toga nije bilo ništa, što bi imalo veće značenje. Izgubismo gotovo čitavo stoljeće, i, što je mnogo teže, izgubismo nebrojene žive sile, proizašle iz nacijonalnog pokreta onoga vremena. Sile, koje su za to vrijeme kod ostalih slavenskih naroda ostvarile izgrađenu nacijonalnu muzičku kulturu, sa djelima koja su prešla uže granice i postala važnom svojinom evropske muzike. Tek pred desetak godina krenula je naša muzička tvorba opet onim smjerom, koji joj je pokazao (u nekim važnim crtama). Lisinski. Prekasno. Živimo doduše i danas u eri jakog nacijonalizma, ali taj nacijonalizam danas nije u umjetničkom smislu produktivna ideja poput nacijonalizma na početku prošlog stoljeća. Socijalni problem je danas prevagnuo, za nacijonalizam u umjetnosti nema dostatno neposrednih impulsa.

Nacijonalizam u današnjoj našoj muzici nosi drugo obilježje. On se temelji na iskorišćavanju folklorističkih elemenata iz bogatog blaga umjetničkih tvorevina puka. I to je nastojanje zakasnilo za nekoliko decenija. Ono je doduše i sada donijelo znatne, a naročito za nas vrlo važne rezultate, ali je na nesreću to nastojanje palo u kritično doba svekolike evropske muzike. Stav je današnjih naših kompozitora u tom smislu vrlo težak, budući da je orijentacija u to vrijeme za svakoga vrlo teška, a naročito za one, koji na taj način moraju dvostruko da traže: smjernice tvorbe u našoj sredini i opće smjernice, obzirom na evropsku muziku. Većina utvrđenih muzičkih forma je u raspadanju, tehnika se i izraz preobrazuju. Teško je zauzeti čvrsti stav u tom općem kaosu. A još teža tvorba sa znanjem, da je sve što se danas stvara, prelazno, priprava materijala za kasnije sintetske ličnosti.

Tvorba je uza sve te zapreke krenula pozitivnim putem, konačno je, nakon mnogih poteškoća ipak uhvatila korjena i stavila se na umjetničku bazu. No prilike se u glavnom od Lisinskovog doba nisu promijenile, što više, one su u znatno većoj mjeri loše, negativne. Tada je jedna od glavnih zapreka bila loša politička situacija, apsolu-

Digitized by Google

tizam, koji se direktno obraćao protiv tadanjeg nacijonalnog zanosa i gušio ga. Jaka bi ličnost i tada bila u stanju da ostvari svoje ideje, da je našla potpore u najužem svome krugu. Ali već u ono vrijeme nalazimo zlosretnu činjenicu, da nepozvani i diletanti odlučuju sudbinom naše muzike. Oni uništiše Lisinskoga i sve klice njegovih ideja, održaše se kroza sve tegobe do danas i tako sada stvoriše mnogo težu situaciju nego prije. Današnja nacijonalna tvorba nije u vezi sa političkim idejama, nikakva politička situacija ne može dakle da je koči, da je uguši. Ostaje dakle sva odgovornost na onima, koji u tom našem, nažalost vrlo mračnom muzičkom životu, vode glavnu riječ.

Kod nas je ona »nemo propheta in patria« doživjela kobnu varijaciju: ne samo da umjetnici stvaraoci nisu »profete«, oni ni ne zauzimaju ono mjesto, koje ih ide. Najuvaženija lica, t. j. »profete« su nepozvani, diletanti ili bog te pitaj tko. Oni odlučuju o sudbini naše muzike, oni stvaraju uslove za razvoj jedne mlade grane naše umjetnosti, koja je na sreću toliko vitalna, da se bez tradicije i uza sve zapreke za sada mogla da održi.

Naša novija muzička tvorba datira nekako iz doba svjetskog rata, potisnuvši usred promjene općeg mentaliteta u relativno kratko vrijeme predratnu tvorbu, koja je uz rijetke iznimke vegetirala na diletantsko provincijalnom nivou. U samoj je tvorbi taj nivo nestao. Inače se u muzičkom životu temeljito učvrstio i tako prikaz naših muzičkih prilika mora nužno da bude prikaz očajnog malogradskog stanja, dok svako ozbiljno nastojanje mora da dođe u sukob sa licima, koja su u muzici doduše pigmeji ili još manje, ali po svome građanskom položaju i uplivu drže vlast u rukama. Tkogod je kod nas ozbiljno uočio prilike, morao je zauzeti takav stav, da su ga »vlastodršci« označili negativnim elementom, a njegovo djelovanje rušenjem pod svaku cijenu. Iako dotičnik nije sam zašutio, temeljito zasićen tih prilika, nastojalo se, da ga s više ili manje uspjeha moralno, pa i materijalno oštete. Kamogod se okreneš, nailaziš na te ljude, muzičari od profesije su (naravno, većim dijelom svojom vlastitom krivnjom) nemoćni, javnost je krivo informirana i zacijelo ne bi ni htjela da vjeruje, kakve su te naše muzičke prilike.

Na oko je naime sve u najljepšem redu. Imamo veći broj kompozitora, djela kojih se kadikad i izvode. Imamo operu, filharmoniju, društvo Glazbeni zavod, muzičku akademiju, komorno udruženje, solista, pjevača. Prema vijestima dnevnika ima umjetnosti u obilju, posjedujemo same istaknute talente, hvali se sve bez razlike (osim zaista pozitivnih činjenica i pojava). Sistematski je stvorena potpuna tama i neinformiranost javnosti. Uza sitnu svjećicu, koja rasvijetljuje tu tamu, konture su ogromne, čini se, da ima mnogo toga. No stavimo li uz tu sitnu svjećicu žarulju žarkoga svijetla, otkriva se: Na sve strane svijesna ili nesvijesna laž, naduvene fikcije umjesto realnih vrednota. Ima muzičkih institucija, opernih predstava, koncerata, produktivnih i reproduktivnih umjetnika, kritičara i t. d. A zapravo svuda stagnacija, polovičnost ili neizrabljene snage i vrednote, mrtvi kapitali koji propadaju. Da se sve to sistematski opiše, trebalo bi mnogo prostora. U ovom se okviru mogu prikazati tek neki najvažniji i najmarkantniji momenti, ocrtati tek temeljni uzroci tih prilika. Mnogo će toga dakle

Digitized by Google

biti samo nabačeno, no ipak dostatno da pruži barem približno sliku onoga što jest.

Gdjegod u našim muzičkim prilikama prodremo nešto ispod površine ili uočimo stvari kakve jesu, naići ćemo na pomanjkanje umjetničkog i općeg morala. Počnimo kod same muzičke tvorbe! Velika većina kompozitora ide za spoljašnjim efektom i uspjehom, ne stavljajući si problema, nemajući taštine da riješe artističke ili umjetničke momente u kompoziciji. Jednako o kakvom dubljem idejnom sadržaju tih djela često nema ni traga. Sve se to prikriva frazom i tako nastaju tvorevine, koje je u muzici teže demaskirati, dok bi na literarnome polju doživjele opći fiasko. Rezultat svega toga jest, da uz zaista dobra djela posjedujemo čitavu malu literaturu pseudodjela bez ikakvog značenja, kao što ima u Zagrebu veći broj pseudokompozitora, zapravo diletanata, koji nemaju toliko samokritike, da uvide i spoznaju svoje ograničene sposobnosti. Uslijed slabih ekonomskih prilika, ali i lijepih karakternih osebina, vlada među kompozitorima zavist i zloba. Mnogi od njih ne mogu da vide jedan drugoga živa, jedan o drugome drži da je neznalica, nesposobnjak, diletant. Radi se malo, intrigira to više. Sjetimo li se dubokog prijateljstva, koje je u sva vremena vezalo umjetnike suvremenike, sjetimo li se međusobnog odnošaja kompozitora uza svu oprečnost smjera, u vanjskom svijetu, nepojmljivo je, kako kod nas umjesto zajedničke nesebične suradnje ima samo prepiraka, mržnje i omalovažavanja. Nema ličnosti, nema autoriteta, nema nikakvih krugova kompozitora, svaki nastoji da se izolira, uvjeren, da je jedini on genij. Mladosti, kao nosilice ideala i novih ideja, uopće nema, mladi su ljudi već kao đaci gori nego stari. I tako oni, koji bi trebali da izreknu koju riječ, šute, žive povučeno ili intrigiraju iza kulisa.

Najgore je, da sve to podupiru i indirektno pooštruju ona lica, koja navodno stoje između umjetnosti i publike, naime kritika dnevne štampe. O tome sam i suviše pisao na drugom mjestu, vrijedno je tek zabilježiti da su od 5 kritičara samo dvojica zaista neki muzičari, dok su ostali diletanti u lošem smislu riječi. Ovdje je nemoral najveći. Ne smeta ništa ako je tko i kompozitor djela, koje se izvodi u operi, ali je važno, da je tko njihov prijatelj. Tada se hvali na veliko. I tako u Zagrebu upravo zaslugom te gospode postoji sva sila nekih fiktivnih veličina, koje na temelju tih kritičkih mišljenja vode glavnu riječ, koje si uzurpiraju prava velikih umjetnika i reagiraju na doista stvarne konstatacije o njihovoj spremi i sposobnosti sa prostotom, navikle da budu bezuslovno hvaljene. To vrijedi jednako za korporacije kao i pojedince i institucije.

S druge strane ima kod nas zaista istaknutih djela, koja bez reklame i ne mogu da osvoje mjesto, koje može osvojiti manje vrijedno djelo, jer konačno ipak ima i takvih kompozitora, kojima je indirektna samohvala po novinama odvratna. Ima djela, koja se uopće ne izvode, jer to nekim, za muziku posve indiferentnim licima, ne konvenira.

I tako to ide redom. Čegagod se dotaknemo, smjesta pada lažna politura (ukoliko je ima) i ostane ne samo golotinja nego i gnjilež i šuplja laž. Izrekne li tko jednu riječ najmirnije objektivne konsta-

Digitized by Google

tacije, a nije materijalno i moralno neovisan, dobre će mu njihove veze doskora začepiti usta.

Trebalo bi zapravo iznijeti konkretnije stvari, ali je tegotno dokazivati čisto stručne stvari pred sudom. Ustanovit ćemo stoga jedan drugi značajni momenat iz našeg muzičkog života: šutnju. Šuti se o svemu. O skandaloznim prilikama, o nemoralu, o javnim blamažama, o diletantizmu nekih »uvaženih kompozitora«, o sramotnoj kritici — o svemu. A najgore je, da šuti publika! Imali smo prilike posmatrati, kako je na očigled sviju propadala zagrebačka opera, a i sada ima u kazalištu predstava ispod nivoa: sve stvari, na koje inače publika reagira negodovanjem. Gdje bi inače nastao očiti kazališni skandal, kod nas se aplaudira. Uzrok: opet kritika, koja prema raznim motivima hvali i izričito loše, ako je od potrebe.

Dolazimo do daljnjih posljedica: dezorijentacija publike i velikog broja reproduktivnih a i produktivnih umjetnika. Publika je u pomanjkanju stanovite tradicije i izrađenoga ukusa u relativno znatnoj mjeri ovisna o mišljenju štampe, a ova ne sustaje pred tim, da preko svojih kritičara-diletanata unese što više površnih i neispravnih, pače naumice iskrivljenih mišljenja u javnost. Konačno većinom ipak pobjeđuje zdravi instinkt: *publika ne ide u operu i koncert.* To se onda naziva kriza koncertnog života, konstruiraju se kao draperija i zastor fraze o teškim ekonomskim prilikama, o nekim čisto muzičkim krizama, premda je u biti sve samo rezultat tih jadnih provincijalnih prilika.

Taj upliv ide i dalje. Naše su umjetničke snage i sile neiskorištene. Slušali mi domaća djela ili izvedbe reproduktivnih umjetnika, uvijek je očito, da je samo jedan dio postojećih mogućnosti ostvaren. Djelomice bez sumnje zbog nedovoljne tradicije, zbog nedostatnog školovanja, općeg ambijenta. Ali i zbog pomanjkanja pobude za pravo umjetničko nastojanje.

Činjenica jest, da smo prisiljeni zabilježiti u našem muzičkom životu nazadak.

Prije desetak godina stao se u Zagrebu razvijati zanimivi muzički život. Izvode se domaća djela i veliki broj ruskih i suvremenih evropskih i u koncertu i u operi. Čitava se grupa mlađih naših kompozitora afirmirala sa zanimivim i značajnim djelima, koja su zaista donijela novo, započela novu epohu naše muzičke tvorbe. Izvedbe zaslugom nekih naših istaknutih umjetnika bijahu na znatnom nivou, bilo je mnogo lijepih ambicija, a sve su našle jaki odziv u javnosti! Mnoga su se djela prije nego u evropskim velegradovima izvodila kod nas, naši kompozitori primali su pobude sa sviju strana — ukratko, bilo je općeg napretka, poleta i volje za rad.

Sve je to vremenom jenjavalo. U neku ruku nedostajalo je sistema kod tih priredaba, mnogo je prepušteno slučaju, a uz to se nitko nije mnogo brinuo, da učvrsti osvojeno tlo, odgoji publiku i novi produktivni i reproduktivni naraštaj. Došlo je i lošije ekonomsko stanje, javilo se konačno sve više nepozvanih, koji znadoše postepeno zaposjesti sva važnija mjesta, živeći neko vrijeme od plodova rada drugih lica. Dok se konačno nije gotovo sve izgubilo. Ne treba praviti iluzije. Ni u ono vrijeme nije bilo sve na visini. No bilo je

Digitized by Google

iskrenog umjetničkog htijenja. To opravdava sve manje nedostatke. Danas je upravo to nesebično htijenje nestalo, odstupivši mjesto neumjetničkim ambicijama pod pokrovom umjetnosti. Kriza je dakle nužna posljedica tih događaja, kriza i opasnost.

Ali sve to nije muzičke naravi. Treba se riješiti parazita, treba istrijebiti opći nemoral i onemogućiti rad diletantima i drugim štetnicima, pa će mnogo toga biti bolje. Sistematska bi kampanja bila teška, jer se nitko ne želi eksponirati. Ali treba u svakoj zgodi istaći, tko je krivac stagnacije i propadanja, nazatka i kriza, treba istaći, da nema govora ni o ekonomskim ni o muzičkim pojavama. Močvara prijeti da zatrpa sve zdrave klice. Za sada se još stvara i radi, premda bez pobude, bez pravog priznanja, uz sijaset zapreka i omalovažavanja. Stvar bi bila mlade generacije da stane u obranu onoga što je dosada stvoreno, u obranu prestiža mjesta, koje želi da bude grad, kulturni centar, u obranu budućnosti naše muzike. Sve oštrija kriza je tek kriza morala u tom ogranku naše kulture. Posljedica je toga, da svuda nailazimo na jedno jedino veliko »Selo Stepančikovo« i da je naprosto teško vjerovati u idejni i stvaralački napredak. Naš je muzički život uz rijetke izuzetke zrio za čvrstu metlu. To je današnja situacija. Jedini je izlaz, da se prekine šutnja i metla stavi u akciju.

Muzičari od struke nemaju potrebe, da ustanu protiv sve jačeg prevladavanja diletantizma. Oni koji tvrde, da im je stalo do naše muzike, i prikaze, kakav je ovaj nazivaju rušenjem pod svaku cijenu, nemaju toliko savjesti, osjećaja odgovornosti pred budućnošću, da ustanu protiv tog općeg nemorala, tih crnih prilika.

Na mladoj je generaciji, da čuva ono, što je stvoreno. Na njoj je da stvori teren i bazu za zdravije prilike, koje će same po sebi onemogućiti egzistenciju raznih tipova, isušiti duboku močvaru. Mladi su ljudi uvijek bili pobornici svih velikih ideja, pristaše radikalnih ideja i neprijatelji kompromisa! Ima li kod nas takvih mladih ljudi? Postoje li još lica, koja će dokazati, da je mladost zaista pobornik ideja i neprijatelj mračnoga i odvratnoga. Na mladosti bi bilo, da uzme u ruke metlu, da prekine šutnju!

LUKA PERKOVIĆ:

ROĐENJE DJEČAKA

Poduprijevši se rukama o koljena, sjedi Toma Holjevac u svojem podrumskom stanu i misli. Pored njega na podu zida dvoje djece kućicu od drvenih kockica. Na željeznom se štednjaku grije voda, da se okupaju djeca: ispod pokrovca probijaju uskipjeli vruci i pište po užarenoj čeličnoj daski. Od tih je ishlapljevina zrak u sobi toplovlažan i pada na stvari kao sivkasta paučina. Na Tomino su lice posjedale misli kao pčele na lipovu granu. Od njih njemu šumi u glavi pa se ona spustila gotovo okomito na grudi.

Digitized by Google

... Eto, sedam je godina, što sam se oženio — misli Toma — a žena mi već po peti put trudna. Tu će biti za što se brinuti! Petero djece, žena i on: sedam želudaca na jedne ruke! Život, od kakova neka bog sačuva i njegova najljućeg dušmanina. Žena mu svaki dan plače i kori ga, što nije zapriječio, da dođe do začeća. Uzalud je on tješi i uvjerava, da je to zadnje. Žena — kao žena: cmizdri, jeca, mrgodi se i odgovara, kad je što zapita, kao da je boli zub. Dođe on iz ureda, a ona ga dočekuje umorna od preopterećena tijela, slomljena pogleda i mrka kao dan bez sunca. Sve se nekako boji, da gleda na svoj donji dio trupa, gdje se na začeto klupko sveudilj namotava nit života te ono raste i raste. On joj prilazi nježno, da je udobrovolji, pritisne joj glavu, tešku od briga, na svoje grudi i tepa joj: Ne jadikuj, mamice! Sve će to biti dobro. Za sve će se to pobrinuti tvoj tata... Vidjevši ih djeca tako nježno združene, pritrče im, poobješaju im se o ruke i noge pa svi zajedno izgledaju kao kakvi čvor, koji se na kraju razrješuje poljupcima njegovim i ženinim na dječje čelo ili obećanjem šarene lopte i kićene bebe.

I pošto mu je jedva pošlo za rukom nekako smiriti ženu, jer ju je uvjerio, da će nekoju djecu dati školati na državni trošak, eto ti odjednom nova udarca, kao nož u leđa, podmuklo i neočekivano. Za onu se kuju tamo negdje u hodniku, za Lucu, doznalo istom prije desetak dana, da je još od proljetos u drugom stanju. Sve se do nedavno vješto sakrivala i omotavala o pojasu čvrsto rupcima, da zataška trudnoću. To mu je od nje hvala, što je bio dobra srca pa je poveo sobom u grad, kad je tri godine stara ostala bez oca i matere. Sad ima kada da se kaje za to, što je nije ostavio u onom seoskom smradu, gladu i ušima. Žena ga unatrag deset dana, otkako se to doznalo, hoće da iz kože izagna.

— Ili ja iz kuće, ili ona! Ovdje ne će biti rodilište!

— I ne će! — pristaje uz nju on — Ekspedirat ću ja nju ili u državno rodilište, pa je neka država hrani; ili kući na selo, pa se neka brine drugi stric za nju; ili ću je izbaciti na ulicu, pa neka ide prositi ili se utopiti.

Žena i poslije te njegove spremnosti, da joj ugodi, svejednako siječe jezikom, oštrim kao britva. Ne pita je li kriv onaj, na koga se namjeri, kad joj puhne u glavu.

On tad i sam pobijesni pa udara po Luci šakama, koljenom, komadom drveta, ili što već dohvati.

— Kujo, zar je tebi trebalo pod muškarca, kad i onako tuđi kruh jedeš!

— Nisam ja kriva! Jao! Nisam kriva! — cvili djevojka i bježi ispod udaraca.

— To ti, kujo, možeš govoriti kome drugome, a ne meni — juri on za njom i gađa je u leđa komadom daske. Valjda je sam đavo štitî, kad već nije pobacila.

Eto, u takvom mu paklu prolazi zadnjih desetak dana. Ujutro, čim na noge — svađa; o podne, kad iz ureda na objed — kletve; uveče, kad u krevet — tučnjava i plač. Jesen je već tu i sad se zna: negdje će mu oko božića roditi žena, a i onoj je kuji tada vrijeme. Za svoju ženu predosjeća datum, a za kuju zna po vremenu, kad je

Digitized by Google

kapetan pilio drva. Priznala je, da ju je prevario onaj drvar plavih očiju, brkova i kose. No, to će biti zaista divan božić, kakva još nije imao dosad: na jednoj strani Marija Djevica s Isusom, na drugoj strani njegova žena sa svojim već petim, a na trećoj opet kuja sa svojim štenetom. Ha, ha, baš krasno! I još ga onaj prokleti Židov u prvom katu ne će da razumije. Udara on u veče prije spavanja po kuji kao po vreći, ne bi li rodila nezrelo da joj umre. Ona cvili i bježi na dvorište. Tada silazi Židov Baum, kućevlasnik i veliki trgovac, dolazi pred njegov prozor pa mu se grozi:

— Molim Vas, gospodine Holjevče, da se izvolite moderirati. Ja ne želim, da me sada smeta bilo čija galama u mojem večernjem odmoru. Ja sam navinuo svoj gramofon pa želim, da ga i slušam, a ne da mi razdire uši nekakva životinjska dreka.

— Svaki radi onako, kako mora i može, dragi gospodin Baum Vi ste navinuli svoj gramofon, a ja svoj. Ako Vas smeta moj, smeta bome i mene Vaš.

— Gle, drznika! Još se usuđuje biti neodgojen. Tužit ću ja Vas policiji, da smetate noćni mir svojih susjeda, a osim toga ću Vam otkazati stan — prijeti Židov i odlazi ogorčen u svoj prvi kat.

I taj pakao postaje svaki dan mučniji i grdniji. Treba mu zato silom učiniti kraj. U kući mu kuja ne smije dočekati dana, kad će roditi. On je se odriče Neka ide, kuda je volja. Prije božića desetak dana, kad se bude već vidjelo, da joj je sazorilo, otvorit će joj vrata pa će joj reći: Evo, draga moja, svijet je širok, ajde kuda te oči vode. U mojoj je kući pretijesno. A svoje i sebe nekako će već zbrinuti. Ako je život tvrd, ne smije ni čovjek biti savitljiv kao vrba na vjetru. Ne će mu valjda biti uvijek teško kao što je sada: četiri kata nad njegovom sobom pritiskuju zrak u njoj i tu se teško diše. Odbija se radost od svih stvari kao lopta i pada natrag u dušu, gdje se gubi u moru briga. Tu je pokret spor i mnogoput prestaje prije nego dođe do cilja: segne on za tamburicom, pa odustane, a da je nije ni primio u ruke. Drugom je jutro šareni paun s raširenom lepezom: dođe i kljucne sedam puta o sat na ormariću. Tada je sedam uri. Njemu je pak jutro zgusnuti smrdljivi zrak, koji sjedi kao mora na nejakim grudima djece te ih budi iza sna. Drugom je večer blistava električna žarulja, a njemu je škiljava petrolejka, koja sa zida smrdi dimom petroleja.

Pa mu još neki milosrdnici savjetuju: Budite umjereni, Holjevče! Podnesite strpljivo i taj udarac. Pokažite se milosrdni prema siroti, pa će Vam bog platiti... Da, ovo će platiti! Neka plati onima, koji mu to savjetuju. On ne traži plaće za svoje milosrđe, jer i ne će biti milosrdan. Izbacit će je, izbacit, tako mu krsnoga imena — zaključi Toma neopozivo i prene se iz misli. Pogleda na sat: bilo je tri i po poslije podne. Treba dakle ići u ured. Ustane i priđe k prozoru: na dvorištu mu žena još uvijek vješa rublje na razapeti konopac. Luce joj dodaje pojedine komade, smotane kod izažimanja u neke debele kobasice.

— Mama, ja idem u ured — vikne kroz otškrinuti prozor. Pazi na djecu!

Digitized by Google

Nije dobio odgovora, a nije ga ni očekivao: u zadnje dane govore on i žena bez riječi. Zatim pogladi rukom po licu oboje djece na podu, obuče kaput, stavi šešir na glavu i izađe.

Primicala se zima: najprije polako i bi — ne bi, kao stidljiva djevojka, dok jednoga jutra nije osvanula pred Tominim prozorom bjelja od svake golotinje. On je mogao kroz prozor dosegnuti tu čudesnu ljepotu, na kojoj se vidjelo da je gost na zemlji, no što bi s njom, kad je sve u njemu i oko njega bilo prljavo i ružno. Ona ga je samo potsjetila, da je počeo mjesec prosinac i da treba izvesti odluku.

Žena je ložila peć. Vatru, koja se gasila, oživljavala je ponovno komadićima papira, koji bi planuli i na kratko rasvijetlili utrobu peći, ocrtavajući se crvenom linijom u pukotinama i šavovima dasaka. Djeca su još spavala. Luce nije bila došla iz svoje sobice pokraj hodnika.

— Ja ću je danas otpremiti na selo — prekine Toma jutarnju šutnju, u kojoj je još bilo snenosti i tmurnog neraspoloženja.

— Trebao si to učiniti i prije, a ne oklijevati, kao da će ona sama od sebe otići — reče mu žena, znajući koga on misli.

Toma je otvorio krilo unutarnjeg prozora, da mu posluži za zrcalo, dok sveže kravatu. Rukavom košulje otare debeli noćni znoj stakla. Šarenilo kravate, sastavljeno od crvenih cvjetova na zelenoj površini, nije odgovaralo njegovom unutarnjem raspoloženju. Na zidu je visio otvoren kalendar. S njega se crvenila nedjelja velikom brojkom 9.

Uto je ušla Luce, nesigurno i sporo. Nije znala, gdje da zaustavi svoj uplašeni pogled, jer se u zadnje vrijeme uvijek blizina stričeva odražavala u njoj strahom.

— Danas pakuj i seli — okrene se Toma grubo k njoj. Ja danas imam u uredu inspekciju. Kad se u podne vratim kući, ne ću da te više nađem ovdje. Na selu, kod strica Marka, bit će više mjesta nego ovdje kod mene.

Djevojka je šutila. Ruke su joj visile niz tijelo u slomljenoj crti. koja nije odavala u sebi sposobnosti za otpor. Njezin je trup, iskočivši na prednjoj strani do gotovo ružne nabujalosti, izazivao samilost za to nezaštićeno materinstvo. Ona je stajala nasred sobe bez pokreta i bez smionosti, da što odgovori. Stričeve su riječi u njoj nešto zatalasale, u njoj je nešto bljesnulo kao pitanje »što? kuda?«, no za čas je sve prekinula njegova pružena ruka:

— Na, ovo su ti novci za put.

Kad je već bio gotov da ide, okrenuo se još jednom k njoj s riječima:

— Dakle, ja mislim, da si razumjela što sam ti rekao.

A kad se u podne vratio, nije je zaista više našao. Njegova joj je žena povadila rublje iz ormara, zavezala ga u rubac i u njega još dodala komad kruha i kobasice, rekavši:

— Sve sam ti spakovala pa sad možeš lijepo ići. Već je deset uri. Dok stigneš na kolodvor, bit će vrijeme za odlazak vlaka.

Digitized by Google

Toma je taj dan osjetio u duši olakšanje, kakvo osjeti na smrt osuđeni, kad mu jave pomilovanje života. Spremao se, da dočeka ženin porod s kojim krajcarom u džepu, s kojoj litrom vina u ormaru i s kojom kokoši u drvarnici.

Ali to je spremanje, napeto od briga, prekinulo jedno jutro, pred sam Božić. Još je bio polumrak. Toma se skanjivao, da ustane u hladnu sobu, pa je uživao u toplini ugrijane strunjače pod sobom. Bio se povukao na sam rub kreveta, da ženi ostane što više slobode i mjesta. Uto odjednom netko zalupa snažno na njegovim vratima. On bez oklijevanja navuče na se kaput i ode da vidi, tko je.

— Gospodin Holjevac, odmah ustajte! Imate što gledati — govorila mu je njegova susjeda, udovica Logar, kad je kroz zatvorena vrata upitao, tko zove.

— Koji je đavo? — pomisli Toma pa se vrati odmah natrag, da se obuče bar toliko, da može ili sam izaći na hodnik ili nju pustiti k sebi u sobu.

— A što je ono u vašoj sobici, gdje je do nedavna spavala Luce? — stade da se zgraža susjeda, stupivši u sobu.

— Šta bi moglo biti? Prazna soba!

— Kad bi samo bila prazna! Pa nečije dijete u njoj plače. Ja sam samo zavirila u nutra, kad sam htjela da idem na zornicu. Zamotano je u plahtu i debeli rubac, a pokraj njega nema nikoga.

Toma nasluti nešto, ali mu se stvarnost te slutnje učini preokrutnom i on je ublaži, rekavši:

— Možda je tko došao k susjedima, pa se poslužio mojom sobicom.

Pođe s njom da vidi. On uđe prvi. Kao da mu se glava stala razilaziti: stisne je rukama. Gledao je zaista dijete. Samo mu je glava, velika kao krupnija jabuka, virila iz omotanog platna. Oštar je plač dokazivao, da je živo i da mu po svoj prilici treba samo hrane.

— Pa to je Lucino dijete! Ovo je njezin rubac! — zgražao se Toma.

— Moralo se noćas roditi. Evo, još mu se nije ni kosica dobro osušila — govorila je njegova susjeda, odmotavajući povoje.

— Muško je! — doda.

— A gdje mu je mati? Jao, pa ona nije ni otišla na selo, već se klatarila negdje po gradu, dok je nije stislo.

Uđe i Tomina žena, dišući teško.

— Treba ići odmah na policiju, da je traži — obrati se ona k Tomi.

— No, ta treba da mi dođe u ruke bar pet minuta. Više joj ne bi trebalo.

Bio je to čas tupog straha, u kojem mozak nikako ne može da jasno proradi. Nigdje uporišta za snalaženje pred činjenicom, koja je tako očita, da sama sebe dokazuje, no koja je i toliko strašna, da joj se nenavikla ćutila opiru. Dijete je tu — to je jasno. Dijete je njezino — i to je jasno prema rupcu. No kako je došlo tu? Gdje je ona? Komu ga je ostavila? — to nije jasno

U te se misli odjednom umiješaše koraci, što su se žurno spuštali niza stepenice u podrum.

Digitized by Google

— Tko je to? Da to možda nije ona? — ponada se Toma i za čas mu odlakne pri srcu.

Bila je kapetanova sluškinja, blijeda i prestrašena, kao da ju je tko progonio.

— Jao, gospodin Holjevac! Išla sam po drva u drvarnicu. Vaša Luce visi na špagi. Već je počela plaviti. Još prevrće očima i jezikom. Jao, žurite se, da je skinete!

Toma otskoči sa svoga mjesta kao bačena lopta. Progura se mimo ženu pa zagrabi uza stepenice sve po dvije. Za njim poletiše sve tri žene.

— Uh, uh, kad joj zagrmim u uši, kako će se brzo osvijestiti! Kako će progledati! Uh, uh!

U dvorište se silazilo niz nekoliko stepenica. Toma, kao i svi, kojima se silno žuri, nije silazio jednu po jednu, već dvije po dvije. No negdje u sredini njegova se cipela omače na grumenu leda i on svom dužinom svoga tijela pljusnu na popločeno dvorište kao plivač u rijeku. Žene iza njega odjednom sve tri zavrisnuše.

Prva dospi do njega kapetanova sluškinja. Podigne mu glavu, dok ne prispješe i ostale dvije. S više mjesta na licu bila je oderana koža pa je krv svježe tekla. Žena mu jaučući stade da rubom košulje briše lice. On je stenjao i držao se jednom rukom za glavu, dok se drugom podbočio.

— U kuću, u kuću ga vodimo! Rane će mu nazepsti!

On se, poduprt rukama triju žena, nekako pridignu. Nešto nošen, nešto na svojim nogama, stade da se vuče natrag u kuću. Rane su pekle, a bol je u glavi stvarala maglu gustu i tešku. Uzlazeći, stepenicu po stepenicu, mogao je samo da u toj magli kune:

— Jao! Kurva jedna! Sad još i to zbog nje!

Dr. JOSIP BOGNER:

POLEMIKA OKO HRVATSKE MODERNE

Kao što je dekadentizam bio odlomak simbolizma, tako je »secesija« odlomak impresionizma. Razloživši na drugom mjestu naziv i njegovo porijeklo, istaći ću ovdje samo principe »secesionizma«. Secesija je ponajprije »borba protiv škola uopće«, a zatim »borba protiv škola dosadanje umjetnosti«. Ona nije jedinstveni smjer nego suma tendencija, kojima je zajednički cilj: stvaranje nove umjetnosti i novoga stila. Secesija propagira demokratizaciju umjetnosti, pa je zato i kozmopolitska. Kao ideologiju, secesiju naročito obilježuje opozicija protiv hiperkulture, slijepoga kumirstva klasičnosti. Secesija hoće da umjetnost obogati novim elementima, novim formama: 1. uzimajući elemente od svih naroda; 2 uzimajući ih neposredno iz naravi. Ali osim ovih negativnih strana secesija ima i pozitivne težnje: 1. umjetnik mora imati apsolutnu individualnu slobodu stvaranja; 2. treba ujednostaviti spoljašnje forme; 3. valja sadržaj umjetnosti obogatiti:

Digitized by Google

i 4. umjetnost valja raširiti u sve slojeve pučanstva. Secesiju obilježuje: 1. reakcija protiv konvencionalnosti i 2. reakcija protiv kulta forme. Međutim, secesija nije ostajala samo u okviru umjetnosti i književnosti, nego je svoj opozicioni stav prema šabloni, konvencionalnosti i laži prenijela i na društveni život, udarajući osobito na konvencionalni i lažni moral. Negirajući apsolutnu ljepotu, secesija je negirala i apsolutni moral, i kao što je tražila široko shvaćanje umjetnosti i ljepote, tako je zahtijevala i širokogrudno poimanje morala. Subjektivistička u svojim težnjama — secesija nije donosila ničesa, čega već ne bi istakao impresionizam, ali sa svojim energičnim zahtjevom slobode ličnosti i slobode stvaranja, često i anarhističko-i moralno shvaćenim; borbom protiv šablone; artizmom u smislu izoliranja umjetnosti od sviju neumjetničkih uzora; i napokon sa svojom jasno formuliranom idejom o demokratizaciji umjetnosti, secesija, premda nije mnogo dala, a sa svojim t. zv. »secesionističkim«, eklektičkim stilom upravo dokazala svoju stvaralačku impotenciju, — ipak označuje jednu važnu etapu u razvoju umjetničke misli modernoga čovjeka.

Sve se ove ideje i tendencije odražavaju u hrvatskoj Modernoj, i ako vrlo haotično, ispremiješano i nejasno, i tek zajedno daju pojam Moderne. Ne spada u okvir ove radnje ispitivanje o uticaju izvjesne struje ili ideje na pojedinačnoga pisca, — dosta je podvući, da je hrvatska Moderna bila konglomerat sviju ovih tendencija i puna najvećih opreka. I baš zbog toga, što hrvatska Moderna nije iz konglomerata ovih najrazličitijih i protivurječnih ideja imala snage, da izvuče samo jednu, pa da je onda sistematski razvije; a nije opet imala snage, jer nije imala jakoga vođe; i napokon zbog toga, što svoje »artističke« ideje — izolaciju književnosti od politike i pedagogije — nije umjela jasno da formulira, već ju je u haosu raznolikih ideja i težnja još i prikrila — hrvatska Moderna, kako sam već i naprijed naglasio, daje više dojam »refleksnoga«, injiciranoga gibanja nego li svijesnoga pokreta . . .

Sintetički bi se ipak ideja hrvatske Moderne dala odrediti ovako: artizam, individualizam i kozmopolitizam. Protiv ovih ideja, koje su za hrvatsku literaturu bile sasvim nove, — skočili su jednodušno Stari. 1898. publicirao je F. Š. Kuhač broširu »Anarhija u hrvatskoj književnosti i umjetnosti. Poslanica umjetničkim secesionistima i književnim dekadentima«. Razvijajući u njoj umjetničke nazore u duhu starije formalističke estetike, Kuhač je naročito tražio da umjetnost i književnost budu: 1. lijepe; 2. istinite; 3. etične i 4. nacionalne. I ako je Kuhačev strah s obzirom na »nacionalni« moment bio pretjeran, ipak su ga neke kozmopolitske bučne fraze, koje su prijetile hrvatskom narodnom integritetu i čistoj narodnoj individualnosti, opravdale. Ali Kuhačeva brošira, kolikogod pisana u dobroj namjeri, ipak je odviše »profesorska« i autoritativna, s mnogo naivnih zahtjeva, a stvarno s malo stručnoga znanja (koga Kuhač kao muzičar nije mogao imati), prema Mladima nesmiljena i ne uvijek opravdana, — te nije zato ni izvršila velik dojam. Sâm je »Vienac«, koji je bio daleko od toga, da bude na strani Mladih, u času, kada je brošira izašla, našao, da je preoštro pisana . . .

Digitized by Google

Poslije Kuhačeve se brošire javlja »jednom čisto advokatskom« brošurom Josip Frank »U obranu hrvatskih umjetnika«. Frank uzima u zaštitu hrvatske moderniste — jer mu je politički konvenirala pojava kozmopolitizma — i u Kuhačevoj brošuri nalazi, posve opravdano, bezbroj nedokumentiranih i kontradiktornih tvrdnja. Brošura je bez ikakve vrijednosti, jer je pisana čisto advokatski, s tendencijom da pobije protivnika a dokaže svoje tvrdnje, s dobrom dijalektikom, ali bez duha! Bez esprita, zanimivosti i duhovitoga stila ne može da se uporedi čak ni s Hinkovićevim beznačajnim, ali s puno humora pisanim, feljtonom »Modernizam u lijepoj knjizi«. Frankova studija nema života ni temperamenta i bez svake je umjetničke vrijednosti. Ona je pledoaje jednoga odvjetnika, koji treba da dokaže na čijoj je strani pravo, a nipošto teoretski spis.

Ideje je modernista pak izložio Ivo Pilar u brošuri »Secesija, studija o modernoj umjetnosti«. Kako sam ideje secesije već iznio na početku ovoga članka, to ću preko ove brošure preći. Kao odgovor na ovu Pilarovu studiju izdao je Kuhač ponova jednu brošuru, pod naslovom »O secesiji«. U ovoj je brošuri Kuhač već mnogo umjereniji — prvi se napadaj na moderniste završio kod suda i Kuhač je povukao svoje tvrdnje! — ali ne iznosi de facto ništa novo ili različito od onoga u prvoj. Premda je Kuhač u svojoj forsi patriotičnoga cilja i nacionalnoga karaktera književnosti i umjetnosti otišao predaleko, izvan granica estetike, ipak je on s narodno političkoga stanovišta imao pravo. Secesionizam je, negirajući našu književnu tradiciju, književnu liniju od Iliraca, preko Šenoe i Kovačića do Kumičića i Harambašića, zaprijetio našem narodnom životu, omeo njegov razvoj, i tako bio na smetnju razvitku hrvatske nacionalne svijesti. S današnjega stanovišta gledano, imao je Kuhač pravo, a ne secesija, i ako je ona unijela mnogo novoga duha i dubljih pogleda o umjetnosti i umjetničkom stvaranju u hrvatsku, diletantizmu vrlo sklonu, sredinu. Iza toga se je javio brošurom Stjepan Korenić: »Nekoliko misli k našemu umjetno literarnom pokretu«. Ova žučna, skoro pamfletistička brošura, njen čitav, brutalan ton, pisana s uskoga, klerikalnog gledišta, naročito protiv nuditeta, s vrlo malim stručnim poznavanjem, u onoj je napetoj atmosferi borbe između Starih i Mladih samo mogla još više da razdraži duhove nego da umiri i koristi. Isto je tako Iso Kršnjavi u brošuri »Kritička razmatranja« dokazivao nepotrebnost nuditeta, raspojasanosti u bojama i koncepcijama hrvatskih modernističkih likovnih umjetnika, i tvrdio, da secesija nije ništa nova. Najzad je Ante Radić u brošuri »Život« t. j. smrt hrvatskoga preporoda, s mnogo satire i duha izvrgavao ruglu »hypermoderno cretinstvo«.

Protiv secesionista (Kovačević, Čikoš, Auer, Bukovac, Valdec, Frangeš i dr.), koji su u decembru 1898. priredili veliku izložbu, ustao je napokon estetik Franjo Marković. U svome predavanju, čitanom 1899., osvijetljenom sa stanovišta apsolutne estetike, Marković uglavnom polemizira protiv teoretske secesije: Pilara, Ivanova i Gjalskoga. Kritički i s mnogo oštroumnosti, analizira Marković Pilarovu »Secesiju« i ukazuje na apsurdnost tvrdnje o apsolutnoj slobodi stvaranja, te osuđuje secesionizam u nas, jer nije prirodna pojava i nužna reakcija protiv akademičkoga dogmatizma, pošto u nas nije bilo nečega

Digitized by Google

protiv čega bi se doista moglo boriti. Protiv Dežmanova postulata »budimo originalni«, tvrdi Marković, da se ne traži od svakoga umjetnika originalnost — jer je to nemoguće, ali se zahtijeva od takvih umjetnika »da časno vrše svoju zadaću kao čuvari i predavači valjane, ozbiljne, umjetničke tradicije«. Gjalskoga Marković napada, što je pristao uza secesiju, jer secesija postavlja umjetniku dužnost da »pravilo i zakon svome umjetničkom radu traži napokon samo u svojoj individualnosti, a nigdje u nječem universalnom, dakle ona ga potiskuje u egocentričnost, a to će reći u ekscentričnost (Vienac XXXI. str. 137.) Tvrdeći, da su svi oblici ljepote, po svom bivstvu jednaki, i usvajajući staru teoriju o trojstvu ljepote, istine i dobrote, zagovara Marković, da naši mladi umjetnici uzrade »viribus unitis« oko narodne umjetnosti, izbjegavajući tuđe uticaje, te citira Schillerove riječi »Uz domovinu dragu se privini, u njoj je korjen biću tvome i radu, to drži dušom svom, svim srcem«.

U odgovoru na Markovićevo predavanje Gjalski naglašava, da ga uz Modernu i secesiju, koju on ne misli braniti, ne veže nego njen individualizam: »Ja sam individualista — individualista skroz i skroz — i kao čovjek i kao umjetnik«. (Vienac XXXI. str. 188. vidi Gjalski: »Književna pisma«.) Protiv Markovićeve postavke o jedinstvenosti ljepote, Gjalski tvrdi neograničenost ljepote, jer život je i previše bujan i raznolik, a da bi se manifestirao u istim ljepotnim oblicima, i tako označuje dvije glavne karakteristike Moderne: individualizam i neograničenost umjetnosti, dotično ljepote.

Najradikalnije je, međutim, protiv Moderne i secesije ustao Ante Tresić Pavičić. »Tresić je branio klasicizam, branio je stare uzore, dokazujući da su oni vrhunac umjetnosti. Branio je nacionalni ton u umjetnosti, citirao i citirao veliki broj imena, ali u stvari ne iznio što nova« (Marjanović).

Pokret je secesije ušao u hrvatsku literaturu naročito iz Beča. Prenijele su ga bečke secesionističke revije »Ver Sacrum«, »Die Zeit«, »Wiener Rundschau«, »Die Wage«, »Jugend« i dr. Prvaci su austrijske i njemačke secesije: Böhm, Klimt, Stuck, Loos i ostali, vršili jak uticaj na hrvatske likovne umjetnike, a Hermann je Bahr, bečki »Dalaj Lama«, sa svojom teorijom »senzitivizma do vrhova prstiju« bio učitelj hrvatske Moderne. Zato i s pravom tvrdi Tresić o programatskom članku Dežmana-Ivanova, »Naše težnje«: »Ovaj članak najbolje će potvrditi sve što sam dosada napisao, to jest, da naša mladost ne zna kamo je krenuti, da nema ideala, i da ga sama ne može stvoriti, već kao što i naše djevojke, što idu za bečkom modom, i ona ide za modernim, ili bolje za bečkom modom«. (Novi Viek, IV str. 106.) Bečka je Moderna bila, tako reći, presađena u hrvatsku književnost, pa je stoga i hrvatska Moderna davala više dojam stranoga importa nego li vlastite potrebe. Usto bez izgrađenoga programa, jedinstvene ideologije i jakoga vođe, hrvatska je Moderna morala mnogo više da stvara histeričnu, nervoznu i fragmentarnu literaturu nego ozbiljnu, sistematsku i sređenu. Neuravnoteženost je jedno od markantnih obilježja hrvatske Moderne. I baš zbog te neuravnoteženosti hrvatska Moderna nije mogla ni da istakne precizno i odrešito svoj osnovni artistički motiv, nego je na svojim ekstravagancijama i

Digitized by Google

pretjeranosti nužno morala da izazove sukob s konzervativnim Starima. Pa i ako su neki uviđavniji Stari, kao primjerice kritik Jakša Čedomil, (Novi pojavi na književnom obzorju; Koledar Matice Dalm. 1898., Mlađi naraštaj u hrv. knjiž. Novi Viek 1898.) nastojali da s početka dovedu do izmirenja Mladih i Starih i zaprječe nepotrebne borbe, ipak su napokon i oni stali na stranu reakcije! Mnogo je tome naravno bila kriva i pretjeranost Mladih (Jelovšek i dr.), koji su u svom modernizmu često išli do pravoga apsurda i shvaćali individualizam kao negaciju svakoga zakona i potpuni anarhizam — kako to pokazuje dr. Bazala u svojoj brošuri »Moderni i narodna književnost«. Ali ipak ima između Moderne, koja je htjela da bude potpuno nova umjetnost, i starije umjetnosti vidna sličnost. Starija je naime umjetnost bila parafraza nutarnjega svijeta, a Moderna je, najvećim dijelom impresionistička, bila opet samo parafraza unutarnjega svijeta, tako da zapravo razlike među njima nema u metodi nego samo u pravcu. No sa svojim obraćanjem životu, sa svojim idejama, da život treba u totalitetu, a ne u detaljima, obuhvaćati, Moderna se sasvim razlikovala od starije »naturalističke« i analitičko-realističke literature.

»Dekadentska literatura — piše Ivan Krnic — obraća svoju pažnju više na život nego li na svijet. Zato je ona u prvom redu psihološka, rjeđe socijalna« (Ivan Krnic: Dekadentske težnje u hrv. literaturi. Nar. Novine 1900. br. 178.) A psihologizam, dotično psihizam — bitna je crta čitave hrvatske Moderne... Nedovoljno organizirana, hrvatska se Moderna rastepla, i od pokreta su ostali samo pojedinci, a ne grupa, i ako ih je sve povezala ista ideja: borba protiv konvencionalizma i tradicija. Prigovor se F. V. Krejčija češkoj Modernoj može točno primijeniti i na hrvatsku Modernu: ona nije umjela da nađe vezu između svojih ideala i života praktičnih zahtjeva; Moderna nije imala »ljudi, koji mijenjaju teško zlato ljepote i misli u obični svakidašnji novac«. Premda je Moderna doduše nastupila toliko slobodno i s toliko energije, s koliko do tada nije nastupila nijedna generacija, ipak »mozak joj je prejako razvit, znade sve i sve umije da analizira, nervi su joj fini i osjetljivi kao strune harfe, pa mogu da reproduciraju svaki akord i drhtaj moderne duše — ali nema čvrstih mišica, tvrde hrptenjače, da svoju svijest ostvari radom i činom u realnoj vrijednosti«. (Hrvatska Misao I. str. 46.) Moderna je imala mnogo mozga, mnogo nerva, ali malo srca i vrlo malo vruće krvi! Stoga je i jasno, da se Moderna najsnažnije afirmirala baš ondje, gdje treba najviše intelekta — u kritici. Moderni su se pokazali mnogo tvorniji u kritici nego u beletristici, a ovdje je opet više valjala lirika nego li novela. Lirika se i kritika, dva najbolja izraza Moderne, vrlo često isprepliću. Kritika je nekako lirična, a lirika opet daje dojam neke autoanalize. U drugoj se polovini 90-tih godina, pod uticajem psihoanalize, razvija literatura duše, a kritika nastoji u djelu da nađe autorovu dušu, a ne književni smjer. No ta literatura, koja se isključivo bavila s dušom nije bila sintetička, nije davala novih umjetničkih vrjednota, pa je zato i subjektivna, impresionistička...

Novi smjerovi nastaju: ili tako, što ih izaziva koje veliko umjetničko djelo ili ih izaziva duboka i umna kritika, koja odmah i lite-

Digitized by Google

VLADIMIR BECIĆ: AKT.

Digitized by Google

Digitized by Google

raturi određuje pravac njena razvoja. U hrvatskoj Modernoj nije bilo ni jednoga ni drugoga. Borba je između Starih i Mladih bila zato mnogo više rezultat abnormalnih, književnih prilika i pandan političkim bojevima, više borba ljudi i klika nego ideja i principa. Mladi su se više teoretski borili za slobodu stvaranja, a mnogo su manje sami stvarali; dok su Stari opet, previše konzervativni, a u dobroj mjeri i klerikalni, odbijali naprosto sve što je dolazilo kao moderno i novo. Ali ipak idejni se vidokrug hrvatske literature proširio, a opća se književna naobrazba povećala, nutrina je postala i osjetljivija i bogatija, a i misli su se novim prilikama osvježile i pomladile. Moderna je dakle stvorila teren za zdravu umjetnost. Nemajući sama temelje i izrađene teorije o umjetnosti uopće, Moderna je nužno morala padati pod uticajem najrazličitijih škola. Eklekticizam Moderne, kao i sintetiziranje najraznolikijh, a često i posve oprečnih nazora i ideja — te dvije bitne karakteristike hrvatske Moderne, međusobno su se slabile i uništavale. Nemajući osnova, s koga bi se borila, ona je istakla individualizam, ali nije dala individualnosti; dala je programa, a nije dala djela. Stari su nasuprot modernističkom senzibilnom i individualističkom shvaćanju umjetnosti isticali jedino svoju, već otrcanu, teoriju o »trojstvu istine, ljepote i dobrote«, a ukoliko su (kao n. pr. Marković) istakli i određenu teoriju estetike bili su opet formalisti, — tako da feljtonsko i fragmentarno estetsko shvaćanje Mladih te formalističko tretiranje estetike sa strane Starih naprosto nije dopustilo principijelne diskusije. Stoga i Moderna ima tako malo načelan a toliko ličan karakter

Hrvatska se Moderna razvijala u dva smjera: političko-socijalnom i literarno-umjetničkom. Prvi je pravac inaugurirala praška »Hrv. Misao«, a drugi je naročito započela »Mladost«. Kasnije je pokret odviše »naglašivao literarne smjerove, a premalo književne individualitete« (Skok), i išao jedino za tim, da reformira ukus o različitim književnim smjerovima, namjesto da izvrši radikalni obrt u mišljenju o životu i umjetnosti uopće. Zato je i u »Mladosti« bilo i saradnika između Starih, a kompromisi su u Modernoj i inače vrlo česti. Besprogramatičnost i beskičmenost obilježuje borbu Starih i Mladih. To se naročito vidi iz interpretiranja tih borba, kako se ogleda u tadašnjoj kritici. Dva najznačajnija tadanja kritika Jovan Hranilović i Jakša Čedomil ne konstatiraju idejna razmimoilaženja između starije i mlađe generacije, nego prvome je konflikt samo borba između dvije akademski dogmatičke estetske škole, a drugome opet uzrok borbe leži u netrpeljivosti Mladih, da što prije zauzmu mjesta Starih. Ova dva najznačajnija predstavnika starije kritike ne shvatiše dakle »rad mladih kao nastojanje reforme naših nazora, nego kao puku politiku, a tako je doista i bilo« (Skok). Ali Moderna je ipak razbila stari idilizam i besprogramno strančarstvo i ukazala na nov, svježi život. Mjesto starije formalistične lirike, koja je bila »zasićena starim estetizmom: kultom tropa i figura, sentimentalno zaokruženim čuvstvima, te pointama bez ikakve perspektive na duševno raspoloženje« (Skok). Moderna je dala liriku nutarnju, liriku štimunga, i nasuprot starijoj objektivističkoj lirici liriku ličnu i subjektivnu. Mjesto romantične, ljubavne lirike bez bogatih motiva, Moderna je stvorila sjajnu

Digitized by Google

erotiku prirodnu, elementarnu. Napokon mjesto papirnatih i frazerskih romanca i balada, Moderna je dala »deskriptivnu poeziju prirodnih motiva sa bogatim osjećajnim pozađem«. U noveli i drami, Moderna je dala već mnogo manje! Drama se za vrijeme Moderne razvijala u dva smjera: u pravcu subjektivističkom kao drama štimunga i »intimne tragike« i u pravcu naturalističkom. Ali u drami, kao i u noveli, prevlađuje također — lirizam. To je lirizam štimunga, lirizam raspoloženja. U hrvatskoj literaturi nije nikada bilo pravoga naturalizma, pa zato i vraćanje k duši, nije bilo nikakva reakcija, nego samo druga faza u evoluciji naše lirike, »oduhovljena faza« njena. Napokon, Moderna je razvila naročito kritiku. Mjesto starije »kamaradske« kritike, koja je znala samo za komplimente, Moderna je stvorila tip impresionističke feljtonske kritike Najvećim svojim dijelom impresionistička, ova je kritika prodahnuta s mnogo lirizma i ide, ne za analizom, nego za subjektivnim iznošenjem pisca.

Najveća je bez sumnje vrijednost hrvatske Moderne: naglašavanje slobode stvaranja, jer tako se pisac oslobađa u jednu ruku sviju obzira, a u drugu razvija svoju stvaralačku sposobnost. Individualizam, koji je doduše u nekih Mladih uzeo maha do anarhije, bio je međutim i od Starih krivo shvaćen i interpretiran kao moralno-filozofijski anarhizam, i ako su i Stari u principu bili za nj. Ali Moderna ipak ne stoji posve osamljeno u historiji naše književnosti. Ona pokazuje analogiju s ilirizmom i prosvjetnim doba 60-tih godina: u svom liričkom zanosu. Lirizam je branio i naturalizmu i realizmu da zavlada sasvim hrvatskom književnošću, i zato nema krivo P. Skok, kada ističe, da su dispozicije cijeloga hrvatskog kulturnog života »izmjenjivanje liričkoga entuzijazma s pesimističkom apatijom«. (P. Skok (Mikov): Mladi i Stari. Svjetlo 1900. br. 24.)

Prejaki je talog lirizma branio Modernoj da se iskristalizira precizno i određeno, i donese trajnih i velikih rezultata; a uticanje je opet različitih književnih škola i ideja učinilo od Moderne »haos, nesklad, trzavicu, bacanje od skrajnosti k skrajnostima, od opsjene k opsjeni, tješenje svim i svačim, nezadovoljstvo i težnju za jasnoćom, svijetlom, životom, upokojenjem i snagom . . .« (Marjanović.) Previše zadojena težnjom da dade nešto apsolutno novo i originalno, Moderna je vrlo često vikala i onda, kada nije imala što da kaže, i tako sama umanjivala svoju vrijednost. Bez izgrađenoga i oficijelnoga programa, Moderna je iza snažnoga navira već oko 1902. stvarno umrla. Pod sugestijom svakojakih umjetničkih ideologija i misli, i ako najviše pod uticajem: Ibsena, Brandesa, Tolstoja, Masaryka, Bahra, Przybyszewskoga, Moderna nije dala svoga kapitalnoga djela, pa stoga i Matoš opravdano pita: »Gdje je pravi, klasični naš modernizam: u Nikolićevoj sentimentalnoj romantici, u Dežmanovim simboliziranim uvodnim člancima, u gongorizmu i lažnom baroku M Begovića ili u neprozaičnoj, bombastičnoj retorici »bosjaka« Kosora«.

Digitized by Google

O S V R T I

GRUPA »ŠESTORICE«. Nedavno se formirala kod nas nova grupacija na čisto umjetničkoj bazi i ističući zajedničke smjernice na likovnom polju. Za sada sačinjavaju tu grupaciju slikari Lj. Babić, Vl. Becić, P. Dobrović, J. Miše i Zl. Šulentić i arhitekt Nikola Dobrović. Prema odjeku koji je već prvi čas ta grupacija izazvala među našim likovnim umjetnicima sa svih strana, ima se ona proširiti doskora u čvrstu zajedničku vezu za budući rad kod kuće i u inostranstvu. Danas donosimo reprodukcije slikara Vl. Becića, jednoga od predstavnika te nove grupe. Jedno je rad, koji je nagrađen na internacionalnoj izložbi u Barceloni (akt) a drugo je jedna od njegovih najnovijih radnja. (Glava dječaka).

DVIJE IZLOŽBE U ULRICHOVOM SALONU.

Pastuhov i Tanev.

U dolnjim prostorijama Salona priredio je izložbu B. Pastuhov ovoga mjeseca. Pastuhov je već prirađivao kod nas izložbe svojih kolekcija i te nisu bile nikad iznad običnog prosjeka onoga, šta većina neupućene i dobro situirane publike smatra umjetnošću. Ovaj puta mora se priznati, da je g. Pastuhov pokazao radove, koji su bili mnogo vještiji i spretnije izvedeni i sastavljeni nego prije, ma da su ostali na istoj visini. Cilj je g. Pastuhova ugoditi svim željama a i ukusima njegove publike. On slika portrete i uljepšava ih na svoj način, slatko i vješto. Gospođe koje imadu debele ruke, sigurne su, da će te ruke kist Pastuhova utanjiti i predati vječnosti upravo onakove, kao što to reklame za manicure pokazuju. Kod lica je to isto, Pastuhov ne traži karakteristiku, on ju obilazi i daje slatku dopadljivu retuširanu sličnost. O izrazu nema ni govora. Kakovi su mu portreti, tako su mu složeni i pejsaži. Sto puta već viđene vedute iz Venecije uz neku stalnu vještinu, dapače i ukus, ponavljaju do banalnosti ovakovo gledanje g. Pastuhova. Nema ničeg ni originalnijeg ni doživljenog. Slično je i sa motivima iz starog Zagreba, koji su se često na tim malim platnima pokazali kao šarene kulise nekog već danas zaboravljenog teatra. Ovo u nijednom slučaju nije Zagreb, intimitet starog Zagreba ostao je stran g. Pastuhovu, što je i sasma naravno.

Uopće što su veća platna, to neugodnije djeluje i namještena vještina, a i shvaćanje Pastuhova. Lijepo ovu tvrdnju ilustrira onaj veliki portrait gospođice, koji je dapače reproduciran na prvoj stranici kataloga. A neugodno djeluje ta vještina i shvaćanje zbog toga, jer se u većim platnima osjeća još jasnije, kako ni jedna ni druga ne dostaju. Kod manjih platna ovaj nedostatak spretno se sakriva pod temperamentno nabačenim mrljama, a kod velikih pak praznina i bezizražajnost su očite.

Važno je da se istakne, da se, cijeloj publici koja smatra sličnu vještinu i umjetnošću, g. B. Pastuhov sviđa. Sigurno je, da umjetnost bez vještine (to jest majstorije) nije dugog vijeka, ali je isto tako sigurno, da sama vještina bez umjetnosti može vrijediti samo u sretnom slučaju kao dobar umjetni obrt. Ovo je potonje ne može reći za slike g. B. Pastuhova.

Na sličnoj razini, ako ne na potpuno istoj, nalaze se izloženi radovi gosp. Taneva u novom dijelu Ulrichovog Salona, koji je vrlo simpatičan a i prostran, te će dobro poslužiti za manje kolektivne izložbe.

Gosp. Tanev je gost, patronira njegovu izložbu H. D. U. »Strossmajer«, koje se je do nedavno zvalo »Hrvatsko društvo umjetnosti« i imalo tradiciju od preko 50 godina pod tim imenom. G. Tanev izložio je prije u Beogradu te mu je otvorena izložba velikim govorom uz cijeli oficijelni aparat, isto se dogodilo i u Splitu, a u Zagrebu je pozdravljen g. Tanev kao prva lasta.

Stara je poslovica, da prve laste ne čine proljeća, ali uza sve to, valja svakako pozdraviti ovo uzajamno upoznavanje kulturnih radnika među Južnim Slovenima. Valja to tim više pozdraviti, jer su već kulturne veze među narodima Južnih Slovena i to upravo među umjetnicima bile davno pred rat uspostavljene. Tako su na primjer pojedine izložbe u Ljubljani, Zagrebu, Beogradu i Sofiji vezale predašnju generaciju naših slikara i kipara u zajedničko društvo »Lada«.

Bugari, Srbi, Hrvati i Slovenci našli su se u jednom kolu grupirani prema svom narodnom imenu.

I zato nije čudo, da se svi veselimo faktu, što jedan Bugarin priređuje kod nas izložbu. Ocjenjivati njegov slikarski stav i njegovo shvaćanje kao i njegove pojedine malene i velike pejsaže, držim da nije potrebno a ne bi to ni bio čin kurtoazije osobito u slučaju g. Taneva.

Digitized by Google

Moram samo istaknuti, da i kod nas imade cijeli jedan niz slikara, koji stoje na toj istoj razini i na tom istom stanovištu, pa bi g. Tanev mogao naći ne samo svojih sumišljenika već i simpatizera u našoj zemlji, koji bi ga smatrali svojim.

O sebi u svojemu katalogu je naštampao g. Tanev ovo:

Nikola Tanev, rođen god. 1892. u Svištovu, u devetoj godini ide na studij u Pariz, gdje je svršio srednju školu i umjetničku akademiju; posljednjih godina kod Claude-a Moneta. Zatim putuje i slika po cijeloj Evropi. Prije i poslije rata posvećen isključivo umjetnosti svoga naroda, svojim ličnim gledanjem umjetnosti daje bugarski pejsaž. Izlagao je od god. 1919. do danas u Berlinu, Mannheimu, Karlsruheu, Innsbrucku, Rimu, Bukureštu, Pragu, Brnu, Varšavi, Krakovu, Budimpešti, Beogradu, Splitu: u Sofiji je priredio dvanaest kolektivnih izložbi. Njegove su slike u nacionalnim galerijama i muzejima u skoro svima pomenutim gradovima. Osnivač najvećeg bugarskog umjetničkog udruženja »Rodno Iskustvo«, član raznih umjetničkih udruženja u Evropi.

U toj posjetnici tvrdi g. Tanev, da je posvećen umjetnosti svoga naroda i da daje svojim ličnim gledanjem bugarski pejsaž.

Svakako je istina, da su motivi g. Taneva u većini iz Bugarske. Istina je opet, da bugarski motiv još ne čini bugarskog slikara, ali... g. Tanev je gost.

Lj. Babić.

O PROBLEMATIČNOSTI, O GOSP. TILJKU I O MOJEM PREGLEDU.

Održao sam prošle godine informativno, gotovo propagandističko predavanje o našem modernom slikarstvu na pučkom sveučilištu u Zagrebu, Karlovcu i Splitu. To prerađeno predavanje otštampao sam u prošlogodišnjem Kolu Matice Hrvatske pod naslovom »Hrvatski slikari od impresionizma do danas«, ujedno sam dozvolom Matice Hrvatske otštampao na svoj trošak i riziko koju stotinu posebnih istisaka sa francuskim résuméom za svoje znance kod kuće i u inostranstvu i to sve zbog toga, da proširim i probudim interes za naše moderno slikarstvo ili bolje rečeno za nastojanja i smjernice, koje su ili koje bi ovo slikarstvo moglo ili moralo pokazati. I to sve upravo u svrhu da proširim interes za nastojanja ponajmlađih.

Ovaj rad, ako ništa drugo zaslužio je bar ozbiljnu i trijeznu kritiku, jer kakogod se prosuđuje moje stanovište pro ili contra, žalosna je činjenica, da je taj letimični pregled prvi, nakon Kršnjavijevog pregleda o našem slikarstvu kroz zadnjih 15 godina. Pregledi umjetnosti koji su se štampali za vrijeme rata u svrhu jugoslovenske propagande ili oni koji su se poslije rata u svim mogućim variantama pojavljivali po različnim almanasima ne posjeduju ni one primitivne uslove, koji su potrebni, da ti pregledi budu bar dokumentarni. Ne samo da su u većini kod ovih pregleda imena umjetnika krivo naznačena, nego je i isto značenje pojedinih umjetnika krivo prikazano. Pa makar se i odbije ono poznato hotomično miješanje svih mogućih pa i suprotnih umjetničkih pojava kod nas, ostaje da je stanovište, na kojem su ovi sastavljači tih ratnih i poratnih pregleda naše umjetnosti stajali bilo najblaže rečeno ne samo nekritično već je bilo to stanovište nestručno, a u svakom slučaju manjkavo. Ona poznata već shema ponavljala se kroz sve te preglede uvijek jednako, gusle, narodna pjesma. Kraljević Marko, sredovječni freski, Bizant, herojska rasa, dinarski tip. Vidovdanska etika itd. Naravno, da su kraj takvog prikazivanja upravo najvažnije pojave na našem savremenom likovnom polju bile ili prešućene ili gurnute kao potpuno nevažne u stran.

Dosta je spomenuti J. Račića, da ne govorim o drugima. Ovom prilikom ću još samo potsjetiti na Stanojevićevu »Narodnu Enciklopediju«, u kojoj su dapače naznačena pojedina palanačka bankovna društva, međutim i propala, a o modernoj umjetnosti nema ni slova, a kamo li o kakvom razvitku ili smjernicama savremenog hrvatskog slikarstva.

Dakle pošto nema ni primitivnih dokumentarnih prikaza sa odličnim podacima (uz neke neznatne iznimke), nije nikakovo čudo, da nema ni kritičnih prikaza. Ovoj velikoj nestašici sigurno ne može moj maleni rad doskočiti, ali bar taj rad, koji dapače pretjerano gosp. Tiljak nazivlje kulturno-historijskim događajem, zaslužuje, kako rekoh, ozbiljnu kritiku.

Mjesto takove trijezne i ozbiljne kritike sa protudokazima i stvarnim razlozima, koji ponajprije proizlaze iz poznavanja cijeloga materijala, mjesto svega toga pojavio se g. Tiljak svojim pisanjem. Kao duh u Crnoj Kraljici (ne mislim onu klasičnu Šafranekovu) pojavio se iz Versenkunga u kostimu ljevičarskog tribuna, koji me je pod mističnim naslovom »Zapad i istok likovnih problema

Digitized by Google

u prošlom broju Književnika strogo pozvao na red i poučio, kako je to sa mojim pregledom.

Držao sam, da je na to pisanje nepotrebno odgovarati, jer ono samo po sebi dostatno ocituje, kakve je naravi i što znači. A ako bi nastala bilo kakva sumnja dostatno je k tomu pogledati reprodukciju slika g. Tiljka u istom broju. Svaki je odgovor suvišan, nu ja ću ipak odgovoriti, jer mi je stalo do same stvari.

Ponajprije da rasvijetlim ljevičarski kostim, kojim se je on drapirao. Zato je dostatno navesti njegovu primjedbu, da nisam spomenuo »realizam« Mašićev, da svatko vidi kakvoću ljevičarstva gosp. Tiljka a i poznavanje samog materijala o kojem piše. Da se to još izrazitije zapazi, neka on progovori sam-

»Amaterstvo u likovnoj umjetnosti dijeli se u dvije grupe- u amaterstvo produktivno i u amaterstvo neproduktivno na polju umjetnosti. U prvom je slučaju amaterstvo samo prelaz velikoj slobodnoj umjetnosti i kao takovo potrebno. Primjeri: Millet, Corot, Cézanne, Van Gogh, Henry Rousseau«. (Književnik Broj 1. 1930. Str. 32.)

Ovo bi bila blasfemija, da nije obična nezgrapnost, koju ne smijem nazvati pravim imenom zbog tiskovnog zakona. Dakle Millet, Corot, Cézanne itd. su za g. Tiljka produktivni amateuri! Zašto? Valjda su zato amateuri, što g. Tiljak misli, da nemaju akademske diplome, a gosp. Tiljak ju ima, pa nije amateur, šta više on je ljevičar, on shvaća socijalne momente i snobizam građanske klase. On je dapače i prozreo političke orijentacije šljivarske birokracije, pomislite! Ove je naime služio Iso Kršnjavi, koji je bio za g. Tiljka u isti čas i akademik i diletant. Kad je netko akademik, ne može biti diletant, a ako je diletant, ne može biti akademik, il gosp. Tiljak nezna, šta je akademizam, a šta je diletantizam. Lupati po pokojnom Kršnjavom ovakovim frazama u najmanju ruku je — blago rečeno — neozbiljno. Može se o pokojnom Kršnjavom misliti, kako se hoće, ali jedno se mora priznati, kad se uoči cijeli njegov period, kad se pročitaju oni naši tužni dokumenti (Tkalac, naše novine, naši saborski govori, korespondencija Rački—Strossmayer, Ljubićeve polemike, naše tadanje revije, naše tadanje kritike itd.) ili kad se zna, šta je bilo do Kršnjavoga, kakva je bila tabula rasa, onda se mora uza sve njegove pogreške i nesimpatične diktatorske geste priznati, da je Kršnjavi jedna od naših najznačajnijih figura nagodbene periode. I da je upravo Kršnjavi bio motor i to glavni, koji je pokrenuo početke našeg likovnog života. Uz njegovo su ime vezane gotovo sve pozitivne tečevine zadnjih decenija XIX. stoljeća na likovnom području kod nas. I galerija, i obrtna škola, i atelieri, i muzej i paviljon, da ne govorim o svim drugim gradnjama i institutima. Da je taj likovni početni život onakove forme poprimio, kakove svi znamo, to nije bila krivnja Dr. I. Kršnjavoga. Usuđujem se reći na zgražanje svih onih, koji su mu ostali nepomirljivi protivnici i preko groba, da je ta velika figura defacto bila tragična pojava u našem javnom životu. Organizator bez pravih pomagača, inicijator bez sredstava i bez velikih mogućnosti, uza sve nemogućnosti kraj svoga vitaliteta uspio je, da stvori rezultate, koji su više bili nego obični pionirski posao. I ti rezultati nisu samo od koristi njegovoj generaciji, već su ti rezultati Kršnjavijevog napora i te kako sve nas pomogli, a i pomoći će dapače i generacijama koje nadolaze. I gosp. Tiljak se tim koristio i koristi se, a pita sada začuđeno i kanda naivno: »za koji socijalni kompleks, za koga, ako ga je izvršio?«

I zato bez tih Kršnjavijevih predradnja ne bi bilo ni ovakovog likovnog života, kakvog ga danas imamo. To nije bila sigurno nikakva ideološka platforma već konkretna primitivna prva mogućnost, da se može dalje poći. To su bile zgrade, krov nad glavom i prvi primitivni uslovi. Često sam prekrstio mačeve u borbi sa živim Kršnjavijem, (bio je opasan polemičar), jer se nisam slagao gotovo u nijednom pitanju s njim; ali danas nijekati njegove pozitivne rezultate i udarati frazerski po mrtvom lavu, nije dopustivo, ma da je bezopasno. Ima poslovica o mrtvom lavu i o smjelosti jedne domaće životinje. Naravno, da ju ne bi htio upotrijebiti u ovoj zgodi.

Dalje, moja podjela na generacije u pregledu ne dokazuje, da nisam shvatio socijalne momente, koji omogućuju umjetnost, naprotiv — ova se moja podjela namiče sama po sebi poslije dokumentirane tvrdnje, da mi nismo imali uopće ideološki ni opredjeljenih grupacija ni pojedinih jasno orijentiranih pojedinaca, već smo imali niz talenata, koji su se u svojem razvoju priklanjali čas jednom strujanju, čas drugom u likovnom uplivu. Prema stranim kalupima tražiti kod nas u našem razvoju iste ili slične škole poput onih vani i grupacije, znači izmišljavati nešto čega nije bilo. Svi ti izmi su kod nas na periferiji postojali kao jeka

Digitized by Google

i kao veće ili manje zakašnjenje. I upravo socijalni kompleksi (selo, grad) temeljna su osnova mojeg pregleda, dočim je jezgra čitavog mog predavanja upravo socijalni momenat. Čemu se onda gosp. Tiljak pravi važan? Komu je to trebalo? I tumači dapače moju podsvijest, iznalazi kontradikcije gdje ih nema i podmeće mi nekakve recepte kompromisa, kojih nisam ni rekao ni napisao. Ili su njemu, ljevičaru, tako dragi i potrebni kompromisi, da ih i tamo čita, gdje nisu ni štampani? Prema mojemu određenomu stavu, nigdje nije vidljivo, kakov stav zauzima g. Tiljak, sve je pomiješano i strunjeno. Glavna razdioba našeg likovnog razvoja do Račića i od Račića dalje, svakako se ne sviđa gosp. Tiljku, to je potpuno razumljivo, jer valjda u njegovu vrću ne ide slikarski kvalitet. Tražiti slikarski kvalitet, čini mi se prema svemu, da je za njega dostatan razlog proglasiti nekoga larpourlartistom. A slikarski kvalitet je kod prosuđivanja valjda ponajvažniji faktor? Ili možda je šta drugoga? To je ostala tajna, kao što je i tajna, zašto »Majka i dijete« od Račića dokazuje g. Tiljku, da je Račić osamljena pojava i cijela njegova generacija ne zaslužuje uloge, koju joj ja pripisujem. Ta je generacija, jeli to g. Tiljku pravo ili ne, defacto započela sa ispravnom orijentacijom. Dok su Mašić, Bukovac i drugi više ili manje bili fascinirani majstorima tadašnje mode, tadašnjeg uspjeha Cabanee, Bougereau, Račić i njegova generacija makar i kasno orijentira se spram kvaliteta (Manet, Leibl itd.). I ta orijentacija u našim sredinama znači veliki pozitivni fakat. Oni su uistinu prvi, koji su govorili pravim slikarskim jezikom bez obzira na njihove motive. Ovo ja pripisujem toj generaciji s pravom, to su mogli svi davno već čitati kod mene, a isto i u školi — naučiti. Izgleda, da je gosp. Tiljak zaboravljiv i hotice podmeće postulatu slikarskog ispravnog govora fraze kao pasatizam ili akademizam.

Da se treća generacija orijentira unutar sasvim drugog socijalnog kompleksa, na žalost nije istina, ta t. zv. treća generacija, kojoj ponajmanje pripada g. Tiljak, napisala je tek takav program. I postoje uz taj program još samo do danas od jednog jedinog slikara crteži i slike, koje odgovaraju bar donekle tomu programu. Za program se opet zna, kako je nastao. Ovu činjenicu, koju sam davno već utvrdio, zabranjuje mi g. Tiljak, da je iznosim, jer on kaže: da nemam pravo da nekim pojedincima pripisujem neku naročitu važnost. To se ne smije, to je rastrojni individualizam. A ja kao pokvareni individualista, da svršim o g. Tiljku, o njegovom problemu i o mojem pregledu, kolektivno uzimljem sve njegove rečenice nanizane pod naslovom »Zapad i Istok likovnih problema« te ostajem kod prve izvrsne: »Kod nas se o umjetnosti piše malo ili nikako«. Ova uistinu vrijedi kao kakva iskrena ispovijest, jer g. Tiljak piše i malo i nikako.

Ljubo Babić.

NOVI MESIJA IZ SARAJEVA.

(Povodom 10-godišnjice Vidovićeva »kulturno-etičkog pokreta«.

Priznajem iskreno, da se nikad nisam dublje interesirao za Vidovića i njegov pokret, jer sam uvijek osjećao neku instinktivnu averziju prema ovakvom moralu. »Lakše je moral propovijedati, nego moral ostvarivati«, rekao je dobro Schoppenhauer. Danas je moral na žalost postao isto tako trgovačka roba kao Gavrilovićeva salama ili Schichtov sapun za pranje. Šta više, trgovina moralom još je unosnija, jer su režijski troškovi minimalni. Malo spretnosti, mnogo slatkorječivosti u ovim našim kulturnim prilikama i možete biti sigurni, da će vas proglasiti Apostolom i Vođom. A pošto modernim Apostolima ne pristoji da idu bosonogi i stanuju po kolibama, poput onih Kristovih ribara, to su vjerni poklonici uvijek spremni da svom Apostolu i Vođi podastru pod noge ona »profana« zemaljska dobra kao neznatnu kompenzaciju za dobra, što im on pruža u višim sferama ljudskoga duha »gdje ne vladaju aritmetičke brojke i čovjeka nedostojni materijalizam.«

Usprkos te averzije skupih dovoljno snage i pročitah ovaj broj »Novog čovjeka«. Bilo je teško, ali je ipak nekako išlo.

Da vidite, kako se g. Vidović izvanredno dobro snašao u ulozi modernog Mesije, citirat ću nekoje izvatke iz njegovog uvodnog članka. Evo kako se on obraća svojim vjernicima:

.... Oslobađali ste sputane. Rješavali tereta umorne. Privodili na put života zalutale.

U haos ste unosili red, u tminu svjetlost, toplinu u mrzle duše.

... Kada je kao erupcija probila strast kulturni pokrov i ljude zahvatio vihor pometenih linija, tada ste vi, o prvoborci, suprostavili svoje hrabre grudi strašnoj bujici rasula.

....Kao što je Orfej svojom pjesmom privlačio nimfe iz mračnih dubina, tako

Digitized by Google

ste i Vi, izabranici božji, ljubavlju i istinom priveli na svjetlost mnoge duhove i digli mrenu sa očiju njihovih...

Tako Učitelj! A sad poslušajte kor učenika:

Mirko Kus Nikolajev (Zagreb), inače idejni pristaša historijskog materijalizma, poređuje Vidovića sa Ghandijem, koji isto tako kao i Vidović nije stvorio školu, već pokret. (Jadni Ghandi!) Za njega je Vidović »rijedak čovjek«, a njegov pokret »afirmacija čovjeka«. »Vidovićev pokret povlači horizontalu duhovne obnove društva na vertikali duhovne obnove pojedinca. Kut gdje se ova dva pravca sijeku, zatvara i progresivne kvalitete napretka samog čovječanstva... Vidović nije optičar ili akustičar čovjeka, on je njegov ispovjednik, njegova savjest. Moguće jedina savjest u ovim vremenima i ovom prelamanju... Čovjek je vjekove gledao dolje ili natrag. Vidović hoće da gleda napred i gore... Jer Vidović je bezuslovno jedan od onih koji stoje u blizini duha i koji znače dolazak Životne Snage Dobrog, u kojoj će zamršene sile i isturani elementi primiti skladne forme i postati svjetla tjelesa na putu, na kome ima da dođe Novi čovjek...

Mirko Kus Nikolajev napisao je u ovom broju dva članka i uz svaki je priložio po jednu svoju fotografiju!

Dr. V. Mioč (Sombor) poređuje Vidovićev pokret sa raznim religioznim pokretima, pa kaže: »Stoga ne smatram za potrebito da laskam g. Vidoviću i da ustvrdim, da Vidovićev Pokret nastoji stvoriti novi tip ljudi, koji će izvoditi »aktivni moral«.

Prof. Petar Ilić (Beograd) poređuje Vidovića u članku »Problem mira i Vidovićev pokret« sa Kantom, Wilsonom, Kelloggom, Briandom i Macdonaldom. »Kao sijač dobre volje i pomirljivosti, sporazuma i solidarnosti, poimanja i poštovanja među svima rasama i klasama, narodima i religijama, Vidovićev Prosvjetni etični Pokret utire staze ka trajnom miru u svijetu...« Priložena također fotografija!

Dr. F. O. Marušić (Drniš) pjesničkim zanosom veliča »plemenito srce svoga pobratima Miljenka«, pa kaže: Umačem pero u tintarnicu srca i pišem krvlju.

Tužno i bolno je carstvo života, ali mi želimo da stignemo gori, odakle nikad ne zalazi sunce. Ovaj novi svijet novog čovjeka želi da intelektualne ljepote presadi u život, da dobrota bude kruh, a ljubav vino našeg stola... Kako je to divno djelo podobravati ljude, i saditi sjeme čestitosti, da ovi teški život jadnom čovjeku bude slađi na tvrdom kamenu i na crnoj zemlji...

Gorke su čaše života, ali po vinogradima lijepih istina sazreli su slatki grozdovi za naše svetačke dane...«

Fotografija!

Sava Štedimlija (Jagodina) poređuje ga sa Njegušem i kaže da u njegovom pokretu »ima najviše čojstva i junaštva« ...»Imaterijalizacija naših težnja i nastojanja je najveća potreba Zapadom ugrožene rase (!), a pokušaj Milenka Vidovića da to postigne svojim snažnim pokretom ima za tvorca srce Mandušića i mudrost Igumana Stefana...« (Priložena fotografija!)

D. I. Aleksić (Beograd) čini ovaj apel: »Nacijo! Upućuj sinove, da spoznaju veličinu i istinu duha, da poznaju tebe samu, da bi ti se mogli dostojno odužiti. Neka tvoji sinovi u drugoj deceniji osjete veličajni i spasonosni rad Vidovićeva pokreta, u čijem je uokvirenom programu — svjetlosti duha i života tvoj jedini i mogući spas...«

Josip Vasner (Sarajevo) kaže da je Miljenko Vidović »historijska nužnost i rasni imperativ«. Za njega je izvor cijeloj Vidovićevoj akciji misteriozan (slažem se. O. p.), pogotovo za ljude, koji su otupili svoj pogled na kauzalnoj vanjštini stvari...«

Stjepan Humljak (Gornja Stubica) piše ga sa veliko Apostol, i Vođa.

Rudimir Rotter-Progonski (Sarajevo) iznosi historijat dinastije Vidović pa kaže: »Povjest Vidovićevih predaka seže do u XIV. stoljeće. Ova je porodica tri puta dobila plemićki naslov, a kasnije i grofovsku krunu. Karakteristično je da se na grbu ove stare porodice vide: zvijezda kometa i tri ljiljana. Ono što je kometa na nebu, naime vrlo rijetki pojav, to je i ova porodica u ljudskom društvu... «

Mislimo da je dosta citiranja. Ovako se nastavlja kroz ništa manje nego 96 stranica kvart formata ovog časopisa. Vrhunac je svakako pjesma u narodnom desetercu, koju je Vidoviću povodom 10-godišnjice njegovog pokreta spjevao umirovljeni školski inšpektor Nine Buconjić iz Sarajeva. Ta pjesma zaprema pet stranica, na svakoj stranici po dva stupca, u svemu oko 670 stihova. Među ostalim stoje i ovi stihovi:

Kroz deset je minulih godina
Narod pomoć dragovoljno davo,
Sam od sebe pokret uzdržavo,
Pa i dalje u narodu živi,
A svak snazi njegovoj se divi.
Jer je svuda mnogo do njeg stalo,

Digitized by Google

Pomoć daje veliko i malo,
I davat će, a prestati ne će...

Sve je to tako prozirno aranžirano. Sve je to tako žalosno gospodo, koji svoja imena (i svoje slike!) staviste pod ove neukusne ditirambe.

Milan D.

PJESME GEJŠA.

Japanac Hidetake Iwamura i Francuz Emile S. Oberlin pokušali su da prenesu najdelikatniju poeziju svijeta na francuski jezik. Stare i slavne šlagere japanske poezije, pjesmice koje se pjevuckaju usput ili pjevaju uz pratnju s h a m i s e n a, lagane gitare na tri žice, neke vrsti japanskih narodnih gusala, udešenih za lirsku poeziju. Njezini zvukovi drhtavi i nježni bude u japanskoj duši diskretne i slatke rezonance poput onih, koje nam bude u duši pjesme, što smo ih prvi puta čuli u životu i koje nas kroz čitav život prate sa svojom nostalgijom prošlosti.

Kako smo daleko od japanskog shvatanja gejše. Dok je prostitutka u Evropi nešto najnižega i najžaloenijega u društvu, dotle je gejša u Japanu nešto otmenoga i prozračnoga. To je zvanje, za koje se dugo i naporno sprema, treba za to proći čitavu školu, koja se već često započinje u djetinjstvu: treba znati pjevati, plesati, svirati, igrati ulogu kod svih obreda: svečanosti, ceremonije čaja, treba poznavati umjetnost oblačenja sa ukusom, praviti kite cvijeća itd.

Lako nam je razumjeti, da pjesme gejša ne mogu biti uvijek vesele, jer su ispjevane u doba ropstva u koje je djevojka predana od svojih roditelja, i u njima se najjače izražava nada, da će biti oslobođena na najljepši način: ljubavlju i brakom. U njihovim pjesmama osjećamo tugu ovih zatvorenih lutkica posvećenih uživanju. Vidjet ćemo ih mučene od ljubavi, osamljene, mučeći se da zaspe »sa podvinutom rukom«, to jest tako da uopće ne rasprostru na yasuriri pamučne pokrivače (japanski krevet), ili kako piju s a k é, rakiju iz pirinča i napitak zaboravi.

Najzanimivija je forma ovih pjesama. Tu nema patosa ni dugih romantičkih izljeva. Sve je zgusnuto i zbijeno u kratke slike ispunjene osjećajnošću. Lirizam romantika izgledao bi kao pomanjkanje ukusa i takta. Japanska žena je uvijek dobro uzgojena, rezervirana i diskretna, i čitalac mora svojom sensibilnošću da sam shvati koncentriranu snagu pojedinih riječi kao »čekam« ili »zatvorena«.

Tu ima riječi koje su uopće nerazumljive za Evropejca, riječi koje se ne dadu prevesti. »Pjesma kukavica« budi u Japanu pomisao na žalost, imade kazališnih komada, gdje pijev kukavica završava komad i javlja tragični svršetak drame. Mjesec budi pomisao na ljubav. »Ti ćeš doći pjevajući mjesecu!« pjeva jedna japanska kurtizana. Jesen je konac ljubavi, a vlažni rukavi su simbol plača: toliko je plakala, da je ovlažila rukave svoga kimona.

Zato se i pjesme gejša mogu razumjeti samo na pola, bez onoga leptirovog praška, kojeg im daju riječi sa specijalnim značenjem.

Imade riječi u japanskom jeziku koje stoje u tradicijonalnoj stalnoj vezi kao n. pr. žena i nježna, nebo i vječno. Na jednu riječ se naslanjaju druge ideje u skladnu harmoniju, što može da pronikne samo onaj, koji je potpuno ušao u klasični duh ove književnosti.

Imade drugih riječi koje služe kao mostovi, da se prede sa jednoga predmeta na drugi, i drugih koje nemaju nikakva značenja nego stoje samo zbog zvučnosti i muzikalne vrijednosti, da očaravaju uho. I jedna takova riječ daje neprimjetno čitavoj pjesmi jedno posebno diskretno svijetlo kao šarena noćna lampa.

Sve su ove pjesmice impresionističke i ne spadaju u umjetnu složenu poeziju kao T a n k a (pjesme od trideset i jednog sloga) ili H a j - k a j (epigrami od sedamnaest slogova). One su različite od njih kao naše narodne pjesme od umjetnih n. pr. soneta, konstruiranog po svim pravilima u stalnom okviru. To je odraz narodne japanske duše takve kakva jest, u njezinoj naivnosti, svježini i podatnosti. Zato u njima neprestano otkrivamo novo blago, u neodređenosti i neiskazanom krije se poseban čar, možemo ih zamisliti kao nježnu i suptilnu muziku jednoga Debussyja.

Ove se pjesme moraju produžiti u ličnoj svijesti i osjećajnosti pojedinaca.

One nijesu jasan i izrađen crtež nego podloga, na kojoj može da se probudi i drhti osjećajnost i čuvstvenost delikatnoga čitaoca. Subjektivnost i muzikalnost su glavne odlike ove poezije, tu nema pričanja i sadržaja koji je sam po sebi zanimiv, niti jasnoga smisla i logičke konstrukcije. Sve se sastoji od muzike i boje. Jezik je tu samo sredstvo da izazove zvukove i vizije uspavljujući dušu. I to dušu ljudi koji imaju za sobom civilizaciju staru više tisućljeća te koja je poput najfinijeg instrumenta spremna

Digitized by Google

da vibrira na najosjetljivije drhtaje, koje obični i barbarski aparati ne mogu da osjete.

Ove se pjesme pjevaju uz zvukove shamisena, čija glazba nije ni jaka ni bučna. Ona je krhka i drhtava, kiselkasta i suptilna, kako vele Japanci »kao ukus osušenog lososa«. Prema svojoj ličnoj osjetljivosti svatko može da nasluti ovu poeziju i muziku, gdje se ujedinjuju i naši lični snovi i doživljaji i spajaju sa mirisima koje Japanci raspoznavaju igrajući na shamisenu zatvorivši oči.

Da li je vjetar?

Mislim, da je vjetar...
Ali, možda, on je?
Moje srce, u svojoj tamnoj noći
oklijeva.
Toliko ga volim,
da na šum najtiši
poskakujem.

Cvijet ili žena.

Prošle noći
breskvin cvijet
ovlažila je kiša.
U sumraku oblači se
zgodna djevojčica
izlazi iz svoje sobice.
Ispred ogledala
uporeduje se
sa ubranim cvijetom
i veli mladiću:
»Koji cvijet je ljepši?«
Mladić odgovara:
»Cvijet breskve
je neuporediv!«
Začuvši te riječi
rasrdi se,
zgužva cvijet
i baci na zemlju
veleći:
»Da li mrtav
ili živi cvijet?«
Da kušate slasti
živog cvijeta
ova noć, ako izvolite,
biti će prikladna...

Povratak.

Ja znam da je laka i varljiva,
al evo vraća mi se
na po pokajana.
Kako je blijeda!
Kako je žalosna!...
Naveće leptir mora da se negdje
spusti.

Mačja ljubav.

Bez briga dužnosti i svijeta,
Od tudih pogleda i stranih sudova
jedna isprugana druga bijela,
idu navrh krova
ili penju se na sljeme
nuždom ljubavnom tjerane
jačom od života.
Jednog dana ipak vjetar doći će
jesenski,
više ne će se poznati.
Oh! Kako zavidam, kako zavidam ljubavi mačaka!

Prvi snijeg.

Prvi snijeg
— misli se na prvu ljubav —
Ovaj prostor tako bijel, tako čist,
Tko bi se usudio da ga zaprlja?
Na kućnom pragu
služavka smetena
pita se: »Gdje da
bacim ovaj čajni talog?«

Ljeto.

Podne je ušlo u grad baršunastim
koracima
Niti jedan se ne miče list.
Na užetu crkvenoga zvona
drijema jedan leptir.

Onda.

Cvijeće cvate — onda
ga se motri — onda
ono vene — onda...

(»Pjesme Gejša« preveli su uz predgovor s japanskog na francuski: Steinilber-Oberlin i Hidetake-Iwamura; — s francuskog: A. Bonifačić.)

Dr. A. Bonifačić.

CHEVALIER BAYARD I EINSTEIN.

Veliki rat djelovao je kao potres. Uzdrmao je podsvjesnim dubinama stotina milijuna ljudi. To je početak goleme mutacije, početak sloma čisto materijalističkih nazora o svijetu. Na pragu smo novoga doba, u kojem će i opet jednom vrednotama drugoga svijeta biti posvećena veća pažnja.

Bijela rasa rob je intelekta. Intelekt dresiran je na materiju. Prodire u njene tajne. Podjarmljuje ju. Gradi iz nje oruđe, oružje, strojeve i dinamit. U posljednjih sto godina mahnitom je brzinom podigao bijelac tehniku do čudesnih visina. U službi mašina gotovo je napustio jedinu pravu industriju, obradivanje polja. Ohol gleda on na Istok, gdje još postoji starinska tehnika. Vidi ondje samo preslicu i drevni plug, koje valja zamijeniti strojem. Da tamo postoji sklad između ljudske nature i ljudske kulture, da tamo nema jaza između religije i znanosti, to njega nije briga. Zapad posve je zaboravio, da od nepoznatih vremena stari i gusti Istok daje čovječanstvu njegove prave vođe. Nije spoznao,

Digitized by Google

da je usprkos svojoj visokoj materijalnoj kulturi, jer bez ljubavi prema bližnjemu i gluh za oproštenje, još više tisuća godina iza nauke Kristove.

I zato je doživio Veliki rat. Odvratno postaje njegovo obožavanje materije. Lomi se čitava zgradurina čisto materijalističkih nazora o svijetu. Lomi ju među inima i onaj, koji je najvećom snagom današnjeg ljudskog mozga obuhvatio čitav vidljivi Svemir. Lomi ju sam Einstein.

On je postavio novu koncepciju ovoga svijeta, utemeljio novu fiziku, satkao novu geometriju. Prostor i vrijeme tu se ujedinjuju u četvero-dimenzionalni sistem. Nu taj sistem »prostor-vremena« nije apsolutan, već naskroz relativan. Sva ta silna fizikalna znanost tek je svijet sjena odraženih u našoj svijesti. Ta znanost mora izostaviti sve, što se ne dade mjeriti. Sve, što naš duh zamišlja, to ne može ulaziti u fiziku.

U Engleskoj izašla je knjiga, koja valjada najpristupačnija za nematematičare tumači glasovitu Einsteinovu teoriju relativnosti. Napisao ju je profesor na sveučilištu Cambridge, glasoviti astronom A. S. Eddington (The Nature of the Physical World, London—New-York 1929.).

Sve, što mi nazivamo ili nalazimo vrijednim, značajnim, lijepim, dobrim, duhovitim, sve to mora izostaviti fizika, pa i nova, Einsteinova fizika, kaže Eddington. Ovakovi elementi ne mogu biti uključeni u matematičke simbole, koji sačinjavaju bit stare i nove fizike. Na jednoj strani konstruiramo mi fizikalnim mjerenjem i matematskim simbolima svijet geometrijskih, matematičkih, magnetskih i električnih »polja«. Na drugoj strani stoji svijet duhovnih i ljudskih vrednota. svijet, koji izmiče znanosti, jer izmiče mjerenju.

Zato mistik imade jednako snažno pravo kao i učenjak. Nebeska duga isto je tako realna kao i titraji, koji ju izazivaju. Ali ni duga, ni titraji nisu apsolutno realni. Posljednje, najdublje stvari fizike nisu pristupačne znanju; tek one se dadu mjeriti. Najdublje stvari ljubavi i religije ne dadu se mjeriti. To je jedina razlika u njihovoj realnosti.

Kao prilaz do realnosti Einsteinova teorija imade svojih granica. Vjera, ufanje i ljubav također su divni putevi saznanja. Matematičar i mistik, mjerilac i vjernik ravnopravni su, jer centar svega iskustva i znanja jesu operacije duha i svijesti.

II.

Einsteinova fizikalna teorija relativnosti ne negira sile drugoga svijeta. Te sile negirao je tek materijalizam predratnih vremena, jer u laboratoriju nije mogao otkriti duše. Ali prije toga na Zapadu postojala je dugačka historijska perioda , koja je iz sila drugoga svijeta crpila svoje nazore. Ta perioda obično se naziva »Srednji vijek«, a materijalistički mudraci dali su joj još jedno ime »vijek tame«. Jer u toj periodi nije bilo ni petroleja, ni dinamita, ni električnoga svijetla, jer je tom periodom pokretala religija. To svijetlo drugoga svijeta, koje je tada svijetlilo ljudima, za materijalističke mudrace ne postoji, jer se ne dade mjeriti aparatima i ne djeluje na fotografsku ploču.

Da taj »vijek tame« nije stvorio ništa drugo osim cehova, tih religioznih rasadišta obrta i pobožnog radništva, da nije stvorio ništa drugo osim viteških redova, njihove religioznosti, požrtvovnosti za ideale, poštovanja prema ženskom spolu, njihova poimanja časti, dužnosti, lojalnosti i hrabrosti, taj vijek imao bi svijetao višak prema današnjoj moralnoj tami. Taj srednji vijek pri svojem je kraju izrodio viteza Bayarda, čovjeka od kosti i mesa, ali bez straha i ljage (sans peur et sans reproche), ujedno legendarnog heroja i nositelja svih vrlina, koje u svako doba označuju pravog gentlemana. Dao ga je u času, kada su, u praskozorju renaissance-a, lakajske duše i samoživi oportunisti stali već obilno da se rugaju vjeri, požrtvovnosti, hrabrosti i svijesti dužnosti viteštva.

Pierre Terrail, gospodar zamka Bayard, rođen je g. 1474. u tom zamku, koji leži nedaleko od Grenoble-a u Francuskoj. Kao paž stupio je u službu savojskog vojvode Karla I. Kao vitez digao se je do visine, te je poslije bitke kod Marignana on izvršio ceremoniju, kojom je franceski kralj Franjo I. stupio u viteški red. Poginuo je vojničkom smrću na bojnom polju. Nije pripadao visokom plemstvu. Nije bio vojskovođa. Nije izveo djela historijskog zamašaja. A ipak njegovo ime označuje i danas savršeni cvijet sredovječnog viteštva.

Nedavno izašlo je o Bayardu veliko djelo od dr. Samuela Shellabargera (The Chevalier Bayard, London—New-York 1929.). Na pitanje, zašto je taj Bayard postao jednim od najodličnijih gentlemena čitave zapadne historije, autor pri kraju svoje knjige odgovara ovako:

Digitized by Google

»Bayard bio je ličnost svoga vremena, bio je vojnik, ali sve to tek u drugom redu. On postaje pretstavnikom općih rezultata one vjere, kojoj je jedna od manifestacija bilo viteštvo i koja, iako zanemarena, ne može nikada umrijeti. Bio je izraz časne muževnosti, vjeran njenoj baštini nekolikih, ali jasnih ideala, kojih dostojanstvo jest dužnost, kojih čast jest postojanost. On predstavlja ona pokoljenja neistaknutih muževa, koji su gentlemeni kroz to, što putem samostege i samoprijegora, stalnosti i spremnosti na pomoć čvrsto drže ono, što im je namrla rasa kao putokaz za ponašanje i značaj. To su važni ljudi, ti konservativci. Oni osiguravaju napredak, jer održavaju kontinuitet. Oni sačinjavaju hrptenicu svakog nacionalnog života. Njihov legendarni primjerak jest Bayard. Što je on bio, to je on sada mnogo potpunije: rijedak izraz one hrabrosti, viteštva i odanosti, koja označuje gentlemana svakoga doba.«

Dr. M. Šuflaj.

DR. ANTE BONIFAČIĆ: LJUDI ZAPADA.

Eseji o A. Gide-u i H. de Monthérlant-u.

Mučan je posao slijediti Gide-a, vječno nemirnog i promjenljivog, kroza sva njegova pomalo nejasna i neuhvatljiva preobraženja. Bonifačić, u težnji da ga obuhvati i rasvijetli sa svih strana, pošao je u širinu, zadržavajući se na svakom njegovom djelu i analizirajući ga podrobno, pošteno i savjesno, ne unoseći pri tom, kao ni u konačnim zaključcima, mnogo ličnoga.

O Gide-u, njegovim djelima i utjecaju koji je izvršio, te koji pomalo još i danas vrši na široki krug duhova u Francuskoj i ostaloj Evropi, pisano je mnogo. Malo je djela, koja su bila podvrgnuta tolikim interpretacijama i ocjenama, ne njihove umjetničke vrijednosti, koja je neosporna, nego zaključaka koji se mogu iz njih izvući. Prva djela mladosti idejno su i izražajno vezana uz Mallarmé-a i njegov krug. Tek poslije puta po Africi on se oslobodio svih apstrakcija, spona etike i kršćanskog morala, razlio se iz sebe i izlio bogatstvom čuvstva u riječi patetične i zamamne, pune soka iskušanih i neiskušanih plodova života. Od tada nijedna misao nije vrijedila, ako nije prošla kroz čula. Gide želi da se oslobodi svega što sputava njegova ličnost, uzimajući po volji, što mu se sviđa od evanđelja i života, te nastoji da u sebi združi i izmiri sve ekstreme. Njegova misao postaje svijesno nestalna i njegovi stavovi prema životu neodređeni. Najmlađi mu u Francuskoj najviše i zamjeraju tu njegovu d i s p o n i b i l i t é i bježanje od svega što određuje »ekonomski i socijalni razvoj čovječanstva. Iz djela ove reprezentativne ličnosti prožete najdubljom kulturom zapada, Evropejac bi, prema Bonifačiću, ispao kao čovjek kojemu je Ničeov nadčovjek normalni tip, a normalnog proglašava bolesnim. Požrtvovanje se smatra ograničenjem ličnosti. Svi prohtjevi su dozvoljeni. Čisti zločin je vrhunac ličnosti, kao i čista ljubav bez očekivanja nagrade ili kazne. Ne priznaje se nijedno božanstvo, nijedan cilj u životu, trenutak i senzualnost su najveća sredstva uživanja, koje se izjednačuje sa životom. Gide je združio u sebi, u najvećoj mjeri, sve elemente zapada i francuske kulture. A to je stanje, kad sve postaje svijesna igra i smisao se života traži u igri i sportu. Iz onog poznatog nemira, koji je mladu generaciju i te kako uznemirio, iz nespokojstva, o kojemu je toliko pisano, iz nezadovoljstva sa utvrđenim nazorima o rukovođenju života, uputivši sebe i omladinu na nove neutrte puteve da se obnavlja, stvorio je sebi, kao savršeni ekvilibrista, svoj olimpijski klasični mir.

I u Monthérlant-u, pripadniku generacije tridesetih godina, ogledaju se tri osnovne komponente zapada i katolicizam. Snažno reagirajući, blistavim stilom koji potsjeća na Barrès-a i D'Annunzia, na ova tri elementa dao nam je jednu sjajnu vivisekciju. Poslije veličanja katolicizma, rimskog reda, športa i snage, on napušta sve to u potrazi za nečim neizvjesnim i novim. Analizirajući vrednote čovječanstva, Monthérlant ne nalazi u njima ništa za sebe, osim zasićenja požude i umjetničkog gledanja u međuvremenu. Srušio je sva božanstva i svim kumirima vidio glinene noge. Vjera je postala ljuska bez sadržaja, znanost svedena na relativnu hipotezu, umjetnost nije više božanstvo nego metoda života, koju neki socijalni teoretičari nastoje da izrabe u svoje svrhe. Krah patriotizma i filozofskih sistema. Što preostaje tako ogoljenom čovjeku? Golo tijelo sa baštinjenim sklonostima i senzualnim uživanjima. Smisao života postaje skrajnji senzualizam, što jedino traži kako bi uživanje čim duže i čim jače trajalo. Svaka stvar krije užitak, treba ga samo znati otkriti. Zasićenost je najveći neprijatelj, koji nužno dolazi i kojemu se mora izbjeći. Sva ta mladost tridesetih godina, noseći na duši krvave ožiljke rata, na

Digitized by Google

ruševinama prijeratnih ideala, nastoji da nađe svoje istine, u onom što joj je na dohvatu ruke. Bonifačić vidi u obožavanju nogometne lopte težnju za apsolutnim i prezir za relativno. Nikad nije bio u dušama, tako jasan pojam apsolutnog kao u doba relativnosti. Mnogi ogrliše socijalne ideale kao smisao života, ali vrlo ih je malo, koji uspješe održati taj svoj ideal. Najracijonalnije rješenje iz u dušama tako jasan pojam apsolutnog je prilagođenje; netko tupo kao životinja, netko svijesno kao mudrac igrajući se sa starim bogovima. Samo »Nepoznatog Boga« nema da provede sobom kroz pustinje, ako mu se prohtije. Zapad, ostavši bez dugoročnih ideja, živi od trenutačnih uspjeha.

A. Gide, ostavivši mladima onaj nemir, nezadovoljstvo, kojeg su godine rata i kraha svih vrednota iza rata potencirale, u svojoj je promjenljivosti našao svoj antički mir, dok mladi, nezadovoljni vlastitom nestalnošću i neodređenošću pred životom i idejama, izgubivši oslon i tog posljednjeg stava, upadoše u beznadni nihilizam.

V. Tecilazić.

WILLIAM S. MAUGHAM: CONSTANCE.

Konverzacioni kazališni komad, kojeg su stvorili i do uzora usavršili Francuzi, našao je mnogo pristaša među mladim engleskim dramskim književnicima. Engleski dramatičari, od kojih smo u posljednje vrijeme upoznali Lonsdalea i sada Maughama, nisu počeli povodeći se za tim francuskim uzorima slijepo oponašati svoje učitelje. Oni su u forme, koje su poprimile gotovo sve značajke kalupa, ucijepili zdravi i nepatvoreni život. Na vrlo sretan način izbjegli su šabloni i uspjeli da na vanredno duhovit način iznesu svoj kraj, svoje društvo i svoje karakteristične tipove.

I Maughamova »Constance« je neke vrsti »Theâtre d'Amour«. No pitanje ljubavi rješava on sa mnogo više mirnoće i razuma, i sa mnogo manje sentimenta od svojih pariških drugova. Constance je sretna u braku. Ona zna da je muž vera s njezinom najboljom prijateljicom, ali ne protestira. Za nju je prema sadanjem socijalnom i društvenom poretku brak samo zajednica interesa. Odnos muža prema ženi — usluga za plaću. I dok je harmonije interesa, a ne osjećaja, kojim pravom da protestira bilo muž ili žena? U toj atmosferi trgovačkih kalkulacija i bilanca preljub je pokušaj, i to neuspjeli pokušaj da si dočaramo osjećaj ljubavi.

Maugham nije cinik. On je sa puno takta donio vjernu sliku današnjice, znajući unaprijed da mu nitko ne će vjerovati i da će svi njegovo djelo smatrati za duhovitu dosjetku. I zaista. Ljudi su se na premijeri ugodno zabavljali.

U cijelosti izvedba je bila slaba. Nije naime dosta uposliti dva ili tri stara pa da predstava bude dobra. Ako se već izvađaju na našoj pozornici konverzacioni komadi, onda treba izvedbu tih komada povjeriti onim glumcima, koji imadu za to potrebnu spremu. Najvažniji dio te spreme je na svaki način: znati govoriti. Izvedba »Constance« uvjerila nas je o protivnom.

Dr. M.

JUBILEJ MILICE MIHIČIC.

Skromno i tiho proslavila je ovih dana gđa Milica Mihičić rijetku i za nas osobito vrijednu svečanost: 40-godišnjicu umjetničkoga rada na Hrvatskom narodnom kazalištu.

Gđa Mihičić spada u onaj mali broj naših scenskih umjetnika, koji su do dana današnjega sačuvali nepomućenu vedrinu i mladenački elan svoje duše, i koji su sav svoj život poklonili procvatu zagrebačkog kazališta.

Uz Mariju Ružičku Strozzi, Fijana, Mandrovića i Dragutina Freudenreicha stvarala je Milica Mihičić predano i samozatajno naš teater, i ako se danas može uopće govoriti o nekom našem stilu i o kakvom višem stepenu naše scenske umjetnosti, onda je to, osim spomenutih velikana, u velikom dijelu zasluga i djelo gđe Mihičić. Milica Mihičić Karijatida je našeg kazališnog hrama. Divna i u svom stavu nenatkriljiva Karijatida, koju ništa nije moglo skršiti ni uništiti. I ako se do danas nisu ostvarile sve one želje i nade, koje je udarajući temelje našem hramu u svojoj duši gojila gđa Mihičić, ona može biti potpunoma ponosna na svoj rad, plodan u svakom slučaju. Njenu ljubav prema Hrvatskom narodnom kazalištu sačuvat ćemo u našim srcima kao amanet, kao zavjet, a njeno djelovanje kao uzor nesebičnog i plemenitog rada.

Dr. Miro Majer.

STRAVINSKI: »ŽAR PTICA«; »PETRUŠKA«.

Musorgski je stvorio idejnu bazu novije ruske muzike, izgradio njena sredstva i njen specifični izraz naročito na polju vokalne muzike. Rimski Korsakov je izgradio specifičnu tehniku orkestra, utro nove puteve izgradivši naročito simfonič-

Digitized by Google

ku muziku. Stravinski je uspio da sintetizira tečevine obiju kompozitora. Koristeći se ujedno rafiniranim artizmom Skrjabina. Tako je stvorio muziku specifičnog karaktera, posve neobičnog kolorita i intenziteta, muziku, koja je od vrlo velikog utjecaja na čitavu evropsku muziku u 2. deceniju ovog stoljeća.

»Žar ptica« je rano djelo Stravinskoga, prvi odrješiti korak. Uz utjecaje Musorgskoga, Rimski Korsakova i Skrjabina, javlja se već ovdje jaki individualitet sa zasebnom kompozicijonom i orkestralnom tehnikom i neobičnom ritmičkom i koloristićkom fantazijom. I scenski, u pogledu koreografskih problema, otvoreni su u tom djelu novi vidici, uvedeni novi elementi, donekle pod utjecajem francuskog simbolizma, ali u biti proizašli iz ruskog miljea. Ovim djelom započinje umjetnička saradnja Stravinskoga sa čuvenim Djagilevom, saradnja koja znači epohu ne samo u razvoju baleta, nego u dramatskoj muzici uopće. Balet prelazi iz čisto plesne forme u mimičko-plesnu tvorevinu u kojoj su oštra karakteristika i groteska glavni momenti. Kretnja, mimika, boja i muzika stapaju se u tvorevinu, koja je čas orgijastička, čas stilizovana do krajnjih granica groteske.

Dok je »Žar ptica« djelo dekorativno-simboličke naravi, u kojoj tek mjestimice probija groteska, a temeljna je dispozicija lirička, »Petruška« je groteskna slika sa ruskog sajma, djelo, u kojem je Stravinski utvrdio svoj originalni lični stil. Na temelju priprostog folklorističkog materijala i primitivnih naturalističkih elemenata stvorena je muzika nevjerojatnog rafinmana. Orkestralna tehnika kojom je ta muzika zaodjenuta u instrumentalno ruho, znači vrhunac jedne epohe. Daljnji je razvoj u tom smjeru nemoguće zamisliti. Uza svu komplikovanost strukture i svu silu neobičnih detalja i finesa, majstorsko vladanje svim sredstvima stvara plastično i jasno djelovanje, bez zamršenih ili problematičnih mjesta. Krajnje vladanje nad materijom, virtuozitet u službi umjetnosti.

Oba su baleta uza sve svoje muzičke i koreografske probleme, koji su još danas aktuelni, djela, koja po svom stilu i mentalitetu spadaju u epohu prije svjetskog rata. To su sjajne zvijezde jedne epohe, u kojoj je dekorativno koloristički elemenat, težnja za bojom i stilizacijom stvorila pokrete poput secesije, stavila u centar interesa lica poput St. Georgea, Rilkea, Klimta, Djagileva i t. d. Naše vrijeme je udarilo novim putevima. Muzika Stravinskoga bit će naročito za nas još mnogo vremena od najveće važnosti, no razvoj je pošao dalje, što konačno dokumentira daljnji razvoj samog Stravinskoga.

Zagrebačka repriza obih djela bila je u mnogom pogledu vrlo dobra. Naročito »Žar ptice«, obzirom na lanjsku izvedbu, znači veliki plus. U scenskoj postavi znatno konciznija, u koreografskom detalju mnogo interesantnija, u muzičkom pogledu toliko dotjerana, da orkestralni efekti jednako kao i čitava unutarnja dinamika ove muzike dođoše do potpunog djelovanja. »Petruška« je poznat otprije. U glavnim ulogama plesahu Margareta I Maks F r o m a n, Paula H u d i (koja nije za ulogu u »Žar ptici«) i Dejan Dubajić.

Izvedba obih baleta bijaše jedan od malobrojnih ovogodišnjih umjetničkih događaja u našoj operi.

Dr. Pavao Markovac.

KONCERTI.

Hrvatski Glazbeni Zavod priredio je kompoziciono veče Borisa P a p a n d o p u l a. Papandopulo se u relativno kratko vrijeme afirmirao kao jaki talent, s kojim treba računati. Brojem djela i njihovom tehničkom razinom, on je zauzeo vidno mjesto u krugu zagrebačkih kompozitora. Koncerat, na kojemu su izvedeni oktet za duvački instrumente »Sa ladanja«, sonata za klavir i concerto da camera za sedam duvalačkih instrumenata, vijolinu, klavir i sopran, prikazao je Papandopula u novom stadiju razvoja. Završivši studije, on se pomalo rješava utjecaja škole i traži nove puteve. Tehnički se znatno razvio (treba samo usporediti upotrebu instrumenata u ranijem oktetu i novijem concertu). U sadržajnom i izražajnom smislu, nova su Papandopulova djela prelazne tvorevine. U toliko, što je kompozitor još odviše zaokupljen rješavanjem tehničkih problema, a da bi mu se fantazija mogla posve slobodno razviti. Intencije stoga u tim djelima nisu posve ostvarene. Pojava, posve razumljiva kod kompozitora u tim godinama.

U oktetu »Sa ladanja« zapaža se nedostatno vladanje formom i pomanjkanje plastike i intenzivnije razradbe melodijskog materijala. Pojava, karakteristična za sva djela Papandopula iz doba zagrebačkog školovanja. Kompozitor rado zastaje kod detalja, gubeći s vida cjelinu. Rezultat: pokidanost forme i pomanjkanje dosljednog razvoja misli. Kasnije dometnuti polagani stavak obzirom na sadržinu, stil i arhitektoniku čitavog djela ne donosi ništa nova, prema tome je su-

Digitized by Google

višan. Već se u oktetu zapaža primjereno vladanje instrumentalnim sredstvima i osjećaj za boju.

U »concertu« je tehnika upotrebe instrumenata znatno dotjeranija. Invencija u tom djelu nije najjača. Oktet je u pogledu izražaja mnogo neposredniji i iskreniji, ovdje često prevladava intelekt. I folkloristički elemenat iz ranijih djela je ovdje dijelom po sebi, dijelom tehničkom razradbom ideja potisnut. Pjevački glas je upotrebljen instrumentalno, kao boja. Čini se, kao da je naknadno dometnut, ne stapa se sa ostalim ansamblom u homogenu cjelinu. Njegova je uloga odviše podređena, a da bi djelu dao karakterističnu notu.

Cjelokupni je dojam fragmentaran. Osjeća se umjetničko htijenje i jedna temeljna stvaralačka ideja. No jednako se osjeća nedostatna realizacija te ideje. Isto, tek u većoj mjeri vrijedi za klavirsku sonatu. U njoj je htijenje jače nego stvaralačka snaga. Kao da djelo u autoru nije dozrelo. Miješanje stilski heterogenih pijanističkih elemenata, neplastičnost ideja i formalne strukture potvrđuju to mišljenje. Sonata po tome djeluje kaotično, neuvjerljivo, prenatrpano. Uz neke interesantne momente, postavljeni problemi nisu riješeni. Naročito nije uspješno riješen pijanistički momenat, nije ostvareno ono, što bi bilo na visini ostalih djela Papandopula. Jedan se važni nedostatak svih njegovih djela zapaža u jakoj mjeri u sonati: nedostatno izgrađeni harmonijski elemenat. U svim dosadanjim formama su harmonijska osnova, logična upotreba raznih tonaliteta i modulacija, važni formalni elementi, koji u mnogočemu stvaraju unutarnju dinamiku djela. U djelima Papandopula je harmonijski elemenat zanemaren. Odatle neki očiti nedostaci.

Sonata će za razvoj Papandopula biti bez sumnje od važnosti. Nakon jednokratnog slušanja nemoguć je sud, da li je djelo od objektivne važnosti.

Prilikom ovog koncerta nastupiše Maja de Strozzi i Antonija Geiger-Eichorn. Sudjelovahu još članovi zagrebačke filharmonije i sam kompozitor.

Uspjeh je bio lijep.

*

»Zagrebački kvartet« izveo je na svom posljednjem koncertu (u priredbi Hrv. Glazbenog Zavoda) dva noviteta, gudalačke kvartete O. Jozefovića i češkog kompozitora Bohuslav Martinu-a.

Jozefovićev kvartet je djelo solidnog muzičara, koji ne traži spoljašnji efekt. U formalnom pogledu vrlo plastično, rađeno sa mnogo pomnje, nedostaje tom djelu primarna invencija. Kao da smo slušali govornika, koji je govorio uzdignutim glasom čitavi sat, a da nije ništa rekao: pitamo se, čemu tolike riječi, kad se ono što treba reći, može izreći za nekoliko časaka. Jozefović ne iskorišćuje mogućnosti instrumenata, nije posve ušao u stil komornog muziciranja: melodijska se linija pravo ne može da razvije, budući je stavak prenatrpan — sva četiri instrumenta sviraju gotovo bez prekida, nema dosta kontrasta i mogućnosti tematskog razvoja. I u harmoničkom pogledu ne događa se mnogo. U melodijskom pogledu je djelo najslabije.

U nastojanju da svojoj muzici dade neku nacijonalnu notu, Jozefović upotrebljuje u svojim temama nacijonalne motive, ali na promašeni način. Melodije i neki šablonski svršeci koji podražavaju način kadence u pučkoj popijevci, kao da su priljepljeni na neko tuđe tijelo. Usljed toga ni pravog tematskog razvoja, ni osobite fiziognomije ove muzike. Svakako treba u obranu djela ustanoviti, da ga izvedba nije iscrpljivo prikazala i tako okrnjila dojam.

Bohuslav Martinu je kompozitor velike tehničke rutine, koji vrlo vješto umije da izriče svoje misli. Vjeran tradiciji svoga naroda, on muzicira, (u najboljem smislu riječi) za razliku od drugih, koji odviše misle u svojim djelima. U ovom kvartetu ima primarne ritmičke snage, vrlo zanimivih harmonijskih kombinacija s nekim tekovinama novonjemačke škole, a zapaža se (kod Čeha nešto neobično) i stanoviti ruski utjecaj. Da li je ovaj kvartet jedno od najznatnijih djela novije komorne muzike, kako je to ustvrdila njemačka kritika, teško je prosuditi. No on je znatno djelo kompozitora izrazite fiziognomije. U pogledu kvartetskog stavka djelo je rađeno sa mnogo znanja, te je tim jasnije podcrtalo nedostatke prije njega izvedenog Jozefovićevog kvarteta.

I ovdje nije reprodukcija ostavila sve ono, što je u partituri.

Na rasporedu bijaše još raniji kvartet Beethovena (op. 18. br. 5.).

*

Treba još zabilježiti dva u biti suvišna gostovanja. U Borodinovom »Knezu Igoru«, pjevala je Jaroslavnu Ksenija Rogovska-Hristić. U »Aidi« pjevala je ulogu Amneris Evgenija Valiani. U oba slučaja pjevačice stanovitih kvaliteta, koje se uza sve dobre kvalitete ne uzdižu ni glasovno, ni pjevački ni umjetnički iznad prosječnosti.

Dr. Pavao Markovac.

Digitized by Google

NACIONALNA EKONOMIJA

Uređuje: Franjo Schöppl.

NAPRETKOVA ZADRUGA ZA OSIGURANJE, ŠTEDNJU I PRIVREDU, Z. S O. J. U SARAJEVU.

Ovu zadrugu osnovalo je naše opće poznato Hrvatsko kulturno društvo »Napredak« krajem g. 1923. Kulturni radnici, okupljeni u »Napretku«, dolazili su sve više do uvjerenja, da je privredni momenat onaj momenat, kome treba u radu na kulturnom pridizanju i jačanju naroda posvećivati najveću pažnju i da se u takovom radu i nastojanju jedno ovakovo društvo ne može zadovoljiti samo sa namještanjem naučnika u zanate i trgovinu. Ovaj preokret u »Napretku« doveo je do osnivanja Napretkove Zadruge. Glavna točka u programu ove zadruge jest propagiranje i organiziranje štednje u svim slojevima naroda. Na ovo propagiranje i organiziranje štednje ne gleda se u Napretkovoj Zadruzi sa trgovačkog, nego sa skroz kulturnog i nacionalno-odgojnog stanovišta. Ta zadruga mora po svom programu da upotrijebi sve načine, kako bi nas svakog pojedinca oduševila i predobila za štednju i kako bi nam pomogla da što više pažnje posvetimo nastojanju oko našeg ekonomskog osiguranja i jačanja. Naravno, da takav posve kulturni program može da vrši samo jedna čisto narodna ustanova, koja ne gramzi za dobiti, koja ne dijeli dobiti, čiji članovi uprave po pravilima ne mogu primati nagrade za svoj rad, a u čijem se radu i nastojanju odrazuje samo ljubav i briga za dobro njenih članova. Ovakav je rad kod nas naročito težak i poučno je upravo vidjeti, sa koliko požrtvovnosti i energije vrši taj posao Napretkova Zadruga. U ovom pothvatu sitnog narodnog rada zaposleno je već sada, nakon 6 godina, oko 30 namještenika. »Napredak« svojim ugledom u narodu i poznata požrtvovnost u radu za narodnu stvar onih ljudi, koji stoje na čelu »Napretka« i njegove zadruge, omogućili su, da ovaj, za naše prilike nov kulturni rad osobito lijepo napreduje. Tako su Hrvati dobili u Napretkovoj Zadruzi čisto kulturnu ustanovu, koja će kroz decenije ulagati sve svoje sile na što uspješnije propagiranje i organiziranje štednje. Napretkova Zadruga je dosada okupila nešto preko 4.000 štediša, koji su upisali na razne vrste štednje preko 25,000.000 dinara, a ovaj će iznos biti uplaćen poprječno za 10 godina, dok je do sada uplaćeno oko 4,500.000 dinara.

Među najvažnijim vrstama štednje su životna i posmrtna osiguranja te t. zv. vezana štednja, gdje se pojedinci obvežu na štednju redovitog iznosa kroz 5—10 godina. Redovite mjesečne uplate na ove glavne vrste štednje dosižu već danas do 200.000 dinara.

Prikupljenim kapitalom pomaže Zadruga svoje članove zajmovima uz jeftin kamatnjak te u pobijanju kajišarstva u nekojim krajevima vrši već osjetljivu ulogu. Naročito se to opaža u Bosni i Hercegovini pa i u nekojim mjestima našeg Zagorja, gdje je Napretkova Zadruga poznata u pogledu kamatnjaka kao jedna od najjeftinijih naših ustanova. Podjeljivanjem manjih hipotekarnih zajmova učinila je Napretkova Zadruga u zadnje vrijeme za svoje članove mnogo, jer im je time nekojima pomogla da se otresu lihvara, drugima je opet omogućila kupovanje nekretnina. U daljnjem dijelu programa ove zadruge nalazimo kao zadatak: rad na pridizanju narodne privrede u zadružnoj osnovi. Utješljivu pojavu ovakovog kulturnog rada hrvatskog kulturnog društva »Napretka« u našem narodu moramo pozdraviti i sa najvećim interesom pratiti i podupirati.

Franjo Schöppl.

JUGOSLAVIJA. JUGOSLOVENSKI TURIZAM.

Offizielles Organ der Ges. »Putnik« zur Förderung des Fremdenverkehres im Königreich Jugoslawien etc.

broj za siječanj je izišao.

Kao oficijelna edicija za promicanje prometa stranaca u Jugoslaviji nije ovaj broj sretno ispao.

U najinteresantnijoj i inače lijepoj študiji: The jugoslav Adriatic as a sea cure resort — potkrale su se u pruženim podacima piscu bitne neispravnosti, koje su u stanju kod inteligentne publike, koja čita engleski djelovati u pravcu protivnom nego li je onaj za kojim se ide. Na str. 16 lijevi stupac citirane su po Hann-u »mean annual temperatures« t. j. prosječne godišnje temperature, a u istinu iskazani su podaci: za prosječnu temperaturu u mjesecu siječnju po Hannu. To se nije slučajno dogodilo, jer na istom mjestu u 6 redku odozdo se opet govori: »Naples has an annual mean temperature« dakle: Na-

Digitized by Google

puli ima godišnju prosječnu temperaturu... a u istinu pružen je navod za prosječnu temperaturu Napulja samo za mjesec siječanj.

Jednako je u istom članku str. 18 lijevi stupac na vrhu naveden na prvi pogled i očito neispravan podatak doslovce: »our statistics show that Dalmatia enjoys over 100 hours of sunshine per month more than do the Alpine health resorts previously mentioned« t. j.: naše statistike pokazuju da Dalmacija uživa preko 100 sati sunca mjesečno više nego li alpinska lječilišta gore imenovana. Neposredno prije toga citiraju se Leysin sa 1654 sata sunca i Davos sa 1786 sati sunca. Za Dalmatinske otoke se tvrdi da taj broj iznosi više od 2750 sunčanih sati godišnje. Uzevši za podlogu ove brojeve imali bi dalmatinski otoci 80 mjesečnih sati sunca nad Davosom a 91 sat nad Leysinom, dakle 20 — 9 sati manje nego li je u članku navedeno kao najmanja granica (100 sati). Kod navoda sunčanih satova diference od 20% do 9% znače vrlo osjetljivo udaljenje od pravog stanja. Na ovako iznimnom polju kao što ga predstavlja vanredna insolacija, nije se smjelo generalizirati, nego se smiju samo citirati postojeća opažanja. Na pr. za Hvar je poznato absolutno trajanje insolacije sa 2768 sati, što znači pred Davosom blizu 82 sata, a pred Leysinom nešto preko 92 i pol sata mjesečno više. Nikako preko sto sati mjesečno više, kako se tvrdi u članku. Jedno i drugo valjalo bi ispraviti u slijedećem broju, pa makar kao štamparsku grešku, jer su inače ti navodi u stanju više škoditi nego li koristiti. Te će pogreške škoditi ocjeni ostalog sadržaja članka, kao što će mu škoditi i spominjanje: Kurpension Praha na Korčuli u članku umjesto otraga medju reklamama.

Kao doživljaj jedamput u životu se možda dade podnijeti, ali kao sredstvo za promicanje prometa stranaca u nas nisu smjeli u list — koji je opredijeljen za evropsko-američku publiku — ući navodi u njemačkom inače vrlo lijepom i simpatičnom članku: Streifzüge durch Bosniens Orient str. 14. gdje se veli doslovno: »Ein Kampf setzt ein um die Bettwäsche, man begreift nicht unsere Wünsche, drei Leute haben doch erst darin geschlafen! Schliesslich erfüllt man unser Verlangens ein Luxus, den wir mit dem doppelten Zimmerpreis bezahlen dürfen. Fremdes Land, fremde Sitten.«

I to sve ima da ide na račun Bosne, a u istinu se ne tiče Bosne. Osim toga: to inače simpatični putnik generalizira: Fremdes Land, fremde Sitten. S takvim stvarima se ne izlazi pred higijenski čistu i urednu kulturnu Evropu i Ameriku kao službeno verbovanje stranaca — osim ako se ima prikrivene ciljeve (u što dakako ne mogu vjerovati). Tim manje, što to u glavnom uopće ne stoji, a u takova mjesta gdje se kreveti presvlače svake godine jedamput ne smiju se zvati stranci. Zato će se već pobrinuti konkurenca da to iznese. Ne treba da to čini oficijelni organ od države pogodovanog Putnika.

Članak: Slowenische Imkerkunst može da bude kulturno-folkloristički očito interesantan, po gotovo kad se ispitaju okolni uplivi, ali spada n. pr. u Narodnu Starinu ili slično, a vjerojatno ne u prvi broj reprezentativnog organa za promicanje turizma namijenjenog evropsko-američkoj kulturnoj i kritičkoj publici. Ma da je i slovenačko-patriotski pisan i što je sam po sebi interesantan, ipak će rijetko tko radi toga posjetiti današnju Dravsku Banovinu da po njoj t r a ž i i gleda — inače vrlo zanimive — sličice na košnicama.

U ovom broju, osim citiranog teksta, koji je suvišan za cilj što si ga je list postavio, ima i sa istog stanovišta suvišnih slika.

Tako slike u većem formatu u tekstu na str. 20. i 21. očito će veseliti sve namještenike i direktore Putnika, jer prikazuju biro Putnika u Splitu, ali kao propagandne slike za ljepote hrv. obale i otočja u Jugoslaviji su kontraindicirane po gotovo u onom formatu, u kojem su reproducirane.

Madjarski na žalost neznam, pa neznam: što ili čiju simboliku zapravo ima da prikazuje magarčeva glava usred mađarskog članka.

Slika na str. 16. lijevo gore je lijepa, ali nije karakteristična za naše Jadransko more. Nijemci imaju ljepših te vrste sa bavarskih jezera.

Čudno je kako je baš djevica mučenica Sv. Katarina, slika XVII. stoljeća nepoznatog majstora iz B i l d g a l e r i e Salon Galić, Split (valjda: Bildergalerie) prvi put bez krvavog kola, — koje joj kao svetici inače pripada — dospjela na čelo lista, koji pomoću nje prikazuje ljepote turističkih područja Jugoslavije.

Nadamo se da će drugi broj u interesu razvoja našeg turizma ispraviti opažene nedostatke i glede prvog broja koliko se dade, u svom vlastitom sadržaju.

Dr. Ivan Krajač.

Digitized by Google

DESETGODIŠNJICA DRUŠTVA NARODA

Početkom godine 1930. navršilo se deset godina, što je počelo djelovati Društvo Naroda. Istina, već je od mjeseca lipnja 1919. uređen u Londonu sekretarijat Društva naroda, jer je bilo potrebno izvršiti svu silu pripravnih radova. Ali sama uredba Društva naroda počela je živjeti pravnim životom tek od časa, kad je stupio na snagu mirovni ugovor sklopljen u Versaillesu. Pakt, kojim je ustanovljeno Društvo naroda jest uvod, dio teksta toga mirovnoga ugovora (kao i drugih mirovnih ugovora), koji je imao stupiti na snagu, čim ga ratificiraju s jedne strane Njemačka, a s druge strane najmanje tri od glavnih savezničkih i udruženih sila (tako se u mirovnim ugovorima označuju Velika Britanija, Francuska, Italija, Japan i Udružene države). To se zbilo 10. siječnja 1920., pa se taj dan ima smatrati kao dan stupanja Društva naroda u život. Toga dana je privremeni sekretarijat u Londonu nastavio svoje djelovanje kao stalni organ nove te uredbe, a predsjednik Wilson je prema odredbi čl. 5. pakta odmah sazvao prvu sjednicu savjeta, koja je i održana 16. siječnja 1920. u Parizu.

Ako pogledamo neznatno gradivo, koje je raspravljeno na toj prvoj sjednici savjeta, pa ga isporedimo s obiljem predmeta, koji sada dolaze po nekoliko puta na godinu pred savjet, vidjet ćemo, kako se djelovanje Društva naroda proširilo i produbilo u tih deset godina. I ta usporedba bit će jači dokaz za koristan razvoj Društva naroda nego li nabrajanje svih onih uspjeha, što ih Društvo naroda bilježi u ovom svom prvom desetgodištu. A njih ima toliko i tako su znatni, da ih ne bi bilo moguće iscrpsti niti u povećem prikazu. Zato mi ne ćemo odabrati taj put da se časom pozabavimo dosadanjom sudbinom i budućim udesom ženevske institucije mira. Izabrat ćemo radije jedan momenat iz uskog broja njenih najvažnijih životnih problema, da joj na taj način osluhnemo bilo i stvorilo zaključke za budući razvoj.

Deset godina nije previše ni u životu jednoga čovjeka, a vrlo je malo u razvoju organizacije, koja ima potrajati vijekovima i obuhvatiti sav svijet. A baš ta trajnost i općenitost Društva naroda jedan je od najglavnijih uslova u njegovom radu prošlih deset godina. Društvo naroda nastoji da u tom početku svoga djelovanja osigura svoju stalnost i proširi svoje djelovanje na sve države svijeta, jer ono ima u načelu da obuhvata cijelo čovječanstvo, a prije nego li postigne taj opseg, njegovo će djelovanje biti često nepotpuno i izvrgnuto djelomičnim neuspjesima. I zato je jedno od najvažnijih pitanja pristup onih država, koje još nisu članovi Društva naroda. U tom pravcu postignuto je u prvih deset godina dosta, ali još više ostaje prepušteno radu u — nadajmo se — najbližoj budućnosti.

Prema paktu bilo je 45 članova osnivača, t. j. država, koje se nisu trebale posebno primiti u Društvo naroda, nego su postale članovima na temelju samoga pakta jednostranim očitovanjem odnosno ratifikacijom mirovnog ugovora. Od tih 45 država nisu pristupile tri (Sjedinjene države, Ecuador i Hedžas). Nepristup Sjedinjenih država bila je prva velika nedaća u životu mlade organizacije mira, pa ćemo se tim pitanjem malo kasnije još pozabaviti. Osim toga bio je čitav niz država, čije prilike nisu bile toliko jasne, pa se smatralo potrebnim njihov pristup podvrći posebnom postupku. Uz neke manje, poluzavisne ili eksotične države nalazile su se tu sve pobijeđene centralne države, neke nove države, nastale na području ruske carevine, te napokon Mexico, koji se u doba sklapanja mira nalazio u teškoj državnoj krizi.

Sa svoja 42 člana Društvo naroda bilo je u početku svoga djelovanja daleko od svoje svrhe, da bude mirovna organizacija cijeloga svijeta i da obuhvata sve države. U samoj Evropi bilo je mnogo važnih država, koje nisu pripadale toj organizaciji, a ta okolnost bila je to teža što je kao naravna posljedica netom dovršenoga rata postojao jaz između pobjednika i pobijeđenih. Veliki dio rada i nastojanja u Društvu naroda išao je baš za tim, da nestanu te posljedice rata. Pobijeđene i neke druge države redom su primljene u Društvo naroda, a pomoć koju je Društvo naroda pružilo nekim financijski upropaštenim državama, blagotvorno je djelovala na izgladivanje opreka i digla je njegov ugled i vjeru u nj baš kod onih, koji su se u početku smatrali potisnutima. Na koncu preostala je samo još Njemačka i njen pristup u Društvo naroda bio je jedan od najtežih problema, kojim se Društvo naroda imalo baviti u prvih deset godina svoga opstanka. Nije tu bila samo delikatna politička zadaća uvesti glavnog predstavnika centralnih vlasti u kolo, koje vode njegovi dojučerašnji protivnici, već se u savezu s pristupom Njemačke pojavilo jedno od temeljnih organizacionih pita-

Digitized by Google

nja, t. j. pitanje o sastavu savjeta Društva naroda.

Savjet Društva naroda stoji u takvom odnosu prema skupštini, da taj odnos nije moguće usporediti ni s kojom od uredaba, koje poznajemo u ustavnoj organizaciji raznih država. Savjet i skupština dva su jednakopravna organa ženevske Lige. Krug njihove nadležnosti većinom nije odijeljen, tako da su za većinu pitanja u jednakoj mjeri nadležni i savjet i skupština (konkurirajuća nadležnost) te svako od tih tijela može zasebno donijeti punovažni obvezujući zaključak. Tek za neka pitanja normirana je isključiva nadležnost skupštine (napose primitak novih članova i promjena pakta) odnosno savjeta (napose mjere za održanje mira prema čl. 10.—17. pakta), a u nekim slučajevima traži se suradnja savjeta i skupštine. Budući da se savjet češće sastaje i lakše može sastati u izvanrednim zgodama, njegova važnost nije nipošto manja od važnosti skupštine, pače se može kazati, da je faktično težište politike Društva naroda u savjetu. S druge strane savjet je sastavljen na takav način, da se nikako ne može smatrati odborom skupštine. Savjet je u početku zamišljen kao direktorij, u kojem bi sjedile samo velike sile sa virilnim pravom članstva. No ta je namisao napuštena kod izradbe pakta, pa je usvojen sustav, u kojem je kombinirano načelo virilnog prava s načelom izbora. Tako se od početka nalazilo uz 4 virilna člana (Sjedinjene države nisu zauzele njima namijenjeno peto mjesto) i 4 po skupštini izabrana člana, a taj se broj kasnije povisio na 6. Time se htjelo udovoljiti potrebi demokratizacije savjeta. No želim ovdje primijetiti, da je vrijednost i opravdanost načela demokratizacije u pogledu sastava savjeta vrlo problematična. Istina, dok u međudržavnim odnosima vrijedi načelo apsolutne jednakosti država, sastav savjeta Društva naroda mora se ukazivati kao neki odstup od toga načela. Ali takvo diplomatsko-formalističko gledište bilo je na mjestu u doba, kada su države među sobom bile slabo povezane. Organizacija kao što je Društvo naroda veže države mnogo jače i podvrgava ih izvjesnim ograničenjima. Kraj takvog stanja nadaje se pitanje, ima li se načelo demokracije izražavati u jednakosti historijskim slučajem i socijalnim razvojem stvorenih jedinica ili se ima svakoj od tih jedinica dati učešće u razmjeru njene veličine, snage i važnosti kao što bi to vjerojatno bio slučaj u svjetskom parlamentu, koji je 1918. i 1919. predlagan u više nacrta za Ligu naroda sa engleske (Fabijevci, Dickinson, Cecil), američke (Marburg) i njemačke strane. Prema tomu prigovor, koji se u tom pogledu stavlja sastavu savjeta, ne može se usvojiti u punoj mjeri: savjet bi u svom sadanjem sastavu bio pogibeljan tek onda, kad bi se napustilo načelo jednoglasnosti i uvelo načelo proste većine. No do toga još je dalek put i sastav savjeta još će se do tog vremena više puta izmijeniti.

Veliki djelokrug savjeta i njegova nezavisnost prema skupštini uzrokom su, te se pridaje osobita cijena i važnost članstvu u savjetu. Države, koje nisu imale stalno mjesto u savjetu, nastojale su, da budu u nj izabrane. Množina svakogodišnjih kandidatura i želja da se što veći broj od njih zadovolji, dovela je u godini 1922. do već spomenutoga povišenja broja nestalnih mjesta od 4 na 6. Ali kad je Njemačka povodom pristupa u Društvo naroda imala dobiti stalno mjesto u savjetu, javile su se i neke druge države sa sličnim zahtjevima, prijeteći istupom. Svim tim zahtjevima nije bilo moguće udovoljiti, a jedan ustup povrijedio bi još ljuće sve ostale. Tek nakon dugih rasprava, zbog kojih se morala čak odgoditi odluka o pristupu Njemačke, uspjelo je naći način, koji nije potpuno zadovoljio sve interesente (Brazilija i Španija najavile su svoj istup, pa je Brazilija doista istupila, dok je Španija ipak ostala), ali je spasio cjelinu Lige i usavršio na dosta sretan način sustav popunjavanja savjeta uvedenjem neograničene mogućnosti ponovnog izbora nestalnih članova. Činjenica, da se u tom kritičnom položaju prebrodilo sve teškoće, dokaz je potrebitosti i životne sposobnosti Društva naroda.

(Svršit će se.) *Dr. Juraj Andrassy.*

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Maksimirska cesta 40. I. Uređuju: Dr. Božidar Murgić i Luka Perković: Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Maksimirska cesta br. 40. Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d. Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

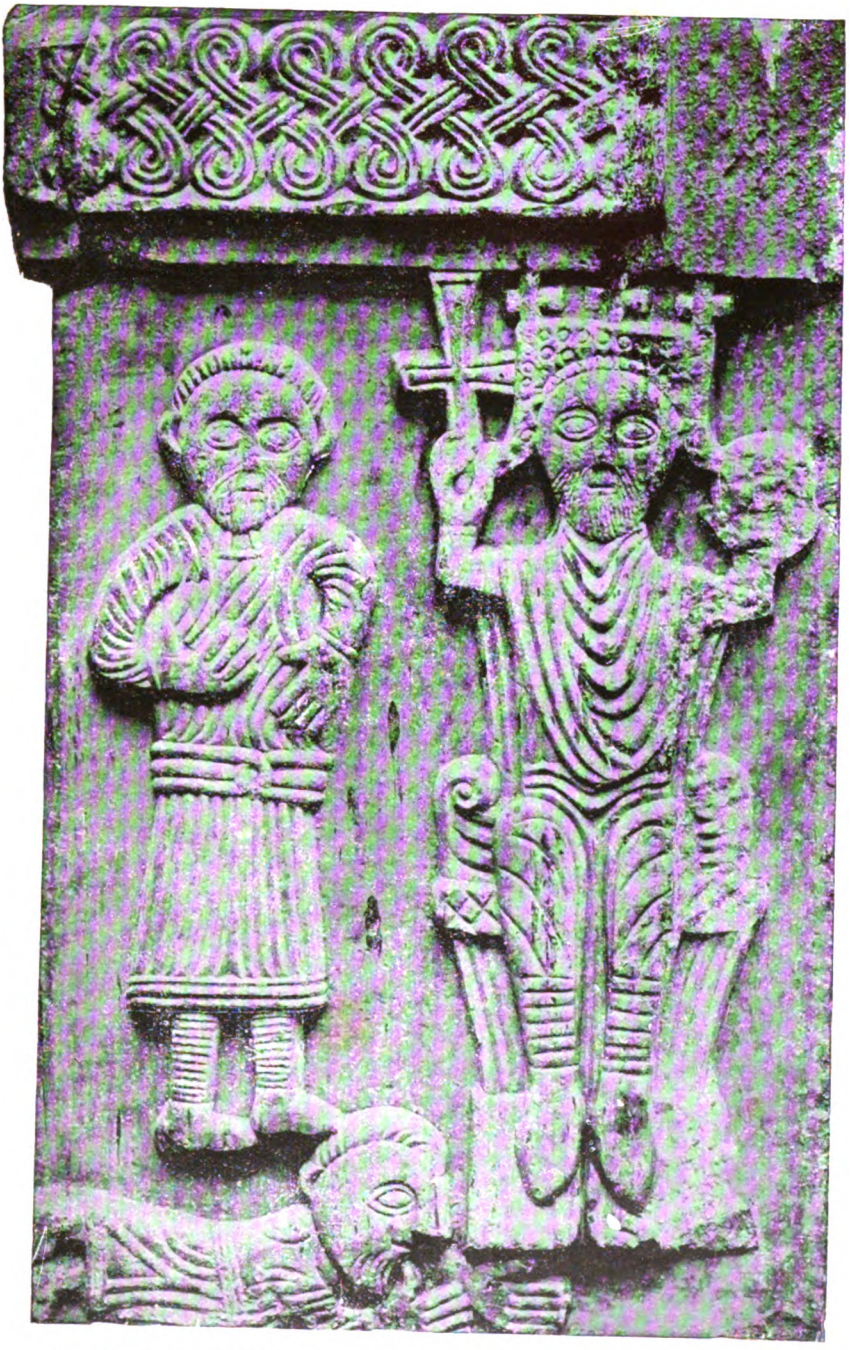

RELIEF HRVATSKOGA KRALJA (prema općem mišljenju Tomislava)

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, TRAVANJ 1930. BROJ 4.

AUGUST CESAREC:

ŠKRINJARKIN DOM VANBRAČNE DJECE

Sve do svoje pedesetipete godine Jela Škrinjarka bila je prijateljica djece. U njenom malenom dvorišnom stanu od jedne sobice i kuhinje znao je pokatkad bivati cio mali zbor djece ostalih susjeda; tu je ona ćaskala s djecom, pričala im priče , znala im dati i kavu. No s pedesetpetom godinom to je njeno prijateljstvo prestalo naglo kao da je iz te žene postala neka druga. Dobroćudnost se pretvorila u samu kiselost i zlovolju, djeca se više ni pred njenim stanom nisu smjela pravo igrati, a da ne bude svađe. A i vanjsko se Škrinjarkino obličje nekako promijenilo, ona kao da se pogrbila. U licu su joj svakako bile brojnije i dublje vore, nos nekako iskočio, tanak i kljunast, upravo neugodno ptičiji.

U pedesetipetoj godini umrlo je Jeli Škrinjarki peto njeno dijete, desetgodišnji Martin, u koga se uvijek pouzdavala, da će barem taj, kad odraste, a ona i otac, gradski težak, ne uzmognu više raditi, biti njihov hranitelj. I ta smrt bila je i razlog njene promjene.

— Ne mogu više vidjeti nikakvu djecu! — priznavala je ona, uz česti plač, samome mužu. — Svi me uvijek sjećaju na našeg Martina! I šta smo mi, stari, bogu sagriješili, da nam je oduzeo svu djecu! Petero, i sva u grob! Što će biti s nama, ti više ne ćeš moći dugo kopati kanale, ja sam također stara za kakvu zaslužbu, crknut ćemo negdje iza plota!

Tako se ona jadala, a stari Škrinjar je šutio, šmrcao burmut, jedva izrekao koju utješljivu riječ; očito je mislio i sam kao žena.

No onda, jedne večeri došao je kući sa smiješkom. Pod rukom je nosio jedno dijete u povojima, stavio to pred ženu na sto, smiješkao se još uvijek kroz svoje krupne, seljačke brčine:

— Na stara! Priuči se opet na djecu, a to nam može nositi i novac, da zaštedimo za stare dane...

Stara Škrinjarka gledala je muža i dijete razrogačenim očima, planula:

— Kakav novac! Ti si lud! Gdje si to našao? Nosi ga natrag, zar mi sirotinja, da se brinemo za izloženu bogzna čiju deriščad?

Digitized by Google

No dijete nije bilo izloženo, stari Škrinjar je do njega došao drukčije. Na dvorištu jednog gradskog sirotišta kopao je kanal, kadno je odjednom sa ceste u to dvorište došao s tim djetetom jedan seoski pandur, a s druge strane, iz zgrade, izašao ravnatelj sirotišta s jednim gospodinom. I između njih triju raspreo se vrlo brzo živ razgovor. Dijete je pripadalo jednoj bludnici. Ne mogavši ga držati u javnoj kući, gdje ga je rodila, ona ga je dala na odgoj jednoj susjednoj pralji. No naskoro su obadvije obolile, najprije bludnica, koja je morala u bolnicu, onda pralja, pa je tako to dijete bilo poslano na policiju. S time je započeo za dijete istom pravi put. Policija je dijete poslala u sirotište, sirotište ga, jer nije imalo mjesta, poslalo natrag na policiju. Policija se sjetila materine zavičajne općine — otac bio je i majci nepoznat — i poslala je po jednom svom stražaru dijete tamo. No u općini nije htio nitko da primi dijete, i općina ga je dakle po seoskom svom panduru poslala opet natrag u sirotište. I tako je onda stajala stvar: sirotište ga opet ne će, a pandur se kune i znoji, da se s djetetom ne smije vratiti...

— No, pa šta! — i dobroćudno i plaho nastavljao je stari Škrinjar. — Meni se dijete smililo, a kad mi još ravnatelj reče, da će mati skoro iz bolnice i za odgoj djetetov plaćati,riješio sam se da ga odnesem k tebi... Ono, jest, i mislio sam na to, da najprije tebe pitam, ali kad čuh, da će pandur opet s djetetom morati na policiju, nije bilo više vremena... Ako pak ne ćeš, možemo ga još uvijek mi sami odnesti na policiju...

Tako je završio stari Škrinjar, no Škrinjarke još uvijek nije minula ljutina. Dijete bludnice, zato ga sigurno nitko i ne će, zašto dakle da ga uzima i ona! I lako je to reći, da će mati za dijete plaćati! Bludnica je bludnica, danas je tu, sutra je tamo, sam đavo ju može naganjati po cijelom svijetu... Tako se ljutila Škrinjarka, psovala muža radi lakovjernosti, no konačno se i ona smekšala.

Dijete je, reče stari, spavalo za vrijeme cijela puta, a spavalo je i sada; po riječima pandura, koji je dva dana bio s njime, tako mirnog djeteta još nije bilo na svijetu. A bilo je muško, i zvalo se Martin, isto onako kao Škrinjarkino posljednje dijete.To dvoje, pa onda još i ipak moguća korist od tog djeteta, dovelo je Škrinjarku do odluke. Samo se nijedna vora u njenom licu nije možda razvedrila u osmijehu; rekla je još uvijek tvrdo i zlovoljno:

— Dobro, neka ostane! Da vidimo, kakva će biti sreća s ovim tuđim! Ali sutra idem ipak još do njegove matere u bolnicu, da se dogovorim radi plaćanja!

Tako je sutradan i bilo. U bolnici se s materom sporazumila, izvukla od nje odmah nešto novca, i mali Martin više nije putovao dalje.

No nije bilo sreće ni s njime. Već od prvih dana stao je pobolјevati od proljeva, slabio je sve više, mirnoća i dobar san pretvorio se u deranje, postalo je sve neizdrživo. Pričekala je još doduše, dok je mati izašla iz bolnice, a onda, kad je ta došla u pohode djetetu, Jela Škrinjar uzela je još novac koji je imala da dobije, no odmah i rekla:

Digitized by Google

— Draga moja, ja sam u ovoj sobi petero svoje djece vidjela umrijeti, ne ću još i vaše! Uzmite ga, ja se s njime više ne ću da mučim!

Djetetova mati bila je već žena vremešnija, bore u mlohavom, nabuhlom licu nije joj mogla sakriti ni najdeblja šminka. I još se više postarala i poružnila, kad je stala da se jada i psuje. Kud će ona s djetetom, pa kako će, ako koga i nađe, plaćati za dijete možda još više? Izašavši iz bolnice, jedva je dobila natrag mjesto u javnoj kući i može biti sigurna, da će odsele zarađivati manje. Onda će doći još čas, da će biti i prestara za svoj posao, i... i... nije ipak, izgledalo je, smatrala pametnim da o takovim perspektivama govori Škrinjarki dalje, i prekinula se, ćutke ju motrila ispod oka, zatim uz kletvu protiv nepoznata oca tog djeteta rekla:

— Pa ako ste svojih pet mogli vidjeti da umiru, šta vam može biti tako teško, da vidite umrijeti tuđe, šesto? A ono i ne mora da umre, to može biti obična dječja bolest... Nego... kad bi bar samo crknulo! Dok sam bila mlađa, nije mi se to htjelo dogoditi, a šta će mi sad? Slušajte, slušajte! Vi se ne trebate ništa bojati! Pustite neka ide s njime kako ide! Ja za lijekove nemam novaca, ne trebate uopće zvati liječnika, a ako mali umre, ja ću vam dati novaca još za tri mjeseca! Bolje vama za tri, nego tako kroz cijeli život...

Predlog nije začudio Jelu Škrinjarku, oduvijek je ona imala dojam, da toj materi nije stalo do života njenog djeteta. A i sama ga se ona htjela riješiti... No ipak, po prviput je doživjela takova nešto, da jedna mati vapi za smrću svog djeteta, sjetila se, kako je to bilo kod nje, i stala je sad ona da se žesti i psuje.

— Ja da budem ubica? Onda ga uzmite, pa ga ubijte sami! Sram vas budi! Takove možete biti samo vi djevojčure! Fuj, fuj!

Mati se, međutim, branila spretno, i konac cijele te raspre bio je taj, da je dijete još za mjesec dana imalo ostati u Škrinjarke.

No taj mjesec dana! U tom mjesecu je Škrinjarka, poslije svoje petero djece, pokopala i muža. Jedne večeri došao je k njoj detektiv s porukom, da joj je muž u mrtvačnici... Kopao je u predgrađu jedan dubok kanal, a grede su popustile, poklopile ga, i još ga je zasula zemlja. Kad su ga otkopali, bio je već na izdisaju.

Tako. I šta poslije toga? Došlo je ono čega se stara Škrinjarka uvijek bojala; pod starost, i još prije nego je mislila, iskrsnula je pred njom sablast smrti negdje pod plotom... Kao polip krakovima o kamen, uhvatila se ona da održi jedinu zaslužbu koju je još imala — onu s malim Martinom. Radi njega ona se već ovaj mjesec izmirila s ostalom djecom iz kuće, samo da ne buče, dok mali spava, a s njime je već prije toga bila kod liječnika, na račun matere kupila lijekove. No sve je bilo uzalud. Na koncu je još mali, osim jakih proljeva, dobio difteriju, pa nije prošlo ni deset dana kako joj je umro muž, a umrlo je i to dijete.

Mati je došla da s njome sve uredi radi pogreba. Došla je u crvenoj svilenoj haljini, bacila samo površan pogled na maleni bijeli lijes, koji je, s njenim djetetom u njemu, upravo odnosio jedan poslužnik. I nije ni tražila da dijete vidi, sjela je široko u stolicu, svršila poslovni dio razgovora, onda zapitala Škrinjarku sa začuđenim osmijehom:

Digitized by Google

— A šta vi plačete? Još uvijek niste prežalili muža? Za malim vam, mislim, nije žao. Da nije umrlo, morala bih ga za koji dan da nosim od vas...

Škrinjarki su uistinu niz navorano njeno lice tekle suze, i njen očaj je bio prevelik, a da ga ne iskaže. Sa smrću muža izgubila je jednu zaslužbu, sa smrću ovog djeteta drugu i još jedinu, šta će sad ona? Tako se vajkala, no i ustrmila je u bludnicu oči, s jedinim još zračkom nade u njima: nije li joj ova obećala, ako dijete umre, da će joj dati hranarinu za tri mjeseca?

Bludnica se međutim na taj podsjećaj samo opet osmijehnula. Ona doduše nije poricala svoje obećanje, ali je smatrala da ga nema dužnosti iskupiti, jer Škrinjarka nije činila ništa da dijete umre nego naprotiv samo sve, da ostane u životu... A osim toga, ona se sad istrošila i poradi pogreba; možda će jedamput kad dođe do više novaca, Škrinjarki dati nešto što joj je obećala...

— A odmah ja vam mogu i drukčije pomoći! — oživjela je u svojoj stolici, nagnula se spram Škrinjarke koja je pred njom sjedila u stoličici. — Slušajte! Vi ste onomad odbili i još ste me izgrdili radi one moje želje! Tada ste to još mogli, živio vam je muž, i niste mogli shvatiti žene, kojima je sve što imaju samo njihovo tijelo i zanat im je baš takav, da ne smiju imati djece, jer djeca samo smetaju. No sad valjda možete i vi na život gledati drukčije! Ja sam u svom poslu naučila, da je život svinja, čim gadnije što poždere, tim mu je meso slađe! Tu ne treba imati obzira, tko ga najmanje ima, taj je prvi na zelenoj grani! Tako, kako sam vam već govorila, što vama ima biti stalo do života tuđe nečije djece? Svojih ste pokopali pet, i šta vam onda može biti do pedesetero tuđe, pogotovo, ako su same matere u takovom položaju, da su sretne, ako čim prije ostanu bez njih? Vidite, a ja vam imam jednu znanicu, zemljakinju, ona je sluškinja i lani je od svog gazde dobila dijete. No ljetos je sebi našla dečka, koji je hoće da ženi, samo se ona pred njime boji šta govoriti o tom djetetu. Njoj bi dakle, a i njenom gazdi, bilo jako drago, kad bi tog djeteta, koje je sad u dobrim rukama, na bezopasan kakav način nestalo. A kod vas je to već pravilo, da vam sva djeca umiru, čak i muž... S malo dakle više volje i nastojanja, vi me razumijete što mislim, mogli biste vi pomoću tog djeteta doći do novaca, moja bi vam znanica dobro platila... Pa uopće — stala se ona da smije — zašto vi i s drugom djecom ne biste tako mogli doći do kruha? Ne mora to baš uvijek biti s istom namjerom, bilo bi i zlo, jer bi postalo sumnjivo... S drugom djecom, koju je uvijek lako dobiti, jer takove djece uvijek ima, mogli biste samo pokriti, zabašuriti ono glavno, pa bi vam i to nosilo novac... No šta, hoćete li, da vam sutra pošaljem svoju znanicu?

Stara Škrinjarka ostala je razjapljenih očiju i usta i nije smogla riječi. Sjećala se, kako je napala tu ženu, kad je od nje tražila smrt samo jednog djeteta, i sad da mirno prihvati te postane ubicom ne jednog djeteta nego mnogih i time spasava svoj stari život? Od same te pomisli hvatala ju je jeza. Ali, uistinu, dok je toliko njene djece pomrlo, i za život drugih nije stalo ni samim materama, šta se onda ona ima ustručavati i kolebati, da im pomogne u što bržem nestanku te djece? To nije bilo teško, u to je vjerovala po iskustvu koje je imala

Digitized by Google

čak i onda kad je htjela život djece, pazila ih. A nije bilo ni opasno, posluša li savjet, uzme li k sebi drugu djecu, bez loše kakve namjere... Zapravo pak, ne može li ostati samo kod ovakvih, kad jednom ispuni glede onog jednog što se od nje traži i zašto joj se obećaje dobra plaća? Ona je doduše stara, no ni starima se ne umire, sama se ipak valjda ne će objesiti, a drugi se nitko ne će za nju brinuti... Tako je promislila u sebi stara Škrinjarka, i njene raskolačene oči vratile su se u običnu svoju prižmirenost, a razjapljene, suhe usne su se skupile, stisnule se kiselo i mračno u se, pa se otvorile samo još radi riječi:

— Pošaljite mi sutra tu svoju znanicu... Ali ona mora znati da šuti! I još to, ili vi ili ona mora mi što prije naći i drugo kakvo dijete... Od jednog se samog ne može živjeti... A može biti i veće, dobro će mi doći u kući, i ne mora baš umrijeti...

. . .

Ne baš sutra nego tek za nekoliko dana i to uvečer kad se već smračilo, došla je Škrinjarki tiho, jedva pokucavši, mala, ljepuškasta ženica, zamotana u šal, a u drugom šalu donijela je i zamotano dijete. Ogledala se sobom, rumenila se i izbjegavala Škrinjarkin pogled, sve poslovne stvari obavila s njome isto tako odvrnuta pogleda, čak i sa suzama u očima. Najposlije je i tiho zaplakala:

— Ja to nikad ne bih učinila, nikad, da se ne bojim svog zaručnika! A i djetetov otac ima komedije sa svojom ženom, i on hoće da već jednom ima mir! On je, kako sam vam rekla bogat, trgovac i spreman je platiti... A kako ćete vi to učiniti... — plaho se po prvi put usudila Škrinjarku pogledati u oči, a u grlu joj se zagrcnulo. — Dijete je tako zdravo!

Dijeto je bilo žensko, prešlo je sedam mjeseci, bilo bucmasto i jedro, tako da je uistinu i Škrinjarki dolazilo pitanje, kako će takvo dijete otpremiti na drugi svijet...

— No, no! — nije ona ipak gubila vjere u svoju lošu, i sad dobru sudbinu s djecom, a i ciljala je pri tom još na nešto drugo. — To će doduše teško ići, ja dosad nisam običavala raditi na tom, kako bi djeca umrla nego kako bi živjela... Zato, bude li previše muke, morat ćete mi više dati... I svakako, morat ćete se strpjeti, brzo to ne će moći ići, a i ne smije...

Mala ženica, još gotovo s dječijim izrazom u licu, prestala je da plače, samo je šmrcala, onda se usplahirila, zavapila:

— No predugo to ne smije trajati... — I druga strava ju je prešla. — No vi valjda dijete ne ćete previše mučiti glađu?

Škrinjarka se smrknula, objašnjavanje ju je već počelo razdraživati, presjekla je zato sve grubo:

— To je moja stvar! Zaklati ga valjda ne ću, da dođem na robiju... Vi se brinite samo zato, da točno svakog mjeseca donesete novac... I, kako smo već govorili, da mi što prije nađete još koje dijete...

Mala je to obećala učiniti, čim nađe priliku. Prišla je još djetetu, izljubila ga u plaču, pa se tiho, zamotana do usta u šal, izgubila iz sobe.

Digitized by Google

I nekako poslije dvije nedjelje održala je riječ. Jednog popodneva došla je Škrinjarki druga, starija služavka, dovela sa sobom sedamgodišnjeg dečka. Imala ga je s jednim soldatom, koji je pao u ratu, dečko je dotad živio kod rodbine na selu, a sad ga je mati htjela imati u gradu radi polaska škole. I ona se ogledavala sobom, bila nekako nezadovoljna.

— Stan vam je jako zagušljiv, a i vlažan... Morat ćete odmaknuti krevet od zida, više zračiti sobu... A onda hm, nadam se, da ćete biti dobri s malim! Moja kolegica mi je pripovijedala, da jako dobro postupate s njenom bebom... A to je ta njena mala! — prišla je krevetu, pokušala umiriti dijete, jer je plakalo. Onda se opet nepovjerljivo okrenula spram Škrinjarke. — A što toliko plače? Nije li možda gladno? A nekako mi se čini — prišmrknula je zrak — da vam se dijete zaprljalo...

Škrinjarka je uistinu djetetu tog dana, kao i ostalih, dala samo bočicu mlijeka, no izvukla se spretno:

— Toliko jede, da je svakog časa nečisto... S vašim sedamgodišnjim bit će ipak lakše! A i lijep vam je dečko — udarila je u hvale, bojeći se da mati ne odustane od njegovog ostanka ovdje.

No mati nije odustala. Laske su prevladale njeno nepovjerenje, a još više to sigurno cijena, koja nije nadmašivala mogućnosti njene zaslužbe. Tako je ona još jedino Škrinjarki ponovno stavila na srce da joj dijete pazi i drži u redu, na dijete se obratila, da dobro uči i bude poslušno, još mu obećala, da će ga češće doći pogledati, a zatim otišla sama.

No kako je rekla, tako je i činila — dolazila je počešće. Škrinjarki to nije bilo ugodno. Ta mati je uzela ozbiljno odgoj i dobro svog sina. Imala je uvijek koješta da prigovori, sad da joj sin premalo dobije jesti, onda da ga previše pušta da se igra s drugom djecom i zato slabo uči, — uvijek nešto, s pravom i nepravom. No gore je bilo nešto drugo. Ta žena se rado brigala i za ono drugo dijete, baš kao da je i ovome bila mati. I to je, barem za neko vrijeme, Škrinjarku sputavalo u njenom zadatku. Sputavalo ju, jer nikad nije znala kad će joj opet doći posjeta, a bojala se još uvijek da poradi lošeg i zanemarenog stanja jednog djeteta ne izgubi iz opskrbe drugo... No naskoro, kad se već jednom s dječakovom materom morala sve i protiv volje posvađati, a ova joj je ipak ostavila i dalje svog dječaka, hrabrost se njena vratila, više nije marila ni za šta.

Samo je i tad to jadno dijete obaralo sva nekadanja Škrinjarkina iskustva i očekivanja. Premda je ona još od ono malo mlijeka, koje je uzimala za oboje djece, popila gotovo polovicu sama, a s drugim čime, barem ono manje, nije gotovo ni hranila, i premda je s tim manjim pravila sve moguće pokušaje, ostavljala ga u nečistoći, duže vremena kod kupanja držala ga u hladnoj vodi, dijete je samo nešto smršavilo i poblijedilo. Ono se naviknulo na glad tako da se Škrinjarka više i nije opet trebala svađati s djecom iz kuće samo da pred susjedama zabašuri bebin plač; — prosto naprosto, ta je beba ostajala zdrava kao dren, činilo se, da bi prije bilo moguće istrgnuti prstima iz gore pećinu no nju iz života...

Digitized by Google

Sama mati je već očajavala. Nju je, reče kad je opet jednom i ona došla, sve više grizla savjest i sve manje je to mogla da izdrži. S druge strane opet, zaručnik bi se skoro htio da ženi, nakon čega bi ona s njime morala otići u drugi grad, pa će veze biti jako teške i teško zadržati tajnu. A i gazda se već prijeti, da će uskratiti pomoć. I plakala je opet i naricala mati, bacala se na dijete, grlila ga, ljubila, bila gotova, da se svega odreče i dijete odnese kud drugud, opet natrag, gdje je bilo.

No ako je ona postajala sve mekša, Škrinjarka je postajala sve tvrđa. Da pusti dijete, i tako da joj izmakne još i obična mjesečna dobit, a kamoli ona konačna, to je bila prijetnja njenom vlastitom životu... A i jad je govorio iz nje, jad, da su tolika druga, njena vlastita propala, a ovo tu se, eto, drži... Što se pak tiče njene možebitne grižnje savjesti? Tu ona više nije osjećala nikako, nikako. Iz već navedena dva razloga, a bili su tu i drugi. Tu, preko nje u dvorištu, doselila se prošlog mjeseca jedna udovica. Imala je nekad krasne dvije kćerke, išle su već u školu, a na ferije su, nekako baš poslije rata, s drugom djecom otišle na oporavak u Primorje. I tamo su se oporavile tako, da je jedna oboljela od dizenterije i umrla, a da mati zato nije ni znala, odnosno doznala je tek od druge kćerke, koja se kući s oporavka vratila omršavjela od gladi, krastava od nečistoće, puna uši... I dok je takav postupak s djecom mogao biti moguć od ljudi, koji su nešto značili u životu i imali od čega da živu, vjerojatno neki živjeli i u obilju, zašto bi morala biti bolja i imati nekog obzira ona, stara sirota Škrinjarka? Tako je i mislila ova, i to joj se opet javilo u glavi, pa je još samo nešto malo promislila, a zatim se otresnula na djevojku mračno i odsječno:

— Prestanite cmizdriti! Čut će vas tko na dvorištu! I čemu praviti toliku larmu? Udat ćete se i dobiti drugu djecu, dat ćete njima ono što niste mogli ovome! I sad idite mirno kući! I spremite nagradu za drugi put kad dođete, jer ja vam jamčim da ćete to balavče u roku od dvije nedjelje imati u grobu!

Djevojka se trgnula, dignula se, upravo klisnula u vis, od djeteta, opet sva u stravi:

— Kako ćete to učiniti?

No Škrinjarka nije htjela ništa da kaže, silila ju samo da ode, i mala se, još se jednom bacivši na dijete, izgubila opet, drhtava koraka, zamagljenih očiju, teturajući kao slijepa.

(Svršit će se.)

Digitized by Google

BRATKO KREFT:

PROBLEMI DANAŠNJEGA KAZALIŠTA

Izuzevši književnost kazališna je umjetnost posve vremenska umjetnost: smrću glumca i režisera prestaje. Ostane samo kratkotrajno sjećanje, pa ako ga kazališna kronika i kritika za njegova života nisu pravo ocijenile i razumijele, lako se dogodi, da se potpuno izgubi i zaboravi.

No ne samo da radi glumca i režisera nije kazališna umjetnost izvan vremena, nego i po svojem repertoaru mora biti blisko vezana sa suvremenošću. To je pak zbog toga, što kazališnu umjetnost primamo ravno preko pozornice. Većini ljudi nije od prijeke potrebe, da čitaju dramu u knjizi, što se u istinu ni ne vrši, već je kazalište ona ustanova, kamo idemo, da slušamo, gledamo i doživljujemo. Općinstvo će dakle svakako najbolje, najlakše i s najvećim doživljajem primiti ono, što mu je po životu i vremenu, u kojem živi, najbliže. To najneposrednije sudjelovanje ili ta neposredna veza između pisca, glumca, režisera i općinstva jest ono djelovanje, koje najviše traži i dokazuje Hamletove riječi: umjetnost neka bude zrcalo svoga vremena.

Najznačajnija je crta današnjeg kazališta merkantilnost, njegov trgovački smjer u repertoaru, u opremi, mnogoput čak i u režiji i u glumi. Reinhardt, koji je iza Meiningovaca podigao kazališnu umjetnost do velike visine, danas je najveći njemački kazališni poduzetnik. Prestao je biti režiser-umjetnik. On je danas tako rekavši režiser blagajne. Ne smijem tvrditi, da je slab režiser blagajne i da je umjetnički posve negativan, no progresivan više nije. Značajno je za nj, da vrlo često režira u isto vrijeme i u Beču i u Berlinu, no u stvari se tad nije mogao vidjeti ni u Berlinu ni u Beču. Njegovo je ime danas »kasašlager«, bilo da je režirao ili nije. Glavno je da je na plakatu. Tako se današnja umjetnost komercionalizira. Pa ako pregledamo ogromni broj zapadnoevropskih kazališta i k tomu još pribrojimo Ameriku, ukazuje nam se porazna statistika i porazan repertoar, što je zapravo zrcalo današnjeg građanskog čovjeka kao glavnog faktora u suvremenom društvu.

Stara kazališta, kao Burgtheater ili Comedie française i t. d., životare zapravo s državnom potporom, a u istinu u kazališnoj umjetnosti ne znače ništa više od kojega merkantilnog kazališta na pariškom bulvaru, koje igra »aktuelne« komade. Okrnjili su se i okoštili ti stari stupovi aristokratske kulture i nisu zapravo ništa drugo do li živi mrtvaci. Shakespeare je u bečkom Burgtheatru dosada, smrt. Istina: glumci lijepo deklamiraju, lijepo su obučeni, no sve je to po svojoj sadržini i po svojem obliku tako tuđe današnjem čovjeku, da se dosađuje. Najveća je mana kazališta, ako se gledalac u njemu dosađuje.

Digitized by Google

Bilo da ono igra Ibsena ili kojega najekstremnijeg modernistu: sve mora da izlazi tako živo, tako oštro, da se čovjeku urezuje u dušu, da ga dira i da osvaja. To se pak danas rijetko događa u kazalištu, osobito u oficijelnim kazalištima, koja nose visoko svoju firmu i koja su ponos tradicije.

Razumije se, da treba svoje stanovište utemeljiti idejno. Ima li pravo poznati njemački kritik Ihering, kad kaže u brošuri »Reinhardt, Jessner, Piscator oder Klassikertod«: »Klasici nisu više živo vlasništvo suvremenosti«. Ni Hamlet to nije više. Kriva je pozornica. Iscrpla je klasike svojim vječnim ponavljanjem. A je li istina, da ih je samo pozornica iscrpla? Nije li ih iscrplo i vrijeme? Što može da kaže današnjem evropskom čovjeku, koji se iskvaruje sa plinskim bombama, velikim novčanim transakcijama, burzama, vojnama, prevratima i t. d., što mu mogu da kažu Macbeth ili Romeo i Julija? Zar nam nije sve to kao dječja bajka; ili pak zar nije mesarsko klanje kakvoga Macbetha tako tuđe i tako malešno kao kakva indijska pripovijest Karla Maya? Nije kriv Shakespeare, ne, on jest i ostaje velik dramatik; krivi smo mi, krive su prilike, u kojima živimo, krivo je vrijeme. No je li u tome uopće krivica? Ne, nema je, jer je potreban razvoj, to jest da staro propada, a novo nastaje. Natrag se ne može. Sve se vječno obnavlja, sve ide naprijed i nema kraja, koji bi bio konačan i vječan. Samo epohe propadaju.

Ništa ne zna biti konservativnije i reakcionarnije od kazališta. U današnjem kazalištu nije teško naći uzroke tome. Sve idejne krize repertoara današnjeg kazališta izviru iz gospodarske osnove. Današnji novčani čovjek zahtijeva svoje. Njemu nije do problema, njemu je samo do zabave i do smijeha, koji nije skup, a koji se mora dobro prirediti. Otud ogromni broj bulvarske literature i bulvarskih kazališta. Država opet sama ne može u tolikoj mjeri da podupire kazališta, da bi bila novčano slobodna. Osim toga to je također iluzija, jer tko daje, taj uvijek zahtijeva svoje. Razumije se, pitanje je u tome, tko i kakav je taj, koji daje. Morozov, koji je pomagao Moskovski hudožestveni teater, bio je ruski prosvijetljeni građanin, no mislim, da stoji vrlo osamljen u razmjerima suvremenog kazališta.

Istina je, da u zadnje vrijeme dolazi u zapadnoj Evropi osobito njemačko kazalište u novu fazu. To se može mirne duše pripisati također uplivu ruskog kazališta. To su prije svega neka berlinska kazališta, koja su uzela na repertoar najmodernije autore, kao Lampela, Franka, Ungara i t. d. Dramska književnost ustaje iz mrtvila, oslobodila se različnih izama i ulazi u novom realističkom obliku na pozornicu, koja opet postaje središte za rješavanje problema današnjega društva (Lampel: Giftgas über Berlin; Ungar: Die Verbrecher; Frank: Die Ursache i različne drame, koje rješavaju rat, paragraf o abortusu i t. d.).

Digitized by Google

No problem književnosti nije samo problem repertoara, već je bio zadnjih godina i problem odnosa između književnosti, glumaca i režisera.

Režiseri Tairov i Majerhold, kojima se zadnjih godina priključio u Berlinu i Piscator, odbacili su svu književnost u koš, jer da su glumac i režiser potpuno samostalni umjetnici te da si književnost lako prave sami, na svaki način bolje nego je to suvremena dramatika. Tairov je pokušao stvoriti novoga glumca-majstora kao potpunoga artistu, plesača, govornika, pjevača i t. d. Književnost ima da bude glumcu samo slučajno pomagalo. »Središte je sve glumačke umjetnosti glumac. On je subjekt i objekt te umjetnosti«. Treba priznati, da je Tairov rješio glumca mrtvoga naturalizma i ukočenosti, u koju je upadao Stanislavski sa svojim individualističkim psihologiziranjem i psihopatologijom, (Dostojevski, Andrejev), no uvalio ga je u isto tako mrtvi smjer — u artizam. Tairov je najjači larpurlartist suvremenog kazališta. Čovjek se u kazalištu nasmije i razveseli, dođe u dinamiku, ali se uglavnom vraća kući — prazan. Majerhold, osnivač novog ruskoga kazališta radničkih masa, pošao je od kolektivnog prikazivanja povijesne igre o padu Kremlja, koje je bilo igrano prije nekoliko godina na moskovskim ulicama, u čemu je sudjelovalo gotovo nekoliko hiljada ljudi.

Majerhold ne zabacuje književnosti zbog gole teatraličnosti kao Tairov (theatre pour le theatre), već zbog klasne ideologije. Odbacuje građansku dramatiku, i budući da druge ne može dobiti, kakvu bi rado, pravi si sâm književnost. Pomaže se s dramatizacijama, modernizacijama i t. d. Svoju je najvišu točku dosegao prikazivanjem Gogoljeva »Revizora«, kojega je preradio u petnaest epizoda, glumio ga uz pratnju muzike, a zadnji prizor prikazao s marijonetama. Svoj način prikazivanja naziva muzičkim realizmom. Pri svemu tome možemo vidjeti, da se kazalište uistinu rješilo tradicije, ali je radi negacije književnosti — podivljalo.

Podnipošto ne mislim tvrditi, da glumac i režiser moraju biti samo gramofoni književnosti, niti se može priznati, da samo glumac ili režiser mogu ispuniti svu kazališnu umjetnost. Ona je kolektivna umjetnost prije svega pisca, režisera i glumca.

Najveći je problem današnjega kazališta — pored već spomenutih gospodarskih problema — kako da se dosegne idealni razmjer, idealno i djelotvorno sudjelovanje tih triju glavnih faktora suvremenoga kazališta. Činjenica jest, da dobru i snažno pisanu dramu glumac i režiser lako unište, kao što može i pisac sa slabom dramom da ubija glumca i režisera i publiku.

To nisu nikako formalni, već osnovni problemi za današnje kazalište, koje je dobilo opasnoga takmaca u filmu, a zadnje vrijeme i u tonfilmu. No kazalište se ne treba bojati. Kazalište pravo, progresivno, kazalište, koje mora i koje ide s napretkom, naći će uvijek za svoje

Digitized by Google

doba odgovarajuću umjetničku sadržinu i oblik, razumije se — ako bude hotjelo.

Naša državna kazališta odveć trpe od konzervativnosti i od svete birokracije. Trpe mnogo i radi gospodarske sanacije, što je u tijesnoj vezi s publikom. Osim svega navedenoga potrebna je još za umjetničko-idejni razvoj kazališta prava kazališna kritika, koja će razumjeti, da kazalište nije samo književnost, već također i glumac i režiser. To treba isticati osobito kod nas, ako hoćemo da stvorimo kazalište, koje će moći reprezentirati u povijesti doba, u kojem živimo. Grcima kazalište nije bilo bulvar, njima je ono bilo politicum, no neka me nitko krivo ne shvati. Tom riječju hoću da kažem, da je kazalište bilo Grku središte njegova umjetničkog doživljavanja i iživljavanja svega, što se oko njega zbivalo.

Život nije tako gladak kao Miklošićeva cesta u Ljubljani. Život danas više nego ikada izbacuje iz sebe suprotnosti. Zato se duboko vara, tko misli, da je umjetnost — Crkveni miševi, Nestroyeve lakrdije — sav taj bulvarski švindel. Varam li se možda, stavljam li previše zahtjeva na suvremeno kazalište, vidim li više ili previše problema — jedno mora da bude istinito, a to je: prema Hamletovim riječima neka umjetnost bude zrcalo doba, čovjeka, a prema njima neka bude i meni dopušteno konstatirati sliku društva, kojega članovi nisu samo intendanti, ravnatelji, glumci, režiseri, pisci i kritici, već u istoj mjeri i publika, koja se smije i puni kazalište, kad se prikazuje kakav Gajdarov ili Crkveni miš, a to će reći, da je slika društva vrlo prazna, jadna.

Potrebno je samo jedno: ono, što je skriveno, što je dobro i pozitivno — potražiti, otkriti. Treba se osloboditi konzervativnosti i zastarjele tradicije, treba samom sebi bezobzirno ispitati savjest, hrabro pogledati svoje obličje — i doći svakako do spoznanja, da je premalo to, što naša kazališta danas daju. Može biti se iz toga spoznanja dođe na bolji put. Kaže se, da je spoznanje pravi put k poboljšanju... tako kažu, no tako treba i raditi.

NOVAK SIMIĆ:

RUDANKA

(San o davnoj Ilinjskoj noći)

Orosio je okna mirisno suton tanak
male vazdušaste stanice osočene zrenjem jabuka.
Kroz paučinu spomena žari se stari banak
dahom večernjih polja, svitlaca i pliska štuka.
I Rudonka se opet javi:
duduču dvojnice, zuji saz, kucaju šargije
lako promiču opanci, cokula o cokulu trese
ojoknu momci a djevojački stas se svije
i bljesne nož sakrit u nabore i rese.

Digitized by Google

Ojhoj, ojhoj, ojhoj
topla su topla tijela i zapaljena
kolo se kolo vije
krv raspušena.

Urlikni u ovu noć i zovi vuka brata
preslab je žar ognjeva, ražnjevi premaleni
već prazne ploske i drijem se zjena hvata
pa samo bostan miri u hladnoj riječnoj sjeni.
Rominjaju, rominjaju u pelud te vatre naložene
puckaju lješnjaci, peku se pole tikava
pred kolibe svuda karabituše snešene
nad napojima muk teladi i krava.
Ojhoj, ojhoj, ojhoj
topla su topla tijela i zapaljena
tuga se naša vije
u ruke snešena.

Marice djevojko kosa blijedih ko lan
zvijezde su modri orasi i drhte na tvom dlanu
Miriše zrelo klasje i šljivik njiše se pjan
planine u cvrtke jure pa onda najednom stanu.
Ja ljubim tvoje ruke grube spomenom prala
i noge nage i bose komarcima rumene
neka je blagoslovena tvoja glavica mala
stas krhki breze što tiha prisojem vene.

I naša koliba dobro ispletena ševarom
lisnata trešnja pred njom zapjenjena prvim beharom.
Muknut će Peronja teško upregnut u jaram
a tetrijeb gluhan
oglasit će se na boru starom.
Oj tanki vrbaci, oj nujne topole
i tiha sjeto prastarih gajeva
proljećem pupovi i pčele zabole
i mene radi vas prozirna
za rijeke, za korita mirna.

Večeri drage u dimljenju smola:
rastuži negdje pjesma djevojačka
a selska okna zagriju daljinom,
bezbrojni hruštevi nalijeću na svjetla
prže lepirice krioca slabačka
i sitna radost opaja ko vinom
srca nam samačka.

Marice djevojko kosa blijedih ko lan
sve je sa suncem odlebdilo u riječnu svilu
mjesec je mirisni ljiljan i snije na tvom krilu
vit i zanešen šumama zanjihan.

Digitized by Google

Ojoču momci:
u žilama huji snaga ko u potoku šumnu
uprskano zlato teških nežnjevenih polja.
Njište konji roznoseć pljevu po gumnu
tiču se misli usijano djevojačkih bolja
o pasti na njih travama i sokovima bludne

nestati u plastove slame, stogove nabite i žudne.
Odvraćaju one:
kapi rose ispraše oči naše
blisiču jaganjci opiti prostranstvom paše
i kada pri svijeći vezemo, tjeraju čobani krda
zaruje oblaci njima odnesu osmjeh u brda
s treperenjem voda obiseri uzdah tamu:
Draganu, draganu vezem maramu
zlatastu čevrmu, košulju vjenčanu
neka me bjelinom prosi!
Oj gasom su namazane naše kose
ali krv vrije
žude dojke trgaj nas ruko i nosi
jer čežnja pije.

I sjete dvojnice:
Slijeće, slijeće lišće jasenovo
Svakog proljeća vraća se uvijek novo.
Nikad se neće stišati mladost
takneš li tijelo zamiri tugom
ko mjesec o uštapu rastu i grudi
bubre ljeskovim lugom.
To zuji saz:
Zri sunce u nama, zri saćem zri katovima meda
prezrelošću snova i voćnjaka boli.
Tu ćemo blagi i suzni ko blijeda
bamost vidika nestati u nebo providno, nebo što se za nas još moli.
I prastara, kao hrašće na nas pašće
razgrnuta crnica: ostat ćemo vječno isti
beskrajan talas polja, studenaca čisti
da zrenjem oteža klas
oplođenjem, radošću jedinom dobra majčice
ko i ždrepci naši, kobile, bakovi i junice
Jer smrt se vječno sanja
postelja neka tiha, postelja od lišća, mahovina, od granja.

Kucaju šargije:
okopni snaga: u žetve, sjenike, odletjele selice
rasklapa slavuj livada cvjetne latice.
Buja sa voćem i žudnja, rasuti sjeme u plod
i njiše tijelo pred svetu Katu krv sagorilu
za mir, za krov ko gnijezdo kućicu svilu.

Digitized by Google

Nek ospe rod: radost žitnica, nabitost koševa
da mire kosci jutrima u zamet ševinog pjeva
mirnom punoćom tukova, prozračnošću jesenjih otava
pod oblacima teškim: vimena gojnih krava.
Ojhoj, ojhoj, ojhoj
tiha su tiha tijela i umirena
kolo to kolo mrije
a srce za sve bije.

I sklapaju se trepavice nad zjene nemirne kao planinski brzaci
zvižde vozovi uvijek spremni na polazak.
Putuje Rudanka u zoru: topi se ko vosak tama
i polja dišu umita svitanjem, rijekama;
sijemo ko i uvijek vječno mladi i vječno stari
ko i djedovi naši što su, ko i dogodine što ćemo ko i lani
sa drugovima jedinim, volovima bosonogi i odrpani
sivi ko zgarišta, sivi ko jesenji mrazevi.
I rušimo se beskraja nasve:
požar i dim, bujice, svjetlonosni mlazevi.

Orosio je okna mirisno suton tanak
male vazdušaste stanice osočene zrenjem jabuka.
Kroz paučinu spomena žari se stari banak,
dahom večernjih njiva, svitlaca i pliska štuka
i Rudanka se opet javi . . .

STANISLAV ŠIMIĆ:

USHIĆENJE POVRATKA

To je Zagreb! to je on
što mi dade osjećaj
zbog kojega nisam sklon
da susrećem drugi kraj!

U njemu je koju volim,
Ona vlada mojim danom
i čini mi život boljim
i provodi noći sa mnom.

O, evo se povraćam
u grad što je uzročan
da se u san obraćam
u kom nije bol moćan!

Što je more utopljenom,
znam, Zagreb će bit tijelu môm;
al' u njemu živim s njôm! —
posl'je nek' je i morskim dnôm!

Digitized by Google

NEVOLJENA DJEVOJČICA

Nježnost čiju čekajući
moja meni patnja biva,
Tko je ko ja nestajući
neživljeno draž mu skriva.

Jedan slatki glas je koban
da utjehe mrak moj ima,
Tko će reći da sam dobra
i draga mu u svim snima!?

O kada će da zastruji
kroz krv čiju vrijeme zlõm
jer joj glas moj bliz ne bruji
mojim zaljubljenim snõm!

U časima neveselim
dalek pismom da me tješi
netko s kime živjet želim,
za tim moje bdjenje teži.

O, moj sadržaj za riječi
ushićenja i ljubavi
osta u meni, čameći;
jezik nema kog da slavi.

Nevoljena tako sanjam,
drugi pričaju u društvu;
ja, tuđinka u njem saznam
za samotnost svoju pûstu.

I dobrota me žalósti,
tko zaželi meni sreće
osjećam ga ko pakosti,
mučnu miso mi nameće.

Digitized by Google

TROJICA

Dvorište barakâ je ostrvo. Djevičanski, od nedavna osvojeni komadić zemlje u nemirnom prostoru oceana — grada. Živu na ostrvu putnici-robinzoni, podivljali, neveseli ljudi. Došli su robinzoni iz daleke, čudesne zemlje, čarobnog, neobičnog imena. Desio se kod njih veliki brodolom; tko je znao plivati, protivu valova se boriti — održao se — mnogo je bilo i takovih. No robinzonima se borba činila preteškom, uhvatili su se jadnih krhotina nekada veličanstvene svoje lađe, grčevito su se držali, i isplivali. Dugo su ih bacali tamni valovi tajanstvenog oceana sudbinâ ljudskih. I tako su ovamo dospjeli — brodolomci. Valovi su snažniji od bezvoljnih ljudskih naprezanja.

Osvojili su otok. Skrbe za priprostu hranu, zubima je trgaju, rađaju se, umiru, smiju se i plaču — potpuni divljaci. Što su njima tuđi ljudski potoci, koji teku ulicama i čudesno zvrndanje tramvaja po željezu i kamenju. Osobit je zakon na otoku, surov zakon divljaka.

Na otoku su barake — gljive vlažne, u njima su udarili robinzoni svoj tabor. Nije mnogo baraka: tri — četiri, a kreveta je u njima — sastavljenih od dasaka, ljudskih života, skrpanih iz odlomaka, suza pijanih i smješaka neveselih — velik broj.

Tri su se prijatelja srela na ostrvu. Jedan — stanovnik robinzonova tabora — Robinzon divlji i tihi; drugi — crni, bronćani biskup; sivi, beskućni mačak — treći. Robinzonov je život — daleka, izblijedila prošlost. Sav u sadašnjosti — život je mačka. Velika je i važna budućnost u biskupa.

Robinzon je bio zdepast, tankih nogu, nepomičan i ćelav. Dane je provodio na daščanom, nespremljenom krevetu. Ležao je na leđima nepomičan plosnat i kao brijeg se dizala na prljavom jastuku ogromna, ćelava glava. I bio je taj Robinzon najdivljiji i najtiši. Kraj drvena njegova kreveta vrvio je, kao crv trudni, neodoljivi život. Rađanje i smrt, suza i smijeh, noć i dan, vojevali su, drugovali i pokorno se izmjenjivali kraj njega, a on je ležao plosnat, nepomičan, najdivljiji i najtiši. Rijetko je kuda odlazio, često šuštao stranicama knjiga, kadšto je jeo i skoro uvijek šutio.

Mačak je bio siv i mrk, neobično dugačak, krivonog i oprezno mučaljiv. Dospio je na ostrvo slučajno. Kroz otvorenu vežu Robinzonova logora ulazila su, iz drugoga svijeta, kola za smeće. Ulazila su polagano, dostojanstveno, a ispod njih, bez žurbe, koracajući krivim nogama, vukao se mlitavo sivi mačak. Kola su unišla i otišla natovarena teškim teretom smeća. Mačak je ostao na ostrvu. Za robinzone — smetnja — još jedna usta, koja široko zjaju gladom i mučaljivom molbom. Tjeraju robinzoni mačka, tuku ga. Čak su ga dvaput pokušali otrovati: »pa i otkuda je samo došao taj sivi poždrljivac. Sami nemamo odviše, pa još da i njega hranimo«! A poždrljivac sivi tumara po ostrvu — nestalan na nogama — njiše se kao mornar stupivši na zemlju: glad ga ljulja. Nema kuda s ostrva, svuda je bio, odasvud su

Digitized by Google

ga tjerali. Ovo je posljednja, najposljednjija točka na tijesnoj škrtoj i poždrljivoj zemlji.

Biskup je bio dostojanstven i isto tako mučaljiv, no ne zbog uvreda, kao sivi mačak, nego od oholosti velike. Pa i nije badava oholost obuzela bronČanog biskupa. K ljudima u kamenite valove grada rijetko se spušta sunce, a njemu ono svakog jutra pokorno cjeliva tešku uzdignutu ruku. O podne se spušta na njegovo rame, a u sutonu drijema kraj njegovih nogu — umorno, kao pile pahuljasto i nježno. Hladan, ohol stoji biskup na granici ostrva i drugoga svijeta.

Ostrvo — kako je odavna poznato — jest komadić zemlje, optočen vodom. Ostrvo robinzona nešto je drugačije od geografskoga. Sa jedne strane optiču ga tamni valovi ulične prašine, sa druge — gusti zadah smetišta, sa treće strši krŽljava, beskrvno — zelena trava, sa četvrte — vrt Akademije Umjetnosti. U vrtu su radionice, tamo gordu čovječju misao lijevaju i kuju u željezo, čelik i bronzu.

Odanle, iz tih radiona iznijelo je, jednom, šest para smeđih ruku ogromne noge biskupove. Za nekoliko dana povukli su u vis, po skelama, crnu pećinu njegova tijela, a tjedan dana kasnije, probo je biskup oštrim križem sa svoje mitre tanki modri tinjac proljetnog neba. Taj se dan kraj biskupovih nogu pojavio čovjek: u njega je bio strogi profil đavola i mekana apostolska brada. Njegovo visoko uzdignuto čelo bijaše isprugano znakovima nadčovječanske volje, u očima mu je treperila i čamila okovana misao; a usne su mu bile bezvoljne i životinjski rumene.

Čovjek je dvaput obišao oko biskupa i kroz uglove njegovih rumenih usana, skliznuo je, kao gušter, zadovoljan smiješak. Zatim je otišao sa ostrva, gdje su se ljudi sakrivali od valova i borbe. Otišao je taj, volja kojega pretvara željezo, kamen i misao u pokorni mekani vosak.

Prvi su se upoznali i sprijateljili mačak i Robinzon. Desilo se to noću: stanovnici su logora spavali, posljednja se svijeća iscrpila u razvučenoj žalosti stearinskih suza. Najdivljiji i najtiši Robinzon sjedio je na pragu barake, spustivši tešku glatku lubanju na sitne stisnute šake. Visoki mjesec — hladni i gizdavi nedrug, zlobno se gore smješkao. Na zemlji je kraj tankih, kratkih Robinzonovih nogu sjedio mačak. Robinzon je proučavao tamu — mačak je proučavao Robinzona. Oči čovjeka su tonule u tamu, oči mačka plivale su na njenoj površini. Čovjek je zapazio mačka, razveselio se.

— A ti si još ovdje, druže? Nisu te protjerali, nisu te ni ubili? žilav si, čini se, kao i ja.

Mačak je odgovorio kratko, ali prijateljski. »Mjau«. »Mjau« — potvrdio je on dosjetku Robinzonovu.

Čovjek se obradovao neočekivanom drugu, članke je šaka uspravio i oprezno, pipajući tamu, protegnuo ruku k olinjalom zatiljku mačka. Te su se noći sprijateljili za uvijek. Te nezaboravne noći ispričao je čovjek mačku povijest svoga života, povijest, koja se početkom i krajem upirala u prošlost.

— Ja sam se rodio u Rusiji. Meni je 38 godina. Ti vidiš, druže, da je moja glava unišla u ramena, a život ni u šta. Rastao sam ispod klavira svojih tetaka na imanju, mojom je najdražom igračkom bio

Digitized by Google

pedal. Tetaka je bilo mnogo, pet, deset, sto, ne sjećam se. I sve su one ljubile muziku i mačke. Bilo je mnogo mačaka kod njih, isto toliko koliko tetaka. I mačke su ljubile samo tetke i muziku. Mene nije nitko ljubio. Ja sam bio četirigodišnji čovjek, kada su me dovezli k njima. Moj je pokojni otac bio, čini se, jedini brat svih tetaka na svijetu. Majka je umrla — ne znam kada — možda nije ni živjela. Tetkama nije dostajalo nježnosti za me, odviše su zahtjevale mačke i njemački skladatelji za se. A osim toga: bio sam onda pravi muškarac, a muškarce su jedva trpjeli u kući. Nijesam plakao, nijesam se nikome tužio, nijesam sabirao mrvice nježnosti, kao sada. Sve sam zatvarao u sebe, a u noćima sam slagao pisma ocu, nisam još onda znao, da pisma tamo ne stižu...

Tako sam rastao i brzim svojim rastom zadao briga tetkama: »Što bi počele sa mnom? Kamo će me odvesti, čemu će me učiti«? U desetom ljetu moga života odlučio je savjet mačaka i tetaka, da me odvezu u grad u gimnaziju s internatom.

Što da ti pričam o gimnaziji? Osam godina kao osam profesora u profesorskoj jednakoj uniformi, kao osam uniformiranih đaka, koje samo po imenu možeš raspoznati. Nakon gimnazije — univerza. Nakon univerze — rat. Strašna je stvar rat — uvredljiva, prisilna kao karantena za živahno dijete, nakon duge zarazne bolesti. Nijesam htio ubijati — prisilili su me. Nijesam umio pušku držati — naučili su me. Htio sam živjeti — smetali su me. I odjednom — Revolucija — efektna je to bila predstava! Čuo si kako plaču, pjevaju o njoj i kunu je susjedi naši? Nije im bila draga. Ljuljalo ih je odviše. Kako sam odanle živ otišao, ne znam. Mislim, da se to ovako zbilo: mnogo je na valovima krhotina svakakvih letjelo, ščepao sam i ja jednu — tako me, eto, već desetak godina tuđa sila nosi. Lubanja je moja ćelava i teška, a srce je obraslo gustom zlobnom četinjom. Ne da te plašim, ja sam doista zloban i ćelav — vidjet ćeš. Nikoga nikada nije mi uspjelo ljubiti, nisam jamačno dospio. U izbjegličkim zamršenim popisima unesen sam kao student, da imam pravo na ugao i postelju. Nisam ja đak — kakav đak? U preopterećenom pamćenju nemam ni ugla slobodnoga za nove spoznaje. Sve sam spoznao — samo ljubav čovječju nisam. Ovdje me iz smilovanja trpe, ispite nisam polagao, potporu sam izgubio — morao bih zapravo i ovaj kutić napustiti. Odavle bih morao otići. A ja ne mogu. Kuda ću ja, ovakav? Navikao sam na ovo, pa i ne znam kuda bih išao. Koristi nema nitko od mene. Da bude od čovjeka koristi, treba da se miče, a ja ne mogu, zaboravio sam. Knjige volim, kazalište mi se sviđa. Statist sam u kazalištu — slabo plaćaju. Ta zar meni mnogo treba? Mlijeka jedna litra na dan, kruha pola kile dnevno, a ručak nije obvezatan, mogu i bez njega. Strasti i želja nikakovih nemam.

U kazalištu je toplo i veselo. Bradicu ti nalijepe, obraze smrdljivom masti natrljaju, u odijelo te pristojno obuku — pa stoj, gdje te postave i bulji u tamni pozdrljivi ponor pred rampom. Biva, da sam svaku večer zaposlen, kadšto me opet cijele nedjelje nitko ne zove. I to se mene ne tiče. Ugao svoj imadem, postelju imadem, knjiga za čitanje dosta se skupilo, što mi još treba? Glad mi doduše kadšto stegne želudac, no i na to se čovjek navikne, dok puni želudac neugodno

Digitized by Google

NATPIS HRVATSKOGA KNEZA TRPIMIRA

OLTARNA OGRADA IZ TROGIRA

SLIKA HRVATSKOGA KRALJA U CRKVICI SV. MIHAJLA U STONU.

Digitized by Google

Digitized by Google

na srce tišti. Hvala Bogu, knjiga ove godine imam dosta. Prošle me je godine knjižna oskudica gore od svakoga glada izmučila. Dosadno mi je bilo i mučno. U ljudima spasa ne tražim, bojim se ljudi, miču se, buče odviše. Nemirno mi je i tužno sa ljudima.

Čovjek je zamuknuo. Šutio je mačak. Šutio je visoki mjesec, ravnodušni gizdavi nedrug. Šutio je gordi, tamni biskup, a i tišina je prekinula mnogoglasno nametljivo svoje zujanje. Tek je lagani vjetar proljetni narušio taj svečani tamni mir. Prošuštao je naškrobljenim papirnatim krilima i nestao iza ugla barake. Zavukao se tamo na smetište, preplašio fini san kiselog, ugnojenog smrada, pa ajde, da ga tjera po ostrvu.

— Što šutiš prijatelju? Čini se, da ni s tobom nema razgovora?

Robinzon je moleći pogledao u nepomične svetionike mačjih očiju. I mačak mu je odgovorio, kako je znao, kako je mogao. Ustao je, protegao se, uspravio je nezgrapno svoje tijelo — krivonog kao konjanik i kolebljiv kao mornar duge plovidbe — polagano je prišao Robinzonu. Oprezno, oprezno, nježno i nespretno pogladio je on dugim, izlinjalim svojim vratom paučje nožice Robinzonu.

* * *

Te su noći zajedno unišli u baraku.

Dvorište je Akademije, za razliku od robinzonova ostrva, svježa oaza. Mnogotono — zelena oaza u bezvodnoj i bezlisnatoj pustinji grada. Dvorište je Akademije svjetlo, svjetlo — suncem razmaženo ljubimče.

Na onome mjestu, gdje je povučena nevidljiva granica, koja dijeli robinzonovo ostrvo od Akademije, na onoj nevidljivoj crti stoji biskup.

Kroz prljava stakla prozora na baraci vidio je dugonja — osamljeni mačak, kako je jednom šest para smeđih ruku dovuklo ogromne biskupove noge. Šest širokih leđa grbilo se pod njihovom težinom. Vidio je mačak, kako se smješkao mali stvaralac ogromnog biskupa. Kako je skliznuo zadovoljni smješak kao gušterica i kako je nestao u korovu apostolske brade.

A kada je oštra biskupova mitra bolno ranila nježno-modri nebeski tinjac — vidio je mačak, kako su svi odlazili — jedan za drugim, a i sunce se spremilo, da ode. Posvuda je raskidano bezbrojno njegovo bogatstvo: skupocjeni lapis lazura u nebu, nježna platina posljednjih zraka na zemlji, crveno zlato prašine u uzduhu. Kako da sve to skupi i ponese?

Biskup je ostao sam, na nevidljivoj granici dvaju izgubljenih svjetova. Oholo je šutio. Grozan zapovjednički prst njegove desne ruke pokazivao je na prozor barake. Mačku se činilo, da biskup pokazuje na njega — i on je izašao u dvorište — išao se njemu predstaviti.

Sunce je odlučilo da ostane. I odlučivši tako, odlanulo i odahnulo — stalo je veselo, suludo i obijesno.

Evo ga — vrvi u prašini kao žuto, pahuljasto pile. Eno juri po uzduhu u pomamnoj, pomahnitaloj prašini. Eno ga, na prozoru barake zja krvavom ranom. Eno — pliva u nebu modrim, gustim mlijekom — hirovito proljetno sunce!

Digitized by Google

Mačak je zažmirio — i u oči mu je čak dospjelo ustalasalo se na staklenoj prudini njegovih očiju.

Mačak se protegnuo, uspravio se, i na spretnim krivim nogama, odlučno prišao biskupu. Tisućugodišnji je biskup šutio — pripravljao se za novi nastup, tisuću godina poslije prvoga poraza. Kažiprstom je bez riječi — pozivao, zapovijedao, — veličanstven, gord, oplemenjen odijelom iz tamne bronce.

Glupi mačak, nije mu potrebna tvoja nespretna, samačka nježnost!

Po strmim izbočinama ukočene rize popeo se mačak na ogromno biskupovo rame. Smjestio se tamo, gdje su voljom stvaraoca pod rizom rasla gorda orlovska krila. Na zaobljenoj izbočini tih krila sjedio je dugonja mačak, ispružio dugi mršavi vrat i ponizno, ulagljivo zagledao u izražajne ponore biskupovih očiju. Pokucao je šapom po prstu, što kažnjava, osvećuje se; u brončano je uho prožuborio kratku povijest svoga života — bez prošlosti, bez budućnosti — sva u sadašnjosti.

— Ja živim na ostrvu — kod Robinzona u barakama. Rodio sam se pod nesretnom zvijezdom i cijeli moj život prolazi pod znakom batine. I na ostrvu su me tukli — svi. Jedina je iznimka moj drug Robinzon. On je najdivljiji i najtiši. Ja se zovem Turandot. Postoji takova opera. U njoj moj drug glumi mudraca, koji klima glavom. Moj drug voli tu operu. On je večeras u kazalištu. Ja sam skoro uvijek gladan. Moj drug također. Meni je uvijek dugočasno u samoći, a njemu samo sa ljudima. Ja volim ljude i mrzim mačke, u tom se mi ne slažemo — on i ja — on voli mačke i prezire ljude. A kako se vi zovete?

* * *

Turandot je zavolio biskupa žarkom, ropskom ljubavi. Opazio je to Robinzon i odlazeći, govorio drugu: »Zbogom, Turandot, ne dosađuj se sam, idi u posjete svom željeznom idolu«. I Turandotu se činilo, da je Robinzon malo ljubomoran. Nije ni Turandotu tuđe to neshvatljivo čuvstvo. Čak su se i zavadili jednom. U nekoj su operi dali njegovu drugu glupu ulogu: u trećem činu izvući na pozornicu živoga magarca. Čovjek je zapamtio ulogu i prije početka trećega čina primio magarca za uzde i polagano ga povukao prema pozornici. A magarac? Bit će da je ulogu zaboravio ili se opro tek po magarećoj svojoj navadi — ali ni s mjesta. Zlobnim i odrješitim kretanjem glave odgovarao je on na sva Robinzonova opominjanja. Dugo se s njim čovjek mučio — gladio ga, ulagivao mu se, moljakao ga. I magarac je popustio. Oboje su odglumili svoje uloge ispravno i uredno, unatoč malom zakašnjenju. A kad se Robinzon povratio kući, jedva se približio Turandotu i već mu je cijelu ruku do krvi izgrebao. Zavukao se u kut i gledao odanle oštrim bodljikavim očima. Oprostio mu je Robinzon — znao je, da je na njemu krivnja — zašto je druga dražio oporim, izazovnim vonjem tuđe zvjerinje dlake.

Znade Turandot osjećaj taj — ljubomor.

Inače su složno bez zadjevica živila tri druga: čovjek, mačak i gvozdeni, mučaljivi idol.

I tako bi, jamačno, vječno živili, — da nije vječnost pojam nekako uvjetan. Danas je vječnost — trenutak jedan: odšuštao na brzim i laganim krilima. Sutra — gle — vuče se ona beskonačna, neiscrpiva

Digitized by Google

i ljepljiva, kao jesenja kiša. Vječnost je u životu drugova značila jedan trenutak — i svemu je kraj. Sve je odjednom pojurilo, strmoglavo se strovalilo; prevrnulo se kao sunce, koje roni u more u sutonu — naglavce bez obziranja. I nema ničesa. Kraj.

Desilo se to ovako: Došli su nekakvi ljudi (nije se uzalud Robinzon bojao ljudi) — zavirili su u barake, obišli oko ostrva, šaptali su, stajali pa otišli, kako su i došli.

A sutradan — pisana odluka na ruke glavnomu Robinzonu »Stanovnike logora razvrstati u mjesna skloništa — barake trgati — gnjile su«.

U večer su divlji robinzoni priredili veselu gozbu. — Vinsku su tugu do zore slavili, pjevali su, pili, urlikali gluhim glasovima — kao u pamuk zamotanima: Vesele, samo veselo pjesme: »Umrijet ćeš — pokopat će te, kao da nisi ni živio« ...

Ujutro, poslije strašne divljačke gozbe — odlazili su sa ostrva, raštrkano, stupajući na mlitavim nogama.

Turandotov je drug izašao posljednji. Ostale je već progutala nezasitna utroba grada. U lijevoj ruci — košara pletena, u desnoj — kutija za ženske šešire — vesela kutija oblijepljena žutim i modrim ružama. Izašao je i on iz veže, zaustavio se na čas, odahnuo na glas i odmjerio prvi korak, lijevo od veže, po užarenom mekanom pločniku. Jedva je jedan korak dospio odmjeriti — kad li se desilo ono, što je Robinzon najmanje očekivao. Dno kutije, sa modrim i žutim ružama. naglo je prasnulo. Dugi nezgrapni mačak ispao je na pločnik, munjevito skočio na mačje okretne šape i strjelovito odjurio, a da se nije ni ogledao na druga-izdajicu. Preneraženi izdajica dospio je da samo jedan jedini pogled baci na visoko uzdignuti rep svoga druga. Zatim je pažljivo, bez žurbe, pregledao Turandotov zatvor bez dna, spustio na pločnik teret lijeve ruke, ispružio ju, dignuo teret ponovno i pošao. Bez žurbe, nesigurno — na paučjim kratkim i tankim nožicama.

— Turandot, dragi prijatelju. Pustio si me. Propast ćeš, siromah. Slobodni moj Turandote — pa i nije za tebe zatvor ... — jecao je Robinzon i sve se udaljivao od ostrva. Odjednom se nasmijao gordim i sramežljivim, nada sve nježnim smiješkom. Tako se smije majka punašnom djetetu kraj ružičasto-modrih, mlijekom naduvenih grudiju. — »Ipak sam te malo ushranio. Teži si postao. Takova čvrsta kutija, pa si mi je potrgao«!

Turandot je išao i još se dugo vidio njegov tankonogi, veliko-glavi lik. Nestao je tamo, gdje se tramvaj, pločnici, zvučne pruge i zbrkana ljudska masa sastaju u jednoj malenoj, od očiju najudaljenijoj točki. Na pločniku, kraj veže praznog ostrva, umirale su od žeđe i prašine žute i modre ruže na kutiji — nesuđenom zatvoru.

U večer — na mostu — nad brzom, prevrtljivom rijekom stajao je čovjek sa teškom golom lubanjom. Kraj njegovih se nogu kao jadno, prljavo pseto, priklonila košara — ovijena debelim masnim konopom. Čovjek se nagnuo preko naslona mosta, kao da je očima tražio nešto, što su mu ukrale brze i nemirne vode. Teška se lubanja natjecala sa paučjim nožicama, tko će pobijediti: pobijedila je lubanja. Povukla je za sobom preko naslona mosta najtišeg i najdivljeg Robinzona.

Digitized by Google

Na zemlji, na mostu ostala je u noćnom proljetnom hladu blatna košara, ovijena masnim konopima.

* * *

Brončani se tisućugodišnji biskup nije začudio Turandotu. Nježno ga je primio u tamni prostor svojih orlovskih krila.

Umoran, sa trbuhom stegnutim tužnim, čeličnim obručem glada, sjedio je ponovno Turandot na izbočini biskupove rize. Uvukao je u ramena sumornu, sivu glavu, zlobno i oštro izbočio mršave lopatice pa se tužio, tužio beskonačno — na druga izdajicu — mučaljivom i nježnom posljednjem drugu.

Na ostrvu su rušili barake. Na zemlji, u prašini plivala su mutna stakla prozora. Žuti su ognjevi sunca padali u njih i razbijali se na tisuće zvonkih sitnica.

Doskora su sravnili sa zemljom priprosto obitavalište divljih robinzona.

Dva se puta rađalo i umiralo žuto, prašno sunce. Dva je puta strogi, svečani mjesec u srebrnim resama obilazio tamni kasarnički prostor neba. Dva su se puta redali na njegovu zapovjed — olovni vojnici — zvijezde.

Turandot nije napustio posljednjeg druga.

Došli su čvrsti, zbijeni ljudi širokih, grbavih leđa, — odanle iz radiona — iz biskupove zipke. Ljudi su stali odijevati u drvenu haljinu skela pećinu biskupova tijela. Na večer je on ostao bez glave — natovarili su je na kola i nekamo odvezli. Turandota su protjerali. On je sišao sa krila, ali nije otišao s ostrva, nije ostavio druga u nesreći... Bezglav, strašan — bio je on još bliži, još draži Turandotovu sirotinjskom srcu.

U večer sedmoga dana, kada je umiralo sunce, u agoniji, pohlepno gutajući sutonsku zlatnu toplinu — odvozili su posljednji dio biskupova tijela — brončane nakaze — noge. I tek sada nije više izdržalo Turandotovo srce, zatinjalo je razvučenom mačjom tugom. Obezumjeli, gladan, uzbunjen, razjaren — zaurlao je Turandot — iskidano, očajno. S ostrva su odlazila posljednja kola izazovno i bezobzirno bučna — natovarena ostacima posljednjeg Turandotova druga.

Mjesec — straža obilazio je beskrajne svoje vladavine — strog, važan — u srebrnim resama... Olovni su se soldati redali i vrstali na smotru — pokorni staroj nepokolebivoj disciplini. Turandot je urlikao, plakao, očajno zvao milostivu spasiteljicu — Smrt.

I ona je došla. Ne sama — već sa pomoćnikom, i zato je operacija bila izvedena brzo i gotovo bez boli.

Tko su bila ta dvojica? Jesu li oni slučajno prešli granice opustjelog otoka? Ili ih je doveo onamo tugaljivi, iskidani plač Turandotov? Tko su bila ta dvojica? Turandot se sjetio: bila je to — smrt i njezin pomoćnik.

»Čekaj, sivi vraže, ovoga puta ne ćeš izmaknuti« — rekao je glavni i kratko naložio pomoćniku: — »Drži ga, šape mu svini, grebe, magarac«.

Dugi Turandotov vrat stegnuli su nečim krutim i oštrim, kao obruč — on je samo jedamput viknuo glasom prodirućim, tužno i uvrijeđeno kao čovjek.

Digitized by Google

I umro je — siv kao tuga, dugi, osamljeni mačak. Umro je ponosno kao čovjek — prva životinja, obdarena visokim odlikovanjem — ljubavi i patnje.

Mjesec — straža, nezadovoljan narušavanjem uvriježenoga poretka, namrgođeno je pogledao odozgo na dugo Turandotovo tijelo, koje se bespomoćno njihalo na tankom kolčiću plota. — Onoga plota, koji je dijelio robinzonovo ostrvo od dvorišta Akademije Umjetnosti.

U zoru novoga dana, opet se rađalo sunce, i u staklenim, zelenim bobicama izbuljenih mačjih očiju — treptale su lomke njegove zrake.

* * *

Brončani biskup nije umro, on je jedini od trojice prijatelja određen za vječno postojanje. Onu je dvojicu rodio hir banalne slučajnosti, njega je stvorila neumoljiva, razorna snaga čovječjega duha.

Hladan i osvetljiv — živ je osamljeni biskup! On živi u gradu, koji miriše po moru, soli, vjetru, čađi brodova i tamnim tajnama starih palača. Ah, taj grad, gdje sve tako papreno miriše i tako ludo zvoni — i more, i sunce, i vjetar, i sirene, i granit, koji odjekuje korakom nekad veličanstvene imperije.

Tamo, na kvadratiću historijskih ploča, ograđen ljubomornim krilima palatnih zidina, stoji tamni biskup — izazov — pred licem tvrdoglave, nepokorne starine.

On se uzvisuje tamo — tisućugodišnji biskup, a oštri morski vjetar hrani ga mirisima slanih čudesnih riba.

I nisu saznali, ni Turandot, ni Robinzon, da je umro i njihov drug, biskup, prije tisuću neizbrojenih godina, isto tako slučajan, isto tako smrtan, na ništa ne dospjevši, ništa ne dokazavši, kao ni oni. Da je njega tisuću godina kasnije uskrsnula, već zaboravljenoga, jogunasta čovječja volja, i proklela najstrašnijim prokletstvom — besmrtnošću.

I još nisu saznali ni Turandot ni Robinzon, da ih je upravo zato preživio njihov oholi brončani drug, što je besmrtan samo čovječji duh i besmrtan Onaj, koga on rodi.

Zagreb, Ljeto 1929.

Dr. JOSIP BOGNER:

HRVATSKA MODERNA

Hrvatska Moderna rezultira u dvije tendencije: realističku i artističku. Prva se tendencija razvila pod utjecajem češkoga realizma, a druga najviše pod uticajem bečkoga artizma. Naprotiv, na srpsku je Modernu ostavio najjači dojam francuski simbolizam i dekadentizam, tako, da su pjesnici srpske Moderne od reda stajali pod uticajem bilo francuskih simbolista bilo opet francuskih dekadenata. Ovdje hoću da se osvrnem na spomenute uticaje na samom njihovom radu, i da definitivno utvrdim ovisnost hrvatske Moderne o tim uticajima.

Digitized by Google

Ona grupa hrvatske i srpske omladine, koja je iza zagrebačkih događaja od 1895. emigrirala u Prag, — razvila je svoju aktivnost uglavnom u smjeru Masarykova realizma. Tada profesor filozofije na sveučilištu u Beču i Pragu, Masaryk je razvijao naročiti filozofijski smjer, općeno poznat pod imenom »realizma«. Nesklon logičkoj i logicističkoj problematici evropske, a naročito njemačke filozofije, Masaryk je u svom filozofijskom radu najviše razvijao etički interes. Više filozof kulture nego filozof spoznajne teorije, Masaryk je svoj realističko-etički sustav izradio u okviru jedne široke kulturno-filozofijske koncepcije, i utvrdio primjenu svoga sistema i u praktičkoj sferi života. U duhu realističkoga mentaliteta češkoga naroda, Masarykov je »realizam« upravo izraz češke nacije, i kao takav on je nužno morao da postane nekom centralnom češkom doktrinom. Sa svojim jakim etičkim osnovom, koji je možda u isti mah i neki opće slavenski izraz filozofiranja, Masarykov je realizam našao odličnu primjenu unutar čitave praktične sfere ljudskih nastojanja: jednako u kulturno-filozofijskom radu kao i u politici. I zbog toga je razumljivo, da je Masarykov etički realizam našao učenika u politici, i stvorio jednu čitavu političku praktiku. Shvaćajući etiku bez ikakvih apstraktnih primjera »jer etika nije za pisaći stol«, kako je sam napisao, Masaryk je svoje etičko shvaćanje unio u shvaćanje politike i političkih ideologija. Stoga njemu i »demokratizam nije tek politički sistem već i moralni i to prije svega moralni«. Dakle, etičko je shvaćanje jedna osebina Masarykova realizma.

Drugi je bitni princip Masarykove nauke: kriticizam. Kao što svojim etičkim shvatanjem Masaryk više uvažuje »praktički« nego li »teoretski« um, tako i svojim kriticizmom upućuje više na trezveni, praktički i realni rad nego li na pretjerane idealističke fantazmagorije i konstrukcije. Vođen umjerenim idealizmom, koji se očituje u postavljanju kulturnoga ideala, Masaryk hoće baš zbog podizanja toga ideala sitni, kulturni i svakidašnji rad. »Ali rad, pravi rad — piše Masaryk — je rad maleni, sitni, svakidanji. Kao što se prava znanost bavi najobičnijim pojavima, tako je i pravi rad samo onaj, koji obrađuje malene, nužne stvari. Što je matematici infinitezimalni broj, što su psihologiji i fiziologiji elementi, koji se malne i ne dadu zabilježti, što su prirodoslovlju atomi i mikrobi, to je etici sitni rad. Sitni je rad u istinu praktičan, konkretan, životan, — ti veliki herojski čini obično su samo u fantaziji, in abstracto. Utopizam se svladava sitnim radom. Radom se svladava i revolucionizam«.

Cilj je realističkoga metoda: istina. Doći do jezgre svakoga problema, a ponajviše do jezgre najvećega etičko-socijalnog problema, do jezgre narodnosti, — smisao je Masarykova realizma. Sitan, kulturan, ali ustrajan rad, može jedino da spasi narod od propasti i da stvori od njega visoko kulturnu naciju, — tako je učio Masaryk Čehe. A Česi, nazrijevajući u kritičkom metodu »realizma« konkretnu bazu za izgradnju svoje nacionalne kulture i filozofije, prihvatiše Masarykov nauk do posljednje točke, i započeše — sitnim radom. Etičan u svojoj biti, realizam je eminentno socijalan! Prost od idealističkih utopija baš kao i od revolucionarno-anarhističkih tendencija — realizam uči ljubav među ljudima i utoliko je izrazito humanističan. Svojom himnom sit-

Digitized by Google

nom, konkretnom radu realizam je pozitivističan, a postavljanjem kulturnoga ideala on je progresivističan!

I tu je ideologiju, koju je tako lijepo izrazio i veliki engleski esteta John Ruskin u riječima »Najveća mudrost nije u odricanju već u tom, da se naučimo naći najveću radost u malim stvarima«, doslovno prihvatila praška skupina hrvatske i srpske napredne omladine i propagirala je u »Hrvatskoj Misli«, »Novom Dobu« i »Glasu« vrlo energično i razborito. Sa svojom odlučnom kritikom cijeloga hrvatskog javnog života, praška je omladina izvela mnogo revizija u našoj historiji, političkoj, kulturnoj i književnoj, i donijela mnogo pozitivnih rezultata. Budući da se najveći dio ove praške omladine (Stj. Radić, Sv. Pribićević, V. Vilder, I. Krajač i dr.) odao politici i publicistici, gdje se pokazivao najbolji teren za propagiranje realističke ideologije, — koliko bi god bilo vanredno obazreti se i na taj rad — to ona i ne ulazi dalje u ovo razmatranje! Dovoljno je naglasiti, da su pod uticajem češkoga realizma razvili svoj književni rad »nadaši« M. Marjanović i M. Cihlar-Nehajev. Marjanović je u svojoj kritici baš po etičko-socijalnoj orijentaciji učenik Masarykov, i ako, naravno, u njega ima još nekih drugih uticaja: poimence Taine-a i Brandesa, dok je opet Nehajev po tretiranju socijalnih problema i po traženju čvrstih i zdravih osnovica u svojim književnim djelima — direktni refleks češke realističke ideologije.

Kriticizam, trezvenost i eminentno etičko shvaćanje — unosi u hrvatsku literaturu praška napredna omladina hrvatska i srpska, dakle: unosi doslovno program Masarykova realizma i razvija pod njegovim dojmom svoj kulturno-književni i politički rad ...

Druga je skupina hrvatske omladine, koja je emigrirala u Beč i München, zaplovila posve suprotnom strujom od praške struje, i unijela u hrvatsku literaturu »artizam«. Pa i ako treba reći, da je pokret »Mladih« počevši od praške »Hrvatske Misli« i zagrebačke »Nove Nade« pa poslije preko »Narodne Misli« i »Novoga Doba«, zajedno s pokretom omladine oko »Života«, »Salona« i »Mladosti« u stvari jedan te isti pokret, koji znači nadolazak nove generacije, nezadovoljne sa starim i mlakim, da izvire iz jedne te iste potrebe, samo se grana na više grupa: literarnu, socijalnu, političku, radikalističku, realističku i t. d. — ipak prašku omladinu dijeli njen realizam od bečke »artističke« omladine. »Moderna« je u stvari imala u Hrvatskoj jedan mnogo širi značaj nego li drugdje, jer ona nije trebala da se bori samo i jedino za specijalne modernističke principe nego za ove i za sve općenite umjetničke principe, koje je realizam i naturalizam već odavna bio drugdje učvrstio. Moderna je de facto proizašla iz težnje omladine, da stariju jednostranost zamijeni sa modernom svestranošću — i da je na tom terenu ostala, hrvatska Moderna ne bi završila pretjeranim i abnormalnim ekstravagancijama (»Sinfonije« Vl. Jelovšeka i sl.), dotično nepotrebnim i neprincipijelnim borbama Starih i Mladih, već bi kao pokret, proizašao iz potrebe za širim kulturnim i umjetničkim horizontima, sačuvala u hrvatskoj kulturnoj-književnoj historiji najveće značenje! »Moderna« je započela, kao što je i posve normalno, kriticizmom, ali je, što je sasvim abnormalno, zapala u neodređenost, afektaciju, ka-

Digitized by Google

price i ekstremnosti. Moderna, i ako ne znači pokret, proizašao kao rezultanta iz političko-književnih prilika, u kojima sakupljene energije spontano prodru u narodno-kulturni pokret (kao na pr. ilirizam), a ni kao rezultanta vanrednih političkih i književnih prilika (kao na pr. dubrovačka književnost) — ona znači pokret mladih energija protiv javnoga mrtvila, reakcija mlade sintentizirane energije protiv zastoja i dekadanse u književnom kao i kulturno-političkom nastojanju.

Odatle ona po jednoj svojoj strani znači realistički političko-socijalno-ekonomski pokret protiv romantičarske politike i »pjesničke opozicije« Starih (»praška omladina«), a po drugoj književno-umjetnički protiv uskoga i »nečistoga« književno-umjetničkoga shvaćanja (»larpurlartizam« bečke grupe). Ali u drugu ruku Modernu izaziva i potreba za promjenom, osvježenjem ideja. Moderna kao reakcija na pretjerani naturalizam, znači vraćanje subjektivizmu. To je udubljivanje u dušu, refleks i rezultat razvoja psihologije, koja je počela da upućuje na nesvjesne činioce naše psihe i intimne njene drhtaje! Samo ovdje dolazi već do pitanja, da li je hrvatska — a to vrijedi i za srpsku — Moderna, originalan i samonikao pokret, i da li on kao reakcija protiv naturalizma nalazi svoje opravdanje u hrvatskoj književnosti? Hrvatska je literatura imala doduše nešto naturalizma 80-tih godina u Kumičića i Kovačića, ali Moderna ne stoji s njime u nikakovoj kauzalnoj vezi, tim manje, što je između naturalizma i Moderne stajao jak realistički period, koji naravno ne bi nikada mogao da dovede do takve reakcije do kakve je doveo naturalizam. Reakcija je protiv naturalizma, reprezentirana Modernom, posve shvatljiva i logički opravdana, ondje, — gdje je, kao u Francuskoj i Njemačkoj, naturalizam sa svojim pretjeranim pozitivizmom doista prijetio životu prave umjetnosti, ali u hrvatskoj dotično u srpskoj književnosti, gdje naturalizma, u pravom njegovom značenju uopće nije ni bilo, Moderna znači reakciju bez prethodne akcije! Stoga je razumljivo, da je Moderna u idejnom pogledu imala od modernističkih zapadnih pokreta vrlo malo, — primivši od njih jedino sklonost k subjektivizmu i psihoanalizi. Hrvatskoj je Modernoj nedostajala idejna fundiranost i programatičnost, koju ima svaki svijesni i u nekom kulturnom cilju određeno upravljeni pokret, te zbog toga i daje više dojam »refleksnoga« nego li svijesnoga pokreta. Ali iz istoga razloga Modernoj je nedostajala stvarna i objektivna kritika jednako izvana, kao i iznutra, iz samoga pokreta. Manjak je opet kritike nužno morao da urodi besciljnošću i neodređenošću. I ta besciljnost nije samo obilježje pokreta kao cjeline, nego i pojedinaca. Manjak je čvrstih točaka, prema kojima bi Mladi upravili svoje nastojanje, upravo karakterističan za sve njih. Nemajući svoga vlastitoga nazora o svijetu, sistematske filozofske baze, Mladi su se sasvim grčevito hvatali svake ideje, samo da zatrpaju svoju prazninu. Trebalo bi posebne studije, da se istaknu psihološki motivi, zbog kojih su pesimističko-dekadentske tendencije Moderne mogle da uhvate korjenja u hrvatskoj i srpskoj književnosti. Ja ću ovdje istaći samo jedan momenat. Nije samo pesimističko-melanholični ton, kojim je završivao hrvatski i srpski realizam 80-tih godina, bio onaj jedini temelj, na kome se razvila hrvatska i srpska Moderna, — već je o p ć e nutarnja dezorijentacija i nesređenost rezultat našega narodnog razvitka uopće. Moderna

Digitized by Google

je prema tome organska etapa u organskom razvoju našega narodnoga gibanja, koja samo jače pati od naslijeđene, unutarnje besciljnosti, pa je zato i malo bolećiva. Nemajući kritičke i filozofijski izrađene ličnosti, koja bi pokretu dala smjer i ubacila ga u prirodne kolosjeke, pokret je morao tiho da zamre, i »nestane kao voda u pijesku«. Nemajući jake ličnosti, koja bi je vodila, Moderna je morala nastupiti kao neorganizovan i bez oficijelnoga programa pokret. Program su iznosili tek pojedinci, i to opet rastrgano i raštrkano, i zato s jedne strane treba pažljivo distingvirati ideje pojedinaca od ideologije samoga pokreta, a s druge strane treba i te pojedinačne izjave sintetizirati.

Prva je ideja pokreta bez sumnje: zahtjev slobode. Ovaj je zahtjev, sam po sebi, kolikogod opravdan, toliko i neshvatljiv. Jer realizam koji je prethodio Modernoj, bio je izrazito individualističan, te Modernoj nije bilo od potrebe isticati slobodu stvaranja. Ali, taj je paradoks još uočljiviji u likovnoj umjetnosti, koja je, trgnuta od literature, također istakla parolu o slobodi ličnosti i stvaranja, i ako mi prije 80-tih godina nijesmo uopće imali slikarske ili vajarske škole! Duh je secesije, kao reakcije protiv akademizma shvatljiv samo ondje, gdje ima i akademija — međutim, taj se duh reakcije, sasvim paradoksalno, uvukao i u hrvatsku Modernu, dokazujući rječito, koliko je Moderna, u umjetničkom pogledu, čisto nakalamljeni i nesuvisli pokret...

Ali dok se Moderna nikako ne da shvatiti kao suvisli i organski književno-umjetnički pokret, koji organski rezultira iz naših književno-umjetničkih prilika, dotle se, u socijalno-kulturnom, a naročito socijalno-političkom pogledu dade shvatiti kao prirodna rezultanta naših političkih odnosa.

Čitavim je hrvatskim društvenim, literarnim pa i znanstvenim životom dirigirala tamo od 1870.—1900., baš kao i srpskim, politika. Politički su uticaji u Hrvatskoj vršile tri stranke: narodna ili madžaronska, neodvisna ili obzoraška, i stranka prava; u Srbiji radikalna, liberalna i naprednjačka. Međutim dnevna je i strančarska politika počela da kompromitira u narodnim očima — to vrijedi naročito za hrvatsku politiku — ideale, za koje se literatura zalagala, pa se tako rodila misao o emancipaciji literature od politike i o njenoj samostalnosti. Misao, da je literatura dosad bila samo sredstvo političke propagande, sve se više isticala — i najzad dovela do larpurlartizma. Čisto je literarna prema tome ideja hrvatske i srpske Moderne: osamostaljenje književnosti, dok su druge dvije ideje specijalno hrvatske Moderne: individualna sloboda i produbljivanje etičkoga i moralnog osjećanja potpuno socijalni zahtjevi, te potvrđuju tezu, da je hrvatska Moderna ne samo književni, nego i socijalno-kulturni pokret, — kako to uostalom potvrđuje i sama grupacija hrvatske omladine na socijalnu i književnu skupinu. Srpska Moderna, i ako nosi u sebi također težnje socijalno-političke regeneracije i etičkoga produbljivanja, ipak ih nije evidentno izrazila, te ostaje zbog toga i prvenstveno književni pokret.

Hrvatska je »Moderna« baš radi svojih socijalno-političkih tendencija u stvari i naišla na tolik otpor Starih. Možda su stari naslućivali

Digitized by Google

politički karakter i osnov pokreta, pa su se bojali nove stranke. Odatle će biti posve shvatljiv uobičajeni argument Starih protiv nastojanja Modernista: nepatriotičnost (Fr. Š. Kuhač). — Koliko je to naslućivanje bilo točno dokazuje fakt, da je ovaj pokret uistinu urodio velikim narodnim gibanjima 1903.—1906. i doveo do odlučnih političkih borbi, i sasvim novih političkih formacija.

Ono pak, što sve najrazličitije tendencije hrvatske Moderne ipak međusobno povezuje, — to je osjećanje da se sa starim više dalje ne može! Stari puni konzervativizma, prolazili su pokraj svake novotarije osuđivanjem, a i gnušanjem, a Mladi su opet bez dovoljno autokritike i sintetičkoga duha upadali u bezdan novih misli i ideja, pa nijesu znali, da se iz njega izvuku i pođu putem svijesnoga rada! Svakako jedina je simpatična strana pokreta: mlada i svježa energija, kojom su Mladi započeli borbu za radikalno čišćenje narodne njive od sviju konvencionalnih pretjeranosti i tradicionalnih laži. On je, najzad, digao naš život iz letargije, u koju je on pao pod kraj 19. vijeka, — i to je na svaki način njegova najveća važnost.

I ako hrvatska Moderna ni na socijalno-političkom ni na književnom području nije donijela onih rezultata, koje je navještala, ipak je sa svojim poentiranjem subjektivizma, kulta ličnosti i vlastitoga »ja« mnogo razvila samosvijest i duh kritičnosti, a s druge strane odlučno istakla potrebu samostalnoga rada i samoobrazovanja. Neorganizovan i rastrgan, bez jakih ličnosti, s previše svakovrsnih ideja, pokret hrvatske Moderne nije dao pozitivnih i trajnih rezultata, — već je dao samo podstreka za dublji i zamašniji rad, jednako na polju literature, kao i na polju socijalno-političkom, ili kako točno tvrdi Ivo Pilar »I ovaj zagrebački pokret privredio je narodnom životu nešto kapitala, te će tek kasnije generacije moći dalje raditi sa slojem humusa, koji je na neplodnu kamenu, pak čini podlogu, na kojoj se kasnije razvija sve to jača vegetacija«.

Hrvatska »Moderna« znači u pravom smislu riječi konglomerat ideja i programa — do potpune haotičnosti. Bez jedinstvenoga i sintetičnoga i oficijelnoga programa, hrvatskoj su Modernoj davali smjer i karakter pojedinci sa svojim vlastitim ličnim idejama i ideologijama, udešenim prema najrazličitijim stranim nazorima — dajući u isti čas Modernoj više značaj nesuvisloga i refleksnoga »gibanja« nego li svijesnoga i idejno određenoga »pokreta«. Ali uza svu tu nutarnju raskidanost i nejedinstvenost, te izvanjsku neorganizovanost, hrvatsku Modernu određuju ipak neki zajednički motivi i »ideje«. Modernizam je u hrvatskoj literaturi, baš kao realizam u hrvatskoj politici, osjećao averziju prema: tradiciji; prvi prema tradicionalnoj patriotskoj poeziji, a drugi prema patriotskoj bučnoj frazeologiji. Modernisti su posvema s pravom naglašavali otrcanost fraziranja naše starije rodoljubive poezije — ali su s druge strane pretjerivali u svojoj brizi za zapadnoevropske ideje, probleme i senzacije, a zanemarivali svoju domaću rascjepkanost i haotičnost. Ono doduše patriotske lirike, što su je hrvatski moderniste dali: Kranjčević, Nazor, Domjanić, to je u posve novom obliku, sasvim različitom od patriotskih tirada i deklamacija, — otmeno i diskretno. Međutim, u stvari je pitanje nacionalne i kozmopolitske literature bilo i krivo postavljeno i krivo rješavano. Jer umjetniku

Digitized by Google

se ne može odrediti motiv ili predmet njegova obrađivanja. Svaka stvar osjećaj ili ideja mogu biti predmetom umjetničke obrade i ekspresije: upravo tako nacionalne kao i kozmopolitske ideje. Radi se samo o načinu obrade, o metodi ekspresije! Moderna je teorija književnosti, bazirajući na subjektivnoj, psihološkoj estetici, dokazala da umjetnička ljepota ne ovisi o predmetu nego o izrazu, o umjetničkoj snazi, kojom je umjetnik uspio da izrazi doživljaj. Zato su i n. pr. M. Barrès i G. Brandes jednakim pravom zahtjevali nacionalni karakter umjetnosti, kako su modernisti tražili kozmopolitizam. Kozmopolitizam je dakle jedna karakteristika književno-umjetničke Moderne za razliku od prijašnje političko-socijalne. Druga je njena karakteristika isključivi estetizam i artizam. I Matoš nalazi kao glavno obilježje hrvatske Moderne: estetizam, ali mu dodaje još i antiklerikalizam. Matoš, koji je nalazio, da je »duh hrvatski par excellence i od rođenja estetičan«, pridavši Modernoj kao glavnu karakteristiku artizam, mislio je u isti mah, da da i njeno opravdanje, — i to s mnogo opravdanosti! Moderna kao u biti artistički pokret znači »stilsko obnavljanje i sadržajno evropejiziranje hrvatske literature«, — i to ostaje bez sumnje njena velika zasluga. Moderna je, i hrvatska i srpska, otvorila širom vrata Evrope, i duh evropske kulture i književnosti počeo je od tada stalno da struji u malenu Hrvatsku i neznatnu Srbiju. »Evropa« je postala najzad udomaćena u hrvatskom i srpskom kulturno-književnom nastojanju — a to je pripravila Moderna.

Drugo obilježje, koje Matoš daje hrvatskoj Modernoj: antiklerikalizam, nije za Modernu bitno. Premda je Moderna doduše izrazito istakla antiklerikalni stav, ipak je čitav konflikt između konzervativizma i naprednjaštva, klerikalizma i liberalizma, u stvari, svojim osnovnim tendencijama, bio izazvan antinomijom: pedagoški-tendenciozna literatura prema artizmu. Hrvatski je realizam kao i srpski, bio bez artističke podloge, eminentno odgojan, što nije ni čudo, ako se podvuče, — da su hrvatsku i srpsku književnost uglavnom vodili pedagozi. »Neznanstveni je duh hrvatske i srpske knjige do 90-tih godina škodio njenoj kulturnoj sadržini; političko su partijski motivi škodili njenoj socijalnoj, a pedagogizam je škodio njenom artizmu!« (Vl. Lunaček). I odatle Moderna, kao artističan pokret, nije bila izazvana samo izvana nego je bila i iznutra psihološki pripremljena. Osjećaj potrebe, toliko razvijen u Mladih, da literaturi treba dati artističko obilježje, i osloboditi je političko pedagoškog tutorstva, bio je de facto onaj psihološki, nutarnji motiv, zbog kojega su hrvatski Mladi s toliko nekritičkoga entuzijazma posegnuli za modernističkim kozmopolitskim idejama kulturnoga zapada, a posve odbacili svoj nacionalizam, — ali taj osjećaj mladi nijesu imali snage da formuliraju najviše radi toga, jer nijesu imali jake vodeće ličnosti, i stoga se on naprosto izgubio u »naplavi« toga dekadentskoga nesmisla«. Težnju su Moderne za »artizmom« ugušile najrazličitije, često sasvim protivne, tendencije njenih pristaša — te su namjesto glavne ideje modernističkoga pokreta i njegova psihološkoga motiva uskrsle samo njegove izrasline.

Kao što je »artizam« uopće, stvarno, reakcija protiv naturalizma, tako je i u hrvatskoj literaturi. Ne uzimajući pojam »naturalizma« u smislu Zoline naturalističke metode — jer takvoga konzekventnoga na-

Digitized by Google

turalizma nije imala ni hrvatska ni srpska literatura, nego u smislu realizma, t. j. detaljne i minuciozne analize, hrvatska je Moderna reakcija protiv takvoga umjetničkoga shvaćanja. Protiv života u detaljima i atomima. Moderna hoće život u totalitetu. Život, slobodan i neograničen, postao je artistički smisao književnosti, a deviza umjetničkoga stvaranja: puno lično doživljavanje! Protiv objektivizma naturalističke umjetnosti — Moderna hoće subjektivizam, i zato je ona u krajnjoj konzekvenci individualistička. Totalitet života, artizam umjetnosti, i promjenjeni mehanizam društvenoga i književnoga gibanja — to su uglavnom naslućivani rezultati hrvatske Moderne!

Hrvatska se Moderna rodila u znaku triju velikih imena: Ferdinand Brunetière, Hermann Bahr i Stanislav Przybyszewski. Ferdinand Brunetière sa svojim propovijedanjem preporoda idealizma i bankrota znanosti (la renaissance de l' idealisme et la banquerotte des sciences); Herman Bahr sa svojim impresionizmom i »senzitivnošću do vrha prstiju«; najzad Stanislav Przybyszewski sa svojom teorijom »gole duše« i »glupoga razuma« — izvršili su na idejne orijentacije hrvatske Moderne najjači i najodlučniji uticaj. Brunetière je sa svojom idealističkom ideologijom najviše odjeknuo na hrvatskom Jugu, u Dalmaciji, i ondje našao najviše sljedbenika. Najizrazitije su zastupali Brunetièrovo mišljenje u hrvatskoj literaturi Velimir Deželić i Marin Sabić, najbolji reprezentanti katoličke modernističke lirike. Brunetièrovo shvaćanje idealizma nije bilo strogo i oštro, nego je uglavnom obilježeno principijelnom opozicijom prema svemu, što je materijalno i materijalističko. Zato je i shvatljivo, da je Brunetière gledao i u simbolizmu (Mallarmé) i u dekadentizmu (Verlaine, Baudelaire) kao i u Wagnerovoj muzici simptome idealističke renesanse. Ekstremni antimaterijalizam — kao reakcija na epohu »materijalističke egzaktne znanosti« — bitna je oznaka Brunetièrova idealizma.

Druga je bitna crta Brunetièrova propovijedanja: traženje neke pozitivnosti, sigurnosti. U duhu pozitivističke francuske rase (ne treba zaboraviti da je A. Comte osnivač pozitivizma) Brunetière je tražio neku konkretnu, realnu sigurnost, koju mu nije mogla da dade »bankrotirana znanost, i on je našao: vjeru. Protiv znanstvene analitičnosti, aplicirane u književnosti u naturalizmu, Brunetière je postavio ideal mirne sigurnosti. Dinamiku je stvaranja htio da zamijeni statikom mira! Koliko je naravno ovakovo shvaćanje »akulturno«, — jer priječi svaki kulturni progres, — upada u prvi mah u oči. Ideal Brunetièrov: statika, mir, sreća u stvari je smrt ljudskih nastojanja, dosljedno i kulture, — te stoga promatramo s današnjega kulturno-socijalnog i progresivističko-evolutivnog stanovišta Brunetièrov ideal treba zabaciti kao posve apsurdan!

Još je vrijedno istaći jednu karakteristiku Brunetièrova programa, jer će nam baš ona, najplastičnije, izraziti svu oštru razliku između obe modernističke grupe hrvatske Moderne, izmedju idealističke i impresionističke, dotično između francuske i njemačke rase. Mislim naime na Brunetièrovo: nadovezivanje na tradiciju! Francuska je rasa uopće vrlo konzervativna i živi mnogo jače u tradiciji, nego li germanska, pa je stoga i Brunetière tražio, ne kidanje s tradicijom, nego rad »en accord avec la tradition, dans le sens de la tradition, et par le

Digitized by Google

moyen de la tradition«. U svojem je djelu »Discours de combat« napisao na jednom mjestu F. Brunetière »la tradition pour nous, ce n'est pas ce qui est mort, c'est au contraire, ce qui vit; c'est ce qui survit du passé dans le present; c'est ce qui dépasse l'heure actuelle; et de nous tous, tant que nous sommes, ce ne sera, pour ceux qui viendront après nous, que ce qui vivra plus que nous«. Dakle, Brunetière nije htio negacije već naprotiv nastavljanje tradicije — pa su zato i »Novi Vijek« i »Prosvjeta«, koji su izrazito plovili strujom »romanske reakcije«, toliko tražili poštivanje tradicije protiv kozmopolitskih tendencija druge modernističke omladine, formirane pod uticajem »germanskoga tipa«. Francuska rasa hoće jasnoću i plastičnost, dok germanska hoće mnogo više intenzitet; germanska rasa hoće prvenstveno »individualizam«, dok francuska traži ponajprije sigurnost, pa makar i baziranu na autoritetu i tradiciji; Francuz hoće mir, dok German, i po cijenu mira i sigurnosti, traži istinu. I zato je francuska rasa toliko »formalistična« i »verbalistična«: jer forma, koja daje mir, nadomještava sadržinu, a fraza »koja umiruje« nadoknađuje smisao, te prije svega upravljena na plastičnost; dok je germanska naprotiv »sadržajna« i »suha«: jer i najljepša forma nema smisla bez sadržaja, bez ideje, a u drugu ruku: istina je, koja se stiče često i vrlo suhim logičkim putem, ideal svakoga nastojanja, — te zato upravljana na intenzitet.

Ove oštre općenite opreke između francuske i germanske rase otvoreno izbijaju i između Francuza Brunetière-a i Nijemca Bahra, odnosno oštro se zrcale i u hrvatskoj Modernoj. Dok je naime ona grupa hrvatske modernističke omladine, koja je stajala pod dojmom »romanske reakcije«, bila skroz na skroz tradicionalna, idealistična i sređena, — druga je grupa, orijentirana u duhu »germanskoga tipa«, bila krajnje kozmopolitska, individualistička i nervozna. I dok je Tresić-Pavičić išao u »Novom Vijeku« putem dogmatičkoga tradicionalizma, Mladi su oko »Života«, »Mladosti« i »Salona« razvijali kozmopolitske težnje i krajnji individualizam.

Teoretik je ovoga drugoga »impresionističkog« tipa hrvatske »Moderne« — Hermann Bahr. Još 1891. počeo je Bahr s izdavanjem knjiga »Zur Überwindung des Naturalismus«, navještavajući novu umjetničku ideologiju, — koja se doskora nazvala »Die Moderne«. Paralelno s ovom strujom u književnosti, s Modernom, ide u likovnoj umjetnosti t. zv. »secesija«. Secesioniste koji su dobili svoj naziv iz rimske historije (»secessio plebis«) s razloga, što su 1889. francuski umjetnici na čelu s Puvis de Chavannes-som ostavili oficijelni »Salon Camps-Elysées«, 1892. njemački pod vodstvom Franza Stucka, istupivši iz münchenskoga »Künstlergenossenschafta« i osnovavši udrugu »Die Secession« i najzad austrijski 1897. pokrenuvši pod vodstvom Otta Brauna »Vereinigung bildender Künste Oesterreichs«) — istakli su u svom programu, izrazito protuakademijskom, parolu »Der Zeit ihre Kunst!« Renesansa i antika bijahu umjetnički izraz svoga vremena i kao izraz jedne određene epohe, istorijski, dovršene, oni više ne zadovoljavaju. Novi umjetnik treba da stvori novu umjetnost i novi stil — korespondentno potrebama modernoga čovjeka i duhu vremena. I secesionisti su doista stvorili jedinstven i originalan stil, ali nažalost, premalo u

Digitized by Google

duhu vremena — jer je iza svoga rođenja, baš kao i Moderna, pao u potpuni zaborav.

Hermann Bahr, razvijajući program Moderne, paralelno kada je secesija navještavala »novi« umjetnički stil, ujedno je i njen glavni teoretik. Saglasujući se sa parolom secesije, »Der Zeit ihre Kunst«, i definirajući moderno doba kao »doba nervoze«, Bahr je postavio kao tip moderne umjetnosti: nervoznu, psihoanalitičnu, nijansiranu i subjektivističnu umjetnost. Teoretik »Impresionizma« ili psihološkoga naturalizma, Bahr je analitičko-anatomsku metodu »fiziološkoga naturalizma« prenio i u novu umjetnost, samo mjesto analize izvanjskih fenomena, Bahr je zahtijevao krajnju analizu nutarnjih, psihičkih pojava. Razlika prema tome između naturalizma i impresionizma nije u metodu, tehnici i estetici nego jedino u »objektu«: izvanjski svijet naturaliste zamjenjuje impresionista s nutarnjim, psihičkim svijetom. Analitičnost je pozitivističkoga naturalizma obilježje i psihičkoga impresionizma s jedinom razlikom: što je izvanjska, čisto fiziološka analiza naturalizma zamjenjena s unutarnjom čisto psihološkom. Fiziološki je naturalizam produbao psihološki impresionizam, — ali sačuvao također karakter analitičnosti baš kao i naturalizam. Iz ovoga logički slijedi, da naturalizam kao »tehnika« nije bio umro, i da Brunetière-ov idealistički pokret protiv naturalističko-pozitivističke analize nije uspio naprosto zato, što se naturalizam s područja fiziologije samo prebacio na teren psihologije. Pa i ako je reakcije protiv naturalizma bez sumnje bilo, moglo bi se opravdanije reći, da je ta reakcija na naturalistički objektivizam bila u stvari »preporod subjektivizma«, a ne »preporod idealizma«, — kako tvrdi i M. Marjanović. Idealizam u obliku u kome ga je navještavao »sveti Ferdinand« (Matoš), znači zapravo »stanovitu vrst spiritualističke, skladne sinteze, izrazuje i nešto uzorno, nešto pozitivno«, — dok se modernistička reakcija protiv naturalizma sva kretala u znaku nekih »psihopatskih«, rastrganih i nervoznih krikova, daleko od svake pozitivne i logičke formulacije, više »sensibilno«, »nervno« nego »duševno« i »duhovno«. I sâm ju je Hermann Bahr označio kao »romantiku nerva«. A doista ova je reakcija i po svojoj čisto senzualističkoj estetici — Bahru je umjetničko stvaranje analogno otresanju vode s psa — i po svojoj psihoanalitičkoj književnosti bila neka »neoromantika«, u kojoj su mjesto čuvstva i fantazije dominirali nervi. Kao »neoromantika«, ova senzualistička reakcija nije mogla da ne bude individualistična, baš kao i svaka druga romantika. Nietzscheov »Nadčovjek«, Carlyle-ovi »Heroji«, Emersonovi »veliki ljudi« — ideali su ove neoromantike. A poimence je individualista Nietzsche velikim dijelom otac ove moderne romantike. Nietzsche je sa svojom hipotezom o dekadansi u mnogom predskazao modernistički dekadentizam, i izazvao ga. »Na vrtovima se današnje poezije opaža — pisao je Nietzsche, — da su im poblizu velegradske kloake: usred mirisa cvijeća upliće se nešto, što odaje ogavnost i trulost«. Veliki klasički duh sav u čežnji za apolinskom grčkom kulturom, koji se baš i zbog svoga herojskog, unutrašnjeg, ali uzaludnog rvanja sa klasičkim idealom, srušio — Nietzsche nije uspio da realizira svoj klasički ideal, ali je zato, stvorio modernu romantiku. Tragični se paradoks Nietzscheove ličnosti ne dâ naravno ni ovdje

Digitized by Google

zatajiti. — Nietzscheov individualizam, koji je on izrazio riječima »Volles Ausleben der Persönlichkeit, in ihrer natürlichen Eigenart, entbunden von allen machtvoll gestaltenden Trieben und Leidenschaften, jenseits von Gut und Böse, jenseits von aller engherzigen Moral und überlieferter Schulautorität« — prihvatili su od bečke Moderne i hrvatski moderniste. I tako su: individualizam i lična sloboda postale dvije najomiljenije riječi hrvatske Moderne! Ali osim individualista Nietzschea uticao je bez sumnje na hrvatske moderniste, naravno indirektno preko njemačke Moderne, i filozof solipsizma M. Stirner, autor »himne egoizma«, »Der Einzige und sein Eigentum«. Taj se uticaj posve jasno opaža u skepticizmu modernista. Stirner, koji je napisao, »da su istine samo fraze, puke riječi«, — idejni je otac modernističkoga skepticizma. Krajnji individualizam s jedne, a skepticizam s druge strane —, dvije su glavne karakteristike modernističkoga mišljenja uopće, a hrvatske Moderne napose.

Ali veliki, aristokratski individualist Nietzsche nije samo propovjednik Nadčovjeka, on je također i stvaralac estetskog nazora o svijetu i životu. Za njega je kultura »vor allem Einheit des künstlerischen Styles in allen Aüsserungen des Lebens«, te je prema tome umjetnik i najjači kulturni faktor dotično stvaralac kulture. Nietzscheov estetski nazor zanemaruje etičke strane, razvija se na osnovu imoraliteta »po kojemu život ima jedinu mogućnost u umjetnosti« (Bazala), a i razvija tip »anarhističko-individualističkoga egoista« (Bazala) — te je u tome njegova najslabija osebina. Nietzscheov estetski nazor o životu, kao i svako isključivo estetsko shvaćanje, zanemarujući etiku, odnemaruje u stvari i život, jer etika se tiče života, dok se estetika tiče samo kulture. Etičke su vrednote prije estetskih, ili kako filozof Kreibig kaže »Circenses post panes«, — zato je ekstremni estetski nazor — neodrživ. Međutim, ideal Nietzscheov bijaše: tip aristokratsko-individualističkoga veleuma, koji će u sebi sintetizirati sve osebine njemačke rase, te zato Nietzscheu i nije antiteza, dotično kontradikcija: genije i narodna književnost. Najveći je pjesnik u isto vrijeme i najsnažniji interpret narodne duše. A usto valja istaći, da je estetski nazor, koji shvaća estetsko osjećanje neovisno o drugim, naročito etičkim, osjećajima, psihološki netočan, — jer moderna psihologija osim totaliteta duševnoga života ne poznaje nikakovih specifičnih duševnih sposobnosti.

Hrvatski modernisti prihvatiše, baš kao i ruski, češki i poljski, Nietzscheov individualizam, i ako slavenskom karakterističkom shvaćanju nipošto ne konvenira germanski individualizam, i objesiše individualizam kao najvažniju kvalitetu na svoju modernističku firmu. Hrvatski su modernisti, jednako kao i ostali slavenski, u svojstvu trabanata zapadne kulture, posve zaboravili, da vitalna zadaća jednoga naroda nije samo u tome: klipsati za drugim kulturnim narodima i prilagođivati se njihovim kulturnim tekovinama, nego je mnogo više zadatak: stvarati. Hrvatski Mladi, poneseni modernističkim talasima evropskim, nijesu imali snage, da je kritički ocjene, jer su bili i previše mladi i bez potrebite kulture, — te su zaplovili smjerom kozmopolitizma, zanegiravši svaki nacionalni karakter umjetnosti i književnosti, i time samo dali jaču podlogu njemačkom kulturnom imperija-

Digitized by Google

lizmu za intenzivnije osvajanje i nacionalno otuđivanje hrvatskoga naroda. Premda se naravno »nacionalno-tendenciozna« književnost ne može zahtijevati od umjetnika stvaraoca, ipak u njegovu stvaranju mora da struji duh njegova naroda i njegove rase. U literaturi hrvatskih modernista strujao je naprotiv duh tuđih rasa, i zato se njen opravdan zahtjev »artizma«, u smislu ocjepljenja književnosti od politike, naprosto u moru njenih kozmopolitskih tendencija izgubio, a Stari su opet, gledajući u modernizmu samo nacionalno izdajstvo. jednostavno prešli preko opravdanoga artističkog zahtjeva modernista, ponajviše stoga, što ga Mladi nijesu znali otvoreno iznijeti i precizno formulirati . . .

Da sloboda i individualitet — dvije najmilije riječi hrvatske Moderne — ne znače same po sebi još ništa, svjedoče baš najbolje sami hrvatski moderniste. Pojam slobode rabe hrvatski modernisti u smislu moralne anarhije, a individualitet uzimaju kao gotovu činjenicu, a ne kao idealnu svrhu. Moralnost je bitna crta čovjekova, i apsolutna sloboda u smislu moralne raspuštenosti i razularenosti jedan je apsurd. Apsolutno je slobodno biće ujedno i najuvjetovanije, jer ne može drugačije da radi nego po zakonima svoje prirode. Dakle, sloboda se očituje baš u korektnom izvršivanju sviju zakona vlastite prirode, pa prema tome sloboda čovjekova i u vršenju moralnih principa. S druge strane opet, individualitet je produkt razvoja ličnosti, do koga se dolazi mučnim kulturnim naprezanjima, i on nije nipošto gotova činjenica. Kao što u svima »Sturm und Drang« periodama vlada strast, afekt i slijepa volja, tako su i hrvatskoj Modernoj baš oni davali ton! Sasvim je prirodno, da u takvim epohama najviše nastrada prava i duševna kultura, i da namjesto duše u takvim epohama vlada nagon. — I zato je Bahrov naziv Moderne »romantika nerva« vrlo točan i opravdan, jer Moderna uistinu ne znači kult sređene duševnosti nego kult nerva, senzibilnosti i nagona. Njen psihizam nije toliko psihološki koliko psihopatski; a njen surovi senzualizam upravo je negacija više duševne kulture. Stoga nije pretjerano, ako se rekne o ovoj »neoromantici«, da veći dio njenih produkata ne spada u literaturu nego mnogo prije u psihijatriju.

Surovi senzualizam i proučavanje najtamnijih ljudskih nagona, poimence seksualnoga, — daljnja je karakteristika ove nove romantike. I baš po ovoj strani, impresionizam najbolje dokazuje da je nastavak naturalizma, samo mjesto fiziološkoga karaktera ima psihološki! Seksualni je problem fiziološki naturalizam Zolin shvaćao samo kao jednu posve izvanjsku, fiziološku pojavu» ljudske životinje«, dok ga psihološki naturalizam ili impresionizam shvaća više psihološki, iznutra. Međutim, ni impresionizam ne shvaća seksus drukčije nego »naturalizam«; gledajući naime u njemu obični životinjski brutalni nagon, impresionizam ne unosi u seksualni problem ništa diskretno, ljudsko i spiritualno, tako te, osim po svojoj subjektivnoj noti, naturalizmu inverznoj, ne znači prema njemu nikakav napredak . . .

Individualizam, koji tako oštro, uz ostale momente, dijeli Bahra i Brunetièra, odlučnoga protivnika svakoga individualizma i kozmopolitizma, ušao je u hrvatsku književnost i preko Poljaka Stanislava Przybyszewskoga. Krajnje individualističan, upravo do pravoga anar-

Digitized by Google

STAROHRVATSKE POZLAĆENE VITEŠKE OSTRUGE IX. VIJEKA

Digitized by Google

Digitized by Google

hizma, Przybyszewski je uz individualizam unio u hrvatsku literaturu još dva elementa: artizam i brutalni naturalistički senzualizam, prvenstveno problem seksusa u naturalističkom osvjetljenju. Tvorac teorije o »goloj duši«, Przybiszewski je iza svoga povratka iz Njemačke, gdje je izdao prva svoja književna djela, i to na njemačkom jeziku, pokrenuo u Krakovu poljski modernistički list »Zycie« (Život), i u njemu najzanosnije propovijedao modernističku »neoromantiku«. Ako se posve logički izvede artizam i estetizam kao krajnja konzekvencija individualizma, bit će shvatljivo, da je ekstremni individualist Przybiszewski morao biti u isti mah i propovjednik artizma. Jednako kao druga dva velika evropska individualista, ali i artista Nijemac Fridrich Nietzsche i Englez Oscar Wilde — i Przybyszewskoga je njegov krajnji individualizam morao da dovede do artizma i do teorije »gole duše«. Teoriju »gole duše« tumači sam Przybyszewski ovako: »Za glupim razumom jest nešto više, duša: neznana sila, koja je, ugibajući se neprestance dodiru sa svagdašnjom smiješnom banalnosti, stvorila sebi razum, da ne bude siljena na svakidašnju prostituciju«. Zato je i Przybyszewskom »samo onaj umjetnik, koji ne može drukčije da stvara, nego pod nečuvenim pritiskom jedne tako reći vulkanske erupcije duše«. Duša je Przybyszewskom jedino stvaralačko vrelo pravoga umjetnika, i njena upravo »proturazumska« boja daje umjetniku mogućnost, da stvara vječna estetska djela. »Gola« duša, prosta od svakidašnjega razuma, progovara u pravoj umjetnini i jedino ona daje umjetničku vrijednost. Artizam je Przybyszewskoga mnogo uticao na hrvatske moderniste, šta više, glavni se organ hrvatskih modernista zvao, isto kao i poljski, »Život«, htijući već u naslovu odrediti svoj opozicioni stav prema naturalističkom anatomskom shvaćanju, i svoje poimanje života u totalitetu, — baš kao što je i njegov grubi senzualizam, dotično tretiranje seksualnog problema kao surovoga, brutalnog životinjskoga nagona ostavio tragova u hrvatskoj literaturi (Jelovšek, Kosor) ...

I ako je dakle hrvatski modernistički pokret bio u stvari artističan, njegova je sadržina bila artistična i ona je »ostavila jake tragove artistične i u našoj knjizi i u našem društvu, a suvremenici većinom su pristali uz tu artističnu sadržinu« (Vl. Lunaček). A artizam je i jedini dao Modernoj, koja se ne može pohvaliti odveć velikim koncepcijama, »unutarnju prirodnu harmoniju, a ne harmoniju naučenu iz pravila raznih estetika«. Harmonija, koju su tražili Stari, bijaše vanjska, formalistička, adekvacija života i izraza po vanjštini; Mladi su pak tražili unutarnju adekvaciju osjećanja i izraz. I već ovaj jedini faktor, kada ne bi bilo drugih, naime, opozicija racionalističkom formalizmu, a za prevlast osjećanja, obilježuje modernistički pokret uopće, a hrvatski napose jasno kao »novu romantiku«. Artizam je kao sadržina hrvatske literature nju obogatio novim problemima i pitanjima; harmonija se umjetničkoga stvaranja opet uspostavila, kultura se u hrvatskoga naroda počela potencirati, — a i tehnika se moderne literature usavršila. Tehnika je Moderne baš srušila formalizam, i pustila da progovore ličnosti, temperamenti, stilisti. — Međutim nastupivši u znaku revizije sviju naših književnih vrijednosti, — odatle i kriticizam kao njeno bitno obilježje — Moderna nije znala da svoju artističku ideju

Digitized by Google

u smislu izoliranja književnosti od politike i pedagogije istakne kao svoj program, nego prepuštena uticajima najrazličitijih modernističkih književnih škola i ideja, Moderna nije principijelno razvila svoga artističkog programa, i zato je protiv sebe izazvala »Krstašku vojnu« svih Starih bez razlike i urodila »papirnatim« bojem, poznatim pod imenom sukoba Starih i Mladih...

Govoreći još na početku ovoga poglavlja o tendencijama hrvatske Moderne, konstatirao sam da u njoj dominiraju dvije glavne tendencije: realistička i artistička. Odredivši prvu treba da sada odredim i drugu. Artizam prije svega treba shvaćati u dva smisla, kao »ideju« i kao »školu«. Artizam kao ideja znači umjetnost posve slobodnu od svakih obzira, vjerskih, socijalnih, moralnih i političkih, kao škola artizam znači kult prazne riječi, zvonke fraze i savršene forme. Artizam je kao ideju razvio još I. Kant u svojoj estetici, obilježivši estetsko osjećanje kao eminentno bezinteresno, »interesselos«, a izrazili su ga i Goethe i Schiller. Zahtjev, da umjetnost moraju dirigirati samo umjetnički motivi; da ona ne smije biti »tendenciozna«, i ako može, dapače mora biti, tendencijska — koji je odlučno istakao artizam, danas je općenito priznat, i on uopće ne može da bude predmetom diskusije. Ali artizam kao tehniku, kao školu — koja razvija kult riječi dotle, da umjetnici postaju »les poetes des mots«; takav prazni, retorski artizam (D'Annunzio) treba kao nezdravu pojavu zabaciti. Ideja je artizma, koju je hrvatska Moderna na dnu svojih težnja sakrivala, nemajući samo snage da je otkrije, bez sumnje njena pozitivna crta; ali artizam je kao tehnika, koju je u hrvatsku literaturu najviše svojom propagandom artizma, unio Matoš, naškodio zdravom razvoju hrvatske književnosti, jer je najvećim svojim dijelom bio književna moda. Artizam je bolesno duševno stanje »u kojem duh nema što da izrazi«, kult forme i riječi, bez ikakva duhovnog sadržaja. Umjetnost treba da obuhvati čitavoga čovjeka, artizam zahvata samo površinu i zbog toga ga kao negaciju prave umjetnosti treba jednostavno zabaciti. I baš stoga, što je hrvatski artizam kao škola bio najvećim svojim dijelom književna moda, hrvatski su modernisti bili pretežito »pjesnici samih riječi«, a od hrvatske književnosti načinili u ogromnoj većini »samo blijedu kopiju tuđih uzora«.

Digitized by Google

STRZYGOWSKI I STAROHRVATSKA UMJETNOST

Early Church Art in Northern Europe

Poznati historik umjetnosti Strzygowski, čije su potpuno nove i smjele teorije izazvale gotovo novo naziranje na glavne smjernice u istraživanju ranog crkvenog umijeća, publicirao je nedavno pod gornjim naslovom u Londonu djelo, u kojem je sažeo u kratko svoje naziranje i svoje potpuno originalne koncepcije. To je djelo de facto niz predavanja, koje je održao Strzygowski na univerzitetskom collegu u Londonu još god. 1928. To je u isti čas résumé rada zadnjih deset godina te je logični nastavak njegovih fundamentalnih radnja. To je djelo jedna od mnogih karika u lancu njegovih istraživanja.

Za nas je ovo djelo važno u toliko, što je početak, a i gotovo trećina samoga materijala, kojeg obrađuje u tom djelu, naš. Strzygowski naime svoju temu obrađuje i svoje teorije prikazuje na temelju svojeg istraživanja starohrvatskih spomenika. Tako da u tom djelu, koje imade služiti kao vanredno pomagalo svakom, tko se od stručnjaka uputi na studij ovog neistraženog a i zapuštenog odsjeka povjesti umjetnosti, dolaze naši spomenici na prvo mjesto. Cijelo veliko poglavlje posvećeno je tim spomenicima iz vremena hrvatske narodne dinastije pod naslovom Predromanska umjetnost Hrvata. Materijal je u tom poglavlju u glavnom isti, koji je i u velikom izdanju, što ga je nedavno Matica Hrvatska izdala i koje je izdanje uz velike materijalne žrtve iznijelo prvi puta na našem jeziku raspravu stranog velikog naučenjaka o našim hrvatskim spomenicima.

Cijela rasprava Strzygowskoga u izdanju Matičinu kao i u nizu engleskih, francuskih i njemačkih publikacija o našim spomenicima imala je cilj, da pobudi u prvom redu interes, a u drugom redu, da pokaže jasno i nedvoumno, da je stari humanistički nazor, koji pozna samo dva izvora — Rim i Bizant — kao važna i kreativna za razvoj umjetnosti Evrope, nedostatan i loš kod objašnjivanja novih umjetničkih strujanja a i novih originalnih spomenika, koji su nastali na starom teritoriju, ali pod sasvim drugim prilikama, sagrađeni od drugog ljudstva, koje je bez starih utjecaja spontano iznijelo novo svoje i originalno.

I Strzygowski sasvim ispravno svoje teorije i hipoteze, koje neki nazivaju fantastičnim i nedokazanim, uzimlje samo kao sredstvo, kao instrument, a nigdje kao dokazanu ukrućenu dogmatsku, neoborivu tvrdnju. Tim svojim instrumentom Strzygowski uspijeva da se samom spomeniku što više približi, da ga objasni i da ga pročita. Tim svojim ključem, svojom teorijom, otvara bravu zaboravi, diže koprene, ruši naturene dogme i proširuje samo polje rada. Otvara nove vidike i puteve, ispunja provalije, obara stare nepravde, a sam kreativni proces stavlja u prvi plan.

Digitized by Google

I uzmimo da je cijela teorija ili pojedini njezini djelovi netačna, proizvoljna, fantastična i recimo neistinita, jer nema dokaza, kako to nekoji silom hoće, nema li upravo ta teorija po svojim rezultatima ne samo svoje opravdanje, nego i duboki svoj životni smisao? Uzmimo konkretno naše spomenike iz doba hrvatske narodne dinastije! Nisu li upravo teorije Strzygowskoga dale novi impuls našim istraživačima. Nisu li lucidne njegove sugestije dale pobuda, da se o tim spomenicima čednih razmjera vodi i više brige i više pažnje nego li je to bilo prije Strzygowskoga?

No nije samo pažnja, interes i briga što ih je njegov rad proizveo, već je i to istina, da je upravo kod protivnika njegovih smjelosti cijeli njihov rad u istraživanju tih spomenika krenuo drugim pravcem.

No o tom drugi puta!

Smjernice Strzygowskoga nisu nipošto fantastične, kako to na prvi pogled izgleda, već su one racionalističke i logične u svojoj osnovici.

U cijelom razvoju likovnog života kroz vjekove gleda Strzygowski tri glavna pojasa bez obzira na kontinente (na Aziju ili Evropu), i to sjeverni pojas, zatim srednji to je naš Mediteranej, i žarki južni. Svaki taj pojas ima svoje zajedničke značajke, tako je i razumljivo, da spomenici recimo Azije i sjeverne Evrope imadu u pojedinim periodima iste karakteristike. Migracije, ta strujanja ljudstva, vršila su se uvijek tako, da se ljudstvo selilo spram klimatski zgodnijih krajeva i to je bila srednja zona. Seleći se sa sjevera. na jug nisu svoje likovne izraze napuštali, već su ih na novom tlu dalje zadržavali, razvijali, ili opet kombinirali s onim izrazima, koje su već našli u svojoj novoj domovini. Na taj su način stvarali novo, sad više, sad opet manje. Lijepi je primjer za to stara grčka umjetnost i njezin razvoj.

Ovako racionalistički tumači Strzygowski, a i mnogi drugi historici umjetnosti i prije njega, razvoj pojedinih stilova u raznim periodima. (Wesen und Entwicklung der bildenden Kunst in Asien). Na takvoj su osnovici i sagrađene dedukcije u djelu Strzygowskoga: »Der sächliche Aufbau des Menschentums und die Entwicklung der Menschheit von der bildenden Kunst ausgesehen«.

Moderna povijest umjetnosti ne da se više sputati u uske granice samo mediteranske umjetnosti, ona je šira, ona se proteže i na druge zone i na druge kontinente i rase i komparativnim načinom pokušava objasniti evoluciju likovnog izraza cjelokupnog ljudstva, a ne samo jednog malog odsjeka, koji bi bio neka paradigma za sve ostalo. Ona isto tako uključuje u svoje polje rada sve one važne kolektivne izraze. (seljačka umjetnost), koji su se do nedavno smatrali samo kao etnografski dokumenti. Ta moderna povjest obara preživjelu dogmu o samo jedino kulturnom Rimu i Bizantu, i o nekulturnim i barbarskim narodima, koji su tobože tek u sklopu Rima ili Bizanta posredstvom crkve počeli umjetnički živjeti. Jedan od prvaka tih modernih nazora upravo je Strzygowski, on jasno i nedvoumno utvrđuje, da su imali svi ti narodi i prije utjecaja Rima i Bizanta svoju vlastitu originalnu umjetnost.

Prema mjerilu i ocjeni humanista bila je to barbarska neugla-đenost, a o umjetnosti se po njihovom ne može uopće govoriti. Protiv

Digitized by Google

toga i takvoga shvaćanja Strzygowski postavlja protutvrdnju, da su upravo ti »barbari« bili nosioci novoga i da je upravo ta »barbarska« nova naplava pridonijela umjetnosti srednjeg vijeka ako ne glavnu, a ono vrlo važnu sastavinu. (Slavia III 1924). I da su upravo te nove migracije bile glavni pokretač u stvaranju novih oblika. Za Strzygowskoga su hrvatski spomenici značajan fakt, koji pokazuje, kako su se ta nova strujanja vršila u Mediteraneju u predromansko doba isto kao što to pokazuju u Pirenejima spomenici istog perioda sličnih značajka. Hrvatske crkvice, zatim ukrasi tog perioda, koji se paralelno probijaju sa cijelim kompleksom langobardskim, ilustriraju originalne izraze novih došljaka, koji spontano bujaju na cijelom teritoriju imigracije. I zato prestaju biti za Strzygowskoga naši spomenici slučajni barbarski izrazi lokalnog značenja, već oni u sklopu cijelog njegovog sistema dobivaju vrijednost opću i važnu za cjelokupnu povjest umjetnosti. I time konačno zaslugom njegovom ti skromni i čedni kameni dokumenti naših praotaca, zabačeni i zaboravljeni od nas samih, izilaze ne samo u svjetlo nauke po publikacijama engleskim, njemačkim i francuskim, već ulaze u likovnu povijest svijeta.

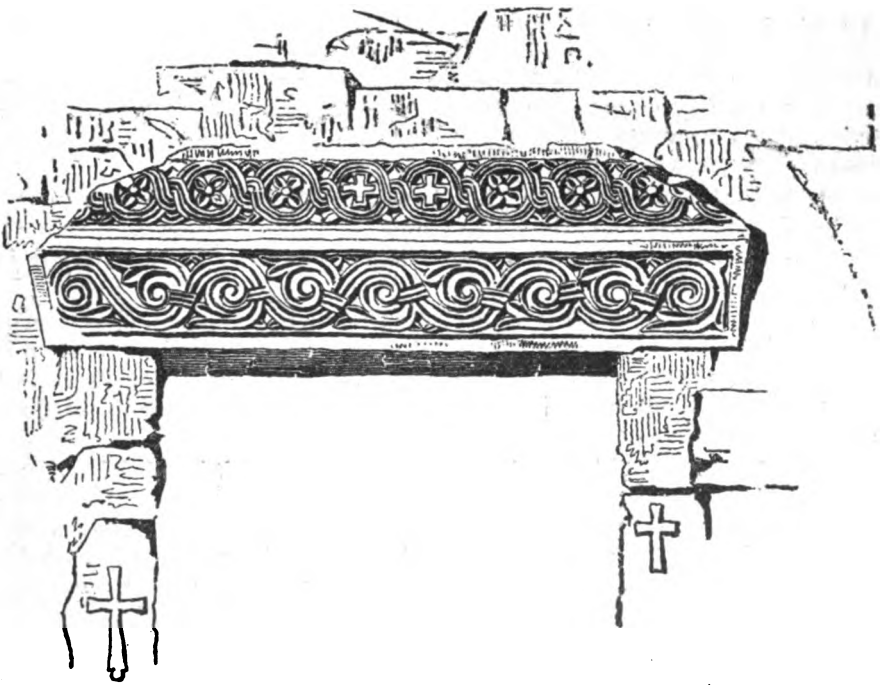

NADVRATNIK IZ STAROHRVATSKE CRKVE SV. KRIŽA U NINU

Digitized by Google

U GUŠTIKU

Jutarnja se magla razrijedila i raskinula kao paučina na majskom suncu. Djevojka rastvori oči; prišavši prozoru, koji je bio pokraj njezina kreveta, zaustavi pogled na sjajnom oblaku procvjetale šljive. Kućica, u kojoj je živjela sa svojim djedom, bila je sakrita u guštiku drveća, grmlja i divlje loze, te je gledala, kako se jutarnja para na kupusu i ločiki u vrtu i na deblima crnih i nezgrapnih stabala obraslih cvijećem zgušnjava u rosu.

Uznemirivalo ju je sjećanje na prošlu noć, koje se vraćalo u nepovezanim odlomcima. Odjednom ju je probudila buka, koju njezin duh, umrtvljen snom, nije razumijevao; mjesec utonuo u maglu, rasprostirao je oko kuće neprozirni zrak, za kojeg se činilo, da je obuhvaća. Ona je ostala ispružena na leđima, a samo joj je srce snažno i brzo udaralo.

A onda još neki šum: koraci na terasi, mekani i isprekidani dugom tišinom. Je li to bila životinja? Da je mačka, bila bi laganija, a pas ne bi bio tako elastičan. Ima li u guštiku divlje zvjeradi? Vrata između njezine sobe i one, koja je gledala na terasu, bijahu otvorena. Njezine sumnje zapeše kao i njezin dah. Nešto se naslanjalo na željezni komarnik na prozoru, trlo se o rešetku ulaznih vratiju, i činilo se, da drma kvakom. Micalo se uzduž i poprijeko tihim i strpljivim hodom grabežljive zvijeri.

Ona je drhtala od straha i radoznalosti. Narav ju je opominjala, da to nije nipošto bio obični provalnik. Željela je ustati, vidjeti i razumjeti; no udovi je nijesu slušali. Siva i gusta noć sputavala joj je snagu.

Buka i prigušeni pokreti produživahu se možda kroz čitavu uru. Jednom je začula, kako se vuku tratinom do stražnjih i zabravljenih vratiju i kako se vraćaju. No pažnja joj popusti: valovi sna zbrisaše i buku i tišinu. I ona se odjednom nađe budnom licem prema mirnom jutarnjem suncu.

Djed je šetao kuhinjom kroz mirise maslaca i jaja. Već je tri godine živjelo to petnaestgodišnje siroče s djedom, nekad učiteljem, čije su potrebe bile tako neznatne, te je od svoje čedne plaće ušteđivao toliko, da osigura svoju starost od nužde, dapače i više nego je trebalo.

Ona ga je našla na terasi, u prozračnoj sjeni divlje loze, s rukama u džepu.

— Dobar dan, Lily! — reče on mekim i povišenim glasom.

— Dobar dan, djede! — odvrati ona i poljubi mu lice iznad sijede brade, gdje je bilo glatko i hladno kao da je od papira. Zatim ćućnu na stepenicama.

S ono malo rada, što su ga svakog dana morali izvršivati, kao da je upravljalo sunce svojim kretanjem: njegovo je svijetlo nježno kupalo zelenilo lišća, povrća, jagoda, trava, ptica i pestića cvijeća.

Digitized by Google

Bijahu daleko od puta, od buke prolaznika, i od svakog drugog naselja, zahvaljujući šumici, koja je okruživala njihovu kuću, rastvarajući se na jednoj strani u njivu, obrubljenu drvećem. Već dvije godine nije Lily išla u školu zbog djedove starosti i zbog udaljenosti njihove samotne kuće. Podučavao ju je on sam kod kuće jednostavno i lako, a ona je zamišljeno okretala strane svojih knjiga u pustom razočaranju.

Bijahu to sabrana pisma, povijesne knjige, a ponajviše prirodopisi Audubonovi i Agassizovi. Za to bi vrijeme on šetao tratinom ili još dalje poljem. S rukama prekrštenim na leđima pjevuckao bi i zviždukao. Kad bi se stao hvatati suton, radili su zajedno u vrtu: njegovi su proizvodi, kao orasi i divlje bobice, a isto tako i proizvodi kokošinjaka, omogućavali njima život. Otad je starčev život bio ograničen tim krugom drveća i njegovom tajnovitom ljepotom. Njegova ga je smirenost zadovoljavala.

No djevojka je često upirala sumorno pogled u obzorje.

— Jesi li spremna za objed, mala moja? — pitao bi starac.

A kad bi poobjedovali, on bi očistio srebrne naočale s uglom plavog stoljnjaka, ustao i uzeo bibliju s police, gdje je spremao svoje stvari. Lagano i razgovijetno pročitao bi poglavlje Navještenja.

Je li pak on kojiput prekinuo tu jutarnju molitvu, Lily ne bi mogla da nadvlada straha, da se to ne ponovi. No taj se dan njezina uzrujanost otkrivala jasnije, slična liku bas-reliefa, koji bi sam iz sebe izrastao i odijelio se od kamena. Sav taj metež grubog uzbuđenja i zločina, koji se komešao po starom tekstu, zbunjivao ju je, štoviše i vrijeđao. Sjećala se prošle noći i čovjeka, koji je htio ući. Njezin je djed klečao na jednoj strani stola, a ona na drugoj.

... Oče naš, koji jesi na nebesima, govoraše on u svojoj molitvi. Učini od nas, da vršimo tvoju volju, vodi nas po svijetlu, što si nam ga dao. Ne uvedi nas u napast i izbavi nas iz grijeha.

Oče naš, mi ti prilazimo ponizni, znajući da smo bili zli, zavidni, spremni na srdžbu, željni vlasti i razvratni. Ne kazni nas prema našim djelima i oprosti nam radi žrtve sina tvoga ljubljenoga.

Misao je djevojčina lutala uzbuđena svečanom ljepotom toga glasa i nejasnoćom riječi. Tko ju je prošle noći probudio? Što je htio? Gdje je sada? Hoće li ga ikad vidjeti? Hoće li sve to shvatiti?

I odvedi nas u svoje božansko boravište, da se tamo za uvijek smirimo. Amen.

Dok je Lily prala stolno suđe i spremala ga na stalak, ukrašen izrezanim papirom, čula je glasove na terasi; nađe djeda u razgovoru s gospođom Biggs, koja im je od vremena na vrijeme čistila kuću.

— A što je taj čovjek učinio? — pitaše starac.

Pogledavši djevojku poprijeko žena je oklijevala da odgovori. Spremajući se da ode na drugu farmu, bila je skrenula k njima, da donese vijesti, ali ju je nazočnost toga mladog i čistog stvorenja silila, da izostavi neke pojedinosti. Žmirkajući na suncu i naslonivši svoje crvene ruke na bokove pričala je uzbudljivu, ali i svakidanju priču.

— Neki je crnac pobjegao iz tamnice. Ona se isticala u tom kraju kao ružna tvrđava od crvenih cigala, koju je red stabala, zasađenih uza zid, još više nagrđivao. Po njezinim zidovima stupahu danju i

Digitized by Google

noću straže s kule na kulu; zidovi su bili rastavljeni od centralne građevine pustim dvorištem, u kojem se i najmanja sjenka smjesta zamjećivala. Jedna je od tih kula imala ogromni reflektor, kao kakav svjetionik, pa je njegovo svijetlo noću treperilo i prodiralo u spavaće sobe, kao da hoće potsjetiti na postojanje daleke i teške tajne, koja je lebdila nad šumom, močvarama, farmama i poljima trstike guste, crne i otužne.

Lily problijedi i povuče se kradomice iza vratiju. Crnac, koji je bio prije nekoliko godina zatvoren radi nekog seksualnog zločina, bio je u zatvoru smiren i zadovoljan tako, da su brzo počeli s njim blago postupati. Gonio je natstražarevu kočiju i vrlo često išao u grad, da obavlja po koji posao.

Od vremena do vremena osjećao je neko unutarnje uzbuđenje, koje su smatrali vjerskom krizom ili nastupom kajanja, jer bi se očitovalo pojačanom nekom tihom tugom, koja je uostalom njemu bila svojstvena, i nekim čudnim načinom pjevanja crkvenih pjesama nejednakim i blagim glasom. Za tih osjećajnih kriza ograničavali su njegovu slobodu, ali za posljednje krize tamničar ga neoprezno posla na poštu (bilo je to sinoć); on tom prilikom ostavi kočiju kilometar daleko od tamnice i izgubi se.

Neposredno iza toga uznemirene vlasti poplaviše okolicu nadajući se, da će ga noću uloviti, ali bez uspjeha. Zločinac je još uvijek na slobodi. Lutao je cijelu noć okolo. Sad se jamačno dobrano već udaljio.

Djevojkom prohuji oluja uzbuđenja. No u tome ne nađe nikakva objašnjenja: veza između tih vijesti i onoga, što bijaše čula, činila se nepotpuna i neodređena. Pa ipak je osjećala, da će tajna, koja ju je toliko uzburkala, biti otkrivena zaslugom gospođe Biggs odjednom kao munjom. I pade na stolac.

Gospođa Biggs ponovi svaku pojedinost više puta zasopljeno i užurbano. Okretala je očima, a glasa joj je ponestajalo. Napokon završi svoje pričanje i prestade zaplašena.

Nasta tišina, koju prekide kričanje peradi i ptica. Starac uzdahnu i pogladi bradu.

— Jadnik! — reče on. Bojim se, da će ga uloviti:

Na to će gospođa Biggs bučno:

— Zar se vi ne strašite?

I djevojka po drugi puta osjeti njezin pogled uperen na se.

— Manite! — tiho će djed. — Ta mi smo čedni i siromašni ljudi. Novaca u nas nema. Nema ništa, što bi on mogao poželjeti.

Na to žena gotovo uplašenim glasom upita:

— Vama se sviđa dakle, da živite u ovom guštiku tako daleko od druma? Često sam se pitala, zbog čega to.

— Ne znam — odgovori on rastreseno. Ovdje nam ne smeta ni buka ni prašina automobila. A i ptice nam dolaze.

Spustio se polako stubama terase. Gospođa je Biggs brzo i bojažljivo odmicala, a šal joj je zapinjao za koprive i grmlje. Sijeda se starčeva brada sjala pod srebrnim lipama. U zatišaloj kućici Lily je nastavila svojim poslom bez prekidanja.

Digitized by Google

Pri večeri djed bijaše šutljiv i zamišljen. Bilo je u njega dana, kad se sav unosio u se, a djevojka je tada govorila: On stari. Uzdizalo se to u njemu i protiv nadanja, čisto i nadljudsko, kao i sjaj od plamena svijeće, koji ona rasprostire na vosak pod sobom. Djevojka se pitala, jesu li i crnčeve krize tuge bile takove. Znala je, da je djed zaboravio na jutrošnje vijesti i da se njegovo sanjarenje nije doticalo ničega, što je njoj bilo znano.

Dok je odmicalo popodne, kugla svijetlosti i mirisa, starčeva se tuga produbljivala i tamnila. Lily se godinu dana trudila, da je razumije, no zaključci su njezini bili nejasni i krivi. Je li se ta tuga rađala iz osjećanja životne iscrpljenosti? Jesu li to bila sjećanja, koja su mu mutila duh, i koja su se pomaljala kao predmeti iz jezera, kamo su nekada potonuli, a kasnije opet plove površinom.

Činilo se, da mu se oči odvraćaju od drveća, oblaka, ptica, sjenka u vrtu i od samoga njegova života, da mogu gledati unutra. Poradio bi samo nekoliko minuta, pa se onda prošetao vrtom i sjeo u naslonjač iz vrbe, pokrivši rukom oči.

Djevojka je kraj njega u sjeni krpala rublje. Njezina je odvažnost slabila, ali je nije ostavljala. Iza šljivika nesta sunca. Njegove su se oštre zrake krale u šumicu među stabla: topola posta sjajna kao posrebrena, breza ružičasta, a šuma crna kao željezo. Kroz tu sveopću tišinu krikovi divljih gusaka, podrhtavajući u zraku, prosuše treperenje, nalik na sam let.

Razmišljajući o svom položaju našla je u sebi toliko snage, za koju nije znala, odakle joj. Njezino joj neznanje nije pružalo nijedne jasne predodžbe, koja bi mogla biti uzrokom strahu, nešto je u njoj podžigalo taj neznani val, da se oslobodi i da primi svoj pravi lik. Njezina je hrabrost bila građena iz radoznalosti. Radoznalost pak bijaše izazov.

Prilazila je noć: male mrlje na naličju lišća. Lily je gledala svoga djeda; kako se suton pojačavao, tako se širila i u njemu i pod njegovim očima slična sjena. Bio je nadnaravno blijed: krta kora, koja je rastavljala dva svijeta tame. Jednoga će se dana raspasti i ona će ostati sama, za uvijek sama u toj usamljenosti tijela, koju je već ćutila.

I odjednom počme da sasvim mirno misli o strancu. Kakvo bi joj zlo mogao učiniti? Kakvo bi se zlo moglo njemu desiti? Prividje joj se nalik na neku sjenu tako malenu kao njezina ruka, kako pjeva samom sebi na smrt tužan. Svidjelo joj se iznalaziti nove razloge, koji će potvrditi njezinu instinktivnu odluku, da ne oda svoje tajne. Djed joj je bio star i slab, on je ne bi ni razumio, njega bi to samo užasnulo i potsjetilo na njegovu gluhoću. Bilo je prekasno, da šije: složila je rublje i metnula na travu.

Noću se prenu i shvati, da je crnac u blizini. Njezino je tijelo bilo ukočeno, a srce naglo udaralo kao i prošle noći. Na podu je mjesečina uobličavala oštre četvorine. Nekoja su drveta stršila u noći nad tratinom sa svojim trupovima kao glomazni stupovi gustih sjena. Kroz njih je prskalo svijetlo šumoreći.

Na terasi je stupao čovjek surovo i bez želje, da ostane neviđen. Pipao je po ulaznim vratima i po prozoru. Počinjao je da trga ko-

Digitized by Google

marnik nekim željeznim predmetom i onda opet prestajao, kao da se prepao sam svoje buke. Ona se uspravila, naslanjajući se laktovima na krevet i uzdahnuvši otegnuto kroza zube.

Živci su joj bili toliko napeti, da je osjećala u rukama boli. Nasta dugi tajac, nalik na micanje stabljike kad raste. On prevlada svoju maštu, sastavljenu pola od straha, a pola od nade. Ispruži se kao stablo, kojemu lišće vene.

Vrtom prozuji skakavac, no to je čuo samo on.

Ona se izvuče iz kreveta. Noćna joj košulja udaraše o zglavke. Trak se mjesečine zaustavi na njoj i obasja joj noge pod lakim platnom. Jedna joj pletenica zape o naslon stolca. Tapkala je polako i nejednoliko, kao da je oklijevala. Nijedna daščica ne zaškripi pod njezinim bosim nogama, koje su se oprezno micale. Raskolačila je oči, ne bi li spazila, što se još nije moglo vidjeti: narav je dovede usred stolova i stolaca.

Rešetkasta su vrata bacala u tamnu sobu široko i kratko svijetlo. Lily mu se izmakne i zapazi crnca.

Sjedio je na stubama opruženih nogu, istegnuvši glavu i upirući oči u sivu tratinu. Nosio je platnene cipele, kratke hlače i kratki kaput, koji nije imao puceta i koji je pokazivao na mjesečini debele i tvrde nabore uslijed njegovih uvučenih grudiju. Reklo bi se, da je to kip, usječen u drvo nožem.

Ona dotad nikad nije viđevala crnaca. Budući da je bio od nje rastavljen samo tankom mrežicom od kovine, nije joj se činio tako crnim, kakvim ga je ona zamišljala. U tom slabom svijetlu obraz mu je blago sjao svojom blijedom glatkom površinom. Podigao je prema njoj bjelilo svojih očiju. Noćna vlaga kao da se obavijala oko gologa djevojačkog tijela.

Prođe ponoć. Dva stvora stajahu jedno pored drugoga kao da se ne snalaze. Na površini je njihova duha svijest nekako krzmala. Ali ona nije mogla uspostaviti veze, koja bi u tome što izmijenila. Mjesec se sklizakao preko oblaka. Kadikad bi se jasno začulo, kako crnac uzdiše, kao da samo izmjenjuje jedan i isti tajinstveni glas.

Ona pomakne jastuk, no on pade na pod sa svom težinom. Eto, to je on jamačno čuo i sad će doći! Krv joj šumno navre u glavu.

No on se ni ne mače. Njegova želja, nekada sva uperena na ono, što je ta kuća u sebi sakrivala, bila se odvratila i zguščavala u nešto nevidljivo, trošeći se u nekoj unutarnjoj borbi. On se naglo trgne, povuče i udalji tratinom. Rosa se hvatala po njegovim platnenim cipelama.

Ona je ustala prije nego je djed sišao. Jutro bijaše sjajno i toplo. Vrapci su se praćakali po zelenoj i mirisavoj travi. Ona je posvuda zamjećivala, kako prskaju boje, što nikad prije nije razabirala. Divni se olujni oblak ljuljakao na nebu kao drvo sa crnim cvjetovima. Gledajući ga, nju zbuni jedna sitnica: na ulaznim vratima zjala je pukotina, tri palca dugačka, urezana otpiračem ili dlijetom prije nego što se ona probudila. Pogleda na taj otvor, gdje je visjela otrgnuta rešetka.

Tu je zateče starac, zviždukajući kao dijete. On nije zamijetio traga na vratima.

Digitized by Google

O S V R T I

UZA SLIKE STAROHRVATSKIH UMJETNIČKIH SPOMENIKA.

Slike, što ih donosimo u ovome broju »Književnika« uz članak prof. Ljube Babića: »Strzygowski i starohrvatska umjetnost« jesu (osim one hrv. kralja i spomenika iz Trogira) iz monumentalnog historijskog djela Dr. Ferde Šišića: »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara«. To bi djelo morao svaki naš inteligenat imati u svome domu.

Starohrvatskom pleternom ornamentikom ukrašena vrata nalaze se na malom po dimenzijama, ali po vrijednosti znamenitom arhitektonskom spomeniku, na crkvi Sv. Križa u Ninu. Taj spomenik stare hrvatske umjetnosti potiče iz vremena oko 800 g. a sagradio ga je hrvatski župan Godeslav, koji je ujedno na vratima dao »uklesati najstariji poznati nam natpis hrvatskog vremena« (Šišić: Povijest Hrvata str. 309.).

Fragmenat sa natpisom hrvatskoga kneza Trpimira (vladao od 845.—864. godine) nalazi se u splitskome muzeju. Ukrašen je sa starohrvatskom ornamentikom, koja je našim čitateljima već dobro poznata, jer je o njoj u »Književniku« već više puta bilo govora i to u raspravama: Dr. Mato Hanžeković: »Novi vidici« »Književnik« godina I. Broj 1.; Dr. Mirko Kus-Nikolajev: »Izvor starohrvatske umjetnosti«. Godina II. Broj 1.; Dr. Božidar Murgić: »Važnost starohrvatskih spomenika«. Godina II. Broj 9. i »Nordijska i starohrvatska umjetnost«. Godina II. Broj 12.

Istom ornamentikom urešen je i umjetnički spomenik, koji se nalazi u lapidariju sv. Ivana u Trogiru.

Slika, što prikazuje hrvatskoga kralja, jeste dio velike slike freska iz crkvice u Stonu. Uzeta je iz hrvatskog kulturno-historijskog časopisa »Starohrvatske prosvjete« godine 1927., koju je uredio Dr. Ferdo Šišić.

Pozlaćene viteške starohrvatske ostruge iz IX. vijeka nalaze se također u Kninskome muzeju. One su dragocjene ne samo s nacionalnog, nego i s umjetničkog gledišta.

Relief prikazuje hrvatskog vladara gdje sjedi na prijestolju s krunom na glavi, a krstom i državnom jabukom u rukama«. (Šišić: P. H. Str. 536. i 537.). Danas se općenito u nauci drži, da relief prikazuje hrvatskog kralja Tomislava (910.—928.). Dr. Šišić misli, da je kruna na glavi kraljevoj »normalna hrvatska kraljevska kruna« (Str. 537.).

Dr. B. M.

NE NAGRĐUJMO DUBROVNIKA!

Običaj je, da se kod nas u starim našim gradovima griješi i nagrđuje njihova arhitektonska cjelina novotarijama i novim građevinama. Ruši se staro bez milosrđa i stvara se jedna neukusna grdosija za drugom, karakter cjeline ne poštuje se i na žalost pravilo je, da se poslije rušenja starog gradi nešto, što nije u nikakvom skladu ni sa okolinom ni sa sadašnjim smjernicama u umjetnosti. Bespomoćno promatramo to razaranje umjetničkih spomenika a u isto vrijeme vidimo novo građenje, koje nema sa umjetnošću nikakve veze. I gotovo smo već postali rezignovani i tako se taj nekulturni postupak vrši nesmetano i neumjetničko nagrđivanje pobjedno osvaja poziciju za pozicijom. No vijest, da će se u najkraće vrijeme graditi golemi hotel ispod najljepše točke u Dubrovniku, ispod Boninova na Dančama, kraj one male crkvice sa grobljem na žalu, i da će tamo ogromna neskladna zgradurina zapremiti cijeli kraj, zaprepastila nas je sve i mi svi bez reda valja da dignemo svoj glas u obranu toga divnoga mjesta. Ako nam se već ne vjeruje, da se zgražamo zbog nagrde karaktera cijeloga onoga divnog kraja, ako naš protest ne vrijedi zbog umjetničkih razloga, to će možda vrijediti upravo zbog turističkih razloga, upravo zbog onih istih razloga, koji stvaraju potrebu novih hotela u Dalmaciji, a specijalno u Dubrovniku. Jer ako budu upropaštene ljepote toga jedinstvenoga spomenika naše prošlosti, te ako budu poništene i ljepote samog pejsaža sa neukusnim zgradurinama, tko će još dolaziti u taj turistički centar, za koga će biti još Dubrovnik privlačiv?

I zato uz naš protest uvrštavamo apel slovenskog arhitekta Plečnika, restauratora Hradčana, koji je taj apel uputio na odgovorne faktore imajući u vidu sve one nedaće, koje su stigle i koje će još stići naš Dubrovnik. Tekst apela glasi:

»Za svoga boravka u Dubrovniku imao sam prilike da tačno pregledam cijeli grad i sve njegove spomenike crkvene i profane arhitekture. Sa ne malom zabrinutošću i boli u duši primijetio sam kako se u novije doba Dubrovnik nagrđuje neukusnim i banalnim zgradama.

Digitized by Google

Da bi se spriječilo ovakovo nagrđivanje Dubrovnika, bilo bi neophodno, da se čitav grad zakonom proglasi za monumentum nationale.

Isto tako bilo bi potrebno, da se u uredu za spomenike postavi jedan mlađi arhitekt, solidne stručne spreme i umjetničkih sposobnosti, koji bi umio ne samo rukovoditi poslove restauriranja i konzerviranja arhitektonskih spomenika, nego bi i lično nadzirao sve projekte za novogradnje i njihovu izradbu.

Ovaj arhitekt mogao bi, istovremeno, izrađivati točne i detaljne nacrte svih značajnih dubrovačkih spomenika i na taj način raditi na osnivanju Arhiva, bez kojega se ne mogu zamisliti ni ozbiljni restauratorski poslovi, ni temeljita naučna proučavanja.

Po mojem dubokom uvjerenju, jedino arhitekt i to umjetnik, koji bi radio u uredu za spomenike i živio u direktnoj vezi sa spomenicima Dubrovnika, mogao bi da uspješno pobija nagrđivanje grada lošim novogradnjama i da na taj način čuva spomenike i ljepotu ovog vjekovnog bisera na našem Jadranu«.

VILKO GECAN (rođ. 1893. Brod na Kupi) koji boravi već dulje vremena u Americi, sastavlja upravo svoju novu kolekciju slika (oko 50 komada) koje kani prije svoga povratka u domovinu izlagati po većim centrima Amerike.

JURAJ PLANČIĆ (rođ. 1899. Starigrad Hvar) svršivši našu zagrebačku umjetničku akademiju, nastavio je svoje nauke u Parizu. Uspio je da sa prvim svojim izlošcima bude zapažen, angažiran od Galerie de Seine radi dalje u Parizu. Kod nedavne svoje kolektivne izložbe u toj galeriji pariški reklamni tjednik »La semaine à Paris« ovako popraćuje njegov rad: »Plančić je u svojim kompozicijama fini crtač, njegove su linije pune gracije, a sklad njegovih tonova sa slatkim niansama kod toplih gama stvara vesele rustične scene. Osobiti osjećaj za kompoziciju vlada u njegovu radu. On grupira likove i stvari znalački baratajući ravnovjesjem, a da tim ne nastaje smetnja pokretu i životu tih grupacija«.

IZLOŽBA RUSKIH EMIGRANTSKIH UMJETNIKA U BEOGRADU. Nedavno je otvorena velika izložba ruskih slikara i kipara u novom paviljonu na Kalimegdanu. Sva imena i starije i moderne škole od onih umjetnika, koji danas žive izvan Rusije, našla su se tu: Korovin, Maljavin, Jakovljev, Benois, Grigorjev, Larionov, Šuhajev, Gončarova, Zatkin i Terešković, Sutin i mnogi drugi. Po nezavisnoj novinskoj kritici moralni uspjeh nije velik. Tako na primjer u »Pravdi« gosp. Rade Drainac prosuđuje cijelu priredbu potpuno negativno te dolazi do zaključka: »izložbena vrednost je 10 od sto. Izložba nije nikakva umetnička manifestacija da bi odnela onaj uspeh, koji želimo svakoj dobroj izložbi«.

STOGODIŠNJICA ROĐENJA CAMILLEA PISSARRA.

Na Antilima u Saint Thomas-u ugledao je svijetlo svijeta ovaj znameniti slikar, patriarha francuske impresionističke škole. Ove se dane upravo navršilo 100 godina od rođenja i tom zgodom priređena je velika izložba njegovih slika u muzeju tuilerijske oranžerije. Sakupljene su Pissarrove slike iz raznih faza njegova razvitka. Počeo je vrlo rano da se zanima slikarstvom; još kao dječak prelazi Ocean i dolazi u Pariz, gdje radi u raznim atelierima, koji su bili tada na glasu. Došao je upravo u Pariz u vrijeme svjetske velike izložbe 1850. godine, gdje su bili izloženi tadašnji najveći francuski slikari kao Delacroix, Courbet, Daubigny, Millet i Corot. Ovaj se posljednji doimlje ponajviše mladoga Pissarro-a. I stari dobroćudni Corot savjetuje ambicioznom mladom slikaru »da valja poći van u polja, jer je prava Muza u šumama«. Taj je savjet u istinu Pissarro i slušao gotovo kroz niz godina. Godinama radi izvan Pariza ili opet u najbližoj njegovoj okolini. Sprijateljuje se sa Claude Monetom i 1859. prvi put izlaže u oficijelnom Salonu. Zajedničkim radom sa Monetom utvrđuje novu svijetlu skalu boja impresionističke škole. Pod utjecajem Monet-a i Pissarra i sam Manet izlazi u plein-air te ostavlja svoje tamne i oštre tonove. Uspjeha nije bilo, a život je svaki dan postajao teži, ali Pissarro nije popustio, nije sklapao kompromis, radio je dalje. Izložba impresionista kod Nadara 1874., gdje su se našli u istom kolu Sisley, Monet, Cézanne, Renoir, Guillamin i Degas nije donijela nikomu baš nikakve koristi. Donijela im je ime, kao od poruge ime »impresionista«. Kritika ih je sve od reda odbila. I slijedila su godišta borbe i neimaštine. Oko god. 1886. u vezi sa mlađim Seurat-om i Signacom prigrli Pissarro divizionističku tehniku. Kroz cijelo vrijeme bez prestanka radi i napreduje.

Tek pod kraj života 1890.—1892. počinju se na izložbama cijeniti njegove slike. Već bolestan doživio je ipak zado-

Digitized by Google

voljštinu, da je postao priznat. Ogromni njegov opus sastoji u većini iz pejsaža i figuralnih radnja, koje po svojim motivima sjećaju na Millet-a. Rustične scene, berbe jabuka, krumpira i zelja iznesene snažnom novom paletom, pokazuju, da je taj skroman slikar znao, da se i u onom najobičnijem motivu krije ljepota. I znao je, da ne valja tražiti stila u starim majstorima, već u prirodi. Tražio je istinu bez formule i intuitivno stvarao u svom vedrom optimizmu svoj novi svijet i šarenu njegovu sliku. Ime Camille-a Pissarra znači ime predvodnika, jednoga od onih slavnih inicijatora impresionističke škole, koja je dala nizu velikih imena francuskog slikarstva XIX. stoljeća svoj predzadnji snažni i utjecajni akord.

CEZANNE U GALERIJI PIGALLE.

U novom Rotschildovom teatru na Place Pigalle poslije izložbe starog majstora XVIII. stoljeća Chardina (1669.—1779.) izložena su kolektivno platna velikog francuskog slikara postimpresionističke škole Paula Cézanne-a (1839.—1906.). Taj »le plus peintre de tous les peintres«, kako ga naziva Octave Mirbeau, u današnje se vrijeme tek može prosuditi njegovo golemo značenje po razvitak cjelokupnog evropskog slikarstva na početku XX. vijeka. Postavljeni problemi u slikarstvu po Cézanne-u još su danas ugaoni kamen u cijeloj zgradi moderne. Izložena platna u teatru Pigalle, naime u priklopljenoj galeriji toga teatra, još danas pokazuju svu aktuelnost i neutrnjivu vrijednost ovoga majstora. Portraiti kao onaj seljaka ili Madame Cézanne pa dječak u crvenom prsluku, Kartaši, pa onaj slavni pejsaž »La sainte Victoire«, kojeg Cézanne ponavlja nebrojeno puta, pobijedno utvrđuju danas nakon pola vijeka svu snagu a i veličinu ovog jedinstvenog velikog majstora.

Ljubo Babić.

STOGODIŠNJICA FRANCUSKE ROMANTIKE.

Uprava našega kazališta osjetila se obvezanom da posebnom predstavom proslavi značajni datum u književnoj povjesti, dan pobjede francuske romantike. Victor Hugo nije začetnik romantike. On je samo djelom »Hernani« sa scene Thêatre Française izvojevao odlučnu pobjedu. I po svoj prilici zbog poštovanja toga čina odabrala je naša uprava za tu proslavu djelo Victora Hugo-a »Lucrezia Borgia«, jer Hugo nije najveći i najjači predstavnik pokreta, koji je umjetničkom stvaranju donio potpunu slobodu. Dok se na taj način dade opravdati izbor autora, ostaje nemotiviran izbor komada, a neshvatljiva je forma, kako je ta proslava obavljena. »Lucrezia Borgia« odgovara u cijelosti svim zahtjevima svoga vremena. Ona je šta više senzacionalna. Pored najnježnijih i najsretnijih osjećaja, — razvrat, otrov, umorstva, spletke i — protuotrov. No sve to doneseno sa bujnim i živim patosom Victora Hugo-a vonja danas već pomalo po prašini i ne djeluje direktno na naša sjetila. Radi toga trebalo je osigurati uspjeh ovakovom djelu dobrom postavom na scenu i prvorazrednom glumom. Kod naše izvedbe nije bilo ni jednog ni drugog. Režija »Lucrezie Borgie« bila je povjerena tajniku kazališta dru. Batušića. On je specijalno studirao za svog boravka u Parizu francusku romantiku i da režija njegova nije ispala onako, kako si je on to zamislio, a mi željeli, dva su uzroka. U prvom redu dr. Batušić je ovom predstavom debutirao kao redatelj. A u drugom redu su njegove intencije onemogućile razne glumačke veličine. Prvorazredne kreacije donijeli su samo gđa Kernic kao Lucrezia Borgia i g. Grković kao vojvoda od Ferrare. G. Tepavac zadovoljio je svojom odličnom maskom. Svi ostali učesnici više su štetovali izvedbi nego koristili. Napose treba spomenuti nastup g. Jovanovića. G. Jovanović je niknuo na našoj pozornici kao gljiva iza kiše. Nikad se nije ništa za njega čulo, i najednom se pojavljuje u glavnoj ulozi. Ovakovo »uvađanje« čini nam se odviše furtimaškim.

Zagrebačko kazalište je Hrvatsko narodno kazalište, a ne zavod za pronalaženje talenata. I za to predstava sa neizučenim početnicima nije dostojna našeg kazališta, a još manje jedne proslave.

Dr. Miro Majer.

IVO TIJARDOVIĆ: »SPLITSKI AKVAREL«.

(Premijera 11. III. u kazalištu na Trgu Kralja Aleksandra).

Tijardović je u »Maloj Floramye« nastojao, da u okviru operete prikaže nekoliko izrazitih splitskih tipova i da ih poveže u radnju, koja nije samo rješenje pitanja, da li će se mladi par uzeti ili ne, nego želja, da se prikaže izrezak običaja jednog dijela našeg naroda.

U »Splitskom Akvarelu« pošao je dalje, prikazujući sa mnogo duha i originalnih zamisli kolektiv, iz kojega se tek mjestimice ističu pojedine izrazitije figure. Prave radnje, naročito u smislu operete, zapravo nema. Nižu se prizori,

Digitized by Google

koji osvijetljuju ovaj ili onaj tip; sama nit radnje tek je od sekundarnog značenja. Svi ti pojedinačni prizori i epizode povezane su vrlo spretno u cjelinu, bez mrtvih točaka i praznina. Split, bosanski milje i figura iz Srijema; solo, balet, ansambl: sve je to sa mnogo rutine disponirano i izvedeno tako, da je na pozornici uvijek živo, u tempu. Dosta toga iz »Akvarela« djelovat će bez sumnje samo u Splitu. No kao cjelina i ova je opereta, poput »Floramye« predisponirana, da postane popularna, svojinom najširih slojeva. Zbog svoje živahnosti, iskrenosti i nenamještenosti, te zbog izvrsne karakterizacije pojedinih tipova, koji će i izvan Splita, dakle izvan svog miljea, djelovati kao izraziti tipovi.

Muzički je jezik »Akvarela« jednak jeziku »Floramye«. U »Akvarelu« se doduše u muzičkom smislu događa manje nego u »Floramye«, ali i ovdje ima pjesama i šlagera, koji će postati, u koliko već nisu, općom svojinom, t. j. prodrijeti na ulicu. Ima u »Akvarelu« nekih duljina, ima i nekih nedostataka. No ovdje je život prikazan u južnjačkom tempu, u svoj šarolikosti, a muzika znade umjerenim sredstvima da upotpuni taj prikaz. Rezultat je djelo, koje je (barem za nas) mnogo vrednije od velike većine produkata kod nas monopolizirane linije Beč-Budimpešta, a uz to i mnogo originalnije.

Neki se naši pjevači i glumci nisu posve snašli u svojim nešto neobičnim ulogama, koje zahtijevaju potanko poznavanje dijalekata i samih splitskih prilika. Za one međutim, koji ne poznavaju Splita u tančine, nije to bilo toliko primjetljivo.

U »Akvarelu« nema pravih glavnih uloga, nego veći broj uloga jednake važnosti. Vrlo su dobre kreacije dali D. i M. Dubajić, J. Bakotić, M. Lubejeva, A. Binički, Z. Tkalec, M. Matošević, J. Laurenčić, J. Gec i S. Zlatković (na koje treba osobito upozoriti), dok je M. Šepec bio osjetljivo indisponiran.

Režija A. Biničkoga bila je neobično pomna, plesovi, koje je uvježbala Margarita Froman dobri; tempo, pučke scene, uspjelo izrađeni tipovi i t. d. dokaz su svestranih sposobnosti Tijardovićevih, koji je uz suradnju sviju znao izvući maksimum iz postojećih sredstava.

Jakov Gotovac je uspješno realizirao muzički dio djela, našao pravi tempo i način, da zajedno sa događajima na pozornici stvori jedinstvo.

Vanjski je uspjeh »Akvarela« bio velik. To je najbitnije. Kod te vrste djela ima publika posljednju riječ — ostavimo je njoj. To će za djelo biti svakako vrlo dobro. *Dr. Pavao Markovac.*

OPERA.

U »Židovki« pjevao je kardinala ruski basista K. Zaporožec. Njegove su odlike: snažan glas, koji siže daleko u dubinu (prema tome sa malim opsegom u visini), dobra gluma i inteligentna interpretacija. Manje je dobra bila muzička i pjevačka izradba uloge. Inače je to glas, koji je premašio svoj vrhunac. Zaporožec nadomješćuje na mjestima forsiranjem ono, što mu nedostaje u pogledu glasa, koji je zacijelo bio od uvijek oštar i opor. U svemu: kad k nama dolaze »znameniti« pjevači, može se unapred zaključiti, da se radi o pjevačima, koji nastoje, da »na Balkanu« uberu posljednje lovorike. Na visini svojih sposobnosti ne nalaze dostatnog rentabiliteta za posjet kod nas.

Budući da za ulogu Kardinala imamo i sami odličnoga pjevača, bilo bi od prče potrebe, da se nađe gost za ulogu Eleazara, koju kod nas pjeva Evgenij Witting načinom, koji je, blago rečeno, muka za slušaoca.

Sama izvedba bijaše na nivou loših naših repertoarnih predstava.

Iza dulje stanke, izveden je u Malom Kazalištu Délibes-ov balet »Coppelia«, a kao novitet »Colombina« na Dvořakovu muziku.

Balet je na početku ove sezone pokazivao jasne znakove povećane discipline i intenzivnijeg studija. Tih je znakova opet nestalo, ne govoreći o zapostavljanju najtalentiranijih članova baleta na korist manje sposobnih. Bez obzira na premalu pozornicu, bila je »Coppelia« vrlo slaba, dok je »Colombina« s obzirom na premijeru, bila bolja.

Ako uočimo, da je kazalište bilo gotovo prazno, to i ne treba jačeg dokaza o tome, da publika zbog osrednjeg nivoa priredaba i pomanjkanja istaknutih kreacija gubi interes i da naš balet u današnjoj formi nije podesan da puni blagajnu. *Dr. Pavao Markovac.*

DVA KONCERTA LJERKA I MIROSLAVA SPILLERA.

U trećoj matineji »Zagrebačke filharmonije« svirao je vijolinista Ljerko Spiller koncerat Čajkovskoga i Lalo »Symphonie Espagnole«. Dirigirao je Miroslav Spiller (i izveo još Beethovenovu Egmont-uvertiru).

Digitized by Google

Ljerko Spiller je od posljednjih svojih rastupa znatno napredovao u pogledu tehnike, tona i stilske interpretacije. Premda lakoćom svladava tehničke poteškoće, ne ide za nekim spoljašnjim efektima, nego sa mnogo ukusa rješava različne probleme. Ton mu je kultiviran, svirka otmjena. Moglo bi se jedino primjetiti, da Spiller stoji odviše iznad kompozicije, nije intenzivno zaokupljen unutarnjom sadržinom djela. Reprodukcija stoga uza svu muzikalnost interpretacije nema prave topline i neposrednog djelovanja. Svladavši muzičku i tehničku stranu, dalnji razvoj Ljerka Spillera treba da teče u smislu dublje idejne i osjećajne interpretacije djela.

Miroslav Spiller je dirigent, koji djelomični nedostatak stanovite rutine nadoknađuje iskrenim i nenamještenim osjećajem i solidnom muzičkom naobrazbom. Teško je ustanoviti, u koliko su neki nedostaci kod izvedbe krivnja dirigenta ili nedostatnog broja pokusa. Dva su pokusa nedostatna ne samo za mladog dirigenta (uz to sa jednim do sada kod nas neizvedenim djelom), nego i za orkestar »Zagrebačke filharmonije«, kojemu bi veći broj pokusa bio od prijeke potrebe, da se digne na nekadanji stepen skupne svirke i općeg nivoa reprodukcije, ne spominjući zasebnu rutinu kod pratnje solista.

U okviru priredaba Hrvatskog Glazbenog Zavoda izvedoše braća Spiller sonate Händela i Leclaira, te koncerte Bacha i Mozarta. I ovdje je Ljerko Spiller dokumentirao svoje muzičke i vijolinističke sposobnosti, potvrdivši ozbiljnim muziciranjem dojmove s prvog koncerta.

*

Vaša Přihoda je tipični virtuoz. Vijolinista izvanredne tehnike i rutine. Muzikalan i temperamentan. Djelo mu je tek sredstvo izražavanja onoga što on hoće. Dakle: umjesto reproduktivnog umjetnika u službi djela, nalazimo obratno.

ROMAN MLADE SLOVENIJE.

Bratko Kreft: Človek mrtvaških lobanj, Ljubljana 1930.

Sva ona poslijeratna duhovna, politička i socijalna gibanja, koja je izazvao svjetski rat i ruska revolucija, našla su u minijaturi svoj odraz i u slovenskom javnom životu. Odnos pojedinaca prema društvu i državi, međusobne borbe i trvenja društvenih klasa i političkih stranaka, pitanje seksualnog morala i odgoja mladeži, sve su to bili problemi koji su unosili nemir, dezorijentaciju i nespokojstvo u patrijarhalno-malograđanski život slovenskog naroda. Kad se još uzmu specijalni slovenski problemi, kao n. pr. sterilna i beznačelna trvenja klerikalaca i liberalaca, koja su polarizirala čitav slovenski javni život u dvije posve odijeljene grupacije, koje su odbijale svaki međusobni kontakt, onda dobivamo sliku onog društvenog previranja, koje se vršilo u Sloveniji kroz ovo desetak godina poslijeratnog života. Naravski da se to previranje najviše odražavalo na omladini, koja je kao i uvijek bila najosjetljivija za sve vibracije života i spoljnih uticaja, pristupačna uvijek novostima i idealima za čim ljepšim i savršenijim.

Sav taj poslijeratni komplikovani i bujni društveni život tražio je svoj izražaj u literaturi i umjetnosti. Ali kako su god sva ta duhovna strujanja u slovenskom javnom životu bila tek odražaj jačih strujanja kod velikih i naprednih naroda, tako se i ta nova slovenska literatura razvijala mahom u znaku neuspjelih pokušaja oponašanja hipermodernih literarnih strujanja na zapadu. Poslijeratna slovenska literatura nije mogla zabilježiti nijednog jačeg djela, ni jedne snažnije pojave na literarnom polju. Ima doduše pokušaja koji zavređuju neku pažnju, kao n. pr. pjesme prerano umrlog pjesnika Srećka Kosovela, ali u glavnom sve što se kroz ovih desetak godina pisalo, a toga se pisalo i mnogo i raznovrsno, nosi na sebi biljeg prosječnosti i epigonstva. Stariji pisci, kao Župančič, postepeno silaze sa literarne pozornice, dok se mlađi još uvijek nisu uspjeli da na njoj afirmiraju.

Među tom mladom literarnom generacijom, odgojenom u vrtlogu poslijeratnog duhovnog, političkog i socijalnog života, ime Bratka Krefta, autora nedavno izašlog romana »Človek mrtvaških lobanj«, nije nepoznato. Već pred nekoliko godina javlja se on svojim kraćim novelističkim sastavcima, te literarnim i kazališnim recenzijama, po različnim slovenskim revijama i časopisima (Ljubljanski Zvon, Mladina, Svoboda i t. d.). Ako je moguće, i ako je potrebno, da se mladom književniku već na temelju njegovih dosadašnjih radova opredijeli njegova literarna fizionomija, onda se za Bratka Krefta može reći da je — realist. Ali realist, koji u svojim djelima ne nastoji, da samo oponaša život, nego da pronađe i njegov smisao, onu vodeću ideju svega zbivanja, koje se oko njega vrši. Bratko Kreft ne ostaje indiferentni posmatrač života, koji se oko njega od-

Digitized by Google

vija, on nije ravnodušan prema problemima koji se nameću svakom misaonom čovjeku, i bez bojazni, hoće li ga proglasiti tendencioznim, on se opredjeljuje pro i contra svega onoga, što se događa u njemu i oko njega. Realizam je Bratka Krefta u svojoj suštini socijalan i etičan.

Roman »Človek mrtvaških lobanj«, to je roman slovenske mladeži, bačene u vrtlog poslijeratnog društvenog života. On ga naziva i »kronikom raztrganih duš«, htijući upravo kronički, na temelju opće poznatih događaja, koji su se faktično odigravali kroz ovo desetak godina, da prikaže tragiku te mlade generacije čiji su se ideali raspršili i splahnuli u sudaru sa krutom realnošću života i sredine u kojoj su živili. To je kronika radosti i trpljenja, nadanja i razočaranja, mišljenja i čuvstvovanja mladih Januša i Maksima, Binica i Sonja, čija krila izgorješe prije nego su se na njima mogli uzdići do višeg spoznanja onog tajanstvenog i nerješenog, što je mučilo njihove mlade duše. »Pisao sam tu kroniku radi toga da bi bila spomen svega onoga što se među nama događalo. Što smo osjećali, što tražili i kako trpili... I upravo zato da bi svi vidili i nekad spoznali, kamo je išao naš i njihov život, kamo je otišla naša mladost, pisao sam te leteće zapiske s gnjevom i krvlju mladoga čovjeka. U njima je protest i otpor, koji je bio u svima nama...« Tako Kreft u predgovoru svoga romana.

Roman je autobiografski i u licu glavnog junaka Leva Vuka pisac nam iznosi svoja vlastita naziranja i proživljavanja, svoje vlastite napore i borbe sa društvom i sredinom, za koju je osjećao, da ga pritište bremenom svojih laži, obmana i predrasuda. Kroza sve peripetije mučne borbe sa roditeljima i profesorima, lažnim rodoljubima i bogomoljcima, sumnjivim autoritetima i idealima, on izlazi idejno pročišćen i moralno očeličen u spoznaji, da se bliža zora nove i ljepše budućnosti. Njegovi drugovi, razočarani u svojim lažnim idealima, kojima su ih kljukali u školi i porodici, strveni u svojim mladenačkim težnjama i zanosima, nesposobni da se održe u buri života i vrtloga strasti, propadaju i suše se na gomili mrtvačkih lubanja. A u srijedi tih mrtvaca, živih mrtvaca, koji hodaju naokolo u životu i koje treba odstraniti, pokopati, uništiti, iz te mračne, mrtvačke slike žari se gore u kutu blijed, odlučan mlad obraz, sa nazad počešljanim vlasima, koje mu razgoni vjetar ozračja. Pogled oštar, sveprodirući i odlučan, gleda nekamo daleko u budućnost...«

Tehnička strana romana, njegova kompozicija i način pisanja, pokazuju sve dobre i slabe strane mladosti ovoga autora. Osjeća se upravo kako se autor davi u izobilju materijala, koji mu stoji na raspolaganju, i ideja koje bi htio sugerirati u javnost, ali nije u stanju da sav taj materijal usredotoči oko jedne centralne ideje i da dade zaobljenu i konciznu sliku onoga što želi prikazati.

Često se gubi u sporednostima, posve nevažnim za ono što je hotio reći, na mjestima i suviše podsjeća u svom načinu pisanja na novinsku reportažu (uticaj Uptona Sinclaira!), dapače čitavi odsjeci uzeti su iz događaja, koji su se posljednjih godina odigrali u Sloveniji ili koje je autor sam proživio, a nisu od važnosti za sam roman, jednom riječi ne možemo se otrgnuti dojmu, da autor još nije svladao tehniku pisanja ovako velikog djela. Mnogo toga moglo bi se slobodno brisati, mnogo toga drugačije postaviti, osnovne misli jače podvući, tipove i karaktere jače markirati, i onda bi roman daleko više dobio na svojoj literarnoj vrijednosti. Isto tako ne bi bilo od štete kad bi se one meditacije o bogu, ljubavi, odnosu muškarca i žene i još nekim drugim problemima svele na minimum, jer se u romanu treba čuvati one katedarske učenosti, koja znade biti vrlo dosadna.

Ali u cijelosti, bez obzira na sve te nedostatke ,više tehničke naravi, nego idejne sadržine romana, »Človek mrtvaških lobanj« lijep je dokumenat naših dana i jedno od najuspjelijih i najoriginalnijih djela suvremene slovenske književnosti. *M. Durman.*

GLENWAY WESCOTT.

Bernard Fay, pišući o Glenwayu Wescottu, dao je u nekoliko crta i njegov sjajan portret. Susreo ga je prviput u Chicagu, na nekom plesu u pokladnoj noći. Premda još tada nije znao, tko je on, bio je zahvalan nepoznatom čovjeku, koji je plesao obasjanog lica i sjajnih raskolačenih očiju u odijelu meksičkog cow-boya. Govorio je naglim riječima, koje su mu kao radosna bujica tekle iz ustiju, a Fayu pružale u izobilju američke užitke, sastavljene od zdravlja, neznanja i ponosne neke odlučnosti, da se u životu vidi samo dobro. Kad su se upoznali, pričao je Wescott o svojem djetinjstvu, koje je proveo na farmi svojih roditelja u državi Wisconsin; dalje je govorio o svojim lektirama, koje su mu

Digitized by Google

prikraćivale duge zimske noći, i napokon kako je napustio sve to, college i sveučilišnu diplomu, otišavši da nije nitko znao kuda. Od toga je časa putovao, bolovao i opet putovao pravcem Chicago—New-York—Paris, napisavši nekoliko novela i knjigu »The Apple of the Eye«, u kojoj priča djetinjstvo nekog mladog Američanina, raspetog između vjerske tradicije, Biblije i nove civilizacije, znanstvene i poganske, koja ga privlači i osvaja. Taj je dječak svijestan prošlosti svoje rase i svoje zemlje, koju u isti mah voli i mrzi radi njezine brutalnosti.

Rijetko je kod koga sjeveroameričkog pisca senzibilnost dosegla taj stupanj bogatstva i toliku rafiniranost, kao što je to već u prvoj knjizi Wescottovoj. Teško je naći knjigu, koja bi bolje otkrivala ponos, ambicije i uživanja mladih američkih generacija. Novela »U gušti-ku« govori dovoljno jasno o njegovu talentu: napisana je, kad je Wescottu bilo dvadeset godina. Prvi ju je štampao američki »Dial«. *V. T.*

DESETGODIŠNJICA DRUŠTVA NARODA.

(Svršetak.)

Društvo naroda primilo je od godine 1920. do 1925. četrnaest novih članova (od kojih je Costa Rica opet istupila) i time je znatno proširilo svoj opseg. Osobito je ono svojim djelovanjem znatno ojačalo svoj ugled i vjeru u napredak djela mira. Plodovi desetgodišnjega rada nisu maleni, ali dosadanji uspjesi ne dostaju, da u punoj mjeri osiguraju budućnost. Nasuprot 54 države koje su danas u Ligi, stoji izvan ženevske organizacije preko deset država, a taj broj se diže preko dvadeset, ako priračunamo neke francuske i engleske protektorate te neke opsegom male državice (Liechtenstein, Monaco i t. d.), koje ni ne dolaze u obzir, da pristupe u Društvo naroda. A među tim državama nalaze se osim Brazilije još i Sjedinjene države, Rusija, dakle dvije velike sile. Poimence su Sjedinjene države i po svojoj moći i po svojoj djelatnosti takav faktor današnje međunarodne politike, da bi njihovo trajno nesudjelovanje u ženevskoj akciji nužno smanjilo njenu korist i konačno posve ju upropastilo. No svi znaci govore za to, da će u drugom desetgodištu poći za rukom privesti Sjedinjene države u kolo Društva naroda.

Sjedinjene države imale su u prošlom ratu posebno mjesto. Njihova snaga i osobita pomoć, financijalna, gospodarska i vojnička, koju su pod konac rata pružale već podosta iscrpljenim saveznicima, davale su im neobičan prestiž. U punoj svijesti te moći i ugleda političari Sjedinjenih država nisu htjeli napustiti načelo apsolutne nevezanosti i pustiti iz ruku pravo samoodlučivanja u svim pitanjima vanjske politike. Osim toga nastupio je momenat umora i bojazan, da se politički ne vežu za sukobe i razdore koji su još predstojali Evropi. Napokon je sam pakt Društva naroda pokazivao više točaka, koje su bile nepoćudne Sjedinjenim državama. Svi ti razlozi doveli su do toga, da je američki senat nakon dugotrajnih i opetovanih rasprava zabacio ratifikaciju mirovnog ugovora s Njemačkom i u njem sadržanog pakta, ma da je sam Wilson najviše pridonio njegovom ostvarenju.

Ipak je nakon više godina apstinencije od »evropske« politike došlo tečajem zadnjih godina do ponovnog približavanja. Sjedinjene države počele su šiljati posmatrače, a zatim su po svojim delegatima stale surađivati u raznim konferencijama i komisijama, što su sazvane odnosno postavljene po Ligi naroda, pa su u novije doba potpisale odnosno ratificirale pod auspicijama Društva naroda sklopljene konvencije o ukinuću zabrana i ograničenja uvoza i izvoza, o trgovini oružjem, o ropstvu, o suzbijanju krivotvorenja novca i t. d. Tim izvanjskim surađivanjem Sjedinjene države sve više sudjeluju u tehničkoj djelatnosti Društva naroda.

Ali i politički približile su se Sjedinjene države ženevskom paktu. Njihova politika ide često paralelno s politikom Društva naroda. One su pokrenule sklapanje pakta, koji ima isti cilj kao i pakt Društva naroda, ali se razilazi u načinu postizavanja cilja. Iskustva, stečena nakon potpisa Briand-Kelloggova pakta, primorat će nužno interesirane države, a u prvom redu Sjedinjene države, da sustav proturatnoga pakta usavrše sankcijama. S druge strane, Društvo naroda je sa svoje strane već poduzelo prve korake, da dovede u suglasnost odredbe pakta Društva naroda s odredbama Briand-Kelloggova pakta: sankcije prvoga imadu se dovesti u sklad s duhom potonjega. Povrh toga, i u Ženevi i u Washingtonu naglašavalo se opetovano, da si oba ta instrumenta mira ne protuslove. Približenjem u tom pravcu nestat će jedan od glavnih uzroka apstinencije Sjedinjenih država iz Ženeve.

Još je u jednom pravcu na izmaku desetgodišta izvršeno znatno približenje Sjedinjenih država Ligi naroda. Već od

Digitized by Google

godine 1923. potaknuto je pitanje pristupa Sjedinjenih država statutu Stalnog suda međunarodne pravde, kod čijeg izgrađivanja je sudjelovao glasoviti američki državnik Elihu Root, dok je u zboru sudaca od početka djelovanja suda bio Američanin Moore, a iza njega bivši državni tajnih Hughes. Obzirom na to, što Sjedinjene države nisu član Društva naroda, bile su potrebne neke izmjene u statutu suda, napose u pogledu izbora sudaca te u pogledu traženja savjetodavnih mišljenja. Konačno je američki senat postavio u tom pogledu početkom siječnja 1926. pet rezerva, a na temelju tih rezerva je na posebnoj konferenciji država potpisnica statuta Stalnog suda izgrađen nacrt konvencije o izmjeni statuta prema željama Sjedinjenih država. Ali tek u desetoj godini Društva naroda moglo se zabilježiti dalji napredak u toj stvari, kada je na ponovnu inicijativu državnog tajnika Kellogga cijelo pitanje upućeno odboru pravnika, koji je bio prije kratkog vremena imenovan u svrhu revizije statuta Stalnoga suda međunarodne pravde. Taj je odbor, u kojem se opet nalazio Root, riješio zadaću, pa je deseta skupština mogla ne samo usvojiti predložene opširne promjene statuta suda, već i specijalne odredbe, koje se odnose na pristup Sjedinjenih država. Tim odredbama osigurano je Sjedinjenim državama sudjelovanje kod izbora sudaca i priznato im je pravo, da se protive iznošenju nekog pitanja, na kojem su interesirane, pred Stalni sud u svrhu savjetodavnog mišljenja. I ako time Sjedinjene države dobivaju kao nečlan Društva naroda posebne privilegije pred Stalnim sudom međunarodne pravde, ipak će time i opet biti stvorena jedna nova jaka veza preko Haaga sa Ženevom. Sjedinjene će države sudjelovati u jednom izbornom tijelu (zapravo dva tijela), koje će organički biti povezano sa savjetom i sa skupštinom Društva naroda. Prijašnja veza između Washingtona i Ženeve postaje sve gušćom, pa možemo gotovo sa sigurnošću reći, da je pristup Sjedinjenih država u Društvo naroda samo još pitanje vremena. Kada to vrijeme nadode, naći će se — kao i kod statuta Stalnog suda — način, kako da se zadovolje posebni zahtjevi Sjedinjenih država, to više, što su razvoj prilika i praksa glede nekih odredaba pakta doveli do tumačenja, koje može zadovoljiti državnike na Kapitolu.

To je tek jedna od onih misli, koja nam se nadaje povodom desetgodišnjice opstanka Društva naroda. A da uz to postoji sva sila drugih važnih problema, dokazom su brojne konferencije na početku godine 1930. i obilato gradivo rada, koji je raspodijeljen na cijelu tu godinu. I u tom radu Društvo će naroda sve više okupljati oko sebe sve pozitivne snage, pa kako je za prošlih deset godina u više navrata uklonilo ozbilne sporove, možda će u budućnosti biti dosta jako, da spriječi i najoštrije sukobe, koji bi inače mogli dovesti do uništenja naše civilizacije i ostataka našega blagostanja.

Dr. Juraj Andrassy.

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III. kat. Uređuje: Dr. Božidar Murgić i Luka Perković: Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Vinogradska cesta br. 62. Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 60.—. Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d. Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, SVIBANJ 1930. BROJ 5.

Dr. PETAR KNOLL:

URBANIZAM S OSOBITIM OBZIROM NA STARI ZAGREB

»Ono što uvijek vidimo, ne primjećujemo više.« *W. Pinder.*

Glavna je tvorba arhitekture kuća. Kad se više kuća sastane u jednu skupinu, nastaju sela, zaseoci, trgovišta i gradovi. Selo i grad po svojoj su biti skroz oprečne tvorbe. Selo može doduše imati centar, gdje mu se žitelji sastaju, ali težište je sela u gospodarstvu, s kojim se ono usko sraslo, a karakter mu daje samo seosko gospodarstvo. Građani opet mogu imati gospodarstva i vrtova u gradu i izvan njega, ali težište je grada u ulicama i trgovima, a karakter mu daje komunalni građanski život.

Svako je selo skupina kuća usred iste prirode, o njoj je ono ovisno i s njom se sraslo. Iste prirodne prilike stvorile su istovetne seoske kuće, istovetnu seosku arhitekturu. Kako je na selu veza sa prirodom jača od veze između pojedinih seljana, nisu seoske kuće međusobno povezane, nego izolirane. U gradu naprotiv kuće nisu istovetne, nego su samo međusobno slične, ali je zato jedna kuća s drugom usko povezana, a sve su skupa jedna cjelina. U gradu je dakle komunalna veza jaka, dok veze sa prirodom gotovo niti nema. Seljani su istoga staleža, pa imadu jedno te isto zanimanje, zato im je i arhitektura ista. Građani naprotiv imadu isti stalež, ali raznolika zanimanja, pa im je zato i njihova gradska arhitektura samo slična, a ne istovetna kao ona na selu.

To su glavni elementi sela i glavni elementi gradova, i to u prvom redu starinskih gradova. Tijekom vijekova i u pojedinim kulturnim periodima imali su gradovi raznoliko vanjsko lice, dok su oblici sela kroz stoljeća i stoljeća ostali nepromijenjeni.

*

Općenito se misli, da u umjetnost arhitekture spadaju samo pojedinačne zgrade sa izrazitom stilskom tendencijom, pogotovo onda, ako

Digitized by Google

ih je sagradio koji čuveni umjetnik. Sve su drugo po tom shvaćanju samo korisne zgrade, a ne umjetnine. Ali da i grad kao cjelina može biti umjetnina, za to obično nema razumijevanja, jer se grad smatra tek pukim produktom praktičnoga života. Za pojedine se gradove tu i tamo doista dopušta, da su lijepi, ali u pravilu tek onda, ako u njima imade lijepih tvorevina, kao što su sjajne zgrade, spomenici i nasadi. Ali valja znati, da je čovjek u svome primarnom osjećanju protivan svemu, štogod bi se kosilo sa zakonima ljepote. On se protivi nesamo svakom slikarskom i kiparskom produktu, ako nije umjetnina, nego i svakoj zgradi bez razlike, čiji se oblici kose sa zakonima arhitekture. Prema tome bi dakle moralo biti umjetnost sve ono, štogod je oko nas, a potječe od čovječje ruke. Tome je i doista tako, i ako nam se u prvi mah čini čudnovatim, ali to biva razumljivo, kad znademo, da je estetski osjećaj osnovna sastojina normalnog čovjeka, njegov vjerni i stalni pratilac, pa da svaku povredu ljepote najstrože osuđuje.

Pa kako svaki čovjek, kad stvara, hoće da stvori što bolje i što ljepše, nije umjetničko stvaranje ništa drugo, no u estetskom smislu potencirano stvaranje čovjeka uopće.

Svaku je umjetninu izveo pojedinac, ali ju nije pojedinac uvijek i zasnovao. Biva, da generacije i generacije surađuju i vijekovi prolaze, dok bi umjetnost nastala. Za to je umjetnost seljačka najbolji primjer. Pa na pitanje, tko stvara umjetnost, odgovaramo: genij i tradicija. No kao što je tradicija na ladanju stvorila seljačku umjetnost, stvorila je ona od gradova urbanizam, umjetnost gradova kao cjeline. Jer i grad je prostor, kao i pojedina kuća, pa kao što je čovjek, gradeći sebi kuću nastojao stvoriti umjetninu, tako su i generacije građana stvarajući kroz vijekove grad svijesno ili nesvijesno nastojale stvoriti umjetninu gradske cjeline, u kojoj žive. Da su gradovi sa sjajnim zgradama, spomenicima i nasadima umjetnine, to će, kako rekosmo, mnogi uvidjeti. Ali za one gradove, koji svega toga nemaju, gdje su se nanizale samo čedne zgrade jedna do druge, a tlocrt im je nastao kroz vijekove i vijekove, tako rekavši sam od sebe, malo će tko dopustiti, da su umjetnine, kakovima ih mi držimo. Za mnoge, koji istina osjećaju čar takovih gradova, ti su im gradovi obično samo predmet »romantike«, a mnogi će biti čak i zato, da se poruše.

•

Većina je starih gradova nastala istina bez naročite regulatorne osnove, ali nipošto ne bez sistema. A to se najbolje vidi po tome, što su gotovo svi starinski gradovi do izvjesnih granica među sobom slični. Svi oni imadu jednu glavnu zgradu, oko koje je grad nastao, bio to dvor, vijećnica ili crkva, te glavni trg, kamo ulaze ceste, ulice i putevi. Ali kraj takove sličnosti stvorila je ipak svaka pojedina kulturna epoha uvijek i svoj zasebni gradski tip. A u nizu gradova, koji su nastali kroz stoljeća, dva su glavna tipa, koja upadaju u oči: tip sa oblim, mekim i nepravilnim konturama tlocrta, pa tip sa ravnim crtama i pravilnim tlocrtnim oblicima. Svakome je jasno, da su se tu izmijenile dvije oprečne struje: organska, koja daje gradovima žive i pokretne oblike, te apstraktna, koja im daje pravilno, odmjereno vanjsko lice — upravo onako, kao i kod pojedinačne arhitekture.

Digitized by Google

Meke organske oblike imali su gradovi oko visokog srednjeg vijeka, oko tako zvanog romanskog perioda, a ti su gradovi za nas zato važni, jer su im srodni naši brojni starinski gradovi (istočni dio Staroga Zagreba s bivšim Dolcem i Kaptolom), a srodni su im zato, jer je kod jednih i drugih gradski tlocrt nepravilan, oblici meki, a kuće im ne stoje u ravnoj crti, nego uz tijek stare ceste ili puta, a ti su obično nepravilni. To je i razlog, zašto su nizovi kuća u takovim gradovima gotovo uvijek zavinuti.

Tome, da u starim ulicama imade toliko uglova, pa napred i natrag pomaknutih kuća, drugi je razlog. Stari su građani naime nastojali, da kuće, gdjegod bi to promet dopuštao, od niza susjednih kuća što dalje odmaknu i što bliže primaknu cesti. Tako bi u samom nizu od kuća nastale ugaone kuće, a te bi imale više svijetla i zraka. Tako bi građani mogli sa prozora pregledati svoju cijelu ulicu (načelo vidika), bar s jedne strane, naročito onda, kad bi se kuća nalazila na strmini. Ali isto tako su se odmakne sa građevne crte gotovo i sve normalne ugaone kuće staroga Zagreba i to iz sličnih razloga. (Mesnička ulica 47, Duga ulica*) 20, 30, 42 i 46.)

*

Osim gradova sa mekim oblicima, imade u nas i starinskih gradova i sa pravilnim tlocrtom. Takovi su gradovi nastajali najviše pod utjecajem baroka (Gornji Grad u Zagrebu), i ako je pravilan sistem gradova bio već poznat i u gotsko doba, a poznavalo ga, što više još i doba antike.

*

Crteži gradskih tlorisa daju nam međutim samo sliku grada i njegovih dijelova, dok grad u istinu doživljavamo tek onda, kad njime prolazimo; a kraj brojnih i raznolikih doživljaja, što nam ih grad pruža, uvijek su ulice i trgovi glavno. Dok su naime ulice arhitektonske tvorbe za kretanje, trgovi su arhitektonska mjesta za mirovanje. a izraziti to umjetnički, odlična je zadaća urbanizma. Već su obični redovi kuća na ulicama i oko gradskoga trga estetske tekovine vijekova — i ako toga danas više niti ne primjećujemo. Ulice nas naime podsjećaju na gusti red stupaca u bazilici, koji vode do svetišta, a kuće oko gradskoga trga na stijene od dvorane, što trg teoretski i jeste.

*

Za arhitekturu su grada međutim od najveće važnosti njegovi istaknuti objekti. To mogu biti crkve, kapelice, zgrade, spomenici, kipovi i zdenci, dapače i sama stabla, na javnom mjestu zasađena. Njih imade gotovo svaki grad, a estetska im je svrha, kako će arhitektonskim sredstvima da izraze i naglase prometne funkcije grada. Istaknuti objekti mogu da naglase bilo početak kojeg važnog prometnog smjera (požarni toranj i Buratičina palača na Strossmayerovom šetalištu, oboje otvara poput kapije — a ona je tamo negda i bila — pristup do Markova trga), bilo cilj ili kraj ulice (portikus banskog stola na Kapucinskom trgu cilj je za Kapucinsku ulicu, gradska ljekarna za Opatičku ulicu, a vrtna kapija dvora bana Jelačića za Mle-

* Služim se za zagrebačke ulice i trgove starim nazivima, misleći, da novi možda još nisu svakome poznati.

Digitized by Google

tačku ulicu, ili cilj kojem glavnom gradskom centru (tornjevi katedrale, toranj Markove crkve, Marijine crkve i crkve sv. Petra iz daleka). Često naglašavaju istaknuti objekti koju važnu prometnu točku — kao da bi htjeli upozoriti prolaznike, da se nalaze bilo na skretanju (uglovi obiju palača na istočnom početku Demetrove ulice), bilo na raspuću (kapelica na Kipnom trgu, jednokatnica sa balkonom između Pivarske i Demetrove ulice, te Kačićev spomenik), bilo na križanjima (obe kapelice u Novoj Vesi). Najčešće su istaknuti objekti smješteni na gradskim trgovima, te im je tada zadaća, da izraze i da naglase važnost trga, bilo istaknutom arhitekturom (Markova crkva), bilo spomenikom (Marijin stup, Jelačićev spomenik), ili kojim drugim načinom. Konačno nam mogu istaknuti objekti u bregovitome terenu još da istaknu i plastičnost terena orijentirajući nas tako o položaju cijeloga grada (požarni toranj na Strossmayerovom šetalištu, Pongračev dvorac nad Streljačkom ulicom, Popov toranj i katedrala).

Kako istaknuti objekat mora svojom okolinom da vlada, nužno je, da mu se ona i podredi, pa da njegov dojam ne slabi (istočna i sjeverna strana Markovog trga naškodile su Markovoj crkvi, jer su obje strane previsoke, a istočna mu se strana povrh toga i poodviše primakla; ali su zato obje druge strane trga uzorno smještene.

*

Svaki je grad, kako rekosmo, prostor, ali taj prostor ne stvaraju puke stijene, kao u kući, nego živi organizmi onih zgrada, između kojih leže trgovi i teku ulice. Jer svaki položaj zgrada i svaki njihovi oblici imadu u urbanizmu određenu svrhu i strogu logiku. One nisu onamo nipošto slučajno smještene, nego zato, da budu dionici gradskoga prometa, pa da naglase i da interpretiraju smjer, snagu i vrstu toga prometa, koji se između njih odvija. To je, kako vidimo, kud i kamo veća i jača sila, od one koja stvara pojedinačne zgrade, pa zato imade slika grada za nas toliko života, pa zato i jeste grad najmonumentalnija tvorba arhitekture uopće.

*

Ali kod gradova je još dvoje važno: boja grada i njegova vanjština. Boja je grada, kojoj posvećujemo tako malo pažnje, koloristički dojam cijeloga grada, ona je u pravom smislu riječi njegov impresionizam. To nije koloristički dojam mirnog promatrača pred slikom ili pejsažem, nego koloristički rezime, koji nastaje u nama, kad smo gradom prošli ili u njem dulje boravili. Ovo je sumiranje boja dakako u prvome redu ovisno o bojama pojedinačnih objekata grada, ali isto tako i o njegovoj okolini, koja zajedno s njime stvara koloristička cjelinu. A boja okoline ovisna je opet o boji tla (kamen ili zemlja), na kome je grad sagrađen (Pazin u Istri, Jajce u Bosni i Vukovar u Slavoniji), o vegetaciji, koja tamo uspijeva (Lovrana u Istri, Zagreb), o vodi (Beograd, Bihać) odnosno i o moru. Ta je boja ovisna i o okolnim planinama (Zagreb, Kamnik u Sloveniji i gotovo svi dalmatinski gradovi), o atmosferi grada, (zadimljene luke u Trstu i na Rijeci) i o lokalnome svijetlu grada (Dubrovnik u pleneru, a Kotor u sjenovitoj uvali). Pa i sami ljudi mogu biti faktorom ovakove koloristične cjeline

Digitized by Google

(narodne nošnje u Dubrovniku, na Jelačićevom trgu u Zagrebu i u svim muslimanskim gradovima Bosne).

Paleta za boje gradova nije dakako šarolika, šarolika bi mogla biti samo na selu. Ona je naprotiv vrlo štedljiva, a za sve gradove vrijedi načelo, da gradovi imadu samo jednu osnovnu boju, a ta je siva (načelo generalnog tona). Sive boje imade dakako u raznolikim nijansama u jednome gradu, ali sve te nijanse skupljene u jedno, daju gradu njegov koloristički ton. Doživljaj boja najbliži nam je od svih primarnih doživljaja, pa zato i jeste koloristički generalni ton grada ono, što najprije iskrsava, kad na koji grad pomislimo. Siva je boja zato generalna boja gradova, jer odgovara zatvorenome prostoru, ali i duhu grada. U velegradovima su gotovo sve kuće sivo oličene, jer to zahtijeva velegradski život, u kome individuum iščezava. Mali gradovi naprotiv, gdje se ističe pojedinac, gdje je u pravilu i cijela kuća sagrađena samo za kućevlasnika, njegovu obitelj i družinu — dok su velegradske kuće najmovna poduzeća za neodređene stanare — mali gradovi, koji su puno bliži čovječjemu životu, ne zadovoljuju se samo sivim tonom, nego se, gdje treba, služe i žutom bojom. U pravilu je to posve žuta boja. A što je starija, to je bliža prekrasnome zlatnom tonu, što ga još i danas viđamo na gdjekojoj kući staroga Zagreba.

*

Ali stari Zagrepčani nisu rabili na svojim kućama sivu i žutu boju, kako im se htjelo. Oni su se, što se toga tiče, držali strogih pravila, što su ih generacije same nesvijesno stvorile, a od tih su pravila za čudo rijetko kada odstupali. A baš se u tom pogledu mogao stari Zagreb još do nedavna smatrati uzorom starinskih gradova, dok ga nisu iskvarili modernim bojama, ne znajući, da staru arhitekturu samo stare boje idu, a nikakve druge.

Ta stara pravila boja imadu jednu osnovnu predpostavku, a ta je, da svaka kuća mora imati svoju posebnu boju, ma bila ona samo za nijansu različita od one na susjednoj kući. To je razumljivo, kad se zna, da je svaka kuća uopće arhitektonski individuum, pa da to i svojom vanjštinom svagda mora da izrazi. To je generalno načelo (načelo kontrasta) kod starih gradova tako dominantno, da u pravilu potiskuje sve druge koloristične obzire, a očituje se najjače na trgovima, gdje je koncentriran gradski promet, pa gdje su zato i umjetnički zahtjevi pojačani. (Na Markovom trgu stoji blizu gradskoj vijećnici — koja je nekad bila žuta — siva banska palača, nje se drži žuto oličena palača broj 2, zgrada broj 3 nešto dalje, bila je još do nedavna siva. Župni je dvor sv. Marka bio žuto oličen, a porušena sabornica do njega bila je oličena sivo. I kuća broj 10 na uglu bila je nekad siva, kao kontrast nekad žutoj gradskoj vijećnici.)

Ali se siva i žuta boja nisu u starom Zagrebu rabile samo radi kontrasta, one su imale još jednu, kud i kamo važniju, valjada najvažniju kolorističu zadaću. Sivu i žutu boju rabili su naime na onim mjestima, koja radi svog položaja traže posebni koloristički akcenat (načelo položaja). Sivu boju zahtijevaju imperativno uski, sjenoviti prolazi te uske i sjenovite ulice, (Kamenita i Jezuitska ulica, sve stube u Gornjem Gradu, gotovo cijela Duga i Skalinska ulica) zatim sve sje-

Digitized by Google

veru izvrgnute uličnе strane (južna strana Katarinskog trga i Demetrove ulice). Žuta se boja naprotiv rabi u pravilu tamo, kud sunce upire, dakle najviše na južnim uličnim stranama (Demetrove ulice i Kapucinskog trga) i u oširokim ulicama, koje su izvrgnute suncu (Mesnička ulica), ali je skoro imperativno zahtijevaju ugaone kuće, kud sunčane zrake rado prolaze (Kulmerova palača na Katarinskom trgu, Mesnička ulica 45, župni dvor sv. Marka prije renovacije, Županijska ulica 2, Jurjevska ulica 32, Duga ulica 42 i 46, Tkalčićeva ulica 84).

•

Žuta boja pristaje načelno kućama sa glatkom fasadom, dok su fasade s bogatim ili plastičkim arhitektonskim detaljem (Markov trg 4, Rauchova palača, Županijska ulica 4, Duga ulica 32, pa gotovo sve kuće na Strossmayerovom šetalištu) i kuće sagrađene u klasicističkom stilu (Banski dvor, Stol sedmorice, dvor bana Jelačića) gotovo uvijek sivo oličene (načelo stila).

I svi dimnjaci na starinskim krovovima imadu, što malo tko primjećuje, svoju određenu boju — jer su i oni arhitektura — a ta je boja redovito bijela. Bijelo je oličeno još i sljeme na starim krovovima i njihovi rubovi — sve zato, jer se bijela boja najdalje i vidi, a krovovi i dimnjaci samo su za pogled iz daleka.

Žuta je boja samo za nutrinu grada i za pogled iz bliza (Nahsicht), a ne za promatranje grada iz daleka (Fernsicht), koji je prirodom okružen, pa zato žutu boju tako rijetko i viđamo na vanjštini grada. Za vanjštinu i za pogled izdaleka uopće je samo bijela boja predestinirana, zato su gotovo sve zgrade usred prirode bijele. No kako gradska arhitektura sa prirodom gotovo nema veze, a osnovna joj je boja siva, nadomješta ta boja na vanjštini grada bijelu. To je konačno i prirodno, jer u svakoj sivoj boji — ako nije tamno siva — prevladava uvijek bijela boja, pa nam se zato svaka svijetlo-siva boja usred prirode iz daleka i čini, kao da je bijela.

•

Regule su o bojama zasebno, ali sjajno poglavlje našega urbanizma. One ne vrijede dakako samo za stari Zagreb, nego i za naše provincijalne gradove uopće, a u prvom redu za provincijalne gradove nizine. Estetski tumačimo te regule ovako. Umjetnički se osjećaj malih gradova ne zadovoljuje samo pukim optičkim pojavama svijetla i sjene, jer njihovo gradsko lice ne bi tada bilo ni dosta vedro, ni živo, a to je važan postulat omanjih gradova, njihova ukusa i umjetničkog shvaćanja. Zato je umjetnost takvih gradova, kao prava primijenjena umjetnost (što ona i jeste) te optičke pojave prirode pretvorila u umjetničke vrednote, u boje. Sjenu u sivu boju, a svijetlo u žutu. Kod difuznog svijetla, kad je sunce nad gradom zastrto, pa kad zasjenjene uličnе strane jedva razlikujemo od osvijetljenih, obje te boje pojačavaju taj minimum svijetla i minimum sjene. Ali u času, kad sunce sine, pa kad sunčane zrake padaju na ploštine kućnih fasada, sunčano se svijetlo na žutoj boji potencira i sublimira do zlatnoga sjaja, dok se siva boja zasjenjenih uličnih strana potencira do maksimuma. Ta sublimacija optike imade još i drugu rijetko zapaženu zadaću. Boje na kućama

Digitized by Google

orijentiraju nas još i o geografskome položaju ulica i trgova, dakle o položaju cijeloga grada prema suncu, kao što nas upućuje mahovina na šumskome drveću o položaju šume prema sjeveru. Ali nas boje podjedno orijentiraju i o položaju pojedinca prema gradu, prema tome dakle i o prometu, oko kojega se u gradu sve kreće. To je geografsko načelo boja u starim gradovima.

•

Koliko utjecaja može imati sunce na razvoj grada, o tome nas može stari Zagreb da pouči. Od sjevera prema jugu teku sa Sljemena potoci i među njima gorski ogranci, na kojima je stari grad nastao. Ispod tih obronaka udario je od zapada k istoku historički internacijonalni prometni smjer prolazeći Ilicom, Jelačićevim trgom i Vlaškom ulicom. Tu su dakle i priroda i prastari kulturni promet stvorili unakrsni sistem smjerova, a s tim je sistemom suglasna i lokalna konstelacija grada. Prvoj osi od sjevera k jugu prilagodili su se naime glavni lokalni smjerovi staroga grada (Mesnička ulica, Duga ulica i Nova Ves), ali u smjeru poprečne osi razastrta su mjesta i prostori grada, koji ne služe prometanju grada, nego mirovanju i dokolici građana: promenade i trgovi. Jedni su od njih razastrti ovdje svom duljinom (Strossmayerovo šetalište, Katarinski trg, južna terasa pod Nadbiskupskim dvorom i Jelačićev trg), a drugi samo obim stranicama svoga pravokutnog tlocrta (Kapucinski trg i Markov trg). Ali sva ta mjesta i njihov položaj nisu nastala radi velike prometne osi, koja spaja Zapad sa Istokom, ona su nastala samo pod utjecajem sunca, radi njegove privlačive moći i poradi koristi, što nam ih ono daje. Zato je arhitektura grada baš tu stranu, kud cijelu godinu sunce upire, najviše istakla slično kao što to inače čine terase i balkoni na palačama i dvorovima. Ovo je zapravo glavna strana staroga Zagreba. Ali i istočna i zapadna strana Gornjega grada, kud dopiru i jutarnje i večernje sunčane zrake, pretvorile su se u terase i vrtove, pa zato s pravom možemo Zagreb nazvati sunčanim gradom, kao i sve njemu slične gradove (gradovi našega Primorja), što leže na južnom obronku kojega brijega.

•

Grad, kao svaka arhitektura uopće, imade međutim osim svoje nutarnjosti još i svoju vanjštinu, a osim unutarnje još i vanjsku zadaću. No tu vanjsku arhitektonsku zadaću ne zapažamo kod gradova tako lako, kao kod pojedinačnih zgrada, čija je vanjština uvijek i njihova fasada, a najteže je primjećujemo kod modernih gradova, koji gotovo i nemaju vanjštine. Kod utvrđenih gradova odgovaraju doista fasadi gradski bedemi, kao i sve zgrade, koje sačinjavaju njihov vanjski oklop. Ali svi gradovi nisu utvrđeni, a obrana nije bit gradova, već njihov gradski komunalni život, i ako su gotovo svi starinski gradovi bili utvrđeni. Bit gradske vanjštine nije uopće ekskluzivnost, kao kod većine pojedinačnih zgrada, nego baš naprotiv korespondencija sa gradskom okolinom. Putnik naime, kad polazi u grad, treba u jednu ruku grad što prije da opazi (signalizacija), pa da — iz prirođenih mu zahtjeva — zadobije u drugu ruku aproksimativni dojam o kakvoći grada, što ga je ugledao (deklaracija). Jedno i drugo, signalizacija i deklaracija, osnovne su dakle zadaće grada prema vani. Pa kao što

Digitized by Google

je funkcija boja u gradu u vezi sa sunčanim sustavom i u srodstvu sa sunčanom urom, tako je značenje grada iz daleka opet u srodstvu sa modernim lučkim svjetionikom, koji iz daleka dojavljuje mornaru, gdje leži i kakva je luka.

•

Dok je signalizacija isticanje grada iz daleka, deklaracija je dojavljivanje o kakvoći grada iz daleka, obavijest o njegovome geografskom položaju, o njegovoj veličini i napučenosti, da li je grad na brijegu, na kamenome ili zemnome tlu, kraj vode ili na otoku, da li je grad utvrđen, velik, malen, gusto ili rijetko naseljen. I signalizacija i deklaracija, obje su promatrane iz daleka (Fernsicht), gdje još ne može oko da razabire pojedinosti, dok je promatranje iz bliza (Nahsicht) tek onda moguće, kad smo na domaku, baš kao i kod pojedinačne arhitekture.

•

Ali ni signalizacija ni deklaracija nisu, kako je prirodno, kod svih gradova jednako istaknute. Obje se najjače primjećuju kod gradova na brijegu, a najmanje kod gradova ravnice; od prvih opet najviše kod onih gradova, čiji je gradski brijeg — grič —sav kućama izgrađen (Rovinj u Istri, grad Korčula u Dalmaciji, Vukovar). Snažno se iz daleka ističu gradovi, čiji se grič diže nad razastrtim gradom osamljeno u vis (Ljubljana, Jajce, Klis, Šibenik), jer je osamljena plastika griča čovječjem oku najbliža, pa nam zato i najviše upada u oči. Slabije nam se iz daleka ističe relijef onih gradova, koji se prostiru na obronku koje planinske kose (Trst, Rijeka), ali zato znade biti deklaracija takovih gradova često puta tako jasna, kao da gledamo njihov gradski plan na papiru (Bakar). Mnogi se gradovi iz daleka ističu samo bojom, pogotovo onda, ako boja gradskih zgrada kontrastira sa okolnom vegetacijom grada ili njegovom drugom okolinom u opće, što biva gotovo uvijek.

•

Gradovi nam ravnice konačno daju redovito samo predodžbu o površini i o dimenzijama grada, a i to samo onda, kad bi se pojedinačni objekti grada toliko uzdigli u vis, da bi ih mogli već iz daleka ugledati. Takovi su objekti gradske kule, crkveni tornjevi (Križevci), minareti (Banjaluka) ili druge prominentne zgrade (amfiteater u Pulju). Inače bi se gradovi ravnice sasvim izgubili našem oku, a svraćali bi pozornost na se danju gradskim dimom i gradskim svijetlom u tami. Pravu predodžbu o takvim gradovima dobili bismo iz daleka samo onda, kad bismo ih gledali sa koje uzvisine (Zagreb sa Medvedgrada, Požegu sa okolnih vinograda).

•

Ali dvije su fundamentalne osebujnosti, u koje nam se valja uživiti, ako bismo htjeli razumjeti urbanizam. Jedna je, što grad ne možemo obuhvatiti jednim pogledom, kao pojedinačnu arhitekturu, nego tek, kad njime prolazimo. Druga je osebujnost ta, što se grad ne sastoji iz jednakih česti kao pojedinačna arhitektura, nego iz samih zasebnih jedinica (kuća), koje ne veže nikakva arhitekton-

Digitized by Google

ska veza kao pojedinačnu arhitekturu, nego samo ideja gradskoga prometa. Prema tome je grad slika i prilika procesualnoga razvoja, nestalna i vječno nedovršena kompozicija, ali zato i najslobodnija od svih postojećih umjetnosti (procesualno ili historičko načelo).

•

To su međutim manje više samo formalna svojstva starinskih gradova, ali kud i kamo im je važnija njihova duševna strana, koja na koncu konca i stvara oblike. Ako prolazimo starinskim ulicama i trgovima, osjećamo, kao da smo još u prošlome svijetu i nakon vijekova i vijekova proživljavamo u tom času život gradskog stanovništva, što ga je vrijeme već davno pokosilo. To su vrlo intenzivni doživljaji, a intenzivnost daje takvom doživljavanju u prvom redu realna zbiljnost grada i fizička egzistencija sačuvanih mu zgrada, ulica i trgova. Jer njih još i danas možemo okom gledati, rukom dirnuti i njima još i sada možemo proći, kao nekada što su prolazile izumrle već generacije grada. Oni nas upravo onako zaokružuju, kao što su nekad okruživali pomrlo stanovništvo. Taj doživljaj, što nam ga ne pruža ni najvjerniji historički prikaz, ni najsjajniji pjesnički opis, a što ga nazivamo genius loci — to je ono, što starinskim gradovima daje sadržinu, dušu i golemu prednost pred svim ostalim starinama svijeta.

•

Urbanizam je prema svojim dimenzijama najopsežnija, a prema svojoj sadržini najelementarnija umjetnost. Ona obuhvaća teritorij jednoga cijelog grada, a stvaraju je i pokreću nevidljive kolektivne sile. Ona nije produkt pojedinca, namijenjen izvjesnome krugu ljudi, ona je djelo vijekova i generacija, a određena za mnoštvo neizvjesnih ljudi. Ta umjetnost ne stvara niti konkretnih objekata, kao arhitektura što stvara zgrade, a plastika kipove, ona stvara samo situacije, situacije pojedinačnih zgrada, koje su u prvome redu namijenjene privatnim potrebama, ali urbanizmu služe. Urbanistička ideja ne nastaje ni voljom pojedinca, ni umjetničkim inspiracijama, ona je zasnovana u času, kad su se žitelji doselili i združili s okolinom. Da se ta ideja uzvisi do umjetnosti i od konkretne okoline stvori umjetnina, visoka je zadaća urbanizma. Pa kako urbanizam svoju i najčedniju okolinu pretvara u umjetninu, tako nas, u drugu ruku, uvjerava nauka o urbanizmu o velikoj umjetničkoj vrijednosti i najčednijih gradova. Govoreći riječima, što bi nam nijemi gradovi htjeli da kažu svojim oblicima, otvara nam ta nauka oči za velike pojave i priprema nam dušu za duboke doživljaje.

Digitized by Google

ŠKRINJARKIN DOM VANBRAČNE DJECE

(Svršetak.)

Drugoga dana, kad je dječak bio u školi, Škrinjarka se ogledala po dvorištu, zaključala vrata, svukla malu do gola, okupala ju u vrućoj vodi, zatim otvorila prozor, prinesla ju tamo još znojnu. Bila je već zima; ispod prozora, sa zatvorenim vidikom na sve strane, jer je taj priječio zid, ležao je snijeg. I duvao je hladan vjetar, duvao i na malu, i, crvena najprije od kupke, mala je postajala sve modrija. Drhtala je, tresla se od studeni i plača, i to je trajalo sve dotle, dok se Škrinjarki, radi susjeda, nije činilo, da je već plača previše. Onda je lagano zatvorila prozor, umirila malu davši joj bočicu mlačna mlijeka...

Sve je to ona radila hladno, bez osjećaja, kao da je parila kokoš, pa ju onda metnula u prozor da se ne pokvari; — dijete nije bilo kokoš, no ono se moglo pokvariti, postati bolesno da umre — samo hoće li, hoće li?

Nestrpljivo je Škrinjarka iščekivala cio dan posljedice, i uvečer su joj se ispunile nade, uvečer je dijete dobilo groznicu, kupalo se i parilo u kupci vlastita znoja. Sutradan je okrenulo još na gore, vrućini se pridružio kašalj i davljenje. No još i tad je Škrinjarka otezala da pozove liječnika; da pozove mater, to nije kanila, — scena je bilo s njome dosta, trebalo je izbjegavati nove, vjerojatno još samo gore!

Istom treći dan poslije podne, i to tek na nagovor susjede udovice, otišla je Škrinjarka po liječnika. I liječnik, besplatni, kotarski, došao je, pregledao dijete, razljutio se:

— Draga moja, a gdje ste prije bili? Tu su već i suvišni svaki lijekovi, to dijete će možda živjeti još najviše nekoliko sati?

I čudio se on, kako to kod nje umiru djeca, i vlastita i tuđa; — bio je to stari kotarski liječnik, pa je znao njenu prošlost. No najposlije je ipak samo s utjehama i žaljenjem prepisao neki lijek, pa vrteći glavom otišao s napomenom, da će doći opet sutra.

S pritvornim suzama u očima ispratila ga Škrinjarka do vrata, onda stala i vrtila recept u ruci zar da doista ide po lijek? Morala je, dakako — što, razumije se, ne znači, da ga je djetetu morala i dati! — ako ne bi pošla, sutra bi liječnik mogao tek pravo posumnjati u nju! No lijek stoji novaca, i mora da ga plati mater, zato je pak bilo potrebno otići i do nje! Pa i čas je već! — pomirila se konačno ipak Škrinjarka s njenim dolaskom, i tek malo je tu igrala ulogu mogućnost da će dijete živjeti još samo nekoliko sati; više, mnogo više čuvala se prigovaranja i sumnja susjeda.

Drugi njen gojenac odskitao se nekud s dječacima iz kuće, spremila se dakle da do matere pođe sama.

No vrata su se otvorila prije nego je došla do njih, i u sobu, dvostruko nenadano, jer je još bio dan, i sasvim drukčije nego obično, ne tiho i plaho, nego žustro kao ubačena, uletila je baš mater sama.

Digitized by Google

— Gospođo, gospođo! — kriknula je, a suze su joj se prolile, kao da ih je sve skupljala dok ne dođe ovamo. — Ako još ništa niste pokušali s malom, nemojte više, zaboga nemojte! Ja, ja... — ugledala je dijete crveno i u kašlju u krevetu, zalomila rukama, srnula onamo. — Bože moj, šta je s njim? Šta ste učinili, šta ste učinili?

Škrinjarka ju je gledala zapanjena, onda se razbijesnila, povukla ju od kreveta, zatisnula joj usta rukom.

— Jeste li ludi! Tolika krika! To je s njim, što ste sami htjeli! Dijete je na umoru, sad je bio liječnik ovdje! Živjet će, kaže on, još najviše nekoliko sati! I upravo sam htjela do vas! No šta je s vama, je li vas opet spopala grižnja savjesti?

Mlada mati je, kao podrezanih nogu, pala na rub kreveta, izluđena pogleda tresla se sva i samo mrncala:

— Na umoru! Na umoru! Silva! kriknula je iza glasa, bacila se opet na dijete, ljubila ga, gušila cjelovima, ridala nad njim. — To ne smije biti! Ne smije! — osjetila je na sebi opet Škrinjarkinu ruku i okrenula se k njoj, pa se objašnjavala grcajući doduše tiše, no i sa cijelim tijelom u jednom grču. — Još jutros htjela je doći ovamo, no nije mogla od milostive... Sinoć se razišla sa svojim zaručnikom; nedavno se posvadila s jednom prijateljicom, pa ju je ta izdala i zaručnik je doznao sve, — da ona ima bebu s gazdom; i sad je gotovo između njih! Gotovo je sa zaručnikom, no dok je izgubila njega, zar sad da izgubi još i to dijete? — Pala je pred noge Škrinjarke, sklopila ruke, vapila zagušena glasa od suza i očaja. — Gospođo, draga gospođo! Spasite mi dijete, spasite! Ja ću vam dati što sam obećala, odradit ću makar i sama, samo ga spasite, spasite! Ako ste ga otrovali, recite... o, prokleta ja, što sam učinila, što sam učinila!

Ona je tukla glavom o brid kreveta; Škrinjarka se odmaknula od nje, gledala u strahu spram vrata, s nemoćnom srdžbom na nju. No i iščezavala je ta srdžba, poslije dugog, dugog vremena budilo se u njoj nešto daleko, no shvatljivo, nekad je bila i ona mati, gledala je umirati svoju djecu... Zato je, čak i bez jače kakve misli na nagradu, koja joj se nuđala i u tom slučaju, da mala ostane u životu, dohvatila recept, turala ga materi u ruku, branila se još:

— Ja ju nisam otrovala! Sama je obolila, doktor je pronašao upalu pluća! No idite sad, trčite u ljekarnu! — gotovo ju je rivala spram vrata. — Može još možda pomoći!

Mati je odjurila, donijela lijek, gotovo čitavu noć ostala uz dijete. Dalje i nije trebala, jer je spram jutra dijete tiho zakrkljalo, pa prestalo krkljati zauvijek. I lelek i krika materina dignula se tad užasna, a još najneugodnije je bilo, da je mati u svojoj neprisebnosti optuživala Škrinjarku, da joj je ubila dijete, što je, ako baš nitko drugi, mogao čuti dječak koji se probudio... No ako je i čuo, on to još nije mogao reći majci, a majka je njegova došla natmurena, stroga, odrješita. Znala je već za smrt male Silve, a odnekud je doznala i za to, da su Škrinjarki pomrla tolika već druga djeca. I, kako je već otprije bila s njome nezadovoljna, a od svoje milostive dobila dozvolu da maloga, dok za nj ne nađe drugu čuvarku, može uzeti k sebi, to više nije

Digitized by Google

htjela ni čuti o tom, da bi mali još ostao ovdje. Platila je što je još bila dužna, pokupila stvari i maloga odvela.

Škrinjarkin dom vanbračne djece ostao je prazan. Kroz neko vrijeme moglo se živjeti i bez djece. Kad je Silvina mati došla po stvari svog djeteta, Škrinjarka joj se zaprijetila, da će i njoj i njenom gazdi, budući da još nije dobila obećanu nagradu, učiniti škandal radi prevare. I za nekoliko dana novac je dobila. No i taj se primicao kraju, novac kraju, a djece, usprkos sviju propitkivanja, više nije bilo ni otkud. Ipak, došla je još jedna šansa, još ponajbolja. Jedne večeri, kad se Škrinjarka spremala već leći, pojavilo se u njenoj sobi lice, kakvo u toj sobi nije nikad vidjela. Bila je to stasita, elegantno obučena, napudrana, namirisana dama, sa zlatninom na sebi za nekoliko godina života.

— Jeste li vi Škrinjarka? — pitala je dama, ogledavajući se, da li su u sobi sami.

— Jesam! — promrmljala je Škrinjarka, još nesnađena.

— Vi primate djecu na odgoj? — osiguravala se dama kanda još uvijek da nije možda zabludila.

No nije. I stvar je bila u tom. Ona je imala kćerku, još neiskusno balavče od petnaest godina. I ta mala je ostala jednom u sobi sama sa svojim bratićem, također još derletom, i, kako to već jeste kod djece — zar ne? — oboje se u šali poigralo, ne znajući ni sami što rade... I poslije je mala bila tako naivna, da nije znala šta je s njom; tako nije nikom govorila ništa, ostali pak su mislili da se deblja iz drugih razloga... No najposlije je to ipak materi postalo sumnjivo, odvela je dijete k liječniku, a tu se pokazalo, da je mala prevršila peti mjesec trudnoće. Bilo je dakle prekasno za pobačenje i sramotu je trebalo sakriti drukčije. Kroz sve ostalo vrijeme ona je kćer sakrivala kod jedne svoje prijateljice, no sad naskoro će doći vrijeme porodu... I što, hoće li Škrinjarka, uz dobru, dobru nagradu, odmah poslije poroda dijete uzeti k sebi, ćutati o svemu kao riba, s vremenom dijete i posvojiti, dati mu svoje ime?

Škrinjarki je raslo srce, malo da nije protrljala ruke, odapela je kao iz puške da pristaje. No i zanimala se, otkud je milostiva gospođa doznala za nju?

No milostiva gospođa nije o tom htjela ništa reći. Samo je vrlo brzo prešla na možda pravu svrhu svoga dolaska... Ona je, reče doduše nekako samo kao uzgred, čula, da u Škrinjarke umiru mnoga djeca... I doduše ona to baš ne želi za dijete svoje kćeri. No ako baš i bi... hm, ne može njena kćer postojanjem tog djeteta biti upropaštena za cio život. Škrinjarka se baš ni tada ne će imati razloga potužiti, ni tada...

Tako je ona ipak već potpuno jasno otkrivala svoju pravu želju. No za Škrinjarku je to bio poseban slučaj. Bilo je pametnije sačuvati to dijete bogatih ljudi i tako imati stalan prihod, i zato nije htjela pravo zagristi u bačenu meku. Obećavala je samo, da će učiniti sve, sve, što želi milostiva gospođa, onda se gotovo raspuznula od zahvaljivanja, kad joj je milostiva gospođa odmah dala predujam. A na koncu ju je ispratila do vrata s takovim pregibanjem u tijelu kao da se

Digitized by Google

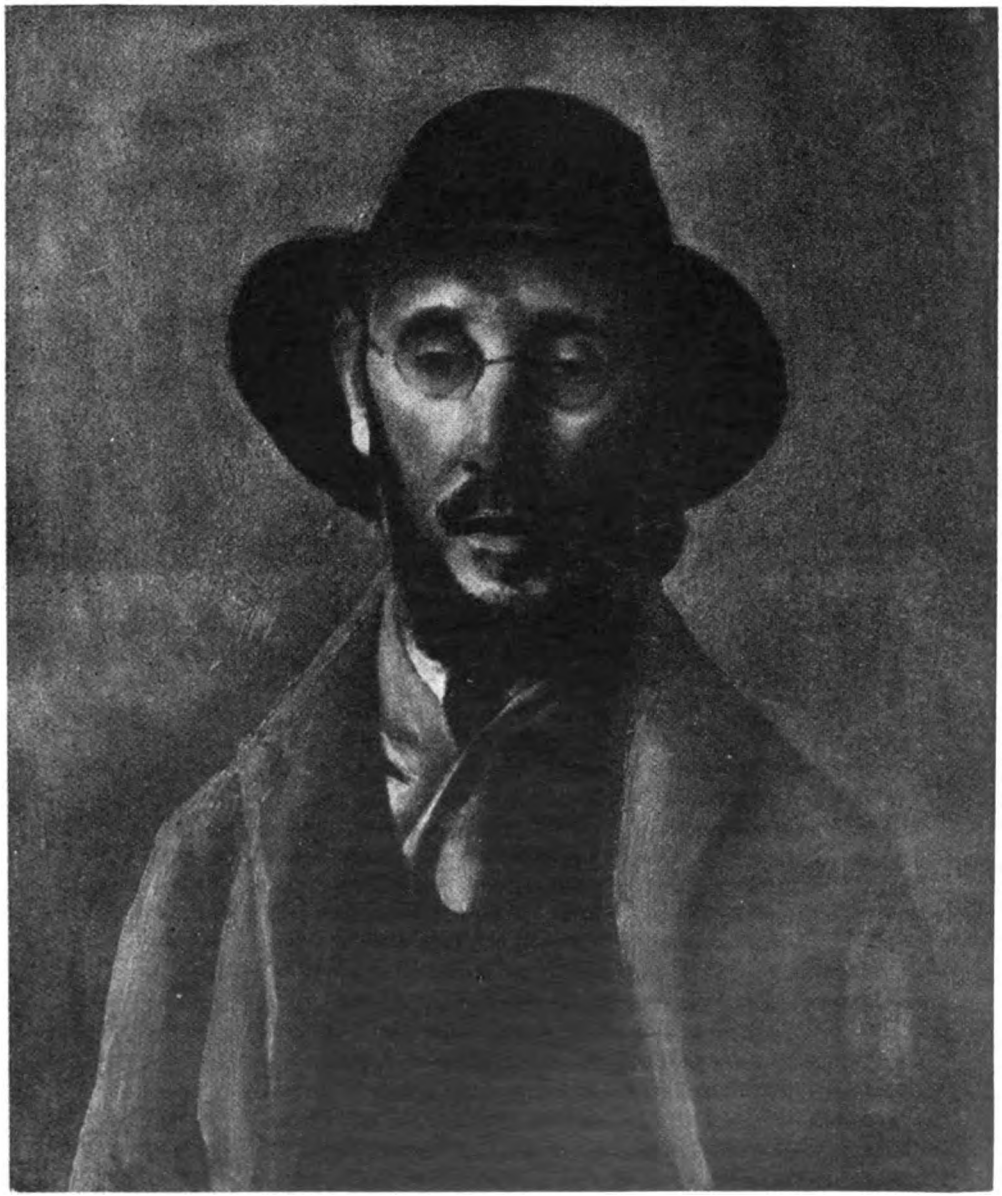

JEROLIM MIŠE: *PORTRAIT SLIKARA RAČKOGA*

Digitized by Google

Digitized by Google

pretvorila u trsku, s tolikima »ljubim ruke«, da je to još rekla, kad je milostiva gospođa bila možda već na ulici.

Pred njom su bili sjajni izgledi, sjajni! I sve kao da je propjevalo u njoj, pogotovo nekoliko dana kasnije, kad joj je jedna služavka donijela dijete, a s djetetom još više novca. Samo je to njeno veselje bilo kratkotrajno kao cvjetanje izvjesnih biljaka. Već odmah, čim je dijete ogledala bolje, pokazalo se ono slabo i kržljavo, jedva je otvaralo oči, jedva je disalo. A sutra, ah, već sutra! Je li to bilo stoga, što ga je rodila premlada još mati ili je bilo od prvog početka izglađeno, no sutra, kad ga je Škrinjarka, riješena da se za to dijete brine, kako se nikad nije možda ni za svoje, uzela u ruke da ga nahrani, dijete je bilo već samo leš. Nije ga ni čula kada je izdahnulo, uginulo je tiho i nezapaženo kao miš!

Bijesna, čak i sa suzama u očima od tolikih razbijenih nada, Škrinjarka je bacila dijete natrag na krevet kao kakvo mrtvo štene, onda odjurila milostivoj gospođi. I tu je doduše imala razloga da se umiri. Milostiva gospođa je vijest o tako brzoj likvidaciji gluposti njene kćerke primila s neprikrivenom radošću; no drugog čega Škrinjarka se i nije bojala, nju je umirilo to, da je milostiva gospođa njoj prepustila svu brigu za pogreb i dala joj za to novaca toliko, da je od toga moglo još mnogo više ostati za nju, Škrinjarku samu...

Ali je poslije te posljednje utjehe slijedio udar koji je potresao samim temeljima Škrinjarkinog doma za vanbračnu djecu, pokopao sve nade, koje su se u njoj povodom tako ipak sretnog slučaja s posljednjim gojencem zapravo tek dizale...

Morala je opet pozvati liječnika radi pregledbe mrtvog djeteta, A kad je liječnik došao i već s vrata vidio o čemu se radi, namrgodio se odmah i rekao:

— Već opet? — A zatim, kad je pomnjivo izvršio pregledbu, strpljivo je još doduše saslušao Škrinjarkinu obranu; postao je čak nekako i blaži kad je čuo iz kakovih je krugova to dijete, no ipak je na koncu izveo samo jedan zaključak. — Sve to može, Škrinjarka, biti tako, kako vi kažete, no jedno je za mene potpuno sigurno — vi ste prestara za bavljenje s malom djecom! Još i mlađa niste imali sreće, a sad je to već zbilja dozlogrdilo, — troje mrtve djece u nepunu godinu! Ni stan vaš nije zato pogodan, sve u svemu, ja vam zabranjujem da i dalje držite djecu, u protivnom slučaju, ja ću vas morati da prijavim...

Škrinjarka kao da je gubila ispod sebe tlo, zavapila je očajno:

— Gospodin doktor! A šta onda da radim, od čega da živim? To mi je pod stare dane jedini dohodak, djeca mi pomrla, muž umro, grad mi je za nj odbio svaku penziju, jedva nešto dobih da sam ga mogla pokopati! I sad valjda da se živa bacim u grob? Gospodin doktor, molim vas, molim vas...

No liječnik je ostao pri svome.

— Ja znam! — reče. — Teško je to, no meni dručkije ne dopušta ni liječnička ni čovječanska savjest! Vi ćete već nešto drugo naći, a draga moja, to valjda možete uviđati i sami, da su djeca, koja imadu istom život pred sobom, važnija od starih ljudi, koji su, kako tako, život svoj već uglavnom proživjeli...

Digitized by Google

I s time je on otišao. Na srušenim temeljima svog doma za vanbračnu djecu Škrinjarka je ostala sama, s dosta još doduše sredstava da proživi neko vrijeme, no šta onda?

I to pitanje pretvorilo se u »šta sad?« još i prije nego je računala. Premda je kao krtica dobro čuvala svoju malenu imovinu, netko je nanjušio gdje je ona drži, i jednog se dana, kad se vratila kući iz dućana, našla okrađena. Ostavši bez svega, Škrinjarka je plakala i klela, no sa suzama i kletvama nije mogla namiriti ni želučano dno ni nad glavom krov, i tako se u najgorem času sjetila nekadanjeg i još neispunjenog obećanja one u javnoj kući. Pošla je tamo, našla ju, izjadala joj se o svemu, zamolila na koncu kao i na početku za obećan novac.

Bludnica ju je slušala, za koješta ju, čak i sa smiješkom, ispitivala i sama, a naročito se nasmijala, kad je čula za posljednji Škrinjarkin slučaj s posjetom milostive gospođe...

— Hihihi! To vam je poteklo od mene! Bratić njene male moja je stalna konta, i ispripovijedao mi je svoj slučaj pa sam ga ja naputila, da se mala obrati na vas. Tada sam već znala za vaš sretan slučaj s bebom moje zemljakinje hihihi!... No koliko su vam dali? Malo, malo za onake bogatune! Morate znati da su i od male i malog oci teški bankiri i fabrikanti sa stotinama radnika... No znate, što bih vam ja savjetovala? Ja ću vam doduše nešto dati, no mnogo vam ne mogu, tek toliko za prvu potrebu! A vi biste najbolje učinili da odete do te vaše milostive gospođe, pa tražite da vam ili pomogne ili čete cijelu stvar rastrubiti gdje samo možete... A što se tiče doktorove zabrane da dalje primate djecu, ja se na vašem mjestu ne bih na to obazirala! Draga moja — uskliknula je i nasmijala se pri tom — kamo li sreće, da se s takovim čime mogu ja baviti pod svoju starost! A vi, vi se uvijek možete braniti, ne samo time, da vam je to jedina zaslužba, jer time bih se mogla jednom i ja, nego da ste zdrava i da ste sama bila mater petero djece! No da, a šta vam se može i desiti? Najgore, mogu vas zatvoriti, a to vas mogu, počnete li s onim, što vam inače jedino preostaje, — počnete li prosjačiti... Stvar izlazi na isto, samo s tom razlikom, da onako imate svoj zanat sa svakojakim, u današnje vrijeme, mogućnostima... ne samo zlima nego i dobrima!

Tako je ona opet obdjelavala Škrinjarku, i staroj je to tim više išlo u glavu, što su ti savjeti bili začinjeni s po kojom čašicom jaka likera, a njen želudac bio je inače prazan. A kad je još dobila malu novčanu poputbinu, izašla je zadovoljna, gotovo razigrana.

Pa dakako, ona će nastaviti s djecom, čim se samo desi prilika, a to će već doći, vanbračne djece ima uvijek... Nastavit će, jer uistinu, šta joj inače drugo preostaje nego prosjačenje, a to dovodi također u zatvor! Hm, da je mlađa —osvrnula se na niz javnih kuća, s velikim brojevima na svijetiljkama iznad teških vrata i sa obojadisanim spuštenim kapcima na prozorima — da je mlađa, tu bi joj još mogao biti spas! Šta fali frajlama u tim kućama? Njena se nekad toliko tužila, a eto, kako ima lijepo namještenu sobu, pije likere, ima novaca, uzima sve u smijehu! N-da, n-da! — zakimala je glavom, sjetila se bludničinih riječi o starosti jedne od njih i druge, pa se okrenula, gledala na svoju još vedrije. — Pa da, nastavit će, nastavit će! A sad još ide do milo-

Digitized by Google

stive, hm, doduše nema smisla, da joj se grozi, jer šta ona može izvršiti od tih grožnja osim među samim siromašnim ljudima, koji s onim bogatim nemaju nikakve veze? Ali prosit će, usrdno, sa suzama moliti.

I iz ulice bludnica ispela se mimo jedne kapelice, posvećene čistoj djevici, Majci božjoj, u drugu, užu ulicu, tu stala. Ima li smisla da ide sada milostivoj gospođi? Sad, poslije podne, milostiva je vjerojatno kud izašla, ujutro će je prije naći kod kuće, a dotad ima novaca.

Nešto drugo je privuklo staru Škrinjarku. Mimo nje je prošao tramvaj, a i bez ploče na tramvaju, znala je, da ta ulica vodi na groblje, i groblje da odovud nije daleko. Hm, kako dugo ona nije bila na grobu svoga staroga i svog malog Martina! Trebala je doduše ići na pogreb djeteta onih bogatuna, no nije išla, prepustila je sve pogrebnom društvu i popu, i tako od Svisveta nije bila gore kod svojih, od Svisveta ne, a sad je već proljeće.

Predugo, hm, predugo! — i, oslabljenih nogu od izgladnjelosti i pića, koje joj je još uvijek, pa možda još i više, djelovalo i u glavi, stara se Škrinjarka polako otputila spram groblja. Tu je prvo došla na grob svoga staroga, koji je bio bliži. Grob je bio naheren, zarašten travom. Ona ga je malo očistila i pri svemu tomu nije mislila ni osjećala ništa naročito. Tek tako, mutno i nepovezano, kako je to možda većinom kod posjeta sviju ljudi na grobovima, barem poslije dužeg vremena od njihove smrti — stari je bio, nema ga više ostavio ju je samu, i ona će jednom ovamo, svi će na koncu u zemlju.

Istom na odlasku, kad je već išla spram groba malog svog Martina — grobovi druge njene djece, umrle u najranijem dječinstvu, bili su već prekopani — kada je već dakle išla spram još jedinog groba od sve svoje djece, pala joj je na pamet jača misao, da se na grobu staroga nije ni pomolila za dušu pokojnika. A ipak je stari to zavrijedio — došla joj je s tom mišlju u vezi i druga misao, i ta još dublja, postajući već osjećaj. Ta nema li baš starome najviše zahvaliti, da pod osamljenu svoju starost ne mora crknuti iza plota; nije li joj on prvi donio jedno dijete, s kojim je i započelo sve ono, što joj je donosilo i... i donosit će i dalje kruh?

Od te misli Škrinjarka se raznježila, i već sa suzama u očima došla na grob malog svog Martina. Tu je odmah stala da moli i za dušu djeteta i za dušu svoga staroga. No onda joj se u molitvu umiješala misao, da bi i na tom grobu trebala počupati travu, i s time joj je pogled odlutao i na drugi grobić, odmah do Martinovog.

Pa je čas buljila u napis na križu. Onda su joj zadrhtale noge, trepet se širio po cijelom tijelu, gušio ju u grlu, gušio joj i dušu nekom tamnom stravom.

Križić je bio još nov, na njemu je pisalo Silva, — ona ista Silva, ona ista...!

— Čujte! — prolazio je mimo baš jedan grobar i Škrinjarka je viknula na njega možda i ne toliko iz potrebe objašnjenja koliko iz potrebe da se otrese strave. — Kako to vi ovdje pokapate? To dvoje malih umrlo je u razmaku od više nego godinu dana, pa su ipak jedno kraj drugog?

Digitized by Google

Grobar je prišao bliže, pogledao grobiće, počesao se za uhom.

— Aha! — sjetio se. — Tu na mjestu ove male prekopali smo grob, pa smo ispunili mjesto.

I baš tu su morali prekopati grob i ispuniti mjesto kraj njenog Martina! — ostavši opet sama, piljila je stara Škrinjarka opet u obadva grobića. A nešto je kopalo i u njoj samoj, kopalo, raskapalo, otkrivalo zatrpano dno, dizalo na površinu neočekivane misli, od kojih je trnula.

Silva kraj njenog Martina, to je mogao biti samo slučaj. Ali i ako je bio slučaj, nešto je ipak bilo u tom... — i Škrinjarka je, trnući od jeze, sjela na grobić, zatisnula lice u ruke, bojala se da pogleda otvorenih očiju ono što se otvaralo u njenoj duši. Pred njom je iskrsavala slika male Silve, kako ju je mučila glađu, kako ju je, golu i znojnu od kupke, nosila na studen pred otvoren prozor. Nju je ubila, bešćutno, ne trenuvši okom, a tu se sa suzama u očima molila za dušu svog sina, baš i zato se molila, da joj sinčić bude sretan na drugom svijetu, kad već nije mogao biti na ovom... A šta, a šta, ako zbilja postoji onaj drugi svijet, pa je mala Silva... eto, tako su blizu i mogla je to lako!... sve ispripovijedala Martinu, što je s njome radila njegova mati? Šta će sinčić misliti o svojoj materi, ...i ...i ...ne će li se ražaliti na nju u sumnji, da je i s njime mislila i radila zlo, s njime i sa ostalih četvero djece, pa su zato i sva umrla?

Kao sasvim bliz, neposredan bljesak Škrinjarku je omamila i porazila ta misao. Svuda je oko nje bio mir, na uvenulom grmiću jednog obližnjeg groba šuštalo je u lahoru samo suho lišće. No u njenoj glavi je šumjelo; u njoj su se kao jeka, no burna, i posljednji krajičak duše opsegljiva jeka vratile riječi doktorove, kako djeca imaju više prava na život od nje stare, sa životom već na koncu...

No da, no da! — dignula je glavu, borila se protiv same sebe i tih glasova u njoj, i svojih i tuđih. — Lako je to bilo reći, no već onda je ona doktoru s pravom odgovorila: zar može, makar i stara, živa u grob? A i kad je ona željela zlo svojoj vlastitoj djeci, da bi joj u tom itko, itko, pa i sama ta djeca mogla prigovoriti, ražaliti se na nju? A i što se druge djece tiče, pa i te Silve!... Zar nisu njihove matere tražile od nje njihovu smrt, a ona ih je, osim te Silve, još branila od smrti? N-da, tako je, tako! — vjerovala je Škrinjarka da se je obranila, i dignula se, opet mirna, opet ona prijašnja, otupljena, bez osjećaja, s mišlju samo na svoj vlastiti još maleni dio života koji je, kad su je već svi ostavili, i muž i djeca, trebalo proživjeti kako se moglo.

Tako, eto! A onda je još na grobiću svog Martina počupala korov. No spazila je i na Silvinom, mnogo svježijem humku, nekoliko travki, pa je počupala i te. Neka i njoj bude grobić čist, i njoj, hm! — i činila je to s nekim spokojnim miljem; druga koja, sretnija žena, s takovim bi miljem popravila kojem djetetu recimo, uvojak vlasi, a ona kao da

Digitized by Google

je popravljala nešto drugo, možda je mislila, i sve... Zatim je ostavila grobiće, izašla uopće iz groblja, okrenula kući. No šta je to bilo s njome? Kući joj se nije dalo, tamo je vladala takova pustoš i samoća, tamo se bile samo uspomene na mrtve od kojih je ovdje tek otišla, tamo, hm... — ni sama nije pravo znala, a ni mislila već na to, što je tako tišti i odbija da se vrati kući. No tištalo ju je nešto uistinu, i ne samo od misli na povratak u onu kuću, nego i opet nešto dublje, nešto što je i zbog nje same, zbog cijelog njenog života, trebalo zaboraviti, stišati u nekoj omami.

U džepu je imala novac, koji je dobila pred sat dva, a sutra će valjda dobiti i drugi. Skrenula je u prvu, za nju podesnu gostionicu, naručila nešto jela, a onda i pića. Škrinjarka je oduvijek, pogotovo dok joj je bio još živ muž, bila naučena da pomalo pijucka, i naročito joj se sviđala rakija. Sad joj je ta prijala sve više, te je sve manje znala i računala, koliko ju je već popila. Najzad kad se dignula, jedva se držala na nogama, pa nije ni došla kući, pala je negdje u mraku i zaspala.

A kad se drugo jutro probudila, našla se na jednoj livadi uz cestu, odmah do ograde. To još nije bilo tako zlo; gore je bilo, da u džepovima, koje je pretražila, nije našla više ništa osim prljave maramice. Ili je sav novac propila ili ga je izgubila, ili ju je opet netko okrao... Srdita, pošla je kući, tu se dotjerala koliko je mogla, pa je otišla do milostive gospođe. Ova joj je bila još jedina nada, no tamo — tamo u poznatom već stanu, našla je samo služavke. I milostiva gospođa i njen suprug i njihova gospođica kćerka otišli su pred nekoliko dana u Švicarsku na oporavak. Razočarana, utučena Škrinjarka se pokupila, opet srdita i opet kunući izašla je na ulicu. Bio je divan proljetni dan, sunce se smijalo nad njenom sijedom pognutom glavom, no u mrak, koji je u njoj vladao, nije prodirala ni najmanja zraka. Možda tek jedna jedina...

Došla je na ugao, a spram nje je dolazila jedna lijepa i mlada ženica, koja je s vrijednoćom svoje vanjštine podsjećivala na milostivu gospođu, onu s kćerkom u Švicarskoj. I dijete je vodila za ruku, maleno, bucmasto, ružičasto, dobro obučeno dijete.

To dijete da dobije k sebi — javila se topla i zavidna misao u staroj Škrinjarki — hm, to bi bilo opet nešto! I, što da se možda za to ponudi ovoj milostivoj gospođi? No po brižnosti matere koja je vodila dijete, činilo joj se to unaprijed sasvim uzaludno. Nešto drugo joj je naviralo na usta, i borila se još na tren s time. No sve je već bilo svejedno, živjeti se moralo, i tako se na uglu ulice stara Škrinjarka naslonila na zid, pa je spram gospođe, kad je ta s djetetom došla blizu. ispružila prviput na prošnju svoju staru, suhu i koščatu ruku.

Digitized by Google

PJESMA MOM SRCU

Sjetan sam i idem k tihim vodama.
Tu dolazi srna, u sumrak, i pije; plašljiva.
Pokošeno bilje vene na suncu. —
Ja bijah mlad. Mlad. No sad koracam taman
I s glavom oborenom
Kao onaj, te za majkom tuguje.
Luk je, eto, polomljen; strijele bačene.
Sruši se granato drvo.
Srce moje u meni zapaljeno
Gori.

Sagorjet će kao suha slama. Bez jauka i bez uzdisanja.
Tiho mru, tiho mru ovce klanice.
Ali svi mi umiremo, srce moje. Prostaci i gospoda!
Smrt je naš dobri pastir. On nosi palicu jaku
Te nas izjednačuje sa stokom, koja se kolje.
Svejedno je uzdišem li večerom il jutrom
Sjedeći ispod zelene masline, skrušen,
Ili ako klikću usta moja radosna
Kao golubica sa krilima srebrnim.
Haljine tvoje, djevice, pupoljče ružin,
Mirišu smirnom, alojem i kajsijom, divno.
Kraj tebe prolazi prosjak; on je u vreće obučen.
Gle! kako se magla povija s gora humovitih
Kao dim žrtve paljenice. Plav i lagašan.
Istočni vjetar miluje šumu, kudravu, mrku,
A klasje se, jedro, lelija na ravnici kao na dlanu božijem.
Ali svi mi umiremo, srce moje. Prostaci i gospoda!
Smrt je naš dobri pastir. On ima palicu snažnu
Te nas izjednačuje sa stokom, koja se kolje.

Digitized by Google

IVO FROL:

SRH PROLJEĆA

Smije se nebo, nebo plavo nada mnom,
prhnu ptica i zadrhti grančica sva
na suncu gušter snatri,
daljine gore čežnjom davnog sna.

I skitnja sneno šušti kroz granje:
puteljak kroz šumu vijuga se dug,
štap u ruku, đođi, cvjetaju polja,
hlad bukve i vrelo bit će stari drug . .

Smije se nebo, o nebo plavo,
srh čežnje draška razgaljenu grud —
na dlanu nosim srce ustreptalo, golo:
. . . gnjezdašce mu tiho tražim po svud.

OLINKO DELORKO:

SUVIŠNA ŽRTVA

Tkao sam dugo niti pune jeze,
koncem od bola i od ljudske strave,
htio sam biti tkač, što užas veze
i riješiti se gluposti i jave.

Al gle, odjednom obuze me tuga,
cesta se kaza, cestom beskućnika
i sam bez žene najprečega druga,
osjetih žalost sebe umjetnika.

Čemu su za me poredane čaše,
napitka koga pije svak što voli
i zašto mene da čeznuća plaše
izdaju noge, slabo srce boli,

Valjda me ne će izliječiti suze,
koje sam uvijek otirao kradom
i najposlije ko mi ushit uze
i zamijeni ga bespotrebnim padom?

Suvišna žrtva. Kao cvijet se sušim,
u svojoj duši, koja bijedno gine
Ljubavi hoću! Ja se ludo gušim.
Nježnosti mi treba. Puta iz te tmine.

Digitized by Google

Dr. PAVAO MARKOVAC:

VATROSLAV LISINSKI

»Ele, te prilike mogu označiti na kratko sa »miserabel«... Kako to djeluje na fantaziju, koja bi trebala poticanja i njegovanja, ali koja je dobila u toj zemlji strašan udarac od apatije: to prepuštam Vašem mudrom sudu.«

(Lisinski u pismu Zellneru.)

I.

»Bijaše čovjek omalen, na jednu nogu hrom, te je vazda morao nositi štake. Lice mu bijaše dugoljasto, žutkasto-blijedo, kosu je imao dugu, glatku, bradu je imao španjolsku. Znam, da ga jedamput vidjeh u Opatičkoj ulici. Imao je na sebi surku, cilinder i bijele pantalone. Rekoše mi, da je taj čovjek sastavio hrvatsku operu«. (A. Šenoa). Zbog šepavosti se nije družio s ostalim dječacima. Mršav, malen, slabašan, živio je povučeno. Pretjerano osjetljiv, plah, nesiguran, nepraktičan i bespomoćan u stvarima života. Tipično romantička sanjarska narav, idealista, plemenit, pošten, nesebičan. U ćudi mu nema vesele žice, no bio je vrlo duhovit i vrlo ugodan u društvu. Naobražen čovjek, uvijek miran i razborit, nije znao za oholost, uvijek prijazan i susretljiv.

Lisinski prema svome tjelesnom i karakternom ustrojstvu nije bio revolucijonarac, pojava koja će protiv svih loših prilika proslijediti svojim putem i razviti se do vrhunca svojih sposobnosti. No usprkos toga on je posve siguran u svome htijenju, ne pozna kompromisa u umjetničkim stvarima, ponosan je i ne odstupa ni pred kim od onih umjetničkih principa, koje je spoznao kao ispravne. Kao u svih umjetnika od značenja — i njegovi se umjetnički principi ne temelje na nekim neodređenim spoznajama, nego su produkt svijesnog stava, velikog i realnog znanja. Lisinski je bio svijestan svojih sposobnosti, svijestan pravca kojim treba poći, principâ koje treba provesti. Njegov je rad dosljedan i odrazuje sve širi horizont, stečen na temelju sve dubljeg pronicanja u pučku muziku sviju slavenskih naroda s jedne strane i sve veće muzičko-tehničke dotjeranosti s druge strane.

Možda bi sam bio preslab, da tako dosljedno pođe svojim putem. Na sreću je našao uvijek prijatelja, koji su svojom voljom nadomještavali nedostatak njegove volje. Moglo bi se na pr. ustvrditi, da prijatelj Lisinskoga Štriga ima gotovo jednakih zasluga oko komponiranja prve hrvatske opere kao i sam Lisinski. Štriga je prvi došao na samu ideju, pribavlja libreto, bodri i tjera Lisinskoga na rad, odstranjuje sve zapreke, pronalazi pjevače, a nadasve učvršćuje u svome prijatelju samosvijest, da ovaj konačno zaista povjeruje u svoje sposobnosti i započne radom oko opere. U Pragu, daleko od prijatelja, Lisinski je posve osamljen i da nije bilo Vraza, Lisinski bi bio podlegao akademizmu praške muzičke škole, kojemu je pojam nacijonalne muzike bio apsurd i glupost.

Vrativši se u Zagreb on nije dosta jak da se opre onim licima, koja su odlučivala zagrebačkim muzičkim životom, a najznačajnija je činjenica za karakter Lisinskoga, da se u 33. godini života kao zreo

Digitized by Google

čovjek i muzičar odriče muzike i komponiranja, jer i sam osjeća, da nije dorastao tim strašnim prilikama. Tih i plah za života, on je gotovo neopazice umro. Toliko neopazice, da je vladina odluka kojom se odbija njegova molba za namještenje u državnoj službi, nedostavljena vraćena, budući da je »molitelj nepoznat« — a taj je tada već davno bio mrtav!

Razumljivo je, da ima karaktera, koji nisu dorasli borbi, koji će u nesređenim prilikama stradati, jer su preslabi da svoju volju nametnu svojoj sredini ili da si pribave nužno poštovanje svojih savremenika. Da bude razumljivo, kako je unutar novo izniklog nacijonalnog i kulturnog pokreta mogao da bude uništen jedan od najistaknutijih duhova, treba se osvrnuti na tadanje prilike, koje su u mnogočem bile vrlo pozitivne, a u mnogočem rastrovane, jednako kao i danas.

II.

U Hrvatskoj do početka 19. stoljeća nema mnogo tragova, koji bi pokazivali, da bi se tko ozbiljno bavio umjetničkom muzikom. Uslijed mnogih turskih ratova nije bilo nikakve udruge, nikakvog zavoda, kasina ili kazališta, koji bi širili umjetnost. Mogućnicima, koji upravljahu zemljom, bila je glavna briga, da Hrvatska dade što više vojnika, a o kulturnim nastojanjima ne vode računa. Dok u provinciji vlada tama, to je u Zagrebu raširena njemačka naobrazba, govori se njemački i živi na njemački način. Građanstvo je po narodnosti raznoliko, nema hrvatske tradicije, sam hrvatski jezik odviše je vulgaran, a da bi se tko njime htio u društvu da služi.

Tek kad je Napoleon zaposjeo Dalmaciju, a kasnije i dio uže Hrvatske, javi se u našim gradovima novi kulturni život. Francuska se kultura dojmila i građanskog stališa, pomalo se razvi i građanski život, običaji zapada bjehu prigrljeni. Francuzi sa najvećim interesom nastoje da upoznaju život i običaje naroda, otkrivaju zanimljivu pučku pjesmu. Javljaju se razne pobude.

Biskup Vrhovac izda proglas na svećenstvo, da skuplja narodne pjesme i melodije, i da mu ih šalje. Nastoji, da na svom dvoru okupi muzičare, priređuje glazbene priredbe. Ovo nastojanje nađe odjeka kod velikaša, koji stanu u svojim dvorovima priređivati muzičke produkcije. Neki velikaši namjeste istaknute tuđe muzičare, kako bi češće mogli priređivati koncerte. Ti su se muzičari i javno po gradovima producirali; uz to bi dolazili i veliki umjetnici izvana. (Na pr. Paganini). Konačno je glazbeni život u Zagrebu toliko razvijen, da je ustrojeno filharmoničko društvo i muzička škola (1826.).

To nastojanje stupi u novi i odlučni stadij u vezi sa kulturnopolitičkim pokretom koji se u to doba javlja u Hrvatskoj, poznat pod imenom ilirskog pokreta. Pod utjecajem ideja francuske revolucije, razvi se i ojača u svim evropskim zemljama nacijonalna svijest, t. j. pojam nacije kao individuuma to jest samostalne jedinice vlastitih karakteristika. U političkom se smislu ide za slobodom nacije, a u kulturnom za razvojem samostalne i specifične kulture na temelju individualnih osebina naroda. Taj se pokret javlja u jakoj mjeri i na odlučan način kod slavenskih naroda. Vođa je pokreta kod nas bio Ljudevit Gaj. Poznato je kako se taj pokret razvijao i koji je opseg doskora

Digitized by Google

zauzeo. Ovdje je važno ustanoviti njegov utjecaj na razvoj nacionalne muzike. Kao što je temelj nacijonalne kulture jezik, tako je za Gaja važno, da i muzika crpe iz naroda t. j. sve ono što se stvara neka bude u duhu puka.

Pojmovi o onome što je bitno narodno, bili su ono vrijeme prilično neodređeni, naročito u muzici, pa kad uočimo, da je sama činjenica pjevanja pjesama na hrvatskom jeziku u javnim koncertima oduševljala publiku, razumljivo je, da nije bilo izbirljivosti u muzičkom pogledu. Ilirski je pokret za čas stvorio živahan muzički život, budući da je svatko u svom oduševljenju držao da mora propjevati. Uza sav diletantizam tih nastojanja ipak je značajno, da se za čas javio veći broj kompozitora, koji su tadanjem radu dali u neku ruku nacijonalni smjer.

Razvoj je tekao nalik na razvoj u ostalih Slavena. Najprije se tuđe kompozicije pjevaju sa hrvatskim prijevodom, zatim se pjevaju domaći produkti sa sve jačim umjetničkim momentima, dok se konačno ne iskristaliziraju posve umjetničke smjernice.

I sam je Lisinski počeo kao diletant. Okružen prijateljima, oduševljenim Ilircima, primi od njih neposredni poticaj. Njegova se izrazita umjetnička sposobnost ne zadovoljava diletantizmom, kojemu je više do političkih momenata nego do artističkih vrednota. On osjeća potrebu da se muzički temeljito izobrazi, kako bi sva ta nacijonalno-muzička nastojanja sveo na posve umjetničku stazu. Pišući svoju prvu operu »Ljubav i zloba«, on je u pojačanoj mjeri osjetio važnost artističke podloge za svoj rad. Drugima je bilo više do nacijonalne stvari, pa je bez sumnje, da bi prva hrvatska opera i bez njenih pozitivnih momenata bila jednako oduševljeno primljena. No Lisinski je kritičan i objektivan umjetnik, njemu to oduševljenje ne dostaje.

Stajali mi danas kako bilo prema počecima tih nastojanja za ostvarenjem naše nacijonalne muzike, činjenica jest, da je opće oduševljenje djelovalo vrlo pozitivno na razvoj muzike i da je nedostatak artizma nadomješten iskrenošću i neposrednošću osjećanja.

Strani muzičari, koji su se naselili u Zagrebu smatrali su ta muzička nastojanja bezvrijednim; dijelom opravdano, a dijelom zbog posvemašnjeg nerazumijevanja idejne pozadine onoga što se događalo. Svakako su nastojali, da što više učvrste svoje pozicije, što nije bilo teško, budući da su i onako zaposjeli najvažnija mjesta. Upravo je nevjerojatno, kako su tuđinci od prvih početaka razvoja naše muzike pa do danas uvijek uspjevali na štetu domaćih ljudi, koristeći se njihovim tekovinama, intrigirajući protiv njih i izigravajući ih gdjegod je bilo moguće. Zauzevši principijelni stav protiv svega što se ovdje stvaralo, oni su uspjeli da omalovaže domaće u očima publike, znali su spriječiti svaki uspjeh naših kompozitora, te su konačno postigli da unište i jednog Lisinskoga.

Samo nekoliko činjenica: Kitaraš Padovec ustrojio je u Zagrebu diletantski kitarski sekstet, koji je svojim uspjelim javnim nastupima privukao i muzičare od struke tako, da je sastavljen veći orkestar. Među tim se muzičarima našao i gospodin G. pl. Wiesner-Morgenstern, kojega je tadanja kritika označivala »jednim od prvih kontrapunktista svoga vremena«. On odluči utemeljiti filharmoničko društvo, zatra-

Digitized by Google

živši potvrdu statuta za to društvo i muzičku školu, te je nakon potvrde statuta preuzeo Padovčevim trudom sastavljeni orkestar, pa je tako bilo (kako piše u ediciji prigodom stogodišnjice opstanka Glazbenog zavoda) »posve naravno, da je ravnateljem orkestra izabran Wiesner«(!).

Taj isti gospodin čiju plemenitost i požrtvovnost hvali kritika prigodom premijere »Ljubavi i zlobe«, (jer je sa samoprijegorom instrumentirao djelo mladoga muzičara), nije htio izručiti partiture, dok mu se ne isplati potpuna pogođena svota! — po principu: »Zahlt's Kroboten!«. Kad je iste godine u Zagrebu koncertirao Liszt, Lisinski je iz skromnosti i bojazni da bi negativna ocjena njegove opere mogla naškoditi narodnoj stvari, otputovao iz Zagreba ponijevši partituru. Uočivši od kojeg je značenja za rusku muziku bio sastanak Liszta sa Borodinom i Glinkom, zaista je šteta, da Liszt nije upoznao muziku Lisinskoga. No zato je upoznao muziku Wiesnera. To je bilo važnije. U spomenutom izdanju Glazbenog zavoda zabilježena je činjenica Lisztovog dolaska i Wiesnerovog dirigiranja, dok za taj zavod premijera prve hrvatske opere — čini se — nije postajala.

Nakon povratka Lisinskoga iz Praga prilike su kod nas uslijed događaja godine 1848. bile vrlo loše. Glazbeni je zavod bio blizu raspusta. Lisinski i Štriga predložiše reorganizaciju zavoda na nacijonalnoj osnovi; izrađeni su statuti, kojima je cilj njegovanje slavenske a poglavito domaće muzike; oni stavljaju zavodu u zadaću, da skuplja pučke popijevke i propagira nacijonalni duh. Povisiše sa novim podupirajućim članovima mjesečni prihod škole od 400 na 1200 forinti. Statuti su primljeni, ali naravno nisu provedeni, pa tako još i danas, dosljedno tadanjoj tradiciji, nikome u današnjoj Muzičkoj akademiji ne pada na um da se brine za pučku muziku, šta više za čitava školovanja *uopće nije govora o pučkoj popjevci,* ne vodi se nikakva računa o problemu upotrebe pučkih melodija u umjetničkoj muzici — ukratko prilike su jednake kao prije stotinu godina.

Uza svu presiju tadanjeg bana Jelačića Lisinski, kojemu se radilo o životnoj egzistenciji, nije imenovan učiteljem na zavodu, nego besplatnim nadzornikom, navodno jer nije bilo praznih mjesta. Kasnije je doduše bilo mjesta za dva nova učitelja stranca, no Lisinski nije imenovan, valjda u očekivanju, da će se sam zahvaliti na položaju. Njemu pak bijaše odviše stalo do razvoja nacijonalne muzičke škole, a da bi uza svu materijalnu bijedu odustao od svoga rada. Konačno ga jedan učitelj uvrijedi pred đacima riječima »pa vi i onako ne znate ništa« i Lisinski se ogorčen povuče.

U navedenom izdanju Glazbenog zavoda (izašlo 1927.) piše, da je Lisinski izostao radi bolesti!

Kad je tadanji car Franjo Josip I. posjetio Zagreb, trebalo je izvesti »Ljubav i zlobu«. Spretne ruke spriječiše tu izvedbu, a i koncerat u kojemu bi Lisinski kao dirigent izveo i svoja djela. Izvedena je jedna talijanska opera.

Ljudi koji su te i takve stvari činili, bijahu stranci ili domaći »ljubitelji umjetnosti«, to jest diletanti.

Kad je nakon godine 1848. nestalo nacijonalnog oduševljenja i patriotizma, a Zagreb pao u apatiju, izgubi se i idejni temelj novoniklih

Digitized by Google

muzičkih nastojanja. Jedino je tako razumljivo, da se izgubio svaki interes za Lisinskoga, dok su se njegovi prijatelji, ogorčeni prilikama, posve povukli. Stranci, polutalenti i diletanti drže vlast u rukama, za jedinog kompozitora od profesije, kome stvaranje nije »plemenita zabava u dokolici« nema ni toliko interesa, da bi za nj bilo zaposlenja, a kamoli da bi tkogod od »uvaženih« došao na njegov pogreb.

Stav je tih »vlastodržaca« bio naravno reakcijonaran i antinacijonalan. Posljedica toga: poslije Lisinskoga zavlada opća tama i zastoj, koji u artističkom pogledu traje do Zajca, a u pogledu izgradnje naše nacijonalne muzike do naših dana. Jedan od najuvaženijih tadanjih kompozitora, Livadić, fiksirao je vidovito tu činjenicu: »Svakako će južnoslavenska muzika izići na glas, samo ju moraju sustavno i to *pravi umjetnici, a ne glazbenici rukotvorci i naduti* prijatelji umjetnosti dotjerivati«. Riječi, koje vrijede i danas.

III.

Lisinski bijaše suvremenik Schumanna, Chopina, Glinke i Dargomižskoga. U doba njegovih najznačajnih radova padaju Wagnerova scenska djela do »Lohengrina« (1847., dakle godinu dana poslije »Ljubavi i zlobe«), Glinkina orkestralna djela, Verdijeva Rigoleto, Traviata i Trovator. Meyerbeer je na visini, Berlioz je već davno izgradio svoj orkestar. Dok je dakle u Evropi fiksirana epoha poslije Beethovena, dok su u biti izgrađena muzička sredstva i ideja romantike do početka našeg stoljeća, kod nas su u to doba aktuelne tekovine Haydna i Mozarta; Beethoven je još vrlo problematičan i slabo poznat, a Schubert gotovo i nije poznat. Nastojanja novoromantičke škole još nisu dospjela do nas, ukus je orijentiran u smislu konca 18. stoljeća. Prema tome se sva nastojanja manjih talenata iz Ilirskoga doba temelje za zastarjelim muzičkim principima to više, što su im uzorom drugo i trećerazredne pojave Beethovenskog vremena, koje žive od tekovina prošle generacije, a odlikuju se filistarskim naziranjem i osjećanjem; predstavljaju ono, što Nijemci nazivaju »verzopft«.

Danas znamo, da se specifična slavenska muzika može da izgradi jedino na temelju starocrkvenih ljestvica pučkih melodija, posebnih harmonijskih principa i arhitektonske konstrukcije, koja odgovara stilu i arhitektonici pučke muzike. Uočimo li, da su Haydn i Mozart tek utvrdili evropski dur i mol i klasičnu harmoniju, da su kao sintetske ličnosti odredili smjer daljnjeg razvoja evropske muzike, bit će razumljivo, koliko je principijelnih i idejnih zapreka bilo za stvaranje specifične slavenske muzike. Tadanja naša nastojanja nisu mogla uroditi bitno novim plodovima već stoga, što su bila odviše vezana uz evropsku tradiciju, pa se tehnika harmonizacije i kompozicije nije izvađala iz elemenata pučke popijevke, nego se što više i sama pučka popijevka kod bilježenja prilagodila tadanjem zapadnoevropskom muzičkom jeziku (gdje je i onako pučka popijevka iz zagrebačke okolice bila iskvarena stranim utjecajima).

Lisinski je počeo u tim prilikama. U svojim prvim pokušajima stoji pod utjecajem pučkih napjeva iz krajeva, gdje se pučka muzička tradicija najslabije sačuvala. Pisao je u ono doba pjesme za zbor i za glas i klavir, pa manje glasovirske kompozicije po ukusu tadanjeg

Digitized by Google

vremena. Zatim dođe pod utjecaj njemačke struje, koja je vladala u Zagrebu, njemački akademizam Wiesnera pojača taj utjecaj, kojemu se kasnije pridruži i utjecaj talijanske opere. Lisinski je dakle primao vrlo slabu muzičku hranu, poticaje, koji su bili daleko ne samo od aktuelnih događaja i nastojanja u Evropi, nego i od istaknutih smjernica prošle generacije, jednog Beethovena i Schuberta. Nije se dakle mogao uzdići nad tadanji diletantizam. Radovi Lisinskoga iz toga vremena podsjećaju u formi i izražaju na predschubertovsko vrijeme, nemaju naročitog obilježja. Treba se sjetiti, da je Zagreb bio daleko od kulturnih centara, pa je tek katkada zabludio ovamo koji veliki umjetnik, koja talijanska ili njemačka operna trupa. Dakle nije bilo gotovo nikakvih ozbiljnih poticaja, jedino je ilirska ideja stvarala neku opću bazu za umjetnički rad. Publika je te kompozicije primala u prvom redu u oduševljenju zbog pjevanja na hrvatskom jeziku, umjetnički je momenat bio u pozadini.

Kasniji se razvoj Lisinskoga temelji na vlastitim spoznajama, proizašlim iz sve dubljeg prodiranja u bit pučke popijevke raznih slavenskih naroda. Upoznavši popijevke iz Slavonije, Bačke, Bosne i Srbije, on je doskora shvatio veliku razliku između ovih popijevaka i onih, što ih je poznavao otprije. Naučio je razlikovati muzičke dijalekte pojedinih naših krajeva.

Posljedica je toga bila, da je zabacio vokalni stavak njemačke škole i dotjerao deklamaciju u duhu hrvatskog jezika. Taj je momenat od osobite važnosti. Razvoj je muzike u slavenskih naroda pošao upravo od melodije deklamiranog govora. Na taj je način stvorena karakteristična melodika, nađen specifični muzički izražaj. Kod nas je situacija već stoga teška, jer se u ono doba stvara književni jezik, koji je različit od pučkog jezika našega kraja. Stav je Lisinskoga stoga bio osobito nepovoljan.

Starinskog i slabog klavirskog stavka nije se Lisinski za života mogao da riješi. To je bez sumnje i uzrokom da u klavirskoj muzici nije stvorio ništa osim nekih prigodnih kompozicija bez pretenzija, pa već stoga nije bilo nekog osobitog nastojanja, da se u tom smjeru izgradi. Da je poznavao Schuberta, bez sumnje bi mu klavirska pratnja pjesama bila dotjeranija.

Prva opera Lisinskoga, koja pada u to doba (prije polaska u Prag) nosi sva gore označena obilježja. Pod utjecajem je talijanske opere, u stilskom pogledu neodređena, sam problem nacijonalnog muzičkog izraza tek je postavljen: Lisinski se odviše bori sa čisto tehničkim poteškoćama. Jedno je važno: on već tada, premda neodređeno, osjeća što je u duhu narodne muzike, ne popušta u tome ni tadanjem autoritetu Wiesneru. Uspjeh je tog djela bio iz razumljivih razloga vrlo velik. Sam je Lisinski dobro znao vrijednost svoga djela i nije samo iz čednosti otklanjao oduševljene hvale. Spoznao je, da mu u prvom redu treba tehničke izobrazbe i usavršenja, kako bi mogao realizirati svoje ideje.

Pođe u Prag. Prag je tada živio u Mozartovskoj tradiciji, te idejno nije mogao da pomogne Lisinskome. Što više, akademizam i posvemašnje nerazumijevanje njegovog htijenja, gotovo da ga odvrate od započetog puta. Tehnički je Lisinski u Pragu znatno napredovao, na

Digitized by Google

ročito u pogledu orkestralne tehnike. Tamo je napisao idilu »Večer« i nekoliko uvertira za orkestar, djela, koja pokazuju jaki njegov talenat za orkestralnu muziku i dozrelog muzičara. Ideje tadanje suvremene Evrope nije u Pragu upoznao. Plodove tog tehničkog usavršenja nalazimo u »Porinu«. Ovo je djelo dokumenat jakog talenta, koji je na putu, da nađe svoj vlastiti izraz. Razvojni je proces prekinula prerana smrt i spriječila, da Lisinski realizira u muzici sve svoje ideje. Po sebi je ta ideja značajna i originalna, a kasnije je razvoj dokazao, da bijaše vrlo pozitivna. U »Porinu« nije muzikom posve izražena. Lisinski je još odviše vezan uz evropski muzički jezik, nije više dospio da se u tom pogledu emancipira. Da je stvorio značajno djelo, svjedoči nadasve povoljno mišljenje oca novije ruske muzike Dargomižskoga i činjenica, da uza sva novija naša operna djela nema opere, koja bi po idejnoj zamisli odgovarala nacijonalnom izrazu Lisinskoga. Sva je novija naša tvorba dokazala, da je Lisinski vidovito otkrio put, kojim treba da pođe naša muzika. Lisinski je dakle, ma kako stajali prema njegovoj muzici, ideolog od najvećeg značenja, čija se ideologija danas u punoj mjeri ispunja. Teško bi bilo reći, da li bi Lisinski, živeći dulje, pošao putem jednog Musorgskoga, oslobodivši se svake tradicije. Glinka je umro, ne riješivši problem harmonizacije ruske pučke popijevke, jer je to riješenje tražio unutar klasične harmonije. Tek Musorgski je porušio sve utvrđene principe, utvrdio temelje novog načina harmonije, koja omogućuje harmonizaciju pučke popijevke u smislu njene latentne harmoničke sadržine; našao novu tehniku kompozicije u stilu konstrukcije pučke melodije. Musorgski je pošao od estetskih i muzičkih principa novoromantičke škole. Kako je spomenuto, Lisinski te principe nije poznavao. Stoga je tek u skučenoj mjeri mogao da realizira svoje ideje. Skučeno u smislu objektivne umjetnosti. Obzirom na naš tadanji ambijenat i preranu smrt, on je realizirao izvanredno mnogo: mogao je da stvori čisto artističke vrednote u skroz nepovoljnoj sredini. Započeo je kao prigodničar u stilu tadašnjih diletanata, svršio u 30. godini bez ičije pomoći sa »Porinom« (usprkos miljea koji se nije ništa promijenio!) — to je korak, koji obzirom na sredinu i tadanje prilike odgovara gotovo zamašaju rada reformatora u muzici. Ako još istaknemo, da su sva njegova nastojanja ostala bez mecene, bez prave moralne potpore, i da je što više u svom antidiletantskom stavu uvijek u presudnim časovima ostao osamljen; ako se sjetimo u kojim je bijednim prilikama bila tadanja Hrvatska uslijed loših općih i još gorih muzičkih prilika, treba nužno zaključiti, da je Lisinski za nas bio izvanredna, nerazmjerno snažna pojava. Usporedimo li rezultate današnjih naših muzičkih nastojanja sa njegovim rezultatima, naći ćemo, da je u savezu sa tadanjim svesla slavenskim idejama polagao veću važnost na opće slavenski karakter svoje muzike, nego na specifično naš. Uz to je poznavanje naše folklore u to doba bilo vrlo manjkavo, te je bio upućen više na vlastitu intuiciju, nego na realna iskustva, koja bi stekao, putujući sam po narodu. Lisinski dakle i zbog toga nije mogao dati definitivnih muzičkih realizacija svojih ideja. Ali ono što je dao, može se smatrati čvrstim temeljem, koji je mogao da bude od najveće važnosti za daljnji

Digitized by Google

razvoj naše muzike, da mu djela nisu poslije smrti pala gotovo u zaborav, te tako ostadoše nepoznata slijedećoj generaciji.

Prijatelj Lisinskoga A. Štriga u svojoj ogorčenosti nije htio njegove kompozicije da stavi na dispoziciju javnosti. Tako je Lisinski ostao nepoznat generaciji, koja bi mogla da nastavi njegov rad i izgradi njegove ideje. Sama opera »Porin« izvedena je tek nekih 40 godina nakon smrti kompozitora zaslugom Nikole Fallera i to usprkos nastojanja stanovitih ljudi, da to djelo ne prodre u javnost. Ono se danas ne izvodi, kao ni ostale kompozicije Lisinskoga. Dakle: situacija nakon smrti njegove nije za nj krenula na bolje.

Značajne su kritike suvremenika Lisinskoga i premijere »Porina«. Budući da u Zagrebu i danas pišu muzičke kritike razna nepozvana lica, nije čudo, da je bilo jednako u ono doba. Nema ni traga kakvim stvarnim konstatacijama o muzici Lisinskoga, ona se posmatrala dijelom sa patriotskog, dijelom za literarno-estetskog stanovišta, no nitko nije otkrio neke određene vrednote, koje bi mogle da služe kao estetske smjernice za samog Lisinskoga i njegove nasljednike. Kritike bacaju značajno svijetlo na tadanje prilike. U njima ćemo naći na primjer, da se »rodoljubnom općinstvu preporuča krojač X«, (koji je skrojio kostime za pjevače) ili se ističe presvijetli gospodin M., koji je sudjelovao iz blagonaklonosti u orkestru, »čiji se krepki potez na violini čuo preko cijelog orkestra«. Hvale se pjevači, svi sudjelujući do posljednjega, tek muzika, kao da je od najmanje važnosti. I prigodom premijere »Porina« nije nitko stvarno analizirao bitne karakteristike muzike Lisinskoga. Pišu se neke općenite stvari, mnoge fraze i pohvale, Lisinskoga uspoređuju sa majstorima koji s njime nemaju dodirnih točaka, govori se u superlativima — ni 40 godina poslije njegove smrti nema prave distance i pravih kriterija prosuđivanja. I tako se dogodi, da je u našem stoljeću započeo razvoj, koji je mimoišao Lisinskoga, te ga svojim većim aktualitetom još više potisnuo u pozadinu. Lisinski je danas nepravom čista historijska veličina — prilike su dakle uza sva protivna mišljenja gotovo odlučne za sudbinu pojedinca i njegovih djela.

IV.

Uza sve navedeno danas postoji kod nas nacijonalni muzički smjer, koji se razvija u smislu ideja Lisinskoga. Naša je muzika stavljena na umjetnički temelj, dostigla u biti općeevropski nivo i svakako prekinula sa nekadašnjim provincijalnim mentalitetom. Utješljiva činjenica, koja svjedoči o tome, da rad Lisinskoga nije bio uzaludan. Njegova je baština, premda preko stranputica, preuzeta i živi u suvremenim nastojanjima.

No dok je umjetnička ideja Lisinskoga konačno prodrla, važno njegovo nastojanje, da se muzički život oslobodi od raznih parasita, diletanata i neznalica, pa postavi na solidni, čisto umjetnički temelj, nije realizirano sve do danas. Obzirom na to, da su opće prilike u naše doba neusporedivo povoljnije, da se Zagreb iz provincijalnog mjesta razvio u grad, koji barem donekle stoji u vezi sa evropskim kulturnim centrima, u grad sa nekim muzičkim životom i raznim muzičkim institucijama, treba zaključiti da su prilike relativno znatno gore nego u

Digitized by Google

doba Lisinskoga. Još su uvijek na najistaknutijim mjestima lica, koja svojim natražnjaštvom, slabom spremom i nerazumijevanjem za naša nastojanja priječe razvoj. Još su uvijek kritike diletanata i polumuzičara odlučne za sudbinu muzičara od struke, još uvijek kod nas vrvi od »nadutih prijatelja umjetnosti« i »glazbenih rukotvoraca«. I danas su naše muzičke prilike »miserabel«! Tada je bilo oduševljenja za jednu lijepu ideju, iskrenih osjećaja i nesebičnih nastojanja, ljudi, kojima je bilo do nacijonalne stvari, a ne do ličnih koristi i taština. Danas posljednje potpuno prevladava, idealnu ideju vodilju teško ćemo naći, a još manje oduševljenja.

Beskompromisni stav Lisinskoga i njegova žrtva ostadoše bez rezultata. Njegovo je doba bilo tamno, naše je još tamnije. Tada je bilo ideja i zanosa. Danas se otvoreno bahati zloba, principijelno omalovažavanje svakog čistog nastojanja, podupiranje polovičnih tvorevina. Tada je Lisinski stradao uza sve konkretne stvari silom nepovoljnih općih prilika. Danas bi taj isti Lisinski desetorostruko gore prošao. Njegov bi beskompromisni stav i njegovo čisto htijenje provociralo sve protiv njega, on bi mnogostruko gore završio nego ikada.

Upravo je stoga Lisinski i danas aktuelan. Kao memento, da naše muzičke prilike treba konsolidirati. Kao poziv u borbu protiv diletantizma, nametljive poluumjetnosti i laži. Kao svijetli primjer, da je čista umjetnost nerazdruživa od čistog karaktera, beskompromisnog stava i poštenog umjetničkog rada. Tek onda, kad nestane iz našeg muzičkog života onih elemenata, zbog kojih je najjači naš muzički talent stradao, tek onda ćemo u punoj mjeri preuzeti baštinu Lisinskoga i ostvariti ono, što je on započeo, a nije mogao da dovrši.

DINKO ŠIMUNOVIĆ:

ZLATNO ZRNO

I ako je rosila kišica i tek svitalo, povrh kuće na ledini zvanoj Podići, stajala mlađahna curica, zăgledala se u Plandište i osluškivala. Bijaše za svoje godine krupna, pa isto tako imala krupne i sjajne oči. Na njoj se bijelila košulja pa i kratki sadačić, no jedno i drugo izvezeno vunicom i svilom; na crvenoj kapi bliještilo srebro, a pod grlom također srebrni đerdan.

Tô je Plandište, gdje se zăgledala, položita kosa, od podanka pa do vrha zelena, jer je nastalo proljeće. Dijelila Maglenicu i Vučipolje, dva krševita sela, koja ne imađahu livada a mnogo stoke, te im Plandišta bijahu jedini, u davnini zajednički pašnjak. No kad se taj zdravi i snažni narod jako uzmnoži pa i njihova stoka, postade im golemo Plandište maleno. Onda počeše udarati granicu među jednim i drugim selom: dugi niz hrpica stijena i, pogdjegdje, velikih kamenova, obijeljenih vapnom. Još kasnije počeše, i jedni i drugi, pomicati međaš, a tada nastadoše svađe pa i bitke: ne svršavale jedino ranama već bilo i mrtvih glava, a najviše proljećem kad bi travica izbila i kad bi u pojatama nestalo plće.

Digitized by Google

Takova zgoda bijaše i ono jutro: već u zoru odoše svi njezini domari pod oružjem a ona sama u kući, jer drugih ženskih ili djece ne bilo. Po noći su Magleničani pomakli međaš na »starinu«, ali Vučipoljci govorahu da je »starina« mnogo niže, pa su očekivali da će je ono jutro iznova pomicati.

I jedni i drugi bijahu nemarni, ali da se, u kojoj mu drago prilici vikne: Za našu starinu! ... skočili bi složno oružani, pa ako hoćeš s njima do na kraj svijeta. Starina im bila i to, da se, radi svađe i tučnjave, ne pritužuju, već da to sami među sobom rasprave.

Napokon Cvijeti Kordunovoj dodija, kad poslije dugo vremena ne ugleda na toj kosi baš ništa, pa ni vike i pucnjave ne čula. Zato svrati oči i na visoke, strme planine, koje sa svih strana opkoljivale njihova dva sela: na Gradinu, Orlove Stijene, Kobilicu, Velikog Međeda, Košutnicu i Jelovik. Sve te goleme planine, i ako ne bijahu daleke, jedva se razabirale od sitne kišice i magle. No magla ih obavijala jutrom i usred ljeta. Kadikad bi se nagnula da vidi crvene čarapice i bijele opanke na sedam prijepleta, a da je u blizini potok ili jezero, i tu bi se ogledala, neka vidi kako je lijepa. Ne jedino ona sama i odora njezina, već i đerdan joj pod vratom bijaše gizdav: tri reda velikih talijera od srebra, a pri dnu sjalo i podrhtavalo zrno od suhoga zlata.

Svako malo podizala ga na dlanu, kao da želi saznati je li na mjestu i koliko teži, a tome se privikla još odonda, kad joj ga, malenoj, objesiše. Oholila se Cvijeta, jedinica u kući Tode Korduna, ne toliko mladošću i ljepotom, koliko tim zlatnim zrnom u đerdanu. Po tome zrnu, od pamtivjeka, svaki najstariji u njihovoj porodici, postao bi glavar sela Maglenice, a ovo zrno i jest bilo čudno: veliko poput trešnje, a teže nego išta jednaka obujma. Oko tog zrna vila se guja prisojkinja, također od žeženog zlata i zakovrčena repa tako, da je njime činila neki povraz, a kod glave biljeg, podoban slovu cara Salamuna.

Još čudnije bilo, kako to zrno dospjede u ovu porodicu.

Njihov šukundjed Sekula, vraćao se jednog sparnog dana iz Jelovika, noseći golem svežanj napo istesanih držalica za motike i za sjekire. Išao sve neravnim Vražjim putom i umorio se. A Vražji put zvao se radi toga, što kamenom ravnicom bila usječena dva uporedna žlijeba kuda se, davno prije Hrista, morala voziti kola, a niko nije razumio kakova ni kako. U blizini toga puta vidjela se napo srušena zgradurina, oblasta i od golemog, tesanog kamenja, a zvali je Samograd. No ipak se na njoj držao još komad ćemera, pa Sekula uđe da u sjeni odbaci teret, otpočine i malo zaspe. No, iako junačkog srca, obuzimao ga ponešto i strah, jer taj Samograd ne sličio ni kući, ni kuli, ni crkvi, pa zarastao u grmlje i travurinu, kroz koje šušketale gušterice a, može biti i zmije. Ipak, onako umoran, domalo zaspe ... Probudila ga strahovita orljava u brdima pak i bliže. Komadić neba, što ga je nad sobom vidio, bijaše zastrt oblačinama, što se crnile poput jesenske noći, a po njima siktale munje, crvene ili žute kao plamen. Kroz ruševinu hujao žestok vjetar, a nebom i zemljom sve češće drmahu gromovi. Odjednom, činilo se baš povrh njega, žestoko tresne, blijesne oganj i puščanim prahom zamiriše. Kad oču, da se i nekoliko stijena srušilo u dubinu, opipa se od glave do pete, no bijaše živ i zdrav, a samo ruke i noge zatrnute. Domalo se razvedri, utiša i sunce

Digitized by Google

obasja Samograd i kamenu ravnicu, dok se planine još krile u oblacima. Istom sada opazi, nedaleko pri zidu, raskopanu zemlju, što prije ne bilo ... Dođe mu na pamet kako pripovijedaju da, gdje grom nebeski izdube jamu, tu se mora naći »strijela«, a može i alem. Strijela sliči pravilno izbrušenom a prošupljenom kremenu te se prišije na prsi da čuva od svakog zla. Alem pak vrijedi toliko, da za njega možeš dobiti konja osedlana i jaram volova. Radi toga počne, jednim držalom, da žurno kopa i da prebire, no strijelici ili dragulju ni traga. No, kad je htjeo da rupu zaspe, nešto u blatu zasvjetluca: bijaše to zlatno zrno s gujom prisojkinjom, zakovrčena repa, te obilježeno.

Ovo zrno uistinu donijelo svake sreće i svakog obilja njihovoj kući: stoka se množila, sinovi rađali, a kćeri samo kadikad. U domu ni bolesti ni svađe, a umirahu od starosti kao da usnu. Zrno u đerdanu uvijek nosila najstarija starješinova curica, sve do udaje u bogatu kuću pa ostajalo onoj za njom i ne prelazilo u tuđe ruke. A Cvijeta je ovo pričanje, natanko i maglovito, slušala od starijih, zimi kod vatre a ljeti na gumnu, pa od majke i bake kad bi lijegala. Tada joj đerdanić metali ispod uzglavlja i šaputali o sreći koju donosi i o mirnu snu.

Kišica još uvijek sipila zaklanjajući visove, a i Plandište bilo zamagljeno. Nestrpljivo čekajući poglédala tamo i amo, pa i dočekala.

Najprije oču samo jedan tutanj iz puške, a onda sve češće iz daljeg i zbliza. Vidjela je kako po brdu gamižu neki ljudi, napo zastrti kišicom i maglom, da lizne koji plamečak, pa kolutić dima, a najkasnije dopro bi k njoj jači ili slabiji prasak:

— Bum! ... Bum! ... Bum, bum, bum! ... slušala je Cvijeta veselu pucnjavu, kao da je pir ili Božić, te joj bijaše gotovo radosno u srcu.

Znadijaše kako to ljudi jedan u drugoga pucaju, a i to da je u okršaju momak njezin Ile, otac, dva brata, stric i stričević, sve neženjeni momci ili im žene pomrle. Ipak nije strahovala radi njih: tvrdo vjerovala da ih prati blagoslov i stara novàka, pa ne će ni poginuti ni teških rana dopasti.

— Bum, bum! ... Bum, bum, bum! dopiralo k njoj sve češće ali ne žestoko, jer se ovaj trenut borili tja na vrhu Plandišta, iza međe od bijelih kamenova.

Gledala je i osluškivala pažljivo, još uvijek se igrajući zlatnim, obilježenim zrncetom po staroj navici. I ako je popuhnuo vjetrić s istoka i kišica prestala, taj časak zeleno Plandište bilo pusto, kao da i nisu tamo ljudi iz prostranih sela Maglenice i Vučipolja: svi koji mogu nositi pušku i jatagan.

— Bit će da ih potjeraše sve do u komšiluke! pomisli Cvijeta radosno, kad više nije čula pucnjavu.

No baš kad je sunce kroz tanki oblačić po brdu sinulo i kad spazi da mnogi ljudi, raštrkani i u hrpicama, trče prama selu, naglas je viknula:

— Pa to naši bježe ... Opet su ih, vragovi, suzbili!

Vidjela je i to, da neki Magleničani, u dvoje ili u četvoro, nešto nose: bit će svoje ranjene ili mrtve.

Digitized by Google

Ali ni tad se ne poboja, već samo golema srdžba zakipi u njezinu srcu, pa i jače kad je pogledala na hrbat Plandišta, odakle su Vučipoljci živo pucali za bjeguncima.

Tamo je opazila da na međi stoji golem čovjek i prama tamnom nebu bliješti kao stup od srebra. Odmah sjetila se, da je to Đuka Orlić nazvan Troskok, mladi glavar sela Vučipolja. O njemu se, kod zimskih ognjišta, pričalo jednako maglovito i dugo, kao i o zrnu što ga je pod grlom nosila.

Na Đuku prešlo glavarstvo zbog slične stvari kao i u porodici Kordunâ. Orlići, doduše, ne imađahu zlatno zrno već odoru srebrom zakovanu i strašnu topuzinu. Srebrnu odoru najstariji ili najsrčaniji Orlić, ne oblačio o kućnoj ili narodnoj slavi, već jedino kad bi pošao u boj i kad bi se ženio.

Neki predak njihova plemena, u zeman koji ni djedovi nisu pamtili, savlada junaka siledžiju, što čitavu krajinu tlačio iz kule, koju sad zovu Gradina. Iza megdana prisvoji čistim srebrom zakovanu jačermu i anteriju što pokrivale i bedra, te potkoljenjače sve do stopa. A na glavi kapa oštruljica također oklopljena i na njoj gusta, svilena kita sličila konjskom repu. Osim pločâ i tôka, bile na toj odori još i vitice od srebra koje su, u hodu, zveckajući poskakivale.

Orlići, svako deset godina, na novu crvenu i modru čoju prišivali srebro, koje bi lugom i kvasinom dobro osvjetlali, pa niko ne bi rekao, da je istu odoru nosilo toliko pokoljenja i da bijaše u mnogom boju.

Sada se Cvijeta zagledala u golemog čovjeka na stijeni, koji sličio stupu od srebra, te mahao nečim crnim i strahovitim, kao da raspoređuje svoje ljude i zapovijeda im što da čine. Sjećala se, kao u snu, toga crnokosog i namrgođenog dječaka, što bi im plašio ovce, njihove kapice bacao k nebu i pogađao kamenom. To bilo davno: prije nego se njihova sela ljuto zakvačiše. A sad, eto, onaj crni, kuštravi dječak bliješti poput sunca, te joj i oči zasuziše od uporita gledanja.

Buljila je u to čudovište i sa divljenjem i strahom, a znala i to, da maše topuzinom, koje se Magleničani bojahu više, nego li puške i andžara... Pa i o tome strašnom oružju, Cvijeta je slušala pripovijedati:

U prastari zeman, dok su još divovi živjeli na zemlji, pa kad ne bilo ni sjekire a kamoli puške, oni u granu mladog hrasta duboko zarezivali, pa u svaku rânu zabili oštar kremen. Čekali da grana odeblja i čvrsto ono kremenje zahvati, no da ipak viri. Tada bi je odsjekli, ugladili, ispisali, pa metnuli nad vatru da se u dimu devet godina suši. Takovim su topuzima divovi ubijali zvjerad i ljude, no i među sobom kadikad se tukli.

Sad je tim strašnim oružjem, u kom bila tri golema kremena slična sjekirici, zamahivao Đuka Orlić, nazvan Troskok. Ne samo njega već i čitavo pleme tako zvali, po nekom djedu, koji je, ne trkom neko stojećki, preskakivao tri konja zasebice.

Sjao se Đuka poput srebrnoga diva i crnim buzdovanom vitlao, pa Cvijeta istom sada pomisli, da ima nešto jače od njezina zlatnog zrna sa zmijom prisojkinjom i biljegom cara Salamuna.

Sve takove misli sjeckale njezinom pameti, brzo kao munje, a onda sjetila se i drugih čudovišta, koja se o tome Đuki pripovijedala:

Digitized by Google

Bila mu već trideseta a još se ne oženio, dok ostali Vučipoljci dovodili nevjestu, kad im bijaše tek osamnaest ili najviše dvadeset godina. Kao dječak i momče najrađe bio sam te, i o Ilindanu, rastvorenim očima gledati u ognjeno sunce, kao nitko drugi. A kad je sasvim odrastao, i tada se odvajaše među ostalima: nikad s puškom ni s andžarom, ali vazda nosio onaj strašni, kremeni topuz, što se crnio kao smrt.

Cvijeta zaboravi taj časak domare i svoga momka Ilu, pa je samo gledala kako na zrakama sunčanim, što se među oblacima verahu, bliješti, na visočini, srebro Đuke Orlića.

Nebo se razvedrilo i pucketanje zamukne, a tada je nestalo i one sjajne odore što se kočila prama nebu. Djevojka uzdahne te, svejedno igrajući se zrnom u đerdanu ili vrteći prsten svoga Ile, polako zakorači s ledine na kojoj takođe izbila trava proljetna i svjetlucala mokrinom.

II.

Malo nad potokom, koji Arapušom zvali, bijaše râvan zaklonjena golemim brijestima. Jedni mišljahu da ga tako krstili jer do njega ne rasla žutozelena rakita pa ni srebrnasto granje jablanja i vrba, već grmlje drenovine, trnjina i po mokrim stijenama zagasita mahovina. U njihovoj sjeni bistra voda činila se tamna poput soka od kasnih jagoda, no drugi kazivahu, da na rječici smakoše crnog Arapina.

Iza svršena boja, na toj râvni, sjedahu starci Maglenički i nekoliko brkatijih ljudi, šutljivi i mračni, baš kao stara debla oko njih. Podalje, između gusta rašća, jedva se razabirala siva crkvica s malenim zvonikom i groblje s mnogo krstova, a na nekim grobovima bijahu i kamene ploče. Na nijedan od njih ne uklesaše slovca, jer Magleničani ne znali da čitaju ni da pišu. No kad bi umjeli, na muškim grobovima možda bi se čitali ovakovi natpisi: — ... poginuo u boju na Plandištu; — ... ubijen na pravdi Boga; — ... strmoglavio se u Orlovim Stjenama; — ... poginuo u boju s Turcima; — ... zadavio ga medvjed u Košutnici; — ... zasula ga mećava na Paklenici; — ... rastrgali ga pod Gradinom vukovi ... i sve dalje. Vidjeli bi mnogo takovih natpisa, jer je u Maglenici, kao i u Vučipolju, malo onih koji umriješe prirodnom smrću i sada, a kamoli u stari zeman.

U toj zaklonjenoj crkvici, s ikonostasom mračnih boja, služilo se na sâmi Đurđevdan, jedamput u godini. Sad u njoj ležala dva trupa zastrta kabanicama od sure kostrijeti, s dževerdanima i andžarima do sebe, a ranjenike odnesoše kućama. Uz njih tamo sjedila ženska rodbina, ali se ne čulo bugarenja: kò na bojištu pogine, mrtva ga prate jedino tihe suze, kad se ne mogu suspreći. To bili Glišo Krneta i Jovica Gavran, pa se čekalo kaluđera iz daleka manastira Zavale, da ih okadi, opoje i pokopa. I Glišo i Jovica bijahu momci vrlo mladi, lijepi i snažni, pak ih, u srcu, i više žalili.

Na ledini, pod brijestima, još uvijek ljudi preda se mrko gledali: postariji s perčinom niz leđa ilicima ukrašen, a muževima, ispod crvenih kapa, dugo pramenje na ramena padalo. Momcima, na viječanje starijih, ne bilo pristupa i samo jedan ostade. To bio Ile Dragoš, đuvegija Kordunove Cvijete, jedinice njihova glavara, kojoj u đerdanu visjelo zrnce, što ga je munja nebeska u Samograd zatjerala.

Digitized by Google

Bilo to momče bjeloputno i rumeno kao djevojka, plavih očiju i plave kose, a na njemu kićena odora no bez srebrnoga uresa: kamparan, gaće i košulja s kitama izvezeni svilom i srmom, a za kapom stršila mu perjanica bijela kovilja. Kao bogato i razmaženo momče, uvijek hodao tako narešen pa, ko nitko drugi, kitio se i cvijećem. Na prsima njegovim žutila se zimi kita smilja, pa ljubice, bosioka, zelenkade ili divljih ruža, kako nastajalo doba u godini. U džepovima nosio jabuke i dunje, pa svagda i mirisao kao djevojka.

Nakon malo dovedoše Daku Gavrana, starca bliskog devedesetoj zimi, jer zaželi vidjeti najmlađeg i najmilijeg unuka Jovicu, koji mu to jutro pogibe. Tek nešto boravio u crkvi pa dođe na zbor gdje ga stojećki čekali, pa i glavar njihov, tako iskazujući čast najstarijemu i najmudrijemu u Maglenici.

Kad su iznova posjedali, rekao je stari Gavran:

— Dakle i jutros nadvladaše Vučipoljci! ... A kako to bijaše djeco moja?

— U početku dobro! — odgovori starješina Kordun. — Tjerasmo ih sve do komšiluka njihovih, no onda se pojavi onaj golemi Đuka Troskok mašući topuzinom i svi se prepali. Tako on vazda u zadnji čas!

No Kuzman se Vidoš razljuti:

— Nismo se, Tode, prepali! A da i jesmo, ne bi čuda bilo: mi sipljemo zrnje kao tūča, mnogi popadali a njemu ništa! Čuva ga kremeni buzdovan a može biti i srebrna odora, a u nas gola koža. Teško je šušastu sa rogatim se bosti!

— I ako ne džinovsku topuzinu, onaku bi srebrnu odoru mogli i mi nabaviti! reče bogati Radoje, otac Ile Dragoša.

— To bi se dalo, no gdje ćeš naći čovjeka da može u boj s onolikim teretom? I drugi su Vučipoljci, vele, kušali obući, pa od silne težine srebra ne mogoše ni da koraknu! A topuz jednom rukom ne mogu niti pridići a kamoli njim zamahnuti!

Ovako je srdito prigovorio Zorica kovač, pa brzo doda:

— Ali, zašto svake godine pusta krv, zbog desetak koračaja pašnjaka!

No stari Kuzman, opet se živ pomamio:

— Dragi brate, pravo sjediš a ludo govoriš! Jedne godine pet, druge deset a treće dvadeset koračaja, pa, zamalo, cijela Maglenica njihova. A onda, nije to samo radi pašnjaka, već radi obraza i starine ... Što je naše, samo je naše i božje! Bolje da si šutio!

Svi se zamislili i gledali u zemlju, dok se ne javi Dean Travica, ujak Cvijetin.

— I šteta je i sramota! Kako to, da nas dojedne godine potjeraju i da mi uvijek pred njima bježimo? Pa neka je u Đuke divovski topuz, mogli bi, na koji način, da ga smaknemo!

— Kušali smo i u Trnovom Klancu kuda najčešće prolazi, no puščano zrnje, i kad je bez srebra, od njega odskače kao da je litica. A čim se kò približi, smrska mu topuzinom glavu poput groma! zavikne seoski čauš, kao ti čovjek naučan vikati.

Ni mladi Ile Dragoš ne mogao da šuti:

Digitized by Google

— A kako bi bilo, reče, kad bi se, naoko, pomirili, a onda nožem? ... Eto, kao Kraljević Marko Musu Kesedžiju. Pogubi ga i ako u Musi bijahu tri srca i troja rebra jedna pod drugijem!

Nitko u zboru ne progovori već gledali preda se, kao postiđeni radi onoga što su čuli. Dugo su namršteno šutjeli, a napokon prozbori Gavran, djed mrtvoga Jovice:

— Kakav bio da bio, nikad ne ubi izdajnički nego, eno ste vidjeli, stoji bez puške i bez andžara, gdje ga najbolje vide. A onâ ti, pile moje, o Kraljeviću Marku ne pali! ... Zato čujte i počujte što ću vam reći, i što mi jutros kazâ vršnjak mi Dodoja, koji znade gatati i u zvijezde.

Arapuša muklo šumjela, kao prateći tihi i promukli govor staroga djeda:

— Takova čovjeka kao što je Troskok, veli Dodoja, ne možemo ubiti olovom, već zlatnim zrnom što ga munja u zemlju zabije i na kom je biljeg. Ono može probiti golem hrast, pače i da prostrijeli vilu oblakinju i džina s jednim okom na trista koračaja. Još sam od njega čuo, a i meni je znano, da u kući Tode Korduna, glavara našega, imade takovo zrno i još se ljuta zmija oko njeg vije ... Neka vam ga dadu, pa ili oni ili neko od vas, kad budete premiještali među, neka ubiju Troskoka!

Malo pošute, a onda se javi Tode glavar:

— Istina, kod nas je tako zrno od davnine i mojoj Cvijeti visi na đerdanu. Ono daje sreću, blagoslov i berićet, pa se ne bi za živu glavu od njega rastali!

Tada Magleničani, kao iz jednoga grla, na Todu poviknu, no i Korduni poskoče: dva brata, njihova tri sina i ujak Cvijetin Dean Travica:

— Djevojka se, na neki način, i rodila s tim zrnom, pa joj ga uzeti bilo bi isto kao da joj srce izvadimo!

Sad se zakvače Vidoš i Aleksa Kordun, a Vidoš prvi:

— Ali, zrno se opet može naći, te nije, zanavjek, izgubljeno!

— Kako da nije? Može da se u pušci rastopi, a može i ne pogoditi cilja pa ga traži!

— Zlato se, moj Ale, ne topi, a mora pogoditi kao strijela nebeska.

— Pa, kako ćeš ga vaditi iz onoga poganog tijela: izgubit će blagoslov i moć!

Onda mu je priskočio i brat Tode:

— A može biti, kad ugledamo Đuku, da nam se ruke tresu i zato ne pogađamo!

Onda se javi djed Gavran i srdito lupi batinom u zemlju, kao što činjaše vazda, kad ga odmah ne bi poslušali:

— Ne izmiči Tode, pa ne sramoti i sebe i nas. Poštenije bi bilo da si odmah rekao: Ne dam!

Magleničani zamumljaju poput divljeg potoka kad se oblak prolomi, srdito uzdahnu, pa stadoše jedan drugome dodavati plosku rakije, kao ne znajući što bi drugo. Za starcem dotrčao i golem pas ovčar i mirno ležao kraj njega, no sad se i on pridigao, nakostrušio, te stao lajati prema Todi Kordunu.

Svi redom nagnu čuturom pa i djed Gavran, a onda je progovorio nekako svečano i tužno, poput čovjeka, što će domalo umrijeti.

Digitized by Google

— Slušaj Tode i odgovori pošteno! ... Eto, svake godine s Plandišta bježimo kao zečevi ispred pâsa, a sve radi Đuke Troskoka ... Nije nam toliko do paše, već do obraza: čitava krajina gleda u nas i čudom se čudi, pa kò će, od sramote, na zborove k manastiru? ... Kad bi ga samo ranili, ne bi bilo ovo ruglo na Maglenici! ... A što ti veliš? zapitao je.

No Tode postojano šuteći mrko gledaše u svoj dževerdan i milovao ga na krilu, te starac poče još umiljatije i ako ne bijaše tome vičan:

— Eto, Krneta je jutros izgubio sina Glišu, a ja unuka najdražeg pa, moj Tode, jesi li vidio suzu u mojim ili njegovim očima? ... I, radi obraza našega, ne bi niko žalio ni svoju glavu a ti, makar koliko vrijedno bilo, žališ jedno zrno! ... Još si starješina u selu, pa bi morao prvi za nas učiniti sve, što je moguće!

Starac se zadihao i treskajući glavom čekao, poput sviju drugih. A Tode Kordun smeo se i nakon dužeg ćutanja progovorio:

— Pa ... što se mene tiče ... Ali, na neki način, nije moje nego Cvijetino. A znadem što je njojzi taki amanet, kojeg će i u prćiju odnijeti i u svoj novi dom donijeti sreću! Ipak velim, ako ona ...

— Tako se govori, sine, a ostalo će biti moja briga! Ti reci samo dobru riječ, a eto mene sjutra glavom. Kad vidi starca ovih godina odakle se zamučio i kad čuje kako ću je moliti, ne će ni u tvoje Cvijete srce biti od kamena!

Govoreći tako, djed Gavran osmješkivao se, no odjednom zatrepta mu grlo i teško razumljivo nadoda:

— Zamolit ću je i na ime svoga unučeta, pokojnoga Jovice. Ona ga je poznavala jer mi kazivaše, da su zajedno na Plandištu bivali. No ako i to bude utaman ...

Nije dorekao, ali svi od roda njezina, znali su da će je tada prokleti ...

Svima odlane i svi se nekako razveseliše, pa golema ćutura s rakijom, pođe opet iz ruke u ruku ... Onda počeše govoriti o proljetnim radnjama na polju i u baštama, kao da zaboraviše, radi čega su se pod brijestima okupili. Pušili su i pili rakiju, kadikad zamukli a onda i opet živo progovorili, kao da se prenuše oda sna.

I tako do onda, kad je na malom tornjiću sive crkvice zakucalo staro, promuklo zvono: bit će kod Bijelih Stijena ugledali kaluđera, te se bliži sărana njihove djece.

Tada svi poustaju i stadoše klanjati se i krstiti, prama onoj strani, gdje ti momci okrvavljeni ležahu, u polutami, ukočeni i studeni.

A nad njima visoko nebo razvedrilo sasvim, pa sunce zasjalo i ogrijalo zemlju, i odsvukud se čuo miris proljeća.

III.

Iza opijela i ukopa, muškarci i žene, pođoše svojim kućama, a tako i Korduni. S njima i ujak Cvijetin Dean Travica i momak joj Dragoš, jer stanovali daleko, a vrijeme užine bez užine prošlo.

Cvijeta je znala da bi joj već davno javili kad bi ko njezin poginuo ili bio ranjen, te spokojno ali zamišljena, spremila objed. Bakru kiselog zelja i suhe krmetine trebalo samo podgrijati, a ispekla jedino uštipke

Digitized by Google

i na trpezu metnula kruh i vino. Dočekala ih na kućnom pragu i osmijehnula se, no i na usnicama njezinim veselijeg smiješka ne bilo.

Namjeste se oko stola i ukratko pripovjede, što se zbilo onoga jutra. No to i sama vidjela, a sazna jedino imena onih, koji su ranjeni i koji poginuše. A nakon objeda pozva Tode Cvijetu preda se i poče da joj govori:

— Čuj me, kćerce, i ne uzmi odviše k srcu!

— A što, ćaća? zapitala je i osmijehnula se, držeći kako, po staroj navadi, zbija šalu.

— Na zboru smo uglavili, da moramo pogubiti glavara Vučipolja, Troskoka... Bit će da ga znaš?

— Eh, pa ako možete, ubijte ga. Ne treba mene pitati!

— Šuti dok ja govorim!... Mile Dodoja rekao je djedu Gavranu, da se onaki momak ne može ubiti već zlatnim zrnom, kojeg je munja nebeska u zemlju zatjerala.

Djevojka problijedi, a u očima joj planula srdžba:

— Dakle ste odlučili s ovim mojim u pušku?

— Ne prekidaj, velim!... Trebat će da se od njega rastaneš, barem za neko vrijeme.

— Kako to: za neko vrijeme? upitala je i od čuda zinula.

— Jer, zrno bi se našlo u Đukinim prsima ili u njegovoj glavi! odgovorio je nesigurno Tode.

Svi opaze kako je Cvijeta zadrhtala i plamenu crven na njezinu licu:

— Što?... Ili ga mislite ubiti kao svinju? A ostali Vučipoljci?... To je nemoguće pa da i jest, zrno izvađeno iz mrtva čovjeka, ne bih nikad više metnula u svoj đerdan!

— Ne brbljaj kao švraka!... Kako bilo da bilo, moraš ga dati!

— A zašto moram? Ja sam jedina ženska u našem plemenu i moje je do smrti! poviknula je žalosno, držeći svoje zrno u šaci, kao da joj ga već sada otimlju.

Kad je otac spazio u njezinim očima i suze, dade mu se na žao. Zato i progovori mekše:

— Nisam obećao zrno bez tvoje volje. Ali, sjutra će djed Gavran doći glavom k tebi. Zamolit će te u ime svoje i svoga unuka što je jutros poginuo, te ako ni tada ne daš ... on će te prokleti!

— Što možeš reći starcu? zapitao je i Dragoš svoju curu.

Cvijeta se u njega oštro zagleda, kao da se čudi. Videći ga onako bjeloputna kao djevojku, s kitom smilja i kovilja za kapom i na svakoj strani prsiju stručak ljubice, nešto u njoj zakipi:

— A jesi li, tako nakićen, išao u boj?

Ile ne odgovori, jer je, smijući se, opet rekla:

— I tako narešen bježao si ispred Đukinoga topuza?

— Bježali smo svi, ali tvoj momak najbrže! zavikne sa dna stola ujak Travica i srdačno se nasmije.

No Tode Kordun, videći kako se mlađahni Ile zasramio, razljuti se i namrgodi:

— Ostavite ludi govor, a ti mi Cvijeta pravo kaži, zašto ne daš amajliju ni kad te u ime čitavog sela zamole?

Digitized by Google

— Pa već sam rekla! Zrno je moje, a onda, onda... grjehota je ubiti onakog junaka.

Svi se začude njezinim riječima no šutjeli su, a Ile Dragoš problijedi i usne mu, od mržnje, zatreperiše.

— Kad tako misliš, kao nîko drugi, puštamo ti na volju. No, kako ćeš se opravdati djedu? zapitao je ujak Travica.

Cvijeta se duboko zămisli pa zatim, osmješkujući se, prozbori:

— Djede slatki, reći ću, kad je tako, dala bih i tri zrna da ih imam. No, jučer sam, na Arapuši, prteninu svoju prakljačkom mlatila: stara se uzica prekinula i zrno mi palo u vodu... Tako ću mu reći, pa neka traže!

Začude se, no tada je upita stariji brat Simo:

— No ako posumnja?

— Ne će posumnjati! Evo vidiš, reći ću, da amajlije nema u đerdanu! Onda ću malo i zaplakati, pa —

— Nuti nje! A kako ćeš plakati za ništa?

— Zaplakat ću od straha, da me ne uhvati u laži!... Ne zna se kad može banuti, pak ću odmah sakriti zrno u svoj kovčežić!

Njezinim riječima obraduju se i nasmiju, jer im bilo drago u srcu, što će amajlija u njihovu domu ostati, pa malo što ne zagrliše pametnicu svoju. Jedino Ile namrštio se kao noć i, kad se Cvijeta bez zrna u đerdanu vratila, lice mu se iskrivilo kao od nezrelih oskoruša.

Tada počeše piti još obilatije: slano ih jelo pôžeđa, te im Cvijeta donosila pune bukare i kozji sir, da se žerbastim vinom bolje slade i bijahu zadovoljni. Pio je i Dragoš, no ushodao se po svoj kući, a lice mu više zelenkasto nego blijedo.

... I noć je nastala kad se rastanu i polijegaju. Korduni odmah zaspaše, a i Cvijeta bila umorna. No ipak htjede pogledati svoje zrno i pod uzglavlje ga metnuti, da, po navici, slađe zaspe. Otvorila je kovčežić i svega premetnula, no zrna u njemu ne bilo. Nekoliko puta drhćućim rukama istresala sve komad po komad svoje lijepo složene odorice, a za tim i na podu tražila:

— Zrno moje drago!... Zrno moje zlatno! tiho, da ne probudi ukućane, vapila, a onda, uistinu, ljuto zăplakala.

Tek iza ponoći legne, no i sunce je granulo, a ona još svoje umorne oči nije zažela, prebirući osakaćeni đerdan.

— A da nije Dragoš? pomisli, te i srdžba i žalost zakipe u njezinu srcu, što je nemirno bîlo.

IV.

Tako prođoše dva duga, teška dana i oči Cvijetine nisu presušivale. U duši joj ne bilo prijašnje radosti, i ako proljeće oko nje bujalo i sunčane zrake titrale. I domaćim reče, da je zlatnoga zrna nestalo, pa i to, što je pomislila o svome momčetu Ili.

Otac njezin i braća joj, pa stric i stričević, ljuto se namrgode, no ipak govorahu jedan za drugim:

— Nije moguće da bi rukovanoj djevojci ukrao nakit iz đerdana!..

— Curi se dariva a ne uzimlje!... — Traži još u kovčežiću: može biti da je negdje zapelo!

Digitized by Google

— Ta nije iglica vezilja! uzdahla je tužno djevojka. Nego sam vidjela kakav je bio u licu kad sam rekla, da je šteta ubiti onakog junaka... Zato mi i ôdnese zrno da Troskoka ubije!

— Pred svojim momkom nisi tako smjela ni reći, ako ti je drag! poviknuo je Aleksa, žešće neko ikad prije, sinovici.

— Da nije bio, ne bih primila od njega jabuku i prsten, ni da ste mi pod grlo metnuli nož! odgovori da se jedva čulo.

— Rekla si: Bio drag... a sada?

— I sada, striče, ako ne bude iz moga kovčežića ukrao zrno!

Time je u Kordunâ svršio razgovor, a Cvijeta pôđe da traži iznova, sve u nadi, kako joj njezin Ile ne bi učinio toliko na žao.

I ako bilo izvan kuće mnogo posla, svi nestrpljivo očekivali, hoće li k njima djed Gavran ili Dragoš. Uzalud su čekali, jer ni jedan ni drugi nije došao. A trećega dana, pred podne, Cvijeta ne mogaše dulje trpjeti. Sjeti se Deše Ercegovke, svoje kume na krstu, a stanovala uz kuću Ilinu. Zato pošalje mlađega brata Milu da je zovne.

Kuma je došla no istom pred zalaz sunčani, te ona i Cvijeta sjednu pod orah, koji tek počeo listati. S njega padale rese, mirisne i crne, sad jedna po jedna, a kad vjetrić dunuo i cijelo jato.

Djevojka stala sve natanko pripovijedati, a Deša Ercegovka čudila se, što Kordunima još ne dolazi Gavran pa ni Dragoš:

— Mislila sam, jabuko moja, da vam je kò došao reći! A kad nije, poslušaj... Kad je Ile otišao iz vaše kuće, ne svrati se u komšiluk, već ravno k djedu Gavranu. Ne znam što su govorili, već znam, da je Ile preksinoć, u ovo doba, pošao u Trnovi Klanac s puškom o ramenu, čekati Đuku, kad se bude vraćao iz planine.

Uistinu Orlići, još od starih zemana, imađahu na turskoj međi čardak, pa je Đuka tamo odlazio češće da pregleda baštinu, pa i zato, da Turke graničare topuzom poplaši. Tamo bi postajao nekoliko dana i kroz Trnovi Klanac vratio se u Vučipolje, a nikada se ne bavio poljem kao drugi.

Cvijeta, slušajući kumu svoju, tek što je ubrzano dihala jedva čekajući završetak, ali se ne usuđivaše ni da usta otvori.

— ... Čekao Ile dugo u Trnovom Klancu, pa mu i dodijalo — govorila tiho Deša — kad eto, posve iznenada, javi se Đuka. Tvoj momak odmah pušku s ramena, ali kad je vidio strahovitu crnu topuzinu s kremenjem i da njome Troskok vitla, puška mu u ruci klonula. A, zaboravila sam reći, bio s njime i Jovica Doljanin, pobratim njegov, ali ne bio srčaniji od Ile. To je on meni i pripovijedao!

Crne rese sa ogranaka sve gušće padale, jer je zašumio jači vjetar, a Cvijeta kao da je zamrzla, nepomična i blijeda slušala pričanje Dešino. Bilo joj u duši slično, kao kad joj, djetetu, prvinom kazivali o džinima i buzdovanu, te o zlatnome zrnu, što je iz neba trešnulo.

— ... Doljanin zamre, kaoti što nema više od sedamnaest godina, a Đuka otme Ili pušku. Tad on, bit će od straha da ga topuzinom ne utuče, pripovjedi Đuki baš sve: kako su u tebe pitali zrno da ga njime ubiju i kako ga ti nisi dala; i kako ga je ukrao iz kovčežića, pa kako je u pušci!... Onda je Đuka istresao cijev, pa kad je zrno ispalo, razgledao ga i nasmijao se. — Njime ću ja sapinjati ogrlicu! rekao je. Pozdravi mi svoju curu. To mora da je mila djevojka, kad me je po-

Digitized by Google

žalila ... Zato još reci, da ću joj vratit zrno, iz ruke u ruku, ako je ikad susretnem ... Onda su se razišli, i od tada Ile zabio se u kuću pa ne izlazi. No ja sam bila kod njega i njegovih domara.

Cvijeta, u početku, sve više blijedila, no kad je čula Đukin pozdrav i da će joj vratiti zrno, krv joj iz srca u obraz šiknula. Skoči na noge, uzdahne i brzo se oprosti s kumom, jedva čekajući da bude sama.

Nebo je povrh Košutnice gorjelo i djevojka se čudila, kako može gledati u onaj kolobar živog plamena. Tada je pomislila: — Sunce zapada i još je nejačko. A Đuka ga je raširenim očima gledao u sred ljeta i u podne, već onda kad bijaše malen dječak.

V.

Tople kišice i vedrina često se izmjenjivali te rašće na zemlji, od vlage i sve jačih zraka sunčanih, bujalo. A kad su kišice sasvim prestale i snažno prigrijalo, stade Cvijeta i u Trnovi Klanac zalaziti, da bi susrela Đuku. Stado Kordunovo ostavljala na brizi drugarica svojih, te bi se odšuljala travnatim pašnjakom do malena gaja uz klanac.

Oblačila najljepše ruho i kitila đerdanom, ali u njem sada zlatno zrno nije treptjelo. Još uvijek peklo je u srcu, pa izgarala od želje da iz bližega vidi Orlića i amajliju na ogrlici njegove košulje. Da bi joj vratio puce nije baš očekivala jer, možda, siloviti Đuka samo šalu provodi: sa svakim, a najrađe s onima iz Maglenice.

Odlazila tamo pred zalaz sunčani kao da će nabrati cvijeća, i zbilja, vraćajući se, donijela bi cio naramak. Doduše, bio to pravi klanac s mnogo trnja, no u njem bujilo i drugo rašće: javor, ljekovina, drenjine, jasen, rašeljka, pa i divlji jorgovan. A među tim drvetima i grmljem, ledine s travom kao svila i ljeti mnogo cvijeća svake veličine i šare.

Tamo je čekala glavara Vučipolja, sa željom da ga vidi i u strahu: ne mogla smisliti što bi mu rekla, ako sam ne progovori.

Nekog toplog predvečerja, kad je sve do nje žestoko mirisalo pelinom i bijelom pavitinom, javio se u Klancu Đuka. Cvijeta je, s naručjem cvijeća, baš htjela da se vrati, no, ugledavši Orlića, stane. Življe joj u mozak sunu pozdrav i poruka, da će joj na prvom susretu vratiti zrno, ali u besanim noćima slutila i drugo: on će s ogrlice amajliju otrgnuti, svojim je rukama prikopčati za đerdan, pa kad budu s licem u lice, zagrlit će je čvrsto i poljubiti.

No baš radi takovih misli, čim ga je u blizini spazila, hitro zađe u guštaru, a srce u njoj gruhalo. Ljepšega čovjeka još ne vidjela: visok i jedar, pa mu golemi topuz u ruci kao trstika. Na njemu bliješti srebro jer s turske međe dolazio, no sjajila i duga kosa, a pod gustim obrvama i crne oči. Nos mu podoban kljunu orlovskom, a brkovi ništa veći nego u mlada momčeta. Od snažnog koračanja zveckalo srebro pa i zamuklo, kad se Đuka nedaleko djevojke ustavio.

— Vidim kako se grmlje njiše te pomislih da je zâsjeda, a kad tamo, cura s naramkom cvijeća! ... Pa čija si nazdravlje?

Digitized by Google

I oštri glas njegov bijaše Cvijeti prijatan, a ipak zamre, te je preplašeno odgovorila:

— Ja sam Kordunova. Tode Korduna kći iz Maglenice.

— Eto, drago mi je što te vidim: požalila si me, pa ću i ja tebe.

— I vratit ćeš mi zrno? upitala je Cvijeta radosno, gledajući ga sada ravno u oči.

— Hoću! reče Đuka oholo i pogledajući nekamo u brda.

— Ili se ne sjećaš mene, kad smo zajedno na Plandištu bivali? glasom drhtavim od nemirna očekivanja, zapitala je.

— Ta kò bi se spominjao? ... Bilo je na Plandištu mnogo čobanica.

Tako reče nemilo, otkine zrno s ogrlice i pruži ga djevojci. Ništa od onoga što zamišljala nije se zbilo: niti joj je svojim rukama prikopčao amajliju za đerdan, niti je zagrlio i poljubio. Jedino reče:

— Uzmi! no tako oporo, kao da nametljivu prosjaku baca krišku hljeba.

I kao da bijaše malo, nadoda:

— Pozdravi mi tvoga Ilu i napomeni, da zlatna guja malo pomaže!

Djevojka se lecne kao šilom ubodena i od gnjeva oči joj se zaliju:

— A tvoja toljaga s kremenjem, dobra je?

— U junačkoj desnici i drveni buzdovan välja, a u plašljivoj ni dževerdan sa zlatnim tanetom ne vrijedi. Zbogom!

Tako reče osmiješkujući se i zveckajući srebrnim viticama, korači na stazu, pa ga nestane ... Klanac se i ljepše zakitio, jer su ognjeni traci zapada iskrili po šarenilu i ljetna večer opajala mirisom kao vino. Ptice, tražeći sklonište, zacvrkutaju, no djevojka niti što vidjela ni čula: baci iz naručaja cvijeće, te s očima na ledini, ćutila da se bliži mrak i studen.

Već se i zamračilo, kad se vraćala s plandišta sa zrnom u ruci, a ne vidjela ni staze ni prvih zvjezdica nad sobom.

— Zašto sam se, mišljaše, pred njim osramotila? ... Ipak ću se udati za Ilu, jer će se i meni i amajliji radovati, kad zakoračim na njegov prag!

U Cvijetinom mladom srcu kovitlahu ljubav i mržnja, pa dvojba i stid, kao što se u proljeću miješa pljusak i tūča, sa zlatnim zrakama sunca ispod natmurenog neba.

Zagreb, u aprilu 1930.

Digitized by Google

Dr JOSIP NAGY:

ZADNJI DANI DUBROVAČKE REPUBLIKE

Dubrovnik u republikanskom obliku starog režima sa svojom aristokratsko-oligarhijskom vladom dočekao je burne događaje, koji se stadoše redati velikom brzinom jedan za drugim kad je buknula francuska revolucija. Revolucionarni se pokreti javiše u priličnoj udaljenosti od Dubrovnika, ali se njihovi odrazi osjetiše i u blizini. Nestade Mletačke Republike, suparnice Dubrovnika na Jadranskom moru, Campoformijski mu mir godine 1797. dovede u susjedstvo Austriju, u gornjoj Italiji nasta Cizalpinska Republika, Genua se pretvori u Ligursku Republiku, i Rimu iskrsnu Rimska Republika i papa, svjetovni poglavica Crkvene Države, pade u zarobljeništvo. Prilike se oko Dubrovnika mijenjahu i on je o svemu tome vodio računa. Ali je svoju politiku vodio potpuno u duhu tradicionalnosti. Hoće da po svaku cijenu čuva neutralnost i da živi u miru sa svima, naročito sa svojim susjedima, bilo to ma tko.

Dok su se prilike u svijetu iz temelja mijenjale, u Dubrovniku je sve ostajalo pri starom. *Knez, Veliko vijeće, Vijeće umoljenih i Malo vijeće* držahu čvrsto, kao i dosad, čitavu vlast u svojim rukama i svojom neograničenom suverenošću upravljahu svim javnim i državnim poslovima. Glava Republike, *Knez,* bijaše još uvijek ono, što je bio od vajkada: predstavljaše državu ali ne imaše nikakve moći. Mijenja se svakog mjeseca i ne dostaje mu vremena, da odsjedne u svim odajama svog kneževskog dvora. Iz dvora izlazi, obavijen crvenim plaštem, kad mu drugi narede; izlazi u pratnji državnih dostojanstvenika i uz sviranje glazbe. Knez čuva gradske ključeve, i državni pečat, predsjeda sjednicama senata, prima u audijenciju poslanike stranih država.

Na osobito je svečan način dubrovački knez *Michael Philippus Lucae de Bona* primio 19. svibnja 1805. u privatnu audijenciju austrijskog generalnog konzula *Ivana Timoni.* U času, kad je Timoni ulazio u kneževski dvor, garda mu je pod oružjem iskazala vojne počasti. Generalni je konzul prošao kroz dvorane, u kojima bijahu na okupu državni dostojanstvenici, pa je došao i do kneževe sobe. Tu stajahu uz kneza članovi Maloga vijeća i državni tajnici. Svi nošahu crna odijela i imahu velike vlasulje na glavama. U koječemu se ovoga puta odstupilo od običnog ceremonijala, da bi tako audijencija bila što svečanija i da bi se pokazalo što više pažnje prema novom austrijskom generalnom konzulu. Zašto to, kad svečana primanja poslanika bijahu u Dubrovniku samo iznimni događaji i kad se redovito strani poslanici primahu na običan način, koji nije bio skopčan s velikom pompom?

Otkad je Austrija Campoformijskim mirom postala susjedom Dubrovniku, često se pronašahu glasovi, da traži načina, kako da se dočepa Dubrovnika. Čuli su se i glasovi s druge strane. I Francuzi kao da pomišljaju, da jednog dana zauzmu Dubrovnik i u njemu organiziraju demokratsku vladu. Zasad sve to nije bilo istina. Ni francuski

Digitized by Google

Direktorij, ni prvi konsul Bonaparte, ni car Francuza Napoleon I., a ni Austrija ne uvađahu Dubrovnik u svoja osvajanja ili povećanja svog područja. Kad su glasovi o tobožnjim austrijskim aspiracijama na Dubrovnik doprli do Napoleonovih ušiju, evo ga odmah da istakne, da austrijska vojska ne smije ući u Dubrovnik *sous aucun prétexte.* A kad je god. 1804. postavio sebi na glavu carsku krunu i kad mu je Dubrovnik na tome čestitao, Napoleon je zahvalio i u toj prigodi izrazio Republici svoju ljubav i poštovanje. A Austrija, baš da raspršì svaku sumnju u bilo kakve njezine namjere, imenova Timonija svojim predstavnikom kod Republike.

Dakle za Dubrovnik neko idilično stanje na svim stranama. Ali da ta idila ne bi bila prevelika, poslije god. 1798., godine Napoleonova bajoslovna pohoda u Egipat, pojedine francuske ekspedicije, koje idahu na Istok, našle bi se u »nuždi« da zavire u Dubrovnik, da dobiju novaca u *zajam* ili da ga izmuzu na kojekakve načine. Kad bi dobile ono što su htjele i ako ne uvijek onoliko i onako, koliko i kako su tražile, zahvalile bi mu toplim riječima dodavajući izraze svojih velikih simpatija prema Republici i njezinoj vladi.

Ali konačno ove rane bijahu malenkost prema smrtnim osudama, koje bijahu na raznim stranama izrečene i izvedene. Moglo se mirno živjeti i nije bilo razloga da se ne bi živjelo i veselo. Svaki miran život i svako veselje vladi je išlo u račun. Samo neka nitko ne razbija glave sebi i drugima razgovorima o političkim pitanjima. Novine se uopće nijesu smjele čitati. Na brodovima se uvijek imala visoko vijati zastava sv. Vlaha, a konsulima se u inozemstvu uvijek ponavljaše: »Prilike u Europi traže, da se o nama govori što moguće manje«.

Ako je Dubrovnik znao, da prilike ne bijahu za nj nepovoljne, mi ih možemo, na osnovi dokumenata, ocrtati kao još povoljnije.

Kako se stanje na Jadranu mijenjalo, tako stadoše iskrsavati razni planovi o stvaranju novih *prelaznih država* (états intermédiaires). Takav je jedan plan izradio ruski diplomat i državnik Poljak *Adam Czartoriski,* drug i savjetnik cara Aleksandra I. Njegova prelazna država obuhvatala bi Hercegovinu, Crnu Goru, Boku Kotorsku i jedan dio Dalmacije. Uredila bi se po uzoru Dubrovačke Republike i došla bi s njom u vrlo usku vezu. Po ovoj kombinaciji Dubrovnik nikako ne bi izgubio svoju samostalnost.

No ne bi je izgubio ni po jednoj francuskoj. Francuz *Talleyrand,* najizrazitiji predstavnik istančane diplomatske vještine, izrađuje za Napoleona plan o drugoj kombinaciji s prelaznom državom. Obrazovala bi se na sjevernom dijelu Jadrana, obuhvatila bi Veneciju i jedan dio hrvatskih zemalja. U Dubrovnik ne bi dirala.

Javlja se i njegov takmac u diplomatskoj vještini, ali takmac drugog reda, austrijski kancelar *Metternich* s nacrtom za stvaranje prelazne države i to od prilike onakove, kakovu zamišljahu Czartoriski i Talleyrand.

Od svega se toga nije ništa realiziralo. Ali se realiziralo nešto drugo, što su Dubrovčani gledali prijekim okom. Ugovor između Rusije i Turske od 21. ožujka 1800. obrazova *Republiku Jonskih Otoka* a obrazova je, kako spominje sam ugovor *á l'instar de la République de Raguse.* Prema Visokoj Porti imala je ova nova republika uživati

Digitized by Google

sve one povlastice, koje je uživao Dubrovnik, ali joj i plaćati danak onako, kako je to činio i Dubrovnik. Ove dvije republike bijahu i suviše usko vezane jedna uz drugu, pa kad je nestalo jedne, nestalo je i druge, samo na različite načine.

Njemačka, Italija, Egipat, Indija i Tursko carstvo uđoše u fantastičan Napoleonov plan o svjetskom gospodstvu. A s njim uđe i Dubrovnik. Ali, kao svugdje, tako i ovdje Napoleona pretekoše nove ideje i novi nazori, koji se širahu iz Francuske. Onako konservativno, kako je mislila vlada, nije mislio čitav narod. I u Dubrovniku bijahu ljudi skloni novim idejama, ljudi, koji čitahu francuske filozofe i publiciste. Bijaše i takvih, koje bijaše jače zaokupio duh vremena, kojima je široko gledanje na svijet bilo milije od uskog domaćeg. I u Dubrovniku bijaše raznih naziranja, ali nijesu prelazili državnih granica i nijesu išli za tim, da bi domaću vladu zamijenila bilo koja strana. Predstavnici stranih država, koji su izvješćivali svoje vlade o raspoloženju u Dubrovniku, vrlo su često i mnogo pretjerivali. Nije Dubrovnik izazvao svoj smrtan udarac nego mu je zadan na čudan način.

Malo prije nego što se znamenita godina 1805. približila svome kraju, u susjedstvu Dubrovnika zamijeni Požunskim mirom Austriju Francuska. Vlada čestita Talleyrandu i preporuči mu se. Ali na svoje pozdravno pismo ne dobi odgovora. Bilo je dovoljno razloga, da ga ne dobije, jer Dubrovnik bijaše već ušao u francuske političke kombinacije. Dolazak francuske vojske nije daleko. Da dođe još bliže, pomogao je jedan nesretan slučaj.

Austrija je imala, po Požunskom ugovoru, predati Francuskoj, uz ostale dalmatinske zemlje, i Boku Kotorsku. Ali austrijski general Ghisilieri, koji je imao izvršiti predaju Kotora, nije ga predao Francuskoj nego Rusiji. Napoleon nije htio da čuje ni o čemu drugome nego o tome, da mu Kotor preda Austrija i nitko drugi. Vodili su se dugi i teški pregovori ali bez uspjeha.

Napoleon i onako bijaše već bacio svoje poglede na Rusiju i na Istok. Da ne bi imao nikakvih smetnja u provađanju svojih namjera, potpisa 6. svibnja 1806. odluku, da francuska vojska okupira Dubrovnik. Bilo kako mu drago, ipak se radilo o uništenju jednog samostalnog života, pa je trebalo potražiti opravdanje. Isticalo se, da je Dubrovnik povrijedio neutralnost, ukazivalo se na zlonamjerno prisustvo ruskih i engleskih brodova u dubrovačkim vodama. Govorilo se, da će francuska vojska samo *proći* kroz Dubrovnik a ne će ostati. Bude li morala ostati, ostat će samo dotle, dok se ne riješi pitanje Kotora i dok se ne udalje ruske i engleske lađe.

Dvadeset i jedan dan poslije Napoleonove odluke njegov general Lauriston uđe sa svojim četama u grad. Kad se saznalo za približavanje francuske vojske, sastalo se Malo i Veliko vijeće na vijećanje. Dugo se vijećalo, ali se nikako nije moglo dovijećati. Spominje se, da je u toj kobnoj sjednici pao i prijedlog o napuštanju rodnog tla i emigraciji. Najdragocjenije stvari neka se ukrcaju na lađe i zaplovi u Egejsko more. Od sultana neka se izmoli kakav otok, na koji će Dubrovnik skloniti samoga sebe, svog sv. Vlaha i svoju slobodu.

Digitized by Google

Ovaj je motiv obradio Ivo Vojnović u jednom od najljepših mjesta prvog dijela svoje *Dubrovačke Trilogije*. Orsat Veliki na vrhuncu svog zanosa i očaja govori:

»Pa ako ova tisućgodišnja zemlja slobode valja da propane, a mi ho'mo!... braćo... djeco! Eno nam ladja našijeh u portu. Ukrcajmo se, ponesimo barjak i sv. Vlaha, pa odjedrimo — kako naši davni oci! — Oh! sretnoga plova!... Ho'mo! Ho'mo! Galebi i oblaci će nas pitat:... Ko ste? koga ištete?... a jedna će odgovorit: Dubrovnik plovi!... Dubrovnik opet ište pustu hrid, da skrije slobodu. Kažite nam je oblaci! Kažite nam je galebi!... Dovedite nas do blage grčke zemlje, do zemlje bogova!...«

Ovakovih je planova, kaže se, bilo i prije; poslije velikog potresa god. 1667. i god. 1678., kad se Dubrovnik sukobio s Kara Mustafom.

Lauriston uđe u grad. Malo ga vijeće primi u audijenciju. Tada je izjavio, da ima nalog, da zauzme sve utvrde, ali u dubrovačku samostalnost da ne će dirati. Ovo je svakako kud i kamo više od jednostavnog prolaza. Ali se vrlo brzo pošlo i dalje. Lauriston uze u svoje ruke čitavu vlast nad gradom i državom, a Dubrovačkoj se državi dozvolilo, da podržava veze samo s onim državama, koje bijahu prijateljski raspoložene prema Francuskoj. S Rusijom je svakako trebalo prekinuti diplomatske odnose i ruski konsul Fonton, iskreni prijatelj Dubrovnika, morao je preko noći otići. Francuska okupacija izazva protest Turske, Rusije i Engleske. Na to se odgovorilo, da će se sve povratiti u pređašnje stanje, čim Rusi ostave Boku Kotorsku, Jonske otoke i Dalmatinsku obalu.

Diplomatskim se akcijama pridružilo i oružje. Rusi i Crnogorci stadoše podsjedati grad i otvoriše vatru protiv njega odnosno protiv Francuza. Učiniše dakle ono, što nijesu učinili ni Turci. Kao što su Francuzi tražili, da Rusi ostave grad, tako su tražili to isto i Rusi. Došla je nova francuska vojska i donijela pomoć Lauristonu. I sam je Dubrovnik proslavio to svoje oslobođenje, i ako mu ga je donio osvajač.

»C'est cette heureuse population à laquelle nous sommes venus enlever brusquement la paix et la prosperité«, rekao je sam Lauriston i rekao je istinu, jer se dubrovački život lagano ali sigurno gasio. Ali je još i god. 1807. u Dubrovniku postojala nada, da će se uspostaviti državna sloboda, a u svijetu Dubrovnik bijaše još uvijek *otvoreno pitanje*. Sve je to prestalo u doba od prosinca 1807. do siječnja 1808. Nad Dubrovnikom se najprije prestala vijati zastava sv. Vlaha, onda je na starodrevnom Orlandu istaknuta zastava kraljevine Italije, a konačno 31. siječnja 1808. bi raspuštena vlada i senat.

Dubrovnik dođe pred veliki politički sud Bečkog Kongresa, da čuje svoju osudu. Član 94. finalnog akta ovog kongresa navodi zemlje, koje se davaju Austriji i lakonički se kaže da ova dobiva i *Les territoires ayant formé la cidevant République de Raguse*.

Vrlo šareno bijaše društvo, koje se u doba kongresa našlo na okupu u Beču. Bilo je okrunjenih glava s dvorjanicima, savjetnicima, ministrima, diplomatima i kancelarima. Bilo je molitelja svake vrsti. Jedan je molio komad zemlje, drugi nekoliko hiljada ljudi, treći poštivanje svojih stvarnih ili tobožnjih prava, Bilo je svirača, pjevača.

Digitized by Google

VLADIMIR BECIĆ: *BOSANSKI PEJSAŽ*

Digitized by Google

Digitized by Google

plesača a nije falio ni ženski elemenat, od glasovitih intrigantkinja pa sve do običnih demimontkinja. Ali je u Beču bilo i ljudi, koji su pokušali da na svoju ruku povedu akcije u korist svojih domovina.

Među tim zadnjima bio je i Dubrovčanin *Vito Marija Bettera*. Bio je lijep i duhovit čovjek, poznavao je glavne svjetske jezike. U mladim je godinama živio u Rusiji, najprije kao trgovac u Krimu, a onda kao časnik kraljevske garde. S ruskim brodovljem dođe pred Dubrovnik. Ali kad ruska akcija ne dade nikakva povoljna rezultata za njegov rodni grad, pođe u Beč i postade tajnikom kneza Nikole Esterhazy. Zamrzio je Napoleona, jer mu je dokinuo državu, ali je zamrzio i Metternicha koji je vodio glavnu riječ na Bečkom Kongresu. Doskora promijeni svoje raspoloženje prema Napoleonu i stade očekivati od njega, koga je okrstio *Robinsonom,* da će oživjeti Dubrovačku Republiku. Nađe izlike, da pođe u Italiju i stupi u dopisivanje s Napoleonom. A kad se Napoleon, poput meteora vratio u Francusku i započeo glasovitu periodu od svojih *sto dana,* Bettera stupi u redove njegove vojske.

Prilike krenuše doskora drugim smjerom pa je i Bettera bio primoran, da svojoj akciji dade drugi pravac. Nalazimo ga u Parizu, Londonu, i u Španiji, čitamo neke njegove brošure, između kojih jednu s naslovom *Observations sur l'usurpation de Raguse.* Konačno pade u ruke austrijskoj policiji i otčami u policajnom zatvoru šest godina. Policija ga preko volje, ali primorana Betterinom lukavošću, predade sudu. Sud ga riješi, ali ga policija ne pusti na slobodu, nego ga internira u neku tvrđavu, kamo je internirala sve one svoje *buntovnike,* koji su radili na štetu Metternichova sistema. U tvrđavi umre taj izraziti dubrovački republikanac god. 1841., dakle sedam godina prije nego što je Metternichov sistem doživio svoj poraz.

Kako se primicala godina 1848., tako je slabio i dubrovački republikanizam. Bilo je razloga, da u Dubrovniku nestane onog mrtvila, koje bijaše zavladalo njegovim sinovima poslije pada republike. Na Dubrovnik nije nitko pogledao s toliko oduševljenja, koliko pristaše zagrebačkog ilirskog pokreta. Medo Pucić je u svom članku *Di alcuni Ragusei, i quali furono bani di Croazia,* priopćenom u tršćanskom listu *La Favilla,* priznao, da ima malo ljudi, kojima bi Dubrovnik toliko dugovao, koliko Gaju. Poslije ilirskog pokreta dođoše i drugi da povuku svojim smjerom i Dubrovnik. Rodila se ideja, da će Dubrovnik steći barem neki dio svog negdašnjeg značenja, ako uspostavi što užu vezu s narodom. I tako je konačno zaplivao onom strujom, kojom se kretao narodni život. Radije *strujama* nego *strujom,* jer stranke i stranačke težnje ne nastajahu u Dubrovniku, već dođoše k njemu iz vana. Pošlo se sad jednim, a sad drugim smjerom, ali Dubrovčani ostadoše i dalje Dubrovčanima. Jači duhovi kao Miho Klaić jasno uvidješe, koji im imaju biti pravi ciljevi.

Digitized by Google

O S V R T I

UZ NAŠE SLIKE.

Donašamo reprodukcije slika Vl. Becića: *Bosanski pejsaž* i Jer. Miše-a: *Portrait slikara Račkoga.* Obje su slike izložene na Londonskoj izložbi, koju je priredilo Društvo prijatelja Jugoslavije u Velikoj Britaniji.

Izložba pristaša gosp. Gjurića u Ulrichovom Salonu.

Treba ponajprije utvrditi, da je vrlo dobro i vrlo potrebno, da se ljudi, koji jednako misle i kojim su jednake razine njihovog kvaliteta, udružuju i grupiraju. Pristaše i sumišljenici g. Gjurića to izvađaju i tome ne može nitko prigovoriti, već naprotiv valja to njihovo udruživanje kao pohvalno istaknuti. Osobito kad su im sve stvari bez iznimke na istoj razini i kad se nijedan od tih izloženih listova po svojem kvalitetu ne razlikuje. Ništa ne odudara, sve je homogeno, dapače i onaj Bugarin gost potpuno dobro pristaje u ovo društvo. Pokojni mladi Tomljenović sigurno je bio talenat, a da su granice toga talenta bile uske, iste onakove kakove su i drugih članova, pokazuju njegovi izložci.

Za sve te izloške znade se tačno, šta su, kakovi su, što znače i koliko vrijede, O njima voditi nekog posebnog računa, utvrdivati po ne znam koji puta sve negativne odlike, sve nesumjernosti, sve neukusnosti, kojima nemamo baš nikakve mogućnosti suprotstaviti bilo šta umjetnički vrijednog i pozitivnog, mislim da je nepotrebno.

Isticati njihovu tvrdoglavost, njihovu ambiciju i veliku volju ne znači još pozitivno suditi njihove nesumjerne realizacije. A da imadu te ambicije na pretek, o tom nema sumnje. Da su agilni i to je očito. Da imadu toliko talenta i pozitivnih umjetničkih vrijednota, koliko ambicije, trebalo bi im u istinu zapjevati panegirik a ovako valja sve to kao suvišno i potpuno nesumjerno i neumjetničko odbiti. Umjetnost grafike i ovo društvo dva su pojma, koji se nikako ne dodiruju.

Priredba Slavka Tomerlina. I ove je godine priredio pokazivanje svojih platna g. S. Tomerlin. On tvrdokorno ponavlja svoj kič u beskonačnost. Vjeruje, da je to što on radi, dobro i ispravno. On dapače drži, da je to slikarstvo. Ne vidi da i ona najlošija amaterska fotografija folklornih motiva ima veće značenje nego sva njegova platna. Ovakova je fotografija bar dokumentarna, a Tomerlinova platna ni te dokumentarnosti ne posjeduju. Tomerlin svojim nesumjernim slatkim načinom i nepoznavanjem slikarske meštrije (crtanje i slikanje) i sam folklorni motiv upropašćuje, tako da niti za dokumentiranje našeg folklora ne može cijeli Tomerlinov rad ni u najmanjem svojem dijelu doći u obzir. Tumačiti opet g. Tomerlinu, da je slika sklad linija, boja i forma, da je umjetnost izraz i da je conditio sine qua non znati svoju meštriju za svakoga slikara, znam po iskustvu da je bezuspješno. A tumačiti Tomerlinovoj publici sve te primitivne zasade na žalost u ovoj zemlji ne čini nitko i tako je slučaj Tomerlinov i moguć, a i shvatljiv.

Ljubo Babić.

LICENTIA POETICA.

Ispeci, pa onda reci!
(Narodna poslovica.)

Slavni naš boem g. Tin Ujević najavio je, odnosno konstatovao svoju književnu, pa čak i duhovnu smrt još g. 1923. u svom poznatom »Ispitu savjesti« (»Savremenik« 1923.). Sad je tu smrt ponovno konstatirao g. Ladislav Žimbrek, napisavši u 3. broju »Hrv. Revije« članak »Mrtvi pjesnik«. U tom je nekrologu sa prilično verva i bez obzira na onu, danas već otrcanu »de mortuis nil nisi bene«, tretiran »slučaj« »nesretnog« Tina Ujevića Iznesena su neka dobra opažanja, kritički je omjeren rad Ujevićev (premda sa premalo argumenata!), sve sa namjerom, da se tom »mrtvom pjesniku« odredi pravo mjesto na našem literarnom Mirogoju (da ne reknemo Parnasu!). I doista posmrtni ostaci »mrtvog pjesnika« premješteni su ovim okrutnim nekrologom »bez sentimentalnosti i sažaljenja iz polja I. klase tamo nekud u III. klasu, a možda i dalje...

Uostalom »requiescat in pace«, jer ne pišemo ovu bilješku zbog Tina Ujevića (koji ima još kad da se rehabilitira, pošto je bar fizički živ, a možda i zdrav!), nego zbog Edgara Allana Poea, kojim je radi paralele g. Žimbrek ukrasio svoj članak, uz nekoliko drugih slavnih boemskih imena.

»Edgar Allan Poe — kaže g. Ladislav Žimbrek — naden je jednog dana *mrtav*

Digitized by Google

na prašnoj amerikanskoj cesti, a kraj njega su *jurili bogati automobili milijonera*«. Slika svakako vrlo dirljiva, ali na našu veliku žalost moramo saopćiti g. Žimbreku, da se je tu »grdo porezal«, jer je Edgar Poe umro g. 1849., kad jedva da je u Americi bilo i željeznica. O automobilima svakako nije još nitko ni sanjao, pošto su oni došli u promet 40—50 godina kasnije. Zato nije nimalo vjerovatno, da bi E. A. Poe, iako je bio malo čudan svat, pola stoljeća ležao na »prašnoj amerikanskoj cesti«, da dočeka automobile g. Žimbreka. Kako je Poe umro 7. oktobra, dakle u jesen, pitanje je, da li je ta cesta bila prašna ili je to postala tek radi kontrasta »blatnoj panonskoj cesti« na kojoj će, razumije se, jednoga dana biti naden definitivno mrtvi Tin.

Nezgoda je samo u tom, što je već davno oborena dosta neukusna legenda, da su E. A. Poe-a našli mrtva na cesti, pošto je on umro u bolnici u Baltimoru.

Opasna je stvar, kad pero ambicioznog kritika dobije prevelika krila!

Pokojni A. G. Matoš pisao je mnogo i brzo, sipao je, kako znamo, koji put i suviše stranih imena, ali se njemu takve omaške nisu događale!

Slavko Kolar.

ARHEOLOŠKO OTKRIĆE U LICI.

Dne 4. travnja našli su seljaci prigodom miniranja na zemljištu M. Sekulića u Ribniku veću broncanu posudu punu srebrnog novca i srebrnog nakita. Posjedniku je uspjelo spasiti jedan dio za narodni muzej u Zagrebu, a sve ostalo razneseno je po čitavoj Lici, a nešto i u Dalmaciju i Sloveniju, ako ne i u Italiju. Veoma su interesantni srebrni predmeti, kopče, puceta, komadi jantara na fibulama, pojedini dijelovi srebrenih okova, prstenje i dijelovi manjih kipića napravljeni iz tankog srebrnog lima. Izradba kaže na kasno latinsko doba, a nekoji predmeti koji su rimskog izvora, pokazivali bi na isto razdoblje. — Novac velikim dijelom iz doba zadnjeg stoljeća rimske republike pokazuje nam samo neodređeno, kada bi moralo ovo blago biti zakopano. Najbliža bi bila pomisao, da je novac sakriven u doba velikog Ilirskog ustanka protiv rimskog gospodstva između g. 6.—9. po Is. — Ali novci kažu na doba prije Isusovog rođenja. — Svakako su svi otkriveni komadi već poznati u numizmatici, ali su veoma dobro sačuvani pa su jedna lijepa akvizicija Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu. *B.*

KONCERAT »ZAGREBAČKOG KVARTETA«.

U društvenom koncertu Hrv. Glazbenog Zavoda, izveo je »Zagrebački kvartet« dva noviteta J. Slavenskoga lirski kvartet op. 11. i J. Jongena dvije serenade za gudački kvartet op. 61. Još je izveden Mozartov lovački kvartet.

Kvartet Slavenskoga nosi naziv »lirski« zacijelo po drugom, polaganom stavku, koji je po sadržaju i izražaju jedan od najljepših stavaka Slavenskoga. Stanovita nedostatnost u melodijskoj provedbi ovog stavka, koja je u vezi sa upotrebljenim melodijskim materijalom, nadomještena je jedinstvenim temeljnim nastrojenjem, koje zbog iskrenosti i nenamještenosti mora da djeluje na svakoga. U ostalim stavcima uza svu sigurnost u vladanju sa sredstvima i svu iskrenost htijenja, zamisao nije svuda uspjelo realizovana u muzici. Uz jaka i uspjela mjesta nalazimo mjesta, gdje konstrukcija pokriva neposrednost invencije. Uza sve to, lirski kvartet je djelo zrelog muzičara, koji zna što hoće.

Serenade belgijanca J. Jongena, djela su kultiviranog i solidnog muzičara velike rutine, zaobljena u formi, ukusno rađena, iskorišćujući u stanovitim granicama mogućnosti kvartetskog ansambla. Ta muzika nije originalna, nije revolucionarna ni osobito značajna. Ali je izraz otmjenog umjetnika iz velikoga svijeta, koji je znao prisvojiti visoki opći nivo francuskih kompozitora drugoga roda.

Dr. Pavao Markovac.

OPERA.
Gostovanje Chrysty Solarya.

Chrysty Solary, stari je znanac zagrebačke publike, pa je i posljednjim svojim gostovanjem u »Traviatti« i u Massenetovoj »Manon Lescaut« prikazao sve odlike svoje istaknute glasovne kulture i vještu upotrebu svojih skučenih glasovnih mogućnosti. U naslovnoj ulozi »Traviatte« dozvala nam je Maja Strozzi-Pečić u pamet svoje velike umjetničke sposobnosti.

U »Manonu« je pjevala naslovnu ulogu prvi put Vilma Nožinić. Muzički lijepo izrađenoj ulozi nedostajala je jednako dotjerana glumačka i interpretativna strana.

Stravinski: »Žar Ptica«.

U »Žar ptici« plesala je ulogu začarane kraljevne prvi put Mia Čorak. Treba zabilježiti veliko tehničko znanje u

Digitized by Google

zajednici sa osobitom gracijom i lakoćom, koja ostavlja dojam improvizacije u najboljem smislu riječi. Zrelo, a opet djetinski nježno shvaćanje te uloge, prikazalo je Miu Čorak u dosada najboljoj njenoj kreaciji, u kojoj je znala vješto stopiti tehniku baleta sa tehnikom modernog karakternog plesa. Uočimo li, da je uz osobito komplikovanu ritmičku i melodijsku strukturu muzike Stravinskoga nastupila bez pokusa sa orkestrom i ansamblom, to je tim više očit osobiti muzikalitet mlade plasačice i naročita njena sigurnost. (Ta se sigurnost indirektno u pojačanoj mjeri ispoljila zbog toga, što je ansamble bio često izvan takta, a i inače nesiguran). Mia Čorak je dokazala, da je u svakom smislu zrela za najveće solo uloge.

U narednoj predstavi »Žar ptice« plesala je istu ulogu Irina Aleksandrovska. Zašto, nije nakon uspjeha Mie Čorak posve razumljivo, tim više, što gđa. Aleksandrovska nije dorasla toj ulozi.

Rimski Korsakov: »Snjeguročka«.

Nakon duljeg vremena izvedena je »Snjeguročka« sa djelomično novom podjelom uloga. Naslovnu je ulogu pjevala Vilma Nožinić, muzikalno i pjevački pomno, premda nešto indisponirana, pa se stoga jače zapažahu nedostaci njenog glasa u visni. U glumačkom pogledu bila je uloga slabo izrađena. Lelu je pjevala Marta Pospiši-Griff, koja se sve više oporavlja od teške glasovne indispozicije, pa je ovaj puta uspjela da prikaže u punoj mjeri svoj veliki i lijepi glas. Sama predstava pod K. Baranovića bila je bez pravog poleta.

Dr. Pavao Markovac.

HRVATSKA BANKA D. D.

Opća novčana i devizna politika inaugurirana prije šest godina po Narodnoj Banci u svrhu stabilizacije dinara imala je potpun uspjeh: tečaj dinara je stabilan već kroz više godina. Time je dana mogućnost realne kalkulacije i podloga za zdravo poduzimanje na polju trgovine i industrije. Iza toga, kako je nestalo mnogih nezdravih pojava ratnog i poratnog gospodarstva, nema dvojbe, da bi industrija i trgovina daleko bolje prosperirale, kad ne bi naše novčano tržište bilo siromašno kapitalom. Domaći se kapital teško i polagano stvara, a vanjski se je tek u zadnje vrijeme počeo življe zanimati za naše tržište. Uz obilje novca na međunarodnom tržištu možemo računati s time, da će se interes stranog kapitala za nas još pojačati. Tu pojavu možemo shvatiti kao povoljan predznak za dalnji razvoj našeg gospodarskog života, u koji će pojačanom ponudom kapitala ući više krvi.

Lavlji dio na poslu privlačenja stranog kapitala imadu, kao što je prirodno, naše banke. Nezdrave i slabo fundirane banke nisu mogle preživjeti deflacionu krizu. Tih nestaje a preostale se koncentriraju stvarajući jače skupine, koje traže i redovno nalaze oslona u međunarodnom kapitalu.

Karakterističan primjer razvoja je Hrvatska Banka. Osnovana godine 1911. kao zadruga, pretvara se doskora u dioničko društvo i proživljava sve peripetije ratnog i poratnog gospodarstva, bavi se robnim poslovanjem, osniva industrijska i trgovačka poduzeća, dok vođena zdravim instinktom prelazi postepeno klasičnom bankarskom poslovanju i time stvara glavni preduvjet za svoj zdravi razvoj. U skladu s razvojem svog poslovanja povisuje postepeno svoju dioničku glavnicu te nalazi oslona u međunarodnom kapitalu. Iza sloma Wiener Lombard & Eskompte-Bank te nakon četverogodišnje periode reorganizacije i racionalizacije uz pomoć jedne njemačke grupe nalazi jakog oslona u poznatoj Banca Commerciale Italiana u Milanu. Ta velebanka ranžira i po razgranjenosti svojih filijala i afilijacija i po visini vlastitih i povjerenih joj sredstava među najveće u Evropi te zauzimlje vrlo vidno mjesto u svjetskoj trgovini uopće. Njezina vlastita sredstva dosižu u dinarima svotu od 8 milijardi, dok ulošci dosižu svotu od 35 milijardi. Kolika je to organizacija, moći ćemo si stvoriti slabu predodžbu po tome, što se njezini svuda poznati Travellers' čekovi mogu unovčiti na cca. 1000 mjesta rasijanih po širokom svijetu.

Sasvim je naravski, da se je Hrvatska Banka došavši u interesnu sferu spomenute velebanke prilagodila i njezinim poslovnim principima te postaje izrazito trgovačkim zavodom, koji uz sigurnost — razumije se — pazi naročito na mobilnost kredita, te daje u svom poslovanju trgovačkoj mjenici najvidnije mjesto. Njezina se je mjenična lisnica za kratko vrijeme od godine dana iza sloma na Banca Comerciale Italiana prema poznatim nam podacima podeseterostručila. Veliku važnost polaže i na poslovanje u tekućem računu, dok hipotekarnih kredita u opće ne dava. Vanredno je živahno njezino poslovanje s manjim novčanim zavodima u provinciji i tako

Digitized by Google

radi indirektno i s manjim privrednicima a i sa seljaštvom, dok izravnu vezu — izgleda — traži samo sa većim prvorazrednim trgovačkim i industrijskim poduzećima, proširujući vidljivo krug svojih komitenata ne samo u Zagrebu već i diljem cijele države. Što banka ne podržava osim na Sušaku podružnica, imade se bez dvojbe pripisati okolnosti, što se ona nalazi tako rekuć na samom početku svog razvoja. Sigurno je, da će banka pristupiti postepenom izgrađivanju podružničke mreže tako, kako bude iziskivao razvoj njezinog posla u ostalim našim trgovačkim centrima, te da će u pojedinim mjestima otvoriti svoje podružnice, čim prikupi — kao na Sušaku — stanoviti broj jačih komitenata. Po svemu izgleda, da će banka u prvom redu nastojati, da oko sebe prikupi tvrtke, koje podržavaju stalne veze s Italijom.

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE: DRAMA.

Gostovanja u drami.

Sistem, koji je danas sasvim preoteo maha u našem kazališnom životu, živo potsjeća na prilike, koje su vladale na svim pozornicama Evrope na početku XIX. stoljeća. U to naime doba nije gotovo nigdje bilo ni na jednom kazalištu stalnoga ensemble-a. Spomena vrijednu iznimku čini mali thüringiški grad, sijelo rezidencije, Meiningen. Životarilo se pomoću gostovanja. Razne glumačke zvijezde kružile su Evropom i zadržavale bi se kraće ili dulje vrijeme u pojedinim gradovima. Gostovanja su bila ili gostovanja pojedinaca ili pojedinih glumačkih trupa na čelu sa kakvim znamenitim glumcem.

Mi doduše imademo naš stalni i u umjetničkom pogledu dotjerani glumački ensemble, ali on vrlo rijetko dolazi do riječi u posljednje vrijeme. U ranijim sezonama bila su gostovanja u drami prava rijetkost. A kada su i bila, ona su bila na izmaku kazališne sezone, a ne kao sada u vrijeme, kad je ona u punom jeku. I dok je moguće tih gostovanja prije bilo premalo, danas je sigurno da ih ima i previše.

U kronološkom nizu gostovanja prošloga mjeseca treba na prvom mjestu spomenuti nastup uvažene članice beogradske drame gđe. Žanke Stokić u Nušićevoj komediji »Gospođa ministarka« i u Pecijinoj šali »3 : 1«. Gđa. Stokić odlikuje se dobrom, naravnom glumom, ali u umjetničkom pogledu zaostaje za igrom naše gđe. Dimitrijević.

Kroz tri večeri uzastopce gostovao je u Kazalištu u Frankopanskoj ulici Jiddisch-teater iz Wilne, koji je sada kao svoje stalno sjedište odabrao Wien. Pod vodstvom svoga direktora i glavnog protagoniste Alekse Steina upoznala nas je »Wilnaer Truppe« sa tri karakteristična djela iz židovske dramske literature. Prvu večer izveo je taj židovski teater mističnu tragediju »Tag und Nacht« od Anskoga. Radnju je autor uzeo iz neke stare legende. Drugu večer upoznali smo tragikomediju »Schwer zu sein ein Jud« od Šaloma Alechema, sliku iz građanskih krugova židovskog naroda. Treća večer je bila posvećena židovskom seljačkom životu. Davala se idila »Grüne Felder« od Hirschbeina.

Članovi Jiddisch-teatra glume na jiddisch jeziku i uživaju glas najboljeg židovskog kazališta iza moskovske »Habime«. Oni nemaju svoj posebni stil. Njihova je gluma pod jakim uplivom ruske glumačke škole. »Wilnaer Truppe« predstavlja dobar teater.

Od svih glumačkih trupa, koje su gostovale ove sezone na našem kazalištu, zauzima posebno mjesto gostovanje »The English Players«. Njihova gluma bio je umjetnički događaj prvoga reda, događaj, koji se može jedino usporediti sa onim, koji su u nas proizveli članovi Moskovskog Hudožestvenog Teatra prigodom svojeg prvog gostovanja u Zagrebu. »The English Players« nadmašili su svojom prirodnom, realističkom igrom i same Hudožestvenike. Svi članovi »The English Players« izvanredni su glumci. Oni tvore jedan izjednačen i harmoničan glumački ensemble. Karakteristika njihove glume je gotovo savršena jednostavnost. Gledajući njihovu igru čovjek gubi osjećaj da sjedi u kazalištu. Sve dobre strane njihovog glumačkog umijeća došle su do naročitog izražaja u ratnoj drami »Journey's End« od R. C. Sherriffa. Izlišno je opisivati tu predstavu. To najgenijalnije djelo poslijeratne evropske književnosti našlo je kongenijalne interprete u »The English Players«-ima. Gluma engleskih glumaca bila je tako naravna i istinita, da je i onaj, koji ne razumije ni jedne jedine engleske riječi, shvatio i razumio tu krvavu tragediju, koju je proživjelo čovječanstvo u svjetskom ratu.

Na istoj visini stajala je i izvedba Gordonove drame iz života u tropskim krajevima »White Largo«. Kao oprosnu predstavu ponovili su »The English Players« Sherriffovu dramu »Journey's End«.

Dr. Miro Majer.

Digitized by Google

REMARQUE SREDNJOŠKOLACA.

Friedrich Torberg, Der Schüler Gerber hat absolviert; Berlin—Leipzig—Wien 1930.

Radi se o knjizi početnika, ali o knjizi, u kojoj ključa vreli život mlade duše, koja je imala mnogo toga da kaže. Ova je knjiga kulturni dokumenat i bilo bi prema njoj nepravedno, ocijeniti je isključivo sa estetskog stajališta. U njoj mladi čovjek, do jučer u literaturi sasvim nepoznat, hoće da nam kaže šta je njemu škola dala ili bolje reći: šta mu je oduzela. Kao što Remarque iznosi jade i muke običnog, nepoznatog vojnika, tako Torberg iznosi patnje nepoznatog srednješkolca: bez remarkovske rezignacije, bez njegova mira. Sve je ovdje još u vrenju, u revoltu, sve je tako svježe, sve je to još nepreboljena rana. Kao što Remarqueovi vojnici ginu od zagušljivih plinova, granate trgaju udove, kao što im šrapneli i Torbergovi mladi ljudi guše od zadaha smrdljivih bombi, i ako je zrak u školskoj sobi sa higijenskog gledišta možda besprikoran, duše im se trgaju i krvare od otrovnih strelica, koje na njih, bespomoćne i zaprepaštene, odapinju stručno obrazovani glupani i sadisti, što sjede za katedrom hladni i mrzovoljni, nemajući u sebi ni atoma ljubavi i radosti.

Nakon lektire ove knjige čovjek se osjeća, kao da mu je mora sjela na prsa: je li sve to zaista moguće? Je li moguće, da danas još može da sjedi za katedrom profesor Kupfer? Zaista, to je nemoguće! Pa ipak! Pred prvim poglavljem Torbergove knjige stoji jedna kratka bilješka: »U jednom jedinom tjednu ove zime, od 27. siječnja do 3. veljače 1929., saznao je pisac preko novinskih vijesti za deset đačkih samoubijstava«. Dakle tragedija učenika Gerbera nije produkt bolesnog i usijanog mozga. To nije stvar, koja bi se ticala isključivo estetike. To je žalosna realnost. Strašno je, kada mladi ljudi osjećaju u školi neprijatelja, u profesorima sadiste i inkvizitore, ali je još strašnije, da imade slučajeva, u kojima su takova osjećanja razumljiva i opravdana. Ti su slučajevi na sreću rijetki, ali ih ima. A ne bi ih smjelo biti. Moralo bi biti sasvim isključeno, da za katedrom sjedi jedan profesor Kupfer: uvažen stručnjak, koji je izdao nekoliko matematičkih udžbenika i zbirka primjera iz deskriptivne geometrije u četiri dijela (što za njega znači: dakle dva puta toliko, koliko ih ima Faust), a koji je duševno nerazvijen kao četrnaestgodišnji dječak i prazniji od magdeburških polukugli i koji se u svom nastupnom govoru, u osmom razredu, razmeće svojom nepogrešivošću, koji se već počinje smatrati nekim božanstvom vis à vis ovih bijednika, što sjede pred njim u klupama. Ali najednom ga pogodi pogled učenika Gerbera (koji piše u svom razredu najbolje zadaće iz materinskog jezika, ali je u matematici i deskriptivnoj geometriji slab junak), taj pogled, dubok i ozbiljan, ruši Kupfera iz njegovih uzvišenih sfera, on se pred njim osjeća manji od makova zrna, tu ne pomažu nikakovi integrali i nikakove projekcije, taj mu pogled prodire kroz kosti, on u njemu čita prezir. Učenik Kurt Gerber postaje tim danom i na taj način Kupferov smrtni dušmanin, kojega on mora da ponizi i uništi, da ga prisili da najprije klekne na koljena, a onda da ga dotuče, da bi ponovno zasjao u svom sjaju svoje katedarske uzvišenosti. I sada nastaje jedna tjeskobna, mučna borba, kojoj je izlazak lako predvidjeti, jer sa Kupferom nema šale, a on se svim marom i svim iskustvom, svim svojim profinjenim sadizmom bacio na svoju žrtvu, da je uništi. Slijedi na tri stotine stranica inkvizitorsko mrcvarenje mlade, izranjene duše, jedan poraz dolazi za drugim, jedna pakost za drugom, a Gerber ne može da se brani, otac mu boluje na srcu, i svaka veća afera sinovljeva stajala bi ga možda života. Na sve to nadolazi i nesrećna ljubav. Tek tu i tamo po koji svijetli trenutak. Imade nastavnika, koji stoje uz Gerbera, smatraju ga najdubljim talentom osmoga razreda, što je već odavno duševno prerastao srednju školu. I prema njima, vođama i prijateljima, on osjeća duboku privrženost i poštovanje. Ali protivnici su jači, Kupfer je našao saveznike. Gerber se jedva jedvice dovukao do mature. Na maturi nije imao sreće, nije riješio ni jednog matematičkog primjera, a i latinski nije odgovorio, kao što je mislio. Uspjeh je dvojben, upravo se očekuje odluka komisije. Neuspjeh značio bi sigurnu očevu smrt. I učenik Kurt Gerber, o čijoj zrelosti ima da odlučuje Kupfer, u strahu i očajanju, ne mogavši izdržati tjeskobne neizvjesnosti, prije proglašenja rezultata baca se iz trećega kata na pločnik i ostaje na mjestu mrtav. I dok nesretni mladić leži smrskane lubanje na pločniku proglašuje se rezultat: »Der Schüler Gerber hat absolviert.«

Torbergovo djelo imade i slabih, sasvim početničkih stranica. Tretiraju se i problemi, koji premašuju životno isku-

Digitized by Google

stvo piščevo. Ali imade i stranica snažnih, potresnih.

Ova je knjiga, i sa posve estetskog stajališta, veliki uspjeh za mladoga autora. Ona je još i više: ona je spomenik neznanom gimnazijalcu, nepriznatom patniku. Ona je i ozbiljan memento svima onima, koji treba da vode i uzgajaju. Svaki bi nastavnik trebao da pročita tu toplu, bolnu knjigu. Iz nje će sigurno više naučiti nego iz tuceta pedagogijskih udžbenika.

Dr. Julije Makanec.

Osiguravajuća zadruga »Croatia«. U subotu dne 5. o. mj. u 4 sata poslije podne održana je u Zagrebu, u sjedničkoj dvorani zadružne palače, 44. redovna glavna godišnja skupština ovoga domaćeg osiguravajućeg zavoda, kojoj je predsjedao zadružni predsjednik gosp. Dr. Nikolić barun Vladimir, a prisustvovao lijep broj zadružnih članova. Iz izvještaja ravnateljstva proizlazi, da je »Croatia« i poslovnu godinu 1929. zaključila s vrlo povoljnim rezultatima. Glavna je skupština primila izvještaj ravnateljstva, kao i predloženi račun razmjere te gubitka i dobitka s odobrenjem na znanje te podijelila odrješnicu ravnateljstvu i nadzornom odboru. Istodobno je na glavnoj skupštini prihvaćena predložena razdioba poslovnog suviška za god. 1929. od Din 506.087.86 te je zaključeno, da se nakon dotacija pričuva, koje sada zajedno sa temeljnom glavnicom, kao osiguratelinom zakladom, iznašaju ukupno Din 64,605.143.01 (god. 1928. Din 54,030.892.20) isplati počevši od 8. travnja o. g. na kupon br. 12 zadružnih temeljnica Din 10.—, kao i prošaste godine.

Nakon toga je glavna skupština primila nekoje predložene promjene zadružnih pravila te je proveden izbor u ravnateljstvo i nadzorni odbor. Ponovno su izabrani kao članovi ravnateljstva gg. Arh. Janko Holjac, kr. sveučilišni profesor, Fran pl. Kukuljević-Sakcinski, veliki župan u m. i Mihovil Nikolić, generalni ravnatelj osiguravajuće zadruge »Croatiae«, dok je kao novi član izabran g. Dr. Branko Pliverić, generalni ravnatelj Prve hrvatske štedionice u Zagrebu. U nadzorni pak odbor ponovno je izabran g. Rudolf Erber, generalni ravnatelj Gradske Štedionice u Zagrebu, a kao novi član g. Dr. Ivo Spevec, odvjetnik u Zagrebu.

UPTON SINCLAIR: HODOČAŠĆE LJUBAVI.

(Izdanje »Zabavne biblioteke«, Zagreb.)

Upton Sinclair nije nepoznat našoj čitalačkoj publici, barem ne onoj koja od literature traži više nego običnu zabavu. Još davno prije rata prevedena je njegova »Močvara«, djelo u kom su sabrane sve karakterne crte njegovog literarnog stvaranja i koje ga je preko noći učinilo svjetski poznatim. Poslije toga slijedile su i neke druge njegove stvari, tako da danas imamo preveden na našem jeziku lijep broj njegovih djela, poglavito iz ranijeg perioda njegovog stvaranja (Industrijski velikan, Car ugalj, 100%, Mjenjači, Tešarom me zovu, Metropola). — Ali to je još uvijek premalo prema onom, što je Sinclair napisao u svojih 35 godina literarnog rada (počeo je pisati sa petnaestom godinom). Njegova je produktivnost fenomenalna, tako da se u tom može s njim takmičiti jedino Zola.

Literarni profil Uptona Sinclaira nosi sve crte savremenog socijalnog zbivanja. Njegova djela su zrcalo naše epohe i sintetični izraz njezinih nastojanja ka višim i savršenijim oblicima života. On se ne zadržava na prividnoj idiličnosti njegove spoljašnosti, nego anatomskim rezom svoga pera zadire u srž života i tamo razotkriva neumoljive zakone, koji njime vladaju. Prigovaraju mu da je tendenciozan, kao da ima umjetnosti koja u skrajnjoj liniji nije tendenciozna. Sve što je od čovjeka i što je namijenjeno čovjeku, ima svoju tendenciju samo s tom razlikom, da je tendencija jednih u korist napretka, dok je tendencija drugih (tobožnjih larpurlartista!) na korist reakcije. Prigovaraju mu opet žurnalizam u formi izražavanja, kao da je u literaturi važna ova ili ona forma i kao da konačno »žurnalizam« sve više ne prevladava u modernoj literaturi. Psihologija suvremenog čovjeka i potreba literature da se tako rekavši »demokratizira«, t. j. da postane pristupačna najširim slojevima naroda, jer samo kao takva može da korisno vrši svoju socijalnu funkciju, neminovno unosi u literaturu elemente žurnalizma. I u koliko se »žurnalizam« bude podigao na jedan viši nivo, a literatura pokazivala više smisla za aktuelne potrebe života, u toliko će i razlika između jednog i drugog oblika stvaranja postajati više kvantitativna nego kvalitativna. A tendencija našeg doba daje naslućivati, da nismo tako daleko od tog stapanja.

Digitized by Google

Upton Sinclair je pjesnik socijalno slabijih — »veliki branitelj čovječanstva«, kako ga naziva Henri Barbusse. On svoje simpatije i ne sakriva, pa ga zato i proglašuju tendencioznim, kao da se može biti indiferentan u sukobu sile i prava. Njemu imamo da zahvalimo što smo upoznali i drugu stranu medalje američkog društvenog života, koja nije tako idilična kao što to vole prikazivati oni koji su zapanjeni njezinom materijalnom civilizacijom ili koji stoje u direktnoj službi američkih trustova. »Zavirio je u najdonji ponor pakla, i što je ondje vidio, povrijedilo mu je dušu. Kako bi se mogao radovati izvrsnim jelima i krasnim vinima, svjetlucavoj svili i sjajnom nakitu, kad mu je u ušima jecao jauk onih hiljada, koje je ostavio u ponoru? Zar da ih i on gazi, kako toliki čine, zar da i on od njihovih pobijenih nada načini ljestve i da se na njihovim prečagama popne do slave i do bogatstva? Ne, to on ne može, on ne!« (»Hodočašće ljubavi«). I zato je Sinclair odlučio da se »žrtvuje za budućnost i za ono što bi ljudi imali biti.«

»Hodočašće ljubavi«, roman dvoje ljudi, koji je izašao nakladom »Zabavne biblioteke« ne spada u obični genre njegovih djela. On stoji donekle postrance od one linije na kojoj se kretao njegov ostali literarni rad. To je neosporno njegovo najsubjektivnije djelo u kome on prikazuje svoj vlastiti idejni uspon od Isusa, preko Hamleta i Sheleya, do modernog historijsko-materijalističkog gledanja na svijet. Dok su u ostalim njegovim djelima dominantni materijalni elementi života čista mehanika života uvjetovana svojom ekonomskom podlogom, dotle se u »Hodočašću ljubavi« podvlači njegova duhovna strana. U licu pjesnika Thyrsisa on daje sebe i svoj vlastiti križni put čovjeka i umjetnika. Htio je da svijetu putem svojih knjiga objavljuje istinu, ali je nakon gorkih iskustava morao da uvidi kako se svijet ne rukovodi dobronamjernim željama pjesnika i umjetnika, nego krutim i neumoljivim zakonima svoga ekonomskog ustrojstva. »Svijet je poslovan, a ne umjetnički, a on je, siromaški luđak htio biti umjetnik.«

Nakon što je konstatirao da je današnja »literatura nešto hladno, nešto, što stoji postrance, udobno i konvencionalno« on dolazi do zaključka da je potrebno izvesti nešto konkretno i da treba doći u dodir sa svakidašnjim svijetom: »Biti umjetnik, znači godine, decenije teškog rada, marljivog studija. Tko može sići u socijalni pakao i sačuvati dovoljno snage da ispuni svoju zadaću? Stoga mu se činilo da je on nosilac nekog evanđelja, da mora svijetu objaviti nešto, što ovaj inače ne bi nikad doznao. Na sebi samom, na ljubljenim ljudima je doživio što znači oskudica i siromaštvo, studen, glad, osamljenost, bolest i očaj. Upoznao je uzrok pokvarenosti modernog društva — samoubijstava, ludila, pijanstva, poroka, fizičkog i moralnog trulenja. Stoga se on mora baciti u borbu, mora isporučiti poruku, mora istinu utuviti u ljudske mozgove...«

Tim je riječima Sinclair sam najbolje okarakterizirao svoj literarni rad i označio svoje dužnosti kao čovjeka-umjetnika. I on je ostao konzekventno na toj liniji, na koju je došao nakon mnogih i gorkih razočaranja, nakon što je uvidio da društvo ne treba ideja, a najmanje nekih za preporađanje, nego samo traži da ga se ostavi na miru.

Upton Sinclair je najčitaniji od svih svjetskih autora. On se prevodi na sve kulturne jezike i svi pokušaji omalovažavanja i zatajenja ostali su bez uspjeha. Dokaz da je njegovo pero zahvatilo u srž života i da su njegova djela postala kulturna potreba. Stoga je pohvalno od »Zabavne biblioteke« da nam je pružila u prevodu jedno njegovo djelo, pa makar i ne jedno od najkarakterističnijih. Nadati se da ne će ostati samo pri tom.

M. Durman.

ANATOLIJ MARIENHOF: »ROMAN BEZ LAŽI«.

(Biblioteka »1000 najljepših novela«, svezak 17).

Ni sa sedamnaestim brojem nije biblioteka »1000 najljepših novela« oporekla svoje ime. Ovaj puta je njezin urednik g. Ljubo Wiesner odustao od svoga dosadašnjeg običaja, ispunivši čitav broj malim romanom mjesto sa nekoliko kraćih novela, ali to u ovoj zgodi nije bilo od štete. Marienhofov »Roman bez lažI« zaslužuje da uđe u zbirku najljepših literarnih proizvoda, on se i prema svojoj osebujnoj koncepciji i prema svom originalnom sadržaju odvija od drugih djela svoje vrste. Djelo je u samoj Rusiji postiglo senzaciju, pa će to više i kod nas, koji živimo u sasvim drugim prilikama i sa posve drugim shvaćanjem literature i društvenog života.

Pred našim se očima odvija život, čiju psihologiju mi doduše ne razumijemo, ali on zato nije irealan. Navedimo samo dva

Digitized by Google

primjera: Marienhof i Jesenjin idu da kupe šešir »bez kupona«, no trgovac im odgovara, da im bez kupona može dati samo cilindre. Ili ovaj: Oni dvojica nalaze zaposlenje, nekoj pjesnikinji »kojoj će sav posao biti u tomu, da u jedan sat noću dođe k nama, svuče se, legne pod pokrivač i ugrijavši postelju (petnaestminutno zaposlenje) izađe iz nje, navuče svoju haljinu i ode kući. Dao joj je riječ, da ćemo za vrijeme cijele ceremonije sjediti okrenuti prema njoj leđima, sa nosom zabodenim u rukopise.«

Bila je naime oštra zima, i oni nisu drukčije znali kako da se griju. No pjesnikinja je izdržala samo tri dana, otišavši četvrtoga s izjavom, da ne će grijati kreveta svecima.

»Roman bez laži« je roman ruske literarne bohemije. No on je istovremeno i vjerna slika tamošnjeg društvenog života. Glavno je lice romana tragična figura prerano umrlog pjesnika Sergija Jesenjina. Marienhof je bio njegov najbolji drug, a oba zajedno pripadala su grupi t. zv. imažinista. U romanu dolaze i ostala lica suvremene ruske literature, i to pod svojim pravim imenima, prikazana sa svim svojim slabostima i osebinama. To je bio razlog da se oko knjige vodila žestoka diskusija.

Usprkos toga iskrenost, kojom je autor nastupao u svom »romanu bez laži« nije brutalna ni uvredljiva. Sa više humora nego zlobe Marienhof prikazuje najškaklivije situacije i karakterne osebine svojih literarnih drugova. On nas zadivljuje svojom jednostavnošću i prostodušnošću, i mi osjećamo da imamo pred sobom čovjeka-umjetnika, a ne kakav literarni monstrum, koji suvereno pljucka na sve što se oko njega događa. I nije to neki izraz »slavenske duše« ili kakvog specijalnog »ruskog duha«, nego je to izraz one »fantastične realnosti«, koja danas služi kao podloga literarnog stvaranja u suvremenoj Rusiji.

Prevod g. Vračarevića dobar.

M. Durman.

JACK LONDON I ALKOHOL.

(Jack London: »Kralj Alkohol«, roman. Izdanje »Nolit« Beograd, 1930. Cijena 30 dinara).

»Svi su putevi vodili krčmi.«

Ličnost Jacka Londona, kao čovjeka i kao književnika, dovoljno je poznata ne samo narodima velike kulture i milijunske čitalačke publike nego i našoj maloj i malobrojnoj tako, da danas i kod nas knjige ovog genija američke literature spadaju u najtraženije i najomiljelije knjige (unatoč inače malih zahtjeva iste publike), ali Jack London i alkohol, personifikacija ljudske energije i volje sučelice »Kralju« razaranja, uništavanja, dekadanse, i neaktivnog mamurluka — to je bez sumnje nova nota, novi ton u predstavi književnog lika velikog Jacka.

Liječnici, članovi antialkoholnih liga, sociolozi, profesori, romanopisci i novelisti pisali su o alkoholnom problemu znanstvene knjige, rasprave, golema naučna djela i brošure, romane i novele. Od posljednjeg seoskog učitelja i njegova prigodnog predavanja pa do Zole i njegova golemog »Assonoira«. O zelenom demonu alkoholu izračunane su statistike, opisane posljedice sa svim atavističkim groznim tragovima, preporučeni lijekovi i najraznovrsniji načini liječenja. Zato je teško reći nešto novo o toj toliko izrabljivanoj temi, pa makar pisao o njoj i umjetnik sposobnosti i opažanja, kakva su u Jacka Londona.

U njegovoj knjizi (pisanoj u autobiografskoj formi) ne ćete naći opisa onih jezovitih posljedica uživanja alkohola i groznog svršetka alkoholičara u luđačkoj ćeliji (Zola) niti zakržljale djece ni uništenih obitelji i života. On nam potresnim primjerom ne će potanko opisati sve one poznate i nepoznate posljedice »Kralja današnje civilizacije«, on ne nastoji niti da nas gane niti da izazove odvratnost prema tom neprijatelju modernog čovjeka.

On pruža samo gole vjerodostojne dokumente iz svog vlastitog života, tako pustolovnog, tako bogatog doživljajima i iskustvima. On jednim zamahom otkriva karte i onih kojih piju, i onih koji ne piju, i prijatelja, i neprijatelja »Kralja«, i krivce, i nevine žrtve, skida sve plašteve i sve smokvino lišće i u vjernim crtama pokazuje čistu i pravu golotinju tog problema bez ustručavanja, bez prikrivanja, bez lažne emfaze ili patosa.

Ovo su njegove riječi:

Alkohol je »neprijatelj života i učitelj mudrosti s one strane mudrosti života. On je krvavi ubojica i ubija mladost« (str. 8.).

Najbolje ljude, najbolje drugove i njihove živote Kralj Alkohol nosi na svojoj duši. Ali da li su ti jaki smioni ljudi, koji su bez straha gledali u oči i najvećoj buri na moru i najtežem pothvatu, koji su uvijek imali svoje dobre nakane, koji su uvijek odlučivali, da ne će više ni piti ni pohađati krčme, sve te pijanice, pustolovi i radnici marljivi do iznemoglosti, da li su oni krivi?

Digitized by Google

»Svi su putevi vodili krčmi — piše London (str. 64.) — život je bio uvijek skopčan s pićem. Krčme su danas klubovi siromašnog čovjeka. Sastajali smo se uvijek u krčmi. Slavili svoje uspjehe i oplakivali svoju nesreću u krčmi. Pravili poznanstva u krčmi«. »Hiljadu puteva pustolovina i doživljaja sticalo se u krčmi i vodilo odanle preko cijele zemlje.«

I nesreće i sreće i traženje posla i odmor od rada i slava i tuga — sve se nalazi i zaboravlja u krčmi. Dapače i onda, kada je London mlad i siromašan osjećao odvratnost i prema pomisli na alkohol, a kamoli, da ne bi osjećao odvratnost prema samom piću, morao je da ode — u krčmu, jer je ona bila jedino zaklonište pred zimom. Kralj Alkohol spaja prijatelje, otkriva dušu, navodi na iskrenost i drugarstvo, i za svoje žrtve sprema bezbrojne zamke.

»To je nova optužba protiv Kralja Alkohola: upravo najbolje duhove odabire za sebe — vatrene duhove koji imaju veličine i topline i najplemenitije ljudske slabosti. Kralj Alkohol ugušuje njihovu vatru, potkopava njihovu energiju i, ako ih ne uništi i zaludi odmah, on ih učini prostim i izdaje ih, unakažuje i čini da zakržlja prvobitna dobrota. Ja to govorim na osnovu bogatog iskustva — neka vas bog sačuva od velike gomile prosječnih ljudi, koji nisu dobri drugovi, koji su hladnog srca i hladnog razuma, koji niti puše niti piju, niti psuju, koji nisu sposobni ni za kakvo smjelo djelo strasti, ljubavi, mržnje, jer njihovi slabi živci nisu nikada osjetili žarku vatru života, onu vatru, koja ih goni preko svih granica i čini ih đavolskim i smjelim. Na ove ljude ne nailazite po krčmama, oni ne idu sa radošću u boj za izgubljena dobra, oni ne idu raspaljeni stopama pustolovine niti vole kao zanesenи, ludi, ljubimci božji. Oni znadu samo da se brinu, da im noge ne budu vlažne, sa strahom paze na svaki otkucaj srca i bez i jedne iskre ljubavi u svom sitničarskom srcu priređuju sebi male triumfe svojom duhovnom prosječnošću.

Ali zato je moja optužba protiv Kralja Alkohola tako teška, jer upravo dobre drugove, upravo njih najrađe zavodi i upropašćuje. Tvrdim, da Kralj Alkohol najbolje između nas uništava. A razlog zašto ti najbolji bivaju uništavani jest u tome, što Kralj Alkohol stoji raširenih ruku na svakoj ulici, gdje ga policija pozdravlja sa poštovanjem, on oslovljava svakoga i za ruku ga vodi tamo, gdje se susreću dobri drugovi i smjeli momci i gdje se mnogo pije. A kad bi se Kralj Alkohol uklonio, ti bi se vražji momci ipak rodili i tada bi oni činili krupna djela umjesto da propadaju kao sada.«

I tako se i ova Londonova knjiga pretvara u novi protest protiv današnjih običaja i uređenja. Svi ti jadni ljudi, koje Kralj Alkohol zavodi, obična su djeca, djeca kraj bunara. »Malo vrijedi govoriti dobrom malom djetetu, da se ne smije igrati u blizini otvorenog bunara. Ono to ipak čini. I svi to čine. I tako mnogi padaju u bunar, oni najsmjeliji i najbolji. Ali što da se radi? Nu, mi to već znamo — treba pokriti bunar!«

»To je jedina mjera koju ljudi dvadesetog vijeka mogu poduzeti, da upravo ovaj dvadeseti vijek pretvore zaista u svijetlu sadašnjicu i da odagnaju svako barbarstvo u zasluženi mrak prošlosti, ne samo spaljivanje vještica, netrpeljivost i fetišizam, već i gospodara pakla: Kralja Alkohola!« (str. 103.)

Na takav je način riješio alkoholni problem Jack London, a o poznatim umjetničkim vrlinama ove kao i ostalih njegovih knjiga nije mi bila namjera ovdje govoriti, one su općenito poznate i konačno utvrđene. *A. Velzek.*

Zadruga bankovnih činovnika u Zagrebu osnovana je godine 1924. na inicijativu Saveza bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije. Utemeljitelji zadruge jesu slijedeći: Savez bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije, Savez bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije Podružnica Zagreb, Savez bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije Pododbor Maribor, Dr. Božidar Adžija, Zvonimir Balog, Pavao Drnjević, Jovo Esapović, Ivan Ferić, Fran Hensler, Franjo Kemenović, Fadil Kurtagić, Ranko Marčić, Ivan grof Oršić, Franjo Petrić, Milica Zrelec, svi iz Zagreba, Milorad Mirović iz Beograda, Niko Gogola iz Ljubljane, Ivan Radić iz Sarajeva, Frano Ženko Donadini, Nikola Markov, Ljubomir Petrić svi iz Splita, Miroslav Mažgon iz Subotice, Hugo Feth iz Osijeka, Stanko Tuškan iz Dubrovnika i Artur Padjen iz Brčkog.

Rješenjem Ministarstva Trgovine i Industrije u Beogradu od 5. oktobra 1923. odobrena su pravila zadruge, te je u vezi s ovim odobrenjem sazvana i održana konstituirajuća skupština zadruge dana 1. marta 1924., na kojoj je proglašeno po utemeljiteljima imenovano ravnateljstvo zadruge, koje se sastojalo od slijedećih drugova: Zvonimir Balog, Ivan

Digitized by Google

Ferić, Dr. Božidar Adžija, Pavao Drnjević, Jovo Esapović, Fran Hensler, Franjo Petrić svi iz Zagreba, Hugo Feth iz Osijeka, Ivan Radić iz Sarajeva, Miroslav Mažgon iz Subotice, Frano Ženko Donadini i Ljubomir Petrić iz Splita. U nadzorni odbor birani su po učesnicima drugovi: Franjo Kemenović, Ranko Marčić i drugarica Milica Zrelec iz Zagreba, Nikola Markov iz Splita i Milorad Mirović iz Beograda.

Prema odobrenim pravilima članom zadruge može biti samo organizirani član Saveza bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije, Zagreb.

Poslovni udjeli: a) upis: od 1. III. 1924. do 31. XII. 1925. upisano je 1459 udjela; u godini 1926. upisano je 330 udjela; u godini 1927. upisano je 253 udjela; u godini 1928. upisano je 213 udjela. Ukupno do konca 1928. upisano je 2255 udjela. — b) otpad: (otpisano odnosno realizirano): od 1. III. 1924. do 31. XII. 1925. —.—; u godini 1926. 223; u godini 1927. 45; u godini 1928. 118. Svega 386 udjela. Dakle je koncem god. 1928. ostalo u kreposti 1.869 udjela, što čini poslovnu glavnicu od Din. 373.800.-.

Zajmova je podijeljeno: od 1. III. 1924. do 31. XII. 1925. u iznosu od Din. 600.000.—; u godini 1926. u iznosu od Din. 425.000; u godini 1927. u iznosu od Din. 430.000.—; u godini 1928. u iznosu od Din. 317.000.—. Ukupno podijeljeno do konca god. 1928. Din. 1,772.000.—.

Postignuta čista dobit: u prvoj poslovnoj godini od 1. III. 1924. do 31. XII. 1925. bila dobit Din. 10.405.09; u drugoj poslovnoj godini (1926.) Din. 12.014.55; u trećoj poslovnoj godini (1927.) 14.686.69; u četvrtoj poslovnoj godini (1928.) 13.301.73. Poslovni udjeli bili su ukamaćeni u svakoj godini sa 3%.

Današnja uprava zadruge jest: Ravnateljstvo: Predsjednik: Zvonimir Balog, Zagreb. Potpredsjednik: Ivan Ferić, Zagreb. Članovi: Pavao Drnjević, Zagreb; Oskar Čihak, Zagreb; Vjekoslav Eleršić, Zagreb; Fadil Kurtagić, Zagreb; Fran Petrić, Zagreb; Srećko Nöthig, Zagreb; Viktor Zangel, Zagreb. — Nadzorni odbor: Predsjednik: Nikola Hmelina, Zagreb; Dragan Franciskoviċ, Zagreb; Mirko Kolarić, Zagreb; Mate Stipetić, Zagreb; Branko Šicel, Zagreb; Husein Hodžić, Sarajevo.

PAG ZABORAVLJENI OTOK.

Upravo je nevjerojatno, kako je malo u nas ljudi, koji su dospjeli, da prođu i upoznaju barem najbitnije dijelove naše domovine. Istina je, da je poslijeratno doba i tu donijelo preokret na bolje, ali uza sve to ostao je najveći dio pučanstva sasvim neorijentiran: ta mi nemamo do danas valjanoga opisa naše domovine, a rad brojnih planinarskih društava kreće se u razmjerno uskim granicama, dok druge institucije ne mogu zbog skučenih sretstava ni pomišljati na organizovane veće pothvate. A tu se hoće oštra i te kako oštra organizacija ovećega broja ljudi, koji su vješti istraživanju zemlje i naroda sa raznolikih stajališta.

Meni je sudbina odredila, da sam kroz gotovo trideset godina mogao prolaziti diljem naše domovine od mora do Slankamena. Pa ipak ima još dosta krajeva, koji bi bili vrijedni veoma pomne pretrage, u koje sam tek mogao zaviriti, a onamo preko mora gledao sam uvijek nekako željno, naslućujući, da je tu drugi svijet...! Pa ni o tom svijetu nije dosta objavljeno: još se nešto govorilo i pisalo o Krku, pa i to su većinom stranci pisali — a nas je domaće privlačila kamena spomenploča s imenom kralja Zvonimira u Jurandvoru kod Baške. Rab se spominjao već više, otkako su ga u vrijeme tik pred rat upoznali i zavoljeli Bečani, koji su tu namjeravali učiniti svoju koloniju, pa su doista za taj otok mnogo dobra i učinili. Ali o trećem otoku, koji je sada konačno spao pod savsku banovinu, dakle priključen Zagrebu, nije se nikada mnogo riječi trošilo. To je naš najnepoznatiji otok Pag, koji nikako nije to zapostavljanje zavrijedio — ta gotovo je sve o njem pisano zaostalo u krajevima, gdje je napisano! A Pag se valjda najviše i najiskrenije veselio, kad se tek pročulo, da će doći »pod Zagreb«!

Pa i ono malo, što se o Pagu razglasilo nije uvijek ni istinito. Tako piše netko, kako geološki sastav otoka ne dopušta dostatno vrela, a kad tamo ključa izvrsna izvorvoda posvuda u dostatnoj količini, pa čak tik uz more teče izvor za izvorom. Drugi žali, da otok nema nikakovih spomenika prošlosti, a kad tamo naći ćeš na Pagu spomenika svih vremena i vremena. Tek jedno je istina: sreće nije otok Pag nikada imao, valjda od nepametara, ta od prvih je dana novijega doba bio plijenom Zadrana i Rabljana, tako da se morao sretnim osjećati,

Digitized by Google

kad je zajedno sa svojim starim tlačiteljima došao pod vlast krilatoga lava.

Mi smo u predratno vrijeme znali i osjećali, da se tamo nalazi meda dvaju svjetova od iskona vremena, ali to vrijeme nije nekako poznavalo onu nemirnu čežnju za putovanjem, koja se u poratno vrijeme probudila golemom silom. Da, tamo pod Velebitom počinje drugi svijet, pa se proteže daleko, daleko k jugu, a ova su tri otoka: Krk, Rab i Pag sjeverna granica toga svijeta, u kojem je sve nekako drukčije: i ljudi i njihov način života i mišljenja i krajevi... A eto ta tri susjedna otoka tako su među sobom raznolika, i po prirodi svojoj i po povijesti i po svem drugom: svaki je za sebe individualitet. Dakako nije bilo lako predratnom čovjeku amo zalaziti, ta sve se radilo, da se promet otešča. Tek kad je okupirana Bosna, pa kad su se tamo prilike malo sredile, htjede Austrija, da svijetu pokaže svoj rad i ljepotu tih novih Reichslanda, a kad su turisti iz cijeloga svijeta stali onamo dolaziti zapazili su grdno zanemarenu Dalmaciju, pa se Austrija i protiv svoje volje dala na to, da i tu nešto poradi, stvorio se dapače i »Verein zur Foerderung der volkswirtschaftlichen Interessen Dalmatiens«, koji je mnogo manje uradio, no što mu je dugoljasti naslov kazivao! Možda je najvrednije djelo Pettermannov vodič kroz Dalmaciju, velik i lijep posao, koji ni danas, gdje je nikla čitava nova literatura o Dalmaciji, nije zastario, a već je g. 1899. bio rasprodan, ma da je djelo 3 for. 60 n. stajalo, za onda velika svota.

Potražimo li u našoj predratnoj literaturi koje djelo, što bi sustavno ove krajeve prikazalo, nećemo mnogo naći, tek je jedno pokušalo, da tu zadaću ispuni, a tom je već pedeset godina minulo: Klaić: Opis zemalja, u kojim stanuju Hrvati. Ni to se djelo danas ne može ni antikvarno više dobiti, u mnogom je zastarjelo, ali je ipak ostalo fundamentalno. Žalibože nije ni naša marna Matica Hrvatska izdala u svojim edicijama takovo djelo, koje bi moglo doprinijeti poznavanju onih naših krajeva, tako da bi se probudila čežnja za poznavanjem njihovim. A sad poslije golemoga rata mnogo se uradilo, ali sve je to ipak tek fragmenat ili raštrkano po časopisima i dnevnicima, gdje se sve tako brzo opet gubi u zaborav.

Pa tako se zbilo, da se o Pagu veoma malo znalo, da, da se i danas dosta malo znade... Vrlet i golet odbijala je od davnine posjetnike, nije mamila ni osvajače...! Ali kad bi se tko kroz taj prirodni oklop proverao, ostao je začaran neobičnošću toga otoka, koji se u nutrini svojoj sav zeleni, gdje se niže polje do polja, a još više beskrajni vinograd, koji donosi fino, trpko vino, vino, u kojem se sva snaga dalmatinskoga sunca skoncentrirala.

Čudna je forma toga otoka. Od nepametara dere tamo i glođe i rastače more taj kraj, kog je u razmjerno kasnom vremenu otkinulo od velebitskog krša i od dalmatinske ravni. K sjeveru se proteže dugački poluotok Lun, koji prelazi u uzvisinu, gdje se diže sv. Vid 348 m. visoko — to je najveća uzvisina na Pagu, dok je nasuprot brdo Kršina nad Pagom najveća uzvisina drugoga lanca. Tu je more prodrlo u otok i stvorilo zaton paški, koji se neko 15 klm prema sjeveru proteže, a od Paga k jugu još šest kilometara. Tako su između istočnoga i zapadnoga lanca nastali dolovi: na sjeveru između Caške i Stare Novalje tri i pol klm. dugačak, gdje se od davnine sve odigravalo, pa od solana do Dinjiškoga zatona šest i pol klm. dugačak dol.

(Svršit će se.)

Gjuro Szabo.

Iz uredništva: Budući da g. Luka Perković kroz neizvjesno vrijeme ne će biti u Zagrebu, uređivat će kroz to vrijeme »Književnik« sam Dr. Božidar Murgić.

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III. kat. Uređuje: Dr. Božidar Murgić, Maksimirska 40. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Vinogradska cesta br. 62. Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 60.—. Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d. Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, LIPANJ 1930. BROJ 6.

AUGUST CESAREC:

U FARAONOVOM GRADU MRTVIH

Kao povodanj širok i silan razlio se na obadvema obalama Nila stari i sveti faraonov grad, Tebe. Istočno — grad živih, zapadno — grad mrtvih. No desilo se, te je taj grad mrtvih postao življi od grada živih. Tu, kraj orijaških faraonskih grobnica, usječenih duboko u kamena brda, a kraj već podignutih mnogo starijih piramida, gradi faraon koji je upravo na vlasti, besmrtni sin Amona Re, Ramzes Deveti, novu piramidu za svoj grob. I hiljade i hiljade robova i radnika dovučeno je ovamo sa sviju strana na gradnju. No gradnja još nije došla dalje od temelja, a rad je zastao. Lađari više ne dovoze Nilom kamenje i opeke, niti tko kamenje i opeke vuče kliskim balvanima ili na plećima nosi do gradnje same. Zidari su odbacili svoje žlice i klesari svoja dlijeta, sve mišice su prestale da se naprežu, i gradnja je ostala pusta, na njoj i oko nje vidna su samo mrka lica i blistavo oružje vojnika.

Već je tomu drugi dan tako, a osamnaesti dan kako radnici nisu dobili ni zrno žita, ni kap piva, ni trunku drva, upravo ništa od sve plaće koju su im dužni bili isplaćivati faraonovi činovnici. Samo radi i radi, a jesti ćeš sutra — no dosta je toga bilo, sva su se obećanja pokazala lažna, patnja je nadvladala strah od batina, i robovi su napustili posao, spremni da ga nastave tek onda, kad dobiju ono što im je bilo potrebno za život.

I upravo od toga onda živahnost, vreva i krika u gradu mrtvih: robovi su se, ponovno odbivši svojim nadglednicima da se vrate na posao, sjatili u orijašku povorku, pa se vičući kreću pred dvor gradskoga kneza Pazerke, da mu se potuže i od njega zamole pomoć.

I prešli su i peti zid mrtvoga grada, došli do jednoga od hramova, kojih je tu bilo mnogo, a taj se zvao baš hram Tutmozisa Trećeg, kadno su pred njima iskrsnuli opet vojnici, zajedno sad sa svećenicima, i zakrčili im put dalje.

A nije ni potrebno da idu dalje — rekoše im svećenici — knez Pazerka već je napisao o svemu izvještaj sinu Amona Re, faraonu

Digitized by Google

Ramzesu, a osim toga, dao je već svojim podređenima, navlastito pisaru Ḥaemuezu zapovijest, da iz oka iz boka smogne za njih žito i pivo, i to će sigurno biti izručeno najkasnije sutra ujutro. Dakle, mili i dragi, mi razumijemo vašu glad, no bog bogova, Amon, i njegov sin, svijetli faraon, razljutili bi se jako i shvatili to kao bunu protiv sebe samih, ako nas ne biste poslušali, pa se vratili mirno otkuda ste došli. Na rad, na rad za vječni stan za vječno blaženstvo, na sreću nam još živoga i zdravoga gospodara zemlje i nebesa, faraona Ramzesa!

Tako, sa slatkim smiješkom i s mnogo blagosljivljanja, rekoše svećenici, a iza njihovog slatkog smiješka mrštila su se tim jače lica vojnika i njihova koplja činila se još oštrija.

I narod je popustio. Neki još doduše htjedoše naprijed, ganjahu i druge, no većina je i ove povukla za sobom. Knez Pazerka je u svom dvoru, možda u zagrljaju koje ropkinje, jer bijaše veliki ženskar, ostao u miru; narod je, još daleko od njegova dvora, okrenuo natrag u svoja naselja.

Ali na gradnju piramide ipak nije pošao. Toliko su još imali na nj uticaja oni najodlučniji među njima, da je istom htio vidjeti, da li će sutra doista dobiti obećanu hranu. Pa je tako pala i noć. Sunčana Amonova barka, ujutro Hepre, opodne Re, uveče Atum, a uvijek Amon, preplovila je već davno modru pučinu nebesa, uzdignutu visoko na četiri stupa četiriju strana svijeta, i odmakla je već negdje daleko i na drugom, podzemnom Nilu, na kome se, u sjeni Ozirisa, boga posmrtne vječnosti, vraćala natrag na istok, da tamo opet kao novorođenče zasja u veličanstvu boga Hepre. Sa svojom mekanom, zagasitom oblinom, punom zvijezda, nebo je sad bilo kao tijelo žene, koja se, s nogama na istoku, s rukama na zapadu, u raskošnom luku grudiju i trbuha, nagnula nad zemljom; bijaše to nebeska božica Nut, — tijelo joj bijaše ukrašeno blistavim draguljima, a mjesec joj bijaše dojka, iz koje je na zemlju teklo mlijeko.

I u toj mliječnoj svijetlosti nebesa bjelasahu se preko Nila još jače ogromni zidovi, kojima, sa stotinu vrata u njima, bijahu opasane Tebe, grad živih. Ako je tu, u gradu mrtvih, bilo hramova, tamo ih je bilo još više, i kruna sviju, veličanstveni Epet, hram svemogućeg boga bogova Amona, isticao se nad njima svima kao soko u jatu golubova. I huka se odande čula, huka i žamor noćnoga života, — sad je opet bio ono grad živih, a ovo ovdje samo grad mrtvih. Tu je bilo sve tiho, svečano tiho, kako se to i dolikuje mjestu, na kome počivaju makar i mrtvi faraoni. Samo po koji puta čuo se prigušen šapat i uzdah, pa uznemiren povik u snu, — a dolazilo je to od ispaćena, izgladnjela naroda, koji je tu zapravo bio nastanjen izvan grada, u na brzu ruku slupanim i od blata slijepljenim kolibicama, pod čadorjem ili i pod vedrim nebom, na goloj zemlji, tako te je još zadovoljan mogao biti onaj, koji se imao pokriti kakovom rogožinom.

A sasvim na kraju tog naselja robova, sličnog na kakvo padalište prosjaka, zgvrčile su se na zemlji, u debeloj sjeni jedne pećine, tri muškaračke, još budne figure. Bili su to klesari Totu, Pepe i Seti. Dvojica od njih, Totu i Pepe, prevrtala su na žeravici, dobivenoj od suhe kravske balege, nekoliko ribica, koje su polovili u Nilu. Treći, Seti, ležao je kraj njih potrbuške, nepomično piljio preda se u jednu

Digitized by Google

od piramida. On je ćutao, ostala dvojica su žamorila u poluglasnom razgovoru, i upravo je riječ imao Totu:

— Amon neka ti, Pepe, dade tako dug život kaošto ga je dao meni, i onda ćeš govoriti drukčije! Kako ti to sebi zamišljaš, da bi robovi ikada prestali biti robovi? Otkad se bogovi povukoše sa zemlje i ostaviše vladavinu na zemlji faraonima, faraon bijaše uvijek bog, a narod rob, tako stoji zapisano u knjizi sudbine, i nikada ne će biti drukčije! Ti misliš, nitko se od nas sutra, ako zbilja dobijemo što su nam obećali, ne bi smio dati zavesti šačicom žita i s nekoliko ribica! ili čak, kad bi nam svakome dali i po cijelu lađu jela i pića, i na to se ne bismo smjeli dati namamiti. Potpunu promjenu života, ukinuće ropstva uopće, to bi, po tebi, morao biti naš zahtjev, od koga ne bismo smjeli ni pod kojim uslovom odustati, i u to ime ne bismo smjeli da se vratimo na posao, dok to ne postignemo! Ej, Pepe, Pepe! Ja sam star, a ti si još mlad i ne znaš, kako je to bilo pred kojih četrdeset godina na ovome istome mjestu, u tebanskom gradu mrtvih! Onda smo baš gradili grobnicu Ramzesa, po redu trećega, i opet je bila tako slaba isplata, pa se svi pobunismo i odložismo rad! I odlučniji ti mi svi bijasno nego ovi danas, za koje, ti sam znaš, koliko je muke i tebe stajalo, dok su te uopće poslušali, pa ostali ležati kod kuće! Mi ti se tada zajedno sa ženama i djecom, digosmo nekako nenadano baš kao bura, i bijasmo tako drski, da zaposjedosmo u gradu sam hram Ramzesa, po redu drugoga, onoga, znaš, za koga se priča, a bila je i istina, da je bio tako moćan, te je na njegovu prostu zapovijest izviralo iz zemlje zlato! No, pa šta je bilo? Dva puta tako učinismo u roku od mjesec dana, i uvijek je svršilo isto, ljudima je bila bačena mrva i oni posegoše za njom, sloga i smjelost se razbila, nestala, robovi opet ostadoše samo robovi! I nikad ih ne ćeš dobiti za što drugo, to je već tako, da su ljudi radije siti negoli slobodni, iako bi, dopuštam, u slobodi bili još sitiji, zapravo istom pravo siti! No kako do slobode? Sloboda je buna, a ne mrze li bunu i bogovi? Nije li sunčani Re, kad se ljudi pobuniše protiv njega, poslao na njih božicu Hator, strašnu Sehmet, dopustio da ih ova utapa u vlastitoj njihovoj krvi? No da, da, on je bio i dobar, smilostivio se na ljude, te je prekratio pokolj, nije htio da propadnu svi. Ali ako je spasio desetak, nije li taj predao u vlast faraonima, i buna protiv faraona je buna i protiv bogova, te faraoni imadu isto pravo, ili bar silu, da nas potope u vlastitoj našoj krvi? Ej da, bilo kako da uzmem, ja, star čovjek, jednom već nogom u grobu, uvijek izlazi sve na isto! Nema smisla žudjeti za nečim drugim nego što jest! Još jedino, jedino što preostaje, to je nada, da će bogovi s nama biti bolji, kada se preselimo u njihovo carstvo, opet u krilo Ozirisovo... I zato ti se ja još jedino molim, dragi Pepe, molim se dobrom Ozirisu, ocu vječnosti, da s blagonaklonošću primi moj Ka, moj duh, na svoju plodnu njivu vječnosti, tamo da duh i tijelo moje ne muči teškim poslovima, tamo da nađem pravednost i mir, koji nisam našao na ovom svijetu! I Amonu Re se molim zato, velik je i dobar Amon Re, slava mu budi i dika, on će, uvjeren sam, uslišati moju molitvu!

Stari Totu sagnuo je glavu, prekrstio na prsima ruke, utonuo u pobožnoj šutnji. A šutio je neko vrijeme i Pepe. Lagano je prstom

Digitized by Google

čarkao po pepelu, zapretao grumenčić slabe žeravke, no i kao dvije žeravke zakrijesile su mu se u sjeni dubokih očnica oči. On se trgao, šutio opet još čas, zatim živahno:

— Mnogo si ti iskusio, Totu, no ne skreće li iskustvo pogled čovjekov previše unatrag, i čini ga malovjernim za sadašnjost i budućnost? Ali, što se i prošlosti tiče... Ja ne znam, Totu, kako je to zapravo bilo, no rado vjerujem i čini mi se vjerovanja vrijednim ono, što o prošlosti nas današnjih robova govore stariji ljudi, još stariji od tebe. Nije, kažu, bilo uvijek tako, da je sad narod bio rob, a faraon bog! To je, kažu, postalo tek poslije oslobođenja Egipta od Hiksosa. Onda su faraoni svu zaslugu za to oslobođenje prisvojili za se, potisnuli knezove, potisnuli narod, proglasili svu zemlju i vlast svojom svojinom i, nešto od opojenosti zbog tih uspjeha, a, valjda još mnogo više, iz proračunanosti da te svoje uspjehe i vlast lakše zadrže, počeli sebe smatrati i od drugih počeli tražiti da ih smatraju za bogove! No jesu li oni bogovi doista? To su, mislim, uz faraone same, izmislili najviše Amonovi svećenici, da se i oni obogate i oni dođu do moći kaošto su i došli... No, a zar zato manji razlog imaju možda vojnici i činovnici? Pozlaćen mač i pisaljke i miša će proglasiti bogom, to je jasno. No imamo li zato razloga mi, robovi, kojima oteše i jedinu hraniteljicu, zemlju, a kad nas dovukoše ovamo na radnje, ne brojimo za njih ni kao narod ni kao pojedinac ništa, svrstaše nas, kao kakve vojnike, u čete, te smo za vlast bez imena kao zrno tijesta i samo smo broj, broj, uostalom, koji se lako dade nadoknaditi, baš kao i pijesak. No, Totu, ti se ne trebaš obazirati i bojati, ovdje nema nikoga u blizini! I ja ti kažem otvoreno: može to biti, da se robovi nikada ne će osmjeliti toliko, da izvojuju svoju slobodu! Ali kad bi svi oni bili kao ja, faraon bi prestao biti bogom još ove noći i sve te zvijezde bi ujutro zauvijek pomrčale za njega i one koji su se skupili oko njega, da nas u ime njegova božanstva pljačkaju i varaju! Da, ti si mnogo doživio, ali si trebao doživjeti ono što ja u djetinjstvu, pa bi me razumio! Još sam bio ovolicki, ni magarcu na gumnu do trbuha, a sjećam se, kako je vojnik iz Amonova hrama u Karnaku probo moga staroga oca samo zato, što se, očajan radi batina i nepravde, podufao kazati, da su Hebreji, koji su nekad izašli iz zemlje, imali možda pravo, da faraona nisu smatrali bogom... To ja ne ću nikada zaboraviti, razumiješ li me, nikad!

Pepe je ljutito zgrčio šake, zamahnuo s njima kao da se u mraku bije s nekim nevidljivim. Stari Totu je međutim primjetio, da nabravši čelo:

— Jako si strastven, Pepe, a strast ne vodi dobru... Što se baš Hebreja tiče, u tom tvoj otac nije imao pravo da se na njih pozivao! Otkada su oni otišli, najteže poslove, koje su inače oni obavljali, navalio je faraon na nas, bolje bi dakle bilo za nas, da su oni ostali. No to ti kažem samo tako uzgred, a glavno je ovo: ne budi tako strastven, Pepe, i ne govori tako griješne stvari, jer to može samo zlim da za tebe svrši i na ovom i na onom svijetu...

Pepe je prezirno iskrivio usne:

Digitized by Google

— Ne marim ja za to, Totu, zlo je, da ne može biti gore, već i ovako! A što ti kažeš glede Hebreja... zar ako jednima nije do slobode, moraju robovima ostati svi? Hebreji su imali pravo da su izašli, i meni je samo jedno žao, da mene još tada nije bilo, jer i ja bih otišao s njima! Čuje se, da su se doduše dosta napatili u pustinji, ali njih kriviš za ovo zlo koje je faraon navalio na nas! O, i bez njih bi još uvijek svima nama u Egiptu moglo biti dobro, samo da je pravednosti i razuma! Ta reci ti meni, čemu toliki hramovi, te, tek što su jedan sagradili, već grade drugi? I čemu tolike skupe grobnice i piramide? Samo polovica te lažne pobožnosti i taštine manje, a ono što se potrošilo za drugu polovicu, da se radije otpustilo narodu, pa da vidiš, da li bi za našu sreću bili potrebni još Hebreji! Ali, razumije se, hram je za nekolicinu živih jamstvo da živu u obilju na ovom svijetu, skupa grobnica i piramida jamstvo za nekolicinu mrtvih da im dobro bude i dolje, kod Ozirisa! Da, i zato su se oni pobrinuli, da im i tamo bude dobro, i tamo da nas izigraju... Ti veliš, da ti je još jedina nada i jedino se još moliš za to, da bar tamo, u sjeni Ozirisa nađeš svoj mir i pravednost... Ali, je li i to tako sigurno, Totu? Gledaj, kad umre kakav svećenik, činovnik, vojnik, a pogotovo faraon, za nj je već podignuta sjajna grobnica, njega mažu i povijaju da ga još ni poslije stotinu godina ne možeš razlikovati od živih, njega meću u teške i trajne lijesove, nose ga na posvetu u sveto Ozirisovo mjesto, Abidos, a najposlije, kad ga polegnu u grobnicu, brinu se, da ni tamo ne bude gladan, pa mu brižno spremaju utrobu u posebne posude, opskrbljuju ga jelom i pićem, kakvo ti nikad nisi ni primirisao! I pridodaj još tomu brojne žrtve, čarolije i molitve svećenika, pa svu silu najrazličitijih amajlija, samo da se umilostive bogovi, i, još najvažnije, sve one ušebte, kipiće mrtvih od drva i fajanse, koji bogatog i moćnog pokojnika imaju zamijeniti, da se on ni na onom svijetu ne mora mučiti teškim poslovima, pa šta onda imaš i čemu se na bogatoj njivi Ozirisovoj možeš ti nadati, Totu? Uzmi samo, kad ti umreš, kako će to biti s tobom! Zavit će te u kakvugod plahtu, zakopati u pustarski pijesak, gdje te može uvijek otkopati hijena, i dvije tri promucane riječi svećenika, po koja jeftina amajlija, kriška suhoga kruha i vrčić vode ili piva, to će ti biti sva popudbina, s kojom ćeš ti otići na onaj svijet! I doduše, ti možeš reći, da su bogovi nepodmitljivi i pravedni, i da ćeš, kad mudri Tot izvagne tvoje srce i pronađe ga bez grijeha, (bez grijeha, naravno, i takvog, da nisi poruživao faraona), od pravednog Ozirisa biti nagrađen onako kako si zaslužio... Ali onda mi, sad još dok si živ i tu s nama, objasni, kako to, da bi bogovi bili pravedni s nama samo poslije naše smrti, a ne već i u ovom životu? Moj Totu, moj Totu, tu nešta nije u redu, te ili je priča već sama pravednost bogova, ili pak je priča i laž sve ono, što govore Amonovi svećenici, da je faraon, taj vrh sve nepravde, bog, i pobuna protiv njega odmah i pobuna protiv bogova! Tako to ja, vidiš, mislim... I zato, da i zato... ja ne mogu da ostanem miran, ne mogu da se pomirim sa sudbinom nas, robova! Ne, to nikad, nikad! To gori u meni, zavuklo se u mene kao crv pa grize, grize stalno, gdjegod da jesam, štagod da radim... Ja stojim, na primjer, na gradnji, klešem kamen, upisujem u nj faraonovo ime, a sve mislim, mislim: zašto to? Čemu ta

Digitized by Google

piramida, čemu muke tolikih hiljada ljudi samo zato, da se proslavi jedan, koji također nije ništa drugo nego samo čovjek, čemu tolike muke živih za tog čovjeka, pogotovo kad će on tada biti već mrtvac? I onda još, čemu za tog mrtvaca, i mnoge ostale, tolika jela i pića, koja im se, još i mrtvima, polažu u grob? Oni su još u grobu okruženi obiljem, a mi robovi gladujemo... a živi, za nas se kraj sviju punih skladišta i hambara ne može naći vreća brašna, treba tek, kažu, pisati faraonu... No što se ti smiješ, Seti?

Pepe se lecnuo; dok ga je stari Totu slušao mirno, samo po kojiput, ili iz skepse ili i radi odobravanja zakimavši glavom, Seti se, mlad kao i Pepe, stao da meškolji, okrenuo je pogled od piramide, zabacio glavu spram Pepeja, i odista se prigušeno zasmijao.

— Pa slušam te, Pepe! — i proustio je, zijevajući. — I rado ti priznajem, da u svemu imaš pravo! Samo, samo... — tu se podbočio na ruke, no smijeh mu je utrnuo u licu i glasu, crte mu u licu postahu sumorne i nekud kao divlje, zvuk glasa mračan i tvrd; i iz njega govoraše ogorčenje. — Samo što i Totu ima u jednom pravo... Ti hoćeš bunu robova, a možeš li ti sebi zamisliti, da bi se od pustarskog pijeska mogla sagraditi i jedna od ovih piramida oko nas? Ne, složiti robove i tražiti od njih istrajnost u toj slozi, to ti je upravo takovo nešto, kao da od pijeska hoćeš sagraditi piramidu i još željeti, da se ona ne raspane! Ej, pa da je nešto takovo baš i moguće, šta dotle, dok se to ne ostvari? Zar život da ti još i dalje prolazi samo u odricanju... u tome, da neprestano doživljavaš, kako ni kašike skorupa nema za te? Ne, ne! Praviti svoju sreću zavisnom od sreće drugih, to, pogotovo kad je tako sigurno, da ti drugi nemaju ni smionosti ni volje pa ni svijesti da bi ta sreća mogla biti i njihova, nema za mene nikakvog smisla! Tu treba odvojiti svoju sreću, pobrinuti se za nju sam...

— Sam! — upao mu je Pepe u riječ, mršteći se — Pa ti si već imao svoju sreću, imao si je sa svojom malom mačkom, Mit-šer-eu, pa na što je sve došlo? Dotrčala je ovamo za tobom čak iz Denderaha, a ovdje... koliko je to dana trajalo, da je bila s tobom? I sad, ako faraon i svećenici ostaju i dalje svemoćni kaošto jesu, misliš li, da ćeš je ikad istrgnuti iz ruku Amonovih svećenika, koji ti je oteše, da je tobože kao igračicu i sviračicu posvete u hramu svoje gospodarice, božice Mut? Dragi moj, ja uopće ne vjerujem, da bi ona, sadašnja već Mut u barci, blagozvučno nazvana Mut-em-ue i sama htjela, da radi jednog roba napusti onu raskoš i obilje... Ako si mislio na tu sreću, onda...

Njega je prekinula divlja kletva; Seti je zaroptao, zgrčivši se kao zvijer, koja se sprema na krvoždan skok:

— Mut-em-ue! Ne spominji mi to ime, Pepe, ne spominji! Ona je za mene samo mala mačka Mit-šer-eu, samo Mit-šer-eu, kako je to bila još onoga zadnjega časa, kad mi je tu, u barci na Nilu, stavila usne na cjelov i cjelivala me još i tada, kada se na obali našao onaj prokleti Amonov, zapravo Mutin đavo, opio se njenom ljepotom, dao mi ju oteti po svojim vojnicima... Ah, kad se samo sjetim! Večer je bila, u mjesečini je njeno tijelo bilo kao cvijet lotosa, sjajnije no Izis na nebesima... a onda, onda eto ti onog ošišanog đavla s vojnicima: »Mut u barci, prava božica Mut u barci! Nije za roba takova ženica,

Digitized by Google

ti ćeš, mala, sa mnom u hram, bit ćeš tamo Mut-em-ue!« I šta sam mogao, šta? Ona je vikala, plakala, otimala se vojnicima, hvatala se za mene, no mene su isto svladali, bacili me u rijeku, ostavili me, mislili su, da sam mrtav! Ali, Pepe, nju tamo ne će zaluditi, a i da je zalude, ja ne ću mirovati, dok je opet ne vratim sebi, i ja da joj dam raskoš kao i oni, haljine od najfinijeg platna, biserje, dragulje, najbolje ličilo, najmirišljivije masti, kvemi, s kakvim se ne služi ni sam faraon...

— Ti buncaš, Seti! — gledao ga u čudu Pepe — ti buncaš, ne znaš šta govoriš...

Seti je međutim skočio već divlje u vis, lomio rukama, roptao bijesno, zapjenušano:

— Ne buncam! I bit će, kako ja kažem! Samo da mi je doći s njome u vezu, zatvorili su je preda mnom, a u hram me ne puste! Ali ja ću doći do nje, hoću, tako mi sviju bogova! Mit-šer-eu, Mit-šer eu! — bacio se opet na tle, zario nokte u zemlju, trzao se sav, ridao u ropcu.

Pepe ga je mirio, stari Totu, promatrajući ga šutke, lagano se digao, nadvisio se nad njim i mirio ga također:

— Ne smiješ, Seti, nikada tako ozbiljno uzeti nijednu nesreću... i ti si previše strastven, Seti! Ej da, i ja sam bio nekad mlad i ja bih ti o sebi imao što da pripovijedam! Moja sestra bila je najljepša žena u selu, svi smo je zvali Nefer-sehru, lijepa sikomora! No, pa nismo još bili muž i žena ni toliko vremena, da bi sikomora procvjetavši, mogla iz cvijeta svoga razviti svoj sladak plod, a oteše i nju meni, svršila je u haremu baš Pazerkinog oca! No da, pa meni nije to bilo lako, ali šta se moglo? To je već naše, da kao robovi moramo trpjeti i trpjet ćemo uvijek, štagod da ti govoriš, Pepe, pa možda i na onom svijetu, ako to bude volja bogova... No djeco, ja ću vas ostaviti! Hladno je, i stare su moje kosti, treba da se zavučem gdje u kakav bolji zaklon... A i za vas je najbolje da se prospavate, skoro će jutro.

Pogrbljen, on je odkudecao klecavim, staračkim korakom spram jedne gomile kamenja. I nije ga još pravo i nestalo u mraku, a Seti, još samo škrgučući zubima, uhvatio je Pepeja grčevito za lakat, uspravio glavu, obazro se na sve strane, i zašaptao vrelo, iskidano, strastveno:

— Pepe, ja nisam buncao, kako ti to možda još uvijek misliš! Ne, ne! To ti ja zapravo kanim povjeriti već nekoliko dana i sad ću ti reći, ako mi se zakuneš, da to između nas ostane tajnom do groba. Da? No onda slušaj... — Ipak je još časak pošutio, da onda nastavi još vrelije, još strastvenije — Pepe, i ti možeš biti bogat, samo ako pristaneš... Jednoga još trebamo, da posao svršimo što prije, dok nas ne primjete... To ti je tamo... eto, vidiš... piramida faraona Sebekemsafa... Od davnine se zna, da u njoj leži silno blago... Ne samo jelo i piće, o čemu si ti govorio, o ne! To je već istruhnulo, ishlapilo... Ali nije istrunulo i ishlapilo zlato, malahit, srebro, dragulji, alabaster... Sve je to sigurno čitavo i neokrnjeno, a čemu i to blago mrtvome, dok ono može poslužiti nama živima? I mi smo već na putu do njega, probili smo već otvor iz grobnice Nebamuna, glavnog skladištara Tutmozisa, po redu trećega, tako nešto... No hoćeš li?

Digitized by Google

Stvar mora ići brzo, premda, znaš — Seti se zlobno iscerio — stvar baš i nije tako opasna, jer Nebamunovu grobnicu nitko ne pazi, a kako bi je i pazio, dok cijelu stvar podupire sam knez Pazerka...

On je zaustavio riječ i ovlažio jezikom usne kao da su mu od vatre izgorjele. A Pepe je ostajao smršten, nijem, ukočen kao od kamena. No najzad su mu se ipak pomakle usne i huknuo je kroz njih u ustreperenom šaptu:

— Pazerka, i on? To je dakle njegova briga, zato mi nemamo kruha! Ali ništa me to ne čudi! Već su okradeni toliki drugi grobovi, zašto ne bi došli na red i grobovi faraona? Ali Seti, tako ti kaniš osnovati sreću sa svojom malom Mit-šer-eu?

Seti se odmaknuo od njega, ponešto kao razočarano.

— Pa, tako da! Nego kako drukčije? Na sve nas otpada jednak dio, jedino Pazerka dobije dva! A kad svršimo sa Sebekemsafom, idemo do faraona Entefa... ima tih piramida dosta! Dosta, da se obogati i najbijedniji od nas... i onda je lako potkupiti stražu i doći opet do moje Mit-šer-eu! Hej, i sigurno je sve to, jer ja onda više ne ću ostati s njome ovdje! Idemo daleko, makar u Hanaan, za koji i ti veliš, da je u njemu Hebrejima danas bolje... No šta je to s tobom, Pepe? Šta me tako gledaš? Zar ti to sve možda osuđuješ kao neko svetogrđe? Ta nisi li ti pred malo vremena ovdje imao tolike riječi osude za faraone i svećenike?... A ja ti to sve govorim kao prijatelju... znam te, kako si dobar, rado bih da i tebi bude bolje...

Pepe je šutio, igrao prstom po pepelu, zatim naglo odmahnuo rukom.

— Ne, nije, da bih ja to osuđivao... Ali ja se bojim za te... Pazerka vas može sve izigrati... u svakom slučaju on se može najlakše izvući... No da se to i ne dogodi, drugo je nešto... Uspiješ li, ili da i ja uspijem s vama, to je uspjeh samo za nas nekolicinu, a šta je s drugim robovima? Meni nije samo do sreće vlastite, nego do sreće sviju!

Sad je Seti odmhanuo rukom.

— Ajde, molim te! To ne će nikada biti ili je predaleko, da se čeka... I nisi li ti sam rekao Totuu, da ako jednima nije do slobode, ne moraju zato robovima ostati svi? Na, i tu ti je sad prilika, da to pokažeš na sebi! Ja još danas mogu reći za te... pa onda sutra u noć možemo poći... Da, i to ti još moram reći... Budi uvjeren, da će Pazerka za robove do ujutra naći kakvu takvu hranu... Njemu je to sad samome od koristi, jer dok se robovi bune, on mora da radi njih pojača u gradu stražu, pa zato noćas i nismo bili na poslu. A od tebe bi i pametno bilo, da pustiš robove u miru, neka se zadovolje s onim što dobiju, tako te sutra u noć možemo mirnije, već ti rekoh kuda... No što, hoćeš li?

Pepe je tek sada pravo odbio Setijevu ponudu. On da do svoje sreće dođe tako, da se drugi, za dobačenu koru kruha, smiruju i dalje sa svojom nesrećom i ropstvom? Ne, ne, to nikad, nikad! Naprotiv, on će kao i dosad otvarati robovima oči, pa makar i propao pri tom...

I pri tome je on te noći i ostao. A noć se već primicala kraju. Još bljeđe je bilo tijelo nebeske božice. Nut, zvjezdani njeni dragulji su gubili sjaj, na istoku, nad sve življim gradom živih, svitalo je

Digitized by Google

jutro, bjelasalo se sve više nebo kao bijele pelene, spremane za sunčano novorođenče, boga Hepre. I još se to nije ni ukazalo u svojoj prvoj, krvavoj nagosti, a iz grada mrtvih začule su se trube, tamo su se otvorila vrata, i, predvođena od pisara Haemueza, zaškripala su kola sa brašnom i ostalom hranom za robove.

Seti se smijao, kako je imao pravo, a Pepe je poletio da robove, koji su se na zvuk trublje i miris hrane trzali iz sna, nagovara, da ipak zato ne popuste i ne vrate se još na posao. No padalište prosjaka dignulo se na dobačen zalogaj kao jato prozeblih, izgladnjelih vrana. I Pepeja ne slušaše nitko, dobro čuše jedino stražari, našto se sve svršilo za njega time, da je od njih bio do krvi izbijen po golim tabanima.

I opet proradiše robovi, i njihovim radom dizala se sve više svome vrhu piramida, u kojoj je, u blagostivnom krilu Ozirisa, imao svoj posmrtni vječno slatki san spavati besmrtni sin Amona Re, faraon Ramzes Deveti. Ali još ta piramida nije došla do svoga vrha, a na njezinoj gradnji nije bilo više ni staroga Totua, ni mladih Pepeja i Setija.

Samo nekoliko dana poslije one zajedničke njihove noći Totua je na gradnji zgnječila teška kamena ploča, na kojoj je upravo urezivao faraonov dotadanji životopis. Njega u krpama pokopaše u pustinjskom pijesku, no i naskoro mu nestade groba. Potpuno se sigurno po nekim znakovima znalo, da su mu leš iskopale hijene. Već u početku on je doživio pravdu i na onome svijetu...

A Seti je već zbilja bio bogat i blizu sreći, da se opet nađe sa svojom malom mačkom, Mit-šer-eu. No bogat plijen, nađen u piramidi faraona Sebekemsafa nije bio podijeljen pravedno, knez Pazerka je htio prigrabiti više nego ga je išlo.. Zato neki od grobokradica bijahu nezadovoljni, a jedan je cijelu stvar odao Pazerkinom neprijatelju, knezu tebanskog grada živih, Pazeru. I nastade istraga i lov na krivce. Naravno moćni knez Pazerka se izvukao, sve druge nazvao osvetljivim ropskim klevetnicima, te krivcima bijahu pronađeni samo neznatni i bezimeni, kojih bijaše kao pijeska u pustinji, a među njima bijaše i Seti. Njemu odrubiše glavu, tijelo ostaviše za gozbu pticama, i posljednji, posmrtni dokaz njegove sreće bijaše, da je mimo njegovog mladog, nekad samo od ljubavi izjedanog tijela, morala proći i mala njegova Mit-šer-eu, odnosno već samo Mut-em-ue. koju i Amonovi i Mutini svećenici također svrstaše u svečani ophod poslan u grad mrtvih u znak zahvale, da od prokletih i zločinačkih grobokradica ne bijahu poharane i obeščašćene i piramide ostalih faraona.

A nekako baš u te dane, i ne baš malo upravo i radi toga, propade i Pepe... Robovi i opet kroz dulje vremena ne dobiše hrane i tako u svom očaju, a mnogo i pod uticajem Pepeja, uskratiše oni opet posao, te u hrpi pođoše u grad, da od kneza Pazerke traže svoju zaslužbu. No knez Pazerka se tad više nije trebao bojati, da će radi njihove bune i, dosljedno, većeg broja straže, biti usporeno kopanje njegovih jataka u bogatom rudniku faraonskih piramida. Osim toga, on je tada imao i drugih briga, pa baš i tu, da mu je umro najmlađi sin ljubimac. Trebalo se dakle najprije pobrinuti za mrtve — prvo

Digitized by Google

su mrtvi, pogotovo kad se radi o kneževskom sinu i ljubimcu, a onda tek... no šta su i onda živi, ako su to samo robovi? Tako dakle robovi bijahu odbijeni već od samih gradskih vrata, potisnuti natrag u svoja prljava, gladna i pusta naselja. I tu onda, u naknadu za tjelesnu glad, mogoše da se zasite s onom divnom duševnom hranom: pred njima, došavši na lađama Nilom, gibao se, već po velebnoj kamenoj i sfingama ukrašenoj cesti još velebniji sprovod Pazerkinog sina ljubimca. Iz Abidosa je taj sprovod došao Nilom, jer prije nego će mladi nesretni knežević biti spušten u duboku obiteljsku grobnicu, trebalo je njegov leš odnijeti na blagoslov u sveto mjesto, sveto i najsvetije po tome, što je u njemu pokopana glava, koja je bez svake sumnje bila glava boga vječnosti Ozirisa. No s hodočašćem tim je već gotovo, i eto, sprovod je već ostavio lađe i Nil iza sebe, giba se lagano spram zapada sviju zapada po velebnoj kamenoj cesti ukrašenoj sfingama. Najprije ženska rodbina i ostale žene, sve razgoljenih grudi, kukajući i naričući. Onda, na drvenim vlačicama, vučenim od bijelih, krasno iskićenih volova, visok i dragocjen lijes, sav obložen cvijećem. Iza njega svećenik, zaogrnut panterinim krznom, pjevuckajući svete pogrebne zakletve kadeći lijes i nesretnika u lijesu mirišljivim tamjanom. Onda muškarci, najprije ucviljeni i u svakom pogledu časni otac, knez mrtvoga grada, Pazerka, pa druga muškaračka rodbina i ostali muškarci znanci i prijatelji. No najupadljiviji je konac, tu na koncu, ili već i sprijeda, pomiješani među gospodare, da se vidi od koga je šta, sluge i služavke sa svima mogućim posmrtnim darovima u rukama. A među tim darovima od fajanse, zlata i srebra, puni su krčazi najfinijih vina i ulja, pune tave i košare najrazličitijih vrsti kruha i smoka ostalog, — ta umro je besmrtnik, nije bio naučan da gladuje na ovome svijetu, pa ga se ne smije tome izvrgnuti ni na onome!

A sve je to primaknuvši se s ostalim robovima bliže, gledao i Pepe. Stražari su ih sve, smrdljive robove, potiskivali i odavde, no Pepe se nije dao. U njemu još nije nestalo ogorčenja radi smrti staroga Totua i još sasvim svježe bilo je ogorčenje i bijes radi još strašnije sudbine Setijeve... I tog dana se upravo on s ostalim izgladnjelim robovima uzaludd borio za koru kruha, a tu eto, za jednog mrtvaca kolikog li skupog jela i pića! I još k tome čiji je sin bio taj mrtvac? Pazerkin, onoga Pazerke, radi koga je propao Seti i radi koga su, gladujući, propadali oni svi ostali! Uzbuđen, s plamenom u duši, gledao je Pepe sjajnu i situ mrtvačku povorku, situ već unaprijed i za sama mrtvaca... I bio je potreban samo najmanji kakav ćuh da se taj plamen zatalasa i bukne iz njega, a taj ćuh je i došao u obliku jakog udarca u prsa, kojim ga je jedan stražar gurnuo natrag. Tada je sve iz Pepea planulo kao iz lomače. On je stao da viče, kako najprije treba nahraniti žive, a onda mrtve, živima oko sebe je kriknuo, da s njime zajedno navale na one hljebove i ostala jela u povorci, otmu to za se, gladne. Stražar je opet jurnuo na njega, no Pepe mu je izmaknuo, nastavio još gorom vikom i protiv kneza Pazerke, kojega nazva glavnim grobokradicom, koji je prvi i jedini trebao poginuti od krvnika, a ne da se tu šepiri u bogatstvu, pokradenome živima i mrtvima! I najposlije, kad je više Pazerkinih oboružanih ljudi na-

Digitized by Google

valilo na njega, da im se preda u ime velikog faraona, njegovo bjesnilo zahvatilo je i veliko ime ovoga; ne izreče ni za nj baš laskave riječi, konac mu pak bijaše poziv upućen ostalim robovima, da svi s njime pođu na gotovo već dograđenu piramidu i razvale je do temelja ...

To bijaše konac, konac i njegov vlastiti. Jedno ga je koplje pogodilo ravno u srce; on pade, poginu i on, kaošto mu je, uostalom, za sličan zločin pogrde faraona, nekada poginuo i otac. Od njega, od njegovih velikih težnja i nada ostane samo leš; leš prezren, bez slave, bez kada od tamjana, bez cvijeća, — jedino mu cvijeće bijaše kolobar vlastite krvi, crven kao vijenac ruža.

Ostali pak, za koje se založio, bježahu; jaučući, posipavajući glavu pijeskom, bježahu ispred sile, koja je na njih navalila još surovije i bjesnije. Mirno i nesmetano mogao je svečani sprovod opet nastaviti put, pa je naskoro i nestao za vratima vječnoga faraonovoga grada mrtvih, — zapravo živih, jer ako je itko u tom gradu bio mrtvac, prezreni mrtvac još prije svoje smrti, onda su to bili samo oni, koji su živjeli samo da robuju, robuju u ropstvu koje bijaše od smrti strašnije.

A. B. ŠIMIĆ:

IZ DNEVNIKA GOD. 1921.

Pisac koji je izdao barem dvije knjige ima uvijek jedan neizbježiv doživljaj s kritikom: kritici, poređujući novu njegovu knjigu s pređašnjom ili s pređašnjima, ne zaborave nikad naglasiti, da je ona bolja ili lošija od pređašnje ili pređašnjih. Da jedna od njih mora biti bezuvjetno lošija, to je naročiti užitak kriticima.

*

Kritika se u većini slučajeva »pravi važnom«, — njezina je priroda vrlo lako na to zavede. Naročito se to događa kod t. zv. dnevne kritike: posve razumljivo, ako se pomisli na one koji je pišu. Što može zapravo kritika? Ona bi trebala imati svakako skromnije lice kad bi znala da ona uza sve svoje naprezanje ne može da pomogne nekomu doživjeti umjetničko djelo. Kritika dolazi uvijek i z a doživljaja, ne samo u vremenskom smislu kao bi se to banalno moglo razumjeti, — nego u smislu da kritika sam neposredni doživljaj ostavlja izvan svoje oblasti i počinje ondje gdje doživljaj prestaje. Ona ima s doživljajem umjetničkog djela, umjetničke stvarnosti upravo toliko koliko ima umjetničko djelo s neposrednim doživljajem umjetnika u prirodnoj stvarnosti. Kritika neposredni doživljaj ne može da primi u sebe već radi toga, jer je on u svojoj potpunoj, neiscrpljivoj dubini neizreciv u drugom materijalu (ovdje u riječi) nego što je materijal umjetničkog djela. I sve kad bi on bio izreciv, — jedna apsolutna nemogućnost već radi toga što sad dolazi u obzir posve drugi individuum

Digitized by Google

i nemogućnost ponavljanja istog doživljaja i u samom istom umjetniku, koji je prvi put to djelo stvorio, — dakle ako to sve dopustimo, čemu ipak prevod tog djela u drugi materijal, to ponovljenje?*) Život, koji se dogodio jedamput ne događa se više nikada. Neodređeni pojmovi »dobar, loš, lijep, ružan« i t. d. ne govore ništa. Kritika je samo onda to, ako je umjetnost ili filozofija.

*

Pokušah pisati jednu novelu, ali mi teško polazi za rukom. Kompozicija, cjelina, — to je ono što me čini očajnim. Pred nekoliko dana sam pisao jednu drugu, i uspjevalo mi je, — ali to je samo slika do slike, scena do scene, zato sam je bio ostavio da neko vrijeme čeka i bio se primio ove druge, za koju sam mislio, da će mnogo bolje poći mi za rukom. Ali sam se prevario. Možda ipak što bude, . . . ne smijem sustati, jer skrajnje je vrijeme da ipak nešto napišem.

*

Radije čitam i prevodim strane dobre prozaiste nego da sâm loše pišem.

*

Jutros sam mislio o tomu da ocrtam Krkleca, njegov karakter, njegovu literaturu, odnos prema drugim ljudima i drugih ljudi prema njemu. Isto tako Micića. Ovih dana sam imao ozbiljnu nakanu da jedamput napišem o svakom od ove dvojice po jednu novelu. Ali nemam još one potpune vizije, koja je potrebna prije nego što se jedno umjetničko djelo počne da radi, i ne znam, da li će se uopće od ove građe moći napisati novela. Ali sigurno je, da ću od te građe ipak nešto sagraditi (1921. g. II. bilj.).

Ja ne vjerujem, da je Micić nazvao javno Shakespearea brbljavcem *samo* radi toga »da svrati na se pažnju«. Ta motivacija je odviše površna, jer to bi značilo da je on uvjeren o vrijednosti Shakespearea i da je njegova izjava samo herostratski čin. Međutim, ja ga držim mnogo čestitijim i vjerujem, da on zbilja Shakespearea drži brbljavcem ili nečim sličnim tomu. Dakle, glupost, onda tek taština. (Da je glupost drska, to ne svjedoči samo ovaj primjer.)

*

Kako je naše znanje beskrajno malo! Ja mislim ovaj put samo o t. zv. posljednjim stvarima (koje se zovu Bog, supstancija, prauzrok, Ding an sich i t. d.). Pomislimo samo na naš svagdanji život. Koliko mi znamo o ljudima koje dnevno sretamo i koje, šta više, poznajemo kadšto već kroz duge godine — ne, koliko mi znamo o svojoj rodbini, o roditeljima, braći, sestrama? . . .

Ti gledaš u lice svoje žene, koju smatraš sebi najbližim stvorom na zemlji, i s kojim je tvoja sudbina najviše zajednička, ti gledaš u njeno lice i možeš li da pogodiš njezine misli? A ako to ne možeš u ovom trenu najbliže blizine i najveće napetosti, što ćeš znati o njoj

---

* Ta napomena o kritici, zabilježena kad autor još nije imao ni pune 23 god., ne smije se smatrati njegovim definitivnim mišljenjem o kritici, — pogotovo kad se tu misli, ne na kritiku umjetničku, nego u glavnom na žurnalističke referate o umjetničkim djelima. To je tek opaska: djelić opažanja o kritici.

Digitized by Google

kada ti ode ispred oka? U čovjeku gledaš zagonetke i svaka stvar je zapravo sfinga. Na koncu, što čovjek zna o samom sebi? Ne govorimo uopće o budućnosti, nego — tko se od nas sjeća svega što je bio živio, proživio? Nismo li neke stvari zaboravili potpuno zauvijek? Zna li čovjek što se u sam ovaj tren događa u njemu? Krv teče, život struji. Možda kakva bolest o kojoj i ne slutim rujepotmulo u meni i možda se bliži čas u kojem će se utrnuti i taj žižak svijesti, koji, dok svijetli najjače, obasjava tek neizmjerno sićušni prostor u beskrajnom oceanu noći...

*

Sve nepovjerenje razumu izriče opet samo razum. To je razum protiv samog sebe.

*

Lakše je nešto otkloniti kao nevrijedno nego razumjeti i objasniti.

*

14. maja 1921.

Lani, dok sam bio u junu i julu u Šumeću, bio sam počeo u ovakovu teku zapisivati različite misli, koje su u neku ruku bile dnevnik mojega mozga. Dakako, kad sam došao u Zagreb, to sam zapustio i potpuno na to zaboravio, jer život u Zagrebu i ne znači za mene gotovo ništa drugo, nego zapuštanje svega, zapuštanje cijeloga sebe. Sada, kad sam opet već preko 20 dana izvan Zagreba i kada sam se odmorio i, što je najglavnije, kad mogu da živim u miru, — a ovaj mi je potrebit, jednako za moju dušu, kao zrak za moje tijelo — osjećam opet tu potrebu da zapisujem što mislim i doživljujem. Ako barem nešto zapišem moći će mi to da posluži kasnije kao dokumenti što sam nekada mislio i kao biljezi u razvitku (naprijed ili natrag).

Ovdje gdje primam vrlo malo novih impresija iz vana i gdje uz to imam mogućnost, da se ogledam na sve strane kroz svoj život, vrlo mi često dolaze pred oči odlomci prošlosti: kakav čin, izrečena riječ, misao i to gotovo samo ono, radi čega mi je sada neugodno ili me je stid. Jedina utjeha u ovim časovima je to, što mislim, da sam ipak dalje otišao, kad uviđam, da su neke prošle stvari bile zlo, nelijepe ili glupe i što to shvaćam kao iskustvo i opomenu: ne čini više tako!

*

Ako nas ljudi sude po onom, što činimo ili što im kažemo, dakle po našim činima i riječima (naročito riječima), onda mogu imati samo vrlo netočan sud o nama. Možda čovjeku pomaže mnogo intuicija da upozna bolje drugoga i da bolje o njemu sudi, nego što to može sama inteligencija po činima i riječima. Da ta intuicija sigurno je već i radi toga, što dva čovjeka mogu da isto vele ili učine, a da o njima posve različito sudimo.

*

18. maja 1921.

Neka pojava u prošlosti može nam se učiniti lakomislenom, apsurdnom; ali to je, čini se, samo zato, što je gledamo iz sadašnjosti. Kad bismo možda poznavali prilike prije nje, možda bi nam bila posve jasna, štoviše, logična.

Digitized by Google

Mi se kadšto nađemo pred samim sobom u čudu, i velimo da se tomu nismo nadali od sebe: ergo, mi se ne poznajemo dovoljno. A zaboravljamo obično, da je prilika u kojoj smo se našli nova i neobična, kojoj se nismo mogli nadati i koju dakako nismo mogli poznavati. Mi poznajemo sebe t. j. naše vladanje samo u prilikama koje se češće ponavljaju. Nove neobične prilike — naravno da ćemo i kod sebe otkriti nešto novo, što prije kod sebe nismo opazili niti mogli opaziti.

*

Vers-libre je jedna primitivna tehnika. Ta tehnika stoji na prelazu izmedju t. zv. proze i metričke tehnike. Da je kod naših seljaka tehnika stihova metrička, dakle ne više primitivna, ne začuđuje, ako se zna, da kod seljaka ne mora biti svaka tehnika primitivna i da tu postoji razvitak. Osim toga ne smije se zaboraviti da seljaci jedva poznaju stihove bez muzike koja ih prati. Da je neka tehnika primitivna, to još ništa ne odlučuje o vrijednosti same umjetnosti, štoviše, ta umjetnost je često mnogo snažnija.

*

Riječ uzeta kao forma, koja se sastoji od izvjesnih samoglasnika i suglasnika, bila je možda po svojoj muzici u svom početku mnogo bliža predmetu, nego što je sada nakon mnogih promjena u toj njenoj muzici kroz vjekove. Kad je ta riječ, t. j. skup nekih samoglasnika i suglasnika, upotrebljena u svom početku, i izbor tih suglasnika i samoglasnika ovisio je sigurno o predmetu: ti glasovi samo po svojoj muzici sjećali su na predmet. Na pr. riječi gotovo u svakom jeziku, koje označuju šum, šumor, žamor, tutanj i t. d., imaju same u svojoj muzici šum. Kod predmeta koji su bezglasni, ne opaža se ta ovisnost, što je razumljivo ako se misli, da je riječ akustična.

*

22. maja 1921.

Ko će drugi da pronađe sve razne uticaje na razvitak moje duše, kad ja sam s vrlo teškom mukom razabirem te uticaje. Sam sebi ostajem tamnim. Stariji, oni, koji više ne rastu, imaju jednu prednost pred mladima u svojoj sigurnosti, čvrstoći. Njihovo tijelo stoji, njihova duša stoji, nema promjena i mučnog preobraženja mladosti, samo učvršćivanje. Čini mi se tako kao da su oni već uhvatili korjen u životu, te ih je vrlo teško pokrenuti ili istrgnuti.

*

31. maja 1921.

T. zv. prelazna doba u duhovnom razvitku jednog čovjeka vidi se tek kasnije kad je ono minulo. Čovjek u to doba ne može biti (barem potpuno) svijestan, da je to samo prelazno, jer kad bi on znao, da će to preći, t. j. kad bi znao, kamo će to izvesti, on bi u tom času već prešao, izašao iz toga. Ali on misli, da će to dovijeka trajati, to doba praćeno je u duši s najjačim bolima i očajanje je gotovo svezano s tim kao uzrok i posljedica.

To barem vrijedi za onu prvu i najjaču krizu, koja se obično dogodi od 18—20 godina, ili kasnije kod onih koji se kasnije razvi-

Digitized by Google

ANTUN AUGUSTINČIĆ: MODEL ZA SPOMENIK DRA ANTE RADIĆA

Digitized by Google

Digitized by Google

jaju. Druge krize je svakako lakše podnijeti, već i radi toga što čovjek iz iskustva zna, da kriza nije neprolazna, ma da je u ovim drugim slučajevima mnogo jača.

•

12. VIII. 1921.

Duhovni pubertet. Kad bih mogao opisati očaje od svoje 17. do 20., 21. godine, to bi bio jedan rijetki prikaz vrlo karakterističan ne samo za mene, nego uopće za jednog mladića, koji misli, koji ostavlja stara vjerovanja, a novih još nije primio. O, ona praznina, kaos, besmislica svega! To bi bilo možda vrlo karakteristično za cijelo naše doba.

•

Danas mi je došla namisao, da opjevam cijeli svoj dosadašnji život u jednom lirskom spjevu. Sebe bi u tom spjevu nazvao Ivan Tomas (po prezimenu moje majke). Možda to nije neizvedivo i možda ću to ipak jedamput učiniti.

•

Dopao mi je u ruke »Epikurov vrt« od Anatola France-a. Ono, što mi se dosada — pročitao sam tek nekoliko stranica — najviše svidjelo, to je jedna napomena o ljubomori, i to radi toga, što sam to proživio i mislio o tom, a ovdje kod France-a je to formulirano. Ja se sjećam još onoga intenziteta. Nije da sam ja možda imao razlog da budem ljubomoran, niti sam ja bio n a k o g a ljubomoran; zato sam ja sve ove osjećaje nazivao ljubavlju i nisam nekoje odvojio kao ljubomoru, kako je to učinio France (koji je to, jer je ovo napisao, morao i sam doživjeti). »Pravom ljubomorniku sve izaziva nepovjerenje, sve je razlog nespokojstvu. Žena ga vara već samo s tim, što živi i diše. On se boji onih djelovanja unutarnjeg života, onih različitih pokreta puti i duše, koji čine da je ta žena jedan stvor odvojen od njega samog, nezavisan, nagonski, sumljiv i katkada neshvatljiv. On trpi što ona cvate sama sobom kao lijepa biljka, a nikakva ljubavna moć ne može zadržati i uzeti sav onaj miris što ga ona rasipa svijetom u tom nemirnom trenutku, koji je mladost i život. U suštini on joj je ne predbacuje ništa, osim što ona jest. To je nešto, što on ne može mirno podnositi... on hoće više i bolje, no što je dozvolila priroda. Žena nema te mašte«.

Nekoje misli odavle sam ja doslovno mislio, a inače sve, što je on tu napisao može se naći u mojim pismima T. na mnogo mjesta. Ali iz T. pisama za koje znam da nisu »literatura«, može se navesti pasusa, koji pobijaju ono, što France veli o ženi.

•

14. VIII. 1921.

Ovaj čas, prolazeći pokraj franjevačke crkve, vidio sam jednu ženu, koja je klečala vani, osloniv glavu na crkvena vrata. Nisam joj mogao dakako dobro vidjeti lica, ali koliko sam ga vidio, nije sličila nipošto na lica, koja se mole ili kaju na slikama, u tom naročitom času ovo je lice bilo svagdanje, pučko, mršavo, žuto. To što se ne smatra dostojnom da uniđe u crkvu (u kojoj se inače služila »večernja«), moglo bi značiti, da je došla k Bogu radi kakvog grijeha.

Digitized by Google

Ali taj potpuni nemar, što će misliti ljudi, koji kraj nje prolaze, taj možda zaborav na sve oko sebe i koncentriranje prema Bogu, svjedoči, da i ti mali, svagdanji ljudi imaju neobične osjećaje, kojima je izvor religija. U užasnoj svagdašnjosti tih ljudi živi Bog i ako oni vrlo rijetko osjete njegovu blizinu ili eksistenciju uopće.

Kad bi čovjek opisivao njihov život, ne bi smio zaboraviti nikako Boga, kao lice koje njihovim životom mnogo ravna, kao atmosferu u kojoj oni žive.

Kako je tek mali broj ljudi izišao iz te atmosfere, ako čovjek počne da na to misli. I od tog malog broja ljudi nađe se mnogi, kojemu je neugodno u tom hladnom, visokom zraku »praznine«, pa se opet vraćaju natrag u toplije, udobnije zone...

*

Od svih pojava kod čovjeka najutješljivija je igra. Ona je slika, koja nam daje najuvjerljiviju iluziju o slobodi čovjekove volje. Čovjek oslobodjen od nužnosti, bezutješne, mukle, besmislene nužnosti.

Čovjek je u igri najviše nalik na Boga.

Oči mogu da se iz igre napiju najjače radosti.

*

Kad bi čovjek uvijek mislio na djelovanje onoga, što stvara i čini, on bi valjda svaki put očajao i ne bi stvorio ni učinio ništa. Stvaraču i djelaču je potrebita, ako ne svaka zaborav na djelovanje, ono barem samoobmana. Jer čovjek je nešto, što treba svoj vis à vis. Kritik u prazno ga čini očajnikom. U onim najrjeđim slučajevima, gdje više nema ni samoobmama, gdje je svijest o praznini i gluhoći postala kristalno gledanje, tu je takav čovjek sam svoj vis à vis. On uživa u sebi — dakle ono isto što i drugi, samo na naročiti način; užitak pojačan, podignut na boli.

*

Da se ljudi obično ne oslanjaju na svoje nego na t. zv. javno mišljenje — na pr. o jednoj stvari ili o jednom čovjeku — pa i u onom slučaju, gdje su potpuno uvjereni, da je to javno mišljenje krivo i nepravedno, to je radi toga, što je ravnati svoje držanje prema javnom mišljenju mnogo komotnije — i što je glavno — korisnije. Činiti protivno t. j. ravnati se prema svojem mišljenju, za to je potreban neki heroizam. Dugom navikom javno mišljenje postaje na koncu doista jedino mišljenje tih ljudi. Jer čemu im, najzad, mišljenje njihovo vlastito i čemu trud dok ga steknu? Kad se i onako ne mogu prema njemu ravnati.

*

Meni postaje razumljivo, zašto stari ljudi ne pokazuju često nimalo interesa za pokrete mladih. Uvijek se isto ponavlja i dosadi gledati uvijek istu igru...

*

Kavana vrlo često stvara zajednicu ljudi. Ali tek kakovu zajednicu! Kavana, to je mjesto, gdje slučaj presjeca puteve najrazličitijih ljudi! Poznanstva koja polako nastaju. Navika, koja iste ljude dovodi opet i opet na to isto mjesto.

Digitized by Google

Doduše obično nastaje »društvo«, »krug«, »sto«, »zajednica«, od tih koje sve interesiraju barem neki zajednički interesi, koji se često baš radi toga, jer su svakom od njih zajednički, kose!

»Obitelj«, pa ma što se protiv nje moglo reći, uvijek je strahovito nad ovim nadomjestkom obitelji; — kavana je, mislim, mnogom, nadomjestak obitelji.

Vicevima, tim malim zašiljenim riječima, koje neprestano jedan u drugog zabada, u početku je obično uzrok zloba ili ona taština, da se netko pokaže duhovitim pred drugim — duhovitost je uvijek neka i ako često prividna nadmoć — u nekim slučajevima ili možda uvijek uzrok za obje zajedno. Karakteristično je, da za takove viceve nije zgodna atmosfera ako su samo dvojica, nego ako je više prisutnih. Kasnije ti vicevi postaju navikom i oni neprestano lete bez obzira na koga, većinom na nedužne — sami već sada nedužni, t. j. bez one namjere da komu šta naude. No oni ipak zadavaju bol ponajviše baš tim nedužnim i bez obrane.

Da su ti vicevi sad sami po sebi »nedužni«, to još ne opravdava onoga ko ih govori. Jer za takovo raspoloženje — ako im već nije uzrok zloba, nego tek navika — potrebita je neka tupoća, odsustvo fantazije, da se »vicmaher« uživi u svoju žrtvu. Ukratko i jedna niža duša.

Kadšto se stvori i jedna takova atmosfera, gdje svaki jedan drugome zadavaju bol. To vrijedi kao zakon; a da se niko dublje ne zamisli u to poživotinjenje, koje se vidi na tim svim licima, štaviše, neke zajedničke ružne vrsti kod sviju.

Da se čovjek sa mnogo duha dosađuje slušajući takove viceve, to je obrnuti slučaj istine, da onaj ima tim manje duha, koji se čim više smije takovim vicevima.

VLADIMIR NAZOR:

ČEDNA PJESMA

Ja htjedoh spjevat pjesmu jednu,
Al malko tužnu, i svu čednu,
Pa čak i malko sivu, kao
Lik prosjaka što šutke stao
Na pragu. — Htjedoh da su r'ječi
Bez zvuka što, jer preveć zveči,
Sve drugo guši; da je ritam
Ko onaj hoda mog, al kada
— U čas dok mrak u doce pada
I večernje se glasa zvono —
Niz lug se pust kraj groblja skitam.
I još sam htio da sve ono
Što kroz moj stih sveđ bučno zbori,

Digitized by Google

Ko plitka voda zažubori,
Pa bilo čak i monotono.
Da. Htjedoh spjevat pjesmu jednu,
Svu toplu ... al i mirnu ... čednu!

•

Sve uzalud! — Kad siv ko pare
Na površini tihe bare,
Srok meni jedan miran treba:
Oh, rima sva mi sjajna plane,
Jer stiha tog na kraj mi kane
Modrine kap sa našeg neba!
... I ritam moj, kad ja bi' htio
Da stih mi njiše blago, tio
Ko majka malu zipku, kao
Cv'jet sunčev trak što na nj je pao,
Ko vjetar list na vrhu bora:
Oh, on se snažno zatalasa
I sav mi ječi, sav mi zveči
Ko val i žal tog našeg mora!
... Kad želim pak da moje r'ječi
Ko jeka budu tiha glasa,
Dok ne znaš da l' se bdi il dr'jemlje:
Oh, mjesto da mi zaromone,
Pod nekim batom, regbi, zvone

•

Ko i tvrd kam te naše zemlje!
I pjev taj moj, to d'jete sjetno
Mog bola, nikad da obučem
U ruho skladno i diskretno!
I nikad još da s njega svučem
Taj nakit što ga sam ne uzeh
Ni otkud, a sjaj takav lije,
Da i ja ne znam kakvo li je
Mog tužnog čeda pravo lice
I kakvi su mu sm'jeh i suze!
Što svet ga muči nemilice
I čvor ko tvrd u grlu davi,
I sam ja ne znam, jer još nikad
Glas njegov ne čuh, čisti, pravi!

. . . . . .

Pa zato: ko zna hoću l' ikad
Da složim i ja pjesmu jednu,
Al toplu ... iskrenu ... i čednu!

Crikvenica, V. 1930.

Digitized by Google

UGLJENARI U GORI

Mi smo crni ko i ugljen naš.
Obraz nam je od vječnog dima crn,
al' nije crnji od obraza
gospode u gradu,
koja nam za našu tešku muku,
tek nešto sitniša dadu
na crnu ruku.

Sjedimo oko vatre u guštiku.
Nad nama je nebo objesilo modru sliku.
I kos crn ko i mi
na granu nad našim glavama sjeda;
na žute žgance u kotlu nam gleda,
a onda odleti i glasno kroz šumu viče:
»Bijeda, bijeda, bijeda«.

I mi bi htjeli u kućama čvrstim stanovat
kraj tople, ogromne peći
lopate za proljeće kovat,
al' tjeraju nas naši želuci gladni.
Siječanj je i dani su hladni.
Noge su nam pune ozebina.
Još u veče žalosni bez vina
granje sječemo,
a po sjekirama nam pada tmina.

I tako ugljen crni palimo
i za mladošću žalimo
hej, za mladošću žalimo
i pjevamo.
Kraj vatre se crveno prelijevamo.
Kad u večer na baraci našoj
vrata zamandalimo
svi po mokroj slami se povalimo,
pa sanjamo da smo gospoda
i da nam noga po sagovima hoda.

Ej, lako je gospodinu
on kroz cijelu godinu
našu tešku muku skupo proda,
pa kada među banknote ukopa ruku
nasmješen šapće: »Božji blagoslov«.
Al' tad nas probudi voda
kaplje kroz trošni krov
kao izazov.

Digitized by Google

Naglo se dignemo i kunemo
i kroz razbit prozor pljunemo
u noć pljunemo
pa trljamo ruke crvene od zime,
a pred barakom
dvije se klade u vatri još slabo dime.

LUKA PERKOVIĆ:

NAŠE SELO I NAŠI SELJAČKI KNJIŽEVNICI

Pišući o ovoj temi mislim, da je već samo postojanje seljačkih književnika u nas Hrvata dovoljan razlog, koji opravdava ovo pisanje i koji će suzbiti može biti čiji prigovor, što se piše o njima pod natpisom »seljački književnici«, jer da tobože seljački stalež i književni talenat nisu dva spojiva pojma. No u ovoj je prilici važnije njihovo postojanje od njihove kvalitete ili bolje rekavši od mjere, kojom ih tko mjeri, jer kad su oni — onakvi kakvi su — već tu, kvaliteta će se po prirodi napretka sama od sebe pročistiti i poboljšati. Kad njih uopće ne bi bilo, onda bi trebalo strepiti za budućnost hrvatske kulture, no budući da već postoje, valja samo žaliti što nisu bolji, i željeti da budu bolji. Prije nego se stigne na vrhunac, odakle se vidi cijelo obzorje, treba preći sve strmine, koje vode do vrha i na kojima počiva njegovo sljeme suncem okrunjeno.

Treba odmah istaći: Kad bi se književnost naših seljačkih književnika ocjenjivala načinom i argumentima, kojima strogi građanski kritici ocjenjuju svoje pisce, onda bi ona dobrim dijelom ostala ispod nivoa, koji se mora dostići, da tko bude proglašen književnikom u građanskom smislu bez obzira na stupanj svoje nadarenosti. No i tu, kod gradskih kritika, ima više metoda, više ukusa i više škola, pa će jedan ili više njih mimoišavši nedostatak u postavljanju problema, mali broj tema, skučenost fantazije, odsustvo psihologije i t. d., ipak priznati u njima književnika, samo s drugim interesima, s drugim kulturnim i staleškim krugom, s drugim pobudama, s drugom svrhom pisanja i t. d. Vidjet će naime, da je njihov hod — odlučno i bez nakane, da se ikad više vrati natrag na niže — usmjeren na više, onamo, gdje se nalaze ti, koji ih ne će da priznaju ili ih priznaju kroza zube. Jer oni vode sa sobom veliko mnoštvo svoje braće, koji napreduju polagano i samo u intervalima, zadržavajući se pri radu svojih ruku, koji je znoj za njih, a plod i blagoslov za druge. A nisu mnogo zakasnili za onima, koje žele dostići, oni — orači nedirnute rose, hodači po negaženom snijegu i pjevači naših šuma, koje im se jekom odazivaju. Njihov govor već postaje jasan i onome, koji ga rodivši se u gradu nije nikad razumio, i onome, koji ga je rodivši se na selu, bio već zaboravio. Isporedimo li naime naše književnike prije 50—40—30 godina, književnike koje je književna povijest priznala takovima,

Digitized by Google

s današnjim našim seljačkim književnicima, vidjet ćemo, da je samo gornji broj godina u razlici življenja jednih i drugih kriv, što i ove današnje seljačke književnike službena školska historija ne vodi u svojem popisu i što će ih može biti konačno izostaviti iz računa. To je ujedno dokaz, da umjetnost kao i svu kulturu, stvaraju klase, koje se nepriznavanjem brane jedna od druge ili: koje ne priznavajući tuđe hoće da istaknu vrijednost svoga.

Kako je došlo do toga, da je naše selo progovorilo svojim originalnim jezikom i da je postiglo uspjehe, kojima nema tako blizu primjera (no i ako ga ima, naše se selo opet ne treba stiditi), o tome dakle, kako je naše selo došlo do toga preporoda u kulturi i književnosti, ovdje ne ću govoriti, jer bi za to trebao segnuti i u politiku, kojoj u ovom članku nema mjesta niti mu je ona svrhom, a i zato, jer smo svi bili pratioci i suvremenici toga. No treba odmah poslije toga ograničenja na jednoj strani istaknuti na drugoj, da je naše selo u duši svojoj zdravo, da je nadareno i umno i moralno, kad ga je taj kratkotrajni prosvjetni rad od tridesetak-četrdesetak godina mogao toliko dignuti, da se lati pera, i to ne u iznimkama, koje bi, da se to zbilo, zaista potvrđivale krivo mišljenje nekih, da je naš narod u svojim najširim slojevima nesposoban za samostalno kulturno stvaranje ili uopće ili još kroz dugi niz godina. Budući pak da se naš narod u cjelini kao narod odazvao tomu stvaranju, znači da je on u svojoj punoj širini počeo kulturno disati, misliti i pisati. Izražavati svoje misli javno, perom i govorom, to je prva i najvažnija potreba i oznaka kulturnoga čovjeka, kod kojega žeđa za kulturom i saznavanjem istina nije manja od glada za kruhom. Pa kad dakle vidimo to i kod seljaka i kod radnika, onda moramo da priznamo i njima ono, čime se tako rado pred njima dičimo i što im tako rado odričemo, naime kulturu. Malo prije rekoh: da se samo koji seljak — njih jedan ili dva — javljaju perom u javnosti, vidio bih u tome samo individualnu nadarenost i želju njihovu, da se izdvoje iz sredine, koju su umno i duševno prerasli i da se dokuče onih viših, gdje se traže školovanost, umnost i kultura prije svega, pa i prije poštenja i etike. No kako se naše selo javlja tako rekavši kolektivno, kako ono listom diže svoja srca prema svijetlu kulture, kao što je nekad dizalo u vis svoja blistava koplja bojna, valja zaključiti, *da je to vlastita kultura našega sela, koja je vjerni odraz njegove duše i talenta i od koje u budućnosti očekujemo mnogo, poslije zasićenosti različitim tuđim elementima.*

Tko je potekao sa sela i tko ga poznaje (ne pozna naime sela svaki onaj koji se tamo i rodio), taj će znati, da je etičnost našega naroda duboka i da on ne zaostaje — rekao bih — ni za jednim evropskim narodom u tome. Možda će koga čitača zbuniti ta odlučna tvrdnja pa će pitati: A što znače oni kriminalni slučajevi na selu? što one parnice? što ona ubijstva? — Istina je, to su činjenice, koje u statistici, kod suhoga zbrajanja, govore otvoreno i jasno, no one kod ispitivanja psihologa i etičara gube svoju oštrinu, jer čovjek može biti sudski odgovoran, a da ipak nije prestao biti etičan. Što više, često baš najetičniji postaju žrtvama zakona i društvenih uređenja, jer je u životu zlo aktivnije i nasrtljivije od dobra, kojemu preostaje

Digitized by Google

jedino samoobrana, a to se zbiva tako rekavši u podsvijesti društvenog organizma, kamo zakoni ne dosižu svojom površnom interpretacijom.

Hrvati su dokazali svoj osjećaj za etiku i socijalnu pravdu mnogim primjerima u svojoj povijesti, a osobito seljačkim bunama, koje nisu rijetke, premda laici znadu samo za bunu Matiju Gupca. Njihov je motiv bio u prvom redu otpor protiv društvene nepravde ondašnjega doba i želja, da se odnos seljaka i vlastele postavi na čovječniju i pravedniju osnovu. Iz tih etičkih motiva proistekli su mnogi važni momenti u našoj prošlosti, pa i oni, za koje ne bismo na prvi pogled to ustvrdili. Čak bi se i ilirski pokret, a kasnije i jugoslavenski dao svesti na te motive, jer samo iz etički nadarenog naroda može niknuti ideja, da uzme novo ime, da bi se tako mogao približiti svojim srodnicima i da bi tako kao ubrzao hod historije, koja prema Mommsenu ide za neprestanim ujedinjavanjem. No tu se ne smije pustiti s vida, da je u svrsi historije ujedinjavati samo onda, kad prestanu djelovati različni faktori, koji su prije razjedinjavali. Takvi faktori bili su nekad religija, socijalno porijetlo i drugi, a danas su nacionalni osjećaji, kulturne orijentacije, geopolitičke tendencije i t. d.

Listajući po četiri godišnjaka »Seljačke prosvjete« uvjerio sam se, da su ti isti motivi, naime u prvom redu izricanje etičkoga suda nad neetičkim zbivanjem u svijetu, bili pokretači pisanja naših seljačkih književnika. *Miškina* (Mihovil Pavlek), seljak i autor knjige pod simboličkim natpisom »Za svojom zvijezdom«, u prvom je redu ideolog i programatist poniženih i uvriježenih, a tek je u drugom redu, a gdjegdje i vrlo malo, realizator tih osjećaja u strogoj umjetničkoj formi. »Može li se i smije li se čovjek, jedan čovjek, veseliti, dok drugi plaču« — »da pridignu one pogažene, da oslobode čovječanstvo iz prljavih ruku« — »moramo raditi na tome, da se čim prije ostvari Kristov program, da svi ljudi postanu ljudi i braća« — »a ljudi još nijesu ljudi« — eto ti općečovječanski i socijalni motivi vode Miškinu pri njegovu pisanju, a to su dublji i širi osjećaji od onih, u kojima se zrcali samo lična želja ili potreba. Ne može slavuj da opjeva tragediju svijeta — veli dobro neki pjesnik, pa isto tako ne može ni individualist, pjevajući o boli ili radosti svoje ličnosti, da opjeva tragediju milijona. Svaka Miškinina crtica ili novela ima svoj program i svoju moralnu refleksiju, pa se tako on odozdo diže k cilju, kamo silaze mnogi građanski pisci iz svoje kule u oblacima, t. j. nastoji se umjetnost oživjeti socijalnim temama i sadržajem iz najobičnijeg miljea, koji je nekad bio prognan iz umjetnosti (Odi profanum vulgus et arceo). Sve su njegove tvorevine meditacije na postavljenu temu, a teme su opet uzimane iz seljačkog miljea, doživljavane u ratu samom ili pak u njegovu zaleđu. Pacifizam je osnovni ton meditiranja, a bol zbog ponižavanja čovjeka i želja, da se ljudi zbliže, najviši je i najčešći glas. No i ako postoji kod Miškine socijalna ideja i osjećaj za pravdom, nema da tako rečem političke ideje, t. j. oblika u kojem bi se to imalo oživotvoriti. Miškina naime zamišlja Prosvjetu kao ideal i ostvarenje boljega društva, ali previđa, da i prosvjećeni ljudi

Digitized by Google

ratuju ne manje od neprosvjećenih. Isto se tako ne može Kristovim programom doći do toga, da se svi ljudi osjećaju kao braća, jer je Krist naučao preziranje zemaljskih dobara, a u ljudi postoji osobita ljubav prema njima. Prosvjeta može da posluži samo kao sredstvo do cilja, a ne može da bude sama sebi svrhom. Odrediti pak Prosvjeti tu posrednu ulogu ne znači ujedno degradirati je, ne znači reći Miškini, da nije u pravu, već samo odrediti pravu ulogu Prosvjete, jer dosadašnje kulture nisu bile zamišljene na pismenosti širokih masa, već samo na klasnoj bazi gornjih deset hiljada, pá su zato i bile ekskluzivne, aristokratske, individualne.

Miškina piše još i rasprave, prigodne članke i lirske pjesme. U pjesmama je disponiran posve drukčije nego u svojim proznim stvarima. Pjesme su mu bestematične, lirski impresivne, muzikalne i bliske dikciji i formi kajkavske narodne pjesme. Navest ću samo jednu od njh, koja nije lošija od dobrih Domjanićevih pjesama i koja se pri čitanju i protiv volje prelijeva u pjevanje i muzički takt.

ROŽICA.

Ze s tija i s tija
Jug je popeval
Ze soncem kak skupa
Zimu bo steral.

A onda bu sonce
grelo i grelo
Ar srčeke cvetju
zbudit bi štelo.

Črlene več rože
Dižu si glave
Za njima se slažu
Bele i plave.

I jedna od druge
Lepše s' oblekla
Kak sonca bi više
K sebi privlekla.

Al Rožice moje
Nigde još nema...
Kaj dela, kaj čaka?
Spava il drema?

Ah, v zemlju gliboko
Deli ju ljudi:
Nit sončece ne mre
Da mi ju zbudi.

Idejama Miškininim u prozi bliz je u svojim pjesmama Mijo Stuparić, također seljak, iz Volodera, kojemu je pjesme iz mladih dana izdao u svoje vrijeme pokojni Milan Ogrizović. Drugu mu je zbirku izdala »Seljačka prosvjeta« pod natpisom »Izabrane pjesme«. Stuparić je čitao neke naše pjesnike stare škole, na pr. Arnolda, koji je na njega utjecao, no mora se bez sustezanja priznati, da za njim ne zaostaje, razumije se u okviru svojih interesa, izvan kojih ne izlazi i koji su svi životno sirovi i zemaljski opipljivi. Za čast svoga pluga i sreću svoga staleža!

Seljače moj! Ti nekadanji kmete!
Tvoj dan se bijeli, tvoja zora rudi!
A duša tvoja — ko sokolji lijet —
Za suncem teži, za visinom žudi...

Iz zemlje eto iskrsnuo čovjek
I čovječnost. Taj alem, suho zlato;
Što jedni mukom tražili su dovjek,
Dok drugi krili, gazili u blato.
(Iz pjesme »Seljače moj!«)

Kod Stuparića je rijetko koja pjesma rezultat zanosa za bezinteresnu ljepotu (na pr. takove su »Prve laste« i »Prvi sanik«). On je kao pravi primitivac zaljubljen u kreposti i ljepote svoje Zemlje i

Digitized by Google

pjeva joj lijepe georgike u širokom ritmu, na pr. u »Kmetu«, gdje se sporošću ritma oponaša težak hod kmeta i volova pri oranju. »Rezač« pjesma lozi pri obrezivanju, zanosom svojim povlači za sobom do slutnje, da je ta biljka roditeljka nekoga osobitoga i cijenjenoga ploda »Pčele« su mu pedagogijska pjesma (otac upućuje sina u tajni život pčela), ali spontanost i prijemljivost te pjesme za sva osjetila pretvara je u snažnu lirsku poemu. Zbivanje je u tim pjesmama vanjsko zbivanje, oživljeno i pokrenuto osjećajnim temperamentom. Evo jedne njegove pjesme, koja je čisti pejsaž. Ona nije njegova prava manira, a navodim je radi kratkoće i što opet nije lošija od drugih većih, koje ga bolje karakteriziraju, jer su brojnije.

VEĆ ŠUMA BUBRI.

Već šuma bubri, visibaba cvate —
I kos na grani fućkati je stao,
U zraku ptice pjevice se jate,
Na zemlju sunca trag se nasmijao.

Gle, vinograd će skoro da propupa,
Čokoti sočni!... Sjećaš li se, lane,
Ko lozu kada sadismo ih skupa
U one prošle i medene dane?...

I onda šuma bubrila je, cvala
I kos na grani fućkao je živo —
A ja uza te — brigo moja mala —
Čar proljeća i sreću sam užívo...

Od obojice naprijed spomenutih pjesnika razlikuje se i osnovnim nastrojenjem i vrstom stvaranja *Stjepan Novosel,* seljak iz zagrebačke okolice. On je dosad napisao dramatizaciju svadbenih običaja u Prigorju pod natpisom »Prigorska svadba«, koja je bila 1926. izvedena na zagrebačkom kazalištu kao seljačka predstava s mnogo uspjeha. I režija i gluma bila je u rukama samih seljaka. Taj je uspjeh priznala odmah i ondašnja kritika, pa kako je to bilo prvo priznanje građanskih kritičara seljačkom stvaranju, treba tu hrabrost istaknuti. U »Jutarnjem Listu« napisao je M. Nehajev, da je ta dramatizacija »dokaz znatnog talenta pozorničkog«, a Stanko je Tomašić u »Narodnom Djelu« ustvrdio, da stvar pokazuje »veliki pozorišni instinkt autora Novosela« i da djelo može u prostoru, koji mu odgovara, podnijeti »najstrožu kritiku«.

Te tvrdnje nisu bile nikakva nezaslužena hvala, a nisu ni danas, ako ih tko ponovi, već su priznanje talenta. Ne može se nikako reći, da je Novoselovo djelo puko prepisivanje narodnih običaja, već da su oni samo poslužili njemu za bazu, na koju je postavio svoje žive i plastične figure. Nigdje se nije udaljivao od objektivne istine niti je pribjegavao fantaziji, ali lica nisu mrtve figure folklore, nego se kreću prema volji autorovoj. Dialozi su mu živi i plastični, a u akciji se lica osjeća čistoća i nepatvorenost kolektivne duše sela, koju još nije prekrio sloj tvorničkog dima ni primljene, često besadržajne manire civilizacije. Što je tu, to je samo naše i ničije više, a u svakoj je kulturi najvrijednije ono, što je njezino vlastito, pa makar bilo i slabije od primljenoga tuđega.

Novosel piše i pjesme. One su mu pune lirske emotivnosti i vrlo blize kajkavskim narodnim pjesmama, koje su nažalost slabo poznate,

Digitized by Google

jer se putem škola kod nas ukorjenilo mišljenje, da samo štokavci imaju dobre narodne pjesme. Isto je tako slabo poznata činjenica, da kajkavci imaju također narodne guslare, koji gude svoje pjesme na crkvenim proštenjima, sajmovima i drugim narodnim sastancima, ali se još nitko nije sjetio, da bi zabilježio takove pjesme, a kamo li da bi ih stavio u gramofon, kako je to bilo učinjeno s pravom s pjesmama crnogorskog guslara Atanasije Vučića.

U Novoselovim je pjesmama sačuvan kao ostatak neki elemenat plesa, obijesti, poskakivanja i igre tako, da nam čitajući njih dolazi sama od sebe u sjećanje Schillerova tvrdnja, da korjen umjetnosti leži u igri. Te se pjesme ne mogu do kraja dočitati, a da se ne prede u pjevanje, deklamiranje ili bar u glasno čitanje prema taktu. To je više poezija uha nego oka, jer ona raste iz neke drevne arije i slušana je unutarnjim uhom. Ona je izazvana kakovim slavljem prirode: proljećem, jesenju, berbom, dozorijevanjem, a oslobođena je od svake unapred postavljene teme i aluzije. Za nju se može reći, da je podsvijesni ostatak one primitivne umjetnosti, koja je bila odraz kolektiva i zajedničko dobro njegovo, dok je današnja umjetnost odraz individua i pripada samo gornjim slojevima, koji predstavljaju kulturu. Ta primitivna umjetnost bila je savjest zajedničke duše, dok je današnja umjetnost savjest (vrlo često i nesavjest) individua. To što sam rekao o Novoselovim kajkavskim pjesmama, može dobrim dijelom da vrijedi i za kajkavske pjesme drugih seljačkih pjesnika.

Evo jedne Novoselove pjesme, primitivne ali lijepe, koja pokazuje, kako kajkavština ima u sebi mnogo lirskih mogućnosti i kako je možda od velike važnosti za naš budući lirski izraz, što je općim književnim jezikom postala štokavština, opora i teška za suptilnije lirske zahtjeve.

DOZRELE SU DOZRELE.

Dozrele su dozrele
Ruške i kupine
Vesele su vesele
Snehe i dekline.

Tancale su tancale
Snehe i dekline,
Pojele su pojele
Ruške i kupine.

Črne zube imale
Jesu od kupine;
Cielu noć su tancale
Doma niesu bile.

Špotali su mamica
Snehe i dekline
Tukli su ih japica
S trnem od kupine.

Vse su bile pisane
Od trneka šare;
Kaj su vsu noć tancale,
Baš za to ne mare.

Zabile su zabile
I već se ne plaču
Kaj su bile pisane
Još i danas skaču.

Mato Mandić, također seljak, iz Srijema, čist je individualist i nema s narodnom pjesmom nikakva dodira, udaljivši se tako dobrano od drugih svojih seljačkih pjesnika. Njegova je manira impresivna, predmet mu je realizacije pejsaž, a vrlo se rijetko nađe kod njega primjera za refleksivnu ili tematičnu pjesmu. Njemu je priroda simbol dobrote i ljepote, on podvrgava svoja raspoloženja njezinim i pred njezinim veličanstvom stoji uvijek kao pasivni primalac i po-

Digitized by Google

štivač. U njegovu seljačku autohtonu kulturu ušlo je prilično civilizacije, a da on možda i nije svijestan toga.

Slijedeća pjesma neka pokaže, kako on pjeva:

JUTRO.

Jutros su
Zlatni sunčani traci
Srkali bisernu rosu
Sa drhtavog lišća
Sa rumenih cvjetova
Sa žutoga zreloga klasja
Što se talasa
Ko morski valovi plavi.

A zrak je
Raskošno mirisao
Opojnom vlagom
Prošle, meke ko svila
Tajanstvene bajne noći
I kupao se
U jarkom blještavom svijetlu
Juturnjeg sunca.

Mogao bih još da navodim čitav niz imena, karakteristika i primjera, kao na pr. epski disponirane Luku Kujundžića i Stjepana Šarića, zatim Blaža Krunića, Matu Detelića i druge, no za ideju i ilustraciju ovoga članka bit će dosta, ako još spomenem samo pjesnikinju *Maru Matočec,* seljakinju iz okolice Đurđevca. Njezino ime ima za upotpunjenje ovoga prikaza onu važnost, koju ima i njezino sudjelovanje u seljačkom pokretu: da se naime ne može govoriti o nekom preporodu, stvaranju nove kulture i staleške ideologije, gdje ne bi sudjelovala i žena. Današnje doba nije više herojsko doba povijesti, (u romanima ideja i lice glavnog junaka), gdje je prema individuumu sve ostalo bilo u odnosu podložnosti i zasjenjenosti, već je da tako kažem plebejsko doba Grakhâ, doba trgova, ulica i polja, gdje ima mjesta za sve, pa tako ima priznanja, dužnosti i prava i za majke Kornelije.

Mara Matočec vrši radosno i s ljubavlju ulogu te nove žene među svojim staleškim drugovima pjesnicima. Njoj je po prirodi određena uloga, da bude čuvarica kućnoga ognjišta i središte porodičnoga života. Ona to očituje. i u svojim pjesmama. Briga, podgrijana ljubavlju: briga za muža, za djecu svoju i za dijete uopće, briga za svoj narod, radoznalost i pažnja za momačke i djevojačke tajne — ti elementi odzvanjaju iz njezine muzikalne, uznemirene i otužne lirike, koja živi skrovitošću cvijeća naših livada: priđeš li mu i počmeš li razmišljati o njemu, ono ti šapće: miriši me.

Dalje neka govori sama Mara Matočec:

ZIMZELENU.

Zimzelene, drago cvijeće,
Ti si cvijeće roda moga,
Koji nema stalne sreće
Od postanka tužnog svoga.

Zimzelene, cvijeće milo,
Što i zimi si zeleno —
Znak mog roda — čvrsto, živo,
Kad sve mrtvo i ledeno.

Zimzelene, cvijeće drago,
Domovinske kiti grudi,
Kada hoće to nam blago
Stisnut zima i led hudi!

Zimzelene, cvijete mili
Cvijete mili roda moga,
S tobom su se još kitili
U Matije Gupca doba.

Digitized by Google

Znak si bio kmetske sloge,
Kmetske vojske znak si bio,
Svjedok bio svih nepravda,
Spram seljaka što ih bilo.

Zimzelene, cvijeće tužno
Tužno cvijeće roda moga,
Reci, da l' će bolje biti
Sad u ovo novo doba?

Iz slobode naše krila
Da li su se već razvila?
Ili su već i slomljena? —
Pitam tebe, zimzelena.

I sada nas sve okiti —
I sve sine, i sve kćeri,
Da već nitko ni ne misli
O izdaji spram materi.

Zimzelene, znakom budi
Naše vojske, naše sloge,
Da u ovo važno doba
I Hrvati budu ljudi.

Vjerujuć u dobrog Boga
S ufanjem u pravednoga
Kada ljubav sve zakrili,
Bit će sretan rod moj mili.

Taj kratki prosjek kroz književni rad našega sela nije potpun, jer bi trebalo uzeti u obzir sve godišnjake »Doma« od početka njegova izlaženja do danas, pa sve »Božićnice« i druge seljačke edicije, u ko jima leži mnogo zakopanoga blaga. Ipak se i iz toga, što je navedeno i rečeno, može razabrati, kako je selo našlo samo sebi put do svoje duše, bez posrednika nakljukanoga tuđom kulturom, i kako je uzelo da samo vodi brigu na svoj samostalan način o svim problemima, koji se zbivaju oko njega i u samoj njegovoj sredini. Ono je stvorilo samo sebi i svoje pisce i svoje čitače. Knjiga je kulturno dobro i mora da pripada svima, kao što je i svako drugo dobro predviđeno za sve. Dosad se knjigom koristio samo gornji sloj društva. Današnje doba polaže važnost na najšire slojeve i u pitanju proizvodnje i u pitanju potrošnje. Pisana riječ predstavlja užitak i za pisca i za čitača, a svakom je užitku na kraju svrha, da bude uživan pravedno, od svih.

Kultura našega sela ujedno je i kultura našega naroda. Ona postoji, otkako postoji i on, no u historiji nije mogla dokazati svoga životnog postojanja u punoj mjeri, jer za to treba — osim ekonomskih preduvjeta — i političke moći, a nje nije bilo. Na Zapadu je selo vrlo rano izgubilo svoju autohtonu kulturu i umjetnost, jer ju je istisnula kultura gradova, u kojima je poostajalo mnogo antiknih privlačivih i za život sposobnih elemenata. Naše je pak selo svoju kulturu sačuvalo, samo dosad slabo poznatu i gotovo nikako priznatu, jer je poslije feuda (kad je seljak bio kmet) došla na vlast građanska klasa, a tim i političko-kulturna moć naših gradova, koji su bili gotovo podružnice Zapada. Danas građanski individualizam jenjava i u umjetnosti i u politici. Javljaju se i nove stilske mogućnosti i nove političke tendencije, kao predznaci novoga. Danas, kad se probudila i javno progovorila savjest našega sela, valja očekivati, da će progovoriti i njegova kolektivna kultura, u kojoj će biti književnost samo jedna izražajna mogućnost, pored mnogih, i u kojoj će književnici morati da govore jezikom naroda. Samo oni, koji se budu tim jezikom služili, moći će tražiti, da ih narod razumije i prizna.

Digitized by Google

ZLATKO GRGOŠEVIĆ:

NAŠI NACIONALNI KOMPOZITORI I NJIHOVI KRITICI

Oni, koji dolaze sa narodnim sokom, unose u umjetnost novi stepen života i pomlađivanja, ili barem veliku snagu. Oni obično postavljaju cilj više, dalje nego drugi, malo pitajući svoju snagu, već više svoje srce«.

(J. Michelet: »Le Peuple« Str. XXXI.)

Kad želim govoriti o našim kompozicijama, naročito o onima, koje su stvorene u posljednjih 10 godina, moram nužno podijeliti sveukupno naše muzičko stvaranje u tri skupine, koje su prilično različite, a obuhvaćaju muzičke radove, koje su stvorili suvremeni autori kod Slovenaca, kod Hrvata i kod Srba.

Dok je suvremeno stvaranje muzičkih radova Slovenaca djelomice nastavilo tradiciju Krekovih »Novih Akorda«, a drugim dijelom uzelo smjernice suvremenih evropskih (naročito njemačkih i čeških) uzora, dotle je glazbeno stvaranje Hrvata u tome razdoblju karakterizirano svijesnim isticanjem osebina pučke muzike i narodnoga života uopće, slijedeći uzore ruskih nacionalnih romantika i njihovih suvremenih nasljednika. Suvremeno muzičko stvaranje Srba nastavlja u jednome dijelu tradicije S. Mokranjca, koristeći se bogatim karakteristikama pučke popijevke i plesa, a u drugome dijelu uzima smjer suvremene evropske struje (češki, francuski i njemački uzori).

Uvaživši sve to lako nam je razumjeti, da današnji naši glazbeni kritici, kad pišu o suvremenim svojim autorima, rado upotrebljavaju oznake »folklor«, »neoklasik«, »impresionista«, »ekspresionista«, »neoromantik«, »primitivac« i slično.

Manje je nama shvatljivo, kad koji evropski kritik, pišući o djelima naših kompozitora, zlo upotrebljava pojam »folklor«, pa u smisao te riječi trpa sve što mu dolazi pod ruku, ne poznavajući, naravno ni naše pučke muzike ni razvoja, a ni estetskoga programa suvremenog našeg stvaranja. Pa ipak ima kod nas muzičara, koji slijepo primaju ovakova mišljenja »autoriteta« iz »velike sredine«, te i sami, pišući o našem glazbenom stvaranju, upotrebljavaju za to metodu i način rasuđivanja takovog »autoriteta« iz vana.

Na takav se način neorijentirani zavode u zabludu, a »bojažljivi« se autori počinju plašiti, da su: »premalo moderni«, »premalo individualni«, »premalo suvremeni«, ili »previše nacionalni«, »previše primitivni«, »previše kolektivni«, »previše romantici« i t. d.!

Iz historije muzike poznato je, da su svi veliki stvaratelji nadovezali svoje stvaranje na smjer i estetske principe svojih prethodnika, te su se u kasnijem djelovanju sve više oslobađali svojih uzora i postajali ličnosti, vrhunci jedne epohe. Takovi veliki stvaratelji koristili su se obilno muzičkom tradicijom svojega naroda.

Naši su glazbeni prethodnici sticali svoje glazbeno obrazovanje u inostranstvu, gdje su primili i u svojim radovima primjenjivali estet-

Digitized by Google

ske principe kulturne sredine, koja s našom sredinom nije imala baš nikakova dodira ni saveza.

Treba odmah napomenuti, da su još za života Lisinskoga, a onda i odmah iza njega djelovali muzičari, koji su stvarali djela pod roromansko-germanskim utjecajima, te su na taj način, a na račun svoje velike popularnosti davali našem muzičkom stvaranju priljepak tuđinštine, gotovo do svjetskoga rata. Ova je činjenica imala znatan utjecaj na izgled i na sadržaj tadanjeg a i kasnijeg stvaranja.

Prelazno doba, koje traje nekih pet godina iza rata, možemo nazvati i početkom novog razdoblja naše muzike. Tu se stvaraju osnovi jedne nove ideologije, koja ima dodirnih točaka sa ideologijom nacionalne muzičke grupe »novotara« u Rusiji.

Pučki jezik i pučka melodija izvršuju svoje blagotvorno djelovanje.

Mladi se hrvatski muzičari natječu kod odabiranja što ljepših pučkih tekstova, oni slušaju i proučavaju pučke melodije, studiraju pomno život naših seljaka, njihove običaje i vjerovanje, te se napajaju iz živoga vrela, da utaže žeđu, koja ih je dugo morila u vrijeme borbe sa posve tuđom apstraktnom kulturom prošlosti. Vlada zanos i nadahnuće iz kojega se ćuti »duh velikoga mnoštva i plodne duše narodne«. Našim je mlađim muzičarima omogućeno da odlaze na studije u velike evropske centre. Tako se razišao lijep broj naših muzičara: u Prag, u Pariz, u Beč, u London, u Berlin, a bilo ih je nekoliko i u Italiji. Što se dogodilo?

Većina ovih muzičara prisvojila je kulturnu orijentaciju one sredine, u kojoj se našao koji pojedinac, te je po povratku u domovinu zauzela stanovište, koje je, istina, napredno i evropsko, ali nije u skladu sa našim prilikama i sa našim kulturnim potrebama.

Dok Pariz, London i Berlin imaju, na pr., svoje podzemne željeznice, teško je pomisliti, da će naši ljudi, koji su se na njima vozili, postaviti sebi cilj, da stvore i kod nas isto takove podzemne željeznice. »Čemu nam to?«, pitao bi svatko.

Za Parižanina, Londonca ili Berlinca takova je podzemna željeznica svakodnevno prometno sredstvo, do koje je on došao prirodnom evolucijom svojega grada, njegova pučanstva i njegove tehnike.

A ne događa li se sličan proces, kad naš umjetnik, po povratku sa svojih studija iz inozemstva, hoće da na silu mjeri naše skromne prilike pozajmljenim mjerilom iz inozemstva? Ne događa li se barem to, da takav umjetnik ili prestane djelovati radi potpunoga »nerazumijevanja« naše sredine, ili (ako je na boljem položaju) da nastoji silom, pa makar i knjigom u ruci, da odgoji naš svijet u pravcu one ideologije, koju je on za sebe odabrao u dodiru sa tuđinskom kulturom.

Tu je početak, odakle izlaze naši »impresionisti«, »ekspresionisti«, »individualisti«, »neoklasici«, »akademici« i ostali obožavatelji i pristalice — suvremenog evropskoga (individualističkoga) smjera u muzici.

Ovakove suvremene kompozitore nalazimo najmanje u Zagrebu, više već u Beogradu, a gotovo sve u Ljubljani.

(Zagreb ima za otštetu priličan broj svojih diletanata, koji spadaju u rubriku posljednje mode!)

Digitized by Google

Kad bismo htjeli protumačiti uzroke, otkud na pr., Ljubljani toliki broj »individualista«, došli bi nužno do ovakove konstatacije.

Slovenska pučka muzika pripada u oblast muzike alpinskih krajeva, koji nemaju, a nisu nikad ni imali slavenskoga biljega. Nacionalno najsamostalniji (gotovo bez tuđinaca) Slovenci su u današnjoj državi baštinili toliko od apstraktne kulture vlastodržaca prije narodnoga ujedinjenja, da nije ni čudo, što su gotovo sasvim napustili brigu oko stvaranja vlastite muzičke kulture, koja bi imala slavenski jasno izraženi biljeg.

Puk i njegovo samoniklo umjetničko izražavanje smatra velika većina današnjih slovenskih muzičara kao predmet, kojemu je jedino ispravno mjesto u — etnografskom muzeju, među odjećom i obućom, među oruđem i oružjem, to jest: među mrtvim stvarima.

»Umjetnost je unutarnji vlastiti doživljaj, koji nema ništa zajedničko sa pukom. Nas ne zanima kakove gaće nose seljanke, to neka izlažu u muzeju. Hoćemo individualizam u muzici!« Ovako mi je kazao nedavno jedan uvaženi esteta u Ljubljani, kad je odbijao hrvatske »nacionalističke« autore, pozvavši se usput i na mišljenje »uvaženoga Nijemca g. Maxa Buttinga«.

Dakle: individualizam, plus g. Max Butting, minus naš puk, treba da dadu karakter i smjer našoj suvremenoj muzici!

Kad bi tko upitao g. M. Buttinga, što on zapravo pozna iz naše »folklore«, iz našega pučkoga jezika i iz života našeg puka, držim, da bi se veoma razočarao i on, a možda i moj poštovani esteta iz Ljubljane.

Ali to je za naše »individualiste« posljednja briga, jer oni ne žele da utroše vrijeme na razmišljanje o »folkloru«, dok imaju Hindemitha, Stravinskoga i Schönberg-Schreckera.

Rezultat: Suvremeno stvaranje onih slovenskih kompozitora, koji za sebe kažu da su individualisti, nema ništa zajedničko s pučkom umjetnošću i s pučkim jezikom, ali zato mnogo naliči na stvaranje evropskih priznatih ličnosti (Schönberg, Hindemith, Schrecker, Skrjabin, Stravinskij, Prokofjev i t. d.).

U njemu se ispoljava »individualizam«, tuđ našem narodu, na taj način, da se »individualistički« kapital knjiži na teret pomenutih evropskih ličnosti.

Pitanje je, jesu li naši umjetnici više dužni pomenutim evropskim ličnostima (kojima historija još nije dospjela osigurati trajno mjesto!), ili svojemu prostomu narodu, bez kulture, bez tradicije, bez forma i bez takove individualnosti, kakova je na pr. g. M. Butting.

Odgovor na ovo pitanje prepuštam svakomu pojedincu, koji još nije izgubio tri najljepša svojstva, koja može posjedovati Čovjek: vjeru, nadu i ljubav!

•

A sada još koju riječ o »folkloru«, o kojemu se toliko pogrješno govori i piše.

U našemu slučaju, to jest u suvremenom muzičkom stvaranju dvadesetak naših kompozitora, osjeća se svijesna težnja za ostvarenjem

Digitized by Google

vlastitoga narodnoga izražaja u muzici. To postizavaju ovi autori na različite načine: nekoji ne polaze dalje, nego ostaju kod obrađivanja pučkih tema (melodija) za zbor ili za instrumente, drugi opet uzimaju za podlogu svojih radova samo pučke tekstove, koje muzikalno tumače vlastitim kompozicijskim sredstvima (stvaraju vlastite melodije i forme), ali je to njihovo stvaranje u vezi sa punim poznavanjem glazbene dialektike vlastitoga naroda.

U posljednje vrijeme stvaraju nekoji naši mladi muzičari djela, koja prikazuju čitave odlomke iz života našega puka, pa je za ovakav rad potreban i osjećaj i moć zapažanja sakrivenih ljepota, koje tinjaju u divnoj lirici našega puka.

»Rad, obitelj i život naroda ima sam po sebi svetu poeziju. Tu poeziju osjećati i pokazivati nije posao mašiniste: tu ne treba pomnožavati teatralnih događaja. Treba samo očiju za ovo milo svijetlo, da vide u tami, u malenom i niskom, gdje ti i srce pomaže, da vidiš i proniknеš one kutove oko ognjišta i one divne sjene Rembrandtove,. gdje nalaziš takovo bogatstvo čuvstava i takovu dobrotu srca, kakova je vrlo rijetka u bogatih slojeva...« (Ovako misli o »narodu« veliki Francuz, historik Michelet.)

Ako shvatimo pravo značenje ovoga citata Micheletova, koji je kao naučenjak i svijetao um poklonio toliku pažnju narodu, prostomu puku, moramo da začuđeni zastanemo pred načinom, kako naši umni radnici rješavaju pitanje pučke samorodne umjetnosti i filozofije, služeći se lakomišljeno dobačenom parolom: »folklor«.

Takova kritika hoće da ubija prostoću, ona prezire instinkt i prirodnoga genija, a visoko cijeni samo naučenu školsku mudrost, pozivajući se na potrebe »moderne« kulture.

Posljedica je takovoga mišljenja, da takovi »moderni« estete postaju oholo ekscentrični, te se »ne udostojavaju pogledati na zemlju iz koje su niklí — pa kako bi je onda oplodili?«

Oni negiraju i preziru nešto, što nisu nikad pravo spoznali i osjetili, pa je pravi paradoks ovoga vremena, da je i onima, koji su tek nedavno izašli iz seljačkih koliba, seljački narod tako nepoznat i tuđ!

Ako ustanovimo još i to, da je pučka muzika našega naroda najbogatija po svojoj raznolikosti, među svim slavenskim narodima, da ona sadržava melodijske (tonalne) i ritmijske elemente, koje zapadni suvremeni muzičari pronalaze samo na osnovu konstruiranja na papiru, te ovome dodamo još to, da je naša pučka lirika već odavna zainteresovala autoritete (tipa Goethea!) »velikoga« svijeta, a napomenemo vlastite karakteristike, života i običaja seljaka u svakoj našoj pokrajini i nabrojimo li tridesetak raznovrsnih pučkih muzičkih instrumenata, na kojima svira naš narod, onda bi »ovakav folklor« dobro došao mnogomu »autoritetu« iz inostranstva, da njegovom pomoći dobije doktorsku titulu, ili da, opojen bogatstvom zvuka i bogatstvom siže ja toga »folklora«, barem osvježi svoju prilično izmorenu fantaziju.

Digitized by Google

Istodobno, dok se naši muzičari »individualisti« zaklinju na »modernizam« Bele Bartóka i Igora Stravinskoga (koji su svoja najmarkantnija djela stvorili baš na osnovu toga »folklora«), leži pred nama nepregledna masa potpuno originalnih i vlastih muzičkih sižeja, od kojih ću napomenuti samo najvažnije.

Pučka obredna lirika (pjesme svatovske, žetelačke, koledarske, dodolske, kraljičke, pjesme u kolu i t. d.) ima u svakoj našoj pokrajini prelijepe, literarno visoko vrijedne produkte, na osnovu kojih se može stvarati prava slavenska kolektivna zborna muzika, kakovu još nisu dali ni Rusi, ni Česi, ni Poljaci.

Ritmovi i struktura nekoliko stotina naših kôlâ i drugih plesova bogata su podloga za stvaranje novih instrumentalnih forma našim kompozitorima.

Naši pučki instrumenti nek ne vise samo u muzejima, jer se njihovim upoznavanjem može mnogo da unaprijedi način instrumentiranja, ne samo kod naših kompozitora, nego i kod onih iz »velikoga« svijeta. (Samo: prava stvar u prave ruke!).

A i sam život našega puka, u svim svojim vremenskim metamorfozama, u svojim običajima, vjerovanjima, opažanjima i u svojemu mudrovanju (narodne poslovice!) dragocjen je prilog za upoznavanje psihe našega priprostoga čovjeka, koji vazda simpatizira sa životom, te ima veličajni dar, da može život vidjeti i predvidjeti. Tu je tajno rodbinstvo priprostoga čovjeka i genija!

*

Držim, da sam ovako dao sumaran pregled nastojanja naših nacionalnih kompozitora i njihovih kritika, ožaren svijetlom prilika u kojima se nalaze naši kompozitori danas.

Nisam htio dirati ni u koga lično, a općenito svoje mišljenje imam pravo da istaknem i ja, kao što ga ističu u svakoj prilici potpuno slobodno i ostali moji kolege.

Da mi se vjeruje, da sam sve to napisao samo iz iskrene ljubavi do naše *pučke* muzike i do stvaranja naše hrvatske *narodne* muzike, završit ću sa Micheletom.

»U budućnosti će biti veliki i originalni umjetnici ljudi, koji se ne će htjeti izgubiti među polutanima srednje ruke, gdje se izmožduje svaki prirođeni karakter, nego će, rođeni kao narod, htjeti ostati narod«.

(»Le Peuple«, str. 157.)

Digitized by Google

Dr. MIRO MAJER:

SUVREMENO KAZALIŠTE

...kazališna kriza postojala je zapravo uvijek pa je razumljivo, da ona i sada vlada... ipak sada možda više nego ikada prije... možda, dakako...

(Iz jednog razgovora sa Maxom Reinhardtom.)

O kazališnoj krizi govori se u pola glasa.

O njoj se govori veoma oprezno, uvijeno i prilično nerado. Više manje u obliku isprike.

A kriza postoji. Ne kao slučajna posljedica časovitih odnosa, nego kao dio velike općenite krize, koja se u jednakoj mjeri očituje na području osjećanja i mišljenja kao i na području socijalnih odnošaja.

Obrisi te velike, općenite krize nisu samo neposredna posljedica svjetskoga rata. Ljudsko društvo, koje je bilo uređeno i upravljano posvema po intencijama trećega staleža, buržoazije, izgubilo je svoju ravnotežu pojavom četvrtog staleža. Na poprište stupa radništvo povezano svrsishodnom organizacijom i pomno razrađenom ideologijom. Ta ideologija temeljila se na posebnom filozofskom sistemu, koji je, postavši čitav niz čvrstih i nepromjenljivih zakona daljnjem razvoju ljudskih odnošaja u socijalnom pogledu, uvjetovao i promjenu dosadašnjeg načina mišljenja i osjećanja. Pojava organiziranog četvrtog staleža ne predstavlja samo revoluciju u političkom smislu, nego također i u umjetničkom. I kao što je ideologija organiziranog četvrtog staleža tražila bitnu promjenu političkih i socijalnih odnošaja, posvema različitu od tadanjih odnošaja, koji bi se manifestirali u novom društvu, tako i ona tražila i novu umjetnost, koja ne može i ne smije imati ništa zajedničko na dotadanjim smjerovima i školama naprosto zato, jer je vladajuća umjetnost posvema isključivala taj stalež i bila mu ne samo strana, nego, kako se to kasnije jasno ispoljilo, i protivna. Taj zahtjev za promjenom nije bio formalne prirode, nego stvarne. Umjetničko stvaranje postavljeno je na sasvim nove principe, od kojih je najvažniji princip kolektiviteta.

Početke ovoga vrijenja opažamo već koncem prošloga stoljeća. Sile, koje su narušile duševno stanje građanskog društva, i koje su ga bitno promjenile bilo svijesno, bilo pukom svojom pojavom, imale su svoj izvor dijelom u književnosti, a dijelom u proletarijatu. U sjecištu tih dviju smjerova, kako je to izrekao Piscator, nastao je u umjetnosti novi pojam: naturalizam, a u teatru novi oblik: pučko kazalište.

Mi ćemo se ovdje zadržati samo na razvoju kazališne umjetnosti. Htjeli bismo, da ispravimo Reinhardtovu tvrdnju, da je »kazališna kriza postojala zapravo uvijek, i da je sadanja kriza samo nastavak ove tako rekavši osječke krize. Isto tako ne možemo dijeliti mišljenje da postoji i da je postojala neka kazališna kriza sama za sebe. Naše uvjerenje temeljimo na osnovnoj funkciji koju kazalište imade u životu jednog naroda i na njegovom postanku.

Digitized by Google

Počeci kazališne krize pojavljuju se osnutkom pučkoga kazališta. A ta kriza potrajala je u raznim oblicima sve do današnjeg dana. Da shvatimo kako je ta kriza nastala, potrebno je, da barem letimično prikažemo sve bitnije faze, koje je kazališna umjetnost prošla kroz onamo od polovice XIX vijeka pa do najnovijih scenskih realizacija Piscatora i Mayerholda.

Kod toga ne smijemo smetnuti s uma, da kazalište tvore tri elementa: publika, glumci i dramski pisci. Ti elementi nisu sve jednake vrijednosti, a niti su se svi u isto vrijeme u razvoju kazališne umjetnosti pojavili kao točno određeni faktori sa svojim funkcijama. Svi kazališni pisci bez razlike, kao i svi kazališni reformatori priznaju, da je najvažniji elemenat publika. Julius Bab veli u svojoj povijesti dramskog kazališta »Das Theater der Gegenwart«: »Vergangenheit, Herkunft, Grundlage, Ausgang aller Theaterkunst ist das Publikum. Ein Volk, eine Masse muss da sein, die im Rausch eines gespielten Lebens ihre äussere Existenz vergessen will, um ihr innerstes Wesen desto voller, desto wahrer, desto ungehemmter zu genissen. Aus solchem Drang wächst Theater von den Urtagen her, wo primitive Menschen eines Stammes um das Feuer hockten und der Zauberpriester, der Schamane, aus ihrer Mitte sprang, ihre Lebensangst im ekstatischen Tanz zu lösen. Schreien, Heulen und Antwort der aufgestörten Menge. Zwiegesang zwischen dem Volk und seinem Zaubersprister, das war zum erstenmal Publikum, Schauspielkunst und Drama in einem, war Theater«.

Kazalište je niknulo iz života naroda neposredno i ostalo je vjernim odrazom svih peripetija, što ih je narod u svom razvoju proživjeo. Ta okolnost daje kazališnoj umjetnosti naročitu važnost. Na nju je upozorio i Shakespeare u Hamletu, gdje veli: » ... Čujte, postupajte lijepo s njima (t. j. sa glumcima), jer oni su slika i kratki ljetopis vremena ...«

Sa toga gledišta treba prosuditi i ostala dva elementa: glumce i dramatske autore. Glumci i dramski autori i ako su za pojam današnjeg kazališta isto tako nužni, kao i publika, nisu ništa drugo, naročito u onim slučajevima, kada se između njih izdvoje pojedinci, koji svojim umjetničkim stvaranjem čine epohe u razvoju kazališne umjetnosti, nego tumači onih težnja, koje su nastale u kolektivnom osjećanju jednog naroda.

Kod formiranja kazališnog izražaja ulogu naroda preuzima tokom povijesnog razvoja glumac. Predaleko bi nas odvelo, da potanje opisujemo razvitak toga procesa. Daljim razvojem prelazi ta uloga na dramskog pjesnika. Dramski pjesnik predstavlja, kako to Julius Bab u uvodu svoje povijesti tumači, budućnost kazališta. »In seine Formen ergiesst sich die bezaubernde Kraft des Schauspielers, nur durch ihn wird dieser zum Erlöser des dumpf aus den Massen empordrangenden Verwandlungswillens«.

Prikazavši na taj način funkciju pojedinih elemenata postavlja Bab slijedeću definiciju kazališta: »Das Theater ist die Form, unter der sich die drei mimischen Kräfte, die da Ausdruck suchen, vereinigen: die vergangene, die gegenwärtige und die zukünftige

Digitized by Google

Kraft«. Ali kod toga ne zaboravlja da ponovno naglasi: »Im Anfang war das Publikum!«

Za naše razmatranje važna je godina 1870. Te godine započinje u maloj tirinškoj prijestolnici Meiningen nova era u tamošnjem kazalištu. Pod umjetničkim vodstvom kneza Georga II., koji se je u izvjesnoj mjeri ugledao u djelovanje tadanjih engleskih kazališnih prvaka Charlesa Keana i Samuela Phelpsa, postiglo je to kazalište za veoma kratko vrijeme svjetski glas i postalo je presudno za daljnji razvoj kazališne umjetnosti u čitavoj Evropi.

Meiningenovci bili su preteče naturalizma. Oni su prvi stvorili ensemble. Veličina njihovog glumačkog umijeća sastojala se u tome, što je njihova gluma tvorila i u pojedinostima i u cjelosti potpuno umjetničko jedinstvo. Meiningenovci reformirali su i pozornicu na taj način, što su pokušali da prostor, na kojemu se gluma odvijala, učine organičkim dijelom cjelokupne scenske slike. U sceneriji uveli su egzaktnost i historizam, koji je bio kasnije uslijed slijepog povađanja za njima doveden gotovo do apsurda.

Gotovo u isto vrijeme nastao je u kulturnom životu Evrope veliki pokret, koji nije bio u vezi samo sa pojavom novih staleža, nego i sa porastom nacionalne svijesti naročito malih naroda, koji nisu živjeli svojim samostalnim državnim životom. Taj pokret dosta je manjkavo kršten: naturalizmom. On je našao odjeka i u kazališnoj umjetnosti. No zato je trebalo dosta vremena i mnogo borbe. Zola se iz godine u godinu nečuvenom energijom zalagao u svojim člancima za »naturalizam«. Uz njega su pristali i neki kazališni kritičari, koji se nisu dali smesti otporom starijih. Naturalizam je došao do riječi po prvi puta na pozornici u Parizu i to u kazalištu, kojega je osnovao bivši knjižar André Antoine, okrstivši ga imenom programatskog značenja »Théatre libre«. Među prvim djelima, koje je to kazalište s uspjehom izvelo, bila je dramatizacija jedne novele od Zole. Potpuni i odlučni uspjeh postiglo je to kazalište tek izvedbom Tolstojeve drame »Moć tmine«.

Za potpunu pobjedu naturalizma na području kazališne umjetnosti stekli su najviše zasluga Skandinavci i Rusi. Skandinavci su dali dramatičare, među kojima zauzima najodličnije mjesto Henrik Ibsen, a Rusi najsavršeniju glumu, koja je odnjegovana u Moskovskom Hudožestvenom Teatru pod vodstvom Konstantina Sergejevića Aleksejeva, koji je u umjetničkom svijetu poznat pod imenom Stanislavski.

Iz Francuske, ili bolje rečeno, iz Pariza došao je naturalizam u Njemačku. Nakon objelodanjenja manifesta, koji je počeo sa ovim riječima: »Eine freie Bühne für das moderne Leben schlagen wir auf. Im Mittelpunkt unserer Bestrebungen soll die Kunst stehen, die neue Kunst, die die Wirklichkeit anschaut und das gegenwärtige Dasein...« organizirano je novo kazalište, koje je po svom pariškom uzoru prozvano »Freie Bühne«. Kazalište je otvoreno sa Ibsenovim »Sablastima«. Konačna svrha te nove umjetnosti imala je biti, kako je to u spomenutom manifestu navedeno: »nicht die objektive Wahrheit, die dem Kämpfenden entgeht, sondern die individuelle Wahrheit, welche

Digitized by Google

aus der innersten Überzeugung frei geschöpft ist und frei ausgesprochen: die Wahrheit des unabhängigen Geistes der nichts zu beschönigen und nichts zu vertuschen hat«. Značajna je i ova rečenica »Wir schwören auf keine Formel und wollen nicht wagen, was in ewiger Bewegung ist, Leben und Kunst, an starren Zwang der Regel anzuketten«.

Sa djelovanjem »Freie Bühne« usko je povezano književno stvaranje Gerharta Hauptmanna. Prvo kazališno djelo Hauptmannovo izvedeno je na toj pozornici. Prigodom te predstave došlo je do burnih scena u gledalištu i do pravog skandala, kao ono svojevremeno u Molièrovoj kući povodom izvedbe Hugovog djela »Hernani«.

Koncem 19. stoljeća prestala je »Freie Bühne« sa djelovanjem. Iako nije bila dugoga vijeka, ona je svoju dužnost potpunoma ispunila. Naturalizmu su bile utrte staze u Njemačkoj. Po čitavom Reichu počela su se osnivati kazališta, koja su preuzela repertoire »Freie Bühne«, ili koja su pokušala da nastave započeto djelo.

Do svoje najsavršenije scenske realizacije, do svog klasičnog oblika došao je naturalizam, kako smo to malo čas naglasili, u kazališnoj umjetnosti Moskovskih Hudožestvenika. Moskovski Hudožestveni Teater nastao je zajedničkom saradnjom Stanislavskoga i Nemiroviča-Dančenka, književnika i dramaturga na Institutu moskovskog filharmoničkog društva. Kasnije im se pridružio Antun Čehov, klasični crtač duševnog stanja ruskog građanstva. To je ujedno i labuđi pjev naturalizma.

Mnogi povjesničari umjetnosti tumače postanak i razvoj naturalizma, kao neku književnu modu. Međutim takovo je tumačenje posvema krivo. Naturalizam, kao nova umjetnost, težio je samo za istinom. No što se je zvalo u tadanjem periodu istinom? — pita Piscator. »Ništa drugo nego otkriće puka, četvrtog staleža za književnost.« Po mišljenju Piscatorovom naturalizam je bio daleko, da dade izražaja težnjama mase. »Der Naturalismus stellt Zustände fest. Wie sein grosser Bahnbrecher Ibsen ist er über die Frage nie hinausgekommen«. Konac 19. vijeka konac je cvatu naturalizma. U zapadnoj Evropi on se posvema iscrpio. Nakon glumačkog umijeća jedne Duse teško je bilo pružiti nešto više. Kao logična posljedica sve višeg razvoja naturalizma, stupa na njegovo mjesto nova romantika. I kao što je nekoć »Théâtre Libre« utirao staze naturalizmu, postao je sada teater »L'Oeuvre« pobornikom romantizma. Interesantno je spomenuti, da ta nova kazališna umjetnost nije potekla iz kazališta. Šta više nastao je sasvim drugi oblik scenske realizacije: kabaret. Vijesnik nove umjetnosti bio je Maeterlinck. U Njemačkoj se osniva »Sezessionsbühne« i »Überbrettl«, neke vrsti kopija francuskog kabareta.

U to vrijeme pojavljuje se kao režiser Max Reinhardt, koji se do tada istaknuo u par navrata kao odlični karakterni glumac. Max Reinhardt prekida sa književnim smjerom u kazališnoj umjetnosti kako ga je naročito uveo Brahm i postavlja si za cilj »das spielerische Element auf die Bühne bringen«. Sva energija Reinhardtova posvećena je glumi i glumcu. Središte svega je glumac, iz kojega se sve ostalo organski razvija. U razgovoru sa nekim novinarom izjavio je

Digitized by Google

tek nedavno Reinhardt: »... bila je moja želja i zadaća, da kazalište vratim ponovno prvobitnom i pravom vlasniku: glumcu... On, glumac, a nikako dekoracije i vanjski efekti... Glumac to je glavno pri svakom kazalištu...« I polazeći sa tog ishodnog stanovišta on je odgojio svoj ensemble, doveo na scenu mase, sagradio svoju posebnu pozornicu, preudesio tehnički pozornički uređaj i svijetlo te pokušao uspostaviti stare veze između glume, plesa i glazbe.

Reinhardtovo kazalište bio je posljednji pokušaj građanskog društva, da uživa u vedrini Shakespearove renesanse. U svojoj suštini Reinhardtova kazališna umjetnost, koja imade nesumnjivo epohalno značenje, nije ništa drugo, nego kako to veli Bab: »Ein Epigonentum tiefster Art, eine Zusammenfassung von genialer Energie, aber keine Schöpfung von Neuem im Grunde«. To je ujedno kritika nove romantike, koja nije potekla ni iz kakve društvene promjene, a nije niti proizvela bilo kakvu promjenu u naziranju na svijet. Nova romantika dijete je oslabljenih živaca.

Svjetski je rat na mjesto kazališne umjetnosti postavio kazališnu spekulaciju. Pojavljuje se film i radio. Sav interes najširih narodnih slojeva posvećen je sportu. U umjetnosti dolazi do izražaja impresionizam i odmah zatim ekspresionizam.

U kazališnoj umjetnosti preteča ekspresionizma je Gordon Craigh a donekle i Reinhardt. Kao pobornici scenskoga ekspresionizma ističu se redatelj Jürgen Fehling, bivši glumac, redatelj i intendant državnog kazališta u Berlinu Leopold Jessner, koji je htio najprije da oslobodi scenu od naturalizma, i da glumi poda jaki ritmički pokret, slikar Georg Grosz, književnik Georg Kaiser, redatelj Berthold Viertel, Firmin Schmier, Baty, Jean Copeau, Pitoev i drugi.

U kazalištu dolazi sve više do izražaja socijalni momenat. Već smo u početku našeg razlaganja naglasili kako je i kada nastao u teatru nov oblik: pučko kazalište. Ideja osnutka pučkog kazališta niknula je u Francuskoj, a pokrenuo ju je posebni odbor, u kojem su bili i Anatole France, Octave Mirbeau, Emile Zola, te Romain Rolland, koji se je sa mnogo žara založio za ovaj pokret. Romain Rolland je napisao o tom i knjigu pod naslovom »Pučko kazalište, estetska rasprava o preobraženju kazališta«. Čitav taj pokret nije postigao nikakvi veći uspjeh. Uzrok tomu predvidio je sam Romain Rolland, kada je u uvodu raspravljajući o narodu i kazalištu ispravno uočio, da među vođama postoje dva tabora. »Jedni žele dati narodu kazalište, kakvo ono jest, bilo kakvo kazalište. A drugi žele, da tu novu silu, narod, učine tvorcem novog umjetničkog oblika, novog kazališta«.

Romain Rolland je odmah i upozorio, da je jedino ispravno to drugo stanovište. No u ono doba bilo je građansko naziranje odviše jako, a da bi takova misao mogla uhvatiti dubljeg korjena.

Danas imadu inicijativu u stvaranju novog scenskog izražaja Američani i Rusi. Evropa, koja je prije bila ishodište svakog novog umjetničkog stvaranja, koleba sada između kazališnih poduzeća iz Broadwaya, »Anti-Broadwaya« i djelovanja Eugena O'Neilla, te Tairovog »Moskovskog komornog kazališta« i Mayerholdovog »Kazališta revolucije«.

Digitized by Google

U posljednje vrijeme pokušao je u Berlinu Piscator, da iz Pučkog kazališta ipak učini čisti instrumenat za proletersku klasnu borbu. Djelovanje Piscatorovo veoma je interesantno. On je od današnjih redatelja prvi upotrebio film kod kazališnih predstava i htio ga učiniti sastavnim dijelom scenskog zbivanja. Piscator za sada u tom nije posvema uspio, jer je film došao u obzir samo kao veoma savršeni pomoćni tehnički aparat. Držimo da bi bilo neumjesno izricati o tome bilo kakvi definitivni sud, jer Piscatorova scena kao i ona Mayerholda nije još zadobila svoj konačni oblik. Težnja je Piscatorova, kako je on ispovijeda u svojem djelu »Das politische Theater«: »Leben — dieses Leben — unser heutiges Leben, unsere Zeit einspannen, einfangen um jeden Preis: das liess alle anderen Bedenken zurücktreten«. Njegovo shvaćanje o glumi je slijedeće: »Selbstverständlich fordern wir nicht eine berufsmässige Natürlichkeit, sondern eine wissenschaftlich oder geistig so durchdachte Leistung, dass sie auf einer höheren Ebene die Natürlichkeit reproduziert, und zwar mit Mitteln, die ebenso unzufällig, ebenso durchdacht sind wie die Architektur der Bühne«.

Mayerhold je svoj sistem prozvao biomehanikom i svu svoju pažnju posvetio je tomu, da pribavi pokretu njegovo staro značenje, jer su »upravo pantomima i ples bili prvi zameci kasnijeg teatra«.

Za danas su sve to još pokušaji manje ili više uspjeli prema tome sa kojeg se ideološkog stanovišta promatra razvoj i socijalnih i kulturnih odnošaja. Jedno je sigurno, da i Piscator i Mayerhold teže da izgrade kazalište, koje će biti potpunoma u skladu i duhu sa težnjama proletarijata. U tom pravcu oni su obavili pola posla. Oni su za to novo kazalište spremili tehničku scenu. Konstruirali su prostor na kojem bi se nova drama imala odglumiti i odgojili glumce. Konačnu riječ imade dramski pisac. A taj se još nije pojavio. No bez obzira na to, i ako je polazna točka ove dvojice pionira novog kazališta jedino ispravna, t. j. da se čitav stalež kao kolektiv učini tvorcem novog umjetničkog oblika, ne možemo, a da ne izrazimo svoju bojazan, da ni njihov rad ne će uroditi potpunim uspjehom. Kazališna kriza, za koju kaže Reinhardt »da je zapravo postojala uvijek ... ipak sada možda više nego ikada prije ...« ne će biti definitivno riješena.

Kao što se koncem 19. stoljeća pojavio četvrti stalež sa potpuno izgrađenom svješću i nazorom na svijet i koji je postavio kategorički imperativ, da se ta svijest i taj naziv respektira, tako danas stupa na poprište peti stalež seljaci sa tim istim zahtjevima. I dok je četvrti stalež radi svoje relativne malobrojnosti prema ostalim staležima ostao samo stalež, peti stalež poklapa se gotovo potpunoma sa pojmom narod. I zato smo duboko uvjereni da budućnost kazališne umjetnosti, odnosno, da potpuno rješenje kazališne krize, koja ne samo, da je danas »možda« nego je i stvarno veća nego ikada prije, ovisi jedino o onom dramskom autoru, redatelju i glumcu, koji će najpotpunije iznaći i ostvariti umjetničke težnje cjelokupnog naroda i koji će biti njihov tumač, a ne učitelj.

Digitized by Google

SMRT VOJKA BABONIĆA

I te prekrasne jesenje večeri, travanjski nemirne i lipanjski vedre — zarivši u sebe svrdlom groznice, sam u mukloj tišini sobe — mladi gospodin Vojko Babonić napokon osjeti da mu nema spasa, da je želudac glupost, a malarija laž, da će još noćas otići do vraga. Dok dolje na uglu oko ulične svjetiljke šume milijuni vodenih cvijetova, da se za čas uguše u gomili pahulja, plaćajući uništenjem žudnju za svijetlom, za desetak sirotinjskih zamaha krilašcem — Vojko Babonić, ukočen na ležaju, kao nikada prije, jasno i beznadno, napokon shvati da je svršeno s njim, da je i sam nemoćan vodeni cvijet, — da više nema ni bijega ni odgode, ni talenta ni diploma ni slave, ni karijera, ni, konačno, njegovog nepatvorenog historijskog prezimena.

Tek što je osjetio umiranje na ulici, poznati zadah vodenih cvijetova — gorkokiselkasti, zagušljivi vonj, uvijek dočekivan čudesnom jezom — baš kao na dani znak sa zvijezda najednom se kroz prozor ušulja sablast: prva kaplja krvi u posudi, nenadano prisustvo lizola u uredu, zavijeno izbjegavanje dodira i doticanja, pa, napokon, priče o Sljemenu. Te priče ne izazovu brigu, ne trgnu je ni savjeti da se zatraži bolovanje »da se mladost spašava dok još ima spasa«, ništa ne zaljulja prkosnu vjeru, da je sve to zloba gospodskih drugova, još od škole zavidnih seljačkom momčiću na slavi budućih dana. Tu strašnu, prkosnu vjeru još jače utvrdi soba za arhivu — ogromna soba, odijeljena hodnikom — ispražnjena za »neodgovornog seljačkog tvrdoglavca, opasnog za zdravlje bližnjih«.

Sve je to podmukla zloba, ništa drugo! Gospodičići zavidni na stelji rođenom i gadnim bi pričama da mu rastruju radost, da pseći izgrizu vjeru u sutrašnjicu, u dan kad će priznati i da je bolji od njih, pozvan za velike stvari! Jer odakle njemu, Baboniću s brda, sušica! Odakle u njegovu kmetskom žilju, u bikovski snažnom sklopu kostiju, ta odvratna sablast sušice, kad nijedan Babonić ne ostavlja sunce prije sigurnih šezdeset godina! Kakova prokleta sušica! Krv je iz grlene žilice! Sam specijalista kaže da je grlo, da nema ni govora o prokletinji sušice, pokvaren želudac, ništa drugo, a i to će proći, specijalista je dao riječ!

I to »da je specijalista dao riječ«, da liječi želudac već treću godinu, amen je Babonićeva upornog vjerovanja, pa — vjerujući u »sigurnih šezdeset godina« — životinjski se muči preslušavajući parničare, do zadnjeg časa prkosno vjerujući »da je sušica želja gospodske deriščadi, zavidne uspjehu istinskog uma«, do zadnjeg trena prevrće po spisima, prvi dolazeći i zadnji odlazeći, da ga napokon i odvedu oblivenog krvlju od sudačkog stola ravno u bolničku sobu. Pa i tu, u ovoj žutoj sobi »baš kao i u uredu po programu odijeljen« ni časka ne posumnja u specijalistinu mudrost, »pokvaren je želudac i nešto malarije«, a to da ga skrivaju u kužnom odjelu »još uvijek je satanski zahvat ulickanih tipova«. I vjerujući očajno svojoj tlapnji, izdrži str-

Digitized by Google

pljiv bez straha i predaje, da najednom klone ove večeri, da se sroza u prašinu obezumljen u saznanju: sve je kasno, rub je pod nogama, čas, i ničega nema. Taj zadah vodenih cvijetova, uvijek dočekivan nerazumljivom jezom, baš kao predosjećajući vijesnika propasti, sa svojim strašnim, nerazumljivim umiranjem — »jer čemu život za časak lepršanja« — u času učini svoje. Najprije takne nemir slutnje, da se za tren razlije u bujici sumnje, da pokrene strahom, za strahom strava i u stravi krdo strašnih, očajnih misli.

Da, ipak je sušica! Ta strašna, neljudska slabost, da ne može ni da gane ni nogama ni rukama, sušica je, dragi Baboniću! Više ni govora o šezdeset godina sunca! Specijalista je laž, malarija je laž, laž je karijera istinskog uma, sve je ništa, glupost i tlapnja, a samo je sušica istina!

Sušica, Vojko Baboniću!

Pa dok se dolje u susjednoj krčmi pijano rasteže vrisak harmonike, i ženski se glasovi isprepleli s muškima, i lupkaju noge u bijesnom topotanju, — Vojko bi Babonić da životinjski zaurla, da divlje zarida u tu noć, da nadjača i hihot i pjesmu i topotanje, da bijesno zalaje na trepetanje zvijezda, da svojim užasom zaljulja kuće, da kune i moli, da se provalja u prašini, — ali sve što se iscijedi iz škljocanja kostiju desetak je ljigavih, očajnih suza, što kliznu od zjena usnama. Svijest, da se evo u ništa rastvara, u nakaznu gomilu kosti i mesa, u gadnu, bezličnu, bezbojnu masku, u malo žutkaste šuštave trave i ogavnu hrpu smrdljivih crva — a harmonika će i sutra da pijano ječi, i Kupa će da šumi pod bolničkim zidom, i djevojke će se natezati kraj plotova s momcima, i pseta će lajati i frakovi se kočiti, globus će se i dalje da kreće po programu i vrapci će se tući za zrnje u prašini — to strašno, očajno saznanje u nepomičnom, nemoćnom Vojku Baboniću burka životinjsku bol...

U toj škljocavoj gomili kostiju, u ovoj zgužvanoj hrpi kože, prvi put se sada — u dvadesetiosam godina — javi slobodna, nemilosrdna misao, i zadre nokte u raskrivenu golotinju, u brdo nepravda, poniženja i gladovanja, u onu strašnu, glupu laž, da su mladog gospodina Vojka Babonića doista kraj puta čekale zlatne jabuke.

Ništa ga nije čekalo!

Jer, evo, ovo je Vojko Babonić, seljačko momče i otkriven talenat, srce je njegovo košnica želja a mozgom mu sijevaju značajne misli, jest, pa ipak ga nema! Evo, gospodo, Vojka Babonića, silom ste ga izvukli iz seljačke kolibe, oteli ga mukanju krava na pasištima, sjetvi u proljeće i žetvenoj radosti, — dnevno je pješačio desetak kilometara kroz dvadeset mršavih, gladnih godina, sunce je sijalo i pljusak kvasio, vjetrovi ga bili, mećave zasipavale — zrnje ste posijali i vlati su proklijale, a evo kakav je plod! Sinovi ga vaši ruglom dočekivali, stajom je zaudarao, lukom se hranio, nije bilo drugarskih riječi, bilo je pelina da ogorči srce, — a dok ste i laskom i hvalom i priznanjem velikodušno zasipavali čelo odabranog, i mačke su vaše od njega bolje ručale!

I što je mladom gospodinu Baboniću u ovom času do pravničkih rebusa, ništa ga se ne tiču ni progres ni paragrafi, potpuno mu je ravnodušna usrećiteljica civilizacija, — on bi sada da prosjački ne-

Digitized by Google

znan klizne iz ove žute sobe, da se odvuče i grbav i kljast i hrom daleko niz cestu bez cilja i računa, pa da još malo poživi! Njegovih sirotinjskih dvadesetiosam godina — desetak sirotinjskih zamaha krilašcem — vrišti za snagom ukradenog zdravlja, za izgubljenim bikovskim sklopom kostiju, za otetih sigurnih šezdeset godina — u ovom strašnom času pred krajem, kad već leden zadah upitnika u ponoru počinje da kruti uznojenu kožu — Vojku je Baboniću potpuno svejedno, kruži li zemlja naokolo sunca i da li je doista netko na Sumatri plačem plaćao časak njegova smijeha!

Vlak već sopće, i on bi da vjeruje rajskim majčinim pričama!

Zadnji ostatak polomljene snage sav je u grču da osjeti tamjan — starca boga u hrpi anđela, negdje u modrini, bez crva i smrada — on bi da živi, bilo gdje i bilo kako, da bude i da jest, da zna i da ćuti — ali sve to ruši krvnički i bez milosti nepodmitljiva matematika emancipiranog gospodina mozga. Pa to, da sada pred odlaskom u ništa, nikako ne može da zahvati uporište, da je evo sam, u strašnom mraku, da ne zna što je bilo i što će da bude, da se gasi, da se ledi, da se mrvi u prašinu — a dolje još uvijek vrišti harmonika i još uvijek topoću noge u kolu — mržnjom ranjava zadnje misli izmučenog Vojka Babonića.

On mrzi oholu misao oca da stvori sina gospodinom, mrzi otkrivače istinskih talenata, mrzi dvanaest godina pješačenja u grad. Mrzi proseni kruh sa lukom i smradni zadah sirotinjske kolibe sa dvanaest spavača na slamnatom ležaju, mrzi objesno peckanje drugova i njihova sita, nasmijana lica, mrzi upornu težnju seljačića da učeći bez odmora bude među prvima prvi. Mrzi diplome i žudnju za karijerom, mrzi prkos da održi do kraja, da svima dokaže svoju snagu, mrzi i mržnjom bi da truje i ubija, jer, evo, vrata su širom otvorena, a mora da se vrati pred ciljem. Mrzi medicinu, jer sušicu liječi u želucu. Mrzi pravo, jer u kostima osjeća da još uvijek nema pravde. Mrzi bogataše, nadute od sitosti, mrzi neotkrivene talente u dalekim selima. Mrzi istraživaoce neotkrivenih planeta, mrzi društva za zaštitu životinja, mrzi dragulje na besposlenim ženama, mrzi i moral i burze i demokraciju. — sve je to krivo da Vojko Babonić, otkriven talenat u hrvatskoj zemlji, evo sada u ovoj noći — uz rik harmonike i trepet zvijezda — umire mlad i sam...

Tko je krivac, da je evo svenuo, a uopće ni cvao nije: Zar s tjelesnim nestajanjem da nestane svega, i želja i straha i nada i radosti, neobjašnjivog ushita u proljetni suton, kad rastenje mladica u krvi izaziva sreću? U što će se pretvoriti plameni nemir, osjećaj prekrasnog bratstva s travama, vrelo saznanje da možeš i moraš da stvaraš? Gdje je korjenje stvaralačkog zanosa, da bi se i on pretvorio u hrpu gadnih crva? Zar hrpa crva da raznese cijelog Babonića? Zar malo žute, šuštave trave da bude prestanak Vojka Babonića i njegove istinske snage?

Mozak će prestati klopotanjem! O, zato je siguran! Ta gadna, neumorna životinja ne će više da ruje po krvavim ranama! No što će da bude sa iskrama osjećanja, sa svim tlapnjama, vrijenjem i do-

Digitized by Google

zrijevanjem, očekivanjem velikih dana? U što će se pretvoriti divovsko pouzdanje, veličanstvo vjerovanja da je jak, da hoće i može? Zar i to da bude malo sivkastog pepela? Zar će i to da nestane s njegovim imenom, bez traga, bez ploda, bez ikakovog smisla, za volju misli, oslobođene ropskih predrasuda?

Dvanaest godina pješačenja! Prokletih dvanaest životinja! Sve su mu požderale, sve su isisale, mučki, podmuklo, zmijski!

Kolikogod se napreže da stvori uporište, da približno odredi nastavak putovanja: što će da bude sutrašnje noći, kad će ležati na odru u bolničkoj mrtvačnici, gdje će da bude i u kom obliku, sa kakovim iskustvom i u kakovoj ulozi — tih dvanaest godina pripremanja nepomirljivo razara sve.

Nema ničega, Baboniću! Glupo je sada pred konačnom zavjesom vjerovati raskrinkanom idolu! Nema novog rađanja! To su filozofske budalaštine! Nema novog oblika! To su sentimentalnosti lirike! Odapneš papke, sat je stao, crvi, trava, i gotovo! Tvoj je račun podmiren!

I Vojko Babonić nemoćno počne da kune.

U njegovu usplahirenu, podivljalu svijest, u grozničavo bunilo smućenih slika, ubode bodljike prokletstvo nanešene nepravde.

Njega su lupeški prevarili! Svinjski ga oteli oranju i pašama, istinskoj rodilji zemlji! O, zemlja, zemlja! Ona ga ne bi isisala! Ona ga ne bi izdala! Ne bi mu u srži ostavila sušicu, gadnog, nezasitnog pauka! Ne bi ga zatvorila u kužnu sobu, ne bi ga položila na bolnički ležaj, da se rve sa sablastima, da se bije sa sobom, u ovoj užasnoj noći leta u mrak!

I to, da je sam, da nikoga nema, dok se muči pod petom nevidljivog krvnika, do nogu pobijen u zadnjem boju — da nema ni boga ni đavla ni čovjeka, da nema ni utjehe pa da ublaži bol — u Vojku Baboniću razbuktava otrovnu bunu.

I on je vjerovao takovoj gamadi domorodaca! Vjerovao je rasi, demokraciji, kulturi, dao im je mladost, snagu i zdravlje — a sve za podlu rugobu cirkuske laži! Radi tog je cirkusa stradao! Radi tog je cirkusa, prozvanog društvom, pješačio gladan desetak kilometara, znojio se i mučio, da i on pridonese obol općenitoj koristi! Prokleta općenita korist! Nikada ga nisu pitali, da li je gladan! I dok se je Babonić nadbijao za ocjene, da svima dokaže svoju snagu — po prvim su se katovima zavađale žene, točio se šampanjac, svinjski se žderalo, — orgijašilo se divlje, bez računa i stida, trutovski, gadno, životinjski!

O, da ima još uvijek svoju snagu! Da nije osuđen na propast u ovoj ćeliji! Kako bi se krvavo osvetio! Za svaki ugriz stotinu strašnijih ugriza! Za svaki dan u dvanaest godina ubod u nečije srce!

Sve bi pootrovao, sve bi porazarao, da crkne zajedno sa njegovim crkavanjem u ovoj strašnoj noći svršetka, u ovoj nemilosrdnoj bludnoj noći pijanih harmonika i raspaljenih žena, što dolje u prokletoj, bešćutnoj krčmi još uvijek vrište, željne stiska i muškaraca!

Digitized by Google

I to, da dolje banči život, životinjski surov, bez smisla za čamu, — za njegovu veliku, neljudsku patnju — da nitko u ovim trenucima muka i ne pomišlja na njegovo skorašnje raspadanje, u divljem bolu Vojka Babonića pali luđačku misao.

Treba ih pozdraviti kraj punih stolova, ovako u sivoj bolničkoj košulji, i sablasnom pojavom živog mrtvaca za uvijek rastrovati njihovu živinsku radost! U njihovo bezbrižno, neobuzdano srce udariti pečat strave i užasa, platiti im pogrebnu svirku i naricanje, za uvijek ih povezati za sebe sjećanjem na ovu gadnu, prokletu, izdajničku noć!

Ta divlja, satanska žudnja pokrene napor preostale snage i tijelo spuzne sa ležaja. Časak je bez kretnje da sabere žuči, a onda propuže nespretno i grozničavo, uspravi se na pustom, mračnom hodniku, tapajući uza zid uznojenim prstima, zatetura puteljkom kraj ogoljenog jorgovana, provuče se ogradom, zanjiše se ulicom, baš kao neka prokleta avetinja, crvenkastoj svijetiljci krčme. I dok se vjetar poigrava košuljom, nadimljući široke, dugačke okrajke, divlje, žarke Babonićeve oči ne vide ništa do cilja. Za čas su pred krčmom, u smradnom hodniku, prsti se napnu da pritisnu bravu, i već su u parama znoja, vina i vriska.

Kao na mig, umrtvi se nadmetanje grla.

Znojne, zadahtane žene ukoči strava. Razbašurene glave promuklih muškaraca klonu pred pojavom bauka.

No već za čas, trgnuti piskom šaljivdžije, što razvuče harmoniku propnjom kola, i muško i žensko pojuri čudu, zgrabi ga i zavitla šalom. Obaspu ga hihotom i bujicom šala, snagom života prebiju otrovnu želju. Pojure s njime u oblak prašine, nad oblak, u maglu, u ponor, u vihor, — a kada se iz strašnog, neljudskog hropca izlije krvava bujica sluzi da poprska lica i polomi noge, sve se uskomeša u suludom bijegu, žene cikom, muževi surovom kletvom.

Na mokrom, gadljivom podu krčme sa glavom u kaljuži krvi i vina Babonić ostade sam.

Njegove staklene, mrtve oči, uprte ukočeno u odbačenu harmoniku, sada su mirne, čiste i lijepe, bez mržnje, straha i gađenja . . .

Karlovac. Proljeće 1930.

Digitized by Google

SOCIJALNI ŽIVOT

BRANIMIR ŠICEL:

NA POLJU SOCIJALNE HUMANOSTI

Jaki se individualiteti ispoljuju najčešće u časovima velikih kriza u kulturnom ili socijalnom životu naroda. Kad nastaje univerzalan sukob među pojedinim ideologijama, u času kada se sukobe oprečni ekonomski interesi, kada u društvenosti padaju temeljna načela etike i morala, te kada nastaje ponovno precjenjivanje svih vrednota — javlja se ličnost na svim poprištima evolucije ili borbe dajući svoje obilježje i određujući smjernice. Ličnost postaje svojom genijalnom intuicijom regulator odnosa, unosi u društvenost duh konstruktivnosti i stvaralačkih težnja. Narodi, koji u časovima velikih ekonomskih kriza ili društvenih potresa ne daju jakih ličnosti, osuđeni su na dugotrajno traženje novih puteva k regeneraciji i progresu. Ličnost, prelazeći suvereno preko svakidašnjice stvara novu epohu — novo doba. Sve borbe, svi socijalni sukobi i dugotrajna trvenja, koja proživljavahu narodi u svom historijskom razvoju ka kulturi i civilizaciji, bjehu svedeni konačno velikim ličnostima u okvir, koji im je omogućio dalnji duhovni i materijalni progres.

U tragičnim časovima velike europske konflagracije, kada je na svim poprištima društvenog života europskih naroda udaren pečat strahovite bijede i užasa, kada se porušiše tvrdi stupovi europske društvenosti s ustaljenom etikom, kad padoše načela ljudske solidarnosti i humaniteta, a diže glavu sa svojim satanski iscerenim licem hidra mržnje i razaranja, javlja se u našem narodu ličnost, genijalnih sposobnosti stvaranja i duboke socijalne etike, koja dade svoje obilježje svim akcijama u spasavanju porušenih osnova društvene i ljudske humanosti i solidarnosti. Svojom velikom intuicijom proniknu u bit stanja, koje je rodio u njegovom narodu golem požar rata. Opazivši kako se gomilaju ruševina do ruševine, kako padaju jedne za drugom sve stare vrednote i kako nestade i zakonske zaštite socijalno bespravnih — ekonomski najslabijih, on preuze njihovu zaštitu u svoje ruke. Svojom Ligom pokrenu veliku Misao spasavanja mlade, posljednje generacije od gladi i strašne smrti u krajevima, koji bjehu sudbonosnom politikom Države prepušteni svom gorkom udesu.

Dr. Josip Šilović, učenjak, sociolog, teoretičar, stade na čelo pokreta spasavanja duboko podrovanih osnova u narodnom životu u času, kada se lakonski gledalo na umiranje — strahovito umiranje onih, koji su imali tvoriti budućnost naroda. Hiljadu bijednika bje otrgnuto iz krutog, uništavajućeg zagrljaja smrti... Iz siromašne Istre, bijedne Dalmacije, sa kamenih bosanskih vrleti — iz svih ogladnjelih krajeva otadžbine dovažahu se djeca u bogatije krajeve, da im se pruži spas i život. Reakcija bijaše općenita. Pod utjecajem velike ličnosti i duboke etike jakog individualiteta, ispunjenog težnjom pro-

Digitized by Google

buđenja u narodu zamrlog osjećaja solidarnosti i božanske ljubavi prema bližnjemu, nastade u Hrvatskoj pokret spasavanja propadajuće najmlađe generacije. I spašeno je trideset hiljada hrvatske, srpske i slovenske djece.

Vladimir Nazor pronašao je istinitu komparaciju ličnosti Šilovića, u kojoj je izražen potpuno realno i ako simbolički njen moral. Relijef na glavnom oltaru kapele Sv. Josipa u Paviji prikazuje klanje djece za vrijeme Heroda. Vojnici ubijaju djecu u naručaju majki. Ali ima i jedan vojnik, koji nije trgnuo mača. Prignuo se nad povaljenu majku i diže — otima — dijete iz njenog krila. On je dobar vojnik, s energičnim licem, koji želi da spasi dijete od smrti. U ovoj pjesničko-simboličkoj poredbi izražen je životni cilj velike humane i etičke ličnosti Šilovićeve. Spasiti iz okrutnih — nemilosrdnih ralja bijede i siromaštva nesretnu generaciju, koju je zahvatio ogroman plamen svjetskog pokolja. Misija velikog i jakog individuuma, koju je jedino takav u stanju ostvariti.

Socijalna misao i duboki etički pokret, koji je zahvatio najodličnije hrvatske krugove u vrijeme velike tragedije kulturnog čovječanstva, koji je tako rekuć rodio duhovnu elitu nedavne krvave prošlosti, postavio je uz jaku ličnost Šilovića i snažnu, goleme energije i velikih poleta, pojavu Dr. Đure Basaričeka. Kao neumorni radnik, odani suradnik, organizator i propagator tvorio je gotovo sintezu s genijalnim inicijatorom Šilovićem. Njegova velika odanost seljačkom narodu, njegova neiscrpna ljubav prama seljačkom domu i ognjištu, upotpunjavala se velikom ljubavlju seljačkog sina i djeteta primorskog krša — Šilovića. U radu tih dvaju narodnih sinova moralo je biti i uspjeha. I uspjeh nije izostao. Otadžbini je spašeno na tisuće porodica od gladne smrti, na desetke tisuća djece povraćeno živo i zdravo svojim ognjištima, a na tisuće obitelji seljačkog naroda postavljeno u bolje socijalne i ekonomske uvjete.

Ligom započeto djelo nastavljeno je i daljnim radom velikih ličnosti u Narodnoj zaštiti na humanitarnom i socijalno-ekonomskom polju.

Tragičnom smrću zaslužnog sina seljačkog naroda Đure Basarička nestalo je jednog od sinova, kojemu njegov narod duguje za njegov rad vječnu hvalu. A hvala mu je dana time, što je ušao u historiju svog naroda kao jedan od najvrednijih njegovih učitelja i predstavnika, a njegov ogroman rad upisan zlatnim slovima u anale Lige i Narodne Zaštite.

Život teče dalje — ostade još stup ljudske humanosti i ljubavi prema bijednome i napuštenome, a ponajviše prema malenima, ostade Dr. Josip Šilović — i kao da još uvijek traži između lovorika i ružmarina svog pauna, kojeg je toliko volio zato, jer je i on volio onu malu dječicu u Domu u Crikvenici, dajući da mu slobodno čupaju perje, jer se ne smije škrtariti, kako reče Šilović Vladimiru Nazoru, kad se radi o djeci.

Digitized by Google

BRANIMIR ŠICEL:

SINDIKALIZAM U SVIJETLU SOCIJALNOG PROGRESA

Prava sila progresa sastoji se u raznolikosti zanimanja i sposobnosti, koje ujedinjuje zajednički cilj: duhovno usavršavanje i materijalno blagostanje.

KROPOTKIN.

Dvadeseti vijek razvija se po mišljenju talijanskih mislilaca Papinia i Tilgera u znaku materijalizacije i mehanizacije cjelokupnog ljudskog života. Sveukupna je energija suvremenog čovjeka uperena na ostvarenje što većih materijalnih vrednota, koje uvjetuju kulturni niveau naroda. Dinamika društvenog života izražava se u nastojanju za postignućem što većih rezultata na ekonomskom i financijskom polju. Nacionalna je ekonomija (novčarstvo, trgovina, industrija i poljoprivreda) temelj, na kojem se osniva prosperitet naroda i države. O njoj ovisi po prirodnoj konsekvenciji razvoja i duhovna kultura, koja je tek izražaj ekonomskih odnosa kod pojedinih naroda. Socijalne sile s divergentnim interesima imadu jedan zajednički kriterij o prosuđivanju suvremenog života: Ekonomija određuje jakost i sposobnost u socijalnim odnosima kao i u općem narodnom životu.

Polazeći s tog gledišta nailazi se na društvene pojave, koje svoju eksistenciju i svoj raison d'être opravdavaju upravo tim novim socijalnim odnosima. Staleži sa socijalnim tendencama, organizacije sa zasebnim ideologijama i odjelitim, ako ne na novim ekonomskim nalaze svoje pravno i moralno opravdanje na novim ekonomskim postulatima, koje je rodilo devetnaesto, a razvilo do kulminacije dvadeseto stoljeće. Razvoj tehnike i industrije, visoki niveau suvremenog novčarstva i specijalni razvoj poljoprivrede, ovisne o tom novčarstvu, rodili su odjelite društvene snage. Stvorili su prema granama industrije socijalne grupe, koje se slijedeći svoje interese organiziraju u sindikate ideološki opredjeljene s intencama i zadaćama, koje se u glavnom sastoje u zaštiti svojih ekonomskih interesa i konsolidaciji životnih uvjeta u okviru današnjih kulturnih mogućnosti.

Sindikati su po europskom shvaćanju regulator socijalno-političkih odnosa, postaju forum za društveno-pravne relacije, a in ultima linea stvaralac su socijalnog zakonodavstva, koje imade zadaću da uredi materijalni život širokih slojeva građana u pojedinoj državi. Njihova je zadaća, da bez stranačko-političkih tendenca i shvaćanja — suvereno slijedeći jedino staleške interese — ostvaruju ekonomski prosperitet svojih članova, te da svode u okvir mogućnosti putem oportuniteta, bez ekstremnih tendencija, zahtjeve i želje staleža. U odnosu prema granama nacionalne privrede, ostvarujući normalne odnose između poslodavaca i posloprimaca, zadržavaju stav regulatora u svakom spornom pitanju.

Digitized by Google

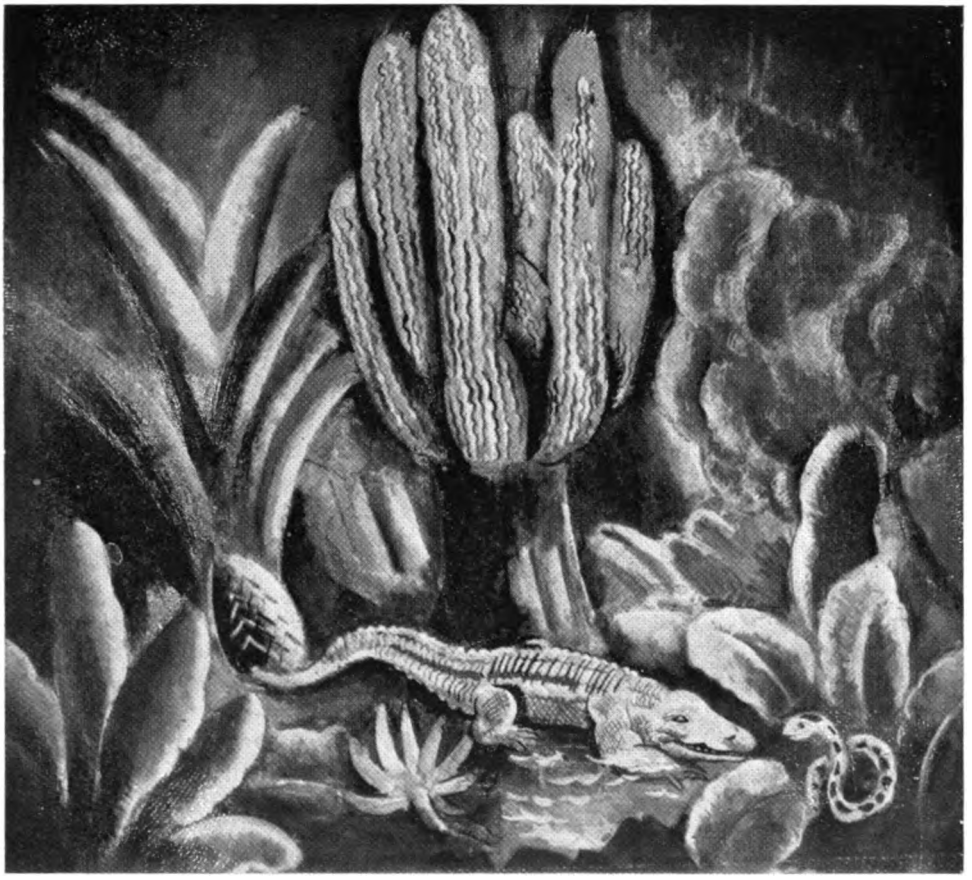

DUFRESNE: KOMPOZICIJA

Digitized by Google

Digitized by Google

Sindikalizam je — kao društvena pojava — u svojoj biti nosilac sveukupne snage širokih radnih slojeva, ujedinjuje ekonomski homogene elemente u jednu cjelinu, dajući im određeni klasni značaj.

Priznavajući ideološki raznolikost, a i suprotnost interesa u privrednom životu, sindikati traže stanovitu sintezu, koja će omogućiti na osnovi izgrađenog socijalnog zakonodavstva ako ne potpunu, a ono djelomičnu harmoniju u životu narodne i državne privrede.

Teške ekonomske krize, koje rađaju neuposlenost kod intelektualnih namještenika kao i manuelnih radnika, postavile su pred sindikate nove teške i odgovorne zadaće, koje se sastoje u prikupljanju materijalnih sredstava za brzu i neodloživu pomoć svojim članovima, pravnoj zaštiti i intervencijama. Brojčano jake organizacije u stanju su da osiguraju svojim članovima eksistenciju do nalaženja novog uposlenja.

Opća privredna racionalizacija, koja povlači za sobom gotovo novu ekonomsku politiku, iziskuje od sindikata rješenje najvažnijeg pitanja — uposlenja mnogobrojnih neuposlenih članova. Postavlja na njih zahtjeve ingerencije na financijsko-privrednu politiku, koja imade biti u skladu s pitanjem socijalne egzistencije radnih slojeva. U ovom problemu leži i težina današnjeg rada svih sindikata.

Uz brzu promjenu ekonomskih odnosa, koja nastaje uslijed pojedinačnih kriza, vezane su i zakonske reforme, kao i uz promjenu odnosa, koji nastaje u zemljama, koje se razvijaju u smjeru modernih tehničkih proizvašašća.

Jugoslavija je u pogledu svog socijalnog zakonodavstva dostigla velike europske države, rješavajući teške probleme socijalnog značenja liberalno i dajući svojim sankcijama mogućnost redovitog i normalnog odnosa između poslodavca i radnika. Modernim zakonom o radničkom osiguranju i zaštiti radnika, te uređajem radničkih komora, inspekcija rada, burza rada, te okružnih ureda za osiguranje radnika, ostvarena je mogućnost pravno-socijalne egzistencije radništva. Projektom zakona o obrtima stupa se u konsolidaciju važnijih socijalnih pitanja, poglavito pitanja odnosa u rad namješteništa.

Strogom primjenom svih zakona, realizacijom institucija, koje imadu zadaću provađanje i kontrolu nad izvršavanjem tih zakona, mogu se postići pozitivni rezultati, koji će se ispoljiti u ekonomskom prosperitetu i duhovnom napretku nacije i države.

Sindikati kao socijalan faktor pripadajući jednoj narodnoj cjelini snose i moralnu odgovornost u svom radu, koji mora biti u skladu s interesima države i svog naroda. Anacionalnih sindikata ne može biti. Njemački su sindikati i engleski trades-unioni najbolji primjer ovog gledišta.

Razvijajući se dakle od poznatih organizacija za ekonomsko poboljšanje svojih članova sindikati postadoše odlučan faktor ne samo u privrednom životu zemlje, već stupajući stopama razvitka industrije daju obilježje socijalnim odnosima, koji su njihovom zaslugom pravedniji i humaniji. Svojim ozbiljnim i intenzivnim radom, ispunjenim solidarnošću, postizavaju zamjerne uspjehe na korist cjelokupne društvenosti i, kako je Albert Thomas naglasio, stvaraju sve preduslove za pravedno rješenje najakutnijih pitanja sadašnjice.

Digitized by Google

O S V R T I

JOŠ O g. M. D. GJURIĆU, O PRISTAŠAMA g. M. D. GJURIĆA I O SEKCIJI LJUBLJANA U. G. U.

Osobitoj pažnji g. M. D. Gjurića moram zahvaliti, da sam postao nehotice suradnikom »Riječi«. G. M. D. Gjurić preštampao je za čitatelje »Riječi« moj posljednji neslučajni napis u prošlom broju »Književnika« o priredbi, koja se zbila kod g. Ulricha pod imenom grafičke izložbe. Ovom mom napisu dodao je g. M. D. Gjurić pregršt psovki i grdnja na moju adresu. Sigurno je mislio, da će psujući moj rad i moje slike njegov rad i njegove slike, ako ne postati bolje a ono bar da će bolje izgledati.

Jednom riječi g. M. D. Gjurić opet se je jako rasrdio i opet je jako uvrijeđen. Naravno njegova povrijeđena ambicija ne podnaša istine. Već godinama želi taj g. M. D. Gjurić voditi procese, dizati tužbe, počimati diskusije i raspre, sve u tom cilju, da od sebe napravi važnu figuru. No to mu nikako ne uspjeva, dapače niti nakon njegove proslavljene desetgodišnjice umjetničkog rada. Ni nakon konstantnog bombardovanja svih mogućih lica u ovoj zemlji izrescima iz raznih novina, nije se nikako mogla ta njegova važnost svima i svakome objasniti. I pokloni raznih grafika Gjurićevih zbirkama u Beču i u Firenci po njemu samomu nisu ambicioznom g. M. D. mnogo koristili. Početne obične zahvale pristojnih upravitelja raznih zbirka iz inostranstva vrijedile su za njegove pristaše valjda kao velika svjedodžba. Danas se više ti upravitelji ne zahvaljuju. Oni se već tim neprestanim poklonima čude, da upotrijebim najblažu riječ. A najvažnije je to, da za svu tu traženu važnost i ambiciju na žalost u samom Gjurićevom radu ne postoji nikakva podloga.

Zbog svega toga njegovoj vrućoj želji ne ću udovoljiti, ja ga ne ću ni tužiti, ne ću s njim ni polemizirati, ni diskutirati a mogu mu već danas objasniti unaprijed, da u mojim početničkim radnjama, prikazima i kritikama ne ću moći ni o njemu ni o njegovim drugovima ni zere bilo šta pozitivnog utvrditi, ne zbog bilo kakvih ličnih razloga, već zbog same naravi njegove i njihove produkcije.

Od proizvoda Gjurićeve duhovitosti kao i od njegovih psovaka braniti svoje vlastite slike, vidljive i one nevidljive isto ne ću. Ako se te slike ne će moći same obraniti od g. M. D. Gjurića i svih drugih Gjurića u ovoj našoj sredini,' onda je doista dobro i pravo, da ih g. M. D. Gjurić i slični sahrani i potpuno pokopa.

Inače me slučaj g. M. D. Gjurića, sam po sebi jasan, savršeno ništa više ne zanima. Tko hoće da se detaljnije zabavi tim slučajem, neka uzme »Književnu republiku« God. III. br. 2 i br. 3 iz godine 1926. Tamo će naći dokumentiranu jasnu sliku g. M. D. Gjurića. Pa kako se od tog vremena on nije ništa promijenio, ostao isti konsekventan sam sebi, to ta slika njegova iz onoga vremena vrijedi i danas. To je slika još iz vremena, kad je onomadne sud odbio njegovu tužbu predanu po g. Radoševiću, kojom traži od g. Krleže ništa manje ni više nego Din. 250.000 kao odštetu.

No ne srdi se samo g. M. D. Gjurić, srdi se i Sekcija Ljubljana U. G. U. i piše mi otvoreno pismo u »Hrvatskoj Straži«. U svakom je slučaju ovo pisanje i učtivije i pristojnije od Gjurićevog pisanja, valjda je antropološka razlika ovdje došla do izraza. Ali zato je jednako duhovito i jednako uvjerljivo kao i ono Gjurićevo. U tom pismu Sekcija Ljubljana piše: »da fanatizam ličnih antipatija i ličnih konflikata zasljepljuje objektivnost pogleda i svjesno truje međusobne odnose ozbiljnih tvoraca«.

Ova duboka i mudra pouka bila bi doista na svom mjestu, kad bi priredba U. G. U. bila sastavljena od ozbiljnih tvoračkih radova i kad bi ovakve ozbiljne radove netko lično bio napao. Nu nije se dogodilo ni jedno ni drugo. A ako gg. od Sekcije drže, da je utvrđivanje i ocjenjivanje njihove preočite razine veliki grijeh zasljepljenosti ili neke naročite otrovanosti, to ja vrlo svjesno za ovakva »zločinstva« preuzimljem svaku odgovornost. U ostalom čini mi se, da ja lično nijednoga od gg. niti ne poznam osim g. Šantela, s kojim kao ni sa drugima nisam imao nikad nikakvog ličnog konflikta.

Dalje gg. svečano izjavljuju (debelo podcrtano): »da ne priznaju apsolutne vrijednosti mode u umjetnosti«. Vrlo dobro! Slažemo se!

Ali zašto oni to ne priznaju?

»Pošto njima umjetnost nije kurtizana, koja se obuče i ponaša po dernier cri i njima nije do prisiljene kosmoplitske elegansе umjetničkih džigolova«. Da njihov dernier cri u Zagrebu nije bio ni elegantan ni kosmopolitski, to smo svi vidjeli. Ali to još ne bi bilo neko naročito

Digitized by Google

zlo. Mnogo gore je bilo, da smo svi vidjeli, da to nije bila ni umjetnost ni kurtizana, već obično banalno pokazivanje vlastite golotinje, bez da su bili izloženi bilo kakvi nuditeti.

A ako Sekcija Ljubljana U. G. U. izjavljuje, da g. M. D. Gjurić imade kao društveni član isto pravo i važnost kao i svaki drugi član, t. j. da je g. M. D. Gjurić ravnopravan i ravan njima a oni njemu, u to ja ne sumnjam, ja sam to napisao i čemu se onda ljute?

Ujedno mi strogo javljaju, da mi ne predlažu »ugodnih kvalifikacija iz raznih tu- i inostranih listova i revija«. Molim, njihova stvar! Da im moje kvalifikacije nisu ugodne, to im vjerujem.

Nazivaju li oni dijeljenjem milosti i nemilosti, konstatiranje fakata, koji su jasni kao dva put dva, to na žalost oni sami tim dokazuju, da su »naše prilike uistinu skrajno zatrovane!« Pa u ovakovoj zatrovanosti nisu zapazili, da muk o toj izložbi u štampi nije bio nikakva demonstracija, već samo čin kurtoazije. Kad se nije moglo povoljno pisati, radije se šutilo, nu oni i na tu prijateljsku kurtoaziju su ogorčeni te izjavljuju: »da su oni najbliža braća i da su oni uvijek bliži, nego daleki tuđinci, ma da su nam oni (tuđinci) politički i nacionalno protivnici«. Da li misle na engleske ili francuske umjetnike, koji su jedini u zadnje vrijeme izlagali u Zagrebu, to je tajna ili možda nesporazum. Svakako nije tajna ni nesporazum s njihove strane, da u ime najbližeg bratstva traže nešto, što im po njihovom radu nikako ne pripada.

Ljubo Babić.

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE: DRAMA.

G. Dimović se ove godine pojavio na zagrebačkoj pozornici u društvu sa »Kraljevićem Markom«. S. Dimović je veoma pretenciozan književnk. On želi u najmanju ruku da postane našim Shakespearom. Na žalost on je zakasnio za punih pola stoljeća.

»Kraljević Marko« (drama starijeg datuma) pisana je posvema u duhu davno izumrlih romantičara. Radi toga je i glavno lice danas u vrijeme aeroplana i otrovnih plinova, dalekometnih topova i smrtonosnih zraka ponešto i smješno u svom junačkom naduvavanju. S. Dimović je iz Kraljevića Marka napravio nekakvi visoki etički tip, koji bi morao postati našim idolom i personifikacijom narodne duše i narodnih vrlina. S. Dimović će se sigurno pozvati na narodnu pjesmu, ali bi g. Dimović ipak morao znati, da je narodna pjesma jedno, a dramatičar Dimović, koji fizički živi u današnjem vijeku, drugo. Današnjica imade daleko prešnije probleme, koji čekaju na svoje rješenje, nego što je epsko opjevavanje legendarnih junaka. Uvrijeme romantičara g. Dimović bi sigurno ubrao izvjesni uspjeh sa svojim Kraljevićem Markom. Danas nam je njegovo dramsko bugarenje nerazumljivo i dosadno.

Izvedba Kraljevića Marka daleko je zanimljiva s druge strane. Rijetko se doživljuju u našem kazalištu tako umjetnički dotjerane predstave, kao što je bila ova. Redatelj Ivo Raić, scenograf prof. Ljuba Babić i glumac Dubravko Dujšin izdigli su se iz granica i najbolje prosječnosti i izgradili djelo započeto u genijalnoj inspiraciji. I samo po umjetničkoj snazi ove trojice, dobiva ova drama, uzevši je kao čisti teater, opravdanje, što se je ta silna energija uložila u njezinu izvedbu. Nerazumljivo je samo, zašto su profili pojedinih lica u drami snimljeni sa Meštrovićevih skulptura. S. Srković je pošao što više tako daleko, da je u svojim kretnjama oponašao pokret Marulića i Grgura Ninskog. Šteta što mu autor nije dao priliku, da upotrijebi stav Strossmajera. Dujšinovoj kreaciji dala je harmoničnu protutežu jedino gđa Vika Podgorska. Gđa Vavra nije se mogla uživiti posvema u pasivnu ulogu majke.

Beogradski književnik Velmar Janković predstavio se zagrebačkoj publici dramom »Bez ljubavi«, koja je nagrađena po Ministarstvu Prosvjete. G. Janković poznat je ot prije kao novelista. Sudeći po ovoj drami g. Jankoviću ne dostaje dramski talent. On posjeduje mnogo smisla za današnje društvene probleme. On ih dosta ispravno i fiksira. Ali nema snage da ih u potpunosti i uvjerljivo iznese. Osim toga drama »Bez ljubavi« je i tehnički slabo napisano djelo. Scena na trkalištu potsjeća živo na najobičnij dilentatizam.

Režiju je vodio Tito Strozzi. Ovoga puta slabije, nego što je to kod g. Strozzia običaj. Prigovorili bismo g. Strozziju, što kod svojih inscenacija upotrebljuje vrlo često jedne te iste rekvizite. Držimo da je inscenacija prvoga čina posve promašena. Malo je čudno, da bi jedan profesor, koji je još uz to i voda nekog velikog etičkog pokreta, imao tako luksuzno uređen stan.

Glumili su gđe Ela Hafner-Gjermanović i Kralj te gg. Strozzi, Mirjev, Pavić i Laurenčić.

dr. Miro Majer.

Digitized by Google

25-GODIŠNJI JUBILEJ ALFREDA GRÜNHUTA.

U ulozi kantora Josseha Ravinowitza proslavio je Alfred Grünhut 25-godišnjicu umjetničkog rada. Alfred Grünhut spada među one naše glumce, o kojima veoma rijetko na sav glas govori, ali koji su u dnevnom kazališnom životu potrebni kao kamod kruha. Skroman, idealan radnik, kojemu nikada nije stalo do ličnog uspjeha, nego samo do što potpunijeg umjetničkog stvarenja ovih težnja, koje u djelo tsavlja i autor i glumac i publika.

Proslava jubileja bila je vezana sa premijerom komada »Pjevač Jazza« od američkog književnika Sanssona Raphaelsona. Taj komad davan je po svoj prilici samo radi g. Grünhuta. U njemu imade mnogo sličnosti sa svečarevim životom. Inače se »Pjevač Jazza« ne razlikuje ni malo bilo od kojeg prosječnog američkog filma.

U osobitom raspoloženju odigrao je g. Grünhut svoju ulogu toplo i predano. Gđa Mihičić i ako se nije u temeljnoj intonaciji prilagodila sredini, donijela je vrlo dobro kreaciju. Izvrstan je bio unatoč malog pretjerivanja g. Dubajić. G. Kukić je pjevao. Redatelj g. Badalić.

dr. Miro Majer.

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE : OPERA.

Premijera 26. IV. u Narodnom Kazalištu.

Suvremena se opera zasitila raznih eksperimenata i unošenja neprikladnih elemenata, traži kontakt sa starijim formama opere, u kojima je osnovni elemenat pijev, kantilena, jasna i nekomplicirana radnja, neopterećena sa problemima. Anemija i prevladavanje konstrukcije na štetu neposrednosti dovedoše suvremenu operu na sterilan teren. Sva novija nastojanja idu za tim, da nađu izlaz iz te situacije.

I Weinberger nastoji da to postigne. Čini se, da je u velikoj mjeri uspio. Izrazito nerefleksivno muziciranje, jasna melodija, izraziti ritam, neopterećenost muzike, obilaženje mučnog intelektualnog momenta, koji se udomio u novijoj operi a smrt je svakoj operi — to su momenti, koji stvoriše uspjeh »Gajdaša Švande«. Sama je radnja po sebi bezazlena na način stare komične opere. Svojom primitivnom groteskom i priprostim humorom pomiješanim sa naivnom lirikom, radnja stvara dobru atmosferu u kazalištu.

U toj je operi iznesena u novoj varijanti prastara priča o muzikantu, koji svojom muzikom svladava sve zapreke. U Švandi se na razgovor razbojnika Babinskoga probudi želja za avanturama, premda je kod kuće sretan sa mladom ženom Dorotkom. Švanda svojom igrom ugrije ledeno srce začarane kraljice (koja je u vlasti strašnog čarobnjaka) i osvoji njeno srce. Čarobnjak, da se osveti, dovede Dorotku. Kraljica iz ljubomore osudi Švandu na smrt. Babinski ga spasi. Međutim i Dorotka je ljubomorna, pa kad se Švanda kune, da nije poljubio kraljevne, odnese ga vrag u pakao. Babinski nadmudri i vraga, te vrati Švandu Dorotki. Radnju provejava jaki groteskni elemenat. Ona je zbita, te u nizu kratkih scena uspješno pogoduje današnjim zahtjevima.

Stilski heterogene figure čeških seljaka Dorotke i Švande, ironično-suverenog razbojnika, đavla, kraljice i čarobnjaka utječu naravno na stil muzike, koja želi da raznim stilskim elementima muzički karakterizira lica i radnju. Kad bi Weinberger bio genijalan muzičar ili živio u drugom kojem vremenu, njegova bi muzika bila homogenija u stilu. Weinberger je snažan talenat; kao izrazita pojava našeg vremena nije našao svoj stil, nego na upravo rafinirani način zna da stopi elemente češke romantike (Smena, Dvorak, pa Janaček) i ruske moderne (Stravinski, Prokofjev), njemačke kasne romantike (Strauss, Mahler) sa suvremenim internacijonalnim muzičkim jezikom. Ta muzika nema lične note, ali svojim visokim artističkim nivoom na majstorskoj tehničkoj podlozi, snažnim zamahom, invencijoznošću i izrazitom muzičkom supstancom osvaja. Živa radnja u zajednici sa tom muzikom stavlja ovu simpatičnu operu u red takozvane Spielopere, t. j. djela bez velikih pretenzija, koja su predisponirana za veliki uspjeh kod publike.

Weinberger se na način nove opere služi zaokruženim brojevima, kod njega nalazimo razne forme kao polke, pjesme, rondo, fugu, i t. d., tek su pojedini brojevi spretno stopljeni u veće cjeline. Pjevačka je dionica prema potrebi deklamatorna (nešto razvijeni način Janačka) ili se služi jasnom melodijom u načinu češke pučke popijevke. Značajno je, kako uza svu silu uspjelo riješenih problema nigdje u tom djelu ne prevladava intelektualna konstrukcija, još u fugi (majstorski izrađeni finale u paklu) uza sve polifone kombinacije muzika ne pada u suhoparnost, nego ostaje vjeran izraz situacije. Rijetko će se kada naći djelo bez većih pretenzija na toliko visokom artističkom nivou.

Digitized by Google

Ima u Švandi i nedostataka. Pojedine su figure u mnogočem tek skicirane, sam Švanda je zapravo pasivan, glavni je agens Babinski, koji opet nastupa kao neke vrsti deus ex machina, bez dublje motivacije. Treba međutim uzeti u obzir, da je ta radnja bezazlena groteska.

Režiser Tito Strozzi nije znao da svuda izrazi taj temeljni groteskno-ironički momenat. Pjevači su, prepušteni svojoj uviđavnosti, djelomice po svome instinktu pogodili pravo, mjestimice su krivim shvaćanjem stvorili nejasne figure. Babinski (g. Vičar) je na pr. u našoj izvedbi neki lirski razbojnik jasne fizionomije, nerazumljiv; čitava scena u paklu bila je bez pokreta i uvjerljivosti, služeći se vrlo banalnim sredstvima. Groteska zahtjeva skrajnu duhovitost. Nje nije bilo. Sam đavo (g. Križaj) mogao je u drugoj okolini i sa nekim retušama djelovati mnogo groteskuije. Treba ipak ustanoviti nekoliko dobrih scenskih ideja, bilo to zaslugom režisera ili scenografa Ljube Babića, koji je lijepo rješio scenski problem.

Muzička je strana izvedbe pod M. Sachsom bila za naše prilike na znatnoj visini. Pjevači su svi redom pjevali muzički vrlo solidno i kultivirano, orkestar je bio svjež i plastičan, pa je čitavo djelo izvedeno kao cjelina.

U glavni mulogama pjevahu sa mnogo uspjeha gđa Nožinić (Dorotka) i gg. Cvejić (Švanda) i Križaj (đavo). G. Vičar (Babinski) nije glasovno ni glumački odgovarao toj ulozi za herojskog tenora, inače je pjevao relativno vrlo uspješno. Kraljicu je sa mnogo ukusa uspješno kreirala gđa Radoboj.

Plesove u 2. i 4. slici postavila je Margarita Froman. Onaj u 2. sceni potsjećao je na lani izvedeni balet »Na vratima carstva«, koji je postavio g. Vasiljev. Ples u paklu bio je slab, a naročita je šteta, da nije riješen problem koreografske postave jedne fuge. Plesom su prema zamisli autora trebala da počnu glavna lica, a tek postepeno trebao je pridoći baletni zbor.

Vanjski uspjeh premijere bio je vrlo velik, djelo je primljeno sa mnogo simpatija sa strane publike. Kritika je našla, da je djelo slabo.

Dr. Pavao Markovac.

POEZIJA RADE DRAINCA

(U povodu zbirke »Banket«, Beograd 1930. Knjižara »Svetlost«.)

Pisati o poeziji, o kojoj su već mnogo puta izricani sudovi, znači ne slagati se s njima, znači imati svoje mišljenje kako o dotičnoj poeziji o kojoj je riječ (što je ovdje poezija g. Drainca), tako i o samim sudovima o njoj, bolje o njihovoj genezi. Mene lično na pr. sama poezija g. Drainca ne bi nikad natjerala, da o njoj napišem ijednog slova, jer je ni u kojem slučaju ne smatram toliko vrijednom, da bih je mogao ozbiljnije tretirati, no natjerali su me na ovo pisanje sami sudovi i mišljenja kazana o njoj. U vezi s tim sudovima, prema kojim je Drainac ispao »velik pesnik«, a njegova poezija »nova« i »poezija današnjice«, a on sam dakako najveća snaga na književnom vidiku uspoređivan sa Jesenjinom i Apollinairom, sa tragičnom oreolom Villona, može se govoriti i o općem stanju naše književnosti (bolje jednog njenog dijela), o stanju naže književne kritike, i o načinu kako se pišu kod nas recenzije, tko ih piše i kako su one nastale. Sam slučaj Drainac, gdje se jedan pjesnik, jedna poezija, koja nije svojom fundacijom ni malo nova, ni sadržajem ni formom, gdje se dakle takova poezija potpuno narativna, pričalačka — razumljiva najprosječnijem čitaocu — proglašuje novom a njen pisac »velikim«, svjedoči da je stanje nezdravo, da po književnosti barataju neznalice i smušenjaci, ljudi koji nemaju ni pojma o književnosti, o umjetnosti uopće. Već sama riječ »novo« u poeziji ima svoja značenja, svoja specifična obilježja, već ta je riječ jedna karakteristika, koja kad se nekome daje, mora da se pomno važe, da se mjeri i prosuđuje, jer riječ »novo« najosjetljivija je, najnježnija riječ u rječniku u slučaju kad se primjenjuje u prosuđivanju nečije poezije. Prije nego što se ona rekne ili napiše, treba predočiti sebi svu organsku — razvojnu liniju cijele književnosti, treba postaviti preda se sve zadnje rezultate u poeziji i onda tu poeziju, o kojoj upravo dajemo sud, — pa tek ovim poređivanjem izricati sud. reći, je li nova. To znači dakako imati veliku opću kulturu, uz umjetničku kulturu. Da naši recenzenti i ljudi koji pišu po novinama i časopisima nemaju nikakove kulture ni umjetničke ni opće, sasma je razumljivo, čim čovjek pročita kakvu recenziju u kojim našim novinama ili časopisu. (Časna su iznimka ovdje gg. Marko Ristić, Velibor Gligorić i ponegdje Milan V. Bogdanović). Također i nabacivanje riječju »velik« kod nas, pokazuje nepoznavanje i nipodaštovanje ove riječi i uopće značenja svake riječi kao takve. Da je tako, onda bi se mnogo opreznije postupalo sa riječima. Jer kad ne bi bilo tako, onda se ne bi kazalo za

Digitized by Google

Drainčevu poeziju, da je »nova« i poezija »današnjice«. Tim t. j. tom najezdom nekulture, ambicioznih kritika i provincijskih ideologa, a la Bora Jevtić treba jednom prestati, treba jednom obračunati i treba prisiliti da kad se o nečemu piše, da se piše sa poznavanjem stvarno i ozbiljno ili da se ne piše nikako.

Ali da pređem na Drainca kao tipičnog predstavnika jednog i to mnogo većeg dijela beogradskih modernista, Drainca kao predstavnika šarlatanstva, poze, afektacije radi afektacije, i nepismenosti u našoj književnosti, poeziji. A tu, kako po stavu, tako po stihovima, spada i Dušan Jerković. J. Tufegdžić, S. Burina, Gavela i nekakav K. N. Milutinović i razni ljubavni cvrčci a la Glumci, Dragutinovići, A. R. Boglići i ostali(jer tko bi ih samo sve mogao nabrojiti) — i naglašujem ako ne samim pisanjem stihova a là Drainac ono po trčanju za reklamom, pozerstvu, afektacijom i nepismenosti. Znak, dokle je došla neuračunljivost u sebereklami kod njih, jest slučaj Janka Tufegdžića koji je lanjske godine proturio u novine vijest o svome samoubistvu, jedino iz želje da bi se o njemu govorilo, da bi mogao sam o sebi pričati po novinama i da bi mu valjda S. K. Glasnik štampao pjesmu — namjera mu je uostalom uspjela, postao je zapažen.

Da dobijemo sliku i jasnu predočbu u sebi o nekome piscu, da ga upoznamo, najbolje je navesti nekoliko navoda iz njegovih djela, strane koja nam prva dođe pod pogled. U jednoj jedinoj rečenici može se vidjeti jedan prozni pisac, u jednoj strofi jedan pjesnik. Pošto se ja volim gdjekad držati reda, počeo sam i kod Drainca od prve strane i evo nekoliko zanimljivih citata iz te prve pjesme, iz koje ćemo upoznati cijelog Drainca, jer kod njega je dovoljno da čovjek pročita jednu pjesmu, pa da zna elemente svih drugih, da nađe tu pjesmu rastegnutu i ponovljenu u raznim varijacijama u cijeloj zbirki:

»Bankar debela svinja
bakalinove bubrege jede iz tanjira«.

»Napravio sam liru od prazne konzerve sa djubrišta«

I čekaj tupo
Grozno
Glupo
da se nebo ošteni i u naše zemaljske bare padne novi Bog!

»Gazdarica reče da sam pijan i baci lopatu popela na moju krvavu lobanju«. (Slične stihove smo pred desetak godina susretali u Zenitu Ljubomira Micića, samo što su onda u Zenitu oni imali svoj raison d'être, a u »Banketu« su jedino zakašnjeli i smiješni.)

Navest ću još neke stihove g. Drainca ne da se začudim (kao čitač), kako je valjda namjera g. Drainca, nego da se malo nasmijem. Ja priznajem ovdje da meni čitanje Drainčevih pjesama pruža upravo onoliko razonode koliko i Aferimove pjesme iz Kopriva. Razlika je u tom, što g. Aferima ljudi kod nas u Zagrebu smatraju onim što i jest, malograđanskim burgijašem, dočim je Drainac za tri četvrtine književnog Beograda »velik pesnik«.

Ovim dakako ne mislim pakosno tvrditi, da među mlađim srpskim pjesnicima nema nikoga, koji bi napisao dobrih pjesama ili dobrih stihova. Naprotiv da navedem samo Marka Ristića, koji je u »Od sreće i sna« dao nekoliko dobrih pjesama, koji je napisao »Bez mere« i onu u njoj divnu »Uspavanku kao poredit« punu muzike, asonanca i disonanca na *a* i *o*, koja tom muzikom slogova bez obzira na sadržaj daje savršeniju uspavanku, nego sve pjesme naše literature. Samo ona vrijedi više od čitavog Drainca. Zatim Aleksandra Vuča, pisca one ustreptale lirske knjige pune tajne »Koren vida«, pisca »Načela« i uznemirene lepršave proze objavljene u »Uvodu« nedavno u S. K. Glasniku, te Milana Dedinca, jednog od najčistijih liričara. Tu su među najmlađim stvarni i snažni Jovan Popović te Moni Buli i povučeni, tihi, nagnuti nad sebe Nikola Šop. Ristić i Vučo i uopće sav nadrealizam poznat je, i o njima je dosta pisano, ali uvijek sa nerazumijevanjem i nepravednošću. Popović i Šop, pošto nisu pozeri, ni akrobati, jer su ozbiljni i savjesni morali su se među Draincima, Jerkovićima, Gavelama, Burinama, Boglićima izgubiti, i ostati i za dnevnu štampu i za neobaviještenu publiku, koja leti samo za vanjskim, nezapaženi (velika bi šteta bila za Desimira Blagojevića, koji se u posljednje vrijeme našao u uskoj vezi sa gornjima, da propadne u tom nemogućem društvu, jer Blagojević je vrijednost, što ostali od nabrojenih nikako i nikada nisu).

Evo dakle nekih dražesnih navoda, za koje nemojte misliti da su pokupljeni iz kakve šatrovačke antologije, nego samo iz Drainčevog »Banketa«:

»Pevam kao što paščad laju«
»Nek umrem u jedan suton kad jesen, inače dosadna i siva,
liči na pečeno tele«

Digitized by Google

»ričite kao braća vaša balkanski volovi«

»mi koji smo nerado zavirivali pod suknje žena«

»Anđeli nebeski prolaze išibanih stražnjica«

»Tvoj život je ker koji prebijenu nogu nikad ne diže uz oluk na skveru«

Da je Drainac uz to i sam vrlo velik megaloman, evo nekoliko primjera:

»Ja koji sam u ovoj zemlji izmislio san« (str. 3.). »Spavaj mirno druže Drainče, velik naš putniče« (str. 6.); »pesnik revolucionar (a takav ću ostati i do groba«) (str. 34.). Drainac se ne prodaje za jedno dugme od fraka (str. 34.); majko, rodila si u meni nenadmašnog pesnika i kralja stradanja (str. 39.) koji bi nadmašio svu moju genijalnost (str. 47).

Za svakoga koji imalo pozna suvremenu francusku poeziju sasma je jasno, da je Drainac pisao pod izrazitim uticajima Apollinairea (simultanost), André Salmona (žonglerstvo), a najviše Blaise Cendrarsa (na pr. egzotizam i lutalaštvo, što je kod Cendrarsa opravdano, jer je proživljeno, uzmimo samo Cendrarsovu i Drainčevu Transibiriju) pa čak i Valery Larbauda. Ali Drainac ne bi bio naš pisac, da nije kao i svi naši pisci od njih poprimio samo loše osebine loše primljenih uticaja, kao što je to poprimio i iz »Otkrovenja« Rastka Petrovića (koja su opet u mnogočemu prepjevi iz Salmona), a što je valjda Drainca, jer trči za vanjskim, povelo na ovaj put. — Naime naš pisac uvijek vidi kod stranog vanjsko-nebitno, uzima ono što mu prvo zasjeni oko, a da ne upozna suštinu, srž, ono pravo lirsko, da bi se moglo govoriti o dobrom uticaju. Tako je nekad Dučić prepjevao Parnasovce, a najviše Herediu u času, kad je već bio obilježen Baudelaire, Rimbaud i Mallarmé.

Drainac nije ostao samo na stranim uticajima (od Rusa valjda po čuvenju Jesenjin), na nj su uticali i mlađi njegovi drugovi. Kao na pr. Jerković u »mladost mi je u krvi ponikla kao crne perunike«, »snegovi srca«, »sanjaćeš kišnih zora oči krupne i crne«, »crne zvezde«, »sa belim jedrom duše« i t. d. gdje se odmah može pogoditi ona specifična Jerkovićeva verbalistika, koja sama po sebi ne znači ništa. Iz pjesme Husnije Čengića štampane u aprilu 1929. u časopisu »Mlada Bosna« »Reči za zorilo« uzeo je čitavu jednu sliku. Naime Čengić počinje tu svoju pjesmu sa »Na leden dlan položih srce«, a Drainac svoju na str. 25. sa izmjenjenim redom riječi: »Položih dlanove na srce«, dočim u pjesmi »Moja poslednja pjesma« nalazi se »a nesrećnik, *sa srcem na dlanu*«. Dalje, ima dosta slika kazanih na način pridavanja pojedinim mrtvim stvarima ili apstraktnim imenicama izvjesnih osebina od živih bića. što se nalazi češće kod Ujevića, a što je opet kod mlađih specijalna odlika Vlade Vlaisavljevića na pr.: »ljubav na srcu spava«, »plašt izatkan od plača«, »ružičnjak ljubavi«, »noć otvori kapiju«, »bledunjavi dlanovi noći«, »čaršav noći«, »lišće oblaka«, »fenjer bolestan od tinjanja«, »tavan samoće« i t. d., dok je stih na str. 37. »noć što u zelenim papučama varljive žene gazi« uzet skoro doslovno sa malom izmjenom iz Vlaisavljevićeve pjesme »Venčanje« štampane u broju od 16. IV. 1929. S. K. Glasnika, a koji glasi: »u zlatnim papučama približi se dan«. Vidimo u Vlaisavljevića da dan ima papuče i približuje se subjektu, u Drainca po zakonu kontrasta dan je postao noć i mjesto zlatnih uzeo samo zelene papuče. Kako su obje te pjesme: i Vlaisavljevićeva i Drainčeva, štampane u S. K. Glasniku samo Drainčeva nekoliko mjeseci iza Vlaisavljevićeve, zaključak, koji se odatle uzima, sasma je opravdan. Pjesma na str. 6. rođena je pod uticajem slične pjesme Velje Rajića objavljene u Popovićevoj »Antologiji novije srpske lirike« i one »Čovek« B. Stojadinovića objavljene u »Misli« i Pandurovićevoj posljeratnoj »Antologiji«. Stih u pjesmi na str. 15: »a zidar od mokraće pravi još jedan luk ispod mesečeva srpa« uzet je iz jedne Rimbaudove pjesme. Samo što je Rimbaudov dječak postao zidar. Moglo bi se i dalje dokazivati Drainčeve pozajmice iz strane i naše poezije, ali mislim, da ih je i previše navedeno.

Ovdje pak, gdje Drainac želi da bude ekspresivan i sažet, gdje želi da načini metaforu, gdje se baš upravo i očituje moć jednog stvaraoca, pokazuje se najbolje njegova nesposobnost, da dade nešto »novo«. A za način kako se on tu upravo besmislicama i skokovima verbalistike izvlači, znajući, razumije se, za svoju nemoć, evo nekih najkarakterističnijih njegovih poredaba i slika, koje se odmah mogu poznati kao nemoguće: »Nebo kao dozreo gigantski žir« (očigledno je, da se je na silu želilo biti originalan. Slika međutim je proizvoljna i nasilna), »polarna zvezda peva nad rekom« (str. 16., u Dučića su »zvezde šuštale«, u Drainca su evo propjevale, slično onoj šumi g. Krkleca: »šuma se svija,

Digitized by Google

grči i plače...«, kao da veli Drainac kad šuma može da se grči i plače, može i zvjezda da pjeva. Uzgredna digresija: za gornji stih g. Krkleca tvrdi Drainac u jednom svom napisu u »Pravdi« da je dobar. Razumljivo onda, kad on razumije takve loše stihove g. Krkleca da mu može i zvjezda da propjeva — mi ostali smrtnici međutim to, da šuma plače i zvjezda pjeva, još nismo doživjeli — ali tješimo se, da dok bude Krkleca i Drainaca, da će zvjezde prorikati, a šume zamjaukati; zaključak: napredak i novo od Dučića do Drainca u našoj poeziji je, da su zvjezde od šuštanja udarile da pjevaju). Na str. 21. poslije zvijezda »mesec se popeo i peva kroz gore«. Razumljivo je, kad se mogu događati ovakve stvari da onda i g. Drainac može na str. 23. »polako u mesto vina ispijati mastilo iz mastionice«, na str. 24. »pevaće kesten zaljubljen u groznici cvetanja pod jastukom žene, za uvek iznoseći me sramno iz postelje njene« (Ovdje se najbolje vidi, da Drainac piše koješta, jer čujmo šta sve radi kesten. Kesten: 1. pjeva, 2. zaljubljen je, 3. u groznici, 4. cveta pod jastukom, 5. uhvatio je g. Drainca i izvlači ga sramna iz postelje nekakve žene). Na str. 25. »kako je bio plav dim noćiju iz postelja, kao bolestan žut cvet bačen sa balkona« (dakle *plav* dim jednak je *žutom* cvetu). Str. 32. »lascivna magija zvezdanih kola«, a na str. 41. »magle septembraskih noćiju pune belog mleka iz dojki dalekih zvezda« (dakle zvijezde imaju kod g. Drainca dojke, što nas poslije njihovog pjevanja već ne začuđuje).

Kako Drainac barata sa stranim riječima, evo nekolikih navoda: cirkus života, igrač na konopcu morala, epskih platoa, pelerina lirizma, automatski jaganjci, u večernjoj šminki, put mladalačkih egzaltacija, eukaliptus ljubavi, školjke argonauta, degradirana sanja, halo meseca, šimerični mulj, lirske balustrade, drvo fantazmagorija, mladosti morbida, genialna industrija laži, lirska Vandeja, jerarhija misterija i t. d.

Svi ovi navodi imaju za svrhu jedno: ne da pokažu da Drainac nema talenta, jer po mom dubokom uvjerenju on ga ima u punoj mjeri, nego kako je Drainac povodljivošću, svojim nesavjesnim shvatanjem umjetnosti taj svoj lijepi i prevashodno lirski talenat, jedan od najljepših talenata među mlađim, glupo upropastio, načinio smiješnim i skočio iz lirike u burlesku, u ponavljanje, viceve iz dnevnih listova, jeftinu duhovitost pjanih malograđana. Svim tim: primitivnim i nimalo složenijim načinom kazivanja, opisnim izlaganjem lirskog doživljaja (na stranu sa žonglerstvom i ostalim) ta se poezija usprkos prividno silnog kontrasta naslanja na staru poeziju, poeziju pristupnu i dopadljivu prosječnom građanskom čitaocu. Ta poezija je u osnovi starinska, poezija deskripcije sa savremenijim riječnikom. Jer ne mora biti poezija nova, kako misle naša gospoda kritici, ako kroz nju jure vozovi i auta, ako sviraju gramofoni i radio, bruje telefonske membrane, bodu antene i zvrče aeroplani, ako se spominju bludnici, trotoari, pisoari, elis, parobrodi, kanali i ostale rekvizite modernog grada. Nova je poezija ona, koja je i po sadržaju i po formi kazivanja, umjetnikovom shvaćanju poezije nova. A Drainčeva to nije ni sadržajem ni formom. Sadržajno ona je solipsistička i lumpenproleterska, deklasirana poezija orijentalca. Razumljivo je da takva poezija ne može obuhvatiti stvarnost niti dati današnjicu, dati njenu srž, presjeći svoje vrijeme i tim biti sadržajno nova. Jer Drainac je sav na površini, sav u vanjskom, on je da se pravilno izrazim dekorativno nov. On kao i svaki primitivac misli, da će biti sadržajno nov, ako tu egocentričku poeziju vlastite ličnosti koja gleda samo okom napolje, ali ne i okom unutra, premaže sa nabrajanjem mnoštva imena savremenih tehničkih izuma i svojim pijanim uzvicima. Stilski t. j. načinom kazivanja ona datira još od prije 300 godina, od Villona preko Apollinaira danas na Blaise Cendrarsa i Andre Salmona u savremenoj franc. lirici. I kako nedavno u »Nouvelle Revue Francaise« (br. 12. od 1929.) g. Bonour reče za Salmonovu poeziju, da je žurnalistička u dobrom značenju te riječi, tako se može tvrditi i za Drainčevu također, da je novinarska i feljtonistička, ali u lošem smislu. Treba biti pismen i znati praviti rečenice i povezati njima misli, pa da čovjek uzmogne napraviti običan novinarski dopis ili feljton, tako i za pravljenje poezije à la Drainac treba samo znati pisati i sricati i u to sricanje trpati sve što mu pane na um. Jer proces pravljenja takove pjesme vrlo je jednostavan i lak kao i pisanje feljtona o dnevnim događajima. Prvotni lirski osjećaj, koji se je rodio u nama povodom nekog doživljaja opiše se u svim mogućim varijacijama naširoko i sa što više riječi, to se onda malo zamrsi, umetne nekoliko skokova i akrobacija, malo doda kafanskog humora, malo šiparičke sentimentalnosti, malo maturantskog i brucoškog rezonova-

Digitized by Google

nja i pjesma g. Rake Drainca je gotova. Sve je to išlo u jednom trenutku, brzo, bačeno primitivno na papir. I to da se onda zove poezija? Ne, to nisu pjesme, niti je to poezija; — to bi po prilici bio tek sirovi materijal za poeziju i samo jer kroz taj materijal katkad neodoljivo bljesne izvjesna lirika, bljesne snaga, koju taj materijal, ovo nagomilavanje, nemanje autodiscipline i autokritike, nemanje jasnog i već određenog mišljenja o biti poezije, o načinu lirskog kazivanja, o formi, sadržaju riječi — zatrpava i ubija, ja g. Draincu ne mogu i ne smijem po savjesti odreći talenat i praviti prognoze za budućnost, da on dalje ne će ništa više stvoriti. Drainac je mlad čovjek blizu tridesetih godina i u njegovoj dobi ljudi na zapadu tek počinju da pišu, da oko četrdesetih tek počnu nešta značajnijeg stvarati. Ili se Drainac (kakav je slučaj uz vrlo rijetku iznimku kod većine naših pisaca) već ispisao i dalje ne može ići, jer kod nas se stvara sve temperamentom i osjećajem, pa sve bukne kao slama i vrlo brzo izgori; — na to se sve nemože decidirano odgovoriti. Svakako kad bi Drainac kritičnije primao francuski uticaj, apsorbovao suštinu i lirsko u njemu, kad bi postao malo skromniji i ozbiljniji, tada bi se možda spasao za budućnost. Ali u ovakovom slučaju praviti prognoze vrlo je nezahvalno. Jer poezija nije ni cirkus, niti igranje po žici, ona nije ni boks-match, ni motociklistička utakmica (da se izrazim stilom g. Drainca), a ni prosipanje riječi u vjetar, (»na prdež srca ne treba okrenuti glavu« kaže sam g. Drainac na str. 40. Banketa), ni verbalistika g. Dušana Jerkovića (koji već drugu godinu kako napaja čitaoce svojom ljubavnom limunadom) i Gavela, i Burina, i ostalih jahača strpljivog konja Pegaza. Ona čak nije ni to kreveljenje i gorko izrugivanje samom sebi i drugima, obazrivo pljuckanje po građanima od kojih se ipak (negdje u džepiću) žudi i traži pljesak, što oni i savjesno čine u obliku priznanja. Da, i sva ta želja da se bude bandit i pjesnik kao Villon, sva ta imaginarna poezija putovanja po Melaneziji i Polineziji, sve to pozerstvo i pjanstvo, sve su to Wach ili Tagträumerei (kako ta sanjanja u budnom zove Freud) dobrog palančanina Rake alias Rad. Jovanovića, koji je prije deset godina pisao »Plavi smeh«, i sve je to znak nesmirenosti i uznemirenosti našeg vremena, njegove duhovne nesređenosti, komešanja i gibanja, a na svemu tomu savremeni intelektualac, kome je Drainac najljepše oličenje, nemoćno se cereka i pljuje po sebi, tražeći pljesak i odobravanje, žudeći za kakvim čistim otokom u oceanu. Ali Drainac nije Rimbaud da ga odnese »Pijana lađa« u bijeg iz Evrope i samog sebe, on nije čak ni Ljubo Wiesner, da to konstantuje u kakvim novim »Argonautima«, i bar spase dušu svoju. Jer znati za pakao današnjice, osjećati njen užas, pa ipak u to doba poniženja čovjekovog, njegove strašne Golgote, pisati ovakove samoubilačke stihove kao što to čini g. Drainac. isto je tako grijeh i sramota kao i pisanje o pticama i zvjezdama i o ženskim očima.

Zagreb, 15. V. 1930.

Novak Simić.

N. OGNJOV: DNEVNIK KOSTJE RJABCEVA.

(Narodna knjižnica, Beograd.)

Svaka historijska epoha i svaki društveni prevrat nalaze ideološki odražaj u literaturi svoga doba. U tom smislu nazivana je literatura već odavno »ogledalom narodne duše«, što u stvari znači da je ona ogledalo one socijalne formacije koja u određeno doba daje pečat dotičnoj epohi. Velika i značajna literarna djela stvaraju se uvijek u doba velikih društvenih pokreta, u doba snažnih socijalnih podviga. Onda, kad jedna društvena epoha dade maksimum svojih karakternih kvaliteta, kad se stvori određeni tip dotične epohe, onda se i u literaturi toga doba stvara specijalni literarni stil, kao idejni izražaj njezinih materijalnih postulata. Zato će literatura uvijek biti važan dokumenat, po kome će se moći prosuđivati karakterne osobine neke epohe.

U historiji društvenih pokušaja ruska je revolucija dosad najjači takav pokušaj. On nije mogao ostati bez uticaja na literarni život i na literarno stvaranje. Poslije revolucije u Rusiji se počinje da razvija nova literatura, nova i po svojoj formi i po svojoj sadržini. Po svojoj sadržini nova ruska literatura odvaja se od stare u toliko, što je upućena na teme iz novog života, ona postaje stvarnija i bliža životu, napušta sfere misticizma i spiritualnosti, oslobađa se pretjeranog psihologiziranja i kopanja po ljudskoj savjesti, jednom riječi postaje pristupačna najširim slojevima naroda. Po svojoj formi ona se prilagođuje vrtoglavom vremenu današnjice, u njoj se ogledava dinamika suvremenog društvenog kretanja i traženja novih puteva: stil, jednostavan i telegrafski, kompozicija, filmsko-žurnalističk-

Digitized by Google

godine 1848. dovela je do prvog kratkoga pokušaja asimilacije s materom zemljom, koji tvori drugu fazu. Taj je pokušaj obnovljen poslije pada Napoleona III., ali je ustanak naredne godine doveo do povratka posebnoj upravi. No godine 1881. došlo je do trećeg pokušaja potpunoga izjednačenja s maticom. I ako su se doskora opazili i plodovi takve centralizacije, konačna reforma uvedena je nakon pomnoga proučavanja uzroka općega nezadovoljstva tek 1896. do 1902. i time je nastupila treća faza u razvoju uprave. Prihvaćen je sustav decentralizacije, uvedeno je predstavništvo posebnoga tipa, a zemlji je dana financijalna autonomija. Osobito je potonja znatno pridonijela gospodarskom podizanju zemlje i omogućila opsežne melioracije na svim područjima. Predstavništvo Alžirije (t. zv. financijalne delegacije) određuje poreze (od kojih 5/6 plaćaju kolonisti) i utvrđuje proračun, koji danas dosiže gotovo 1 milijardu franaka. Posebna notna emisiona banka, čiji je privilegij protegnut i na Tunis, osigurava normalno odvijanje novčanoga poslovanja, koje uslijed posebnih prilika zahtijeva znatni elasticitet raspoloživih sredstava (sezonska konjunktura unutar jedne godine, nepravilno izmjenjivanje loših i dobrih godina unutar niza od više godina).

Uspjeh toga režima je golem u političkom i gospodarskom pogledu. Zloguki proroci očekivali su ustanak u sjevernoj Africi, ako se Francuska zarati. Bojalo se, da će za održanje toga kolonijalnoga posjeda trebati vezivati jače vojne snage, koje su bile potrebne do zadnjega momka, da obrane maticu. Ta se predviđanja nisu ispunila. Šta više, Alžirija pridonijela je svoj dio u svjetskom ratu. Po svjedočanstvu stručnjaka sjeveroafrička urođenička vojska je za Francusku dragocjeno sredstvo u njenom daljnjem radu oko izgrađivanja kolonijalnoga posjeda, a sada, u vrijeme mira, predviđa se za nju važna misija u suradnji za gospodarsko i kulturno prodiranje u unutrašnjost Afrike.

U gospodarskom pogledu pregled iznesen povodom stogodišnjice, zapanjuje i optimistu. Dosta je između tolikih brojaka spomenuti, da Oran i Alger drže među francuskim lukama treće i četvrto mjesto (nu zato je trebalo iz autonomnog proračuna žrtvovati 100 milijuna franaka za izgradnju lučkih uređaja), da prodajna cijena hektara vinograda u nekadanjim močvarama Mitidže dosiže i 50.000 franaka, da se narodni imetak Alžirije podigao u zadnjih 25 godina od 1 milijarde na 40 milijarda franaka. To dostaje, da se vidi gospodarska snaga područja, koje ima predstavljati produženje Francuske na južnoj obali Sredozemnoga mora.

Zato možemo potpuno razumjeti riječ odličnoga francuskoga diplomate: »Bilo je u našoj povijesti vrlo važnih i dramatičnijih događaja, koji su se jače dojmili mašte naroda, ali nije bilo znatnijega no što je osnutak francuskoga dominiona u sjevernoj Africi«.

Dr. Juraj Andrassy.

IDEJA O ZBLIŽENJU NARODA U HISTORIJSKOJ PERSKPEKTIVI.

Snažna država karakterizira novo doba i njegovu povijest. Kad se javila u svojoj punoj moći i pokazala svoju organizaciju prestade Srednji Vijek i započe Novi.

Taj se proces nije izvršio preko noći. Načet bijaše svakako prije god. 1453., kad su Turci osvojili Carigrad. Da se već otprije spremao, pokazuje držanje Europe prema Turcima baš u ovoj prigodi.

Invazija god. 1453. nije bila prva, koju je Europa doživjela. Predašnje, sredovječne, ne bijahu izmijenile njezin oblik i strukturu. Naprotiv, invazije joj dadoše povod, da sabere sve svoje moralne, materijalne i religiozne sile. Iz potrebe obrane od prijetećih opasnosti nastajaše koncentracija. Strani napadači ili bijahu jednostavno protjerani ili apsorbirani od velike kršćanske zajednice, podignute na ruševinama Rimskog Carstva. S provalom Turaka stvari stajahu drukčije, i to s razloga, što se Europa postepeno mijenjala sama od sebe. Sad se jednostavno ne odaziva papinom pozivu, da brani kršćanstvo od nevjernika, nego je već vodila računa o političkim jedinicama, o narodima i njihovim vladarima, pa čak i o nacionalnim crkvama i njihovom odnosu prema zajedničkoj. A još k tomu otkrića na dalekom Zapadu bacahu djelomično u pozadinu interes za Istok.

Transformacija Europe započe prije osvojenja Carigrada ali se nastavi i poslije toga. Ova se njezina faza završi zasad Reformacijom. U tom se procesu po prvi put jasno pokazalo, da u ljudskom društvu ima tako jakih struja, da im nijedna sila ne može stati na put. Reminiscencije iz prošlosti potaknuše države i njihove vladare na pokušaje, da se uspostavi političko i vjersko jedinstvo Europe. Pokušaji se izjaloviše, ali se isto tako izjalovi i nastojanje Reformacije, da

Digitized by Google

definitivno izgradi narode. Teško je bilo odrediti pravu bit slobode, prava i dužnosti, kao što je bilo teško izazvati ispravan smisao za odnošaje medju narodima.

U doba, dok su se pravili takovi pokušaji, moć je države postepeno rasla. Ne može se doista reći, da bi država na početku Novoga Vijeka bila ono, što je država naših dana. Još uvijek se izjednačuje sa svojim suverenom i ne može, da se od njega odvoji. Baš u početku modernih vremena ima neograničenu moć nad individuima. Duh Renesanse i sredovječni legisti izgradiše po rimskom uzoru tip suverene države, dadoše joj neograničenu vlast nad podanicima. Kao što se Reformacija kolebala u svom držanju prema universalnom latinskom jeziku, tako se kolebala i prema državi. U tom je svom kolebanju učinila ipak jedan snažan korak napred, kad je ideju o političkom i religioznom jedinstvu pokušala zamijeniti idejom novog ravnovjesja, koje bi se osnivalo na uzajamnim pravima naroda.

Država, kakva je stvorena na početku novoga vijeka, razvijala se dalje i, na bazi svojih interesa, izgrađivala svoj moral. Doista taj je moral imao biti onakav, kakav je njoj samoj odgovarao. Ne bi se izjednačio s moralom individua ili skupina, nego s interesima države kao takove. Ali hoćeš nećeš u tome se smislu nije moglo poći predaleko; trebalo se prilagoditi prilikama. Nije bilo dovoljno pomišljati na ekspanziju, uništavati druge a da sebe ojačaš, nego i uzeti u obzir tuđe interese, tražiti izravnanje opreka, sporazuma, pa konačno i raditi na zbliženju država i naroda.

Povoda ovakovoj akomodaciji bilo je vrlo mnogo. Tu je kolonizacija Amerike, Rusije, koja istočno-rimsku civilizaciju širi u istočnom smislu, Turci, koji primiču Istok Zapadu. Svaki pokret ekspanzije sadržava u sebi mnoge i razne elemente, svaki dovađa jedan narod u dodir s drugima. To je jedna velika drama, u kojoj glavne uloge igraju interes i moral države, faktičan dodir između naroda, ideja o vjerskom i političkom jedinstvu, uspomena na universalnu rimsku vlast, uloga rimskog prava u raznim evropskim zemljama, Renesansa, Reformacija, daleki Zapad, bliži i daljnji Istok. Ta velika drama počinje sa 15. vijekom, traje do konca 18., ali je njezinih tragova ostalo djelomično sve do dana današnjega. Ništa prirodnijega nego da Europa Vestfalskog mira godine 1648., Europa Bečkoga kongresa godine 1815. i Europa novog svjetskog poretka god. 1919. tvore tri velika njezina čina.

Ako zapitamo za postanak, opstanak i razvoj ideje o zbliženju naroda u granicama ove velike drame, opazit ćemo, da se ta ideja mogla javiti tek onda, kad su prilike dozvolile, da, uz interese političke i materijalne naravi, uz tradicije iz prošlih vremena i uz uslove sadašnjice, dođu i velike ideje do svoje riječi.

(Svršit će se.)

Dr. Josip Nagy.

PAG ZABORAVLJENI OTOK.

(Nastavak.)

Između klisura sv. Krištofora i sv. Nikole prolazi vapor kroz paška vrata, da se, skrenuvši na lijevo, doskora usidri na molu Paga. Ogromna je tu kontrast između vanjštine otoka i nutrašnjosti, koja se sva zeleni. Šuma dakako, kao na Rabu ne ćeš naći, ali posvuda obrađeno zelenilo. Vidi se, da tu živi u teškoj borbi za opstanak vrijedan narod, koji ne preže pred životnom borbom. I tako smo u Pagu, jedinom gradu otoka, gdje se sastala polovica cijeloga otočkoga pučanstva, oko 4000 duša. Dakako, za onog, koji traži moderni hotelski komfort, koji čovjeka smjesta pretvara u puku numeru, tu nema mjesta, taj se neka klone Paga, ali onaj koji hoće da barem na čas umakne vrevi gradskoga života, pa da ojača u saobraćaju s marnim, prijaznim seljačkim svijetom, tko želi puno, puno sunca i krasnoga kupanja u uoru, taj neka dođe ovamo: sve će tu naći!

Postanak je grada Paga točno fiksiran: to je djelo Venecije. Dukala Franje Foscarija od 2. marta 1443. naređuje, da se tamo ima podići novi grad, a žitelji se iz prijašnjega Staroga Grada imaju preseliti ovamo u novi grad Pag, gdje je valjda već i prije postojalo kakovo omanje mjesto. I nakon trideset je godina taj novi grad izgrađen: središte mu je velika crkva, kojoj nasuprot stoji kneževski dvor i biskupska palača. Ali nije dao ni Zadar ni Rab, da se ikada osnuje ovdje biskupija, jedan je dapače već posvećeni biskup morao tu posvetu platiti glavom, a da nikada nije zašao u svoju palaču na Pagu! Venecijanski su graditelji stvorili tu jasno raspoređen grad sa ravnim ulicama, koje se križaju, sve je okruženo čvrstim zidom s kulama i bastijonima, a ponutrica je grada razdijeljena u četvrti, koje su dobile imena po crkvicama u tim dijelovima sazidanim. Danas je većina tih crkvica propala ili je zapuštena, zidova već

Digitized by Google

u najvećem dijelu ni nema, a grad se ipak nije bitno povećao, već daje i danas kao i pred četiri stotine godina zaklona brojnom žiteljstvu. Mi smo navikli u primorskim gradovima, koji su tijekom stoljeća nastajali, na mnoštvo isprepletenih, krivudastih ulica i uličica, a ovdje toga nema, pa opet fali svaka monotonija. Istina, osim prije spomenutih građevina nema Pag osobitosti, ali osjeća se da je tu radila ruka umjetnika. Juraj Orsini, slavni graditelj šibenske katedrale sarađivao je tu ne malo: možda potječe od njega i sam plan grada. Trebalo je da poradi i kod stolne crkve, ali do toga nije došlo. Tragove njegovoga rada nalazimo u biskupskom dvoru, a golemi grb na sahatkuli kneževskoga dvora bit će vjerovatno njegov posao. Ali život je u gradu danas tako zanimljiv kao što je valjda bio od postanka grada, jer se sav odvija na ulici, gdje cijele dane sjede revne paške djevojke, radeći svoje poznate čipke, a na veče oživi ta vreva još više, kad se povrate radnici iz svojih vinograda i polja.

Pogled na povijest otoka potvrđuje, da je istinita naša tvrdnja, da je tu malo sreće bivalo. U davna vremena, dok još Pagu nije bilo ni traga, odvijao se život u prastarom gradu Kissa, Cissa zvanom, koji je tamo postojao još od predrimskih vremena, da se u bogat grad razvije, kako to još golemi ostaci i veliki rovovi u pećinama iz onoga doba pokazuju. Život se grada nastavlja u srednjem vijeku, kad se na tom mjestu nađoše Hrvati, da si tu crkvu podignu, koja u ruševinama i danas postoji. Velom zaborava prekrilo je vrijeme događaje, koji su sve to razorili: tek u sjećanju naroda ostao je spomen na goleme potrese, koji su tu nemilo harali, a i neprijatelji nisu u ono burno doba grada poštedili. U čudnim, tmastim pričama ostala je spomen na sve te užase. Ali stara se Kissa opet podigla i vegetirala još neko vrijeme, dapače: ime je toga grada bilo za Bizant i ime cijeloga otoka! Tako se redaju gospodari otoka: Bizantijci, Franci, hrvatski vladari, pa Venecija i opet hrv. kralj Petar Krešimir i tako dalje... Ali najljući su neprijatelji Paga oduvijek bili Zadrani, gospodari južnoga dijela otoka, dok su na sjeveru gospodovali Rabljani, s kojima su Pažani bili zadovoljni. Tada su već žitelji napustili staru Kissu, pa si sagradili južno grad i u njem veliku crkvu, današnji Stari Grad. Ali god. 1393. dodijao im zulum Zadrana, pa su protjerali svoga kneza, što im ga je Zadar poslao. U zao čas po sebe: Zadrani im razoriše grad tako, da se do danas samo velika crkva sačuvala. Pažani zamole pomoć u kralja, a on posla komisiju, koja prizna 24. VI. 1406. posvemašnju neovisnost otoka i od Zadra i od Raba. Ali kad je g. 1406. Ladislav Napuljski prodao svoja prava na Dalmaciju Veneciji, bila je sudbina otoka za stoljeća odlučena, do konca venecijanske vlasti ostade i Pag venecijanski, da pređe zatim u ruke Austrije i povremeno Francuske. Pod mletačkom su se vlašću našli sa svojim starim tlačiteljem Zadrom, pa je u nevolji vrijeme izbrisalo staru mržnju. Dobili su i novi grad, a u starom stoji danas još prekrasna crkva, prazna doduše — kasno dozidani drugi samostan napušten je pred 40 godina i postao posvemašnjom ruševinom — tek se u njoj sačuvao vrlo lijep oltar iz 17. stoljeća sa čudotvornom slikom Madonne. Slikovito se diže ta crkva na obronku uz zaton k solanama, a ostaci starih zidova i ruševina nekih zgrada povećavaju tu slikovitost.

(Svršit će se.)

Prof. Gjuro Szabo.

Zašto se „Perutz" rol- i pakfilmovi toliko traže?

Na samo radi njihove visoke osjetljivosti za boje, već i zbog njihove vanredne osjetljivosti za svjetlo!

ISO WEISS K. D., ZAGREB

Fotografska veletrgovina — Ilica 31 — (u dvorištu)

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III. kat. Uredjuje: Dr. Božidar Murgić, Maksimirska 40. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik Vladimir Bunoza. Zagreb, Vinogradska cesta br. 62. Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d., Zagreb, Marovska ul. 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, SRPANJ 1930. BROJ 7.

JANKO POLIĆ-KAMOV:

SLOBODA

(IZ CIKLUSA *»NAŠE DUŠE U OGLEDALU SMRTI«*)

Osamnaest se je godina šuljala jedna strašna misao kroz moju narav, zamisli i čuvstva. Prije sam pred njom zamirao, blijedio i klecao od straha. Danas blijedim, klecam i zamirem od strasti. Moj je život u punom ljetu; moj temperamenat priliči psu, koji pobjesni od žeđe. U mene je jedna ćud u pogledu i u duši, jedna volja u zamišljaju i u oživotvorenju, jedan osjećaj na jeziku i u srcu. Da počinim zločin, ne bi ga zatajio; ako ga pomislim, ja ću ga i izreći. Sve u meni traži izlaz, hoće izraz i nalazi ga.Planem brzo, nenadano, mahnito: ako se rječkam, ako pajem, ako ljubim, ako pjevam. Jedna me čaša opije, jedan me pogled zaludi, jedna me fraza zanese. Sve je brzina, momenat i nagon. Sav je ovaj dvogodišnji život momenat: duševnost bez procesa, osjećanje bez analize. Moja je ćud — opozicija; logika — nedisciplina; filozofija — prevrat. Pubertet! Sve je konačno pregaženo: dobrota, svetost i familijarnost: četvrt sata grljenja i cjelivanja daje više užitka od svega onoga, što me je zadržavalo kod kuće. Na grudima najprostije ženske zaboravljam na obitelj, uzgoj i sram; a kad sam kod kuće, sjećam se samo, da sam na svačijim grudima mogao zaboraviti na sve ovo, što me sada okružuje, sputava i ogorčava. Pijanka me oduševljava kao i žena; samo u mamurluku mogu pjevati pjesme. Ne pravim nikake razlike između licejke, sluškinje i prostitutke kao ni između vina, pive i rakije. Pijem da se opijem i ljubim da se naljubim. Ukratko: volim sve ono, što moj otac osuđuje. On je ozbiljan, trijezan, moralan. Za njega počinje život sa ženidbom, za mene svršava. Njega zanosi blagost, ljubav, dobrota: evanđelje; mene strast, nasilje, zločin: stari zavjet. Njemu je ideal Hrist, koji otkupljuje; meni đavo, koji zavađa. Za njega je prostitutka nešto ogavna, za mene nešto raskošna. On će reći: Familija je reakcija na bordel; ja: bordel je opozicija familiji. U kratko: ja sam opozicijonalac, a on je reakcijoner.

Digitized by Google

Ali mi o tome ne razgovaramo. Kad prolumpam noć, on šuti, skuplja obrve i vrijeđa se. Ja izostanem i drugu noć, a on šuti, smiješi se i odlazi. Treću noć već ne mogu izostati... Ja pišem pjesme, on memoare. Rijetko nam se sretnu oči; odmah se zbunimo i oborimo pogled: on bi htio reći nešto meni, a ja njemu... Jedamput je izjavio: »Lijepo je to od tebe, da radiš i da pišeš pjesme, ali to, što gubiš noći, nije ni zdravo«. A ja sam se srdio: samo u mamurluku mogu da pišem pjesme... Ja sam napisao: »volim Židove, jer je njihov perverzitet revolta, zločin i grijeh; idealizam počinje s prvom pobunom anđela, čovječanstvo s postankom pakla, život s umorstvom Kajinovim, a poezija s otkrićem Satane«. Da to otac pročita, on bi pohvalio rad, ali bi pokudio ideje, a protiv rada se cijela moja poezija užitka buni...

Osamnaest se je godina šuljala jedna strašna misao... Kada je primjetih po prvi put? Čini mi se, da je to bilo tamo pred više godina, kad sam se nenadano probudio u krevetu i pred ocem, koji me je došao buditi, čvrsto stisnuo oči. On me je odmah ostavio, a ja sam slutio, da je doznao sve. Od tada me je počeo pozornije promatrati... Pred pet godina dođoh kući pijan i povratih vino. Otac je oštro rekao: »To ti zabranjujem, jer nije lijepo i jer ti škodi!« Pred četiri godine zapušio kao gimnazijalac u glavnoj ulici. Otac je nezadovoljno rekao: »Ti pušiš i još prkosiš; a pušenje je nezdravo, prkos je znak zlobe i gluposti...« I tu mi je pokvario veselje. Pred tri je godine majka otpustila jednu sluškinju radi mene i otac nije sa mnom govorio tjedan dana. Vidio me je u društvu s jednom kokotom i učinio je kao da me tobože ne vidi. Ja njega nisam htio vidjeti. Da mi je rekao na ulici jednu nepoćudnu riječ, bilo bi mi lakše, slobodnije i veselije. Ali onaj je muk pokvario veselje. Kod kuće mi je prigovorio s velikom ozbiljnošću i mirom (a ja sam još drhtao od njezinih cjelova): »Ono nije žena za tebe; ona će te iskvariti«. Ovo me je posljednje uvrijedilo. Zlovoljno se okrenuh i pomislih: Zašto mi on uopće govori, kad je sve što kaže reakcija na moju narav, ideale i nagnuća, a moja je ćud opozicija svih njegovih savjeta, nazora i želja... Jedamput sam bio ćušio jednog kolegu, koji je pogrdnim imenom nazvao jednu gospođicu. Otac mi je ljubezno rekao (a dlan me je još svrbio): »Lijepo je, te braniš čast onih, koje su časti vrijedne; ali ćuške nisu nikada časne, jer ponizuju i onoga koji ih daje i onoga, koji ih prima«. I opet sam se srdito okrenuo i mislio: Pošao sam braniti žensku čast, samo da mogu prilijepiti ćušku, a on mi je i tu pokvario veselje... Otac je prečesto polazio sa mnom na šetnju i razgovarao, ali ja sam preko volje i šetao i govorio; a morao sam se pokoriti njegovoj želji, jer nikada ne bi rekao: »moraš«. I on je onda tako ljubezno govorio, da mi je bilo teško protusloviti; izricao je svoje nazore tako skromno, da se nisam ufao pobijati... Kadgod bi me zvao na čašu piva, ali već bi kod treće rekao: »dosta«; a meni bi tek one, koje bi slijedile, išle u tek. Prve sam pio, da njemu udovoljim, a on bi samo ozlovoljio mene...

Tako sam često u najsitnijim događajima dana imao prilike poželiti, da ga nema. Pomislio bih kadgod pobjeći u svijet, ali on ni za to nije htio dati povoda. Vrlo ljubezan, tih i miran, suzbijao je neizravno moje želje, strasti i porive. I što sam osjećao više obijesti,

Digitized by Google

to sam pred njim postajao sve nezadovoljniji i mukliji. Ja sam šutio pred njim i podvijao rep. Njegova mi finoća i ozbiljnost smetahu to više, što mi nijesu davale razloga za žešću riječ i odlučniji korak. Moja otvorenost i strastvenost kukavno bi se raspršile u njegovu prisuću. Sve hladnije i tromije stezao se je napon mojega zanosa, volje i krvi... Tako se je šuljala ona misao; tako sam ja pokraj njega sve više podvijao rep; slijedio sam ga bezvoljno, slušao nesabrano, odgovarao dosadno. Pred njim sam se ponašao usiljeno, nenaravno i službeno. I tada je ona misao sve jače kopala po mojoj duševnosti. Ja bih s velikim mirom i hladnoćom poželio, da ga nema, da nestane, da ode za uvijek. I u tom bi se nešto laka, obijesna i vesela smiješilo u meni, oko mene, daleko od mene. Kao uzniku, kad se zagleda u premodro nebo i pomisli na slobodu. Njegova sijeda brada, duboke vore i starački korak izazivahu ovake daleke, modre i beskrajne predodžbe. Oči bi mi se tad napunile uzdaha i pleća srhova. U dugoj onoj šutnji, koju su prekidali naši koraci, škripa pijeska, šum lišća i njegovo teško disanje — nešto gusto, raskošno i sneno kupilo se na horizontu, u duši, na očima. Kad bismo se rastali, on bi polagano i nujno odlazio pun cigarskog dima. A ja sam bježao svojoj Anki, stiskao joj ruke i slušao, kako joj pucaju zglobovi. Ona se misao nije više šuljala. U blizini bih žena i vina podigao rep. I tu sam osjećao, da je ona misao u mojoj krvi.

2.

Osamnaest se je godina šuljala... Već u djetinjstvu poželio bih kadšto, da umre netko, s kim me je nerazdruživo svezao moj život. Poželio bih to onako iz znatiželje, kako sam iz znatiželje volio gledati, kad se svlače žene i turati prst u crijevo svoga susjeda. Ali sve su znatiželje nemoćnog djeteta prešle u moćnu momačku strast. I danas, kad otac već od nekoliko mjeseci boluje na raku, koji se liječi smrću, osjećam takvu navalu krvi, suza i žući, te ljubim, pijem i pjevam bjesomučno. U mene je mržnja, bol i užitak jedno: rane na očevu grlu, koje propuštaju juhu, kužni dah katara, gnoja i iskvarene krvi, očeva srditost, zlovolja i jecanje, majčina briga, suze i prigovori, moja ljubovca, orgije i misli — drže me u vječnoj ekstazi, afektu i vrijenju. Kad se ocu približim, srdi se, što sam ga sama ostavio; srdi se, ako glasnije govorim; zahtjeva, da mu čitam na glas novine, a on zaspi kod trećega retka i odmah se probudi, kako prestanem čitati. Kad me zove, sakrijem se u svojoj sobici. Tu pišem pjesme, a majka virka na vrata i zgraža se nad mojom bešćutnošću i nemarom. Pred ocem brani mene, preda mnom oca. — Ti se vucaraš sa ženetinama, piješ sa skitnicama, smiješ se, čitaš i pišeš kao da nije ništa u kući. A otac ti umire. Šta će reći svijet? Sramotiš njega i mene i ugled naše familije. A otac ti umire.

Njezin refren udara u polutamu moje sobice i razdražljivo ozvanja u mojim ušima. Ona me je i prije tako odvraćala od mojeg života, ljubomorna na bučne čare svijeta govoreći: »Što će reći otac?« Sada, kada je ocu katar sasuo grlo, govori: »Šta će reći svijet?«

Digitized by Google

Kuća je puna žući, podmuklosti i smrada. Ako sam kod kuće, ne smijem se smijati, govoriti, čitati, jesti... A ako otidem, to je onda još gore. Majka strahuje s ocem i sa svijetom. Govori o ugledu, ljubavi i poštovanju. Doziva mi u pamet smrt, crninu, žalost. Smrt glave obitelji napunja ju strahom: i braći je pisala neka dođu. Velike suze oblijevaju joj zažareno lice i meni se čini, da ona izrabljuje očevu bolest za svoje čisto materinske interese; bolest će, misli, mene prisiliti, da budem uvijek u kući, da dođu i braća, pa da ostavimo svi svoj posao, zabave i nagnuća i da budemo svi jedna familija boli, nesreće i intimnosti.

Sunce je na zapadu. Kroz spuštene zastore topi se zadnji plamen. Užareni komadi nečesa nevidnoga ruše se na moju glavu. Predamnom igraju vizije rastopljenih metala, osjećaja, predodžaba, Oči ugrijane, grlo suho, pleća zapaljena. Izderao sam nekoliko rukopisa.

Misao me jedna vitla, lomi i baca. Cijela kuća priliči tamnici: mukla, zlovoljna, mučaljiva. Majka je disciplinarni red sa zabavama i prijetnjama. Osamnaest su me godina učili i uvjeravali, da je familija jedina svetinja, u koju ne smiješ dirati. To je bio očev zakon, religija i moral: sve dobro iz nje izlazi i sve se dobro u nju vraća. Osamnaest je godina otac kovao okove, da u tim momentima, kad smalakše i iznemogne, može imati jake i krepke na raspolaganje — sputane.

A Anka me čeka. Moja ljubovca sva miriše od mladosti. Crna joj kosa pada preko čela kao gusta tekućina masti, pekmeza i likera. Usne tvrde i malene kao na mramornim boginjama grčkih kipara. Oči duge kao u bojadisanih kokota. Ruke meke i tople kao perje. Suknje joj sasma slivene za tijelo. Forme joj nervozne, neopredijeljene... Obećala je večeras doći u šumu, prepuna smijeha na usnama. suza u grudima i strasti u očima. Obećao sam joj čitati svoje pjesme. Zapalio sam sve suhe i praskave tvari njene ženske duše. U podne je sretoh i pogledah je u po bijela dana na usijanom trotoaru pogledom, da me je oblio znoj, a nju rumenilo. Ona je od odlične obitelji, nešto uplašena i dosta nevina. Ali nada sve lakoumna. Moje pjesme sluša nerazumijevajući ništa, ali ih osjeća. Tako je zbune, te izgleda i uspavana i izljubljena.

— U tebi ljubim grijeh, u grijehu ljubim tebe; rekoh joj nekidan u parku, kad je sunce bacalo svoje trakove na cvijeće i njezine vlasi, a obrazi joj se zapališe od ljubavi, ljeta, vrućice i taštine... Ona tako gubi nevinost u svakom dodiru naših koljena, daha i usna. Ja sam đavo. reknem joj uvijek. kad joj želim polaskati. U sumraku stisnem njezinu ruku i ona mi odgovara kao jeka.

Anka me čeka. Ništa nema vesela u njezinoj mladosti ni dražesna u mojoj ljubavi. Pomisao na oca i majku, na njihove interese starosti, na ovu kuću, koja je postala bolnica u tamnici — preuveličava Anku, moju strast i čare svijeta. Moja je misao jasna. Zakoni života rastu u meni i iz mene. Smrt i tumači i opravdava. Šta da se brinem za posljedice? I najgori život opravdava smrt. Moja je odluka jasna, moj je problem riješen. Otac će umrijeti — Anka će izgubiti nevinost —

...Tu me je majka pozvala, da joj pomognem izvesti oca u zahod. On se je grčevito uhvatio za naša ramena; pleća mu zgrbljena, koljena zgrčena; stišće nas do krvi. Sav je u znoju, stenjanju i smradu.

Digitized by Google

Donja mu se usnica trese i cijela se soba s njom trese. Podupire se o nas. Zadnjom nategom svog organizma za životom čini od nas stvar, nijemu materiju, štake. On ne zna, da nas to boli, on ni ne misli, da, to uopće može boliti. Ni truna samilosti nema za nas. Postupa s nama kao s rupcem, štapom, čarapama... kao sa stvarima, koje je za svoju uporabu kupio. Žuti mu oblozi dopiru do mog nosa. Moja su ćutila za njega samo krpe.

Ostavismo ga tako i pritvorismo vrata. On teško diše, upinje se i kletve mu se muklo guše u kataru. Svaki čas stisne oči; ramena mu se sastaju kod uha. Od silne mu je boli postao trup elastičan. Mlado se štene nadviruje na vrata i otvara široko oči i usta. Bore su na majčinom licu pocrnjele. Sijedine moga oca dršću; zadah gnjijenja ispunja prostor. Otac ne može. Usiljava se i postaje sitniji; brada mu udara o prsa; stenje, znoji se i davi. Suhim se košćatim pesnicama udara po koljenima. Sad tek vidim, kako je omršavio, kako trpi i kako bijesni. Oblozi su mu zapackani mrkim žutilom, On ne može. Zadnji se je put udario očajno po koljenima i oblozi mu se ovlažiše. Na košulju, prsa i kamen kapa krv... Ja sam problijedio.

Odnesli smo ga na krevet. Vonj me krvi opija; očeve se oči rastvaraju i mutne se zenice zabadaju u moja prsa. Ja mu moram iznimno promijeniti oblog. Otac sklapa oči. Razotkrivam mu vrat: dvije rupe na grlu gledaju na mene strašno ko dva šuplja oka. Pojava mi se Ankina zakrvari u misli; pomišljam na nju i krv moga oca bojadiše njezinu sliku. Anka se sva kupa u krvi, boli i strahoti.

Mrači se. Na prstima mi se skrućuje mlaz žute krvi. Ona dva zjala sada i gledaju i — dišu. Gust me, vlažan i mastan vonj uspavljuje, omamljuje i vuče. Mogao bih i pasti na očeva prsa. Na hodniku cvili pseto; ne znam zašto. Majka ga udara korbačem. Oštri i puni zvizgaci odjekuju s njegove mekane, mlade i gojne puti. Ona me dva zjala gledaju nepomično: čini mi se, da gledam u pakao. Miriši po sumporu, paljevini i strvini. Mirisi me omamljuju, zvukovi draže; ocu se lice krivi; donja mu je usnica velika, bijela i slinava.

Nešto se strašna skuplja u meni: oni mirisi, one boje, oni zvukovi tvrdnu, koče se i kao gvozdena šaka stišću me za grlo, za prsa, za srce. Sve je puno materije i zvuk zvizgaca i vonj gnjileži i boja iskvarene krvi. Moja su ćutila ispunjena mesom, moje predodžbe obojadisane krvlju. Ne znam što radim. Čini mi se, da od oca, majke, pseta i mene nastaje jedna bezlična masa mesa kao u mesnici. Od osjećaja i misli jedna rastopina s mirisom protoplazme, krvi i otpadaka; od naših duša jedna kloaka puti.

... Kad izađoh, majka je još prijetila psetu. Ono se bilo uvuklo u zahod i ispilo očevu krv ližući pod udarcima još pohotnije zaprljani kamen.

3.

Sunce je već odavna zapalo. Ne ću dospjeti na vrijeme. Anka je zacijelo otišla. Majka mi je na odlasku proseći rekla:

— Dođi odmah. On može izdahnuti. Sama sam. Bogzna, hoće li i večeras doći tetka. Dođi odmah.

Digitized by Google

Pritom joj bijahu bjeločnice sive.

Brzojavismo braći da dođu. Majka je htjela da napišem: »otac umire«. Ona je uprla sve sile, da nas skupi oko domaćega ognjišta. Doći će i braća; i oni će me zajednički s majkom siliti, da ostanem kod kuće i da zaboravim na Anku.

Moja su ćutila još ispunjena očevom krvlju, ranama i gadom. Zvukovi mekih i masnih udaraca odjekuju u mojim ušima. Sve me goni u zagrljaj moje ljubavi. Odmah, sada, dok sam pun bolesnih mirisa i okrutnosti. Otac se je svijao pod mojim rukama, a nisam ni mislio, da ga to može boliti. I moja su se pleća svijala pod njegovim pesnicama, a da on nije ni slutio da to može zadati bol. Majka je izbila pseto do krvi, jer se je napilo očeve... Krasnu li ću priču ispričati svojoj ljubavi! Tako strašno žeđam. Tako ću je strašno uplašiti, da će se ona preplašiti i umrijeti od anemije. Moje će riječi strahovati nad njom i ispijati njezinu krv. Život je krvopija.

Crni se šuma. Feral slabo svijetli; prašni put ko noćna utvara bijeli se među gustim naslagama drveća i mraka. I nemoćno nebo očekuje zločin. Zagledati sada nju! U bijeloj opravi! I okrvariti bjelinu njenog odijela, duše i mladosti.

I nema je. Ne oglašuje se. Zaludu! Zvao sam, tražio sam, urlao. Mrak je progutao moje glasove i poglede. Da je sada nađem. Sada, kad me je ona tako razdražila, rasrdila i izazvala. Sada, u samoći, u mraku. Sada, kad je otac raspalio moju narav i ugrijao krv. Kome bih odgovarao za svoj zločin? Ocu ne, on umire. Gdje bi me doveo zločin? Kući za cijelo ne.

... Prošetao sam se glavnom ulicom u potrazi za njom. Došetao sam se do ispred njezinih prozora. Eno je na prozoru. Hoće li sići? Izvinjava se. Šetamo dugim drvoredom. Ona se zabrbljala. Ja je ne slušam. Idemo sve dalje, gdje je manje svjetla i ferala.

Koliko se puta nisam mogao odlučiti na ovakav korak: Zavesti djevojku odličnu i nevinu s jednom jedinom nakanom — ostaviti je. Obzir i uvažavanje ljudskih svetinja nije bilo drugo no omalovažavanje i prezir moje naravi i uvjerenja. Moj je odgoj u tom slučaju bio jači od mojeg instinkta; familija od moje individualnosti. Sve su to bile strašne mreže mog oca. Njegova dobrota, finoća i ljubežljivost odvraćale me od takvog koraka, koji bi za njega bio zlo, prostota i zvjerstvo. Ali slinave, velike i bijele njegove usne, jame na njegovom vratu, vonj krvi i mesa, očajni, besvjesni i živinski stisak njegovih ruku — njegov neobzir prema mojim ćutilima, nepoštivanje mojih osjećaja i omalovažavanje mojeg literarnog rada — nije li me sve to konačno oslobodilo? Dobri, fini i ljubezni otac razotkriva se pred svojim najmlađim sinom i pušta mirne duše, da se najmlađe dijete dira svojim vidom, njuhom i opipom odvratnosti i grubosti organizma.

Prenuh se i pogledah Anku. Ona me vraća natrag. Ja joj srdito stišćem ruku.

— Kamo se vraćaš? (Ona se otima.) Zašto se vraćaš?

Ona me gleda sumnjivo i uzmiče:

— Šutiš cijelo vrijeme. Tako si grub danas.

— Oprosti. Zamislih se. Otac mi umire.

Rekoh glupost. Ona se čudi:

Digitized by Google

— I ti, ti ostavljaš oca...!

Zamrzih je strastveno. Hvatam joj ruke i muklo šapćem:

— Šuti. Šuti. Ni riječi. Radi tebe. Razumiješ.

Vučem je u kraj. Ona se otima. Oglasila se suzama. Zglobovi joj pucaju.

— Otac! Tvoj otac!

Mene sile ostavljaju. Zamrzih oca. Poželih mu smrt. Ankin je jezik pun otrova i narkoze... Ona se vraća. Ja zaostajem.

Ne znam, jesam li Anku dopratio do njezinog stana. Nekuda se žurim, guram i spotičem. Nitko mi ne će da kaže: prostak! A to samo očekujem. Ne razumijem ništa osim svoje srdžbe. Ne opravdavam ništa osim svojih apsurdnih želja, da bi me naime ma tko nazvao prostakom.

Uđoh u javnu kuću. Zora me zove u sobu. U meni se je strast uledila. Opih je s pivom i onda pođosmo. Ponudih joj oveću svotu novaca. Ona je legla potrbuške. Strašno se oboje mučimo. To je prvi put, što ona ćuti bol i muškarca... Ali ja svemoćno padam na njezina pleća i grcam. Gadim se samome sebi. S njome mogu sve što hoću... A ono što sam iz prkosa i srditosti htio... nisam mogao... Moja se sloboda kupuje. Pošao sam je tražiti u javnoj kući, među robove... Otišao sam.

Ferali, zvijezde i osvijetljeni prozori umaraju moj pogled. Mučim se da iznađem jednu misao, ali nalazim samo znoj, šum i tjeskobu. Gle sada! Ukazuje mi se današnje predvečerje i ekstaza mojih ćutila... Veliki jedan uzdah užitka i slobode prodire kroz šumu, nebesa i slike moje mašte. Krvavi dah izlazi iz očeve puti pa se ruši zgusnut na bjelinu moje ljubavi. Ja znam, što mogu... Na cvijeću, na lišću, na kravi iskri se rumena rosa, a velika, ledena kosa smrti hara poljane... Zašto nijesam ubio Anku? Moje su riječi ispile moju krv!

Mogu li sada krenuti svojoj kući? — Nešto je ogromna bilo u meni, što je tražilo izlaz. A kao da ni nije bilo ništa i kao da ni u meni nema ništa. Dozivam u pomoć svoje stihove, vizije svoje mašte, iluzije svojih predodžbi... Kuća me je odavna već prestala oduševljavati — javna je kuća profanirala slobodu... A tamo sam mogao ono, što sam htio... nešto nenaravna — iz prkosa, srditosti, znatiželje... Ali ono što sam htio — nisam mogao...

Noć se ruši niz strminu. Naša je zemlja abis. Cijeli osvijetljeni grad priliči zjalu, u kojem lepršе mušice i milje crvi. I nebo je zvjezdano ovakovo zjalo. I gdje obrnem oči, vidim jame. I moji uzdasi lepše tako oko rupe, koja je vlažna, mračna i beskonačna.

Sinoć sam došao kući malo pripit, ali pri potpunoj svijesti. U zahodu sam povraćao. Majka me je škropila vodom i suzama. Ja sam govorio:

— Pio sam. Zašto si mene pustila da mijenjam ocu obloge? Zašto sam ja morao vidjeti njegove rane? Pio sam od očaja. Smućilo mi se, pa sam pio. Pio sam i opet mi se smučilo.

Danas sam ostao kod kuće. To, što mi je naškodila rakija, ponižtava me više od svega ostaloga. To je za moje doba tako porazna činjenica kao ostati nemoćan pred nagom ženom. Zastiđuje me. Mene

Digitized by Google

bi pak posvema poništilo, kad bi zato doznali moji kolege: ja sam se uvijek ponosio s tim, što mi piće nije škodilo.

Vrlo uslužan, tih i skroman pomažem majci i njegujem oca. Otac me pokadšto pogleda i njegov nijemi pogled ostaje ko upisan u zraku. Na prozoru se krade sunce i crveni se trakovi razbludno skližu niz parkete dopirući do politiranog kreveta. Otac bi htio nešto reći, ali onda odmah žalosno spušta glavu, usne i trepavke. A sunce se sve veselije skliže po nebu i parketima, niz moju mamurnu glavu i rastužene misli.

Čini mi se, da sam već i sebe uvjerio, da mi rakija nije škodila. Tetka je došla i tri joj puta poljubih ruku. Mljekaricu dopratih do vratiju i u misli poljubih plave joj vlasi i zdravo rumenilo obraza i rupca. Nadgledavam se nad prozor i prolaznici ostavljaju ugodni dojam kretnje. U susjednoj se kući ukazuje jedna djevojka i smije se mojim pogledima. Gledam u nju zurilom i svejedno — zubi joj ostaju bijeli. Anku zaboravih. Postajem mirniji, obzirniji i prepredeniji. Majka me drži sada za suviše osjetljivog i čuvstvenog sina. Ja sam je uvjerio i uvjerit ću je... Bilo bi strašno, da ona samo i pomisli, da mi je rakija mogla naškoditi. S time bi posve uspješno mogla agitirati protiv mojih lumpacija, ogovarajući me pred drugovima.

4.

Danas po objedu napala me neodređena tuga i zadrijemah na stolici. U polusnu vidio sam oca, kako me tajanstveno zove da ga slijedim. Smiješio se žalosno i porugljivo i pokazivao na more, otoke i sumrak. Onda se udaljio pozdravivši me kretom ruke.

Kad se probudih, san me je zamislio, jer nijesam mogao naći nikakvog saveza ili tumačenja u događajima. I sad me na javi san zamišljava. Tako je jednostavan i turoban. More veliko, sivo i mrtvo; otoci ko uleđene barke, na kojima je umrlo sve živo, osim jedinoga pseta, koje javlja poput zvonca smrt svojih hranitelja i gospodara. Ovaj me se mrtvi i sivi pejsaž duboko dojima. Veliki se mir spušta u moju dušu. Zadivljuje me to, što me je bacanje poništilo i zasramilo, a sve one patnje oca i majke i moje zločinačke misli uznesle i zagrijale. Kroz tu tišinu moje duševnosti i okoline i prejasno razabirem u čemu su bili okovi, što ih je kovao moj otac i sloboda, koju je iziskivao moj organizam. U očevom sam prisuću mogao osjetiti sve prije od nagona; pred ocem bi klonule nemoćno moje misli, osjećaji i — uda... Dobrota, ljubeznost i finoća bili su nespojivi sa bitnošću mog momaštva. Osjećaj neprilike i spolne nemoći stvarao se je iz same pomisli na oca, koji bi mogao saznati za moje životne dogodovštine i o tome povesti riječ... A njegovo dnevno prisustvo, pogledi i razgovori bili su samo spriječavanje i uništavanje rasta i cvjetanje moje ideje, koja je mogla oteći i isteći samo daleko od njega. Šta više: ja nisam mogao ocu reći ni to, da je to moja potreba, a kamo li, da ga pitam za njegovu mladost. I svi su naši razgovori tjeskobno prelazili preko predmeta, koji je jedini možda bio moje životno pitanje i razlog našoj antipatiji. A kad sam ga vidio bolesna, nemoćna i dege-

Digitized by Google

nerirana, moja misao; koja se je šuljala osamnaest godina i podvijala rep, podigla je najedamput sav moj organizam od glave do — pete...

Čudesno je to; zadivljuje me i zamišljava; čini mi se, da bih prije propustio očev sprovod, nego li ljubavni sastanak. I protiv tog osjećaja ne vodim borbe, ali me sada više niti ne oduševljava kao jučer. I to, što je tako čudesno, kad o tome mislim, postaje tako prirodno, kad počnem osjećati.

Niti me zastiđuje, što je to nedolično, sramotno i zločinstvo; što je to zvjerstvo, divljaštvo i potpuna iskvarenost. U mene sada nema borbe između dobra i zla, ali me u taj momenat ni zlo ne oduševljava. Ono bacanje, koje me je tako užasno poništilo, zastidilo i ugrizlo za savjest, čini od svega moga zanosa jednu naivnu iluziju. I čini mi se, da bi se tome i moj rođeni otac nasmijao žalosno i porugljivo kao nad onim mrtvim pejsažom. Na pragu smrti — što je to sve za njega? I njegovi savjeti i majčine suze i moje bacanje...

— On teško diše, šanula je majka. (Osjetih joj ruke na plećima i stresli smo se obojica.) Htio je, da tetka izađe iz sobe... Večeras dolaze braća, ali on pita samo za tebe.

Izađoh sporo. Neobični me je glas moje majke zbunio i uplašio. Pomislih, da ću sresti očev pogled.

Sunce je žuto i cijeli je zapad osvijetljen gustim svijetlom. Sa stakala se odrazuju boje kao upaljene svijeće na ogledalu. Mene obuzima velika znatiželja: otac pita za mene. Šta li će mi reći? Šta mi ima izjaviti?... Poljubit ću mu ruku, ako umire...

I cijela me okolina uvjerava, da se vrši nešto sveta, velika i obična. Pas je legao ispod stola i muhe su prestale zujati.

Majka me je povukla za rukav, onda me je poljubila. Meni zasuziše oči. Čini mi se, da mi mušice zuje u obim otvorima, a kroz kosti lijeno milje crvi... Ulazim u očevu sobu s velikom znatiželjom. Ostajemo sami nas trojica. On će nešto izjaviti, mislim, i mirno očekujem. Velika tišina unaša u istinu nešto velika, sveta i veličanstvena. Majka i ja čekasmo pozorno. Otac govori samo kretnjama: Da zatvorimo vrata? Zatvorili smo... Da ga pridignemo? Upozorava na noćni ormarić: Knjigu? Krunicu?... Ne shvaćam. Upitno gledam u majku. Majka je odmah shvatila i postavila je nokšir na krevet. Ali otac govori: Hoće li da siđe? Jest. Podigli smo ga i postavili na noge. Ja mu podmećem nokšir. Ne mislim ni izdaleka na to: Zar mi je to imao izjaviti? Otac je uspravan, izgleda viši. Ali najedamput — ja sam otkoračio. Majka ga je uhvatila svim zadnjim silama. Njegove se oči otvaraju tako strašno kao da bi htjele progovoriti. Kratki, začuđeni, nepojmljivi pogled i otac se je srušio mrtav na krevet.

6.

Po sata iza toga pravdamo se majka, tetka i ja. Tetka je poslala po popa, a ja sam rekao, da ću ga istjerati. Počeo sam se sjećati, da sam ja tu, da branim uvjerenje i čast mojega oca. Tetka je u jednoj kongregaciji. Ona tvrdi, da je ona tu, koja ima da čuva ugled kuće. Srdi se neizrecivo, valjda za to, što je otac dao nju otstraniti iz sobe i što je zadnja pokojnikova želja bila nokšir, a ne sakramenat. Opa-

Digitized by Google

žam vrlo dobro, kako bi tetka htjela imati upliv na našu familiju, prisvojiti neka prava; uzeti bar svoj dio. Toliko ima pohote i zainteresovanosti u njezinom zauzimanju, te mi se čini kao da dira u moju zakonitu baštinu. Majka samo plače i više očajava zarad toga, što ja ne ću, da dođe svećenik, nego li što je otac umro. Mrtvaca smo ostavili sama. Tetka prijeti i viče iz sveg glasa, da ne će ništa učiniti, da se ne će ni maći, ako prije ne dođe svećenik. Stala je čak i mene tjerati napolje: ja da sam profanirao pokojnika, jer da sam pijančevao dok je on umirao; da sam se stidio svog rođenog oca, kad sam bio u društvu propalih žena. Sada sam tek počeo osjećati veliku ljubav za pokojnika i u prepirci s tetkom došao sam do uvjerenja, da sam ga ja ljubio više od sviju.

— Mene je zvao, zlobno zaključujem, a za tebe nije ni pitao.

To zadovoljava i majku. Ona odobrava, ona oživljava: mrtvac je vratio sina familiji. Majka me strastveno cjeliva, plače i vodi u očevu sobu.

»Naš je«, čini mi se da govori majka. »Moj je«, čini mi se da odgovaram ja pobjedonosno. »Vidjet ćemo«, čini mi se da zagrižljivo šapće tetka. I šutnja, koja nastaje, zloba, koja ne može govoriti, interesi, koji uvijek intenzivno rade — razvijaju nijemu borbu oko jedne lešine i svaki laska svojem samoljublju: mi se sjećamo, da imamo neke nazore i uvjerenja, koje hoćemo i moramo izraziti na tijelu, koje je već počelo zaudarati.

U meni se nešto nova pojavljuje. S raspadom očevim počinjem osjećati sve strastveniju ljubav za njega. Samouvaženje, imperativni ton, drsko isticanje moje tetke izaziva moje sinovske dužnosti, prava i osjećaje i moju mladenačku ćud, odlučnosti, energije i prkosa... Pošao sam k liječniku, k društvu za pogrebe, brzojavih rođacima... i za četvrt sata sve obavih i vratih se pun volje, zanosa i snage — pokazati, da sam tu ja gospodar.

Ulazeći u stan sretoh fratra; žurno pođoh do pred vrata stana, sačekah ga i rekoh:

— On vas nije zvao.

Tetka otvara vrata. Fratar se smiješi. Ja sam spreman gurnuti ga niza stepenice, ali on tvrdi, da je došao na poziv. Propuštam ga bagatelno i govorim za njim:

— Možete najposlije. Mrtvaci su vaši, ali dok je bio živ, vjerovao je u boga, ali ne u popove; a samostance je uopće prezirao, jer je bio čovjek radljiv, svjetski i moralan.

Ali tetka me zaglušuje.

U meni se ono novo čuvstvo ispunjava i razvija. Pa već i to, što je svećenik ipak došao, ma da sam ja to htio zapriječiti — to naime, što je ipak pošlo sve onako, kako je tetka htjela, izaziva moju momačku taštinu, čast i ćud. To je prvi puta, te u svom životu osjećam, da imam i ja neke nazore, koje moram što doličnije afirmirati. Oduševljava me dapače poza branitelja časti pokojnoga oca.

Tetka je rekla: Ti si pijančevao, a on je umirao i ti se još brineš za njegov ugled. I tako me ona misli razoružati. A mogu li ja u istinu govoriti o — moralu? A smijem li ja pokazati, da je moje izlaganje —

Digitized by Google

pusti prkos. I tetka je svoju želju raspolaganja, savjetovanja i protektorata zaodjela u — religiju... Oblačim li ja to svoj prkos u uvjerenje. Čini mi se, da se prkos u istinu pretvara... u uvjerenje. Toliko mi riječi navire na jezik, toliko zanosa u grudima, toliko ideja u mozak.

Dolazi liječnik. Pregledava i konstatira. Ja mu stojim na usluzi. Vodim ga u svoju sobu da se opere, dajem mu čisti ručnik, pružam šešir; klanjam se i pratim ga do ulice. Zahvaljujući mu na svemu, u ime svih... Moja osamnaestgodišnja mladost uživa neizmjerno u toj ljubežljivosti, s kojom govori o važnim stvarima, s doličnom pozom i odličnom osobom i izazovno i ujedno fino daje tetki pod nos: pokazah prema liječniku toliko finoće, koliko naprama fratru. Primio sam liječnika s većim poštovanjem, nego li ona svećenika. Dapače. I ja sam jedna nužna ličnost u familiji i u tom velikom događaju. I više. Primajući liječnika, činilo mi se, da uvađam u kuću opoziciju reakciji, ignoransi i — svojoj tetki, koja je kraj očevog odra izbacila toliko osvada, zlobe i kleveta na njegovog sina. A ja sam jedini od djece bio uz njega. Braća tek sada dolaze. Čujem kola. To su oni!

Kako mi se osvjetljuje glava. Kako se vedri horizonat, dužnosti i misao. Osamnaest se je godina šuljala... I svijao sam rep. I dizao sam rep. Ali sada — repa nema.

Meni je počelo laskati neobično to, što igram ulogu gotova čovjeka: makar najmlađi od svih i o očevoj ću bolesti, bolima i životu moći jednom pripovijedati s razumijevanjem i iskustvom. Jer braća su bila odsutna, a majka se ne razumije ni u politiku, ni u literaturu ni u medicinu.

Jest. To su oni. Braća će proplakati. Ja ću ih tješiti; ja ću reći: I bolje je tako. Da ste vi vidjeli njegove patnje, vi biste odahnuli tek sada! Lako vama sada žaliti i plakati.

Jest, to su oni. Jedan i drugi. Treći nije dospio. On je u inozemstvu. Zabranio sam majci da im pođe u susret. Ti ćeš plakati, rekoh, a to će biti još gore za njih. A u sebi mislim: ja ću njima stvar razložiti. Lijepo, mirno, trijezno. Toliko ljubežljivosti, dobrote i finoće ima u svakom mom kretu, pomisli i riječi. Braniti oca i tješiti braću! Ah! U kakvoj mi to veličajnoj slici sinu pokojnik. Braća toga ne će pojmiti: oni ga vidjeli nisu. Ali ja! Vidjeh dvije rupe, kroz koje je isticala juha; u zahodu se je tako usilio, da je potok krvi prokapao na kamen i pas je ispio očevu krv, dok sam ja gledao u dva zjala, iz kojih je sukljao pakao... A o čemu će oni meni moći pričati?... Eno, zastaju; ne ufaju se ući u stan; oni već tu sustaju! A šta bi bilo, da su se našli pred onim, pred čim se nađoh ja! O čemu će pričati oni meni? O pijankama, ženama, bacanju... Ali o raku, o raku, o raku!!! O raspadanju, gnjijenju, rupama! A šta je sav užitak naprama jednome trenutku strahote!?

Braćo. Braćo, na moja prsa! Junački.

7.

Braća opaziše, da sam se u ovo godinu dana razvio. Govorim samosvjesno i biram riječi. Opširno tumačim, kako se je bolest razvi-

Digitized by Google

jala; kako je oca katar ugušio i zato je prije svršio. Kako je rak do danas ostao neizlječiv i neprotumačiv... Danas sam dapače, dok su svi spavali uzeo »Kućnu higijenu« i pomno pročitao nekoliko puta poglavlje o raku. Rak pospješuju, veli pisac, i duševne patnje. Rak se, veli dalje, ne nasljedjuje... To je za mene vrlo važno. Sad mogu govoriti o bolesti s više razumijevanja i mogu učiniti pojavu očevu impozantnijom. Pred braćom ističem njegovu liberalnost, naobrazbu, pa duševne borbe oca obitelji, u kome se lomi problem slobode i discipline u pogledu uzgoja. Tumačim njegovu tragiku: tako ljubezan, dobar i pristojan, pa mora da umre od najgrublje bolesti, razotkrijući se pred rođenom djecom ko Noe i on, čovjek idejala, poželi u zadnjem momentu — nokšir.

Braća me gledaju s uvažavanjem i zanosom i ja sve više veličam pokojnika. Na koncu dodajem:

— Njegova je bolest tako nenadana i nelogična kao »deus ex machina«, koji u našoj modernoj tragediji dolazi da čvor razriješi bolešću i smrću.

I ja s ovakim riječima, koje podaju meni važnost, komemoriram oca i uživam u udivljenju, što ga postizava moja — komemoracija.

Braća šute. Oni se ne bave literaturom. Osjećam, da sam ja sada u kući najodličnija ličnost. Kratku noticu za novine o očevoj smrti povjeriše meni. Pismo rođacima ja sam sastavio. Oni su samo dali svoj potpis. I sama je tetka na to pristala.

... Ostajem sam. Sutra će biti sprovod. Nehotice se sjećam Anke. Onda me odmah saleti jedna crna misao: Sutra ću morati ići za lijesom u crnini... Šta bi bilo, da se usprotivim?

To me ozlovoljuje. Ja sam se vazda izrugavao svim formalnostima; ako im se pokorim, narugat ću se sada sebi. To me sada tako zabrinjuje, te padam iz one visine, do koje se popeh. Opet se srdim, mučim i znojim: šta će moji prijatelji? Jedamput smo se rugali jednome kolegi, koji je od oca naslijedio mnogo novaca, plaćao nama vino i nosio oko rukava crni veo. »To je radi svijeta« opravdavao se on. Ja sam se prvi oborio na ovakovo opravdavanje, koje je zapravo osuda.

— Da nama, pojedincima, određuje jedna navika, običaj, koji nema ništa bitna, koji je bit samo kod prostote, gdje je najmjerodavniji za ženidbu — svećenik! — da nama jedna smiješna formalnost nalaže, kako da se ponašamo, kakvim da se prikazujemo — da ona raspolaže s našim dušama i mozgovima!!! Mi se pokoravamo formalnostima, jer su to sitnice; ali nas nije stid, što u našem životu igraju sitnice tako veliku ulogu, jer no — mi smo sami postali formalni, vulgarni, ništice...

A on je na to odgovorio:

— Ti tako govoriš, jer nisi još došao u priliku, da se boriš proti formalnosti.

Prva će biti ženidba!

— Ja se ne ću ženiti.

— Druga ispiti.

— To ima jednu praktičnu svrhu.

— Treća — smrt!

Digitized by Google

— Vidjet ćemo. (Vino me je bilo ugrijalo.) U ostalom, ako tko od mojih umre, ja se ne ću ni veseliti ni žaliti... Meni otac ne će ostaviti ništa pa si ne ću moći nabaviti crnine.

Tako se zavadismo i pijani izlupasmo benefaktora u ime principa.

Ova glupa i krčmarska debata sada mi je to gluplja, što samo pojačava moju uzrujanost. Zaludu si dozivam u pamet svoj mir od jutros, svoju ozbiljnost, važnost i solidnost. Ni san o ocu, koji se smješka porugljivo, ni bacanje, koje me je preko noći oplemenilo, ni posljednja očeva želja, koju sam sa strahom i znatiželjom iščekivao ni borba s tetkom oko mrtvaca — ne može me odvratiti od ove uzrujanosti pa da me raspoloži i učini iluzornom svaku važnost, koja se daje tricama.

Zaludu zamišljavam Anku. Napada me opet jedna strašna misao, koja je očevom smrću izgubila — rep... Ova je misao to zamamnija, što u sebi ima premnogo i od znatiželje... Kako bi to bilo, da sam sam, potpuno sam...? I svi se trzaji mojih živaca odbijaju ko valovi od — moje majke...

Oblaci su polegli po nebištu. U nas je kuća puna gostiju. Pozvaše i mene, ali ja se ne mogu ovako naprečac odijeliti od ove samoće, koja me toliko proganja. Majka i tetka za cijelo plaču; braća zabavljaju gospođe. Po glasu prepoznah gospođice od susjedstva, tri nestašne i obijesne crnke... Čudno! Ja se ne bih sada mogao pokazati u ženskome društvu. Da se prikažem žalosnim bilo bi me nekud stid; a da se ponašam raspoloženo, bojim se, da bih mogao uvrijediti... I to je obzir!

Opet me mori pitanje »crnine«. I to je obzir: dvostruki obzir! Obzir prema tradicijama, koje predstavlja majka i prema mojim uvjerenjima, stečenim u društvu mojih prijatelja kod čaše vina... Neobično je to: moji me vlastiti nazori muče, uzmiču, poklope me i opet se povuku. Ali me ne odnose: oni me više ne zanose. Evo: prije bih mogao izostati od sprovoda no od ljubavnog sastanka! Ali sada ne bih mogao ići na sprovod bez — crnine! Ne osjećam nikakve volje oponirati živoj želji moje majke... Pomisao na žene umanjuje strjelovito ozbiljnu pozu, koju već kod dolaska svećenika zauzeh i koju odlučih nastaviti i na sprovodu do svih konsekvenca. Ljepota, dražest, obijest, mirisi, pogledi i odijela napunjaju me strašću, a ona sada počinje iziskivati moja uvjerenja — ovakva uvjerenja, koja izražavaš treznošću, mirnoćom i dostojanstvom. Kako bi to bio naivan odgovor: »ne nosim crnine, jer se to protivi mojemu uvjerenju«! Tako su naivni i oni vjernici u očima vjernika i bezvjeraca, koji obavljaju iza ispovijedi u istinu — pokoru... Dosta te saslušah ženske glasove i uvjerenje je postalo takva naivnost — kao i pokora i... crnina. A crnina je uvjerenje moje majke, ali je i običaj kao pozdrav »sluga pokoran«, koji nitko ozbiljno i doslovno ne shvaća. A »ne pozdravljati« zaudara po divljaštvu i gluposti... Najposlije — rodoljubni dvoboj i pijanka oduševljava više od premještanja, glasovanja, darivanja i sitnoga rada...

Česa se oslobađam?

Ne zanašaše li mene ateizam, sloboda, revolucijonarnost radi moje ćudi i moje dobi? Uvjerenja! Gdje sam ih stekao? Kod čaše vina, kod

Digitized by Google

demonstracija, kod najgrublje ljubavi... Ondje, gdje se je razbijalo, urlikalo i cjelivalo. I nije li to ono, što je osuđivao moj otac i što je mene ponižtavalo u njegovom prisuću.

Česa se oslobodih?

Majka je još tu. Oslobađam se uvjerenja, ali ne cjelova, vina i divljaštva. Da, nema baš nikakva razloga, da se ne pokorim majčinoj želji.

8.

Bolje je šutjeti. Sve ovo, što dolazi — sprovod, zadušnice, crnina — tako je tričavo, te mene uistinu hvata stid, što je moja mladost revolucije, strasti, užitka povezana o to. Uistinu: Smrt je očeva bila moja tajna, misao i uzdah. Otac je bio zapreka mojim osjećajima, mislima i kretnjama. Bio je uzda koja me je pritezala i nehotice bič, koji me je tjerao. Već to, što nikada s njime ne razgovarah o onom, o čem sam pisao, onako, kako sam o tome razgovarao s neprijateljima, bijaše duboki i porazni razlog našemu otuđivanju. A smalaksavanje mojih strasti u njegovu prisuću bijaše više od uzde i biča — bijaše veriga.

Osamnaest sam godina posipavao čar na svoju tajnu, koju bih samo u pijanstvu izjavljivao. Misao toli čudna, strastvena i elementarna, prelazila je od apstrakcije u konkretnost i smrt je očeva tako postajala — sloboda. I samo me je tako mogla oduševiti bez grižnje i postati uzdah, želja, nagon — česa se nijesam trebao stidjeti kao ni svojeg uvjerenja i potreba. Sva je golotinja bila obuvena: Smrt očeva je samo zločinačka pomisao, to je tragična ideja.

I dok se je moja misao tako odijevala, kitila i bojadisala, skupivši se u jednu apstraktnu riječ sloboda, bilo je u njoj toliko drskosti, poleta i veličajnosti. I svaki je korak k smrti bio korak k slobodi; i svaki korak od smrti postao je korak od slobode...

A samo ostvarenje jednog idejala? A sama sloboda? Što bilježi moja duševna historija u ovo tri dana? Životno piše: nokšir, svećenik, sprovod, vijenci, mise; a moja duševnost pamti: vizije, strahote grijeha i zločina, grižnju savjesti radi bacanja, isticanje svoga uvjerenja iz prkosa, zauzimanje za oca iz samouvaženja, veličanje iz taštine i pokoravanje formalnostima iz straha pred naivnošću.

Osjećaji sve vulgarniji, ponašanje sve pristojnije i misli sve trivijalnije.

Ne, ni misliti ne mogu više. Zaludu kušam iznaći nešto, što bi me moglo oduševiti. Samo one daleke misli i nejasne vizije drugih okova: majčina živa želja da obučem crninu, prijatelji koji će mi spočitnuti uvjerenje, moje oponiranje navikama društva, moje strasti osvojiti i sviknuti se ženama... Sve ove misli o samim okovima oko mene i u meni, tako su daleke, tako apsurdne, te se sloboda konkretizira u smrt sviju i mene samoga.

Zašto sam počeo analizirati sam sebe? Zašto proučavati? Zašto iznašati svoj ja? Sastojine su tako blijede, sićušne, svakidašnje, tako nemoćne, kukavne i bezvoljne.

Digitized by Google

Iz svega toga ne mogu povući jednu sintezu! Jednu ideju! Jedan osjećaj! Jedno uvjerenje! Jednu odluku!

Analiza me je učinila nesabranim, izgubljenim, nemoćnim i — zbunjenim... Na sprovodu sam išao tako dolično, obično i mehanički kano svi ostali. A tamo sam bio baš tako nesabran i izgubljen Oni mi koraci još ozvanjaju u ušima; ozvanjaju u beskonačnost. Ako mislim na budućnost i ako se sjetim prošlosti.

Lutam u šumi. Mrači se. Braća su otišla. Majka je uzela k sebi tetku. Lišće šuška. Cesta se bijeli. Ferali svijetle. Na nebu niču zvijezde. Ja tražim zaborav i sintezu. Topla, ljetna noć šulja se kroz granje, kroz moja ćutila, kroz moju razočaranu mladost i mislim na Anku. Opet polazim u javnu kuću. Opet se rumenim, oživljavam i jačam. U zaboravi je sinteza. Zaborav je u strasti.

Obujmio sam Zoru i u zanosu si počeh utvarati, da grlim Anku.

Ne, ove noći ne idem kući. Moja je kuća tu, gdje nema obzira, grižnja i savjesti.

Moj organizam cvjeta. Moja eneržija tvrdne. Moj se ja sintetizira.

Košta samo deset kruna, ali vrijedi cijeli miraz i ljepotu moje drage.

Ne, ja ne idem kući.

... Sedma u jutro. Koljena klecaju. Mladost umire. Zaspat ću ko mrtav. I spavanje je i zaborav i sinteza... A s mene se odrazuje rumeno i poskočno jutro ko sunce na zalazu, kad je sa stakla odražavalo upaljene i mrtvačke svijeće.

Ispio sam nekoliko šljivovica. Spavat ću još dublje i duže. Cijela će mladost proteći u zaboravi, strasti i spavanju; a ako ostarim, davat ću savjete svojoj djeci.

Grad je osvijetljen. Čini mi se, kao da se tek upaljuju ferali. A sunce priliči jednoj rumenoj baklji, koja osvjetljuje praznu, vlažnu i beskrajnu špilju.

P u n a t, polovicom srpnja 1909.

STANISLAV ŠIMIĆ:

MATOŠ DANAS

Matoš je danas u istoj opreci sa Hrvatskom kao i prije dvadeset godina. Jednako se može primjeniti njegova misao, očaj i srdžba na prilike kulture i društva, na neprilike koje su nastale od pokvarenosti i gluposti filistra. Hrvatski riječnik u koliko bi bio sredstvo duha mogao bi biti upotrebljavan samo da iskazuje sramotu i tužaljke potomaka onih pređa, koji su ga stvorili — društva što »nastaje iz slabosti pojedinaca« i tako se prestavljala kao elita nemoćnih sposobnosti Jedan od dičnih sunarodnjaka i vršnjaka Matoša, intelektualac hrvatski, penzionirac ideala, braneći se od istine, koju je izrekao kritik Matoš, izmotavao se je, i s brda s polja dovlačeći neke tvrdnje, svje-

Digitized by Google

dočio je kako pisac hrvatskog katekizma »Naši ljudi i krajevi« nema »nikakva smisla za socijalna pitanja«. Što se može reći tome hrvatskom putokazu i njegovim istomišljenicima, ako ne utješna i dobroćudna primjedba: budite sretni gospodo da ste u povijesti jednoga doba svoga naroda bili imenovani kao nepodobni od pjesnika koji je po pravdi sudio; drukčije ne bi moglo biti o vama ni spomena; — odužio vam se je, i dobro platio suradnju na kulturi koja vam je kako velite zadavala »dosadnog posla«.

Navodim doslovno: »dosadnog posla«. To je dovoljno da pokaže odnos nekog prema kulturi: osjećanje, koje kod nekog izaziva kultura jest, po njegovom vlastitom nehotičnom priznanju, — dosada. Nije to tek neznatna, nuzgredna opaska: tu je sadržana žalosna istina za jednu kulturu: brinuli su se za nju (i, kako oni misle, stvarali je) onakvi koji za taj posao nemaju nikakva smisla ni ljubavi: voljena stvar, u kojoj se nalazi smisla, nije dosadna. Ali mediokritet je uvijek realni političar: ambicija mu nije da počasti, dotično utješi svoj duh, (jer ga nema), već vanjski uspjeh, ugled, korist njega zadovoljava. Duhovni zahtjev, moralni imperativ ne potječe iz njega, on ga zastupa i od njega odstupa prema vanjskoj potrebi, jer želja je mediokriteta da o njemu govori historija kao o licu, o imenu, a ne kao vrijednoj ideji (koja on ne može biti); — mediokritetov rad, zapravo, tjeran je glupavom i vrlo pretencioznom željom: da sama njegova osoba zavrijeđuje da se vodi računa o njoj, jer nešto radi — i to ujedno dobro misli: o gluposti i zabludama mora se voditi računa. Matoševo djelo: dio historije hrvatskog duha sadržaje i očuvat će u sebi mnoštvo mediokritetskih imena.

Onaj, koji je ispjevao pjesme: *Mŏra, Iseljenikova balada, 1909. Zvono,* i još neke, ne može smatrati nego da je antisocijalno činiti i zaštićivati gluposti, i da je socijalno i dobro ono što uči da čovjek može biti rob prilikama, ali da čestiti nije nikad sluga prilikama. Smisao pjesnika za socijalna pitanja postoji uvijek, jer je pjesnik, filozof, dotično duh i njegova savjest mučena nedaćama i nepravdama činjenim u ljudskom društvu potakla i potiče na smišljanje i ostvarivanje uredaba što se zovu *socijalne.* Pjesnički osjećaj čovječnosti je idealna stvarnost. Ne prilagođivanje zbilji nego čežnja za mogućnošću bolje stvarnosti je pjesnikova socijalnost. Samo je ćudoredni postulat duha svaka ustanova koja postoji da čovječanstvu omogući ljudskiji život. Pjesnici ne moraju sudjelovati u društvu direktnim razmišljanjem, bavljenjem, govorenjem i pisanjem o socijalnim pitanjima; oni probuđuju ljudske savjesti i tako čovjeka nagone na socijalna djela.

Matoš je pjesnik koji se očitovao u mnogostrukom radu; on je određena, stalna mjera prema kojoj se mogu mjeriti kulturne vrijednosti; prema njemu se može određivati točnost ideja u Hrvatskoj. Mnogobrojne je njegove misli vrijeme potvrdilo kao točne. Suvremena zbilja i njezina nepodnošljivost upravo je onakva kakvu je on kao posljedicu nepromišljenosti, lakoumnosti i pokvarenosti, proricao. Ideologija A. G. Matoša sintetizirana iz njegova cjelokupnog djela, dotično prava studija o njemu prikazat će ga kao jednog od najvećih

Digitized by Google

hrvatskih ljudi. Neizrađenost i nedovršenost njegovih mišljenja ne smije smetati da se o njegovu nastojanju kaže potpuno odobravanje. Od slutnje do njezine potpune izraženosti dalek je put i mučan trud, ali radi slutnje, radi njezina ostvarenja pravi se i put i trud. Dosljedno prosuđivati Matoša: izvađati iz njegovih spisa zaključke koji bi *mogli* slijediti, to je bolje i pravičnije, nego koji *slijede:* moć je toga pisca mnogo jača nego se stvarno ispoljila: pojedine realizacije izazivaju mnoštvo asocijacija, — to su velike odlike svakog autora.

Matoš je pravio vrijeme, a ne vrijeme njega. On je kao oaza u pustinji gdje se sjetimo svih svojih jada. On nije bio kukavica kao oficir koji se ubio prije boja od straha pred smrću, ili ko moji književni suvremenici. On je omičući se u grob proklinjao kulturno i socijalno zlo. On nije mislio da stil treba biti samo razumljiv, jer to je isto što i zadovoljiti se sa životom kakvim bilo, samo da se živi, pa kako i dokle će se živjeti, za to se ne brinuti; to je jadan život, kakav moraju provoditi samo oni koji nemaju moći i mogućnosti da ga uljepšaju i bijeda mu obično ubrza smrt. Tako se događa i duhovima, koji se izražuju u stilu za kojeg se trude tek toliko da im nekako bude razumljiv.

Ne može se reći da mu je stil uvijek *artistokratski* uređen. U prešnom i zadihanom ispisivanju opažanja i spoznanja iz svijesti na pa pir mnogi su mu članci bez skladnosti, kojom inače u novelama i sonetima, kao najbolji arhitekt, zadivljuje.

Matošu je svijet Hrvatska ko Hamletu groblje: u svome kraju vedar, veseo, razdragan kao dijete i pronicav ko iskusan mudri starac, Matoš je u Hrvatskoj; zvjezdani sjaj suza radosnica i žalosnica iz njega bliješti; krèsne, krepka, dražesna i elegična dosjetka utješno i srdačno u najplačljivijim trenucima. Bolest nacije njegova je bol. Matoš je oči iz kojih teku hrvatske suze, Hrvatska je dolina suza Matoševih vlastitih trpnja.

On je humor koji dodiruje rane da ih liječi i ne gleda ljude sa visoka iz oholosti nego da ih može sve vidjeti; nisko izdiže, visoko ponizuje ne iz prkosa ili da razočara nego što ih voli izjednačiti, a gdje je jednakost, vlada ljubav.

Veliki dio starog hrvatskog življa konzervirao je u spisima portreta i pejsaža, umećući u nje iz suvremene zbilje zapažanja, bistroumna, mnogovidna i dalekovidna. Lirske odlike prikazivanja, koje je puno ljubavi, čine da očarava, privlači i onda kad je predmet o kojemu razlaže i mislilački. To demokratsko i suosjećajno pisanje smekšava i razdraga, te najokrutniju lijenost i neposlušnost čitača nagovori i uvjeri ga u stvari koje su mu bile mrske ili daleke od mozga kao zvijezda; i tako na nezapovjednički ton pokoravaju se duhovi, kao u ljubavi, pristali učiniti na »moći od pomoći« sve što ih se moli.

Bez domovine u kojoj se vlada silom novca jer je njegova narav vladala snagom duha, zbog čega je u Hrvatskoj gladovao, on je doma samo na područjima literature i u svojim djelima nacionalan pjesnik čiji je patriotizam »eine heroische Schwachheit«. (Lessing). Nacionaliziranje duhova u drugoj polovici prošlog i u početku ovog stoljeća, ta prolazna pojava pojavila se i u Matošu koji je upravo u to vrijeme

Digitized by Google

nastajao i nestala je iz njega kad je izdahnuo. Potpuno obraćanje pažnje prema nacionalnom životu učinilo je sadržaj njegove književnosti, uglavnom, hrvatskim, — dotično Hrvatska je predmet o kom je on zborio, ali je tim zborenjem tvorio veze s kulturnim kozmopolitizmom. Dobro je znao kad patriotizam krepa kao krepost. Socijalna, kulturna, dakle politička patnja Hrvatske njegova doba izustila se na njegova usta patriotski: patnički; baresizam ga nije zaveo na krivi put već ga je srećom nehotice naveo da stvara kao književnik: kao čovjek. Matoševu čovještvu ime je: hrvatstvo: — proklinjalo je uime hrvatskog čovjeka. Borba i buna njegova patriotizma bili su zbog obrane i oslobođenja hrvatskog sebra od tuđinskog šovinističkog *patridiotizma.*

Mogao je u sebi probuditi najrazličitije i velike umove i srca jer je imao njima srodne moći. Njegovi bezbrojni citati od pisaca svih vrsta, premda smetaju skladnosti stila, dokaz su želja da je htio obuhvatiti i dostići što više stvari; a živeći u nepodesnim i može se reći, nemogućim prilikama za čovjeka koji hoće da bude što je htio on, bio je primoran crpsti iz sebe na kakav bilo način, samo da realizira, napravi svijet kojeg je osjećao i zamišljao.

Hrvatski pisci noviji, poglavito jedno dva tri bolja nemaju uopće ni spomena u svojim spisima naslijeđenog iz naše literature koja dopire do njih; oni su joj nastavak ali rastavnog i niječnog karaktera prema prošlosti. Oni polaze od tuđih književnosti, jer im oštroumnost, buntovnost i naprednost ne da da zaostaju kod zaostalosti kulture, svijesni da je smiješno i glupo ugledati se na nacionalne nerazvijene i zastranile uglede kraj najvećeg razvitka i savršenosti jednog vremena; jer nije cilj postepeno razvijanje, nego konačni razvitak; ne radi se o redosljednosti kao cilju, nego je redosljednost način kojim se dolazi do rezultata, a ako je rezultat postignut, čemu se zadržavati, mučiti se i nacionalno individualno ga postizavati. Dati rasno obilježje znanosti i umjetnosti značilo bi griješiti u znanosti i umjetnosti. U nadi da će izumiti svoj nacionalni automobil ili aeroplan, do smaka svijeta vozili bi se izumilački narodi Hrvati i Srbi na kolima koje tegle volovi ili konji. Kaneći stvoriti rasnu umjetnost, estetiku i etiku, Hrvati i Srbi izražavali bi se zabludjeli etički i estetički i ograničeno ko u narodnoj poeziji.

Matoš voli tradiciju jer voli sve što je hrvatsko: to je njegova patriotska odlika koju ne će da imaju dvojica pisaca njegova kova: A. B. Šimić i Miroslav Krleža. Ma da su se ta dvojica tu i tamo pokatkad obazreli za sobom na literaturu naroda, iz čijeg su riječnika oni upotrijebili samo riječi razočaranja nad njom; nemaju nikad potrebe ni poticaja koji bi ih nagnali da se na nju osvrnu i izreknu odobravanje osim u koliko je sam Matoš njezin sačinjavač. Matoš sam rijetko je osjetio veći interes za hrvatske pjesnike do sebe: sitnice i slabosti ne mogu izazvati jakost oduševljenja jer su sitne i slabe; o slabosti izricati povlađujuće dobro mišljene misli to je kao: tvrditi da je tamni prostor svijetao i da se to dokaže — upaliti svijetlo, — a šta se dogodi: istom onda prostor bude svijetao, dakle pokaže se da je stvarno bio taman; što se jače svijetlost mogla ugledati znači da je tama bila veća i tako stvari u njoj posve drugačije izgledale nego zbilja

Digitized by Google

jesu. Iskazivanje dobroće, dotično izvođenje i razjašnjavanje njezinih elemenata primjenjeno na shvaćene osebine dotične slabosti dokazati će principijelnu razliku elemenata dobroće od osebina slaboće: njihovu oprečnost i nepodobnost izraženog pravog shvaćanja dobroće jer je nesposobno, da iskaže vjerno i precizno formiranu kritiku same dotične slabosti. Samo reakcija koja poriče, psuje i uništava bila je podobna na mnoge stvari u hrvatskoj kulturi koje je Matoš hvalio i slavio, ali zaljubljen u domovinu on se je oduševljavao njezinim vrlinama koje su i vrlo velike mane. Obziri iz ljubavi, kakve bilo vrsti, koji zapravo nisu obziri — jer oni nastaju iz promišljenosti, iz proračunanosti da se nekom ugodi i obrnuto, — nego nagoni, dakle: strasti, — obziri iz proračunanosti i strasti, čine čovjeka nesposobnim za istinsko i umjetničko promatranje.

Tko ne misli o našoj kulturi i tko nije sklon duhu, ne može zamisliti koliki je očaj iskrenog suradnika u njoj siromašici. Promotrivši dva nova spomenuta pisca i sve oko njih, tad je lako razumjeti da su s pravom protivnici vremena, u kom žive. Kakvo bi moglo biti drugačije ogledalo užasne stvarnosti? Oni i ne izgledaju kao hrvatski književnici. Te neobične pojave kao da su došle iz posve drugoga svijeta. Zar je A. B. Šimić mogao, naučen od duha svoje zemlje, uviditi, kako je uvidio zablude i neukosti njezinih duhova. Ta dva pisca po svojim nazorima uopće ne mogu pristajati u društvo hrvatskih pisaca. Očuli su se najedamput, kao gromovi. Oni nisu dobroćudni u literaturi kao što je često Matoš. Ogorčeni su pri svedojednoj situaciji.

Jedno je točno: tri hrvatska pisca iz dvije različite epohe uza svu različitost u nekim mišljenjima uglavnom su u svojim zastupanjima i namjerama slični. Oni idu istim spiralnim stubama tornja, ne videći jedan drugoga, zvoneći i zovući na poklonstvo duhu. Mòre i kletve Matoša u Hrvatskoj u svom uočljivom očaju, katkad samo nabačene i natuknute, zar nisu raširene i razrađene u mnogim Krležinim publicističkim spisima.

U Hrvatskoj je žalost na svom izvoru kao suza na oku. Najiskrenija hrvatska pjesma je u kojoj je duša najbijenija.

Ime *Matoš* može biti punim smislom pojam, oznaka kojom bi se dalo označiti svakog pravog književnika u Hrvatskoj; moglo bi biti naziv za književnički stalež ne samo radi duhovnih osebina borca pjesnika nego što je i društveni položaj, ugled njegov: stanje posve smiješnog ili suludog, omraženog ili preziranog siromaha; shvaćanje njegova smisla sa strane svakovrsnih građana: trgovca, direktora i sveučilišnog profesora: svraćanje misli na »realnu politiku«. Umjetnički i etički mučenik protiv realnog uživača života: koji se žrtvuje protiv onih što se samo *za sebe* žrtvuju i upotrebljava razum kako mu nalaže njegov osjećaj pravednosti, — takav književnik priznat je i voljen samo od siromaha jer je izražavao njihove osjećaje a samo su oni sposobni da spoznaju potrebu pravde kao bolesnik potrebu lijeka, — poštivan od pjesnika i svijesnih kulture: kadrih dokučiti odlike čovjeka koji se zadržavao u životu da bi Hrvatska sadržavala kulturu i slobodu.

Robinzonska sudbina u hrvatskoj literaturi: napori i muke kritika Matoša i A. B. Šimića da stvore osnovne umjetničke zakone: pokazi-

Digitized by Google

vanje na jezik kao jedini materijal iz kojeg se čini književna umjetnost; njihove osamljeničke bune u dva različita doba koja su ih ustima svojim prešućivala, bolje reći, ušima svojim iako su ih čula, slabim razumom nisu ih shvaćala niti još uvijek shvaćaju i samo su im glupo uzvraćala i uzvraćaju, — ta kob proroka u domovini nije jedino što ih čini srodnim i pravim književnicima. Kao i August Cesarec, koji se bori za svoju vjeru, a ne za svoju karijeru, i oni su etički borci. Umjetnik i etik: ljubav za formu i ljubav za slobodu bila je u Matošu, a isto to u A. B. Šimiću. Osjećaji forme i slobode rođeni u jednom istom čovjeku t. j. u pjesniku najčešće su tragičan slučaj: prevlada jedan drugoga; konzervativnost umjetničkoga zatomi onog slobode. Da je jakost obaju u Matošu izrazila se i u njegovim spisima proznim i pjesmama gotovo podjednako, to se ne može zanijekati, premda mu mnoga teoretska naglašavanja o umjetnosti izričito proturječe stvarnosti: i njegovom biću i njegovom djelu. (Samo u ovom slučaju može se govoriti o Matoševoj protivurječnosti!) Heine-ovski tragično osjećanje života bez vjere i nade u Matošu imalo je snage, koja je poticala da obožava umjetnost i bio je u njem temperamenat revolucionera, mržnja prema tlačiteljima i ljubav prema ugnjetavanima: buntovnik bez vjere, aktivističan i pesimističan, bori se i očajava.

Idealni sklad umjetnika i etika postigao je Matoš u više svojih književnih stvari. Jezik A. B. Šimića umjetnički je i etički u isti čas; sjedinjenost toga dvoga u mnogim njegovim pjesmama i člancima, koje je napisao (i koje je u svoje predsmrtno vrijeme zamišljao ne samo u umjetnčkim problemima nego i socijalnim), pokazuje (i pokazao bi) jedinstveno shvaćanje umjetničkog, jezičnog izraza u našoj literaturi: umjetnički stil mu je i etičko izražavanje. Njegov izraz na pr. za b o j i š t e, r a t i š t e je r a z b o j i š t e; — i tako jednom jedincatom riječi izriče svoje mišljenje o ratu i osudu te buržoaske ustanove: razbojstva, za koje je ljudska zloća i pokvarenost izmislila posebni izraz, a ljudska ga glupost i naivnost upotrebljava i neznajući šta njime veli.

Revolucionar A. B. Šimić drukčiji je svojim smislom od popularnog Miroslava Krleže, čiji se aktivistički bučni protest publiciste i površno umjetničko gledanje nisu već deset godina preinačili ni na bolje ni na gore. Ta dva poslijeratna književnika, ma koliko imali izvjesnih sličnih kulturnih namjera, u umjetničkim nazorima posve su oprečni. Dok Krleži često riječ ne znači ama baš ništa, Šimiću je ona u umjetnosti sve. Matošev stil u mnogo njegovih slabijih stvari srodniji je Krležinom, onaj u boljim Šimićevom; tako Matoš ima uopće u svom radu zajedničkoga i sličnoga s obojicom tih današnjih hrvatskih pisaca. I Matoševa i Krležina popularnost uslijedila je gotovo sva zbog publicističkog djelovanja. Umjetnost Matoševu i A. B. Šimića uvida i poštuje malo njih: uspjeh gluposti čini, da se njezini protivnici zaboravljaju; umjetnička svijest, nedošavši do moći, biva zapostavljena i prešućena, jer je ograničenost suvremeni suveren.

Digitized by Google

HUSNIJA ČENGIĆ:

PUTNIK

Plavilom neba izraste put:
Rukama zla i vidljivog sna;
Prozračnost ovije tamni kut —
Sjenovit u neizvjesnost dna.

Kô mjesec tih, kô mjesec blijed
Putnik magleno siv, siv oblak
Sa sjenkom na šumski prorijed:
Dah svaki znači dalek korak.

Ruke tišina — daljine sna;
Plodnost brda iz davnih bajki —
Nepomućenost dna od nesna,
U nedoglednost ruku majki.

Boluje dah širinom mraka.
Nizina drhti šumom breza.
U nepobitnosti koraka
Srce raznese topla jeza.

ANTUN BONIFAČIĆ:

MORE

More, moje more, ljubljena dušo mračna,
iskrsnuo sam iz tvojih zelenih voda
crn i nasmijan
i sad sam pijan,
i sada sunčano svijetlo kroza me hoda.

Vječno nemirno tijelo puno nabora mračnih,
i tvoji se valovi grče
i mračno srce ludo o litice lupa,
nemirno od svemirskih sila i tajna zračnih.

More, moje more, tko se u nama krije
u bjelini ponjava
i smrtnom licu mjesečne noći?

U svakom času ronim iz tvojih dubina,
zgrčena šaka za zrake se hvata,
galije na nebo brode u svim mojim snima.

Digitized by Google

U zanosnom času ponoćne plime
rješavam se proklete hajke
i rastem u beskraj.

Što će nam zemlja, koja nas obalom muči?

More, moje more, nad nama zvjezdano nebo sa vjetrima hući.

TOMISLAV PRPIĆ:

VRTLAR

Vrtlarev vrt u ranu zoru čeka
nekoga tko ide polagano i kao izdaleka.
Vrtlarev vrt je boja, šarena greda do grede,
staze, grane i ptice, što na granama sjede.
Vrtlar je pognut. Smiren. Sijede brade.
Umoran je. Samo su mu oči vedre. Oči mlade.
I kuda pane pogled, nadaleko
biva vedro, toplo, baršunasto, meko.
Kroči polagano od cvijeta do cvijeta.
Misli su mu jasne, krila razapeta.
Korak mu je ritam, prostor u vremenu.
Sijedi starac danas nosi život u sjemenu.
Stade pred cvijetom prozračnim i snenim.
Mirisne latice očima su odmor zamišljenim.
Na laticama rosa sja. Zemaljska živa kap.
Stari se vrtlar sagnu. Drenov ga služi štap.
Kleknu kraj cvijeta. S navorana čela
Kanu kaplja znoja. Hvala čovjekova tijela.
Sastaše se kaplje. Postaše jedno,
A onda kanu suza u tu kaplju neposredno.
U suzi bje duša. U kaplji život se zače
i vidje starca vrtlara kako u osami plače.
Zatim mu usne taknuše cvijet. Kaplje popiše.
Dobre oči vrtlareve pod plavim se nebom sklopiše.

Digitized by Google

NAŠ KNJIŽEVNIK U PROSTORU I VREMENU

I.

Prešavši iz jedne prvobitne kulture — u odnosu prema evropskoj arhaične i primitivno-lirske — u jednu drugu, naglo, bez prelaza, još ne asimilovano, u novu kulturu koju još ne pozna u suštini jer nije u njoj nikao filogenetički, ne noseći u sebi već prethodni razvoj kolektiva nego više ubačen u nju vulkanskim poremećajem: naš književnik uskače iz sporog i inertnog ritma svoje prošlosti u sinkopirani, fungirani ples jedne kulture koja se tek kristalizira iz svojih komponenata kroz meteže, borbe i traženja. Na leđima još nosi utege tradicija i primitivnosti, zbunjen, sa začuđenom ekstazom divljaka, zablenut često vanjskim, nebitnim upadljivostima, on često i prevazilazi tom slabom savremenošću svoje savremenike, starosjedioce susjednih kultura. A prošlost za koju misli da je se otresao: tradicije, navike i sve rekvizite obeznačajenih znakova u starudarnici i psihomehanike i potsvijesti, igraju mnogo veću važnost no što se misli i hoće. Još premalo prekriveni pranagoni, izvjesno barbarstvo, neobuzdanost i nedisciplina osjećanja i volje: sve to izbija iz njega pobjedno u neočekivanim momentima, postoji skriveno i vladarski. Sjenke životnih oblika ili sadržaja već obeznačajenih, ipak se nadvijaju fantomski nad njegovom sviješću i onda kada se već kulturno transformirao.

Sa inercijom prošlih oblika, a sa ubrzanim i grozničavim ritmom internacionalne kulture, stoji u velikim događajima prve polovine XX. vijeka. Mnogostruka strujanja, poremećaji historijskih forama i životnih sadržaja, erupcije ugušenih snaga i ispoljavanja novih socijalnih odnosa, za njega dobijaju još jednu specijalnu boju.

Namjesto zastarjelih ili slabih, koji ne smiju vidjeti drugčije nego kroz naočale nametnute od naobrazbe i konjunkture, te su propovjednici ispraznih ideja, mladi i snažni dio intelektualaca ima druge vidike. Jedan dio mladih je preživio rat kao dijete ili mladić, u borbama, razgolićenom živinstvu čovjeka, u bjegstvu, gubljenju voljenih bića i egzistencija, i u izbjeglištvu. Na mlade duhove koji nisu imali narkotiku nikakvih ideologija, djelovao je rat strahotama svojim, ničim neopravdanim, i razvio tragičnu sumnju i ogorčenje protiv svjetskog poretka. (Krleža, Cesarec, A. B. Šimić, Dragiša Vasić, Ujević, R. Petrović i dr.) Treba pročitati od Rastka Petrovića poemu Veliki drug i Biografiju pesnika (»Svedočanstva«, 1925.).

A oni koji su kasnije dolazili, razvijali su se već na ruševinama starih moralnih i estetskih vrijednosti.

Život traži sebi osvježenja, pauze, zato zamoreni i koji izbjegavaju probleme traže animalna, neduhovna zadovoljstva: razigrani mišići mladih postavljaju rekorde na sportskim igralištima, a u kavanama i barovima uz jazz i egzotične plesove stari i mladi bježe pred goru-

Digitized by Google

ćim pitanjima današnjice i bacaju se u vrtlog čulnosti. Ali, jedan novi duh, sa hiljadu labirintskih putanja, izbija u cijelome svijetu. Nemir vijeka traži sebi izlaza kroz najčudnije manifestacije. Umjesto dobroćudno odmjerenog kaskanja bar 50 godina iza kulturnih događaja Evrope, sada sablasno ubrzane saobraćajne mogućnosti, radio, bioskop, žurnalistika, napredak tehnike i brzo kretanje životnih pojava — potpomažu grozničavo brzu izmjenu misli, struja, manija, kaprisa i ideologija. Naši duhovi ne zaostaju, nego često sarađuju u evropskim traženjima. Prije 20 godina još na sredini između napuštene patrijarhalne kulture i jednog predgrađa neprobavljene evropejštine, prostorni okvir našega književnika postaje puls na kome snažno bije XX. vijek. Ono što su kulturni narodi polako proživljavali, pa ostavili, čega su se zasitili pa osjetili potrebu za novim, i to novo što se traži, to sve se iznenada i nesređeno, u kovitlanju sručilo na nas kao pljusak. Dok onaj dio naroda koji ide utrvenim putem prošlosti stoji stoji zbunjen i negodujući, a drugi pograbljen strujom ali nerazumijevajući plovi na površini vanjskih, nebitnih, čak bolesnih pojava civilizacije, — dok postoji hiperkultura s jedne strane a s druge zaostalost i ozlojeđenost, a iznad toga problem rasne kulture, — kako stoji pred ovim prostorno vremenskim upitnicima naš današnji književnik?

II.

Postoji još nezabašurljiva činjenica, da imamo ne samo *tri* kulturna centra: srpski, hrvatski i slovenački, koji su se razvijali nezavisno i samo katkad uzajamno djelovali, nego još i više regionalnih životnih i kulturnih oblika sa svojstvenim pečatom. (Bosna, Hercegovina, Dalmacija, Vojvodina) Raznolikost regionalnog života zapravo je rezervoar, osvježenje u kulturi narodnoj. U igri suprotnosti i raznolikosti više se napreduje nego pri jednoobraznosti koja je inertna.

Koje je duhovno nasljeđe novog, poslijeratnog književnika, s kojim bi mogao ući u kulturnu utakmicu Evrope?

Prema skoro cijeloj kulturnoj prošlosti može imati samo historijskog pijeteta. A kada treba ići napred ne smije se biti slabić iz sentimentalnosti. A šta bi moglo to značiti i danas? Misaonost, malo arhaična, kod Njegoša. Dosta dekorativna rasna etika kod Mažuranića. Emotivno zlatarstvo Prešerna. Evokator degenerisane posjedničke klase provincije Vranje, sa orijentalnom fatalnošću strasti: Bora Stanković. Često beznačajni, samo katkad harmonično lirski Preradović. Branko Radičević je odgovarao historijskoj potrebi doba, ali objektivno nije bitna ni originalna umjetnička ličnost. Decenijama vladar duhova, Zmaj, mnogo manje ima da kazuje današnjici, skoro ništa. Ili koliko ostaje od patetične sentimentalnosti Gjalskoga. Svakako snažni socijalni etičar Cankar. Muzikalni simbolizam Župančića. Barokna retorika Kranjčevića, superiorni nemar Laze Kostića ili banatska suludost, krajnost između bunta i nemoći kod Đure Jakšića.

Ili nasljeđe od neposredno prethodne generacije. Dekorativno simbolička melodramatika Vojnovića? Kao odmor tražena dražesna idilika Domjanića? Artizam vještačkoga cvijeća u salon upaloga gorštaka Dučića, koji se stalno trudi da izgleda što salonskiji i da uvjeri

Digitized by Google

da je on baš za to rođen. Osrednje misli u strogo izvajanim rečenicama, mlaka osjećanja u svečanoj rijeci riječi kod Rakića. Pompezna samodopadljivost nervne patnje Pandurovića. Meteorski bljesak primitivnih hiperesteta Keteja i Murna Aleksandrova. Idiličko ushićenje kod Mlade Hrvatske Lirike i ne uvijek pravi i duboki panteistički dah kod Nazora. Sve ovo, i još ponešto, nije bez vrijednosti, osobito u vremenskoj relaciji, ali to nije prtljag novog duha, koji polazi skoro go u vazdušne struje nove svjetske duhovnosti.

Dvije ličnosti se mora bezuslovno istaći kao bitne za razvoj hrvatske književnosti: Matoša i A. B. Šimića.

Nacionalno etički kosmopolita, sa sokovima rođene grude i doživotnom nostalgijom za rodnim krajem, a unoseći u hrvatski duhovni život odlučnu — ma da malo zbunjenu i površnu — evropsku orijentaciju. On i Šimić koji je u kratkom predsmrtnom elanu uspio formulisati probleme umjetnosti i nagovjestiti puteve, oni su koji daju novoj hrvatskoj literaturi vitalni kontinuitet, lozu, filogenetičko nasljedstvo duha. Nepobitni uticaj ove dvojice živi i tamo gdje se direktno ne opaža: on zrači, postao je atmosfera. Prema njima se mora opredijeliti. U beogradskoj sredini nema ličnosti koja bi zbirom težnji svoga doba postala presudnom. U njoj ima diferenciranih ličnosti sa individualnim traženjima, ali rijetko u živom kontinuitetu. To što nedostaje to je ona loza, filogeneza duha, sukcesivni zbir bezličnog elan vitala. Grupacije oko pokreta književnih ili časopisa nisu toliko duhovne, koliko često tehničke. Kompaktna grupa reakcionara naravno nije kulturna vrijednost. Najintenzivnije združenje mladih bilo je 22—23 god., kada je časopis »Misao« bio u rukama Mladenovića i Vinavera. Jedna srodnost duha i socijalno moralne orijentacije kristalizira u zadnje vrijeme jednu kompaktnu generaciju.

Umjesto jednostranog autoritativnog uticaja jedne tuđe kulture, ulazimo u krvotok cjelokupnog kulturnog zbiranja. Stara indijska, babilonska i egipatska kultura, savremene evropske narodnosti, Amerika, mladi Crnci ulaze u krug duhovnog iskustva, nalaze prevodioce i komentatore. (I. Sekulić, A. B. Šimić, Krleža, Rastko Petrović, Sv. Stefanović, A. Vidaković, Crnjanski, Manojlović i t. d.) Tuđe kulture otkriju bogatstva u pojedinoj umjetničkoj ličnosti, i kad nekada rat sa svirepim iskustvima, putovanja i tuđe sredine ispunjaju sadržajem umjetničke forme nekih. Među najbolje produkte naše literature ide nekoliko putopisa.

III.

Dvije alternative, dva problema i moguća izlaza ima novi književnik kada hoće da raščisti odnos između empirijskog života i života stvaranja.

1. Poeziju nalaziti u životu, poetizovati sve životne manifestacije. čak i skitnice i banalnosti koje dobijaju od lirskoga daha čarobni sjaj čovječanski dirljiv. Poetizovati tjelesne funkcije, draži dodira, ljudskih odnosa, ljubav ka mrtvim stvarima, rafinirano naivno oživljavanje predmeta. Sport. Brzina. San. Kroz umjetnost iživljavati ono što je praktički nemoguće ili nedostižno ili što ne dopuštaju fizički zakoni,

Digitized by Google

društveni moral, ekonomske prilike ili tjelesni nedostatci. Tako se osloboditi ugušenih želja i potreba kao kompenzacijom, a dajući im objektivni izraz, isto tako zadovoljavati te potrebe u drugima. Mirni i plašljivi ljudi iživljavaju potrebu za opasnostima i avanturama u umjetničkom izrazu ovoga. Ružne i zapuštene djevojke žive svoju neispoljenu potrebu ljubavi u bioskopu, nad sentimentalnom knjigom ili u muzici. Daleki krajevi, nepoznati dobri prijatelji, san o čekanoj sreći, o bezgraničnim gestovima. Ovo bi mogli nazvati poetizacijom života.

2. Kroz umjetnost izraziti kolektivna proživljenja, kao mnogostruko ujedinjena objektivacija rasutih ličnih sudbina, koje se odigravaju unutar jedne skupine, klase, naroda, rase ili imaginarnog čovječanstva... Ovo je umjetnost u kojoj se stvaralac, dospijevajući do potpunog individualiteta, odriče svoje ličnosti, da bi kroz nju izrazio ono što u njemu treperi kao u antenama za kolektivne sudbine, patnje, želje, zahtjeve, htijenja i proteste. Ovaj je oblik književnosti moralan i utiče na socijalne procese.

Svijesno ili nesvijesno, neodoljivošću svoje lične određenosti ili po uvjerenju književnici zauzimaju jedan od ovih stavova životno-umjetničkih.

Najsimpatičnije je, legendarno i dirljivo lijepo ali vrlo rijetko, kada se praktička sudbina umjetnika poklapa sa umjetničkim stvaranjem, kada je ljudsko iskreni lik istovjetan sa umjetnički iskrenim. Kao legenda, kao dvostruko lijepa pjesma djeluju te sudbine. Petõti, pjesnik bunta, propovjednik slobode, iščezao je na bojištu za narodnu slobodu i čak mu nije nađeno ni tijelo. Luković, pjesnik bezmoćne osjetljivosti biva pregažen u ratu kao cvijet. Ekstatičar Shelley, ljubimac bogova, panteistički ljubavnik svemira, završava ustitrali život u zagrljaju talasa morskih za vrijeme bure, u stapanju sa silama koje je njegova mašta oduhovljavala i lijepo mladićsko golo tijelo Byron spaljuje na lomači kao Ahil Patrokla. Život Byrona je isto tako bogat u doživljajima, slobodi i kapricima, isto tako progonjen a smrt isto tako tragigroteskna kao njegovih junaka. Edgar Poe, Oskar Wilde, Puškin, Ljermontov, Petković-Dis, Polić-Kamov i mnogi drugi cijelog života usklađuju te dvije realnosti, i nose u sebi slutnju svoje budućnosti i svoga konca. Kao da projiciraju u naprijed svoju vlastitu sudbinu.

U zadnje vrijeme jedna dosada od građanskoga života stvorila je tip umjetnika koji sebi stilizuje jedan stvoreni lik, na koji katkada liče i životom ali koji i ne mora biti u skladu sa pravim likom. Imamo pjesnika koji sami sebe proglašuju banditima, razbojnicima, vagabundima.

Isti takav gest, ali u suprotnom pravcu je askeza lirska: Htjeti biti što običniji, neupadljiviji i prividno racionalniji, radi koncentracje zanosa, rad nutarnje, izvana neizrazive, poezije i slobode.

Borbe svojih savjesti pokušavaju neki pobijediti kroz socijalni čin. To je tip iz porodice Turgenjevljevih i Tolstojevih romana, osjećanje da nešto treba činiti, neki mistički gest, na koji se katkad doživotno čeka, a koji je skoro uvijek tragični sudar duha i realnosti. Poezija Husnije Čengića dobija potresnu toplotu zbog ovog imanentnog gesta i zbog tragične ustremljenosti ka predosjećanim strašnim patnjama.

Digitized by Google

Samo je slučaj da se njegov stih: »i umrećemo u najstrašnijim mukama« nije potpuno ostvario.

Pogrješno je mjeriti iskrenost umjetnosti njenim podudaranjem sa »stvarnošću«. Može jedna maska biti umjetnički istinitija, čak i više

Koje socijalne okolnosti odlučuju u stavu našega književnika?

Ova skica za tipologiju nije definitivna ni konkretna, ali je smatram duhovno realnom.

1. Diplomata. Često vrlo talentovan u početku, borben i nepriznat. Ali uplovi u vode diplomacije, postaje tiši, solidniji, bezopasniji za građanski red. Neki se bore još, i svoju buntovnost izražavaju sublimirano u apstrakcijama ili simbolima. Neki sasvim ućute i žrtvuju poeziju, tu lijepu prošlost davnu, i stidljivu, radi *»važnije«* dužnosti. Neki već sterilni, zato katkada izražavaju svoja mišljenja i uzdišu da sada nažalost nema prave poezije. Sada, kada oni već ne stvaraju.

Pored ovoga tipa koji je ipak umjetnik, kome čak pripadaju nekolicina naših velikana, ima arivista koji literaturu svijesno upotrebljuju kao sredstvo za društvenu karijeru i materijalni uspjeh. Ma da je sudbina književnika kod nas tužna, ovaj tip skoro uvijek uspijeva u cilju. To jest u karijeri. A što je možda još tužnije, baš ovaj tip biva poslije društvenog uspjeha zakucan kao zvijezda na literarnom nebu.

2. Tip penzionera. Malograđanin, činovničić po mentalitetu, uvijen u uveličane sitnice. On oplakuje pokvarenost sadašnjice, traži popravljanje svijeta visokim i dirljivim idealima morala. On ne mora biti zaista penzioner, čak ni star. Ima ih katkada i ispod 20 godina.

3. Boemi. Pod ekonomskim pritiskom, uslijed nagona ličnosti ili po poetičnim propisima. Tragičan ili groteskan, stilizovan. Iza kafanskih okana sja im ispijeno lice. Socijalni položaj rijetko izbija kod njih u protest, u jasan stav. Jadikovke su im tužne, ali većinom dosadne. Pjesme: vinom zalivano egzotično cvijeće na đubrištu. Mogu biti i tragični i dirljivi, ma da često pozeri. Ako umru od kronične gladi, venerične bolesti ili tuberkuloze, onda njihove sentimentalne pjesme sa znakom krsta pred imenom ganu za trenut čitače lijepih duša.

4. Materijalno osigurani esteti. U prazno vrijeme svoje energije troše na intelektualne i duhovite vježbe. Verzirani su u savremenim pojavama. Većinom površni, bleferi i snobovi. Poneko od njih je zaista kulturan, i kada ima stvaralačkog nagona, realizira »čistu poeziju«.

Neki od njih koketuju sa revolucijom, ali revolucionarnost ispoljavaju na socijalno bezopasni način (nadrealizam, futurizam i t. d.). Ima i plašljivih mladića koji potrebu za avantirama i iluzijom borbe izražavaju kroz duhovito drastične napade i pamflete protiv ličnosti i pojava koje nisu po njih opasne. Ali, i formalno revolucionarni umjetnički pokreti često imaju uticaja na životno strujanje (dadaizam, ekspresionizam).

5. Rođeni ili uvjereni proleterci kojima životne okolnosti daju svirepu snagu, oštrinu i uvjerljivost. Oni koji su najbolji među njima su u opće među najboljima. Ali mržnja, uvređenost, patnje i ograđena ideologija čini druge jednostranima. Većinom više borci duha nego umjetnici.

Digitized by Google

6. Tip raspetih, koji stoje između svega ovoga rastrgani, neprimani od onih *za* koje se bore, progonjeni od onih *protiv* kojih su ideološki. Oni pružaju ruke prema onima čiji život *hoće* da izraze, a nose na leđima ipak opterećenost baš onoga protiv čega se bore.

Ova karakteristika tipova nije nikakvo mjerilo vrijednosti talenata. Ekonomsko kulturne prilike naše sredine su takve, da je profesionalnost (u dobrome smislu) nemoguća. Svi književnici održavaju egzistencije na najrazličitije načine. Ova neprofesionalnost ima i rđavih, a i nekih dobrih strana. Tip nediletanta, književnika po uvjerenju i pozivu, kritičnog i svijesnog, kod nas je vrlo rijedak. Možda je jedini Cesarec uspio da bude profesionalni književnik a da ništa ne žrtvuje od čistoće svoga stava. Kod Krleže čini se ima već kompromisa.

Možda bi se moglo izvesti još jedno tipiziranje: Beograd je dinamičan, rapsodički, previrući. Zagreb je umjeren, kondenzujući i disciplinovan. Ljubljana katolička ili socijalna.

IV.

Ima osjećaja i osjećanja koja su istinita i nova, ali izuzetna ili još neizražena, koja postaju napadana, odbačena. Skoro uvijek iza njih dolazi naučno otkriće koje ih spoznaje i tumači, katkada bacajući novu svijetlost na cio domen saznanja. Ove izuzetne senzacije i emocije mogu čak stvoriti nov zakon psihološki ili estetički, ili umjetnički izraz njihov služi kao najjači primjer i argumenat. Pa ipak, izražavanje tih istih fenomena može biti i vrlo rđav manirizam ili literatura u rđavom smislu, kada ne odgovaraju ličnom proživljenju nego su imitacija, rekvizite i pretjerivanja.

Tako, na primjer, Rimbaud je zvukove vidio, jer je svaki zvuk fiziološki izazivao jednu određenu boju pred očima. To je kasnije u psihologiji otkrivena *sinesteza:* istodobne senzacije spojene u više čula. Boja može izazivati zvuk, zvuk boju ili miris. Kod Rimbaud-a je to proglašeno za traženje lažnih efekata ili za duhovitu igru. Kod njega su to međutim bili prosti čulni doživljaji. Isto tako su kod nekih neurastenika, koji piju, fantastične vizije često konkretna čulna slika. Ali je laž i manirizam neosnovan ni na čemu taj čitavi talas epigona koji preplavljuje svijet »plavim molitvama«, »bijelim zvucima« i »žutim šaputanjima«. Ove neobične veze su postale često rekvizite, kao nekada blijeda dragana i umiruće srce i tužna mjesečina. Dok riječi pravih liričara dočaravaju nove vizije svijeta, svojom iznenadnom vezom unose čula u nove doživljaje, donde kod epigona te metafore su usiljene i apstraktne. Ne može se navoditi sve primjere, jer ih ima bezbroj. U našim časopisima se može naći i ovakve metafore: crn kao smrt, mračan kao grijeh, zelen kao jed. Ovo su izrazi bez doživljaja i upoređenja nečega konkretnog sa apstraktnim, sa nečim što je tek metafora. Smrt i grijeh se tek upoređuju sa crnoćom, time im se daje sjenka konkretnosti. A nešto konkretno upoređivati sa tom sjenkom konkretnosti? Jed izaziva zelenu boju, kao zavist žutu ili bijes crvenu. Ali htjeti jedan predmet bojno karakterisati ovim poređenjem znači ne osjećati pjesničku realnost čulnih doživljaja.

Ima patoloških pojava koje umjetnički izražene mogu biti potresne, otkrivenja nepoznatih ponora ljudskoga bića. Na pr.: mučenje samoga sebe, razdvojenost ličnosti, sadizam, seksualna hipertrofija ili

Digitized by Google

obratno nemoć. Razdvojene ličnosti se susreću i razgovaraju sa svojim dvojnikom (Goethe, Dostojevski), osobe koje budno priviđaju i haluciniraju opkoljene su svojim imaginarnim, za njih realnim svijetom (E. A. T. Hoffmann, vjerski mistici, skoro svi pjesnici jake imaginacije, osobito Blake). Ili neke raspinje strah od neke prijeteće groze, od umišljenog gonjenja (da spomenemo samo Maupassanta i Rousseau-a). Nekromani imaju neodoljivu potrebu da prisustvuju umiranjima, Marquis de Sade je i svirepi umjetnik, gdja Rachilde nalazi oduška za perverziju, Baudelaire je volio miris truleži i lješeva, a Flaubert je osjećao estetski zanos nad mrtvom sestrom. Seksualna hipertrofija drži u stalnoj izmučenoj napetosti koja daje intenziteta izrazu (Ady, Byron, Heine), seksualna impotencija daje pečat duševnim borbama kod Amiela, Kirkegaarda, Carlylea.

Međutim, kada se ove senzacije i emocije upotrebljuju samo kao tema ili fantastika (manija vampirizma francuske romantike), kao nešto što se kod drugih našlo izraženo pa se i sam pokušava, i to pretjerujući, bez osjećajnih realiteta, dakle bez predmeta u sebi, onda je ovo manirizam, literarna laž.

Po čemu će se poznati da li je umjetnik zaista proživio izražena osjećanja? Nije to važno. Nego jedino: da li su ta izražena osjećanja *izražena uvjerljivo,* na nov i svojstven način, da li sugerišu realnost. Umjetnik može izraziti i ono što nije empirijski *doživio.* Ali nikako ne smije ono što nije *proživio.* Može nešto imaginacijom proživljeno biti umjetnički istinitije nego da je empirijski doživljeno ali nije unutarnjim proživljenjem kristalisano u objektivni izraz. Tu je dakle jedino pitanje stvaralačkog talenta. Jedan jektičar, koji najistinitije umire i vidi svoju smrt, ne mora, čak većinom ne može, da izrazi to umiranje tako da ono djeluje na cijelo naše biće. Dok neko ko nije jektičav ali je umjetnik može izraziti tako istinito, da to svi osjećaju kao višu stvarnost. Ali, on ima nutarnje proživljenje, i još nešto: objektivnost i općost, sveobuhvatnost, dok se empirijska istinitost gubi u nesuštinskim detaljima, bez one čari kojom napahnjuje svijet umjetnosti. To je jedina realnost u umjetnosti: duhovna.

Zabluda, tragikomična, nekih umjetnika je, da ne znaju za ovaj paradoks. Oni uzdižu iznad svega »iskrenost«, misle da je glavno da oni otplaču svoje lično iskrene jadikovke, napišu »krvlju srca« svoja zbitija, opća mjesta kopirana po već beživotnim kalupima, nevažne lične podatke, i da to već potrese cijelo čovječanstvo. Oni jauču, na svijetu postoji samo njihov sveti bol zbog odbjegle drage ili izgubljenog djetinjstva ili zbog prolaznosti. Svjetske kataklizme, historijske promjene prolaze pored njih, a oni još uvijek, iznemogli, jauču svoju patnju u nezahvalni i bezosjećajni svijet. Ovo može biti ljudski dirljivo, i tužni su ti toliki abortirani pjesnički svjetovi, ali u umjetnosti je značajan jedino izraz. I najiskreniji svijet pjesničkih duša nije još sam po sebi umjetničko djelo. Subjektivne emocije mogu biti značajne za općost samo ako im je izraz jedna nova manifestacija života, ili ako tako objektivišu, da ono podaje izraz i tuđih, zajedničkih osjećanja. U umjetnosti je jedino važna samo umjetnost.

Svaki čovjek je uvijen u mrežu preformirane opće svijesti koja je latentna u podsvijesti. Skoro se ne može razaznati granica između in-

Digitized by Google

dividualne i kolektivne svijesti. Naša lična osjećanja i misli su većinom samo odrazi općih, normativnih ili šabloniziranih. (Vidi Psihologija naroda kod Wundta, psihologija rasa kod Bastiena i psihologija klasa kod Gumplowitza.)

O ogromnosti sitnih stvari! Jer navikom, mehanizacijom, slika svijeta blijedi u ljudima, zadržava samo sheme i okamenotine. Tri četvrtine svijeta ne postoji za civilizovanog čovjeka. Samo zato što svaki dan vidi on jedan cio svijet ne vidi, što čuje ne čuje, a što govori nema sadržaja.

Moraju pronalaziti mistiku, falsifikovati je često, međutim uništiti su mistiku proste stvarnosti, ne manje mistične od svijeta mašte. Ako postoji mistika, ona nas može zapahnuti iz svega, tako da živimo stalno u jednoj začaranoj šumi. Ali ljudi su, ne mogući stalno biti nad ponorom nepoznatog, morali podići španske zidove, napravili ovu jasnu i poznatu »stvarnost«, a samo za poslasticu ostavili neke krpe mistike koja često i nije mistična. Koliko čudo, na primjer, svaki dan transformacija materije u tijelu, pretvaranje neživog u živo, u pokret, u misao. Proces transformacije materije je isto ogroman kao rađanje i smrt. Jednim pokretom mogu stvoriti ili uništiti čulni svijet: zatvoriti ili otvoriti oči, upaliti sijalicu ili ugasiti.

Ljudi treba nanovo da nauče vladati svojim čulima. Jer oni vide i čuju kroz već određenu aperceptivnu masu, kao kroz deformišući sloj. Ljudi ne vide. Nego znaju šta treba da vide ili čuju. Kako im je mozak, kao spravica, navijen.

Stalnim ponavljanjem riječi postaju ljušture iz kojih ispada smisao, prvobitna ideja, slika, i postaje otrcana moneta sa nepostojećom podlogom. Riječi nemaju svoje boje, svoju imanentnu metaforu i metafaziku. Za ono čemu se čula i razum stalno adaptiraju, postajemo imuni. Ali, dosta je jedna najmanja sitnica pa da pojavu izdigne iz svoje uobičajenosti, da nas zapanji, svojim postojanjem kao da je sada stvoreno. Kao što u jednom jakom afektu, u trenutku intenzivnog doživljaja, sve stvari dobivaju jedan sasvim novi izgled, tako je dovoljno da na nov način, preko novog agensa primimo neke inače otupjele utiske, pa da postanu kao otkrovenje. Na pr. magija ritma, ujednačeni ili pulsirajući slijed riječi i zvukova, samim svojim gibanjem prenosi smisao koji te riječi same po sebi ne bi izazvale. Pejsaži, oblaci, ulice zrače poezijom za mali broj umjetnika, »lijepih duša« ili snobova. Ali dovoljno je da se pejsaž vidi na slici, na filmskom platnu, pa da zapahne naročitošću, sadržeći u sebi realitet objekta a povećavajući doživljaj time, da se osjeća kao nanovo stvoreno pred našim čulima. Kad čujemo prvi put nečiji glas iz daljine od hiljade kilometara, dajemo sudbinski značaj svakoj najobičnijoj riječi. Pred svakidašnjim scenama na filmu osjeća se pobožna ganutost, kada se prvi put ugleda sebe na filmu potrešen je kao da se prvi put saznaje za sebe, prvo lajanje psa na zvučnom filmu je doživljaj, i slušači radia pažljivo slušaju izbijanje zvona sa nekih katedrala, dok bi ih prosti zvuk tih zvona samo okrznuo neprimjetno.

Životni cilj i smisao umjetnosti je da uvijek nanovo otkriva svijet, da ga uvijek nanovo stvara. Svijet nije stvoren, nego se on uništava i stvara svakim danom, neprekidnim procesom kroz životni kontinuitet.

Digitized by Google

Umjetnost dakle iste sadržaje uvijek nanovo ističe: novim oblicima,novim ritmom, sredstvima i akcentima. Ali umjetnost *pronalazi i nove sadržine,* osvaja uvijek nove i neizražene domene, da skup osjećanja, saznanja i shvaćanja proširuje u nenaslutljive srazmjere. Tu se umjetnosti i sam život nameće, uvijek nov i uvijek pokretan. Nova psihologija, novi socijalni odnosi, nove potrebe.

V.

Šta dakle prostor i vrijeme nalažu mladome književniku?

Da li književnik ima dužnosti i osim onih stvaranja? Da li je on u tom stvaranju apsolutno slobodan, bez kontrole? Ili treba da se pokori zahtjevima kolektiva, doba i aktuelnih potreba? Ili se velikodušno poklanja?

Jedno je nepobitno: u sam akt stvaranja ne smije niko i ništa da se miješa. On je manifestovanje duha kolektiva ili cjelokupnosti. On je usamljen i bez veze, ali on stvara veze i mostove. On je udaljen od empirije i trenutačnih datosti, ali djeluje u naprijed kao zbir emocija i napetosti svoga doba. On je određen svojom ličnošću, okolnostima svoga razvoja i ambijentom koji je disao kao vazduh. Ipak, i u relativnim oblicima, ako je stvaralac, on izražava ono što je bitno čovječanski i što spaja vijekove i pokoljenja u opći objektivni život.

Umjetnik ne mora biti i praktički borac. Koncentrisanost inkubacije ga čini neprisutnim i diletantom u životu. On nema snaga za rasipanje na druga polja, njegova je stvarnost stvaranje. On bi kod praktičnih ostvarivanja bio vjerovatno tužno nevješt, neumjestan, promašen, i smetajući. A on stvara stvarnost baš tad, kad je od stvarnosti udaljen ponorom samoće. Jer stvaralac u trenutku stvaranja stavio se nasuprot cijelome svijetu i apsolutno je usamljen. I kolektivni i socijalni pjesnik u procesu stvaranja baš kolektivnih izražaja, mora biti sam, suprotan i antikolektivan. (»Umjetnik je aristokrata i onda kada stvara za masu« — Paul Morand).

Kao što duhovni realizator mora staviti sve na kocku i u momentu stvaranja isključiti sve ostalo, tako i praktički realizator u trenutku ili procesu realizacije ne smije imati ni svijesti, ni shvaćanja ni praštanja osim toga cilja koji ga ispunjava. Praktički realizator ne mora često ni shvatiti ono za čije se ostvarenje u egzaltaciji volje bacio. A onaj koji se potpuno predaje duhovnom ostvarenju nema preostale energije, ili ima drukčiju nego koja treba za voljni i praktični čin.

U svakoj borbi mora biti suprotstavljanja, nepravednosti, ne smije biti shvaćanja, sažaljenja prema protivniku, jer bi borba bila onemogućena. U borbi su rasplamtjele suprotstavljene istine (ma i nesuštinske). Borci vrše svoju ulogu kao sredstva i oruđa zbivanja. A graditelji, koji u borbi ne učestvuju potpuno, jer ne mogu biti zaključani u isključivost, u fanatizam kao opojstvo, koji moraju shvatiti i protivne istine i opravdanosti, oni na preostalom bojištu zidaju nove oblike, u kojima se sliva ono što je bitno iz staroga sa onim što je u borbi novo dobiveno. Ne mislim na epigone i eklektike, nego na sintetičare. Ima malih talasa, momentanih ostvarenja, i ima velikih, čiji se efekat ne vidi u naprijed, a koji nosi na sebi male talase. I u kulturi ima dvije vrste stvaralaca: aktuelnih i univerzalnih. Jedni se bore, pronalaze, ot-

Digitized by Google

krivaju, drugi stapaju, sintetiziraju, rađaju. To su dvije istine historijskog procesa: dinamička i statička. (Opet odvajam konjunkturiste, koji nemaju nikakve istine).

Koju od ovih dviju treba odabrati? Nužne su obje. Svaki je određen za jednu. U izvjesnim momentima *treba* izabrati jednu. Na prekretnicama životnih oblika. Statistika je konzervativni princip, a dinamika kvasac koji pokreće život.

Jedan pošteni obračun sa ovim problemom je »Moralno pitanje umjetnosti« od Rista Ratkovića u »Letopisu M. S.« za maj 1929.

Jedna značajna osobina novoga stvaraoca je traženje poštenosti, svirepa iskrenost. Ne samo da ne skriva, nego čak pokazuje profesionalne tajne. On ne samo da priznaje sam i časno sve uticaje pod kojima se razvijao i savladao ih, nego on otkriva i tajne borbe u sebi i otvara vrata tajne radionice u duhu.

VI.

Koja su strujanja i koji se principi bore aktuelno u Evropi? Teoretički pokušaji svjetskoga mira i tajna naoružanja. Zabrinutost za sudbinu evropske civilizacije, strah od »žute opasnosti«. Paneuropa. Borba dvaju socijalnih principa, porodajni proces Rusije. (Spengler, Gobineau, »Smrt buržoaske misli« — I. Berl, »Izdajstvo intelektualaca« — J. Benda). Esteta Gide putujući kroz Afriku demaskira nečovječnost evropske civilizacije prema barbarskom urođeništvu. Ghandi prozračenjem duha budi pokret pokrajina dosada spavajućih. Catherine Mayo objavljuje tužne istine o zaostalosti, nečistoći, bolesti i sujevjerju te iste Indije (Mother India). B. Shaw u formi pristupačnoj ženama formuliše svoje socijalno »vjeruju«. Wells hoće da uhvati jedinstveni dah cjelokupnog života u svemiru. (Historija svijeta, čuda života). U doba Einsteina, Voronova, međuzvjezdanih raketa, buđenja starih kontinenata i rađanja jedne zaista svjetske politike — naša kultura ulazi u svoju početnu fazu. Na nju su pali pojmovi, ideje koje još i nemaju adekvata u životu, kovitlaju se suprotni principi koji još i nisu posebice razdijeljeni. Hipercivilizacija, amerikanizacija, Pariz, proletarijat, i razni šarlatani, antropozofi, okultisti koji niču kao gljive u zemlji gdje se doskora vjerovalo još u vračare.

Slavene uopće zavodi vjera u Mesijanstvo. Poslije mističke romantike Mickijevića i poljskih drugova, poslije Slavjanofila i Evrazijaca u Rusiji i mistične vjere u Istok, razvila se i kod nas špiritusom podgrijana vjera u izabranost nacije za kulturni preporod svijeta. Mesijanstvo je bitna osobina slovenske psihe, ona geniju može da pojača zamah u stvaranju ali za osrednje i male duhove ove su velike iluzije kobne i spriječavaju ih da budu bar one male vrijednosti koje jesu. Zato kod nas tako mnogo genija, kandidata za spasitelje svijeta i profeta. Većinom je to bluf i švindl. Ali kod jedne mlade generacije, kojoj pripada i pisac članka, bilo je i iskrenih i naivno tragičnih borbi sa ovim fantomima, i neodređenih spremanja za neki mistički svječovječanski čin. Ako se mladi duhovi saberu i prečiste, od njih mogu postati savjesni stvaraoci. Dok previše uvjerenja u pozvanost, nepotkrepljeno kulturom i savjesnim radom, uvlači manje talente u tragikomičnu burlesku.

Digitized by Google

Mi, po rođenju primitivci, proživljujemo tragično sva traženja modernoga duha, koja su za Evropejce često ipak samo stil i egzotika, bijeg iz vlastitoga umora i dosade. (Les voyageurs traqués — Montherlant). Te nove manifestacije, koje u sredinama gdje su se rodile predstavljaju jedan stupanj u historijskom procesu, padaju na našu sredinu, u duše žedne i grozničave, oplođavajući ih za fantastične cvjetove nikle između kukuruza i žita, uznose naivno avanturističke (premda iskrene) duhove u vatromete i duge što minu iznad oraćih njiva, čijeg orača te pojave ostavljaju ravnodušnim ili zainteresuju samo kao trenutno čudo. On očekuje kišu ili sunce, njemu nebeske pojave znače samo ono što mu praktički tumače. Osim tjelesnih potreba on nema dalekosežnih duhovnih želja.

Uostalom, u našoj sredini, unatoč prečišćenosti i oslobođenosti ponekih stvaralaca, ne može se sasvim slijediti pozivu duha. Bilo bi se bez korjena, bez veze sa tlom, sa ambijentom. Kod nas je potrebno još boriti se za književnost uopće, udarati o kapije ravnodušnosti i zaostalosti. Kod nas su još nužni izvjesni oblici koji su u Evropi već nepotrebni i preživljeni. Zato, položaj jakih umjetničkih individualnosti je usamljen i prividno beznadan. Duševni nivo mase je mnogo godina unazad, i ne uspijeva da slijedi brzim zamasima i ritmu novih traženja. Nismo imali ni čestite realističke umjetnosti, a odjednom se nalazimo skupa sa najekstremnijim traženjima razvijenih kultura.

Uporedo sa pariskim pokretom za oslobođenje duha i sasvim očišćeno ronjenje u suštinu izraza, odigrava se i kod nas nadrealistički pokret. O njemu je već dovoljno govoreno. Tu ima dosta puta površnog bljeska i žongliranja, ali u njemu se manifestira duh univerzalnog nemira vijeka, krik za potpunim oslobođenjem, za lirskim stapanjem ličnosti i cjelokupnosti, van zvanične literature. Često je baš to literatura, a kada jedan pokret odviše dugo proklamuje odvajanje od literature a bacanje na čin, a ostaje pri tome, tada taj čin ipak postaje problematičan. Najbolje realizacije pripadnika ovoga pokreta katkad su van programa (topla uproštenost nekih pjesama Dedinca), katkad u oblasti intelektualističkog eseja (Ristić). Uz njih su Vučo i Matić realizirali stranice kozmičke senzibilnosti ili duhovne avantire. Jedna mlađa generacija, vaspitana na ovoj, nastavila je ali većinom u prazninu, i gubeći se u pamfletima uzajamno. Još nije dala vidljivih realizacija. (50 u Evropi, Tragovi).

Manifestacije kao: »Juriš«, »Kokot«, »Plamen«, »Putevi«, »Svjedočanstva«, »Književnik« A. B. Šimića, »Književna Republika«, »Kritika«, »Večnost«, mnogostruko su lice novoga duha što se pomalja iz složenosti novoga života.

Prvobitno nužna zaoštrena borba između novoga i staroga izgubila je od svoje isključivosti. Najekstremniji mladi sarađuju skupa sa starima u većim časopisima. Reakcija ipak podmuklo baca mrežu i podmeće nogu, dok su mladi ponešto žrtvovali od svoga stava. Nesumnjivo je, da se opći duhovni nivo uzdigao iznad ranijeg. Po paralelogramu sila: malo u desno, malo u lijevo: unaprijed. Poslije faze zaoštrene borbe kao da je faza kristalisanja, i naši veliki časopisi imaju savremeno i vitalno lice. »Književnik«, »Hrvatska Revija« i »Srpski Književni Glasnik« su talozi toga kristalisanja. Najnoviji urednik S. K.

Digitized by Google

Glasnika, g. Bogdanović otvorio je širom vrata najmlađima i najekstremnijima, boreći se sa vlasnicima, sa inercijom 25-godišnje tradicije lista. Dobronamjerno i inteligentno upravlja kolima smjelim zavijutkom novoga iznad ponora tradicije. Ruke i oči nisu mu uvijek sigurne, nema odlučan takt, intuicije za osjećanje definitivnoga i slučajnoga, te se često gubi među nebitnim iz novih manifestacija. Ali njegov urednički napor je težak i simpatičan.

Prema raznim individualno-socijalnim određenostima i uticajima pod kojima se razvijaju, naši književnici u raznim pravcima traže i nalaze izraz. Iz najrazličitijih uticaja, izukrštanih, kristališe se jedna svježa duhovna generacija. Preistančana psihoanaliza dekadentnog aristokrata Prousta izaziva čudne siluete nakalamljena na sirove dinamičke tipove (Krleža). Metafizika seksusa (Freud) sa kontinuitetom nutarnjeg trajanja (Proust) izatkana sa primitivnom svježinom i brutalnošću u lepršavi svijet mirisa, boja i dahova u prozi N. Simića. Crnjanski, još ne definitivan, ima pasusa u kojima je realistički lirizam natopljen nadrealnim vazduhom jedinstva postojanja. Rastko Petrović je u »Otkrovenju« osvojio svijet fiziologije i t. zv. banalnosti, a u prozi katkada dao jezu realne mistike postojanja. Socijalna proza je najsnažnija strana hrvatske literature. Najčistiji ideološki stav ima Cesarec, idejno čvrst, životan i stilski uprošten. Intelektualno konstruktivan Kulundžić. Novo-ruski uticaj oplodio je toplu neposrednost i ekspresivnost Perkovića te Vilovića. Ruski uticaj je pozitivan i kod nekih srpskih (Drag. Vasić i inače nevažni Živadinović). U vezi sa evropskom pojavom široko postavljenog romana u ciklusu, javlja se on i kod nas u začecima.

Drama je pirandelizirana ili kayserizirana. Kulundžić nagomila mnogo suprotnih problema, relativnih istina borećih se u problematičnim situacijama, u mučan nervni čvor, da ga geometrijski i šahovski riješava. Krležini traženo monumentalni likovi su patetični psihopati, a procede je raširen i prozan. Vučjak je paranoična halucinacija našeg realiteta. Ranko Mladenović svoju akademsko ekspresionističku formu puni rasnom mistikom, grand-guignolski, često usiljen i hladan. T. Manojlović je nemarni igrač sa formama. To su teme con variazione, vježbe duhovitosti, ali bez veze sa ogromnošću života. Naturalizam pridružuje D. Nikolajević, ali sa malo moći uobličavanja i oživljavanja.

Najsnažniji je dar lirski zamah. Nepobitni lirski talenti nisu uvijek izraženi u čistoći. Katkad je izopačen manirom, zaključanošću u krug motiva i riječi (Nastasijević, Blagojević). Katkada je primitivna elementarnost banalizirana otsustvom discipline i kritike. (Drainac) Lirska impresivnost se prepušta zavodljivošću riječi i zanosa, te nedovoljno kristalisana (Jerković). Katkada se osjeća lirska apstraktnost, u odsustvu životne konkretnosti. Ali uspjele realizacije ovih spomenutih, te Ujevića, A. B. Šimića, Stanislava Šimića, Wiesnera, Nikole Polića, Crnjanskoga, Vlaisavljevića, Cesarića, Perkovića, Seliškara, Dedinca, Ristića, Vuča i Novaka Simića — mogu nam dati potpunu garanciju. Treba znati da u svijetu uopće mali broj definitivnih realizacija dolazi na mnogo veći broj pokušaja i pobačaja. Ne treba biti odviše optimista i samozadovoljan, ali se može imati potpuno povje-

Digitized by Google

renje u generacije što dišu i stvaraju. Osobito, kada se primjećuje napor prečišćavanja i određenja.

Značajna pojava je u našoj sredini regionalistička proza. Ona je uvijek sok osvježenja za literaturu. Činjenica je, koja se može i tumačiti, da je veliki dio značajnih epskih djela u literaturi svijeta provincijalan. Romani velegrada su rijedi, bar do XX. vijeka (velegrad je lirski ili dramski). Treba svakako pogledati istini u oči: od tako bogate naše regionalne literature malo ima dobrih i čovječanski značajnih djela. Provincijalizam kod ne pravih, ne snažnih stvaralaca može postati značenje, traženje naivnosti i idiličke prostote, sa jezičnim igrarijama i trivijalnošću. Folklor važi kao teren lakoga uspjeha, u njemu ima gotovih uzora u koje treba samo unijeti malo erotike ili lirizma ili stilske virtuoznosti. Opasnost banaliteta i beznačajnosti prijeti svakome od njih, i često umjesto svježega snažnoga krika života daju stilizovani dekorativni opis ili pak neukusne efekte. Ovaj književni rod vodi lozu od Gjalskoga, Janka Veselinovića, Rankovića, Čipika i Matavulja. Mogu se spomenuti: Samokovlija, Veljko Petrović, Kikić, Šop, Škurla-Ilijić, Bartulović, Šimunović, B. Jevtić i još nekolicina. Bezuvjetna vrijednost je Ivo Andrić, sa srhom rasne ukrštenosti i ukočenim kosmičkim lirizmom.

Još jedna opasnost. Filozof Julien Benda, poznat po knjizi »Izdajstvo intelektualaca«, u kojoj optužuje ove da su iznevjerili, prodali vječne i opće istine radi aktuelnih potreba, on predstavnik statičkog principa, pa ipak socijalno ne za reakciju!, konstatuje da regionalna proza svojom idiličnošću mami da se bjega pred gorućim socijalnim problemima i zadacima koje savjest osjeća. Isto tako i kosmizam može biti maska za moralnu nemoć, neodlučnost ili čuvanje komoditeta. Činjenica je ipak, da su među najboljim romanima zadnjih godina u Francuskoj i Un de Beaumugnes, Les hommes de la route, Collines.

Činjenica zabašurivanja može se kriti dakle i iza kosmizma, artizma i dekorativnog misticizma. Osobito ako u osnovi ne leži moćni duhovni doživljaj nego se operiše sa pojmovima koji su već prazne ljušture za današnjeg čovjeka. Prividno neulaženje u aktuelnost, »uzvišenost iznad jave« može biti prećutna saglasnost sa reakcijom, kao što je estetizam svojina vladajuće klase. Vrijednost književnog stvaranja, istina, ne zavisi od socijalnog stava ili morala. Objektivna kritika ne smije staviti unaprijed estetične ili etične zahtjeve. Pitanje je samo da li je u djelo izraženo ono što se htjelo izraziti i da li dobro. Umjetnik ima prava na svoj socijalno-moralni stav, poštenje samo zahtjeva da taj stav jasno prizna i ne zabašuruje. Ne smijemo tvrditi koji stav ima ili nema pravo postojanja. Ali svakako možemo osjetiti koji je stav više u skladu sa potrebama i općim duhovnim stremljenjem našega vijeka. Objektivna kritika treba da bude lojalna i bez apriornog stava. Mora imati poštenja priznati i ono čime se ne slaže, dati vrijednosti, ako je ima, i onome protiv čega je po ličnom uvjerenju. Ipak, u trenucima principijelnog opredjeljenja mora se ući u borbu, bezobzirnu, ma i nepravičnu. I ima stavova koji su okamenjeni i vampirski i koje treba otkloniti sa životne i književne arene. Koliko još ima mrtvih balasta u našoj literaturi, da spomenem samo razne anđele, izlete u nebo, razgovore sa dobrim bogom, strijele ljubavi u srcu pje-

Digitized by Google

snika. Za moralno zabašurivanje: Vatromete, zvučne elipse. Jedan mladi pjesnik iz »Misli« pita »da l' pamtite moju nježnu dušu, vi anđeli visina?«. Drugi se tuži kako je odviše dobar pa mora stalno da plače zbog tuđih bolova. Treća ima socijalni moral: hoće da priđe prosjaku i da podijeli s njime hljeb koji je ovaj isprosio. — Još puno čega ima da se oslobodi, a što se krije pod nazivom čiste poezije.

Ako se stremljenja, težnje i duh savremenosti izražavaju u umjetničkom stvaranju, ogledalo kulturnog nivoa savremenog života je kritika. (Sada ne govorimo o žurnalistici).

Tužna je istina da je književna kritika kod nas u ne baš utješnom stanju. Nesavjesnost i neznalaštvo često u svojim rukama drže duhovne sudbine. (O ovome su revelantno pisali A. B. Šimić: Poezija Gustava Krkleca, i Stanislav Šimić: Književnička savjest — »Književnik« za ožujak 1930.)

Ali vrijednosti životne afirmišu se a nevrijednosti padaju i bez veze sa zvaničnom kritikom. Pokazuje se jedna težnja ka intelektualnom poštenju, kakvog nam predstavljaju najbolji duhovi velikih kultura. Pokušavaju se revizije vrijednosti, komentarisanja duhovnih pojava i sistematična obuhvatanja. Potpuna objektivnost i potpuno savladanje materijala i ne može se očekivati. Naša je kultura ipak još pri početnim koracima, a najtragičnije je uvijek prelazno stanje. (Ni primitivno stanje, ni visoka kultura nisu nesrećni. Samo je polukultura duboko tragična — rekao je negdje Vinaver).

Česta pojava kod nas su književne prepirke, pamfleti. To je zdrava pojava, to su prečišćavanja i obračuni, no trebalo bi više principijelnih pitanja, više stvarnih problema i činjenica, a ne, kao tako često, razdraženih dvoboja ličnih ambicija.

U genezi kritičke proze novoga duha bljesnu revelantne misli iz pijeska riječi i prepričavanja. Cvjetovi duha niknu iz intelektualnih igrarija. Iz svijesti koje cijedi neumitnost i totalitet počinju da se kristališu jasni pojmovi.

Sa jedne strane A. B. Šimić, Krleža, Maraković, Perković, Stanislav Šimić, St. Tomašić; sa druge Manojlović, Gligorić, Ristić, M. V. Bogdanović, Ratković sa još nekolicinom, daju garancije da će naša kritika isploviti iz neozbiljnih i neznalačkih preklapanja i da nam je prečišćena, savjesna i kulturna kritika cilj.

Digitized by Google

F E U I L L E T O N

ŽURNALIZAM I LITERATURA U NAS.

»Budite besplatni advokati istine i pravde«.

(Voltaire novinarima.)

Poslije rata stala se u nas, naročito u Zagrebu, razvijati žurnalistika neobičnim i ubrzanim tempom. Novinar — (ovdje nije riječ o novinarskim vrhovima i političkim ideolozima, kakvi su, primjerice: Imbro Tkalec, Dr. Šime Mazzura, Dinko Politeo, Franjo Supilo i slični), — prije rado viđen i toleriran tek u purgarskom ambijentu malog i periferijskog Zagreba, popeo se danas u najviše zone zagrebačke elite i »elite« tako, da nema niti jedne istaknutije javne zgode, košto su: slave, proslave, komemoracije, dočeci, konfaranse i t. d., gdje ne bi bili prisutni novinari i kao referenti i kao reprezentanti jedne intelektualne grupe. Njihov je socijalni položaj, dakle, naglo i znatno poskočio: narasla im numera, kô Nušićevom Savi Saviću u »Protekciji«. Postali su faktor, o kome vode računa svi: od Trešnjevke, Vlaške ulice, pa do Radićevog trga.

Sve su to radosne konstatacije, a ovo penjanje novinara morali bi sa simpatijom pozdraviti i literate, jer su to, in ultima linea, ipak neki kolege i pobratimi, baratajući i jedni i drugi perom, koje kod jednih često i prečesto zamjenjuju škare.

Svojedobno je kod nas postojao izvjesni animozitet literata prema novinarima i obratno, bilo to iz političko-partijskih ili drugih kojih motiva. Fakat je, da je tip predratnog našeg novinara difamirao literata Evgenij Kumičić u romanima »Pobijeljeni grobovi« i »Gospođa Sabina«, te Vjenceslav Novak u svojoj dubokoj i snažnoj noveli »Zašto« kao beznačajnika. Karikirao ga u baletu »Na Plitvička jezera« i Stjepan pl. Milletich poznatom rugalicom »Rodila majka šeprtlju«. Po uzoru evropskih autora i naši su dramatičari uživali u »zafrkavanju« novinara (Milletich u »Grofu Paližni« i Camilla Lucerna u drami »Jedinac«.)

Danas su, međutim, stvoreni drugi odnosi. Već je zajedničko istupanje novinara i literata zapaženo početkom XX. stoljeća, kad su nekim našim istaknutijim literatima otvoreni stupci novine za vođenje polemike, pisanje kritike i obje-lodanjivanje ostalih literarnih sastavaka. Članovi današnjih zagrebačkih redakcija rekrutirani su dobrim dijelom iz literarnog ambijenta, pa bi to bilo dovoljno, da se između jednih i drugih razviju čvrste i solidne veze, koje bi imale tu zadaću, da se putem novinske rubrike i reportaže popularizira i plasira dobra domaća i strana književnost. Ovo bi znatno olakšalo položaj literata, i danas kod nas još uvijek u publici glupo smatranog nekim bohemom i vanbračnim socijalnim čeljadetom, koji piše iz vica i kome je glavna zadaća ne plaćati ručkove i bijele kave.

Međutim, kod preobraženja literate u novinara, zapažena je jedna interesantna i fatalna konstatacija: literat, ušavši iz žurnalizam, koji mu pruža solidniju i sigurniju egzistencu od literarne republike, postao je prema svemu, što zanaša na literaturu, apatičan, zauzevši i neki naročiti stav, pa se u ovom novom svijetu ogradio svojom najomiljelijom poslovicom: »K vragu! Ko bi sve čitao što naši ljudi pišu!« Došlo je i do toga, da su literate, postavši novinari, prestali sasvim literarno da rade, ili, što je još gore, počeli stvarati djela ispod nivoa predašnjih njihovih perspektiva. Jedan je naš bohem uskliknuo, čitajući izvorni roman u nastavcima: »Žurnalizam je, bogami, sarkofag literata!«

Ljubo Wiesner, u nekrologu Vladimiru Lunačeku, napisao je jedan teški, ali i opravdan krvavi pamflet, gdje se čitaju i ove riječi:

»Pismen čovjek rijetko dobije mjesto u zagrebačkim redakcijama, i ako ga dobije, brzo ga i gubi...« »U oskudici svoje krvi zagrebački novinar puni stupce svojega žurnala tuđom krvi iz redarstvenog dnevnika ili sudskog zapisnika... »Mi pišemo za Rezike«, reče jedan naš istaknuti žurnalista, i doista, novine nam spadoše na nivo one lektire, kojom se zabavlja naša srdačna kuharička i šegrtska publika...« (Vidi »Savremenik« 1927. broj 11. strana 486—487.)

Poznato je iz novije historije žurnalizma, da su u velikim evropskim kulturama upravo iz redova novinara izlazili i te kako priznati literate; postupak, dakle, obratan, negoli kod nas. Tako je, primjerice, talijanski žurnalizam dao vrlo dobre romansijere, dramatičare, noveliste, literarne i umjetničke kritičare, pjesnike, a dao je i Mussolinija! Revolucijonarna Rusija ne poznaje razliku između literature i žurnalizma. Victor Hugo je upravo

Digitized by Google

u svojim »Bijednicima« (»Les Miserables«) dao neke stranice, koje su snagom jednog genijalnog pučkog tribuna zasjenile sve uvodnike i članke pariškog političkog žurnalizma.

A kod nas?

Nadovezat ću još konstatacije u vezi sa naslovom. Jugoslavenska žurnalistika, a napose zagrebačka, ne osvrće se na događaje literarne prirode, bili to originalni sastavci ili prevodi. Ta naša dobroćudna žurnalistika pruža stupce literaturi samo u svrhu polemike, koje su, gotovo uvijek, lične prirode (Vidi slučajeve: Krleža i zagrebački kritičari, Ujević -Drainac, Krklec-Blagojević i t. d.). Osim velikih i opširnih rubrika »Sport«, »Moda«, »Kino« i slično, ta žurnalistika poznaje još i rubrike »Teatar« (opera i drama i balet!) »Likovna umjetnost« i »Muzika«. Postoji, doduše, i rubrika »Književnost«, ali ta je tako efemernog opsega, da jedva konkurira rubrici »Noćna služba u zagrebačkim ljekarnama« ili »Umrli u gradu Zagrebu«. Ta rubrika »Književnost« donosi tek suhi popis izišlih knjiga i revija, dajući literaturi kao iz neke visoke milosti ono parče prostora, i to samo onda, ako nema dovoljni broj oglasa. Pa ipak, u tim redakcijama sjede literati, sjede i članovi, pa i krupni odbornici PEN-kluba. Literarni je feljton, što ga je osnovao August Šenoa, a doveo do briljantne visine A. G. Matoš i Janko Polić-Kamov, gotovo isčeznuo iz zagrebačkih novina. Urednici vele: »Ne trebamo literature! Ko to čita!« Najstariji zagrebački dnevnik donosi, katkad, koji taj literarni feljton, koji je većinom skalupljen iz više puta netačnih — prevoda, a kad je originalne provenijencije, onda je prilično nečitljiv.

Kao dokumenat tvrdnje, da zagrebački žurnalizam ne prati i ne plasira dovoljno — premda mu je to dužnost — najnovije događaje naše originalne i prevodne literature, dosta je navesti slijedeće konstatacije:

U edicijama »Zabavne Biblioteke« izišao je, pred nepunu godinu dana, klasični i vječni Hašekov roman »Doživljaji dobrog vojaka Švejka«, ta krvava i nasmijana ćuška u iznakaženo lice boga Marsa. Ne sjećam se, da je ikoji zagrebački dnevnik temeljitije popratio prevod ovog i u literaturi kao i u socijalnoj izaratnoj koncepciji — znatnog djela. Beogradsko izdavačko društvo »Nolit« izdalo je dosad Baillonovu »Knjigu o jednoj Mariji«, »Metropolu« U. Sinclaira, Remarckovu knjigu »Na zapadu ništa novo«, Streuvelsovog »Slugu Jana« i Jack Londonovog »Kralj Alkohol«, dakle pet knjiga, od kojih su barem dvije od veće i literarne i socijalne vrijednosti. I tu je žurnalistička rubrika »Književnost« zatajila, prešavši preko tih događaja jednim sasvim simptomatičnim nehajem. Tiskara »Slovo, kroz konzorcij »Širom Svijeta, (Zagreb, Draškovićeva ulica) izdaje već od nove godine u svescima po dinar veliki roman Victora Hugoa »Les Miserables«, i to u dobrom prevodu. Svaki pismeniji i inteligentniji stanovnik ovog svijeta znade, da je taj Hugo-ov roman veličanstvena katedrala, smjela govornica, duboka riznica čovječanstva, patetička i lirska visina — širi, veći dublji i čovječanskiji pandan rusko-slavenskoj koncepciji Tolstojevog romana »Rat i Mir«. Prevod jednog takovog kapitalnog djela velikog i burnog XIX. vijeka izazvao bi diskusiju, kritike, feljtone, članke, pa i uvodnike u jednoj žurnalistici, koja bi se morala držati savjeta, što ga je Voltair dao novinarima: »Budite besplatni advokati istine i pravde«. Međutim, zagrebačka žurnalistika nije registrirala izlaženje prevoda ovog romana, ali je zato poskočila da registrira svaki korak Iga Sima, Ite Rine, Petra Koppa i »najjačeg čovjeka« Barte.

A ove su neznatne konstatacije već prilično dovoljne, da označe jaz, koji dijeli literaturu od žurnalizma u nas.

Nikola Polić.

PRVI NAS BOHEM.

Sto godina poslije francuskoga razbijača i pjesnika-pijanice Françoisa Villona (1431—1480), koji je kao i kosooki Kitajac Li-Tai-Pe pjevao o opojnosti vina, i pjesme pisao po zidovima opskurne neke krčme u Quartier Latin-u, rasuo je Maroje Mažibradić (1530—1591) sav svoj imetak. Taj — kako ga nazva prvi pesimist dubrovački, Sabo Bobaljević — »gizdavi sviu mladića, slava družbe izabrane« ostavi iza sebe dvadesetak pjesama ljubavnih posvećenih raznim Marama i Marijama, Perama i Nikama, Larama i Lukrama, Jelama i još po gdjekojoj ljepotici, a kao najrealniji zalog svoje »tašte mladosti« ostavi od cijeloga imanja tek skroman vinograd i na njemu, kao čuvara Lara i Penata, svoga nezakonitog sina Oracija. I tako nam pustopašnost renesansnog građanina dubrovačkog, Maroja, ostavi prvog bohèma, prvog pjesnika u prnjama, bolnog i prezrenog — Oracija Mažibradića.

U one se dane — pred tri stotine godina — nije pjevalo u ritama ni u siromaštvu, nije se skandirala ni bijeda ni

Digitized by Google

glad. Scenom su prolazile pojave »uzmožnih« pastijera, plemenitih vila i gospoja, a i Vlašići su, seljaci, bili siti i dovedeni na pozornicu »prid dvorom« kneževim ili na piru kojeg od vlastele dubrovačke tek radi svoje nezgrapnosti i gluposti. A sam je pjesnik bivao biran knezom od Grada, trgovao je s Orijentom, i u Parizu mu kralj davao u čast soare, dok je taj reprezentant Republike i ovdje ostajao vjeran sebi — »sve misleć na jednu cipelu od svile«. Pjevalo se o veličanstvu Gospoda, o ljepoti gospe u svili i dragom kamenju, i sve su boje bile ružičaste, zlatne i svježe; pjevalo se u bogatstvu, u raskoši, da se prikrati gospodsko vrijeme gospodskom manirom — pjesancom od radosti ili od pokajanja. Kakvom — to je ovisilo o vremenu i o starosti. Sunce su i mladost diktirali ritam i riječi opojne ljubavi, a oblaci i prosjede kose sipale su pepeo po glavama. Veliki se novo-latinac i kršćanin — kako ga okrsti Toma Niger »doktorum virorum clarissimus« — Marko Marulić — ponajprije penjao noću po užetu u izbu neke sumnjive splitske djevojke, da tek onda završi uzdignuta glasa o grešnosti zemlje i života.

I u takovo se vrijeme pojavi milošću građanina Maroja Mažibradića i voljom božjom nezakonito dijete Oracije, siromah, tajnik u kneza na Mljetu; i u takovo barokno-napirlitano vrijeme napisa on nekoliko stihova o gorčini života i o podlosti zajednice, što se zove ljudsko društvo. I nije on pisao o ispravnosti svijeta na temelju dubokih religiozno-filosofskih razmatranja i umovanja Điva Gundulića*) ili skepse dubrovačkoga Tolstoja — Mavra Cavčić-Vetranića. On sigurno nije ni poznavao ni Bellarmina ni Panormitana ni Ledesmu, one, koji su u to vrijeme držali monopol tretiranja visokih religioznih pitanja — već je pisao svoje bolove, pisao udarce, što mu ih davao život, razotkrivao je tek zavjesu, koja je sakrivala gorčinu i pelen njegova srca. A kako je bilo gaženo srce jadnog spurjanina...

Dok je blagopokojni otac njegov, gospodin Maroje, pjevao:

»Tuga je najveća i boles na sviti,
kad koga nesreća bude obujmiti...«

»a meni nije moć' nikadar nać' vrime
k mojem ognju doć', a gdi mrem od zime«

»Za č spivat nije mi moć', kako ti odzgar rih,
u meni nije moć, neg' sam pun tuga svih —

tužeći na taj način riječima punima gotovo iskrene tragike i patnje radi velikoga bola s — nesrećne ljubavi (!), sin je njegov uzimao slične riječi, da opiše drugi bol — patnju sebe siromaha i prosjaka, na koju nema nikakova odziva; koja ne doživljuje saslušanja ni uslišanja svojih molbi:

»Da bogat u gori poklikne zvat koga,
gora š njim govori, ako tuj nije koga,
a ubog sred puka da vikne najveće,
njega je odluka — da nitko ga čuť nećel«

Pjevao je i on pjesme ljubavne, ali ga siromaštvo ograničilo tek na jednu ženu, bog zna kakvu godišnjicu ili Konavoku — Katu**) no da je ostao kod takvih pjesama, sigurno bi zapao beznačajno u niz konvencionalnih pomodnih prepričivača o ljubavi, i možda bi tek gdjekoji gospodičić, lijen i bez znanja sračunavanja slogova, svojoj Kati prepisao njegovu pjesmu s akrostihom »Kata, ja mrem za tobom« (10). No ovako njegove neke pjesme, većinom poslanice, nose mnogo iskreniji biljeg i odmiču se od Menčetić-Držićeve, pa i Ranjinine škole. One idu u mnogo realniju i istinitiju poeziju, jer su prvi iskren krik, prvo iskreno udaranje o prsa uz ponešto tužan povik — Ecce Homo!

I Oracije se negdje poput Villona, druga i predšastnika svoga, razbijao u mladosti po ulicama noćnim ispod Minčete i svetoga Lovrijenca, jer mu prijatelj Martolica Ranjina piše:

»Dva puta si mene srećom
ti od smrti ubranio,
a pak za me sa mnom trećom
malo n'jesi ubjen bio!«

Inače se ništa više nezna o njemu — ni kad se rodio, ni kad je umro. Nije pjevao o svom ocu, već je sebi pjevao u nadgrobnici plemenitom gospodinu Maroju, govoreći, svi zaboraviše na nj, čim ga sakri crna zemlja...

Svakao su ga pod kasnije dane pritisla mnogobrojna djeca, i godine mu pokazaše bijedu u mnogo ozbiljnijoj slici. Došle su bolesti, za kojih ga nastoje i potpomažu »gospoda od grada«, pa Tifić, Rade Sladojević, rodak Držić, kum Andrija

*) Ima i jedna takova — 13-ta u zbirci »Pjesni razlicijeh«, no ona je posve sigurno i nastala pod utjecajem Drugog plača »Suza sina razmetnoga«.

**) Akrostisi u pjesmama 4, 24, 29, 40, 41, 42, 43, 56, 58; II. dio: 9, 10; Razlike: 4 — ima doduše i još jedna, no ta jedina nosi ime druge žene — neke Mare — 52.

Digitized by Google

Bačić, Vale Valović, Šimun Ciceronović, Mavro Cipolić i Đive Plavković. A on sam, jadnik, piše pjesme o ispraznosti, koja se rađa ne rad »tmine života« i nedovoljnog poštovanja Gospoda, kako piše ostala družba, već rad oholosti onih, koji sjaju u bogatsvu. Rezignirano podsjeća na ona stara, dobra vremena (komu još od Ovida ne bijahu samo ona zlatna i srećna?!).

»Ovo prije nije bilo, ni manje bit' ima,
da 'e gledan nemilo, tko blaga ne ima
— — — — — — — — — —
a u stara vremena uboga častjahu
od časna plemena, i pomoć davahu...«

On, koji je prije pjevao:

»zla srebra prijazni, čovječe, dakek' stoj,
ako neć' po sve dni ćutjeti nepokoj« —,

jer ono, srebro, uvlači se k čovjeku kao sluga, da mu postane drugom — i napokon — bezobzirnim **gospodarom — s ironijom** dobacuje:

»tim nastoj steć' dinar, scienjen ćeš bit'
vele.
Još da te sreća ta i roz'ma nakiti,
nu da su od zlata, svak će te slaviti!«

To je plod bolnog razočaranja Čovjeka, kakovo je doživio — u nizu ostalih i Ibsen, boreći se s donkihotskim vjetrenjačama: istinom i ljudskim društvom, da napokon prođe ispod jarma Rellingove »korisne laži« i oznake, što mu je rad te borbe kao orden prikopčao Zola — »posljednji plod osušenih bokova gospođe Sandove«.

Naš prvi don Kihot literature, prvi bohèm naše knjige, on, koji je pjevao:

»Nu ar vedah mi je plaš, što mi osta od
djeda,
privraćen veće dvaš, krpljen strag i
sprieda« —

sanjari o bogatsvu Nabukodonosora, o sakrivenom obilju dragog kamenja, s kojim bi i on mogao dobiti imprimatur društva. S nađenim bi blagom mogao da prekrije svoj nezakoniti porod, s njim bi mogao da povede i svoju lozu od »Stanka Bata ili Ogoja Doprćinića«, našao bi i »rod i krv veliku« ocu svom u Komocu i onda:

»kad bi me poznali, videć mi odiećе,
svi bi me iskali, da im sam drug veće«.

No sanje ostadoše pusti snovi, i Oraciju ne preostade drugo, van da piše poslanice vlasteli ističući, kako mu bolest, o kojoj

»dobro to zna ma postelja,
sunce, ke me vik ne vidi«,

pa zatim

».....neimanje, —
množ djećice i glad slijepi«

kidaju i skršuju život. Jadnik završuje poslanice s »rukoljubom« i klanjajući se do crne zemlje.

Tako je prošao kroz život prvi naš bohèm, bijedan; u prnjama djedova plašta, i još pod kraj života, kad je shrvan bolima više ležao u postelji nego prolazio Stradunom, morao je još jednom bolno zajauknuti:

»gdi mi njeki mogu odmoć'
ištu strt me bez milosti.«

Da je živio u Japanu, Oracije bi Mažibradić sigurno završio hara-kirijem »prid portalom« kojega od onih, što ih spominje, da ga ne će ni pogledati na ulici radi bijede njegove — a ovako, zasjao je — patio — plakao od bijesa u noći besnene — i ugasnuo — —

pred trista godina — —

Josip Škavić.

A. SPASOJEVIĆ: U SUTONU DUŠE.
(Pjesme, Beograd.)

Da je g. Spasojević imao dobrih prijatelja s razvijenim literarnim ukusom, pa da ih je zapitao prije štampanja svoje zbirke »U sutonu duše« za njihov kritički sud o svojem talentu, oni bi mu bez sumnje, ako su zaista iskreni prijatelji, preporučili da ne izlazi u javnost kao pjesnik. Dobar prijatelj ne će ništa propustiti što je potrebno učiniti da se od njegova prijatelja odvrati neugodnost. Ja mislim da će jednom kasnije i sam g. Spasojević shvatiti tu svoju zbirku kao mladenački nekriterij, bilo da uopće prestane pjevati bilo da nastavi.

Pročitavši njegovu zbirku pjesama sjetih se spomenara u kojima ima zapisanih stihova i pjesama, napisanih na molbu vlasnika spomenara: »za sjećanje«, »za prijateljstvo«, »za ljubav« i t. d. Kod većine takovih stihova koji su ostali tajnom za širu javnost, čitač se uza svu njihovu naivnost može ipak često da pozabavi njihovim privatnim karakterom, jer zna da nijesu namijenjeni javnosti i kritici. Čim bi se naime to dogodilo, njegovo bi se držanje prema njima promijenilo. Kritička svijest na mnogo mjesta uskraćuje zabavu. Nad pjesmama g. Spasojevića rada se u čitača stoput pitanje: Zar mu ne bi bilo bolje ostati dobar čovjek, kakav u sebi i jest, nego li tu dobrotu pokvariti negativnim svojstvom lošeg pjesnika?

Evo ovako pjeva g. Spasojević:

proleće se budi, ali avaj, tužno,
U praskozorju jutra pred raspećem
molim;

Zašto ljubit ne ću ponizno i nežno;
Zašto verno ženu, nemogu da volim.

Digitized by Google

Oh, to nikad ne mogu da kažem,
duša moja bolna u jecaju pati;
Zašto moram frivolno da lažem,
Kad koristi meni, to ne može dati.

Zato ćutim, bedan nosim svoju tugu,
misleć, katkad, ja se setim na nju,
i bežim od sveta, u daljinu dugu,
i plačem, plačem u jesenjem granju..
(Tuga).

Evo nekoliko pojedinačnih stihova:

Zvona tiho bruje, povetarac piri
— — — — — — — — —
Noćas su divno mirisale ruže
Mesec bledi smešio se nežno
a u njenoj bašti punoj georgina
Sve beše bolno, plačno i tužno

Već molitva tiha začuje se bolna
— — — — — — — — — —
Ja pišem tužnu pesmu svojih snova
— — — — — — — — — —

A da me ne ljubiš nemoj mi izreći,
jer bih tada bolno plak'o, plak'o.

Da u zbirci ima bar koji dobar stih, kad već nema dobre pjesme, završio bih s njim, kako se ne bi činilo, da sam g. Spasojeviću neprijatelj. Budući da ne mogu naći nijednog dobrog stiha, završit ću rečenicom iz predgovora zbirke: »Naš se mladi pesnik nalazi u fazi razvijanja, te se nadamo, da će ispuniti nade, koje polažemo u njega«.

Luka Perković.

FRANJO DOMOVIĆ: RAZLUPANO NEBO.

(Pjesme, Zagreb, 1930.)

Već u samom naslovu ove zbirke sadržano je ono što se opširnije priča kroza šezdesetak pjesama: patnje ličnosti, izgubljene u mraku i bez orijentacije. I kad bi patnja sama po sebi bila glavni uvjet za postanak dobre pjesme, onda bi Franjo Domović napisao već mnogo pjesama koje bi naišle na opće priznanje kritika. Sadržaju patnje i siromaštva treba međutim i dozrelu umjetničku formu, i baš je ta forma ono što dijeli umjetnički doživljaj od neumjetničkog. Kad se govori o doživljajima neumjetnika i umjetnika, onda se obično misli na granicu, gdje svršava jedan, a počimlje drugi. Ta granica znači moć izražavanja (prag umjetničke svijesti), jer moć osjećanja ima svaki čovjek. Tako i kod Franje Domovića na mnogo mjesta prestaje moć formiranja baš ondje, gdje počimlje prava umjetnost, t. j. gdje treba za osjećaj naći i umjetnički oblik. Njegove su pjesme sve od reda do krvi propaćene i bosjački prohodane, na mjestima i patološki gole, ali nisu i umjetnički dozorile i u umjetničkoj formi kazane. Za njega tehnika pjesme i stil uopće ne postoje. Za njega ne postoje ni dobri uzori, bez kojih bi vrlo rijetki uspjeli da nađu sebe, a uz pomoć kojih bi se Franji Domoviću njegovi doživljaji otkidali od srca mnogo zreliji i mnogo umjetničkiji. Po gdjegdje mu uspije da napiše koju dobru strofu, a tek na 2—3 mjesta dobru pjesmu, i to ondje, gdje je mogao da tako rekavši sam sebe pobijedi, bacivši na papir spontano i bez strpljive izrade po koji štimung ili zgrčivši iz tijeka svoga živovanja po koji momenat u par strofa. N. pr.:

Ja sam noćas okupan vedrinom
i presvetom proljetnom milinom
— — — — — — — — — —
O Bože! ti si blago dozvolio
da sretno uđem u Novu godinu
i zato ja sam ostavio staru
i otrcanu tebi Gospodinu!

Ili ova pjesma u cijelosti:

Smrt siromaha na cesti.

Neki je čovjek na cesti pao
iznuren patnjom i gladu,
ljudi se oko njeg ko što već biva
odmah na okupu nadu.

Jadnik se trznuo, oči preokrenuo:
to zadnji bio mu dan.
Neki se smijali, neki šaputali:
Ta on je sigurno pjan!

Al dvojicu radnika tamo
spopade očaj i tuga
i odniješe nekuda šutke
svojega mrtvoga druga.

Ne bih trebao po knjizi mnogo tražiti, da nađem i loših primjera i da ih citiram. Ima rđavih slika, nevaljalih poredaba, naivnih filozofiranja, neuspjelih realizacija, čak i gramatičkih grubih propusta, no u detaljno navođenje primjera ne ću ulaziti, jer bih mjesto mnoštva primjera, koliko ih ima, mogao ovdje da spomenem samo jedan — dva. Kritik treba da bude stvaraocu suradnikom, a ne neprijateljem.

Luka Perković.

Digitized by Google

POEZIJA DESIMIRA BLAGOJEVIĆA.

(U povodu zbirke »Karneval Anđela«.)

Uvijek su duhovna nastojanja rezultanta materijalne kulture. Ona pokazuju njen napredak, usavršavanje i produbljenje. Od svih umjetnosti književnost (dakle pisana riječ) je najosjetljivije mjerilo jer jednom pisana ostaje: ona označuje jedan osjećaj, pojam, misao. Riječ prema tome uklopljuje čitav jedan splet procesa i psihičkih svijesnih ili podsvijesnih gibanja prije sebe (da se tako izrazim) pa tek to sve spojeno i sažeto u nešto što određuje, kazuje, označuje, jest zapravo riječ. Ona je pojam, oznaka. Tim je uvijek i konkretna. Geneza riječi pokazuje najbolje kako se iz nečega neuhvatljivog i još nejasnog, lebdećeg — što se sluti i neodređeno osjeća — sažimanjem, skučivanjem i određivanjem najposlije kristališe nešto određeno i jasno: Riječ. Ipak radi složenosti svoje riječ zahtijeva i oprezan postupak. Znamo da su stari Egipćani imali riječi koje su istim pisanim i govornim znakon izražavale suprotne pojmove i tek od samog poretka riječi ovisilo je kakav će ona značiti pojam. Tako na pr. uzak i širok, malen i velik i t. d. što se još i danas može naći u kineskom jeziku. Riječ je tu sadržina pojma ili oznake. Korijen njen je isti i tek gledanjem pod raznim osvjetljenjima nastaje suprotnost. — Zašto ja ovdje pravim ova razmatranja o riječi a hoću da pišem o lirici Desimira Blagojevića? Baš zato jer je lirika baratanje sa riječima, jer je ona sadržina riječi. Ona nije rezultat emocije koja se besplodno rasipa nego lično sužavanje stvaraoca prema predmetu koji mu u vremenu oplođava psihu. Postanje jedne pjesme izbija u osnovi iz nečega neodređenog i još nejasnog, — podsvijesnog i pjesma to konkretizuje. Moglo bi se reći, da je svaka riječ pjesma. To je upravo i točno. — Stvaraočeva je zadaća da nađe i rastumači uzročnost riječi da rekne u čemu je ona pjesma, da ukaže ono suštinsko lirsko u njoj. Poezija je tim s a d r ž i n a i t u m a č e n j e l i r s k o g u r i j e č i.

U našoj lirici, u književnosti uopće ovome se nije nikad ukazivala pažnja, o tome je rijetkokad tko razmišljao. Otud dolazi da nijedna pjesma kod nas do Matoša (kod Srba ima Branko i Jakšić, Vojislav Ilić) ne bi mogla izdržati oštriju kritiku i malo podrobniju analizu. Lirika kao takova počinje od Matoša, do njega ona nije ništa: materijal za oglupljivanje školske djece. Matoš je prvi napisao dobru pjesmu, on je o njoj prvi počeo razmišljati. A. B. Šimić je prvi kod nas to razradio, prvi ukazao važnost riječi.

U Beogradu međutim bilo je samo mnoštvo pojedinaca koji su nekritično poprimali uticaj francuske kulture. I to: prelivanje jedne stare već blazirane kulture u svježu — primitivnu, mladu sredinu dovelo je do izvjesnih paradoksalnih činjenica, smiješnosti koje ako se razumiju mogu se oprostiti. Ponavlja se staro: oponašač tjera dalje od oponašanog. Uza sve to: ovo koprcanje trulog zapadnog duha eksportirano na Balkan kao nastojanje za Novim ne može se kao napr. nadrealizam osuditi apriorno, — bar umjetnički ne ali može kao bijeg od stvarnosti u individualistička titranja sa čovječanskog gledišta. — Jednostavno nije mu danas još vrijeme. Možda će doći! Od dva zla bira se radje ono manje, jer i kod nadrealista, kao umjetnički najnaprednije grupe nailazimo na nipodaštavanje riječi, neimanja osjećaja za nju. Riječ je sredstvo izražavanja a ne cilj. Zato i jeste ostala poezija tamo većinom kalendarska — sezonska (proljeće, ljeto, jesen, zima) ljubavna, lične jadikovke ili razmišljanja gospode pjesnika ispod drveta (šta se ona međutim nas tiču). Socijalna ukoliko je ima vrlo je naivna. — Među ono malo ljudi koji nisu ni nadrealisti ni ovi pobrojani a čija je lirika u izvjesnoj mjeri prečišćena spada i Desimir Blagojević.

Osim nastojanja za riječ i izraz koja nailazimo kod njega — nastojanja koja ponegdje i nisu sretna, koja prelaze vrlo često u verbalistiku ali su bar poštena i nepozerska (to se svagdje vidi) ima u njegovoj poeziji i izvjesne meke skoro svilene, tanke i profinjene lirike kakva je rijetka u našoj savremenoj poeziji. Nečega suptilnog i skoro nezemaljskog prefluidnog što prelazi u prhkost i lepršavost. Nečega što se zove l i r s k a t i š i n a. Skoro svagdje iz ove poezije izvire nešto blago i neveselo, tužno prolaženje mladosti i života koje se osjeća i ne može se zaustaviti. I Blagojević ovu staru lirsku temu kazuje nešablonizirano, tiho na svoj način u težnjama za ekspresijom. Pjesma kod Blagojevića nije nikad građena tako konstruktivno da bi to smetalo njenom smislu. Ona nije teška i hrapava da grebe i zbunjiva: ona je blaga, krotka kao i riječi kojima se služi g. Blagojević, kao i njegovi osjećaji one bijele i slamnate (bolje jaslaste) melodije o djetetu Isusu, koje su svojom hrišćanskom čednošću (hrišćanskom u

Digitized by Google

dobrom smislu) nešto najboljeg u ovoj zbirci a i Blagojevićevom pjesništvu uopće. To je mladost u nestanku, njena dobra smiješnost i naivnost. Tijela u zore i djevojačke pjesme i vezovi u sumrak. Blagojević meko razastire tu svoju poeziju kao paučinu ili tanka vela. Čitajući je mi osjetimo njenu tišinu i san, ono njeno unutarnje što upravo kod nje najviše i vrijedi.

Ondje gdje Blagojević ponešen drugima pada u verbalistiku i usiljavanja kao na pr.

»Sestre tuge se zamole
osmehe tihe pomole
senke, senke nas zavole.
O jato mrtvih ptica.«

ili »predzorje korala zaliva blag talas umora«, »krvavi teški prah »naših čežnja«, pronosi blagost ucviljenih zora«, zatim »otvorim bele čaške vodena pramenja«, »zvezda smeha«, »povorka belih zvukova zore«. »Ljubav je beli, rumen zrak, zrak na tvom telu zrak u gori. Let sanje u miru zlatni šum.«, on se više opaja zvukovima riječi i njihovom blistavošću nego što to i sam osjeća. Opasnost je samo da bi tim mogao pasti u manir. Mnogo više međutim smeta kod g. Blagojevića da ono čisto lirsko što kod njega zna da neodoljiv ponese i začudi kao vrutak, — on u težnji za novim učini nerazumljivim — upropasti shodno tamošnjoj lirici. Inače kod jednog dobrog liričara (kakvim ja kao i svako objektivan smatra g. Blagojevića) ne bi se smjeli susretati ovakvi stihovi:

»Iselitelje grešna sažvežda
streljam na utešnom bregu« (Ko će za sunca da plače, Ko?)

»A pean belih kuća krilato sunce da moli«
»Pod zvonkim jasminom krilatih čežnja«

»I zagrcnute naranče ljubavnih najezda
I zagrcnute naranče ljubavnih najezda«

a pjesma »Svečanik« izgleda kao da ju je napisao Risto Ratković toliko je nategnuta i puna nasilnih i nemogućih poređenja i konstruisanja (neka g. Ratković oprosti ja njega ne smatram toliko lošim liričarom kao što iz ovoga izlazi ipak mislim da je kao esejist i kritik mnogo jača vrijednost) na pr.

»U rujnoj zori krunu nam smeha ukraše«
»Tu sva srca u tišini se zaplaše
Ko pokolj suza u viru tamne sete
U preplanula zvučna proleća
U tihi molitveni karavan.«

zatim »Raznihan odar zore«. Također i pjesme »Hitac ukletog strelca na pohod bela proleća«, »Strast Asfodela«, Mučenja ruža i krvi«, Sunčeve pene« bilo bi mnogo bolje da nisu uopće napisane ili bar objelodanjene.

Ipak osim ovih navedenih nema pjesme u zbirci koja nema bar koji dobar stih, dobru sliku, koja nije treptava ponešena tom unutarnjom jezom g. Blagojevića. Ne znači kao što to misli g. Krklec da je ta poezija loša i starinska zato što se u njoj sriče sunce sa vrhunce, dan sa san, ili Jan i t. d. što se u njoj pominju puno puta riječi: tuga, suze, neveselo lice, ptice i drugo (najčudnije je da to spočitava Blagojeviću baš g. Krklec kad niko nije više pisao o pticama u našoj poeziji od tog istog g. Krkleca). Naprotiv baš tim što Blagojević sriče i dan i san i sunce i vrhunce, i što je suzan i neveseo i tužan i mio i spominje mnogo ptice a opet nije banalan kao što je recimo isti g. Krklec, baš tim se vidi vrijednost nastojanja g. Blagojevića, jer kod njega napr. riječ ptica (da ostanemo na njoj kao na najotrcanijoj i najviše zloupotrebljavanoj kod nas) nije deskriptivna oznaka ptice kao takove kao što je napr. kod g. Krkleca nego je pojam za jedan unutarnji osjećaj koji on sa »ptica« konkretizira. Blagojević gleda unutra — sobom a ne površno — vanjski kao g. Krklec. Dakako kao takav g. Krklec ovo nije ni mogao opaziti pa se je zatrčao i kao uvijek ostao samo smiješan. Najposlije onako dobrih pjesama i stihova kao što je napisao Blagojević Krklec nije niti će ih napisati. A eto i Krklec je važio kod nas kao »dobar i čak velik pesnik« dok je međutim obični književni šićardžija i ptičar. A svatko tko pročita »Anđeoski prosjaci« »Proleće u dva oka«, »Jezero pomirenja«, »Darovi ljubavi«, »Ljubav se nevidljivo smeši«, »San Francisko«, Devojačko telo«, »O sestri brat što umre«, »Lišće«, »Alge«, »Umre li čovek ostavi nam tugu« vidjet će da je g. Krklec imao krivo nezvan istrčavši. Navodim posljednju pjesmu, da se vidi šta je prava lirika:

»Umre li čovek ostavi nam tugu
I zalud onda
Zalud da se srca teše
A sestre
Sestre tako bolno da se smeše
U noć crnu i dugu.

Veruj da tiho koračaš
Kroz polutamu ovog mutnog doba
I kad zastaneš, ko da vračaš
Poteku suze iz oka oba«.

A zatim

»A kad zastaneš ko da vračaš
nadeš tamno znamenje u svom dvoru«

Digitized by Google

»Te krupne, vlažne oči u devojke
Ta teška putovanja od grada do grada
Oblaci što se dele na uvojke
I senka u svitanja kad strada.

Nemir te davno s bolom bratio
Niko ti domu nije došao.
A ti si žudeo, čeznuo, pošao
A ni sam nisi znao koliko si patio.

Zaista ovako jednostavno i tiho bez poze i crnog plašta, usiljavanja bez mučkanja i ostalih glupih rekvizita naših prosječnih pjesnika koji su o sličnom pjevali, napisati jednu duboku i podjedno meku lirsku pjesmu znači biti liričar. I to ne balkanski importirani liričar nego onaj pravi liričar. Ništa drugo.

Na završetku (odlazeći od g. Blagojevića i opraštajući se sa njegovom lirikom, koja mi je donijela veselja tim, što je mjestimice dobra, dapače izvrsna, ja kao i ostali dobri građani koji u tim časovima na pr. mašu rupcima i daju opomene i izriču želje i čežnje, činim to isto) g. Blagojeviću samo želim, da se još više pročisti, ujednostavni i da što opreznije barata sa riječju, da se ne ugleda u Nastasijevića, jer mu to zaista nije potrebno i da samo dalje nastavi ovako, kako je počeo.

Zagreb, 20. VI. 1930.

Novak Simić.

HAMZA HUMO: SLUČAJ RABA SLIKARA. (Izdanje grupe sarajevskih književnika, knjiga šesta, štamparija »Bosanska pošta«, Sarajevo 1930.)

Kao i u »Grozdaninom kikotu« tako i u ovoj svojoj najnovijoj knjizi »Slučaj Raba slikara« Humo teži da se otrgne od folklora i regionalizma, da dade djelo bez lokalne boje i u kojem ne bi opisivao svakidašnjicu, nego teme duhovnog gibanja ljudske jedinke, onaj njen život koji je sav unutra, a koji se tek u rijetkim trenutcima izvine na površinu. Za obradu takovoga dvojstva t. zv. »doublement«, trebalo bi da je knjiga komponirana sa stilom adekvatnim sadržaju, sa širokim i svestranim analitičkim udubljivanjem i silaženjem u podsvijesno, no toga nažalost ovdje nema. Dajući svoga »Raba slikara« koji je neka vrsta hipohondra i histerika u pojačanom stepenu, tako da bi se ponegdje (bar prema samom piščevom htijenju) moglo pomišljati i na tzv. »Zwangsneurose« (po Freudu), Humo je ostao na vanjskom, blijedom i neuvjerljivom izlaganju činjenica, koje on dovoljno psihološki ne razjašnjuje niti bar tako sugestivno podcrtava, da bi nas umjetnički ponio. Humo traži bez dubljeg dokumentiranja, da mu vjerujemo na golu riječ, na suhu konstataciju bez obrazloženja zašto i kako se što desilo, a ne drugačije. Koji je uzrok tome? Valjda ono ukorijenjeno kod nas vjerovanje, da će jedna novela biti psihološka, ako se istakne izvjesna izuzetnost glavnog junaka i njegovo nervno (bolje duhovno) oboljenje, a zatim se naguraju kojekakove vizije, vrućice, tajinstvena priviđenja i nepoznati glasovi, što šapću mišljenja i neku lirsku filozofiju u uho. (Tako je kod Hume.) Koliko je tu naivnosti i neznalaštva, ne treba posebno isticati. Ovakvo baratanje sa psihologijom i raščlanjivanjem i razrađivanjem luđaka i duhovno bolesnih ljudi počeo je Dragiša Vasić u svome romanu »Crvene magle« i nekolikim novelama iz zbirke »Vitlo«, nastavio Branimir Ćosić. Tu se eto našao i g. Hamza Humo, a da nije to umjetnički osjetio i ne poznajući naučnih rezultata psihoanalize. Da je g. Humo čitao Freuda i Rankea (da ne navodim američke i ruske psihoanalitičare, koji su već daleko odmakli i od Freuda u svojim istraživanjima), onda ne bi došao sa ovakvom površno rađenom stvari, kao što je »Slučaj Raba slikara«.

U ovoj noveli gdje bi »podsvijesno« moralo biti glavno i na kome bi cijela novela morala biti izgrađena, ono se nigdje ne vidi, ono nije naglašeno, s njim se nije radilo (a da ne govorim o udubljivanju u nj i razgrađivanju). Što znači duhovno ili nervno oboljenje? Jesu li takva oboljenja u međusobnoj vezi i u kakvoj? Što znači izuzetnost jedne ličnosti od normale? Uloge i značenje tzv. »cenzure« kod čovjeka i odnos te »cenzure« prema svijesnom i podsvijesnom? Kako naglašava Freud u svojim djelima upravo je ta cenzura onaj fakat, koji propušta ili briše slike, o njoj zavise stvaranja i zameci misli, predodžbe i osjeti koji se uobličuju u nama u jasno dolazeći iz podsvijesti u svijest, njoj ovisi i normalnost duševnog stanja jedne ljudske jedinke. Cenzura je kod običnih — normalnih ljudi uvijek jača, oštrije, nekompromisnije nego kod nervozika. Slabljenje cenzure, njeno popuštanje podsvijesti, njena nemoć i neotpor uvijek je i znak duševnog oboljenja. Dakle jedan duševno bolestan čovjek ima vrlo slabu ili skoro nikakovu cenzuru. Naš pisac međutim, kad dođe do takvih momenata u svojem djelu, gdje bi trebalo dati razloge jednom takvom događaju duševnog oboljenja, zadovolji se kakvom blijedom frazom »on je tako i tako osjetio« ili još

Digitized by Google

češće »nije ni sam znao kako«, »podsvijesno je slutio«, a ne misli da tim nije rekao upravo ništa. Gibanja iz podsvijesti, koja pri takvim slučajevima dopiru u svijest, obično potječu iz ranog djetinjstva, rađe iz mladosti. A baš prema psihoanalizi (kao nauci) atavizam, doživljaji i događaji iz djetinjstva najčešće su uzrok kasnijim duševnim oboljenjima. Prema tome je i g. Humo trebao, kad je već — valjda — po ugledanju na Gida — vodio dnevnik svoga »Raba«, da nam i prikaže neke karakterističke momente i odlomke ili spomene iz Rabovog djetinjstva, koji bi možda osvjetlili kasnija Rabova nastrojenja. Ovako sve je općenito, šablonski, rađeno ugledanjem na literaturu, knjiški, pa izgleda da Humo, dok je još pisao »Raba« nije bio na čistu s njim, da se je kolebao, razmišljao, ispretrgavao i lomio u koncepciji. Otuda nesigurnost u izlaganju radnje, opisnost i nasilna filozofiranja s težnjom da budu lirska.

Evo primjera sa str. 16.: »Preplašena jeza strepi u vazduhu. Teški, crni oblaci rastu nad gradom. Moćan je vihor na daljinama. Kakvu li pesmu da ispevam uporedu s njim. Zar nam životi nisu malodušni u borbama sa strahom,

Negde potmulo tutnji. Naša su stremljenja skršena kao polomljene katarke. Duše nam drhte u telima kao lišće na granama«.

Da mi od tih blijedih rečenica nismo ništa osjetili, svako i sam osjeća čitajući ih. Sa str. 27. navodim još neka stilska nastojanja g. Huma kao ilustraciju njegove umjetničke nemoći: »cvetovi mirišu teško: miris im pijan, otrovan opruža udove, razavire. To tela mirišu. Rabu zvona zuje u ušima. Pomisli su mu usijane, pale mozak«.

Dalje na istoj strani: »česma, ogroman pauk u travi«. Onda: »a šapat preko trave i drvlja, s česme, zagolica, sikteći po zemlji i besno kliznu, dahćući crvena jezika«. Otkud šapat (kad je već šapat) može dahtati i siktati (jer u tom slučaju više ne bi bio šapat) uz to još i crvena jezika.

Str. 32.: »Crn oblak spuštao se sa planine težak i smrknut, kao otrgnut život išao je prema njemu«. Veza između oblaka i apstrakcije »otrgnut život« je vrlo zagonetna i nasilna. Jer kad je nešto otrgnuto, onda nije baš tako teško kao taj smrknuti oblak g. Huma.

Tako bi se dalo nanizati mnogo primjera, no dosta je i toliko, jer se i iz toga vidi, što sve kod nas pišu tzv. »ozbiljniji« pisci, za čiji stil i način izražavanja mnogi misle da je dobar, kao što to drže razni »kvaritelji papira« za g. Huma.

Tim sam izložio rečenicu g. Huma. Ona je u »Rabu« za razliku od stila Humina iz njegovih sevdalijskih pripovijesti data kratko bez pridjevnog ukrašivanja. Ona je **trebala** da bude sažeta, adekvatna sa maksimalnom uvjerljivošću izlaganju. Ali u tom slučaju Humo bi trebao da bude mnogo veći umjetnik, nego što jeste, pa da stvori takvu rečenicu, rečenicu suhog izlaganja sa težnjom da se bez nagomilavanja riječi postigne umjetnički efekat, kao što to čini napr. Streuvels, Nikitin, Gerhardt Pohl itd. Jedno samo manjka Humu za to i to najvažnije: malo jači talenat i kultura.

Radi toga je »Slučaj Raba slikara« ujedno i slučaj književnika Hamze Hume. Književnik Humo je musliman iz Hercegovine, dakle iz primitivne, svježe sredine, koji usprkos četiri dosad izdane knjige (Grad rima i ritmova, Sa ploča istočnih, Grozdanin kikot, Pod žrvnjem vremena) još uvijek tapše na istom mjestu, traži se i koleba. U pripovijetkama gdje opisuje Mostar i uopće hercegovačku kasabu, on nije ni malo otišao ispred Ćorovića, kao pjesnik on je potpuno u tradicijama predratne lirike okupljene poslije rata oko »Misli«, kao romansijer on kopira Hamsuna i Kellermana. On kao i svi naši muslimanski pisci nije ni u izrazu ni sadržajno, a ni po koncepcijama i stvaralačkom zamahu odmakao ni malo dalje od utrvenih šabloniziranih straza. Otuda paradoks, da je dosad Ivo Andrić najbolje osvijetlio muslimanstvo i njegovu srž, dakle jedan katolik-inovjerac. Kao jedina pozitivna vrijednost među tim muslimanskim piscima može se izdvojiti mladi Husnija Čengić. On je najsamosvojniji i najsamonikliji, sa nastojanjem za novom formom i izrazom, sažetošću i konstruktivnim sklopom pjesme te socijalnom podlogom svog htijenja. Od njega se jedinoga možemo nadati da će dostojno predstavljati muslimane u našoj savremenoj književnosti, ali ne od g. Huma. Jer od »Grada rima i ritmova«, pa do »Raba« Humo je pošao unatrag, a ne unaprijed. A kad se to desi, onda se obično govori o književnom mrtvacu. Kritičaru je to lično žao, ali on to mora konstatirati. Humo je književno mrtav i od njega se ne može više očekivati što novo. Da je to istina najbolji je dokaz i najjače uvjerenje »Slučaj Raba slikara«.

Zagreb, 29. V. 1930.

Novak Simić.

Digitized by Google

KRITIČAR LUIGI TONELLI.

Između mladih talijanskih kritičara L. Tonelli poznat je i izvan granica Italije kao vrlo plodan, originalan i solidan pisac. Skrenuo je na sebe pažnju interesantnim studijama osobito o suvremenoj talijanskoj književnosti, a njegova je knjiga Il teatro italiano dosad najbolji sintetični prikaz razvoja talijanske drame sve do današnjih vremena. D'Annunzijevoj je pak tragediji posvetio zasebnu oveću studiju, koja je najbolja monografija o dramatskoj djelatnosti tog pisca. U raznim talijanskim listovima vrlo se često susreću Tonellijevi članci o svim aktuelnim književnim pojavama. U dvije knjige pod naslovom Alla ricerca della personalità (U potrazi za ličnošću) Tonelli se kritički osvrće na najvažnije struje i pojave u suvremenoj talijanskoj književnosti. Odabravši srećnu sredinu između t. zv. novinarske i akademske pedantnosti, te polazeći sa Croceovih estetskih principa Tonelliju je glavni i gotovo jedini cilj, da u svakom književnom pojavu, u svakom piscu i umjetničkom djelu nađe njegovu »personalnost«. To je upravo ono, što ga najviše privlači i interesira, te u tom pogledu ide dalje i od svog učitelja Croce-a približujući se nazorima G. Gentile-a i njegove škole, koja u umjetničkom djelu traži odraz cijelog čovjeka. Zanimajući se za razvoj modernog duha uopće Tonelli zahvata i šire suvremene probleme u jednom od posljednjih svojih djela L'anima moderna (Moderna duša. Od Lessinga do Nietzschea). Tu on analizira karakteristike modernog čovjeka, te rekonstruira intimne drame ličnosti, koje su značajne za razvoj novih nazora u svijetu. U najnovijoj svojoj studiji o Petrarki oživljuje lik tog velikog i nemirnog pjesnika nastojeći ga približiti burnoj današnjici. Možda je upravo stoga i odabrao za studiju Petrarku, koji je ujedno više no jedan drugi pisac uticao na talijansku liriku, te je postao najkarakterističniji predstavnik talijanskog pjesničkog ukusa kroz vjekove. Tonelli shvaća Petrarku više kao svestrana čovjeka negoli kao čovjeka u trajnom protivurječju, kako se to dosad obično radilo. I uspjelo mu je da prikaže, kako su se u mnogostranoj Petrarkinoj ličnosti stopila disparatna svojstva, kako je naime on mogao da bude zaljubljen u život a da u isto doba razmišlja o smrti, da bude seksualan a ujedno i spiritualan, da bude pravi građanin svijeta a usto i dobar Talijan.

Osim tih kritičarskih radova dao je Tonelli još nekoje »psihološke« romane, koji također pokazuju njegov osobiti književni talenat, sav u službi kulture, ukusa i vječnih prava umjetnosti.

U posljednje doba počinje se zanimati i za našu književnost, svjestan da na književni interes ne moraju uticati drugi strani momenti.

Dr. M. Deanović.

O GDJI MALINSKOJ I G. KULUNDŽIĆU.

Povodom premijere u Hrvatskom narodnom kazalištu.

Autor »Ponoći« i »Škorpiona« mnogo je obećavao na polju naše dramske umjetnosti. U koliko je više obećavao u toliko je više iznenadio naša očekivanja. Svojom tragikomedijom »Strast gospodje Malinske«, koja je prikazivana u Malom kazalištu, Kulundžić je nesporno podbacio. Podbacio u svakom pogledu: ideološkom, kao i scensko-dramskom.

Ideološki je postavio nemoguću tezu o strasti za vladanjem radi vladanja, čija je personifikacija gospodja Malinska. »Gospodja Malinska neće nikad zauzimati nikakav veliki položaj — ona nema cilja. Ali Malinska iz pozadine pokreće svoje akcije, i to ne iz ličnih ambicija, niti iz materijalne koristi, nego iz goleme strasti da se penje na vlast. Društveni sistemi će se mijenjati, ali Malinska će uvijek vladati, vlast će biti uvijek u njezinim rukama.« To je gotovo tekstualni izvod iz »programatskog« stava gosp. Kulundžića.

Ovaj politički larpurlarizam kad ne bi bio dokaz potpune konfuznosti g. Kulundžića u pitanju motornih snaga koje pokreću društveno gibanje i izazivaju promjene političkih i društvenih sistema, izazvao bi pomisao da g. Kulundžić svjesno podržava jednu tezu u interesu onih, koji se de facto skrivaju iza »gospodje Malinske«. Kad bi g. Kulundžić pročitao kakav najelementarniji udžbenik iz sociologije onda bi valjda vidio kako je smješna i deplasirana njegova teza o strasti za vlasti radi vlasti. Smješna ne samo u praktičnom životu, nego i u literaturi. Jer na koncu konca i jedno dramsko djelo mora imati neku ideološku bazu i realnu vjerovatnost.

Ali Kulundžić je podbacio (mnogo podbacio!) ne samo ideološki, nego i scensko-tehnički. Tragikomedija »Strast gospodje Malinske« djeluje apsolutno neuvjerljivo. Jedna obična baba intrigantica vrti na pozornici predstavnika »rad-

Digitized by Google

ničke države« i njegovu ženu (inače stare i prokušane revolucionere!) savjetnika poslanstva Nikitina i četiri predstavnika gradjanskih stranaka. I to samo zato što su svi ti prokušani revolucionern i političari u stvari — očajni bedaci.

Malinska se kreće po poslanstvu tako slobodno kao da je na vašaru. Kad joj treba poslanik Born ona jednostavno potjera ostale aktere u drugu sobu, i obratno, kad želi s predstavnicima građanskih stranaka intrigirati protiv njega, onda ekspedira njega u drugu sobu. Pri tom, naravski, Born zaboravlja ključeve svog pisaćeg stola (i taj stol — to je posebno poglavlje za režisera g. Batušića!) i Malinska »gemitlih« uzima iz stola (!) važne državne dokumente i na neki neobjašnjen način iznosi iz poslanstva.

I sad taj »prokušani revolucioner« stupa sa svojom ženom, »prokušanom revolucionerkom«, mjesto da Malinsku pograbi za vrat (ona je još uvijek u zgradi poslanstva) počinje da zdvaja poput kakve histerične usidelice. A Malinska se cinički smije i mota ih dalje oko prsta, skupa sa ona četiri predstavnika gradjanskih stranaka.

Kako je to daleko i od stvarnosti i od umjetnosti, g. Kulundžiću! I ti vaši »prokušani« revolucioneri i rafinirani političari, i to vaše poslanstvo u koje se ulazi i izlazi kao na kolodvoru, i taj vaš pisaći stol u kome se čuvaju ljubavna pisma i važni državni dokumenti, i ta vaša nemoguća strast g. Kulundžiću, da motate, pletete i žonglirate tako dugo dok čovjeku na koncu konca zbilja ne dodje zlo.

Ali vrhunac svega je kad g. Born, poslanik radničke države, predlaže kolaboraciju predstavnicima gradjanskih stranaka (klerikalaca, nacionalaca, narodnih socijalista i liberalaca). A protiv koga? Protiv gospodje Malinske!? Lijepo društvo!

Ovaj neuvjerljivi i lože dramatizirani kriminalno-detektivski report nije mogao naći ni uvjerljiv izražaj u igri glumaca. G. Dujšin kao Born bio je osudjen na pasivnu nemoć i motao se bespomoćno po onoj sobi ni sam neznajući zašto ni kako. Gospodja Vavra imala je najviše šansa za uspjeh, ali samo tako dugo, dok joj autor nije povjerio na koncu neku »idejnu« misiju. Gospodja Podgorska dobra kao žena, da joj autor nije namjenio da bude i — prokušana revolucionarka. Slično ostali (Petrović, Kernicova, Grković, Tepavac i Mirjev). — Dobar dio neuspjehu pridonio je i režiser g. Batušić.

Pred dvije godine g. Kulundžić je napisao ove riječi: »Savremeni literati brzo će morati da uvide da je traženje tih ljudi (»nižih staleža«) jedini realni interes za literaturu danas. Interes, koji će već sutra biti ogroman, ako literatura bude već danas gledala u tim »nižim« klasama jedine svoje mecene. U tim klasama, koje će, ako to literati budu htjeli, već sutra biti od mnogo većeg značenja u konzumiranju lijepe knjige, nego su to jučer bili snobovski mecene »viših« društvenih klasa. Ako literati to ne budu mogli uvidjeti, literatura će, vezana zu prošli društveni poredak, propasti.« (Književnik, br. 1. 1928.). *Milan Durman.*

ĐINO STORELI: VIROVI SRCA. (Dubrovnik 1930. Štamparija Jadran.)

Na prvi pogled ova zbirka pjesama čini nam se i suviše blijeda svojom općenitošću i stereotipnošću. Ona je »suha« ali ne lirski sažeto suha, nego više prozno da se dojam nekih boljih stihova gubi poplavljen ostalim koji ne kazuju ništa. Formom i sklopom, — sadržajnova lirika spadala bi prije u prosječnu liriku od prije deset godina nego u današnju. Istkane tako pjesme Storelijeve ne pretstavljaju neki veći dobitak za našu poeziju nego su više mjerilo za razvitak samog pisca. Tim više jer u pjesmama kao Rapsodija, Chanson, Preludij, Ribarska idila, Buđenje, nailazimo na dobre strofe i stihove. G. Storeli sudeći ponjima ima talenta (ali i novaca da izdaje zbirke) i samo je provinciski milje kriv što se taj talenat nije jače razvio. Kao plus kod ove zbirke treba istaknuti i korektnu pismenost i izvjesnu neposrednost i osjećajnost sve dakako u stilu ostale naše građanske lirike. Najposlije ova individualistička treperenja, lične jadikovke i razmišljanja ispod džbuna o prirodi mogu i imati lirskog u sebi i biti dobra ali su danas nesavremena. G. Storeli premda je mlad čovjek nije borben, ne pokazuje stremljenja za novim, on više djeluje starački i kašljucava. Ipak uza sve treba podvući da umjetnički ova zbirka g. Storelia pokazuje jedan simpatičan početak. *N. S.*

»POLEMIKE« VELIBORA GLIGORIĆA. Tri buntovna članka protiv suvremene književne reakcije u Beogradu, protiv podmlatka Bogdana Popovića, časopisa »Život i Rad« i njegova urednika M. L. Rajića, te međunarodne književne organizacije Pen-Klub, specijalno beogradsko sekcije — izdao je autor, kritik Ve-

Digitized by Google

libor Gligorić u jednoj brošuri, tankoj, ali punoj naprednosti. To je kritik, čije kritike ne mogu istupiti ni u jednoj reviji u Beogradu, jer im autor ne odstupa od svog dobrog mišljenja, od stvarnosti, od istine. Kad bi bio u stanju da misli lažno, bio bi slavan. Lani je Velibor Gligorić objavio također jednu brošuru pod natpisom: »Matoš—Dis—Ujević«. Zbog aktuelnosti Gligorićevog kritičkog djela u hrvatskoj i u srpskoj literaturi, drugi put će se u »Književniku« o njemu posebno pisati. *S. Š.*

»NEMOGUĆE«, almanah beogradskih nadrealista, izišao je prije nekoliko dana. U njemu su zastupani i neki pariški pjesnici, začetnici nadrealizma. O toj ediciji zasad se može reći što i o svakom duhovnom revolucionarnom činu: važan je da prodrma svijesti i savjesti u područjima duha. Nadrealistička revolucija hoće da bude permanentna; svoju opravdanost teoretski dokazuje moćno i uspješno.

Almanak je izišao u nakladi »Nadrealistička Izdanja« Beograd. *S. Š.*

JANKO POLIĆ-KAMOV, čiju dosad neobjavljenu novelu »Sloboda« donosimo, je jedan od najvećih hrvatskih pjesnika. Na 20. kolovoza ove godine navršuje se 20 godina odkako je umro u Barceloni u Španiji. Prigodom te obljetnice smrti »Književnik« će publicirati o njemu članak u kom će se prikazati njegovo djelovanje. Novelu »Sloboda« dobili smo od njegova brata književnika g. Nikole Polića.

ISPRAVAK: U prošlom broju »Književnika«, na str. 229. poslije 5. retka odozgo ispao je redak koji glasi: »i da im je sada bolje u Hanaanu u koji su došli. No bilo kako da je s njima, nije pravo da ti-«

IZ UREDNIŠTVA. Počevši od ovoga broja g. dr. Božidar Murgić prestao je uređivati »Književnik« jer je zauzet svojim službenim poslovima. List će dalje uređivati redakcioni odbor.

IZ UPRAVE. Ovaj je mjesec »Književnik« zakasnio zbog nepredvidivih tehničkih zapreka. Molimo cijenjene pretplatnike da to uzmu u obzir.

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III. kat. — Uređuje Redakcioni odbor. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Vinogradska cesta br. 62. — Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. — Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d. Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

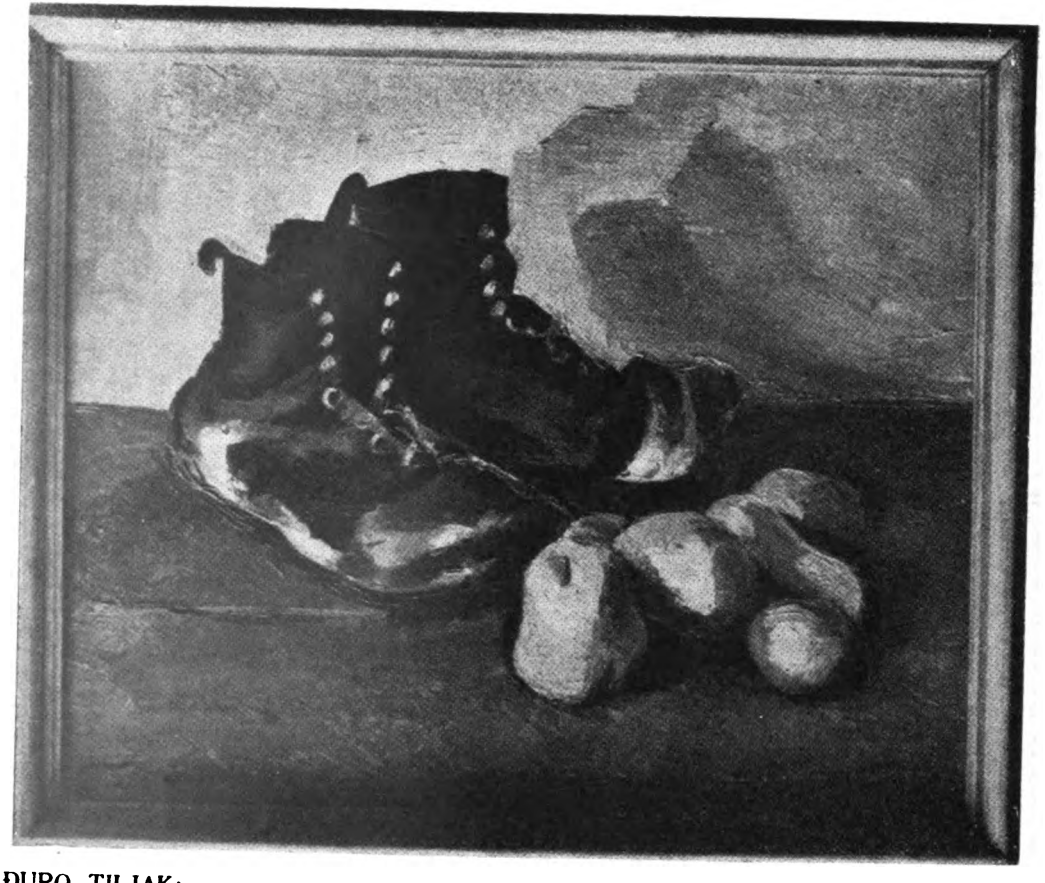

ĐURO TILJAK:

NATURE MORTE.

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, KOLOVOZ 1930. BROJ 8.

AUGUST CESAREC:

TONČEK

Prikaz, posvećen svima onima koji kažu da spasavaju sirotinjsku djecu

Ove godine, hiljadudevetstotinaitridesete, u jesen, Tonček će navršiti tek šestu godinu. A ipak on ima iza sebe već cio jedan život. Život, razumije se, en miniature, kako to i ne može biti drukčije kod djece, pa makar se radilo i o takvoj, u kakvu spada Tonček.

Majke on nema. Ona je od otrovanja krvi poradi škrofula umrla pod konac Tončekove druge godine, dva dana poslije poroda Tončekove sestre. A osim to dvoje djece, bilo je tu još treće, Tončekov nešto stariji brat. Troje dakle, i sve troje još maleno, sitno. Udovac otac najprije je očajavao, onda sve smislio na jedno i oženio se po drugiput.

Na mjesto majke Tonček je dakle dobio maćehu, — maćehu, koja je usto postala naskoro i majkom vlastitog djeteta. I je li onda u tom razlog, da je Tončekov život pošao kako je pošao?

Sasvim tako baš ne može biti, jer pastorčadi je troje, i što se događa s jednim, ne događa se s ostalo dvoje, s Tončekovom sestrom i starijim bratom.

Nego šta je onda?

Tončekov otac je gradski težak. Sa svojim poslom on je redovito daleko od kuće — stan im je svima na periferiji, blizu Save. Prihodi su slabi, mora raditi i žena. Ona je pralja, no i nju taj posao često odvlači od kuće; tako je to bilo već od početka.

A u kući je četvero malene djece. Šta s njima? Sve četvero ih je ne moguće vući sa sobom, sreća je, ako se smije i jedno, najviše dvoje. Vlastita ili ne vlastita, ali najmanja tu najprije dolaze u obzir. Ostala dva dječaka su već ipak toliko velika, da ih se može ostaviti na brizi koje susjede. No i susjede imaju svojih drugih briga, ne mogu one uvijek paziti ni na to, šta im rade vlastita djeca.

Digitized by Google

Tonček je od ranih svojih dana, recimo premašivši tek treću godinu, stao da živi život manje više bez svakog pravog nadzora i stege. Susjeda je mogla da podvikne, no to nije bila majka, pa ni maćeha. S istih usana koje su grdile nije došao cjelov, iz istih ruku koje su udarile nije došao komadić kruha i bijela kava. Za temperamentnog dječarca, temperamentnijeg i od brata i sestre, rađala se u takovim prilikama sloboda; Tončekov život je postajao sve više životom maloga vrapca, koji je sad tu sad tamo... Najprije je to bilo dvorište, no dvorište je postalo premalo, na njemu je već bilo sve iscrpljeno... Susjedov plot tamo iza kuće je zgodniji za penjanje, i zgodnija su tamo djeca za igru... imaju loptu. Onda su tamo dalje na cesti stali nasipavati naslage šljunka. No otkuda voze taj šljunak? Sa Save, a Sava nije daleko i šljunka je tamo još mnogo, mnogo više. I pijeska finoga pijeska. Pa voda, plitka voda na daleko i široko, da se može po njoj gacati kako se to nikad ne može kod kuće na dvorištu kad padne pljusak, pa voda teče samo uskom grabom.

Tako je to bilo s Tončekom u one najranije godine, kad su druga djeca samo još bebe ili bebani, na koje se pazi kao na nešto krhko kao da su od porculana, i kad, ako to baš nemaju volje raditi majke, takvi bebani ili bebe nalaze još uvijek bone i guvernante, koje na njih paze i za njih se na potrebnim šetnjama brinu mjesto majki samih. No došlo je vrijeme, kad je mali Tonček poodrastao toliko, da se i na nj, barem preko dana, mogla obratiti pomnjivija pažnja — bilo je to vrijeme, kad su ga otac i maćeha mogli dati u nedaleko dječje sklonište.

Poznato je, da takovih ima nekoliko u našem gradu. U njima djeca, kojima su roditelji preko dana gdje zaposleni, mogu da od jutra do večeri ostanu pod paskom naročitih učiteljica; tamo se igraju, uče, tamo jedu, pa čak, i ako samo sjedećke, u tvrdim klupama, tamo poslije ručka malo i spavaju.

No poslije prvih senzacija, Tončeku je vrlo brzo dosadio taj život u skloništu. Još, još spavanje — to nije bilo neprijatno, jer se on običavao kao malo mače zavući kraj učiteljičinih nogu pod katedru. Ali i spavati na komandu? Pa onda još i šibe za kakav neposluh ili, recimo, za takova šta, da je kojem svom malom susjedu uzeo iz torbe pola žemičke?

Ne, takova disciplina i zakon malom slobodnjaku nije išao u glavu, i naskoro, pa je on iz skloništa stao izostajati, odlutao radije kuda drugud.

I sad, je li maćeha zbilja pretjerala u svojoj srdžbi radi takova njegova ponašanja, pokazala se samo maćehom, koja za to dijete nije imala nikakvog iskrenijeg osjećaja, pa je samo u batini i psovci vidjela ono što je mogla postići i blagošću, uvjeravanjem i toplinom svoga ponašanja? Drugim riječima, je li ona, i ako je, što je valjda sigurno, htjela od djeteta polučiti posluh, sa svojim postupkom to dijete razdraživala samo na još veći neposluh?

Digitized by Google

Stvarno je bilo, da je s Tončekom bio u sklonište slan i njegov stariji brat, i ovaj da je to izvršivao bez prigovora. Isto je stvarno bilo i to, da je maćehi od strane skloništa bilo prigovarano radi Tončekova izostajanja, i da se ona imala ozbiljnog razloga bojati da radi Tončeka dođe u sukob s predstavnicima zakona.

No isto je tako stvarno bilo i to, da je Tonček za svoje skitnje i neposluhe spram susjeda dobivao od maćehe samo batine i psovke još i prije nego što je ušao u sklonište, — što bi se donekle moglo možda opravdati time, da se jedanput Tonček odskitao nekud na cijela tri dana i noći. No zar ga je maćeha uopće tražila, obratila se, kako je to inače kod ljudi običaj, radi pomoći na javnost? Ne! I stvarno je onda pri tome, najposlije, bilo i to, da je Tonček, možda već i prije dok nije bio u skloništu, no svakako tada, kada je već u tom bio, odnekale, tko bi znao otkud, znao pod izvjesno, da žena koju su njegov brat i sestra zvali majkom, nije njegova majka, nego samo maćeha, pa ju je tako jedino i zvao...

I prema tomu... no prema tomu se dogodilo to, da je ta jedina spona — jedina, jer otac je ostajao pasivan — jedina spona dakle da je za malenog Tončeka otpala sasvim, i on nastavljao jednom već uzet pravac života, ostajao na njemu sve tvrdoglavije.

I eto ga, mjesto da je u skloništu, on je opet na Savi, sjeo je na početku kolnoga mosta... I tko ga je to naučio? Je li vidio i zapamtio, kako to rade ostali prosjaci? Sigurno! A inače, nije li vidio toliku drugu djecu, i ako baš ne možda onu iz skloništa, kako u dućančićima kupuju cigaru od čokolade, zamotanu u srebro, — baš cigaru, koja se dade pojesti, a do koje on inače ne može doći, jer nema novaca?

Sjedi on dakle na početku kolnoga savskoga mosta, ispružio je ruku, i pjevucka spram prolaznika pjesmicu, koja za druge prilike može biti samo šala:

— Ja sam siromak, otac mi je pek,
majku su mi otpelali na zeleni breg!

No koliko se zna, takav pokušaj prosjačenja, ostao je kod Tončeka samo jedan; tada su ga na mostu zatekla druga djeca, i poslije toga više se o ponovljenom takvom slučaju nije čulo.

No čulo se zato ovo: pred jednim dućanom na putu u sklonište zapazio je Tonček izloženu limenu šarenu kanticu, igračku za djecu. Ona je tako lijepa i zavodljiva, te on prilazi bliže, uzima je u ruke, okreće je, i on bi se igrao s njome... A trgovac je zaposlen u dućanu, ne vidi maloga, a da li je uopće važno, da ovog nitko ne vidi?

Lijepa kantica je lijepa kantica, svejedno je, da li je ovješena negdje pred kakvim dućanom ili gdje leži na cesti. Tončeku se ona dopada te ju on, kako ju je u igri već uzeo u ruku, isto tako u igri i odnosi. I možda tek u skloništu, kuda ju je donio, iskrsava u njemu, na pitanje otkud mu kantica, svijest, da do nje nije došao na dozvoljen način. On se naime pokušava spasiti lažju, da mu je kanticu dao sam trgovac...

Digitized by Google

No idemo dalje, kako je dalje pošao i sam mali Tonček. Ne tiče se sad to njegovih laži nego njegovih putovanja, njegovih skitnja.

Skitnja je kod nas zabranjena zakonom, to ne bi bila nikako zemlja za Gorkijeve bosjake. I kao mnogi drugi, stariji, mali Tonček nije također, i ako je tada bio tek u petoj godini, mogao izbjeći da se licem u lice, i u sasvim drugom odnosu nego bi to bilo spram kakvog drugog derančića na Savi, nađe s organima takozvanoga javnoga reda.

Prviput mu se to desilo u jednoj ulici u gradu, oko deset sati uvečer. Onda ga je stražar odveo na savsku stražarnicu, na kojoj je Tonček ujedno i prospavao noć.

Drugi susret s organima javnoga reda bio je u vezi s Tončekovim malo daljim putovanjem, ne u grad nego iz grada.

Zapravo se to desilo dvaput, i prviput je prošlo još dobro... Kako, da li pješice, sve tako, u igri i znatiželji korak po korak dalje preko savskoga mosta, ili pak malo i pomoću kakvih seljačkih kola, na koja se sakrio odostrag? — no Tonček je dospio čak do Remetinca... To je, istina, kažemo to za one koji ne znaju, samo prva željeznička stanica od grada. No ipak, kilometri su do nje, a Tonček je bio tek petgodišnje dijete...

A došavši tamo, zaustavio se na stanici, pa se igrao na pruzi, gledao vlak koji dolazi, dok ga nije spazio čuvar pruge, pozanimao se za njega, odveo ga natrag u grad, ravno u sklonište.

Dobro je prošlo! No kad se to dogodilo drugiput, izgubio je i taj čuvar strpljenje — »ne može on čuvati prugu i dijete« — i odveo je on Tončeka na stražarnicu, opet onu istu!

Zaplet, koji je tada imala s redarstvom Tončekova maćeha bio je već teže prirode nego ono prviput, kad je stražar Tončeka uvečer našao u gradu, a ujutru radi toga bila maćeha pozvana na odgovornost. Tako se od toga dana stalo događati da je maćeha dovodila u sklonište Tončeka svezana (»da joj putem ne pobjegne«) a vezala ga i kod kuće, da joj se opet kuda ne odskita.

I nekako baš u to vrijeme imao je pisac ovih redaka priliku da Tončeka upozna lično. Njega je jedna njegova učiteljica dovela svojoj sestri, jednoj gospođi. Ta gospođa ima i sama dijete, već nešto veću djevojčicu, a voli djecu, pa je čuvši za Tončekove jade, udesila, da mali bude barem jedan dan kod nje.

Bilo je to poslije Božića u rano popodne, kad još možda ni sat nije prošao, kako se Tonček našao u svom novom boravištu.

On je sitan, mršav kepec, tankih ruku i nogu, izbočenih koljena, kako se to često viđa kod djece sirotinjske i neishranjene. Obuven je u poklonjene cipele, i košuljica je na njemu poklonjena — inače on nema nikakvog pravog rublja. Pokrpane hlačice i star, ponešto prevelik kaputić, koji mu služi i kao zimski kaput, to je njegova sva ili bar najsvetačnija garderoba. Inače ima još pletenu kapicu, no u sobi je otkriven. Kosa mu je ošišana i svijetloplava, lice blijedoružičasto, oči modre, nos malo prčast, uši u izvjesnom rastojanju spram lubanje, usta duguljasta, — no sve to ne bi upućivalo ni na šta naročito, da

Digitized by Google

se od časa na čas na dnu čela, u kutu između očnica i nosa, ne nabiru neke bore, što malome daje izraz neke starmale namrštenosti i zlovolje, baš kao da se tu ne radi o nekom petgodišnjem djetetu nego o nekom mnogo odraslijem iživljenom i napaćenom čovjeku.

A nemiran je, pokretan i živ taj mali, u punom smislu riječi, živo srebro. Prviput je došao u stan, u kome ima toliko slika i električnih svijetiljaka sa šarenim zaslonima, pa koječega drugog još neviđenog, i njegova mala, poradi kosa svijetla figura, vrti se i motlja po sobi, sad tu sad tamo kao svijetao kolut bacan na suncu iz ogledala.

Visoko na peći je gospođina bista, patinirana tamnozelenim lakom. Već prvih časova, kako je mali došao, zagledao se u bistu, za nj je ona bila — Isus. — Joj na! — već ga je pozanimala svijetiljka na noćnom stoliću, i, malo je ne prevalivši, on mora bezuvjetno, kako mu se to pokazalo, također, okrenuti kontakt. — Phh! — puše u nju da je ugasi, no na smijeh, da se to ne može, razumije to odmah. — Ne može se! — ponavlja i sam. I već je opet gdje drugdje; ako zapne i poljulja stolicu da se ta malone ne sruši, to ga se ne tiče, on može možda i sam pasti, no cilj ga je zabljesnuo te on vidi samo taj cilj!

I tako to ide kroz nepun sat, a onda mora gospođa u ured. Njena djevojčica je još u školi, Tonček bi morao ostati sam sa služavkom. Strašno razočaranje, možda i nepovjerenje, da se ta gospođa ne vrati! Zato i on hoće s njome! Mora, mora! I plače i trga se iz ruku i on hoće van!

I uistinu! Ako mu nije uspjelo da ode s gospođom, on je, kad je i služavka, zaključavši inače vrata, otišla na kratki čas u dućan, iskoristio priliku i otvorio u kuhinji prozor — prozor je prizeman — te iskočio na ulicu. Služavka je u isti čas već bila pred vratima, i videći kuhinju praznu, poletila je za malim, uhvatila ga je tek u drugoj ulici.

A zašto je pobjegao i kuda je htio Tonček? On i opet kao da je vidio samo cilj, — ni pojma nemajući gdje je gospođin ured, on je htio do nje!

— No zašto ti bježiš toliko i od kuće? — bilo je malomu upravljeno pitanje sutradan, popodne, kada je gospođa bila kod kuće, jer je bila nedjelja.

Na to pitanje mali ne daje odmah odgovor. Prigiba glavu, zuri smršteno u zemlju, i tek poslije duljeg nutkanja opravdava svoje bijegove i skitnje time, da ga kod kuće maćeha previše tuče.

— No ona te tuče, jer si ti zločest! Zašto si otišao čak u Remetinec?

Mali plete sve i sva, sad da se tamo vozio željeznicom, onda seljačkim kolima; pravog odgovora zašto je tamo otišao, nema. Ostaje samo utisak, da mu se taj izlet dopadao i da ne osjeća za nj krivnje Samo što ipak na koncu, na opomene da više ne bježi, prima to skrušeno, zureći opet u pod i obećava:

— Ne ću!

— I budeš dobar?

Digitized by Google

— Budem!

Ali već slijedeći čas on kao da je zaboravio sve, brzo se odaziva pozivu djevojčice, svoje nove drugarice u igri, i u toj igri ništa se ne razlikuje od druge djece — ili, ukoliko da, onda to prije svega svojom naivnošću, baš naivnošću.

Već je pala i večer i njih dvoje malih igraju se skrivača. Djevojčina majka sjedi na divanu, sakriva u krilu lice svoje kćerke, da ta ne vidi kuda će se Tonček sakriti. A Tonček se s bukom zavlači pod divan baš kraj njenih nogu... Ili se sakriva iza zavjesa na prozoru tako, da je vidljiv odmah po ispupčenosti zavjesa...

No i ne pokazuje on pri toj igri samo naivnost. Djevojčica se sakrila u ormar među haljine, sasvim u kut. On je traži svuda, i otvorio je već i taj ormar, kopa tamo po haljinama, sad će naći djevojčicu, sad...

No naglo je napustio traženje, sagnuo se, zavukao ruku u jednu kutiju i huknuo zadivljen:

— Jooj!

U kutiji su spremljeni božićni nakiti, svijetle stvarčice od stakla — kugle, kuglice, trube...

Iščeprkao je on baš jednu trubu, sasvim je zaboravio da se igra skrivača, turnuo je trubu u usta, trubi...

To više nije samo naivnost. Bijeda je zavirila ovamo; bijeda, koja je kod kuće, o Božiću, imala na stropu samo tanku jelinu granu okićenu s nekoliko zlatnih oraha i s lančićima od šarena papira. Inače je Tonček takove svijetle stvari, pa još tomu trubu, vidio možda samo još u kakvom izlogu. A ovdje je to sad sve pred njime u kutiji, može da uzme u ruku. I eto, već drži trubu, ima je u ustima, i ta truba je njegova, gospođa mu ju je dala...

— Moja, Khhh! — pita i čudi se zadivljen i trubi još zdušnije.

No onda dolazi svemu konac, mali mora s gospođinom sestrom, kod koje će prospavati noć, da se sutra ujutro opet vrati kući, ocu i maćehi.

Opet tamo, opet tamo! Mali je nesretan — tu je sve bilo tako drukčije no doma! On plače, jedva se dade nagovoriti da ode s mirom; obećano mu je, da će, ako bude dobar, opet doći ovamo.

I bit će dobar, bit će! Ne će bježati od kuće i iz skloništa, ne će!

Ali je poslije toga prošao samo dan dva, a njegov stariji brat i druga djeca iz skloništa izmučili su tešku muku, dok su ga na cesti uhvatili i spriječili, da se ne zakači za koji tramvaj.

A htio je on to zato, jer je učiteljica koja ga je odvela onoj gospođi, bila baš tih dana premještena iz njegovog skloništa, i htio je k njoj...

Što međutim ne uspjeva jedamput, uspjeva drugiput. Kako, da li tramvajem ili pješice, i kakvim to čudnim instinktom, da između tolikih ulica i kuća nađe baš onu, u kojoj je bio samo jedamput, — no Tonček se jedne večeri samo odjednom stvorio pred gospođinim vratima. Ali čim je pokucao, odmah je i pobjegao u malo dvorištance,

Digitized by Google

hoteći se tamo sakriti. Sigurno se osjećao ili se u posljednji čas osjetio krivcem — prekršio je obećanje, da ne će bježati od kuće!

No novi savjeti malo su pomogli. Još kad je on ovamo trebao doći prviput, njegova ga je maćeha upućivala da se kod gospođe ponaša tako kako bi kod ove ostao što duže — možda je mislila i sasvim. No mali se, kako je to bilo i predviđeno, vratio već za dva nepuna dana, i je li to kod nje probudilo razočaranje, s razočaranjem još veću kivnju na maloga, pa prema tomu još gori njen postupak s njime?

Bilo što bilo — a zna se, da mu je ona oduzela gotovo sve stvarce, koje je donio sa sobom, pa podijelila drugoj djeci — no bilo je i to, da Tonček ni poslije novih savjeta, dobivenih kod gospođe, nije mogao ostajati kod kuće, tako da je, opet, još dva puta, imao posla s redarstvom. Jedanput ga je jedan redar našao usred grada, na podnožju Uspinjače. Tamo je mali Tonček vrebao, kako bi se na uspinjaču zakačio kao na tramvaj... Drugiput ga je drugi redar našao negdje drugdje u gradu. I oba puta je Tonček odveden na redarstvo, tada već ono glavno. A time se njegov položaj kod kuće samo još pogoršao. S jedne strane maćeha je imala opet i još težih okapanja, s druge strane ona je dobila i jedan naročit poticaj. Kad je Tonček drugiput bio odveden tamo kuda je bio odveden, netko se na nj, tog nepopravljivca, rasrdio toliko, da je maloga ispreŠarao tako da se od tih šara u sobi prašilo, — a onda još maćehi rekao, da drugoga sredstva, da se mali popravi, nema, neka se dakle što obilnije služi time...

I bilo je tako tim više, što je uz maćehu iz pasivnog dotad držanja prešao u akciju i sam otac. Za oboje njih mali Tonček kao da je postao zločincem, za koga više nije bila neopravdana nijedna mjera — maćeha je stala već govoriti i o tome, da će za Tončeka kod kovača dati napraviti okove...

Dosada, međutim, još nije došlo do toga. Nenadano, u cijeloj toj tuzi njegova položaja, Tončeku se osmijehnula sreća, i jedna od njegovih učiteljica uvrstila ga u spisak djece, određene za oporavak u Primorju. Tom prilikom je pisac ovih redaka i opet vidio Tončeka. Kod iste gospođe gdje i prviput. Bila je već večer, vlak je trebao poći kasno u noć. Nitko od njegovih, ni otac ni maćeha, nije našao za vrijedno, da se pobrine za Tončekovo sprovođenje na stanicu — morala je to njegova zaštitnica, učiteljica.

Mali je nešto malo spavao, onda se probudio. Pred njime, samo još za koji sat, sutra ujutro bilo je more, još ljepša, prijatnija voda, još finiji pijesak, još više sunca nego na Savi... Sasvim drugi svijet, i sigurno sve sasvim nešto drugo nego kod kuće... No on toga, izgledalo je, nije bio svijestan. Tumarajući po sobi, i samo hoteći da legne i spava, on je odavao dojam još iživljenijeg, napaćenijeg odraslog čovjeka nego li ono prviput. Na dnu čela, u kutu između očnica i nosa udubile su se još jače bore, lice se činilo još namrštenije, zlovoljnije. A mala, ispupčena koljenca bila su crvena od krasta, koje je dobio od toga, što je kod kuće, svezan u drvarnici, morao sate i sate klečati na jednoj hrapavoj dasci...

Digitized by Google

A sada je Tonček na moru... Čuje se, da je tamo isprva bio još uvijek malo tvrdoglav, pa na šetnjama s ostalom djecom prosto sjeo nasred ceste, ne hoteći dalje. No sama opomena da će biti vraćen kući, djelovala je, kažu, na nj toliko, da poslije toga svakog jutra dolazi k upraviteljici i djetinjski je uvjerava, da je on najbolji, — pa to donekle i jeste, a svakako, među najgorima nije. Ali vrijeme ide te će proći i to na moru, i šta onda? Opet kući, opet tamo... Kovaču, hoćeš li za to dijete, čiji sav grijeh je možda samo u njegovom temperamentu, nedopustivom za siromake, — hoćeš li za nj kovati okove? I ti tvoji okovi, hoće li za nj biti posljednji? Još je čas, da se tome izbjegne i spasi jedan život, a inače, inače? Na to može odgovoriti opet samo život i, ako ih ima, ljudi s njime.

DOBRIŠA CESARIĆ:

SUTON

U suton, kada prve zvijezde
I prve gradske lampe sinu,
Kad ljubavnik o dragoj sanja,
A pijanica o svom vinu,

Ja tiho hodam pored kuća
U kojima se svijetla pale.
Sva zla i nevolje i sumnje
Najednom budu posve male.

I smiješim se u meki suton
Od zapaljenih zvijezda svečan,
I osjetim da sve je dobro
I da je život vječan, vječan.

Digitized by Google

LUTALAC BOGU

Bože, ja smijem izgovorit tvoje ime,
jer bol ga stvara,
iako svetinja duše mi nisi
nego tek jedan dječji san,
što uvijek čovjeka potrese
kad ga oživi duša
koju misao razara.

Ja smijem u lutanju za smirenjem,
sa vjerom da život je samo igra sv'jetla i sjene,
oblaci što se slučajno sretnu i rasplinu u nepoznato,
vapit za tobom, kad mi udove izmorene
na nijednome mjestu okrijepit nije dato.

Još teže mi bješe pod zvijezdama hladnim,
u koje se čovjek zagleda kao u tvoja čuda.
Mnogo sam puta molio ustima gladnim,
al si me, živ u stvorovima svojim,
odbio svuda.

A zašto te zovem kad znam da si velika varka,
i da je ovo sijeno vlažno, na kome ležim, granica;
ovo tijelo strahovita tamnica,
s kojom se bori duša žarka,
dok ne pređe tamo gdje niko više imena nema
i gdje crv samo čeka
ljepotu vremenâ?

Zašto te zovem? Zbog tajne što me rodi
ja se sudaram sa tobom i sa sobom;
zbog tajne što me rodi
za strah od svakidašnjeg loma,
ja nosim dušu tešku od tvojega fantoma.

A tone, tone brod na strašnoj, pustoj vodi.

Digitized by Google

MAČKA

Dvorište zaudara kosturnicom smrti.
Cvili točak rasklimane tačke.
Rulja se djece oko nje vrti,
Pogreb je od batina uginule mačke.

Jedno joj oko zeleno škilji.
Ko svjetiljka zabitne ulice.
Muha u njega netremice pilji,
Čekajuć gozbu na vrhu gubice.

Stanarke po prozorima — raščupane sove
Bluzom ko krilima skrivaju grudi,
Sa tavana bolesnik promuklo zove
Ulica se pogrebu čudi.

Kraj hrpe smeća povorka stade.
Mrtvu mačku baciše u jamu.
Najmlađe je dijete govorilo u tamu:
Možda bi još noćas imala mlade.

Cvili točak, vraćanje je strah.
Ruka u mraku steže ruku.
I da podmite šibanja muku,
Izuli su cipele zaustavili dah.

Bosi tapkaju ko rijetka kiša.
Umor traži vreću u kutu.
Jedan je laktom srušio svijeću,
Dlan zadržava plač mališa.

Digitized by Google

DR. JOSIP BOGNER:

POČECI EKSPRESIONIZMA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

(ODLOMAK IZ STUDIJE)

Premda je već u »Književnom Jugu« bilo bojažljivih i blijedih početaka ekspresionizma, ekspresionistička umjetnost ulazi u hrvatsku književnost tek preko Donadinijeva »Kokota«, Šimićevih »Vijavica« i »Juriša«, Krležina i Cesarčeva »Plamena«, te Micićeva »Zenita«. Socijalno revolucionarstvo nekih naših krajnje ljevičarski orijentiranih književnika prati uporedo i umjetničko-književno revolucionarstvo, s početka isključivo u vidu ekspresionističke literarne škole manifestirano. Ne dugo iza svršetka rata književnici hrvatski i srpski mijenjaju svoje ideologije. Idealisti prvi ostavljaju svoje ideale, i nerijetko padaju u posve suprotni ekstrem. Ideja temeljnih socijalnih reformi i socijalne revolucije zahvata nove generacije, i »menzura« je ovih dana socijalna, do krajnosti revolucionarna. Zahtjevi opsežnih socijalnih reformi postaju pravilom, a nove generacije, nešto iz želje za reformama, nešto iz straha pred novim radom i reformatorskim sređivanjem, traže apsolutno rušenje tradicija i zidanje iz temelja. Traže novu formu i novi sadržaj.

Uporedo, dakle, sa socijalnim reformističkim zahtjevima idu i zahtjevi kardinalnih umjetničkih reforma, a rušenje i apsolutna negacija postaju religijom mladih naraštaja. Utjecaj »Proletkulta« i Lunačarskoga seže na jednoj strani upravo dotle da je ona kao neka njihova filijala (Plamen), dok se na drugoj strani opet njemački ekspresionizam uvodi u hrvatsku književnost (Vijavica, Juriš). Još je »Hrvatska mlada lirika« kušala da nađe nove kalupe i nova izražajna sredstva za svoje specifično lirske emocije i nove pjesničke senzibilnosti, a Janko Polić-Kamov usvojio je slobodnu formu talijanskoga futurizma za svoja revolucionarna raspoloženja i liriku psovke, te je na taj način bio već nekako spremljen put novim revolucionarnim izaratnim generacijama. Futuristička forma slobodnoga stiha dominira i u hrvatskoj i u srpskoj književnosti, te se na strani socijalno-revolucionarnih književnika razvija »naturalizam s jednom ciničkom grimasom« i s nešto ekspresionističke tehnike (Krleža), dok na drugoj buja ekspresionizam (Šimić, Vinaver, Crnjanski, Cesarec). Socijalna revolucija nije uzbunila samo radnike nego i književnike, te oni pod njezinim utjecajem revolucioniraju književnost do krajnjih granica. Socijalni ekstremizam M. Krleže i A. Cesarca, te književna krajnost A. B. Šimića daju ton hrvatskoj literaturi, dok socijalno revolucionarstvo S. Vinavera i konkretni ekspresionizam M. Crnjanskoga to isto daju srpskoj književnosti. Obe su dakle književnosti u zraku revolu-

Digitized by Google

cionarstva, socijalnog i umjetničkog, a ekspresionizam je dominantna književna škola.

Još 1917 god. pokrenuo je Antun Branko Šimić »Vijavicu«, prvu reviju u hrvatskoj i srpskoj literaturi koja otvoreno propagira ekspresionističku umjetnost, i tako otvorio vrata njemačkom ekspresionizmu koji će tek tri godine kasnije zastupati zagrebački »Zenit« Lj. Micića, a pet godina poslije beogradska »Misao« u redakciji Ranka Mladenovića. »Vijavica« već navještava novu ideologiju u hrvatskoj književnosti, i naglašava nasuprot starijoj formalističkoj estetici »nesistematičnu« stvaralačku estetiku ekspresionizma. Umjetnost ne može biti politički ni socijalno obojena, piše A. B. Šimić, jer »umetnost ne teži ni za čime; teži jedino da bude umetnost«. Štaviše, umjetnost ne teži ni za ljepotom; jer ako je ljepota isto što i umjetnost, tada je suvišna, ako je različna od umjetnosti, — to za njom umjetnost još manje može da teži, jer ne teži ni za čime. »Umetnost je ekspresija umetnikovih osećaja; ovaploćenje umetnikove unutrašnjosti u zvucima, bojama, linijama ili rečima, stoga u ekspresiji«. Ekspresivnost je dakle a ne ljepota karakter umjetnosti. »Današnja umetnost — tvrdi dalje Šimić — nije nipošto umetnost onoga što je izvana, nije nipošto umetnost onoga što je na površini. Ona raste iz onoga što je unutra«. Vjerojatno još pod utjecajem Oscara Wilde-a kome je umjetnost religija baš kao i Šimiću, Šimić u »Vijavici« ne razvija ekspresionističkoga programa onako jasno i precizno kako će to učiniti godinu dana kasnije u svom »Jurišu«. Ali negatorsku rušilačku kritiku iz »»Vijavice« ponijeti će Šimić i u »Juriš«. Negacija i rušenje, tako značajni za ove mlade književnike, karakteristični su i za Šimića kao kritika. Rušenje je za njih stvaranje, i kao da su mladi umjetnici oživjeli devizu anarhiste Bakunjina »Svaka je rušilačka sila stvaralačka«, oni zbog stvaranja ruše. Nesmiljeni u rušenju sviju tradicija i sviju autoriteta, ovi su se umjetnici prema starijoj književnosti i kritici opredijelili apsolutno negatorski. »Kritike treba poubijati. Da što pre prođe vreme starih forma i dođe vreme novih forma. Ruke mladih stvarača će od provale unutrašnjih snaga razmrskati sve stare forme bez života i kritička lepila koja su ih čuvala od raspadanja, i izbaciti u vreme svet novih živih forma« (Juriš, str. 6.). Protiv starijih naših pjesnika formalista i parnasovaca, koji glavni akcenat polažu na formu i stil, moderni lirici propovijedaju izvjesni anarhizam forme i stila. »Stariji pesnici ili nisu imali nikakovih doživljaja ili su one koje su imali upropastili silujući ih u formule. Mi naprotiv svoje doživljaje ne silujemo u nikakve formule, koje su nam ostavili vreme i uzori. Bez nastavljanja onih, koji su bili pre, bez uzora, otrgnuti. Mi smo preveć novi svojim doživljajima, da bi bili nastavak starih, mi smo preveć očajavali, da bi se zadovoljili uzorima, naši doživljaji ne mogu da uniđu ni u kakve dosadašnje formule. Mi puštamo svoje doživljaje, da se našom snagom stvarača ovaplote u forme koje su njihovo pravo lice. Stoga za nas ne postoji ništa drugo osim ono što je potreba, da izraz bude pravi. Ne postoje nikakve zapovijedi

Digitized by Google

»gramatike ili sintakse« (Juriš, str. 4). Ovaj je program »Juriša«, u potpunoj opreci prema svima starijim formalističkim književnim školama, morao prirodno da izvede u hrvatskoj literaturi pravu revoluciju. Program, koji je još oko 1910 razvio u Njemačkoj Herwalth Walden u reviji »Der Sturm«, ušao je dakle čitav jedan decenij kasnije kao senzacionalni novitet u hrvatsku književnost. A. B. Šimić, najkonsekventniji i najjači hrvatski ekspresionist, prenio je i razgradio ekspresionistički program direktno iz Njemačke, i formulira ga ovako: »Znanje o stvarima, to je zamećivanje stvari. Znanje stvari, to je doživljavanje stvari: mistična korespondencija duša... Umetnik odstvaruje stvari. Umetnik ih čini apstraktnima, diže ih u jedan viši svet, vaskresenje stvari«. Ekspresionizam, za koji i njegov glavni teoretik Kazimir Edschmidt tvrdi da nema ni formule ni programa, teško je definirati i idejno odrediti. Estetika je ekspresionizma, jednako kao i estetika sve moderne umjetnosti uopće, toliko dinamična i gibiva, da ju je upravo nemoguće obuhvatiti čvrstim logičkim formulama. Antinacionalističan u svojoj biti, ekspresionizam bježi od svake matematičke sheme, i dopušta tek da njegovu estetiku izvedemo iz ekspresionističkih umjetničkih djela. Ne shvaćajući estetiku formalistički, i tako reći matematički, nego dinamički i živo kao i samo umjetničko stvaranje, ekspresionizam potvrđuje istinu da estetika nije aprioristički utvrđena suma kanona i formula umjetničkoga stvaranja, već induktivnim putem izvedena disciplina iz samih umjetničkih djela. Odrediti ekspresionizam, kao i modernu umjetnost uopće, najbolje polazi za rukom, ako ekspresionizam postavimo u antitezu prema starijim književnim pravcima, dotično ako modernu umjetnost suprotstavimo prijašnjim umjetničkim nastojanjima, pa iz ove antiteze uznastojimo konstruirati njegove odnosno njene glavne karakteristike. Zato ćemo ovdje ekspresionizam i ovako promatrati.

Ekspresionizam već samim svojim imenom znači antitezu impresionizmu, on je »njegova obrnuta mogućnost i izvedena obratna konzekvencija«. Impresionizam je, kao umjetnost prvenstveno reproduktivna, htio da dade u svom umjetničkom izrazu prirodu oko sebe, onako kako ju je on vidio. I zato je impresionizam po svom karakteru više manje »fotografijski«. Najzad impresionizam dovevši dva apsoluta »naš lični i ovaj tuđi oko nas... u jedan nasilni međusobni odnošaj nije umio da izrazi ni duhovnu bitnost okruženog ni suštinu okružavajućega«. Ekspresionizam, nasuprot tome, uopće ne pita za ciljeve prirode, već ostavlja prirodu »plašljivim ljubavnicima prirode, koji izučavaju njene ćudi i prema njima se upravljaju« (St. Vinaver), a Kazimir Edschmidt veli slično »Svijet je tu, bila bi ludost obnavljati ga«. Ekspresionizam je prije svega umjetnost duše; on ide na dušu stvari, a ne na stvar samu; ne bavi se sličnošću nego karakteristikom. Još tamo od simbolista, koji su u svojoj poeziji tražili »dušu stvari«, pa preko psihološke lirike, lirike čistoga »Ich-gefühla« i »Seelenpaysage-a« ide u književnosti sve jača težnja (a to vrijedi i za umjetnost uopće) za spoznavanjem suštine stvari i bića, a ne tek njihove

Digitized by Google

površine. Ekspresionizam kao produbljenje realizma i kao antiteza impresionizma uzima izvanji svijet samo kao opipljivi realni materijal za svoje stvaranje, ali on ga nadgrađuje i prevazilazi. Ekspresionizam nije afirmacija realnosti kao realizam, ali on nije ni negacija stvarnosti, odnosno afirmacija irealnosti kao idealizam ili simbolizam, on je titranje na uskom rubu između obe krajnosti, i utoliko je ekspresionizam potpuna emancipacija od kategorije realiteta. Ali u vezi s modernim filozofijskim teorijama, ekspresionizam naročito ističe kategoriju vremena. Uzimajući ritam i dinamiku, a ne ljepotu, kao bit i svrhu umjetnosti, ekspresionizam hoće da izrazi dinamiku svoga vremena s kojim je »grčevito povezan«. Ne raščlanjavajući tu dinamiku u atome kao impresionizam, ekspresionist hoće da uđe u »zlokobnu dinamiku«, da se spoji s njom bez ostatka i otpora, da postane sam dinamikom i tako uđe u nova shvatanja, u smisao nove suštine. (S. Vinaver, Gromobran svemira).

Ekspresionizam ne će, dakle, rastvaranja dinamike vanjskoga svijeta u atome, ne će impresionistički atomizam, već hoće da u ritam dinamike uđe, s njime se stopi i shvati njegov cjelokupni smisao. Zato i snaga ekspresionizma nije u umu nego u stvaranju. Bergsonova je teorija stvaralačke intuicije i kreativne evolucije bez sumnje u mnogom utjecala na ideologiju i na razvoj ekspresionizma, i podala mu iracionalni, antiracionalistički karakter. Dinamizma ima naravno i u realizmu, te izvire iz autora, a ne iz samih predmeta, jednako kao i novi dinamizam, ali taj dinamizam znači dinamizam staroga svijeta. Ekspresionizam stvara novi dinamizam, a po tome i novi duhovni svijet, on unosi u stvarnost novi smisao, koji se posve razlikuje od predašnjega, nov ritam i nov tok. To znači, kako točno zaključuje Vinaver, »tumačiti ljude onakve kakvi su pred nama, ne onim što su i gde su, već nečim sasvim drugim, nečim bez neposredne veze sa njima. Tumačiti Hrista cvetom i talasom«. Takvim se ukazuje ekspresionizam u Andrića, Krleže, Crnjanskoga i Vinavera. Andrić s nekom izvjesnom fikcionalističkom poezijom, Crnjanski sa svojim »sumatrizmom«, Krleža sa svojom snažnom dinamikom i intuitivnom snagom, i najzad Vinaver sa svojim »muzičkim vizijama«, — deformirajući realnost stvaraju iluziju realnosti. Ili kako to Crnjanski u svojoj »Lirici Itake« formulira

Tela su dotle nevina
Dok oće moja dva oka nevesela.

Ekspresionistički pjesnik može snagom svoga duha svemu da dade onaj i onakav oblik kakav on hoće, može stvarima da dade novu dušu, nov smisao i nov ritam, a svrha je ekspresionističke umjetnosti iluzionirati taj novi smisao i novu dinamiku. U vidu intuicionističke filozofije koja hoće namjesto kulture intelekta kulturu duha, hoće i ekspresionizam ne umjetnost imitacije i reprodukcije prirode, već umjetnost spontane kreacije, umjetnost stvaralačkog duha.

Ali osim preko Šimićevih »Vijavica« i »Juriša« ulazi ekspresionizam u hrvatsku književnost i preko Donadinijeva »Kokota«, te Krle-

Digitized by Google

žina i Cesarčeva »Plamena«. U. Donadini pokreće još 1916. svoga »Kokota«. Ali ekspresionizam nije u to vrijeme još čist i jasan, pa mu zato i otima prvenstvo u propagiranju ekspresionističke umjetnosti u hrvatskoj literaturi A. B. Šimić, koji kao maturant pokreće svoju »Vijavicu«, prvu reviju ekspresionističkoga smjera u nas. A. B. Šimić pravi je, prema tome, i prvi izraziti propagator ekspresionizma, iako već i iz Donadinijeva programa nejasno i još nekako bojažljivo izbijaju prve konture ekspresionističke škole. Uspoređivanje Donadinijeva i Šimićeva programa pokazuje uostalom mnogo sličnosti među njima i daje naslućivati na jedan zajednički, njemački, izvor. Kao što napokon svi modernistički »pokreti« i programi ovoga perioda pokazuju jakih analogija, i to zbog toga što ili utječu izmjenično jedan na drugi ili opet imaju isto vrelo, tako i Šimić i Donadini u svojim književno-umjetničkim ideologijama ispovijedaju slična uvjerenja. Donadinijev je program obilježen 1. snažnim akcentuiranjem dinamizma i socijalno-duhovnoga aktiviteta; 2. negiranjem starih socijalnih i umjetničkih kalupa i izvora; 3. modernističkim shvaćanjem umjetnosti t. j. intuitivnim, a ne logičko racionalnim; 4. nekim mistično-religioznim kultom umjetnosti koji nije ni sasvim prost od natruha estetizma. Sa svojim aktivističko-voluntarističkim životnim naziranjem Donadini dokumentira u jednu ruku svoju savremenost, a u drugu opet svoju vezu sa zapadnjačkim mišljenjem. Antiracionalizam, jednako vidan u zapadnoevropskoj filozofiji kao i u umjetnosti, a započet na evropskom Zapadu još početkom ovoga vijeka, — osjeća se i u Donadinijevom književnom programu i u njegovim književnim djelima. Više intuitivan negoli racionalan, više haotičan negoli sređen i najzad više revolucionarno destruktivan i anarhističan negoli stvaralački pozitivan i »filistarski« ujednačen, Donadini nije uspio da svoj program razvije onako precizno i mirno kao manje temperamentni ali više staloženi Šimić. Najviše ekspresionist u svom stvaranju, on je u isti mah po svojoj sklonosti k duhovitoj i kalamburskoj frazi, i po svom izvjesnom feljtonističkom karakteru neki zaostali učenik A. B. Matoša. Opozicija, nesmiljena i brutalna, prema larpurlartizmu i birokraciji, koje obilježuje kao dva najveća zla hrvatske književnosti, jedna je od njegovih osebina. Pa iako Donadinijev »Kokot« nije navijestio zore hrvatskoj literaturi, kako je to Donadini mislio, ipak ostaje izvan diskusije da »Kokot« na liniji moderne hrvatske književnosti znači važnu točku. Donadini je s »Kokotom«, sa svojom nesmiljenom, čestoput i brutalnom, kritikom hrvatskih književnih prilika, sa svojim temperamentnim i ličnim načinom pisanja, s nešto matoševske manire, sa svojim modernim shvaćanjem umjetnosti i počecima ekspresionizma, ipak uzvitlao atmosferu tada prilično stagnirane hrvatske književnosti i pošao novim putem. Ne izvršivši nikakva jačeg utjecaja na tok hrvatske književnosti, ne stvorivši književnih učenika i nasljedovatelja, Donadini s »Kokotom« znači jedino predskazivanje novoga književnog perioda koji s »Plamenom« uistinu i počinje.

Digitized by Google

1919. godine započinju u Zagrebu hrvatski književnici Miroslav Krleža i August Cesarec, izdavati reviju »Plamen«, polumjesečnik za sve kulturne probleme. Nacionalni revolucionarci i nacionalni idealiste prije rata, neposredno iza njega oni skreću krajnje na lijevo, te pod utjecajem socijalne Ruske Revolucije i ruskoga boljševizma, propovijedaju socijalnu revoluciju »revolucionarni plamen«. U kardinalnoj opreci prema predratnoj nacionalističkoj omladini koja je razvijala religiju fizičkoga heroizma (teoretik Miloš Đurić), traži ova grupa socijalno-revolucionarni heroizam. Etatistički ideal predratne jugoslavenske nacionalno-revolucionarne generacije nju više ne zadovoljava, a u isključivom nacionalizmu ona gleda samo zapreke za snažan kulturni napredak. Prvenstveno socijalna i revolucionarna do krajnosti, grupa oko »Plamena«, čiji su glavni i teoretičari i suradnici Cesarec i Krleža, znači najkonzekventniju i najbrutalniju negaciju sviju hrvatskih književnih, političkih i socijalnih tradicija. Uporedo s idejama H. Barbusse-a, K. Kraussa i R. Rollanda, tih velikih pjesnika etički i socijalno preporođenoga čovjeka razvijaju i »plamenaši« svoju religiju čovjeka i podižu kult ljudskoga dostojanstva. Rezimirati bi se ideje »Plamena« mogle ovako 1. socijalno revolucionarstvo; 2. ideal proleterske klasne kulture; 3. socijalna umjetnost i književnost i 4. apsolutna negacija larpurlartizma i nacionalizma u literaturi. No dok je u Rusiji komunizam izrazito antiestetičan, a Lunačarskoga program »proletkulta« krajnje socijalan i socijalističan, komunizam je »Plamena« artističan. I A. Haller ima pravo kada tvrdi o »plamenašima« da »ti mladići imaju još uvijek Matoševu frazeologiju, samo što je ona kod njih još groteskinija i verbalističnija«. Ali uza sve to, pojava je »Plamena« u hrvatskoj književnosti značajan i historijski datum. Unoseći u nju posve nove ideje, temperamentno i energično propagirane, »Plamen« je potaknuo mnogo književne i kulturne inicijative, srušio mnoge historijske predrasude i iluzije, a svojim »socijalističkim« shvaćanjem književnosti ukazao na potrebu socijalne literature i socijaliziranja umjetnosti. Premda je u svojoj kritici apsolutnoga negiranja čestoput bio neobjektivan i neopravdan, ipak je njegova uloga u modernoj hrvatskoj književnosti potpuno pozitivna.

Tako je dakle ekspresionizam ušao u hrvatsku književnost i postao poslije 1920., za nekoliko godina, dominantna književno-umjetnička ideologija. Danas je, naravno, od ekspresionizma ostala još samo ekspresionistička tehnika, stil, slika, lapidarnost izraza, a književnost sve više skreće prema književnom realizmu. Pozitivne se tekovine ekspresionizma usvajaju, ali ekspresionizam je kao ideologija nestao, — a mjesto njega ukazuje se novo razdoblje književnoga sintetičnog realizma.

Napomena. Iz ovoga su članka, zbog prostora, izostavljeni brojni citati, jednako kao i prikaz te kritika »zenitizma«. — Pisac.

Digitized by Google

DJED

Bile su u djeda Vuje dvije krave. Treba odmah reći: nisu to bile samo krave, jer su osim vimenom služile gospodaru i jarmom. Njihov rog nije bio oštar da ubode, kad mu priđeš, već blag i mek da i glavu nasloniš na nj, ako ti je umorna. Njihova noga nije bila opaka da udari, kad s loncem pod vime dođeš, već pitoma i poslušna, da ti i zadnju kap dopusti izmusti. A kad su u jarmu bile, eh, zažmiri tada da ti milota suzu ne izmami: njihov hod nije bio ohol da se svidi, niti nagao da zaplaši, već ustrajan i jednakomjeran da ti usta sama od sebe šapću: stanite malo, krave, da vas poljubim u to vaše čelo pametno.

Na njima je Vujo drva dovozio, žito vršio i gnoj odvozio. No bilo je i drugoga posla, za Vuju još važnijega, a za njih još težega. Rađala je Vujina žena svake godine kao da bi je tko opčarao, i tako se u zrelijim godinama našlo djece preko desetero. Misli on često na njih i pita sam sebe: kako da prehranim tolika usta? kako da se pobrinem za budućnost tolikoga broja? Zja iz njihovih usta glad, ružan da ga ne odagnam, a dubok da ga zatrpam. Kad se kod jela svi skupe oko stola, posiže njihovih četrnaest žlica, i sam bi zdenac iscrple da se jelom napuni. Poreda ih tada Vujo, da manjem i slabijem ne bude krivo: u prvi krug one manje, a u drugi iza njega one starije i rastom više, jer će oni moći i preko tuđega ramena dosegnuti u zdjelu. Kad u večer polijegaju — više od polovice po podu, jer nema za toliki broj kreveta — nemaš gdje da staneš pa ćeš i pored sve pažnje stati kojem na ruku ili nogu.

Govorio je Vujo, tiho i bojeći se nekako sam svojih riječi, ali je ipak govorio, kad bi ga malodušnost nadjačala: O gdje je bolest — ne zvala se bolest — da mi ih prorijedi!

Čula ga je žena, pa ga je korila, dirnuta u meko materinje srce: Ne reci to dvaput, jer će čuti bog pa će te kazniti. Ta nijedno nije protiv tvoje volje na svijet došlo. Nego eno ti Kapele, pune drva, pa ga sijeci, a eno ti Senja, golog ko kamena, pa drvo unovči.

Sluša Vujo do kraja, a onda misli u sebi — da ne bi glasnim priznanjem probudio u ženi taštine: zaista, dobro kaže, premda ima ženski mozak. Ni dan čitav ne će minuti i eto mene u Kapeli. Malo zatim izašao je na gumno, stao i zagledao se na sjever kamo je trebao skoro da pođe. Gleda, gleda. Tamna je Kapela, ni u snu se tamnija ne može usnuti: sve sama šuma. Duga li je, bože mili! Pomisli na more ili na nju, svejedno je. A koliko je visoka, to je čudo! Hrptom je svojim presjekla nebo na dvoje. A koliko istom treba koračaja, dok joj se bila dohvatiš. Lako je južnjaku vjetru s mora! On se i prebacuje i nadbacuje i preskače i juri, a kola jadna mogu samo okret po okret. Lako je to reći: ajde u Senj. S Kapele u Senj mišlju možeš za čas

Digitized by Google

stići, no tovaru drva dan čitav treba: podrani na Kapeli, dovesti ćeš na kolima večer u Senj.

I drugoga je dana, onoga koji evo ovdje hoće da dobije svoju povijest, zorom krenuo. Zvijezde su još krasile nebo. Vujo je u kolima sjedio naprijed, a sin jedan, momčić od kojih sedamnaest godina, otraga. Rosa je ohladila zrak, pa se disanje razaznavalo po gustoj pari iz nozdrva i noseva. Korak je Milkin i Dragin (tako su se zvale krave) zabacivao malo u stranu, pa se od toga stvarala cestom prašina, no nije se dizala u vis, jer je vlaga još vezala čestice uza zemlju. Vujo je krstario očima po nebu tražeći, ne skriva li se u kutu kojem oblak: često i kakav mali, ne veći od šljivine krošnje, zna tolik narasti, da svojim trbuhom zapne o kakav visoki vrh, tu se raskomada u mnogo manjih koji se onda isprse punim grudima prema zemlji, da joj napune prazne bunare i zajaze pukotine od sunca. Ako zateknu putnika na putu, ni pod pazuhom suh ne će doći kući.

Prosjajivalo je kroz jutarnju maglicu svijetlom, za koje ne znaš odakle dolazi: vidiš samo kako se nebo sve više produbljuje i kako se rubovi zemlje pročišćuju, opasivajući se sjajnim pojasom neba, o koje možeš tu prisloniti ljestve, ako želiš skinuti koju zaostalu zvijezdu. Razvedruju se šume, ispuštajući iz svoga mira pod nebo ptice s raširenim krilima. Izlijetao je zec sa svoga ugrijanoga ležišta da miriše nedirnutu rosu i da brsti glavicu kupusa. Osjeća se: zori, zori jutro kao jabuka. Okreni se prema istoku i gledaj: vidjet ćeš, kako će se odjednom zablistati na krošnji neba zlatna zabuka, najprije samo jednim dijelom obline ispod lišća onih tamnih grana na obzorju, onda polovicom, pa napokon cijela da ćeš uskliknuti: jabuko moja, da si ljepša, ne bi lijepa bila!

To jutro Vujo upravo na vrh Kapele, a ono sunce provirilo. Dok on zaokrenuo pod jelu koju će sjeći, pa isklenuo krave, uzeo sjekiru i zasjekao par puta — više da se samo razmaše nego da pravo počme sjeći, dotle sunce već otskočilo upravo toliko koliko treba uzletjeti kitnjavom pijetlu da sjedne na plot i zakukuriče. Zdravo Vujo — smije mu se ono punim obrazom. Evo mene ovdje, a eto tebe tamo. Dok ti jelu do trećine, eto mene kopljomet visoko; dok ti jelu preko polovice, ja sam već na nebu puškomet visoko; dok ti jelu sa štropotom o zemlju, ja sam već kruna nebu. No dotle srećno da ne dangubimo!

I Vujo počme. Svaki mu se udarac sjekire pretvara u zvuk koji bježi hitriji od zeca i niz uvale jekom preskakuje kao pobješnjeli konj. Grane se od sječenja tresu jedva vidljivo, tek toliko da se ne može reći: pošao Vujo sjeći jelu pa pod njom zaspao. Pada, pada udarac na udarac i čini vrijeme, a vrijeme sve nadadura. I tako tri ure udaraca jeli dosta: zijevnu tada njeno tijelo u dnu dubokom ružnom ranom i ona sva protrnu, a divan joj stas pozva oko na sumilost. Drhti, poskakuje i nemir širi s granama po zraku, sve je tanji kraj koji je uza život veže. Njena kruna opisuje pomalo nebom luk prema rubu zemlje, a u žilama joj puca život i zastaju sokovi. Polako, polako, zajedno sa svojom sjenom, ona se nadnosi nad zemlju svom

Digitized by Google

težinom, ne stoji više već visi, zanjiha se, još zadnjiput slobodna u zraku, i pljusnu po zemlji svom dužinom, ošinuvši u padu, kao ogromna riba repom, mladi bor i smrvivši ga pod sobom. Mnoge joj se grane kao ruke zariše grčevito u zemlju svoje šume. Odjednom njeno mjesto zijevnu na nebu prazno i neka lijepa ptica poleti kroz tu slobodu pod oblake: njena duša.

Ona tako na zemlju, a Vujo se uspravi iz pognutoga držanja i premjeri je pogledom zadovoljno od dna do vrha. Srkne u prazne pluće zraka i isturi odmah zatim dahom teško klupko umora iz njih. Obliven debelim znojem pođe pod gusti bor, koji ga osuši sjenom kao mekom blagom tkaninom. Dohvati vreću s jelom, razveza je i razastre, što je bilo, preda se i sina i stanu obadva jesti. Šire se mirisi u nevidljivim strujama oko njih, razlijeva se zelenilo i visoke trave njihane vjetrom kao kose vilâ, a sunce se probija kroz granje i bode zemlju zlatnim svrdlovima: sve se to pretvara u slatki zalogaj što se zove sir i ječmen kruh, i u zadovoljnu uru kojoj je ime podne, pošto si se od izlaska sunca hrvao s gorostasnom jelom.

Vujo osluškuje: šuma šumi duboko i tajno, zna ona svoje zakone i svoje moći. Troma je kao medvjed, koji drijema naslonivši si glavu na šape, a od jakoga disanja giba se trava pred njegovom njuškom. A i pitoma je opet kao golubica, koja smotavši krila na tvojoj ruci čeka da joj zaviriš u oko. Šuma, i kad je sestrom nazoveš, premalo je umiljato.

I gle, odjednom zvecnu negdje. Ha, ha, to je tvoj glas, srebrna škudo, takovu će te zveckastu izbrajati u Senju trgovac za dovezene dužice. I zazvoni negdje. Oh, to si ti, niklasta zavodnička cvanciko, već sad imaš glas kakav ćeš imati onda kad te bude ruka po vreći pretresala. Zvoni, zvoni šuma sva srebrnom škudom i cvancikom, skupocjenom glasu tom raduje se Vujo u duši i klanja mu se, zavodi ga njegov zveket pogani.

— He, he! Doći će čija njiva na bubanj. Tko da više, tko koga nadbroja. A Vujino će srebro nadbaciti sve druge takmace. Hoće, hoće, srebrno je u njega srce, kako samo lijepo kucka, ne čula ga ruka kradljiva!

Predaje se tako Vujo mislima i gleda pred sobom dvanaestero djece, koju treba za život spremiti i iz bijede izvući. Kraj njega leži oborena jela i sad mu se čini ona kao težak san, kad se zorom presječen pruži kroza svijest. — Hiljadu će mi dužica dati ona sama — misli Vujo i zirne okom kroz prazninu prema nebu pa se tako srete sa suncem i otrese se brzo misli i briga. Gle, dan se već nagnuo svojim vrhom prema zapadu, sjena se krave po travi prostrla i raste, a zapara popušta. Ustani zato, Vujo, još te velik posao čeka.

S pilom napravljenom za dvoje ruke priđe k jeli. Izrezat će drvo u trupce, iscijepat će njih u brvna, ispiliti u daske i izrezati u letve, iz kojih će po mjeri dobivati dužice. Njih će strugom ostrugati i ugladiti, da se ni najfinija gospodska noga ne ogrebe o njih u podu. No

Digitized by Google

to će sve kod kuće dovršavati. gdje su sprave i naprave za to, zasad je prvo da trupce dobije i da ih na kola utovari.

Pilio, i s naporom prepilio, jer je u sirovu drvu pila spora i zupci joj se tupe. Tovario, i jedva natovario, jer su pukle dvije poluge, a treća je istom nekako izdržala. Uklenuo i krenuo, najprije šumskim mekim putem, a onda tvrdom cestom građenom u kamenu i od kamena.

I ide se tako: nizbrdo brže, uzbrdo sporije. Krave su site i ne ostaje im teret. Dlaka im je polegla po koži, sve je kosti oblo omotala i s leđa do trbuha oblošću svojom dopada se oku. Prelaz iz crvenoga u žuto na rebrima nije ograničen oštrom crtom, slijevanje bijeloga i sivoga u pepeljkasto na trbuhu djeluje smireno, zasjenjeno opsegom trupa.

Kotači u prašini ostavljaju dvije brazde, koje se kao namotane na kotače odmataju s njih, gubeći se zajedno s cestom iza kojega zavoja ti pojavljujući se opet na uzbrdeljku. A kad ih presijeku brazde kojih drugih kola, nastane u prašini zbrka i nestane sa zemlje ljepote gibanja, koje bi zaslužilo da ostane zapisano u samim zvijezdama. Vrijeme u kotačima pjevucka umorno popodne, sjene su se oduljile i ušiljile, na nebu je sve više zagasitozlatne boje. Vujo gleda, kako se nebom žuri velik oblak i vodi za sobom dva mala.

Pred nekim strmcem krave odjednom zastaše same od sebe. On idući par koraka iza kola pomisli da su umorne stale pa u sebi reče: neka su, i umorile su se. No sin mu vikne preplašeno:

— Milki je zlo, žurite se!

— Zlo dolazi i nezvano — pomisli on i skokom skokne kamo je trebalo.

Kravi je dešnjakinji uistinu bilo pozlilo. Htjela je da klekne na prednje noge. On je odmah isklene i izvede na tratinu kraj ceste, a sin isklene drugu. Strah u Vuji poče da raste kao oblak na nebu: da se nije napasla zle trave? da je nije zmija ujela? da se nije pod teretom pretegla? — sve se to slijevalo u strah i gomilalo oko srca stiskajući ga. Krava je legla u travu, vrat ispružila, a glavom se privila uza zemlju. Njena se utroba sva uskomešala: u prednjem se dijelu utanjila, a u stražnjem narasla i teško se utiskivala među bokove kamo su joj priječile jake i velike kosti. Ona je u muci lupala glavom i svoje napore istiskivala u vrućoj sapi kroz usta i nozdrve.

Vujo je bio nadnesen nad nju, okamenivši se u nepomičan lik. U njenim se ispupčenim zjenicama vidjelo presvođeno nebo, izobličeno u mrtvo razapeto platno kroz njeno stenjanje. Bolovi su u njoj bili živi, gibali su se, savijali i plazili tijelom ispod kože kao sakrivene zmije. Oh, oh, i za živu bi zmiju uhvatio, da je ona u njoj — misli u sebi Vujo, a onda se odjednom kao iza sna oglasi srećom:

— Mila moja, pa ti se to teliš, srećno ti bilo. Da si bar do kuće izdržala, da ti meko prostrem i da žene dovedem koje se razumiju u tvoje kao i u svoje bolove. Ja ti ni truna ne mogu pomoći, neka ti napomoć budu sveti Mikula i sveti Anton.

Digitized by Google

I gleda Vujo pa se divi: otraga, gdje su se svi bolovi nagomilali i zaoštrili u grčevito sapinjanje i prodiranje, odjednom propupalo slatkom nozdrvicom i milim ustašcima, pa onda procvalo cijelom glavom i pokazalo se vratom, trupom, nogama. Oh, bolovi, neka vas, o slatki plode, amo te! I još onako vlažno, sluzavo i sklisko tele podigao Vujo na ruke, zagledao mu se u oči i od radosti nosa ga tratinom zibajući ga da se prije osuši. Ovo ni u priči nisam čuo, a sad na svoje vlastite oči gledam i rukama pipam — pjevucka Vujo, a krava se mukanjem oglašuje, diže i traži da joj preda tele. — Ljubomorna je kao svaka mati pa joj ga i evo — nastavlja on i meće pred nju mezimče na kaput kojega je sin morao sa sebe skinuti. I dok krava jezikom skida s njega sluz, Vujo ne miče s njega oka zaboravivši na sve oko sebe. Malo sunce, malo vjetar, a najviše jezik materin očistili i skinuli s mezimčeta porođajne biljege, dlaka mu se pokazala suha i zalizana, ono se počelo micati i pridizati. No život mu ne siđe odjednom u noge, već postepeno: dignu se ono prviput, ali slabašne nožice izdaše volju i smotaše se pod tijelom; dignu se ono i po drugiput, ali težina trupa prevagnu na jednu stranu i ono se opet nađe na zemlji; dignu se ono i po trećiput, i tada se napokom srčanost volje uskladi s izdržljivošću nogu u pomicanje i koracanje, ali gle samo, kamo? Stoji mati već na svojim nogama i njuhom ga svojim miriše, a ono malo lijevo malo desno, malo naprijed malo natrag, pa bez ičije pomoći s rastvorenim ustima o nabubrelo vime — dus! Na izvore, evo ti odvira!

Vedrinu Vujina lica presiječe suza, kći radosti. — Eto, i bez čovječjeg razuma i bez ičije pomoći, pa nađe svoje — čudi se Vujo i nekako ne razumije sve to: kao da je iz zemlje izmililo, tako se zbilo naglo i preko nadanja. On je znao da je Milkino vrijeme na domaku (imao je negdje datum zapisan na unutrašnjoj strani pokrova škrinje), no ko bi mislio da će se to zbiti na putu i pod jarmom? A kako će sada kući s teretom i kolima? Treba poslati sina u Jezero do kuma Marka, da posudi svoje volove. Treba mu kazati što se desilo, pa će ih rado dati.

Nježno i brižno stoji Milka nad svojim plodom, milo raste oko nje trava i listaju grane, a ona kao da oholo šapće: rasti mi travo i narasti, evo sam ti otelila ko će te pasti. Malen je sad, no bit će jednom velik vo, ni do koljena mu ne ćeš biti.

Šûmom protiče vrijeme u ušima. Na zapadu se drobi sunce u zlatni prah i pozlaćuje Vujine ruke, zadovoljno položene na koljenima. Što dulje tako miruju, sve su silnije, sve su ljepše i, nadarene tim nebeskim poklonom, sve više sjaju i govore, da mogu pretvoriti u zlato sve čega se dohvate.

Prosuše se zrakom zvonca. Vujo se trgnu: eto mu zamjene za njegov jaram. Dolaze dva vola troma, ozbiljna i vrijedna štovanja. Prilaze do jarma i već prema navici zastaju tu, čekajući da im gonič priđe s korbačem i da ih uklene. Debeo im je vrat, a dugačak trup: ne će kola u jarku zastati.

Digitized by Google

Vujo napravi najprije teletu mjesta na kolima, ogradi ga prućem da ne bi ispalo za vožnje, sinu naloži da za njim prigoni krave i da pazi na tele kao na svoje oko, a zatim uklene i lagano krene.

— Polako ću, da već noću budem prolazio Jezerom, kako ne bi svijet gledao na me i na moja kola kao na čudo kakvo. Kući ću i onako po ponoći stići. Žena će od brige svisnuti i poslati koga da ide prema meni, jer »mogu dovesti mrtvoga njega mjesto trupca«.

Iza njega, iz tamnih ždrijela Kapele, stao pomalo izmiljati mrak i dahtati rosom kroz uzduh. Na jednoj se jeli zanjiha prva zvijezda, a nad travom krijesnica na krilima. Bijela cesta putuje već tamnim krajem: ona je sama sebi početak i kraj. Njom se giblju kola, natovarena drvom i mrakom; oštro škripanje i pucketanje kazuje ko čuje kako teško idu i kako će kasno kući stići.

MILAN DURMAN:

UMJETNOST I DRUŠTVO

Postavivši svoju poznatu piramidu odnosa pojedinih društvenih disciplina prema ekonomiji kao osnovci čitavog društvenog života i stvaranja, Engels je literaturu i umjetnost uopće svrstao negdje pri vrhu, pokazujući tim, da se ekonomsko-socijalna uslovljenost literature doduše ne odražava tako neposredno, kao što je to slučaj na pr. kod politike ili prava, ali da je ipak i ona u krajnjoj liniji ideološki »Überbau« svoje ekonomske podloge. Socijalno-ekonomska kompozicija izvjesne epohe nalazi uvijek adekvatan ideološki izražaj u umjetnosti svoga doba. Historija pozna dosad četiri epohe sa četiri izgrađena ekonomska sistema, koji su služili za osnovu umjetničkog stvaranja. To su: kultura ropstva na istoku, antikna kultura grčkog i rimskog doba, kultura sredovječnog feudalizma i savremena kultura građanskog staleža.

Direktno ili indirektno, u pjesmi ili slici, u muzici ili arhitekturi svaka od tih epoha dovela je do izražaja međusobne odnošaje ljudi, svrstanih prema svojim interesima u određene društvene kategorije. Umjetnost je u ovom ili onom obliku iznijela njihove želje, htijenja i nastojanja, ona je formulirala nihove nazore i poglede na život i međusobne odnošaje ljudi. Ona je bila ta koja je ujedinjavala, spajala i zorno predočavala sve elemente spoznaje društvene geometrije dotične epohe. Naravski, uvijek sa stanovišta kategorije kojoj izvjesni umjetnik pripada po svom socijalnom položaju i ideološkim koncepcijama, odnosno gledajući historijski, sa stanovišta kategorije koja u određeno doba vrši dominantan utjecaj na čitav društveni život.

»U historiji ljudskog razvitka umjetnost služi isto tako kao i nauka, ona je oruđe pomoću koga se organizuju ljudska htijenja...

Digitized by Google

Umjetnost se od nauke razlikuje u tome što ona organizuje htijenja u živim slikama, a ne u apstraktnim pojmovima. I u tom je velika uloga umjetnosti. Ona može organizirati ne samo predodžbe ljudi, njihove misli i znanja, nego i njihove osjećaje i nastrojenja. Umjetnost nije samo šira od nauke, ona je dosad bila i jača od nauke kao oruđe organizacije masa, zato što je jezik živih slika bio masama bliži i lakše shvatljiv« (A. Bogdanov).

Bez te kauzalne veze umjetnosti sa društvenim životom nemoguće se snaći u labirintu svih mogućih ideoloških struja, škola i pravaca, koji su postojali i koji će postojati. Kao što se čitav život odvija po svojim unutarnjim imanentnim zakonima, uz aktivno učestvovanje samih ljudi, tako se isto razvija i literatura i sva umjetnost uopće. Ali taj se razvitak ne vrši po nekakvim specijalnim zakonima, koji bi važili samo za umjetnost, nego po općim zakonima društvenog razvitka. Kao i u životu ni u umjetnosti nema ništa slučajno, nepredviđeno i bezuzročno. Iz ničega se ne stvara ništa, bez potrebnih socijalnih uslova nema umjetničkog djela, svaka ekonomija naći će uvijek odgovarajuću ideologiju.

Ali socijalna uslovljenost umjetnosti ne smije se shvatiti u tom smislu da je ona samo mrtva slika, obična kopija ljudskih odnosa, nazora i težnja. Umjetnost ne samo da odražava, nego i preobražava društvene odnošaje, između umjetnika i svakodnevnog života postoji dijalektički odnošaj, po kome se vrši uzajamni utjecaj. U svojim razmatranjima o umjetnosti Sinclair to ovako formulira: »Umjetnost je prerađivanje života onako kakvim ga zapaža ličnost umjetnika. Umjetnik utiče na druge ličnosti time što u njima proizvodi promjene u osjećanjima, uvjerenjima i djelovanju«. Tim se umjetniku kao pojedincu i umjetnosti kao cjelini daje vidna uloga u društvenom životu. Njihov rad se ne posmatra statički, nego sa stanovišta društvene dinamike. I ako se njihovo stvaranje ne vrši samovoljno, bez ikakvih veza sa stvarnošću života, to ipak u granicama ove stvarnosti i zakona, koji vladaju društvenim razvitkom, umjetnici mogu da vrše snažan utjecaj u ovom ili onom pravcu u interesu napretka ili reakcije. Umjetnost koja bi bila izvan socijalnih koncepcija svoga vremena ne bi mogla da vrši taj utjecaj, prosto zato jer ne bi imala s njim nikakovih dodirnih točaka.

U vezi s tim postavlja se pitanje odnošaja umjetnika kao kreatora umjetničkog djela prema masi kao nosiocu umjetničkog stvaranja. Svaki umjetnik stoji na tački gledišta izvjesne socijalne grupacije; gleda na svijet njenim očima, misli i osjeća onako kako je to njoj svojstveno, već prema njezinoj ulozi i njezinim interesima u društvu. U autoru ličnosti skriva se autor--kolektiv. Interesi i shvatanja grupe kojoj pripada daju inspiraciju njegovoj umjetničkoj mašti i on postaje, a da često puta nije ni sam toga svijestan, apolog njezinih težnja i nastojanja. Masa daje dah njegovom stvaranju, ona pruža sadržaj. ona unosi svoje ideje u stvaranje umjetnika. Ono što se u masi odigrava podsvjesno, nejasno i njoj samoj, on to iznosi na svijetlo dana,

Digitized by Google

davajući mu prikladan oblik. Neizvjesnim težnjama, željama i nastojanjima mase umjetnik daje svjesnu formulaciju u ovoj ili onoj umjetničkoj formi. I kad umjetnik u tom uspije mi kažemo: Pogodio je upravo ono, što smo i sami osjećali.

Skrenuti ćemo ovom prilikom pažnju na jednu zabludu, koja se uvriježila u postavljanju razlike između »narodne« i »umjetničke« pjesme. Uobičajeno je shvatanje, da je »narodna« pjesma djelo kolektiva, naroda kao cjeline, a umjetnička pjesma djelo umjetnika kao individuuma, plod njegove umjetničke inspiracije, bez ikakvih relacija spram sredine u kojoj živi. Međutim to je stanovište pogrješno. Narodna pjesma je isto tako u smislu kreativnom djelo pojedinca, makar i anonimnog, kao što je to i umjetnička. S druge pak strane i moderni pjesnik samo svojom umjetničkom intuicijom koncipira ono što osjeća narod ili bolje reći ona socijalna grupacija kojoj on pripada po svojim interesima i nazorima. Razlika je dakle samo kvantitativna, a nipošto kvalitativna između »narodne« i »umjetničke« pjesme u pitanju sudjelovanja pojedinca i mase kod njezinog stvaranja.

Ali i ako je umjetnik vezan za svoju sredinu i za prilike u kojima živi, i koje daju biljeg njegovom umjetničkom stvaranju, on ipak nije osuđen na pasivno posmatranje i registriranje onoga što se oko njega događa. Ljudski život ne odvija se bez učestvovanja ljudi, kako to misle fatalisti. Takovo shvatanje dovelo bi nas do apsurda da se prepustimo na milost i nemilost silama koje izvan nas vladaju. Naprotiv, svatko pa ma bio najneznatniji vrši stanoviti utjecaj na društvo i život, već prema svojoj snazi i svom položaju. U koliko je netko obdaren jačim svojstvima uma i srca, taj će izvršiti i jači utjecaj. Genijalnost umjetnika ne sastoji se u tom da on izmišlja nešto što drugi ne znaju, da pod svaku cijenu bude originalniji od ostalih i da čisto spekulativnim putem dolazi do izvjesnih formula za umjetničko stvaranje, nego da pronikne u duh svoga vremena, da shvati tendencije njegovog razvitka i upozna »dušu« svoje sredine, da upotrebimo baš ovaj metafizički pojam. Tko bolje prodre u suštinu života i bude u stanju da osjeti sve vibracije njegovog podsvjesnog gibanja, tko u svom umjetničkom stvaranju pođe linijom društvenog napretka bez obzira na efemerne interese svoje lične ili grupe kojoj pripada, taj je veći umjetnik. Poznavanjem sadanjeg života nastojati prodrijeti u tajnu budućnosti i zahvatiti život u tendenciji njegovog razvitka, to treba da je cilj pravog umjetnika.

Nije njegov zadatak da proriče, jer su proročanstva obično bila demantirana stvarnim događajima. Umjetnik ima da predviđa i ako hoće da ostane na visini svog umjetničkog poziva on treba da se uzdigne nad momentalne interese svoje grupe i da slijedi put istine bez obzira da li mu to lično bilo ugodno ili ne. Naravski, da su to u stanju učiniti samo pojedinci kod kojih je razvijena svijest o neumitnosti historijskog toka i kod kojih su njihove moralne kvalitete dovoljno jake da se mogu održati protiv struje mišljenja i naziranja svoje sre-

Digitized by Google

dine. Prosječne ličnosti u umjetničkom životu kao i u životu uopće uvijek će ploviti niz vodu svoje socijalne pripadnosti, njihova psihologija i karakteristika njihovih djela bit će uvijek određena njihovim socijalnim položajem i ekonomskim snagama koje vladaju u njegovo vrijeme.

Znači li to da je umjetnik svijesni propagator ideja i interesa socijalne grupe kojoj pripada i da on svijesno kao apsolutnu i vječitu istinu, dobrotu i ljepotu izražava faktično njezino shvaćanje o tim vrlinama, uvjetovano njezinim specijalnim interesima. U pravilu ne, i premda ima umjetnika svih socijalnih grupacija koji otvoreno i bez ikakvog ženiranja stavljaju svoju umjetnost u službu interesa određene socijalne grupacije. Taj proces vrši se podsvijesno i za samog umjetnika, on ni sam ne zna da je faktično oruđe grupe kojoj pripada, koja preko njega vrši ideološki utjecaj u smislu svojih interesa i naziranja na svijet. Svaka umjetnost je istovremeno i propaganda. Ona je opća neophodna propaganda katkad nenamjerna, ali veoma često i svijesna. Umjetnik i kritičar, koji tvrde da istinska umjetnost isključuje propagandu, tim tvrde samo to, da oni smatraju umjetnošću samo svoju propagandu, a tuđu ne. Velika se umjetnička djela stvaraju onda kad se uistinu znamenita i za život važna propaganda vrši sa svom, u običnoj umjetničkoj formi mogućom, tehničkom savršenošću. Da li će izvjesna propaganda biti uistinu znamenita i za život važna, to odlučuje praktično iskustvo čovječanstva. Sam umjetnik može biti potpuno uvjeren da je njegova propaganda od ogromne važnosti. Društveno iskustvo može naprotiv dokazati da je njezino značenje ograničeno, i što je stoljećima vrijedilo kao visoko umjetničko djelo, može da konačno bude ocijenjeno ka bezvrijedni otpadak.

Nađe li pak umjetnik radom svoga duha ili pomoću stroge discipline umovanja istinit put do napretka, otkrije li on nova osjećanja koja uzbuđuju ljude, nove opasnosti koje oni imadu savladati, nove žrtve koje moraju podnijeti, nova veselja u kojima mogu uživati, usavrši li tehniku svoje umjetnosti i prenosi li on svoja uvjerenja jasno i živo, tada, i samo time, uspio je on da stvori besmrtno umjetničko djelo«. (Upton Sinclair.)

A što je onda sa »čistom umjetnosti« — umjetnost radi umjetnosti? Zar nema umjetnosti koja bi bila sama sebi cilj i svrha, umjetnosti koja ne bi bila inspirirana ničijim interesima i nikakvom ideologijom. Zar nema apsolutnih vrijednota istine, ljepote i dobrote, čiji bi izražaj bila prava »netendenciozna« umjetnost? Na žalost — ne.

Umjetnost, kao i sve druge manifestacije ljudskog duha, djelo je čovjeka i namijenjena je čovjeku. A ono što je namijenjeno čovjeku ne može biti samom sebi svrha. Svaka umjetnost na koncu konca nastoji da da odgovor na pitanje kako čovjek može biti sretan i zadovoljan na ovom svijetu. A pošto razni umjetnici pod uticajem sredine u kojoj se kreću i socijalnih uvjeta u kojima žive gledaju raznim očima na problem ljudske sreće i zadovoljstva, to će svaki od njih u svojim djelima svoja lična shvaćanja, odnosno shvaćanja svoje sredine, za-

Digitized by Google

stupati kao opće važeća. Nekog objektivnog, apsolutnog i za sva vremena važećeg mjerila — nema. Sve je u životu relativno i dolazi u obzir tek u odnosu prema prilikama i okolnostima. Ništa nema stalno do li neprekidne promjene, u ekonomiji kao i filozofiji, u politici kao i umjetnosti. Život ne stoji. Mijenjaju se epohe, oblici prelaze jedan u drugi, sistemi prave mjesta jedan drugom, socijalne grupacije razvijaju se, daju izvjesnoj epohi maksimum svojih kvaliteta, a zatim se degeneriraju i nolens volens napuštaju mjesto drugima. Svaka od tih grupacija unosi i u umjetnost sve svoje odlike, svu svoju ideologiju, stvara svoj specijalni stil. »Stil, to je klasa«, — kaže se u programatskom proglasu grupe ruskih umjetnika »Kovači«.

Život se nalazi u stalnom pokretu svojih stvaralačkih snaga, sve se gradi i razgrađuje. Ali te snage nisu vezane za ovu ili onu ličnost, makar da preko njih dolaze do svog izražaja. Masa, kolektiv, nosilac je stvaranja. Djela pojedinaca, lični momenti u umjetnosti dolaze samo u toliko do izražaja u koliko se nalaze na liniji općeg razvitka. Statiku društvenog i umjetničkog života zastupaju samo oni, koji imaju interesa da se dotična epoha produži u beskonačnost. Filozofi apsolutnog, nepromjenjivog i vječitog uvijek su ideolozi one socijalne formacije, koja u dano doba ima sva privilegija gospodujućeg položaja. Nastojanja da se izvjesna umjetnička djela proglase kao obrasci za sva vremena, sve narode i sve socijalne grupacije, samo su ideološki odražaj sličnih nastojanja na socijalno-ekonomskom polju, da se izvjesna društvena situacija proglasi nepromjenljivom i vječitom za sva vremena.

U umjetnosti se ne stvara za vječita vremena, kolikogod se neka djela smatrala klasičnim kao tobožnji nosioci apsolutnih i vječitih vrednota. Nema klasike u onom smislu u kome se to danas nešto naziva klasičnim, naime u smislu da su izvjesna umjetnička djela trajni nosioci apsolutnih vrednosti, vječiti dokumenti ljudskog duha. Klasična su djela samo ona koja najbolje izražavaju jednu historijsku epohu, djela u kojima su sabrane sve karakteristike jednog doba. Za drugu epohu, koja se po svojoj socijalno-ekonomsko-kulturnoj konstituciji razlikuje od ove, djela prve imaju samo historijsku važnost. Homer i Shakespeare postat će, u koliko već nisu i danas, samo kao neki historijski dokumenti kako se živilo i gledalo na život u njihovo doba. U koliko još danas izvjesna antikna djela smatramo klasičnim, to je samo zato što postoji izvjesna srodnost između našeg doba i doba punog razvitka grčkog i rimskog društva kad su ta umjetnička djela stvarana. Epohe koje mogu naći izvjesnih dodirnih točaka u ekonomsko-kulturnom pogledu, naći će ih i u umjetničkom. Naprotiv ljudi jedne epohe, koja se po svojim karakteristikama bitno razlikuje od druge nikad ne će imati razumijevanja za njezina umjetnička djela i nikad ova ne će biti za njih klasična.

Ako je umjetnost socijalno uslovljena i u svojoj krajnjoj liniji propaganda izvjesne ideologije, interesa i nazora izvjesne socijalne grupacije, kako da onda objasnimo pojavu »larpurlartizma«, kao to-

Digitized by Google

bože čiste, netendenciozne umjetnosti. Pogledamo li stvar historijski opazit ćemo da su se larpurlartističke tendencije uvijek pojavljivale u doba dekadence izvjesne epohe, u doba kad se izvjesna kultura nalazila na svom zapadu. To se opažalo pod konac antikne kulture, a to se opaža i danas. Kad jedna socijalna formacija, koja je nosilac karakternih osebina izvjesne epohe, nema više ništa da dade društvu, kad se njezini interesi više ne poklapaju sa tendencijom društvenog razvitka, tad ona u umjetnosti pribjegava larpurlartizmu. Bježanje umjetnika od života i stvarnosti u »više sfere duha« usljeđuje onda kad stvarnost života postane neugodna grupi kojoj umjetnik pripada. U svom naponu, u doba dok je izvjesna socijalna grupa nosilac progresa, i nema razloga da se udaljava od stvarnosti života, nikad ne će u larpurlartizmu tražiti svoj umjetnički izražaj. Stvarnost života tad je na njezinoj strani, interesi društvenog razvitka poklapaju se sa njezinim interesima i ona se ne plaši da bude u umjetnosti: »tendenciozna«.

Ali vremena se mijenjanju. Što je nekoć bilo napredno i korisno, danas može biti štetno i zapreka napretku. A onaj tko je zainteresovan teško će iz čiste ljubavi prema napretku da napusti svoje pozicije. Stvarnost života vuče ga na jednu stranu, a njegovi interesi na drugu. I što onda preostaje, nego bježati nebu pod oblake. Tim se riješava stvarnosti koja počima biti neugodna, a osim toga nastoji od te stvarnosti odvratiti i mase čiji interesi traže da se ta stvarnost promijeni. Larpurlartizam je svijesno ili nesvijesno obmanjivanje masa frazama o umjetnosti koja stoji izvan svakodnevnog života sa svojim idealima vječite i nepromjenljive ljepote. On je uvijek znak degeneracije umjetnosti, koja u pomanjkanju sadržajnosti pribjegava pretjeranom gajenju vanjskog oblika u kome se umjetnost izražava. To je ono očajno i grozničavo traženje »novog stila« u umjetnosti. U stvari svi ti »novi stilovi« predstavljaju samo pokušaj da se umjetnost izvuče iz ćor sokaka u koji je zapala gubitkom veze sa realnim životom i tendencijama njegovog razvitka. Pokušava se pomanjkanje sadržajnosti nadomjestiti manikiranim stilom i izbrušenom frazeologijom. »Očajanje i frazerstvo, nemir i praznina, karakteristični su za literarne pokrete i škole posljednjih godina« (Gerhart Pohl).

Umjetnost koja napusti vezu sa životom i koja pokušava da se suprostavi progresu — osuđena je na propast. Ona je kao biljka iščupana iz zemlje i bačena u prostor, gdje prije ili poslije povene i ugine. Takva umjetnost je suvišna, jer ona nije odraz naših želja i potreba i usprkos svoje rafinirane forme ona nije u stanju da nam pruži pravi umjetnički užitak. Sve je u njoj prazno i bez sadržaja. Riječi se gomilaju, fraze nižu jedna za drugom, izmišljaju se najperverznije doskočice i zapleti, ali sve bez osjećaja, bez logike i bez života. U stotine varijacija i kombinacija ponavljaju se već toliko puta ponavljani i prepričavani motivi i ideje. Novo se traži u formi, a ne u sadržini. A sadržina je ta koju bi trebalo mijenjati, ako se hoće umjetnost izvući iz krize u koju je zapala.

Na tome se pak može i danas mnogo učiniti. Treba pristupiti bliže životu i zaviriti u sve one podzemne kanale po kojima se odvija nje-

Digitized by Google

gov tok. Mjesto mističnog lutanja po »višim sferama duha i vječite ljepote« i mjesto banalnog, uskogrudnog i ograničenog čeprkanja po svojoj unutrašnjosti i savjesti, treba ući u život masa, nastojati proniknuti u tok njihovih težnja i potreba, pretpostaviti kolektivna nastojanja individualnim nastojanjima. A pri svemu tomu držati se onog od osnovnih principa umjetničkog stvaranja, koga je još postavio Zola: Obične stvari izreći jednostavnim riječima.

Istina je uvijek jednostavna i samo oni koji imaju interesa da je zabašure vole da stvari kompliciraju i da bandažom riječi i fraza uguše ono što je u njoj bitno. Lijepo to izražava veliki njemački umjetnik Georg Grosz: »Težim da me svatko razumije. Odričem se danas tražene dubine u koju se nikada ne može sići bez pravog ronilačkog odijela, nabijenog kabalističkom obsjenom i intelektualnom metafizikom«.

Takvu umjetnost trebamo, a ne bolesno, degenerirano i blazirano falzificiranje života.

ALIJA NAMETAK:

KRIK

Ovako isto vrijeme je bilo i kad se Fatima udala. Upravo šipci počeli cvasti. Stara Zulejha to sve prebire u pameti.

Izišla ona noću na dvorište, a Fatima s njim razgovara. Ona je u dvorištu, a on pred vratima, na ulici, pa je samo može nazreti kroz pukotinu između dviju dasaka. Ponoć legla na kamen. Šipci rascvali i miris treperi po dvorištu, pa smućuje mlada srca.

On šapće. Na dušak. Trepere riječi i salijevaju se Fatimi u njedra, škaklju je po vratu, po bedrima i ona klonjiva. Glavinja. Sad će posrnuti. Čvrsto se drži za mandal od vrata. A tiha pjesma ne prestaje s njegovih usta.

Zove je. Evo sad odmah da pođe s njim. Samo da otvori vrata pa s njim ispod ruke i čim pređu preko vode već su kod njega. A tamo je sve raširenih ruku čeka.

Stara Zulejha sluša, kako on šapće njenoj kćeri, i vidi nju, kako dršće kao list trepetljike. Osjeća ona vonj seksusa i zadah teškog znoja, što ga mladost nagoni da provre ispod pazuha i poteče niz tijelo, pa da skvasi pâs i bedra.

Izlomljena brda a na njima nebo razapeto kao šator na kočićima. Neko kao da hoda gore po tom šatoru, pa ga probada kopljem i kaplju zrna bisera, zlata i koralja.

Klonjiva Fata. Već diže ruku da otvori vrata, a Zulejha prilazi.

— Fato, kćeri, zar bez majčina blagoslova?

On se postidio i odmakao od vrata, a onda slobodno prišao:

— Majko draga, ja je volim, — prošaptao on. Volim je tako mi

Digitized by Google

boga, i ja ti ne znam više ništa reći. Čuvat ću je ko oči u glavi. Dlaka joj s glave manjkati ne će. Daj mi je.

Dugo ona mislila i borila se. Da li da mu je da? Jedinica joj je. Ali to ne bi smetalo ništa, da ona nije bolesna i malokrvna, pa mora svaki čas ići liječniku, da joj udara injekcije. Pa gdje je ona sada za udaju? Govori to ona njima dvoma, ali njima mladost ne da da slušaju, nego mole i zaklinju.

— Dijete, sretno ti bilo. Čuvaj se i liječi se, — prošaptala ona. Fata se sagela i poljubila joj ruku.

Ona im otvorila vrata i gledala za njima kako ih nestaje preko mosta.

Davno je njih već nestalo iz vida, a ona gledala za njihovim tragom. »Eto, rodila sam je«, mislila ona, »pa me ostavlja. Mora, krv to traži. I ova noć puna tihog milovanja«. Sve soči i iz obrezanih mladica sok kaplje po dvorištu kao neka ljepljiva rosa. Šipci rascvali, pa miris kipi iz crvenoga cvata, koji je osuo čitavo dvorište, a zvijezdâ kao da je nestalo, pa izgledaju kao sitni biser, kad se na svadbi prekine gužva na mladinu vratu.

Boji se ona za svoju kćer, jer slabašna je kao dim iz cigarete i samo jedan pokret rukom, pa ga nema. A taj zamah rukom kao da je došao sad.

Pa da. Mlado je oboje. Sva ona strast, što su je godinama zbijali u sebi naslućujući jedno drugo kroz raspuknutu dasku na vratima, provalit će noćas snagom oluje i ne će pitati da li je Fata zdrava ili bolesna, da li prima injekcije svaki tjedan ili ne. Ona će tražiti zadovoljenje i utišanje. A oni ne će štediti ni mladost i zdravlje.

Bojala se ona nepoznatoga, što je budućnost krila, i kad bi mogla, vratila bi Fatu ispred vrata novoga doma, ali je već kasno. Tamo već piruju.

Nije se dalo tome pomoći kao ni Fatinoj bolesti. Nije ona ni raspremala bračne postelje. Kako je bio prostrt dušek prve večeri nije više ni pospreman. Dok je mladoženja bio u džamiji pri molitvi za sretan brak i porod, prostirale djevojke u ložnici dušek i po njemu svilene čašafe, a onda donijele jednog zdravog dječačića, koji se povaljao i proskakao po postelji. Sve je željelo da brak bude plodan zdravim dječacima.

Fata stajala uvrh sobe pod vijencem i sva krv joj zalila lice dok su djevojke tapšale rukama i smijale se dječaku, koji se u postelji valjao.

A kad je on došao iz džamije i darovao dječaka, razišle se djevojke da svu noć ne zaspu i da predršću sklupčane u dušecima, sa rukama među koljenima i suzama u očima, sa suzama, koje bockaju kapke, a ne mogu da poteku niz lice i olakšaju bol.

Skinuo joj vijenac s lica i poveo je postelji,

a ona mu ujutro rekla:

Ja ne žalim što ne ću više ustati s ove postelje.

Digitized by Google

Dvije je godine lebdila između života i smrti. Vazda borba s bolju, vazda injekcije. Lice došlo kao bijela ruža, tijela skoro nestalo, pa ispod pokrivača vide se samo dva živa oka i dvije crne guste pletenice. Činilo se kao da ju je kosa svu ispijala i svu životnu snagu kupila u se.

Sok je kapao iz obrezane loze kao ljepljiva rosa i šipak je mirisao strasnim mirisima, kad su opazili da ne diše.

Licem je okrenuli prema jugu. (Tamo je Ćaba.) Pokrili je bijelom plahtom i Kur-an joj stavili na prsa. Pri svemu Zulejha pomagala. Bez ijedne suze. Bez ijednoga grča na licu. Bez boli.

Ponoć prošla. Sve se smirilo.

— Ispecite kahvu, — zapovijedila ona.

— Kako ćemo, zaboga, — govorila svekrva Fatina. — Ta ne valja kod mrtvaca piti kahvu. Kahva je za veselje, a nije za žalost. — I starici potekle búrkom suze.

— Kakva žalost? Rašta? Bog dao, bog i uzeo. Kao da nisi nikad na Mevludu čula kako uče: da je iko na svijetu ostao Muhamed bi za vijeka car bio? Pa zar ja mogu s bogom ratovati? A ne, prijo draga. Kakva mi je korist od plača? Plačem se ne može povratiti u život.

— Zaboga, kako može? Kako joj pamet ne frci? — sašaptavale se žene.

A ona prebacila nogu preko noge, zapalila lulu na dugom čibuku, pa ispijala kahvu za kahvom.

Jutro je zateklo bez suze, pa je tako zatekao i muž joj, koji nije znao za smrt Fatinu. Došao on zetu da se propita za zdravlje kćeri i kazali mu, da je sinoć sova sletjela s brda i zakukala nad njihovom kućom.

Starcu brada zaigrala, smrežgala se, pa suze potekle tiho kao ljetna kiša po suhim poljima. Tiho je starac plakao, a suza je suzu gonila.

Došla Zulejha nada nj.

— Blago nama! Imat ćemo kod boga zagovornika. Mi smo sretni. Ne plači. Bog dao, bog i uzeo.

— Šuti, ženo, ne pričaj mnogo.

Ima ženu, ali kao da je i nema. Nikada je nije ni volio. Doveli su mu je, jer su htjeli da ne izumre rod Prača i jer je ona plemkinja. Otac mu je doveo, a da ga nije ni pitao: »Evo ti je, pa da te vidim«, rekao mu kad ju je doveo iz nekog drugog mjesta.

Osjetio se on užasno osamljen. Nigdje nikoga. A zadnji od svega roda Prača. To je njemu bilo najteže. Da, baš da na njemu nestane toga roda, čija djeca nisu umirala na dušecima, nego tamo u kršu izdisala u borbi sa krstom. To njega najviše peklo. Rodile mu se tri kćeri i dvije rano umrle. On ni ovu treću nije sprva volio. Tek kad mu se u braku rodio sin Smail, on se ponadao, da će se opet razgranati stari rod. Zavolio opet kćer, jer sad mu nije više potrebno muško. Tu je njegov bratić.

Nije on vidio u žensku čovjeka, kao što nisu ni njegovi prije njega vidjeli. Muško kuću kući, žensko je raskućuje. Žensko je roba na prodaju. Žena je u očinskoj kući kao gost, a njezin je dom, kamo se uda.

Digitized by Google

Tako je i on mislio, ali zavolio kćer, kad je vidio da je jedina, a on i žena mu dva grumena zemlje. Zavolio ju je, jer je osjetio da je i ona čovjek, da je i ona dio njega samoga, da nije roba na prodaju i da je njegov dom i njezin dom, a otkako ga je ostavila, da je taj dom pust. Pa i kad su mu pomrli i brat mu i bratić, kad je vidio da nema više niko od njegova plemena, koji bi mu mrtvu oči zaklopio, ni onda mu nije utihnula ljubav prema kćeri.

I sad svega toga nema. Sve je pusto. Pa da ova njegova žena znade barem zaplakati. Da napuni kuću plačem, kad već pjesma umuknu. Makar taj plač odjekivao u praznoj kućetini kao sovin huk, samo nek je glas ljudski.

Ali ona kao da je izbrisala u sebi sve ljudsko, tješi i njega i sebe uvijek jednako: Da je iko na svijetu ostao, Muhamed bi za vijeka car bio. Zar se može s bogom ratovati? Plačem se ne može niko oživjeti. Bog dao, Bog uzeo.

I tri godine on sluša te iste riječi, sluša kako se ona guši u tim riječima, guši se u rijeci, kojoj je sama korito izdubla, osjeća da ona doživljuje neki prevrat u duši. On to vidi i po tome, što ona to govori i kad je zapita, šta je ručku, i kad se sjeti Fate, pa uzdahne.

Govori ona tako i odbija neke valove, koji joj navaljuju na dušu, i hoće da je potope. A nešto se na dnu duše bori i hoće da ispliva, hoće da dođe do riječi, da sve zanijemi pred njim.

Tri vrela ljeta i tri tmurne zime bile u nje mutne oči, tajinstvene, ali na jeziku bio samo BOG, bila utjeha, koja je razdraživala. Pod tvrdim ledom u duši kipilo i led cîkao, da se raskida.

I opet su procvali šipci po dvorištima, a sok iz obrezanih voćaka kapao kao smola i lijepio se ispod odrina.

Sašaptavali su se momci i djevojke na vratima ili su šetali ulicom. Zulejha ih je gledala sa svoga prozora. Zagrljeni su oni i pričaju uvijek iste ljubavne laži, a tijela im vonjaju mladošću i proljećem.

Isti mjesec, iste biserne zvijezde, isti mir u njenoj duši.

Pa ipak, osjeća ona da to sve nije tako. Osjeća ona da je izgubila kćer. Osjeća da je samu sebe zaglušivala već tri godine sa »bog dao...«. Buni se nešto u njoj protiv boga, »koji je uzeo«. Gubi se već njen mir, njena duševna ravnoteža.

— Zašto, zašto si mi je, bože, uzeo? Ta ti si mogao i bez toga. Ili zašto si mi je onda ikako davao? Zašto si mi dao devet trudnih mjeseci i devetnaest još težih godina brige nad njom, pa mi je onda uzeo? Ti je nisi, bože, nosio devet mjeseci pod srcem. Ja sam je nosila i voljela je još dok je bila u mojoj utrobi kolik mali prst, kad nisam ništa mogla s mirom pojesti, a da ne povratim, ja sam tada patila, ali sam je i voljela, čudno i više nego kad sam je rodila i riješila se onih ružnih mrlja sa lica. Voljela sam je i čekala čas, kad ću ugledati njenu crnu kosu, jer ja sam znala da će njena kosa biti crna i oči velike. Ti nisi osjećao grčeve i bolove dok se ona rađala, pa kakovim si mi je pravom oduzeo nakon devetnaest godina besnice i straha i drhtanja nad njom, nakon onih dviju godina njezina braka,

Digitized by Google

kad nisam znala na kojem sam dijelu zemlje (a ipak se pravila kao da mi je srce zamrlo i otupilo od tvoga imena). Čemu sve to?

Opet se sabrala: »Vraćam ti se, o gospode, vraćam se i oprosti mi. Pa da. Ti si svemogući, sveznajući. Ti, koji vidiš u crnoj noći crnoga mrava na crnome kamenu i čuješ njegov bahat, bože, ti mi oprosti i prosvijetli moj um«.

A dolje na ulici šapat je drhtao iz mladih prsa i kádio joj prozor. Lomilo se u njoj. Osjetila je da je dugo zatomljivala bol i da taj bol sada najednom provire kao vulkan sa strašnom erupcijom, koja nosi sve što pred sobom nalazi. Pa i boga i čvrste, nepokolebljive vjere, kad se pred vrelom lavom nalaze, nestaje i ostaje praznina, praznina, koje se boji i sam čovjek i okolina.

Samo vrele suze kaplju na srce.

Došao on nad Zulejhu. Ona je bez pokreta gledala u njega velikim luđačkim očima.

N. DONČEV:

HRISTO BOTEV

Hristo Botev je najveća slava bugarske poezije. On je za Bugare ono što je Petöffi za Madžare i Jose Marti za Kubance. Život Hriste Boteva pretvorio se u legendu. Ovaj pjesnik bio je bugarski revolucionar, i on je na čelu jedne čete poginuo u borbi za svoj siromašni i zarobljeni narod. Svake godine na dan 2. juna, dan njegove smrti, bugarska omladina slavi ovoga svoga idola. Koliko onda ima značenja u ovim stihovima H. Boteva: »Nikada neće umrijeti onaj koji padne za oslobođenje svoje braće, u vječnoj tuzi za njim će plakati svijet, nebo i zemlja«.

Hristo Botev je rođen 1847. u malom mjestu južne Bugarske Kaloferu, na podnožju »veličanstvenog Balkana« o kom je on toliko pjevao. Rano je napustio rodni dom, i otišao u Rusiju na školovanje. Tamo je došao u vezu sa bugarskim emigrantima, koji su se tada inspirirali ruskim nihilističkim idejama. Iz Rusije prešao je u Rumunjsku, gdje je živio kao avanturista. Bukurešt je tada bio centar bugarskih emigranata. Botev se pokazao među njima vrlo energičan, i postao je jedan od najvećih propagatora revolucionarnih planova za oslobođenje Bugara ispod turskog jarma. U njemu se čak gledalo budućeg vođu ustaške organizacije.

Tu, u Bukureštu, Hristo Botev je i napisao svojih 20 poema, koje su ga i stavile na mjesto najvećeg bugarskog pjesnika.

Nakon dugih priprema, jednoga dana u maju mjesecu, Botev je sa svojom četom prešao Dunav na jednom austrijskom brodu i iskrcao

Digitized by Google

se na bugarsku zemlju. Odatle se četa uputila sve dublje i dublje u unutrašnjost, dok se nije sukobila sa većom turskom vojskom. Sukob je bio težak i krvav, i u toj borbi književnik i revolucionar Botev našao je svoju smrt.

Botev je poginuo u 29. godini. Cijeli njegov burni život bio je posvećen oslobođenju, i taj rad ga je dosta spriječio da dade više književnih djela. Pjesnik i novinar, neumorni i strasni revolucionarni organizator, on je često pisao svoje pjesme i članke na stolu u kakvoj bukureštanskoj birtiji ili kavani, gdje su se sastajali bugarski revolucionari na tajne sastanke. Cijelo književno djelo Boteva sastoji se od 20 pjesama, ali to je bilo dosta da njegovo ime postane besmrtno. Hristo Botev je istodobno i nacijonalni i internacijonalni pjesnik. Zato se svake godine i dešava u Bugarskoj da ga slave i službeni i neslužbeni krugovi: jedni ga slave kao nacionalistu a drugi kao internacionalca. Svakako zanimljiva pojava, koja je vrlo česta kod mnogih pisaca današnje Evrope. Možda je tačno što tvrde mnogi veliki umovi današnjice, da je pravi nacionalista istodobno i internacionalista, i obratno. Svakako je Hristo Botev ujedinio u sebi i jedno i drugo, pa nije ni čudo da ga u Bugarskoj slavi i radnička i građanska klasa. Naravno da jedni drugima pobijaju to pravo slavljenja, ali ovdje se ne ćemo upuštati u to da analiziramo tko ima više pravo. U svojoj pjesmi »Borba« i »Molitva« Botev pjeva slobodi i bratstvu sviju naroda a ne samo Bugarskoj. On zna da ima i drugih naroda koji se bore za slobodu, a ne samo njegov. Internacionalista po idejama, Botev svom energijom brani i u člancima ideju bratstva i slobode sviju naroda. Riječ »tiran« za njega je značila riječ »zločin«. Nemilosrdan je bio prema tiranima, prema crkvi, i popovima. U književnom radu Boteva nalaze se ideali, koncepcije, tendencije i duh jedne epohe u kojoj su se rađale ideje političkog i društvenog prevrata. (Černiševski, Herzen, Pisarev i Bjelinski i dr.) Može se točno precizirati da je u ono vrijeme ideja pjesnika Boteva bila ideja jednog radikalnog revolucionara, koji je mislio da se ideal čovječanstva, koji je značio bratstvo i sreću sviju naroda, dade najefikasnije sprovesti jedino kroz revoluciju. Može se kazati da su to bile iluzije, ali je istina da su one gonile najbolje ljude u smjele i plemenite akcije.

O Hristu Botevu postoji jedna čitava literatura, koja piše o njegovom pjesničkom djelu i o njegovim političkim i socijalnim idejama. Nema književnika u Bugarskoj koji je izazvao više diskusija od njega. Jedni u Bugarskoj tvrde »to je naš pisac«, a drugi odgovaraju »nije vaš nego je naš«. Uzaludne su te diskusije, jer Hristo Botev je ono što kaže njegovo djelo u literaturi i u životu. Njegov suvremenik i drug bio je Ljuben Karavelov, koji je za Boteva govorio da je genije bugarske književnosti i »prvi klasik bugarske literature«.

Digitized by Google

F E U I L L E T O N

VIRGINIA WOOLF O MODERNOM ENGLESKOM ROMANU.

U posljednjih nekoliko godina mnogo se pretresalo u Evropi pitanje romana i to je pitanje još uvijek neprestano na jeziku mnogih pisaca, kritika, teoretika literature, i filozofa novoga duha. Što su pojedini od tih govorili to se neće ovdje iznositi, tek je potrebno napomenuti dva najznačajnija shvaćanja. Dok se s jedne strane nabacuje misao o propasti i nevrijednosti, bolje reći, o neaktuelnosti dosadašnjeg romana, njegove forme, načina kazivanja i dok se traži čisto aktivistički stav u toj vrsti književnosti, te zahtjeva jako reportersko opažanje života, a da se i ne misli na psihološko stvaranje ljudskih likova, dotle se na drugoj strani ističe umjetnička tendencija novoga romana u smislu njegove forme kod pisaca Dostojevski—Proust.

Egon Erwin Kisch, taj kolosalni reporter i okretan duh, ljuto se vara kad tvrdi da je budući roman, koji će odgovarati vremenu, reportaža, — bila ona i oštroumna i masi prilagodljivija i razumljivija. Zato se samo može manje cijeniti ako je masi duhovno bliža, t. j. spodobnija. Veća duhovnost: manja popularnost.

Ovdje je uostalom važnije spomenuti mišljenje jednog od najvećih suvremenih filozofa modernoga duha, profesora metafizike na univerzitetu u Madridu, José Ortega y Gasset-a, koji je svoje razlaganje o romanu divno dao u knjizi »El Tema de nuestro tiempo« (Zadaća našeg vremena).

José Ortega y Gasset veli za Dostojevskoga da je »prije svega majstor tehnike, jedan od najvećih obnavljača forme romana« (dakle potpuno oprečno dosadašnjim drugim shvaćanjima o Dostojevskomu!), čije odlike nisu u pronaleženju materijala, fabule, u dramatici dogodaja nego u formi. Izvodeći tu svoju misao dolazi do Prousta za kog veli da je u krajnosti takvog postupka pri građenju romana, da mu je radnja u romanu jednaka nuli; posljednji ostatak dramatskog interesa je utrnuo. »Roman je čista, mirna deskripcija«. »Manjka mu skelet, čvrsti, razapeti oslonac, ono što su žice za kišobran.« Fabula ili radnja igra u modernom romanu ulogu koja isčezava, ali ona ne može biti potpuno eliminirana i ima funkciju vezice na bisernoj ogrlici. U kolikoj se mjeri razvila u čitača psihološka vidovitost u toliko mu je žeđa za dramatikom manja.

Dok tako Ortega daje osnovne osebine novoga romana suvremenog i budućeg, engleska moderna spisateljita Virginia Woolf, stvaračica među stvaračima nove engleske proze, pokazuje najrevolucionarnije shvaćanje romana u Engleskoj i uopće. Ona uzima kao konkretan primjer novog proznog djela roman »Ulysses« od Jamesa Joyce-a.*

U »Die Neue Rundschau« (sveska za juli, 1930.) Virginia Woolf iznosi svoje zahtjeve, dotično stavove prema umjetnosti romana, koje ovdje i prepričanjima i citatima prikazujem:

Promatrajući novi roman moramo zaključiti da je ta umjetnost u sadašnjosti bolja nego u prošlosti, ali se još uvijek ne može kazati da se, u koliko je potrebno, poboljšala: uglavnom se kreće oko iste točke oko koje se kretao i u prošlosti: malo na lijevo, malo na desno, ali, što je glavno, ostao je u pokretnosti. Napadaji se upravljaju, ne protiv klasika nego protiv Wells-a, Bennett-a i Galsworthy-a. Istina je da se njima može izreći hvala za hiljadu darova, ali bezuvjetno priznanje zaslužuju Thomas Hardy i Joseph Conrad koje mladi pisci engleski nadasve poštuju, a u ograničenoj mjeri cijene i Hudson-a.

Wells, Bennett, Galsworthy budili su mnoge nade i tako razočarali, da se zahvalnost mladih pisaca prema njima sastoji, uglavnom, u tom što su im ta trojica pokazala što su mogli učiniti, ali nisu učinili, što mladi pisci sigurno ne mogu učiniti, a isto tako ne će da čine. Kad bi se htjelo jednom riječi reći sve prigovore protiv te trojice onda bi to bila riječ: materijalisti, sva tri su ta pisca materijalisti. Oni se nisu bavili duhom, nego tijelom. Starija engleska proza daleko je od njih jer ima dušu. Bennet je možda najveći krivac od te trojice, jer je najvještiji zanatlija. Za Wellsa se ne smije tvrditi da je materijalist u smislu u kojem je Bennet, t. j. da je čvrstoća njegovih djela takva da nijedan kritik

---

* O James-u Joyce-u ja ću posebno pisati u jednom od slijedećih brojeva »Književnika«.

Digitized by Google

nije u stanju u njegovoj knjizi naći ni najmanju pukotinu; sve je u njoj savršeno izdjelano. Wellsove zamisli su velikog zamaha, a da bi mu dopustile da može stvari lijepo urediti. On je materijalist iz čiste dobrote srca; on se optereti poslovima koje bi trebao obaviti državni namještenik, i kod preobilja njegovih namisli i lica jedva mu ostaje vremena da pazi na nezgrapnost i neuređenost svojih djela. Običnost priroda njegovih Petara i Pavla poništuje svaki zakon i ideal koje im njihov stvarač iz dobrote pridaje. Isto tako Galsworthy, uza svu svoju čovječnost, ima malo onoga što novi engleski pisci traže.

Veleći da su Wells, Bennett i Galsworthy materijalisti, tim se misli da oni pišu o beznačajnim stvarima, da upotrebljuju ogromnu spretnost i marljivost na to da neznatnosti i prolaznosti uspostave kao istinitosti i stalnosti.

Mladi engleski pisci nastupaju s jednim zahtjevom. Ništa izvan života nije vrijedno pažnje. Priznajući pak nerazgovijetnost koja je u svakom kritičnom razmatranju o romanu, smjelo se odvažuju da misle da današnja forma romana najčešće oskudijeva na onom čega ti mladi traže. Nazivali to oni život ili duh, istina ili stvarnost, to je bitnost i neće da je sile u odijela koja joj loše stoje, kako su joj ga dosad krojili. Oni traže da pisac ne smije biti u ropstvu tiranu koji ga sili da kuje spletke i izmišlja komedije i tragedije.

»Otvori oči, i' život je, činiće se, daleko od toga da tako bude. Svrati pažnju čas na to, šta se u jednom običnom mozgu za vrijeme jednog običnog dana događa. Mozak primi mirijadu utisaka — jednostavnih, fantastičnih, prolaznih, ili jasno ko čelikom urezanih. Oni dolaze sa svih strana kao neprekidni pljusak nebrojenih atoma; i tako kako upadaju, kako s v o j e doprinose životu u ponedjeljak ili utorak, leži njihova osobitost drugdje nego dosad; važan momenat nisu oni, nego primač; tako da, kad bi bio pisac slobodan čovjek, a ne rob, kad bi mogao pisati što bi izabrao, ne što mora, kad bi on svoje djelo mogao uspostaviti na svojim vlastitim osjećajima a ne na dobivenima, ne bi bilo nikakvih spletaka, nikakve komedije, nikakve ljubavne dogodovštine ili katastrofe u običajenom, starinskom stilu i možda nijednog gumba prišivenog po propisu Bond-Street-krojača. Život nije red paralelno poredanih svjetiljaka ekvipaže; život je jedna svjetlost što svjetli; jedan slabo prozirni zastor koji je oko nas od časa kad postanemo svijesni do kraja. Zar nije zadaća romanopisca dati ovaj mnogostruki, nevezani bezrubni duh, — kakogod on mogao biti zbrkan i zapleten — koliko je moguće sa što manje tuđeg i vanjskog. Ne govorimo samo riječ hrabrosti i ozbiljnosti! hoćemo istaknuti da prava građa romana izgleda malo drugačije, nego bi nam se moglo učiniti da vjerujemo.«

»U svakom slučaju tražimo u unapred izišlom rečenom pravilu onu osebinu kojom se djelo različitih današnjih pisaca, među kojima je James Joyce najuvaženiji, od one njihovih prošasnika razlikuje. Oni pokušavaju doći bliže životu i ozbiljnije i točnije uknjižiti što ih pokreće, ma se oni i ne obazirali na većinu sadržaja koje su dobili u ovu svrhu, na koje se obično romanopisac obazire. Mi hoćemo atome u njihovom naviranju u mozak, t. j. redosljedno kako naviru staviti na papir, hoćemo to činiti načinom koji svako lice, svaki događaj utisne u svijest, ma od kolikogod se dugih zapletaja sastojali i kakogod se činili neovisni jedni od drugih. Mi nećemo uzeti za dokazano da je život u naponu snage ondje gdje općenito vrijedi kao velik, nego u onom gdje se općenito misli da je malen. Svakom, ko je čitao »The Portrait of the Artist as a Young Man« ili još bolje »Ulysses«, nadoći će slutnja da je James Joyce nastojao da gornju teoriju prisvoji. Izvan diskusije je da je djelo rađeno skrajnom ozbiljnošću, i učinak je, iako možda tegoban ili neugodljiv, neporecivo značajan. Nasuprot onima, koje smo ocrtali kao materijaliste, James Joyce je duhovan; on se trudi pod svaku cijenu da dade igru svijetala onog najunutrašnjijeg plamena koji svoje poruke vrca kroz mozak kao iskre; i u nastojanju da ih uhvati on savršeno hrabro pušta sve iz vida što mu se čini slučajnim, bilo to sad vjerojatnost ili suvislost ili koji drugi od onih putokaza što su kao generacije dugo morali dolaziti u pomoć uobrazilji čitača, ako je za nj vrijedilo nešto sebi prestaviti, što on nije mogao ni vidjeti niti osjetiti.«

»Moglo bi se malo dublje istraživati i pitati se da li se naša čuła radije ne vide ograničena na jasnom iako uskom, mjesto na prostranom i bezgraničnom prostoru; na jednom ograničenju dakle u metodi kao i u sadržaju? Da li metoda

Digitized by Google

zaprečuje stvaračku snagu? Da li je bit metode da se mi ne osjećamo niti neopterećeni niti velikog zamaha nego uhvaćeni u jednom »Ja« koje usprkos svog potrešenja i svoje velike osjetljivosti nikad nije moglo shvatiti niti dati oblik onom što je izvan i iznad njega? Pridonaša li emfaza, možda u zastrašujućoj nakani stavljena u neku pogibelj, tomu da ona djeluje kao nešto napadno i neuobičajeno? Ili je mnogo više kod svih pokušaja takve originalnosti jednostavnije -- naročito za nekadanje umjetnike -- izosjećati, šta manjka, nego imenovati šta oni sadrže? U svakom je slučaju krivo izvana ocjenjivati različite metode. Nikakva metoda nije jedina prava, svaka je metoda prava koja izražava, što hoćemo izraziti, ako smo pisci; koja nam namjere pisca donosi bliže u koliko smo čitači. Takva metoda ima prednost jer nam donosi bliže ono što zovemo samim životom; zar nas nije čitanje »Ulysses-a« poučilo koliko od života manjka i nepoznato ostaje?«

Zadaća je romanopisca, veli Woolf, izmisliti izražajna sredstva koja mu dopuštaju da slobodno izriče ono što on hoće. »Žarište interesa« modernog pisca leži vrlo vjerojatno u tamnim poljima psihologije i važnost mu je baš u onom što se dosad ispuštalo iz vida; nužna je druga forma koju je teško činiti a koja je predšasnicima bila nepojmljiva. Woolf navodi jednu situaciju iz Čehovljeve pripovjesti »Gusev« za koju, veli, da je ne bi niko osjetio nego jedan moderni pisac ili jedan Rus, jer je osobitost te kratke pripovjesti na posve neočekivanim mjestima, tako da se čini da uglavnom nema ništa naročito, ali kad se oči naviknu na polusvjetlo i uzmognu razlikovati sjene stvari, vidimo, kako je ta pripovjetka savršena, kako duboka, i kako je vjerno Čehov istražio u svojoj viziji ovo i to i ono i sve zajedno skupio u nešto posve n o v o. I ne može se reći: »to je komično« ili »to je tragično«, niti se tu može izvući pouka da kratke pripovjesti moraju biti sažete i kratke, — nego je »Gusev« i razvodnjena i nepovezana i ne može je se nipošto nazvati kratkom pripovješću.

I najpovršnije promatrajući moderni engleski roman vidi se ruski uticaj te se čini da se gubi vrijeme ako se uopće piše i o čijoj umjetnosti proze osim ruskoj. Woolf, nevjerojatno ističe rusku prozu uopće. Dok su Englezi siti svoga vlastitog materijalizma dotle i posljednji ruski romanopisac shvaća ljudsku narav. Veliki ruski pisci imaju odlike svetaca, ako je suosjećanje s bijednima i ljubav prema njima, te nagon da postignu i najskriveniji cilj duhovnih zahtjeva, isto što i svetost. Ruska svetost doziva u pamet Englezima njihovu nereligioznu površnost i njihove velike romane raščihava u krivotvorine i tek zrnca vrijednosti. Učinci su ruskog načina mišljenja u svojoj pronicavosti i obuhvaćanju neizbježno žalosni. Nema odgovora na pitanje smisla života i pitanja nastajući jedna od drugih ostaju neriješena i ispunjavaju očajem. Oni možda imaju pravo — vide dalje nego Englezi. Ali Englezi vide nešto što Rusima ne uspijeva. Drugačija i stara kultura usadila je u Englezima nagon da se vesele životu i da se bore, a ne da trpe i da razumijevaju. Engleski romani od Sterne-a do Meredith-a pokazuju prirodnu sklonost humoru i komediji, osjećaju ljepotu zemlje i dive se krasoti tijela.

Završujući svoje sabrano i pronicavo razlaganje, Virginia Woolf — što se tiče uspoređivanja engleske i ruske literature, te konačni zaključak: o pravilu u umjetnosti pisanja romana, -- veli, da su »svi rezultati, koji se mogu dobiti iz uspoređivanja dvaju tako neizmjerno jedno od drugog udaljenih shvaćanja literature, beskorisni; ali oni su nam otvorili oči za neograničene mogućnosti umjetnosti i pokazali nam da izgledima nisu postavljene nikakve granice i da ništa — nikakva »metoda«, nikakav pokušaj, ni najpogibeljniji — nije zabranjen, jedino neiskrenost i pretvaranje. Nema »pra-građe romana« Sve je pravi, prvobitni materijal za roman, svaki osjećaj, svaka misao; sve snage duha i razuma njemu služe; nikakvo opažanje za nj nije neznatno. I ako sebi prestavimo da je umjetnost pisanja romana poprimila svoj oblik i da je među nama, ona će nas bez sumnje isto tako moliti, da je nasilno razbijemo, i time je štujemo i ljubimo. Jer tako se njezina mladost obnavlja i njezina moć učvršćuje.«

Stanislav Šimić.

IDEJNA STRUJANJA U FRANCUSKOJ LITERATURI.

Iza »Propasti Zapada« od Spenglera, mnogi evropski intelektualci prave diagnozu bolesti vijeka i kritičnog stanja

Digitized by Google

evropske kulture upirući oči ili u Istok, koji treba da unese životne svježine i duševne izvornosti (Kayserling) ili pak u Katolicizam (Massis, Jammes Mauriac). A Immanuel Berl pompezno i sa zavitlanim gestovima priređuje pogreb buržoaskoj misli, ovoj civilizaciji koja je svojina jedne klase i upire oči u novu i mladu klasu koja, boreći se za svoje »mjesto pod suncem« u isto vrijeme, nagonski svrsishodno stvara i kulturu. Knjiga Berla »La mort de la pensée bourgeoise« (.1929) izazvala je veliku živost: odobravanja, kritike i napade. Osim desničarske štampe čiji su napadi naravno političko-klasne prirode, te osim Jeana Prévosta koji žučno i sarkastično ističe naivnu uopćenost i nepreciznost pojmova, pisca su napali i neki predstavnici proleterske ideologije, kao da tobože on hoće na račun i leđa radništva da špekulira s revolucijom iz svoga kabineta. U nastaloj diskusiji učestvovali su usmeno i pismeno i Gide, Chamson i Malraux (pisac svirepog i suvremenog romana o vođama komunističke revolucije u Kini »Osvajači«). Filozof Benda ne slaže se sa Berlom nego ga korigira, uvjeren da time izražava precizno ono što je Berl htio a nije uspio jasno formulirati. Buržoaska misao (kultura) nije mrtva zato što je buržoaska. (Ta ista misao bila je najjači historijski pokretač na kraju 18. i početku 19. vijeka). Buržoaska kultura ukoliko je svojina klase i sredstvo za njeno održanje na štetu čovječnosti i progresa, mrtva je zato što nosi u sebi protivuživotne elemente: reakciju, nebitnost i kočenje života. U buržoaskoj je kulturi dakle mrtvo ono što bi bilo mrtvo u svakoj kulturi, koja bi imala takva svojstva, i realizacije rođene sa takvom namjerom zaista su mrtve. No teško je postaviti granice dokle je kultura buržoaska i ne može se reći da naučenjaci i kulturni radnici i onda, kada se stavljaju u službu antiprogresivnog režima, nemaju ipak udjela i za buduću i za opću kulturu. Svaka nova kultura može izabrati iz stare ono, što je potrebno i upotrebivo, bez obzira na to, jesu li tvorci tih tekovina bili sluge protivnog principa.

Naglo proslavljeni romancijer Rumunj Panait Istrati objavio je godinu dana poslije povratka iz S. S. S. R. svoju optužbu protiv sovjetske vlade u članku »Afera Rusakov ili današnji S. S. S. R.« Optužba izlazi iz protesta zbog progonstva malog, simpatičnog ali brbljavog čičice Rusakova, davnjašnjeg proleterskog borca, koji ne može da se pomiri i složi sa stanjem stvari, jer je navikao na individualističko promatranje svijeta. Lične i porodične svoje nedaće on identificira sa zadacima proleterske vlade, koju gunđajući naziva banditskom i svinjskom, te se začuđen što ga otpuštaju iz tvornice, jada na sve strane i svađa s ukućankom, histeričnom počasnom revolucionarkom, koja se potuče s njegovom porodicom i on biva stavljen pred sud i osuđen na pola godine prisilnog rada. Događaj je dirljiv ali ličan, bez ikakvih perspektiva i galama; patetika i ogorčenost: proklinjanje Panaita Istratia starog revolucionera gotovo je nerazumljivo. Taj čičica je njegov domaćin i prijatelj. No objektivnom čitaču se čini da je advokat Istrati u Moskvi škodio Rusakovu, dižući oko njega toliku galamu, uvlačeći ga u političku aferu i stavljajući se u otvorenu pobunu nasuprot režimu što nijedan režim ne trpi. Protest protiv Staljinovog režima imao bi razloga i opravdanja da je izražen drugačije, ozbiljnije i objektivnije. Ovako je on tim naivnim i plačljivo psujućim pamfletom promašen. Dobiva se utisak da je »stari revolucioner« tražio prilike da se otrese staroga uvjerenja ili da je dobar pripovjedač ali vrlo slab socijalni ideolog, da je glumac koji uz groteskne gestove i sočne riječi hoće da harangira masu apokaliptički ali bez određenog cilja. Ovaj je članak izazvao također živu izmjenu misli: aplauz sa desnice, koja članak interpretira kao dokaz protiv proleterske ideologije uopće, i sa ljevice koja hladno pita: šta je gospodin Istrati zapravo htio reći? Ili neka otvoreno stane u red antisovjetsko buržoaskog fronta ili neka takve lične događaje ne stavlja u plan socijalne borbe.

Benda i ovajput dolazi do riječi. On kao »clerc« intelektualac-vođa koji nije izdao vječne istine (i neće) kategorički je protiv nasilja i diktature jedne grupe. Ali, pita se on, ako znamo da je u historiji uvijek postojalo javno ili tajno manje više nasilno ta diktatura grupe, zašto onda »u ime pravde i čovječanstva« protestirali protiv diktature i sile baš jedne grupe. Pitanje je da li u historiji uopće postoji konkretno princip pravde. Ili treba biti nepomirljivi branilac ljudskog morala u svakoj prilici, ili pak, ako se pod »pravdom« razumije pravo jedne klase, onda neka se za svoju klasu

Digitized by Google

bori protiv druge klase kao političar, a ne uime opće čovječanske pravde.

Zanimljiva je i hladna filozofska polemika istoga Bende sa jednim mladim monarhistom iz grupe Leona Daudeta (Action Française). Ovdje se Benda, filozof statike i »vječnih istina« definitivno ograđuje od reakcije.

Najdublji je moralni dokumenat knjiga »Kaliban govori« (Jean Guéhenno). Kaliban je narod, »prosti, barbarski« puk, kao poluživotinja iz Shakespearove bure, koju filozofsko-kraljevski gospodar Prospero izdiže do čovječjeg lika dobroćudno-strogo, sa batinama, ubodima duhanemirka Ariela, svojim prestižom i čarobnom palicom. Ali Kaliban je naučio govoriti i u knjizi Guéhenna on izražava svijet svoje duše, pokazuje da je on čovjek i da čeka da se o tome vodi računa.

Citirat ćemo nekoliko misli iz članka »L'humanité et les humanités« objavljenog u »Nouvelle Revue Française« (Novembre 1928).

»Intelektualci i narod izgledaju kao dva potajna neprijateljska tabora. Masa ima plašljivo obrambeni stav s izvjesnim potsmjehom, a nosioci kulture svoj uzvišeni i snishodljivi prezir. Oni koji su na granici blizu jednih i drugih pa pokušavaju zbliženje, u tužnom su položaju da budu odbijeni ili izrugani s obje strane. S francuskom revolucijom intelektualci su, videći da ranije filozofske ideje pobjeđuju, došli do iluzije da oni prave historiju. (Dotle su bili samo zabavljači svojih mecena). Time su oni postali neka duhovna vladajuća klasa, koja će se kasnije spojiti i s materijalno vladajućom i sve će se više udaljiti od naroda, misleći da oni trebaju poput Prospera da ga vode da upravljaju njime i da ga drže u što većoj opreznoj distanci. Oni se smatraju spasiocima i skrbnicima naroda, a on, Kaliban, koji je već naučio govoriti i koji misli, nema povjerenja u ove i stoji sumnjičavo prema cijeloj kulturi, jer ne može da nađe žive i konkretne veze između nje i života. Ekstremni ljevičarski pokreti, kao boljševizam, i kod ideologa i kod mase, imaju zapravo značaj očajanja, izgubljene vjere i nade u kulturu, u plemenite i lijepe ali neostvarive ideje. To je optužba, objava rata starome svijetu i onoj misli koja njega opravdava i podupire. Narod osjeća da je kultura jedan oslonac, rekvizita klase koja je nad njime. Kada je u 19. vijeku, u plemenitom, egzaltiranom poletu mlade buržoaske klase lansirana ideja slobode i građanskih prava, narod, onaj pravi, bukvalni narod, naivno je vjerovao da će i on imati udjela u blagodatima ove ideologije. Ta je vjera postepeno posve iščezla, a intelektualci, još sa Saint-Simonom (»Mesija«), osloboditelji, evoluiraju kao k jednom tipu funkcionera postojećeg reda, čija je duhovna snaga samo da opravdavaju i brane ono što jeste. U ratu su intelektualci, skoro svi, pokazali svoju sramnu izdaju. Da nisu i oni sudjelovali u ratu, on bi odmah bio ono što jeste: sraman. Ali, oni su svoje finoće, dijalektičke i sofističke rječitosti, stavili u službu rata, s malim izuzetkom. Naučenjaci su mogli za te četiri godine zaista ispoljiti neograničenu moć. Ali, nažalost, oni su tu moć upotrijebili jedino u korist smrti. Toliko rada, uma, triumfa — da se stvori još rafiniranije sretstvo za ubijanje. Ako je kultura ovo podnijela, i to s nekim ponosom i odgovornošću, kako da onda narod ne izgubi vjeru u nju: njene pretstavnike?

To je taj konflikt.

Da li stvarno puk nema potrebe ni poštovanja prema znanju, umjetnosti i prosvjećenosti? Zar ne pokazuje u svojim najboljim sinovima baš naivnu i asketsku žeđu za saznanjem, svjetlošću, visinom? Ali, teškoća je, po riječima poštenoga Micheleta, ne u tome, penjati se na više, nego, penjući se ostati ono što jesmo. Tužno je da taj naivni zanos za kolektiv, za ono »svoje« što se osjeća zajedničkim, ta topla želja da se i braća, drugovi dignu do tih visina i saznanja od kojih je pojedinac zasjenjen i očaran, — nestaje sve više u penjanju, te čak većina dolazi do stida od »svojih«. Veze pucaju, sin puka izlazi iz svoga kolektiva, pokušava da još nađe neke vještačke mozgovne veze za koje i puk sa svoje strane osjeća da su vještačke, i ne osjeća u njemu više svoga pretstavnika. Ne govore istim jezikom, nemaju iste ciljeve, želje i proživljenja. Intelektualac u svojim zvaničnim pozivima treba da naređuje i naređujući on zaboravlja svoje porijeklo i postaje gospodar među gospodarima. Još je sreća ako ne upotrebi protiv nekadašnjih »svojih« svoje poznavanje njihova srca.

Da li mora svaka kultura da se osniva na tom udaljivanju onih što se dižu? Je li to progres ili bijeg? Naša se kultu-

Digitized by Google

ra osniva na tom principu, ali se svaka ne mora osnivati.

Neki je od tih parvenua zaveden novcem, uspjehom, ambicijom, no i najbolji mogu biti zavedeni. Jer u pojmu kulture, »humanizma«, bar kakvi su oni postali, ima nekog imanentnog prezira isključivosti i prezira prema neobrazovanim masama. To je možda ostatak davne kulture, jer su se ljudi dijelili na gospodare i sluge, na obrazovane i barbare. Pojam humanizam nije dobio značaj grčke riječi filantropija, čovječnost, nego rimsko-disciplinski značaj odgoja i poznavanja umjetnosti. Ta distingviranost od neodgojenih daje neki ponos, koji je sličan farizejstvu, kao da se obrazovanost ne može spojiti s filantropijom, čovjekoljubljem. I masa se okrenula od te kulture kao od staklene bašte s probranim i njegovanim cvijećem. Kultura je postala vanjska forma, nju zamjenjuje često samo izgled, privid. I ta etiketska kultura nema veze sa sirovim masama koje poznaju samo ono što je realno i konkretno. Taština i gordost nosilaca kulture spaja se većinom s karijerom i uspjehom, i dosta je da tko po propisima privida položi ispite iz predmeta humanistike, pa da ima garanciju da će zauzeti mjesto među gospodarima koji se oslanjaju na novac. I on, smatrajući se intelektualcem, pristaje da bude funkcioner u društvu osnovanom na nadmoći, s dužnošću da taj privid sankcionira. Pri tome ipak zadržava stav spasioca i skrbnika malodobnoga puka. Tradicije, iskustva prošlosti i saznanja radi toga su tu da ih znamo i o njima iz mozga iscijedimo konstatacije i uspjele dijalektičke nizove riječi. Kao da misao može da stanuje samo u kabinetima i mozgovima sposobnima za apstrakciju, kao da duh ne diše svagdje, kao da beskrajni i bezimeni napor zanatlija nije učinio isto toliko za humanizaciju zemlje, kao i mudrovanja učenjaka. Dozvolimo činjenicu da puk ne izumljuje ideje. Ali on ih čuva, hrani. U njegovom prostranom srcu civilizacija dobiva ritam, i on je taj što se žrtvuje za sve ideje.

Najplemenitija kultura, jedina prava kultura, u ma kojem momentu historije, jest ona u kojoj se nalazi pokret i elan čovječanstva u cjelokupnosti. Jedna kultura koja zabranjuje nove želje ljudi, koja ne dozvoljava da bezimeni slojevi teže za svijetlošću i dostojanstvom ljudskim, ona nije kultura. Jedna kultura je mrtva kada postane sila zaustavljanja.«

Za našu sredinu ta svjedočanstva intelektualca visoke kulture treba da budu značajna. Kod nas, gdje je demokracija samo u spuštanju na najniži nivo banalnosti i neodgoja, a ne ljubavi k masi, u koju se vjeruje, koju se hoće dići, dati joj svoje najbolje u uvjerenju da to ona zaslužuje, — kod nas je naobrazba direktno sretstvo za društveni i materijalni uspjeh, a često i neutješna pojava da praktički intelektualci, najvažniji za pučku kulturu: liječnici, učitelji, činovnici koji su tek s jednim ili sa dvije generacije udaljeni ili pak direktno proizašli iz puka, smatraju taj puk za nešto slično stoci, za glupost i zaostalost. Ako je masa takva, tomu su krivi takvi intelektualci. Jer je glavna veza između intelektualaca — faktora kulture — i puka u najširem smislu samo moral općeljudski, savjest: odgovornost pred svima ljudima.

J. Popović.

AFRIKA, PUTOPIS RASTKA PETROVIĆA.

(Izdavačka knjižara Gece Kona, Beograd 1930.)

Istrajnost naših ljudi vrlo je malena: Rastko Petrović je danas pasatista kao što je i njegov sudrug Miloš Crnjanski. Duhovno revolucionarstvo njihovo je toliko koliko i sposobnost otpora i neprilagođivanja: palo je na prvim težim iskušenjima i stav je dat za kruh. Oni su danas onakvi artisti, kakvi su nekad bili njegovi protivnici. Borili su se za slobodu duha da danas postanu dezinteresirani. I dok se je Crnjanski (uza sve priznanje njegovih umjetničkih osobina) srozao na duhovni nivo Bore Jevtića, Rastko Petrović je zastao samo u statiki. On više nije aktivni borac za novo ali nije ni njegov renegat kao g. Crnjanski. — Uzgred spominjem kao potkrepljenje tvrdnji »Iris Berlina« gdje su Nijemci posmatrani nacional- lalinski, vjeru u rasnu kulturu i mesianstvo Balkana te čitanje (prema izvještajima) o »Uništavanju Rima« prigodom gostovanja beogradskog Pen-kluba u Splitu gdje se je g. Crnjanski pretstavio publici kao antipacifista i bojovnik: sve znak do čega može doći jedan čovjek u nas. Uostalom nesolidnost shvatanja novih manifestacija u prve poslijeratne generacije i zaustavljanje na njihovim nebitnostima uvjera-

Digitized by Google

vala je svakog dalekovidnijeg posmatrača u slabost i obesnaženost vjere tadanjih modernista u novo. Rastko Petrović iz »Peruna« i »Otkrovenja« i ovaj iz Afrike dva su antipoda. Dok je tada bio nijekan danas je priznavan. Priznanje od prosječnosti uvijek je loš znamen za jednog pisca: upravo na temelju građanskog i starog u Africi Petrović je podvučen i od natražnjaka Žike Milićevića u »Politici« te V. M. Pešića u »Životu i Radu«. Činjenica je međutim da je to najnevažnije u Africi a njenu zaista veliku umjetničku vrijednost daju joj baš oni ostaci nekadanjeg Rastka Petrovića: simultano slikarstvo i virtuozitet poetizacije običnog.

Kako izgleda po svemu na ovom je i baziran cijeli ovaj putopis g. R. Petrovića. — Osjetivši se zapadnjakom poslije svoje balkanske usplahirenosti koja je opet bila u dubini samo francuska: oponašanje slične mode elementarnosti i primitivnosti u tadanjem umjetničkom Parizu, Petrović je ocutio u sebi nemir vijeka, nemir Evropejca koji želi da se oslobodi duhovnog pritiska i zagušljive atmosfere kod kuće i osvježi se egzotikom, njenom još neubijenom naivnošću i neposrednošću. — Međutim za mnoge je to bilo razočaranje, za g. R. Petrovića kako izgleda ne. Činjenica je samo da poslije Gida, Moranda, Kasimira Edschmida i Kurta Heusera i mi dobivamo svoj putopis o Africi. Što se međutim može o njoj reći poslije divnog i strašnog Gideovog Čada. — Afrika R. Petrovića viđena je samo očima ali ne i srcem, samo osjetilima ali ne i dušom. On je kroz nju samo umjetnik slikar ali ne i umjetnik čovjek. I to je ono što nas najviše boli kod ove knjige. Jer dok je Afrika idejnog konzervativca i hiperestete Gida pobuna i zgražanje nad nečovještvom bijelog čovjeka i načina njegovog kolonijalnog upravljanja, dok nam ona razotkriva sve strahote i užase kojim Evropa podjarmljuje čitav jedan kontinenat i upropaštava čitav jedan rod čovječanstva dotle je Afrika g. Rastka Petrovića idilički mirna, svježinom i mladošću ukrašena kao kakva djevojka, Afrika tam-tama, gri-gria, vračanja, maski i fetiša. Ništa drugo. G. R. Petrović vidi tu svoju Afriku dekorativno u svečanom odijelu, uparađeno postavljenu pred njegov slikarski aparat ili bolje fotografski aparat. To nije ona strašna Afrika podjarmljivanja, kolonijalnih ratova, nepravdi, ubijanja. Afrika sifilisa, gube, tropskih groznica, veneričnih bolesti, prljavština i alkohola. Afrika koju nasilna civilizacija bijelca ubija, gdje se kultura širi ognjem i mačem a kršćanstvo naturava sa nabijenom puškom. Petrovićeva je Afrika samo romantični kontinent pustolovan kao u romanima Karla Maya. Narodi su još mladi i snažni, ljudi apolonski čvrsti a žene beskrajno lijepe. Tu je i priroda raskošna sva prelivena i treptava obiljem boja. Pa i gdje opazi stvarnost Petrović brže bolje pređe preko nje kao nevažne idući za svojom romantikom. Afrika je njegova samo Afrika te romantike ali ne i stvarnosti. On nju ne vidi onakovu kakova je zaista nego onakovu kakovu hoće da vidi. Tu je i sva velika mana ali i velika odlika te knjige. — Umjetnički to ponova podvlačim ona je besprikorno djelo ali zato ne i čovječanski. A taj poniženi čovjek to je danas glavno a ne estetski zanosi.

Novak Simić.

STJEPAN DEVČIĆ: »U MUTNE VEČERI«.

Pjesme. Zagreb 1930. Tisak tiskare Narodne Prosvjete.

Kao da se čitav naš umjetnički život sažeo u časopise, jer se izdanja knjiga mogu na prste nabrojiti. Rijetke su knjige novela, o romanima nema ni spomena, pa čak čovjek rijetko ugleda i zbirku pjesama izašlu u Zagrebu. Ne obasipaju početnici svojim prvijencima, poznatiji mladi ni ne misle na izdanje svojih stvari. Je li toj šutnji uzrok neimanje nakladnika ili opće prilike povučenosti i nemješanja ni u šta? Ili se možda životni pritisak odražava i u umjetnosti? Činjenica je tek da su ove godine izašle četiri zbirke pjesama i ništa više. Zbirka »U mutne večeri« je jedna od dvije što su izašle u Zagrebu. Sav pod uticajem Krležinog pjesništva, ponegdje Nikole Polića i vrlo rijetko Wiesnera, Devčić tako prepleten slijedi ih samo vanjski bez produbljenja, koja bi kroz njih dala nešto svoje. Ali i dobri uzori su uvijek višak za jednog mladog čovjeka. Stjepan Devčić voli patetiku, riječi koje uistinu ne kazuju ništa i čiji samo zvuk opija. On voli i tišinu, sumorne akorde, jesen i tugu. Ali sve to nije dato kroz sebe. poneseno vlastitim proživljenjem kao na pr. u Domovića nego je više

Digitized by Google

reminiscencija na pojedine uzore. Stjepan Devčić rukuje dobro stihom, razumije se u gradnju pjesme, poznaje pravila ritmike. Ali kod ovoga mladog čovjeka nema ničesa samosvojnog, ispoljavanja bar neke težnje za novim, pokušaja da se odmakne od prijašnjeg. Sve je u stilu utrvenog i šablone lirike od prije dvadeset godina:

»Tvoj je glas čista muzika, mehka topla melodija
svaki tvoj je kret harmonija i tako nježna gracija
usne su tvoje trešnje, sva si ko lijepa rapsodija
i sjeta oka tvoga je duboka ko rezignacija.«

(Umorna Vesna.)

Ponegdje susrećemo i liriku od prije deset godina:

»Život je scenerij kaosa, dimenzije su letargije goleme,
ritam je pokvaren, tmine su duge, hadske i crne,
neki inkvizitorski krvnik nerve i mozak nam truje«.

(Vizija.)

I tako kroz skoro sve pjesme. Tek vrlo rijetko provire i Gričevci:

»Omara mori kasna, umorno škripe kola
tarabe i voćnjaci počivaju u sjeni
uz potok vrište žene, cigančad skače gola
iza malenih kuća prvo se voće rumeni«.

(U krugu II.)

Stjepan Devčić ima talenta, to se svagdje vidi, ali on taj svoj talenat treba da izgradi i da pokuša da da sebe a ne druge. Inače će ostati uvijek samo kod »Mutnih večeri« što ne smije sebi postaviti kao cilj, jer su njegove mogućnosti — to sam uvjeren — mnogo veće.

Novak Simić.

POGLED NA RAZVITAK SRPSKOG ROMANA, MILANA VUKIĆEVICA.

(Preštampano iz »Zapisa«, Cetinje. Štampa državne štamparije Cetinje 1930.)

Ovaj pogled na razvitak srpskog romana koji je napisan kao domaća radnja za profesorski ispit pati upravo od te iste profesorštine. U njemu g. Vukićević bez originalnijeg stava, bez stava uopće: od već utvrđenih mišljenja o pojedincima zaokružuje vremenski opći pogled na postanak i razvitak srpskog romana. Pošavši od Milovana Vidakovića a završivši sa Milutinom Uskokovićem on je dao prosječan pregled, pažljiv, bez nekih većih pretenzija. Mišljenja g. Vukićevića uzeta su od drugih i samo je za građu — da se slikovito izrazim — upotrebljen njegov vlastiti malter. — Ipak kad je već spomenuo kod Stevana Sremca V u k a d i n a i L i m u n a c i j u te Zonu Zamfirovu, onda nije smio ispustiti ni najznačajniji roman njegov i najznačajniji ondašnji srpski roman »Pop Ćiru i pop Spiru« koji je i do danas najbolji srpski roman provincijskog miljea. Također nije smjela izostati ni jetka Domanovićeva »Stradija«, to u svakom pogledu originalno i važno umjetničko djelo, koje je najbolji prerez ondašnje Srbije. Ovakve omaške čak i kod jednog »Pogleda« nisu se smjele desiti. Rađen sa starinskim metodama ovaj prikaz nije bogzna kako važan prilog historiji književnosti, ali kao pokušaj sintetičkog pregleda o srpskom romanu ne može mu se osporiti izvjesna vrijednost. Šteta je samo što se g. Vukićević voli sakriti za tuđa mišljenja i sudove a ne kazati svoje: što može biti i neimanje dovoljne pronicljivosti i samostalnog gledišta na stvari. Tim on pada razumljivo i u ovakove zastarjele konstatacije koje su mogle važiti prije dvadeset godina ali ne danas kao što je primjerice ova: »u pogledu čistoće i bogastva jezika, elegantnog uprošćenog stila i majstorskog vođenja kompozicije može još uvek služiti kao obrazac Matavulj«. — Značenje pak Bore Stankovića te najkrupnije ličnosti srpske književnosti i njegovog romana »Nečiste krvi« s kojim uz Kovačićevo »U registraturi« te »Đukom Begovićem« Ivana Kozarca možemo jedino kao sa tipično svojim izaći pred Zapad i malo stroža umjetnička mjerila, nije dovoljno podcrtano i zapaženo. Važnost pak Stankovića a specijalno »Nečiste krvi« za mlađe generacije samo je natuknuta a ne svestrano osvjetljena, premda se može reći bez smjelosti, da većina poslijeratnih srpskih a i nekih hrvatskih pisaca filogenetički proizlazi iz njega; tako Ivo Andrić sa svojim epigonima u Bosni, Momčilo Nastasijević osvjetljenjem i rasnošću, Miloš Crnjanski atmosferom u svom romanu Seobe te Rastko Petrović elementarnošću u pripovijetkama. Naprotiv nevažnom i blijedom Usko-

Digitized by Google

koviću posvećeno je i suviše pažnje, a ne znam samo po čemu je Ivo Ćipiko takva osobitost, da ga g. Vukićević stavlja uporedo sa Stankovićem. On kaže doslovce: »Znatni umetnički temperamenti Borislava Stankovića i Iva Ćipika bacali su se svom nedisciplinovanom svojom snagom na izvesne probleme delove, elemente u svojim romanima.« Na stranu vidna alogičnost ove rečenice, ali ako je Stanković bio uistinu velik talenat i znatan umjetnički temperamenat, Ćipiko je bio mali talenat a i osrednji temperamenat i ovakva generalizacija samo doprinosi već i onako uvriježenim krivim mišljenjima u našoj književnosti: ona ih potpomaže.

Da završimo: ovaj pregled razvitka srpskog romana premda je u mnogom nepotpun i netačan te nesamosvojan, ipak je dobro došao pokušaj u ovome vremenu, kad se historijom književnosti rijetko tko bavi, tim više, jer je jezik dobar i stil jasan i pažljivo izgrađen. Simpatično može biti i to da je ovaj pogled radio jedan čovjek daleko od kulturnih centara na Cetinju, gdje se agilna grupa oko »Zapisa« trudi da koliko toliko propagira knjigu u provincijskoj tami.

Novak Simić.

POLEMIKE VELIBORA GLIGORIĆA.

(Tri članka protiv nazadnjaštva u književnosti, Beograd 1930.)

Cjelokupno djelo Velibora Gligorića je borba protiv lokalne gluposti i glupana. — U gluposti je sadržano sve što je svagdje resi t. j. da je ono što jest: natražnjaštvo, polukultura, konjukturstvo, neznalištvo, duhovna i stvaralačka nemoć, moralna bijeda i oskudnost. Tapkanje na mjestu i epigonstvo ne moraju biti i glupost ali su joj vrlo približni. Dinamika tjera uvijek naprijed, ona može biti samo napredak. Statika je bliža gluposti, od nje se može lakše unatrag. Boriti se protiv gluposti, naročito u književnosti, — protiv ukorijenjenih mišljenja, protiv nepravedno postavljenih u vrijednosti bezvrijednosti, protiv prosječnosti nezasluženo uzdignute u veličine, sveta je i časna dužnost. Ona je tim ljepša, čim je bezkompromisnija i čišća. Slabost uvijek voli prosječnost, a prosječnost slabost. Jedino tako da se shvatiti da slabići, beskičmenjaci i karijeriste, koji bitno ne znače ništa, proglase se uvijek onim, čim nisu, premda nije teško vidjeti šta zapravo jesu. Birajući između jačeg i otpornijeg i slabijeg a popustljivijeg naš »intelektualac« uzdiže obično ovog drugog. Radi toga i Velibor Gligorić premda već deset godina uništava glupost (što zapravo i jest zadaća svakog poštenog kritika) nije nikad ni mogao biti priznat od onih koji zvanično predstavljaju književnost u Beogradu. Htjeli međutim ili nehtjeli oni njegovo postojanje moraju osjećati, ma koliko im to gorko bilo. Velibor Gligorić je tu u žabokrečini današnje književnosti uzdignut kao brdo kojem kreketanje lokalnih literarnih žabaca znači samo ono što i jest: kreket. Zato i jest svaka njegova knjiga udarac književnom nazadnjaštvu; bič njen. Tim pak djelo Gligorićevo je radost i veselje onim koji napredno i pošteno misle, koji hoće dobra književnosti.

Odijeliti ono što je literatura od onog što nije: zabraniti i nedopustiti onome, što ne spada u nju da se prestavlja kao ona to je cilj Velibora Gligorića. On traži svagdje samo pravdu i nije nikakav negator kako neki misle. Ako on negira glupost, ne znači da je protivnik i neprijatelj »svega što je dobro i vrijedno kod nas« naprotiv baš on tim stiče zasluge. Jer vrlo često neznalica, nezasluženo stekavši od sličnih sebi priznanje sugerišući javnosti (koja ne razmišlja nego prima u oblasti duha sve, što joj se naturi) zaprema mjesto i skučuje onog koji uistinu ima nešto da kaže i treba da kaže.

Potekli iz ovakvog stava i sudovi g. Velibora Gligorića o hrv. i srpskim savremenim književnicima i savremenoj književnosti su uz male iznimke (kod Ujevića i Bore Stankovića) točni i ostati će u vremenu. Gligorić je prvi koji je ustao protiv autoriteta Bogdana Popovića, koji je Skerlića (idola svih književnih reakcionera danas) postavio na pravo mjesto, koji ih je pronicljivo okarakterisao. Također i mišljenja o Andriću, Crnjanskom, Dragiši Vasiću i Živadinoviću su takva da se netrebaju ni najmanje korigirati. — Dučić »kralj pesnika« izišao je pod osvjetljenjem njegova pera (pišem baš osvjetljenjem pera, jer je ono reflektor u tami današnjice) vrlo bijedno i od njegove razvikanosti ostalo je malo što: majmunisanje aristokracije tako obično kod svih parvenua.

Digitized by Google

U studiji Matoš-Dis-Ujević što je izašla ľanjske godine, on je premda nepotpuno ali najtočnije do sada od svih onih koji su kod Srba o Matošu pisali zaokružio rad i značenje ovog pisca. Tu je rehabilitirao potpuno i tragičnog Disa pokopanog svojevremeno od pseudopozitiviste Skerlića i toplo ukazao na njegovu duhovnost. Najčudnije je međutim da je baš onim čim je rehabilitirao Disa umanjio značaj Ujevića t. j. skerlićevski sa jednog socijalnog stanovišta, koje se na Ujevića nikako ne može primjeniti. Ujevićevo značenje za mlađe generacije neosporno je mnogo veće nego što to smatra g. Gligorić.

Ove »Polemike« protiv reakcionarstva u književnom Beogradu sa gorkim motom koji najbolje karakteriše šta sve mora doživiti jedan slobodan i neovisan duh, pisane su kao i sve ranije Gligorićeve stvari oštro i točno dakle dobro. One su potrebne i aktuelne i najbolje osvjetljuju nezdravo stanje u tamošnjoj književnosti, jer dok tamošnji časopisi štampaju i daju širom mjesta duhovnim abortusima raznih neznalica dotle Velibor Gligorić mora da stavi kao opravdanje izlaženja svojih polemika ovo: »Ove članke koji tretiraju aktuelna književna pitanja izdajem u brošuri, zato što danas u Beogradu nema časopisa u kome bih mogao i želeo da ih oštampam«. Zaista žalosno da duh književnog nazadnjaštva idiotiziran u famoznoj »Kritici« Miodraga Stajića može da bude zaštićivan. Prvi članak »Podmladak Bogdana Popovića« prikazuje dio najmlađih intelektualaca odgojen u »Misli« Sime Pandurovića, Velje Živojinovića i Žike Miličevića. Navodim završetak na temelju kog je izgrađen čitav ovaj članak. »Ta omladina ne gleda svojim očima, u stvari ne prati književne pokrete, već duboko unazađena, zaslepljena pogrešnim vaspitanjem, samoubilački baca se pod točkove novog vremena.« Drugi članak »Književna lutanja Života i Rada« napisan je povodom članka urednika istog časopisa g. Milana L. Rajića »Naši književni listovi« i osvrće se na njegov prvi dio u kojem se govori o beogradskim književnim časopisima. Najbolje ću prikazati taj članak g. Gligorića ako navedem neke citate iz njega: »Milan Rajić prebacuje Srpskom književnom Glasniku ono što su Glasniku prebacivali sto puta više dobronamerni i iskreniji ljudi, da Glasnik nije uhvatio pogodan momenat da stvori od svojih tradicija jednu široku jugoslovensku platformu. Glasnik nije prihvatio nasleđe zagrebačkog Književnog Juga koji je izlazio pod redakcijom nekadašnjeg skerlićevca, mediokritetskog Branka Mašića i dozvolio da u njemu prevlada popovićevski duh nad skerlićevskim. Ali zar Rajić misli da se jugoslovenstvo u jednom časopisu može stvoriti samo latinicom i da je dovoljno štampati radove ljudi kao što su Gustav Krklec, taj mladi hrvatski eks-konzul sa diplomatskom karijerom u književnosti, pa da se jedan časopis može smatrati izrazito jugoslovenskim«. Ili »Rajić prebacuje Glasniku što je skretao sa svoje linije, što je dovodio slabe urednike i što je otvorio širom vrata modernistima. Rajić živi u uverenju da su moderniste otrovale Glasnik, da je Glasnik popustio u otpornosti pred književnom anarhijom i da će Glasnik doživeti sudbinu »Misli« i drugih časopisa. Kako se vidi g. Gligorić brani ovdje S. K. Glasnik i njegovog sadanjeg anonimnog urednika g. Milana Bogdanovića protiv neopravdanih napadaja g. Rajića i tim samo potvrđuje svoju ljubav za pravednost jer je isti g. Gligorić i te kako napadao Glasnik kad je ovaj služio kao uporište nazadnjacima, stavljajući se sada na njegovu obranu kad ga se pristrano napada. Ovo najljepše obilježuje g. Gligorića i njegov rad oko dobrobiti književnosti. Jer istinu rekavši upravo pod uredništvom g. Bogdanovića Glasnik se je pomladio i izbjegao sudbini da duhovno propadne. Pogrješka g. Bogdanovića nije u tome što je pustio u Glasnik moderniste: Marka Ristića, A. Vuča, Ristu Ratkovića, Jovana Popovića, Desimira Blagojevića (već zasluga) nego što je u svojoj širokogrudnosti otvorio vrata i nekim nebitnim u mlađim generacijama, literarnim usidjelicama: Jovanu Raduloviću, Živku Jevtiću, A. R. Bogliću, Tufegdžiću, Gaveli, Burini.

Treći članak »Pen klub kao književni monopol« ukazuje na što se je srozala ova ustanova u Beogradu. Navodim samo g. Gligorića: »Pen klub je književnost u fraku, lakovanim cipelama, književnost soarea za izlete, za putovanja, za svečane govore, i za zvanične intelektualne reprezentacije«. Ili »U našoj sredini, gdje je uvek tendencija intelektualnog monopoliziranja, ta se organizacija postavlja i kao kulturni misionar, organizacija u kojoj oveštali frankofili izigra-

Digitized by Google

vaju anglomane, latiniste režiraju germanističke manifestacije i kod koje ispod evropske glazure izbija čistokrvni balkanski vizantinizam«.

Impresionista g. Gligorić ne silazi u potanke analize da bi što jače potkrijepio svoje tvrdnje i tim svome razmatranju dao maksimalnu uvjerljivost i za prosječnog čitaoca i za osrednju intelektualnu glavu. Otuda prebacivanja da je samo pamfletista što je netočno. Njegov način izražavanja, lapidarnost i voljenje obilježenja bez daljnih obrazloženja približuju ga nijekanju i tvrdnjama da nije stilista što može da bude činjenica ali zar se za utvrđenje istine mora tražiti stil — ona je sama stil već tim što je istina. To da voli uopćavanja nije nikakova mana jer slično uopćavanje ima na pr. i poznati Rudolf Kayser redaktor berlinske »Die Neue Rundschau« pa mu niko ne prebacuje netočnost i nedubljinu.

Novak Simić.

BEZIMENI SURADNICI.

Umjetnost ne smije biti samo zrcalo u kojem se odrazuje život, već i čekić koji preobražuje i preobražujući gradi život. Ako je samo ono prvo, a nije više od toga ovo drugo, onda je ono što ona u sebi odrazuje, jednako slici u zrcalu: ona je zaista jednaka svojoj realnoj masi, ali samo u statičkom smislu. Čim se naime predmet stane micati, zrcalo zavodi: u njemu se miče sve obratno nego na realnom predmetu — lijevo mjesto desnoga i obratno. Dakle sposobnost zrcala da odrazuje, čim se pređe iz statike u dinamiku i pokret, prestaje biti sposobnošću odražavanja, a postaje zamamom i varkom.

Takva bi bila i umjetnost, kad bi ona bila zaista samo zrcalo, to jest kad bi odražavala u sebi život statičan, beživotan i umišljen, kad bi oduzimala svijetu u kojega ulazi, sposobnost kretanja, i to istinskoga kretanja, koje je ujedno i samo življenje. I zaista ima ih mnogo koji su, provodeći istrajno život u umjetnosti i za umjetnost, doživjeli na kraju razočaranje i uvjerili se, da je njihova umjetnost bila jedno a život je drugo; da je ona bila uzrokom da umjetnosti nenakloni mnogi realisti i praktičari s pravom joj predbacuju da oduzima ljudima smisao za borbu i život, da onemogućuje pravu orijentaciju i da zavodi. (Jasno je samo od sebe koje se umjetnosti može tičati takav prigovor).

Umjetnost realizira život koji je dat ali nije zamjetljiv uvijek i od svakoga. Pri tome se pretpostavlja da umjetnik pišući ono što sam osjeća i vidi piše i za druge, jer računa da su ljudi u nekim osnovnim crtama svi jednaki, a u drugim da ih ima mnogo jednakih ili sličnih. Umjetnik dakle svojim radom podržava tu pristupačnost i sličnost među ljudima, on stvara krug svojih istomišljenika i miljenika. Današnji je umjetnik postavljen pred dilemu: hoće li birati svoje istomišljenike ondje gdje ih može naći deset — stotinu, ili pak ondje gdje će biti njemu pristupačnih na hiljade — milione. Ujedno pravi umjetnik znade da je umjetnost, za razliku od znanosti, prijemljiva i u najširim masama, jer se izražava konkretno i jer se obraća čovjeku direktno na srce.

Današnji je život općenito na cijelom svijetu zastao u bari truleža, nemorala i laži. Treba mu pomoći da se oslobodi. Oni koji su ga zatjerali u to blato, neće ni prstom maknuti da ga spase, jer se boje da ne bi oslobođeni život krenuo pravcem kuda oni ne žele. Ne će ni mnogi intelektualci, jer u pojmu današnjeg intelektualca nije ujedno sadržan i pojam pravde i morala, štaviše današnjim intelektualcima u pretežnom broju slučajeva služi njihova kultura i izvježbanost mozga samo za to da opravdaju logikom i znanjem svoje i tuđe nepravde, naime nepravde onih s kojima surađuju. A što se sve ne da opravdati i osvijetlati logikom, znanjem, kulturom, frazom, sofistikom i svim drugim znanstvenim rekvizitima. Logika je danas kriva zbog mnogih nelogičnosti u svijetu. Ostaje jedino narod i njegov instinkt za pravdom, kojega nije ubila sofisterija različnih službenih logika, dogmatika, apologetika i tako dalje. On zna svoj interes, a taj je ujedno i pravda. Nema nijedne istine, koja sadrži u sebi svih 100% dokaza istinitosti, već u životu prevlađuje i pobjeđuje ona koja ima za sobom više procenata (Milton). Isto tako nema ni apsolutne pravde, već ima pravo na život ona koju nosi i zastupa najviše procenata.

Današnje su mase bliže i pristupačnije životnim istinama i kulturnim tekovinama više nego u i jednom kulturnom ciklusu dosad. Mase su trome i sporo se gibaju napred i u duhovnom i u materijalnom smislu napretka. Ali taj je hod konstantan i ne pozna koraka natrag. Mase

Digitized by Google

sporo shvaćaju, ali jednom shvaćeno ne zaboravljaju.

Tako su današnje mase mnogo bliže i literaturi nego prije, i to ne samo kao čitači već i kao stvarači. To će biti za literaturu samo dobitak (koji se možda još danas ne vidi jasno), ali samo za onu literaturu, kod koje postoji unutrašnja korespondentnost i veza s masom. Ta masa svojim gibanjem pokazuje, kako daleko seže današnji literarni talas, jer je masa uvijek dosad bila na periferiji svih kulturnih talasa i titraja. Ona dolazi u središte talasa samo u revoluciji.

I osjećajući daljinu toga talasa zar čovjek da ne osjeti radost zbog tolike širine i pruženosti života? Ili zar da čovjeka ne obraduje (ako naime nije kulturni samoživ i ekskluzivni individualist), kad kao urednik književnog časopisa dobije n. pr. novelu trgovačkoga kalfe, još mladića od 19 godina? On stanuje negdje na periferiji i opisuje kuću u kojoj noću ispod kreveta griskaju miševi pod i papir, domiljivši u sobu kroz nagrizeni zid. (Kad pomislite na te miševe, hoćete li više shvatiti estetiku koja ne će ni da čuje o mišu, ili istinu koju grizu miševi?) Stanodavac toga kalfe-noveliste je invalid bez ruke i pijanica iz očaja, njegova žena leglo tuberkuloze, a dvoje djece rahitično i škrofulozno. I taj kalfa neke večeri, spavajući u istoj sobi sa gazdom, odijeljen od njega samo paravanom, čuje kako invalid započimlje sa svojom ženom ljubavni odnos, uzima kuhinjski nož i ubija ga. Kaže na svršetku svoje novele: »Ubio sam jedan život, samo sa 20% život, da zapriječim postanak drugoga života koji bi isto tako bio život samo sa 20%.«

Ili šalje svoje pjesme željeznički skretničar. On opisuje žalost svoje statike i ljepotu pokreta koja njemu nije suđena, jer se mora brinuti samo za tuđe gibanje.

Ili pošalje svoju pripovijetku kočijaš, a u popratnom pismu kaže: »Ovo sam pisao samo noću, jer kroz čitav dan nemam mira ni da se najedem.« On pripovijeda, kako od rana jutra vozi vreće šećera iz vagona u magazin. Kune svoj bič kojim mora tući nevine konje da ne bi sam osjetio gazdin bič na ledima. U večer on odnosi u škaniclu šećera, koji se bio prosuo iz napukle vreće. Poslovođa ga vidi i gazda ga sjutradan otpušta zbog krađe.

U tim prilozima ima po tri riječi zajedno (dragomije, ijaću, paseneka i t. d.), nema točaka, još manje ima zareza, a o drugim kulturnijim interpunkcijama ne treba ni govoriti. No tu nisu glavno te manjkavosti gramatike i one vrednote koje čine jednu napisanu stvar toliko dobrom da može biti štampana u kojem današnjem književnom listu. — Tu se radi o jednom nazoru na svijet, o posebnom shvaćanju ljepote i istine, koje se nama čine da i nisu to, jer smo naučeni na ljepote i istine obučene u frakove, uglađene, pitome, ukratko na »kulturne« istine.

Navesti ću ovdje još neke podatke, koji su brojem i širinom svoga postojanja još uvjerljiviji od navedenih. Maksim je Gorki u vremenu od 1906.—1910. pročitao 400 rukopisa različnih »pisaca iz naroda«. Oni su bili po građanskom svom zanimanju: 144 radnika, 67 seljaka, 9 postolara, 6 poslužitelja, 5 kočijaša, 5 vojnika, 4 krojača, 4 trgovačka pomoćnika, 4 osuđenika na prisilni rad, 5 švelja, 3 sobarice, 2 prostitutke, 1 kuharica, 1 trgovkinja jabukama, 1 pralja, 1 bolničarka, 1 čuvar groblja, 1 dimnjačar, 1 vratar i 1 policajac.

Od svih tih samo je 11 štampalo svoje rukopise, ostali nisu bili zreli.

Ovako opisuje Gorki svoje osjećaje pri tim pošiljkama:

»Svakiput kad pošta donosi sivu bilježnicu »jeftina« papira, ispisanu rukom nenaviklom na pero, i pismo u kojem neznani a poznati, nevidljivi a bliski čovjek moli — »da se razgledaju« njegovi pokušaji i da se kaže »ima li u mene talenta, imam li ja pravo da ljudi na me svrate pozornost« — srce se sažima i od radosti i od brige, u isto vrijeme raspiruje se u njemu velika nada, još žarče ono boli od straha za domovinu, koja preživljuje sada tako teške dane.«

I kad se čovjek potrudi da mu svi ti redom prodefiliraju pred očima sa tajnim sadržajima svojih rukopisa, zar ne će osjetiti da su imali i znali štošta zanimivo pričati? U njihovim rukopisima također nije bilo točaka i zareza, i oni su možda lijepili po tri riječi zajedno, a jednu malo veću rasjecali na dvoje, ali ta je gramatika sadržala više života nego akrobacije i vratolomije raznih »ista« u »pravoj« umjetnosti, koji su laž naprama toj očiglednoj istini.

Prema tome treba se pitati: je li umjetnost ono čim je zovu — naime zrcalo

Digitized by Google

života, ako se u njoj ne mogu odraziti i njihovi svjetovi? Ako ne kroz njihove radove, a ono kroz radove onih koji su danas zvani na to. Je li umjetnost čekić ako gradi samo kule samotnice za srednjevjekovne viteze života i filozofske osamljenike, kad treba graditi zgrade pristupačne i upotrebljive za mase.

To je socijalni problem današnje umjetnosti. Rješavati njega znači vršiti bolji »narodni rad« nego što ga vrše mnogi drugi priznati i nagrađeni »narodni i javni radnici«.

Luka Perković.

IDEOLOŠKI PROFIL DRA. MIRKA KUSA-NIKOLAJEVA.

(U povodu knjige »Upton Sinclair«. — Izdanje »Socijalne Misli«, Zagreb.)

Već nekoliko godina ime Mirka Kus Nikolajeva povlači se po svim našim književnim, političkim i stručnim listovima i časopisima. Sa jednakim uvjerenjem (!) piše on u Vidovićevom »Novom Čovjeku«, kao i Adžijinoj »Socijalnoj Misli«, »Bankarstvu« kao i »Crvenoj Zastavi«, u bivšem »Pokretu« kao i »Radničkim novinama«, u »Novostima« kao i »Crvenom kalendaru«, u »Riječi« kao i »Privatnom namješteniku«. — Nema gotovo novine, revije, almanaha ili kalendara, gdje nećete naći njegovo puno ime, a često puta i originalnu fotografiju. U jednom te istom broju »Novog Čovjeka« nalaze se dva njegova članka i dvije fotografije. Identitet je u svakom slučaju osiguran.

Sa jednakom površnosti on je u stanju da piše o Karlu Marksu kao i Miljenku Vidoviću, o Uptonu Sinclairu kao i Ivanu Nevistiću, o Ljubi Babiću i Käthe Kollwitz, Mahatmi Ghandiju i Matiji Gubcu, o socijologiji milieua kao i slici sv. Kümmernisse, o ekonomiji kao i literaturi, o etnografiji kao i filozofiji, o moralu kao i biologiji. Jednom riječi: nema područja na kome on dosad nije pokušao da dade svoje »stručno« mišljenje. On je »Mädchen für alles« i nećete ga dovesti u zabunu ako zatražite od njega članak o neznam kakvoj temi. Svaki novi list, bez obzira na svoj pravac i ideologiju, može računati na njega kao sigurnog saradnika. Tako dugo dok na njemačkom jeziku ima raznih leksikona i priručnika Mirko Kus Nikolajev u stanju je, ako to treba, da piše i o kondenziranju ptičjeg mlijeka.

Ali ima još jedna njegova osebina, koja zavređuje da se ovom prilikom istakne. Čim napiše malo oduži članak on će ga odštampati u zasebnu knjigu. I takvih »knjiga« ima već nekoliko po izlozima zagrebačkih knjižara. Jedna od njih je i njegova najnovija »studija« o Uptonu Sinclairu, koja u svemu ne obasiže više od deset stranica »Književnika«. Međutim, to nije važno, jer se i na malom prostoru dade mnogo reći i nije potrebno da se o nečem piše na dugo pa da bude dobro. Htio sam samo da ukažem na ovaj literarni postupak, kojim Mirko Kus Nikolajev već nekoliko godina blefira našu malograđansku javnost. Svojom »svestranošću« i »plodnošću«, on je kod nekih, koji vrijednost jednog pisca mjere po tom koliko mu je puta ime izašlo u javnost, stvorio uvjerenje da je »jedna od najmarkantnijih pojava među našim sociolozima« (Ing. Ristić u »Soc. Misli« br. 12, 1929.). Doduše taj položaj ne bi bilo teško steći u zemlji, gdje je sociologija terra incognita, ali Mirko Kus Nikolajev je isto toliki sociolog, koliko i Vladimir Dvorniković — filozof. Sav svoj dosadanji »uspjeh« ima da zahvali tome što može nesmetano i bez ikakve kontrole da harači po izvjesnim internacionalnim revijama, buletinima i edicijama.

Što se tiče same studije, ili kako je on »skromno« naziva, »ekonomske interpretacije« djela Uptona Sinclaira, o njoj ne bi imao ništa naročito reći. To je obični dosta slabo sastavljeni referat o nekim knjigama Sinclaira, u kome je svakako najvrednije ono (skoro polovica!) teksta izvađenog iz pojedinih djela samog Sinclaira. O Uptonu Sinclairu toliko je pisano u internacionalnoj književnosti, da zaista nije bilo teško nešto prevesti i na naš jezik. Jedino se postavlja pitanje da li je čovjek, koji je u stanju da piše onako neukusne hvalospjeve Miljenku Vidoviću, moralno ovlašten da gotovo istim riječima piše i o Uptonu Sinclairu, kad se zna vrlo dobro da ova dvojica nemaju ništa zajedničko, osim što su obojica poslužila za literarno gombanje g. Kusa. Da bi bolje ilustrirao tu neukusnost citirat ću nekoje izvatke iz njegove knjige o Sinclairu i njegovih članaka o Vidoviću, štampanih u jubilarnom broju »Novog čovjeka«. O Sinclairu piše slijedeće:

»... Sinclair je povukao transverzalu kroz socijalni život i ogolio zavijenu civilizaciju na svojim pohodima kroz či-

Digitized by Google

kaške klaonice, pensilvanske rudnike, njujoršku berzu i kalifornijske izvore petroleja. On je svijestan činjenice, da u današnjem životu nema izjednačenja i zato se on beskompromisno stavio na stranu one socijalne aritmetičke veličine, koja za budućnost ima predznak plus.«

»... Iz te njegove moralne snage izvire i njegova neobuzdana volja, da postane vijesnik novog vremena. I kao što je u mladosti htio pokraj svih ličnih žrtava, da bude književnik, tako i sada, usprkos svih daljnjih žrtava i borbe, hoće da bude vijesnik novog vremena.«

»... Za njega ne postoje sitni problemi društva, njegov presjek ide kroz sredinu, kroz poluge, koje pokreću današnje društvo. On je jasno spoznao svu kaotičnu, očajnu bezvrednost današnjeg društva u kome surovi materijalizam postaje principom kulture i jedini mogući minimum duhovne egzistencije...«

Za Miljenka Vidovića u spomenutom broju »Novog čovjeka« kaže ovo:

»... Vidovićev pokret povlači horizontalu duhovne obnove društva na vertikali duhovne obnove pojedinca... Izgrađivanje jednog svečovječanskog etosa, koji će sklopiti fragmente današnjice u potpuno jedinstvo, to je iščekivani rezultat Vidovićevog pokreta...«

»... Jer Vidović je bezuslovno jedan od onih, koji stoje u blizini duha i koji znače dolazak Životne Snage Dobrog, u kojoj će zamršene sile i isturani elementi primiti skladne forme i postati svijetla tjelesa na putu, na kome ima da dođe Novi čovjek...«

»... Bezuslovno Vidović je rijedak čovjek, koji posjeduje oštar pogled za dubinu stvari oko sebe, koji posjeduje potpuno izgrađen idejni i duhovni život, ali ne u bezvremenskom svemiru, nego u sposobnosti, da zahvaća vremenski i prostorni život čovjeka...«

Mogao bih do u beskonačnost uspoređivati pojedine citate iz kojih se vidi da on na isti način, istom frazeologijom i sa potpunim pomanjkanjem književne savjesti i ličnog uvjerenja, piše o najvećim svjetskim umovima kao i raznim bezvrijednim intelektualnim i moralnim ništicama. Da li ga to onda ovlašćuje da piše o — moralu drugih.

Još nešto g. Kus: Što se tiče one bilješke pod konac knjige, u kojoj »nekim radoznalim ušima« nešto došapćujete, ne mogu drugo nego da ukažem na djela Uptona Sinclaira, koja g l a s n o demantiraju ono što Vi »radoznalim ušima« u svojim skromnim željicama hoćete da p r i š a p n e t e.

M. Durman.

AUTORSKO PRAVO, VUK STEF. KARADŽIĆ I KNEZ MILOŠ.

Pri kraju pedesetih godina prošlog vijeka počelo je kod nas špekulativno preštampavanje narodnih pjesama iz zbornika Vukovih. Kako se Vuk tada bavio u Beogradu, on se odmah obrati Knezu Milošu ovakvom tužbom:

Vaša svjetlosti

premilostivi Gospodaru!

Vrlo je dobro poznato Vašoj Svjetlosti s kakijem sam trudom ja skupljao i pisao narodne naše pjesme u Kragujevcu godine 1820., 1821. i 1822., i Vi ste mi sami pjevače nabavljali i milostivo mi pomagali te sam ih poslije, opet s trudom i s mukom putujući čak u Lipisku i onamo, zlopateći u tuđoj zemlji, štampao i izdavao; pa se sad ljudi nalazi koji, ili ne znajući što je sramota ili ne mareći za nju prema novčanome dobitku, ove pjesme koje sam ja skupio i na svijet izdao preštampavaju i njima trguju. U hrišćanskoj Evropi ovo se zove književna krađa i zabranjuje se zakonima, u nas pak takovijeh zakona još nema. Zato se prepokorno usuđujem moliti Vašu Svjetlost, da biste blagoizvoljeli milostivo zapovijediti, da se izda zabrana, da kako pomenute narodne pjesme (koje sam ja skupio i prvi put na svijet izdao), tako ni ostale moje knjige ne smije niko drugi osim mene, ili po smrti mojijeh naslednika, ni same za sebe niti uz drugo što, ni u Srbiji štampati niti, ako bi se u drugijem zemljama gdje naštampale, u Srbiju unositi.

U Beogradu, 6. aprilija 1860.

Vaše Svjetlosti prepokorni i blagodarni sluga

Vuk Stef. Karadžić.

NEŠTO O BERLINSKOM TEATRU.

Prigodom četvrtog teaterskog kongresa koji je održan nedavno u Hamburgu, Lion Feuchtwanger, pisac mnogo čitanih knjiga »Jud Süsz« i »Die hässliche Herzogin«, napisao je jedan kratki člančić o berlinskom teatru. Mišljenje Feuchtwangera karakteristično je za suvremeni teatar uopće, te ga ovdje donosimo:

Digitized by Google

»Berlinski teater danas je ragu, pripravljen od pet dijelova režije, četiri dijela glumačke umjetnosti, i jednog dijela drame. Važno je vođenje bine, i tako odgojenoj publici, ne šta se igra, nego tko igra i tko inscenira. Ne radi se dakle o tom da se igra dobre komade, nego onakve koji su za glumca ili režisera upotrebljivi kao materijal. Dobri komadi rijetko daju takav materijal, osrednji više puta, najbolje valjaju mizerabilni. Te mizerabilne komade otkriti, funkcija je dramaturga.

Slobodno vrijeme koje mu dopušta da može rješavati taj problem on upotrebljava na to da napravi listu dobrih komada i valjanih uloga, i tako, po riječima iskusnog dramaturga, režiser odmah zna koje komade ne treba igrati i koje glumce zaposliti.

Berlin ima najbolje glumce na svijetu, izvrsne režisere, pravi režiser i pravi glumci rijetko dolaze zajedno. Berlin ima dobroćudnu interesiranu publiku: ali direktori drže tu publiku još glupljom nego sami sebe i nego jesu, i jer sami imaju slabost za osrednje komade, uvjereni su da se publici sviđaju posve loši komadi. Uslijed toga oni imaju naravno nepovjerenje prema dobrim komadima. Oni su voljni ako ih dramaturg nagovori, raditi i s dobrim autorima. Ali samo pod uvjetom, da ti autori pišu loše komade, ili bar osrednje. Oni naručuju tako kod autora komade o jednoj predloženoj temi s ulogama za ovog ili onog glumca i s obzirom na shvaćanje režisera koje on ima upravo u času naručivanja komada: ali na dobar komad kojeg autor ima oni se ne obaziru. Nijedan berlinski teater ne polazi od autora ili komada, nego sve od režisera ili glumca. Što se igra to je posljednja briga. Berlinski teater upotrebljava izvrsne kuhare i izabrane začine, ali mizerabilni materijal.

Moderni dramaturg morao bi se za to brinuti da poremećeni temeljni odnosi berlinskog teatra dođu opet u ravnotežu, da se repertoar čini od komada, a ne od režisera i glumaca. Svaki lajik vidi prostim okom da bi se bolje činilo kad bi se više pazilo na: šta, nego na kako, i da bi pametnije bilo upotrebljavati vrijedni materijal, nego s ogromnim naporom nevrijednosti oplemenjivati. Zadaća dramaturga bila bi: brinuti se da se odmah uzme auto, a ne istom mukotrpno da se kočija prepravlja u auto.

Među berlinskim dramaturzima ima razumnih i energičnih ljudi. Ali energični nemaju nikakva razumijevanja, a razumni nikakve energije. I imaju li energije, tad je istroše u upravnoj djelatnosti, i mjesto da budu braniči drame protiv proždrljivog aparata i koji ubija duh, protiv teatra, dramaturg postaje branič tog aparata protiv autora i drame.

U biroima berlinskih teatara sjedi više tuceta dramaturga, i među njima pametnih ljudi. Ali oni ostaju na periferiji i ne napreduju u centrumu. Kad bi se mjesto njih stavilo u biroe stanovnike jedne omiljele staračke bolnice, berlinski repertoar ne bi izgledao puno drugačiji.« Š. Š.

ISPRAVAK.

U prošlom broju »Književnika« u članku »Naš književnik u prostoru i vremenu« potkrale su se neke griješke koje kvare smisao. Na strani 309, 5 red odozdo, umjesto skitnice treba sitnice. Na strani 311, 4 red odozgo, prelomio se slog, rečenica treba da glasi: »Može jedna maska biti umjetnički istinitija, čak i više maski duha u većoj mjeri pravi lik nego praktično-istiniti lik. »Živimo u doživotnoj anonimnosti.« Na str. 316, 6 red odozgo umjesto statistika treba statika.

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III. kat. — Uređuje Redakcioni odbor. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Vinogradska cesta br. 62. — Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. — Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d. Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, RUJAN 1930. BROJ 9.

AUGUST CESAREC:

SAN DOKTORA PROSPERA LUPUSA

Ministerijalni savjetnik, doktor Prosper Lupus, profesor kemije, osnivač i ravnatelj »Državnog zavoda za kemijsku obranu zemlje«, vlasnik tvornice glasovitih kemijskih viktoria-preparata, suvlasnik tvornice gasmaski, glavni urednik revije »Kemija i Domovina«, akcioner i član uprave velikog bankovnog koncerna, posjednik cijelog niza ratnih i mirovnih ordena, član utemeljitelj a i počasni predsjednik nešto manjeg niza raznih nacionalnih udruženja (Udruženja ratnih boraca itd.), najposlije, muž grofice, koja je po familiji, poticala još iz vremena križarskih ratova, te otac triju sinova koji su već dorasli za metrese, kaošto je i on sam imao jednu, — taj mnogouvaženi, mnogospominjani magnat znanja, sile i bogatstva, taj, kako su ga u njegovoj zemlji zvali »vuk energije«, legao je jedne kasne noći u svojoj palači i u svoj svileni krevet umoran i iscrpljen kao da ga je tko cio dan vijao na mučilišnim vijcima.

Već rano ujutro telefonski ga probudio urednik njegove revije s viješću o senzaciji, da je u podrumima instituta, zvanog »Biokemičko-farmaceutski Institut«, došlo do eksplozije, uslijed koje je tamošnja gradska četvrt poplavljena otrovnim plinovima tako da ljudskih žrtava ima već na stotine.

Spomenuti institut bila je zapravo tajna filijala već također spomenutog »Državnog zavoda za kemijsku obranu zemlje«. I da se baš tamo desila eksplozija otrovnih plinova, to nije bilo ugodno ni pred domaćom javnošću, a još manje pred inostranom. No važnije je od toga bilo, da je doktor Prosper Lupus imao opravdanog razloga pretpostavljati, da se u toj eksploziji radilo o jednom otrovnom plinu, koji je on otkrio. Važnije je bilo i stoga, što je on, ako je doista bilo tako, doživio sad prviput vanrednu priliku, da, pošavši na mjesto nesreće, djelovanje tog svoga plina ispita u praksi — (na ljudima, a ne na kunićima i mačkama, kako je to nekad radio u laboratoriju!). Tako je on dakle, na prvu misao o tom, skočio iz kreveta uzbuđeno kao da je sam u nosnim sluznicama osjetio zadah otrova, i poslije

Digitized by Google

toga nije prošlo ni četvrt sata, a on je već autom jurio na mjesto katastrofe.

I sad svejedno, kako je došao tamo, — a nije to bilo bez zapreke, jer je policija blokirala cijelu unesrećenu gradsku četvrt, pa se on najprije trebao predstaviti, tko je, a onda još pričekati, dok su njemu i njegovu šoferu, pribavili gasmaske. I svejedno sad, šta je tamo vidio; glavno je još samo to, da je pregledavanje, ispitivanje i zapovijedanje na mjestu same nesreće ispunilo skoro cio sat, nakon čega je još, već iz ureda, bilo potrebno dosta komplicirano telefoniranje ovamo i onamo, i na ministarstvo, i na policiju, i na službene redakcije, kako treba pred domaćom i stranom javnošću prikazati i obrazložiti katastrofu. I tu valjda nije ni potrebno razumnom čovjeku kazati, da je taj prikaz i obrazloženje imalo biti u tom, kako se zapravo radilo samo o plinovima potrebnima za farmaceutske i industrijske svrhe, kako je »Biokemičko-farmaceutski Institut« čisto naučna i humana institucija, kako je broj žrtava uopće daleko pretjeran, kako država nema nikakve ratne nego samo mirovne tendencije itd. itd. — recept je tako općenito poznat, da ga sigurno, na svoju nesreću, ne pozna samo još devet desetina čovječanstva!

Nego, poslije tog trudnog i zamornog posla bilo je tog dana za mnogouvaženog doktora Prospera Lupusa i tolikih drugih posala! Tu je prije svega bila vrlo važna konferencija s drugim jednim slavnim kemičarom, koji je. u svoj tišini svog naučnog i humanog rada otkrio fenomenalan izum, kako se u slučaju rata dadu na ogromnim površinama zemlje izvući iz zraka sve sastojine osim dušika, tako da od toga mora poginuti sve živo, osim, dakako, drveća i biljaka. Zatim je trebalo riješiti druge tekuće poslove, a onda, nažalost, i svoje lične! U, kako znamo, vlastitoj njegovoj tvornici glasovitih kemičkih viktoria-preparata već je nekoliko dana vladao štrajk. Nezasitljiva banda, ne mareći što može biti sretna da imade posla, zatražila je povišicu plaće od pet po sto novčane jedinice na sat — zahtjev nečuven, neusvojiv; bilansa višemilijunskog mjesečnog profita je i bez toga prošloga mjeseca, radi investicija za nove mašine, pokazala regres, i sad da taj regres, bespotrebnim popuštanjem, još pođe dalje? Da se to spriječi, trebalo je provesti lock-aut, naći druge podesnije radnike, a u tu opet svrhu, izdržati podulju konferenciju s direktorom tvornice.

Konferencija za konferencijom, a poslije podne je neizostavno trebao prisustvovati sjednici upravnog odbora bankovnog koncerna: — na dnevnom je redu bila stvar važna: jedan velik posao, koji je u konačnoj bilansi mogao povisiti možda i za dvadesetipet po sto dividende akcionera. A onda kad je i to bilo gotovo, sve iskalkulirano točno i na sigurno, i sjednica svršena, onda, ah onda je morao još da s autom odjuri na stanicu radi ispraćaja žene grofice, koja je s najmlađim, nešto boležljivim sinom putovala u topli, sunčani Kairo. U Kairo, bože moj, to bi i njemu bilo potrebno, no otkud bi mogao kraj toliko poslova — i tako, na povratku sa stanice moravši da otrpi još tu muku da mu je ususret išla jedna povorka besposlenih radnika koja je demonstrirala i radi jutrošnje katastrofe, on, već iscrpljen sasvim, nije mogao, odnosno, nije želio više ništa drugo nego odmor, odmor, odmor... No, a odmor, barem duševni odmor, gdje ga je boljeg i

Digitized by Google

slađeg mogao naći nego kod slatkog svog malenog girla, Mie, kojoj je baš pred nekoliko dana kupio glavnu ulogu u jednom ljubavnom filmu i koja zato već nekoliko večeri ne zna kako bi mu bolje ugodila, prosto se pod njegovim usnama rastapa kao šećerna melona, opaja ga kao da joj je svaka riječ, svaki pokret natopljen opijom.

Tako se dakle poštovani i izmučeni nacionalni trudbenik, doktor Prosper Lupus, odvezao u malenu, opet, naravno, njegovim novcem iznajmljenu i plaćenu, raskošnu i udobnu vilu. I što da govorimo! Duševni odmor koji je tražio, on je tamo nesumnjivo i našao. Mia je te večeri, zapravo već noći, bila kolosalna. No nažalost, doživljena radost imala je i svoju neizbježivu sjenu. Od opojstva ne samo sa slatkom, mirišljivom i sladostrasnom ženicom, nego i s nešto prevelikim kvantumom seckta i cocktailla, on se poslije toga vratio kući tjelesno još umorniji i iscrpljeniji; umoran i iscrpljen, kaošto već rekosmo tako, kao da ga je tko cio dan vijao na mučilišnim vijcima.

No kao »vuk energije«, on je to podnosio hrabro i neslomivo. Od sobara, koji ga je dočekao i svukao, dao je sebi još bolje namjestiti jastuke; radi male glavobolje dao se — opet od njega — poškropiti po čelu s najfinijom markom eau-de-colognea, i tako je u mraku, u kome se bijelio samo svileni krevet, ležao mirno i udobno ispružen, strpljivo čekajući samo još san.

No taj nije dolazio. Glup slučaj (ili još gluplji šofer!) bio je uzrokom, da je doktor Prosper Lupus na svom povratku od Mie kući doživio na jednom uličnom zaokretu malen sudar auta s jednim autokamionom, i, još osim toga, doznao, da su u tom kamionu — noću, da se izbjegne pozornosti svijeta — bili u mrtvačnicu prevažani leševi ljudi, nastradalih jučer ujutro od otrovnih plinova. I doduše, te leševe tad Prosper Lupus nije vidio, oni su bili pokriveni velikom voštanom plahtom. Ali ih je vidio ujutro na mjestu nesreće, i sad tek, kad su mu nosnice kanda još bile pune parfema kojih se nadisao s Mie i iz svakog predmeta njenog budoara, sada tek, u tom noćnome miru i osamljenosti, njemu su se stale da vraćaju slike sveg užasa koji je vidio u otrovanoj gradskoj četvrti.

No besmisao, što da misli o tome! Fakat je, i to glavno, da je otrovni plin bio doista plin koji je on otkrio, a djelovanje njegovo da se pokazalo doista kolosalno. A to, što je poginulo toliko ljudi? Razumije se, tome je kriv glupan koji je, ne znajući s čime ima posla, jer su ti plinovi tek dan prije bili dopremljeni u podrum, bio kraj njih neoprezan. No, a inače? Žrtve, dakako, treba požaliti, ali s druge strane opet uzeto, ne moraju li svi ostali građani, usprkos tih žrtava, biti još zahvalni, da se netko brine za njihovu budućnost i njihovu zaštitu od neprijatelja? Tako, da, samo zahvalni! — i prema tomu... no, prema, tomu...

Doktor Prosper Lupus nije domislio misao, na oči mu se ipak spuštao san. Tako je samo lagano zijevnuo... mjesto slike o unakaženim, zgvrčenim mrtvacima poigrala mu ispod spuštenih kapaka samo još slika nekih divnih, ružičastih, poznatih oblina... mjesto otrovna plina podraškao ga je u nosu samo još opojan, omamljiv parfem... i on se, već nesvijestan svega, okrenuo na drugu stranu, pa pustio kroz nos sladak i nježan piskutić sna...

Digitized by Google

No san, kako znamo, ne isključuje misao i dalji duševan rad, i tako su se znamenitom spasavatelju nacije, doktoru Prosperu Lupusu, misli i slike, samo bez kontrole njegova gvozdena razbora, nastavile i dalje u snu.

Još koji tren Mijin budoar. Diskretno narančasto osvjetljenje, ona u japanskoj pidžami na divanu, nešto govori o svome uspjehu u filmu ili o okladi povodom skorašnje derby-utakmice. Onda crvena i zelena svijetla semafora na stanici, na prozoru wagon-litsa stasita dama u putnome plaidu, kraj nje mladić s kovrčavom kosom, s blijedim svedosadnim smješkom snobiziranog i preranog viveura

Pokrenuli su se vagoni. Ne, nisu se ni makli, a već je tu grad. Je li to Kairo?

On se obazire. To je njegov rođeni grad. A on je u jednoj ulici. Šeće kao nekad dok je bio student. Oko njega su masivni blokovi kuća, svi djelujući čvrsto i impozantno kao izliveni iz gvožđa. A još uvijek se dižu novi blokovi; širi se grad, raste u vis i širinu, Hiperbabilon, Hiperbabilon!

I veselo je, smiješno gledati tu gradnju, to rašćenje — čemu taj trud, te muke, ti troškovi, kad će to jednoga dana biti sve srušeno, raspasti se u prašinu?

Srušeno? Glupost! Zašto mi imamo svoje aeroplane, svoje otrovne plinove? Drugi, neprijateljski će gradovi biti srušeni, uništeni, ovaj ne!

Štropot, silan, zaglušan štropot u zraku. Nebo je pocrnilo od flotila aeroplana, poredanih u trokut, kao jato divljih gusaka.

To su naši, — naši anđeli čuvari! Gle, kako divno, uredno i ponosno lete, ni legije anđela ne bi mogle tako prodefilirati pred svojim božanstvom!

No i u gradu je šum. Sve je izašlo na ulice, valjaju se bujice ljudi, viču, buče, pozdravljaju. No ne samo one gore, u zraku. I one dolje, među njima, a to su kolone vojske, artiljerija, tankovi, tankovi, artiljerija.

No neki se svađaju međusobom. Viču jedni protiv drugih. Tuku se. Pucaju. Umiješava se policija.

— Živio! Dolje! Dolje! Živio!

Koga ide ta vika?

Ah, gle, pa i njega samoga, slavnoga i zaslužnoga doktora Prospera Lupusa! On stoji na balkonu svoje palače, i, kao počasni predsjednik Udruženja ratnih boraca, govori masi svijeta, hrabri je, zanosi, uvjerava ju o pobjedi!

O pobjedi, jer od jučer je zemlja u ratu. Razumije se, ničija to nije bila volja, zemlja je napadnuta, i ona vodi samo obrambeni rat. Obrambeni — u interesu sviju, sviju građana — izdajica je tko misli drukčije, s takvima dolje, s takvima!

Govori, govori doktor Prosper Lupus živahno, bodro. (Tako živahno i bodro nije dan prije govorio ni na tajnom državnom vijeću, na kojem je, baš i on, i možda još najenergičnije zagovarao ratnu odluku. A razlozi, izrečeni i intimni, jesu jasni: Konkurenta treba uništiti ognjem i otrovom kad ga nije moguće jeftinijom cijenom i

Digitized by Google

boljom kvalitetom, a osim toga, bilo bi sa stanovišta narodne privrede i progresa upravo neponjatno, ne uvažiti, kakva će od toga nastati konjunktura za njegovu vlastitu tvornicu glasovitih kemijskih viktoria-preparata, a pogotovo za tvornicu gasmaski! I konačno, zašto se on tolike godine trudio oko kemijske obrane zemlje, a da i u pravoj praksi ne vidi rezultate toga truda?)

S pravom dakle pobjeđuje razum građana:

— Živio! dolje! Živio, živio, živio!

Opet je doktor Prosper Lupus na ulici, nasmijan, zadovoljan, vedar, optimističan. Polagano se vozi u autu, poklanja smiješak lijevo i desno.

No ulica se naglo prazni. Strava zahvata ljude, oni bježe na sve strane u jauku i vrisku, sklanjaju se u kućne veže, mnogi padaju u nesvijest.

Ah, to je sigurno samo san, takove se stvari ne događaju na javi! Ulicom, iz jedne u drugu, i sad ravno spram njega, juri golemi bijeli kamion sa crvenim krstom. Na njemu se ustobočio kostur, no čudnovato, kao sastavljen od samih glasovitih viktoria-preparata, a cereka se smiješkom sličnim na njegov, Lupusov. U ruci mu je mitraljeza, pa u sjetvi nad sjetvama sije iz njega na sve strane olovno zrnje, iz kojeg se ljudi razvijaju u crvene cvijetove; a i bombe ima u ruci, ugodne kadionice s tamjanom otrovnih plinova . . .

I sad će, eto, najuriti na auto doktora Prospera Lupusa. No ne, auto se spretno ugnuo; tanad je proletjela mimo, a ratni tamjan nije mogao naškoditi, jer je na licu doktora Prospera Lupusa izvrsno građena gasmaska.

Hahaha, to je ipak samo san! Jasno je sebi opipao lice, i lice je sasvim glatko. Ta kako i čemu bi nosio gasmasku u krevetu? To je Mijina ruka . . .

No Mia, ti si zbilja kolosalna . . . A režiser je, kažeš, oduševljen s tobom? Raduje me, silno me raduje! A bila si već na totalizatoru? Pravo si imala, pravo . . . Civilizacija ima silnih šansa! Divna je to kobila, divna! No kuda to leti s njom njezin jokey . . .:

Mia! Skloni se, Mia! To nisu samo naši . . . To, to, ah to . . .! Mia, građani, budite prisebni! Zar niste jutros čitali u novinama, da su neprijateljski gradovi od naše ratne avijatike sravnjeni sa zemljom. stanovništvo pootrovano plinovima, zagušeno dušikom? A to nekoliko neprijateljskih aeroplana, to je samo posljednji pokušaj . . . Građani, braćo! To naši uzmiču samo iz taktike . . . A te bombe, taj plin . . . Ali, zaboga, ne navaljujte toliko! Slomit ćete tribine! Propustite damu . . . Mia, Mia . . .!

No to ste vi, kol-kolega . . .? Ah, tako vas je teško prepoznati u toj magli . . . Ali šta to kažete? Grad porušen i revija ne može izaći, jer su svi slagari otrovani plinom . . .? Nevjerojatno, zar su zatajile sve naše protumjere? Bar našim slagarima smo dali gasmaske! No sva sreća, da te imamo mi! Samo sad žurite, žžurite! Revija mora izaći . . . Cijela zemlja čeka na našu riječ! Idite, idite!

S gasmaskom na licu — ipak s njome — doktor Prosper Lupus trči. Uz njega, u groteskom neskladu između elegancije odijela i preglomazne gasmaske, trči urednik njegove revije. (Za njega se zna da se kao senzacionalno dijete Intelektualnog Sporta i gospođice

Digitized by Google

Banknote rodio misteriozno u katakombama gradskoga podzemlja, onda iz te dubine ambiciozno kao lagani, šupljikavi pluto isplivao na površinu, pa kao prazni klas ponosno podigao glavu u unosne i preporodne visine književnog polusvijeta. Kao urednik Lupusove revije, baveći se u njoj samo s velikim i originalnim problemetinama, postao je i sam već slavan, i samo možda zlobi — kakva je uostalom valjda uvijek istina — ima se pripisati, da on još nije općenito priznat kako bi to zaslužio; odnosno, ukoliko ga se ocjenjivalo po njegovoj zasluzi, onda da je to bilo samo tako, da ga se, po mirišljivim temama njegove revije, nazivalo miješačem otrova ili ukratko, Amonijak).

Taj dakle gospodin Amonijak trči uz svoga šefa prestravljen, klecavih koljena, njemu se ne da natrag u strahotu, kojoj je jedva izbjegao:

— Ali gospodine savjetniče, to je nemoguće! To vam je cijela Sodoma i Gomora! Ja uopće ne razumijem takvu banalnost da tako stare legende mogu postati opet tako aktuelne! No sad tek vidim i ja, da je to zbilja jezovito! Proći hiljade i hiljade godina, a vratiti se još uvijek na isto... ah, dinamika mojih nogu i glave sasvim je klonula, ja ne mogu dalje! Sidimo tu u stanicu podzemne željeznice, tu smo možda još jedino sigurni...

On govori, viče i kriješti, no šef ga preko maske ne čuje, i samo trči. Oko njega, s obadviju strana, bili su nekad masivni blokovi kuća, kao izliveni od željeza, no sad su samo hrpe ruševina. Po tim ruševinama liže plamenovi, iz kamenja i opeka vire leševi. No leševi su i tu, pod nogama doktora Prospera Lupusa, izbrazdani od zagušenja crvenim pjegama, nacereni kao da im se u licu ukamenila kletva.

No on skače preko njih, obilazi ih vješto. I još malo... No šta je to? Opet onaj grozan kamion sa crvenim krstom, s uspravnim kosturom na njemu, koji puca, ceri se, sije gvozdenu sjetvu, maše kadionicom otrova... I gle, sad je sasvim jasno, to je on sam, doktor Prosper Lupus... Ili ne, nego je to ipak netko drugi, i sve to dolazi nekud odozgo? Uistinu, pocrnilo je nebo, stub dima i magle ustobočio se od neba do zemlje, sad je već neprodirna zavjesa, aeroplani su nevidljivi, ali čujni; nevidljivi, ali čujni kao i ljudi, koji bježe, bježeći očajavaju, očajavajući nekud se guraju, gurajući se padaju, padajući bivaju zgaženi....

To je pred ulazom u stanicu podzemne željeznice. Oni koji su još preostali živi vide u tom podzemlju još jedini zaklon od bomba i otrovnog plina. A strava je zahvatila i doktora Prospera Lupusa. I on se gura, gazi žene i djecu, gazi sve slabije, viče promuklo:

— Mjesta, mjesta! Ja sam doktor Prosper Lupus! Ne kostur, ne smrt, nego onaj kome ste aplaudirali, onaj... vi znate, šef kemijske obrane, koji vas još jedino može spasiti! Samo mjesta, mjesta! Pustite! A, kolega, vi ste još uvijek sa mnom? Bravo! No to je zbilja bilo strašno!

Doktor Prosper Lupus na tren diže gasmasku, briše znoj. Uz njega je urednik njegove revije. Oko njih obojice stanica podzemne željeznice. Golem, podzeman, čvrsto betoniran, ljeskavim pločama obložen prostor. Osvjetljen je još elektrikom; čudno, a vani je bilo tamno,

Digitized by Google

i netko je vikao, da je razorena munjara! No ovako se bar ljudi vide; samo ne bi li bilo bolje da se ne vide...!

U podzemlju je trpanac, i još se uvijek priliva svijet. Sve je poplavljeno, a nadolazi sve nova i nova bujica. Ljudi, djeca, žene, tipovi sa svju ljestvica društva pritisnuli su se jedno na drugo kao sliveni zajedno. Mnogi već i tu leže; ili su zgaženi, ili su jedva došli ovamo, pa su pali od otrova kojim su se otrovali vani. Drugi, novi takovi, već i nemaju kuda pasti, pa stoje mrtvi među živima. A ovim, još živima, izobličila su se lica, pa to više i nisu ljudska lica, nego nakaze, kakove može stvoriti samo najgrozničaviji san! Ali to sad nije san! Eto, mnogi, ali ipak mala manjina, imaju gasmaske, no i oni ih grčevito skidaju, viču, deru se! Svi viču, zapomažu, mnogi dozivaju one, koje su izgubili, drugi opet vrište da se zagušuju, treći poludjuju videći kraj sebe mrtvaca... I svačiji se pogled ipak pokojiput okreće spram tamnih grotala tunela, koja zjape po stranama tog podzemlja, a kroz koja bi trebao da svaki čas dojuri vlak i spasi ih još i odavle!

No vlaka nema, nema! U susjednoj gradskoj četvrti urušen je tunel od bomba. A sigurno je to i drugdje, komunikacije su prerezane, te valjda i nema više nikog tko bi vlak poveo, kad bi to kuda i mogao!

— Nego, pazite, kolega, ne čini li vam se, da tamo kroz tunele...? Ah, pa to je jasno! To je tamo dostrujao plin! Gledajte, plin se doduše ne vidi, ali vidi se po ljudima... I baš takova nešta! To je isti naš fenomenalan izum, izlučenje iz zraka sviju sastojina osim dušika...

Pod gasmaskom, doktor Prosper Lupus je sigurno tako izbuljio oči kaošto su mu to izbuljene i one staklene na gasmaski... Ljudi, najbliži tunelima, uzbibali su se kao talas, sav dosadanji užas postao je spram njihovog urlika samo slatko pjevanje... No urlik prelazi u roptanje i krkljanje, olujna šuma ruku, koja se dignula da uhvati zraka, pala je kao oborena gromovima, i naskoro, pa je to tamo samo slijepljena gomila mrtvaca...

Ali smrt ne staje, ona ide dalje... Zahvaća sve, sve. I tad to podzemlje, koje je već dosad nalikovalo na ludnicu i groblje, nije više ni ludnica, ni groblje, nešto još od te smjese strašnije! Ta hiljaduglava, u jedno tijelo sraštena gomila, zaurlikala je sva u jedan glas, jedan grč ju je prošao svu da se rastavi u svoje dijelove i svaki taj dio da se spasi kako se može... No nitko ne može nikamo nego gdje se upravo nalazi, i tako se cijela ta gomila grči i trese kao neka mesnata kaša slivena u ogromnu zdjelu. Ruke, koje je podignula i zavrtložila u borbu nalik su ogromnom klupku zmija, sva ona nalik na hiljaduglavu neman, koja je još čas prije u svojim dijelovima živjela hiljade života, a sada kao jedno biće umire jednom smrću...

Crvenom smrću, jer sva lica su crvena, opet crvena, kao sva prebojadisana krvlju...

No najgroznije, za doktora Prospera Lupusa zapravo jedino grozno, istom slijedi... Još i oni mrtvi kao da su opet otvorili usta, ispružili ruke, i viču, posižu spram privilegovane manjine koja ima gasmasku. I eto, među tim samim nepoznatim licima koja se bune, sva kao da su mu odjednom poznata. Možda ih tek sada vidi

Digitized by Google

pravo prviput, ali poznata su mu, zna ih, to su radnici iz njegove tvornice glasovitih kemijskih viktoria-preparata, pa i oni iz tvornice gasmaski! I zar su se to sve ruke slile u jednu ili je jedna tako velika kao sve zajedno, pa posiže upravo spram njega...? I zar to sva usta viču na jedna ili jedna na sva, a viču i opet na njega?

Doktor Prosper Lupus sfrknuo bi se, da može, kao jež; sakriva se za leđa svog urednika, Amonijaka, ne raspoznaje pravo lica, samo mu je tako kao da čuje olujan, strahovit glas:

— Dolje s maskom, doktore Prospere Lupusu! Dolje s maskom, pogledaj pravim očima mrtvi ovaj užas, te hiljade, hiljade žrtvi, koje si skrivio u prvom redu ti, tvoja taština, tvoja lakomost, tvoje samoljublje! Ej, čujte nas svi živi i mrtvi! Ovdje je krivac svega, ovdje je onaj koji nas je zavaravao da tobože misli samo na našu obranu, na obranu sviju, sviju građana, kako je to tvrdio i u prve dane svoje strašne ratne zavjere! A na šta je sve ispalo?

No građani i braćo, priznajmo i svoj vlastiti grijeh — priznajmo ga, eto, i pred njime...! Šta je bio naš život dugo vremena pred ovu katastrofu? Zasljepljenost pred ponorom; mi mjesto da smo zatrpali taj ponor i odstranili one koji su ga kopali, zapasmo u maglu obmane da je taj ponor dalek ili ga uopće nema, odnosno, ako ga ima i ako je bliz, da je najbolje da ga zaboravimo kako tko zna i može! I šta smo sve radili! Kao na smrt osuđeni što u jednoj noći užitka hoće proživjeti i iscrpsti sve što će mu naskoro biti oduzeto smrću, tako smo se i mi naglavce bacili u pličine ispraznosti, ispili oceane alkohola, preplesali globus uzduž i poprijeko, izljubakali ljubav gdje nam se samo pružila, svim umom svojim (ako smo ga uopće imali!) zaokružili oko kožnate lopte, kao oko sunca... — prosto naprosto radili sve drugo nego ono što smo trebali: otvoriti, makar i uz patnju, oči, pogledati izravno u opasnost, učiniti sve što bi je moglo i moralo spriječiti!

No da se to nije dogodilo, tko je kriv? Doktore Prospere Lupusu, i svi tebi slični! Nije li tebi bilo u interesu, nisi li nas ti, čime si samo mogao, zavodio i podržavao u tome da živimo kako smo živjeli: s mrenom na očima, u kratkovidnom opojstvu sa samim ispraznostima? Da, to ti je bilo najbolje jamstvo, da nesmetano možeš spremiti što si spremio, i sam da onda, poslije kako mi svojim tjelesima ispunimo ponor, pređeš preko njega i nastaviš svoj život još bujnije, obilatije, neodgovornije!

No mrena s naših očiju je pala! Kroz crno dno tolikih grobova za nas je zasjala istina! I mi vidimo: tebi je bilo samo do sebe stalo, do nas ne! Kao trovač nad trovačima, obreo si novu kugu, strašniju od one stare, koje smo se vjekovnim naporima oslobodili! No kad si već rasputao tolike otrovne demone smrti i razaranja, šta si učinio da i nas zaštitiš, ako ti isti demoni okrenu protiv nas samih? Gle, na tvome licu je gasmaska, a mi je nemamo! I ti sad, kako si kroz cio svoj život spram nas priprostih i naivnih nosio na svome licu masku laži, hoćeš da tu laž spasiš i za nadalje s tom gasmaskom!? Ali ne ćeš, eto, više je ne ćeš, ni ti ni ostali! Kroz svu tu otrovnu i smrtnu maglu planula je spoznaja o pravu, a pravo je to: da vas nestane,

Digitized by Google

nestane zauvijek, i bez vas da čovječanstvo dođe do mira do kojeg ne može doći s vama... Zato dolje, dolje, dolje...!

Progrmio je glas... Zar je to uopće bio nečiji glas, a nije li to zapravo bilo samo sjećanje na nešto što je nedavno čitao u nekim protivničkim novinama? No glas ili samo sjećanje... ali dlan se digao nad njega, digao se, ogroman i crn kao ponoćno nebo. I on drhće, sad ga je tek zahvatila prava strava. Vidi: Amonijaku je već strgnuta s glave maska i lice je njegovo također već pocrvenilo kao ostalima. On se ugušio, i posljednja riječ ne bijaše li mu očaj, da umire tako banalno kao toliki drugi, banalno baš kao da se našao u staroj legendi o Sodomi i Gomori, a povrh svega toga još u podzemlju, za koje je nekad mislio, da je zauvijek iz njega izašao i preporodio se?... No to je Amonijak, a tu su još i drugi, kojima je s glave strgnuta gasmaska! I gle, sami dobri znanci, suvlasnik tvornice gasmaski, cio upravni odbor njegovog bankovnog koncerna i... i...

No doktor Prosper Lupus više ne vidi ništa! Odnosno, vidi još samo to, da su sva ta lica u smrti svojoj nacerena nekako drukčije no ostala: u očima su im suze, u licu luđački smijeh...

Od čega? I nisu li to svi ti njegovi znanci sami skinuli svoje gasmaske? Ah, onda je jasno, ta da, jasno je! Usprkos gasmaske doktora Prospera Lupusa nešto svrbi u licu, vabi mu suze, sili ga da i sam skine gasmasku, i da se smije, smije, upravo hohoće kao pijan!

To je do njega prodro podražljiv plin, protiv kojega je nemoćna i najsavršenija gasmaska... Dakle ipak mora umrijeti... Glupo, do čega je dotjerao sam sebe! No pa to je donekle i zabavno, umrijeti tako u smijehu...

Hahaha, hahaha... no ipak... khrrr... nije to zabavno, to guši, to muči, strašno je, strašno... I, kud to pada, što je to oko njega tako crno, dok se tamo daleko, već na čistom sunčanom prostoru, tako crveni i pjeva, pjeva...?

Mia... pjevaš li ti to? No kako je i tvoje lice strašno! Ili je to takvo samo na filmskoj plahti...? No u kojem kinu, kad Hiperbabilona više nema? Ah, Mia, Mia, drži me, ne pusti me da padnem... i mene da odvezu u bijelom kamionu... Mia... Mia!!

Sav u znoju, držeći se grčevito za rub kreveta, doktor Prosper Lupus se probudio tako naglo, da je već budan čuo svoj vlastiti krik. Poslije toga nije dugo i dugo mogao usnuti nanovo, a ujutro kad se probudio poslije drugoga sna i našao se okom u oko sa svojim sobarom, zacrvenio se, uistinu se zacrvenio od zlovolje i stida, da je mogao, on trijezni i razboriti doktor Prosper Lupus, sanjati tako glupav, za se tako porazan san! Pa je zlovoljan otišao i u ured, te tu istom dao pravog maha svojoj zlovolji. Jednim energičnim gestom potpisao je predložen akt o otpustu nekolikih namještenika u humanom »Biokemičko-Farmaceutskom Institutu«, a brzo zatim, kad je od svog direktora doznao da je iz solidarnosti sa štrajkujućima u njegovoj tvornici glasovitih kemijskih viktoria-preparata buknuo i štrajk u tvornici gasmaski, stavio se brzo u vezu s prvim vlasnikom te tvornice, rezultat čega je onda bio lock-aut radnika iz obadviju tvornica. A bilo je

Digitized by Google

još i koječega drugoga, u čemu se kod njega tog dana ispoljila zlovolja. Samo je ipak bilo i nešto čemu se osmijehnuo: iz jednog ministarstva dobio je od samog ministra predlog da pođe kao delegat i ekspert na jedan međunarodan kongres za razoružanje...

To je zgodno; pogotovo, ako će s njime moći i Mia!

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ:

KAPELA

Kapela iz baroka
Pod lipom punom hlada
I cesta, kaj odhaja,
Dok noć i listje pada.

V kapeli kip je v rožah
I drobno svetlo z noći,
A z kipa k nam glediju
Tak dobre, plave oči.

I če diši tam slajše
I cvete lepše roža,
I če i vehne rajše,
Je za Te — Majka Božja!

Kak puno ih z molitvom
Pred kipom Ti je bilo.
Ti vsakom si pomogla,
Kad vsakog Ti je milo.

A kaj bi ja Te molil?
Ne trebam nit povedat,
Ti sama znaš, če hoćeš
Vu srce mi pogledat.

Digitized by Google

NIKOLA POLIĆ:

JUTRO I MOJA SOBA

Vlažne su jutarnje ulice,
Pospano šire oči.
Po zelenom taracu svjetiljka
Posljednje suze toči.

Miris toploga kruha
Iz pekarne sito kulja.
Pognuta sjena smetljareva
Za njim se gladno šulja.

Skoro će sunce granuti —
Za petama sjena klisi.
Ko parče svrgnute noći
O vratu mi zvono visi.

Opet će utorak proteći
S objedom, večerom, kavom.
Ja ne znam, da li prolazim
Nad snom ili nad javom.

Čeka me vanbračna soba
I ljulja se zavjesa stara —
Tako pas maše repom
Kad nanjuši gospodara.

U jastuk zagnjurih glavu
Sa transom jutarnje zvonjave.
Prsti — ko tipke klavira —
Prebiru preko ponjave.
I traže, traže umorni san
Ko beskućnik krov i stan.

Digitized by Google

S okvira, sa granom jasmina,
Gosparski portrè djeda,
U jutru, punom tišina,
Pijanog unuka gleda.

Na polici spavaju sretno
Uspravni redovi knjiga:
Gogolj i Dostojevski,
Romantika Viktora Iga.

I rukopis čeka na stolu
Sa pepelom cigareta.
Ura — muha bez glave —
Mahnito, slijepo šeta.

Niz stolac se spustile hlače
I prazni rukavi kaputa —
Ko ruke invalida
Niz koščata bedra kruta.

Po tankoj, svilenoj uzici
Silazi pauk i vrijeme.
U prsima, teškim od astme,
Harmonika stenje ko breme.

Plava se maglica trese
Pa vruće mi čelo dira —
Tako se njišu rese
Na rubu mokrog peškira.

Ljulja se u lavoru voda
I po njoj slika zida.
Po ćilimu netko hoda
Bez glasa i bez vida.

Dan pruža ruku žutu
Sa mirisom jorgovana.
Putuje moja soba
Put neznanih, pijanih strana.

Digitized by Google

LUKA PERKOVIĆ:

JULIEN GREEN

Svijet je Greenov zajamčen psihologijom, smislom za konstrukciju te osjećajem za red i mjeru.

Green ravno i na široka vrata uvodi u svoj svijet kojega je duhom u potpunosti ugledao i u kojem vlada prividni red, dok zapravo buče skrivene strasti kao vode pod zemljom. Njegov je način pridobivanja spor, ali zato definitivno uvjerljiv. Naše nepouzdanje i otpor, osnivajući se na suvremenoj navici gledanja, protivnoj takvom sporom razvijanju radnje i postizavanju efekta, ili na utjecajima koje smo primili od drugih pisaca, oprečnih od Greena, a bližih ritmu današnjice (izražajna nastojanja Piljnjaka, Vs. Ivanova, Nikitina), postaju napokon plijenom njegove mirne, hladnokrvne i inteligentne analize. I tako: on stekavši naše povjerenje, a mi prepustivši se njegovu vodstvu, gledamo kako strasti pomalo rastu prema površini fizičkoga iz potsvijesne tame, same iz sebe kao otrovni crni cvjetovi. U njihovu se mutežu oblikuju karakteri, plastično i živo, ostajući nam za sav život nezaboravni znanci. Oni se afirmiraju i žive preko svojih strasti.

Njegova se psihologija zadovoljava svojim sredstvima i ne će nikad posuditi pomoći iz srodnih disciplina, n. pr. iz logike, retorike, poetike. Ona se odvraća od patosa i pretjerivanja, voleći prije da događaje umanji nego da ih uveća i napuše. Ona je odbacila svu lažnu kićenost kojom nam se često stvari neumjetničke i nedoživljene hoće da nametnu. Ona iz ništa stvara ljude preciznošću formuliranja, jednostavnošću i jasnoćom. (Immer entstehen Wahrheiten als lebendige Vorgänge und nicht als mühsame Beweise« — Kayserova karakterizacija Loerkeove proze u knjizi »Dichterköpfe«). Metapsihološki korjen pojedinih čina i volju kojom se lica afirmiraju, on samo malokad obaspe kratkotrajnim sjajem svoga uvjeravanja, dopuštajući da uporedo žive dva svijeta: vanjski u kojem radimo i u kojem bivamo suđeni za svoje čine, i unutrašnji iz kojega radimo na poticaj potsvijesnih zapovijedi, ali koji ostaje izvan dohvata ljudskih zakonskih i moralnih suđenja. U takvu izvođenju i širenju radnje treba često zabilježiti vrlo sitne i nevažne momente da bi mogao nastati od pisanih riječi pravi život: Greenu je kao istinskom psihologu dragocjena svaka minuta, a i mnoga sredstva koja su već bila izbačena iz broja sredstava psihološkog uvjeravanja. On vodi tako rekavši statistiku svih mogućih duševnih i fizioloških fenomena, i oni mu služe za skelet psihološke konstrukcije. Tako on svojom molekularnom psihologijom, neovisno od kemije, uvjerava da su životi ne samo pred mikroskopom, već i pred okom umjetnika, sastavljeni od vrlo sitnih dijelova. Njegov je postupak analitičan, jer rastvara čovjeka na sastavne elemente i u voljnoj, i u čuvstvenoj, i u mislenoj sferi. No u tome nije iscrpljena sva njegova psihologija. Prije nego podvrgne čovjeka promatranju, on ga ograničuje od ostaloga i uzima kao cjelinu,

Digitized by Google

a to je osjećaj za jedinstvo, ili: osjećaj za stil i oblik. Green je tako u jednoj osobi i naučenjak i umjetnik: predmeti, osamostaljeni sintetičkom percepcijom, i njihovi elementi dobiti analizom, realiziraju se u čitaču umjetničkom energijom koja im je data, u život. Taj je uzajamni odnos potreban u svakoj i svačijoj umjetnosti: nje nema bez stvarača, a nema je ni bez primaoca.

Riječi kojima prikazuje svoja lica, primamo spoznajom a ne emocijom. One sjaju u prostoru oko njih kao čarobne krijesnice, dajući im aureolu tragičnosti i mučeništva. (Green ima živo i izoštreno osjetilo za prostor kao Vermeer na svojim slikama, premda ne upotrebljuje boja, slika ni pejsaža). On se sav predaje čovjeku, kao i Dostojevski, no ne s tolikom emocijom, rječitošću i strmoglavom nezaustavnošću. Sa svojim tipovima, patološkim i halucinantnim, bliz je i Poe-u, no od njega je realniji i matematski sračunatiji: nije fantastičan. Metafizika bića za nj ne postoji. Njegova lica žive unutrašnjim životom, koji je gledan žarom nepomućene vizije i podržavan racionalno upotrebljavanom energijom. No život mu ipak ne cvate onako bujno i bez ikakva reda, nošen omaglicom i groznicom kao na stranama Walda Franka, niti se pretvara u fantastične vizije Poe-ove, niti se može izraziti bojom i slikom preko savršena stila kao kod Flauberta, niti je onako refleksivan i spor kao kod Prousta, premda ima sa svima njima zajedničko — gledanje unutrašnjega života. Green ima manje fantazije od Franka i Poe-a, manje plastične vizije od Flauberta, i manje lirskoga od Prousta, ali zato ima više od njih razuma, energije i zbite forme. Voli jasnoću i istinu kao Stendhal, po čemu je sličan tom geniju klasičnog psihološkog romana.

Za psihološko uvjeravanje u literaturi vrijeme je prvi uvjet da se život uzmogne ostvariti i postati prijemljiv, t. j. psihološki proces svojim trajanjem simbolizira vrijeme. Ono svojom protejskom nestalnošću i nezaustavnošću odnosi osjećaje i uništuje unutrašnji život, i da nema sjećanja koje ih zadržava, mi bismo bili prazni i bez prošlosti. Što pak čini sjećanje kod našeg intimnog života za nas same, to čini psihologija umjetnika za druge: ona ostvaruje neprolaznost. Takva je i Greenova psihologija. Ona je pobjeda prolaznosti.

Dajući oblik svojem svijetu Green pokazuje veliki osjećaj za konstrukciju. Bez toga svojstva njegova psihologija ne bi uspjela da se umjetnički ostvari, jer ne bi imala jedinstva, to jest svoga stila. Njegove su definicije uprošćene, škrte i znanstveno precizirane. Sjetimo se tu cigle koja ima da posluži ostvarenju arhitektova plana! U njoj leži vrlo mnogo, a i vrlo malo: vitki stas katedrale, savita leđa mosta, ogoljeni lik burze ili zgrbljena kolibica siromaška. Sve ovisi o tome kojem je i čijem planu ona pomogla da se realizira. Tako isto i u Greenovim kroničarski golim, svrsishodnim i tayloriziranim rečenicama leži mogućnost oblika i za obični riport, a i za najdublju ljudsku tragediju. Njegove su konstatacije podređene viziji skupnoga, a nisu same sebi svrha (one su cilj), pa zato i nemaju lokalne boje ni principa. (Pod tim razumijevaju ruski konstruktivisti konstruiranje teme iz njenog osnovnog misaonog sastava, izbor rječnika, ritma i

Digitized by Google

epiteta prema temi). Ne može se zanijekati, da Greenov princip nije jednolik i star (u klasičnom smislu), i reći da odgovara ritmu današnjice (on pozna uglavnom samo dva postupka: psihološku deskripciju i razređenje napetosti dramatskim sukobom), no njegov je konačni učinak duboko umjetnički i preporađajući, a to je prvo i glavno. Njegova linija ne pozna zavoja i mirna je, nema brzaca, naglih rušenja i dizanja (nema lokalne boje), na oblik njegovih ideoloških predodžbi ne utječe karakter suvremene proizvodne tehnike, no u njenoj čistoći i prostosti leži važno svojstvo modernosti: sredstva se podređuju cilju i traženje je istine važnije od svega drugoga. U tome je moralno opravdanje njegova oblika, u tome mu je zalog održanja, premda je zaostao za današnjom tehnikom kulture.

Andrè Gide veli: »Djelo klasične umjetnosti priča triumf reda i mjere nad unutrašnjim romantizmom. Djelo je to ljepše, što je svladana stvar prije bila revolucionarnija. Ako je građa otprije svladana, djelo je hladno i bez interesa«. (Citirano iz knjige Rudolfa Kaysera »Dichterköpfe«, glava »Hugo v. Hofmannsthal«.)

I Greenova su djela konstantan napor, da triumfiraju red i mjera nad strastima koje su intenzivnošću svojom ravne samom životu. Rimljanin je već rekao: Est modus in rebus, t. j. ima u stvarima mjera koje ne smiješ prekoračiti, ako hoćeš da materijom i duhom postigneš estetsku svrhu i harmoniju. Green zna dobro gdje treba početi, a gdje opet prestati. Često rečenicom kratkom, ali punom volje pravi kraj većem poglavlju, čija se sva težina prenese baš na taj završetak i upozori na sebe zadovoljstvom što ga daje ljudska volja pretvorena u umjetničko djelo. Opširan je, ali nije suvišan. Spor je, ali mi ne želimo da budemo brži i da ga prestignemo. Minuciozan je u predočivanju, ali nije brbljav; čak se može prije reći da je škrt na riječima, premda ne pozna časa kad se ne bi bar što u čovjeku događalo. Živa je opreka retorici i patosu. Osim kratkih dramskih sukoba sve je drugo »tragika tišine« (pa i ondje gdje se radnja razvija dialogom): *tragika* zato, jer se osjeća kako ta lica sa svojim strastima hodaju nad ponorima i kako će se pod njima prorušiti zemlja i povući ih u se, a tragika *tišine* zato, jer se osjeća ruka režisera umjetnika koji organizira red i pazi na mjeru.

Boris Pasternak kaže: »Tišino, ti si ljepša od svega što sam slušao«. I Green je takav umjetnik. On u tišini čuje više nego mnogi drugi u orkanu.

Green nije borac ni za koju ideju. Odbacivši svako moraliziranje, propovijedanje preporoda bilo vanjskog bilo unutrašnjeg te svaki socijalni motiv i pozadinu osjeća da je učinio svoje, ako problem samo postavi. To, uostalom, za umjetnost i jest glavno, jer ih je mnogo više pozvano za rješavanje nego za postavljanje problema. »Ako Jesenjin baci kamen u vrt, dvadeset i pet mudrih s naočalima ne će ga naći«.

Njegovo pak »bježanje u čovjeka« ima i nedostataka, jer se lako može da pretvori u »bježanje od čovjeka«. Bez dokumentarnosti i boje vremena u romanu tipovi postaju apstraktni, lebde u zraku koji je svačiji, a i ničiji. Prema shvaćanju nekih ekstremista budućnost

Digitized by Google

literature leži u gledanju, a ne u saznanju, u uvođenju mjesnih, nacionalnih, profesionalnih žargona i suvremenih tipova, a ne svakovremenih. Na Greena pak njegovo vrijeme nije utjecalo mnogo. Sva njegova lica osim strasti i patoloških simptoma nemaju nikakve ideologije, ona su potpuno neproduktivne jedinice društva i po tome asocijalna. Ona nose u sebi svoj kaos i pobrkanost, koju Green velikom razboritošću kondenzira i razređuje, ne dopuštajući da ga obilje materijala zatrpa i priguši. On ravna sudbinom svojih ljudi nevidljiv i posve se zatajivši (piše bez »nadahnuća«).

Problematika je Greenovih romana u strastima koje truju život jer se ne mogu realizirati niti same od sebe ugasnuti. Marivauxove riječi: »Nous qui sommes bornées en tout, comment le sommes - nous si peu lorsqu' il s'agit de souffrir« koje se nalaze kao moto pred romanom »Adrienne Mesurat«, mogu se uzeti kao tema svih njegovih romana koji ipak nisu zastupanje neke moralne ili idejne teze.

Prvi roman, »Mont-Cinère« ne prekoračuje praga jedne vile koja je da tako kažem psihološki laboratorij za opažanje bolesne i nerazumljive škrtosti Mrs. Fletcher, njenog straha da će jednom ostati praznih ruku, i reakcije koju izaziva takva strast kod njene kćerke i majke. Iako je tu u svakom retku čovjek i samo goli čovjek, ipak je sugestija tako jaka u zgusnutom zbivanju na ograničenom prostoru, te zaboravljamo potsjetiti pisca da postoji život i izvan vile.

Drugi roman, »Adrienne Mesurat«, brojem je lica veći, pozornicom širi i zapletom kompliciraniji, no sličnost je s prvim romanom uočljiva: konstitucionalno psihičko-bolesna Adrienne sa strasnom ljubavlju koja odjednom izbije i jača do ludila, jer se ne može ostvariti zbog doktorove bolesti, fizički bolesna njena sestra Germaine, čudak i povučeni doktor, lak i neopasan kao sjena, moral insanity gospođe iz polusvijeta Legras i histerija doktorove sestre. Sjenu ponavljanja i sličnosti pokazuje i beznadan svršetak: ludilo Adrienne prema paležu vile Mont-Cinère.

U trećem romanu, »Leviathan«, Green se već uzdigao do pisca sa dubokom socijalnom pozadinom (bolje: humanom). To je dokument i kronika provincijskog gradića, zapravo njegovih pretstavnika, potsjećajući žarko na milje Mme. Bovary. Problematika je i tu u strasti: na jednoj strani Gueret-ova strast prema Anđeli, a na drugoj senilna ljubav Mme. Grosgeorge prema Gueret-u. Ni jedna ni druga ne dolazi do realizacije i kraj je opet beznadan: samoubojstvo Mme. Grosgeorge i zatvor Gueret-ov zbog silovanja Anđele. Posebno životni i jasni lik jest restauraterka Londe kod koje Anđela služi, a pravo joj je zanimanje da drži abonente i goste na okupu ustupajući im svoje tijelo. (Njihovi objedi i razgovori!). Tu se Green pokazao kao taktičar i umjetnik do kraja. Motiv prostitucije ne iskorišćuje ni u koje svrhe, ne prikazuje ga radikalno naturalistički, već ga samo iz daleka osvijetljuje i posredno naslućuje. Uskratio je Anđeli naslov »mučenice« i »sestre«, kakve su Sonja (Zločinstvo i kazna) i Katja (Uskrsnuće), koje su već stekle ljubav hiljadu pjesnika i ljudi dobra srca. Nije postao njen advokat, ni ljubavnik, ni državni odvjetnik, ne zove da je žalimo niti da je mrzimo. Ostao je racionalni pripovijedač istine i umjetnik koji matematski izračuna rezultat. Može se čak reći

Digitized by Google

da je više umjetnik nego čovjek. A ona neka odgovornost za svoje ljude, jer često veli: »Slijedećeg se mjeseca nije ništa dogodilo« ili »dan se svršio bez događaja« ili »popodne je prošlo u tome i tome« ili »noć je Adrienne provela loše« nije drugo nego intelektualna savjest. Tako su se pisale nekad kronike, dan po dan, događaj po događaj, jer je njihova svrha bila sačuvati istinu i predati je potomstvu. Tako radi i Green: kao da piše biografiju svojih ljudi, pa se trudi da što ne zaboravi. Treba da ljude točno upoznate pa ih ne ćete krivo i prije reda osuditi! Po tome je njegova umjetnost i životom opravdana: između života i umjetnosti ne smije da bude neprijateljstva.

Jezik je Greenov strogo discipliniran, uredan, snabdjeven samo s najpotrebnijim sredstvima. Oštar je i reže. Ozbiljan je do strogosti i konkretan. Jednobojan je, pretežući većinom na tamno-sivo. U svojoj tvrdoći ima metalne zvonkosti. Jasan je, kao broj. Ne živi u vanjskim događajima i stvarima da bi bio impresivan i podređen njihovu nemiru i promjenljivosti. On živi svojim životom samostalno, kao brojevi, noseći u sebi događaje i vrijednosti. Malokad ga zavede ljepota boje da zablista, ili intimnost stvari da bi joj se umiljavao. Pa i tada on tek zadigne veo, dopustivši da se ljepota samo nasluti. Suh je kao Streuvelsov, ali je od njega hladniji i manje human. Krije u sebi vrlo mnogo umjetničke volje kojoj je ime — Julien Green.

NOVAK SIMIĆ:

TRAG

Gimnazija i te kuće u Novoj Ulici naša su prva mladost. Prerezane Miljackom one su rezale i dvojstvo tog života: ishlapjele profesorčiće sa zgužvanim glasovima i tresavim rukama, razrede nabite klupama i mesom — (zvonce ih je odvodilo) — i nju — ženu što je značila noć; sedam svjetiljaka jedne ulice, svjetiljaka, žutih, zelenih, crvenih. A u gomili, hrpi prolaznika, bili smo i mi tek izašli iz dječaštva: mladi i smiješni. Tražili smo što i drugi — tajnu. I one te djevojke iz Nove ulice bile su prve koje nam ju milostivo prepustiše u plaćenom grču: ostao je poslije kroz čitav život kod svake druge žene onaj slatkogorki osjećaj žudnje i ništavila. Kroz prste profesora grčkog jezika dok je pričao o rumenoprstoj zori titrala je slika jedne druge zore bolesne i preblijede bez lepršavih obmana sna. Vidim evo Idu nasmiješenu u svojoj sobici kako priča o tome drugom životu, vidim je još upalu i već luetičnu kako sluti kraj: ali još drhti požudom, još se svija. Gdjekad se pogleda u zrcalo: to je ona, ovaj smiješak i grozničave oči. Iz zrcala gledaju je one i bezbroj drugih, tuđih, onih koji su je jednom tu imali. Skupljene su u žarištu, plamte i opet je hoće a ona je bremena, i posmijeh tog saznanja prosu se ulicom.

Prosu i domala smiri, gazda pronađe novo vrelo prihoda a ona dobi posebnu sobu i goste. Gledali su sa užitkom veličinu njenog tr-

Digitized by Google

buha i ostvarivali obesvećene, tamne sne, prisluškivali micanje njega — djeteta što se je uobličavalo i čudili: kako to da se i ono za ovih orgija ne javi. A Ida osluškujući ga i sama — u svijetlu salona i jeftine raskoši svoje sobice — spoznaje: ovu joj lijenu, dremljivu tromost ono daje. Realizacija jednog martovskog cvjetanja! Čovjek onaj volio ju je samo tu noć, taj čas. Kako? Zašto? Je li otišao slomljen i zbunjen, nije li pao sa krikom taj slučajni, čudni prolaznik. Tražio izgubljenu iluziju o tijelu? Ispitivala nije nikad pa ni sada. On nije bio ništa za nju kao i svi drugi. Ali sjeme je njegovo ostalo jer je to ona onda htjela i sada se evo ostvaruje u njoj. Plod — dijete. Čuje ga kako se miče tiho, nečujno u svojoj vlažnoj bezglasnoj tami, u duplji, u špilji toj sluzavo i nemoćno, i rije ju i jede maleno i slabo. Čeka čas. Pa, kao i sve ženke, zavolje žarko ovaj dio sebe ne znajući ni sama kako. Posta pažljivija i nježnija.

Svečanost je to tiha bolna: umara Idu neka čudna, neizvjesna težina. Osjeća želju za odmorom i snom jedinim u kome sve iščezava. Tiše, tiše; opaža se u pokretima, izbija u hodu. Najradije zato sjedi negdje na divanu separea, u koga skoro nikada niko ne ulazi, osamljena i šutljiva. Olovnost bi je tada napuštala i u žilama bi krv jače prokolala. Drijemež i izvjesne nejasne slike titrale su a da ih nije dobro raspoznavala. Začudo poslije bi se katkada sjetila: bile su iz ranog djetinjstva, velike ciglane pred njihovom kućom, voćnjaka sa razbacanim kolicima i trkljama i potom Drage, njene prijateljice, što je skoro umrla u bolnici.

Oh, ta mutna neodređenost svega što ubija. Iščezle su sve ove nove drugarice podmukle i bezazleno cinične, iščezli vječito pijani zadahtani gosti sa ugrizom i besramnom psovkom na požudnim usnama, iščezao gazda, iščezla »madam«. Sve, sve je iščezlo i utihnulo. Ona čuje samo sebe, samo svoje tužno rasplakano srce. I opsjena je jesenja već ovdje: zamirisale su jabuke u njihovom vrtu i ona osjeća taj mlaki, opajajući miris što draži i mami. Velikom motkom otresa jabuke sa grana i kupi, rumene su i jedre. Cijede se i pršte sokovi. Po cesti (toj njihovoj seoskoj cesti krivudavoj i prašnoj) valja se pijan Ananija Zuzak i svojim pomućenim ribljim očima gleda je kao stvar. Isti takav pogled ima i njen brat-bogalj. Ne miče se sa svoga ležaja, žut i naduo i šuti. Dvadeset mu je godina, svojim tankim rukama dohvati je katkada i zlobno se nasmije. Strašan je i gadan pogled u njega, pogled vlažnog škorpiona. Kako se boji. Iza nje je njen brat i gleda je tim pogledom dok ona miriše rumene jabuke. Gore je zapjenjeno nebo od bjeličastih oblaka (valjda zato miriši tako voće), ali vratiti se mora. Dohvatio je dvanaestgodišnju tim dugim lješinarskim rukama, osjeća mu ljigavu hladnu kožu sparušenu kao u zmije, dogodilo se gadno. Taj tamni usmrđeli ležaj, truo i raspadnut i bogalj što se ceri. Dah njegov djeluje poput svježe iskopane rake sa čijeg se dna ljeska voda. Kako samo mirišu jabuke i zapjenjeno nebo.

I kuća njenog oca skretničara. Bogalj je već tri godine mrtav, a ona je sočna i jedra kao voće u jesen. Tiho je podiđe jeza, zadrhti kad joj priđe muškarac. Ali Andrija Navarić ima blage oči i snažne ruke, osmjehuje se stidljivo u prolazu i nečujno moli. Da, da ona će doći. Tutnje vozovi, treba namjestiti rampu. U kukuruzu Andrija čeka.

Digitized by Google

Mjesec je razdrta, svijetla krpa što treperi na vjetru i njiše se. Andrija zove. Baca se na nju snažan i jak — uzima je. Gdje je blagost? Ima tada u njegovom pogledu onoga škorpionskoga vlažnog, užasnog. Bogalj se to ceri. Ali ona ipak voli Andriju, njegovu snagu, njegov miris, njegove oči.

Zar su svi takvi — misli? Koliko ih ima. Začadila je dobojska stanica, roditelji pomrli, Andrija otišao u svijet. Ona eto od jednog drugome. Pjevačica je i svi je gledaju istim pogledom što tmulo plamsa iz koga izbija živinstvo i koji umrtvljuje. Pod svjetlom petrolejke, u raskoši salona, na seoskom putu, u danu, noći, na ulici; svagdje kud se kreneš, taj te pogled progoni i isti je. Ne možeš mu se oduprijeti, najposlije naučiš i oguglaš. Zar joj nije svejedno. Istim pokretima i ona radi svoje — nježan nije nitko.

Najposlije je došla do ovamo, određena je to linija i znata. Ostale su za njom krčmice i kafanice prošarane čikovima, mušičjom nečisti i bljuvotinama. Zadah kuhinja, užežene masti i splačina. Pijani suhi konobari i konobarice vječito zažarene i opsjenute. Ostale noći provedene sa bugarijom i defom kad lumpuju radnici i snažno stišću oznojenim šakama. Ostala izmoždenost i pospanost. Bolji je život svagdje nego u tome paklu provincijskih pjevačica i sviračica. Gdje je sad Rudanka, mislila je katkada smijući se cinički, hrapavo uz krupnu psovku. Kud je sve otplovilo u maglu? Evo teče život bordela pisanim tokom: tu su popodneva dosade kad djevojke leškare, zijevajući i peckajući se, tražeći neopazice mjesto jedna kod druge da bi se mogle uvrijediti i razbjesniti, tražeći bilo kakve zabave u tuposti umora što im je oči činio teškim i potmulim, a podočnjake naduvenim pa se osjeća lijeno i tromo zadovoljstvo praznine. Tu, večeri kad se sa kričanjem i pohotom ulazi u salon, da se nenadano pred tišinom koja vlada u njemu zašuti. Gledale su se nijemo u tihoj neugodnosti za koju nisu znale odakle dolazi, ali osjećale su da postoji. »Madam« se debelo valjala, konobar navlačio izlinjali crni kaput i kasirica se meškoljila na ulazu pokraj vrata. Kako je onda bučan i veseo dolazak prvoga gosta — muzika bi najednom zasvirala, djevojke zagalamile i sve poprimilo svoj obični izgled. I tada nastaje onaj pravi život bordela — život neki do tada sakrit i nevidljiv, život koga je taj dolazak izmamio, košmar tajnoviti neki, užasnuta blatna groznica, očaj strašni, očaj bez kraja i konca sa vječito novim i vječito starim priviđenjima koja se nikad ne gube.

Evo: puni se sve u kričanju i psovkama u posrtanju i dernjavi u mračnom kikotu. U kolutanju, smradu, i dubokoj pjesmi pjanaca zamazanih i pocrvenjelih.

U tihom promicanju ljudi neodređena zanimanja, sljubljenih uz stolove i u povjerljivom nečujnom šapatu sa djevojkama. U razmahanom kriskavom batu radnika i seljaka.

Seljaka unezvjerenih i nespretnih radi posmjeha kojim su im se rugali i šegačili svi, a ipak tvrdoglavih — naći će se već koja — znojnih i šutljivih što su osobeno odudarali od ostalih, odbijenih od njih radi ušiju, bolesti i smrdeža, nepodnoseći onaj sirovi vonj ćebadi,

Digitized by Google

potleušica i bijelog luka, — čineći svagdje pa i ovdje svoj svijet zaseban i tuđ od ostalih.

Dok se oni bolje obučeniji: činovnici, trgovci i oficiri šuljaju kroz posebni ulaz separea u diskretnom ciliku zvonca. — Svi sjenke svojih požuda, moćnog i nemirnog seksusa što ih goni, što ih muči.

Teče tako s noći u noć u ravnomjernom huku taj život, teče mutan i kaljav kao jesenja rijeka, buja i kupi i odnosi sve, čini kružnicu mraka što se vječito obnavlja. Čak se i dani znaju: subote vesele Židovima — malenim i zakržljalim, nesrazmjernih oblika tijela, sa izrođenom teškom lubanjom i patuljačkim pokladnim licem, u pohotnom sjaju vječito zamagljenih očiju, opsjenjenih fatamorganom posvećenog izbranog naroda, što se je svojim sažetim, zgusnutim mozgom i prevrelom vječno suzbijanom krvlju, kondenzovao kroz stoljeća da sa neprobojnom krutom maskom istim gestovima promiče zlato i vlada svijetom.

Nigdje neviđen, nigdje neznat. Oni — obeshrabreni sanjari, putnici obećane zemlje, robovi svemoćnog Savaota, grubog i nemilosrdnog kao i njihove želje i sni — sav taj bol dalekog neostvarenog nomadskog nemira. — Zatim onim što se vraćaju sa zabava od onih drugih žena (kakve su bile nekad i ove djevojke ovdje) noseći sobom mirise i odbljeske, odraze neke još netaložene ali utisnute i donešene ovamo da ih se riješi.

Nedelje, ponedeljci, i utorci — dani pijanaca i radnika. Dovaljali su se grubi u radostima i mračnom veselju, sa tučama u hodu koji tutnji. Oh, miris izlinjalog odijela, bakandži i vlage. Onaj posebni vonj siromaških četvrti, nepopločanih kalnih ulica, smrdljivih bunjišta, prljavih dvorišta sa izvješanim rubljem požutjelim i poderanim, — obljepljenih papirom prozora po kojima venu, skupa sa cvijećem u saksijama, žuta, staračka sušičava dječica, (bez radosti, bez zraka) što nikad ne sagledaše sunca, a očevi ih uveče nemilosrdno biju i tuku. Miris taj životinje u brlogu strašne i pohlepne, taj još neizbrisani miris goleti i divljine u njima, miris mase u pokretu — donešen i ovamo u bordel — skupljen u pogled koji obnažuje djevojke, usađen u pokret kojim ih se prisiljava da sjednu na koljena, ispružen u ruci potamnjeloj, žuljavoj, punoj čvornastih kvrga i nepravilnih iskrivljenih prstiju. Pa ostali dani — dani besposlenjaka — do petka, kad se vrši liječnička pregledba, i neosjetno uvučenih jaka uvlače se kroz vrata separea oni »oprezni« sinovi, boljih obitelji, ugledni neženje, samci, očevi što su se zaželjeli promjena i starčići; — dani bez »filcanja« i zadirkivanja, u huku i vječnoj trci, dani, kad se najviše ide na sobu i najviše se zaradi. Ali i časovi dosade, umora od posla i opreza. Jer oni obično zaražuju opasnim, strašnim bolestima od kojih se raspada i neizlazi iz bolnice (a bolnica je pakao i mučilište), onim posebnim bolestima kojih su pune degenerisane — već u izumiranju — stare porodice u našem gradu.

I vrata se otvaraju i zatvaraju, pojedinci i skupine ulaze i izlaze, cio se grad u toku noći ogleda ovdje, prikaže svoje intimne, tajne misli, pomno skrivane za dana. Sjene od lampiona prepliću se tanko i zašiljeno osvjetljujuć mutni obris policajca, što dežura u ravnomjernom hodu. Njega se ništa ne tiče. Omotaje duhanski dim, svirka,

Digitized by Google

uzvici, smijeh. I u ritmu ovog brzog, uhuktanog zbivanja izgube se i zaborave male pojedinosti i unutrašnje sitnice što djevojke u slobodnim časovima muče.

Samo kasirica pozadi, ograničena na svoj pult, nemogući se kretati, prisiljena pomno paziti i bilježiti sve, davajući šećer za kave i rum za čaj konobarima, ključeve djevojkama za sobe, odvrćući i zavrćući svijetlo, neispavana i blijedožućkasta, rastežući vilice od zijevanja (što su puckale razglabajući se) osjećala je cijelu noć onu tihu dosadu i žamor, koji ostali osjete pred zoru kad se tanak i providan prerez njen ukaže i meko zaplamti na horizontu, i svijetlo izlomljeno i pokidano u valovima prodre i raspršri mrak praznjen u toplom sklapanju kroz oči: konobari prestanu u trku raznošenja, gazda zastane u računanju i špekulacijama a djevojke osjećajući trganje i prelomljenost u hrptenjači. dremljive i snene odlaze u kasarnu. Fajrunt. U sjećanju nevezano se talože: peškiri i salvetice, znoj i prljavština tijela stisnuta u grču, vazelin, truo zadah iz usta, zamusane zgužvane banknote, kiselosti bljuvotina pijanaca, pa se zbijaju u mučan isprekidan san i mir. — Mir, što kroz jutro rosno i iskričavo otkrije blijede boje, staromodne fasade, vrtiće i zagasito crvenkaste krovove ovih kuća što se nipočem neodvajaju od drugih u našem gradu, tu pustoš i mrtvu mirnoću ulice koju tek pokatkada prene iz drijema topot slučajnog prolaznika, šum kola ili odnekud sletjelih ptica, a san pretrgne kričljivo i neugodno zvonce svojim i suviše jasnim zvukom: znak za ustajanje i poziv za ručak.

Pa eto noseći to mutno i gorko saznanje, taj bolni san o svome životu Ida, lagano silazi u salon. Haljina joj je lepezasta i šušti pri hodu. Pridiže je i u ogledalu salona viđe: svoje okrupnjalo veliko tijelo sa jasno vidljivom linijom trudnoće, kako se prelama i sjenka mu pada u kut gdje sjedi povučen jedan čovjek. Zaklonio je lice rukama sakriven i udubljen u se. Kroz splet toga zaklona ona zna, taj čovjek nju gleda, mislima svojim dotiče se je, usijanim golim mislima: ona je roba, kamen za njega. To je on. Priđe mu naglo i skide ruke.

Bahtijarević, trgovac djevojkama, smješi se i govori: »Ida, u kapelu te ne će više primiti, vidiš i previše si bolesna. Ali ja znam jedno dobro mjesto za tebe u Sarajevu. Žuta lampa. Putni trošak ja . . .«

Ida ga prekinu: »Otkuda ti to pada na um sada? Pa tako si govorio kad si me slao ovamo. He, he, ludo uvijek se glupo šališ«.

Bahtijarević se diže i priđe joj, još se smiješi i nešto govori. Ida to ne čuje ali osjeća: udario ju je jako nogom u trbuh. A kad je ponova otvorila oči »njihov« liječnik sa pregledbe stajao je i govorio bolničaru: »Odmotajte, vidite da čeka«. I pokret kojim je ovaj odmatao zamot što je imao na rukama, sjeti je, čemu se dugo mučila: liči na Navarića. Onda se ukoči. Iz omota, iz pelena smijao se je bogalj, i pružao duge lješinarske ruke. Ona zakriča i užasnuta probudi se: privija se, jaučući na postelji u svojoj sobici i gazda se zabrinuto nadnosi nad nju. A dolje trubi bolnički auto što će je odvesti u rodilište.

I sada evo leži (bog zna koji dan) u tišini bijele sobe sa rešetkama i kroz prozor vidi ogolio raskvašen vrt. Odvezan pas gromko laje i dvije preplašene kokoši bježe, a raskravljena zemlja puši se baš

Digitized by Google

kao u proljeće. Pogled joj zastaje na bjeličastom ormaru, na oronulom krilu zida na kome je nacrtana krupna neka glava sa nečitkim natpisom. U dnu je vrta visok brijest sa požutjelim nahuknutim crveno lišćem koje odlijeće i pada poput rumenih leptira.

Ida gleda to opadanje i misli su joj nejasne jedva primjetne, nahuknute kao i grimiz ovoga lišća što slijeće.

A mala sestra, sva bijela, svijetla i tiha kao i ova čudna soba, sa bezradosnim sablasno blijedim licem dječiji sitnim i zamišljenim pomiče se neprimjetno u šuškavom hodu i koraci su joj i suviše tihi da se čuju. Ida zna: to je zbog nje. Bezglasno kuckanje toga dijela nje, njega iz tame — novoga čovjeka koji će za par časaka doći — što joj evo donosi tihe bolove i čudne sne — što ga cijelo vrijeme osjeća u sebi, kako se pomiče, kako kljuje i buja i sada će se otrgnuti. Pronijela ga je kroz te noći, kroz huku i darmar salona, radoznalost gostiju i tamu svojih besvjestica. Kucka on jače nego ikada u njoj i bolovi rastu, penju se, stežu više i bolnije, više nego onda u snu. U tom bolu govori Ida sestri rasrđena zbog njenog ispitivačkog pogleda, toga pogleda što se nijemo zanima njom i traži, kopka po njoj, masu pogrdnih riječi, — riječi kakve se samo čuju u veneričnim odjelenjima gdje »one« leže: »Čemu to pitanje, strah? Znaš li ti što je muškarac? Kad te gleda, ti ispijaču kandila i zejtina. Što golačiš žablje oči? Što se kameniš? Sva izgaraš da budeš ovakva kao što sam ja, ti nevjesto«.

Hiiiii!!! A sestra čini znak krsta (Hrist prašta bludnicama): »Bogomajka s tobom griješno dijete. Triputa ću moliti krunicu za tebe. I sedam zdravih Marija«.

Dok veliki žig počinje i Ida ječi dugim beskrajnim krikovima što znače čas.

Brijest i dvorište sliše se pomješani u šarenu dugu plohu koja visi.

Mislila je: lišće, lišće i najednom viđe u nekom mutnom očekivanju sebe.

Bila je tek došla u žutu lampu i sama — ostavljena u sobi pred večeru — gledala u vrtić. Dimio se je on nadjeven staklenim, zlatno obojenim kuglama prelivenim katkad u lijepim večerima suncem i rumenilom neba pred noć, dimio se je a kiša je lila sitno i dosadno, otskakujući hitro od lokava i ona zadihana i začuđena stajala u tamnom strahu. Pa taj isti osjećaj užagren i tmuo i sada je pritišće! Uvijek će se provlačiti kroz nju raskvašeno dvorište i vrt sa brijestom sa koga lišće slijeće. I kugle te što su upile sunce. A onaj iz tame eto bode i provaljuje. Kako je silan pri svome izlasku, kako moćan u svom gibanju, nasrtanju, vječnoj težnji.

Zar je minulo? Ida negdje vrlo daleko vidje nasmješenu malu sestru. Iz zavoja sa njenih ruku deralo se nešto što je paralo uši, nešto se nije dobro raspoznavalo, neka smiješna bezlična gruda mesa. Novodošavši čovjek. I umoran smiješak padao je skupa sa zlatnom prašinom što je gasnula u njenoj kosi, u materinsku blagost.

Digitized by Google

DESIMIR BLAGOJEVIĆ:

JUTARNJA PTIČJA SMRT NAD MOREM

S. Paležanskom

Zašto si oči sa zorinim spleo jedrenjem
Nad ovim gradovima i morima naše duše,
U uzburkanim minutima, u čežnji za vedrenjem
Rastrtih vidika što se u magli i snu guše?

Pomirio si dno u koje uranja modrina neba
Sa onim angelom što svako jutro snese iz visina,
Poblijedi kad naš brat nema hljeba
Kô blijeda zbog lutanja, jadna Prozerpina.

Sa mirenjem ti nekim tajnim došla ova jesen,
Iskapio si čaše tog crnog vina očajanja,
Zamrijet ćeš samo za koji dan, usamljen i zanesen,
A tužna tuga na tebe se polako oslanja.

I kroz ovaj napaćeni dan kao kroz drvorede
Proći ćeš manji i od onog što nikad nije sanjô
Bez tebe i tvog sna ni svjetovi ne vrijede,
Jer si bistrinom života stozvučno odzvanjô.

Ne padaj više sa onih zanosnih vrleti:
Nad svim morima naše duše i srca
Niko se neće napajati htjeti,
Oko sad gleda tebe, žutog mrca.

Praštanja u igrama ovog prolaza bez traga
Ostaju da u njedrima pjevaju jedini smisao:
Mjesto snivanja i čarolija lirskog maga
Zemlju da si mirisô, i bolje disao, samo disao.

Digitized by Google

J. POPOVIĆ:

POKRETI I LICA U NOVOJ MAĐARSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Mađarski nacijonalni romantizam što se rasplamtio pod pritiskom bečke reakcionarne vlade, dobio je političkog izraza u revoluciji od 48., a u poeziji u životu *Petőfia,* koji je poginuo na bojištu, svoj simbol. Neuspjela revolucija, ugušena u krvi, završila se epohom »restauracije«, kompromisa, skrivenog nezadovoljstva i oportuniteta. To je era kolportersko-fantastičnih romana Mavra *Jokai-a,* koji šarenim vezom romantične fabule i sentimentalno uzvišenih heroja bježi pred teškom aktuelnošću noseći sa sobom čitaoce te tim romantičnim surogatom zadovoljava očekivanja. U prozi počinje realizam, opisivanje događaja i vanjskih zbivanja bez miješanja u probleme duhovne i socijalne. Anegdotičnost *Mikszáth-a,* evokatora parvenijske nemoralne buržoazije i seljaštva poluidiličnog, polubijednog i zaostalog. Čovječanski produbljeni prikazivač i ronilac u duše je *Gárdonyi.* Pri popuštanju političkog odnosa dolazi poplava Petőfijevih epigona, i isprsavanje madžarske izabranosti i mučeništva. Iz tog dosta općeg mediokritetstva izdižu se: u harmoniju ograđena realnost zaključanog *Arany-a,* koji je stvorio epski simbolički lik Toldy-a; racijonalni estetik *Gyulai* i patetički zamahnuta drama *Madach-a* (Tragedija čovjeka) krajem prošloga vijeka *János Vajda,* dekadentni romantik, muški borben a ženski razdražljiv i hermafrodit, ogorčeno izjavljuje da je književni život u Mađarskoj zavjera prostote i ograničenosti protiv talenata. *Komjáthy* bježi u kosmičku ekstatiku.

Mučenički-herojsko nacijonalno osjećanje nalazi svoj zadnji snažni izraz u *Ady-u,* koji je već zapahnut evropskim duhom i napojen strujama novih traženja, ali optužen da je dekadent i perverzan. U njemu plače i propinje se iskonski mađarski ponos, prkosni, borbeni i biblijski. Ady je poslije Petőfia najpotpunije utjelovljenje mađarske psihe, i zato je isto tako teško pristupačan za strane kulture. Bolesno razdražljiv, nestalan, sa seksualnom hipertrofijom i suludim ponosom koji se ipak ponižava, Ady nalazi za svoje individualne akcente katkada Danteovski izraz, i poslije dužeg napadanja i odbačenosti biva priznat općenito kao oličenje nacijonalnog tipa. Kritičar Huzella kaže: »I on je vates, ali moderni vates, ne stvaralac nego samo proživljač kolektivne sudbine, ne izražavalac životnog nagona i energije naroda kao Petőfi, nego grozničavog stanja svoga doba i izmučenosti«. Poezija Ady-a (nedavno izdata u cjelokupnosti) u malo je slučajeva potpuno čista i kristalisana. Ona je u potpunosti više dokumenat, psihološki i historijski, kako jednoga čovjeka, tako jednoga doba. Prve knjige imaju simboličku muziku buntovnoga seksusa, dovedenog do kosmizma (»Prokletstvo cjelova« kao kosmogonija), koji se potencira do očajničke ljubavi prema životu kroz poniženja i sram, te se u ratnim godinama ispunjava apokaliptičkim vizijama užasa (»Na čelu mrtvih«) do paroksizma straha i ludila i do konačnog zadnjeg plam-

Digitized by Google

saja svih sila u haotičnoj patetici pred prijetećim trenutkom paralize. Ona je posljedica staroga sifilisa. Ady umire u komešanju revolucije i kontrarevolucije, pošto je već godinama bio gotovo mrtav.

Sve vrline i sve mane toga gorostasa početkom vijeka poprimale su dvije generacije sljedbenika. No, dok je kod Ady-a dokumentarno i ono što je umjetnički loše, dok i njegove mane imaju opravdanje u samoj svojoj intenzivnosti i nadzakonitosti, za te generacije poslije Ady-a koje su upale u njegovu struju, bio je njegov utjecaj koban. Kod Adyevih epigona (kao ranije kod Petőfijevih) jasno je upadalo u oči sve ono što je kod njega bilo pretjerano, emfaza i teatralnost. Jedan dio novije poezije inficiran je frazeologijom, simboličkom patetikom i prkosom njegovim, i taj je dio poezije u evropskom smislu anahroničan i ne odgovara današnjici. Ta je misao dugo lebdila skrivena u svijesti nekolicine, ali je nisu htjeli objaviti protiv pjesnika koji je bio do skora i odviše i nepravedno proganjan, dok je nije poslije formulirao Kosztolányi u časopisu »Toll« 1929. U svome članku on revidira vrijednost Adya o kome je govoreno i odviše zlo ili pak nekritično pohvalno do manije. Pronalazi. da Ady ima samo nekoliko desetina kristaliziranih i savršenih pjesama, da je bio beskarakteran, perfidan, slavoljubiv i osvetljiv do bolesti, i to ne samo lično, nego i intelektualno. Taj genije, istovremeno bolestan i iskonski snažan, ostavio je mladim učenicima u amanet štetni manirizam.

Početkom vijeka grupira se jedan dio intelektualaca i književnika oko časopisa »*Zapad*«, koji ima programski karakter. To je revija prošlih vrijednosti, kritičnost prema odviše strasnom mađarskom ponosu, okretanje očiju prema Evropi u cijelosti, te ulaženje u svjetsku literaturu. Ady je također dragi gost ovoga pokreta, ali u glavnome pokret ga mimoilazi, premda jedan dio mlađih suradnika pati od maloprije spomenutog utjecaja. Kritičari: *Ignatus* i *Osváth*, pjesnici *Babits* i *Kosztolány*, prozaisti *Moricz*, *Karinthy* i dramatik *Szomory* osnivači su i predstavljaju kulturnu, savjesnu i čovječanski nadahnutu generaciju koja je bila formirana već prije rata.

Mihály *Babits* najveći je suveren mađarskog jezika, dočaravajući iz njega još neslućena bogatstva. Preveo je »Božansku komediju« davši joj nova sazvučja. U svojoj poeziji čarom riječi stvara iz vazdušastih titraja i muklih krikova podzemnih močvara prečišćen svijet duhovne realnosti. Odviše je klasicista, katkada i intelektualni artista. Adyju je antipod. U romanu »Sinovi Smrti« izražava psihološko raspadanje tipa ljudi nesposobnog za život, generacije degenerirane činovničke aristokracije, sa socijalnom pozadinom i slikama duševne bijede i bolesti.

Dezsö *Kostolány* intimno suosjeća s dušama, stvarima i ljudima. Virtuoz svih formi, kao jedino Catulle Mendès, ali mnogo dublje čovječnosti. Njegova je poezija oduhovljeni impresionizam kroz čiju naivnost (rafiniranu!) progovaraju stvari i sitnice života povezane sa cjelokupnošću. On mađarski jezik upotrebljava kao dosad nepoznato sredstvo zvukovnih i pojmovnih otkrivenja. Prevodi i interpretira sve što ga može zatreperiti: od starih klasika do mladih Crnaca, od starih Japanaca i Kineza do modernih Američana. Njegovi su prevodi

Digitized by Google

Poe-a i Wilde-a uzor savladanog prenošenja. U romanu »Krvavi pjesnik« ulazi u najmračnije dubine čovječnosti, pokušavajući da nam približi čak i Nerona, Senekina učenika. U »Édes Anna« (»Ana Slatka«) izrazio je priprostu tragediju male služavke, koja glupa, naivna i anđeoska u prostoti dolazi najposlije do toga, da pod utjecajem apsurdnih odnosa u velegradu ubija svoje gazde, uglađeno-bezosjećajne gospodare. Zašto? To ostaje otvoreno pitanje, na koje ne zna ni ona sama odgovoriti. Mi međutim osjećamo, da je to stihijski probila njena ugnjetena i ignorirana čovječnost. Taj roman pored spletaka birokratskih odnosa i pitanja služinčadi ima za pozadinu peštansku revoluciju i kontrarevoluciju. U člancima »Likovi« dočarava nam u kratkim skicama živote i karaktere ljudi iz različitih slojeva: pralje, konduktera, ministra, trgovca i t. d. Pišući za hljeb svagdašnji i za građansko-porodični komfort, on često ide u igrarije i u duhovite vježbe bez bitne sadržine, ali čak ni u neozbiljnim razgovorima cvijeća i životinja nije banalan.

Oszkar *Gellért* počeo je kao pjesnik velikih osjećaja i gestova, a prekalio se do lirske tišine i dramatike mirnoće. On ima kosmičke intimnosti malenih stvari i neopaženih doživljaja. On konkretizira najtanje titranje duše. Metafore i poređenja kod njega nisu stilsko sredstvo, nego izjednačenje i ujedinjenje duševnog i vanjskog realiteta (Gyergyai). To je poezija ljubavne i porodične intimnosti, snova i sjećanja. U pjesmi »Dječak što kašlje« najprostijim sredstvima fugira i potencira se ritam, kucaji, kašljaji i grozničavo bilo djeteta kao u umiruće ptičice — a iz svega zrači duboka i plemenita ljudska tuga. Nojomiljenija njegova zbirka je »Zvijezda Tugosestre«.

Gyula *Krúdi* zaostali je kavalir-buržoa iz prošlih vremena. U jednom dijelu njegove proze kroz čipkasto tkanje fabule prolaze biedermeiersko-romantični ljubavnici, a u drugom dijelu i odviše realni ljudi primaju radost života kroz gastronomska uživanja.

Frigyes *Karinthy*. Esejist, filozof, pjesnik, romansijer, žurnalista i humorista. Iz te složenosti sja jedno od najinteresantnijih duhovnih lica. Srećna kombinacija Wellsa i Swifta, bez svireposti posljednjega, ali sa nedovršenošću žurnalizma. Značajna filozofijska otkrića miješaju se sa humorom i sladogorkom persiflažom, istinita i topla osjećanja sa igrom riječi i parodijom. »Pisac koji ima da najviše kaže evropskom čovječanstvu iz ovog mađarskog svijeta, nezavisno od naše tužne mađarštine... bez obzira i vezanosti: o duhovnim, zajedničkim ljudskim stvarima... Njegovo oko prodire bez interesa za društvene i narodne kostime i maske) u golog, apstraktnog čovjeka, strogo kao matematičarevo oko u apstraktni broj, ono se smije. Smije se, jer je strašno komična ta matematika primjenjena na život. Ono proniče užasne disonanse i otkriva paradokse... Njegov smijeh ima nemilosrdnost logike, presudnost što para dušu i gotovo naučnu ozbiljnost... ali nije hladan i neprijateljski prema ljudskome životu, nego duboko pati i saosjeća«. (Iz Babitsevog ogleda.)

Sophie *Török*, žena Babitseva, ima finih lirskih vezova žene što raste kao biljka u svojoj besposlici, usred meteža i borbi života (»Žena u naslonjaču«), sa tajnom uznemirenošću pod spokojem, i s nostalgijom zbog nekog cilja.

Digitized by Google

Zoltán *Somlyo* adolescent je: u svojim četrdesetim godinama. Mladićska, plašljiva, melanholična lirika sa starinskim muzičkim akcentima. Njemu su dosta srodni Ernö Szep, Jenö Heltai i Lajos Zilahy svojom ironičnom melanholijom i formalnom savladanošću.

Endre *Nagy:* ironičar koji krije ustreptalu dušu izmučenu borbama. Literarni kritičar i pisac satirično-fantastičnog romana »Pustolovine Miloša Lukića«.

Kao protivuteža tom odviše evropskom duhu silaze u snage rase ovi pisci:

Zsigmond *Moricz.* Duboko osjećajni i sirovi otkrivač mađarske duše, nemistične, ovozemaljske i do bola žedne života. Stil mu je krepka, životom nabujala evokacija seljačkih sudbina prisno stopljenih sa grudom, te provincijskih posrednika što utapaju rasnu brutalnu melanholiju u vinu i čulnosti, te malograđanskih intelektualaca, koji se lome između ukrućenosti birokratizma i surove nagonske seksualnosti. U romanima »Budi dobar do smrti« i »Derani« roni u bolne krize i tajni svijet pubertetskih duša. On je umjetnik čovječan i prekaljen, ali za inozemstvo teško pristupačan.

Dezsö *Szabo* neprijatelj je kulture, zavitlani bard, profeta seljaštva i urlajući vikač u pomoć. Pored rasne snage i snažne patetike kod njega ima isto toliko i vještačke vatre, emfaze i histerije (»Otrgnuto selo«, »U pomoć!«).

József *Tersányszky* je uprošteni pripovjedač životne svježine jasne i elementarne erotike, sa narodski-dubokim humorom i bliskošću života malih ljudi.

Bijesni nacijonalni zanos (kadikad ipak iskren), kojeg je rat raspalmtio kod sitnih duhova i konjunkturista, iskoristio je u svoje svrhe Viktor *Rákosi,* talentirani i retorični reakcionar, sa četom opijenih ali prodanih stihotvoraca. Kratkotrajni »Sovjet« u Pešti privukao je proletarijat, čak i aristokrate-estete (Babitsa). Ta perijoda borbe crvenih i bijelih urodila je snažnim, razumije se i ekskluzivnim obračunima i pamfletima, kao anonimni: »Hajmáshér« i »Lica mrtvaca« od *Gábor-a,* te memoiri *Károlyi-a.* Lajos *Hatvani* piše ogorčenu knjigu »Mađarska krvari« zbog koje je morao bježati, a kasnije ga je Horthyjeva reakcija osudila radi uvrede naroda na robiju, gdje je i izdržao neko vrijeme do pomilovanja. Taj Židov aristokrata i profinjeni esteta, intelektualno vrlo aktivan, otkrio je, kao Romain Rolland Panaita Istratia, jedan rukopis nepoznatog autora, koji je dugo lutao a da ga nije nitko htio objaviti, dok ga nije objavio on sam i na njemačkom. To je monumentalno prosta kronika Rodiona Markovics-a o mađarskim zarobljenicima u Sibiru, djelo koje uz »Veliki Kader« Artura *Munka* ide u red velikih i tragičnih dokumenata o ratu i protiv rata.

Rat i kratki revolucionarni elan stvorili su nekoliko snažnih socijalno-ideoloških umjetnika, koji vuku porijeklo od socijalističkog pjesnika ne velike vrijednosti, ali poštenog, *Csizmadia,* a koji se grupiraju oko Lajoša Kassáka.

Lajos *Kassák* je neumorni i beskompromisni borac za novo u životu i umjetnosti. Osim poezije koja je evoluirala od futurizma kroz ekspresionizam do konstruktivizma (»Knjiga Čistoće«) dao je svoju

Digitized by Google

autobiografiju »Život čovjeka« u prostom realističkom stilu, život bogat u doživljajima i čist u svima okolnostima, iskren i blizak. On znači uspon od najnižih društvenih slojeva kroz borbe, siromaštvo, stradanja i bune — do prvaka literature, sa bogatim svijetom živih ličnosti koji u dodiru sa piscem otkrivaju svoju suštinu, sa jasno ocrtanim socijalnim perspektivama. Knjiga se može usporediti sa Gorkijevim »Putnikom u Zoru«.

Mlada garda oko Kassáka osjeća da je pokret »Zapad« (»Nyugat«) već izvršio svoje i da je unatoč širokogrudnosti i pomlađivanja svojom uokvirenom ideologijom već preživljena forma, zato se odvajaju i izdavaju niz časopisa: »Ma« (Danas), »Tett« (Čin), »Dokumentum«, »100%«. Estetski revolucioneri, ekspresionisti i nadrealisti istupaju kadikad u kojem od ta dva tabora, a kadikad i među sobom polemiziraju.

Milan *Füst* ide u metafizičke mrakove podsvijesti i iskonska proživanja ličnoga i bezličnoga. *Palaszovszky* i *Reményik* igrači su sa fantazijom, a goli izraz slobode duha traže *Déry, Illyés, Német* i ostali mladi ali još neafirmirani. Savjesnu i umjetnički osjetljivu kritiku pretstavljaju Schöpflin, Gyergyai, Marconnay, Komlós i drugi.

Revolucionarni je zanos već u poletu ugušen. Mađarska, oslobođena od Austrije, odmah gubi veliki dio »svojih« teritorija. Prekinuti revolucionarni zanos zadržao je duhovne sile koje se moraju izraziti u retuširanim formama (zbog otpora), ali tim više intelektualno i spirituelno. Politički gubitak u korist Jugoslavije, Rumunjske i Č. S. R. podržava stalno legendarizirano nezadovoljstvo i san o budućoj pobjedi, i kao uvijek poslije političkih poraza, daje taj osjećaj uvređenosti elan za duhovnu ekspanziju. Kao što ekonomska utučenost i bijeda stvaraju jedan eksport: hiljade mađarskih djevojaka razašiljanih po svima tržištima ženskog tijela na svijetu, tako i nagomilane duhovne snage traže puta ekspanziji. Nije slučajnost da je veliki dio filmske produkcije, režije i glume na svijetu u mađarskim rukama. Pozornice i atelieri zaposjednuti su od Mađara, drskih, životnih, snažnih — i gladnih. Politički pobijeđena, socijalno ugnjetana, Mađarska nalazi oduška zadržanim snagama u *umjetničkom eksportu*. Većinom su to Kertészi, Lye de Putty, Vilme Bánki, Várkonji, Zuckor i t. d., te jeftino popularni kompozitori šlagera. Duhovni artikli što se eksportiraju, većinom su gič i jeftina roba, kao što je i nekadanji osvajač svijeta Jókai ipak dosta jeftin. Ali efektnost Menyhérta *Langyela,* aristokratski hedonizam duhovitoga rutinera *Molnára,* te tehnička znalčnost dramatika i žurnalista *Biró-a,* koji nalaze svoja polja na gotovo svima pozornicama Evrope i Amerike, imaju ipak i književnih vrijednosti, premda mnogo veći mađarski talenti i neosporne vrijednosti ne mogu da pređu granice i da stupe u internacijonalni duhovni saobraćaj. Tragična mađarska izoliranost među ostalim narodima, a i jezik koji nema ništa zajedničko ni sa kojim drugim jezikom, uzrokom su da je većina ostvarenja u oblasti *riječi* ostala zatvorena u vlastite granice. To je i ponos Mađara (»čista rasa«), a i kulturna drama.

Digitized by Google

Zato, osim nekolicine književnika, i to dramatičara ili feljtonista, najjaču ulogu za ostali svijet igraju Mađari na filmu i u slikarstvu kao suradnici ekspresionizma (Kádár, Scheiber), konstruktivizma »Bauhausa« (Moholy—Nagy), te vrlo interesantni crtači svjetske žurnalistike Kelen i Mayor.

Uporedo s tom ekspanzijom eksporta ide naglo nabujali elan u krajevima politički izgubljenim. Taj elan narodnih manjina doveo je u tim krajevima do čudnog porasta duhovne aktivnosti. Najznačajniji je Erdelj, gdje ima pojava od ozbiljne vrijednosti, prije svega »Esnaf lijepih vještina«, vrijedno udruženje umjetnika, časopisi »Pastirske vatre« i »Naše stoljeće« gdje se osim nacijonalnog održanja pokušavaju i široke kulturne sinteze. Najveći je pjesnički talenat toga kraja Lajos *Aprily,* neuporedivi majstor forme, čije riječi, zatvorene u čarobni krug usamljenosti, dozivaju čisti svijet oslobođenih linija i zvukova.

U Slovačkoj se također pokrenula mađarska duša, te propjevala kroz seoskog svećenika László *Mécs-a* toplom intimnošću prema božjem stvorenju i širokim zagrljajem za braću ljude. Nedovoljna ga životnost kadikad čini verbalnim. *Márai* je borac kosmičkih i čovječansko-etičkih htijenja, iskidan i namučen, katkad usiljeniji, ali često mnogo dublji i čovječniji od Mécs-a. Romansijer Lajos *Barta* realističko psihološkim izrazom daje metafizičke fantastične vizije. U »Putniku na Mars« stvara halucinaciju tehničke civilizacije dospjele do vrhunca i apsurda, te najveći njen pretstavnik inžinjer i pronalazač Kogon, da bi našao oslobođenje za napetosti ekonomsko-socijalno-bioloških energija što prijete da će se rasprsnuti, odlučuje se da se dade baciti projektilom na Mars, što je zapravo sigurno samoubijstvo, ali i oslobođenje prenapete energije Zemlje. Njegova žena, ponižena i zbunjena intelektualizmom muža koji je za nju ciničan, traži izlaza iz socijalnih disharmonija u socijalizmu sličnom prakršćanstvu, napuštajući imanje naslijeđeno od muža. Karakteristični su već i naslovi novela Bartinih: »Žena ulazi u sunce«, »Žena koja postaje vinograd« i t. d. I u Vojvodini se ogleda živa duhovna produkcija, i ako većinom u lokalnim i relativnim okvirima. Amo spada problem i kampanja oko »vojvođanske literature« i oni koji su pokušali dati tipičnu, naročito vojvođansku prozu. Pripovjedač seljaka *Novoszel* površan je i vanjski, i ako sa dosta duhovitosti. *Kristály* je usiljeno i deplasirano sentimentalan. Ni malo umjetnik, ali svirepo dokumentaran je brutalni mladi *Loták. Csuka* je kolektivni aktivista, ali sa nedovoljno intuitivnog uobličavanja, kao *Fekete. Szentelechy* (Slaven sa mađarskom kulturom) je impresionista, provincijalac-kosmopolita sa naivnim, na izgled snobovskim, ali simpatičnim oduševljenjem za svijet i putovanja, a uvijen u ljubičasto sjetni veo prolaznosti i sjećanja. Izidor *Milkó* je starovremenski duhoviti kozer, a István *Tamás* dao je odličnu knjigu intervjua i feljtona iz Pariza »5 kontinenata na obali Seine«, gdje mu je kadikad uspjelo uhvatiti ritam i ustreptalost vijeka. Ti su pjesnici objavili nedavno svoju reprezentativnu antologiju »Kéve« (Snop).

Digitized by Google

Gornji pregled treba da bude dijagram kroz mnogostruki i uzvitlani literarni život Mađara. Navodim još jedno: Mađari vrlo cijene istaknute književnike, isto kao i slavne političare i glumice. To više puta nema veze sa umjetnošću, nego je, kako točno konstatira Veljko Petrović, zaostatak feudalizma u Mađarskoj psihi i poštovanje prema velikim i istaknutim licima. Ipak za književnost je i to dobro došlo.

HASAN KIKIĆ:

POSLIJE PLATNE SUBOTE

Taj dan 4.000 Goldbergovih radnika pruže svoje glomazne i od teških capina otvrdle ručetine da im se plati šestodnevni trud. Slegnu se onako u ogromnoj masi, strogih fizionomija i leđa povijenih kao srpovi pa slični poslušnom stadu koje je pregazilo dug i tvrd put prestoje često po pet punih sati slušajući Gospodina Blagajnika kako nervozno doziva njihove partifirere i odbraja svakome po nekoliko zapečaćenih žutih koverata. Zatim se partija po partija odvaja, međuse se prozovu tiho kao na kakom tajnom sastanku i podijele po adresama. Onda: nervozno cijepa svaki pojedinac svoj dobitak, nervozno, ali strogo oprezno... posve pri rubu koverte jer načetu banku ne prima ni kantiner ni piljarka, a ni pekar. I dalje: drhtavim se prstima pomnjivo odvaja banka od banke i dinar od dinara... e kozna, Gospodin Nadglednik ima vražije oči, pas ono ne bi nanjušio što on svojim šašijokastim pogledom dosine. A đavo ga odnio ko u osam sati mučnog navlačenja sa onim balvanima ne bi poželio da ukrade bar pet minuta!

— Partifirer Mrkojević — tako proziva Gospodin Blagajnik.
— Ja! ili: Hir! — tako se odaziva prozvani.
— Finfcen, nihtvar?
— ?!
— Petnaest! bagaža! Petnaest! zar ne?
— Jest Gospodine Blagajniče.
— No dobro, dobro... ajn, cvaj, draj, fir, finf... finfcen.

Dalje:

— Partifirer Drobnjić!
— Ja!
.....
— Partifirer Mitruš!
— Ja!
— Petnaest?!
— Četrnaest Gospodine Blagajniče.
— No da, Obren geštorben.
— Balvan ga pretro Gospodine Blagajniče.

Zatim kad se podijele po adresama i drhtavim prstima rascijepi svaki svoju kovertu:

Deset, dvadeset... sto, sto deset, dvadeset... dvjesta... trista deset, dvadeset... četiristodeset, dvadeset, i jedan i dva i tri...

Digitized by Google

--- Hvala bogu nije!

— Hvala bogu!

— Jesam li rekao da sam izvrdo!

— Ni meni ništa... deset, to nije ništa.

— Eh, bogu... meni sedam i po.

— Eh hvala...

Najedamput:

— Majku mu šašiokastu... da mu majku! stotrideset i pet dinara! Krsta mi očeva nisam nikad više nego koliko se cigara puši!

— Zar opet!

— Da mu šašiokastog! kako ću Sveti na oči! O pa ko da mi sada daje hljeb! ima čovjek ljudi i pravo! misli, e je ovaj Pero lopuža, e je nepoštenjak! a kako da mu platim! šta da ponesem kući! pa više pojeo nego što sam dobio, o, o!

— Jest i šta bi mu bilo da malo progleda. Ne može čovjek uvijek kao stroj zaboga.

— Što ne bi Pero u iberštundere?

— Ne može mi duša brate, zar ne vidiš da jedva i ovo iznosim. Tu mi dođe, evo tu kao keru! teži je ovaj hljeb druže od olova, ali šta? zar da kradem tuđe kokoši?!

— E e jah!

Tako svaka partija za se, tako i svaki pojedinac. Pa svaka platna subota na Goldbergovim Pilanama liči na nešto što vrije, što u dubokoj nutrini krklja kao para u tijesnu kotlu, kao nasječeno živo meso kad se grči, kao prenapućen mravinjak u kome se gušaju. Liči na mrku i nezadovoljnu živinu koja laje bezbrojnim jezicima, koja grči bezbrojne pesnice, i koja se tijesno meškolji pljujući gadne kletve oko sebe. Mučena tvrdom pesnicom i štipana bezobraznim prstima, a radi same sebe nemoćna da zine na ugriz, nemoćna da se istrese i okomi, nemoćna do očaja. Jer ćuti udesan teret na vlastitoj šiji i jer je tako udesno zakovana baš za ovaj komad tla i pod ovaj mali, sasma mali komad neba.

Pa ovaj dah što se sam otima, što ga ova mašinska ukolotečena pluća vuku, o kako je tijesan! O o kako bi se moglo lakše disati!

Ćuti tako ta crna masa težak dah na svome jeziku, u duši svojoj, kao da je steže jak gvozden obruč oko vrata, kao da je razbojnička šaka pipa po šiji. Ćuti tako taj dan kada je platna subota i kad se u žutoj koverti, tankoj kao tanak list, vidi savijena šestodnevna snaga svakog pojedinca. Pa da bar nije putem svaki korak tvrđa ledina pod tabanom, pa da bar svakodnevni zalogaj ne dere grlo do krvavljenja!

Dug je svaki čas u toku te platne subote, dug je svakom pojedincu ponaosob onome koji će grčevitim prstima parati rub koverte i plašivo zaviriti u smotak — je li odbijeno? koliko, koliko? o što su ovi žuljevi na dlanu jevtini, o o!

— Druže Ibro, je li ideš Mamilu? Nećemo dugo, tek da se malo živne... pa ćemo zajedno Brdom.

— E da da, ta ti nije na odmet.

Tako se dobri drugovi sporazumiju.

U životu radnikovu i nema bezbrižnih i lakotnih časova bez pi-

Digitized by Google

janstva. Samo pijan radnik pjeva, a pijan može da bude samo platnom subotom. Zato se drugovi tako jednostavno i sporazumijevaju.

— Ružicu, je li druže?

— Daj ružicu!

— I malo sira.

— I dva komadića hljeba.

Tako se počinje.

— De da si živ mnogo!

— I ti druže. Bože daj bolje godine i lakši capin!

— I manje djece!

— Ehe!

Mamilova krčma je (zvana uostalom »Gostiona III. klase«) kuća u kojoj radnici zaboravljaju da su radnici i koja im za malo novaca pribavlja koji veseo i bezbrižan san. Tada se zaboravlja na teški gvozdeni capin, zaboravlja se na lisičije oko Gospodina Nadglednika, na ogromne gomile glatkih i glomaznih balvana. Alkohol ima to dobro svojstvo što obmanjuje, uljulja, prenese u jedno stanje koje ne pozna šta je to svakidašnjica i šta je njena pesnica. Obilježi jedan uzak krug i u tome krugu prostrt sto s punom flašom, zatim jedan ili dva druga koji žagre i škripe zubima od meraka, pa onda ciganska kapela s pjevačicom masnom i debelom i napokon gazda-birtaš koji trpa maljane banke u neku kožnatu kesu o pojasu. Sve to u tome malom kao kredom obilježenom krugu, udimljenom teškim i nesnošljivim mirisom najjeftinijeg duvana, sve to tako kao po nekom dobrodušnom paragrafu... i glava, vlastita tvoja glava kao da ne vjeruje da se može ovako — bez capina, bez nepomično teških balvana, i... i bez šašijokastih očiju Gospodina Nadglednika.

Pa kad taj alkohol u tankom mlazu klizi niz grlo i kad pravednički polegne negdje po stomaku — jedanput, dvaput... i još tako, onda se osjeti dobrota drugarove riječi, osjeti mu se toplota oka i bliskost ruku. Pa, o kako se mazno drugovi zagrle.

Dragi moj ovo je blagodat.

Jezik se tako pametno udvara.

Onda uz to cigani sviraju. Čemane je u nekim rodbinskim odnosima s alkoholom — kad pjesma dirne onda čaša izgleda tako — tako plitka.

— Još jednu druže.

— Hajde za dobra dana.

— Da si živ!

Onda pjesma:

»Pijem pijem mili bogo
pijem malo pijem mnogo«.

Ravna i široka kao ova naša pitoma krajina ukraj voda. I topla kao kora hljeba što hrani.

— Daj druže Franjo još jedanput.

I pretvara se u uho, u jedan jedini nerv, tanak i osjetljiv, preosjetljiv. I nagoni čašu u ruku, ne samo čašu nego cio dvolitar — klokloklo.

»Takva mi je sudba kleta«

Zato se vrišti, zato se čašom gađa u lampu i zato se zubima škripi

Digitized by Google

— Mamilo, ružice još.
— I hljeba.
— I sira.

Pjevačica bezobrazno izbacuje prekrupne dojke i vrti defom u krugu. I kao tobože podiže čarapu — tako ukaže debelo i masno koljeno.

— Meračim druže da je gađam u trbuh.
— Pahhahaaa.
— Majku joj gledaj što se prodaje...
— Mamilo!
— Pajo.
— Ružicu! dva litra!
— Sviraj opet onu.
— Ali da ti ta Cana malo mrdne.

A onda mnogo dima, mnogo vike i pjesme, mnogo cike do neba... i vriske i treska. Tako rođena glava otežava. Krug postaje tijesan. U prsima pršti. Zubi imaju tako lud prohtjev da drobe staklo. Cigani se povijaju i kao ne prevlače više već mlataraju a gudala kao motke. Cana, debela masna Cana razdrljila njedra i pretrgla pojas... Koljena se oslobodila čarapa... def drči kao stotinu kozijih zvona.

Jezik je težak kao metrička centa. Vrat obamro pa zato glava liježe na rame — ili lijevo ili desno. Naprijed ne smije jer draži na bljuvanje, drob se tako buni u vlastitoj utrobi...

— A druž-e... ko-kohi...auu-up.

Radost je kratkotrajna. Zaborav ide dalje, mnogo dalje. Ljudi kad se zaborave onda postaju živine.

— Druž-že —! Majkut-ti.
Ključ.
Smrad strašan.
Nepodnošljiv.
Pa teška psovka.

Lica su u dimu mrlje. Tijela kao obrisi. Šta i mari uostalom. Svaka se platna subota svodi na ovo. Zato: Mamilo, daj još ružice, dvolitar. No sada se više ne pije. Veći je merak zavitlavati ga preko birtije... tad čuješ tresak, pljusak, tako nešto. Ako gađaš u lampu još je veći merak. Skuplji je istina za stotinu dinara, ali šta mari. Svaka se platna subota svodi na jedno te isto. Što da ne piješ?! što da ne krepaš pijući! U životu i onako nema sretnih časova bez alkohola.

Mamilo oca ti!

Mamilo je kao čigra. Ima krupne oči i duge prste, pored toga i preduboku lisnicu... nikad da je napuni. Zato hlapljivo pruža prste, zato žagri krupnim očima, zato krsti rakiju špiritom i karbitom i vino vodom. Omota stolicu svojim tankim nogama, prste opruži po tezgi a oči ukliješti na ždere:

Pero je pijan, vode više, i mjesto dvanaest — petnaest, mjesto banke — dvije.

Ibro je galantan, partifirer, više špirita, skuplja je jer je više gradi, brže opija, tako na račun pešest banki.

Dvolitar pedeset.

Digitized by Google

Čaša deset.

No, mjesto jedne tri.

Olovka marljivo bilježi. I odmah zaračunava. Uostalom sve se i ne mora večeras platiti. Ima platnih subota — a tu je i Gospodin Direktor, to odmah prijeti izgonom... tako eto tako.

I raste pred njim gomila, raste kao snoplje.

Taj što vređa oca i mater on plati vino skuplje, zato se Mamilo smješka i zato se pretvara u čigru. Tako liči na vješta i iskusna magioničara koji mjesto palice ima krupne oči i duge tanke prste. Kad migne svirači prevlače, kad zapucketa opomene. Onda tako spretno potrkuje, tako majstorski zaljeva, i uspavljuje, tako čarobnjački zatvara onaj uski krug oko drugova i takom ga snagom sužuje. Zato pred njim izraste gomila masnih banknota i zato on predano žagri. Oplete štapaste cvalike oko stolice i prste ugrči. Gomila prirasta. Zato jer Ibro vitla dvolitrom, zato jer Cana izbacuje bijela koljena i jer prkosi krupnim natrljanim dojkama. To je njegov začarani krug. Krug u kojem on sam sebe začarava, u kojem druge tako majstorski zavodi u kovitlac, u lud kovitlac u kojem se tako bezglavo previja i pada u dalek i crn, zadimljen, vrtoglav ambis. Zatim živinčenje do očaja. Gostiona postaje klupko. Smrdljivo, živo i nakeženo mrcinski. Pa se mota kao u ropcu, zavijeno čvrstom i tijesnom obodnicom, pa reve, pa krklja —

Sto osakaćen.

Žive noge kao kazaljke šeću prema stropu.

Bljuvotina na bradi, na vratu, na prsluku.

Bljutava psovka u dimu.

Pa onda opet psovka i navlačenje — tako se drugovi trijezne i ponovno zasijedaju.

»Pijem pijem mili bogo«

Opet i opet i opet...

Da Mamilo ima podvoljak ili trbuh zadovoljasto bi se pogladio. On je štrk i suh kao vješalica jaretine na dimu. — Prožmaruje. — Prenosi se do benavljenja.

— Evo raste gomila kao da neki zlodusi navlače. Osjeća on rast. Osjeća dah gomile. — Vonj masnih banknota raste, raste. Do stropa. — Zatrpava ga. O, pa to i nije više prirastanje, to je natrpavanje, nasipavanje nekom mukotrpnom snagom... o, o, o! Zato živi ne žagri samo. I zato pucketa, ne grči se... Nestaje kruga, nestaje cigana, nestaje pijanih drugova i izvrnutih stolica... Samo banknote, banknote banknote... O-o-oh! ugušiće, ugušiće! već dah prestaje! Prsti utonuli. Oči upaljene, pregorjele... drhat, težak, epileptičav.

Mamilo, ružicu!

Mamilo — ouph!

Pa onda stolica prasne.

Zato se on budi i kao zbenavljen skače —

Izvolite.

Izvolite.

Izvolite.

Zato se cigani trijezne.

Pijem, pijem... —«

Digitized by Google

Opet, opet, i opet.

Mamilo se ponovno zapleće —

— Banknota, dvije, gomilica, gomila, gomiletina, brdo... zlodusi krupnih i širokih ručetina... nekakav grad tuđi, šaren, trokatnice, peterokatnice... onda: Mamilo se zove Gazda-Mamilo, ima bezbroj smokingovanih kelnera, debeo trbuh i mastan podvoljak, jer njemu dolaze samo gospoda, krupna, trblava, gojazna gospoda...

Zato kad ga probudi Ibrina psovka otvori vrata širom i poče izbacivati jednog po jednog —

Gadovi smrdljivi!

Noć je nad kvartom pokrivena šarenim pokrivačem. Taj pokrivač je šareno zvjezdano nebo. Zvjezde za vedrih noći ne trepere, onda liče na velika sjajna užižena oka. — Veliki mjesec liči na dječija kolica. Sjevernjača na džepnu električnu žarulju. Vlašići na pregršt prosutih žiški.

Kvart je kao pomilovan nečijom dobrom rukom, okom nekog milostivog boga. Male niske kroviljare pokleknute i kao sijede žene na molitvi. S desna im teče Mala i kao grgor amîna tako popunjava sliku. U istom propupalom vrbovu granju kao glasi se dozrijevanje sokova, pucketanjem, prštanjem, kao kad se bude zreline. — Vrbopuc, kaže se tako u kvartu. U te dane djevojke iz kvarta trgaju jutrima mace i macaju se. Od toga, kažu, jedraju dojke i krv se upaljuje. — Zato Goldbergovi radnici po svršenom »Arbajtu« cunjaju po kvartu do kasna. — Pero ima Rožiku. Žutu i debelu švabicu tridesetih. Ona zna da je on oženjen pa ga zato svake platne subote sekira: »Sutra pudeš svoju šena na Prdo išla! Ja fiše ne pude tvoja ljupaf. Ne pude meni ovako za zise pipneš, nigdar nigdar«. Zato se Pero napije kod Mamila, zato joj pijan dade pola svoje zarade i okrene se ispod njezina prozora prema Brdu kuda vodi put u selo i lane gadno pa se džilitne nogom. Zato ga Žuta Rožika upušta kroz prozor i zato ga svojim masnim nogama stišće sve do trećih pijevaca. — Drugovi njegovi to znaju. — Svi. I oni iz sela. I ženi mu govore, ali šta će jadnica. Kune samo svoj porod i onaj dan kad je pošla za Peru. Ništa više. Da mu poruči da će ostaviti djecu i otići? A-ah! to, to ne bi smjela za cio svijet! Goropad je njegova nepodnošljiva. Zato samo ovako:

— Dabogda obje noge polomio kad s prozora silazio.

dabogda.

dabogda mu se ruke osjekle kada za njom posegnuo,

za njom gadnom i mrskom Rožiketinom.

balvan ga pretro dabogda.

Dabogda.

— Žena te kune Pero.

— Mater svoju!

— Pa i nije to red brate.

— Onda si ti trebao da budeš pop a ne Goldbergov partifirer.

— Nije to...

— Čuješ Mitruše! Idi ti u đavola, šta ti meni prodikuješ.

Zato ga se i drugovi manu.

— Pa što da mu i govoriš?

— Može čovjek!

Digitized by Google

— Svrnuo se sav! Pa onda ona kukavna djeca!

Ali svejedno, oni to među se tako a od Gospodina Nadglednika kriju, ni da šušne samo. Jer eto dođavola, opet je čovjek. Šta da ga najure! Da se vuca ispod furuna kao pseto dok mu se izbaci komadić? Zar da bude kao Kolican? Ne, ne treba tako drugovi, đavo ga dabogda odnio! Kad je pošao naglavce neka ide. Neka srlja u vraga!

On se svaku noć privlači polako, polako. Brat Rožikin Hans Špengler ima bublave i jake šake, pa bolje da se s njime ne sretne. To moli i ona. Zato on dolazi »posle druge« i zato prilazi tako oprezno. Uvijek.

Mitruš stoga ima prostraniju postelju. Kao da Pero i nije s njim pod jednim šatorom.

Kad ih je Mamilo maršnuo oni se zagrliše —

— Druže Ibro mi smo gaddovi... ssmrdljivi gaddovi.

I tako prebijeno noću pored plotova. Ibro se naginje i bljuje. Pero se sjeti Rožike. Zato: Lahku noć.

Proštaci pod njegoim rukama osjetljivo škripe. A kako bi drugačije i maknuo da se ne pridržava. Oslanja se zato pažljivo. O kako je glava teška! A ovaj dugi niz proštaca, šta je to? je li to duga ukolutana zmijurina!? Je li neki nemiran gmaz koji se ovako ljuto uvija oko njega! O, o! Naslanja se glavom na proštac. Zemlja pod njim raste kao iscijeđena spužva. I kao premotaje se, kao uvlači. A vijugava bodljikava zmijurina kao steže po pasu, kao probada. U noge se upija svojim ljuskama. Grebe ruke. Da se ide dalje? Jao kako su noge teške! Jao kako ne mogu da poslušaju! Rožiką! Rožika! Oo Ibro! — I ostane tamo, kao nadjeven džak, prirastao, prikovan i glave prevješene preko. U gukanju. U krkljanju. S kamenom u stomaku. S crijevima u grkljanju. Na jeziku. I očiju izvaljenih. I modrih kao dva oguljena krompira. U glavi, kao na čelu, jedna zbijena kletva kao koštunjav orah, kao zaobljen ljut kremen. I peče kao dubok ubod, i kao debeo prst u tijesnoj rani —

— A-o Gospode! Ao Gospode! Ao Gospode!

Ubogalj ne smije biti veseo. Radnik zato što zapjeva mora bljuvati.

— Ao Gospode! Ao Gospode! Ao Gospode!

Pijan radnik o plotu liči na strašilo. Zato oni što prolaze idu drugim endekom i zapleću noge od žurbe. Svejedno je su li to ljudi ili psetad.

Brdom vodi jedna staza u Vidike. Kad Goldbergovi radnici poslije platne subote odlaze kućama oni nose fenjere. — Osim fenjera svaki nosi torbu i platu. Torbe se nose prazne i vraćaju pune (jer je u selu jeftinija kukuruza nego na Pilanama) a plata se nosi dobro, dobro umotana i opasana pod košuljom. — Smotak u pasu treba na svakih sto koraka puta napipati., — da se nije nedobog odriješio! U životu radnikovu ne bi bilo težeg momenta od onog kad bi on idući kući osjetio da je izgubio kovertu sa platom. Zato je oni tako strogo umotavaju u pojas i zato se na svakih sto koraka puta plišljivo pipaju — da nije nedobog!

Digitized by Google

Upute se oni u dugom mrkom redu, pognuti i ćutljivi. Liče tako na dug vezan lanac robijaša koji idu na rad i ne smiju progovoriti ni jedne niti pogledati ma kud osim pred svoje noge. Liče tako jer su ćutljivi i jer čitavog puta ne čuješ jednu jedinu. Ni kad koji okreće na svoju stranu. Ni kad koji koga sustigne. Već tako kao gmižu, kao četveronošci tako su povijeni i tako čelom blizu zemlji. Fenjeri što se raznomjerno klate u desnicama, kao modrožute žižke kao precvjetali zambaci su. Dobrodušno umiru slabašnim zracima uz stazu kao tankim prstima. — Da put pokažu i drugovu sjenu da ne nagazi na nju. Tinjaju tako oni kao da govore šapatom i ravnomjerno se klate, kao da pjevaju u onu kasnu noć.. Pred selom se gase jer ih tu upravo sreće zora. I žene. I djeca.

Za njima u širokoj ravni ostaju Goldbergove Pilane. Kao žut grad. Kao udimljen grad. I kao kićen velikim bokorima suncokreta, vatrenožutih i jezičavih. Nebo je nad njim kićen strop, dekoriran s mnogo šara. I urešen širokim tamno smeđim perjanicama dima što se ponosno koče nad crvenim dimnjacima.

Pilane dišu debelim i glomaznim dahom. Željeznim plućima.

Paah-pah-pah, paah-pah-pah, puhhhaaaa.

Kad bi i Goldbegovi radnici imali bar ruke gvozdene kao što njegove pilane imaju pluća.

Kao takovu želju, čini se, kao razvijoren barjak nose oni, ovim Brdom, poslije svake platne subote. I zato tako mučenički i trpno ne kažu za cijeloga puta ni jednu jedinu. — I ni da se obazru. — Svejedno. Čuju dah Pilane za sobom i osjećaju kanda kao pjesmu iz svog sela, kao topao ćuv. Svejedno je opet. Ona im je mati što pruža koru pa makar bila — ili meka, ili tvrda kao nesnosna guta,

Zato joj se nakon dvadesetičetiri sata opet vraćaju ovim istim Brdom i zato joj kao djeca prilaze puni povijenosti i kao strahopoštovanja. Kao na toplo prostrto krilo, kao na meku materinu desnicu. Da tako opet od dana do dana dočekaju ponovno platnu subotu sa tankim smotkom u žutoj zapečaćenoj koverti.

Druže — kao da tom mučnom šutnjom govori lanac radnika — druže ovaj tvoj fenjer možeš i utuliti. Pilana nas svojim upaljenim očima vidi i bez njih. Čuje naš povijeni hod. Zna želju naših srca. Osjeća se kao jedina mati u čije krilo moraš: htio ne htio! bilo ti mučno ili ne bilo.

Vatre što za »Klocplacom« plaminjaju to su oči Goldbergovih Pilana. To iberštunderi capinaju. Ovako —

Juh—horruk!

Juhhooo-op!

I to je pjesma. Samo kad se ona pjeva napinju se vene na mišicama, a ne na vratu.

Pilana kad oglašuje »Četiri« glasi se ovako—

— Brruuuu —

Dugo — dugo. U nje se ne napinju vene.

Digitized by Google

F E U I L L E T O N

MUSLIMANI U NAŠOJ KNJIŽEVNOSTI.

Muslimani u našoj književnosti sačinjavaju zasebnu duhovnu sferu, te su sve do danas zadržali svoje najranije stvoreno shvaćanje književnog djela. Gotovo bez evolucije, samo nevidljivim asimiliranjem sa drugim književnostima i stereotipnošću načina izražavanja života ove kompleksne duhovne sredine muslimanska književnost nije uspjela da u adekvatnoj mjeri izrazi tu sredinu i sve do danas je ostala bezizražajna, nesuglasna životu i sredini u kojoj se je razvila. Sve prošle generacije dale su samo blijede pokušaje, od stvaralačkog zanosa nije ostalo gotovo ništa. Čitav zbir literarnih djela ili tačnije nedjela, sa svojim primitivnim folklorizmom samo obogaćuje a možda i opterećuje našu literarnu historiju, a ne istinsku umjetnost. Tako se može utvrditi da muslimani i nemaju svoje prave književne tradicije, ali baš zato imaju više uslova za uspjeh, ako osjete zahtjeve novoga života u umjetnosti, koji je do danas ostao njima nepoznat, pa i najmlađima, kod kojih se osjeća intelektualna skučenost, gotovo neko duhovno natražnjaštvo. Odatle i ponavljana zabuna: da li stariji stvarno ne znače nešto više. Analizirajući rad u ovoj eposi koja bi imala donijeti stvaran prekid sa dosadašnjim, dođe se do zaključka da najmlađi imaju vrlo slabih duhovnih veza sa svojom predgeneracijom, ali uza svu tu svoju oslobođenost nisu ipak uspjeli da shvate šta traži od njih nova umjetnost. Kod njih se osjeća neka nedozvoljena stega kao kod starijih, neko nerazumljivo, često puta uzajamno poštovanje. Najmlađima je prošlost nepobitna bitnost. U duhovno hipotentnom piscu oni vide više nego najobičniji malograđanin, i to je njihova najviša zabluda, a takvo im shvaćanje umjetnosti oduzima slobodu volje i slobodu mišljenja. Oni nemaju ni ono najosnovnije: vremenskog podrška, bez čega jedna epoha, jedno umjetničko djelo ostaje uvijek u pozadini. Danas, muslimanska čitalačka publika uopće i ne prilazi nekoj kulturnoj ili literarnoj akciji. Doskora su izlazile edicije »Muslimanske Biblioteke«, a sada u Sarajevu izlaze dva prosvjetno »književna časopisa« »Novi Behar« i »Gajret«, i drže se posebnim fundacijama i pripomoćima. Oba časopisa su suprotnih idejnih orijentacija, i oba su literarno vrlo neznatna. Književni saradnici zajedno uz urednike Nametka i Huma tačno se podudaraju sa intencijama svojih časopisa i to im je gotovo jedina odlika jer je njihov rad u glavnom propaganda i priprava za pravo književno stvaranje za koje su takve predradnje i potrebne, premda umjetnost i nacionalno prosvjećivanje imaju odjelite puteve. Osim tih časopisa izlaze još tjednici »Novo Vrijeme«, propagandistički list za kemalističku reformu kod naših muslimana, i »Literarna Štampa«, neka nemoguća misija azijatstva kod nas, a izdaje je novinar ing. M. Ćelić. To se dade razumjeti samo s pretpostavkom da među muslimanima ima oko 80 posto analfabeta, a za ostatak od 20 posto pismenih i ne može se zamisliti revija na nekoj umjetničkoj visini.

Da se razjasni duhovno stanje kod muslimana, treba iznijeti još nekoja fakta, koja su prouzročila taj statički stav prema životu, gdje se gube i zadnji obrisi svega duhovnoga. Ti uzroci su uglavnom u vjekovnoj raskrsnici zapadnoistočne kulture i drevnoga bogumilstva, čiji su uticaji i danas moćni. Odatle i onaj pretjerani pasivitet i nesnalaženje, što je sve do danas bila odlika muslimanske zajednice. Stramputičnim moderniziranjem, i Zapad i Istok je dao gotovo samo ono najneduhovnije, ono što se najbolje svidjelo kulturno neizoštrenoj sredini, koja bi mogla, kad bi samo iz svoje prebogate narodne poezije crpla motive, dati rijetka umjetnička djela. Takva kulturna prebojenost i rasparčana mnogostrukost stvorile su današnju opću kulturnu dezorijentaciju. Ali što je još čudnovatije, ni m u s l i m a n s t v o kao rasni elemenat nije našlo svoj pravi oslonac: Gubila se jedinstvena patrijarhalnost bez nastojanja da se dostigne suvremeni društveni tip. I tako je čitav kader univerzitetski obrazovanih muslimana i muslimanki ostao bez ikakvih viših obaveza prema masama — koje su i dalje ostale samo m a s e. I kada se uzme muslimanstvo kao bitnost, i njegov regionalistički stav, jasno je — pored gornjih činjenica — zašto se nije moglo stvoriti jako umjetničko djelo, premda taj nepoznati duhovni svijet kroz toliko stoljeća čeka svoj umjetnički izraz. No treba opet istaknuti, da je istočnjački duh najviše pripomogao nastaloj pometnji, koja može biti sudbonosna za nova du-

Digitized by Google

hovna ili društvena formiranja, ako se ne shvate zahtjevi i potrebe evolucije. Spomenuti je istočnjački duh došao nekada u punoj prevlasti i pod imenom islamske civilizacije, i sa onim fundamentalnim ne znači jedan integritet. Pod takvim su uticajima nastala i sva izvorna djela, ranije i od Bašagića, preko Humove generacije do najmlađih. To su samo tinjajući refleksi života svoje sredine. U njima je sačuvan narodni elemenat jednostrano, bez poniranja u srž, više formalistički. Neki egzotični folklor — bez svoje stvarnosti. Još tačnije rečeno, to je nadovezivanje na djela istočnih literatura, nekažnjivo prisvajanje, stvaranje neke vrsti orijentalske sredine: provincijaliziranje intelektualnoga Istoka. Ali što još više dokazuje bezglavost: ti naši »istočnjaci« kroz naš javni život oštri su pobornici nacionalnog progresa naših muslimana. Zaključak: ni hrvatski muslimanski pisci, ni oni orijentirani prema Beogradu, nijesu imali svoje linije, ovi drugi još manje, jer su bili i aktivni suradnici u društvima kojima je jedini cilj nacionalno prosvjećivanje muslimana. A iza ovoga dolazi da je taj njihov »nacionalizam«, neki kosmopolitski nacionalizam: isprevrtanost svega. Jedino među mlađim hrvatskim muslimanskim piscima postoji jači kontinuitet, među njima se mogu istaknuti Hasan Kikić i Alija Nametak. Oni su jedini pokušali da se oslobode književnih nastranosti, te su imali izvjesnog uspjeha. Naročito je Kikić u »Novoj Literaturi«, i gostovanjem u »Srpskom Književnom Glasniku« dao dobru prozu, koja je bolja i od Muradbegovićeve i od Humove, jer ima neizvještačeni životni smisao. Uz Hasana Kikića i Nametka, Andrić i Simić, dva nemuslimanska (!) pisca jedini su dali ono specifično bosansko-muslimansko, s nejednakim, ali tačnim gledanjem. Andrićev »Đerđelez Alija« i dr. i Simićeve novele u kojima se opisuje bosanski živalj, djela su koja svojim umjetničkim značajem mogu stati nasuprot čitave serije djela muslimanske produktivne snage. U njima je izraženo muslimanstvo, onaj jedinstveni narodni mitos. Andrićeva i Simićeva proza, ima pravilno shvaćenu folkloru, u čijoj biti je ono produhovljeno, iskonsko, i jedino se tim putem može doći oslobođenju od anegdotskog prepričavanja i umjetničke nemogućnosti. Jedino tako može muslimanski pisac porušiti i zadnju zabludu o psihi i mentalnom stanju svoje i muslimanske sredine, što se međutim ne može postići fotografiranjem ćilima, bardaka, legena, vezova i sevdalijskih pijančevanja.

Potrebno je spomenuti Sarajevo kao književni centar muslimanske zajednice i grupu sarajevskih književnika, gdje su i muslimanski i nemuslimanski pisci duhovna sabraća, i gdje se nastoji da se taj folklor pretopi u »evropski« smisao, no čemu njihove »bosanske« sposobnosti nisu ni izdaleka dorasle. Za ilustraciju napominjem da tih sarajevskih književnika ima dva puta toliko koliko u Zagrebu. Muslimani među njima stvaraju patološke tipove, kakvog Raba Slikara ili Pelivana na konopcu i t. d., i to može biti za njih tragično, jer ovakav rad ne može tako lako da zavara neupućenog kritičara i kod Hrvata i kod Srba, kao što može da zavara kod folklornih ili na motivima narodne umjetnosti osnovanih djela. Ova točka je polazna, da se jednom za svagda raščisti taj zamračeni krug, jer se samo kritičkim i autokritičkim radom može stvoriti samosvojna umjetnost. Ne smije se danas misliti da je to borba protiv istočnih klasičnih pisaca. Nama jedan istočni pisac može biti blizak koliko i jedan zapadnjak. Ustaje se samo protiv mišljenja, da bi Bosna i Hercegovina trebale, poslije sloma stare Turske, da ostanu jedina egzotična Turska. Treba izmijeniti gledanje, treba misliti i stvarati zaključke, pa makar oni bili posve negativni. Tako će se bar kritički omjeriti sav dosadašnji rad. Jer u budućnosti ne smije biti zabluda.

Husnija Čengić.

UZ PROFIL M. KUSA-NIKOLAJEVA.

Mirko Kus-Nikolajev »socijolog«, ekonomski i financijski »stručnjak«, »etnolog«, »Kunsthistoriker«, »biolog«, »filozof«, i tko bi znao što još sve ne, blefira već dugo svu našu literarnu publiku i naučni svijet sasvim običnim i sasvim evidentnim polihistorizmom, a kako će se za čas vidjeti, rado prodaje i rog za svijeću pod vidom »stručnjaštva«, pače i najserioznije »nauke«. — Ovdje samo nešto, malo, a ostalo drugom zgodom — ili neka čitaoci sami posegnu za radovima dra. Kusa, pa ih podvrgnu temeljitoj pretrazi — i moći će zinuti od čuda pa vanredno plastično popuniti »ideološki« profil, što ga je o njemu dao posljednji broj »Književnika«. Tko je mogao da samo nešto dublje zađe u bilo koju od tolikih »struka«, koje goji dr. Kus i kojih je on autoritativna trublja, pa da pro-

Digitized by Google

prati naročito noviju njemačku literaturu o njima, mogao se amizirati na pr. ovakvim drskostima:

U »Riječi« od 23. XII. 1929. piše članak »O poreklu naših božićnih običaja«. Evo mu odlomka s početka: »Kod nijednog evropskog naroda nije sačuvano toliko obilje božićnih običaja kao kod Srba i Hrvata. Da su se kod našeg naroda u tolikoj meri do danas sačuvali ti običaji, rezultat je dobro uščuvane porodične tradicije i porodične organizacije naročito u zadrugama, pa višestoletna izolacija, uslovljena što samim gorovitim nepristupačnim krajevima, što opet, a to vredi prvenstveno za Srbiju, turskim gospodstvom — itd.« — Ali evo, što o tom istom predmetu misli dr. E. Schneeweis u svom djelu »Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten« — tek ovdje za razliku od dra. Kusa na kraju (Schlusswort, str. 218.): »Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten übertreffen an Reichhaltigkeit und Altertümlichkeit die entsprechenden Bräuche der übrigen europäischen Völker, was in der Jahrhunderte währenden Abgeschlossenheit während der Türkenzeit, in dem gebirgigen Charakter der Wohnsitze und in dem konservativen Sinn der in straffer Familienorganisation lebenden Bevölkerung begründet ist.« — Ili drugi koji odlomak dalje: »Značajno je obeležje božićnih običaja, pogotovu u južnim i istočnim krajevima, paljenje badnjaka. Kod starih Rimljana se 1. marta, na njihovu novu godinu, obnavljala sveta vatra božice Veste. Kad je posle nova godina bila pomaknuta na 1. januar, ostao je taj isti običaj. Jednako susrećemo kod Rimljana često vatru i preskakivanje vatre kod raznih svečanosti. — Da je jugoslovenska božićna vatra u vezi sa vatrom rimskih kalenda pokazuje i uobičajena reč koleda, koja je prešla na ivanjsku vatru.« — A o tom opet misli isti Schneeweis (str. 173.) ovako: »Am alten römischen Neujahrstag, dem 1. März, fand regelmässig die Erneuerung des heiligen Feuers der Vesta statt. Dieser Ritus verblieb zwar an diesem Tage auch nach der Verschiebung des Jahresanfangs auf den 1. Jänner,... (so berichtet Ovid) von Feuern und Feuersprung vor den Häusern... Für die Verwandtschaft der südslavischen Weihnachtsfeuer (wie sie oben geschildert wurden), mit den Kalendenfeuern spricht vor allem ihr in Dalmatien üblicher Name koleda, der dort auch auf die Johannisfeuer übergegangen ist.« — Ili još odlomak dalje: »Upliv hrišćanstva se dobro vidi u promeni značaja badnjaka. Badnjaci se polažu unakrsno ili se u njih useca krst. Kod bacanja oraha, baca ih se u obliku krsta u četiri ćoška sobe. Kolači i jabuke nose znak krsta i t. d. Staroarijevski sveti broj Tri, koji susrećemo u hrišćana u sv. Trojstvu, igra veliku ulogu i kod božićnih ceremonija, tako kod u tri dela rasečene (!) božićne sveće.« — Schneeweis (str. 216.): »...Die Badnjaci werden kreuzförmig angespalten oder mit einem Kreuz versehen... Das Kreuzzeichen entsteht beim Werfen der Nüsse in die vier Ecken... Viele Kuchen tragen dieses heilige Zeichen... Aepfel werden kreuzförmig angeschnitten ...Die altarische heilige Drei wird allgemein auf die hl. Dreifaltigkeit bezogen, so bei der dreiteiligen (!) Weihnachtskerze.« I tako dalje — i tako dalje — a ubogi Schneeweis samo je onako en passant, ko bajagi da i njemu ne bude krivo, spomenut, ali samo kao autor nekih čisto ličnih mišljenja (djelo se ne spominje — to je dakako opasno!). Čitava se ta rabota ne može ovdje in extenso predvoditi, nego neka se čitatelji potrude pa sami usporeduju dalje s djelom Schneeweisa — pa će doći do zaključka, da je »plagijat« jedini mogući termin pri ovom poslu i zakon o autorskom pravu jedino, što bi trebalo primijeniti. — No ima toga još mnogo više. Tako na pr. u visoko učenom članku »Postanje čoveka u svetlu etnologije« (»Pregled« 1927. br. 4. — vlastita redakcija dra Kusa!) ima — samo da zgodimo bilo kamo — odlomak: »Jedna od najkarakterističnijih odlika primitivnog gazdinstva je ograničenje u produkciji, neznatni međusobni kontakt a pogotovo neintenzivno iskorištavanje tla, koje redovito odgovara broju članova plemena. Pokraj toga — i t. d....« A u dobro znanoj popularnoj knjizi F. Schurtza »Urgeschichte der Kultur« govori Schurtz evo ovako (str. 267.): »Das bedeutendste Merkmal primitiver Wirtschaft ist die Selbstbeschränkung; gering und ohne grosse Wichtigkeit für die Grundlage des Daseins ist in der Regel der Verkehr mit der Ausenwelt; der Boden wird je nach den Kenntnissen des Stammes mehr oder weniger jedenfalls aber nie intensiv, ausgebeutet, und die Volkszahl entspricht der Möglichkeit der Ernährung«... i t. d. — gotovo riječ po riječ, cio pasus do kraja. A onda dalje: »Dobar posmatrač primitivnih naroda R. Parkinson na pr. piše: U Mikroneziji i Polineziji je najveći deo originalnosti... (i t. d. citat iz Parkinsona)«, pa onda iza toga, recimo, ovaj

Digitized by Google

pasus: »Uzmemo li, da još i sasvim oprečna ocena vrednosti između urođenika i Evropejca vodi do poremećenja u gospodarskim odnošajima primitivnog života, onda nam može biti jasno, da je uspevalo i uspeva sasvim bezvrednim predmetima ušićariti najbolja zemljišta. U tom pogledu treba podvući tvrdnju F. Ratzela: »Davno bi se bilo bolje razumelo razglašeno »izumiranje prirodnih naroda«, da se više uvažila uloga, koju je igralo lako potiskivanje sa starog dobrog zemljišta«. Pa onda dalje citat — od samog Schurtza (dakako ne odakle — opasno je!) — pa odlomak: »Urođenik izbačen iz kolotečine svog uobičajenog života, nasilno ocepan od svojih tradicija i nesposoban, da asimilira nove običaje koje importiraju stranci, zapada pomalo u letargiju, koja se jednako odražava na... i t. d.«, pa opet citat F. Peschela — i tako dalje. Kolika učenost, koliko poznavanje literature i vrela u tančine, kolika rutina!! divi se svatko — i ne sluteći, kako je to sve ipak jeftino, vrlo jeftino. Jer sve je to »gradivo« dala doktoru Kusu-Nikolajevu glava samoga Schurtza: u njegovoj istoj spomenutoj knjizi, na istome mjestu, samo malo dalje, naći ćemo i cio pasus »Wie es in Ozeanien heute aussieht beweisen die folgenden Bemerkungen Parkinsons: »In Mikronesien und Polynesien ist bereits der grösste... i t. d.«, i pasus »Ratzel behält Recht, wenn er sagt: »Man würde das vielberufene »Aussterben der Naturvölker« längst besser verstanden haben... i t. d.«, pače i ispred ovoga odlomak (Schurtzova svojina) »... kommt zum Ueberfluss dazu und wird durch die ganz verschiedene Schätzung des Landes, die den Europäer von den Eingeborenen scheidet, ungemein begünstigt«, pa dalje i lijepo izveden gotov citat iz Peschela — sve eto tu na par strana, lijepo na okupu, kod Schurtza! Što ćemo, učen je čovjek naš pisac — ex uno libro doctus! I ovo bi bio — nota bene — prema upozorenju samoga g. Kusa uz članak — »odlomak iz mog dela »Uvod u etnologiju« — koje sada spremam za štampu«! Šta ćemo više?!

Ali ima toga još mnogo, sve dalje. Tko pomnjivo ogleda neke socijološke radove (i knjižice dakako!) dra Kusa, taj će osim nebrojenih upravo citata iz tuđih glava zamirisati odmah neke njemačke »izvore«, sad popularnije, sad samo odabranima pristupne; slična je situacija i u uvodu njegovog neke vrsti vodiča »Šetnje kroz etnografski muzej« (kukavnog li vodiča, u kojemu na pr. stoji crno na bijelom, da su se narodne »gusle sasvim izgubile« (!!?), ili da su nizovi puceta na turopoljskim kaputima »ostaci nekadašnjih oklopa«, uz druge ili krive ili baš nemoguće tvrdnje). A poučan je primjerak — osim gore vidljivoga, gdje je božićna svijeća »u tri dela rasečena« (— »dreiteilig« baš u stručnjački nerazumljivom izvoru) — i ovaj: u članku »Motiv smrti u primitivnoj plastici« (»Pregled« 1927., br. 2—3) ima na pr. pasus o »običaju primitivnih naroda, da su svoje mrtve zakapali vezane u kvrge, kako se ne bi povratili i uznemirili preživele«. Što mu ti je to »vezane u kvrge« — što se može u kvrge, kakve i kako vezati? pita se čitalac. No kad mu mune glavom misao, kako često u ovako razgoropađenih i razvikanih »pisaca« ima mnogo površnosti i neznanja onda će možda i ovo razumjeti. Ne znajući zacijelo o čemu se zapravo radi u njemačkom terminu »Hockerfigur«, koji se malo dalje i navodi (»izvor«?!), išao je naš »pisac« u rječnik da gleda, pa našao »Hocker« — »kvrga« (ta je riječ valjda bila prva na udaru) i on mirne savjesti stavlja »vezane u kvrge« — dok se u stvari radi o pokopu mrtvaca (koji nikako ne moraju biti vezani, i to je sporedno) čučeći (— hockern!)* I tako redom — sad »omaške«, sad izravne besmislice, sad vješto udešeni ispisi, čitavi članci, a koliko nema svega toga — citati pa citati, i tako u svakom gotovo »artiklu«, što ih g. Kus već dugo producira i na veliko na sve strane plasira — no nema ovdje ni mjesta, a jamačno više nije ni potrebno, da se dalje ad verbum iznosi pred literarnu publiku — jer će i ovaj mali izbor biti jamačno dostatan, da crte ideološkog profila dra Kusa upotpuni, da bude plastičnija i jasnija figura.

* Čitači će se »Vijenca« sjećati, da se slično proslavio i poznati naš »filozof« i »mislilac« Vladimir Dvornikoviċ, pretvorivši Gilgameša u Gilgamensch i prevevši to na hrvatski sa Gilga-čovjek! — Dodatak uredništva »Književnika«.

Marcel Virag.

JULES ROMAINS: »QUAND LE NAVIR... (Paris 1929.)

U pokretu »Unanimizma« htio je Romains stvoriti umjetnost u kojoj se kroz ličnost kao kroz žižu prikupljaju zrake kolektivnosti i cjelokupnosti. I u praktičnom životu htjeli su nekolicina drugova realizirati taj kolektivni etos i zanos u grupi »Opatija«, skupljenoj u starom manastiru gdje su živjeli zajedničkim dru-

Digitized by Google

garstvom i sami tiskali neke knjige. Romains je to drugarstvo izrazio u romanu »Drugovi« na drastično krepak i gamenski lirski način.

Za rata se većina iz te grupe nalazila u Švicarskoj, u svojevoljnom izgnanstvu, gdje bacaju krikove čovječnosti u svijet: protest protiv klanja, ruke pružene za pomirenje i bratstvo (Arcos, Jouve, Chenevière.) Duhamel je kao vojni liječnik izrazio lično proživljeni martirij bezimenog vojnika. Poslije rata Jouve stvara ustitrali svijet nježnosti i ljudskih odnosa (prisni socijalni lirik Chenevière je mrtav), a Duhamel, premda djetinjski radostan da živi i zahvalan za svaku sitnicu koja ga zadahne iz svijeta ljepotom, nosi u sebi stalan nemir, problematiku i borbe savjesti i pregaženost, sve to projicirano u tipu Salavin, a izraženo u zadnjem romanu (»Club des Lyonnais«) u jedinom, ma da promašenom izlazu: revolucionarne žrtve. Romains pak, pjesnik kolektiva, borbe i prožimanja čovjeka - ja i grada - ja koji je u drami »Cromedeyre« stvorio krepki reljef primitivnog konzervativnog kolektiva i sirove individualne buntovnosti, zadnjih se godina sav predao ronjenju u misteriji seksusa.

Ciklus »Psyché« (knjige »Lucienne«, »Bog tjelesa« i »Kada brod...«) jest pokušaj da se dođe do približenja kroz duševnu ljubav tjelesnoj i obratno od tjelesne do spirituelne, t. j. prožimajući ih rasvijetliti obje ili zapravo postići jedinstvo ljubavi.

Roman »Kada brod...« počinje udaljivanjem broda, na kome je kapetan Pierre Lefèbvre, od obale i od žene s kojom se Pierre skoro oženio. U mumljanju mašina i potresima polaska ima nešto što dira mistično duboko, i sada nastaje tjelesno-duševni proces udaljavanja, koji se potencira do takve groznice napetosti da se nekoliko sedmica putovanja napokon završe povratkom ženi, kroz prostor što ih oboje dijeli, a taj je povratak potpun istom onda kada se tijela spoje t. j. cijelo putovanje njoj u susret samo je početak onog intimnog stapanja, rastući čin, ulaz njega u nju.

Prema mišljenju muškog junaka romana Pierrea stapanje je spolova najpotpunije, zapravo jedino realno općenje i saznanje onoga što je izvan nas. Spolovi su već fiziološki određeni za traženje i zov, a seksualno je spajanje jedino sastajanje, stapanje i saznanje, neki most kojim bića izlaze iz svoje određenosti da se identifikuje ja s ne-ja.

U drugom dijelu romana crta se u dnevniku Lucienne-e kroz bol odvojenosti njen dolazak od stidljivo čednog vjereništva i spirituelno naslućene ljubavi do otkrivenja čula, do opravdanja i čak do saznanja da je čulna ljubav prava i jedina, koja u svom najjačem stepenu postaje već spirituelnom.

Na poluuvjerljiv način Romains konstruira doživljaj u oblasti telepatije da nam ilustrira kako tjelesna želja može doći do toga da dva bića iz daljine od tisuću milja projiciraju svoja traženja tako da izađu iz sebe i iz prostora dodirujući se željama koje ih tjelesno zastupaju. Tako Lucienne naporom koncentracije posjećuje muža na brodu (koji je na Tihom Oceanu) stvarajući u svojoj sobici u Marseille-u atmosferu sjećanja i pojedinosti koje konkretiziraju njega, mjesto gdje se on nalazi i brod. A on poslije nekoliko dana uznemirenosti, mističnog očekivanja i upozorenosti od nekog čudnog vidovitog putnika sa broda, doživljuje da je vidi kako ulazi u njegovu kabinu. Oboje sada čekaju povratak kako bi se uvjerili je li sastanak bio realno doživljen. Ali taj je doživljaj toliko velik, svečan i duhovan da ga oni samo naslućuju a nikako ne izušćuju ni jedne riječi o njemu. I onda život svojim tijekom polako briše, zapravo samo prikriva sitnom empirijom taj doživljaj. Pierre odlazi u rat i oni, opet razdvojeni, sada više ne tako mladi i zaneseni, uzajamno sudjeluju u razdaljenim i nepoznatim svojim sudbinama. Pri povratku traže u očima trag ili nagovještaj doživljaja koji ih je iznio iz vezanosti poznatoga u jezu cjelokupnoga, no te su oči zastrte a da bi se u njih moglo prodrijeti. Pierre zuri u zjene onih mnogih ljudi koje sreta svaki dan na ulicama, pitajući se do izmučenosti: ili su ljudi zaista toliko ograničeni i sitni da nemaju nikakvih doživljaja izvan poznatoga shvaćajući sve običnim, ili su kukavice te odmah bacaju veo na ono što se pomoli da ih ne uznemiruje i puni jezom i strahom pred tajanstvom i nepoznatim, kada oni treba da žive uređenim i poznatim tijekom. Prošao je rat, svi su proživjeli užase ili kozmičke slutnje životne suštine, pa ipak svi idu i prolaze bez toga traga, za sitnim i nebitnim ciljevima, sa očima iza kojih se ne može ništa nazrijeti.

Unanimističkih elemenata ima u ovom romanu na stranama gdje se izražava susret Pierrea sa gradom New-Yorkom, i gdje se Marseille talasa oko usamljene sobice Lucienne-e.

Stil je uprošćen, intelektualan čak na mjestima suh i surov. Romains u seksualno iskustvo ne ulazi ustreptalošću

Digitized by Google

čula ni prikrivajućim velima sentimentalnosti, on nema muzičkog trajanja ni monstruozne mnemotehnike Proustove. On je više naučenjak i filozof. Problem i teza, kao i u svim djelima njegovim, postoje već unapred, on apstraktnu dijalektičku misao konkretizira često tek naknadno.

Roman »Kada brod...« kao završni dio ciklusa »Psyché« ima asketskog ronjenja u čula, veliku zanesenost za istinu i golo otkrivanje, neko novo i smjelo izricanje seksualnog života. Filozof i analizator Romains baš takvim golim proznim nagovještanjem dolazi do velike, dosad nepoznate poezije.

J. Popović.

MILOŠ CRNJANSKI.

(U povodu putopisa »Ljubav u Toskani«, Geca Kon, Beograd 1930.)

Miloš Crnjanski tipičan je karijerista u književnosti, priman podjednako od modernista kao i tradicionalista. Prije deset godina predstavljao je šefa beogradske literarne avangarde, danas dobija nagrade od Akademije i Cvijete Zuzorić, vozika se sa Pen-klubom i predstavlja modernu literaturu naivnim provincijalcima. Galamio je svojedobno protiv M. Ibrovca i Bogdana Popovića a kasnije im je išao na poklonjenje, bio protiv nacionalne romantike (»Vojnička pesma«) u isto doba kad je najintenzivnije sarađivao u orjunaškom »Književnom Jugu« Branka Mašića i Nike Bartulovića, sjedio u ljevičarskim književnim listovima »Putevima«, »Raskrsnici«, »Misli« R. Mladenovića pojednako kao i u S. K. Glasniku V. Jovanovića, M. Ibrovca i Svetislava Petrovića, pokazivao jednako nasmiješeno lice i onim s lijeva kao i s desna i hrabro i ambiciozno se lakťao kako kroz život tako i kroz literaturu. Završio je kao i svi beogradski pisci sa nešto talenta a bez prečišćenog životnog stava u diplomaciji skupa sa Ivom Andrićem, Rastkom Petrovićem, Sibom Miličićem, Stojanom Živadinovićem i Božom Kovačevićem. Danas je stub S. K. Glasnika štampajući u njemu sve što stigne da baci na papir smatrajući ovaj ugledni časopis svojom literarnom prćijom i lajbžurnalom, (inače se neda objasniti kako mu je ovaj inače ozbiljni časopis mogao štampati germanofobski i bljutavi »Iris Berlina« gdje ovaj brbljavi lala sa vehementnošću i dobroćudnim malo uzdignutim prezirom govori o kulturnom i velikom njemačkom narodu kakvim tonom nebi smio govoriti ni o Kurdima ni Afganistancima, taj »Iris Berlina« koji je da sramota bude još veća i da se tamošnji zvanični književni krugovi predstave u svom pravom svijetlu t. j. tuknuvši na jareće gunjeve i bijeli luk, dobio nagradu Cvijete Zuzorić za god. 1930. — čemu poslije ovog besprimjernog skandala uvođenja čaršije u književnost ne treba nikakvog drugog komentara, ili pak srednjoškolske kompilacije iz literature o Shakespeareu u »Shakespearovim sonetima«).

Okretan i ljigav kao jegulja Crnjanski je sretno klizio kroz literaturu gledajući da se svagdje uvuče i da se nikome ne zamjeri, pišući istovremeno prazne putopise, sladunjavu cuker-melonsku prozu i romantičarsku nostalgičnu poeziju. Uveo je ponova mjesečinu, uzdahe i slavuje u književnost, proglasio sebe za lutalicu nad rijekama i svirača u potoke. Napisao za deset godina deset knjiga ne promjenivši se za cijelo vrijeme u svojoj biti ni na gore ni na bolje, počev od tipično romantičarske komedije a la Rastand »Maske«, preko toplog »Dnevnika« nategnutih »Priča o Muškom« do propagandističke knjige o »Našim plažama na Jadranu«, prevoda iz kineske i japanske lirike ili oduševljavanja za Pariz i francusku kulturu kao i za primitivni i poludivlji »slavonsko-podunavski polk«. Po toj svojoj mnogostrukosti, besprincipijelnosti, komedijaškoj okretnosti i savitljivosti on je Gustav Krklec naše proze.

Kaže se: »ipak uz sve ove svoje mane kao čovjek Crnjanski je velik umjetnik« neznam šta bi se na ovo odgovorilo jer niko ne može Crnjanskom osporiti da je umjetnik, možda za tako malu književnost kao što je srpska i velik ali ako se pogleda šta je on napisao i uzme evropsko a ne domaće mjerilo, onda će od Crnjanskog ostati samo: »Stražilovo«, »Poslanica iz Pariza«, još dvije tri pjesmice iz »Lirike Itake« i nekolike strane iz »Dnevnika« i »Seoba«. Jer u cijelosti on nije napisao ni dobre novele ni dobrog romana ni dobrog putopisa. Njegov je »Dnevnik« rastegnuti i hrđavo komponovani niz reminiscencija iz evropske književnosti počev od Flaubertova »Novembra« i one atmosfere jeseni i umiranja do Hamsunovske ustreptalosti i prepletenosti ljudi i stvari, gukanja golubova iz Gorkijevog Fome Gordjejeva i bezizlaznosti Arcibaševljevog Sanjina. Ono što u tom romanu vrijedi to je njegova liričnost, mladenačka emotivnost. Ostale njegove prozne knjige do »Seoba« nisu pažnje vrijedne. »Seobe« same imaju umjetnički vanredno uspjelih stranica ali su kao cjeline nemoguće, jer se epska te-

Digitized by Google

ma ne može na 330 stranica samo lirski riješiti pa makar pisac bio i mnogo veći umjetnik nego što je g. Crnjanski. Ne treba ni spominjati tu dekomponovanost, nesimetričnost i ostale arhitektonske mane plus nedostatak plastike »Seoba«, jer ih Crnjanski nije ni prije nikad imao. Ono što je njega uvijek spašavalo to je upravo ta lirika i gdjegod bi osjetio svoju nemoć on se je s njome izvlačio; spisateljski rekviziti njegovi su uvijek isti: nebo, rijeke, mjesec, zvijezde, pejsaži, stada, brda, maglice, vazduh i t. d. i on svoje »Seobe« nije riješio konstrukcijom ili kakvom idejom nego osjećajem a sam osjećaj može biti dobar i dovoljan za jednu lirsku pjesmu, ali ne za roman od 300 stranica. Prema »Dnevniku«, »Seobe« i ako su umjetnički dotjeranije i zrelije, hladnije su i kao kamenitije, topla sugestivnost i srdačna ličnost Dnevnika utonula je u ritove »Seoba« i njene močvare, i što je u njima dobro, to je samo lirika.

Ne želeći dakle da se ovom prikazu predbaci neobjektivnost ja ću ovdje naglasiti njegove pjesme; onu vazdušastu lahkoću njihovih vezova tako jednostavnu i emotivnu, da se bez pretjerivanja može reći, da je on moderni Branko. Jer dok je u prozi (kako sam već prije naglasio) brbljav, sav u stilskom baroku, u lickanju, kićenom ukrašivanju, on zna u lirici da poveže suprotne osjećaje i riječi, spajajući ih čisto slikarskim miješanjem toplih i hladnih tonova stvarajući tako tim kontrastom snažne dojmove koji ostaju. Kao takav on će važiti i za budućnost: jednostavnošću svog lirskog kazivanja osvijetljenom mnogostrukim unutarnjim treperenjima.

Što se tiče same »Ljubavi u Toskani« tu se baš može vidjeti nesamosvojnost i knjiškost Miloša Crnjanskog i njegova neživotnost kao putopisca. Jer dok su hrvatski pisci Miroslav Krleža i August Cesarec putovali u Rusiju tražeći izlaza iz balkanskog haosa i slavenske neuravnoteženosti, vraćajući se puni doživljaja nove stvarnosti, Crnjanski je otišao u Pariz i Italiju, pisao putopis o »Ljubavi u Toskani«. Njegova Italija je stara i otrcana bedekerovska tema, u kojoj on nije vidio ništa više od ostalih putopisaca prije njega preko starog Goethea, Stendhala do Bourgeta, Hausensteina i bezbroja drugih.. Tu su slikari poznati iz udžbenika historije umjetnosti, srednjevjekovni život, pejsaži, blud, a kao umetak da bar bude nešta svoje, slavjanofilstvo iz pedesetih godina prošlog vijeka o dvijesto miliona Slavena, koji će spasiti svijet: »O, Slavenstvo, ijubav nas čeka, njome ćemo zapljusnuti, kao ova ravenska razbluda na krovovima, sve što je dosad bilo« (»Ljubav u Toskani« str. 19.). Može čovjek povodom ovog putopisa reći: a što će nam sada ta prošlost, prošlost koju su drugi umjeli i bolje izraziti i bolje vidjeti, nego g. Crnjanski koji je tu igrao po brdima, skakutao po krovovima, vitko se naginjao nad rijeke i raznježeno gledao rađanje mjeseca, pa se i nehotice ovdje nameće onaj metalni Krležin »Izlet u Rusiju« sa nezaboravnim moskovskim zvonima i divnom sjevernom noći tako različit od putopisa g. Crnjanskog. Taj »Izlet u Rusiju« pun čovječanske saosjećajne ličnosti i gorkih opažanja o životu između dva svijeta, koji se ne razumiju, pun posebne fluidnosti za koju Crnjanski nezna, jer je nije nikad ni osjetio, pošto nije nikad ni opazio čovjeka kao čovjeka i zamislio se nad njegovim životom, nego samo gledao mrtvo, sheme, ukamenjenu prošlost koje nije umio oživiti da nam postane prisna i intimna, jer se iza bujice riječi i traženih metafora nije krila bit, ono humano u njima. I prema tim snažnim stranicama Krležina putopisa (od kojih su neke najbolja proza što je na našem jeziku do danas napisana) verbalistički artizam Miloša Crnjanskog i njegova lirska traženost izgleda vrlo bijedno i lažno.

Nova vremena traže kako nove načine obrade i stilskog rješavanja tako i nove teme, a Crnjanski je pisao o starim temama sa starim nazorima i malo novijim stilom. I kako će vrijeme prolaziti, tako će i Miloš Crnjanski statista i idejni konzervativac gubiti u svome značenju da ostane samo ono što jest: pisac »Stražilova«, nekolikih lirskih pjesmica i nekolikih lirskih stranica u »Dnevniku« i »Seobama«, dakle samo kao lirik. On premda elastičan i dosjetljiv pisac nije umio da nađe sebi širu podlogu za svoje stvaranje i tim je svojom uskom nacionalnom ideologijom tipičan nastavak srpskih romantičara iz šesdesetih godina devetnajestog stoljeća, kojim se je već Vojislav Ilić rugao:

»Laskao je podlo u pesmama rodu«

što je i g. Crnjanski činio, samo na savremeniji način, otputivši se u prošlost, pun zanosa, a ne osjećajući koliko je uzak, smiješan i oprečan sa širinom današnjice.

Novak Simić.

Digitized by Google

HERCEGOVAČKI PJESNICI.

Hercegovci po učenju geografije spadaju u Dinarce pa opet imaju veoma malo mentalno zajedničkog sa Srednjobosancima, pogotovo s Krajišnicima ili čak Erama. Malen je broj izuzetaka u Hercegovini čija se karakterna svojstvenost, veoma slična onoj koju mi ciganima prigovaramo, ne bi tako izrazito ispoljavala u svakom fizionomičkom i vremenskom potezu, kroz koje ih proturaju životne prilike i neprilike. — Anegdotska je istina da sit Blagajac odgovara naprćenim nosom: »Ja sam iz Blagaja« — a gladan objesi i ruke i obraze pa cijedi: »Ja sam iz Jadaja.«

Desetak ili nešto više kuća i kućeraka pokrivenih teškim kamenim pločama, avlija ograđenih hrpama kamenja pored kojih vijugaju neravni sokaci pod grbavim kaldrmama, s čepenkovanim dućančićima u kojima dućandžije »tamburaju nogama«, to je najobičnija i gotovo najvjernija slika hercegovačke kasabe koja je rodila otprilike jednu desetinu ljudi koji se »bave« literaturom.

Neću govoriti o Ćorovićima koji pored svega imaju veoma malo Hercegovine u sebi, ne ću ni o Šantiću koji je najveći Hercegovac do danas, a ne ću ni o Dučiću iako je on neka vrst ispravnog diplomiranog literate, literarnog aristokrate, ma da literatura ne trpi aristokratizma. Da me bolje razumijete: Hercegovina je zemlja diploma, ili bolje: ljudi koji su nadasve diplomni — a još bolje: tu su se rađali diplomirani Hrvati, rađaju se diplomirani Srbi i najposlije diplomirani književnici.

Osim toga: Hercegovina je zemlja golih brda i usijanih kamenih strana za koju đaci osnovnih, srednjih, viših i najviših škola u Jugoslaviji uče da je »pasivna« i »gladna« u kojoj se svaki drugi stanovnik mjesecima i mjesecima ishranjuje tenicama i petrovačama, u kojoj je hljeb »crn«, »krvlju poštrapan«, »muka tvrda«. I ta zemlja, kako sam već rekao, ima nekog udjela u našoj literaturi — ali ne toliko ni s Perovićima, ni s Ćorovićima, ni sa svima drugima zajedno uz Dučića, koliko samo s jednim malim dijelom Alekse Šantića, onog čovječnog Alekse koji pjeva o »klasju ispod golih brda«, o »crnom hljebu« koji je »krvlju poštrapan«, tvrdim žuljevima ugljenarovim i o Hercegovini usijanoj, vreloj i gladnoj. Šantić samo zato nehotimično postoji, Dučić samo zato i nehotimično ne postoji. Daleko od Šantića koji je prekoračio pseudopatriotske narikače, od Šantića koji je sevdališući podbacio narodnoj pjesmi, on je opet toliko hercegovački pjesnik, toliko je socijalan literat da mu današnji zemljaci kanda ne smiju ni pokušati da dobace. Da li je to njegova visina ili je netalentovanost i neorijentiranost posljednjih to neka se zaključi iz slijedećeg:

Hamza Humo je autor triju knjiga pjesama. Producira neku vrstu poezije koja dječake i djevojčice u pubertetskim godinama seksualno nadražuje. Nepotreban dodatak pikantnog Branka. Ili: želja, da se dopada nezrelim internatkinjama, što se krsti književničkom nesavjesnošću, hohštaplerstvom, donžuanštinom. Stilom pored vremenski prijašnjeg Krkleca i Tartaglie nimalo nov, a metaforom nimalo svjež. Nakon dugogodišnjeg početnikovanja i propale prve zbirke diplomira u Beogradu za »jedinog« »izrazitog«« »prvog« »Muslimana-Srbina — pesnika«, iako nesrpski i nejunački kuka za oduzetim begovatima u sav glas:

— Avaj nane, tužna nane
— — — — — — — — —
o sve, sve nam
oduzeše!

Jezično bogat, s literarnim sluhom, s izvjesnom kulturom i talentom, ali nedisciplinovan i bez autokritike što već znači jednu neuklonivu prosječnost. Ogledao se je i kao lirik i kao sevdalija, ogledao se i u socijalnim temama i motivima — i kao pjesnik i kao pripovjedač i kao romanopisac, ali je uvijek do sada podbacio. Upadno podbacio. Ima pisaca koji cijelog svog literarnog života ne dođu do sebe, ne nađu se, ne napipaju slabinu svog talenta. Ja Hamzu Huma svrstavam među njih. Nikao u zemlji koja tako očajnički vapi da se izrazi kroz jednog svog sina, čiji se kamen gô i vreo u srce zabija svakome golaću koji preko njega gazi — on joj nije nijednom gestom dao dostojan i pametan izraz. Tako gdjekad tolikim uvjerenjem (i kroz pjesme i kroz pripovijetke!) govori o svome antitalentu da se i pored najbolje volje ne možeš prema njemu drugačije orijentirati ili o njemu drugačije misliti. Govori se: ispucao se. To je za me nedostatak kulture, unutrašnjeg života, intuicije... Ponekad nas je obradovao literarnim bekrijanjem što znači svijesno i hotimično odstupanje od larpurlarističkih paragrafa, ali kad se uzme u obzir da po narodnoj »i ćorava koka gdjekad zrno nađe«, onda...

Digitized by Google

Jovan Radulović je autor triju zvaničnih zbirki pjesama i možda pet sanduka nezvaničnih rukopisa, po kvalifikacijama nezakoniti literarni sin Sime Pandurovića (jer i u literaturi ima zakonite djece!) i starmalo čedo beogradske »Misli« i sarajevskog »Pregleda«. Inače, kako je u jednom beogradskom almanahu zabilježeno: »lep, Mostarac, pesnik« i u zadnje vrijeme smatra za dužnost da svake godine izda po jednu zbirku pjesama. Prvom zbirkom (Jesenja Pregaranja) koju je izdao u vlastitoj nakladi a s predgovorom svog literarnog oca (opet: nezakonitog!) Sime i na čijim se stranicama (kao i u drugoj zbirci uostalom) nalaze i »život« i »smrt« i »djevojke« i »prosjaci« i t. d. i t. d. — nije nijednom obradom nijednog, od toliko nebrojeno i raznovrsno zgrunutih motiva, pokazao da može nešto dati. To je posve blago rečeno iako se dobri Sima toliko izmučio analizom i citatima da i pod cijenu blamaže vlastitog renomea prošverca do knjižarskih izloga (to je glavno!) »zbirku na finom papiru i elegantne opreme«. — Odgovornost za izdavanje zbirke »Večeri tajni i saznanja« svalio je na Grupu Sarajevskih Književnika, a ogradu od kritike načinio je sam napisavši predgovor »u odbranu čiste poezije«.

Hamid Dizdar je autor jedne zbirke pjesama sa čudnovatim i nelogičnim (da ne kažem: hohštaplerskim!) naslovom »Arabeske«. Mlad, ponešto spor i neprotežiran početnik s provincijskim vidokrugom, bez literarnog kompasa — što je uostalom osobina sviju naših početnika: prije počinju pisati nego što odluče šta hoće! Poznaje jezik, osjeća ga kao meraklija sevdalinku, radi toga zna pisati stihove, ali pjesme ne. Na doboš odobovana pjesma »Ljeto u hercegovačkoj kasabi« kao najbolja u zbirci nema uopće organske cjeline, tek po koji stih... To je samo uspjelo podražavanje Krkleca, za kojega g. Jovan Kršić pametno kaže, da je nedavno napravio »izlet u Dučićevu poeziju«, »čorbine čorbe čorba«! A pametnije su i babje gatke nego prelistavanje svačijih zbirki. Mlad čovjek ne smije pisati neposredno iza toga pošto je nešto pročitao. Zatim: fotografsko opjevavanje pejsaža nije poezija koja se održaje. Zato bi Jakšić, da nije bio i revolucionar, davno nestao. Jednom kad, možda, Dizdar dođe u ozbiljan kontakt s literarnim svijetom mogao bi dati dobru poeziju. Daleko bolju od podbačenog Hume i nebitnog Radulovića.

Safet Burina — pjesnički dioskur Hamida Dizdara — zelen je dugogodišnji početnik i pokvaren beogradskim koterijaštvom kao i Gavela, njegov litarerni istovetnjak. Poznaje, donekle, jezik, premda su mu izražajne mogućnosti vrlo malene. Kad bi bio u valjanoj i solidnoj literarnoj sredini, mislim da bi se time znao okoristiti, jer je mlad.

Hasan Kikić.

EVROPSKI PREGLED.

LUDWIG RENN: DER KRIEG.

(Frankfurt 1930.).

Za razliku od drugih mnogih knjiga o ratu koje prikazuju samo fragmente, pojedine epizode ili doživljaje pojedinaca, ova je knjiga prosjek kroz rat od dana mobilizacije do primirja. Tim svojim opsegom potsjeća na knjigu Francuza Josepha Jolinona «Le valet de gloire«.

Renn je u prikazivanju rata potpuni realista, vjeran, jednostavan i dokumentaran te ostavlja plastičan dojam (borbe u Belgiji, njemački pokušaj pohoda na Pariz, bitka na Marni itd.). Uslijed te pažnje posvećene vanjskim činjenicama psihologija je vojnika ostala po strani i zbog toga nam rastrojstvo njemačke vojske pod kraj rata ostaje psihološki nedovoljno objašnjeno. Rat može osjetiti preko Rennove knjige samo onaj koji je u njemu sudjelovao, jer će mu ona izazvati lične doživljaje i uspomene. Renn nema toliko snage da rat sugerira svakom čitaču kao što ga sugeriraju n. pr. Remarque, Barbusse, Dorgelès. No u koliko je on artizmom od njih slabiji u toliko je stvarno istinitiji i bliži ratu: on o njemu ne misli već ga gleda u njegovu prirodnom tijeku i tim nadvisuje n. pr. popularnog Remarquea. On je prikazao prosječnog vojnika u nizu njegovih sitnih svagdašnjih događaja ne unoseći sentiment i mozganje; to je knjiga, sastavljena iz viđenih događaja i djeluje kao film. Prema takovu prikazu rata gledanom odozdo različni memoari »vodećih ličnosti« izgledaju izmišljeno i lažno.

LITERATURA O DREYFUSOVU PROCESU.

U svoje je vrijeme ovaj proces ostavio tamnu mrlju na francuskom pravosuđu, otkrivši kasnije u potpunoj golotinji nebiranje sredstava i makiavelizam kojim se služi buržoazija u svojoj politici. Osuda jednog nevinog čovjeka sama po

Digitized by Google

sebi ne bi bila tako zamašna i značajna da motivi i pozadina cijelog procesa nisu proizlazili kao ovdje iz svijesnog i hotimičnog kršenja pravde: inicijatori procesa su znali da je Dreyfus nevin pa su ga ipak dali osuditi jer su to tražili nacionalni i stranački »interesi«. Prema tome je i dobio taj proces svoje svjetsko i povjesno značenje: on je ušao i u povijest francuske kao narodna sramota i u anale francuske i svjetske pravde kao »crimen lesae Iustitiae«. Interes za nj nije jenjao sve do danas, a iz dvostrukog razloga: prvo — osjećaj pravde gori u ljudstvu neprekidno kao vječno svijetlo i ugušiti njega značilo bi ugušiti elemenat na kojemu se temelji svako društvo; drugo — pisati o Dreyfusu suvremeno je zato, jer baš današnjica obiluje takvim procesima, čije će žrtve jednom kasnije biti proglašene nevinima i kojima je Dreyfus simbol (Na pr. osuda Sacca i Vanzettia u U. S. A., o čemu je Natan Asch napisao knjigu »Pay Day« koja je međutim bila zaplijenjena, a Asch morao pobjeći u Kanadu.) Tako su se u najnovije vrijeme pozabavili Dreyfusovim procesom: Walter Steinthal u dramatiziranom obliku procesa pod naslovom »Dreyfus«; dalje v. Schwarzkopfen u knjizi »Die Wahrheit über Dreyfus«. Autor te knjige koja je izašla poslije njegove smrti prema njegovim memoarima, bio je u svoje vrijeme njemački vojni ataše u Parizu, i Dreyfus je bio okrivljen da je stajao u vezi s njim kao špion. Iz knjige međutim proizlazi da njih dvojica nisu imali nikakve veze i da je prema tome Dreyfus bio posve nevin osuđen; treća je knjiga o istoj temi Dr. Bruno Weil »Dreyfusaffäre«, i prikazuje proces kronološkim redom osvijetljujući njegovu historijsku bazu.

C. Z. KLÖTZEL: »INDIEN IM SCHMELZTIEGEL«.
(F. A. Brockhaus, Leipzig 1930.)

C. Z. Klötzel, dopisnik Berliner Tagblatta, pošao je lanjske godine u Ceylon i Indiju pa utiske svoga puta objelodanjuje u toj knjizi u obliku vješte i umjetnički dotjerane reportaže. Knjiga je podijeljena u kraća poglavlja, od kojih je svako za sebe cjelina te obrađuje po jedan od gorućih problema današnje Indije, tako: buđenje nacionalizma, englesku kolonijalnu upravu, duhovne predstavnike današnje Indije, općenite prilike i t. d. Odlika je knjige da ne shvaća Indiju stereotipno, egzotično kao zemlju maharadža, pagoda, bujne vegetacije, zemlju zlata, dragulja i bajoslovnog obilja već kao zemlju koju tište isti ili slični problemi kao i sve ostale zemlje, t. j. ekonomski, eksploatiranje mase, ekspanzija evropskog kapitala nad neorganiziranim domaćim življem, nasilno ugušivanje nacionalnih tradicija itd. On je gledao u Indiji čovjeka i njegov život a nije mu put bio sredstvom lične zabave kao na pr. Decobri ili oduševljenje za mistiku i nadraživanje fantazije kao Ewersu. Može se reći da je to jedna od najuspjelijih reportaža o ovoj zemlji koja je većinom primamljivala evropske putnike kao mitos a ne kao etos, što je samo podržavalo opće uvjerenje da je Indija neka obećana zemlja kojom teče med i mlijeko koje neće nikad presahnuti. Takvo uvjerenje samo je bilo u prilog proširivanju i učvršćivanju engleske kolonijalne politike, koja nije birala sredstva da dođe do cilja.

PAUL MORAND: »NEW-YORK«.
(Flammarion, Paris, 1930.)

Paul Morand je u lovu za sižejima proputovao velik dio globusa. Rezultati su toga knjige: »Galantna Evropa«, »Živi Budha«, »Crna magija« i »Šampioni svijeta« od kojih je u svakoj prikazan po jedan kontinent u svojim karakteristikama. One su poslužile Morandu više da se okuša u svojim artističkim sposobnostima i da pokaže svoju veliku duhovitost i kulturu nego da stvari sinu svojim pravim svijetlom. Također je i »New York« više stilizirana impresija Morandova nego li realnost uhvaćena u njenom totalitetu. Autor gotovo sa Baedeckerom ide po gradu: poslije kratkog historijskog uvoda, počevši sa godinom 1609, kad se engleski kapetan Hudson u službi holandijskih trgovaca iskrcao na mjestu današnjeg New Yorka i poslije čega je tu bila osnovana trgovačka faktorija i prozvana Novim Amsterdamom, a čitava provincija Novom Holandijom, pisac ulazi najprije u donji grad pa srednji i gornji opisujući historijske četvrti kao Manhattan, Batterie, pa najveću aveniju Broadway (holand. Breedweg) a zatim mostove, ghetto, kazališta, hotele, muzeje itd. U tom modernom Babilonu zuje svi mogući jezici, i teče krv svih rasa: njega su ispočetka naseljavali Valonci, Flandrijci, pa općenito franc. Hugenoti, irski katolici, Židovi i druge progonjene sekte. a u najnovije vrijeme primamljuje sve narode počevši od Eskima. Njegova ogromna pojava i tehnička savršenost primamila je i druga pera da ga kušaju opisati: tako: Dreisera, Don Passosa, Whit-

Digitized by Google

mana i druge. Morand gleda samo vanjske rekvizite a ne ulazi u srž, prelivajući sve svojim lakim, skakutavim stilom, iza koga se često krije i istina ili duboka karakteristika kao što je na pr. ova: »Židovi New York posjeduju, Irci njim upravljaju, a Crnci u njemu uživaju« ili »New York ždere ljude, ostavlja im groznicu i onda ih ubija«.

IRINA ODOJEVCEVA: LJUKA DER BACKFISCH.

(Na njem. preveo W. E. Groeger. Rembrandt-Verlag, Berlin—Zehlendorf 1930.)

Autorica u ovoj knjizi opisuje doba puberteta kod jedne djevojčice od prvog spoznanja ženskosti do pada. (Stvar se odigrava u emigraciji). Pod utjecajem toga nagona koji je kod svakog čovjeka najjači, stoji čitavo vladanje i nemirna, usplahirena priroda djevojčice. Prikazivanje i stil adekvatni su tom duševnom stanju, koje je uhvaćeno u svom nemiru, naivnosti i lakovjernosti lakim, lepršavim i bježućim impresijama, a na mjestima i žurnalističkom manirom. Pri kraju, u petnaestoj godini djevojčice, radnja postaje tromija, ustaljenija i teža. Ima pojedinih poglavlja koja svojom jednostavnošću i golom impresivnošću trajno ostaju, tako na pr. gdje mala Ljuka spoznaje da je žensko, gdje sluša pričanje drugarice o njenoj ljubavi sa dječakom i gdje gleda nenaravne odnose među dvjema prijateljicama u školi.

Taj roman iz pera ruske žene treba da nas potsjeti ruske literature, koja je postala u nas poslije rata »zaboravljenom literaturom« jer je nijedan evropski narod ne mimoilazi toliko koliko Hrvati, Srbi i Slovenci. Bez obzira na to što smo se time rješili dobrih uzora ruskih prema kojima smo do pred rat udešavali svoje umjetničke formulacije više nego prema ijednim drugim u Evropi, mi smo tim zaboravljanjem izgubili vezu s jezikom koji nam je od svih kulturnih jezika od kojih bismo mogli što naučiti, najbliži. Mnogi izražajni problemi koji su zajednički i našem i ruskom jeziku prema njihovoj zajedničkoj praslavenskoj psihi, rješavaju se u Rusiji u mnogo varijacija i u mnogo uspjelih djela, kako dokazuju djela Nikitina, Zamjatina, Leonova, Fedina, Vsevoloda Ivanova i drugih. Kad bismo znali za rješenje tih problema, oni bi i za nas bili već na pola riješeni. Ovako neki, osjećajući da se ima da nađe nova forma, jer znadu da je umjetnost i forma i sadržaj zajedno, hoće da sviraju Bacha i Wagnera na naše domaće tambure, kako se može nazvati njihovo mučenje i silovanje našega jezika da uture u njega germansku ili francusku frazu. Ako je stil čovjek, nije ujedno i umjetnički jezik čovjek. Čak i pojedinci, ako su stvorili jezik naroda kako se to kaže n. pr. za Manzonia i Puškina, nisu ga stvorili kao adekvatum svoga individua, već narodnog kolektiva. A naš umjetnički jezik još nije stvoren, i tko ga bude stvarao, ne će smjeti da počne gdje u Evropi i da završi kod kuće, već obratno: trebat će početi kod kuće i završiti u Evropi, u zavidnoj i strogo određenoj sintetičnosti francuskog ili njemačkog jezika.

To je rečeno usput, u povodu prikaza ove ruske knjige, premda bi tj reci imali više smisla kod kojeg drugog ruskog pisca gdje ima rješenih problema o kojima smo gore samo spomenuli.

P. S.

Uz članak o Greenu. U jednom od slijedećih brojeva donijet ćemo za ilustraciju jednu Greenovu novelu, koju će on sam poslati. Na nekoliko strana lista, koliko se može prostora ustupiti ilustraciji, teško je prenijeti iz romana odlomak, koji bi omogućio Greenu da dođe do izražaja, te koji ga ne bi prikazao možda i u nepravom svijetlu.

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III. kat. — Uređuje Redakcioni odbor. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Vinogradska cesta br. 62. — Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. — Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d. Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, LISTOPAD 1930. BROJ 10.

MIROSLAV KRLEŽA:

O NAŠOJ KAZALIŠNOJ KRITICI*

Zaključak predavanja održanog u glazbenom Zavodu dne 9. IV. ove godine.

Naša kazališna kritika je u glavnom novinsko-kazališna kritika i kao takva ona vrši dvije funkcije istodobno. S jedne strane ona prikazuje u novinarskom smislu kazališni događaj kao materijal dnevne vijesti, a s druge strane, ona ocjenjuje taj kazališni događaj s književnim mjerilom. S jedne strane dakle to je novinski riport, a s druge strane to hoće da bude književna ocjena. *A novinski riport i književna ocjena međusobno se isključuju!*

I upravo iz tog osnovnog protuslovlja izviru svi nesporazumi i prilično važni nedostatci ovih paralelnih funkcija. Kazališni novinar-riporter piše prikaze novinske i književne ocjene u jednom licu. Od toga posla stradava izvještajna strana ove dosadne novinarske noćne službe, a stradava isto tako i kvalitet književne ocjene. A te su dvije strane nespojive, a spajaju li se ipak, nastaje slučaj sličan vrlo složenom slučaju naše kazališne novinske kritike.

U ovoj studiji mi smo se ograničili na ocjenu književno-kritičarske strane tog novinarskog posla, a rezultati, do kojih smo došli, nisu povoljni. Drama kao književno djelo i kazališna igra tog književnog djela, to nisu događaji tako jednostavni i svakodnevni kao obična prometna nesreća na ulici. A vidimo iz svakodnevnog čitanja naših novina, koliko zaostaju novinarski prikazi takvih svakodnevnih događaja za novinarskim prikazima sličnih događaja u inostranstvu. Kod

---

Napomena uredništva: Miroslav Krleža sarađivao je u »Književniku« pod uslovom da može da štampa sve što potpisuje. Kako je prijašnje uredništvo »Književnika« odbilo M. Krleži da štampa njegov članak o jednom zagrebačkom kazališnom kritičaru, to je g. Krleža prestao da sarađuje u našem listu. Današnje uredništvo »Književnika« smatra da je g. Krleža bio u pravu, pakako su prema tome otpali svi razlozi spora, to je g. Krleža na poziv današnjeg uredništva nastavio dalje sa svojom saradnjom.

Digitized by Google

prikazivanja kazališnih događaja taj je nerazmjer daleko veći, a po posljedicama i daleko važniji.

Književna ocjena je pregled književne vrijednosti jedne književne radnje, a kazališna kritika trebala bi da bude po tome pregledna ocjena književne vrijednosti jedne drame.

Postupak kod ocjenjivanja materijalnih i duhovnih pojava je po svom vanjskom obliku prilično sličan; za ocjenu jedne drame potrebno je proučiti čitave komplekse materijalnih podataka, sastavnih dijelova, opažanja, primjedbi i zaključaka i vagnuvši sve to u jedno tek na temelju tako stvorenog suda, moguće je dati ocjenu.

Pokazali smo na bezbrojnim primjerima u tekstu naše studije, kako ovjerovljivanje tih po našim kazališnim kritičarima navedenih materijalnih podataka daje negativan rezultat. Njihovi podatci ne odgovaraju istinitom stanju fakata.

Kaže li naš kazališni kritičar da na sceni umire tenor, ne umire tenor nego alt. Govore li oni da je između glumaca i publike bilo kontakta, onda ga nije bilo. Ako su u jednoj rečenici naštampali da je nešto apstraktno, u drugoj za tu istu pojavu tvrde da je realna. Ako kažu za jednog književnika da mu posao ne vrijedi, pod vlastitim potpisom pišu o tom istom licu obratno! Oni odriču međunarodno značenje događajima nesumnjivo međunarodnim, a za prvorazredne uloge pišu da ne vrijede ništa. Dramama koje su izvan sumnje uspjele, odriču uspjeh, a o komadima koji su potpuno propali, javljaju da ih je publika slušala s odobravanjem. Ako navode godine, te su godine krive, ako citiraju događaje, ti su se dogodili obratno, ako preštampavaju stihove ili strana imena, sve je to nepouzdano i vrvi štamparskim pogreškama. Ako je netko reakcionaran, tvrde da je buntovan, a ako je netko književno vrijedan, oni mu odriču kvalitet.

Oni kritikuju tekstove, prevode, govor na sceni, a kritika njihovog vlastitog teksta u svakom je pogledu negativna. Oni pišu jezikom, koji stoji spram današnjeg jezičnog razvoja u zakašnjenju od *tri do četiri decenija,* a siromaštvo njihovog vlastitog rječnika, zaostalost fraze, nevješto vladanje jezičnim elementom, to su, čini se, razlozi, iz kojih neprekidno pišu o ukusu govora i pravilnosti dikcije. Oni vrlo slabo razlikuju tekstove, epohe, pojedine pisce i književne probleme. Za te kritičare neki književni pokreti, koji su razvili dikciju, znače uništenje kulta dikcije, a neka književna imena koja znače epohe, za njih su sitnice bez kojih bi ti kritičari mogli biti. Za njih se nešto događa u romantici, što se dogodilo u simbolizmu i književno vrijeme, književne epohe, imena, sve to kod njih ne igra nikakve uloge. Oni zamjenjuju ličnosti, miješaju godine, događaje, pokrete, a sve pod jednim te istim kalupom: *novinskog feuilletona ad hoc.*

Vršenje kritike kao ocjene književnih djela trebalo bi da bude ozbiljno, nepristrano i po mogućnosti napisano s namjerom, da traje dulje od dvadesetičetirisatnog života jednog feuilletona! Jer za jednu kritiku nema žalosnije stvari nego kada je književno djelo koje je ta kritika s nepravom podcijenila, preživi!

Za to kritičari treba da strepe pred »prefarbavanjem istine«! Jer ako je netko kazališni kritičar, te prigodom dvadesetipetgodišnjeg jubileja jednog dramskog autora tvrdi da taj autor nema talenta i da

Digitized by Google

mu je jedini talenat književno-hohštaplerske naravi, onda takav kritičar ne smije da tog istog književnika proglašuje ljubimcem publike i da pod svojim potpisom ovjerovljuje njegove reklamne inervieuwe! Lice, koje iz vlastite inicijative pod svojim punim potpisom piše kao kazališni kritičar o tenorima ditirambe, kako bakfiši i dame ginu za pjevačkim srcem X. ypsilona, takav kritičar ne bi smio da piše paralelno s tim i takvim feuilletonima, ispovijedi o »tragikomediji slobodnog pera«! Jer pero koje piše reklamu o koketeriji s baritonima, takvo pero nije slobodno, a nigdje urednici pomodnih listova ne predstavljaju slobodna pera, pa ni njihovu tragikomediju! I nigdje na svijetu urednici pomodnih listova ne pišu pretenciozne književne ocjene, žalosne naročito zato, što izgledaju upravo tako, kao što smo ih u tekstu iscrpno prikazali. I nigdje na svijetu urednici pomodnih listova nisu marksistički ideolozi, a urednici građansko-liberalnih dnevnika ne psuju liberalizam; i nigdje na svijetu autori kriminalnih romana u sedamstotina nastavaka ne pišu javne književne ocjene o ozbiljnim kazališnim djelima. Književne ocjene treba da se pišu govorom dostojnim, a kakvim riječima i rečenicama se kod nas izriču kritičke osude, kakvim se neknjiževnim sredstvima stvaraju mnijenja u javnosti, to smo pokazali primjerima. Tko muca, nije pozvan da podučava govorništvo, a tko ne zna kako se vuku figure, taj ne može da ocjenjuje vrijednost šahovskog poteza. S kojom se neknjiževnom prepotencijom kod nas govori o stvarima književne naravi i s kakvim nepoznavanjem književnog materijala, tome smo svakodnevni svjedoci.

Zakonitosti ili nepravilnosti književnih ljepota nisu svjetlucave kao blistave ljuske na gospojinskim haljinama, a književne dubine nisu novinarske šale. Otkrivanje, prikazivanje i tumačenje tih estetskih pitanja moguće je samo uz detaljno poznavanje estetskih programa, načela, zakona i pravila, te uz bogato književno iskustvo. A ti nepregledni kompleksi iskustva mogu se svladati isključivo dugotrajnim i napornim radom. Narav takvog složenog kritičarskog posla je takva, da je to zanimanje nespojivo s riporterskom profesijom! Takav kritičarski posao traži svoju vlastitu diferencijaciju, a stanje fakata da su naši kazališni kritičari istodobno i novinski izvjestitelji i riporteri, stoji u znaku diletantizma.

U svojim prikazima kazališnih predstava gospoda se zanimaju isključivo vanjskom senzacionalnom stranom kazališnog događaja. Kod takozvanog ocjenjivanja, gospodu zanimaju samo sadržaji i anegdote. Njima je zbog zanimljivosti novinskog izvještaja potrebno zbijati šale iz ljubavnih trokuta, prepričavati detalje često sporednog sadržaja, *ne pokazujući za obradbu i književnu vrijednost ili nevrijednost pojedinih stvari nikakva zanimanja!*

Tajna dobre drame leži upravo u odnosu na oko neznatnih detalja, u iznenadnim obratima dijaloga, u subtilnosti pojedinih rečenica, i dok gospoda pišu o dramama godinama čitave kolone, nikada nismo nigdje nijednog konkretnog retka čitali o jednom stvarnom književnom detalju.

Erudicija je te gospode šupljikava i ništavna. Na primjerima smo tu gospodu poučili, kako treba da se razlikuju književne vrste, kako

Digitized by Google

treba da se upotrebljavaju strane riječi i kako pojmovi, za koje gospoda misle da su jedno, znače zapravo nešto posve drugo! Oni ne razlikuju književne dekadentnosti od zaostalog arhajskog primitivizma, a književni diletantizam za njih je faustovski problem! Za danas — glazbeno — žive još glazbenike oni misle da ih više nema, a poneseni snobovskom ksenofilijom, oni obožavaju lošu robu iz inostranstva misleći time da ističu svoju književnu obrazovanost.

Originalnost njihovih ideja, zamisli i asocijacija je isprazna. Te njihove ideje objavljuju se kao obzoraški nihilizam, s gestom prezira za sve »pučko«, za sve što nije imaginarno »gospodsko«, »gornjogradsko«. To je malograđanski nihilizam jedne književne periode, koja još danas traje i piše na lunačekovski mutan način. Ta književna perioda piše nejasno, jer ne misli jasno, a živi bez uzora, bez zanosa, bez svog unutarnjeg lica i bez jedne jedine značajnije književne manifestacije već oko četrdeset godina. Nihilizam maglenoga stanja, koje vlada našim književnim prilikama od devedesetih godina, odrazujući našu književnu civilizaciju točno onakvom kakva jest. Bez ideja, bez iskrenog zanosa, bez emocija, bez nade i bez programa! Idejni horizont te naše kritike ne dopire dalje od tornja đakovačke crkve, a ako nešto zapaža svojim dalekozorom na sceni, to je to, da je ženska »podvezica prirodna granica čarape«.

Koje su intencije i čemu služi takva kritika? Uzvisujući nekakva maglena prazna književna imena i inostrana kazališta, ova kritika ne pokazuje savršeno nikakva smisla ni razumijevanja za naše suvremeno književno stanje. Iz poezije i morala stvarajući viceve, omalovažavajući sve pozitivne tendence, koje se javljaju u posljednjem deceniju naše knjige, a zanoseći se za pisce trećeg reda kao za klasike, ta kritika ništa ne razređuje i ništa ne ocjenjuje i nikog ne upućuje, jer nije putokaz nego lutalica! Ona je po svojoj prirodi razorna i negativna, jer ne priznaje autoritete i jer se ruga intelektualnom ugledu, a za plodnost, bogatstvo, punoću i zanos ideja nema smisla, jer je jalova. Ljepote ne zapaža gubeći se sama u nemoći izraza, a jedinu misiju koju bi trebala da vrši, da sugerira otkrivene harmonije i propovijeda snagu estetske emocije, ne vrši, jer to ne umije!

Kritika je instrumenat za analizu ljepote (F. Brunetière). Ona je sitnozor za prodiranje u nepoznate oblasti duševnih emocija, ona treba da bude poticaj, uputa ili otkriće za dubinu književnih djela! Negacija Lessinga, pisca Laokoona, jednoga od utemeljitelja književno-kritičke discipline, koji je svojom dramaturgijom kanonizirao pisanje kazališnih kritika, takva uzvišena negacija Lessinga vrlo je značajna za naše književne relacije. Takvo pisanje ne može se naznati kozerijom, jer je za kozeriju premalo duhovito! To nije ni feuilleton, jer *kakva je to bogata književnost,* u kojoj se već i novinski feuilletonisti rugaju Lessingu? Takvo pisanje nije ni objektivan prikaz, jer je nepouzdano po svojim materijalnim podacima, a nije ni subjektivno zanimljivo, jer je — književno — potpuno bezlično. Pisanje takvih kritikâ nije kritika, jer stoji ispod Lessinga intelektualno i emocialno, a nije ni književna ocjena, jer ne poznaje elemente ocjenjivanja. Nije ni novinski riport, jer hoće da bude književna kritika, a nije ni kazališna reklama, jer si utvara, da je pisana »slobodnim perom«!

Digitized by Google

Što je dakle takvo pisanje kritika?

Dokumenat vremena! Sve što radimo je dokumenat vremena! Kako vežemo kravatu i kako pišemo rečenice, *a pogotovo je dokumenat vremena s kakvim rečenicama pišemo kritike!*

Utvrdili smo već u početku, da najnevinija revizija materijalnih podataka naše novinske kazališne kritike daje porazne rezultate. Sveukupno takvo pisanje je dakle zrakoplovno, bez stvarne i logične podloge. Takvo pisanje je i pristrano, jer o istim književnim pojavama daje obično dvostruko mišljenje, a lica koja pišu te kritike društveno su ambiciozna, jer ni jednog književnog banketa nema bez njih i nijednog književnog odbora nema, da ne bi u njem vršili koju istaknutu čast. Ovo što se kod nas piše pod imenom kazališne kritike nije ni teorijski zanimljivo! To je metafizičko vjerovanje u boga, u tajanstvene sile »koje stvaraju umjetnost«, to je pisanje o »čudesima i misteriju stvaranja«, u jednu riječ: *četiristogodišnje zakašnjenje u pitanju veltanšaunga, s izrazitim malograđanskim zbunjenim naglaskom!*

— Ima li takvo pisanje kritika, bilo kakvog praktičnog smisla?

— Nema!

Ne zastupa nikakav smjer, ni pravac, ni modu, ni tendencu, ni umjetnički program! U pitanjima književnog ukusa, jezika, forme, u relatizivmu lijepoga i ljepote, u fluktuaciji književnih struja, u onoj intenzivnoj izmjeni misli i zanosa, koji strujaju iz sviju dobrih kazališnih djela, ta naša kazališna kritika ne uzima stava jer nema šta da kaže.

AVGUST CESAREC:

VICTOR HUGO I NJEGOVI JADNICI

Hrvatska prevodna literatura doživila je blagdan: priredio joj ga je jedan još malen i mlad nakladni zavod, učinivši ono, što kroz punih sedam decenija nije znao ili htio učiniti koji drugi i veći, izdavši naime prevod golemog djela Viktora *Hugoa:* »*Jadnici*« (Les Misérables«). Da se razumije, što znači to djelo, treba razumjeti, što predstavlja i znači Viktor Hugo. O njemu je, povodom stogodišnjice premijere njegovog »*Hernania*«, tog amblema definitivne pobjede francuskog romantizma nad klasicizmom (25. februara 1830), pisano i kod nas ove godine tu i tamo po novinama i revijama, no sve što se napisalo, ostalo je (zajedno sa svime onime, što se kod nas o njemu uopće ikad napisalo), malo, strašno malo, i zapravo ništa spram onog, što je o njemu trebalo napisati i što bar treba napisati sada, povodom prevoda njegovih »Jadnika«.

I mi to, međutim, možemo ovdje samo u najkraćim crtama, — u najkraćim crtama, velimo, a to nas, opet, donekle i plaši! Može li se jedan ocean iscrpsti s nekoliko kašika? Jedna simfonija svesti na nekoliko nota? Jedno ogromno gorje sa svim svojim vrletima i pono-

Digitized by Google

rima pregledati u nekoliko trenutaka? No i po kaplji vode može se raspoznati ocean, u nekoliko nota simfonija, jedno ogromno gorje uhvatiti barem izvana pogledom u njegovim obrisima. Pokušat ćemo dakle, bez svake pretenzije na potpunost, skicirati bar ono što nam se čini potrebnim za bolje shvatanje »Jadnika«.

Život Viktora Hugoa ispunio je gotovo cio XIX. vijek; on se rodio 1802, umro 1885. Neposredno pred njim bila je velika Revolucija, u djetinjstvu epopeja Napoleona, u prvoj mladosti antipopeja Restauracije i julska revolucija 1830, zatim, u zrelije već doba, građanska monarhija Luja Filipa i februarska revolucija 1848, koja je, proglašenjem republike, francusku historiju nadovezala tamo gdje ju je 1804, proglasivši se za cara, pretrgnuo Napoleon. I tu sad, premda smo prešli tek nešto više od polovice puta, možemo stati, došli smo na Hugovu preokretnicu, i prije nego pođemo dalje, bacimo pogled unatrag.

Šta je u svojoj prvoj polovici života bio Viktor Hugo? Zna se, jedan od prvoboraca, a naskoro i vođa romantičnog književnog pokreta. A šta je bio opet taj? Razmahavši se na tlu Restauracije on je nosio u sebi sva obilježja te epohe; premda se rado nazivao, kako je i bio, literarnom i umjetničkom revolucijom, on se kao i epoha obrnuo od revolucije u društvu i životu. Obarajući se protiv klasicizma, koji je još zapravo nastavljao XVIII. vijek, on se okrenuo i od toga vijeka ireligioznog, racionalističkog Voltairea i ansiklopedije. Jedini veliki autor toga vijeka, koji je za nj još vrijedio, bio je Rousseau, no i taj samo po onome što je kod njega bilo najmanje revolucionarno, po smislu za prirodu, lirizmu, deističkoj religioznosti. Povrat na metafiziku i religioznost, kao, kako se bar činilo, podesnije saveznike umjetničkog stvaranja, to je bilo ono, što je taj pokret spajalo s legitimističkom Restauracijom; i s strane uzeto, on bi se mogao nazvati upravo njenom ideologijom, ili bar oportunom ideologijom spram nje, što je opet u praksi života moglo dovesti samo dotle da i ljudi koji su ga propovijedali i u njemu stvarali, postanu i sami legitimistima.

No s druge strane opet uzeto, kolikogod se romantizam okrenuo od idejnih pretpostavaka revolucije, pa i Revolucije same, bi li on bio moguć, da mu baš ta francuska Revolucija nije raskrčila put; tom romantizmu, prožmanom od vrha do dna patetikom nastojanja da u umjetnosti i literaturi obori staro i stvori slobodu za novo, da nije prethodila velika inicijativa Revolucije, koja je isto tako patetično, pa i romantično, tražila to isto u životu, politički i društveno? Uvidjeti to, uvidjeti te veze između revolucije u umjetnosti i literaturi, i (francuske) revolucije u životu; nadovezati dakle pravac svoga stremljenja na ovu, a od prošlosti zadržati pogled samo na prošlost, ukoliko je ta pretpostavka i podstrek daljnjeg napretka i budućnosti, to je bila druga, latentna još mogućnost romantizma, i Hugo ju je pravo otkrio, sav se za nju založio tek u drugoj, već idejno pročišćenoj i rezolutnijoj polovici svoga rada i života.

No mi smo još u prvoj i trebamo svršiti s njome. U njoj, kako već iz svega proizlazi, romantizam Viktora Hugoa preteže na stranu prošlosti, sam on na stranu oportunizma i kompromisa, pa čak i potpunog saglašavanja, najprije s legitimizmom Restauracije, onda s građan-

Digitized by Google

skom monarhijom Luja Filipa. U njemu doduše ima i tada blistavih prosjeva, koji već pokazuju kasnijeg Hugoa; s većinom svojih drama, s kojima hoće da djeluje odgojno na publiku, on zapravo u duši te publike želi rušiti ansien režim, ukoliko je taj još zaostao u Restauraciji, (što ga dovodi i do toga, da su mu neke drame zabranjene i pod jednom i pod drugom monarhijom); no u suštini on je još s ovima vezan više negoli samo kakvim kompromisom i oportunizmom, on idejno stoji na njihovoj platformi tako, da to nije nimalo nelogično, da od jedne prima sve časti i novaca, druga da ga imenuje pairom Francuske, i uvodi ga u svoj Senat.

Tako je to, uglavnom, bilo s njime do one preokretnice, kojoj se, kako već rekosmo tlo raskrčilo padom orleanske monarhije i uvođenjem republike g. 1848.

Ta godina zatekla je Hugoa već u onom razdoblju, u kome se on — od godine 1843, kada je bio imenovan paireom, povukao s literarnog rada na politički rad, no u kome je — to također moramo istaći — više nego ikad, popuštajući u tom općem raspoloženju, a i uticajima iz mladosti (njegov otac, sin radnika tesara, bio je Napoleonov general) naginjao na kult Napoleona. Tada on izdaje zbirku bonapartističkih pjesama, g. 1845 pledira za ukidanje zakona, kojim je familija Bonaparte bila prognana iz Francuske, a poslije 1848, kad se sinovac Napoleonov, Luj Napoleon vraća da zauzme mjesto predsjednika republike, stoji on ponajprije s njime u takovim prijateljskim vezama, da se čak nada postati njegovim ministrom.

Što dakle, novi kompromis? Ne, nego nešto sasvim obratno, potpuni razlaz, borba, početak onoga, što će Viktora Hugoa za cijeli daljnji život do smrti istom pravo učiniti onim Viktorom Hugoom, koji će ostati besmrtnim za stoljeća.

Kao nekada Dante, kad se kao gibelin bacio u vrtlog borbe protiv guelfa, protiv pape, a za slobodu i ujedinjenje Italije, kao poslije Milton uz Cromwella u engleskoj revoluciji, kao u isto vrijeme Wagner, koji se u bakunjinskim idejama borio na barikadama, Viktor Hugo, tada već član Ustavotvorne i kasnije Zakonodavne Skupštine, bacio se u borbu sa svom vervom republikanskog prozelita. U laži, koja je tada bez stida vikala iz obadviju grupacija skupštinske većine, jedne koja je htjela natrag u rojalizam, druge, koja je spremala tlo za proklamaciju Luja Napoleona carem, on je sve više postajao savjest republike. Njegov glas, oratorski fulminantan, postajao je sve više grmljavinom, kakova se nekad, za pravo i slobodu, čula samo na tribinama skupština Revolucije i Konventa. Poslije junskog ustanka radništva, na koji je bilo odgovoreno opsadnim stanjem, ugušenjem slobode štampe i deportacijama, ustaje protiv tog opsadnog stanja, deportacija i za slobodu štampe; u borbi građanstva protiv radništva, on, i ako se još ograđuje od socijalista, izriče svoju veličajnu, od skupštinske većine izruganu riječ, da je socijalna bijeda u n i š t i v a. Ustaje protiv ekspedicije kojom Francuska pomaže papi protiv slobodarskog pokreta Garibaldija; zatim za opće pravo glasa, koje se hoće da umanji, protiv revizije ustava, kojim se hoće utrti put carstvu. Konačno Luja Napoleona, nazvavši ga već tada, u antitezi spram Napoleona Velikog, Napoleonom Malim — on optužuje javno radi urote protiv republike

Digitized by Google

i spremanja da izvede državni udar i proglasi se carem. No a kad je do toga — 2. decembra 1851. — doista došlo, kad je Luj Napoleon, krivotvorivši izbore, podmitivši građanstvo i vojsku izveo na republiku udar koji će mu ravno, za godinu dana kasnije omogućiti, da ponovi 18. brumaire svoga strica, šta radi tada Hugo? Od riječi prelazi na djelo. s nekoliko zastupničkih drugova izdaje proklamaciju na narod s pozivom na oružani otpor. Do otpora zbilja dolazi 4. decembra, no biva krvavo ugušen; sila je pobijedila, pravo je ostalo poraženo, i, tada skoro već pedestgodišnjem Viktoru Hugou ne ostaje drugo, nego da kao nekad Dante, a u njegovo vrijeme Wagner, bježi u progonstvo, što je i učinio, smjestivši se za nekoliko mjeseci u Brusselu, odnosno jer je bio odavde protjeran, na Jerseyu, otoku u Kanalu.

U tom je, eto, njegova pokretnica, i tu je počeo onaj pravi, veći, legendarni Viktor Hugo. Po prilici nekako baš ravno pred stotinu godina — 1755 — dogodila se slična preokretnica s jednim drugim čovjekom, koji je sa svojim djelom i životom ispunio XVIII. stoljeće, kaošto je to Viktor Hugo stoljeće XIX. Skoro već šezdesetgodišnji *Voltaire,* stalno proganjan i zatvaran od ansien režima, razišavši se u Potsdamu i s kraljem prosvjetiteljem, Fridrichom Velikim, kod koga je našao sklonište, smjestio se u svom »Delices« kraj Ženeve, pa potom na samoj francuskoj granici u Ferneyu, da se odatle, stavivši umjetnost i lijepu književnost na drugi plan, sav posveti filozofskoj borbi protiv mraka i intolerancije, sa strastvenom težnjom za pravdom i istinom da reagira i demaskira nasilja i zločinstva tadašnjeg klera i jurisdikcije (slučaj Calas, La Barre, Lalli i t. d.); s jednom, takorekući, brzometkom žučljivih, borbenih i prosvjetiteljskih brošira i spisa da bombardira ne samo Francusku nego i cijelu Evropu — sve u suštini, u jednom cilju i pod jednom egidom, onom poznatom: écrasez l'infame! što je u stvari značilo: écrasez l'«ancien régime!

Voltaireov Ferney, to je kod Hugoa bio *Jersey,* ili kad je (1854.) bio i odavle *protjeran,* malo dalji *Guernesey.* Neodrekavši se doduše literarnog rada kao u glavnom Voltaire, i zapravo tada istom dobivši nove pobude i mogućnosti za daljnja i najbolja svoja umjetnička stvaranja, no s oduzetom mogućnošću da se s režimom Luja Napoleona, odnosno već Napoleona III, razračunava na parlamentarnoj tribini ili barikadi, Hugo to tad čini s neobuzdanom serijom raznih prigodnih govora, pisama i poslanica. Odmah g. 1852. diže protiv njega i njegove »partije zločina« vehementno i dokumentarno pisanu optužbu u knjizi »*Napoleon Mali*« i — no tek mnogo kasnije štampanoj — »*Historiji jednog zločina*«. Vrhunac te kampanje — što je ujedno bilo i prvo njegovo literarno djelo poslije desetgodišnje šutnje, bila je knjiga pjesama sakupljenih pod naslovom »*Les chatiments*« (Kažnjavanja, Žigosanja). Po žestini satire poređju autora te knjige obično s Juvenalom i Tacitom, a u njoj je Hugo s invencioznošću, lirskom snagom izraza i patetičnošću tribuna, svojstvenom možda samo njemu, postupao donekle i kao Dante sa svojim protivnicima,, kad je te strovaljivao u pakao; samo što je taj pakao bio kod Hugoa onaj najgori pakao, koji su mogli doživjeti politički zločinci historije, a to je bio sud njihovih karakternijih savremenika i sud iste historije, koju su gušili u njenom napretku.

Digitized by Google

No u toj borbi s »Napoleonom Malim« još izdaleka nije bilo sve ono čime je Hugo u emigraciji osvijetlao svoje lice za savremenike i historiju. Ispunivši svoje političke poglede socijalnom sadržinom tako, da će ga to sve više dovesti do toga da ne vidi mogućnosti republike bez socijalizma, proživši i te socijalne poglede jednom količinom humanitarnosti, kakova se, tako živo, snažno i plodno iznesena, nije možda još nikad vidjela u jednog poete, Hugo od one savjesti kakvom smo ga nazvali za vrijeme republike, postaje još jedna veća savjest — nekada je bio savjest Francuske, otada je savjest Evrope i cijeloga svijeta. Kao seismograf za potres zemlje, on je osjetljiv i reagira odmah na svaki i najmanji potres, koji od strane jakih ugrožuje slabije; bol Evrope i svijeta, to je njegov bol, no bol, koji nije spleen i Weltschmerz bayronovskih i werterovskih vremena, nego bol aktivan, koji iz poete pravi tribuna, iz tribuna branitelja i napadača, sve tamo do najviših visina jednog revolucijonara-profeta ... To je vrijeme, kad su na dnevnom redu procesi koji ugrožuju glave boraca u Italiji, Madžarskoj, Poljskoj, Americi ... i Hugo tad ne propušta gotovo nijednu priliku (pa i u kriminalnim slučajevima: na pr. afera Tappner, a od političkih je naročito interesantan slučaj povodom afere na smrt osuđenog amerikanskog borca protiv ropstva crnaca: Johna Browna, što se poslije Bostona 1927. može pročitati i drugim imenom!) — ne propušta dakle nijednu priliku da se ne založi za osuđene, intervenira pismom i riječju protiv smrtne kazne, protiv smrtne kazne ne samo u pojedinim slučajevima nego i uopće. Tada je on ujedno i advokat sviju potlačenih nacija; povodom ustanka na Kreti ustaje za Krećane, povodom ustanka u Poljskoj 1863. ustaje za Poljake ... (a da smo mi Hrvati u svemu tome kod njega loše prošli — vidi njegov »Napoleon le Petit«, Nelsonovo izdanje, str. 172, i »Les Chatiments«, A un qui veut se détacher, III. — kriva je naša Četrdesetiosma, ali i generacija poslije nje. Kvaternik je, n. pr., tražeći pomoći za Hrvatsku protiv Austrije i Mađara, radije antišambrirao Napoleonu, koji mu nije pomogao ništa, mjesto da je, imajući priliku naročito povodom mađarske Šesdesetisedme, išao Hugou, koji bi mu, informiran, i kao tadašnja tribuna Evrope, pomogao barem moralno). No osim naroda u Evropi, on vidi i one van nje. 1861. diže glas protiv intervencije Francuske i Engleske u Kini, 1863. protiv napada Francuske na Meksiko. A još 1853, kad je drugi jedan veliki potlašnji protestator i pacifista, Tolstoj, proživljavao Sebastopol i krimski rat samo još kao vojnik i umjetnik, Hugo protestuje protiv tog rata ne samo kao političar nego i kao čovjek. Mir među narodima na republikanskoj podlozi *Ujedinjenih Država Evrope,* to je njegovo veliko konstruktivno geslo, koje je, uz abderićanski smijeh tadašnjih svojih protivnika, i značajnije negoli potlašnji plačljivci u staklenim dvoranama, bacio u svijet još 1851, osamdeset godina prije Brianda. I s tim velikim geslom on je kao jedan od osnivača tog kongresa, nastupio 1869. na Kongresu Mira u Lausanni, gdje je, uz mnogo aplaudiranu riječ, da je pretpostavka mira oslobođenje i sloboda (»mi ne želimo mir pod batinom ...itd.«) jasno i lucidno s vizijom proroka, pokazao i druge pretpostavke pod kojima je smatrao jedino mogućom realizaciju Ujedinjenih Država Evrope; a

Digitized by Google

to je ujedno onaj naročiti momenat, kad se, kako smo već prije naveli, kao republikanac deklarirao i socijalistom.

Međutim, samo godinu kasnije, i buknuo je rat između Napoleona i Njemačke. On protestira i protiv njega, a zatim... zatim, poslije Sedana, jedanaest godina poslije toga, kako je (1859.) odbio Napoleonovu amnestiju s motivacijom, da se u Francusku vraća samo sa slobodom, on konačno svršava sa svojim gotovo devetnaestgodišnjim progonstvom u emigraciji, iz Guerneseya vraća se u Pariz.

No zar je Pariz značio šta drugo od Guerneseya? Samo mjesec dana poslije toga, kako je (uz Louis Blanca i Garibaldija, s neisporedivo najvećim brojem glasova), bio izabran opet u Nacionalnu Skupštinu, on daje demisiju na mandat, došavši radi Garibaldija u sukob s desnicom, pred kojom se upravo spremao braniti Paris protiv Versaillea. Pa dolazi poznati 18. mart 1870; on se tad nalazi u Brusselu, no zar nadugo. Biva iz njega istjeran. Zašto? Premda se za ono što je htio Pariz od 18. marta do 28. maja izrazio samo »u principu, a protiv u (ondašnjim prilikama) u aplikaciji«, on se usudio javno istaći, da će u svojoj kući dati sklonište svakom bjeguncu. Zato mu najprije demoliraju kuću, kao nekad nahuckani švicarski puritanci Rousseau-u u Motiers-Traversu, našto slijedi i ono, što smo već rekli. Tako ga na neko vrijeme opet — eto, kako opet brzo! — viđamo u njegovom Guerneseyu, otkud on, na poziv lionskih radikala, da ga, u naknadnom jednom izboru, opet izaberu u Skupštinu, otklanja taj izbor s motivacijom, da bi mogao samo u novu Skupštinu, jer u staroj je neprovedivo ono, s čime je on tad identificirao svoje ime, a to bijaše amnestija. I ta riječ: amnestija — naravno, za druge, ne za njega — postat će mu također geslom, za koje će, donekle već i sa staračkim raspoloženjem za izmirenje (Reconcilions-nous!), no ipak i s elanom mladića koliko i s dostojanstvom patrijarhe, dići svoj glas svakom prilikom. Od god. 1876, kad se ipak dao birati u Senat, (i koje je godine ustao u zaštitu Srbije, masakrirane tada od turske soldačije), on je za nju, za amnestiju hiljada i hiljada, izrekao nekoliko govora. Posljednji puta je to učinio već kao skoro osamdesetgodišnji starac g. 1880., a napisao je za nju i pretposljednju svoju knjigu, izdanu (1879) pod naslovom »*La Pitié suprême*« (»Najviše milosrđe«).

To je ukratko njegov život, kakav se, u drugoj polovici tog života, pokazuje po zbirci njegovih govora, skupljenih u trilogiji »*Actes et paroles*« (Avant l'exil, Pendant l'exil, Depuis l'exil), a po kojoj smo mi i izradili taj prikaz. Reasumé? Teško je reazimirati, kad ga nismo mogli prikazati u njegovoj cjelokupnosti, no eto, ovako nasumce; ono što zadivljuje kod tog čovjeka, ono što ga izdiže nad sve njegove drugove iz pokreta romantizma, ono što baš spram njega privlači sve simpatije kad ga isporedimo i s drugim umjetnicima aktivistima njegova vremena, to je jedna neobična uzlazna linija, koju nije mogla, osim ukoliko joj je to omogućila izvjesna još uvijek neopredjeljenost i mekoća ideologije, spriječiti ni sama, sve veća starost. Dok su svi njegovi drugovi iz pokreta romantizma, osim donekle Lamartinea, ostali u granicama samo književnog pokreta i egocentričnog artizma, on je probio te granice, uz stvaraoca u umjetnosti postao je i stvaralac u životu; dok su mnogo mlađi njegovi savremenici koji su, kao Wagner, Baudelaire,

Digitized by Google

Dostojevski, g. 1848 i neposredno poslije, pošli putem aktivizma, pa naskoro, još u mladosti, već uzmakli, te pošli dalje čak i putevima dekadanse i nazatka, dotle je već pedesetgodišnji Hugo tek pravo počeo da napreduje, postajao, baš naprotiv, titanom napretka! S njime je baš tako, da, kad ga posmatramo, moramo gotovo povjerovati, da je stari Heraklit imao pravo, kad je vatru proglasio praelementom svijeta, a dušu ljudsku nepotpuno ugašenom pravatrom. U duši Hugoa kao da je te pravatre bilo neiscrpivo mnogo, ona kao da se nikako nije mogla ugasiti; i, još naprotiv, kad su se druge oko nje gasile, njegova je buktala samo još jače; vječni svjetionik, koji nije sjao samo za svoju sadašnjost nego i za budućnost, pokazao put nesretnoj evropskoj lađi naprijed za decenije!

I doduše, već smo to natuknuli: ni ideologija te druge njegove epohe, kolikogod se kao sunce iznad magle digla, nad romantičnu, svim mogućim antitezama i kompromisima nabijenu nebulozu njegove mladosti i prve doguerneseyeske epohe, nije pročistila sasvim; u njoj je još uvijek ostajalo nešto previše, neopredijeljeno, previše mekano sad kažemo protuslovno, neizrađeno do kraja. On je tad, saglasivši se s Prosvjetom XVIII. vijeka, stao da uviđa korisnost i veličinu znanosti, no ostavši kanda bez shvatanja za prirodne nauke i Darvinov evolucionizam ostajao je — istina samo u znaku beskonfesionalnosti — religioznim, vjerujući čak i u božju providnost. Tu religioznost unio je i u svoj socializam, što nas uostalom ne mora čuditi, jer je jasno, da se njegov socijalizam osnivao samo na vezama s utopističkim francuskim socijalizmom prve polovice stoljeća, vjerojatno najviše jednog Saint-Simona, ukoliko nije na njega djelovao i Mazzini. One čvrste, željezne hrptenjače, koju je upravo u deceniju njegove najžešće borbe s Napoleonom III. dao socijalizmu, još jedan takav žestoki borac protiv Napoleona, pisac »18. brumairea«, Marx, sa svojim historijskim materijalizmom, izvedenim do kraja u »Kapitalu«, — te hrptenjače u njegovom socijalizmu i cijeloj ideologiji nije bilo, te mi uopće nigdje nismo ni primijetil, da bi on igdje samo i spomenuo ime Marxovo. Romantika nije imala smisla za previše prozaične, ali teško istinite brojeve, a Hugo je u suštini ostao do svoje smrti romantik. »Posljednji jakobinac«, tako bismo ga mogli nazvati, sjećajući se, kako su poslije Tolstoja nazivali »posljednjim kršćaninom«; jakobinac, koji je u sebi esenciirao konventovsku »Deklaraciju prava čovjeka« iz god. 1793. Bio je u prvom redu prototipom čiste i apsolutne građanske demokracije, no ipak, zar samo građanske? Taj unuk jednog tesara bio je čovjek prelaza između dvije historijske epohe, u jednoj je stajao, u drugu je gledao, gledao ne kao neprijatelj, nego kao prijatelj, kao prijatelj, pa i sapatnik svih nezasluženo bijednih, tužnih i poniženih; najbolji konačno dokumenat o tom jesu sami njegovi »*Jadnici*«.

Nažalost, i protiv namjere, već nam preostaje premalo prostora, da se na šire pozabavimo s tom, odmah kažemo, epopejom od »Jadnika«. No nadamo se da će njih uzeti i pročitati svaki, sa žuljavim rukama ili bez žuljavih ruku, inteligent, koji se, u tužno naše vrijeme tolikih »inteligenata«, hoće smatrati inteligentom, pa će najbolje, što su ti »Jadnici«, vidjeti iz njih sam. Uz »*Legendu Vjekova*«, kojoj su iznajprije imali biti sastavnim dijelom, »Jadnici« su Hugoovo životno djelo

Digitized by Google

kaošto je, recimo, Goetheu, koji se od prvog maha zanosio za tog pjesnika giganta, bio njegov »Faust«; dok je na primejr svoju »Notrê Dame de Paris« svršio za sušta četiri po mjeseca, s njima se on bavio od 1850 do 1862. Njih je on dakle pisao u vrijeme najteže i najmučnije svoje emigracije, u ono vrijeme, u koje on, kako to sam za se reče na banketu, koji mu je u Brusselu povodom izlaska »Jadnika« priredio nakladnik, a na kome je sudjelovala tadanja intelektualna elita Evrope, nije bio ništa drugo nego *»savjest, koja je primila na se dužnost, i srce, koje se pomirilo s time, da se žrtvuje«*. Ogromna epopeja patnje, borbe, nade i požrtvovanja, opisujući vrijeme najcrnijih evropskih dana XIX. vijeka od 1815 do nešto preko 1830, kako je i pisana u vrijeme opet tako crnih dana u deceniju poslije 1848, ona je upisana u anale svjetske literature tako, da ju poslije nije iz nje mogao izbaciti ni onaj najveći negator moderne literature, Tolstoj; u svom spisu protiv moderne umjetnosti, on ju je, naprotiv, stavio u onaj svoj strogi izbor literarnih djela, koja je još priznavao kao čovječanstvu korisna; uz bibliju i evanđelje stavio je i »Jadnike«.

Mi nemamo razloga, da, pogotovo danas, smatramo baš ispravnim tako uzàk okvir djela korisnih za čovječanstvo, kakav je to u svoje vrijeme učinio Tolstoj, a nemamo ni razloga, da »Jadnike« volimo iz istih motiva iz kojih ih je on volio; šta više, mi ih volimo iz razloga sasvim protivnih! No ipak, ubrajanje »Jadnika« među nekolika izvrsna djela svjetske literature je na mjestu; ali samo konkretizirajmo, zašto? Što je u njima tako veliko? Ako, — da riješimo odmah s tom stranom tog romana —, pogledamo fabulu, ona je vanredna, napeta, interesantna, no ostala je još uvijek u dumasovskoj, sueovskoj ili, da ostanemo kod Hugoa, nekadanjoj njegovoj »notre-damskoj« romantičnosti, u kojoj doduše upravo može užitak naći šira publika, no koja je ipak za vrijednost tog djela najsporednija. Zatim u njemu ne treba tražiti ni preduboke, točne psihologije, nepsihologičnost radnje i lica bila je uvijek slaba strana Hugoa, i u tom pogledu je sigurno imao pravo Lanson, kad je, ocijenjujući to djelo u svojoj »Francuskoj Književnosti« Hugou doduše priznao, da je za psihologiju glavnog lica, Jean Valjeana, »znao naći pravu notu«, tako da je taj »lijepi idealizirani (ipak idealizirani!) karakter« ostao »živ i istinit«, no za psihologiju svih drugih lica rekao, da im je »kratka, često nikakva«. (Što bi, n. pr. učinio jedan Dostojevski od razbojnika Tennardiera i njegove bande,. kako bi nam vjerojatnim učinio, recimo, samoubijstvo policajca Javerta?) No pogledajte zato ono upravo tropsko šarenilo motiva, tipova i slika, onaj koliko suptilan toliko i grandiozan lirizam, koji iz proze na čitavim stranicama pravi pjesme, počamši od najnježnije popijevke do najuzvišenije ode; onu silnu (katkad i presilnu, no Hugou je tada falila tribina, i tribina mu je bila ta knjiga!) — onu dakle silnu elokvenciju, bujicu i vatromet riječi koje i nisu samo riječi nego i misli, tako da bi se iz te knjige dala izvući posebna knjiga aforizama i maksima; onu, upratko unutarnju dinamiku (makar i ispretrganu, no to je čini samo još punijom i interesantnijom) i njenu vanjsku formu, i vi ćete se naći kao pred orkestrom koji vam svira jednu od najvećih simfonija; — je li to Beethoven, Liszt, Mahler, svejedno, je li muzika idealizirana. opet sve-

Digitized by Google

jedno — možda će vas to, u Hugovom slučaju, baš najviše zanesti; ako pak ne, veličinu ćete osjetiti, osjetiti veličinu svakako!

No zar je to sva veličina, ona bitna i glavna? Uzmite samo glavno lice Jeana Valjeana! Jedna, neka i idealizirana figura, ali kolos, michelangelovska statua, i gdje ste joj vidjeli prvi uzor? Nije li to onaj desni razbojnik na Golgoti, koji je povjerovao u Krista? No kada ste vidjeli do »Jadnika«, tog razbojnika opisanog u literaturi? Hrist, sveci, đavoli, vilenjaci, čarobnjaci, carevi, vojvode, vitezovi, plemići, građani, sve je to, od Dantea preko Shakespearea do Balzaca, prošlo kroz poeziju i literaturu, no tko se sjetio da učini kolos od jednog jadnog proletera, koji je na doživotnu robiju bio osuđen za krađu komadića kruha, i poslije, kad se već preporodio i čini čudesa od poštenja, samozataje i dobrote, još je ipak vitlan kao divlja zvijer od predstavnika onih koji su ga, sami krivi, osudili, — od lovačkog automata, komesara Javerta? Samo ta antiteza: Valjean—Javert, to je čudovište od simbola, kojim je ta knjiga prerasla vijek! No tko je to tako djelovao na Jean Valjeana, da se on obratio i preporodio? Socijalni dobrotvor, svetac, stari biskup Bienvenu Miriel! Ali taj časni izuzetak od biskupa, svećenika, kojeg će kasnije Zola, učenik Hugoov, do posljednje konzekvence razviti u glavnom heroju svojih »*Triju Grada*« (Lurd, Rim, Paris), abéeu Pierre Fromentu, (tako bar mi mislimo, da je ovom tamo bio početak!), — nije li on, kada je pošao do društveno izopćenog konventovca G., da ovog pred smrt njegovu pokuša možda obratiti, sam, pod teškim istinama koje mu reče taj konventovac, doživio jedno obraćenje, pokleknuo pred njega, zatražio njegov blagoslov — svećenik od konventovca! — i poslije u tome susretu vidio pobudu za još veća svoja dobročinstva, možda se upravo osposobio, da poslije mirno i svetački podnese Jean Valjeanov novi zločin? I zar je Hugo tu scenu, taj susret (ne tako dubok, ali koliko idejno istinitiji i etički pozitivniji od onog pandana tome kod Dostojevskog: susreta Hrista s velikim inkvizitorom!), donio odmah na početku svoje knjige sasvim slučajno, bez dublje svrhe i značenja? To je uvertira, i u njoj lajtmotiv za cijelu daljnju skladbu: religija kao socijalna dobrota i socijalna dobrota koja prima blagoslov od (Francuske) Revolucije za dalnji svoj razvoj do potpune dobrote i pravednosti, — u tome je osnovna ideja, koja će »Jadnike« obasjavati gotovo do konca! I u njenom svijetlu trebate gledati sve ostalo! S jedne strane žovijalnog no ograničenog »velikog buržuja«, Julesnormanda, koji kao nepomirljiv protivnik Devedesettreće i Napoleona, odbija od sebe i baca u bijedu svog jedinog unuka, sina jednog borca na Waterloou, i probuđenog republikanca, Mariusa (za kojega kažu, da je u njemu Hugo opisao sebe); s druge strane tog istog Mariusa i, još više, njegove prijatelje, studentsku družbu »ABC«, koja — (s psihologijom možda »nikakvom«, ali zato s kakvim drugim gledanjem Hugoovim na njih negoli je to Dostojevski gledao na svoje »demone«!) — pod vodstvom divnoga Enjolrasa, i u veličanstvenom samopožrtvovanju, nastavlja staroga konventovca 5. juna 1832 u onoj, kako ju naziva sam Hugo, »epopeji u ulici Saint-Denis«! Zatim, s jedne strane onaj prvi historijski stup cijeloga djela, poslije srušenja kojeg cijela radnja počima; mi mislimo tu onu genijalnu sintezu Waterlooa, u kojoj Hugo doduše Napoleona brani i diže pred njegovim pobjednicima, Svetom

Digitized by Google

Alijansom, ali i pad njegov naziva »jačanjem božanskoga prava« (koje je kod njega i ljudsko), — s druge strane opet onaj drugi historijski stup djela, oko kojeg, premda će i taj biti privremeno srušen, radnja kulminira i već se počima rasplitati (baš tu!) mi mislimo tu već spomenuti 5. juni 1832 sa svom onom blistavom ideološkom introdukcijom, koju je tome dao Hugo! I onda — zar možda da još istaknemo simboliku konačne tragedije Jean Valjeana, koji se također našao u tom 5. junu, pa tu, kao pravi kršćanin spasio život najprije svom prijatelju, špionu Javertu, a onda ga i omraženom Mariusu spasio tako, da je ovoga, ranjenog i onesviještenog, uz pogibelj vlastite smrti, pronio kroz kloake podzemnog Pariza na slobodu i u sreću — i za sve to doživio, te se taj posljednji kad se već, kao pristojni građanin izmirio sa svojim bogatim djedom i oženio s njegovom (Valjeanovom) pokćerkom, otkrenuo od njega s užasom i prezirom, čuvši od njega priznanje, da je bio nekada robijaš? Konac, i konačno njihovo, također, izmirenje, je doduše čista melodrama, no usprkos toga, ta spomenuta simbolika, možda od Hugoa i nehotična, jeste silna . . . to nije samo Valjean, to nije samo Marius, tu je već nešto mnogo više, o čemu bi mnogo mogla pripovijedati, recimo, Mariana III. Mariusa Boissona (vidi »L'amour à Montparnasse«). No mi ne možemo dalje, moramo da svršimo. Mi podsjećamo na sve što smo o Hugou rekli u uvodu i u reasuméu o njemu, pa možemo, dakle, i sebi i čitaocu prištediti, da se posebno zaustavljamo, recimo, na Hugoovom religioznom filozofiranju povodom maloga Picpicea i tamošnjeg samostana (taj je sigurno njegova uspomena na vrt u samostanu Feuillantines, u kome je on proveo djetinjstvo). Možda uostalom, priznajemo, ne bi bili »Jadnici« bez Hugoove religioznosti i spiritualnosti ono što jesu, barem to ne bi bio Valjean, no dok se radi i o tome, do čega je Hugou bilo također stalo, da tih Valjeana i njihove tragedije ne bude više u životu, ako su već morali biti u knjizi, onda je nad svom religioznošću, važnija ona socijalna i moralna misija, koja se čak i u toj knjizi može ipak zamisliti i bez religioznosti; — ona socijalna i moralna misija, koja se zove ljubav za sve bijedne i jadne, rad za njihovo pravo i napredak, za napredak, po tome, i cijelog čovječanstva! A toj misiji je Hugo kao u svom životu, tako i u »Jadnicima« upravo i služio, i u tom misijonarstvu je, eto, prava i bitna veličina tog djela. S njime je u književnosti bila rečena velika riječ, da se učini i veliko djelo u životu, — ono djelo, koje je za samog Hugoa bila i njegova knjiga; »put od zla k dobru, od nepravednog k pravednosti, od lažnog k istinitom, od noći k danu, od pohlepnosti k savjesti, od trulosti k životu, od životinjstva k dužnosti, od pakla k nebu, od — pa neka mu bude i to! — od ničega k Bogu. Polazna tačka: materija, dolazna tačka: Duša. Aždaja na početku, anđeo na kraju«.

Prevevši i izdavši tu slavnu i možda vječnu knjigu, prevodilac i nakladnik su iskupili ne samo kulturnu nego i ljudsku dužnost; sad je zato red na drugima: oni koji znadu čitati, da tu knjigu čitaju, oni koji ne znaju čitati, da to nauče, da je mogu čitati.

Digitized by Google

DOBRIŠA CESARIĆ:

STROFE O ŽIVOTU

Da, pukotina ima svaki život
Kroz koje bližnji radoznalo zure
Motreći naše dane što se žure.

I tako ništa nije posve naše
Mi srčemo taj život kao vino
Iz tuđom rukom uprljane čaše.

Al ko je ćudi gadljive i stidljiv
Kako bi htio zastrti te rupe
Na svojoj duši, i biti nevidljiv.

Pa da mu uvijek mirno bude lice
Ko jedno polje ispod koga teku
Nečujno vali jedne ponornice.

VINKO TECILAZIĆ:

POD MOSTOM OGLEDALO

Nek te ne probudi dan, noć orosi svježinom milovanja
Te noći, vidiš, za plavet što crn predah sa očiju
Nadvit, za spasenja svoja, nad proticanjem rijeka
Izgubit ću ih, izgubit ću te svježa travo osmjeha

Kao lik tijekom ogledan, topole zanjihana sjen
Nadamnom, nad njom, nad krajem zažutjelog žita
Proći ćeš kao dah, kao riječ suvišnosti prolazna
Mutnim krvotokom, tmurnom brigom živovanja.

U meni val svojom rodnom nošen plimom
Na obale nemogućnosti, po mojem dnu, stranputicom
Odlazim, odlaziš, gorčino zorâ rastajanja
Pod pustim istim nebom nemogućeg opstojanja.

U treptaju jednom, nad vodom što me neće okupati
Između mene, tebe, između njih, u beskrajnom proticanju
Samoćom tijela, samoćom svijesti što se osluškuje
Taj bolni krik, nezasitno produžen, u moje nestajanje.

Nek te ne probudi dan, noć orosi svježinom izdisanja,
O moja cvatna noći, nisam ti zato dao oči
Nestaješ, nestajem, neću te moći zaboraviti
Iznad svih nemoći htijenja, neizlječiv od saznanja.

Digitized by Google

HUSNIJA ĆENGIĆ:

SAMOĆA

Čudno ko cvijet procvjeta.
Oči zacakle suzama —
Njoj čija je jedina druga sjeta:
Srce u grudima uzama.

Rastom je viša od cvijeća i bilja
Živi toplim uzdahom ljudi;
Stanovnik je koliba bez obilja,
Gdje divljom snagom stisne grudi.

Mjesto zemlje je krv snaži.
Dodir ledeniji od smrti.
Žrtve među siromasima traži,
Bogataše koji su škrti.

FRANJO DOMOVIĆ:

PJESMA O DIMNJAKU

Dimnjak je građen od suza i boli. —
Iz njega dim sukljajući
svagdan se umorno diže
ko uzdah vapijućih.

Ko dijete gledo sam često
visoki dimnjak cigleni
i ljude, što ozdo pod njim
giblju se pogrbljeni.

Pa i sad kad ga ugledam:
i dim što se čađavi diže,
ti blijedi, zgrbljeni ljudi
mome su srcu sve bliže.

Digitized by Google

MAMAJ

Na večer i noću u Petrogradu — kuća više nema: postoje samo šestospratni kameniti brodovi. Kroz usamljeni šestospratni svijet plovi brod na valovima od kamena posred drugih usamljenih šestospratnih svijetova; u svijetlu mnogobrojnih kajita treperi brod u pobunjenom kamenom okeanu ulica. I, razumije se, u kajitama nema stanovnika: tamo su — putnici. Po brodskom običaju svi su medjusobno na pol poznati, — svi su građani, noćnim okeanom opkoljene, šestospratne republike.

Na večer putnici kamenog broda No. 40 plove onim dijelom petrogradskog okeana, koji je na karti označen imenom: ulica Lahtinska. Osip, bivši vratar, a sada — građanin Malafejev stajao je kod svečanih stepenica i kroz naočare gledao u mrak: rijetko valovi donesu ovog ili onog putnika. Mokre, pokrivene snijegom. izvlači ih iz tame građanin Malafejev i, namještajući naočare na nosu — za svakoga sprema određeno mu poštovanje: basen, otkuda se izlijeva poštovanje — složen je mehanizam u tijesnoj vezi sa naočarima.

Eno — naočare su na vršku nosa, kao kod strogog pedagoga: to je — za Petra Petrovića Mamaja.

— Vas, Petre Petroviću, supruga čekaju na objed. Već odavno. Kako vi to tako kasno?

A onda naočare čvrsto, pobjednički sjedoše u sedlo: onaj nosati iz dvadesetpetog — na automobilu. Sa nosatim — veoma je teško: »gospodin«, ne može se, »drug« malo je nezgodno. Kako bi to čovjek, da se...

— A, gospodine-druže Milnik! Vrijeme je, gospodin-druže Milnik... nezgodno...

I, konačno — naočare gore, na tjeme: na brod je stupio Jelisjej Jelisjejić.

— No, hvala Bogu! Srećno? U bundi ste vi, ne, ne plašite se — da skinem? — Dozvolite — istrest ću ja...

Jelisjej Jelisjejić je — kapetan broda: punomoćnik kuće. I Jelisjej Jelisjejić je — jedan od tih sumornih Atlasa, koji, pogrbljeni, patnički namrgođeni, nose kroz Milionu ulicu svu težinu fronte Ermitaža.

Danas je fronta, vidi se, još teža nego obično. Jelisjej Jelisjejić se zadihao:

— U sve stanove... Brzo... Na skupštinu... U klub...

Baćuške! Jelisjej Jelisjejić, je li opet nešto... nezgodno?

Odgovor nije potreban: treba pogledati na patnički nabrano čelo, na teretom pogrbljena pleća. I građanin Malafejev, virtuozno upravljajući naočarima, potrča kroz stanove. Snažno kucanje njegovo u vrata je— kao truba Arhangelova: kočili se zagrljaji, kao nepomični puščani dim, obamirale svađe, na putu prema ustima zaustavljala se kašika sa supom.

Digitized by Google

Supu je jeo i Petar Petrović Mamaj. Ili bolje: njega je pažljivo hranila žena. Sjevši u naslonjaču veličanstveno, milostivo, požrtvovno, ispršeno — kao Buda — hranila je zemaljskog čovječuljka supom, koju je sama stvorila:

— No, brže, Petenjka, supa će se ohladiti. Koliko sam puta rekla: ne volim, kad za vrijeme objeda s knjigom...

— No, Alenjka, no, odmah ću ja — no odmah... Vidi samo, šesto izdanje! Ti razumiješ: Bogdanovićevska »Dušica« — šesto izdanje! Dvanaeste godine za vrijeme Francuza sve je izgorjelo — i samo tri primjerka... A ovo je — četvrti — razumiješ?

Mamaj je godine 1917. osvajao knjige. Kao desetogodišnji razbarušeni dječko učio je Zakon Božji, veselio se metalnim perima i — hranila ga majka; kao četrdesetogodišnji ćelavi mališa — služio je u osiguravajućem društvu, veselio se knjigama, a — hranila ga supruga.

Kašika supe — prinošenje žrtve Budi — i opet bi zemaljski čovječuljak potpuno zaboravio na sudbinu u obliku vjenčanog prstena — i nježno gladio, opipkivao svako slovo. Sasvim prema prvom izdanju... Po odobrenju Cenzure... Pa kako je samo prijatan, kako umiljat taj »Š« na tri debele nožice...

— No, Petenjka, šta je to? Vičem, vičem a ti s tom knjigom... Jesi li gluh, što li: da lupam.

Petar Petrović — kao iz puške poleti u predsoblje. U vratima naočare na vršku nosa:

— Jelisjej Jelisjejić naredili — na skupštinu. Brzo.

— Eto, jedva za knjigu sjedneš... No, šta je? — u glasu ćelavog mališe podrhtavaju suze.

— Ne znam. Samo da bi što brže... — vrata kajite zalupiše se, naočare poletješe dalje...

Na brodu nešto nije bilo u redu: možda je izgubljen kurs; ili je negdje na dnu — nevidljiva rupa pa strašni okean ulice prijeti da jurne unutra. Svuda, gore, lijevo i desno — uzrujano, oprezno kucaju u vrata kajita; negdje na polumračnim stepenicama — prigušeni, poluglasni razgovori. I štropot po stepenicama ustrčalih tabana; dolje, u društvenu kajitu, u kućni klub.

Tamo je — nebo olijepljeno duhanskim strašnim oblacima. Zagušljiva napeta tišina, ponegdje samo šapat. Jelisjej Jelisjejić zazvonio u zvonce, pogrbio se, namrštio — čulo se u tišini kako su pleća škripnula — podigao je karnizu nevidljivog Ermitaža i srušio na glavu, dolje:

— Gospodo. Prema vjerodostojnim obavještenjima — noćas će biti premetačine.

Šetanje, štropot stolica, nečije glave — ispaljene kao hitac, prsti sa prstenjem, bradavice, vrpce, zalisci. I na pogrbljenog Atlasa izli se — pljusak iz duhanskih oblaka:

— Ne, dozvolite! — Obvezani smo... — Šta? I papirni novac? — Jelisjej Jelasjejić, predlažem, da vrata... — U knjige, najbolje, u knjige...

Jelisjej Jelisjejić, pogrbljen, izdržava pljusak kao stanac kamen. A onda će Osipu, ne obrćući glave (možda se nije ni mogla obrnuti):

Digitized by Google

— Osipe, tko je noćas na dvorištu?

Osipov prst je polako, posred tišine, krčio sebi put po rasporedu na zidu: prst nije dodirivao slova nego teške Mamajevske ormare s knjigama.

— Sada je M. Gradjanin Mamaj, gradjanin Malafajev.

— Eto. Uzmite revolvere — i u slučaju da bez naredbe...

Kameni brod No 40 plovi po Lahtinskoj ulici kroz buru. Ljulja se, fijuče, lupa snijeg po rasvijetljenim prozorima kajita, a negdje nevidljiva pukotina, i nezna se: hoće li se probiti broz kroz noć do jutarnjeg pristaništa — ili će na dno. U brzo opustjeloj zajedničkoj kajiti, putnici se hvatali za kameno-nepomičnog kapetana:

— Jelisjej Jelisjejić, ako počnu po džepovima? Pa valjda neće...

— Jelisjej Jelisjejić, a ako objesim u garderobi, kao pipifaks, a?

Putnici se guraju iz kajite u kajitu i po kajitama se ponašaju neobično: ležeći na podu podvlače ruke pod ormare — svečano zagledavaju u gipsanu glavu Lava Tolstoja, izvlače iz okvira pedeset godina uvijek jednako nasmijanu baku.

Zemaljski čovječuljak Mamaj — stoji licem u lice sa Budom i skriva oči od svevidljivog, koji probada pogledom oka. Ruke su mu bile sasvim tudje, nepotrebne: potkraćena pingvinska krioca. Ruke mu smetaju već četrdeset godina, a kad ne bi smetale sada — možda bi mu bilo lako kazati ono, što je trebalo reći — i tako strašno i tako nemoguće.

— Ne razumijem: zašto si se uplašio? Čak ti nos poblijedio! Šta će nam to? Kakve takve imamo hiljade?

Bog zna, da li bi Mamaju 1300 i nekoje godine ruke bile tudje, da li bi postojala takva tajna, i takva supruga — možda bi on učinio kao Mamaj 1917 godine: negdje je posred strašne tišine zagrebao miš — tamo polete očima Mamaj 1917. godine i, zavukavši se u mišju rupu, zadrhta:

— Ja... to jest... mi... će... tiri hiljade dvijesto...

— Štaaa? Tiii? Otkuda?

— Ja... polako, za cijelo vrijeme... Bojao sam se svaki put...

— Štoo? Znači, krao si? Znači, mene si varao? A ja, nesretnica — ja mislila: Eto moj Petenjka... Nesretnica!

— Ja sam — zbog knjiga...

— Znam ja te knjige u suknjama! Šuti!

Desetogodišnjeg Mamaja majka je tukla samo jedan jedini put u životu: kad je na tek priredjenom samovaru odvrnuo slavinu — voda istekla, sve se rastopilo — slavina tužno visjela. I sada je drugi put u životu osjetio Mamaj: glava mu je majci pod miškom, hlače spuštene — i...

I najednom dječjim instinktom Mamaj osjeti, što treba da čini pa da se zaboravi tužno obješena slavina — četiri hiljade dvijesto.

Žalosnim glasom će:

— Moram noćas dežurati u dvorištu do četiri. S revolverom. I Jelisjej Jelisjejić reče ako bez naredbe...

— Najednom — mjesto munjenosnog Bude — osjetljiva bolećiva majka.

Digitized by Google

— Bože! Pa što to oni — jesu li poludjeli? To sve taj Jelisjej Jelisjejić. Gledaj ti mene — i ne misli...

— Ne, — ne, ja to samo tako, u džepu. Zar bih ja mogao! Pa ja ni muhu...

— I zaista: kad Mamaju padne muha u kašu — uvijek je dohvati oprezno, osuši i pusti — da leti. Ne, nije to strašno. A sada četiri hiljade dvijesto... A Buda će:

— No kakve muke imam ja s tobom! No, kuda ćeš ti sada s tim tvojim kradenim — ne, samo šuti, molim te — kradeno, da...

Knjige; kaloše u predsoblju; pipifaks; samovarna cijev; podstava od vate u Mamajevljevoj kapi; sag sa plavim vitezom na stijeni u spavaonici; poluotvoreni i još od snijega mokri kišobran; nebrižljivo na stol postavljeni kovert sa prilijepljenom markom i čitljivo napisanom adresom uboraženog druga Goldebajeva... Ne, opasno je... I ako, oko pola noći odlučeno je da se sve uredi na psihološki način: potražit će negdje — samo ne na pragu, eno baš kod praga klima se onaj kvadratić parketa. Kinžalom za rezanje knjiga kvadratić se može vješto podignuti. Kradene četiri hiljade. Ne, molim te lijepo, molim te šuti! zavijene u voštani papir od biskvita, možda je pod pragom vlažno — i četiri hiljade su sahranjene pod kvadratićem.

Brod No 40 — je kao nategnuti konopac, na vrhovima prstiju šapće. Prozori grozničavo osvjetljavaju tamni okean ulice, a u petom, drugom, trećem spratu miče se zavjesa, u osvijetljenom prozoru — mračna sjena. Ne, mrak kao u rogu. Uostalom, tamo na dvorištu su — dvoje, i kad to počne — dat će znak...

Tri sata. U dvorištu tišina. Oko svjetiljke nad vratima — bijele mušice: beskrajne, bezbrojne — padaju, lete okolo, padaju, prlje se, padaju dolje.

Dolje — s naočarima na vršku nosa — filosofira gradjanin Malafejev:

— Ja sam — čovjek miran, prirodan, meni je teško u takvoj atmosferi živjeti. Hajde, mislim, da u Ostaškov otputujem. Dolazim — medjunarodna situacija — no, razumije se, nemoguće: sve jedan na drugog — kao vuci. A ja tako ne mogu: ja sam čovjek miran...

A u rukama mirnog čovjeka revolver sa šest smrću nabijenih metaka.

— A kako ste vi, Osip, u japanskom: ubijali ste?

— No, pa kao u ratu! — Pa u ratu — razumije se.

— A kako bajunetom, — a?

— Da, kako kad... To vam je kao u lubenicu: ispočetka teško, — korica, a onda — klizi, milina.

A Mamaju zbog lubenice — trnci prolaze po ledjima.

— A ja bi... Kad bi sada baš na mene — ni zašto!

— Čekajte! Primoralo bi vas — pa bi i vi...

Tišina. Oko svjetiljke bijele mušice. Najednom iz daljine — puščani pucanj, i opet tišina, mušice. Hvala Bogu: četiri sata, sada više neće doći. Smjena samo što nije — pa onda lijevo u kajitu spavati...

U Mamajevskoj spavaonici na zidu — četverouglasti plavi vitez razmahnuo plavim mačem i ukočio se: pred očima viteza obavilo se jedno prinošenje čovjeka na žrtvu.

Digitized by Google

Na bijelim platnenim oblacima odmarala se gospođa Mamaj, sveinoćna, ispršena — slična Budi. Njeno lice je govorilo: danas je završila stvaranje svijeta i priznala, da je sve — neobično uspjelo pa čak i taj sitni čovječuljak bez obzira na četiri hiljade dvijesto. Mali čovječuljak stajaše pored postelje — prozebao, s pocrvenjelim nosićem, kusavim tudjim, pingvinskim kao krioca — rukama.

— No, idi već jednom, idi...

Plavi vitez zatvori oči: Tako je to neobično jasno — sad će se čovjek prekrstiti, ispružiti ruke — glavom kao u vodu — pljus.

Brod No.'40 srećno se provukao kroz buru i pristao u jutarnjem pristaništu. Putnici su plaho izvlačili torbice i vrećice za hranu i pored Osipovih naočara žurili na obalu: brod je u pristaništu — samo do večera, a onda — opet na okean.

Zgrbljen, Jelisjej Jelisjejić pronio je pored Osipa Frontu nevidljivog Ermitaža — i sručio na Osipa od gore:

— Dakle noćas ništa — sigurno. Neka svi znaju.

Ali do noći treba živjeti cijeli dan. U stranom, nepoznatom gradu — Petrogradu — putnici su rasijano lutali. Liči li to — ili ne liči — na Petrograd, otkuda su otplovili valjda prije godinu dana i kamo — Bog zna? — hoće li se kada vratiti? Neobični, preko noći zamrzli kamenosnježni valovi: planine i rupe. Australijski ratnici u neobičnim prnjama na plećima, puške s konopcima. Inostrani običaj — ići u goste na noćište: na ulicama noću — valter-skotovski rob-roi. I evo ovdje na Zagorodnom — u snijeg prolivene kaplje krvi... Ne nije to Petrograd!

Po nepoznatom Zagorodnom posred australijanaca lutao je Mamaj. Smetaju pingvinska krioca; visi glava — slavina u rastopljenom samovaru; na lijevoj izgaženoj potpetici sniježni globus histericus; težak je svaki korak.

I najednom podigla se glava, potskočile noge kao dvadesetpetogodišnjaku, na obrazima — crveni mak: sa prozora Mamaju se osmjehiva...

— Ej, budalo, s puta! — australijanci, gurajući se, crvenog lica prolaze s ogromnim torbama.

Mamaj otskoči, ne skidajući oka sa prozora, i tek što su prošli — opet prozoru: odatle mu se smješkala...

— Boga mi, zbog ove bi i ukrao i prevario, i sve.

Sa prozora se smješkala ispruživši se razvratno, sladostrasno — knjiga iz Jekaterinskih vremena: »Inventarski popis ljepota Sankt-Piterburga«. I nemarno se opruživši, sa ženskim lukavstvom, dozvoljavala je, da se zagleda unutra — tamo u toplo udubljenje izmedju dvije vitko izvijene ljubičasto-mramorne stranice.

Mamaj je bio zaljubljen kao dvadesetogodišnjak. Svaki dan je odlazio na Zagorodni i šuteći, pod izlogom očima pjevao serenadu. Noću nije spavao — i varao sam sebe: ne spava, svakako zbog toga što pod podom negdje struže miš. Ujutro je odlazio — i svako jutro ga onaj parketni kvadratić bockao trpko — kao čavli; pod kvadratićem je bila sahranjena Mamajevljeva sreća, tako bliza pa ipak tako udaljena. Sada, kad se sve otkrilo za ove četiri hiljade dvijesto — kako će?

Digitized by Google

Četvrtog dana, kao uzdrhtalog vrapčića — stisnuv srce u pesnicu, Mamaj udje kroz ona vrata na Zagorodnom. Za pultom — sjedobrad, šumovitih obrva Černomor, u čijem je ropstvu bila Ona. U Mamaju se probudio njegov ratoborni predak: Mamaj hrabro podje na Černomora.

— A, gospodin Mamaj! Davno, davno... Ostavio sam štošta za vas.

Stisnuv vrapca još čvršće, Mamaj je prelistavao, pretvornički zaljubljeno gladio knjige, ali živjeo je samo ledjima: iza ledja u vitrini smješkala se ona. Izabravši požutjeli »Teloskop« iz godine 1835., Mamaj se dugo cjenkao — i beznadno odmahnuo rukom. Zatim, lukavo, u krugovima njuškajući po policama, dovuče se do prozora — i tada, kao usput:

— No, a ova, koliko?

Eh, — otprhnu vrabac — drži ga! Drži! Černomor prstima — grabljama počešlja bradu:

— Pa za srećan početak — vama za stopedeset.

— Hm... Molim vas... (Ura! Zvona! Topovi!) — Znate li što. Sutra ću donijeti novac i uzet ću je.

Sada je dolazilo najstrašnije: kvadratić na pragu. Noć je Mamaj proveo na uglevlju: mora, ne smije, može, nemoguće je, može, ne smije, trebalo bi...

Sveznajuća, milostiva, strašna — sudbina u obliku vjenčanog prstena pila je čaj.

— No, jedi, Petenjka. No šta ti je... Opet nisi spavao?

— Da... Miše... vi... ne... znam...

— Ostavi rubac, ne gnječi ga. Šta je to, za Boga!

— Ja... ja... ne gnječim...

I onda ispijena čaša — ne čaša: bezdano bure od četrdeset vedara. Buda je u kuhinji od kuharice primala svakodnevno prinošenje žrtava. Mamaj je u svojoj sobi sam.

Mamaj škripnu kao časovnik prije nego će otkucati dvanaest. Udahnu uzduha, oslušnu i na vrhovima prstiju — prema pisaćem stolu: tamo je nož za knjige. Onda se grozničavo, kao patuljak zgrčio na pragu, na ćeli — ledeni znoj, podmetnuo nož pod kvadratić, pritegnuo i — prodirući krik.

Na krik Buda doleti iz kuhinje — i kod nogu spazi: tikva — ćela, malo niže — zgrčeni patuljak s nožićem i još niže — sitne papirne ogrizine.

— Četiri hiljade — miševi... eno — eno.

Okrutan nemilosrdan, kao Mamaj 1300, i ne znam koje godine, Mamaj 1917. godine se ispravi — i sa mačem u ruci — u ugao kod vrata: u uglu se stisnuo, istrčavši ispod kvadratića, miš. I Mamaj mačem krvoždno probode neprijatelja. Lubenica: u prvi mah teško — kora, ali odmah zatim lakše — mekano, i stop: kvadratić parketa, — kraj.

S ruskog: *B. Vračarević.*

Digitized by Google

IRINA ALEKSANDER:

EVGENIJE IVANOVIĆ ZAMJATIN

Ja moram stvarati temeljito. Meni se nikuda ne žuri, neka se žure drugi.

Gogolj. Dopisivanje

Kunem se da čovjek zaslužuje da ga promatraju sa većim ljubopitstvom nego tvornicu ili ruševinu.

Gogolj.

Evo biografije Evgenija Ivanovića Zamjatina: »Na sredini karte — kružić: Lebedjanj, isto mjesto o kome je pisao Tolstoj i Turgenjev. Rodio sam se u Lebedjanji (1884). Odrastao pod glasovirom: majka je bila odlična pianistica. Sa četiri godine već sam čitao. Djetinjstvo skoro bez drugova: drugovi su — knjige. I sada se sjećam drhtavice zbog Netočke Nezvanove Dostojevskoga, i Turgenjevljeve »Prve ljubavi«. To su bili stariji i plašili su, Gogolj — mi je bio prijatelj.

Gimnaziju sam završio u Voronežu (1902) s kolajnom, kolajna je uskoro našla sebi mjesto u petrogradskoj zalagaonici. Poslije gimnazije Politehnički Institut (Brodogradjevni fakultet). Zimi — Petrograd, ljeti — praksa i plovidba. Ove godine su najljepša moja putovanja: Odesa—Aleksandrija (Konstatinopolj, Smirna, Solun, Bejrut, Jafa, Jerusalim, Port-Said. (U Odesi bijah za vrijeme pobune Potemkina, u Helsingforsu — za vrijeme pobune u Sveaborgu).

Politehniku završih 1908 g. i bijah dodijeljen katedri Brodske Arhitekture. Te godine napisao sam i štampao u časopisu »Obrazovanie« prvu svoju pripovijest. Slijedeće tri godine — inžinjerija, članci u specialnim, tehničkim časopisima. Ozbiljno počeh pisati 1911 godine — »Uezdnoe« — u časopisu »Zaveti«).

Početkom godine 1916 putovao sam u Englesku — da gradim ruske ledolomce, jedan od naših najvećih ledolomaca »Lenin« (bivši Aleksandar Nevski) moj je rad.

Kada u engleskim novinama zablistaše debeli naslovi: »Abdication of Tzar! Revolution in Russia: — u Engleskoj postade nesnosno.

I u septembru 1917. g. vratih se u Rusiju. Odbacio sam potpuno praksu i zadržao samo literaturu i predavanje u Politehničkom Institutu«.

A evo i portreta piščevog: izbočenih jagodica, slavensko, mongolsko lice. Oči kose, smješkaju se ironičnim, dobrodušnim, sveznajućim osmjehom. Pravo priprosto rusko lice. Kod Zamjatina — čovjeka, kao i kod Zamjatina — pisca osjeća se izvjesna sklonost prema atributima, prema raznim konkretnim sitnicama, bezživotnim stvarima, koje dopunjuju čovjeka. Kod njega su ti atributi — engleska lula, engleske cipele i još nešto neodređeno, da li doneseno iz Engleske, da li preostalo od

Digitized by Google

inžinjerije... To neodredjeno čini se da i jeste izvor zamjatinskih koordinata, broja brojeva, zakona energije i entropije. To neodredjeno, taj izvor je — Skepticizam. Skepticizam — ne od nedostatka vjere, već od obilja znanja, od jasnosti saznanja.

I iza svega toga čovjek, priprost dobar. Pisac — snažan, originalan, zaslužan ozbiljne analize.

Prije su pisca izučavali, studirali i prikazivali sa dvije projekcije — u literaturi, t. j. u njegovom stvaralaštvu i njegovom životu — t. j. u onome intimnome što se nikoga ne tiče. Sama analiza stvaranja — nedovoljna je u naše vrijeme, a intimni život zanima jedino lovca senzacija — (Brusson — Anatol France u papučama i t. d.). Danas se pisac mora posmatrati: u epohi, t. j. u njegovom odnosu prema savremenosti, tražeći u njegovom djelu odgovor na sva: »kome« i »zašto« i, konačno, u njegovom odnosu prema umjetničkim zadatcima savremene umjetnosti. Umjetnički kredo pisca nije ništa manje važan od političkog kredo savremenog čovjeka. Umjetnička improvizacija ustupila je mjesto organiziranom stvaranju, svijesnom, isplaniranom radu umjetnika. To su — zahtjevi epohe.

Pokušaćemo da razmotrimo Zamjatina u svim pomenutim projekcijama: u epohi u kojoj živi, t. j. u ruskoj revoluciji, u njegovom stvaranju, u odnosu prema savremeniku, i njegovom umjetničkom kredo.

I.

»Revolucija je — svuda, u svemu; beskonačna je. posljednje revolucije — nema, nema posljednjeg broja, Socijalna revolucija je — samo jedan od bezbrojnih brojeva: zakon revolucije nije socijalni, nego neizrecivo veći — kosmički, univerzalan (Univerzum) — isti kao i zakon konzerviranja energija i opadanja energije (entropije). Jednom će se valjda utvrditi točna formula zakona revolucije. I u toj formuli — veličine brojeva: nacije, klase, molekili, zvijezde, knjige...

Razoran, vatren, smrtonosan je zakon revolucije; ali to je smrt — radi začeća novog života — zvijezda. I hladan je, kao led, kao ledeni međuplanetarni prostori — zakon entropije. Plamen od fosfornog postaje ružičast, ravan, topao, nije smrtonosan, nego udoban, sunce stari postaje planeta podesna za puteve, dućane, postelje, prostitutke, zatvore — to je zakon.

Neka se plamen ugasi sutra, prekosutra, u knjizi bitisanja dani su jednaki godinama, stoljećima. Ali netko mora to vidjeti već danas, i već danas jeretički pričati o sutrašnjici. Jeretici su jedini gorki lijek od entropije ljudske misli«. (E. Zamjatin).

Zamjatin je — jeretik — nesumnjivo. On to zna, a to znaju i svi koji slušaju njegove ideje. Novo rusko društvo mu to zamjera. Jeretici su tamo opasni, štetni, od njih se sklanjaju, oni su tamo usamljeni. Tamo ljudi brižno nose u sebi — da se ne ugasi, da ne otprhne s vjetrom — iskru tog velikog plamena — patosa. A Zamjatin dolazi sa neobično finim, ironičnim osmjehom (nije to vjetar bujan, koji duhne i odnese oganj nego — titravi, lukavi, skeptik — vjetrić) i skep-

Digitized by Google

tički mrmlja kroz zube: Nećete sačuvati! Niste vi ni prvi ni zadnji! Vi ste samo — alka u beskrajnom lancu brojeva.

Novo rusko društvo, osudjujući Zamjatina, ne može da ne prizna njegov veliki talenat, njegovo izvanredno umijeće. Ne može poreći ogromni utjecaj Zamjatina na razvoj mnogih mladih pisaca u Rusiji. Ne može se govoriti o »Serapionovoj braći« ne progovorivši prvo o Zamjatinu, ne može se govoriti o preporoditeljima ruskog narodng pripovjedanja — prešutjevši Zamjatina, ne može se govoriti o majstorima umjetničke ruske riječi u ovom vijeku — mimoišavši Zamjatina. Ako je opasna snaga njegovog skeptičnog mozga štetna; korisna je, zaslužuje svako priznanje snaga njegovog stvaralaštva. Kod Zamjatina se mora učiti pisati!

»Serapionova braća« (grupa sasvim mladih pisaca u to vrijeme literarnih početnika) sastala se u ledenoj, vjetrovitoj pustinji petrogradske zime. U haosu prvih dana stvaranja svijeta (oganj led — plamen patosa i ledena kora ruske zemlje legoše na stranice istorije godinama: 1918, 19, 20, 21, 22) skupiše se ovi mladi da se zajedno uče pisati o ovim čudesnim godinama. Zamjatin je bio njihov stariji drug, savjetnik, kritičar — to se ne može poreći. »Serapionova braća« brzo prohodaše, bili su mladi i sposobni... Rasturiše se na sve strane da slušaju, gledaju, da pate, pišu, govore o toj neobičnoj epohi. Bijahu djeca tih godina — godine njihovog nastupa poklapaju se s godinama ruske revolucije — njima nije bilo teško naći kontakt sa tim godinama.

Zamjtain — je individualist. Na okretanje oko sebe, on gleda kao gotovom složenom strukturom duše, sa opasnim, zlim crvom skepticizma u mozgu, sa sažaljenjem prema čovjeku, sa čvrstom vjerom samo u relativnost svega zemaljskog. I Zamjatin je ostao po strani dogadjaja, ideja, njihovih nosioca i izvršioca. Zamjatin — taj sjajni umjetnik, visoko kulturni čovjek, jedan od najboljih literata savremenosti — usamljen je, osobenjak u kolu živih i aktivnih svojih savremenika.

Zamjatin — je individualist. Na okretanje oko sebe, on gleda kao Einstein na okretanje Vasione — izvana — sa časovnikom na ruci, sa saznanjem: *ja se krećem*. Potrebni su neobično snažni živci, da se ne poludi kod pokušaja poniranja u misao o vječnom pokretu, o bezgraničnosti vasione, o beskrajnosti broja brojeva. Potreban je veoma zdrav, veoma skeptički mozak. Nije uzalud Zamjatin rekao... »za slabe mozgove potrebne su »štake sigurnosti« — kako je rekao Niče.

Zamjatin ima zdrav mozak i jake živce.

2.

Svijet je — u vječnom pokretu, dogadjaji su — u vječnom pokretu; vrijeme je neuhvativo, a čovjek? Čovjek je — u vremenu u pokretu, u dogadjajima, uvijek jednako čovjek — slab i snažan, bespomoćan i neustrašiv, velik u sitnicama i tako često neznatan u velikom. Čovjek je — apsolutni pojam, može se dokazati. Čovjeka Zamjatin voli — nježno, brižno. Skoro nježni lirizam ispunjava njegovu ljubav prema čovjeku; ljubav tako popustljivu prema ljudskim sitnicama. Svi Zamjatinovi ljudi sastoje se od dirljivih sitnica, smješaka, borica, riječi, nepovratnih trenutaka, apstraktnih konkretnih pojmova živih i neživih predmeta. Mali je čovjek i slab, ali velike su i važne beznačajnosti koje ispunja-

Digitized by Google

vaju ljudski život jer u životu svakoga čovjeka ima takovih momenata kada je sposoban za velika djela — za ljubav i smrt; onda je svaka sitnica u ljudskom životu važnija od najvećih događaja. Jer događaji su samo dotle apstraktni pojmovi — metafizika, filosofska matematika, dok ne pokolebaju temelj kratkog ljudskog bitisanja. Tako je kod Zamjatina. Ljubav Zamjatinova prema čovjeku je: očinska i blaga, materinski brižna čovječanska simpatija prema čovjeku. Kako mu samo uspjevaju ženski tipovi! Ženska priroda je sastavljena od bezbroj nježnih beznačajnosti i prema tome žaliti njih je jednostavnije a voljeti čovječanskije. U Zamjatina su žene kao djeca, kao filosofi: nesvjesno govore velike istine, naivne su u životu i zbunjuju glupim pitanjima.

»... djeca su najsmjeliji filosofi. Dolaze u život gola, ne pokrivena ni jednim listićem dogmi, apsoluta, vjera. Otuda je svako njihovo pitanje — besmisleno — naivno i tako zastrašujuće složeno,« — veli Zamjatin i dopunjuje: »kod djece postoji kao i kod Šopenhauera, Dostojevskog, Ničea — »Zašto?« i »što dalje?«

To je odnos Zamjatinov prema čovjeku — prema djeci velikoj i maloj. Velikoj je štaviše posvetio jednu od svojih najboljih knjiga: »Velikoj djeci — priče«.

Sada o Zamjatinu u literaturi.

3.

»Živa literatura ne živi po jučerašnjici, još manje po sadašnjici, nego po sutrašnjici. To je — mornar poslan gore na jarbol, otkuda vidi brodolome, ledenjake, stijene još nevidljive s palube«.

»Danas su u literaturi potrebni ogromni, jarbolski, aeroplanski, filosofski horizonti, potrebno je, najzadnje, najstrašnije, najneustrašivije »zašto« i »dalje«.

»Starih, laganih opisivanja nema: lakonizam — ali ogromna napetost, visokovoltnost svake riječi (Zamjatin).

Sve ovo što je rekao Zamjatin karakteriše najbolje njegovu vlastitu literaturu — njegovo umjetničko stvaranje. Ovi strogi zahtjevi, koje on stavlja savremenoj literaturi ispunio je Zamjatin stopostotno.

Njegova literatura ne živi ni po jučerašnjici ni današnjici i otuda Zamjtanovo jeres. Najstrašniji, najneustrašiviji »zašto« i »dalje« su povod i posljedica — zatvoreni krug (circulus vitiosus) njegove duševne i umjetničke prirode. Kolima svoga stvaranja — je vozio život učmale ruske provincije ili ledene godine prvog perioda ruske revolucije i podjednako upravljao on — Zamjatin — jedan od najboljih živih majstora ruske umjetničke riječi, originalni literat.

Nema kod njega dugih opisa — njegov lakonizam je maksimalan, maksimalno je napeta visokovoltna sila njegovih riječi.

Da pridjemo njegovom stvaranju hronološkim redom:

Godine 1911. ulazi on u red istaknutih umjetnika riječi — novelom »Uezdnoe«. »Uezdnoe« je ruska provincija prije revolucije. — pospana usiđelica, bogobojažljiva, plodna djecom — u budućnosti — istom kao očevi, — pospani malograđani. Tu provinciju su pokazali u ruskoj literaturi Gogolj, Čehov, Gorki pa ipak Zamjatinska provincija ponovno zapanjuje — strašna je. Svježi, originalni jezik — donekle

Digitized by Google

stilizovano narodno pričanje srećno kombinirano sa provincijalnim žargonom — jezik je Zamjatinov, njegov originalni umjetnički način. Priprosto pričanje, još priprostiji provincijalni žargon produbljen je i komplikovan finom Zamjatinskom ironijom. To jedva osjetno disanje autora na stranicama novele, njegovo nevidljivo prisustvo čine stvar nekako lukavom: nije ta jednostavnost obična. Autor razgovarajući jezikom provincije, pričajući svakodnevne stvari postiže uvjerljivost i istinitost. Ironijom maksimalno zaoštrava satiru na one u čiji je život zavirio i čiju je riječ ulovio. Ta je novela — plastična, živa, uvijek interesantna — zlobna umjetnička satira.

Izvanredna je ekonomija umjetničkih sredstava kod Zamjatina. Nijedne riječi, ni jedne pauze iz njegovih stvari da ispustiš. Njegove su stvari monolitne — iz jednog komada istesane. To je njegova umjetnička kultura, osjećaj mjere i tankoćutnost. Bilo je to zapaženo još u njegovoj prvoj noveli — kad je autor imao svega 27 godina. Ta ista provincija živi i u drugoj njegovoj stvari »Alatir«. Ovdje je malograđanin fantasta, provincialni sanjalica. To je — izmišljeni grad sa živim neizmišljenim ljudima. Takvih čudaka — fantasta bilo je uvijek mnogo u Rusiji.

Djelima te vrste pripada i novela »Črevo« i veća novela »Na kuličkah« (»Tamo gdje je vrag rekao laku noć«) — (posljednja je prevedena na hrvatski i uskoro će izaći u nakladi »Socialna Misao«).

Gdje je to mjesto označeno sa »Na Kuličkah«? Ono je negdje jako daleko, tamo gdje je vrag rekao laku noć i pošao spavati. To je — rukom neodredjena kretnja — negdje na obalama Tihog okeana. Šta je našao tamo Zamjatin?

Prije svega okean: Puši se odozdo s podnožja sneno plavim dimom i mrmlja, snenu čarobnjačku svoju pjesmu. A zlatni stupovi sunca, koji su mirno počivali u plaveti, eto, rastu, dižu se, poduprli su neodoljivo modre zidine. A mimo polagano pliva u plavet, u daljinu, predja Bogorodice — jesenja paučina...

Osim okeana — garnizon, zaboravljen od ljudi i boga — nikome nepotrebna zadnja postaja. I još: magla — kosmato, dronjavo strašilo, koje guši ljude. Našao je tamo ljude — žalosne, smiješne, bijedne, dobre i surove čovječuljke. Koprcaju se čovječuljci sve na jednom i istom mjestu, guraju se, gužva je — gaze jedan drugog kao da je svijet malen, a svijet je — međutim — beskrajan kao ono pusto prostranstvo — vazduh i voda. Ti oficiri, koji dremaju i trunu od čamotinje, taj general — proždrljivac i razvratnik, ti vojnici otrgnuti od svoje zemlje — bačeni ovamo na kitajsku granicu — strašni su i složeni u beznadnosti svoga bitisanja. Pozadina novele je — okean. Mjesto radnje zaboravljeni garnizon. Zaplet i rasplet je prosta pa ipak kompliciranа čovječanska nostalgija. Tamo vojnik čezne za ratom, za uznojenom, rodnom zemljom, za ševom na nebu, za ženom u dalekoj domaji. Andrej Ivanović — oficir — tipični ruski inteligenat — čezne za novim životom. Marusenjka sanja o ruskoj zimi, gdje na sniježnom drvetu spavaju sniježne ptice. Generalica — o djetetu. Tihmenj — oficir — o drugoj svojoj viteškoj duši koju mora sakrivati i muči se pitanjem: »Čiji je sin Petjaška, njegov ili nije njegov. Pa čak i Mološko, brbljavac i lažac — čezne ponekad za velikim gradovima, za životom, koji liči na

Digitized by Google

zvaničan svečani objed. — To je — ruska tipično istinita, strašna pripovijest. I ta magla, i okean, i ljudi i beskrajna, do boli jasna, plavet i ljudska čamotinja, i ljudska slabost, i čovječanska ljubav, i podlost — nije samo strašna priča, nego potresna zbilja.

Ljudi, priroda, stvari — sve živi i diše pod neumoljivo oštrim perom Zamjatinovim. I u ovom djelu kao i u svem stvaraštvu njegovom — puno je neiscrpnog lirizma. Nekakvu je najtanju žičicu dodirnuo taj lirizam, i dugo još zvoni u njoj ljudska bezdana tuga. Pa čak i onda, kad je knjiga već davno pročitana i ostavljena na policu — još i onda odjekuje. Ova novela »Na kuličkah« kao i »Uezdnoe« i »Alatir« je duboka umjetnička satira.

Boravak Zamjatinov u Engleskoj osim izgradnje ogromnog ruskog ledolomca — obilježen je još sa dvije značajne stvari: »Ostrvljani« i »Lovac ljudi«.

To je satira na engleski buržoaski, mašinizam, programatski, solidni i dosadni život.

Svećenik Djuli (Ostrvljani) rasporedio je cijeli svoj život na dane, dane — na sate, sate — na obaveze. To su časovi: šetnje, dobrotvorni poslovi, primanje hrane, epitimije, i čak ... jedan sat svake treće subote poklonjen zemaljskoj ljubavi vikara svojoj supruzi — mis Djuli. Oštra, jetka, zlobna je ta satira — savršeno izbrušena.

Cijelo stvaralaštvo Zamjatinovo obojeno je ironičnim osmjehom — koji se krije na uglovima njegovih usana, a iza svega, iza tog osmjeha, skriva se druga osobina Zamjatina — umiljata, ali ne pokroviteljska, nego praštajuća ljubav prema čovjeku. Zamjatin — antimještanin je zloban satiričar. — Zamjatin — pjesnik je nježan naivan lirik.

Osnovna crta Zamjatinovog umjetničkog izreza je — lik. Lik — ne samo sredstvo nego i baza umjetničkog izraza. Tako: Zamjatin nikada ne opisuje svoje junake, on ih pokazuje plastično, u svim sitnicama. Kratko, u dvije riječi, jednim jedinim potezom — izobličuje čovjeka sa svim njegovim osobinama i nastranostima. Vrlo često nije to crta junakovog karaktera, već samo nekakav predmet — atribut, nerazdvojan od junaka.

Kod Kombla (Ostrvljani) — atribut su kvadrati. Čitav je u kvadratima od cipela do podbratka. Kod mis Djuli atribut je — cviker, cviker stvara od mis Djuli čudesa. U dane, kad jaše na njenom nosu — mis Djuli je supruga engleskog vikara, metodična i solidna. U rijetke trenutke kad mis Djuli ostaje bez cvikera — postaje bespomoćna, izgubljena, nelogična žena, — kao sve druge. Promjene, koje s njom čini cviker i mogu se promatrati u dvije projekcije: spolnja, vidljiva promjena: žena s cvikerom na nosu je stvorenje srednjeg roda, druga je stvar žena, koja je izgubila ili nije nikada stavila na nos cviker. Druga projekcija: stakla na cvikeru, na nosu mis Djuli blistaju hladnim, kristalnim sjajem, iza njih se ne vidi ni izraz očiju, ni raspoloženje ženine duše. Skinite cviker sa nosa mis Djuli i otkriju se: fine, sitne bore oko očiju, kratkovidno lutanje pogleda — izrazita ženska bespomoćnost.

U noveli »Mamaj« — likovna zasićenost odmah pada u oči. Ako »Mamaj« (ime tatarskog osvajača iz 1390 godine) na čas postaje surov i velik to je samo zbog toga što njegovo ime nije puka slučajnost već

Digitized by Google

mu je dodijeljeno unutarnjom sličnosti Mamaja — građanina sa Mamajem — osvajačem.

Ali Mamaj građanin, bio je samo jednom Mamaj osvajač, inače je on dostojan sažaljenja, bijedan čovječuljak sa smiješnim građanskim imenom. Lik grada sagrađen na sličnosti grada sa okeanom. Tim likom Zamjatin se ne ograničava. On ne dozvoljava da lik bude slučajne naravi kao usporedba već mora da bude asocijacija, uporedjenje, organski potreban, neodoljiv. I tako produbljujući lik, Zamjatin daje čitav niz s njim povezanih likova. Ako je grad — okean, kuće su — brodovi. Kad su kuće — brodovi, stanovi su — kajite, znači ljudi su — putnici, prozori stanova su — prozori kajita. Sada je grad organski postao okean, i to će ostati zauvijek, — spominjanje okeana nije uzgredno. Na taj način Zamjatin postiže maksimalno fiksiranje pokazanih po njemu stvari i pojava. I one se urezuju u pamet. Naravno, potrebna je visoka umjetnička kultura Zamjatinova, njegov takt, umijeće, njegov talenat, da stvar od te zasićenosti ne izgubi, ne postane dosadna, nametljiva.

Napisao je Zamjatin novelu »Sjever« — ne može se zaboraviti. To je priča o ljudima na dalekom sjeveru. O čovječijoj ljubavi, plemenitosti, podlosti, o nestalnoj ljudskoj mašti, — svim ljudskim bogatstvima i slabostima. O vatreno-ridjoj divnoj djevojci Peljki, o sanjalici mladiću zaljubljenom u maštu, koji je čuo kako u Petrogradu postoji svjetiljka visoka do neba, koja i nebo i zemlju osvjetljava noću dnevnim svijetlom... I on će sagraditi takvu — neka ožari nebo, zemlju, taman prostor među njima i tamni ljudski život.

I u tom snijegu, na dalekom sjeveru — cvjeta i gine krhka ljudska mašta i isto takva ljudska ljubav i isti takvi ljudski životi.

Završimo o Zamjatinu iako nije sve rečeno o ovom originalnom piscu, odlomkom iz novele »Sjever«, kojim je Zamjatin počinje:

»Događa se to ovako: sunce se ljeti miče sve polaganije i polaganije pa zapne nepomično. I sve stoji ukovano, uliveno za uvijek u zeleno staklo. Nedaleko od obale na crnom kamenu galeb raširio krila, sjeo za uzlet — i uvijek će sjedjeti na crnom kamenu...

»Jedan čas sve je kao od stakla taj čas je — noć. I gle — primjetno se pomaklo sunce. Napelo se — još malo se pomaklo i sve — ode u komade: prsnuše u more raznobojne mrvice; galeb se otrgnuo od kamena, i još odnekud čitave stotine ružičastih, prodornih, narandžasti dim leti; bjeloglava zvjerka uplašeno izvirnu iz ujakovih čizama — i brzo na posao....«

Mnogo je nezaboravnih likova kod Zamjatina — tko bi ih sve nabrojao. Mnogo je odlomaka kod njega, koji se nikada neće zaboraviti jer je velika snaga njegovog umjetničkog stvaranja.

Digitized by Google

ONA ŽENA SA SELA

Lutka i budala bio je četiri godine, a sad mu kugla razorila lubanju i umro za tri minute. Kad se sirotinja bori za sebe, onda je to razumljivo i jasno. Ali kad sirotinja umire za cara i domovinu carevu, onda je to ludnica. Pri svršetku rata, kad se uniformirana sirotinja ipak počela spremati da diže ustanak i osvoji vlast, on je ostao zauvijek na granici. Njemu je uspjelo da još u zadnji čas pogine za cara i domovinu, nekoliko dana prije svršetka rata. Dok je glas o tome dospio u njegovo selo, crnožutog cara i domovine više bilo nije. Vojnik poginuo glupo, bez smisla, kako to već biva. Zar je on jedini?

A žena njegova, zapretavajući ugarke na ognjištu, razmišljala ovako: »Mučio se cijelog života, bolje mu je danas mrtvom nego meni živoj.« Njoj je ostala kuća. Kućica u nacionalnom stilu: pokrivena slamom i sa zemljanim podom. Onda, krava, ral i po zemlje i dvije kokoši. To se zove biti posjednik. Kad je nakon rata došla u intimnije odnose sa porezima i dugovima, onda se seljačka iluzija o samostalnosti i o posjedu rasplinula, onako od prilike kao vjera u boga kod proletera. Tako je nestalo svega, i ona je sa svojim sinom od devet godina došla u grad da traži posla. Berta se sa sinom useli kod neke stare babe na periferiji, koja je iznajmljivala krevet i tuberkulozne bakcile za 150 dinara mjesečno.

Njih troje stanuje zajedno u toj sobi sa štednjakom. Berta traži posla, a mali čeka jesen da pođe u četvrti razred pučke škole. On se čudi velikom gradu, i veseli se što vidi stvari o kojima dosad nije mogao ni da sanja. A taj je grad zbilja lijep. Ima divne crkve, škole i kasarne. Ima književnike koji pišu kad im sjedi na koljenu »dijeva«. Ima i gospodina Šarića, koji zaposluje 500 radnika u šumskoj industriji i kod koga je Berta našla namještenje jednog kišovitog jesenjeg dana.

Ribala je, ili viksala kako se to kaže, sedam podova u sedam soba milostive i milostivoga. Milostiva je došla do zaključka da je danas teško izaći na kraj sa služavkama iz grada, jer uvijek nešto traže i nikad im nije pravo. Zato je tražila neku poštenu ženu sa sela, i bila je sretna kad je pronašla Bertu, koja je bila ta poštena žena sa sela. Zar se jedamput samo za naivnost sirotinje kazalo da je poštenje? Ona je pošteno radila jeftinije nego one iz grada. Jer za tri stotine dinara ona nije samo viksala, nego usput napravila milostivoj i druge stvari, za koje su one iz grada tražile i druge plaće. Berta je dakle usput prala posuđe, usput čistila cipele, usput nosila drva i usput prala rublje. To se zove u malom oglasniku: »Trebamo ženu za grube poslove«. Berta se javila i odmah primljena.

— Vi ste marljiva žena, i ja vam od srca dajem tih tri stotine dinara, kaže milostiva Šarić.

— Šta ćete, milostiva, mora se raditi kad se ima dijete.

— Zgodan vam je mali. Da li ide u školu?

— Ide u četvrti razred.

Digitized by Google

Radi Berta po cijeli dan, viksa tako, i izviksa tri stotine dinara i kavu u jutro. Ona je uvjerena da je ta svota veliki novac. To njezino uvjerenje porjeklom je sa sela. Zna ona da na selu treba mnogo štošta prodati da se dobije tri stotine dinara. A ovdje, u gradu, ne prodaješ ništa. Radiš, a na prvoga primiš plaću kao činovnik. U njezin seljački mozak nije išlo to da ni tri stotine dinara nije dobivala Berta — čovjek, nego Berta — tegleća marva. Kad joj susjed uveče priča, da nju ta njezina milostiva stvarno krade, jer joj oduzima ono što bi trebala da dobije za svoj rad, Berta ga mirno promatra i slabo što kapira, kao one dvije kokoši koje su otišle prije tri mjeseca za dugove i poreze, skupa sa kućom, kravom i onim ralom i pol zemlje.

Često je u njenoj glavi nešto bljesnulo, proklijala neka misao, ali ona nije razumjela šta je to i gdje treba da stavi ovaj i onaj osjećaj ili misao. Tako i sada u njenu glavu ne može da se useli svijest da je postala pravilo i sastavni dio onih koji za veliki rad imadu malu plaću. Još ona ćuti, ne miče se. O njoj milostivi gospodin nije vodio računa. To je stvar milostive. On joj nije nikada zapamtio ni mena, i uvijek ju je zvao »ona žena sa sela«. Ali milostiva se brinula za Bertu. Ne samo da Berta zaradi tri stotine dinara. Otkrila je milostiva da je osim fizičke hrane potrebna i duhovna hrana. Jedanput je poslala Bertu u kazalište da vidi »Kuzinu iz Varšave«, drugi put »Groficu Maricu«, a treći put joj dala da čita »Madonu spavaćih vagona«. Milostiva je htjela da vrši kulturni uticaj, da i ona ima svoj eksperiment o kom će sa šarmom da priča u jednom društvu gdje je ona predsjednica. Taj se eksperiment svršio jadno za Bertu. Kad je nakon kazališta došla sutra na rad, milostiva je perverzno zapitala:

— No, Berta, šta ste vidjeli?

— Pjevali su, milostiva, i trčali po onoj sobi. Milostiva, a od čega ti ljudi žive?

— No čujete, Berta, zar to ništa nije na vas djelovalo, zar ništa niste razumjeli?

— Ništa, milostiva.

— Berta, pa kako to? Ja bi htjela da vas malo podignem na više, razumijete li što kažem, da shvatite što je lijepo, da se oplemenite, da nebudete tako, nekako...

— Milostiva, pa šta sam vam ja skrivila? Ja svršim sve poslove koje mi dadete.

— Ne, Berta, ah... ne razumijete. Ne mislim tako. Mislim da treba da uživate kad vidite nešto lijepo, da mislite nekako drugačije.

— Jo, milostiva, a šta ću ja s tim kad to nije moje. To je njihovo lijepo. Svako misli onako kako živi.

Milostiva je napravila prezrivu grimasu na ove spontane Bertine riječi i otišla da saopći dragom suprugu svoju veliku konstataciju:

— Sizifov posao.

— Šta?

Digitized by Google

— Ove se ne dadu odgojiti. Nemaju smisla za više stvari. Berta ostaje Berta.

— Koja Berta?

O tom će svom pokusu milostiva Šarić referirati na sjednici »Društva za podizanje kulture kod žena«. Onda će se uz čaj razviti debata o tome kako to da jedna Berta nema smisla za kazalište i literaturu, ukratko, za jedan viši život Pošto tamo neće biti nikoga da tim uglednim damama iz otmenog društva, i tom kazalištu i toj literaturi, kaže istinu, debata će se završii sa takozvanom korisnom izmjenom misli. O toj korisnoj izmjeni misli donijeti će jedne vrlo korisne novine opširan članak, i to će biti vrlo zgodno i neobično korisno. A Berta će i dalje raditi po cijeli dan za tri stotine dinara mjesečno, i Berta i nadalje neće moći da uživa u onome što s njom nema nikakove veze i što ona nema. Preorano njeno lice otvorena je knjiga, koju milostiva ne razumije i neće da čita. Dok se podovi milostive Šarić pod Bertinim rukama blješte od sjaja, njeno lice sve više tamni. Sjaj sa lica svoga svaki dan je Berta stavljala u podove pod noge milostive Šarić i milostivoga gospodina direktora.

Neko umire za ovoga a neko za onoga. Po volji božjoj i narodnoj Berta je te jeseni umrla. Sva mokra od znoja, ona se žurno vraćala na periferiju kući, a upala pluća svršila je sa onim što se zove život i što se zove Berta. Izmoždena i blijeda kao školska historija, zaprepaštenim pogledom gleda svoje dijete. Je li to htjela da ga zamoli za oproštenje što ga je rodila? Ali dijete bi se onda rasplakalo.

— Tamo, sine, na klupi, ima sira, uzmi sve.

Kad umire siromah, onda pravda dobija fizionomiju zagonetke. Sve se iluzije iz Bertinog života pretvorile u upitnik, sa tim upitnikom ona je i umrla. A gvozdeni točak ide dalje i redaju se druge Berte pod žrvnjem njegovim. Je li istina da taj točak pomažu okretati i ruke ostalih koji stoje kraj mrtve Berte i iskreno je žale?

Mali je bezglavo trčao po ulici. U salonu milostive Šarić stoji zaplakan i zadihano govori:

— Molim, mama umrla.

— Kako to?

Modulacija glasa milostive u svilenom penjoaru ista je kao onda kad je Bertu pitala kako to da ne uživa u »Madoni spavaćih vagona«, u »Grofici Marici« i u »Kuzini iz Varšave«.

— Molim, ja ne znam kako to.

— A šta je s tobom?

— Molim, ne znam.

Milostiva je ušla u drugu sobu, u kojoj je milostivi gospodin šetao i razmišljao. O čemu to tako duboko razmišlja taj gospodin direktor koji siječe šume po Balkanu i izvozi građu u Italiju i sjevernu Afriku?

— Ipak smo riješili da im snizimo plaće za 15 posto. Sad će te prokletinje organizovati otpor i praviti nered.

Direktor Šarić tip je još primitivnog privrednika, koji čak nema ni takta u izrabljivanju. Jedno lice ispalo iz Groszove galerije. Došljak,

Digitized by Google

koji još ne pozna umjetnost rafinirane privrede u rukavicama, koji ne zna da se to obično garnira sa dobrotvornim prilozima, plemenitim gestama i brigom za razna humana pitanja. Taj nedostatak shvaćanja uvijek je instinktom popunjavala njegova žena. Milostiva je znala umjetnost pravljenja »patte de velour« učila ga je da najprije pravilno misli o stvarima, pa onda tek da zgodnijim putem ide do cilja. A u pitanju cilja milostiva se uvijek vjerno slagala sa svojim mužem. Zato ga ona ispravi:

— Kažeš da oni prave nered. Možda je prilično nesigurno tako misliti. Trebamo biti oprezniji jer vrag ne spava. Danas se više ne može lako kao nekada kazati da je red samo ono što nama ide u račun, jer ima toliko ljudi koji gledaju na to drugim očima.

— Šta oni imaju da gledaju! Opet ti valjda sa tvojim taktom? A šta bi oni da mene nema, tko bi im dao zaposlenja?

— Proklete beštije! Danas čovjek ne može više da mirno radi ozbiljniji posao. Uvijek su nešto nezadovoljni.

— Ali dragi, pa mi snizujemo a ne oni, i onda je dosta neoprezno u javnosti govoriti da oni prave nezadovoljstvo. Taj tvoj način mišljenja ja ne razumijem. Jest, treba sniziti, ali kako? Najprije treba pregovarati. To zahtjeva forma. Onda se snižavanje u prvom redu mora opravdati na zgodan način, zatim bi trebalo nešto drugo učiniti, neki gest koji će izgledati plemenit, tako nešto...

Milostiva se začas zamisli, onda nastavi:

— Znaš da je Berta umrla?

— Berta? Tko je to?

— Ona žena što viksa.

— Ah da, ona žena sa sela. Pa?

— Taj Bertin mali...

— Koje Berte?

— Ta one zaboga, kazala sam ti već, šta si tako rastrešen, one žene sa sela.

— Dobro, a šta je s njom?

— S njom ništa, umrla je. Ali onaj njezin sin. Znaš da sam se baš sad nečega sjetila. Bilo bi dobro da ga uzmemo u kuću, jer nema nikoga.

— Šta je tebi? I ti mi baš danas dolaziš s tim sitnicama i takovim predlozima. Zar sam ja uboški dom?

— Čekaj, polako. Radi se o nečem drugom. Sjetila sam se da bi te sada mogle napadati neke novine radi plaća, pa bi bilo zgodno da uzmemo k sebi toga maloga. Zar bi bilo loše da izgledamo spasitelji i da se u to vrijeme govori o našoj plemenitosti. To bi imalo svoju vrlo dobru stranu. Zovni onoga malog novinara što dolazi k nama, pa neka izađe u njegovom listu kako je umrla neka sirota, kako je njeno dijete ostalo na ulici a mi ga spasili, i tako dalje. To će izgledati vrlo plemenito, purgeri će o tome pričati i plakati, a mi

Digitized by Google

ćemo biti primjer dobrote i uviđavnosti. Zar to ne bi bilo dobro ovih dana?

— Izvrsno! Ti si zbilja moj pravi andjeo čuvar. To je vrlo dobra ideja. Gdje je taj mali? Dovedi ga odmah danas. Obuci ga lijepo i daj ga fotografirati. Dati ćemo i sliku u novine.

Milostiva je teatralno otvorila vrata i teatralno dovela Bertinog sina. Milostivi gospodin potapša ga po ramenu i pobjednički zapita:

— No, mali, jesi li gladan?

Ova novela nije nikakav malograđanski literarni rebus već istina. Obična priča iz našeg svakodnevnog života. Kako sam nespretan, bio sam čak u napasti da je dosadno i završim s ovim citatom iz jednih novina:

»Prema tome ovi zahtjevi ne mogu se razumjeti kad industriju vodi čovjek koji ima srca prema sirotinji, koji vodi računa o njihovim brigama, o čemu se nedavno još jednom uvjerila naša objektivna javnost, povodom tragičnog slučaja one nesretne žene sa sela, čije bi dijete ostalo na ulici, da nije bilo srca direktora gospodina Šarića«.

— Gle kako je onaj blijedi šegrt napadno sličan Bertinom sinu! Mali, imaš li ti majku?

— Ja nemam majke.

— Koliko radiš na dan?

— Dvanaest sati.

— Koliko ti plaćaju?

— Osamnaest dinara na tjedan.

(» . . . o čem se nedavno još jednom uvjerila naša objektivna javnost, povodom tragičnog slučaja one nesretne žene sa sela, čije bi dijete ostalo na ulici, da nije bilo srca direktora gospodina Šarića«).

Digitized by Google

O S V R T I

PROVINCIJSKA KNJIŽEVNOST.

Provincijsko obilježje u književnosti znači neodlučnost, aljkavost i izgubljenost, a u životu prije svega interesantan je sam način odijevanja književnika provincijalaca. Nigdje se u životu ne može susresti sličan tip sa toliko neukusnosti na sebi: u crnim izlinjalim haljinama, brižljivo upeglanim, u lakovanim cipelama iz čijih prodrtina vire blatnjavi prsti, sa nekim posebnim naočalima, sa kosom do ramena i šeširom širokog oboda. Oni se gube u tim pojedinostima, a svoj književni rad potčinjavaju stvorenoj usiljenosti; njihovo neprekidno baratanje sa ponovljenom formom i zastarjelim sadržajem je gotovo uvijek sporedno, premda ga oni drže glavnim, radi čega taj provincijalizam i dobiva svoj osnovni ton. Na suprotnoj strani prigušivani život ponekad bukne i u tom momentu iznešeni doživljaji budu prisniji pa djeluju kao rijetki trenutci i kao dokumenat stvaranja od neobične važnosti: u njima čitaoc osjeća onu silu koja to djelo diže iznad prosječnosti i iznad knjiškosti u književnosti. Takav stvaraoc, suprotan tipu književnika provincijalca, prelazi provincijski okvir i ulazi u duhovno stanje kojim događaji počinju poprimati širi zamah, gdje sadržaj nalazi svoj izraz. To više i nije provincijska književnost nego regionalistička, jer takav način obrade i produbljivanja u stvari predstavlja ono najjače, što je do danas kod nas stvoreno, a to govorim neovisno od toga, što je i regionalizam nemoguć u današnjim prilikama, obzirom na psihološka poniranja u današnji društveni život. Među taj književni rod kao najsnažniji i najizrazitiji spadaju Ivo Andrić i pokojni Bora Stanković. To su pisci koji su našoj književnosti više dali nego čitava današnja književna generacija u Beogradu, koja suprotno njima stvara poluevropski tip (a to je njihova jedina stvarna pozitivnost), tip ljudi u opancima sa cilindrom na glavi. Andrića i Stankovića namjerno nazivam regionalcima, da budu za upoređenje onima, koji folklornu književnost smatraju književnim otpadkom, a što ona u stvari nije; ona je (t. j. folklorna književnost) umjetnički izraz, koji treba pravilno shvatiti, jer za naše književne prilike ima mnogo više važnosti od kakvog modernističkog blefa i književnih šlagera donešenih nekritično iz Evrope.

Provincijalizam u našoj književnosti našao je svoj konačni izraz prevlašću nad stvaralačkim zanosom, gotovo stapajući se, da je danas teško kod nas razlikovati jednu provincijsku knjigu od ostalih, jer su elementi pomiješani, a ponekad postoji i isto gledanje. Obični književnik provincijalac hoće da se oslobodi svojih spona, dok njegov suprotni tip ide za evropskim strujanjima i tako nastaju tipovi poštivača tradicija i evropskih epigona, a oba znače samo balkansku razmetljivost i u književnom smislu: ništa! Unošenje francuskog duha u naš domaći život za naše književne prilike je od neocjenjive štete. Tako nastaje raskrsnica, koja za sobom povlači regresivan duh, a od toga je već danas zagušljiv zrak, radi čega će se opet unijeti pomračenost u taj život, kao što je to bio slučaj sa grupom Micića, koja je ipak značila jedan plus, jer je makar i netačno tražila svoju rasnu orijentaciju. Dok rasni tradicionalista (koji rasnost shvaća u njenom užem smislu), što je zapravo svaki provincijalac, kojemu je prototip Bora Jevtić, živi jedino za prošlost i tvrdoglavo prezire sve što je novo i »švapsko«, poluevropejac prezire ono, što provincijalac obožava, da u svojoj povodljivosti pođe za najvećim evropskim glupostima. Predstavnik takvog tipa književnika je recimo Miloš Crnjanski i Raka Drainac. I u toj duhovnoj ograničenosti, vi prelistajete te evropske tomove o ljubavi u kakvoj evropskoj varoši, dok mi znamo da je banatska ili topličkа ljubav mnogo egzaltiranija.

Ta tri tipa: provincijalac, regionalista i poluevropejac imaju bitnih razlika, ali i srodnosti, jer u život ulaze često puta na ista vrata, ostajući na površini i uvijek u razdaljini sa unutarnjim životom, zadržani nerazdvojnim nitima, što ih je splela njihova sredina. Njihovo razmimoilaženje je u stvari traženje puteva, činjeno uvijek samo u vidokrugu, svjesnim zato varanjem očiju u životu i današnjici, koja je postala jedini problem. Takvi pisci prije svega u umjetnosti traže estetiku, koja je za njih osnovica, čemu se misao mora prilagoditi i ostati kao sporedni ton. Na taj način oni dolaze do izražajne nemoći u kojoj romantičarski zanos jedini popunjava stvo-

Digitized by Google

renu prazninu: kao suho lišće na korjenitom drveću. Takav beživotni zanos, bez obzira na svoj oblik, bio je oduvijek smetnja za stvaralački rad i istinski život, koji je njima sam posebi praznina, ili ga osjećaju na svoj način, dvojako i sa patosom koji im je potreban isto koliko i sva druga izražajna sredstva; on je za njih prva mogućnost, što podcrtava život, ali ga i razobličava i od njega čini neuvjerljivu sliku. Oni se klone jednostavnosti, jasnosti, izbjegavajući uprošćenost, gledajući na život s neke visine. Stilska uglađenost je za njih jedini princip. Takvo individualističko shvatanje nije prilagođeno životu i nije savremeno, već je više neki poluevropski ili bolje lažni seljački način gledanja na stvari i događaje. Pred dekorativnošću nestaje tražena harmonija; bez produbljivanja u stvar i bez životne dinamike stvarana je beskrvna umjetnost. To je ono, što je ostalo nepotpuno razjašnjeno i radi čega su mnoge stvari našle drugi smisao, suprotan sebi i neuvjerljiv. Na drugoj strani fotografska izopačenost njihovog realističkog gledanja stvari, koja je za sobom povukla i ostale komponente djela, dovela nas je do podništavanja životnih činjenica. Ovdje se još jasnije ocrtaje nesuglasnost misli i golotinja takvoga života, jer je prijašnji sanjivi jezik zamijenjen razgovjetnijim, pošto nije bilo duhovnih magluština. Neuživljavanjem, zaroniviši samo radi prvih utisaka, a osjećajući socijalnu težinu, oni se gube u nesnalaženju i čitav taj život po njima izgleda kao neka čovjeku nemoguća blizina, koja će se jednom zauvijek odroniti i sve zatrpati. Međutim zahuktalost i napregnutost života ostaje nedirnuta. Nigdje ne odiše ona iskonska snaga, u čije se postojanje ipak vjeruje. Umjetnička njihova nestaloženost i plitkost čini da oni i ne mogu biti pravi stvaraoci života kroz umjetnost, što je za jednoga pisca najgora nesreća. Oni koji pređu taj društveni okvir, povremeno se izgube ili, ako ostanu na površini, nastanu od njih kasnije kakvi Nušići ili Božovići. Na ovaj način izgube se mnogi talenti, koji bi pod drugim prilikama dali mnogo više nego recimo Grupa sarajevskih književnika (duhovnih usiđelica) u čijoj je sredini propao jedan sjajan talenat Boža Miladinović, od njih iz zluradosti prozvan Kurada. On danas nije više mlad i njegova književna sudbina je možda zapečaćena. Njegova nedavno objavljena zbirka pjesama u svojoj jednostavnosti ima više pjesničkog elementa i umjetničkog smisla nego sve druge knjiški dobro sastavljene knjige g. g. Jevtića, Hume, Delibašićke i dr. koje su u toj laktaškoj sredini naišle na »razumljiva priznanja«. Prevodeći Baudelairea, Baljmonta i dr. on je u svoje prevode unosio sav prevodilački žar, što je vrlo rijedak slučaj kod ostalih prevodilaca, i to bi bili najuspjeliji prevodi kod nas da nisu nažalost ostali nezapaženi. Takvih talenata u provinciji mnogo propadne, talenata mnogo jačih od onih, koji se danas proglašuju velikim, a koji u stvari nisu ništa drugo nego produkt bolesne volje i prijateljskih pridizanja, od kojih strada naša književnost. Roditi se i živiti u takvim provincijskim prilikama znači osjetiti svu niskost koja se naziva provincijski književni život, gdje je koterijaštvo ostalo kao jedini zakon opstanka.

Poluevropski tip je najnegativniji. Dok se provincijalac guši u svojoj neukosti, a regionalista u svojoj tjeskogrudnosti, poluevropejac je uvjeren međutim u opravdanost svojeg epigonskog povođenja za stranom modom, smatrajući svoj rad korisnim u jednoj provincijskoj književnosti kakva je prema Evropi naša, neznajući da je u istini njegov rad baš tim najštetniji, jer zbunjuje neodlučne i zavađa druge, da se odalečuju od sebe, t. j. od one sredine koja ih je stvorila. Njihovo ulaženje u evropski duh zapravo je nastojanje da se ponište postojeće razlike između primitivnih balkanskih osebina i te površno poprimljene Evrope, kojoj on podjarmljuje svoju ličnost. Uživljujući se i gazeći tako svoju ličnost naš »evropejac« ne traži evropsku tehniku, što mi samo trebamo, nego od Evrope uzima otpadke: sve što je moda, a to se nikada ne asimilira sa onim što sačinjava našu srž, što je u stvari rasni elemenat i što se ne može mimoići. Uz gotovu formu donosi gotov sadržaj. Drugi narodi imaju više smisla za taj intelektualni rad. Naprimjer Mađari su preko pjesnika Adya sjedinili evropsku tehniku sa narodnim duhom. Mi smo u taj strani život uvijek ulazili sa papirom za kopiranje, nikad dublje, niti sa otvorenim očima. To je ostala naša vječita nesreća. A da smo uz našu slavensku širinu imali evropsku tehniku, ili da smo mjesto kod Francuza ili Nijemaca išli učiti kod Rusa, čiji nam je i jezik i duhovne osebine srodnije i više odgovaraju našim, mi bi stvorili jaka i izrazita djela, a ovako smo do danas imali samo štete. Da se stvori evropski tip kod nas

Digitized by Google

potrebno je razjasniti dodanašnji naš odnos sa Evropom, onemogućiti te ljude koji joj se namjerno potčinjavaju održavajući stvorene zablude, što je zadatak generacije koja dolazi a kojoj pripada i pisac ovih redova.

Husnija Cengić.

EVROPA I MIR.

Mračna misao nacionalne hegemonije, koja je do paroksizma zaokupila mozgove vodećih državnika početkom dvadesetoga stoljeća, dovela je neminovnom konzekvencom do evropske konflagracije, a zatim svjetske. Naučno dokazivano gledište o superiornim i inferiornim rasama, o potrebi duhovnog prosvjećivanja zaostalih naroda, o neophodnoj nuždi zahvata teritorija necivilizirani nacija u ime višeg načela — opće čovječanskog progresa, tražilo je decenijima svoju realizaciju — i dovelo godine 1914. do svjetskog pokolja. Logičkim razvojem evropskog mišljenja i shvaćanja o potrebi općeg kulturnog progresa na kontinentu usljed duboke zaostalosti pojedinih naroda stvorilo se duhovno raspoloženje kod t. zv. kulturno naprednijih država, a poglavito Njemačke i Austrije, koje je javno i općenito zastupalo gledište potpune asimilacije sviju nacija, koje ne dostigoše njihov kulturni nivo. Financijsko-ekonomski momenat koji je u biti ingerirao na ovakove imperialističke prohtjeve i težnje, ostao je duboko sakriven pod teorijom o opće-evropskom kulturnom progresu i uništenju zaostalosti i natražnjaštva. Prikljućujući ovamo francusku tendencu Revanša za godinu 1871., trgovačku ekspanziju Njemačke, stanovište britanskog imperija o gospodstvu na morima te opće-nacionalni pokret za oslobodjenjem u Austro-Ugarskoj Monarhiji, dobiva se cjelovita slika raspoloženja duhova prije konačnog sukoba. Sporadičke pojave kao što je bila aneksija Bosne i Hercegovine, politika Austro-Ugarske prama Kraljevini Srbiji za vrijeme Obrenovića te njena politika u odnosu prema Slavenima u samoj državi, germanizacija poljskih krajeva u Njemačkoj, bile su tek predznak generalne navale na sve one narodnosti, koje reagiraše na ovakovo shvaćanje o progresu, braneći svim sredstvima svoju nacionalnu slobodu i tražeći nasuprot samoopredjeljenje i oslobođenje.

Svjetski rat, koji je buknuo po mišljenju mnogih nenadano i neočekivano, a koji je zapravo bio posljednji akt germanskog imperializma dugotrajno i promišljeno spreman, pročistio je djelomično evropsku atmosferu, koja je od godine 1871. bila preispunjena mržnjom, neprijateljstvom i mračnim antagonizmom medju velikim narodima Evrope, te kristalizirao konačno pitanje odnosa velikih naroda prama malima, a ujedno riješio pitanje kulturnog progresa Evrope, čije riješenje geriraše sebi imperialiste centralnih država. Evropa je platila danak od 30,000.000 mrtvih i ranjenih za riješenje nametnutih i lažnih problema, dok zapravo postojaše problem ekonomske i finansijske ekspanzije, koji još i danas postoji u svoj svojoj veličini te iziskuje temeljitu promjenu i reviziju finansijsko-ekonomske politike evropskih država, kako je to dobro naglasio Wels u svojoj Povijesti svijeta.

Novom evropskom konstelacijom, koju je donijela pobjeda Antante, finansijsko ekonomski momenat izbija svom svojom snagom te neprikriveno utiče na medjunarodne odnose odredjujući politiku, koja se bazira na realnim potrebama pojedinih naroda, a koje su često eminentno suprotne pa mogu roditi nedoglednim posljedicama. Potreba novih tržišta usljed golemog razvoja tehnike i industrije sili pojedine države na suprotnu od drugih carinsku politiku i odredjuje trgovačku politiku, koja dovodi do ogromne konkurencije i borbe za osvajanje svjetskog tržišta kao n. pr. Engleska ugljena i tekstilna industrija protiv svih ostalih država ili elektrotehnička i kemijska proizvodnja Njemačke nasuprot Francuskoj, te konkurencija poljoprivredne proizvodnje agrarnih zemalja medjusobno. Nadalje potraga za tržištem surovina sili Njemačku, koja je ostala bez kolonija i bez svog pomorsko-trgovačkog prestiža, a time i jeftinih tržišta potrebnih surovina, da zahtjeva reviziju mirovnih ugovora, povratak kolonija, sarskog područja te slobodnu trgovinu na moru, što bi sve po mnijenju Francuske dovelo u pitanje njenu vlastitu sigurnost, a i same rezultate rata.

Suprotnost interesa ispoljuje se na evropskom kontinentu sve jače (kako medju velikima tako i malim državama) i kompleks neriješenih pitanja traži svoje riješenje, da bi se time izbjegle posljedice koje će neminovno prije ili kasnije nastati ako se pravovremeno ne nadje lijek, koji će barem prevenirati odlučnim sukobima, što mogu da nenadano buknu.

U uskoj vezi s borbom za osvojenje svjetskih tržišta među industrijskim

Digitized by Google

zemljama jedno je od najtežih socijalnih pitanja sadašnjice neuposlenost, koja je velike evropske sile postavila u bezizlaznu i nemoćnu situaciju. Engleska, Njemačka i Italija stoje pred riješenjem nametnutog im samim razvitkom tehnike socijalnog zla i traže riješenje u što većem industrijskom razvitku te ojačanju i proširenju trgovine, da time stvore mogućnost za uposlenje neuposlenih milijuna radnika. Zapadno evropska socijal-demokracija tumači ovu pojavu kao negativan rezultat kapitalističkog sistema proizvodnje i pravi veliki pritisak na vlade za riješenje ovog problema u pravcu etatizacije i monopolizacije državom stanovitih grana industrije, tako da bi države snosile svu odgovornost preuzimajući na sebe staranje oko uposlenja sviju neuposlenih.

Nadalje, stvaranje dviju novih socijalno političkih struktura u koncernu evropskih država: fašističke Italije i sovjetske Rusije unijelo je još veću suprotnost interesa i pogleda na životne potrebe naroda i društva, te u socijalni, kulturni i ekonomski njihov razvoj. Supernacionalizam Italije s težnjom nacionalne ekspanzije, koju uvjetuje njena prenapučenost i teško finansijsko-ekonomsko stanje a s druge strane pokret socijalističkih doktrinaraca Rusije s njihovim zahtjevom industrijalizacije i rušenja prirodom odredjene poljoprivredne proizvodnje, unijelo je još veći kaos u nacionalno-ekonomsku politiku, te uzdrmalo stoljetnim razvojem odredjenu i obilježenu ekonomsku strukturu Evrope.

Diferenciranost i divergentnost interesa i ciljeva stvorili su haotičan duh i unatoč osjećaja zajednice, koji je stvorila tisućljetna evropska kultura evropski narodi su po svojim životnim težnjama udaljeni gotovo kao i prije rata s razlikom što opća finansijska kriza ne dopušta nikakve eksperimente i avanture u pravcu diplomatskih i ratnih sukoba. Ovu je razrožnost dobro zamijetio u svojim pogledima o Evropi kao cjelini Robert Cecil posumnjavši unatoč svog optimizma u mogućnost federalne konstitucije Evrope obzirom na gornju pojavu, koja onemogućuje zajedničku politiku u svim pravcima finansijskog i privrednog života.

Stoga se u prvom redu namiče apsolutna nužda općeg razoružanja kao sredstva, da se omogući, da ta razrožnost dodje do izražaja, a u drugom redu potreba uske ekonomsko-političke saradnje sviju naroda kontinenta. Nastojanje Engleske i Francuske politike oko osiguranja protiv ponovnih sukoba našli su djelomičnu realizaciju u Kellogovom i Lokarnskom paktu te Oungovom planu o reparacijama i trojnim ugovorom o pomorskom razoružanju i približili Evropu rješavanju pitanja daljnjeg pomorskog i kopnenog razoružanja.

Neosporna je aksioma u pitanju odnosa država, da politika ovisi o ekonomskim postulatima, koji odredjuju njene smjernice i karakter. Prema tome jedino riješenjem industrijskih, trgovačkih i finansijskih odnosa medju pojedinim državama, dovevši ih u sklad i povezavši ih tako da ne divergiraju ni u kojem pravcu, moguće je nacionalno-političko zbližnje, koje bi stanovitom duhovnom evolucijom prelazilo preko svih razlika rase, jezika, vjere i tradicije, te omogućilo konačno riješenje problema općeg razoružanja kao ostvarenja ideje o Uniji evropskih država.

Ideja Unije, koja je jedan od najvećih savremenih pokreta sa kulturnog i socijalnog gledišta te pitanja evropskog mira, u svojoj biti konkretizira težnje intelektualnog svijeta za spasom civilizacije, koja je novim ratom osudjena a priori na propast. Neminovno je da bi duhovna Evropa završila svoju kulturnu misiju u čovječanstvu časom ponovnog ratnog sukoba jer bi rezultati pokazali, da sva proiznašašća na polju tehnike i industrije služe tek svojoj konačnoj svrsi: rušenju kulturnih tekovina, razaranju civilizacije i uništenju ljudskih života. Najbolje je to gledište iznio jedan od najvećih duhovnih predstavnika Istoka Rabindranat Tagore osudjujući evropski, a specijalno britanski nacionalizam, koji po njegovom mišljenju služi imperijalizmu te upotrebljavajući sredstva civilizacije u borbi ruši duhovnu kulturu i samu civilizaciju pokazujući ujedno puteve i sredstva borbe narodima Istoka, koji su daleko od evropskog shvaćanja nacionalnih i regionalnih interesa. Svakako je ovakovo gledište karakteristično i ako je jednostrano, te upućuje na razmišljanje; a i posljednji najnoviji pokret modificiranja evropskog nacionalizma, koji je izražen u ideji Unije, potvrdjuje ispravnost tvrdnje indijskog filozofa.

Sadanje je dakle političko doba obilježeno stanovitim previranjem i težnjom kristalizacije sviju odnosa koji zadiru u medjunarodni život. Ovo raspoloženje ispoljuje se već nekoliko godina u samom Društvu Naroda, koje je jedino zvano da

Digitized by Google

svede u sklad suprotnost interesa i potreba pojedinih država. Rješavanjem najraznovrsnijih pitanja i iznošenjem stanovitih problema, čije rješenje traže putem diplomatskih sporazuma razne države bilo ekonomske ili finansijske prirode te političkog značaja, pokazuje se očita intenca zbližavanja naroda, koji se bližim dodirom pred zajedničkim forumom upoznavaju i stvaraju mogućnost sporazumnog rješenja pitanja, koja bi vjerojatno uz protivne okolnosti rodila neuspjehom i sukobom. Vodeće države Francuska, Engleska i Japan u sporazumu i sa moralnom pomoći Amerike, poduprte ujedno od ostalih naroda, mogu uvijek preko Društva izravnom presijom prisiliti rebele na paktiranje i popuštanje, te konačni sporazum.

Upravo pitanje razoružanja kao i problem evropske Unije može jedino da riješi forum, koji predstavlja većinu naroda Svijeta i koji ideološki isključuje svako neprijateljstvo i antagonizam, te nastoji politički i ekonomski približiti sve narode, čime provodi zavjetnu misao njenog osnivača Woodrova Wilsona.

Branimir Šicel.

DANKO ANĐELINOVIĆ.

(U povodu knjige »Sinovi zemlje«, Zagreb, 1929.)

Danko Anđelinović pjeva pjesme već desetak godina i izdaje zbirke, pa ipak nije uspio da bude ozbiljno opažen u samim umjetničkim krugovima, izuzevši profesore literature. On je sav sadržan u Nazoru, i po motivima i po izražajnim sredstvima, pa je tako zajedno s njim i ostario: on već u svojoj mladosti, a Nazor nekako normalno, zajedno s fizičkom starošću i poslije dvadesetak godina prvenstva na Parnasu. Kod Anđelinovića nije tome uzrok njegova povučenost ni outsiderstvo (on ne surađuje ni u kojoj reviji, osim izuzetno), već što ponavlja i druge, starije od sebe, a i samog sebe poslije prve zbirke. Jedra snaga, zdravlje, ključajuća mladost, elan, zanos i t. d.: to su bila svojstva koja su opravdavala njegovu poeziju u očima istrčalih kritika i nezasluženo joj dopustila, da bude u početku priznata novom i dostojnom čak oponašanja. Ti surovi i primarni elementi, inače sami po sebi još nedovoljni za umjetnost, bili su zamijenjeni onim unutarnjim duševnim u umjetnosti, a što se krije u kazanim riječima kao slast u plodu ili spektar u sunčanoj zraci. Pravi umjetnički kritici ostali su već kod prve zbirke hladni, ne dajući se zavesti tim posve vanjskim elementima. I njihov sud, koji se osnivao samo na umjetničkim osjećajima, pokazao se kao valjan i proročki.

Danko Anđelinović ostao je za sve doba svoga poslovanja u umjetnosti sebi jednak, kao broj, pa kako je njegova vrijednost bila već u početku malena, jasno je, da je, ostavši sam sebi jednak, i danas isto takav. Njegova izražajna sredstva ostaše uvijek ista, što znači da se ni njegova duševna sadržina nije mijenjala ni rasla, jer njezina promjena i razvijanje pretpostavlja uvijek i umnožavanje i diferenciranje načina izražavanja.

Sjećam se da mu je neki kritik čak i zavidio na velikom obilju zdravlja i snage, ne razlikujući, da je ta pojava samo izvanja, to jest da je to samo vanjsko životno zdravlje koje nema mnogo zajedničko s umjetničkim zdravljem. Nešto što je u životu zdravo, može u umjetnosti biti vrlo bolesno i kratkog vijeka, a i obratno. Mišljenje koje traži od umjetnosti da bude propagator zdravlja i tumač narodne snage, kao da bi htjelo učiniti od nje apoteku, ambulantu ili dom narodnog zdravlja. Umjetnost bi, prema njemu, trebala da posve zaboravi na bolesne, zakržljale i propale, a trebala bi da tvrdi, kako na ovom svijetu postoji samo zdravlje, ljepota, harmonija, snaga i radost. Ona bi trebala da postane jednom granom športa gdje će se odgajati narodni Špartanci i ljudi uvjeravati, kako nema smisla biti nezadovoljan sa životom i društvenim redom, kad je u njemu sve zdravo, jedro, zadovoljno.

Takvu je mišljenju poezija Danka Anđelinovića vrlo bliska i draga; ono ju je prvo afirmiralo i našlo u njoj razloge za njenu vrijednost. Takvo je mišljenje afirmiralo i njegovu najnoviju knjigu proze, »Sinovi Zemlje«, opet razlozima posve izvanjim i neumjetničkim.

Danko se Anđelinović približio našem selu sa puškom na ramenu i lovačkom torbom na leđima, i s mnogo dobre volje da se ozbiljno zaljubi u nj. Rezultat je toga knjiga lovačkih novela i crtica koje sjećaju na Matoševe »Naše ljude i krajeve«, ali ne sličnošću gledanja ni jednakom vrijednošću, već obratno: svojom samo vanjskom, predmetnom oznakom. Nekoga je kritika navela ta vanjska koincidencija i na misao, da Anđelinovića ozbiljno poredi s Turgenjevom i da među recima šapne: otkako se u Zagrebu pojavio u literaturi, u prozi, Danko Anđelinović, Turgenevljeva je vrijednost i

Digitized by Google

slava ozbiljno ugrožena, poistovetivši valjda vanjsku sličnost, sižeje i ljubav za lov kod jednoga i drugoga, sa umjetničkom vrijednošću njihovih proizvoda.

Anđelinović je na selu vidio samo ono što može vidjeti lovac-gost: šume, močvare, goniče, pastire, mnogo divljači svake vrste, pse, ljude s lovačkim strastima, zatim krčme u kojima seljaci vole da piju rakiju i da žvaću bagus i t. d. Taj vanjski materijal, to slučajno i nebitno u selu dalo mu je prilike, da lirizira i opisuje, gledajući samo vanjsko i površno, kao član kakve agrarne komisije. To su svakidašnje impresije, podgrijavane zanosom oka nad ljepotom pejsaža, to su, na mjestima, moraliziranja i razmišljanja, na mjestima pak popuštanje temperamentu koji se otkriva neumjetničkim sredstvima, na mjestima opet ispisivanje onoga što usput zapne za oko, uho, ruku, nogu i t. d. Ima mjesta, pa i nekoliko strana, koje su uspjeli vanjski opis, no nisu doživljaj sela, i ne mogu, pored sve svoje lirske nastrojenosti i netajenih osjećaja sklonosti za selo i seljaka, uvjeriti i proizvesti umjetničku iluziju. Anđelinović je prišao selu vanjski, i isto ga tako posve vanjski rješio. On ni ondje, gdje opisuje bijedu, ni ondje, gdje hoće da proizvede štimung tuge i brige nad jadnim stanjem sela, ne može da zataji, kako to piše bogat o siromahu, gospodin o seljaku. On ne zna postati u duši siromah, da bi mogao prikazati siromaha, ni bolestan, da prikaže bolest. Sve njegovo nastojanje da bude blizak tim ljudima i krajevima, samo je vanjska gesta, kazana riječju koja se ne može da pretvori u umjetnički doživljaj. Njegovo samilosno držanje prema seljaku djeluje lirski barokno i dekorativno, pa može da zavede oko, naviklo samo na vanjsko.

»Miške je stara poštenjačina i čini mi se da je još jedan od onih rijetkih ostataka staroga patrijarhalnoga života, kad je u našim selima bilo sve čestito i pošteno i višnjem Bogu pristupačno, kad se razni krivi proroci, pod firmom i božjom i vražjom, nisu brinuli za političku, klasnu i ekonomsku svijest našega seljaka. On je još i danas pripravan poginuti za pravicu«... (Str. 9.)

Osim posve vanjskog obilježavanja, feljtonski shvaćenog i izrečenog, kakva je to patrijarhalnost za kojom žali Anđelinović, buneći se u isto vrijeme protiv klasne svijesti? Možda bi bilo ljepše i bolje, prema njegovu mišljenju, da još postoje kmetovi i vlastela, i da višnji Bog direktno šapće u srca seljacima svoje želje? Možda bi bilo bolje da propadne selo, nego da propadnu običaji u njemu? I pošto je posve novinarski ispričao kako Miške jadno živi, završuje:

»Čudni su ljudi ti sinovi zemlje! Trpe zlo mirno i bez roptanja kao hrast kad mu posijeku grane, i opet za svaku radost i za svaku mrvicu hljeba zahvaljuju Gospodu...

I tako ja odlazim na voz noseći nekoliko ubijenih pataka, noseći sinove zemlje u srcu i sve njihove strepnje, sve njihove radosti i boli. I po njima sam bliži zemlji svojoj...« (»Sinovi zemlje« str. 13).

Koga može ta nazdravičarska mekoća i zaljubljenost u selo učiniti bližim selu i umjetnosti? Seljaci trpe zlo mirno i bez roptanja kao hrast. Može li hrast roptati, da u toj poredbi roptanje postaje tertium comparationis? Vjerujem, da Anđelinović iskreno misli, jer zašto bi inače pisao i naprezao se, no od individualnog raspoloženja do objektivnog učinka u umjetnosti vrlo je dalek put, od kojega Anđelinović uspijeva da prevali tek maleni dio, ne uspijevajući da nađe umjetničku formu za svoje osjećaje.

Ili ovaj završetak novele »Jura Petolaz«:

»E moj Jura, da znaš koliko bih puta, usprkos toga što nemaš sreće s marvom, ja ušao u tvoju kovačnicu i udarao po tvom nakovnju, udarao do besvijesti da zaboravim da sam »gospodin« i bio bih radostan da te mogu dočekati na stanici kao tvoj pazitelj lova.

Svi mi imamo svoje krave s kojima nemamo sreće, svoju marvu koja nam ne »štima«... Ali to ti možda ne bi razumio kako ni ja, možda, ne razumijem tebe.« (Str. 19.)

Kaže se: Čega su puna usta, od toga srce ne buja. Anđelinović u svakoj noveli priča i uvjerava o svojoj ljubavi prema seljaku, on se prepušta časovitom raspoloženju temperamenta pa tako i može da veli, kako bi htio udarati po nakovnju do besvijesti. Za mene je to samo obična gospodska želja čovjeka sita, zdrava i zadovoljna sa stanjem stvari koje dopušta da jedni preobilje vremena trate lovom, a drugima vrijeme ne dostaje da steknu ni najnužnije za život. Tko bi mogao ustvrditi da je ta prenabujala iskrenost i energičnost umjetnički oblik za osjećaj ljubavi prema seljaku? Tko bi mogao vjerovati toj vanjskoj gesti u ime umjetnosti? Zar ne

Digitized by Google

izriču tako svoju ljubav za selo preparandistice i preparandisti u svojim školskim zadaćama, pod utjecajem profesorova uvjeravanja, da je učiteljsko zvanje jedno od najplemenitijih i najljepših? A osim toga Anđelinović priznaje i sam, da ne razumije seljaka. Zato su njegovi seljački tipovi umjetnički nemogući i mrtvi, kao što je mrtvo i sve ostalo, osim nekoliko strana lirskih opisa i štimunga.

Većina se Anđelinovićevih novela svršava jednako, prema jednom i istom kalupu. Sve su one pretrpane prirodom i njenim manifestacijama, izrečenim na jeftin lirski način, sve su one gledane okom i rađene za oko. »Orao klik-taš« pusto je brbljanje o štetnosti nekih »adeta« na selu, o kiši i suši, o žiru i svinjama. »Mika pl. Smokvić« novinsko je kazivanje usluge, učinjene seljaku Miki: intervencija da mu se vrati izgubljena lugarija, poljarija, pandurija i mrtvozorstvo. Kraj je stereotipan i riješen pozom i teatralno:

»Pogledali smo se u oči. U njegovim je zjenicama igrao dobri i strpljivi pogled našega čovjeka. Primio sam ljevicom rogove, a pružio mu desnicu. On se najednom prignuo da mi je poljubi... Trgnuo sam ruku, položio je na onu plavu oznojenu glavu i privukao je k sebi...«

Takav je i »Marko Serdar«: gesta koja ne otkriva nikakve nutarnjosti.

»Žalba za mladost«, kad bi bila u cjelini dobra, bila bi dobra proza, riješena posve lirski. Živ je njen »barba Danilo« i uspio lik možda zato što je uzet iz klase ljudi koja je Anđelinoviću bliska: barba Danilo je gradski čovjek, gospodin. Ovdje je nastojanje za liriziranjem čišće, a izraz za prirodu je probraniji i jači. Nema lažnih sentimentalnosti ni razvodnjenog zanosa.

Novela »Stric Marko« u kojoj se opisuje, koliko sam mogao naslutiti, pokojni Marko Mileusnić, »pravoslavni Hrvat i pravaš«, bila bi dobar feljton, kad ne bi imala umjetničkih ambicija.

»Moj dren« gdje se prikazuje život psa, no bez umjetničkog novelističkog završetka, najbolja je Anđelinovićeva novela (uz još jednu-dvije), a ne će se izgubiti ni u društvu drugih boljih novela kod nas. Lokalni kolorit, intimno raspoloženje kao izraz za odnos gospodara i psića koji tek stiče iskustva o životu i lovu, te neposredno kazivanje osjećaja toplom riječju, a ne vanjskom gestom, daju toj noveli umjetničko i životno opravdanje.

Drugi dio knjige, »Sinovi sunca«, ima, između desetak stvari, samo dvije uspjele i bolje između cijelog niza neuspjelih novela u ovoj knjizi: kratka i čista pjesma u prozi »Djeca sunca«, pisana neprekinutim vizuelnim zanosom i izažeta iz istinskog lirskog raspoloženja; njoj je blîz »Svinjar« lirskom toplinom i probranošću izraza koji simboliziraju duševne pokrete i život. Svih drugih 9 crtica toga dijela nisu za umjetnost nikakav dobitak. Sve se svršavaju jednako kakvom sentencom, poukom ili moraliziranjem. Opažanje u njima ne razlikuje se mnogo od opažanja iole osjetljivijeg i kulturnijeg čovjeka, kad dođe u neposredni dodir s prirodom: popuštanje sentimentu na štetu umjetničkog oblika. Anđelinović piše uglavnom temperamentom koji je uvijek jednak, ponavljajući se s jedne strane na drugu. Otkriva se s vrlo malo boja, motiva i izraza. Rječnik je zastario i siromašan riječima, a da i ne govorim o nijansama. Ritam je monoton, fraza nemuzikalna. Od najprimarnijeg lirskog raspoloženja: od oblikovanja trenutačnih emocija u riječi i poklike t. j. od samog sebe Anđelinović se ne može nikako da razvije do širokog epskog kazivanja gdje je »centrum emocionalnog gravitéta jednako udaljen od umjetnika i od drugih« (J. Joyce), ni do dramatskog vitaliteta.

Treći dio knjige, »Kum Miško Vrtiprašak«, u svemu sa 7 novela, ima uspjelu samo jednu — prvu. Tu je jedino došao do umjetničkog djelovanja metod kojim su pisane sve ostale: humor situacije i poredbe, i to više te druge nego one prve. Tu se Anđelinovićev temperamenat razlio u mnogo šaljivih, nasmijanih i komičnih situacija, koje su slikom i poredbom pojačane do karikature i groteske. Sve ostale novele samo su neuspio i neumjetnički pokušaj najjednostavnije komike i humora i predstavljaju robu iz običnih humorističkih tjednika. U jednoj noveli, u prvoj, Anđelinović je iscrpao sav svoj humor, kao što se i u ostala dva dijela izažeo u jednoj-dvije novele ili crtice.

Rezultat je dakle cijele knjige par crtica ili novela koje se više ističu zato što se nalaze u lošem društvu, nego objektivnom umjetničkom vrijednošću. One su više lični uspjeh Anđelinovićev, nego uspjeh naše literature: one pokazuju na krivulji njegovih duševnih gibanja njegov maksimum, koji bi bio minimum n. pr. Krležina ili Matoševa izraza.

Luka Perković.

Digitized by Google

LJUBOMIR MARAKOVIĆ.

(U povodu knjige: »Novi pripovjedači«, izdanje Hrv. knjiž. društva sv. Jeronima, Zagreb, 1929.)

Ljubomir Maraković konstatuje činjenice u svojim prikazima, fotografišući pisce bez analitičkog udubljivanja u njihova djela, bez reflektorskog osvjetljivanja poticaja i uzroka njihovog nastanka, bez jasno ocrtanih sposobnosti i nesposobnosti autora. Ne prilazi im kao mnogi kod nas neraspoložen i namrgodjen, zlo ispavan i jedak nego sa ljubaznim smiješkom i predusretljivošću: otuda potječe i optimizam u njegovim razmatranjima, težnja da se i najneznatnijem često i vrlo lošem piscu nadje koja pozitivna crtica, nešto što bi se moglo kao plus podvući.

Od tri tipa kritika kod nas: onoga koji sve napada i ruši, koji traži evropsko mjerilo za domaće prilike i kome sve što je n a š e nevalja i ne vrijedi samo zato jer je naše, i onoga koji protivno ovome prvom sve bez razlike hvali, nastojeći da ugodi svemu domaćem, koji vjeruje u rasnu kulturu i mesijanstvo Balkana, kome je narodna pjesma i Njegoš najveća vrijednost i onoga koji je po sredini izmedju ove dvojice, oprezniji ne izbjegavajući ni Evropu ni ono što vrijedi i kod nas, Ljubmir je Maraković najprilježniji ovom trećem premda u mnogočemu zastupa mišljenje drugog. Sa te baze polazeći on je neosporno učinio i usluga ali i velikih šteta suvremenoj hrvatsko-srpskoj književnosti. Usluge su mu svakako što je izgleda bio u zadnjih deset godina jedini ustrajan pratioc naših književnih prilika, što se na tome poslu nije dao smesti i što je kao kroničar savjesno bilježio i najmanje treptaje literarnog seizmografa. Štete u biti leže u njegovom načinu prikazivanja, izbjegavanju otvorenosti i konkretnosti, ostavljanju u neizvjesnosti i čestom pogrješnom interpretiranju.

Služi se vrlo često komparacijama, analognim usporedjivanjem operišući rado sa velikim stranim imenima pa ispada neuvjerljiv i smiješan, tako na pr. ondje gdje kod opskurnog Mladena Horvata spominje Dostojevskog, kod Mate Ujevića Huysmansa kod Ivane Brlić Mažuranićeve Defoa.

Težnja da bude pravedan, da mu se ne predbaci neobjektivnost, kao mora mu leži na savjesti. On je uvijek u bojazni da se nije o koga ogriješio, nešto previdio, zaboravio nešto dobro (po njegovom mišljenju) podvući, istaknuti pozitivnu stranu. Slavenski mek i kad želi nešto predbaciti, predbacuje zaobilazno, umjereno, stišavajući se. Zato ovaj kritik na izgled kao da nema temperamenta, borbene oštrine, i istinoljubivosti koja je u ovakovoj literarnoj sredini kakva je naša vrlo potrebna.

Podrobno razmotren rad g. Marakovića izgleda šablonski i šematičan: on marljivo bilježi i kazuje svoje opaske o pročitanom, pravi marginalije koje ne razradjuje i izgradjuje nego ih bez opširnijeg komentarisanja baca iz prve ruke na tržište. Voli više rasplinutost i magle u kojim se lik gubi nego precizno i jasno izradjenu sliku: sve iz bojazni od karikiranja. Manjak toga je sažetost zapažanja da bi ona ostala i u vremenu.

Ne teži za blistavošću, varnicama duha, kićenom baroku stilskih ukrašivanja, duhovitostima koje su često jeftine. Jednostavan je i uprošćen, toliko običan da se često pomisli da je naivan, što nije. On je zapravo kritički reporter, čovjek koji samo izvještava o literaturi izbjegavajući svoju ličnost i lične naklonosti. Možda od toga i potječe da je vrlo neznatnim piscima kao Mladenu Horvatu i Ahmedu Marudbegoviću posvetio isto toliko prostora koliko i Augustu Cesarcu, Ivi Andriću i S. Galogaži.

Pati od uobičajene bolesti sviju dobronamjernih: voli pronalaziti nove talente, uvađati neznance, predstavljati ih u što ljepšem svjetlu publici gledajući im kroz prste, namještajući ih u što dopadljivije poze, popravljajući im poput brižljive bake razbarušene frizure i zguživanosti na toaleti. Ne treba se onda čuditi onom mnoštvu početnika i beznačajnih o kojima on piše i pravi prikaze dajući im često i po par strana. Tu su: Mara Ivančan, Štefa Jurkić, Ivo Šarinić, Petar Grgec, Sida Košutić, Fedy Martinčić i drugi da čovjek prosto zažali za Borom Jevtićem i osťalom bosanskom družinom.

Voli red i harmoniju premda mu pisanje nema skoro nikakve sistematike niti je daje naslutiti. Djela i pisce ne postavlja na *jedno osnovno idejno stanovište* sa koga bi ih mogao promatrati nego svoju lupu odmiče i primiče prema samom djelu tražeći u glavnom samo pozitivne osobine, kako je već prije naglašeno. Zapravo kad se pročitaju njegovi sudovi o našim suvremenim književnicima i književnosti ne ostane u nama nikakav sud, ništa što bi zagolicalo duh, potaklo na razmišljanje. G. Ljubomir Maraković ne daje ništa novo, on ne osvježava nego više djeluje kao uspavljujući prašak, jer je sve rečeno namjerno blijedo, bojažljivo i oprezno.

Digitized by Google

Ekspresionizam mu je najomiljenija riječ i valjda polazišna točka za razmatranje poslijeratne hrvatske i srpske književnosti. Ostaje tajna: što ona za njega znači. Dali umjetnički pokret kojega u biti kod nas nije ni bilo, premda bi se mogao prije nekih desetak godina malo primirisati ali i opet ne suviše jako, ili vreća u koju g. Marakovič trpa sve što ne može sam sebi, u prvi mah, dovoljno da razjasni. Možda mu se sviđa zvuk te riječi u kojoj ima brzine. Tko zna? On samo miješa u ekspresioniste i one koje sa tim pravcem nemaju ništa ili su mu čak kontrasti, za njega je ekspresionista i Miroslav Krleža koji je sve prije nego to, i Cesarec i neoromantik Crnjanski pa čak i jedan Muradbegović.

Tišina i sivost kojim i nehotice boje njegovi prikazi tišina je isusovačkih sjemeništa i sivost velikih konvikata sa raspelima. Pomirljiv miris tamjana ugodno blaži a drijemež silazi na trepavice: katolicizam usprkos nastojanja pisca da ga zatomi moćno viri sa svake stranice! Pridobijanje i oprez! Ljubaznost što savladjuje — moćna crna internacionala uvija se u kršćansku širokogrudnost, iza nje se krije habit i praznina.

Ljubomir Marakovič ne može takodjer tome izbjeći, bog kome služi i u njegovim je djelima, on mu je vjeran službenik pa i ako sam čvrsto uvjeren da su sposobnosti g. Marakovića vrlo velike ili da bi mogle to biti, uvjeren sam takodjer da on to neće postići i da neće dalje dosegnuti od onoga što je sada. Za njim bleji stado iz »Hrv. Prosvjete« i on mu zvoni tim bogom!

Ipak napor mu treba priznati jer je pošten i izrastao iz jednog čvrstog uvjerenja sa kojim se čovjek može ne slagati ali treba poštovati kao ustrajnost. I premda kritički rad g. Marakovića često ne odmiče od dobronamjernog diletantizma, on je dobit za našu književnost u toliko što čak ni toga danas u pravoj mjeri kod nas nema.

Novak Simić.

DESANKA MAKSIMOVIC.

(U povodu zbirke »Zeleni Vitez«.)

Postoje laži u književnosti isto tako kao i u životu. Životne laži stvaraju književne i one su u lančanoj uzajamnosti. Stav prema životu prve poslijeratne književne generacije stav je zbunjenih očajnika izgubljenih u oluji događaja. Razumljivo je da je većina od te generacije poslije preživljenih ratnih grozota i nevoljke dinamičnosti, koja je bila samo valjak vremena, završila sa kukavičlukom, pepelom posutim po kosama i krunicom pokajanja. Neimajući nikakve stvarne životne podloge ta generacija obrtala se je oko sebe noseći u sebi dvojstvo gledanja na svijet, metafizičko i materijalističko, i jalovo se izgubila ne ostavivši u deset godina vidljivog traga. Neosporna činjenica je zato da u tih deset (ili bolje dvanaest) godina nije napisano ni jedno kapitalno djelo koje bi važilo i za budućnost, nije dat ni jedan značajniji roman, ni jedna apsolutno dobra zbirka pjesama ili pripovjedaka.

Ako bi se skupilo sve što je kod nas od 1918. do danas napisano i tomu kritički pristupilo jedva ako bi se skalupila tanka sveščica pjesama i jedna osrednje debela zbirka pripovijedaka. Jalovost te generacije vidi se najbolje i po tome što naše tri najznačajnije zbirke pjesama poslije rata nije dao ni jedan od pripadnika njenih nego su ih dala dva predratna Gričevca Tin Ujević i Ljubo Wiesner. I prema kvalitetu »Leleka Sebra, »Kolajne« i Wiesnerovih pjesama sva lirska nastojanja ove generacije iščezavaju.

Istina se treba jednom i kod nas govoriti. Već davno je Goethe rekao da se istina treba da govori deset puta dnevno. A da se je govorila istina i kod nas, nebi se dolazilo do toga da gdjica Desanka Maksimović nosi nimbus talenta sa velikim mogućnostima i značajnim postignutim rezultatima. Ona je jedna od laži naše poslijeratne književnosti. Ne može se poreći, da se ova srpska pjesnikinja nije sa svojom prvom zbirkom pretstavila kao izvjesni ženski talenat u granicama psihičkog zbivanja šesnaestgodišnje djevojčice. Nekoliko naivnih i neposrednih pjesama iz te prve zbirke ne mogu biti razlog da se i jedna apsolutno loša i verbalistička zbirka kao što je »Zeleni Vitez« proglasi dobrom.

Gdjica Maksimović kao i većina naših današnjih pisaca razvijala se je unatrag ali ne unaprijed. Što je više vrijeme proticalo ona je svoju plačljivu sentimentalnost razvodnjavala, svoj osjećaj prirode potpuno prebacila u opisnost, a pokušaje misaonosti u prazna mucanja. Ona se je raspličavala, razvila se ekstenzivno a ne intenzivno, rezultat je »Zeleni Vitez«.

U ovoj zbirci najbolje se vidi dekorativnost njenog gledanja na život, rasplinutost njenog izraza i stvaralačka nemoć. Pogled joj ne ide dalje od dragana i njegovih očiju. I čitajući gdjicu Maksimović čovjek bi pomislio da je svijet ro-

Digitized by Google

mantična idila u kakvom zelenom zaseoku, u čarobnoj kuli pokraj koje prolaze »dragani« na vranim konjima. Sve je dobro i drago i sretno a žalost je samo kad njega ne vidi, kad se on ne nasmiješi, kad se naljuti. Tada se istom jeca, plače, uzdiše:

»I samo kad moga dragog ruka puna
čežnje
digne se kroz tamu poput letnjeg cveta
ja stanem: ućute u srcu zvezdane težnje,
i proživim jedan tren u skutu ovog
sveta«.

»Pa opet, kao prolećna leptirica tanko-
krila
kad poleti svetlosti sunca iz tame,
hitam, pošto sam oči suzne pokrila
plaštom zlatnim, i ostavljam ruke dragog
tužne i same«.

Analizujmo ove strofe! Gdjica Maksimović opisuje tu sve što se zbilo (recimo psihološki) s njom kad se je pružila ruka njenog ljubljenog i valjda je takla. Tada se dogadja ovo: 1. ona je stala a u srcu su se ućutile »zvezdane težnje«; 2. ona je proživila jedan tren u skutu ovog sveta (kakav je to tren i skut ovog sveta ostaje nerazjašnjeno). Zatim se događa preokret: ona kao tankokrila leptirica nakon što je poletila suncu iz tame, pokrivši dakako suzne oči, ostavlja ruke dragog tužne i same. Naši kritici ovo su proglasili dobrim strofama u kojima ima nečega apsolutnog što se izdiže iznad zemskog; u životu pak ovo se zove obična ženska histerija.

I kad se tako pročitaju sve pjesme gce Maksimović i prodefiluju svi ti razni oblici sentimentalnosti i histerije čovjek uzvikne: Avaj! kako je to sve daleko od života i od istine i prave poezije, kako je to sve otužno i bijedno i kako je ovaj seksualni dodir izražen siromaški i šematično kao u maturantskim zadaćnicama. Gca Maksimovićka plače i uzdiše, čezne, ućutaje zvezdane težnje i t. d., ali laže jer ne daje istinski osjećaj žene kad joj se približuje mužjak, nego osjećaj knjiškosti, literature, pročitanog iz sentimentalnih dobrih romana.

Dosta! Isto ovakva kakva je u ljubavnim pjesmama takva je i u pjesmama, gdje daje prirodu, opisujući svaku grančicu, stazicu i drvo a ne dajući prirodu prošlu kroz duh, ovaploćenu njime. Otuda fotografičnost njenih pjesama o prirodi: događa se to i to, to i to, nabrajanje i nabrajanje, konstatacije i konstatacije; ništa više, ništa dublje.

Formom ni malo nova, ni malo ekspresivna poezija gce Maksimović odlikuje se samo izvjesnom muzikalnošću, lakom i prijemljivom, tečnom ritmikom. Kao takva uz pobrojane gore osobine (za mene negativne) ona će ostati poezija za djevojčice, zaljubljene gimnazijalce i stare neudate djevojke po provinciji. Njena se poezija ne može obilježiti kako se to želi kao poezija prirode i ljubavi nego kao poezija jedne usidelice kako u životu tako i u književnosti, čiji je skučeni talenat uzdignut od jedne neuravnotežene duhovne sredine u razmjere koji mu nikako ne odgovaraju. U biti gca Maksimović skupa sa svojom punđom i smiješnim zastarjelim nazorima i stihovima nije daleko odmakla od Milice Stojadinović-Srpkinje.

Novak Simić.

LITERARNA FIZIONOMIJA DANAŠNJEG SARAJEVA.

Svrha je ovog prikaza da i nebosance upozna sa bh-literarnim centrom koji se kao takav odrazuje još od 1866., kada se je u njemu pojavio prvi književni list »Bosanski Vijesnik«. No ozbilnije grupisanje književnih snaga počinje tek 20 godina kasnije oko Kašikovićeve »Bosanske Vile«, kad ona postaje neki kulturno-nacionalni front bosansko-hercegovačkih intelektualaca, iz kojega su docnije nikla i stvarna literarna imena: Šantić, Kočić i Ćorović. Zatim pojava Hermanove i Kranjčevićeve »Nade« (1895.), koju su istina domaći literati bojkotovali radi njenog navodno austrofilskog karaktera, pa u razmaku između 1900. i 1910. Bašagićev hrvatsko-muslimanski »Behar« i na koncu (do rata) Radulovićev »Pregled« i 1912. Pejanovićeva »Srpska Omladina«.

Imena koja danas žive u literarnom Sarajevu bilo da su se jedanput-dvaput javila u kratkovjekim poslijeratnim literarnim listovima sarajevskim (»Književna kritika«, »Književni pregled«, »Novi književni jug«), bilo da se i danas javljaju u neliterarnom Jevtićevu »Pregledu« ili da istupaju s gotovim knjigama, nisu ni po čemu nastavak onih predratnih, ma da su se čak neki od njih sami probudili i počeli ponovo literarno stvarati. Nisu današnji sarajevski književnici ni neproduktivni — naprotiv: tu bi se moglo govoriti čak i o hiperprodukciji, nisu ni jednostrani: svaki se od njih bavi bar sa dva literarna roda, nisu ni nesocijalni (bukvalno rečeno!) — imadu literarnu organizaciju koja se

Digitized by Google

zove Grupa Sarajevskih Književnika... ali jesu nešto mnogo gore: nesposobni su da pruže svojoj publici bar jedan prosječan literarni časopis. Da današnje Sarajevo za svoje prilike ima mnogobrojnu čitalačku publiku (da me se ne razumije krivo: tu mislim sve one koji ćitaju sarajevske literarne produkte) dokaz je što u njemu egzistira 7—8 mjesečnika i polumjesečnika, koji, što je uostalom pohvalno, imaju literarnih ambicija, ali žalibože, one u koliko ne postaju bolesne — ostaju samo ambicije, prazne i neskromne. »Pregled« koji se proklamuje kao »jedina moderna revija u Bosni i Hercegovini« i u kojoj su izražena literarna i kulturno-socijalna nastojanja ovih krajeva«, a koji je prošle godine na momente i značio nešto, ne znači danas u cjelosti ništa — radi uredničkih nesposobnosti svojih urednika, i zbog nemanja literarnih lica u Sarajevu, što ćemo vidjeti iz daljnjeg.

Sarajevo su stvorili Turci, da im bude otporna točka zavojevačko-političke i kulturne ekspanzije. Istok je donošen u njega da bi se njim odatle mogla dati kulturna orijentacija cijeloj pokrajini. Tako je pojava cijele narodne i umjetne književnosti stajala pod filozofskim i religijskim impulsom Istoka — pa, da ne govorim o novovremenim imenima sarajlija pjesnika i pjesnikinja, dovoljno je da ukažem na sevdalinku u kojoj je uopće naglašena naša mentalma veza sa Istokom.

Franjevci i pravoslavno sveštenstvo su narodni protutudjinski revolucioneri i oci hajdučije. Vaspitaju narod za borbu i presađuju kontraorijentalni mentalitet. Najznačajniji je Fra Grga autor »Osvetnika«. Pored njega je Kočić najvaspitaniji nacionalni borac i književnik bosanski do danas, jer je govorio ustima revolucionarnog Bosanca, koji hoće slobodu i jer je dao Bosnu onakvu kakva je, — borbena, sirova i vedra... onu Bosnu koja je dala Principa, povod Svjetskom Ratu.

Posljeratno lice te Bosne, posve izmijenjeno, ne liči ni malo na ono predratno. Literarnom svojom fizionomijom, kako sam već rekao, pogotovu ne. To je uostalom i razumljivo. Imena: M. G. Ćurčić, B. Jevtić, I. Samokovlija, Srđa Đokić, H. Humo, M. Marković, J. Kušan, J. Palavestra, M. Delibašić, V. O. Delibašić, M. Mironova i B. Miladinović predstavljaju brojan kader koji se bavi literaturom. S koliko uspjeha ili neuspjeha da vidimo.

Bosna i Sarajevo imaju: Tašlihan, koji se iz petnih žila upinje da u svojim izblijedjelim salonima očuva aristokratski ton, begovat, koji se srozao jer je živio na jednoj sakatoj ekonomskoj strukturi, zapravo na ekonomskoj nestrukturi kao kakav gojazni patrijarh, koji je mrvičio svojim kmetovima — srozao se do prosjaka, hamalina, i uličnih smetljara, sa svojih tepihovanih čardaka; oslobođene kmetove, koji su ostali s potleušicama, a nekoliko volova i krava, s punim hambarima i bez begova smrknuta oka; proletarijat, koji je sastavljen dijelom iz begovatske i aginske služinčadi, dijelom od drugih manuelaca, koji je kao i uvijek nezadovoljan, koji je kao i kmet vidio begovsko srozavanje i vaspitao se na njemu socijalnije nego li ma u kojoj drugoj školi života. Pored jezika, kojim bosanski i intelektualac i manuelac tako zdravo barataju, pored jednog karakternog i mentalnog osobenjaštva, koje je zaorala vjekovno borbena i krvava prošlost, najposlije u poslijeratnoj rekonstrukciji društvenih formi i normi, život široke Bosne kondenzovane u svim oblicima u Sarajevu, je temperamentno bilo socijalne krize.

Medjutim:

M. G. Ćurčić je samo beznačajan kroničar, otužan komediograf i nesocijalan pisac, čiji se sastanci ne dižu dalje od gimnazijskih, bez stava kao i čitav niz ostalih poslije njega — jer ni kod jednoga od njih nećete naići na onaj krupno-buržujski i sitno-buržujski, tandlerski, ćiftinski i proleterski život tog tako izrazitog Sarajeva, no mjesto toga naći ćete Jevtićeve nedozvoljene turskokaurske ljubavi (iako imamo uostalom Botićeva »Dilber Hasana« i »Bijednu Maru«), Humino sevdisanje i uzdisanje, Samokovlijine židove-degenerike itd.

B. Jevtić je skrahirani literator, sadašnji dramaturg pozorišta i urednik »Pregleda«. Postavljan od neznalica uvijek uz Andrića, jer on s njime nema ništa, ni bliskog. Andrić intelektualac-novelist, rezignovan kronik razmišljanja u Mariborskoj tamnici (Ex Ponto) i precijenjen reporter, a Jevtić netalentovan dramatičar, lošpripovjedač (redovno staretinar) i pretjerano žučljiv (radi toga neuračunljiv) pisac recenzija. Još davno imenovan za »dobra pisca« (čega to nije nikad rečeno!) on i danas živi od toga imena ma da se s »Tabašnicom« nije ni dobacio. Razlozi su opšteliterarni. Njegove »Carske Kohorte« su dokaz

Digitized by Google

da se dramska djela ne pišu samo literarnom kulturom i dramaturškim položajem, nego i talentom. Ta tragikomedija, kako je on sam nazva, i u koju je polagao zaljubljive nade, u stvari je samo jedan zadocnjeli ispad posleratnog dramskog experimentiranja, ispremješan Rostanom i Šo-om, inače bezživotan i nefizionomičan i kao pokušaj.

I. Samokovlija je stari usnuli pisac dječjih pjesmica, koji je dovitljivošću vješta tandlera shvatio momentani značaj (!) regionalističke proze i probudio se, te počeo pisati o jevrejskim degenericima i o nekim izmišljenim nagonskim protivljenjima seksualnog ukrštavanja židovskih djevojaka i krštenih momaka (»Plava Jevrejka«). I. Samokovlija je kod nas u Sarajevu izvikan kao: »dobar pripovjedač, odličan poznavaoc jezika, i s naročitim osjećanjem za njega — pored svega i psiholog.« Zato, da mi se ne prigovori, navešću konkretne primjere, koji će ga sami karakterisati kao književnika ili neknjiževnika, kako se shvati.

Prvo: osjećanje jezika —

»Ori se zveka sitne zvoncadi.« »Čšššš... vrišti užareno ugljevlje padajući u vodu.«

»Izmimilo stijenje iz vode i vrišti na suncu« a kad ga riba poprska ono (kamenje) zaplače«.

Drugo: stilske neukusnosti i nejasnoća —

»Istrkuju na ulicu djeca, djevojke, žene, ljudi; vise im nogavice i učkuri, a sve ih sapĺela mesnata gujavica tanka kao mali prst a dugačka bez početka i kraja (gujavica). Posrću djeca kad im se balava omota oko nogu (gujavica), a djevojkama pritegne obla i puna njedra (gujavica)...«

Razumije li se to? Kakva je to tako strašna, a opet tako razbludna gujavica?

Treće: neuočavanje razlika između:

ako bog da i akobogda — i ako i iako — sa mnom i samnom itd.

Sve to tek ukratko, i s minimalnim brojem takvih ispada koje on kao pisac čini, a koje su neoprostive. Jezik i stil su uslovni elementi za svakog ko hoće da mu se kaže da je pismen a ako su tu još i literarne pretenzije, onda ovakovih jezičnih i stilskih grijehova ni blizu da bude, kako je to kod I. Samokovlije.

Stvaralački je nemoćan i nemoguć, čoga je i sam Samokovlija potpuno svjestan kroz cijelo svoje literarno djelovanje.

Samokovlijina »Rafina avlija«, »Kadiš«, »Plava Jevrejka« su isto tako primjeri neliterarnih motiva kao i Humov »Svetski čovjek« (Napomena: Humo piše ekavštinom i na opću smiješnost trpa tu ekavštinu u usta starih Hercegovačkih deda i hanumica), »Severna ptica« i »Deda Rnjez«, a »Hanka« je primjer laičkog komponovanja pripovjedaka i dokaz da pripovjedački realizam nije isto što i policiska kronika po dnevnim listovima — kao i Humove Avlije pod Sahat-kulom.

Ovo sve ovako opširno samo zato jer se u Samokovliju u Sarajevu gleda s mnogo nada, isto kao što se nekad gledalo i u Huma.

M. Marković je najnepretenciozniji sarajevski književnik, a s najviše socijalnog smisla. Više intelektualac i čovjek s literarnim ukusom nego umjetnik. Obrađuje dosta sretno motive, koji iskaču iz smjenjivanja generacija. Inače: on je jedna od najpodesnijih i kao najsretnijih uredničkih ličnosti u Sarajevu. »Pregled« je pod njegovim urednikovanjem bio dobra literarna revija.

J. Kušan nije nikakav pjesnik iako je autor jedne objelodanjene zbirke. Nije ni novelist — no ne zato što možda nema talenta, nego što je aljkav pisac. Karakterističan primjer te aljkavosti je novela »Jatula«. Putopisac bi mogao biti dobar (»Zapis iz podzemlja«), daleko bolji od putopisaca u S. K. Glasniku.

J. Palavestra je pisac veoma rđavih novela »Glasovi ispod stećaka« i još rđavijih igrokaza. No sudeći po »Savestima na vetru« mogao bi biti, ne dobar dramski pisac, nego dobar pisac socijalne satire. To je literarni rod, koji bi trebao da bude sastavni dio literature svakoga naroda, a našeg, čini se, posebno.

M. Delibašić je pjesnik ne svojom zbirkom i štampanim pjesmama, nego svojom naravi i nekolicinom dobrih socijalnih stihova kao:

»Ja znam da praznik dolazi zato
da bogalj vidi svoju nevolju« ili:
»Polazim do hrama božijeg
sa štakom i kletvom«

Vera O. Delibašić je žena pjesnik. Kao i sve naše žene pjesnici-ženstvena, nesocijalna, bez viših pretenzija i kvaliteta, ali trpka u najtanjem smislu te riječi kad pjeva ovako i slično:

»Digni ploču, stresi memlu hladnu
Čekaju te tople moje grudi...
Noćas dođi, ne osjećam studi«

Digitized by Google

B. Miladinović sa svoje dvije zbirke pjesama dokazao je da je talenat, koji je međutim u toj nemogućoj sredini ostao i nezapažen a i prigušen tako da se može reći: on je najbolji primjer, kako takova literarna sredina ubija.

M. Mironova piše tzv. »pjesme u prozi« i bavi se još i dječijom književnošću. Prvo je uopće književni rod, koji u nas produciraju ambiciozni netalenti, koji ušićare po koju zgodnu metaforu bilo u talentovanog ili netalentovanog druga. O drugome drugom zgodom.

A sada još nešto pa da ovaj prikaz bude zaokruženiji.

Ne treba da začudi ako otkrijem istinu da Sarajevo izda godišnje minimalno 10 do 15 početničkih zbirki pjesama. Istina pomisliće se i s pravom: to znači da Sarajevo ima jak i brojan literarni podmladak. Da, to je istina. Ima brojan i više nego brojan podmladak, i u Sarajevu postoji nekoliko mjesečnika i polumjesečnika, u kojima taj podmladak ili ti početnici objavljuju svoje radove. Da nabrojim življe: »Novi čovjek« (ur. M. Vidović), »Gajret« (ur. Humo), »Mlada Bosna« (ur. Kebeljić), »Novi Behar« (ur. Nametak) i »Literarna štampa« (ur. Čelić). Da vidimo ko su ti urednici.

M. Vidović je čuveni etički pustolov i avanturmoralist, okuplja, kao cirkuski premier čaršijsku dječurliju da ih uči kako se igra (ne na konopcu) nego kulture i literature. Sam bez ikakve prave i zdrave kulturno-literarne erudicije, bez vremenski moralne i etičke čistoće i propovjednik nekih nelogičkih ideja i ideoloških formi, diplomirani Prometej balkanskog hohštaplerstva, neskroman u prigrabljivanju patetičkih, pubertetskinezrelih dječačkih hvala i u prodavanju svojih frenetičkih brošura, on je okupio i zaslijepio veliki broj omladinaca, te otvorivši im širom stranice »N. Č.« naučio ih da izdaju bezbrojne zbirke pjesama. Niko sigurno nema ni pojma o imenima (a neka se ne misli da i ne — Vidovićevo Sarajevo zna za njih!) kao što su: E. Petrović, Alijagić, Orahovac, Bujukalić, Žic-Klacić, Čampara, i još stotine takih, a svako je to ime autor jedne, ako ne pet knjiga, pa to bile pjesme, rasprave, pripovjetke, drame, romani, posve svejedno, jer Vidovićevi su đaci, ne: »Mädchen für alles«, nego: talenti za sve.

H. Humo, kakav je kao pisac, takav je i kao urednik. Mračan u novelističnom psihologiziranju, a zakrinkan u uvrštavanju početničkih radova, dižući za njih honorare.

B. Kebeljić posjednik američkih dolara i finog papira za štampanje, kao urednik rada neka sumnjiva starolika piskarala, i hoće da pretvara (kao švarc-kinslerskom palicom) narednike-supare u poete, a za »probit listа« štampa, pored Alfirevića, pjesmice učenika osnovnih škola.

A. Nametak i M. Čelić su budući tvorci muslimanske literature. U njihovim ćete listovima redovno pored slike kakvog »poisľamljenog princa« ili »evropski obučenog paše« vidjeti početnički sastav, ako ne citat iz Kurana, Bergivije ili »Suruti Islama«, da ne spominjem neslane i neprobavljive burgije nekog Gjoge.

Vidjeli smo kakvog su kalibra ti literarni oci sarajevski, a ne diže omladina uzalud kletve i protiv svojih zagrebačkih i beogradskih očeva urednika. Naš srednješkolac, prekoračivši narodnu poeziju, čita Njegoša i Mavru Vetranića, bifla na izust Preradovića, Šenou uz pseudo-klasika Lukijana, i preskočivši fra Grgu, revolucionera Jakšića i socijalnog Šantića, uči nadražljivo Branka i verzifikatora Zmaja, a zatim — počinje pisati stihove, naravski pošto se je prije toga kontrolisao da li zna da se »pravilno izmjenjivanje arze i teze zove ritam«. Onda dolaze na red pomenuta gg. urednici, koji odobravaju i štampaju. Tako se u nas rađa »početnik«, pa zatim postaje »pesnik«, »književnik« itd. No ne samo u Sarajevu. *Hasan Kikić.*

ROMAN JEDNOG »KARBONARA«

Niko Bartulović: Na prelomu. Izdanje Srpske književne zadruge, Beograd.

Pokret predratne nacionalističke omladine u krajevima bivše monarhije, može da bude interesantan materijal za jednog književnika. I ako bi bilo pogrešno davati neko pretjerano značenje ovom pokretu u nacionalno-političkom pogledu, ovo doba našeg nacionalnog romanticizma koje već pripada dalekoj prošlosti, ne toliko vremenski koliko psihološki, ipak obiluje mnoštvom originalnih tipova, dramatskih momenata i interesantnih događaja iz života svojih učesnika. Na osnovu toga šarolikog i zanimivog materijala mogao bi se napisati dobar roman jedne mlade, naivne i u svojoj suštini simpatične generacije.

Ta generacija, uzeta kao cjelina, više ne postoji. U vrtlogu ratnih i poslije-

Digitized by Google

ratnih događaja ona se, u koliko nije bila uništena po austrijskim tamnicama i koncentracionim logorima, razočarano povukla i pasivizirala, ili se razdvojila na novim problemima koji su izbili nakon svjetskog rata. Jedan dio potražio je novu socijalnu orijentaciju, dok je drugi dio te omladine pokušao da u poslijeratnoj Orjuni nađe ideološki nastavak predratnih omladinskih gibanja. Ovom dijelu priključio se g. Niko Bartulović, autor romana »Na prelomu«, koji je izašao u posljednjem kolu Srpske književne zadruge.

G. Bartulović imao je na raspolaganju interesantan materijal i široke mogućnosti za stvaranje jednog dobrog umjetničkog djela. Jedan socijalno-psihološki roman iz onog burnog razdoblja našeg nacionalnog života bio bi interesantan dokumenat naše političko-kulturne historije i važan prilog našoj dosta oskudnoj književnosti. Ući u one razne socijalno-političko-kulturne komponente, koje su sačinjavale naš predratni nacionalni problem, psihološki objasniti mentalitet naše sredine i onih požrtvovnih ali naivnih mladića, od kojih se mnogi nisu ustručavali ginuti sa bombom i revolverom u ruci da bi njihovim potomcima bilo bolje analizirati motive koji su pokretali sva ta predratna nacionalno-revolucionarna gibanja, sve bi to danas bilo od interesa za najširu publiku.

Medjutim, ispostavilo se da g. Bartulović po svojim umjetničkim kvalifikacijama nije nikako dorastao za jedan rad na tako širokoj osnovi. On nije uspio da zahvati ni širinu ni dubinu problema koga je postavio. Držao se suviše ličnih i lokalnih momenata, gubeći se u beznačajnim sitnicama i subjektivnim observacijama, koje su ga posve odvele od cilja. Kad se iz romana izdvoje neka interesantnija intimna priznanja, koja mogu biti karakteristična za mentalitet samog autora, teško da bi se našlo nešto što bi zavrijedilo naročitu pažnju.

Roman je preusko koncipiran, obzirom na zadatak koga je autor postavio. Ono što nam g. Bartulović iznosi može da bude tek odraz prilika u njegovom rednom mjestu Starigradu. Postavivši radnju u jedno takovo malo dalmatinsko mjesto i uzevši sebe kao centralnu ličnost romana g. Bartulović nije bio u stanju da se emancipira ličnih slabosti i da na događaje gleda iz stanovite perspektive. Njegov vidokrug je tipičan za jednog provincijalca, ne uzdiže se dalje od mjesta i sredine u kojoj živi. Pokret predratne omladine bez obzira kako se o njemu mislilo sa političke tačke gledišta, iziskuje bezuvjetno širi okvir za svoj umjetnički prikaz nego što mu ga Bartulović daje. Jer nije moguće da se sav nacionalizam naših »karbonara« sastojao u aranžiranju patriotskih zabava, kovanju sladunjavih stihova i izdavanju litografiranih pamfleta. A kad to oduzmete glavnom junaku Ivi Tadiću, iza koga se skriva sam autor, što mu onda još preostaje? Vječite ljubavne krize i sentimentalno-usiđelička uzdisanja za »idealima« prošlosti. I ništa više.

Ne samo glavni junak, nego i sva ostala lica kovana su na isti kalup. Tipovi su jednolični i psihološki neuvjerljivi. Na jednoj su strani oni dobri, pametni i pošteni, dok su njihovi protivnici zli, opaki ili manijaci. Roman je pisan starom tehnikom, na romantički način, jezikom za koji se uopće ne može reći da li je ekavski ili ijekavski. G. Bartulović se nije mogao uživiti u svoje likove i zato su mu tako beskrvni i neodređeni. Svi govore jednim jezikom i misle na jedan način. Pojedine situacije i međusobni odnosi lica nemotivirani su i zato nejasni.

G. Bartulović nije uspio da dade jedan tip, koji bi u sebi ucobličavao karakterne osobine predratne generacije, barem ne njezinog boljeg dijela. Ivo Tadić je beskrvna i desperaterska papirna figura, u mnogom pogledu nejasna i nedosljedna, ni u kom pak slučaju nosioc predratne nacionalno-revolucionarne ideje. Ali, i ako on ne može da se uzme kao reprezentant čitave predratne omladine, jer bi to bila blasfemija za onu plejadu iskrenih i pravih boraca koji se nisu povlačili po Beogradu »tražeći neki bolji zalogaj i neko sigurnije mjesto«, on može da bude interesantan obzirom na svoj odnos prema autoru. Jer njegove ideje su ideje g. Nike Bartulovića, iz njegovog držanja može se zaključivati držanje g. Bartulovića. Ivo Tadić. sentimentalac i »dišperadun«, vrši i stvarno poslije rata čisto reakcionarnu ulogu.

Upravo u ovom neuspjelom pokušaju izmirenja na bazi postojećeg status quo, i u nastojanju da se konzerviraju oni primitivno-patrijarhalni odnosi ustaljeni na odnosu vlasnika zemljišta i siromašnog težaka koji zemljište obrađuje, očituje se sva reakcionarnost Ive Tadića (alias Nike Bartulovića). Bego, jedino lice koje, usprkos toga što se autor izdašno trudio da ga karikira i prikaže kao nekog manijaka, nosi u sebi neke pozitivne osobine predratnog nacionalnog re-

Digitized by Google

volucionera, ovako karakteriše svog nekadašnjeg druga:

»Pobunio čovjek narod, prodrmao ga i dao mu u mozak nemir, pa se lijepo povukao u ministarstvo. Divota!... Prodrmao si ga da se dočepa slobode i da pođe k blagostanju. Kao da je to neki cilj da umjesto crnožute zastave vijemo trobojku?! A kad se masa jednom pomakne, onda je zaludu cjepidlačiti o ljubavi i o mržnji. Nema borbe u rukavicama!... Gospodu nije trebalo voditi; oni su već davno imali svoje mjesto i svoja prava. Ali masi je trebalo vođe. Narod je bio onaj, koji je tek prohodao i nije znao kuda bi. I nije se probudio sa muzikom. Probudili su ga topovi, pa mu je u glavi sve bučalo. Htio je svoje pošto poto! I sada ti dolaziš kada se borba razmahala do krvi, pa bi htio da budeš ulje svrh vode i da nam kažeš: »Biću pola vaš, a pola njihov, zato što i posjednici stradaju...« Idite k vragu, gospodine Tadiću odgovaramo ti mi nato. Zašto niste došli odmah, pa stali uz nas bez prenemaganja. Potpuno uz nas! Pa sad ne biste trebali kukati nad Starigradom... Ali umjesto toga našli smo da nas je i sin Andrije Bedrice izdao. Osjetili smo da je sve što je govorio u mladosti, bila prazna riječ i doznali smo da se kao i svi drugi bori za klase...« (Str. 237.).

G. Bartulović nije mogao dati bolji autoportret nego što mu ga je i nehotično dalo jedno od lica njegovog romana. Međutim, koliko god nam ova iskrenost g. Nike Bartulovića bila simpatična, ipak nije u stanju da nas zagrije za njegovo »karbonarstvo«, i da iz čiste »sentimentalnosti« dođem n. pr. do ovakog rezoniranja: »Sto puta sam se zgrozio pri pomisli da postajem birokratska mašina — ja, Ivo Bedrica, karbonar i bivši pjesnik, ali me zbilja opet stišavala. Počela je da se uvlači i u me filistarska mudrost: da se treba najprije održati i uspjeti, a onda eventualno fantazirati« (Str. 190).

G. Niko Bartulović je u životu doista »uspio« i vjerujemo da više nije raspoložen za ono, što on, zove — »fantazirati«. A je li ikad i bio?

Milan Durman.

OSVRT NA STANJE NAŠE LIKOVNE UMJETNOSTI.

Dosadanji prikazi naše likovne umjetnosti bili su većinom jednostrani, pošto je osnovno gledanje iz kojeg se kritikovalo djelo bilo pogrešno, odnosno manjkavo, jer glavni momenat koji se bezuvjetno mora imati u vidu a to je socijalni nije uopće uzet u obzir. Dati prikaz suvremenog djela iz likovne oblasti nije tako lako, a pogotovo ako kritičar uzima u obzir one momente, koji su potpuno nevažni i uvjerava publiku o kvalitetama koje uopće ne postoje.

Kriterij koji se osniva na ispravnom ocjenjivanju djela, bez obzira na okolinu u kojoj je djelo stvoreno, nije objektivan, te je štetan za samoga autora, jer ga zavađa u bludnju o kvaliteti djela, a pogotovo publiku koja se time potpuno dezorijentira.

Iskustvo je pokazalo da u glavnom neposrednost umjetničkog djela najjače impresionira gledaoca a istom poslije toga treba da mu kritika objasni samo djelo i njegov sastav t. j. dobre i loše strane a ne da kritika sasma oprečno pokušava da narine svoje gledanje, koje je u biti krivo i ne osniva se na doživljaju, koji je osnov za prosuđivanje svakog umjetničkog djela.

U koliko je naša kritika likovne umjetnosti i polazila sa ispravnog stanovišta, ona je u glavnom bila larpurlartistička i sterilna, bazirana na zastarjelim akademskim principima a život i njegove manifestacije koje su uvijek vršile presudan uticaj na svakoga umjetnika i njegovo stvaranje, nisu uopće uzeti u obzir.

Pandan našoj kritici bila je sama likovna umjetnost, u kojoj se jedva u posljednje vrijeme javlja malo više života, no u glavnome, to je zapuštena šikara u kojoj se raslo i razvijalo bez kontrole, koja još uvijek nažalost u inostranstvu te su se neki skromni početci ispravno orijentiranih ugušili u takovoj sredini, koja još uvijek nažalost u inostranstvu predstavlja naša likovna stremljenja, a u stvari je to sve, a samo ne odraz jedne zdrave sredine, pune potrebe da dade izraza svojoj snazi.

Podjelom na tri centra koji nisu ni u kakvoj vezi, onemogućeno je prikupljanje snaga koje su ispravno orijentirane, jer je u svakom od tih centara potisnuta na stranu svaka težnja za samostalnim izrazom u likovnoj umjetnosti, koji bi bio rezultat naših socijalnih prilika i ako se teži da budemo suvremeni i da idemo usporedo sa zapadnjačkom likovnom umjetnosti. Mnogi naši talenti povode se za tim uzorima, ali ih predstavnici akademizma i diletanti pobijaju i onemogućuju, tim lakše jer navodno brane našu rasnu umjetnost. Međutim uvijek se osjećala potreba da budemo informirani o stanju kod ostalih naroda i

Digitized by Google

da iz toga dobijemo uvid u napor i stremljenja likovne umjetnosti uopće.

Bacimo li samo letimičan pogled na previranja koja se zbivaju u Parizu, jasno će se ispoljiti uza sve moguće i nemoguće smjerove i škole, težnja da umjetnost bude odraz sredine i to one, koja u sebi nosi impuls stvaralačke snage i socijalnih odnosa.

Odnos koji vlada između »mladih« i »starih« nesamo u Zagrebu kao centru likovne umjetnosti kod nas nego i u ostalim mjestima je jedno bijedno onemogućavanje životnih potreba i time nemogućnost stvaranja potrebnih uslova za ozbiljan rad.

Stari koji su u biti akademici, dilentanti i interpretatori loših uzora secesijske epohe, čvrsto drže sve položaje, koji im pružaju oslonac za materijalno omogućenje te tako i ono malo što bi eventualno mogli dati ne daju radi borbe sa mladima, jer u toj borbi s njima ne vodi ih principijelnost ili kakav idejni stav nego samo kruhoborstvo po onoj »ako ne sjedim ja zasjest ćeš ti«.

Mladi uglavnom teže za najnužniji životni opstanak što je doduše neophodno potrebno, no veliki dio od njih bori se kroz to i za položaje bez obzira na zahtjeve koje stavlja na njih vrijeme u pogledu našeg likovnog izraza.

Ta međusobna borba nosi u sebi sve elemente malograđanske sredine u kojoj se nekoliko jačih talenata jedva održava da ne budu povučeni u taj haos naših socijalnih prilika. Taj odnos koji se u posljednje vrijeme sve više zaoštrava, izgleda da će ipak dati pozitivan rezultat, naime u tome što će mladi uviditi da je samo beskompromisnom borbom i vraćanjem na liniju socijalnih problema moguć razvitak naše umjetnosti i prema tome i njena dostojna afirmacija u inostranstvu. *Rude Ivanković.*

EVROPSKI PREGLED.

Jedno mađarsko svjedočanstvo.

(Munk Artur: A nagy kader. II. izd. »Pantheon« Budapest 1930.)

»Veliki kader« od Munka je uz »Sibirski garnizon« Radiona Markovicsa najbolji prinos mađarske literature dokumentima o ratu i krik čovječnosti protiv njega.

Karakteristična je naslovna slika: jedan lik čije se lice ne vidi, sa znakom crvenog krsta na rukavu, ide kroz zaledenu stepu. Munk, liječnik vojvođanskog provincijalnog grada, velikim zamahom rata biva bačen u vrtlog svjetskog komešanja, i u ovoj knjizi izražava svoja lična sjećanja i doživljaje, ali tako, da se njegovo lice, njegova ličnost ne ističe, nego kroz njega osjećamo samo puls onih ogromnih događaja, historijskih perturbacija, kroz koje je prošao. Kao liječnik koji nema opijajućih ideologija ni izazvanih potsvjesnih okrutnosti, ostajući uvijek ono što je ljudska i profesionalna dužnost: liječnik i pomagač, on luta kroz rovove, te iz jednog zarobljeničkog logora prelazi u drugi, preživljuje revoluciju u Rusiji i mijenjanje historijskih talasa, terora i kontraterora, zahuktanost masa, paniku, divlja oduševljenja i živinstva, požare i bijedu. Ne miješajući se u borbu ni u obračunavanja, no radeći prisiljen čas u službi jednih, čas drugih, potreban na obje strane, on biva svjedok velikih događaja, iza njega se izukrštaju historijske perspektive, i iz njegovih susreta sa bezbroj ljudi, iz njegovih luťanja kroz prostranstva stepe, kroz uzburkane gradove i sela, osjećamo puls jednoga ogromnoga krvotoka, onog velikog tragičnog rađanja što se zbiva u legendarnoj, nepoznatoj Rusiji, a koji naslućuje ritam nepoznatih svjetova.

Zarobljenik, liječnik, u službi naizmjenično bijelih, crvenih, upleten jednom epizodom u pogibelj carske porodice u Jekaterinburgu, prolazeći pješke kroz ledena polja kojima se siju leševi i kroz tamnice u kojima trunu ljudi, pokatkad i sa važnijim funkcijama, ili bjegunac u opasnosti života — Munk u svojim ličnim uspomenama obuhvaća živote mnogih ljudi, u ogromnim zbivanjima vidi njihove sitne sudbine: osjećanja i interese udešene za sitne okolnosti, koje groteskne i tužno zbunjene, jezive, glupe u svome neshvaťanju, užasu ili prekrivanju u ovoj nabujaloj, zakovitlanoj matici plove kao iverje.

U knjizi nisu važni književni kvaliteti (ma da i njih ima), nego gola neposrednost prikazivanja. Ona nema beznadne pustoši koja zapanjuje kod Remarqua, niti uznemirenosti savjesti kao u Duhamela ili suzne nasmijane ironije »Dobrog vojnika Švejka«. Pisac nije umjetnik, što daje novi izraz za apokalipsu stvarnosti, vizije za ono što tišti doba, ne uskrsava u kozmičko aveti iz dubina ljudskih duša. Interesantno je poređenje, umjetničkog i empirijskog izraza sličnosti proživljenja. Munk prosto, u granicama svojih mogućnosti, priča svoje doživljaje, pošteno i inteligentno, sa izvjesnim stoičkim humorom ponegđe, i užase

Digitized by Google

i radost postojanja u najtežim okolnostima. Iza njegove bezlične ličnosti vidimo povorke njegovih sapatnika, ljudi iz mase, sa upečatljivo nacrtanom pozadinom u kojoj se kovitlaju protivni svijetovi.

Jovan Popović.

KAZALIŠNI PREGLED.

»Naš župnik kod bogatih«. — Po romanu Clementa Vautela napisali Andre de Lord i Pierre Gene. — Komedija u 5 činova. — Premijera 7. IX. u Malom kazalištu.

Ovogodišnja kazališna sezona započela je dramatizacijom Vautelovog romana »Naš župnik kod bogatih« koja je prema službenoj reklami kazališne uprave doživjela veliki uspjeh na francuskim pozornicama. Polazeći sa komercijalnog stanovišta izbor doista nije mogao biti bolji, jer je svaka dosadašnja predstava davana pred punom dvoranom. Dobar dio toga uspjeha ima se naravski zahvaliti g. Ciliću, koji igra glavnu ulogu. Ne ulazeći za sad u ocjenu njegovih umjetničkih kvaliteta mora se priznati da je on stekao simpatije jednog dijela zagrebačke publike, koja je uvijek spremna da se smije i plješće njegovim vicevima pa i ne bili oni bogzna kako duhoviti, i makar njegova gluma koji put spadala prije u kabaret nego u kazalište. Ali koja će kazališna uprava da pretpostavi zahtjeve umjetnosti ukusu publike.

Međutim sav taj uspjeh, koji će se efektivno osjetiti sam u prihodima kazališne blagajne, ne može nas toliko oduševiti, da ne bi vidili prazninu i bezidejnost ove francuske komedije. Župnik Pellegrin nasmijat će nas doduše svojim prilikama i neprilikama, i svojim masnim soldačkim izrazima, ali njegove evanđeoske tirade o pravom kršćanstvu, kao i njegove filipike protiv ratnih »šibera« ostavljaju nas posvema hladne, jer je sve to tako staro i davno prežvakano. Scena u onom pariškom lokalu, gdje župnik Pellegrin izriče anatemu nad prisutnim dangubama i hohštaplerima, djelovala bi groteskno da ulogu Pellegrina i nije igrao g. Cilić. Svaki pokušaj da se u toj komediji nađe neki viši ideini smisao, neka apoteoza skromnog i idealnog života, oličenog u župniku Pelegrinu, unapred je promašio cilj. Ne bi mnogo pomoglo ni da je ulogu Pelegrina igrao tko drugi, a ne g. Cilić, koji se dobrano potrudio da podcrta baš njegovu lakrdijašku stranu.

Milan Durman.

WILLIAM S. MAUGHAM: SVETI PLAMEN.

Komad u tri čina. Premijera 12. IX. u Malom kazalištu.

Sa čisto kazališnog stanovišta teško bi se što moglo prigovoriti autoru »Svetog plamena«. Rutina i virtuozitet u izvađanju radnje, koja nas za vrijeme čitave predstave drži u nervoznoj napetosti, spretno poentiranje dramskih momenata i na koncu rasplet, možda presmion ali svakako sa jakim scenskim efektom — sve to čini Maughama zahvalnim kazališnim autorom, što je dokazao i prošle godine svojim »Krugom« i »Constancom«. Psihološki uzevši prvi čin »Svetog plamena« a naročito potresne scene izmedju Maurica i Stelle, može se porediti sa najboljim mjestima iz svjetske dramske literature.

Međutim po svojoj idejnoj koncepciji i moralnim tendencijama »Sveti plamen« ne bi mogao proći bez izvjesnih korektura.

U »Svetom plamenu« majka ubija sina bogalja da bi ga poštedila od neugodnog saznanja o ljubavnom odnošaju njegove žene i brata, smatrajući da bi to za njega bio strašan udarac, a da bi istovremeno uništilo i sreću mladog ljubavnog para, iz čijeg se odnošaja očekivalo dijete. »Ja sam mu život dala, ja sam ga i uzela«, kaže majka uvjerena u svoje suvereno pravo na ovaj čin.

Kod Maughama se čitava stvar rješava u najužem krugu porodice, koja ni u kom slučaju ne može da bude vrhovni sudac ovog čina. Držim da bi se sa moralnog stanovišta postigao mnogo jači efekat da je majka svoj čin sama prijavila vlastima, a ne što je dopustila da on ostane zatajen u krugu porodice. Tim se propagira nezgodan precedens obzirom na slučajeve, koji se u životu ne će odigravati u tako čistoj moralnoj atmosferi, kao što je ona u kojoj živi porodica Talbot, gdje imamo dojam da se više i ne radi o bićima od krvi i mesa.

Sama izvedba članova našeg kazališta nije nimalo zaostala za scenskim kvalitetama Maughamovog djela. Gđa Mihičić bila je uzvišena u ulozi majke, gotovo i više uzvišena nego majka. Njezin savršeni mir, kojim je govorila o svom činu, graničio je skoro sa bezosjećajnošću. Teško je zamisliti da bi majka, koja je toliko ljubila svoga sina, mogla do posljednjeg momenta zadržati onu superiornu duševnu ravnotežu kojom je gđa Mihičić zadivljavala publiku na pozornici.

Digitized by Google

Skroz suprotna, ali veoma teška bila je uloga gđe Krnic kao bolničarke Wayland. Ona je u sebi oličavala svu puritansku strogost moralnih principa stare djevice, potenciranu svojom spiritualno-patološkom ljubavi prema bolesnom Mauricu. Uloga sa mnogo psiholoških nijansa, koje je gđa Krnic sa uspjehom iznijela na pozornici. Gđa Podgorska u ulozi Stele tip dobre i plemenite žene, ali ipak žene. Naročito dobra u svojoj bespomoćnosti prema optužbama sestre Wayland, koja ju optužuje radi umorstva svoga muža.

G. Raić kao Maurice, tragičan lik bogalja koji ljubi svoju ženu beskrajno i duboko, a boji se i pomisliti na ono što mžda u podsvijesti i naslućuje. Uloga do suza potresna i izradjena sa toliko iskrenog bola i patnje, da se može slobodno uvrstiti u repertoar njegovih najboljih uloga. G. Dujšin u ulozi Maurice-ovog brata Colina reprezentativan i diskretan, posve u skladu sa situacijom u kojoj se nalazi. G. Grković kao liječnik dr. Harvester nešto premlad, ali sa ambicijom da se uživi u čitav ambijent. Dobro izrađena je također uloga g. Nudića, kućnog prijatelja majora Liconde. Režija g. Raića prilagođena dramskoj radnji,

Milan Durman.

BIBLIOTEKA SAVREMENIH JUGOSLAVENSKIH PISACA.

U Beogradu je prije nekoliko mjeseci pokrenuta »Biblioteka savremenih jugoslavenskih pisaca«, koja je kao svoje prve edicije izdala djela Jovana Dučića i Miloša Crnjanskog, a za idući mjesec su najavljene knjige Dinka Šimunovića. Kao slijedeći suradnici »B. s. j. p.« uzeti su u kombinaciju g. g. Niko Bartulović, Gr. Božović, Dragiša Vasić, Vladimir Vujić, Dragutin Domjanić, Mileta Jakšić, Josip Kulundžić, Branko Lazarević, Desanka Maksimović, Sibe Miličić, Vladimir Nazor, Momčilo Nastasijević, Veljko Petrović, Brana Petronijević, Vasa Stajić, Branimir Ćosić, Hamza Humo, Bora Jevtić i dr.

»S. K. Glasnik« u broju od 16. rujna o. g. podvlačeći smjernice »B. s. j. p.« kaže: »Međutim, naša savremena literatura je ostajala zapostavljena, i ako je baš njoj trebalo pružiti najviše prilike i mogućnosti, da se objavljuje i da što življe prodire do širih čitalačkih krugova. Tu prazninu je preduzeće htjelo da popuni kolekcijom u kojoj bi bili objavljeni savremeni, moderni srpski, hrvatski i slovenački pisci, i ona je pre nekoliko meseci počela da živi pod opštim imenom Biblioteke savremenih jugoslavenskih pisaca. Ona , dakle, ima da prikupi i da prikaže savremenom našem čitaocu ono što čini danas živu snagu naše književnosti . . .«

Prije svega treba provjeriti koji su to hrvatski i slovenački pisci. Koliko je nama poznato od hrvatskih pisaca je ovdje jedino g. Miroslav Krleža, a morali su biti, ako se hoće dati suvremenu hrvatsku književnost (i to prije g. g. Bartulovića, Krkleca, Nazora, Domjanića koji nisu nikakvi representanti savremenih hrvatskih književnika) Ivo Andrić, Tin Ujević, Avgust Cesarec, Ljubo Wiesner, Luka Perković, Nikola Polić, A. B. Šimić, Dobriša Cesarić. Od slovenačkih pisaca nije najavljen ni jedan (da i ne govorim o Župančiću i dr. iz njegove generacije, jer su oni trebali biti zastupljeni čisto iz kurtoazije, kao što je slučaj i sa ostalima) koji danas znače modernu slovenačku književnost. Sa ovakvim programom istupiti, istom bi se tada moglo govoriti o nekoj zajedničkoj ediciji, a ovako »B. s. j. p.« sa najavljenim suradnicima izgleda i suviše zastarjela i čovjek se ne može otrgnuti utisku: da je i ovaj pokušaj sveden na beogradsko koterijaštvo i grupiranje ličnih prijatelja. *H. C.*

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III. kat. — Uređuje Redakcioni odbor. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Vinogradska cesta br. 62. — Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. — Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d. Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, STUDENI 1930. BROJ 11.

MIROSLAV KRLEŽA:

SLUČAJ GOSPODINA RUDOLFA MEIXNERA

U »Obzoru« od 1. II. 1930. god. LXXI. br. 26. str. 3. štampana je pod naslovom »Nove knjige i časopisi« objava februarske sveske »Književnika«.

Moj natpis »Pro domo sua«, štampan u ovogodišnjem februarskom broju »Književnika« str. 58.—67. »Obzorov« recenzent »novih knjiga i časopisa« blagoizvolio je da počasti ovim komentarom:

Miroslav Krleža, u članku »Pro domo sua«, iznosi svoje najnovije i sasvim senzacionalno otkriće da se »blagopokojni austrijski prestolonasljednik« zvao Rudolf. Ovaj duhoviti pronalazak, koji je zacijelo plod dubokih autorovih nauka u jednom »a. u. kadetenšulu«, bez sumnje će izazvati najveći interes, jednako kao što će svakog čitaoca frapirati nevjerojatna oštroumnost kojom gosp. Krleža postavlja slijedeću misao: »Kritik treba da bude kritičan u prvome redu spram sebe samo«. Očito je da je toliku mudrost mogao napisati samo autor one homerske trakavice o Klanfarima i suviše čovjek koji nije još nikada pisao u novine za honorar, koji nije još nikada počinio nijedan »gaf«, i t. d., ukratko čovjek koji piše samo »pozitivan književni posao«. A taj čovjek zove se dakako Miroslav Krleža, i on sve što napiše potpisuje punim imenom, jer misli da »je minimalno pravo svakog gradjanina da na svoju vlastitu intelektualnu odgovornost potpisuje sve što je napisao, pa i u onom slučaju, ako takva rabota i nije pretjerano pametna«.

Zašto književnoj objavi u jednom dnevniku ovakav komentar uredništva?

U natpisu »Pro domo sua« ja sam spomenuo i g. R. Meixnera.

»Ja razumijem kada na primjer arbiter naših književnih elegancija i imenjak blagopokojnog austrijskog prijestolonasljednika Rudolfa g. dr. Meixner govori o meni iz gornjogradske perspektive. Kada g. Meixneru izgleda da je za mene »put od domobranske vojarne do gornjega grada prilično strm« to razumijem. Teško se popeti meni domobranskom plebejcu do one društvene visine, iz koje g. Meixner na primjer piše svoje feuilletone u »Obzoru« po 75 para redak«.

»Nije potrebno da se distinguirana gospoda, otmjena ukusa, zanose za tako sumnjivu literaturu kao što je moja. Gdje bih ja došljak i parvenu smio da se ple-

Digitized by Google

tem u naše saintgermainske društvene prilike, gdje gospoda Meixner i P. v. Preradović igraju bridge, u »bogato rasvijetljenim klupskim prostorijama kluba Pen«.

Poznavajući samosvjestan način pisanja g. R. Meixnera i uzevši u obzir da se moj natpis »Pro domo« tiče i njegove ličnosti, nemam razloga da posumnjam da se g. Rudolf Meixner blagoudostojao spustiti iz svoje »gornjogradske visine«, da mene siromašnog i nepismenog kadeta pouči, kako treba da se vode javni razgovori s gospodom urednicima i šefovima listova.

Kako sam bio sprječen da nastavim svoj razgovor s našim kazališnim kritičarima na stranicama »Književnika«, ja sam devetog aprila održao u Glazbenom Zavodu predavanje o našoj kazališnoj kritici i tu sam govorio naravno i o gospodinu Meixneru. Slijedećega dana 10. IV. »Obzor« je o mome predavanju u Glazbenom Zavodu ovako izvjestio:

PREDAVANJE G. KRLEŽE u Glazbenom zavodu bilo je u jednom listu pomutnjom oglašeno kao športska atrakcija. Oni koji su bili nazočni tvrde međutim, da čitava priredba nije imala ništa športskog, jer kod športa je temeljno načelo da se najprije odrede pravila borbe, kako bi ona bila fair. G. Krleža je samo iskapao citate iz starih kritika, koje je slagao po prilici onako kako mu je trebalo i na način koji slušatelji naravno nisu mogli kontrolirati. To je dakle eminentno književnički posao. Pokazalo se nadalje da g. Krleža hvalevrijedno nastoji proširiti svoju erudiciju time, što je svome starom savezniku, Meyerovom konverzacijonom leksikonu sada dodao novog saveznika u Larousse-ovoj enciklopediji, koju na taj način konačno ipak čita, makar i uz pomoć francusko-hrvatskog rječnika. Tako oboružan znanstvenim pomagalima i pred kompetetnim forumom koji se sakupio na poziv štampanih plakata g. Krleža je temeljito pročistio sve pojmove u našoj kazališnoj kritici. Preostaje samo da se još pročisti pojam Krleža. Ovo će se možda dogoditi prigodom premijere »Lede«.

Doista! Ovo »možda«, ovo »pročišćenje pojma Krleže« dogodilo se prigodom premijere »Lede«. Slutnja g. Rudolfa Meixnera od dne 10. IV. 1930. da je moja drama »Leda« vrlo prikladna da »prigodom nje pročisti pojam Krleže« obistinila se. On je taj pojam temeljito »pročistio« četiri dana kasnije. U »Obzoru« od 14. IV. 1930. Vidovit, kakvoga ga je gospodin stvorio, on je već četiri dana unaprijed znao za jednu njemu savršeno nepoznatu dramu, da ne valja ništa!

»Pošto je kritika po svojoj dužnosti otkrila slabe strane »Gospode Glembajevih« njihov autor našao se ponukanim da pokuša otkriti slabe strane naše kritike. Dotle je stvar sasvim razumljiva i savršeno ljudska. Gospodin Krleža nije ni prvi ni posljednji uvriježeni autor. Novost je samo u tome, da g. Krleža iznosi svoju gorčinu pred najšire slojeve naroda, na koje se poziva sa metar širokim platnima i još širim floskulama, da bi mu bili obranici i saveznici protiv kritike.«

»G. Krleža je nekoć bio uspio sa svojim velikim zamahom u kome su književne odlike bile jako pomiješane sa socijalnom propagandom. Ta smjesa, svarena na plamenu temperamenta, koji nije imao zapreka u solidnoj naobrazbi i koji je baš zbog toga mnogo lomatao, obarajući ograde koje stvaraju dobri običaji, ta kaotična smjesa« itd.

»Pa kada se sada malko uzdrma ta dopadljiva pozicija, taj rezultat dvadesetgodišnjih napora na kome bivši buntovnik može predosjećati pozlaćene slasti mirovine, nastaje, eto, jako uzrujavanje. Ne imajući više mnogo nova da kaže g. Krleža počinje da viče.«

Da se razumijemo odmah na početku! U mome natpisu »Pro domo« nisam reagirao na pisanje g. Meixnera iz književnih nego iz društvenih razloga, izazvan njegovom »društveno« podrugljivom reče-

Digitized by Google

nicom, »da je put od domobranske vojarne do gornjega grada prilično strm«. Ta završna rečenica njegove kritike o mojoj drami »G. Glembajevi« *pričinila mi se u tolikoj mjeri neodgovornom, te nisam znao, a ni danas ne znam, kako da je ocijenim.*

Mene je dakle g. Meixner zainteresovao u prvome redu kao društvena pojava, a ne kao kazališni kritik. Misleći, da ću zagonetnost njegove pojave najbolje objasniti, ako ga proučim kao javnog radnika, ja sam prelistao dvogodišnji kritičarski rad g. Meixnera i meni se objasnilo, da je Rudolf Meixner čovjek, koji doduše vrlo često piše o važnosti »odgoja«, o važnosti »solidne naobrazbe«, o »važnosti polaganja pažnje na rečenice«, ali sam na tu važnost, na žalost ne polaže nikakve pažnje. Ni na odgoj, ni na naobrazbu, ni na rečenice.

Što bi to zapravo imalo da znači, *da ja već godinama imam čast da čitam, kako se meni gospodin Meixner ruga, da sam pučkoga podrijetla, da je za mene put do gornjega grada strm, da sam odrastao u kasarni, da nemam solidne naobrazbe, da sam kadet, da kao bivši buntovnik uživam blagodati građanske udobnosti itd. itd.? Je li to kritika mog književnog rada?*

Ja sam samouk i nisam svršio nikakve škole, to je istina! Ja sam pučkoga podrijetla i to je istina; ja nisam član nikakvog književnog kluba, ali u kakvoj to vezi stoji s mojim književnim radom i kakvi su to argumenti, koje poslije svoje dvadesete knjige još uvijek slušam, da sam bio u kadetskoj školi?

Kada to i takvo pisanje kazališnih kritika ne bi bila pojava stoposto agramerska i patricijska, ja se na sve to ne bi osvrnuo ni jednim slovom. Ovako štampam ove svoje retke kao kulturno historijski dokumenat vremena: gdje smo i kako smo godine devetstotinatridesete s našom patricijskom kritikom.

Tko je g. Rudolf Meixner? On je doktor, on piše i štampa pod pohrvaćenim prezimenom Ivanović. On je dakle i gospodin i doktor i Rudolf i Meixner i još ima svoj književni predikat. Lijepo! Po svom jednostavnom građanskom imenu »Rudolf Meixner«, on je svakako došljak njemačkog podrijetla, nesumnjivo pučkog, jer Ivanović, mislim, nije oznaka ni za kakvo plemstvo. Odakle jednom Rudolfu Meixneru *društveno pravo,* da u vezi s mojom dramom ironično ističe »da je put od domobranske vojarne do gornjega grada prilično strm« to mi je zagonetno i neshvatljivo.

Glavno pitanje mog ličnog spora s g. Meixnerom sastoji se iz »gornjogradske strmine«, *a na to pitanje on mi nije odgovorio.*

Kao nesumnjivi pučanin, gospodin Meixner na tu rečenicu ne može da odgovori ni slova. Ali to je tajna njegovih rečenica da su zagonetne i da se mogu analizirati u znaku pitanja, na koje nema i ne može biti odgovora.

Da je g. Rudolf imenjak blagopokojnog prijestolonasljednika Rudolfa, to nije »najnovije i senzacionalno otkriće«, pa ni »duhoviti pronalazak, koji je zacijelo plod dubokih autorovih nauka u jednom a. u. kadetenšulu«, jer ja to Rudolfovo ime u svome natpisu »Pro Domo« nisam, naravno, spomenuo bez razloga. Rudolfovo ime spo-

Digitized by Google

menuo sam zato, *što je to austrijsko prinčevsko ime jedina feudalna oznaka što sam mogao da je otkrijem u društvenom naslovu gospodina Meixnera.*

Što mu, na primjer, znači rečenica, da sam ja

»autor one homerske trakavice o Klanfarima i suviše čovjek koji nije nikada još pisao u novine za honorar?«

Znači li taj »suviše čovjek« »dass er zuviel Mensch ist« ili »dass er überdies Mensch ist«? Ja sam doista »suviše čovjek« u prvome smislu »zuviel« da bih pisao u novine štogod za novac, a u drugom smislu »überdies« ja sam još uvijek *toliko čovjek,* te ne pišem takve neodgovorne rečenice kakve g. Meixner štampa svakodnevno. To, što sam vrijednost jednog štampanog retka g. Meixnera ocijenio sa sedamdesetipet para, *to nisam mislio da mu se narugam, da su njegovi retci prejeftini.* (Po mome uvjerenju oni su preskupi). Napisao sam to zato, jer mislim, da je g. Meixner novinar po profesiji, *a koliko je meni poznato, novinarsko zanimanje nije feudalno zanimanje.* Ako je dakle netko po zanimanju novinar, a jedina mu je feudalna oznaka da se zove prinčevskim imenom Rudolf, onda takav pučki subjekt Rudolf nema nikakvog društvenog prava da se — javno — ruga isto takvom drugom pučkom subjektu na liniji društvenog nadvisivanja. Čini li takav »dionik društva« (da upotrijebim ovdje ovu prekrasnu riječ jednoga »dionika našega društva« g. dr. Ive Brlića), takve stvari ipak, to on radi na liniji svoje vlastite društvene odgovornosti.

Moju rečenicu da — »kritik treba da bude kritičan spram sebe sama« g. R. Meixner zove podrugljivo »frapantnom, nevjerojatnom oštroumnošću«. G. Meixneru je smiješno što ja mislim da je »minimalno pravo svakog građanina da na svoju vlastitu odgovornost potpisuje svoje rečenice ili kao što sam to iz raznih obzira nazvao »rabotom koja nije pretjerano pametna«. G. Meixneru je to smiješno, a meni nije!

Doista! Po mome uvjerenju pravo je g. Meixnera da na »svoju vlastitu odgovornost potpisuje svoje kritike«, ali pravo je i *nas čitača tih kritika, da rečenice tih njegovih prikaza uzmemo pod lupu i da osvijetlimo onu ogromnu intelektualnu odgovornost g. Meixnera, koju on kao kritičar i urednik jednog lista ne osjeća nikako ozbiljnom,* misleći da »književno pregnuće nije tako važno, kao što ja to mislim«.

G. R. Meixner vrši dužnost kazališnog kritičara u listu, koji ima ugled »našeg najozbiljnijeg lista«, zatim »glasila naše inteligencije« itd. Iz te bogate kolekcije toga »glasila naše inteligencije« ja sam izabrao nekoliko desetak citata, prelistavajući »Obzorova« godišta godine dvadesetsedme i dvadesetosme, i te citate iz kazališnih kritika g. R. Meixnera citirane iz »Obzora« god. LXVIII. od 1. I. do 31. XII. god. 1927. i god. LXIX. od 1. I. do 31. XII. 1928., pročitao sam na svome predavanju u Glazbenom Zavodu dne 9. IV. 1930.

To citiranje njegova teksta g. Meixner proglasio je *postupkom nešportskim.* Zašto?

Jer je jedan list, koga uređuje prijatelj g. Meixnera, tajnik kluba Pen i odbornik DHK, oglasio moje književno predavanje održano u

Digitized by Google

dobrotvornu svrhu, kao »tešku atletsku priredbu« u športskom dijelu lista. Zašto to predavanje po g. R. M. »nije bilo fair«?

»G. Krleža je samo iskapao citate iz starih kritika, koje je slagao po prilici onako kako mu je trebalo i na način koji slušatelji naravno nisu mogli kontrolirati. To je dakle eminentno književnički posao«.

Ja ništa drugo nisam radio nego sam *»samo iskapao citate iz starih kritika«*. Doista! Ja ništa drugo nisam radio, nego sam *»samo iskapao citate iz starih kritika«*, a osam stotina slušača smijalo se tim »iskopanim« kritikama puna dva i po sata. Samo to. Ništa više! Zašto čitanje izvjesnoga teksta ne bi bilo fair u športskom smislu, to mi je nejasno. Ja sam na početku predavanja naglasio da ću sav citirani materijal objaviti u štampi, a zašto citiranje nečijih kritika ne bi bilo »književnički posao« to prelazi snagu moga poimanja.

Tamo u Glazbenom Zavodu nije bilo »najširih slojeva naroda«, a mislim da još ni na jednog predavača nije bila bačena krivnja zbog toga, što mu je dvorana puna slušača.

To je bilo jedno književno predavanje, na kome sam ja odredio svoj stav spram naše današnje kazališne kritike, uvjeren, da je mnogo važnije što ja mislim o toj kritici, nego što ona misli o meni. *Nisam govorio ni jedne riječi o svom ličnom slučaju s tom kazališnom kritikom.*

Odrekao sam toj kazališnoj kritici kompetenciju da izriče svoje sudove u javnosti, *ne iz toga razloga, što je sud te kazališne kritike nepovoljan za moj književni posao, nego samo zato, jer ti sudovi izrečeni u javnosti, izgledaju tako, da im se osamstotina ljudi smije puna dva sata, kao najžalosnijim vicevima.*

Izlučivši dakle samozatajno iz svoga predavanja *sve lične momente* (gesta svakako pohvalna, jer je taj materijal za mene lično najzahvalniji, on mi najviše leži pod perom i on mi je u detalje poznat), ja sam rekao, da se visina književne civilizacije ne mjeri ni po čem drugom nego po obradbi rečenica. Po našim rečenicama sudit će poznija pokoljenja o našem stupnju književne civilizacije kao i mi što sudimo danas o nestalim književnim civilizacijama po rečenicama starinskih natpisa. A po ovakvim rečenicama, kakve su citirane u mome predavanju, sud o našoj suvremenoj kazališnoj kritici ne će ispasti pozitivan. Kao što su pojedine citirane rečenice pod lećom predavanja u svojim materijalnim podacima netočne, u svojoj građi nejasne, a u svojoj logici krive, tako isto su bezbrojne mase isto tako sagrađenih rečenica, što se kod nas skupnim imenom zovu »naša kazališna kritika«, u svojoj građi isto tako nejasne, u svojim zaključcima savršeno krive, a po materijalnim podacima nevjerojatno površne. Te se mase rečenica štampaju, one iz strojeva masne još od slagarskog crnila plaze po kavanama, po glumačkim živcima, po malograđanskim glavama, stvarajući nemir i nered na sve strane. Pisati ne znači drugo nego misliti. Nered u rečenicama je posljedica nereda u mislima, a nered u mislima je posljedica nereda u glavi, a nered u glavi je posljedica nereda u čovjeku, a nered u čovjeku je posljedica nereda u sredini i u stanju te sredine. Ako je netko odlučio da vrši kritiku, a to znači da hoće da iz nereda u rečenicama, u mislima, u glavama,

Digitized by Google

u ljudima i u sredinama stvara red, onda takav subjekt ne smije biti neuredan ni u rečenicama ni u glavi ni u mislima.

Sve sam to rekao na predavanju i od svega toga nisam se nadao nikakvom naročitom uspjehu i gle, već tri dana kasnije, g. Meixner obradovao me je ovom rečenicom:

»Novost je samo u tome, da g. Krleža iznosi svoju gorčinu pred najšire slojeve naroda, na koje se poziva sa metar širokim platnima i još širim floskulama« —

što znači *»da sam ja sebe sa metar širokim plakatima pozvao na najšire slojeve naroda«!*

Izmite tu rečenicu i pročitajte je na predavanju, a osam stotina ljudi prasnut će u smijeh. Zašto? Jer je smiješna i jer je »samo iskopana«. A žalosnija je ta smiješnost tim više, *što taj isti kritik* nekoliko rečenica niže govori o »solidnoj naobrazbi«.

G. Meixner narugao mi se u objavi mog predavanja

»da sam svome starom savezniku Meyerovom konverzacionom leksikonu dodao novog saveznika, Larousseovu enciklopediju i da je čitam uz pomoć francusko-hrvatskog riječnika.«

Ali kada sam u Glazbenom Zavodu »samo citirao« ovaj »iskopani« odlomak iz jedne kritike g. Meixnera, dvorana se valjala od smijeha i »najširim slojevima naroda na koje sam se pozvao sa metar širokim platnima« bilo je jasno, da g. Meixner nema pojma o mnogim stvarima, koje bi bilo dobro da potraži u leksikonu.

Schönherrova »Žena-vrag« po svojoj psihološkoj zamisli nije stvorena da uživa široku i trajnu prodju na koju nailaze takozvane vječne teme. Carmen je razumljiva u operi, jer tamo ona svojim temperamentom daje tenoru prilike da umire u visokom C.

Teže je shvatiti Carmen u Tirolu, makar su muškarci sa kojima ona ima posla pravi Tirolci. O Schönherrovoj drami »Žena-vrag«. Obzor od 27. I. 1928. br. 26.

Moj skromni, kadetski, nesolidno naobraženi komentar, uz pripomoć francusko-njemačkog rječnika, glasio je ovako: »Po svojoj psihološkoj zamisli Schönherrova drama Žena-Vrag stvorena je tako, da »uživa široku i trajnu prođu« na kazalištima centralnoevropskim već više od petnaest godina. Karmen nije razumljiva samo u operi već i u poznatom istoimenom djelu Prosper-Mériméea, koje je napisano god. 1847. Kako je Bizet komponirao svoju operu o Karmeni god. 1875., to je ta Prosper Mériméova Karmen bila razumljiva i bez opere punih dvadesetosam godina. A zašto bi Karmen bila razumljiva u operi *jer tamo,* t. j. u operi *»daje svojim temperamentom prilike tenoru da umire u visokom C«* kada je stanje fakata u toj operi takvo da tenor ubija Karmen, dakle ne umire tenor već Karmen, a tenor kod toga ne pjeva nikakav visoki C? U Tirolu izlazi nekoliko dnevnika, ali u Tirolu sigurno nema ni jednog Tirolca koji uređuje jedan dnevnik, a da te i takve stvari ne bi znao; po čemu bi jedan kritičar imao razloga da se takvom motivacijom ogradi od »osnovne koncepcije« jedne dobro — ili loše — drame, to je nejasno.

Još na početku, prije nego pređem na samu stvar, ja bih gospodinu Meixneru bio mnogo zahvalan, da mi objasni, što bi imalo da

Digitized by Google

znači, da on uvijek, izvan svake sumnje namjerno, ističe, *kako sam ja na sebi iskusio blagodati »građanskoga blagostanja«?* Koje bi to trebalo da bude »blagostanje«?

»Blagostanje«, sazidano na tantijemama mojih loših drama, koje (naime to »blagostanje«) »predosjećam u pozlaćenoj slasti mirovine«? Kuća na Pešćenici VII. 33 ?

Da bih umirio g. Meixnera i mnoge druge moje bližnje, koji pokazuju toliko plemenitog i znatiželjnog interesa za moje »blagostanje«, ja sam po iskazu kazališne blagajne zagrebačkog kazališta primio 97.530 dinara tantijema, u trajanju od osam godina, a za sedam igranih drama i to: Golgota, Vučjak, Michel-Angelo, Adam i Eva U Agoniji, Glembajevi i Leda, što drugim riječima znači, da sam godišnje primio *oko dvanaest hiljada dinara* poprječno, to jest mnogo manje od posljednjeg kazališnog smetljara, a neuporedivo manje od novinarskog prihoda g. R. Meixnera, koji se — u javnosti — ruga mome »blagostanju«, a da zato *nema nikakve podloge.* Kritikuje li on takvim pisanjem moj književni rad, koji

»među ostalim ljudskim pregnućima nije onako uzvišen kao što to ja držim«?

Ja mislim da ne. Imam li pravo da se ogradim od ovakog pisanja? Ja mislim da imam. Da se poslužim rječnikom g. Meixnera: »među ljudskim pregnućima najuzvišenije« *je govoriti u javnosti istinu!* A istina u ovom našem slučaju u pitanju »gornjega grada i domobranske kasarne« u pitanju odgoja i naobrazbe, u pitanju »materijalnoga blagostanja« i »polaganja pažnje na rečenice« ne stoji baš dobro za gospodina Rudolfa. A da bi on toj istini mogao što intimnije pogledati u oči, bilo bi potrebno, da posveti sat-dva čitanju citata iz svojih vlastitih kritika, pa da uvidi, kako sve te njegove kazališne kritike imaju sve »vanjske znakove dubine«, kao što ih je definirao u sporu s Đurom Dimovićem.

»Pa makar g. Dimoviću koncedirali, da je njegovo djelo duboko — jer ono doista ima sve vanjske znakove dubine: težinu, neprobavljivost« itd. — ipak — O Svetome Ignjatiju. Đ. D. »Obzor« br. 6. od 7. I. 1928.

Spustimo se dakle u dubljine kazališnih kritika g. R. Meixnera!

Kod gostovanja bečkog Burgtheatra došlo je do incidensa. Netko je spomenuo riječ kulturno poslanstvo, dakle kulturtregerstvo u najvulgarnijem smislu! Iz kurtoazije prema austrijskim gostima g. R. Meixner to je tako komentirao:

»Ako se pri tome katkada netko i spotakne, treba to iz kurtoazije prema gostima, hitro prigušiti. Tako se ne valja odviše zadržati na oduševljenom pozdravu g. Strozzi-a koji je mislio da može svoju žudnju za gledanjem Burgtheatra na zagrebačkoj pozornici datirati još od prije rata. Spužvom preko toga, jer, konačno bilo je političara koji govore sa još manje odmjerenosti, a g. Strozzi niti nije političar. — O gostovanju Burgtheatra »Obzor« 27. I. br. 26.

— Ako se tko i spotakne, treba to iz kurtoazije prema gostima hitro prigušiti!

— Zašto?

Digitized by Google

— Iz kurtoazije prema gostima.

— Kako?

— Spužvom preko toga! »Schwamm d'rüber«!

— A može li se spužvom nešto hitro prigušiti, pogotovo ako taj, koji se spotaknuo, nije političar?

— Može!

— Kako?

— Ovako:

»Kad bi se umjetnost mogla nesmetano kretanju u onoj eteričnoj čistoći u koju je königsberški mudrac bio smjestio razum, radosno bismo pozdravili ovu predstavu kao manifestaciju jedne visoke kulture. Ovako je pozdravljamo samo kao događaj koji će biti upotpunjen slijedećim gostovanjima drugih, u prvome redu francuskih trupa, nakon čega će se tek moći govoriti o međunarodnim gostovanjima na zagrebačkom nar. kazalištu. — O Burgtheatru. U istom članku.

Iz kurtoazije dakle prema austrijskim gostima, g. Meixner je mislio da treba da porekne, da je gostovanje bečkog kazališta međunarodno! To bi mogao da prizna kao međunarodno gostovanje jedan jedini čovjek, königsberški mudrac Kant, i to zato, jer je smjestio »razum u eteričnu čistoću«. Kant bi dakle po g. Meixneru imao jedini toliko »eterične čistoće razuma« da jednu — izvan svake sumnje — međunarodnu funkciju, kao što je gostovanje bečkog dvorskog kazališta, prozove međunarodnom. Zašto? Zato, jer je n. pr. u našem akademskom rječniku ovako rastumačen adjektiv *međunarodan:* »što je među narodima«. Riječ načinjena u novije vrijeme prema učenoj latinskoj riječi »internationalis«. Akad. Rječnik VI. str. 579. Kako se iz pisanja g. R. Meixnera vrlo često zapaža, da je kao štipendista — za romanistiku proboravio godinu dana u Parizu, bit će mu možda razumljivije, citiram li mu priručnik Larousse: »International. Qui a lieu, qui se passe entre nations«. Larousse Universel Tome I. 1202.

To, što bi mogao da spozna po g. Meixneru jedini Kant, poznato je i sastavljačima priručnika, i po tome gostovanje bečkog dvorskog kazališta u Zagrebu bilo je — izvan svake sumnje — međunarodno gostovanje, bez obzira što je g. Meixner imao o tome svoje odvojeno mišljenje »nakon čega će se tek — moći govoriti«.

— Nakon čega će se tek?

— Nakon gostovanja francuskih trupa!

Iz kurtoazije prema gostima trebalo je »prigušiti spužvom žudnju g. Strozzia — »koji je mislio da može svoju žudnju za gledanjem Burgtheatra, datirati još od prije rata«, a što bi to imalo da znači da »netko datira svoju žudnju od prije rata«, to osim toga što je vrlo teško razumljiv germanizam, može biti i istina! Ima ljudi koji se ne stide istine i koji ne misle kao g. Rudolf Meixner, da je švapsko sinonim za minderwertig, nešto, čemu se može odreći oznaka međunarodne funkcije kazališnog gostovanja i onda, kada je to izvan sumnje.

»Kad bi se umjetnost mogla nesmetano kretanju — u onoj eteričnoj čistoći« — »radosno bismo« — ali — »ovako«. —

— Kako ovako?

Digitized by Google

— Ovako »u duhu Lokarna«! Tko to može da odgonetne kako i kakav je to pristaša Lokarna, koji misli da Lokarno treba da se ovako propagira? Tko to može da shvati, ima li tu negdje štamparska grješka, a ako je ima, gdje je?

Bečlije igrali su između ostalog i komediju Hermana Bahra: »Djeca«. G. Meixner je otklonio socijalno reformatorske tendence ovog katoličkog pisca ovim riječima:

»Kada je Figaro prije velike revolucije grmio protiv velikaša, onda je to bilo tako originalno i novo da su pljeskali i sami velikaši. Ali zašto bi neotesani i preglasni seljački sin, koji je doduše pametan i učen, morao biti tip koji treba propagirati, u ime zdravlja, eugenetike, itd. a osiromašjeli grof predmet poruge, to nije lako dokučivo. Na svaki način nije u Bahrovo doba više bilo onako jakih kontrasta, koji bi opravdali borbu sa mobilizacijom svih vrsti oružja, od demagoške tirade do samodopadne nadmoći veleučene demokratske inteligencije. — O »Djeci« Hermana Bahra. »Obzor« od 18. II. 1928.

Herman Bahr, Austrijanac, katolik, trećoredac, carevac, crnožuti glorifikator habsburškog katoličkog Beča, propovjednik suvremene austrijske protureformacije, konservativac vjerujući u Boga i u spasonosnu ulogu aristokracije, taj i takav Bahr, velikašu gospodinu doktoru Meixneru ne stoji još uvijek dovoljno desno. Gospodin doktor Meixner stoji još desnije. Bahr mu je socijalni reformator, s kojim se gospodin urednik našeg liberalnog i naprednog dnevnika ne slaže. H. Bahr u svojoj drami ne propovijeda savršeno ništa, a najmanje što misli g. M., ali sve kad bi to Herman Bahr i propovijedao — što bi bilo doista potrebno da se propovijeda, to je gospodinu doktoru nedokučivo!

U Bahrovo doba, kaže g. Meixner, nisu više kontrasti *bili tako jaki, da bi opravdavali borbu, a ipak četrdeset godina kasnije, gospodin doktor Meixner usudio se da napiše za mene podrugljivo »da je put od domobranske vojarne do gornjega grada prilično strm«*. Ako tako gospodin doktor Meixner misli danas, četrdeset godina poslije Bahrovih »reforma«, kako je moralo izgledati u sličnim mozgovima onda, kada je Bahr počeo da piše? Gospodin Meixner buni se protiv samodopadne nadmoći »veleučene demokratske inteligencije« i nije mu »lako dokučivo« da ima i takvih ljevičara na svijetu kao što je H. Bahr. Doista! To nije »lako dokučivo«! I to piše urednik uvaženog lista »veleučene inteligencije« koja se ponosi svojim seljačkim podrijetlom rastapajući se od fraze »da je naša inteligencija ponikla iz naroda«. Čujmo, o raspolovljenju dlake!

»I baš u tom postavljanju teze u simboličkom ruhu leži najveća poteškoća, Maja stavlja uspjeh ili neuspjeh na jednu dlaku. Aut Caesar aut nihil. —

A zagrebačko prikazivanje izvelo je čudo u naopakom smislu da je dlaku raspolovilo. — Iz prikaza S. Gantillona: Maja. Obzor 30. I. 1928.

Dlake ne daju mira našim kritičarima ni piscima. Već se g. Ahmed Muradbegović proslavio s »dlakom u jajetu«, koju nije htio da traži kod »baruna Lenbacha«, a Đure Dimovića vještica u »Baščeliku« »čati čine« o dlakama (primjer našeg faustovskog problema):

Digitized by Google

Dlake na kučki i na kozi runje
trinka mu trakuli da se urok utuli!
Sjecam dlaku, palim kaplju svaku
Amin! Amin! Amin!

Osim dlake igraju veliku ulogu u našim kazališnim kritikama, i jaja, a naročito se izmedu jaja ističe »Kolumbovo jaje«.

»Binički i Babić riješili su to Kolumbovo jaje vrlo spretno«, napisao je g. J. Horvath za inscenaciju Švejka. »Jut. List« 1928., a sada je naš dragi g. Meixner postavio čitavu jednu dramu na jednu dlaku. Aut Caesar aut nihil!

Kad bi čovjek ostao kao prava »cjepidlaka« u stilu ovih dlakavih slika, pak da neumoljivo inzistira »na čudu u naopakom smislu« pokazalo bi se, da g. Rudolf Meixner nema pojma što to znači raspoloviti dlaku, a zatim, da je imao potpuno pravo napisavši »da ništa malom dragulju tako ne škodi kao veliko svjetlo«. I on je jedan »mali dragulj«, a mi nemamo nikakve druge namjere, nego da ga prilično rasvijetlimo. U velikoj i jasnoj rasvjeti, te na oko nevine stilističke dlačice g. Meixnera pretvaraju se u sliku sablasne nemani, što ćemo je iz obzira spram Zakona o Štampi nazvati nejasnim i »ne pretjerano pametnim načinom pisanja«.

»Svatko ima pravo da takvu svoju rabotu potpisuje, ali svatko treba da je svijestan kod te rabote svoje lične odgovornosti«, to sam na stranicama ovog istog lista napisao kao poruku g. Meixneru i tome se on narugao potpuno suvišnom uzvišenošću, ne shvativši zašto sam to napisao. Nisu to nikakva »senzacionalna otkrića« ni ne znam kakve »mudrosti« ni »kadetski pronalasci«, nego elementi pismenosti, koja je u našim prilikama na žalost vrlo slabokrvna i jadnog izgleda. Ta naša dlakava pismenost, bolesnica je za koju bi mnogo bolje bilo da tiho umre, nego da se ovako obija po uredništvima i tiskarama, gdje je obično neprozračeno, a od lupe rotacije ne čuje se mudra i trijezna riječ.

Još uvijek kritikujući njemački repertoir za zagrebačkog gostovanja Burgtheatra, gospodin Meixner mislio je da je pozvan da nam objasni, o čemu se zapravo radi u Ifigeniji.

»Riječ nagovara i humane mudrosti izgladjuje vjekovne osvete, pomiruje neprijateljske običaje i potiskuje navalu crnih Erimija! Isti bogovi, krvavi u grčkoj mitologiji koliko i ljudi zastaju i praštaju. — O gostovanju Burgtheatra Obzor, 20. II. 1928.

Gospodin Meixner piše svoje kazališne kritike takvom nadljudskom ležernošću, kao da njegov list čitaju sami gluhonijemi, koji do njegovog feuilletona nisu imali prilike da čuju o Ifigeniji ni riječi. Da u Ifigeniji »riječ nagovora i humane mudrosti izglađuje vjekovne osvete«, to je napisao gospodin, koji misli da je upravo on lično pozvan, da prekori Narodno Kazalište — »što zanemaruje kult govora«.

— Ljepota je dikcije vječna i ne mogu je istisnuti ni svi realizmi ni simbolizmi što su u novo doba kult govora doveli u nemilost. — U istome članku o »Iphigeniji«. 20. II. 1928.

Digitized by Google

Kad bi ljepota dikcije bila neko živo biće i kad bi g. dr. Rudolf Meixner kao posinak te imaginarne »ljepote dikcije« sjedio na njenom koljenu negdje visoko na oblacima, a »svi realizni i simbolizmi« kada bi negdje ispod g. Meixnera, sedamdesethiljada godina ispod g. Meixnera, lajali kao gladni seoski psi, ni onda ne bi taj viši prezir g. dr. Meixnera spram »svih realizama i simbolizama« bio opravdan. Gospodin doktor Meixner, koji piše o Ifigeniji jezikom domaće srednjoškolske zadaće, kako »riječ nagovora izglađuje«, taj i takav g. dr. Meixner trebao bi da zna, da su »svi simbolizmi« za ljepotu dikcije stvorili više za tri posljednja decenija, nego što je to u međunarodnim omjerima uspjelo da se stvori za tristo godina!

To nije samo potpuno bezrazložno uzvisivanje svoje malenkosti iznad sviju mjera, to nije samo nesvladavanje teme o kojoj se piše, to nije samo površna neskromnost, to je nešto što isključivo iz obzira spram § 52. Z. o Š. ne ću da nazovem pravim imenom.

Simbolizam dakle — u jednu riječ — *nije nikakav kult govora doveo u nemilost, kao što ni impresionizam nije u slikarstvu doveo u nemilost kult boje! Netko, tko trajno živi u nemilosti dikcije, jezika, govora i stila, to je g. dr. R. Meixner lično!* Nepopravljivo je u stanju gospodina doktora samo to, da to njemu nikako nije jasno. On nije svijestan te svoje subjektivne jezične nemoći, jer kad bi on te svoje nenadarenotsi bio svijestan, on ne bi neprestano i trajno pisao »o kultu govora«, o »ljepoti dikcije«, »o vrijednosti rečenica« na način, kojim to jednako ustrajno i slijepo čini godinama.

»Njegov (T. Strozzia) prevod toliko je pun nakaznih izraza (n. pr. grušt, delikventica, šmira, tron, regione) da je potrebna najhitnija intervencija jezičnog braniča —

Hrvatsko kazalište dužno je produžiti onaj kult našeg uzvišenog pozorničkog govora, koji je tako sjajno njegovalo prije rata. To nije stvar filološke pedanterije, već samog ukusa«. — Krug Kredom. »Obzor 21. V. 1927.

Kao kritičar, koji piše da je kultura govora »stvar ukusa«, on je napisao za jednu glumicu (gđu Hafnerovu) da je »njen glas podignut do neugodnosti zvekova«, druga (gđa Krausova) da »ima na glasu velo« (eine verschleierte Stimme). Gospodin novinar, koji prigovara režiseru (g. Strozziu) da ne zna »što vrijedi rečenica«, on sam u listu što ga uređuje piše ovakve rečenice:

»Pariz sa svojih pedeset i nekoliko kazališta ima i takvih koja njeguju sasvim posebne vrsti, više originalne nego umjetničke.« — »Obzor« od 25. II. Iz kritike o »Dvorcu Spore Smrti«.

— Što njeguju ta kazališta?
— Kakve posebne vrsti?
— Više originalne nego umjetničke vrsti? Što je to?
Ili:

»Naše je doba nevjerno«.

U istom članku »o dvorcu spore smrti«, hoće da kaže da naše doba ne vjeruje više teatru groze. On ne zna razlike između incrédule i infidèle, ungläubig i untreu, a jezik kojim piše, to mu je materinji jezik! Incredibile!
Ili:

Digitized by Google

»Za komediju dovoljno je da se pojave i nježne oblačne pahuljice pa da zarđali bračni plug poskoči obnovljenim ritmom i radnim poletom.«

Geraldi-Spitzer: »Si je voulais«. »Obzor« od 2. III. 1928.

Ili:

»To je kao neka rijetka i razbludna biljka, odnjegovana u rasadniku, sa mnogo topline i sa nepomućenim životnim uslovima«.

Porto-Riche: L'Amoureuse »Obzor« 25. IV. 1928.

Ili: objašnjava Haydnovu glazbu kao

»ograničeno šetanje i vraćanje violina, po prostoru koji im je dopuštalo 18. stoljeće« itd. Strindberg. Uskrs. »Obzor« 26. III. 1928.

Ili:

»Ali mi bismo volili da zbog Dubravke uopće ne bude nikakve proslave. Nego da se ova igra neprestano, zajedno sa još četiri pet drama novije književnosti koje sačinjavaju naš čedan opsegom alj snažan vrsnoćom nacionalni repertoir«.

— Koja ova igra? Pastirska igra, Dubravka!

A što bi trebalo da se dogodi s tom igrom Dubravkom?

Da se igra!

Ako treba da se ova »igra« igra, onda je trebalo napisati: da se *ova igra* (naime Dubravka) igra, t. j. prikazuje, ali kako je to suviše složeno, bilo bi mnogo jednostavnije ovako: mi bismo volili da zbog Dubravke uopće ne bude nikakve proslave, (zarez mjesto točke) nego da se igra neprestano, itd. itd. Ali. Nego.

Ili:

»Ruski hudožestveni sistem je završetak njemačke temeljitosti, koja traži ravnopravnost za sve uloge, dakako« itd.

Dakako!

Ili:

»Spužvom preko sedam prijašnjih urodjenih predstava, kao preko sedam gladnih godina.« Kritika o Wegeneru. Obzor.

Sasvim zagonetno. Crnci na Kongu sigurno ne zovu svoje vlastito kazalište urođeničkim niti predstave na njemu urođenima. A zašto bi trebalo preko sedam predstava spužvom kao preko sedam gladnih godina, itd. itd. Htio je da kaže, da je Wegener igrao bolje od naših glumaca, a zašto se onda gladan dobrih predstava buni protiv gostovanja njemačkih glumaca, i to je nejasno.

Ili: Dečakov jezik. Jezik Dečakove anegdote je

»međunarodan, kao što su bile i lovorike Napoleonove slave, to jest u kome je tek treća polovina hrvatska«. Dečak. Konflanski husari. »Obzor« 24. V. 1928.

— Kakvo je to stanje razuma u kome se čovjeku pričinja da jedno cijelo ima tri polovine?

— Zašto bi Napoleonove lovorike bile međunarodne? Zato, jer je u njima treća polovina bila hrvatska?

Ili o Ibsenu:

»Sa gledišta čiste književnosti, doduše čudna sudbina Ibsenova znači možda neki pad, poniženje. Ali činjenica je da se danas Sablasti gledaju još samo kao uloga.« itd. itd. Prvo gostovanje Moissia. »Obzor«.

Digitized by Google

»Sa gledišta čiste književnosti«, t. j. upravo s onog gledišta s koga promatra književnost g. dr. Meixner, Ibsenova sudbina znači poniženje«! Lijepo!

Ili o Verdiju:

»Verdi je pokušavalište čisto pjevačkih kvaliteta«.

Još ljepše!

Ili o Jules Romainsovom Diktatoru:

»Transponiran u apstraktne i bezimene razmjere Romainsov diktator ipak nosi sve tipične i na široko upadljive osebine najpoznatijih evropskih primjeraka te vrste.«

Zašto apstraktni omjeri ako su upadljivi i tipični za najpoznatije primjerke?

Zašto bezimeni, kada svi imaju svoje ime, i kakve su to apstrakcije koje je J. Romains kopirao »prema savremenom uzoru, koji je autoru silom prilika lebdio pred očima«.

Nelogično, a zatim netočno, jer J. Romainsov Diktator nije suvremena kopija nego predratna koncepcija, napisana u vezi sa sindikalnim nemirima oko 1910.—11.

Ili o Fodorovoj komediji »Crkveni Miš«. To je —

»tkivo od koga se prave sajamske fotografije nedjeljnih parova za srca nježna i slatka kao šećerna repa.«

Od tkiva se ne prave fotografije nego od stakla, celuloida ili papira. A srce ne može biti nježno kao repa, jer je to slika suviše repasta, a kada bi nečije srce bilo slatko kao šećerna repa, onda uopće ne bi bila slatko nego gorko. Znači dakle, da je Fodorov miš »tkivo« za srca nezgrapna i gorka, što je upravo obratno od onog što je g. doktor htio da napiše.

Ili o ženskom pitanju:

»Pravljenje djece upravo toliko iscrpljuje žensko pitanje koliko fašističke ricinus-infuzije riješavaju problem demokracije«.

Nehajev. Klupa na mjesečini. »Obzor« 24. XII. 1928.

On prigovara diletantizam dr. Feldmannu, a sam lično piše:

»Stvari koje se čine prvi put treba oprostiti samo onda ako se čine jedan put«.

Po prvi put moguće je nešto učiniti samo jedamput. Dva puta nikako.

On piše da nam je g. dr. Feldmann u svojoj drami »Vožnja« dao

»školski primjer zatajenja« (ein Schulbeispiel des Versagens),

a sam nam daje ovakav »školski primjer zatajenja«:

»Filozofirati na tako javnim mjestima i skandalozno općim mjestima, znači razbijati otvorena vrata, znači otkrivati Ameriku koja je već otkrita«.

Feldmann. Vožnja. Obzor 28. II. 1927.

Nejasno je, koja su to javna mjesta na kojima se ne bi smjelo filozofirati, ali da se otvorena vrata mogu razbiti, to je izvan svake sumnje.

On ironično govori o nejasnim idejama, a sam piše ovako nejasno:

Digitized by Google

»Idejno se ta (Donadinijeva<) drama oslanja na t. zv. rusku dubinu, koja se u drugo i trećorazrednoj obradbi doimlje kao dosta lako upotrebljiva metoda<. O Donadinijevoj drami: Gogoljeva Smrt. »Obzor« 9. IV. 1927.

O dubini smo već čuli da su joj vanjski znaci težina i neprobavljivost, ali da se t. z. ruska dubina razlikuje po obradbama kao manufaktura na prvo i drugorazrednu, to izgleda da prije g. Meixnera nije bilo poznato u Evropama.

Evo kako je g. Meixner objasnio, o čem se radi u drami »Na rođenoj grudi« od Janka Polića Kamova:

»Ali i tu se idejna sadržina svodi na apologiju nečega što i nije doktrina, što je amorfno i nedosljedno kao neki moral moralnih antipoda, koji ipak još nisu sasvim prekinuli s našim moralom. No može se reći niti unihilizam, jer i ovaj je sistem, sistem potpune negacije<. — »Na rođenoj grudi« od J. P. Kamova. »Obzor« 9. IV. 1927.

G. Meixner je silan u definicijama. Pojam Rata osim njega jedva da je tko ikada dublje definirao.

Oni koji su proživjeli rat, ponijeli su iz njega dojmove koji se, nakon korekture što je na njima izvode blažene normalne prilike, mogu svesti na njihov temperamenat. Rat je dakle ova ili ona epizoda gledana kroz prizmu ovog ili onog temperamenta<. — O knjizi A. Kovača: »Sentimentalna putovanja boga Marsa<. »Obzor« br. 13. od 14. I. 1928.

Osim toga što je riječ »korektura« ostavio — naravno — nekorigiranu, on je — s divnim cinizmom — o »ženidbi vatre i vode« napisao ove dvije besmrtne rečenice:

»Tako je Shaw sa divnim cinizmom ispremiješao granice morala i nepoštenja, opalivši jednim mahom i ugnjetavače i borce. Jer i jedne i druge jednako grije udobna maska korektnosti, a vrhunac društvene umješnosti je, da se nadje način, kako da se oženi vatra i voda u čemu je taktični Cokane pravi majstor<. — B. Shaw: »Kućevlasnici<. »Obzor« 11. V. 1927.

G. Meixner se uopće razumije u mnoge stvari. On razlikuje lunch od dinnera.

On prigovara bojama namještaja:

»boje, od kojih bi tele dobilo sunčanicu<. Kiedrzynski »Igra ljubavi<. »Obzor« 2. V. 1927.

On zna što to znači »postaviti komediju na pozornicu«:

»To znači uspješno riješiti problem trokuta, kome se vrši zovu muž, žena i ljubavnik<,

on zna da

»njemačka komedijska industrija zaostaje po tečnosti za pravim article de Paris« — (Karl Götz. Ingeborg. 25. 1927.)

i njegove misli, kada ih izriče, naravno da su uvijek »nevezane«.

Kada bi g. Meixner jedamput uvezao svoje misli i to po mogućnosti tvrdo, u korice logike, trebao bi da uvidi, kako na toj »ženidbi vatre i vode« ima i takvih boja, te čitač takve kritike ne mora biti ni tele, pa da od nje »dobije sunčanicu«.

Njemačka komedijska industrija nije čokolada, da po tečnosti zaostaje za pariskom, a ako je g. Meixner riječ tečnost mislio u srpskom

Digitized by Google

smislu — tekućina — »Flüssigkeit«, onda mu se ta rečenica sasvim slučajno razlila po papiru.

Riječ je »o ljepoti dikcije«, koja se kod nas na kazalištu po sudu g. Meixnera zanemaruje, i o polaganju naročite pažnje na »vrijednost rečenica« do savršenstva kojih g. R. Meixner kao kritičar neobično mnogo drži, ne toliko iz »filološke pedanterije« koliko zbog »ukusa«. On, koji neprestano, godinama, piše:

»ufati se za nešto«, o »bolnoj dobi vrijenja«, »ubojnički bodež otupljen navikom«,

koji stalno upotrebljava rogobatne i bodljikave riječi, kao:

»rogonosac, protimba, ustuk, čar, proniknuti u vedrinu ideala, uštrb, raspršen u uzvicima i kretnjama, Ibsen, preobrazivač dramske umjetnosti«, itd.

g. Meixner, u jednu riječ, savršeno je upućen u probleme ukusa, a i jezične pedanterije.

Njemu glumci

»kotrljaju glas«, »umjetnik je nešto kistom uveličao«,

a Mandersova uloga je teška:

»zbog svoje nevjerojatne plosnatosti i vještačke bezazlenosti«

i on koji se buni

»zbog bučnog i barbarski neprikladnog naslova«

daje ovakvu uputu za dobru komediju:

»Intenzivni dojam, koji treba da uspješna i duhovita ideja zadrži, prije svega treba lakoće, vještog bacakanja i džilitanja dosjetkama, koje se izmjenjuju u svjetlucavoj brzini«. Jubilej T. Savićeve. »Obzor« 4. VI. 1927.

Za Martinia kaže da je znao

»smjestiti svoj pjesnički stav«,

a zaljubljeni mladić Pao u Klabundovom »Krugu kredom« imao je

»obaviti zadaću rastvaranja njenih latica«

t. j. latica gospođice Čang-Haitangove!

Iz takvog pisanja vrlo se često javlja duh pokojnog Lunačeka, a taj vrlo ukusni i neobično visoko odnjegovani stil, koji kao kakva »razbludna biljka cvate u uredništvu Obzora u nepomućenim životnim uslovima«, daleko i u svakome pogledu zaostaje za stilom i rječnikom gospođe Kassowitz-Cvijićeve. Stilista, koji daje u riječima slike sasvim mutne kao:

»ushit hrabrog čina«, »ishitreni junaci«, »skorojevićka mašta«, »skopčani uspjeh«, »pojam duše koji je postao izmožden ruskim utjecajem«, »tremolo osjećaja što svjetlucaju iznad bolne rezignacije«, »nastrojenje čežnje za minulim«

i koji svakom svojom rečenicom dokazuje da nije osjetio našeg vlastitog jezičnog razvoja od posljednjih trideset godina, taj je kao kritičar imao toliko intelektualne smjelosti da »sve simbolizme i realizme« zajedno odbaci jednim jedinim potezom svog nadarenog pera. Kada netko danas piše staroobzoraškim jezikom iz vremena Derenčinovih, to znači da takav subjekt ne osjeća jezika kao žive pojave. Osjećati

Digitized by Google

odnose između jezičnih slika i izraza, osjećati dubine raspona između pojedinih riječi, osjećati prelijevanje pojma u jezične volumene, sve je to stvar talenta, a g. Meixner je u tom pogledu potpuno bez talenta. Njega neka pitanja »draškaju«, a za književna djela misli da se mogu »začiniti« kao prežgana juha. Nekakva otrcana komedija »Moj Baby«, njemu je »moćan ustuk za sparinu« i nema druge umjetnički skromnije svrhe nego da »izbaci živce iz drijemeža prijetećeg ljeta«. On se ruga mislima »koje nisu dublje od Muskete ili Simplicisimusa«, a sam definira podvezicu, »kao prirodnu granicu čarape«. Njemu je čvor u Bisson-Marsovoj lakrdiji: »Uh ta punica« tako zapleten, da bi jedini »Aleksandar Veliki umio da ga presiječe«! Upotrijebiti sjenu Aleksandra Velikog u Tuškancu da rasiječe puničin čvor, njemu je isto tako jednostavno kao povući za uho Strindberga, Lessinga ili Hebela.

Što je g. dr. Meixneru do *tog* Strindberga?

»Ne mora čovjek biti južnjak iz uvjerenja, ne mora upravo vjerovati u lupanje sunčanih zvona o podne naše mladjahne rase, ali taj Strindberg je ipak suviše vezan sa svoje sjeverne magle, klimatske i intelektualne, da bi mogao oduševiti našu publiku«.

»Taj je simbolizam lijep i plemenit, topao i čovječan, ganutljiv do suza i poučan kao dobra knjiga. Sa svim tim krasno bismo se osjećali i bez njega«. — O Strindbergovom »Uskrsu«. »Obzor« 26. III. 1928.

»Ti realizmi«, »ti simbolizmi« »taj Strindberg«, sve su to pojmovi, koje g. Meixner nosi u svom malom prstu.

»Ali taj Strindberg je ipak suviše vezan za svoje intelektualne magle«, a da bi sunčanojasni južnjak iz uvjerenja g. Meixner, kome u glavi »lupaju sunčana zvona« mogao imati razumijevanja za »tog Strindberga«. Ni o svojoj pokojnoj mački, ako mu je kada krepala, ne bi trebao da govori g. Meixner takvim tonom, kakvim je progovorio o »tom Strindbergu«.

Njemu je *taj Verdi* »pokušavalište čisto pjevačkih kvaliteta«, a sa gledišta čiste književnosti *taj* Ibsen »poniženje«, a »*taj* Strindberg«, molim ja Vas, »on bi se krasno osjećao i bez tog Strindberga«!

Ako je g. Meixner jedan jedini put napisao jednu rečenicu za čiju neprolaznost može biti siguran, to mu je ova o intelektualnim maglama!

»Nered u rečenicama je posljedica nereda u mislima, a nered u mislima je posljedica nereda u glavi, a nered u glavi je posljedica nereda u čovjeku, a nered u čovjeku (kritičaru) je posljedica nereda u stanju izvjesne (književne) sredine«.

O Ibsenu on misli ovako:

»Ibsena danas gledamo iz jednog stanovitog razmaka: kao jednu stilsku manifestaciju, kao izrazitu i jako datiranu umjetnost, gotovo onako kako gledamo Moliéra ili Musseta, t. j. sa uživljavanjem i pomoću rekonstrukcije«. — Sablasti. »Obzor« 10. XII. 1927.

Mi gledamo Ibsena gotovo onako kao Molièra ili Musseta! Ibsen ili Molière *ili Musset*. A taj Strindberg! Sa svim tim krasno bismo se osjećali i bez tog strindberškog simbolizma! A ljepota dikcije je vječna i svi ti simbolizmi što upropaštavaju kult govora, i to šetanje Haydnovih violina u prostoru koji im dopušta 18. stoljeće,

Digitized by Google

i to Ibsenovo poniženje sa gledišta čiste književnosti i Dečakov međunarodan jezik i naše nevjerno doba.

Za g. Meixnera je Šenoin Diogeneš »genijalno i živo djelo« a Hebbel je — naravno — mrtav!

»On, t. j. Hebbel može da ima svoje časno mjesto u povjesti njemačke književnosti, ali živa njegova djela više nisu«!

G. Meixner se pita, što to uopće znači igrati danas kod nas Hebbela i to upravo kod nas, u našem gradu, gdje je Hebbel živio i pisao dobre drame, u tom istom gradu gdje se danas, osamdeset godina kasnije, o tim, u ono vrijeme vrlo dobrim dramama, pišu ovakve kritike:

Samo apstrakcijama germanske filozofije zasićeni mozak mogao je u ovom izrazitom komedijskom motivu naći tragičnu uzvišenost. Kralj Kandaules, njegova žena Rhodopa i došljak Gyges zapravo bi, u drugim prilikama i u drugoj zemlji, mogli tvoriti prekrasan ljubavni trokut, čiji stupovi bi se uzajamno dopunjavali u skladnom prijateljstvu. Kandaulesova potreba da čare svoje žene izloži publicitetu, predstavlja zanimiv slučaj erotičke patologije, koji bi kakav francuski komediograf sigurno riješio kompromisno. Ali stroge Erinije ne dopuštaju »ménage à trois« i zato je Gyges morao ubiti Kandaulesa, a kreposna Rhodope se zatim sama ubila na podnožju žrtvenika. To možda nije praktično, no moral Koturna nije svakidašnji nemoral. — Gostovanje bečkog Burgtheatra. Hebbelov: Gygesov prsten. »Obzor« 16. IX. 1928.

»Samo apstrakcijama germanske filozofije zasićeni mozak Hebbelov mogao je u ovom izrazito komedijskom motivu naći tragičnu uzvišenost«, kao što su je Herodot, Plutarh i Platon, ta tri izrazito švapska mozga, zasićena germanskim apstrakcijama, isto tako našli u tom izrazito veselom motivu dvostruke smrti. Što nije bilo dano ni Herodotu ni Plutarhu, pa ni nesretnom Platonu, dano je uredniku »Obzora« g. Meixneru »da u drugim prilikama i u drugoj zemlje« piše viceve o tom slučaju »erotičke patologije«. G. Meixner nam je već dao recept za uspješnu komediju; njemu — naravno — nije teško »bacakati se dosjetkama u svjetlucavoj brzini«, a kako postaviti komediju na pozornicu po njemu ne znači drugo nego — »uspješno riješiti problem trokuta kome se vršci zovu muž, žena i ljubavnik«, zato on i ne vidi u toj Hebbelovoj drami nego »ménage à trois«. Trebalo bi da zamislimo taj »prekrasan ljubavni trokut« čiji se stupovi uzajamno dopunjavaju« po mogućnosti tako »prekrasno« kao g. Meixner, i ja mislim da ćemo se svi složiti u tome, kako se u g. Meixneru osim kritičarskog krije još i izraziti komediografski talent.

»Dakle, ako ne trpite od literarnih predrasuda i ako ne držite da je duhovitost preduvjet smiješnosti, idite pa se nasmijte do mile volje«! — Blumenthal i Kadelburg: Kinematograf. »Obzor«. 17. XI. 1927.

O Romain Rollandu saopćio nam je g. Meixner vrlo važnu ideju, da je R. Roland poklonik francuske kuhinje.

— »Od modernih francuskih pisaca R. R. je možda najmanje Francuz —

»Time se objašnjuje njegova popularnost u Njemačkoj, gdje je »Jean Christoph« tako reći otkriven. Ali dok Rollandovi romani i njegove monografije (Beethoven, Michel-Angelo etc.) odaju utjecaj evropske, u prvom redu njemačke načitanosti, tamo gdje je po predmetu autor upućen na francusko tlo njegovo se rasno i kulturno podrijetlo ne može zatajiti« —

— »magle njemačkih filosofskih sistema« —

Digitized by Google

»poklonik vedrog galskog duha i najduhovitije kuhinje na svijetu, a u dodiru sa Velikom Revolucijom on je opet čitav i potpuni Francuz«. — R. Rolland: Igra ljubavi i smrti. U revoluciji? »Obzor« 15. X. 1927.

— U Njemačkoj gdje je tako reći —

— Jean Christoph« — ništa tako reći — nije u Njemačkoj, pa ni — otkriven. Peguy je otkrio »Jean Cristopha« u svojoj — tako reći — 100% francuskoj reviji: »Cahiers de la Quinzaine«. Ako po g. Meixneru doista postoji »filozofiranje na javnim mjestima«, onda su fraze »da je netko poklonik vedrog galskog duha i francuske kuhinje« i da su »njemački filozofski sistemi magleni« najjavnije filozofsko mjesto na globusu. Da netko prouči Beethovena, a kakvom bi to načitanošću mogao da prouči, ako ne njemačkom? O, gospodine Bože, smiluj se!

Šenoa je živ, Hebbel je mrtav, Romain Roland je galski vedar poklonik francuske kuhinje, a Lessing je nacionalist!

Nacionalista prije otkrića nacionalizma, Lessing, je uspio da stvori uistinu njemački komad i za ponos i prestiž svojih sunarodnjaka on je time stekao neprolazne zasluge. Ali za druge narode taj je komad dalek i stran.

Dok se na obalama Seine udvaralo u gracioznim igrama ljubavi i slučaja, u Pruskoj su žene jurišale na muškarce sa pitanjem, da li gospodin stražmeštar treba gospođicu stražmeštarku. Treba tek pogledati kako uporno plemenita gospođica Minna opsjeda negalantnog ratnika Tellheima, da se razumije kakav je ponor izmedju Lessinga i njegova suvremenika Marivauxa. Ponor koji nije mogao da popravi Voltaireov boravak u Postdamu, a ne će ga jamačno premostiti ni »duh Locarna«. — Lessing: Minna von Barnhelm. »Obzor« 17. XI. 1928.

Voltaire *lično* po svoj prilici ne bi govorio o Lessingu s jačim naglaskom omalovažavanja, a ne bi imao ni prava na takav ton. Kao da je g. dr. Meixner već u Lessingovo doba *lično* udvarao na obalama Seine, on tako suvereno pljucka u ponore, gdje se na dnu pokojni Lessing znojio pišući drame.

Lessing je vrlo dobro poznavao bezimene kazališne kritičare oko sebe, napisavši u svojoj Dramaturgiji nekoliko vrijednih rečenica o tipu čovjeka, koji velevažno i umišljeno piše kritike o stvarima, a nema pojma o čemu piše ni kako piše.

»Ich glaube wohl, die dramatische Dichtkunst studiert zu haben, sie mehr studiert zu haben, als zwanzig, die sie ansüben. Auch habe ich sie soweit ausgeübt, als es nötig ist, um mitsprechen zu dürfen; denn ich weiss wohl, so wie der Maler sich von niemanden gern tadeln lässt, der den Pinsel ganz und gar nicht zu führen weiss, so auch der Dichter«.

»Ich verlange auch nur eine Stimme unter uns, wo so mancher sich eine anmasst, der, wenn er nicht dem oder jenen Ausländer nachplaudern gelernt hätte, stummer sein würde als ein Fisch«. — Lessing. »Hamburgische Dramaturgie« II. 403.

Lessing je o sebi sudio savršeno pošteno i bez razloga skromno:

»Ich bin weder Schauspieler noch Dichter«.

»Man erweisst mir zwar manchmal die Ehre, mich für den letzteren zu erkenen. Aber nur, weil man mich verkennt!

»Ich fühle die lebendige Quelle nicht in mir, die durch eigene Kraft sich empor arbeitet, durch eigene Kraft in so reichen, so frischen, so reinen Strahlen aufschiesst, ich muss alles durch Druckwerk und Röhren aus mir herauf pressen. Ich würde so arm, so kalt, so kurzsichtig sein, wenn ich nicht einigermassen gelernt hätte, fremde Schätze bescheiden zu borgen, an fremden Feuer mich zu wärmen, und durch die Gläser der Kunst mein Auge zu stärken. — H. Dramaturgie II. 399.

Digitized by Google

I danas, dvjesta godina kasnije, g. Meixner piše o Lessingu jezikom i stilom dvjesta godina zaostalijim od jezika i stila bilo koje Lessingove stražmeštrovice i to u uredništvu jednog lista, gdje se milonska Venera štampa kao milanska, Maksim Gorki kao Maksim Sorki, Georg Simmel kao Gimmel, gdje se Cankarov »Hlapec Jernej« zove »Knez Jernej«, Slovanski Přehled slovačkim, Buonarroti kao Buonarote i gdje g. urednik pod svojim potpisom dokazuje da o Lessingu ne umije napisati ni toliko, koliko bi o njemu trebao da znade svaki prosječni čitač »Obzora«. Upravo iz Lessingove »Dramaturgije« mogao je g. Meixner naučiti, kako je njegovo današnje pisanje kazališnih kritika potpuno suvišno i nesuvremeno spram Lessinga u svakom smislu i kako čovjek koji se spremio na dramaturški posao prikazivanja kazališnih stvari treba da prouči mnoge discipline, koje je Lessing vrlo dobro poznavao, a o kojima g. Meixner govori s priličnim nepoznavanjem.

Lessing je pisao o problemu kazališne igre jezikom i stilom spram g. Meixnera uzornim i savršenim, *tako* uzornim i *tako* savršenim, da g. Meixner danas 200 godina kasnije nije u stanju da svojim jezičnim, kapacitetom prevede ni jedne jedine Lessingove rečenice. Njegova dramaturgija je »kritički registar« svih vještina i pomoćnih znanosti, potrebnih kod tog delikatnog posla, koji se zove izricanje kritičkog suda u javnosti. Lessing je savjestan, pouzdan, solidan i vrlo odmjeren u pitanju ukusa i forme, on poznaje tajnu glume i govora na daskama. Lessing je poznavao važnost rečenica i čovjek iz njegovih hiljada i hiljada rečenica ne može pronaći ni jedne, koja bi bila slična jednoj jedinoj rečenici g. Meixnera, kakvih sam ja sabrao jednu masu i to posve slučajno, prelistavajući njegove kritike od godinu dana. Lessing je o jednoj jedinoj rečenici izgovorenoj na scenskim daskama znao da napiše poglavlja, a g. Meixner o čitavim dramama ne umije da napiše ni jedne rečenice. Lessing je nošen sugestivnošću glumačke riječi pisao svoje stvari u iskrenom naporu, a g. Meixner izbija iz takvih zanosa vrlo sumnjive i posve suvišne šale. Lessing je poznavao važnost glumačkih kretnja i o jednoj gesti on je znao napisati stranice; da je g. Meixner od tih Lessingovih stranica pročitao samo jednu, on bi zacijelo prestao da piše svoje kazališne kritike.

Jer što to znači kada g. Meixner, koji nije u stanju da pravilno i besprikorno sastavi jednu rečenicu, piše o ponoru između Marivauxa i Lessinga, koji »jamačno ne će premostiti ni duh Locarna«? Ponori postoje, ali to su ponori između Lessingove svijetle uspomene i ovakvog neuglađenog pisanja.

Lessing je poznavao Marivauxa mnogo bolje od g. Meixnera, i to dvijesto godina prije Locarna — ocijenivši Marivauxa tako, da su generacije učile iz Lessinga da cijene Marivauxovo vrijeme.

»Seine Stücke (t. j. Marivauxa), so reich sie auch an mannigfaltigen Charakteren und Verwicklungen sind, sehen sich einander dennoch sehr ähnlich. In allen der nämliche, schimmernde und öfters allzugesuchte Witz; in allen die nähmliche metaphysische Zergliederung der Leidenschaften; in allen die nämliche blumenreiche, neologische Sprache. Seine Pläne sind nur von einem sehr geringen Umfange; aber als ein wahrer Kallipides seiner Kunst weiss er den engen Bezirk derselben mit einer Menge so kleiner und doch so merklich abgesetzter Schritte

Digitized by Google

zu durchlaufen, dass wir am Ende einen noch so weiten Weg mit ihm zurückgelegt zu haben glauben. — Lessing »Hamb. Dramaturgie« I. 73.

Upravo zato jer je bio aristotelovac, u ono vrijeme hamburške dramaturgije protuvoltairijanac, oduševljen za Diderota, jer je osim Marivauxa isto tako dobro i detaljno poznavao i pisao o ostalim suvremenim francuskim komediografima Le Grandu, Nivelle de la Chaussee-u, St. Preux-u, Regnardu, Destouchesu, Favartu, Grassetu, Graffigny-u, Du Belloy-u, upravo zato Lessing nije mogao da misli, kao g. Meixner dvije stotina godina kasnije posve neupućeno, da je Marivaux jedini komediograf na svijetu i da je u djelu Marivauxa najvažnije *to da je pisao ljubavne šale!* Prijelaz iz talijanske harlekinade u socijalno, u građansko, u diderotovsko, to je Lessing isticao kod Marivauxa, a »graciozne igre ljubavi i slučaja«, te su njemu u njegovim aristotelovski stvarnim komentarima bile sedma briga! Te nesretne »graciozne igre ljubavi i slučaja« u slučaju Marivaux-Meixner nisu drugo nego obzoraška »marivaudage«, a Marivaux-ovo *današnje* značenje ne leži u toj toliko zlorabljenoj riječi, nego u tome, što je prije Beaumarhaisa dao slugama da govore kao ljudi, s »pravim srcem i osjećajima čovjeka«.

Između Lessinga i Marivauxa dakle nije bilo nikakva ponora i šteta za svaku dalju riječ. Lessing je, uostalom, pravdajući se s nekim danas posve mrtvim i nepoznatim veličinama, što su solile pamet bližnjih po novinama napisao i ove zlatne rečenice:

»Doch nun genug dem Narren nach seiner Narrheit geantwortet, damit er sich nicht weise dünke. Denn eben dieser Mund sagt: antworte dem Narren nicht nach seiner Narrheit, damit du ihm nicht gleich werdest! — Lessing »Hamburgische Dramaturgie« II. 407.

Dok je Lessing na dnu svog stražmeštarskog ponora ovako tukao u glavu novinarska piskarala prije sto i osamdeset godina, g. R. Meixner u svojim novinskim prikazima prepričava sadržaje kazališnih komada na tako staromodan način, te se njegove kritike čitaju danas kao da su izresci iz vremena pokojnog Mirka Bogovića. O Arnold-Bachovom »Nedužnom Zavodniku« i o Dostojevskome g. Meixner piše jednim te istim načinom, stilskim slikama iz sedamdesetih godina, kao što se pisalo po novinama u početku Šenoine epohe.

»Nedužnim zavodnikom postao je trgovac Miško Kanarinec zahvaljujući jednoj domišljatoj ideji njegovog starijeg poslovnog druga Franje Žabčića, koji je odlučio da svoju kćerku uda za svog kompanjona. Znajući da kako njegova moderna kći tako i njegova stroga supruga« —

— No kako se približava konac trećeg čina to se po pravilima lakrdijske katarze sve pretvara u sretan svršetak. Kanarinec i Žabčić priznaju svoju spletku, —

— dok Žabčiću njegova stroga polovica u općem veselju oprašta sve huncutarije. — O Arnold i Bachovom: »Nedužnom zavodniku«. »Obzor« 1928.

A o Dostojevskom:

Ako je Marja Aleksandrovna vrhunac malogradske zlobe i svodiljske vještine, njezina kći Zinaida gotovo je epska figura, koja se visoko izdiže nad svoju kaljavu okolinu. Ali ona ne bi bila prava Ruskinja kada do te svoje visine ne bi bila došla preko pročišćenja. To znači da i ona mora da sagriješi da bi se pokajala i posvetila. I Zinaida, iako u dobroj namjeri, pristaje da je promećurna

Digitized by Google

majka uda za kneza, onu »friziranu lješinu« za čiji naslov i novce se otimlju najoštrije mjesne blebetuše. Zinaida ima naime neku svoju ljubav, mlada učitelja, koji se poslije nelijepo ponio, pa onda pokajao (tipična Dostojevskijeva crta!), a sada leži na samrti. — Ujakov san. »Obzor«. 7. XI. 1928.

Izvolite usporediti! Ista blaga ironija spram »lakrdijske katarze gospode Kanarinca i Žabčića« kao i »spram tipične crte Dostojevskoga«, da se nelijepo ponio spram prave Ruskinje Zinaide, »koja ne bi bila došla preko pročišćenja do svoje epske visine, da nije prava Ruskinja«.

Preko »pročišćenja« ne dolazi se ni do kakve epske visine, osim ako to nije »pročišćenje« kakve »lakrdijske katarze gospodina Žabčića«, jer pročistiti se znači sasvim nešto drugo nego što misli g. Meixner. Kako su međutim u ovoj našoj lakrdiji sve uloge prilično ozbiljne, te nema ni općeg veselja, to mi nikako nismo u stanju da kao gospoda Žabčićka oprostimo g. Meixneru njegovo »pročišćenje« kao huncutariju. Neka se g. Meixner čisti i »pročišćuje« kako i koliko ga je volja, ali neka to po mogućnosti ne čini javno!

Izgleda mi, da je poslije svega ovoga »pojam g. R. Meixnera kao kazališnog kritičara« prilično »pročišćen«!

Da izvedemo neke zaključke iz ovog »pročišćenja«.

1. Kada netko u obranu glembajevštine ili szlouganovštine uzima patricijski stav, te iz društvene, gornjogradske visine govori o ljudima iz donjega grada na način g. R. Meixnera, a nije ni plemić, ni feudalac, ni patricij, pak što više ni baron, to je tipično agramerska pojava. To je zaostatak mentaliteta iz dobe banovanja Khuenovog, mentaliteta, smiješnog u Evropi već stotridesetsedam godina.

2. Kada netko u javnosti s prezirom govori o nečijoj »nesolidnoj naobrazbi«, a njegova vlastita »naobrazba« odgovara solidnosti »naobrazbe« gospodina Rudolfa Meixnera, onda je to u najmanju ruku, skromno precjenjivanje svoje malenkosti. Dokazi zato: citati iz naobrazbe g. Meixnera.

3. Kada je netko po svom građanskom zanimanju građanski novinar, a piše ironično o demokratskoj inteligenciji, načinom i mentalitetom jednog barona, pruskog konjaničkog oficira s monoklom, to je simptomatično. U svijetu, gdje je »ženska podvezica prirodna granica čarape« naravno da je zazorna »samodopadna veleučenost demokratske inteligencije«. S građanskom, liberalnom, novinarskom profesijom, takav je mentalitet nespojiv. Spaja li se ipak, nastaje ne pretjerano složen, ali jasan slučaj g. Meixnera.

4. Kada je netko toliko gornjogradski tankoćutan, te citiranje, svojim vlastitim potpisom potpisanih kritika, proglašuje postupkom nešportskim, postupkom koji nije fair, bilo bi logično, da je takav čovjek uvijek fair u svojim vlastitim športskim postupcima. Ali kakav je to šport pisati o nekome neistine o »građanskom blagostanju« (97530. D. u osam godina), to prelazi moju pamet. To nije ni književna ni nešportska kritika! To je pljuvanje!

5. S neistinama i pljuvanjem ne mogu se voditi književni razgovori ni pisati kritike. Pisati za mene, da ja vičem na kritiku, jer sam

Digitized by Google

povrjeđeni dramski autor, kao što to tvrdi g. R. Meixner, *znači: ne imati pojma o liniji od »Plamena« do »Književne Republike«*. Samo tako je protumačivo i to, da g. Meixner ove naše razgovore smatra neke vrsti športskim susretom. Izmedu nas ne može biti nikakvog susreta, pa ni športskog. Između nas stoji sedamdesetsedam kategorija razlike. Ja ne trebam g. Meixnera ni da taknem. Dosta je da ga otpuhnem!

Što je dakle od svega ostalo?

Društveni stav g. Meixnera otpada kao nesuvremen, a za njega neopravdan u svakom smislu, sve da i ne pišemo devetstotridesetu.

Pojam »solidne naobrazbe« g. Meixnera raspada se od najnevinijeg dodira. Način neistinitog pisanja, lansiranje nekih tvrdnja bez ikakve podloge, što da se kaže o takvom športskom i fair, gornjogradskom Highe Life načinu? Što ostaje još?

Ostaje još g. dr. Meixner Rudolf, urednik »Obzora« i kazališni recenzent, koji će pisati svoje kritike *istim načinom*, mirno dalje, kao da se ništa nije dogodilo. I budem li ga, ponovno upozorio, da on »na svoju vlastitu odgovornost potpisuje sve što je napisao«, njemu će to sigurno biti smiješno. On će to prozvati »mojim duhovitim pronalaskom« i »plodom mojih nauka u jednom carskom i kraljevskom kadetenšulu«. Tvrdoglavost hvalevrijedna i dostojna udivljenja. Sudeći po njegovom osječkom imenjaku Rudolfu Franjinu, čini se da je ta ustrajna i pohvalna tvrdoglavost oznaka svih Rudolfa, pak dakle i našega Rudolfa Ivanovića.

Ovo je rudolfinsko doba naše knjige. Blago nama!

MATO HANŽEKOVIĆ:

NA DJEDOVINI

Seljacima Hanžekovićima
u Maloj Mučnoj, posvećeno.

Uvukavši se u odoru graničarskog časnika, djed se odbi od zadružne djedovine i primivši u ime svoga dijela pet stotina forinti, — pogospodi se. Zasluživši mirovinu, življaše u blizini Koprivnice, dok ga ne stiže smrt u Sokolovcu, nedaleko svoga rodišta — sunčanoga i zračnog sela Male Mučne, što sjede na bujan obronak podno teških šuma, koje se razlile u duž i šir, gajeći od vjekova tišinu sjena i žubor studenih potoka. Moj otac rodi se još u staroj zadružnoj kući, u velikoj sobi sa ogromnim hrastovim gredama i malim okancima Kao sin časnika izuči školu, postade ingénieur i pomirivši se dekretima o premještenjima, službovaše diljem domovine, no ne dospjevši nikada da obiđe djedovinu, prekide svaku vezu sa rodbinom i selom.

Mi mladi, siti kupovna hljeba, elektrike i modernoga barbarstva, častеći etičku uzvišenost seljačke pogače i mirisa staje i mlijeka, često se u teškom mraku jesenje osame u tihoj sobi vraćasmo idili djedovine,

Digitized by Google

tražeći odmora i nove snage u dočaranim slikama seoske zadružne blagorodnosti, divne dobrote i zvijezdane čistoće izvorne narodne neposrednosti.

Stara zadružna kuća moga imena, kbr. 10, selo Mala Mučna, srez Koprivnički, savska banovina, stoji i danas, no diobom se raspe drevna košnica, a odmetnici stvoriše cio sokak, devet velikih zidanica sa prostranim dvorištima punim zdrave djece. Svi su oni jaki, zdravi, dobroćudnih većinom plavih očiju, a jednom starcu umalo ne padoh oko vrata, uočivši u njemu živo obličje moga pokojnog oca Mate. Pismeni su, imućni, puni uzorna pretila blaga, dok se jedra pšenica sa jake zemlje i vinogradi diče krepošću napredna gospodarenja. Moj brat Marijan i ja, jedini smo muškarci njihova imena, što odsjedismo šestnaest godina po školskim klupama, da kasnije kao gospoda trajemo u neimaštini gospodske dane. Dok se brat dovera do bogovske časti velikog župana, ja se vajnih žednih usana objesih o divnu, bogoliku prosjakinju zvanu hrvatska književnost, da u bogomraku palim ugašena svijetla na zapuštenim oltarima narodnih ideala, vječno paćen borbom za komad nasušna hljeba, vječno tražeći usklađena mira i tiha, bezbrižna odmora. Dakle, nas dvojica bijasno u znanju ove rodbine u Maloj Mučnoj i kao neki ponos. Zalutala u selo i koja moja pisanija i onda se sastali rođaci i kraj male petrolejke pobožno se štila velika mudrost iz glave gospodina rođaka. A kada brat kao veliki župan obeća posjetiti Malu Mučnu, koja spadaše u njegovo županijsko područje, kliknuše i starci od radosti i časti i odmah usjekoše grede za slavoluk. O maj! Ali ne dođe do toga kirvaja bez popa! Moga presvijetlog bracu presaldumiše preko noći iz knjige aktivnog položaja u knjigu penzionera i tako nažalost sela izostade srdačno dočekivanje i čašćenje.

Dok drugi urbanizirani paori prosuđuju idilu sela bez sentimentalnosti, pa bilo to selo i kolijevka njihova roda, ja — kao udaren mokrom krpom po glavi — pri samoj pomisli na zadružnu kuću djedovinsku, začuh mukanje goveda, vedru pjesmu seoske mladosti, zvrndanje vretena i uzvišeno stenjanje tkalačkih stanova, osjetih duhovni sladokus patrijahalne etičke sređenosti i ustajale imaštine i kada sa kola spazih podno brijega pod raskošnim grohotom julskih sunčanih rijeka divno uzorana polja i vinograde, a uz njih seoske nastane, pa djedovinu, u meni uzavri topla struja novih čuvstava i neka zanosna prilježnost prema tim crvenim krovovima, gdje diše krv mojih žila i plače srce moga seljačkog roda. Onda me obujmi kao gvozdenim obručima osjećaj pokojnoga bjegunca i kao neka sramota, što se vraćam djedovini kao nasukan gospodin, lažna superiornost u disanju i bitisanju....

Rođaci očekivajući me, zdogovoriše se, slijedeći zdravim instinktom sentimentalnu pravičnost, da odsjednem u staroj zadružnoj kući, u razbijenoj košnici, gdje je moja baka časno povila blagorodno muško sisanče — moga oca. Baš u toj sobi i prostriješe stol. Na jednoj orijaškoj gredi usjekla je djedovska sjekira godinu 1844. Velika je to kuća, široka, i duga, duga, pokrivena stoljetnom naslagom od drevnosti pocrnjele ražene slame, prava slika starine i djedovine.

Digitized by Google

Dočeka me sadanji vlasnik kuće, Rudolf, naočit seljak, bistar, čist, uvijek ozbiljan, naginjući postojanom nezadovoljstvu. Bijaše uzrujan, ta, kako ne, gospodin doktor, njegov rod, prvi puta počasti seljačku krovinjaru svojim visokim posjetom i udostoji se s njime lomiti crni seljački raženi kruh. Visoke li duševnosti u mene, svakako blagoslovni plodovi škole i moderne demokracije!

— Eto, u toj sobi rodio se vaš otac — Rudolf će — pa tu ćemo i ručati!

— Da, — procijedim pod teretom dojmova — tu se rodio, pa trebao je tu i umrijeti!

— U nas je sve prosto, oprostite, znate, onako po seljački, ah, znate, i ja sam htio učiti škole, ali mi nije dao Bog. Svršio sam ovdje pučku školu, htio sam i dalje, ali mi nije nikako išlo u glavu! Tup pa — tup!

— Ne prima se rđa zlata! Držite se pluga, ne puštajte zemlju iz ruku!

Trebao sam večerom krenuti, da u Mučnoj Rijeci ulovim vlak, pa začeh raspredati program, da posjetim svu rodbinu, ali oni sami sve urediše. Došlo je njih još nekoliko rođaka, sve krasnici. Poslije ručka valjalo mi je obići osam kuća redom, gdje me očekivahu.

— Što ćete, seljački je život težak!

— Koliko vi imate zemlje?

— Šestnaest rali i nešto vinograda!

— Ja nemam ništa!

— E, a vi imate stotinu rali u vašoj glavi! — klikne Rudolf.

— Braćo — srdačno ću — tih stotinu rali u mojoj glavi ne vrijede vaših pet rali! Od te zemlje tvrda je i grka moja pogača. Slaba je to zemlja, gladna je gnoja, a nemam novaca, da ga kupujem. Nad tim mojim poljanama sunce se rijetko kada šeta, no tuča i povodanj mnogo je mlate. Slabo sam se nasitio njena hljeba, iako se oko nje kinim i plužim je kroz godine po cijele noći, dok vi spavate tvrdim odmornim snom. Na tu zemlju udarene su javne dažbine veće od njena prihoda, a nezasitni poreznik, koji se zove javno mijenje i moderno društvo, vreba me na svakom koraku, da ne bi oštetio javnu blagajnu. Moja glava Rudolfe, nije sunčana Krajina žitorodnih poljana i cvjetnih sjenokoša sa rojevima lepirova, nego stovarište građanskih koještarija, poharana barutana, ugašeni kotao misli, bojište krvavih snova i želja.

— Gospodine — primjeti rođak Tomo, pristali čovjek uvijek nasmiješenih očiju, inače seoski starješina, — u vas je uvijek novaca, a u nas nikada! Mi se rintamo oko zemlje uvijek prljavi, uznojeni, a nikada stići, da bez natege spojimo kraj s krajem.

— Jest, jest, u mene je uvijek toliko novaca, da ne dostiže!

— U vas je fina košulja, fine cipele, odijelo, sve je u vas fino, a u nas sve grubo.

— Moje košulje nisu tkane iz lanene svile sa djedovske njive, nisu ih vezle marne djevojačke ruke, kada se s usana toči slatka pjesma još iz doba pramajčine ljubavi, a moje odijelo nije iz bijelih

Digitized by Google

niti, koje je sukala drhtava starica punim ustima vječnoga blagosivljanja, nego je svaka nit prepletena uzdasima proklinjanja i mržnje izrabljivana radnika, njegove sušičave žene i skrofulozne mu djece, puno je teška mirisa masnih strojeva i paklene žurbe kapitalističkog sticanja. Sve ovo, što je na meni, nije plod nasmijana i vedra rada, sunčana znoja i slobodnih okrepnih vjetrova i daždeva, nego plod ispremlaćenih i ogorčenih duša u smradnim i zagušljivim tvornicama, gdje se radi pod moraš vječno gladna želuca.

— Ih — ote se jednom — sve je u vas opet bolje. Svršili ste škole, učevan ste, književnik ste, sve vi znate, a mi ovdje ništa ne znamo, nit nas ko poučava, eto, živimo onako, kako da kažem, baš kao neke budale!

— Ja moram znati ono, što meni nikako ne treba. To je kao da vi kopate jamu zato, da je zatrpavate. Ostavio sam djedovinu, zaplovio sam u građanske vode, uvijek muljne i nemirne, struja mi je skrhala kormilo, pa sad i nisam svoj.

— Eh, pa znamo i mi, da se u gradu lijepo živi. Ja kad dođem u grad, najrađe bi izuo cipele, pa da se do sita prohodam po onim ravnim pločnicima. Ima tamo svega, što srce poželi.

— Grad je, braćo, nužno zlo. Zrak težak kao olovo vuče se ulicama i slijeva u mračne stjeničave sobe pune suvišna pokućtva, noći stenju od bluda, alkohola i buke, gradska sirotinja vuče se ulicama kao grijeh neznana krivca, a tatbina se gomila do čudesnih oblika. Tu vam nikada ne će rosa poškropiti usne i kosu, no jutrom vam usta odišu vonjem ugljena, napoja i nečistih gradskih splačina. Tu se svako žuri, pomamno se dižu neukusne zgradurine bolesnih spekulacija i graditeljske bezosjećajnosti, ljudi se guraju u urede, dućane i tvornice i niko ne zna za hljeb, što ga je sâm stvorio, no svi žvaču kupovni bezukusni kruh, čija je svaka mrvica prošla kroz prljavi račun dobiti. Gradska tuga je teška kao i njegov zarobljeni život, a gradska radost nije radost, u kojoj ozvanjaju zvuci dubrava, polja i košnice, nego prkosni propanj sapeta života, gdje se u smijehu skrivaju suze i grč ojađenih duša...

Tako razgovarasmo i zanos za gradskim gospodstvom dobrano splahnu.

Juha bijaše dobra i ukusna, pečenka vanredna, a kisele paprike napunjene kiselim kupusom prava delikatesa. Slatka tjestenina odavaše ruku, koja mijesi za cijelu kuću. Vino iz vlastita vinograda, čisto, žuto, podgrijavaše srce iskrom vedrine i vjere u bolje.

(Svršetak u slijedećem broju.)

Digitized by Google

DESIMIR BLAGOJEVIĆ:

MELANKOLIJA VILINIH KONJICA

Smrt nas pohodi. Ne smiješimo se više na noć dragu.
Pada jesenja tama na zore što teško sviću,
U dušu slazi opojnost, zaborav u otrovanom piću.
Smrt nas pohodi, smrt nas zatiče na samome pragu.

Tad umrijećemo van vrtova i vedrina,
Krila sklopimo, oči tugu kaplju na dubinu rijeka.
Pobožnost nas je stigla, molitva skrušena krina,
Bez strasti i čežnje, bez plača i leleka.

Poginuli smo leptiri u požaru Sunca,
Izgubljeni smo, pometeni ponoć kad daruje tamu,
Snijeli smo, avaj, jednu bolnu osamu,
Posrnuli padanjem mraka.

Ne će nam svanut otkako uvenu i kraj rijeke grana,
Otkako oktobar žalost mrtva lišća krenu,
Krila nam nisu više bojom strasti zasijana.

DRAGUTIN TADIJANOVIĆ:

BALADA O ZAKLANIM OVCAMA

Pastirica blijedog lika, niz obronak, u svitanje,
Goni dvanaest ovaca, mekih runa,
U grad sneni na prodaju sitom mesaru
(Na čelu im ovan vitorog).

Eno ih, gle! bez bojazni uđoše,
Bezazleno, u povorci jedna za drugom,
U dvorište gradske klaonice:
Tu stadoše u ugao, u hrpi, stisnute.

Mesarski ih pomoćnici, šutljivo,
Odvukoše kao kurjaci:
Ni jedna se više natrag ne vrati.
Danas je svetkovina, stoka se kolje za gozbu.

Okrutne ruke snažno svaku obore:
Bez opiranja, pritisnuta koljenom,
Dočeka ona smrt od noža, u krvi.
— Dvanaest ovaca visi o stupu gvozdenom.

Ugasle oči; — runo krvlju polito; — noge slomljene.
Javlja se sunce za obronkom. — Na povratku
Pastirici se čini da čuje, u daljini, muklo blejanje.
Pašnjak blista rosnatom travom, u suncu.

Digitized by Google

NOVAK SIMIĆ:

VOĆNJAK

SVJETLA SE PALE

U subotnje veče kuća Pupića na rampi uvijek je čista: Njene hrpe djece i odraslih nestaju u sutonu. — U svježini oribanog sjedi stari Pupak. — Dim je pao s večernjeg voza i nisko legao: iz njega izašao ložač Drago Pupak, on se vraća iz bolnice gdje je proveo šest mjeseci uslijed povreda zadobivenih prilikom sudara vozova. U jednoj sobici, koja je ujedno i smočnica, Milan brat bez ruke uspavljuje novorođenu sestricu. Mirisi i povorke žohara putuju tminama...

STIŽE DOMU

Volio je žutilo oribanih podova u subotnje veče; miris vlage u nestajanju iznenadnu jasnost koju su imali inače prljavi zidovi (paučine po uglovima bile su poskidane, odstranjena mušičija nečist i upljuvci sa stakala, osvjetlano pijeskom posuđe): udisao taj miris čistoće svjež i ugodan, ogrtao se prošlošću a kroz suton virkala je bijela i pobožna sjena nedjelje, šuljala se zidovima, dok je plamen rasprostirao tihe mrlje svoga odsjeva, sanjivo treperio: slušao je to krckanje drva i cviljenje sirovijeg šiblja: punio lulu. I kako bi se dimovi raspršavali, crvene gusjenice žere izvijale i njegova osjećanja bila su raspršenija. Činilo mu se kao da je jučer bilo: on je isto ovako meko sjedio u suton, slušao pjevuckanje ognjišta a vani šuštala jesen — dohuktao je voz i on je otišao s njim. Samo jedan iznenadni komad papira, što je bio premještaj na jug, bio je i njegova sudbina. Sjeti se kako je došao ovamo u Bare, ove iste kuće sad tako izlinjale poput lipsalog mačka a onda tako svijetle i mlade. Bilo je proljeće i lastavičji repovi virili su svud ispod streha. Stari se Pupak čak spomenu i štiglicovih gnijezda na zovi i sjeti se njenog mirisa tako jako da mu se i sad učini: trče po kuhinji. I ovo žutilo podova kao bolesnik ili bosiok nosilo je i onaj poznati osjećaj gorčine i slatkoće bivšeg: sve je bilo jasno kao da se je zbilo upravo danas: — osvijetli se plamsajem iz peći, rumenim izgaranjem što je teklo u prugama kao crven odraz: — kuća prazna, tek okrečena, još netaknuta ljudima; pred kućom isto ovo dvorište sa drvenim kokošinjcem i bunarem koji tada samo što nije bio pokriven. S druge strane; požudno svijena livada rodna travama, bludna mirisima. Pupak rašir nosnice: miris jabuka u zrenju žut i sladak poput povratka pomilova ga i opahnu. Bio je spomen: on kosi livadu i baca otkose još tople i nabrekle: slaže plastove. Preorava strnje i sadi mladice, voćku do voćke u deset koraka razmaka a bijeli i tanki oblaci poput bačenih kopalja razastiru meke i lebdeće sjene prošarane ptičijim lijetom. Korača njegovih dvadesetšest godina ustrajno i neustrašivo. I kako mladice zasađene u bivšoj livadici postaju deblje i čvršće tako i on postaje prikovaniji za zemlju: došla je žena snažna,

Digitized by Google

rodnih kukova, sa prvim cvatom voćki i prvo dijete. Još i sada lebde nježni crvenkasti jabukovi cvatovi, ljubičaste kajsije, bijele šljive i kruške, lepiraste višnje: miris im je tako lagašak da jedva dodirne nosnice neosjetljivije od mravljeg prolaza. Pupak se sjeti i prvih drvenih kreveta, i rampe pred kućom što je još i danas čuvaju njegova mlađa djeca. I tri sobice što su u početku izgledale suvišne, krcate: jer poput blagoslova u vrtu po svinutim plodom granama blagosivljala je i njegova žena porodom: kćerkama i sinovima. Mnoštvo usta halapljivo je proždiralo hranu: činilo se Pupku nikad ih ne će nasititi. Hranio je krmke, kupio dok je bio u snazi, njivu do voćnjaka, naizmjence je zasijavao pšenicom i kukuruzom: sve nije bilo dosta. A kako je stario djeca su sve više pristizala i dalje u malim razmacima. Stari ih više nije dočekivao sa radošću, govoreći da su božji blagoslov, nego sa posmjehom: opet jedna usta, šaptao je.

Mislio je poslije rođenja Viktorovog prije osam godina: i to je prošlo, sjedio već ostario sa vječnom lulom gledajući kako dahću i sopte vozovi kraj njihova predgrađa i nestaju prema dalekim stanicama gdje će ostaviti svoje umorne i razvaljene zglobove. Nahraniti će i njihovo željezno meso sa teškim uljima i mazovima, zasititi želudac po odmoru ugljem i ognjem. Samo on stari nema odmora nego se mora brinuti za ovu žgadiju što trče po kući. Gledao je sa gađenjem bez topline tu djecu, svoj porod kako je gdjekad govorio i činila mu se posve strana i tuđa: starija su se čim bi odrasla rasturala kojekuda po svijetu, javlja se s prva rodnom domu, da poslije zauvijek ušute, mlađa se preturala cio dan po kući derući se i cičeći, njuškajući samo kako će šta stignuti da pojedu, napune trbuščiće. Štakori, psovao je stari Pupak u sebi i krivio u takvim trenucima zlog raspoloženja ženu, »kud ih je samo nakotila toliko da se nemam kud od njih okrenuti«. »Kao mačka si, govorio je, svake godine pun trbuh ... a šta mi još preostaje poslije cijelog božjeg dana landaranja nego da spavam sa ženom. Nisam te oženio, da te gledam ... a ono hop već dijete, i ja ne znam što je gore ...« Stari se je tu zaustavljao i mjerio ženu još jaku i mesnatu, koju ni silna rađanja nisu bila razmlohavila: samo joj je hod težak i širok kao kod svih rotkinja, i požuda bi mu protresla stare kosti, obalavila usta. Spavao je ponova sa ženom već smežuran, ostario posve, izmožden napornim radom na pruzi, nesnom, bijen suncem i nepogodama, sasušen i smeđ kao pergament, pun žila i brazda, ali još ne utrnuo kao mužjak.

Kuća se je međutim praznila: Mirko se je pri povratku iz rata oženio i otišao u Doboj, Adi drugi sin poginuo u ratu, četvrti Jakov odlunjao u svijet. Mara se je udala i Eva, Mira otišla u službavke, Ana za prodavačicu u veliki grad na sjeveru, četrnaestgodišnja Jelica odbjegla prije pola godine. Ostali su samo Drago treći sin, dvadesetšestgodišnja momčina, ložač na pruzi Slav. Brod—Zelenika, godinu dana mlađi Milan, invalid bez ruke i ukočene noge osakaćen u ratu, što je vječno šutio u svom uglu nepomičan i otvrdnuo poput napuštene odaje, smatran više za namještaj nego za živo biće u toj šarolikoj pupićkoj kući. Zatim četiri trbuščića (izraz staroga Pupka za najmlađeg Viktora, Ilicu, Stjepana i Rozu) te dvadesetgodišnja plava Branka nježnija od ostalih Pupićki. I sad kad se je malo smirio, kad

Digitized by Google

je odahnuo, kad su bila svega ova četiri mala gada, koja je mogao ishraniti i kupiti još sebi rakije, zla ga je sudbina opomenula na se, poškakljala po tabanima, kihnula: zdravo stari. Drago jedini od sve djece koga je on još malo volio, prema kome je osjećao nešto malo nježnosti, onoga snažnog očinskog zanosa i ponosa, nastradao je u jednom sudaru vozova kod Nemile, zadobio teške povrede i već je pola godine kako leži u sarajevskoj bolnici ne javljajući o svojoj sudbini ništa. Istih dana saznao je od žene da je opet zanijela. Uzalud je stara (već davno prešla pedesetu) pila trave što su nekad pomagale, uzalud išla babicama i vračarama, nije koristilo. Ovo dijete što se nije dalo uništiti, raslo je i đikalo u njoj i njih dvoje gledali su sa užasom krupnjanje njenog trbuha, njegovo sve jače nadimanje. Kud će ovako već u kasnu starost sa tom sramotom od svijeta i vlastite odrasle djece. Stari je postao već posve ravnodušan, od sina eto nema ni spomena, premda glasovi koji stižu tajanstveno i zamršeno javljaju da je Drago blizu potpunog ozdravljenja, no on im ne poklanja, izgubljene vjere, nikakve pažnje, dok je žena rodila iznenadno i lako u osmom mjesecu, brzo, skoro bez jauka kako već rađaju žene siromaha. I dijete je začudo bilo zdravo, samo šutljivo i nešto nježno. Kasno dijete, rekla je babica porodilji, ali ostat će valjda živo. I ta usta, ovaj mali komadić mesa uznemirivao je starog više nego išta prije. Šta ako sad u starost kad je to bruka i ogovaranje, kad je on posve umoran i iscrpljen, počnu najednom sve bez reda dolaziti nova djeca, obasipati ga svojom drekom i posmijehom susjeda. Vidio je redove dječurlije jedno manje od drugoga, kako ruju po kući, deru se i skiče, skakuću i prljaju. Dolazili su mu pred svijest kao povorke miševa, sitnih štakorčića što pište, i što će ga jednog dana rastrgati i raznijeti. Bježao je zato od svoje novorođene djevojčice, kao od znaka propasti, prsta neumitne sudbine što mu je htjela obesčastiti starost. Nije htio da je vidi, da zna za nju, da joj čuje glas. Rekli su plava je i tiha, sa krhkim, nježnim tijelcem. Ali stari je bio tvrdoglav: nek mi se ne nosi pred oči, dosta sam se nagledao žgebčadi.

I tako postojan sjedio je i večeras u svome odmoru, poslije večere u poribanoj i iščišćenoj kuhinji: septembar ga je milovao kroz poluotvoreni prozor svojom tišinom, nebom sašlim skoro do zemlje, punim novih zvijezda rumenkastih i titravih, zapahom vrta što je donosio miris zrelog voća, sočnost jabuka i krušaka, smežuranu plavost šljiva. Zemlja masna i teška, opijala je svojim doticanjem, ovim slijevanjem ljudi i stvari i raznježenost starog Pupka nije bila bolećiva-ljudska nego raznježenost biljki i zvijeri u sitoj ugodnosti kad ih niko ne smeta. Ali iza te vanjske ugodnosti, ove tišine počinka, sjedila je njegova briga, turobni strah od nepredviđenog. Stari je Pupak toliko proživio, toliko doživio da mu se katkad činilo da je dio toga nepoznatog kroz koje on već godinama naporno ide, što teško nosi, pod čim stenje, i što se zove život. On je bio brojanica dana, niz sedmica, mjeseci, godina što su tekle neprestano, besćutno i neumoljivo bježeći nekuda kao što bježe selice u jesen. Ništa nije novo i ništa staro u njemu! On je prolazio a bore, kvrge i smežurotine ostavljale su samo znak toga prolaza tišine koju je on pronosio. I ta djeca što su se rađala, rasla i umirala, bila su samo jedan njegov dio, žurenje u ne-

Digitized by Google

poznato. I kuća sve pogrbljenija i voćnjak i livada sve je bilo samo trag i znak te tajne, a on nije bio ništa prema njoj, ništa prema njemu. Ona ga odnosi kao i sve ostalo i njegova nejasna maštanja da će on ipak ostati, da će odoljeti tome bijegu i prolaznosti bila su samo san ovih subotnjih večeri kad sjedi sam u mirisu oribanih podova i opranog i oribanog posuđa. A ovo posljednje dijete, zadnji dio života koji je on nezavisno od sebe udijelio drugom, strašio je i onespokojavao Pupka. Činilo mu se da vidi kako se iza starosti šulja ono nepoznato i užasno, ono što mu najednm sinu nog dana kad se je rodila djevojčica: smrt. Nestanak, odlazak bez povratka kao lišća u oktobru. I ovo vršljanje misli i slutnji bez kraja i konca, neuredno i ispremješano, osvijetljeno umiranjem žara, krckanjem lule i nejasnim odzivima i glasovima što su dopirali kroz prozor i potom nestajali poput sjenki u zidovima bilo je blizi dah njen, neumoljiva opomena pa se je starac stresao žučljiv i zajedljiv, odalečen od samog sebe.

Podigao se je nemogući više izdržati prisustvo mraka paleći žigicu, slabašno kašljucnuo. Zaškripali su nečiji koraci na putiću što je vodio njihovoj kući: neko se poštapao. Tko to hoće da ga smeta? ... Možda je Ilija ribar? ... Ču se potom glas Viktora i skičanje Šarka: izgledalo je nekom se umiljava, nekom liže ruke. Pozna ga pas, voli... tko bi mogao biti; misao zasta ... Držao je upaljenu šibicu u ruci, napregnuta sluha prilazio petrolejci: neznanac je bio došao do vrata i otvorio ih. Stari pogleda: šibica ispade iz ruke:

— Zar si ti, reče Dragi i podje da ga zagrli.

— Marš, izdere se na Šarka što se je saplitao između njih.

— Otrči do Zuzkovice i reci materi da joj se je sin zdrav vratio iz špitalja — viknu na Viktora.

— Djevojke ne smetaj mamlaze, dometnu.

Stišće sinu ruke, ali ga ne zagrli kako je mislio: čemu to pade mu u pamet dok su razdragani prilazili jedan drugome.

Ti dobro starče rekao je sin odvraćajući stisak.

SAZNAJE ZA SESTRICU

Stajali su u mraku svaki udubljen u se, u promatranju kriomičnom i lukavom, slično njuškanju pasa kad se sastanu, iznenada zastali pred mnoštvom onoga što su htjeli reći, izgubljeni u pitanjima i odgovorima što su im naizmjenično prolijetali glavom. Starac je ponova uhvatio za šibicu paleći petrolejku i sa tim nehotičnim radom ovim kresanjem i izbijanjem svjetla potekao je najednom i govor kao mlaz nezaustavljajući se:

»Nismo se nadali, niko se nije nadao ... izgledalo je, da si umro. Poslije onog pisma prije tri mjeseca nismo znali ništa ... htjela je Branka ići u Sarajevo, ali neimaština, neimaština — toliko usta ...«

Drago je bio umoran, ponesen tim putem poslije toliko ležanja, ovim utiscima što su se sručivali na nj kao zelenilo na padine u proljeće. Stari je odvrtao fitilj, plamen bivao svijetliji: kroz mutnilo cilindra tanko obasjavao kuhinju. Vrata na peći su otvorena, tinjanje

Digitized by Google

se prevlačilo pepelom a nekoliko pilića probuđeno svijetlom zapijukalo.. Čistoća inače uvijek prljave kuhinje pune tragova bosih nogu, pijeska, razbacanih cipela, kokošje nečisti i mišjih brabonjaka, pune ostataka jela, čikova i paučina sa mrtvim i ispijenim muhama, zujanja zukara i cijuka mladih mišića po izvrtanim rupama, toliko ga iznenadi da skoro nije čuo očevo pitanje, rasut u to promatranje što mu je vraćalo njegov dojučerašnji život: ovu istu kuhinju koja je za svako pupićsko dijete značila: hranu, ogrijev, spavanje, očeve šamare i majčine batine. Htjede već upitati razlog toj čistoći, koja se nije nikako slagala sa njihovim domom, sa njima svima kao ljudima, ovim od otisaka ruku masnim zidovima, crnim od čađi stropovima, vlagom, upljuvcima muha i samih Pupaka kad se sjeti, da je ovo veče subote, kad stari poslije večere od sedam do devet sati izbacuje sve iz kuće i sjedi sam sa lulom kraj ognjišta, uživajući malo u čistoći, odmarajući se u njoj kao što se putnici odmaraju u zelenilu proletjelih krajina.

— A ti još uvijek odsjedavaš svoju subotu?

— Svako ima svoje pa i ja... neka si nam se vratio zdrav, poželjeli smo te. Neobično svima a i meni starcu, tko će kupiti ćaći rakije, ko donijeti majci i dječurliji poklon.

Stari htjede dalje nastaviti ali ga spomen na nešto zaustavi, utiša riječ u grlu, ukoči noge. Lice mu posta još zbrčkanije i umornije, oči se prevukoše strahom te iznenadne misli.

— Ostario si za ovo pola godine starče — nisam te valjda ja pretro, smijao se je Drago kroz svoj umor odobrovoljen pomišlju, kako će kad svima stisne ruku i izljubi majku, sestre i braću leći: — oni će mu stavljati izlišna i besmislena pitanja na koja će on isto tako besmisleno odgovarati — i zanijeti se u san spokojan kao i on sam kao i čitav ovaj život.

U mozgu starog Pupka: nježna i tiha djevojčica od mjesec dana, invalid u trećoj sobi što je čuva, (kako će to reći ovoj dobroj momčini, dragom divu). Stari se je bojao poruge, smijeha, sinove grdnje. I tvrdoglavost, stara besćutnost, otpor prema svemu dizala se je u njemu još ničim neuzročena ali rođena samo tom mišlju na saznanje Dragino o sestrici. I on je bio mali kao i ona pa zar je sramota što je onda tu, — mržnja koju je starac nosio prema djevojčici prenije se onim sitnim prelivom duše, onim nenadnim obrtom, nepredviđenim, za svakoga a najmanje za onoga u kome se to zbiva; na Dragu, na tog vraćenog ponova sina, za koga je već mislio da je zagubljen, nestao u lijekovima i bolnicama. Sad je on tu kao osvetnik, kao savjest što ište i prečišćava račune — a kakve račune ima otac da polaže sinu, onomu koga je on sam stvorio isto tako kao i djevojčicu. Stari se je opirao svom snagom tom osjećaju što je bio snažno kroz njega, punio zajedljivošću. Bilo je to ono jasno gledanje koje nikad ne vara, slutnja: sin ne će olako preći preko toga, on će grditi, galamiti i bespotrebno se je kojekakvim odgovorima ponižavati. Tu je djevojčica i on ima da šuti jer nije to njegova kuća i ne će je on hraniti a ako se je vratio dobro došao, ali stari Pupak ne smije biti slab, nesmije dopustiti da iko bude više njega, da mu zapovijeda i da on sluša. On nije toliko star i poznati već strah uđe mu u živce, zapali krv: sin je jaka i snažna ljudeskara i satrat će ga ako hoće samo tom snagom. Prošla su vremena

Digitized by Google

kad je on njih bacao iz kuće, u naponu pedesetih, nabreklih mišica sa žilama poput konopa. Šesdeseta mu je lani prošla i Drago ga može ponijeti u šaci. Oči su se starog mrštile tim umišljenim otporom, sjenčile očekivanjem: ograđivao se je kao i svi slabiji proračunatošću.

Drago je pitao: »Sestre su sigurno sa momcima«?

»Da«, kimao je stari.

— Kod rampe nisam nikog vidio, ko je čuva«?

— Ilica.

— Onda je nekud odlunjao.

— Možda je negdje u travi.

— A gdje je Milan?

— U sobi, gdje bi bio!

Dragu začudi osornost starčeva. Iza razdraganosti kojom ga je dočekao, ovi jednoslovčani odgovori, hrapavost u glasu i neželjenost dalnjeg razgovora osvjetljivali su starca: hirovit je i razdražljiv — kopni.

— Ostario si vidi se, ne voliš govoriti!

Drago se je smijao ovom durenju, preokretu starčevom, ali ga podrhtavanje usnica spriječi: iskakala je ona zla bora na krajevima opaka i tanka, koju je znao još iz djetinjstva kad ga je stari tukao — širila se i skupljala.

— Sad ćeš planuti starče, samo ne znam zašto?

— Ne ću, šta ti pada na um.

— Ne ću.

— Hoćeš, pobenavio si za ovo vrijeme, — Drago se je još smijao i sve je izgledalo kao u šali.

Stari se uzdrža susprežući psovku. Drago ga je gledao sa zanimanjem. U tom trenutku kad su obojica htjeli nešto da reknu: — neko sitno cvilenje, grgutanje kao kod male djece u snu. Čini se: dolazi iz velike daljine, sitno se uvlači u uši, postaje oštar pisak probuđenog dojenčeta što traži hranu, razdire uši tu u blizini, na desetak koraka, u samoj kući.

Starom je lupalo srce, Drago slušao sa čudom.

— Šta je ovo?

— Zorica.

— Zorica?

— Čija Zorica, ničija. Tvoja sestra eto čija Zorica.

— Otkud sestra najednom?

Stari planu: »Tvoja sestrica čuješ li, što si toliko blenuo ko ovan, rodila se prije mjesec dana. Ne vjeruješ je li: ja sam joj otac a ti brat, (govor užurban i ljutit — u njemu strah). Zanijela je mati baš kad si pao u špitalj i sad se je rodila, božja volja. Što se toliko čudiš . . .«

Drago se nije čudio, zašto da se čudi, bijedo, rekao je samom sebi i sav mu se povratak učinio umoran i siv: svijetlo petrolejke gnoji se poput provaljenog čira i sipa guste žute mlazove a kroz oribanost i žutilo poda viri istrošenost dasaka, prljavština upita pranjem, vlaga u mrljama. I sve više nestajao je veo radosti sa stvari i povratka a kroz oko ukazivala se je stara običnost svakidašnjeg: lončići od kafe koju su djeca večerala bačeni u škaf, okrnjeni tanjiri, randljike i šerpe, veliki crni lonac u napoju za kravu. Kroz mjesečinu isturena

Digitized by Google

je kofa od bunara izglodana sa sasušenim talogom crva po dnu a kroz vjetrom povijene zavjese svinjac: oblijepljena balega po naslagi spletene trske: slama rasuta krovom, kukuruzna zrna tlom. Sve u strahovitoj brzini odbjeglog pogleda otkriveno hipom one unutrašnje leće u samom njemu uvijek spremne da osnaži oko. I sivost čitavog njegovog života, svih ovih dvadeset i nekoliko godina nedovoljne ishrane, okrpanog odijela, krađe po tuđim baštama i hambarima potom vozova, kočničarenja, radnje po osamnaest sati u željezničkoj ložioni, lokomotiva, para i zvižduka: plamenje i žar i ugljen nezasitno gutani, i kantica sa uljem za mazanje zglobova stroja, putovanja bez kraja uvijek istim putem Sarajevo — B. Brod, B. Brod — Sarajevo — 220 km i Tilda sa stanice: — smeđa i snažna sa zlaćanim mrljama u očima i sitnim sunčanim pjegama ispod, sve se to sli u jedno, u gorčinu jednog pitanja, tu u staroj poznatoj kuhinji nakon polgodišnjeg neboravka: sna u bjelini neke bolnice u tuđem nepoznatom gradu punom zelenila i vrtova:

— Kad ste samo stigli đavoli pokraj tolike ostale djece, da načinite i ovo.

Stari se je umatao u svoju srdžbu, u tu umišljenu svađu koja ga je ograđivala od strahovanog mješanja sinovljevog u ono njegovo tajno i nedirnuto.

— Šta tu mogu ja, nisam baš molio boga za to.

— Nisi molio, ali si trebao paziti, opet ćeš ih nakotiti, da ne ćeš moći ni glavu okrenuti od njih.

— Šta se dereš, vidiš i sam da je zadnje!

— Otkud zadnje, zar nije i Viktor bio zadnje. Imaš preko šesdeset i unučića imaš i opet ti se rađaju djeca.

— Ne ćeš ga ti hraniti, što vičeš na oca. Tako se vraćaš kući?

— I to mi je dobrodošlica?

Vikali su jedan drugom besmislene riječi, mahali psovkama i stiskali šake. Dragi najednom dođe smiješna ta ljutina, ovo prepiranje sa ocem radi nečega što ga se baš toliko ne tiče i što njemu najposlije ništa ne čini. Uzrok je tomu, ne što su jedna usta više — nego ta sramota u dvadesetšestoj imati sestricu, ona sramota odraslog čovjeka kad čuje ili opazi kakav nedopušteni porok svoga roditelja, i on se za nju stidi. Znao je: ako još potraje svađa, istući će toga starca što pljuje riječi, sav zadihan od jarosti, nepriseban i siktećiv.

— Nek vas đavo nosi sve skupa. Reci materi ili sestrama nek mi namjeste u sjeniku.

Drago ostavi starca, nakostrešena i još drhtava pred petrolejkom u tišini kuhinje u koju je još posve slabo dopirao tihi plač djevojčice, i izađe u noć...

Invalid je pjevao sestrici uspavanku.

Iz vrta je dopirao sladak miris jabuka, baršun zrelih kajsija i sočna nabreklost jeribasmi; kroz mirise je toplo strujao svjež djevojački kikot, usplahireni šapat.

To su se pupićske djevojke zabavljale.

Digitized by Google

SLOM

Odlučio advokat Pero Čurić, da otvori sam svoju pisarnu. Veliko je Sarajevo, naći će se i za njega mjesta. Dodijala ova trka i rabota, a sve za druge i za malu plaću. Na veliku zaradu i na mnogo novaca nije Pero ni računao. Tek toliko, da se duga riješi i malo lakše poživi. Ako se desi, pa mu bude još gore i na to je on navikao. Barem će biti sam svoj gazda. A žena je šutila i svoj strah dobro sakrivala. Prepala se duga i neizvjesnosti. Njoj je draga ona plaćica, pa makar i malena bila. Stalna je, sigurna. Za nju svejedno. Djeca su tu. Bogu hvala, nije ih mnogo. Samo dvoje, ali i njima, kad reknu »daj«, valja dati. Baš radi te djece Pero je htio da sam na svoje noge stane, da im zaradi, da ih obezbijedi, da ih ne stigne ono, što je preko njega prohujalo. I tako on posudi novac, ishodi sve što je trebalo, pribije tablu na vrata i stane čekati stranke i zaradu.

Prvi mjesec ni žive duše, a poslije počelo. Poznavali su Peru Čurića još dok je u drugih advokata služio i bio na praksi. Mnogome je njivu spasio ili izbavio zatvora, pa kad se pročulo, da sâm za se radi, počeli mu dolaziti. U početku sami, a poslije dovlačili i druge. Vjerovali su mu, pouzdavali se u njega. I malo pomalo pisarna Pere Čurića dobro je proradila. Odselio on iz stana; tijesno mu bilo. Četiri namještenika i Pero peti, pa jedva, da se posao posvršava. Duga nema gotovo ništa. Kuća sve punija. Dolazi zima, a oni je po prvi puta dočekuju sa podrumom punim drva, sa kacom ukiseljena kupusa, sa krmetom i punom smočnicom, sa toplim, novim odijelima. Perina gospođa već i služavku drži i svako jutro punu korpu iz tržnice kući donosi. Razleti se ona po kući svo jutro da sve smisli, skuha i priredi, a kad se približi podne uredi sebe i djecu, pa dočeka Peru. Ni ne miče se od njega. Samo što mu ugađa i želje iz očiju čita. A Pero nikad sam ne dolazi. Dva koraka iza njega evo podvornika Ibrahima. Pune mu ruke. I teška velika lubenica i grožđe i šljive i jabuke. Sve on to u kuhinju na stol poslaže, crven od hoda i tereta popravi fes i odijelo, pa počeka »gospoju«. Znade on, zapasti će i njegovu djecu barem svakom grozd i šaka šljiva. »Gospoja« daje, ne štedi, a Ibrahim se klanja i zahvaljuje.

— Živa bila i u većoj se sreći nalazila.

— Iz tvojih usta u božje uši Ibrahime — odgovara mu ona i već leti Peri, da ga očima pomiluje, da mu zahvali, da ga pogledom zapita za poslove, za osnove, za sreću. Sretna je ona, blažena. Sve boga moli, da tako ostane. Druge želje nema, a većeg se obilja i sreće boji. Ni u koga ne može sve glatko ići. Gdje se novac nagomilava, nađe se bolest, ili ma šta drugo, da sreću pokvari. Rađe pomanje, pa sa zdravljem i zadovoljstvom. Ona to i Peri govori, a on joj se smije. Draga mu je tako sitna i malena, skromna i zaplašena. A Pero se novaca ne boji. U trci za njima sve je rjeđe u kući. Srijedom ga nema kroz cijeli dan. Pazarni je dan, pa seljaci dolaze u većem broju u pisarnu: ispune sve sobe i još dva po dva stoje na stepenicama. Ručak mu Ibrahim donese,

Digitized by Google

jer Pero istom na večer kući dolazi. Umoran, iscrpljen, a džepovi se naduli od para. Ni ne zna koliko ih ima. K tome baš u ono doba došla i agrarna reforma, pa seljaci nagrnuli u grad, da što više spasu i izvuku što više novaca. U Pere Čurića našli se sami muslimani, a ti dukatima plaćaju. Da njima ne bude daleko do njega, preselio Pero pisarnu u čaršiju, a ženi uzeo stan od šest soba, nek se širi i neka uživa. Zapravo je on sam najviše uživao. Obiteljski je on čovjek. Nikud od žene i djece, ako nije radi posla i zarade. Voli dom i svoje ognjište i gleda, da ga što udobnije i ljepše udesi. Čudo blaga i namještaja proguta takovih šest soba. A Pero kupuje, dobavlja, udešava i iz stana stvori pravu izložbu. Ćilimi su dika njegova. Gdje koga uhvati, pokazuje mu ćilime. Ima ih po podu, po zidovima, preko stolova i mindera — sve pravi perzijski. Šeće Pero kroz sobe i sve žmirka od uživanja, kako se ćilim uvija pod nogama meko, svileno. Kako su im samo boje tamne, guste, site i šare bogate, raznolike. Godinama da ih gledaš, nije dosta. I Pero ih kupuje jedan na drugi, a Ibrahim donosi u kuću. Žena se ni ne veseli više. Kuda će s njima tolikima! Ali Pero nađe mjesto i sam čavao u zid zabije, sam ćilim objesi i rese mu počešlja prstima. Onda se odmakne i potraži mjesto odakle se najljepše boje prelijevaju i šare iskaču. Tu se spusti u naslonjač i ne može da se nagleda. K njemu se i žena prišulja, tiho, jer od pustih ćilima ne možeš čuti koraka. I ona sjedne do njega da s njime gleda i s njime se divi. Uvrijedilo bi Peru, da se i ona ne raduje, da i ona ne uživa u svakom ćilimu i svakoj novoj stvari, što je on dovuče u kuću. Njoj brzo nestaju pred očima sve te šare i boje. Zaveze se u misli pa i ne vidi.

Počelo se živjeti! Lagodno, raskošno, divno! Na svu onu muku već je davno zaboravila, a i kad se sjeti, ne spominje na glas. Riječi su spore i ne mogu da slijede misao, koja se vraća natrag u one zime bez drva i dane bez ručka. Misao, koja brzo preskakuje iz jedne oskudne i skromne sobice u drugu. U svakoj od njih ostavili su oni jedan dio odvaljenog tereta i komadićak sreće. Tamo je on učio za posljednje ispite i rigoroze, a ona hodala na prstima po sobi, da ga ne smeta i šaptala jednoj maloj bebi: »Tata uči. Ne smije se plakati«. A beba i nije nikad plakala. Samo bi se znala gdjekad nasmijati. Onda je jedan mali, veseli glasić ispunio cijelu sobu i kao nekim čarobnim dodirom sve uljepšao, rasvijetlio, olakšao.

Pero se pomakne i pogladi ženu po kosi. Tko zna kuda je on odlutao i gdje u mislima bio. Ona se jače priljubi uz njega i po stoti put poželi: daj bože, da tako ostane.

Ali Pero sve da je i htio nije mogao zaustaviti tu navalu posla i zarade. Nisu badava po Sarajevu pričali, da za Perom Čurićem sreća trči i da mu kesa nema dna. Čega god se lati, sve se u pare promeće. Počeo se svijet kupiti oko njega, ne bi li onako usput zapalo i njih štogod. Koga sretne, svak se pred njim savije i pokloni. Nitko mu ravan. Voli Pero, da ga cijene i uvažuju, da ga biraju u predsjedništva i odbore, da se oko njega kupe i u njegovoj kući ugoštavaju. Podatna je ruka u njega i široko srce. Hoće drugom da pomogne, a još više sam da se podiči. Neka pričaju, neka govorkaju. I sve to učini novac. Ona zgužvana i zamazana para. Ali su ti komadići papira Peru omamili, zarobili. Bez njih je ko bez vida i bez ruku. Znade on, ne

Digitized by Google

klanjaju se to njemu, već parama. I sreća ta od njih dolazi. Što ih više ima, više ih treba i brže mu odmiču s ruku. Jer što velik i razgranjen posao u jednu ruku daje iz druge uzima. Treba podržavati veze i biti među ljudima. Ništa se ne poduzima i ništa ne proslavi bez Pere Čurića i njegove gospođe. Skupe i raskošne večere, izleti, sijela, zabave. Svuda treba ići, a poslije u svojoj kući uzvratiti. Ne može se ljeto presjediti u Sarajevu. Ako Pero i ostane radi posla, to ženu i djecu negdje na moru smjesti i odašilje im teške pare. Pa ta kumstva! U koga god se dijete rodi, svak bi Peru za kuma, a o Duhove, sve u crkvi pred njegovom gospođom, čitavo jato djevojčica. Sve će na krizmi uzeti njezino ime. To valja platiti, valja darivati. Čitavo jedno imanje ode kroz godinu na samu Perinu djecu. Učitelji samo što ulaze i izlaze. I glasovir i jezici i crtanje. Kad nije moglo biti Peri, neka je njima. U njih treba, da je sve najbolje. I tako iskrslo sto rupa u koje novac propada.

A ona, žena Perina, ne će da mu se odupre. On je zaradio, on može i da troši. Neka poziva i ugoštava, neka daje i poklanja, kad ga veseli, nije joj pravo. U vlastitoj kući nije više sama svoja. Do djece od učitelja ne može doći, a sa mužem rijetko da se na samu nađe i porazgovori. Možda je bolje tako, jer on o drugom i ne govori, već samo o poslovima, o zaradi, o novcu. To nju gdjekad zaboli, ili natjera u strah. Nisu to više one skromne želje i male osnove, iz prvih dana.

I taj isti Pero zavalio se sada na minder, debeo i crven, malo prosijed, sretan, što može raskopčati ovratnik i u miru zapaliti cigaretu. Sjedi ona uz njega i nema šta da mu kaže. Osilio se on, uzoholio i malo mu treba, da se razljuti i zagalami. Ali Pero ne može dugo da šuti, već polako stane izvlačiti jednu osnovu za drugom.

Našao je čovjeka, da na njegovo mjesto u pisarni zasjedne. Što će dulje tamo. Posao uveden i razgranjen, stranaka na hiljade, dolaze pare same od sebe. Pero će se sada baciti u trgovinu. Šume, pilane, daske. I tu on počne pričati, a u sobi čisto čuješ lomnjavu strojeva, škripu remenja i prasak balvana kad pod pilu dođe. Čitavi slogovi daske, visoki, bijeli, pravilni. Mnoštvo radnika nečujno se giba po ćilimu od pilotine i nečujno radi za Peru Čurića. Njegove lađe krcate daskom plove u Egipat. Na jednoj od njih i on sa ženom i djecom. Neka putuju, neka svijeta vide, neka uživaju. Zaradit će on njima i parama opskrbiti djecu i potomke do u četvrto koljeno. Neka ga spominju i u zvijezde kuju. Malo po malo Pero predobi i ženu, pa s njome zajedno zaplovi širokim vodama u divne daleke zemlje. Onda se ona trgne i preplaši kud je zabasala i na što se dala navući, pa brzo kucne prstom po najbližem drvenom predmetu. To zato, da sreću ne ureče.

Odgovoriti Peru od nečega, što on zasnuje, nitko ne može. Za njim sreća trči, pred njim nema zapreka. Pare su tu. Sila, moć! On će te pare uložiti u pilane, stručnjaka naći, da posao vodi i trgovinom ravna. Pero se ne razumije u to, ali je siguran, ne treba mu ni godina, da se uputi i osposobi. Kompanjona je lako naći. Nanjušio svijet para, pa dolazi sa osnovama i predlozima i svak bi htio da za se predobije Peru. Leti olovka po papiru, iskaču brojevi i sume. Sve tačno, nepogrešivo. Crno na bijelu. Nagomilava se dobitak i raste. Ogroman i

Digitized by Google

bajoslovan zavrtio on Peri pamet i probudio lakomost silnu, nezasitnu. Grehota bi bilo pustiti ga, da sklizne u tuđe ruke.

I Pero zapustio pisarnu i živ se razletio za svoju pilanu. U Sarajevu ni nema ga nikada. Ili je u Beogradu po ministarstvima, ili na komisiji po šumama, ili negdje kupuje sa svojim kompanjonom strojeve. Zgrnuo Pero i sastavio sav svoj novac, pa ga zgruvao u jedan posao, u šume, u pilanu. A ona nikla brzo, kao gljiva iza kiše i proradila pod sretnom rukom Pere Čurića.

Tko će s njim, industrijalcem! Za njega se uz šum i lomnjavu ruši šuma. Za njega ludo i bezglavo juri balvan po jarku niz kotlinu. Za njega, dan i noć, zasopljeni i sjajni, dahću strojevi sa osamnaest pila.

Progutala pilana silne pare Perine i sad mu ih pomalo vraća. Sve se slaže sa proračunom i onim brojkama na papiru. A pisarna radi sama od sebe. Od vremena na vrijeme pregleda Pero račune i primi pare što su pridošle. Onda opet odlazi na pilanu, ili pregovara s agentima i trgovcima, koji kupuju dasku. Tko da opazi ako je par stranaka manje u pisarni, tko da se zabrine ako se spusti cijena daskama.

Možda bi se zabrinula žena Perina. Ona jedina, ali njoj o tome nitko ne govori. Povukla se ona u svoje sobe i uživa u ljepoti i raskoši stana. Privikla se na sve i zavolila svaku stvarčicu. Njezino je to i ničije više. Donio joj Pero čak i darovnicu od suda, sa pečatom i potpisima. Prvi puta u životu ima ona nešto svoga. I još tako lijepo, vrijedno, skupocjeno. Ne može se ona od stana odijeliti ni na nedjelju dana. Sve redi, dotjeruje i stvarčice premješta. Za drugo ne pita niti joj tko kazuje. Pero se ponekad smrkne i zamisli, a lice mu sluti na zlo. Onda se i ona iznova zaplaši. »Da se nije, pobogu, zapetljao. Da nije zapelo«.

Ne, nije Peri zapelo, samo mu se pričinilo, da se sav svijet bacio na trgovinu. I to baš na drvo, na pilane. Eno čim tko osjeti malo para u džepu, već diže pilanu i upušta se u spekulacije. Nije to za svakog. Samo badava posao kvare. Imala bi Bosna šuma, ali nema tko da pokupuje toliko drvo. A radnika na hiljade. Svake subote im Pero isplaćuje teške pare. Da je samo to, ali sad bukne požar, sad se stroj pokvari, sad konj lipsa i svaki put nove hiljadarke u ništa propanu. I pisarna zatajila. Ne daje Peri toliko novaca, koliko mu treba i koliko je on računao. Pa čak i tamo gdje si se najmanje nadao odjednoć izbija slom i nevolja.

I Pero otpusti pola namještenika iz pisarne i dječije profesore i ženinu poslugu. Ostavi samo koliko je trebalo za njih i radi svijeta. I na jelo je pripazio i svaki dinar tri puta kroz ruke prometao, prije nego li ga potrošio. Samo u pilanu nije dirao, a ona je gutala gotove pare Perine i mjenice i male uštednje. Zasopljeni i sjajni strojevi radili su kao pomahnitali dan i noć i tražili novu hranu. Skladište se širilo povećavalo, šuma prorijeđivala, pisarna propadala, dugovi se nagomilavali, a kupaca daski ni za lijeka. Nije bilo druge, već zaustavljati strojeve sve jedan po jedan. Stajali su oni tihi, mirni i kao omamljeni divovi prijetili Peri. On ih je gledao kako se zaustavljaju i umiru.

Digitized by Google

Smrt je počela dolje u koloturu, u strojarni ispod pilane. Zatim je polako prešla na remenje i usporavala, kočila, zaustavljala. Gore se još stroj borio i siktao, braneći se od tromosti i nemoći. Sve polaganije i slabije. Onda je stao. Samo je još osamnaest sjajnih tankih pila podrhtavalo. I tako sve jedan za drugim — do posljednjega. Ovaj posljednji još je dospio da proguta zadnje Perine mukom stečene novce. Koliko je bilo trke za ovu posljednju mjenicu. Perin potpis nije više vrijedio. I žena je trebala potpisati. Kako joj je teško sve razložio i koliko je muke bilo u tome, da se ona nije opirala. Tiho bez i jedne riječi potpisala je mjenicu. Sjetila se Nike Pavlovića i tolikih drugih i znala je, da je to propast.

Uzalud. Što jednoć niz brdo pođe nitko živ više ne zaustavi. Pilana stoji na prodaju pusta i tiha. Ne prodaje je Pero, već vjerovnici njegovi. Ono što je osim pilane ostalo ko kuća je od karata. Prstom dirnuti srušit će se. Pisarnu je Pero preselio opet natrag u stan i kao nekad, davno, stao čekati stranke i zaradu. Zavukao se i zatvorio u svoju sobu i do očaja i nemoći računao i sračunavao, ne bi li kako sastavio kraj s krajem. Onda su opet dolazili časovi i dani potpunog odsustva volje i otpora. Sve je svejedno. Nema smisla ni vjeđe rasklopiti, ni prstom maknuti. Ovu čamu prekidalo je jedino zvonce, što je cilikom javljalo nečiji dolazak.

Tko je? Vjerovnik? Račun? Prijatelj? Ili je možda stranka. Zarada! Napete uši osluškivale su ženine korake, škripu vrata i glasove. Onda razočaranje, klonulost i želja da ogluši i ne čuje više.

To je staretinar! Opet je žena izvukla neku staru, zaboravljenu kabanicu. Novaca nema, pa prodaje. Pero osluškiva, kako se na pragu cjenka i nateže za deset dinara i kako popušta, pobijeđena od staretinara.

A oni su kao lješinari. Gdje strvinu naslute, tamo se i jate. Ne izmakne im oku ničija potreba i nevolja, ničije propadanje, pa se i oko njihovog praga kupe. Pero bi ih najrađe bacio niz stepenice i šakama izudarao. Ali on sjedi miran i bespomoćan. Valja jesti!

Onda dolazi ručak. Zalogaj, za taj novac kupljen, gorak je i u grlu zastaje. Zastaje i radi suza, koje suspreže sve četvero. I Pero i žena i djeca. Ne nalaze ni jedne prikladne riječi, pa šute, duboko sagnute glave, da im tko ne zirne u oči. Nad njima, kao avet, stoji ona posljednja mjenica, koja dospijeva, koja se ne može produljiti, koja se ne da uništiti. Odvući će sve, raznijeti, raskućiti. Ostat će goli zidovi i pusti podovi. Dolazi rok, približava se. Za deset dana. Za tjedan. Prekosutra, sutra. Danas!

Ni jedan dan nisu zakasnili. Nisu poštedili, čak nisu imali ni malo obzira. U po bijela dana stala su na ulici, pred vratima kola. Na njima se počeše redati ćilimi, toliko njegovani, toliko voljeni, sad osramoćeni brojem i pečatom. Pero ih je svojom rukom skidao i posljednji puta gladio pred piskaralima i činovničićima, koji su se još do nedavna, duboko pred njim savijali. Žena mu je pomagala i nije krila oči crvene i nabrekle od suza. Ona čak od jecanja jedvá da je ruke dizala, jedva da je na nogama stajala. Onda je došao onaj nijemi posljednji rastanak, posljednji pogled i pozdrav, sa prozora iza zastora.

Velika i teška kola krenula su niz ulicu i zaokrenula za ugao.

Digitized by Google

O S V R T I

O RADOJU DOMANOVIĆU POVODOM KNJIGE »OTVORENE KARTE« ZORANA DOMANOVIĆA.

Knjiga Zorana Domanovića učinila je dobru stvar što je na dnevni red dovela ime Radoja Domanovića. Učinila je ne samo da se razmišlja o ovoj pojavi u našoj književnosti, nego još više o satiričnom duhu uopće u našem javnom životu, o nedostatku satire kod nas, o potrebi satire i o mogućnosti njene egzistencije. Nas satira ne interesuje kao književni rad, kao književna vrsta (to ostavljamo Bogdanu Popoviću i sličnima). nas satira zanima kao izraz života, kao moralni i socijalni korektiv, kao 'orudje slobode duha, kao odmazda jakih karaktera.

U srpskoj književnosti nije bilo pravih satiričara, ali je bilo satiričarske žice, nije bilo satiričara književnika, ali je bilo satiričara publicista. Satira je bila u službi političke borbe, protiv političkih nasilja, iskorišćavala do krajnjih mogućnosti slobodu štampe i više se ispoljavala kroz feljtone dnevnih listova, nego kroz časopise. Satirički članci Radoja Domanovića znače prelaz iz novinarstva u književnost, doduše više su u novinarstvu nego u književnosti, ali i danas imaju svoje vrijednosti, jer ilustriraju vjerno jedno političko doba, kao i mentalitet srpskog društva u teškim danima političke despotije. Satirički članci Domanovića šibali su servilnost, puzavost ljudi koji su sav svoi moral žrtvovali vlasti i novcu, pandurski duh, čiftinstvo jedne sredine koja je skrivala pred kultom heroizma prošlosti očajnu malodušnost.

Domanović je bio male, uske kulture, mentaliteta malovaroškog učitelja. lumpenproleter iz »Dardanela«, za redakcije malih listova, ali je imao oštar pogled i oštar potez pera. Bio je duh koji je slobodoumno reagirao na nasilja, gotov da ismije ljudske slabosti i da osudi ljudske niskosti. Njegove satire nemaju filozofske osnove, nisu izraz neke intelektualne superiornosti. nemaju uzdignuća duha niti svemoći jednog oka, koje pod oštrim uglom gleda razne krivine ljudskog odnosa. Njegove satire kreću se u uskom lokalnom krugu, iskorišćavaju za parodije popularne narodne motive, imaju često poglede kafanskog stola, čokanjčeta, ali sve njihove slabosti padaju pred pomišlju da je njih davao čovjek u teško doba političke istorije i kulturne zaostalosti i davao ih uzdignute glave, pogađajući iz »dardanelskog« stimunga krupne zemaljske potentate. To nisu bile satire pisane radi satire, radi artizma, već radi političke borbe, radi pogodka, ujeda, žigosanja tadašnje »Stradije«, legla ljudskog kukavičluka i ljudske podlosti.

Domanovićeve satire nosile su u sebi osim psihoze jedne ugnjetačke epohe i dobro poznavanje balkanskog čovjeka, koji se prilagođava svima situacijama iz kojih može da izvuče materijalne koristi. Njegove satire uhvatile su glavne osobine sredine, koja je naglo prešla sa sela u varoške ambijente, iz ropstva u slobodu i otkrile su osnove na kojima je izgrađeno srpsko varoško društvo.

U Domanovićevom pisanju bio je začetak satire kod nas, ali se taj začetak nije razvio. Artizam je potisnuo interes za stvarnošću, za realnim događajima (Skerlićev rad bio je pak prožet optimizmom) i mada su vremena bila burna, naročito poslijeratna, nije se javio opet pisac koji bi se isključivo bavio satirom. Predratna književnost preporučivala je stišavanje strasti, potpuno napuštanje ulice, gajenje humora, salonske kozerije, izbjegavanje žučnosti, pamfleta, svake prigodnosti i svake jače strasti. Događaji su dobijali međutim široke socijalne baze, rat je donosio ekspresivniju, životniju književnost, ali satira nije našla svoj puni izraz, niti svoga duhoborca, koji bi pod svoje kritičko mjerilo obuhvatio cjelokupni društveni život. Ima momenata u razvitku ljudskog društva, kada je satira neophodna, kada je ona vijesnik novoga doba. kada na nju dođe najteža dužnost prokrčavanja, kada je ona najsnažnije i najefikasnije oruđe boraca i zastupnika novih ideologija, najmoćnije i najčasnije pribježište potištenog slobodoumlja. Domanović je ostao osamljen slučaj, ma da bi svaka epoha razvitka društva morala imati svoga Domanovića.

Zoran Domanović prije je naslijedio Branislava Nušića (sa blijedom lektirom Zoščenka) nego svoga oca. Njegove »Otvorene karte« su karte sa žureva, skupova kraj domaćih ognjišta i otkrivaju samo krajičak intimnog beograd-

Digitized by Google

skog života. Da pisac nije sin Radoja Domanovića, vjerojatno knjiga ne bi bila ni zapažena. *V. Gligorić.*

BARBUSSE — HAŠEK — REMARQUE

Da li je slučaj ili neka dublja unutarnja veza, uvjetovana psihozom, koja je nastala za vrijeme rata ili poslije, da su trojica predstavnika rasa Evrope: romanske, slavenske i germanske digli unisono i ako u razno vrijeme otvoreni protest protiv rata, kao zločina nad narodima i pojedincima. Sva trojica proniknuvši intuitivno u bit tragedije, koja se odigrala od 1914—18 g., kao sveta aliansa dižu svoj glas i preko pera dovikuju cijelom čovječanstvu: assez de Bonaparte — assez de guerre. Optužuju jednakim, ispunjenim dubokim bolom i ogorčenjem za ubijstvo čovjeka. — Plaču prebitim srcem nad tragedijom, čiji Heroji platiše glavom s prokletstvom na ustima. »Velike ideale sniziše na ono blato i močvare u kojima se ugušiše pobjednici i poraženi. Paljbu topova i škrgetanje mitraljesko pretvoriše u realan hropac umirućih... a izmjenične pobjede u cereći se smijeh smrti. Marševe golemih — sivih kao zemlja, bez plodova i cvata, izrovanih dolina i porušenih brijegova, vojnih trupa pretvaraju u negaciju — jasnu i otvorenu ratnog i borbenog Duha. Svuda: na bojnim poljanama i kasarnama, pogledom, ispunjenim užasom, gledaju strašnu sfingu Smrti. Dubokom umjetničkom invencijom kroz sarkazam, ironiju, te groteskost vojaka Švejka; kroz tihi jecaj maloga Baumera nad smrću onih, koji ne žele, da umru; kroz glasni protest vojnika, koji gledajući kako umiru ranjenih drugovi, traži da se usmrti sam rat, poput mušketira romantike: Hašek, Remarque i Barbusse bore se za pobjedu pravde i istine. I optužuju... Svaki na svoj način.

Kroz kruti realizam, bez sentimenta i bez simbola, zapadajući rijetko — u početku djela — u vizionerstvo proroka i suca, Barbusse, strašnom i ledenom logikom analizira rat, pronalazi i traži krivce, iznosi ritam života i preživljaje ljudske duše. Dinamike života nestaje — svuda uz tutanj topova, paljbu pušaka i mitraljeza vlada apsolutna — bezmjerna jednoličnost u znaku umiranja... I umiru na bojištu njegovi mali ljudi: radnici, bosjaci, sitni obrtnici, činovničići pokorno — nijemo, vršeći svoju dužnost u borbi protiv strašnog militarizma, povampirenog nacionalizma protivnika s one strane; a u drugima, koji ostaju budi se svijest i spoznaja o strašnom zlu, koje ih okružuje, o stradanjima nevinih i o — neizbježivoj borbi čovjeka s čovjekom, dok je života na zemlji. — A ipak nastaje revolt u dušama pojedinaca, koji traže razlog i krivca. I nalaze ga u imperijalizmu, u šovinizmu, a konačno i u socijalnoj nejednakosti. I čeznu ispaćenim dušama za ostvarenjem Pravde među ljudima pitajući se: gdje su gesla velike francuske revolucije: sloboda, jednakost i bratstvo? Izvodi i zaključci Barbussovih ljudi s ratišta izviru iz logike revolucionera mozga i duše, u kojima provejava duh očajnikê, koji se hvataju posljednjeg tračka nade na bolju i ljepšu budućnost čovječanstva. Žrtve su potrebne, da se preko njih dođe do istine. Pred licem smrti Barbusse strahovitom snagom razgaljuje čovjeka, iznoseći instinkte, strasti i primarne potrebe. U ratu, u tome infernu živih patnja nestaje svake civilizacije, kulturnih i socijalnih razlika — i čovjek nalazi najveći ideal u sitom želucu i mirnom, bezbrižnom snu: prije vječnoga sna u smrti. Na ovome izgrađuje i svoju materijalističku filozofiju, svoju ideologiju o ljudskom društvu i svim problemima, vezanim s historijskim razvojem tog društva.

Unatoč tragičnog pesimizma, velike skepse o pravednosti društvenog poretka i negacije cijele jedne klase, koju svakim retkom optužuje kao krivce za rat, koji je iznio kao najveći naturalista, Barbusse je ispunjen tolikim idealizmom u svojim pogledima u budućnost, da pruža svakome vjeru u čovjeka, u duhovnu i materijalnu regeneraciju čovječanstva na pravednijim i boljim osnovama. On vjeruje u čovječnost i tu vjeru budi u drugima. On postavlja humanost kao leitmotiv u daljnjem životu čovjeka, kao osnovu svakog kulturnog i materijalnog progresa. I njegova je jednostavna filozofija o čovječnosti zahvatila duhove, koji teže za spasom civilizacije i daljnjim napretkom stare, vjekovnim borbama već porušene i otrcane Evrope.

Stvorivši novovjekog Don Quihota, u drugom ruhu, koje mu je nadjeo rat; u koji ga obukla moćna kasta Austrije, Hašek je ulio u nj' slavensku širokogrudnost i dobrotu, naivnost i bezazlenost vojnika, koji nosi oružje ne znajući zašto, koji polazi službeno proglašen idiotom na ratište, da kao i u pozadini tako i ovdje stvara zbrku i zaprepaštenje među redovima i bijes pretpostavljenih, dok stvarno na svakom svom koraku izvrgava ruglu sredinu, u kojoj se nalazi, a osudu svrhe i cilja, kojima služi...

Digitized by Google

Švejk, kao dobri vojak, ispunjen je unatoč službenog »idiotizma« tolikom životnom mudrošću, dubokom filozofijom, osjećajima istinitog patriotizma, kroz koji izbija prava ljubav prema domovini njegovog cijelog zarobljenog naroda, da unatoč svoje robustnosti i nekulturnosti, nadvisuje duhovno i etički sve oko sebe, postaje protiv volje sviju centralna pojava, spiritus movens za prijatelje i protivnike. Sili sve ostale da prihvaćaju njegovo zdravo rezoniranje, da se priklone pred njegovom dobrotom i dive ne shvaćajući je njegovoj životnoj mudrosti. U »idiotu« Švejku, u građaninu — dresseru pasa, velcizdajniku protiv volje kao i vojnom »dezerteru« uspjelo je Hašeku dati jedinstven tip poratne literature o ratu. Zdrava ironija, koja prelazi kadkad u jaki sarkazam, koji izazivlju vrijeme mobilizacije u Austro Ugarskoj, »ratno oduševljenje«, vojnički život, borba države protiv renegata i izdajnika, pa samo bojište sa svojom absurdnošću, gdje se bore za opstanak države protivnici njeni. Zahvalan materijal za jako umjetničko pero, kakovo je Hašek. Njegov Švejk prolazi kroz sve peripetije jednog krvavog doba sa svojom lulicom u ustima, kao simbolom njegovog stoičkog mira i zdravog humora te dubokog uvjerenja, da je sve neobično, čudnovato, a i nepojmljivo — glupo, tako glupo, da bi se moralo pobijesniti, što bi ipak bilo još glup'je, jer se tok događaja neda zaustaviti i kolesa povijesti ljudske gluposti slomiti. Hašekovoj filozofiji o ratu provlači se kao crvena nit temeljna misao Carlylea o ljudskoj gluposti, budući čovjek po svojoj prirodi prije osjeća i proživljava negoli misli i shvaća (Sartor Ressartus).

Hašeku je svojim »Dobrim vojakom Švejkom« uspjelo neobičnom snagom umjetnika izniječi negativne strane tadanjeg militarizma, prikazati ga u svjetlu apsurdnosti, oboriti se s uspjehom na nemoguću državnu strukturu Austro-Ugarske i prikazati svu besmislenost tiranije i političkih progona u Češkoj, koji su stvarali samo još veću reakciju, dovevši ostale kao i Švejka sretno u rusko ropstvo.

A unatoč velikog humora i jakog komizma izbija često otužna nota u Hašekovom »Švejku«. U dubinama njegove ličnosti, progonjene kao divlja zvijer, često neshvaćene i izrugivane, osjeća se duša uvriježdjena i ponižena; ispunjena boli čovjeka, bačenog ratom iz svoje životne kolotečine u sredinu — tudju i neprijateljsku. Kroz smijeh čuje se drhtaj ranjenog srca, jecaj čovjeka nad udesom svih, koji ga okružuju i koji pate zajedno s njime — Švejk ispunjen osjećajem solidarnosti, koji može u najvećem stepenu razviti pogibao pred smrću, pomaže lijevo i desno svojski svima svojim savjetima i djelom. Upravo taj osjećaj solidarnosti razvio je Hašek u svome junaku do najveće etičke visine. Šibajući mane i glupost njegov junak ih razumije, prelazeći smijehom preko njih i suvereno ih ispravljajući. Kroz »idiotizam« Švejka i njegovu slavensku dobrotu probija velika mudrost života: često je ono što ljudi drže nužnim i razumnim, nepotrebno i glupo, a naprotiv ono što drže glupim i nepotrebnim vrlo razumno i korisno. (Maks Nordau.)

»Dobri vojak Švejk« je personifikacija čovjeka, kojeg stvoriše ratne prilike; tip, kojeg je sazdala društvena i politička sredina onog doba i etična ličnost, čiji nosioc može biti samo Slaven. — Realan i plastičan — u komiki kao i tragizmu — i u ovomu je djelo Hašekovo umjetnina prvoga reda, u kojoj izbija njegov književnički genij...

»Ako se vratimo, biti ćemo umorni, ruševine, sagorjeli, bez korjena i bez nade — a iza nas raste pokoljenje, koje je kao i mi nekoć, ali koje će nama biti tudje i koje će nas potisnuti. Mi smo izlišni za sebe same...«

Porazna konstatacija čovjeka, koji je prošao kalvariju rata i svih strahota jednog općeg pokolja: umjetničke duše, koja je izgubila svaku orijentaciju, bačena iz sredine civilizacije u amnijenat pruskog militarizma — i konačno na »polje slave«. Remarque uvida kao dijete — vojnik svu absurdnost rata, on prelosjeća nemogućnost pobjede i besmislenost borbe, u kojoj je samo mehanizam, a ne postoje ideje. On ne optužuje izravno, on ne traži krivce i ne ukazuje na njih prstom, ali on ih osjeća, osjeća svom svojom ranjenom dušom, koju je povrijedila pruska disciplina i nacionalna hipertrofija, koja mu se nametće u školi kao i u kasarni u društvu građana kao i na bojištu. On upoznaje jedinu vrijednost — čovjeka. I kao što žali smrt svog Kata, tako se užasava od ubijstva francuskog vojnika proklinjući u tihom ludilu strašnu sudbinu čovjeka... Bol nad patnjama jedne generacije, kojoj je pala u dio zadaća, da oružjem u rukama riješi strašne probleme, koji su se već decenijima nametali, obuzela je svom snagom dušu Nijemca, koji se je poput Zaratustre uzdigao nad ostale prozrijevši tragičnu kob

Digitized by Google

njemačke inteligencije, njenu strašnu zabludu i duhovnu zaostalost.

On traži princip i ideju, moral i etiku — i ne nalazeći ih vidi poput Barbussa i Haška svu absurdnost, tragizam i besmislenost. Zapada u duboki pesimizam i ogorčenje, razočaranost i bol — i jasnim pogledom, punim užasa predviđa duhovnu i moralnu smrt jedne cijele generacije.

Remarque je svojim realizmom o ratu i tragičnosti sukoba, koji je zahvatio jedan cijeli kontinenat, iznio nepobitnu istinu o vrijednosti života čovjekova nad svime, optuživši ujedno odgoj i nacionalnu megalomaniju svog vlastitog naroda. I poput Barbussa, koji priznaje vrijednost patriotizmu, koji nastaje iz pobude čistog osjećaja čuvanja kulturnih i materijalnih vrednota vlastitog naroda, a osuđuje lažni patriotizam, koji ide za vrijeđanjem i ne priznavanjem jednakih prava drugima. Remarque utvrđuje to isto iznoseći zablude i utopiju jedne cijele generacije, odgajane u duhu lažne supremacije nad ostalim narodima...

...Od patriotizma, kojemu ne može biti prigovora, dok se zadržava u granicama sentimentalnosti i umjetnosti, upravo kao ni posvećenim osjećajima porodice i kraja, čini se utopija i nemogućnost, koja narušava ravnotežu svijeta, odgaja neka bolest raka, koja isisava svu životnu snagu zauzimlje sve veće dimenzije, guši život, te napokon svojom zaraznošću dovodi do rata ili oružanim mirom ispija svu snagu zemlje, dok ju potpuno ne paralizira (Barbusse).

Branimir Šicel.

TRAGIKOMEDIJA SLOBODNOG PERA.

(Povodom knjige Stanka Tomašića: Salon milostive Kle. Zabavna biblioteka 1930.)

Stanko Tomašić postao je u posljednje vrijeme veoma aktivan na književnom polju. Pored brojnih novela i članaka, izašlih većinom u »Jugoslavenskoj Njivi«, »Riječi«, »Socijalnoj misli« i »Slobodnoj tribuni«, izdala mu je ovih dana Andrićeva Zabavna biblioteka »zagrebačku priču iz prvih poratnih godina« — »Salon milostive Kle«, a »Agencija Sava« najavljuje izdanje njegovih ratnih uspomena »Crni Vrh«. Osim toga izlazi mu u »Književnim Novinama« roman »Tri tajne Jakoba Jakoga« i u »Riječi« »Kada pijetao tri puta kukurikne«.

Već ta pojačana produktivnost zavređuje da se pozabavimo ličnošću Stanka Tomašića, odnosno njegovim stavom prema literaturi i životu. To će nam biti u toliko lakše, što je g. Tomašić uz »Salon milostive Kle« napisao »Riječ o sebi«, neku vrst svoje književne ispovijesti. U toj ispovijesti otvorio je g. Tomašić svoje srce i nastojao nas uvjeriti o tragediji slobodnog pera. U ovom konkretnom slučaju to »slobodno pero« bilo bi njegovo pero. Svakako interesantna tema o kojoj bi se dala napisati čitava studija, ali mi ćemo se ograničiti samo na konstatiranje nekojih fakata, držeći se pri tom samog autora, jer će on prema sebi biti najpravedniji i najiskreniji. Dakle pustimo g. Tomašića da nam nešto kaže o tragediji slobodnog pera:

»U trgovini, u industriji, u politici i u ostalim produktima intelekta na našoj planeti, laž donosi životne koristi onomu ko laže. Samo uama slobodnim književnicima naše publicističko i novelističko »farbanje« istine zbog političkih partija, zbog prijateljstva, zbog stotine društvenih obzira (ili ma kakovih drugih sitnih razloga) donosi 50 do 75 para po retku. I kad možemo štampati bez korekture ono što mislimo i osjećamo, to je za nas rijedak blagdan. Neka se niko ne obmanjuje, da ima iznimaka. Nema! I oni, koji se čine najslobodniji i najoštriji, i oni moraju svakog dana da retuširaju sebe — zbog prokletog kruha svagdašnjega.

Evo moje tragikomedije, jednako moje, kao i svih mojih suvremenika — bez iznimke. Naša književnička »sloboda« dovela nas je u ropstvo neimaštine i bijede. Sto dinara za kruh, drva ili stan često je za nas golem problem. Za deset kilograma brašna, za vreću drva mi postajemo često i prečesto jadnici, uši, gnjide, propalice, gori od najgoreg...«

Dakle, u ovoj svojoj ispovijesti g. Tomašić kaže: 1. da je on slobodan književnik, 2. da je kao slobodan književnik »zbog prokletog kruha svagdašnjeg« prisiljen da »farba« istinu radi političkih, prijateljskih i raznih društvenih obzira, i 3. da mu to »farbanje« istine donosi samo 50 do 75 para po retku, tako da je često puta prisiljen da za deset kilograma brašna ili vreću drva bude »uš, gnjida, propalica, gori od najgoreg«.

Da bi pak znali što g. Tomašić zamišlja pod »slobodnim književnikom«, citirat ćemo opet jedan izvadak iz njegove »Riječi o sebi«:

»Postao sam slobodan književnik! Postao sam to u okolini, koja ne zna ni čitati ni pisati, i za koju postoji jedna životna potreba: riješiti ekonomsko pita-

Digitized by Google

nje, t. j. steći mjesečno po jednu vreću krompira i — nahraniti se Postao sam bard ljepote i dobrote na jednom planetu, u kojem je stotinjak ljudi zgrnulo u svoje hambare sva dobra, dok milijuni oskudijevaju i gladuju.

A što sam ja, slobodni književnik, radio na takovom planetu? Pisao sam pjesme o gospodji s ružom na ramenu, priče o dobroti koju je domovina pronijela kroz grad i poeme o sv. misama modrih ljudi.

Bio sam perika i krinolina na poderanoj vreći krompira.

Oni, kojima sam bio brat po srcu i po poderanim cipelama, nisu me trebali. Onima, koji kupuju slobodna pera, da im služe kao psi čuvari pred punim hambarima, nisam bio opasan.

Tako sam se u polovici ljudskog vijeka obreo kao čardak ni na nebu ni na zemlji, kao neki lijepi ornament: luksuz za one, koji nemaju što da jedu, a suviše prost i sirov za one, kojima treba duševna ornamentika za društvenu reprezentaciju...«

Iz ovoga vidimo, da je g. Tomašić na jednom planetu, u kojem je stotinjak ljudi zgrnulo u svoje hambare sva dobra, dok milijuni oskudijevaju, gladuju i traže riješenje ekonomskog pitanja: 1. pisao pjesme o gospodji s ružom na ramenu, priče o dobroti domovine i poeme o sv. misama, 2. da je bio perika i krinolina na poderanim vrećama krumpira, i 3. da je nepotreban onima sa poderanim cipelama, a bezopasn onima koji kupuju slobodna pera, da im služe kao psi čuvari pred punim hambarima.

A nakon svega toga g. Tomašić se našao u dilemi kao car Lazar na Kosovu:

»Ili u komediju, koja puni trbuh, ili u tragediju, koja ima da mi poždere ostatak snage i živaca?«

I veliki poklonik naše rasne etike priklanja se »carstvu zemaljskome«:

»Umjesto da uzlazimo po našoj slobodi, mi silazimo licem do prašine i uličnog blata. I tu s licem na stopama dnevnih prolaznika, mnogi ostavljaju svoju slobodu« Sve jedan po jedan — odlaze — vlastela u crnom lijesu nošeni od fakina« — u diplomatsku službu. u novinske redakcije. u prosvjetna nadleštva. u partijske sekretare, da postanu — site pijavice...«

Iz svega ovoga što nam je g. Tomašić u nastupu svoje iskrenosti priznao vidi se, da je on nezadovoljan čovjek. Ali to njegovo nezadovoljstvo nije rezultat nekog principijelnog stava prema društvu u kojem se dogadja da stotinjak ljudi ima sve, dok milijuni nemaju ništa, nego je rezultat njegovih ličnih neprilika i životnih neuspjeha, iz kojih on nije znao da izvuče jedan opći zaključak. Dobiva se dojam, da je čitavo to njegovo nezadovoljstvo, kako u literaturi tako i u praktičnom životu, obična malogradjanska zavist prema onima koji su imali više uspjeha. Za njega nije tragedija slobodnog pera u tome što se mora i kako se piše, nego u tome što se »novelističkim i publicističkim »farbanjem« istine« ne može zaslužiti toliko novaca, koliko se zaslužuje laganjem u trgovini, industriji i politici. Ne znam po kojoj logici g. Tomašić misli da bi se sa pisanjem (pogotovo lošim pisanjem) moralo zaslužiti novaca. Ako je u tome sva njegova tragedija, onda se trebao da bavi švercom, a ne literaturom. Jer liturtura je područje na kome se mali broj njih obogatio, dok su mnogi i mnogi, daleko većeg kalibra nego g. Tomašić, skapali od bijede i gladi.

G. Tomašić mi mnogo liči na kakvog malog obrtnika, koji svojom primitivnom tehnikom nije u stanju da konkurira modernoj tvorničkoj proizvodnji. Takav mali obrtnik nije protiv sistema izrabljivanja kao takvog, nego samo protiv toga što izrabljivanjem ne može da zasluži toliko koliko zasluži jedan krupni kapitalista svojom visoko razvijenom tehnikom. Inače sve želje i težnje takvog malog obrtnika usmjerene su u pravcu da i on s vremenom postane »krupni«, i da tim produži sistem koji stvara takove odnošaje.

Taj malogradjanski mentalitet g. Tomašića, karakterističan po svom beznačelnom stavu u životnoj borbi, po reagiranju samo u onim momentima kad je u pitanju lični interes, i nemoći uzdići se do jednog općeg gledišta na stvari i dogadjaje oko sebe, osjeća se na svakoj stranici njegovog literarnog rada i kao nit provlači se kroz sva njegova djela stalan refren: Pa ja nemam novaca! Zato čitav taj »bunt« g. Stanka Tomašića djeluje više komično nego tragično.

Sve to jamranje postaje dvostruko komično kad se uzme u obzir stvarna vrijednost njegovog literarnog rada. Neću reći da g. Tomašić nema stanovitih publicističkih sposobnosti, ali bi trebao ipak biti toliko autokritičan pa da uvidi kako uz »Salon milostive Kle« ne pristaje onako pretenciozan predgovor, po kome ispada kao da je on žrtva svoga književnog zvanja i nerazumijevanja pu-

Digitized by Google

blike, dok je stvarno žrtva svoje nesposobnosti da se u životu ispravno orijentira i da napiše nešto što bi vrijedilo i što bi interesiralo ili one milijune gladnih ili onaj stotinjak sitih. Ovako kao čardak ni na nebu ni na zemlji suvišan je i jednima i drugima.

Što je u stvari »Salon milostive Kle«? Obična žurnalističko-kozerski pisana novela, rastegnuta na 140 štampanih stranica kao da je pisana po retku. Inače sam sadržaj dostaje upravo za jedan novinski kriminalni report: Milostiva Kle ima salon (Tamo crvene zavjese. Klavir. Piramida nota. Jedna Crnčićeva marina. Maska Beethoven). U tom salonu se pored milostive Kle kreću još gospoda Tom, Kik i Vivis, gospodjice Arija i Mea. (Imena su jedino što je »originalno« u ovoj knjizi!) Milostiva Kle se bavi švercom, a isto tako se bave švercom i gospoda Tom i Vivis. Vivis, neko monstruozno čudovište, hoće da se riješi svog suparnika Toma, i da se dočepa novaca milostive Kle. To mu i uspijeva. Tom doista zaglavi negdje na granici. Vivis defloriše Ariju pred očima njezine majke, milostiva Kle poludi, a Vivis na koncu u nekom luđačkom deliriju odlazi u svijet: »Živ klan nezaklan, živ pečen nedopečen...« Sve se to odigrava u nekom bunilu, gdje se nezna ni što je stvarnost, ni što je halucinacija. I ako u podnaslovu knjige stoji da je to »zagrebačka priča iz poratnih godina«, ništa tu nema specifično zagrebačkog, ništa što bi bilo karakteristično za poratna vremena. Neki do očaja dosadni monolozi i nemoguća patetika. Sva lica govore jednim jezikom, svi su tako duhoviti kao da su stalni gosti Kazališne kavane, prosto naprezanje da se pod svaku cijenu bude originalan. Za karakteristiku čujte kako gospodin Kik udvara gospodjici Meji:

»O, Mea! Ja viborim, gromorim, bogujem. Razbijam filozofije kao lupine od jajeta, pušim kulturu kao cigaretu, pijem religije kao bijelu kavu...

O, Mea, ja jašim na hrptu ovoga grada kao stari samodršci na kičmama svojih država...

Laju hiljade, a ja gospodski šetam po njihovim jezicima kao po perzijskim ćilimima. Moje pete hrane se njihovim darom govora kao dobrim paštetama. Od toga njihovog božjeg dara ne ostaje ni prašak pod virtuoznom četkom uličnog čistača cipela. O, Mea!...«

I tako ide kroz čitavu knjigu. Pusto razbacivanje riječi i fraza. Nalazimo tu n. pr. ovakove rečenice: »Na njoj je jašila vampirska katastrofa... Tom ispljucne zadnji upitnik... Vivis je progutao dvije stotine porcija čekanja... Oprostite, ali meni se čini, da bi to ipak bilo previše za centralni pogon moje statike i dinamike... koji su večerali njezino tijelo i njegovu ekonomsku bazu... Možda ću već sutra moći da na roman stavim točku, a u džep slikoviti finis... Vaše su riječi glupa cirkusijada : literarni šverc... Ona tri sablasna lika kod klavira luđačkim tralalikanjem progutala su hitac...« i t. d., i t. d.

Caeterum cenzeo... ovakove su knjige i pisci suvišni. *Milan Durman.*

ZBIRKE NAJMLAĐIH PJESNIKA.

S. Štedimlija: Rub Jave.

S. Štedimlija je poznat kao publicista, a pisao je najviše o životu u Crnoj Gori. Njegova najnovija knjiga pjesama zove se »Rub Jave« i u njoj su objavljene dvije nove poeme i dvije pjesme, koje je posvetio svojim drugovima nove Crne Gore. Gotovo kod svijuh mladih crnogorskih pjesnika kao i kod Štedimlije u ovoj zbirci postoji »gorštački zanos«, koji je mogao biti odlika predratne Crne Gore, ali tumačen kroz neka socijalna uvjerenja, taj zanos danas se pričinjava lažnim. Isto tako i knjiga »Rub Jave« napisana je u jednoličnom tonu neke bolesne romantike, od čega pate i svi mladi pjesnici. Čudesnost autorove slike u spodobi manuelnog radnika: kosca upotpunjava sam prolgovor knjizi, sastavljen na patetičan način, upućen autorovim lirskim drugovima, koji počinje ovako:

»Drugovi — Vama, u kojima živi Nova Crna Gora, u mjesto pozdrava sa bjegstva iz jave, otrovane zadahom na smrt, ovih nekoliko fotografskih emocija, čije imaginarne sjenke nadiru kroz gust šiprag vječnosti, šaljem!... Ako me sretnete, znajte da je to moja sjenka... mojih želja po rubovima sna i umiranja, koja traži da se nabrani mojom dušom; koja progoni svoju ukletu sudbinu i bježi pred događajima sa kojima nema veze; koja ne zna za pogled iznad sebe; koju — eto — uzbuduje pomisao na vječnost i luta nezasluženo okićena sunčevom svjetlošću... šaljem vam pozdrav sa svoga bjegstva u snove, odakle ću da gledam konture vaših velikih figura...«

Ako bi bilo potrebno i analitički riješiti njegove pjesme onda bi to izgledalo ovako: Prva njegova poema »Rub Jave« je napisana u nekom čudnom pjesničkom nadahnuću, starom možda nekoliko hiljа-

Digitized by Google

da godina, na način kako to danas čine naši »moderni« pisci. Čitajući takve pjesme čovjek se teško otrgne utisku: da je čitava ta modernistička poezija, u koju je upao Štedimlija, i u koju smo upadali i mi ostali, ludačka manifestacija duha, bezgranična i lažna u svom shvatanju života i unutarnjeg života današnjeg čovjeka. Ovi stihovi će to najbolje potvrditi:

»jer misli ću utopiti u fantaziju,
samo ničega da nemam vezljivog sa igrom
ove snobovske i trošne planete. —
. . . . . .
Ja sam odbjegli s ponosom, gord na svoj smjeli postupak
fantazije maršal;
. . . . . .
U meni nema ni kutka zamračenog i bijednog,
da se utrkujemo po zaobljenoj prostoti.
Časno je ukloniti se i pobijeden biti,
. . . . . .

Druga poema »Poslanica jednoga bez sebe« u stvari je poema pjesnikovog duševnog stanja izvan sebe. I zadnja pjesma »Na kraju pozdrava«, kao i ranije pobrojene odlikuje se krajnjom apstraktnošću i jednim nemogućim idejnim stavom, koji se sam nameće. Na kraju krajeva nama je iskreno žao g. Štedimlije, čiji je trud sa ovom knjigom pjesama potpuno uništen, jer se iza te zbrkanosti na Rubu Jave osjeća njegov talenat, koji je u ovoj knjizi ostao neispoljen.

Ivo Lendić: Lirika.

Općenito gledana današnja naša poezija i ne postoji kao lirski izraz, nego nešto sa svih strana uglačano i nategnuto rimama i »ritmom«, koji u stvari i nije ništa drugo nego šablonizirana forma. Ako takva poezija nije larpurlartistička, onda je pisana na »socijalne« teme, koje su gotovo od reda shvaćene asocijalno, jer su besmislene i bez ikakvog životnog opravdanja. Sentiment i fantazija ili trubadurština i danas je sastavni dio te nadobudne poezije, koja se naziva suvremenom. Život kao stvarnost, život u svojoj neshvatljivoj težini, ostao je nedirnuti svijet naših mladih poeta, kojima je njihova mračna soba ili rasvjetano proljeće jedino shvatljiva stvar. Kod pjesnika postoji jedno nemoguće shvatanje sebe u tome svijetu, gdje su pojedine ličnosti gotovo nevidljive i gdje svuda postoji samo kolektiv jer se njihov lični život ne izdvaja iz sredine iz koje su izrasli. Eto u takvom je duhu napisana i ova knjiga pjesama Ive Lendića. Ciklusi: »Moj plavi grad«, »Dani na suncu«, »Magle«, »Pjesme trubadura koji je umro mlad«, »Molitva u proljetnoj noći« — ni načinom izražavanja ni sadržajem niukoliko ne izmiču ispred pjesama iz starije hrvatske poezije, koje su za ondašnje književne prilike mogle biti dobre. Medjutim ciklus »Otac i mati« odaje u Lendiću pjesnika i u tome ciklusu njegova pjesma »O očevim rukama« napisana neposredno i sa osjećajem, ima u sebi u nekoliko stihova više smisla i poezije nego svi ostali stihovi plavih, sunčanih, maglenih ili trubadurskih besmislica. Iz te pjesme citiramo ove stihove:

»Tvrda je koža na njima, prsti već nisu gipki
te krupne ruke vonjaju mirisom zemlje i trave
. . . . . .
Dnevno ih prožimlju mrazovi i ljute zimske bure
ili ih umiva znoj i rane jutarnje rose,
te drage trudne ruke mnogo su pretrpjele,
. . . . . .

Ivi Lendiću bi trebalo iskreno reći da pažljivo pročita Matoša, Wiesnera, a takodjer i neke pjesme A. B Šimića, a od mladih pjesnika Cesarića, Perkovića, St. Šimića, Vlaisavljevića i dr., jer bi za njega bila šteta ako ostane u današnjem jalovom »pjesničkom« raspoloženju. Njegov talenat je uočljiv, a to je njegov pozitivan uspjeh.

Borislav Jovančević: U gradu bola.

Borislav je Jovančević po godinama najmladi srpski poeta. Predgovornik njegove knjige pjesama »U gradu bola«, Petar Pešić za njega kaže:

»Ja ne ću da govorim o Borisavu Jovančeviću kao pesniku... Naročito da naglasim: Borisav Jovančević je neverovatno mlad (sedamnaest mu je godina)... U doba kad se peva o proleću, cveću i dragani... kod njega svega toga nema... Ja sumnjam da će ga ikada pesimizam napustiti...«

Borisav Jovančević je kroz svoju knjigu »U gradu bola«, možda, i nesvjesno iznio dokumenat o današnjoj umjetničkoj psihozi kod Srba. U njemu je najvidnije oličena generacija mladih beogradskih pjesnika, koja se sva izbezumljena povela za Drainčevim »banditizmom«, u koliko je on njegov. A nije ni čudo ako se pogleda bezglavost poslijeratne srpske poezije, u čijem je duhu odgojen i da-

Digitized by Google

mašnji srpski književni naraštaj. Ali kod Borisava Jovančevića postoji još jedan razlog: iskoristio je svoju mladost, da se zavezanih očiju baci u taj »zamračeni život« i da mu se djetinjski naivno prepusti. A potrebno je reći, da Borisav Jovančević ima smisla za poeziju, i taj smisao je ostao i unatoč njegovih sedamnaest godina. Pored očiglednog uticaja Drainca i njegove književne bande, koji je uostalom za njega i najnegativniji, knjiga pjesama »U gradu bola« ima nečega što bi se moglo nazvati: dašak života, a to je za beogradske književne prilike ipak dosta. Prelazeći preko isticanih fenomenalnosti, jer je to uobičajena beogradska razmetljivost, može se mirno reći da bi Borisav Jovančević u jednoj zdravijoj književnoj sredini mogao napisati dobrih pjesama. Na ovaj način on je samo dokumenat svoje nezrelosti, svoje starmladićske duše. Po njemu se vidi, da je najmlađa srpska poezija ostala na istoj razvojnoj liniji, na istoj točki. Njegovo lice je slično licu davljenika. A sama knjiga »U gradu bola« je njegov predah u životu, u koji je nasilno ušao.

Milivoje Matović: Platonke.

Pjesme Milivoja Matovića se razlikuju od pjesama B. Jovančevića krajnjom bezličnošću. Njegove su pjesme zagrcljive, ali taj bol nije njegov nego bol posuđen od Drainca. Prvi ciklus: »Autofragmentarije« su prenatrpane nekim »visokoumnim« formulama, a iza svega izbija raspršenost misli i nemogućnost izražavanja. Pjesma I. iz toga ciklusa ima ovakvih stihova:

»Jer šta je mogla zabeležiti crna olovka
. . . . . .
U ruci telesnog i umnog pesnika-degenerika?!
. . . . . .
Moj život i pesme moje
Bez značaja su ko smrt kod sirotinje.

Drugi ciklus: »Pjesme kojih se odričem« (a ipak su objavljene!) neznalački je napisan. I treći ciklus: »U grču životne gorčine« sa završnom pjesmom »Meta« — koja izgleda ovako:

. . . . . .
— Zaboraviti na juče
Pljunuti na danas
Ismejati sutra.
. . . . . .
U čaši crvene krvi Isusove
Popiti sebe na iskap.

Uglavnom sve što je rečeno za Jovančevića vrijedi i za Matovića: nebuloza drainizma kao književne bolesti naših dana.

B. L. Lazarević: Urezi na dlanu.

Knjiga pjesama B. L. Lazarevića razlikuje se od ostalih koje se danas tako često pojavljuju na srpskom književnom tržištu. Njegov prijatelj Stevan D. Trivunac pise o njemu predgovor koji se zove »Nešto nalik na predgovor« u kojem pokušava da da Lazareviću aureol rođenog pjesnika. I kaže:

»Nepoznati smo — i on — pesnik, i ja — autor ovih redova... A to je ono što nas je... sprijateljilo i navelo na ovaj zajednički izlet do književne pijace...« I onda dolazi i ono neizbježno: »Mladić, čije su pesme otisnute u ovoj sveščici, nema još 20. godina, ali mu ovaj biografski podatak ništa nije smetao da život upozna daleko ozbiljnije, no što bi se iz tog broja moglo očekivati...«

U stvari, godine Lazarevićevog života ne igraju nikakvu ulogu u njegovom književnom radu, jer se od jednoga pisca u prvome redu traži kvalitet njegovog rada i ako to pisac nije u stanju dati, onda su izlišne sve te isprike, pa makar se one ticale i njegovih godina. U umjetnosti je pravilo da čovjek počne raditi istom onda kada se za to osjeti sposobnim. Lazarevićeva knjiga »Urezi na dlanu« nije u cijelosti opravdala svoje mjesto u suvremenoj srpskoj poeziji, ali je za provincijske prilike u kojima je nikla od izvjesne vrijednosti. Pisati »pjesme«, i to nakon pročitanih knjiga, što je danas kod nas najlakše, jer je toliko tih »uzora« i epigona, ne znači moći i stvarati. Tako isto i Lazarević, i bez toga što nije postao »skadarlijski boem« ili alkoholičar, nije uspio da u cijelosti napiše dobru pjesmu nego tek nekoliko stihova. On nije »urezivao život u dušu, a dušu u dlanove«, kako to za njega kaže njegov predgovornik g. Trivunac. To je pesimizam pubertetski nastrojenog mladića, koji čitav život osjeća samo kroz čudesna mutnila toga stanja.

On o životu rezonira:

»I mislim naći ću možda neki novi zrak
. . . . . .
U novi grad, u novi život gdje se od iluzija živi
. . . . . .

Ovakovo nemušto izražavanje, pored dobrih i originalno zamišljenih motiva, kao što je pjesma o bludnici, iskrena i topla, ili neki stihovi u pjesmi o psu, ostaje zagonetno. Kakav je to »novi život gdje se od iluzije živi«? Čemu takve

Digitized by Google

magluštine?... Da je Lazarević pokušao ostati dosljedan sebi i životu, bez one uzdrhtalosti mladenačkoga zanosa, bez »ukrašavanja« svojih pjesama, on bi imao uspjeha. Njegov izmišljeni bol smeta mu da rasuđuje događaje kako ih vidi, a kod njega je to njegovo gledanje na stvari ujedno i najvažniji momenat u njegovom književnom radu.

Husnija Čengić.

KAZALIŠNI PREGLED:

Kvadratura kruga.

Vaudeville u tri čina. Napisao Valentin Katajev.

Prvi komad savremene Rusije koga smo vidili na našoj pozornici. Trinaest godina nakon revolucije uvjerili smo se da se u Rusiji piše i — smije. Sve da i nismo skromni, morali bi biti zadovoljni.

Katajev doduše nije jedan od reprezentativnijih ruskih pisaca, niti je njegova »Kvadratura kruga« kakav naročiti literarni događaj. Ali se i kod njega opažaju sve osebine modernih ruskih pisaca: smisao za realnost, jednostavnost u tehnici i načinu izražavanja, izbjegavanje svake suvišne sentimentalnosti i psiholoških komplikacija, unutarnja dinamika radnje i tempo vanjskog zbivanja. A kroz sve to provlači se jaka nota iskrene humanosti i vedrog optimizma. Inače kod njega su još vidljivi tragovi starije klasične ruske literature, a naročito Gogolja, koji je od svih gotovo najviše utjecao na moderne ruske pisce.

U svojoj službenoj reklami kazališna uprava je smatrala potrebnim da naglasi kako je »Kvadratura kruga« satira na bračne prilike u Rusiji i kako je radi toga tamo zabranjena. Da ono prvo ne stoji uvjerili smo se na predstavi, u drugo pak temeljito sumnjamo — barem tako dugo dok se ne uvjerimo o protivnom. Dopuštam da se režijom može napraviti satira, i g. Batušić se u tom pravcu obilato trudio.

Katajev ne ulazi uopće u problematiku bračnih odnošaja i ne postavlja nikakva teorijska rješenja. On je humorist i na sve gleda sa šaljive strane, pa naravski i na bračne odnošaje, koji su oduvijek bili zahvalan materijal za komedije. Tema od koje bi oni koji u braku gledaju »mistično uzvišeni savez žene i muškarca« napravili neku otelovsku tragediju sa najmanje dva ubijstva i četiri samoubijstva, ili opet pornografsko perverznu lakrdiju za uzbudjivanje senilnih staraca, poslužila je Katajevu za jedan vedri, zabavni vaudeville, u kome se sve svršava na najprirodniji način. Sumnjam da bi itko pametan onakovom rješenju pretpostavio kakvu ljubavnu trakavicu u 150 činova.

Pisac doduše pravi viceve na račun te nove etike, ali baš u licu partorganizatora Flavija dolaze do izražaja njezine pozitivne osebine. Dva mlada para, koji su »registrirani« i žive (zajedno u istoj sobici) po novim principima, dolaze do spoznaje da su nezgodno rasporedjeni. Razvija se ljubav po dijagonali ovog interesantnog četverokuta, i uslijed toga nastaju razne komplikacije. Čvor rješava partorganizator Flavije, koji jednostavno izmjeni stranice četverokuta i sve ostane u krugu. Rješenje nesamo duhovito, nego i pametno. »Revolucija tim neće ništa izgubiti...«

Izvedba u našem kazalištu bila je sva u znaku početničkog snalaženja na nepoznatom terenu. Režija g. Batušića bila je i suviše individualistička. Scene kolektivnih nastupa izradjene su slabo i površno, a baš u tim scenama dolazi do izražaja sva dinamika novog scenskog stvaranja. Osim toga išlo se za pretjeranom stilizacijom i svjesnim podvlačenjem tendencija koje su Katajevu strane (Čemu na pr. maskirati g. Tepavca kao nekakvog Mefistu!) Isto tako se tendenciozno pretjeralo sa postavljanjem scene, sa ciljem da se što jače apostrofira bijeda i oskudica. Čemu je to bilo potrebno?

Pojedini glumci bili su dobri, ali u cijelosti igra nije bila povezana. Autorovim intencijama su se ideološki najviše približili gdja Kraljeva i g. Milanov. Gdja Kraljeva dala je inteligentnu interpretaciju uloge komsomolke. Kod g. Predraga Milanova opažalo se iskreno nastojanje da se što više uživi u ovu novu sredinu. Jednostavan, bez pozerstva i nametljivosti, dobar u nastupu i siguran u gesti, dao je uvjerljivo izradjenu fizionomiju ruskog studenta. Šteta što se ovom talentovanom glumcu ne povjeravaju važnije uloge, nego većinom sporedne — premda svojom glumom u »Kvadraturi« potpuno dokazuje, da je dorastao i za teže role. Gdjica Babić je znala izazvati buru smijeha, ali se osjećalo da joj je čitav miliue stran. G. Pavić je dobro odigrao boema i pjesnika Jemeljana, dok je g. Tepavac sa nešto patetike prikazao partorganizatora Flavija. Slab je bio g. Ljubomir Jovanović.

M. Durman.

Digitized by Google

BIBLIOTEKA SAVREMENIH PISACA.

U Zagrebu je pokrenuta »Biblioteka savremenih pisaca«. Prva knjiga izlazi u mjesecu novembru o. g. sa prinozima: Miroslav Krleža: Bitka kod Bistrice Lesne, August Cesarec: Srce Žige Sporiša, Stevan Galogaža: Stepenice, Luka Perković: Iz tamnih dana, Slavko Batušić: Zb.lo se čudo u gradu, Novak Simić: Proljeće, Hasan Kikić: Fenjer na posljednjem raskršću, Ljerka Premužić: Dukati. Ova knjiga odabrane savremene hrvatske proze biti će ukusno opremljena sa fotomontažom na omotu koji će urediti naš poznati slikar prof. Ljubo Babić. Biblioteku će uređivati redakcioni odbor u koji su ušli: Branimir Šicel, Novak Simić i Husnija Čengić. Kao naredne knjige se najavljuju: Nove kritičke studije od Miroslava Krleže, Novele Luke Perkovića, Novele Novaka Simića, Pjesme Dobriše Cesarića, Novele Augusta Cesarca, Novele Stevana Galogaže. Eseji Stanislava Šimića, Knjiga o S. Š., poema od Stanislava Šimića, Pjesme Vlade Vlaisavljevića, Novele Slavka Batušića, Nove'e Hasana Kikića, Novele Ljerke Premužić, Pjesme Husnije Čengića, Voćnjak, roman Novaka Simića, i t. d. »Biblioteka savremenih pisaca« će osim toga donositi i prevode iz savremene svjetske književnosti.

Pokretanjem »Biblioteke savremenih pisaca« učinjen je jedan važan korak u našem književnom životu. Osim nekoliko književnih revija, u kojima se danas jedino može književno raditi, i nekoliko izdavačkih preduzeća koja vrlo rijetko posvećuju pažnju našoj književnosti i koji od literature hoće da naprave rentabilnu trgovinu, hrvatski pisci nisu ni mogli izdavati svoja djela, koja su sve do danas ostala nepoznata, a koja bi u kojoj drugoj književnosti značila grandiozan umjetnički uspjeh. Isto tako i prevodilačka literatura je sve do skora ostala bez nekog višeg umjetničkog opravdanja, često puta izgubljena u donošenju manje važnih djela. Književni ukus oko odabiranja djela, a isto tako i kod prevoda, i jedan kritičkiji stav od prijeke je potrebe. To u skromnim mogućnostima želi sjediniti »Biblioteka savremenih pisaca«.

Redakcija i administracija »Biblioteke savremenih pisaca« nalazi se u Zagrebu, Petrinjska ul. 69, III. Godišnja pretplata iznosi dinara 90.— (dobije se šest ukusno opremljenih knjiga), polugodišnja 50. Cijena prvoj knjizi dinara 20. Pretplatu i ostalu pismenu pošiljku slati na Redakciju »Književnika« sa napomenom za »Biblioteku savremenih pisaca«.

IZ UREDNIŠTVA: Usljed obilja materijala ovaj puta je izostao veći dio osvrta, slikarski i evropski pregled, kao i najnovije pjesme g. Krleže, što ćemo sve donijeti u slijedećem broju.

Zašto se „Perutz" rol- i pakfilmovi toliko traže?

Ne samo radi njihove visoke osjetljivosti za boje, već i zbog njihove vanredne osjetljivosti za svijetlo!

ISO WEISS K. D., ZAGREB

Fotografska veletrgovina — Ilica 31 — (u dvorištu)

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb. Petrinjska ul. 69. III. kat. — Uredjuje redakcioni odbor. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Vinogradska cesta broj 62. — Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. — Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d., Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovora R. Polanović, Zagreb, Ilica br. 131.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, PROSINAC 1930. BROJ 12.

MIROSLAV KRLEŽA:

NEKOLIKO REČENICA GOSPODINA STANKA TOMAŠIĆA

Gospodin Tomašić piše mnogo i glasno; ako postoji slika, kojom bi se takvo pisanje dalo označiti, to bi bila slika »dubljine« u Meixnerovom smislu: duboko je neprobavljivo i teško. »Duboko« pišu gospoda Dimović, Dvorniković, Mesarić, Draganić, Krenedić i mnogi drugi suvremeni naši književnici i kritičari, ali kako se gospodin Tomašić »neboderski odvaja od brda jugoslovenskih knjiga, izdanih poslije rata« (A. Kovač), to je on, logično, u visinu »neboderski« viši, a u dubljinu »neboderski« dublji od ostalih jugoslovenskih svojih drugova; jer samo na dubokim temeljima grade se neboderi. Već smo prošli put na stranicama ovoga lista (»Književnik« God. III. br. 11 str. 487) čitali, kako je gospodin Meixner pišući o drami Đure Dimovića »Svetome Ignjatiju« dao ovome pjesniku posve neznatnu koncesiju, da mu je djelo duboko i to »duboko« sa svim vanjskim znakovima »dubljine«: »težinom i neprobavljivošću«, a kako ta duboka misao g. Meixnera nije ostala osamljenom, to se vidi iz citata kazališnog prikaza o »Svetome Ignjatiju«, štampanog u »Jutarnjem Listu« 7. I. 1926. od g. Josipa Horvatha. Za tog kazališnog kritičara je »Sveti Ignjatije« —

»faustovski problem prenesen u duše balkanskih hajduka«.

Slično misli o našem kulturnom problemu i g. Vladimir Dvorniković. Pišući o dvojici zapadnjačkih dekadenata Montherlantu i A. Gideu, on kaže:

»Sve ono zašto se oni (t. j. Montherlant i A. Gide opaska M. K.) bore i za čim se na sve moguće načine previjaju i kidaju, da naime budu goli i krvavi, elementarni i slobodni, da ožive strasti i instinkte bez stege i kočnica, sve to n. pr. naš rasni jugoslovenski čovjek nesvesno i bez svoje volje jeste. On je to više tamo u svom malom gorskom selu nego Montherlant na svom pohodu u Fes ili Alžir.

Riječ. God. XXVI. br. 1. od 11. I. 1930.
Vladimir Dvornikoviċ: Ljudi Zapada.

Digitized by Google

Dva najtipičnija zapadnoevropska, velegradska, rastrovana dekadenta, A. Gide i Montherlant, sa svojim spolnim i kriminalnim nastranostima nisu tako dekadentni, kao naš »rasni čovek u svom malom gorskom selu, nesvesno i bez svoje volje«.

I baš zato: dok ti »krajnji zapadnjaci« trunu u strastima, koje su »*već odavno rubrike u psihopatološkim enciklopedijama*« (Vladimir Dvornikoviċ), dotle je naš čovjek »zdrav«! Ti krajnji zapadnjaci stoje »izvrnuti na glavi«, a naš čovjek stoji »zdravo i čvrsto na svojim nogama«. I baš zato jer taj faustovski problem o dekadentnoj truleži zapada *ne treba* prenositi u naše balkanske prilike, *baš zato* se g. Dvornikoviċ zanosi Spenglerom i Berdjajevim, jer zapad trune, a mi smo zdravi, jer je »svaki naš čovek u malom gorskom selu nesvesno i bez svoje volje« dekadentniji nego što su to A. Gide i Montherlant, kada se kolju, ljubakajući s mladim Arapima. Duboko! Po svim vanjskim znacima dubljine, kako ih je definirao g. R. Meixner.

Da je pisanje drama Đure Dimoviċa slično

»apsolutnoj rasnoj umjetnosti R. Wagnera«

kao što misli g. Horvath, to je već g. Parmačević napisao za Dimoviċeve drame, kad je rekao da su »duboke i rasne«.

»Trebalo je da negdje u pozadini zatutnji i zaori Wagnerova glazba, da gledaocima protrnu srca i da im trnci prođu kroz hrptenjaču«. *(»Riječ« 6. II. 1925.)*

Kako je Wagnerova glazba po g. dr. Krenediću kritičaru »Novosti«

»predmet ozbiljnog i dugotrajnog slušanja« *(»Riječ« 3. XII. 1921. br. 274.)*

mogla bi ta rečenica dobiti po prvi put svoje faustovsko značenje primjenjena na Đure Dimoviċa faustovski problem. Te dubljine, tog našeg hajdučkog, faustovskog problema, »neboderski« nam je objasnio g. Stanko Tomašić:

Dimoviću je dakle poslije mnogo godina borbe uspjelo da stvori kontakt između svojih dramskih stremljenja, glumaca i publike. Utvrđujući taj fakat treba ga svesti u pravu mjeru drugim faktom i konstatovati, da ni sa ovom dramom nije još stvoreno jedinstvo autora i glumaca i publike. Još se to trojstvo osjeća u punoj mjeri. Dimovićeva lica su sva u tolikoj mjeri individualna, da kroz sva tri čina ni na čas ne sačinjavaju cjelinu ni dueta ni terceta ni zbora.

To ih čini vanredno jakima i kiparski prostornima u njihovim zasebnim akcijama.

U tom maksimiranju individualizma pojedina lica ne daju jedno drugome ništa od svoje ličnosti, a baš iz toga davanja izlazi međusobna intonacija iz koje raste dijalog. *Riječ 8. I. 1928.*

Dimoviću je dakle uspjelo da stvori kontakt između sebe, glumaca i publike. Ali taj fakt kontakta treba svesti u pravu mjeru tim faktom, da između Dimovića, publike i glumaca nema kontakta. Upravo: kontakt postoji, samo jedinstva nema! Ali kontakta, t. j. jedinstva nema ni između Dimovićevih lica. Kroz tri čina među Dimovićevim licima nema ni terceta ni dueta. A upravo to ih čini kiparski prostornima. Ta kiparski prostorna lica su maksimirana u svom individualizmu i ne dajući jedno drugome ništa, iz tog nedavanja izlazi davanje dijaloga.

Digitized by Google

Što znači da je nešto maksimirano? Da je stegnuto, ograničeno, limitirano. Cijene se mogu maksimirati t. j. maksimiranjem sprječava se porast cijena, a g. kritičar htio je da kaže upravo obratno od toga, da su ta »kiparski prostorna lica« maksimalizirana, t. j. da nisu maksimirana, t. j. da su preuveličana, ali sve da i nisu maksimalizirana, da su doista — doslovno »maksimirana«, da dolaze direktno iz Maksimira, upravo tako kao što je štampano, što bi to sve imalo da znači?

Dimoviću je dakle poslije mnogo godina uspjelo da stvori kontakt, ali mu nije uspjelo da stvori kontakt, a lica su mu kiparski prostorna i ne dajući jedno drugom ništa, daju si dijaloge. A što hoće Dimović?

»Umjesto dosadašnjeg principa, po kojemu se efekt scenskog zbivanja gradi na dijalogu, na prelijevanju jednog lica u drugo, dakle na kolektivu scene (prokleti rječnik! — zaista bi trebalo kovati nove, jednostavnije riječi) Dimović gradi efekt scenskog zbivanja na principu, po kojemu jedno lice odskače na zrcalu drugoga, po kojemu se život razvija na međusobnoj plastici individua, gradi dakle na individuu!«

»Dimović uporedo sa forsom svojih principa scenskog efekta nastoji i oko jednog posebnog scenskog jezika, adekvatnog maksimiranju individualnosti svojih lica«. *»Riječ« 8. I. 1928.*

Kada se lica »prelijevaju« jedno u drugo, obično se to zbiva u vrlo intimnim prilikama, a dijalozi rađaju se ponajviše onda, kada pojedina lica u svojim pogledima, nazorima ili interesima jedno od drugog oduđaraju. Dijalog i prelijevanje dakle se međusobno — obično — isključuju. A što bi trebao da znači princip »otskakivanja jednog lica na zrcalu drugog« i to na zrcalu »po kojem se život razvija na međusobnoj plastici individua«, to je ostalo potpuno faustovski mutno i neboderski duboko i visoko.

Od obzoraških blizanaca, gg. Meixnera i Horvatha, slučaj g. Stanka Tomašića odvojen je pogledom na svijet, političkim uvjerenjem i dubokom potrebom moralnog, kako bi g. Meixner rekao »pročišćenja«. Od otmjenih gornjograđana u »Obzoru« i »Jutarnjem Listu«, gospodin Tomašić se donjogradski odvaja mišljenjem i načinom pisanja. Dok stil g. Meixnera cvate kao »razbludna biljka« u nepomućenim životnim uslovima i mlačnoj toplini lunačekovštine, g. St. Tomašić je »skeptik i cinik XX. stoljeća«. (»Riječ« 7. XII. 1928.). On je nepodmitljiv moralist »Kazališne kavane«, koju je prozvao »pupkom kugle zemaljske« i gdje je kao »slobodan književnik« odlučio da *umre* »za čistu, beskompromisnu istinu«.

Pitanje te toliko razvikane »beskompromisne istine« g. Stanka Tomašića objasnio sam već jedamput na mome predavanju »o našoj kazališnoj kritici«, (dne 9. IV. 1930.) kada su moje riječi, po riječima g. Kalmana Mesarića bile od »velikog dojma«. Riječ. God. XXVI. br. 15. str. 92. Na tu temu »beskompromisne istine« g. Stanka Tomašića i na mnoge druge pojave koje su s tom »istinom« u vezi, a naročito na tu čitavu stranicu 92. »Riječi« svakako ću se vratiti *iscrpno i doskora,* u formi knjige. Ovdje, danas, uzimam ovog »neboderskog književnika« isključivo kao pisca, stavljajući mu rečenice pod povećalo

Digitized by Google

ne, da mu skinem mrenu kratkovidnosti, nego da objasnim kako to stoji s kazališnom kritikom ovoga »cinika dvadesetoga stoljeća«.

Što se tiče same tehnike pisanja kazališnih kritika, metode g. Stanka Tomašića ne razlikuju se mnogo od njegovih drugova po ostalim listovima. Po svome rječniku i frazeologiji, po jasnoći svojih rečenica i bistrini izražavanja, po snazi logike i po neistinitosti kao osnovnoj podlozi pisanja, g. Stanko Tomašić samo je jedan simptom stanja naše kazališno-kritičarske prosječnosti.

»I kad sam danas po dužnosti prihvatio pero da mu otpojam opijelo, ja nisam po prvi puta otkako baratam perom i hartijom, znao kojim slovom da otpočnem epitaf.« *Nekrolog Papiću. »Riječ« 3. I. 1928.*

Misli u glavama naših kazališnih kritičara ne traju pretjerano dugo. Ta snaga trajanja jedne misli svakako je slabija i kraća od trajanja mehanike pisanja jedne rečenice. Misao o opijelu javila se na početku, a dok je g. Tomašića ruka stigla na kraj te rečenice, »opijelo« pretvorilo se u »epitaf«. Misao o opijelu nije dakle izdržala do kraja rečenice o opijelu, jer opijelo je opijelo, a epitaf je epitaf. Jedno je opijelo, a drugo je epitaf! Opijelo je pjesma, koju pjeva svećenik pokapajući mrtvaca, a epitaf je nadgrobni natpis. Ako je netko odlučio da otpoje opijelo, čemu je kod toga potrebno da znade prvo slovo epitafa?

Gospodin St. Tomašić pišući tako svoje kazališne kritike, otvara kretanje rečenica, prepustivši ih potpuno bezbrižno i bez ikakva osjećaja odgovornosti, njihovoj vlastitoj sudbini.

»To je ono mimičko izražavanje osjećaja i raspoloženja uz neki indiferentni tekst, koji izgovara samo zato da sakrije svoje pravo duševno stanje«.

Schönherr: Žena Vrag. O igri gđe Wohlgemuth »Riječ« 28. I. 1928.

Uklonite jednostavnosti radi, iz ove rečenice sporedno objašnjenje indiferentnog teksta, što vam ostaje od rečenice? »To je *ono* mimičko izražavanje osjećaja i raspoloženja uz neki indiferentni tekst«. —

— Koje — ono — mimičko izražavnje osjećaja i raspoloženja? Gdje je tu nastavak rečenice? Nema ga!

Pišući tako o pokojnom Papiću nekrolog, on kaže:

»U sukobu s njegovom pojavom moje se nepovjerenje počelo bunitić.

»Dok su sve pojave koje sam do tog časa gledao na scenama bile plošne, dekorativne i prozirne, Papićeva pojava bila je prostorna, trodimenzionalna. Shvatio sam bit teatra i bio osvojen za tu umjetnost. Papić dobro naslućuje osnovne momente egzistentnosti scenskog iživljavanja.

Tek on ostaje kod produkcije instinkta!

On taj zamah instinkta ne razvija do potpunosti, do stila, do ideje, i ako ima zato sve uslove.

Svojom tolerantnošću — (a možda i svojom komotnošću) Papić nije razvio svoj talent svih mogućnosti, nije ga kondenzovao u jednu višu scensku ideju«.

»Tako je on (koji ima više talenta, nego li što notira na dramskoj burzi) ostao samo jedan od glavnih stupova zagrebačkog dramskog repertoara«.

»Svojim raznim racionalizmom on dobro pogađa ravnotežu scenske dinamike«.

»Treba zaboraviti snažno i odlučno jer moglo bi se desiti da Bog, stari krvnik povikne: slugo nevjerna, zašto si zakopao talenat, kojega sam ti dao«.

Nekrolog Papiću. »Riječ« od 3. I. 1928.

Digitized by Google

Posljednja rečenica tog nekrologa spada u više citiranu kategoriju započetih i nedovršenih rečenica.

— Treba zaboraviti snažno i odlučno.

— Što?

— A što znači shvatiti bit teatra?

— To znači da pravi glumac treba da bude trodimenzionalan!

— A što to znači?

— To znači da je g. Tomašić do tada gledao samo plošne glumce!

— A kakvi su to glumci?

— Plošni su glumci figurine izrezane iz papira. One su i dekorativne, ali nisu prozirne! Dakle što to znači?

— A što znači: ostati kod produkcije instinkta?

— A što znači: ne razviti talent tolerantnošću? A kondenzovati u višu ideju?

— A ostati *samo* jedan od glavnih stupova? Zar bi glumac mogao biti samo dvostruki stup? Ili samo dva stupa?

— Što znači racionalizmom pogađati ravnotežu scenske dinamike?

Koliko rečenica, toliko pitanja.

Takvo pisanje kazališnih kritika g. Stanka Tomašića traje već godinama po raznim časopisima, jednolično i ustrajno od »Pokreta« do »Jugoslavenske Njive«, od »Hrv. Pozornice« do »Riječi«, od »Kulise« do »Soc. Misli«. G. St. Tomašić, koji se *tako* glasno buni protiv kvantitativnog umnožavanja rečenica, ima za svoje rečenice gotove modele i on ih samo umnožava u beskonačnim varijantama. Što su po tim modelima subjekti i predikati razbacani bez unutarnje veze, što je takvo pisanje potpuno maniricano, što se u njima javlja preopterećenost slika, koje pod povećalom ništa ne znače, to g. Tomašića mnogo ne smeta. On je za »prefarbavanje« istine isto tako kao i za »beskompromisnu istinu« uvijek spreman da napiše članak s nekoliko »izbrušenih« fraza kao:

»centralni smisao stvaranja«, »ravnoteža dinamike i statike«, »dobro uigrana i rutinirana interpretacija«, »scenska egzistentnost«, »visoko egzistentska uloga«

i to njegovo pero koje tako, kao što on kaže, »brusi fraze«, misli, da proživljava »tragikomediju slobodnog pera«.

Kako to nejasno izražavanje izgleda, lijepo se vidi iz nekoliko rečenica, što ih je g. Tomašić štampao o Wegenerovoj igri.

»Imperativan u tehničkoj konstrukciji patoloških momenata«.

»Zato je njegova uloga doktora Kerženceva primarno glumačka arhitektura izrađena u glavnom sredstvima na vizuelni efekat, detaljno: na efekat gesta« itd.

»Shvatio ju je i izradio figurativno i postavio jednu patološku figuru mimo autorove ideje, postavio je jednu patološku pojavu, čije ludilo nije uslovljeno primarno prepotencijom vlastite misli i vlastitog htijenja«.

O Wegenerovoj glumi »Riječ« 29. IV. 1928.

»Imperativan u tehničkoj konstrukciji«, »primarno glumačka arhitektura izrađena na vizuelni efekat i na efekat glasa«, »ludilo koje nije uslovljeno primarno prepotencijom vlastite misli« itd.

Primarno glumačka arhitektura na vizuelni efekat, ludilo primarno neuslovljeno vlastitim mislima, to su sve riječi, a iza tih riječi

Digitized by Google

čuje se polutiha »šubertovska melodija«, koju g. Horvath zove »slatko klafranje«, a g. Tomašić »brušenje fraze«.

Takvo »slatko klafranje« može se »brusiti« do mile volje, pogotovo ako brusiocu nije stalo mnogo do toga, da li se kod toga istina farba ili ne!

»Te dvije glavne i gotovo (jedine varijante u tomu redaju se i slažu kalejdoskopski jedna uz drugu bez prelaza, ponajčešće sasvim odrezano, kao da su građene iz lijevanog željeza, koje puca grubo i hrapavo, dajući dojam šablone i neuvjerljivosti o prisustvu organskog života«. *»Riječ« 1. V. 1928.*

Kritičar, koji se u jednoj te istoj rečenici, u kojoj piše o neuvjerljivosti prisustva organskog života i o kalejdoskopskim varijantama građenim iz lijevanog željeza, buni protiv neuvjerljivosti!

Taj marksistički kritičar vjeruje i u tajnu božjeg stvaranja!

»Oni znaju da dadu tačan psihološki spektrum komada i tipova i da taj spektrum dovedu u idealnu cjelinu, po onim istim zakonima, po kojima je Bog stvorio ljepotu prirode i života. Tu je njihova tajna. A tu je konačno i tajna svake velike umjetnosti — tajna stvaranja«.

O Gabimi. »Riječ« 14. III. 1928.

Tajna židovske glumačke trupe je tajna gospodnja. A detaljna analiza ove božje tajne daje ovakvu sliku:

»detaljna analiza ove režije (Vahtangova i Veršilova) dovela bi nas do vanredno komplikovanog mozaika, u kom svaki kamenčić: svaki pokret, svaka riječ — svaki ton pojedinog lica — predstavlja po jednu boju, po jedan glas!«

Gabima. »Riječ« 14. III. 1928.

Što prikazuje ovaj vanredno komplikovani mozaik? Svaki kamenčić predstavlja po jedan glas i svaki glas po jednu boju, i svaki kamenčić svaku riječ, i svaka riječ po jedan glas, a sve zajedno detaljnu analizu.

Svi naši kazališni kritičari govore o spektrima, o dugama, o analizama, o čudu, o kalejdoskopskim tajnama, o božjoj tajni, o tajni stvaranja, o tajni umjetnosti, o faustovskim problemima i tako se kod nas već pedeset godina piše o dubrovačkoj tradiciji, o ilirizmu, o krizi naše knjige, o velikim pitanjima, a kod tog titanizma zaboravlja se pisati jasno i razumljivo. Od Pilara do Dežmana, od Lunačeka do Meixnera, od V. Dvornikovića do Stanka Tomašića uvijek jedno te isto: pisanje bez rečenica!

Kada g. Tomašić »brusi svoje fraze«, to je rabota koja se po vanjskim formama razlikuje od pisanja Josipa Horvatha na primjer. Iz pisanja urednika »Jutarnjeg Lista« miriše osim kulta za agramerske tajne i jedva primjetljivi mondaini parfum društva kao takvog. »Tout Zagreb«, »birano općinstvo«, »društveni događaj«, to su prikazi premiera, pisani u smokingu, a spram takvog *pisanja* su naslovne stranice Antoninijeve prava mala slikarska remekdjela. Spram tog gornjogradskog pisanja g. Meixnera g. Stanko Tomašić piše na koturnima svoje kazališnokavanske ekspresivnosti. Njegov govor je povišeni govor patetika, iz koga se javljaju razni suvremeni »izmi« kao što su iz ribarskih usta progovarali plameni jezici.

Digitized by Google

»Dinamičnost, osjećajnost, govoriti u bojama, stožer scenske formacije, psihorežijski problem, maksimiranje individualnosti, pojedinačne ekspresivnosti protagonista, naša najpotentnija kulturna institucija, juriš bez rafinmana, periferičnost stvaranja, statična protuteža dinamičnosti, božanska dinamika, ravnoteža dinamike i statike, specifičan smjer glumačke umjetnosti, hiljade duševnih tornada, statika scene, oduhovljeni realizam, kolektiv scene, dualistički sistem harmonije lica, kreatorski evolutivni živac«,

to su asovi, kojima nas g. Tomašić tuče u glavu u svakom svom članku, najmanje u svakoj rečenici po dva tri puta!

A padne li mu u kojem natpisu temperatura, onda se iz takvog pisanja, pod tom ekspresivnošću rečenica, javlja lice novinarski bezlično, nezanimljivo i neoriginalno, lice koje se izražava u mutnim klišejima svakodnevnog govora, zdravice, čestitke, prigodnog članka ili nadgrobnog slova.

»Zato se je Pavić, sa svojom osjećajnošću i svojim smislom za harmoniju etike i estetike razvio u scenskog romantika, sazorivši u jedno opasno vrijeme, kada se impresionizam, slabo fundiran idejno, razvio u formu bez sadržaja. Mnogi su radnici na svim poljima umjetnosti stradali na toj dekadansi, upravo paralizi impresionizma, gubeći se u dekorativnosti (u glumačkoj umjetnosti: u praznoj patetici), koju su nove erupcije čovječjeg stvaranja u umjetnosti brisale sa pozornice svih umjetničkih manifestacija. Rijetki su oni — naročito u glumačkoj umjetnosti — koji su, kao Pavić neosjetno prebrodili ovu propast, zadržali svoje mjesto na pozornici i razvijali se na n j e m u i dizali. Toliko iskušenje svladali su samo oni, koji su u sebi nosili istinske talente, eruptivne i osjećajne duše, koji su nosili u sebi božju iskru, koji su se rodili umjetnici.

Jubilej J. Pavića, »Riječ« 4. V. 1928. str. 7.

— Što znači da se Pavić sa svojim smislom za harmoniju etike razvio u scenskog romantika?

— Koja je to impresionistička forma bez sadržaja?

— Što znači da je glumačka patetika, dekorativnost u dekadansi (upravo paralizi) impresionizma?

— Što znači razvijati se na svom zadržanom mjestu na pozornici?

— Kakvo je to iskušenje?

Pet pitanja, pet maglenih rečenica. Ako je Pavić scenski romantik, zar je to postao na bazi svog smisla za harmoniju etike? A kakvo je to vrijeme impresionizma, u koje su dozrijevali romantici? Kako je to Pavić kao glumački romantik, to jest prazni patetik, zadržao svoje romantično mjesto na pozornici, kad su tu njegovu romantiku nove erupcije stvaranja u umjetnosti brisale sa pozornice?

I što mu je u tome pomogla božja iskra?

Kakvom metodom treba da radi kazališni kritičar?

»Za pozorišnog kritičara, koji u pozorištu primarno gleda pozorište, ova je premiera posebno interesantna, jer je u njoj vidljiv proces ispoljavanja Strozzieve fizionomije kao scenskog autora. Ta fizionomija još nije čista, ima u njoj još mnogo neodredenosti, mnogo forse nečega što ona sama po sebi ne uslovljuje (filozofsko-literarni momenti?), ali ona je, po nekim svojim osebinama, danas već toliko razvijena, da zagrebački pozorišni kritičar mora stati pred njom, tačno je razgledati — i razumeti (to je važno!), da se posle Ecce Homo! Strozzieve buduće scenske manifestacije ne će više moći meriti u našoj kritici uobičajnim literarnim merilom i da će se to merilo morati zameniti jednim scenskim merilom, za koje će literarni momenat ostati sekundarna pojava.

Digitized by Google

On ne piše činove, t. j. prvo, drugo, treće poglavlje novele ili prvi, drugi — deo romana, već gradi scenske: (u pomanjkanju boljega izraza) slike. To je kidanje sa onim teatrom, na kojem se je naša kritika odgojila, a koji nije drugo već dekorativna umjetnost, dakle: forsiranje samorodne scenske umjetnosti: težnja, da kraj suverenog književnika, suverenog kipara i slikara, stane na svoju čistu poziciju i suvereni scenski umjetnik«.

»Jug. Njiva«. Knjiga II. br. 7. str. 227. Strozzi: Ecce homo!

To prevedeno na običan govor glasi:

Kazališni kritičar treba da gleda u kazalištu u prvom redu kazalište, a kod kazališnih pisaca treba da pazi na to, koliko je dotični pisac kazališni pisac! Strozzi još nije sasvim kazališni pisac i u buduće kod procjene slijedećeg njegovog kazališnog komada treba gledati njegovu stvar kazališnim a ne književnim okom. Strozzi ne piše poglavlja, novele ni romana, nego slike. Tako postaje suveren u kazališnom smislu.

Bilo bi zanimljivo doznati, što bi — zapravo — kazališni kritičar trebao da gleda u kazalištu ako ne kazalište? Zar se samorodna kazališna umjetnost može forsirati pisanjem kazališnih slika? Zar je slika kazališnija od novele? Što to sve znači?

O Strindbergovom Uskrsu poučio nas je g. Tomašić ovako:

Uskrs je — tako da kažemo — rijetki i gotovo osamljen »konvertitski« komad!

Slabost ove nestrindbergovske drame:

Jedna psihološka drama, u kojoj se sudbine ljudi ne razvijaju iz njih samih, iz njihovog psihološkog sastava, kao što bi bilo u tako zasnovanoj drami logično, već iz autorove konstrukcije.

Dakle — psihološka drama sa »situacionim« riješenjem.

Glumci ne znaju što bi sa sobom. Oni za vrijeme predstave režiraju sami sebi »à la fresco«. U tom je prvi čin upravo tužan.

»Uskrs«. »Riječ« 28. III. 1928.

Za »Uskrs« A. Strindberga kaže g. Tomašić da je — rijetki i gotovo osamljen konvertitski komad.

»Ako je »Uskrs« rijedak i gotovo osamljen konvertitski komad A. Strindberga, a što je onda Strindbergova trilogija »Put u Damask«? Što uopće znači zaputiti se u Damask? Zar nije apostol Pavao na putu u Damask spoznao Gospodina?

»Sine moj, ti si napustio Jerusalim, a sada si na putu u Damask«, kaže glavnom licu Nepoznatoga simbolična figura Majke u III. dijelu trilogije.

Od »Modrih knjiga«, preko »Damaska«, »Adventa«, »Uskrsa« i »Opojnosti«, A. Strindberg krenuo je svojom konvertitskom stazom i Uskrs A. Strindberga nije ni rijedak ni osamljen konvertitski komad, nego samo jedan od mnogih detalja u konvertitskoj fazi tog nesretnog Šveda, koji je rođen kao protestant nosio u sebi dekorativnu sliku katoličkog problema kroz čitav život kao čarobnu svjetiljku. Njegovo neprekidno koketiranje s katolicizmom tipično je za posljednji decenij prošloga stoljeća. U filozofiji javila se fraza o intuitivnoj spoznaji, u pozitivnim znanostima krajnji relativizam, u materijalističkim pogledima i političkim disciplinama revizionizam, a religiozna kriza onog

Digitized by Google

vremena do konca Stoljeća zauzimala je često vrlo smiješne, subjektivnohirovite forme protiv prividno materijalističke jednoličnosti. Ta faza u Strindbergu stoji u znaku Swedenborga i lice Nepoznatog u »Damasku« lice je autobiografskog karaktera: ono nosi sve tipične oznake zakašnjelog ničeovski i voltairijanski raspoloženog dekadenta, u subjektivnoj borbi sa sjenom katolicizma kao stoposto zatvorenog pogleda na svijet. Zar trilogija »Puta u Damask« ne počinje sa Mendelssohnovim pogrebnim maršem i konvertitskom ouverturom, da Dama želi da se smiri u katoličkom samostanu? A što se zbiva u onih sedamnaest mutnih slika, ako to nije borba s katolicizmom? Zar lica prosjaka, luđaka, nesretnika i bolesnika u Azilu i fosfornoj kupelji nisu konvertitske sjene s motivom Gnjeva Gospodnjeg? Zar Ispovjednikova pojava nije pojava Crkvinog Advokata? Problem samilosti, problem krivnje i iskušenja, zločina i kazne, dobra i zla, problem neprekidne čežnje za božanskim, za prekogrobnim, za nevidljivim, za tajnovitim, za nepoznatim, ona panika od straha pred prazninom, zar to nisu elementi konvertitskog Damaska? Zar se ne govori u svim Strindbergovim djelima iz tog vremena o Crkvi kao o Lađi na kojoj se može isploviti iz Kaosa? Ta borba s nagonima, s bolećivom psihozom ljubavi, to kidanje od žene i ženstvenosti, zar to sve ne vonja po pepelu i po mrtvačkoj voštanici? A simbol Samostana u III. dijelu, a ta neviđena nadnaravna bijelina te zgrade s onu stranu obale, a lice Dominikanca i Priora, zar to već nisu konkretne figure, koje primaju Strindberga koji kleči, koji priznaje i koji se kaje sa sklopljenim rukama? Problem Smrti u toj fazi u svim natpisima, polemične i beletrističke naravi, u novelama, u dramama i esejima, pak što više i u Strindbergovoj korespondenciji je isključivo konvertitske naravi! Pojam Smirenja u krilu katolicizma, divinacija Žene kao Madone i nadnaravnog simbola, dematerijalizacija spolnog nagona i kor redovnika, sve su to konvertitski motivi! Taj pogled na svijet koji se tu propovijeda je apoteoza katolicizma! *Strindbergov pogled na Goethea, ispovjed slijepog Patra Uriela i konačno Smrt Nepoznatog u Damasku je Vrijeme pod konac Stoljeća i smrt toga Vremena!* A borba umjetnika Maurice-a i abbéa u »Opojnosti«, motiv »Ave Crux spes unica«, sudar revolucionarne teorije s kriminalnom psihozom, strah pred slobodom nagona, sve je to apsolutno sivo kao pepelnica. »Advent«, zar se ne zbiva na katoličkoj pozadini, a problem krivnje pokajanja u »Adventu« zar nije inkvizitorski strog? Stihovi iz kompozicije »Na Velikoj Cesti« zar nisu pokajnički?

Hier ruhet Ismael, der Hagar Sohn,
der einmal Israel genannt ward,
weil er mit Gott gekämpft
und diesen Kampf nicht eher liess
bis seiner Allmacht Güte ihn besiegte!

A konačno zar Strindberg nije umro s »Novim Zavjetom« u ruci?

Pisati dakle da »Uskrs« znači Strindbergov »gotovo osamljen konvertitski komad« znači pisati u stilu g. Tomašića. Objašnjavati g. Tomašiću, *kako je daleko od njegovih feuilletonski nabačenih i ne-*

Digitized by Google

odgovornih tvrdnja do istine bilo bi jalovo. Isto tako, kao što bi bilo jalovo da mu rastumačimo, kako se u dramama obično sve zbiva iz autorove konstrukcije i kako njegova fraza o »psihološkoj drami sa situacionim rješenjem« u ovom konkretnom slučaju ne znači mnogo više nego ništa! Bilo bi zanimljivo doznati što zapravo zamišlja g. Tomašić pod tehnikom »à la fresco«, kad misli, da takva tehnika nastaje u momenat »kada glumac ne zna što bi sa sobom«?

Prije svega tehnika *»a fresco« je slikarska, a nije glumačka tehnika,* a zatim ona se ne zove naravno »à la fresco« kao što to misli g. Tomašić, jer »à la frekco« ne znači ništa, isto tako kao što ni njegova »bečka šnicla à la minute« ne znači ništa. Ta slikarska vještina *a fresco* vrlo je složena vještina i može da znači sve drugo, samo ne površnost u poslu; kada bi glumci glumili tako solidno kao što se slikaju freske onda bi u svakom slučaju znali što treba da počnu sa sobom!

Jedini koji po svemu izgleda ne zna što bi počeo sa sobom to je g. Tomašić. Zato kao urednik Kulise u »marksističkom listu« (1929.) piše, »marksističke kritike«, za koje sam izjavljuje »da nisu marksističke«, jer da on nije »marksist«.

Gospodin Stanko Tomašić piše o meni više-manje negativno više od sedam godina. Sedam godina piše on o meni izazovno, uvijek nepristojno, uvijek neistinito i nelogično, a neprekidno mutno, slabo i nepravilno. S njime započeti razgovor o tome, jesu li njegove kritike o meni i mojim djelima opravdane ili ne, značilo bi priznati mu *neku vrst književnog pariteta.* Na to ne pristajem. Onih sedamdesetsedam kategorija, koje me dijele od jednog Meixnera, dijele me i od Tomašića. U jednom književnom stanju, gdje g. St. Tomašić misli da predstavlja »slobodno pero«, a g. Meixner putuje u inostranstvo kao delegirani predstavnik naše književnosti, u *takvom* stanju i *takvim* prilikama na književnom paritetu najtoplije se zahvaljujem. Ovo sam naglasio na *početku* ovih mojih razmatranja o bijedi naše kazališne kritike zato, da se ogradim od glupe podvale, kako to pišem *na obranu svoje lične književne linije.* Književne linije nisu prolazne linije što se mogu braniti ili ne. Književne linije stoje ili ne stoje. U održivosti književnih linija nema konjunkture, kao u politici. Ja dakle ne branim svoju književnu liniju. Ja po svom ličnom pravu izričem svoj sud u javnosti o nekim natpisima, što su isto tako javno objavljeni.

Digitized by Google

MATO HANŽEKOVIĆ:

NA DJEDOVINI

(Svršetak.)

Pri svršetku objeda rekoh:

— A sada, Rudolfe, da vam nazdravim! Sigurno nas iza oblaka promatra dobro oko poštenjačine, koji je prije dvjesta i više godina postavio temelje ovoj kući. Tu je dugo cvjetala zadruga, izvorna i pra iskonska kolijevka našega roda i plemena. Tu se gajili radinost i poštenje. Kada je francuska revolucija kao svoju najvrijedniju tečevinu proglasila novu demokraciju u načelima slobode, bratstva i jednakosti, vaši zadružni domovi, bili su davno dovršene francuske revolucije, jer je u njima vladala izvorna hrvatska seljačka demokracija pod autoritetom poštenoga zadružnog starješine. Tu su živjela čitava pokoljenja našega roda, tu se plakala gorka suza nad odrom smirena člana, što sa sobom ponese »skrštene bijele ruke i pravedna djela svoja«, tu se klicalo od veselja, kada je sretna rodilja povila zadrugi muško dijete i obogatila mušku četu sa novim junakom. Tu se kroz vjekove u mračnim jesenskim noćima pri komušanju upoznavala mlada nepokvarena srca, da se poslije zavole, svežu, dadu zdravi porod i vrate se u zemlju, da novacima dadu mjesta. Tu se svatovalo stotine puta, uvijek sa novim nadama i željama. Zadruge su kolijevke naše hrvatske seljačke civilizacije i kulture i naše izvorne seljačke socijalnoetičke kulture, koju trebamo kalamiti na izrođeno građansko stablo. Tu su nikle vaše divne i biblijske poslovice, vaše pjesme, vaše fine pošalice, slatke gatke i božanske ljubavne arije, tu se kroz krvave vjekove čuvala jezgra narodne izvornosti, gajeći brižno djedovska ognjišta, da ih ne pogasi izdajstvo, nepoštenje i raspikućtvo. Tu se nalazi naša narodna duša, čista i nepomiješana, bez primjese tuđih kultura, pronesavši kroz duga vremena narodnu osebujnost naših djedova iza Karpata. Klanjam se sjenama ovoga doma, klanjam se vašoj svetoj krušnoj peći i vašim svetim slikama, odajući duboku čast djedovskim osjećajima pieteta i štovanja. A vama svima, srčiko našega roda, nazdravljam, na mnogaja! Ispod ovoga krova ponijeli su i moji prednici bogatstvo blažena osjećaja, što mi ga kao jedinu prćiju dadoše za život, a to je divlja, luda i bijesna ljubav prema svojoj rodnoj grudi. Eto, braćo, položih vam bjegunac račun o blagoslovu ovoga doma, a vas ljubim, čuvajte ognjište, živjeli!

S prva mir, onda gibanje, pa — rusvaj. Jedan mladić priskoči i poljubi mi ruku, čaše zveknuše, a mene pograbiše bezbrojne snažne muške ruke i začas mi obrazi bijahu osuti poljupcima. Provali rodbinska i krvna razdraganost, žene me milovahu pogledima kao sveca, dok djevojke, što pred kućama gaje bujne cvjetnake, pružaju ruke, ja ih prihvaćam i čujem, kako mi članci pucaju, a kosti škripe. Pomislih, koliko sam snaga mladosti svoje utrošio za svijet, koji mi pobi najljepše ideale o životu, sav sam se predao njemu, a on mi nije ispunio mladenačke snove. A uvijek se vraćah selu, i ono me uvijek

Digitized by Google

očistilo od gradske nečistoće i sumnjive kulture. I sada mi bijaše, kao da sam se dugo žedan napio izvorne vode, da sam se griješnik pričestio hostijom narodne duhovne vječnosti i okrijepio se za povratak u mračne gradske ulice, u grad, koji osim sablažnjiva jezika i izgovora nema ništa, što potsjeća na jednu kroz vjekove solidno izgrađenu narodnu kulturu, u grad, gdje se gomila ludovanje cigla u nakazne babilonske tornje i forsira se nepojmljivom hohštaplerijom i površnošću izgradnja narodne prijestolnice bez narodna društva i orijentirana građanstva, da se onda u pô sunčana dana XX. vijeka ovaj jalovi napor nabubri i pukne u konfesionalnoj manifestaciji na čelu sa eksponentom narodnom srcu posve tuđe vlasti, gdje predstavnik najvećeg znanstvenog zavoda drži govor o misteriju euharistije, iza čega se blagoslovljena masa razlije po birtijama, u grad, gdje duševno pušljiva zdravica vrijedi više od stvarne knjige, u grad, gdje načelo spada među pokretnine, a podrepaštvo i komična parada postadoše osebinom, demantirajući do kosti narodnu kulturu i poštenje, a dokazujući, da je ta moralna nemoć slabi materijal za pozitivnu afirmaciju i nanovo uskrsnule nacije.

Teški, teški oblak krcat munje pade mi na dušu, sakri mi ljeskanje narodnog sunca i iz mene provali: Ajdemo u staje, sjetih se grada!

Mala Mučna objesi se o prag Podravine, pa i njeni žitelji uzgojiše — Bog sam znade zašto — čistu pasminu belgijskih konja. Poniski, krupni, zdepasti, debeli konji, sa stražnjim bokovima kao dva balona. Rekoše im mudraci sa istoka, da su belgijanci najpodesniji za gorovito tlo, pa je naš dobričina uzgojio divne belgijance, a kada je vidio, da su ti kolosi preteški za rad i da pojedu više nego što vrijede, počeli su se bez riječi vraćati našim običnim konjima. U Rudolfovoj štali mrvili su zob dva prekrasna belgijanca, ispunivši svojim mesnatim trupinama cijelu staju.

— Lijepi konji — primjetim.

Pomilovavši nekoliko debelih krava, zađosmo iza staje, gdje bijaše u svoj krasoti velika jama — gnojnica. Samo đubre pomiješano sa slamom, sijenom i travom utonulo je u gustoj vodi sličnoj kavenoj kaši, samo jedna oveća gruda izvaljana kemijskim procesom stršila je, dimeći se i ugrizajući za nos.

— Bježite odavle, ovo nije za vas!

— I vidite, braćo, — začnem, sjedajući na prevaljeno staro bure pokraj gnojnice, — vaš život je baš posve u smislu kršćanskoga Boga. Prionuli ste o zemlju i obrađujete je u znoju svoga lica. Uvijek vas okružuje Božja ljepota prirode, i vi kao djeca sunca, vjetra i dažda, pretačete iz koljena na koljeno vaše poštene duše, nenagrižene od sablasti kulturnoga života. Vi ste svi jednaki, jer su vam napori jednaki. Ko je u vas lijen kao puh, taj nema što da grize. I pravo je tako! O muci grozdovi vise. A vani, vidite, imade raskošnih mrciništa, gdje utovljeni gavani iz salovitih fotelja zapovijedaju hiljadama gladne fukare, da im za koricu kruha gomilaju nove milijune. Kada padne jesenska kiša sa snijegom, kada uji studeni i vlažni vjetar, da strepe od rada razlomljene kosti, onda možete u gradskim perivojima, gdje danju prskaju vodoskoci, na mokrim klupama zateći ovakove beskuć-

Digitized by Google

nike, kako se sjedeći ubijeni umorom i bijedom trzaju u snu, a na njih se iz električnih sijalica kesi demon vječne nepravde i razbaštinjene ljudske djece, dok vi u vašim nabijenim i zaštićenim domovima, gdje nestašno praska i pjeva klada u djedovskim furunama, spokojno spavate, slušajući kroz san iz topla kreveta lutanje razjarena vjetra, divno lajanje vjernoga bundaša, ne znajući, što to znači gladan robovati. Vi ne znate, što je to pseća pokornost goropadnu gospodaru, razapinjanje ljudskoga dostojanstva, divljanje kapitalističkog despotizma, klaonica nevinih žrtava, što su bolest, jad, očaj, glad, beznadni vapaji otvorenih rana, razlomljene kosti, urnebes orijaških strojeva, rovanje zemlje u vlazi i mraku, težak vonj izmorena tijela — jer na vas rosnim jutrom sipi blagost sunca i zove vas plugu i motici, a s večera vaš sveti umor pozdravlja vjetrić sa mirisom pomužena mlijeka iz vaših sretnih domova, kamo polako upravljate korake puni molitvena osvjedočenja, da ste po ugledu časnih djedova radili za svoje ognjište, gdje vas čekaju žene i djeca, ne bojeći se vaših mržnjom i očajem užagrenih očiju, no radujući se osmjehu vaše duše. Vama su, hvalite Bogu, neznani svijetovi izvan vašega sela, vi znate samo, da je tamo sve bogato i veliko, od lažna svijetla ne vidite tamu i ne znate, da je cio taj veliki svijet gradova i velegradova pakleni porod nesretne ljudske misli, koja je odbivši se od zemlje, poletjela u visine, misleći stvoriti novi svijet istine i blaženstva. Tamo je krvava borba, a ovdje sunčana tišina zemljoradnje, tamo rikanje i nebolomno grohotanje strojeva, ovdje milotno mukanje goveda, rzanje konja, kukurijekanje, gakanje, kokodakanje i patačenje živadi i klicanje djece, blažena zveka motike u vinogradu i blagorodni dvopjev brusa i srpa, dok vam se iz pitomih krovišta kao tamjan povija plavičasti dim uvijek živa ognjišta. Tamo je bježanje od Boga, ovdje skrušeno prilaženje Svevišnjemu. Ondje ropstvo, ovdje sloboda. Ondje strahovlada borbe za opstanak, ovdje mirotvorno življenje na djedovskoj zemlji. Znate šta? Ogradite selo zidom, da ne možete izvan njegova hatara. Budite uvijek vjerni svojoj zemlji.

Sakupili se oko mene rođaci, objesili se očima i ušima o moje usne, poniknuli glavama, tek gdjekoji na mahove zaintači: Eh!

— Kažu nama, tako oni, koji su školovani, da će ta kultura o kojoj vi govorite nama, — iššššše! — viknu govornik na šareno tele, koje se znatiželjno došuljalo do nas, no ja ga obgrlih oko vrata, umirih pa ću: Ostavi ga, pričaj dalje!

— Da, gdje sam ono stao? Da, da će ta kultura o kojoj vi govorite, rasti sve više, da će doći i u naše selo, da će preplaviti i nas, a mi seljaci, da ćemo kao takovi nestati. Sve da će biti kao bolje, više sa mašinama i tako.

— Ne će! Ko vam tako govori, pograbite ga za šiju, pa s njim u ovo gnojno jezero! Čovjek se prezobao mudrosti. Ne vjerujte takovim apostolima! Oni sve promatraju kroz staklo profesorije i filozofije, koju je izmislio sotona. Njihova filozofija jest, da je puni trbuh sve. Oni ne vjeruju, da je misao, čista i sveta misao, Božja iskra u nama. Oni tvrde, da će se kultura, a pod tim oni misle kina, tvornice, alkohol, kazališta, željeznica, barove, aeroplan, auto, radio, bankolom, prostitucija, sirotišta sa 200 kreveta, umjetničke izložbe, škole, pučke ku-

Digitized by Google

hinje, gradska zastupstva, sajam uzoraka, burze, pučke svečanosti. proslav svačije petgodišnjice, advokate sa stenjevačkom rabulistikom, nogometne klubove, izbore miss-isa, tvornice i sve druge blagodati kneza tame, da će se to sve uvući u vaša sela, odagnati vaš seoski mir, a vi da ćete slijedeći velike preobrazbe, napustiti vaše plugove i kao radnici u tvorničkim jazbinama proizvoditi umjetno brašno i mlijeko. Ne, braćo, dogod bude ljudskoga roda, trebati će kruha, a dogod treba kruha, postojati će carski stalež seljaka, oh ti — udarim tele po vlažnoj njuški, jer me laznulo po desnu obrazu — nego, ne dajte koješta tovariti sebi u glavu. Jest neka dođe kultura u selo, ali ona, koja će vam sagraditi ceste, da zimi ne zaglibite do pâsa, ona, koja će selu izgraditi malu bolnicu, malo sirotište, školu, mali Kino za poučna predavanja, radio, vatrogasno društvo, gospodarski ured, modernu rasplodnu stanicu, pčelarsko društvo, mljekarsku udrugu, društvo za narodnu umjetnost, glazbeno društvo, seosku knjižnicu, malu štedionu i pristojan stan za školovanu seosku primalju i stalnoga seoskog liječnika. Takovoj kulturi dopuštajte ulaz u selo, a one agente, što vam u selo donose otrov u blistavim kutijama, njima odalamite nogomet, da polete kao lopta preko ovih šuma i padnu na željeznički kolosjek u času, kada onuda juri brzi voz.

— Bio je ovdje neki profesor, pa nam je tako o svačemu pričao. Veli, da za sto godina ne će u našem selu biti nijednoga tkalačkog stana, a i mi više ne ćemo nositi seljačku rubinu, jer da će kupovno sukno i platno biti mnogo jeftinije i bolje. Veli, da će onda i život biti teži, pa da nam žene ne će imati vremena, da dangube sa tkanjem, nego da će morati prionuti uz drugi posao.

— Nikada to ne će doći! Vaš seljački život imati će uvijek potreba, koji kliju sa vaših polja. Što će vama frak, onaj crni gospodski kaput sa dva repa kao u ptice lastavice, kada su u vas maškare godišnje samo jedamput, što će vašim ženama svileni korzet da mazi tijelo, kada nisu muškobane, što će vašim djevojkama bijelilo i rumenilo, kada im na obrazima praska rosna zora, što će vama motocikl, kada vam konji njišću u stajama, što će vam aeroplani, kada vam se zdrava i čista duša diže nebu pod oblake, što će vam prostitucija, kada častite dostojanstvo bračne postelje i vjerujete u Boga i dan suda, što će vam šampanjac i likeri, kada vam pod kućom ključa izvorna studenica, a vašom rukom sađena loza puni vam odležajnu burad, što će vam jazz-band, kada vam tambura pozvonkuje čistim kajdama vašega drevnog narodnog srca, što će vam moderna mudrost, koja je plod te gradske sredine i nikoga do danas nije usrećila, što će vam moderne knjige, gdje na svakoj strani škripi brakolomna postelja, što će vam sve to, kada ste se do današnjega dana uzdržali i sačuvali bez svih tih kulturnih talambasa, a ti su talambasi uništili milijune i pobacali ih u kanale propasti. Vaš svijet je, iako mu još sada mnogo toga nedostaje, osuđen za vječnost, jer je skroman, štedljiv, pravedan, bogobojazan i marljiv. Burzovni trik može pol grada baciti na prosjački štap, a vas ne. Ako vas potuče nebo, vi ćete se stisnuti i drugo ljeto izvući se iz nevolje. Ako vas i drugo ljeto do temelja pobije, vi ćete prodati malo blaga, još se više stisnuti i doživjeti treće rodno ljeto. Ali propasti ne ćete, dok se mašate pluga i raonikom duboko prevrćete zemlju. Vaš

Digitized by Google

život je lijep i težak, jer je pun rada i briga, ali vas ne može gurnuti u ponor. A život vani, onaj kulturni život, on je umjetna duhovna tvorba, koja je stvorila socijalnu bijedu, bijeg od vjere, gramženje za dobitkom, jurnjava u razvrat, u život bećarskih užitaka, prevara, bolesti i nemorala. Bježite od takova života.

— O, gospodine, kako vi to nama pričate, ma gladni bi vas slušali. Evo, sada ćemo kroz ovaj šljivik do Imre!

Obiđoh sve kuće redom. Svagdje imaština, čistoća, srdačnost, razum i poštenje. Zaustavih se kod rođaka Nikole. On je najljepši tip mojih rođaka. Onizak je, zbijen, širokih ramena, i cijelom svojom pojavom, naročito mrkom bakrenastom puti i glavom potsjeća na Napoleona. Udovac je. Oca mu i majku pokojne žene zatekoh još za stolom. Starac je baš doručao. Zadnji obrok bio mu je suhi sir, kao u gospode. Kosti na stolu odavahu nedjeljni mrs.

— Ah, moja žena, moja pokojna žena. Znate, takove žene nije bilo na svijetu — i zagrca se ovaj zrio muž i raznježi kao žena. — A teško mi je i inako bez nje.

— Teško je, Nikola, kući bez žene. Znadem, nije vam do cure, ali nađite postariju, razumnu ženu, da vam krpi i redi domazluk.

— Moram, znate, da radim u polju, a otac i baka su mi stari, pa neko mora biti uz njih, da ih podvori.

U Nikole je sedamnaestogodišnji sin Joža, dobar grumen, jak, crven, pun bubuljica od suspregnuta vulkana.

— Imate i vi sina, čuo sam — Joža će.

— Imam, muku svoju, znaš, zario se kao parcov u knjige, pa sve neke premudre, pa čita, bilježi, kopa, a tek se dovio tvojih godina

— Aj — nasmije se Joža — neka dođe ovamo, kopati će goricu i kositi njivicu!

Pričasmo o svemu.

Oteh se iz ovoga razgovora i krenuh posljednjoj kući rođaka Ivana. On je u cijelom selu najimućniji. U njega je sve veliko, a divan štagalj kao vojnički magazin. Sve je čisto i prostrano. On je onaj majstor u gajenju konja. Pozna ga cio kraj i Podravina. Na izložbama je opetovano odlikovan. I u njega su sami belgijanci. Uđoh u kuću. Mišljah naći mlada domaćina, a ono zatekoh Ivana u postelji. Lijep čovjek, vanredno pravilnih crta, posuh, rumen i ispružen u postelji nalikovaše čovjeku pedesetih godina. Jadnik već trideset godina boluje na želucu. Svaka dva — tri mjeseca spopane ga strašna muka, grčevi, i on odleži osam dana, pa da za dva — tri mjeseca opet pane na prostrto mučilište. Taj Ivan prevalio je sedamdeset godina i već preko trideset godina živi samo o sirovu mlijeku. Obišao je, veli, sve liječnike, no uzalud. Baš kada uđoh u sobu, svijao se od muke i stenjao, ali mi ipak živahno mahnuo rukom, da dođem bliže. Sjedoh oprezno na postelju.

— A vi ste Mato. Čitao sam, što ste pisali. Baš ste vi umnik!

— Daaaa, umnik, koga žedna preko vode prevede najveći glupan na svijetu!

— A ko vas prevario — podiže se bolnik na postelji, da bolje čuje ime toga zlikovca.

— Život, dragi Ivane!

Digitized by Google

Navratih razgovor na konjogojstvo.

— Ja nisam nikakov školovani čovjek, i što sam učinio ja, mogli su svi naši.

— Nije tako, Ivane, vi imate za to posebno znanje — primjeti rođak Vid.

—Eto, opet on! Ma nemam! Nego tu treba malo više marljivosti i to je sve. Zašto ti ne bi mogao uzgojiti konje za izložbu?

Pretresasmo i polja i vinograde, a kad sunce sjede za šumu, oprostih se.

— Baš vam hvala, što ste došli. Kada dođete, a da se ne patim, bit će vam u čast lijepa milošta.

Požurih, da još posjetim zadrugu Funjak, najstariju i jedinu veliku održanu zadrugu u selu, inače moje neku daljnju rodbinu od ženske loze.

Kuća je oniska, pokrivena je sa pô metra debelom naslagom ražene slame, široka kao košnica. U velikoj prostoriji za žene, uočih četiri golema tkalačka stana. Starinsko ognjište je otvoreno i kao nabijeno ustajalom korom crne čađi. Grede su orijaške, suhe, zdrave. Kuća je stara preko dvjesta godina. Ne znam, kakove li krvi bijahu te matice, što ugušiše svaki glas zadrugara za diobom i tako se do danas usčuva taj divni uzorak hrvatske seljačke starine, odakle nikosmo više — manje svi mi, pa i oni, koji u silovitu gospodstvu zaboraviše na svoj zavičaj.

Trebalo je polaziti. Kola već čekahu. Svi se skupili i srdačno me ispraćahu. Bilo mi je teško rastati se od tih dragih ljudi. Lako bih, lako pustio korijen, pa da se opet spletem drevnim žiljem moga seljačkoga roda. Mogao bih se zauvijek odreći grada, njegova društva, buke i nesnosnog tutukanja motocikla. Tu se i onako samo ljutim. Skinuo bih ovo odijelo, navukao na se tkane gaće i košulju i postao bih ono, što sam i trebao biti, radenik svoje djedovske grude. Ovako pun teške, krvave tuge, pomislih na povratak u grad, na spleen nedjeljnih popodneva, na bogovanje hohštaplerije, ršum tramvaja, na gradsku tržnicu, strašni purgarski žargon, reklamu barova, razne direktore i oberdirektore trgovačkih poduzeća, i s teškom mukom svladah buntovni okret u neizvjesnost...

— Dođite nam opet!

— Hoću, tako mi Krista! doći ću!

— Hoću, hoću!

— Dođite, ima u nas svega za vas!

Bilo mi je da kriknem: Dajte mi malo zemlje, kolibu ću sam podići i vratit ću se amo zauvijek!

Popeh se u kola.

— Jeste li zapamtili što vam pričah o gradu? — gromko ću s kola.

— Jesmo — ozva se zbor rođaka.

— A volite li Bogu ili đavolu?

— Bogu, Bogu!

Konji potegoše, zamnom osta klicanje, mahanje ruku... Kola krenuše nizbrdice i začas mi oteše iz vidika rođake, a mene obujmi moja stara, prokleta i blagoslovljena bolest: snatrenje, snatrenje... Spustila se divna ljetna večer, puna rose. Nasred neba zacario se mje-

Digitized by Google

sec... Do mene domnije pjesma rođaka... Glasovi se raspu u tišine obližnjih šuma... Ogrnuh se... za mnom nepomućena idila sređena života i neznanje o paklu, a pred menom život borbe, patnje, razočaranja... Naokolo usnuše teške šume snom rose i zelenila, negdje daleko zamnije u tmine divni — oj —, mjesec zače na nijemu krajnu sipati srebreni prozračni dažd svijetla, zavlada teška noćna tišina, a ja, sve više toneći u noć, nesvijesno prošaptah pjesmu ruskih slijepih prosjaka:

Življahu dva brata,
Porod jedne majke.
Darovani srećom:
Jedan sa bogatstvom,
Siromaštvom drugi!

NOVAK SIMIĆ:

SMRT MUHA

Bezivotne ih sa zidova skidam
u crne mrtvačke povorke redam.
Čini se: suznim ih očima gledam
i kao za dobrim druzima ridam.

Drage muhe! Ko će sad sužnju sirotom
veselim lijetom preplitati sobu;
Jedino vašeg prisustva dobrotom
ja zaboravljah da sam u grobu.

Da li doletjeste s djevojačkog lika
il' suda za nečist svejedno je.
Vaš zuj mi drago o životu poje —
životu što je mrtav za uznika.

A sad ste i vi mrtve sirote male!
Mjesto u kuhinjsku toplinu što grije
u hladnu tamnicu ste zalutale —
a ona može samo da ubije.

O, gdje je april koji vas oživi,
u sjajne roje i blistave svite
uništiše vas dani sivi, —
sa lišćem dođoste — sa njim odlazite.

Slutim, za rešetkama jesen mrije
jadne muhe! Sve više ih nalazim ukočene.
sa njima odoše i zadnje uspomene
na život iz moje ćelije.

Digitized by Google

VLADO VLAISAVLJEVIĆ:

STRAŽA

Noć milosrdna sestra svijeta
Redom obilazi vrata.
Snijeg prečista na rani vata,
Bijeli se ko pomoć sveta.

Ipak nek ostane prozor pritvoren.
Može zemlja zvati.
Može robijaš od nikoga žaljen,
O sebi glasa dati.

Noć milosrdna sestra svijeta
Redom obilazi vrata.
Snijeg prečista na rani vata,
Bijeli se ko pomoć sveta.

VINKO TECILAZIĆ:

LUPEŽ

Još mi je slatko od sokova kusanih po zbjegovima
Razlit prkosno u radost nad ugrabljenom voćkom
Uzalud ih kriješ, nabrekli šipak, nebom tvoje boje
Grimizno zakrvariće i ta noć brazgotinom grla.

Kad otimlješ usne, trešnje i višnje, sjeća me
Plodova ukradenih iz dječačkih voćnjaka
I rana što zadobih u bijegu preko plotova
Krv je iscurila, ožiljke njine nosim i danas

Tih i blag zamrzio sam davno ograde
Milujem li riječima; smišljam skokove
Ništa me neće zadržati na ocvalom osjećanju
Blizine što se nudite toplinom davanja.

Ipak, tamni grozdovi nedosegnuti nad mojom glavom,
Sjenkom tom prelih vječe i uvojke od zlata.
Što mi je ostalo od svih strepnja i pozlata,
Oči zrelog grožđa, no vab vašeg nedohvata?

Kad zaboli na špiljska sjećanja
Na prestale igre »lupeža i žandara«
Budite odjek radosti zaprekom vidika
Budite smiješnost utjehe životom nepovrata.

Juni 1930.

Digitized by Google

VELIBOR GLIGORIĆ:

KULTURNI RAD BEOGRADSKIH DNEVNIH LISTOVA

Naši dnevni listovi posvećuju najmanju pažnju kulturnim pitanjima. I ta minimalna pažnja vrši se u smislu vršenja teške, neugodne dužnosti, u smislu pošteđivanja čitaoca od dosade i umora. Osjeća se da interes dnevnih listova u oblasti kulturnih pitanja nije spontan, neposredan, da se ne uviđa orijentacija u kulturnom razvitku kao potreba čitaoca, da je vlasnicima i direktorima listova sasvim svejedno, postoji li kulturni život u zemlji ili ne postoji. Sve se to daje suditi po rubrikama koje se cicijski žrtvuju kulturnim pitanjima, po njihovom konstantnom i gotovo sistematskom zapuštanju, po izboru saradnika koji prate ta pitanja, po apsolutnom napuštanju odgovornosti za vrijednost i visinu praćenja tih pitanja. Dnevni listovi mjesto da daju najvećeg impulsa kulturnom životu, da mu pored žive propagande određuju i direktive, pokazuju tendenciju apstiniranja, zatvaraju se pod rigoroznu kontrolu svojih ličnih odnosa sa ličnostima iz tog života, ili prepuštaju licima sasvim neodgovornim da proizvoljno vršljaju po tim pitanjima prema svojoj inteligenciji, ličnoj kulturi i svojim pasijama. Dnevni listovi nemaju formu, jedan kulturni tribinal gdje bi našli oslonca, pa maskiraju svoj interes za kulturnim životom prividnim praćenjem ili slučajnim impulsom nekog svoga življeg redakcijskog saradnika.

Najveći beogradski dnevni list »Politika« posvetila je književnosti jednu stranu svakog utorka (i to postaje povremeno). No ta strana po načinu vođenja, po pitanjima koja se i kako tretiraju, po ličnostima koja se na njoj pojavljuju više umrtvjuje književnost, nego što je oživljuje. Osnovni ton toj strani dali su uveli listići Bogdana Popovića, koji su aktuelnost književnih pitanja odveli u priloge za srpski jezik. u književni arhiv. Ta strana počela je da vraća književnost u napušteno gramatičarsko doba, u bibliofilstvo, u najsuhoparniju dokumentaciju književne arheologije. Mjesto da bude najživlja i najsočnija, ta je strana najsuvlja i najbeskrvnija u »Politici«, jer tretira književna pitanja onako kako ih tretiraju profesionalni filološki glasnici. »Politika« iza filološke kritike prikriva svoj strah da se povjeri riskantnim pokusima stvarne kritike, da iza jedne stvarne, životne i moćne kritike dovede u opasnost svoje tradicionalne odnose sa mnogim piscima za koje je lično vezana. »Politika« ne želi da bude književni faktor, regulator književnih pitanja, plaši se književnih avantura i opasnih književnih orijentacija no uvlači tu svoju stranu u grobljansku naučničku ozbiljnost, prateći po neki put kakvo aktuelno pitanje kroz bezlični sud svoga književnog cenzora (Ž. Miličevića). »Politika« je imala ambicije da uhvati zlatnu sredinu u književnim sukobima, da zadovolji konzervativne Bogdanom Popovićem, napredne Markom Ristićem. Postavila ih je lice u lice, ali ih je morala rastaviti, jer kad je Ristić bio življi i odlučniji nastala je opasnost po bezbjednost književ-

Digitized by Google

nih tradicija, po domaći mir koji »Politika« hoće po svaku cijenu da zadrži. »Politika« ne želi da njeni stupci budu literarno razbojište, izbjegava književne strasti i radije pušta da se kroz njen utorak sprovodi književna pedagoška politika »Venca«, nego da uzme ma kakvo aktivno učešće u književnim borbama. Zbog toga za njen način praćenja književnosti nisu književni događaji, jake književne djelatnosti, već književno arheološka otkrića, jubileji, proslave, književni pomeni i parastosi, folklora sa Živkom Miličevićem, Gligorijem Božovićem i Milosavom Jelićem. »Politika« prati gotovo svaku književnu pojavu u Skoplju, a propušta gotovo svaku u Beogradu ili u Zagrebu. »Politika« promašenim književnim ambicijama svoga saradnika Živka Miličevića žrtvuje cjelokupni kulturni život zemlje.

Svoju pozorišnu kroniku »Politika« je povjerila Ž. Vukadinoviću, piscu dramskog djela »Neverovatni Cilinder«. Vukadinović je pisac lijepe inteligencije (doduše prilično sterilne), pozorišne i književne kulture. Ali njegove pozorišne kronike nisu pozorišne kritike, već pozorišne kozerije. On ima velike naklonosti ka humoru, ismijavanju, pa često ozbiljnije dramske probleme rješava dosjetkama, ili ih obiđe radi dosjetke. On je htio da izbjegne šablonski pozorišni prikaz i da bude kuloarski intiman sa publikom. Njegove kozerije i humoreske bile bi opravdane kada bi se pozorište shvatilo samo kao divertisman i kad ono ne bi bilo i ozbiljan socijalan faktor. Osim toga Vukadinović u sredini u kojoj radi i u prilikama o kojima mora voditi računa, ne može imati nezavisan kriterijum prema pozorišnoj kući.

Dok se »Politika« trudi da joj književna kronika bude što bezličnija, hladnija i akademskija, »Vreme« traži književne senzacije. Ono i nema stalne književne rubrike, dozvoljava samo s vremena na vrijeme svome saradniku Draganu Aleksiću da pročibuka književne proletarce, da ismije provincijske književne pojave ili Vladimiru Vujiću da izrazi svoje književne simpatije. Kao krupna književna senzacija »Vreme« je režiralo sukob Miloša Crnjanskog i Marka Cara oko neprimljenog Crnjanskovog putopisa u »Zadruzi«, sukob koji je uzeo velikih razmjera i koji za malo nije »Vreme« pretvorilo u književni časopis. Ova je senzacija bila iscijeđena do krajnjih granica, uplela je mnoga književna lica i davala je utisak da se u »Vreme« uvukao književni parlament. Poslije ove senzacije »Vreme« se zasitilo, povuklo se u organizovanje čuvanja spomenika u zemlji i izdanja cjelokupnih djela Bore Stankovića, s vremenom na vrijeme intervjuisalo Nušića, pisalo o ljubavnim avanturama Rada Drainca (istina u svome kriminalnom dodatku), trudilo se da zadovolji interes svojih čitaoca povremenim bilježenjem uličnih književnih događaja. »Vreme« ne želi da iziđe iz svoje čisto publicističke ograde, pa i ne vodi računa mnogo o književnosti kao o kulturnoj potrebi, ne će da mu književnost oteža i umrtvi stupce. »Vreme« je najviše izišlo u susret borbama ekspresionizma, zadovoljilo sve prohtjeve Stanislava Vinavera, ali je to činilo više iz mondenskih i snobovskih razloga, nego iz čisto kulturnih i socijalnih. (Posljednjih dana »Vreme« pokazuje tendenciju da obilnije prati aktuelni književni život).

Pozorišnu kroniku »Vremena« vodi danas Dragan Aleksić, pomognut s vremena na vrijeme od Gluzdovskog i vjerojatno još od

Digitized by Google

nekih anonimnih faktora. U njegovim prikazima osjeća se neka viša kontrola, kao da su pisani »pod papučom«, osjeća se sprovođenje izvjesne lične pozorišne politike. Od svih naših publicista Aleksić je ultrapublicist, nadpublicist, pa i svoju pozorišnu kroniku shvaća čisto publicistički, kao eksploatatorsku koloniju novinarskog duha. Ogromne publicističke fantazije, od onih publicista koji izmišljavaju događaje, on svoje prikaze daje kao impresije, bilo ličnog oduševljenja, bilo kao posljedice nekog intervjua, bilo pod radio telegrafskim znacima neke mistične »više sile«.

Najviše prostora književnim pitanjima daje »Pravda«. Ali ona taj prostor daje tako obilato, tako široke ruke, tako bez sistema i bez kontrole, da se može zažaliti što su književna pitanja u opće došla u taj prostor. Njen književni petak pokatkad izgleda kao dan časnih poklada, u kome se susreću najraznorodniji pravci, najapsurdnija i najsuprotnija mišljenja, velika zbrka književnih ideja i pogleda. »Pravda« je kompromitovala književnu polemiku, jer je svoje stupce povjerila i mladićima koji su tek svršili gimnaziju, književnim početnicima, koji su ambiciozno i pretenciozno, smušeno ulijetali u literaturu. Kompromitovala je i književnu kritiku, jer je dozvolila Radu Draincu da piše o najozbiljnijim kulturnim pojavama kojima on nije dorastao ni svojom inteligencijom, ni svojim obrazovanjem.

Od svih dnevnih listova »Pravda« je u književnim pitanjima najaktuelnija (to je izvjesno i njena ambicija), ali ta je aktuelnosť kod nje kao sitničarska radnja, kolporterska i ne na višem kulturnom stupnju. Od svoga književnog petka »Pravda« pravi književno pazarni dan, gdje se književnost pokatkad dobija »sve po sedam«. Zbog toga što je najživlja i najaktuelnija, književna strana »Pravde« privlači čitaoce. Ali ona ih i odbija svojim rogobatnim i površnim kriterijima, svojim nekonsekventnim gledištima, malim i čisto lokalnim obrazovanjem. Osjeća se na toj strani nešto neprovjeravano, iz prve ruke, bez neke ozbiljne osnove. Na toj strani najintimnije se uživio drainizam (Drainac će poput »slavnih« glumaca i »slavnih« kurtizana umrijeti u stupcima »Pravde«), našao svoje najpogodnije podneblje, najdrastičnije se izrazila ona neodgovornost u kulturnom radu od koje pate svi naši dnevni listovi.

»Pravda« je dalje dozvoljavala svojim redakcijskim saradnicima da se i suviše potsmijevaju književnosti. Novinari taje često u sebi skrahirane književne ambicije i osvećuju se književnosti iz zasjede jeftinih i pakosnih viceva. »Pravda« nije gojila neku višu satiru, jer za tu satiru nije imala ljudi ni duha, već je gojila sitan, površan potsmjeh koji se uvlači u široku čitalačku publiku i zadovoljava njenu averziju prema književnosti. »Pravda« je htjela da preko tog humora porodi intimnije književnost sa publikom, ali je u stvari dovela književnost u takav položaj, da se publika sa njome šegači. »Pravda« bi u interesu kulturnog napretka dobro uradila (ako joj je to moguće) da odmah zavede strogi karantin za svoje književne petke i da žrtvuje obilje aktuelnosti kvalitetu jednog odabranog i sigurnog kriterijuma.

O pozorišnim pitanjima obavještava »Pravdu« Dušan Krunić. Pozorišni prikazi toga Krunića pripremaju se još na probama, u pozorišnoj biblioteci i u vjerojatno konzultovanju sa pozorišnim ljudima.

Digitized by Google

pa dolaze na svijet kao gotove impresije, uvijek sa nekim predumišljejem. Ti su prikazi pisani po starinski, sa tendencijom da se čitaoci obavijeste o fabuli komada, sa kriterijumom, koji je vrlo labilan i promjenljiv. Krunić svoje prikaze daje vrlo primarno, sa krupnim gestovima kada je revoltiran ili oduševljen. Njegovi prikazi i pored pripremanja i konzultovanja rijetko i sasvim slučajno nađu istinu, pisani su pokatkad navijački, a u odlučnim pozorišnim bitkama ne izlaze lako iz rezerve. Krunić je gotovo sa mržnjom progonio Branka Gavelu, ne sakrivajući svoje otvoreno neprijateljstvo i u svome stavu prema pozorištu ponaša se kao sportski izvjestioc »Pravde« g. Kustudić prema futbalu. I dok Vukadinović ima izvjesnog pozorišnog ukusa, pozorišne kulture, (istina zadržane u jednoj eposi već prošloj), dok Aleksić ima izvjesnog smisla (filmofilskog) prema dinamici pozorišnog života i pozorišnoj mašineriji, Krunć je pozorišni impresionist na gotovo istoj platformi kao i Živko Miličević, impresionist koji ne osjeća scenu, koji je pozorišnoj kritici prišao kao redovan posjetilac premijera, amaterski, sa tajnim ambicijama da samoučki postane jednog dana stručnjak.

Pronašli su u »Jugoslovenskom Glasniku«, da je Miloš Savković ekspert za zagrebačke književne prilike. Miloš Savković je međutim profesor koji Zagreb poznaje iz biblioteka i koji prema Zagrebu ima izvjesnih predispozicija. Zbog toga mu se desilo da u Krleži vidi golu mržnju, a u psihi Zagrepčana neku vrstu švindleraja. O pozorišnim pitanjima, kao i o književnim referiše inače »Solus«. Misteriozno je zašto je dr. Ranko Mladenović uzeo šifru »Solus«, a zašto nije Janus«: sa jednim licem u »Jugoslovenskom Glasniku«, a sa drugim u »Srpskom Književnom Glasniku«.

Naši dnevni listovi potcjenjuju važnost kulturnih pitanja. Ne trude se da formiraju interes čitaoca i da učestvuju u njihovom kulturnom obrazovanju, već uvijek kalkuliraju procenat probitačnosti praćenja tih pitanja sa već postojećim minimalnim interesom publike. Ne uviđaju ozbiljnost tih pitanja po društveni i duhovni razvoj sredine, već se uvijek ponašaju kao da je kultura pitanje neko tuđe, koje pripada samo časopisima, univerzitetima i srednjim školama. U drugim zemljama kulturnim pitanjima posvećuju se redovne kronike koje pišu ljudi sigurnog i ozbiljnog kriterijuma, odgovorni za svoj sud svojom ličnom kulturom i izgrađenim pogledima. U drugim zemljama dnevni listovi trude se da pored propagande sami daju orijentaciju kulturnom životu, da se užive u kulturne preobražaje i da svoje čitaoce obavještavaju pod punom ozbiljnošću i odgovornošću svoga ugleda o svima kulturnim manifestacijama. Kod nas dnevni listovi sav su napor pokazali samo da očuvaju književne tradicije, po cijenu ugušivanja u svom prostoru svakog znaka kulturnog života, i sav trud da kompromituju pokušaje mlađih generacija da izvrše kulturne preobražaje u našoj sredini. U sukobima koje su nastale između generacije, u borbama koje je nosio nov duh vremena dnevni listovi nisu htjeli da uzmu odlučnog i aktivnog učešća ma da im se taj novi duh po aktuelnosti i prirodi njihovog poziva nametao. Svojom apstinencijom lokalizovali su duhovnu aktivnost na mali broj časopisa, a često sa davanjem obilatog prostora ignorantima i mediokritetima pojačavali duhovnu zapuštenost sredine.

Digitized by Google

VOĆNJAK

MIRISI PUTUJU . . .

Onda su se Pupići vraćali kroz pjevuckanje petrolejke. Prvo je dotrčala svađa Ilice i Stjepana, bučno otvorila vrata: ko će ostati preko noći na rampi? — Lula starog Pupka skupljena mrgodno, zareža: Stjepan. Ilica je veselo strigao ušima, polijevao nad koritom bose noge: lagano ispirao nakupljenu prašinu među prstima. Stjepan ga hitro bubotnu i otrča, za njim je bježao vrisak Iličin. — U smijehu potom proskakutaše Branka i trinaestgodišnja Roza — obraza crvenih od laskanja, grudi nabubrenih od štipanja za plotovima. Vriskale su kao mlade ždrebice raspojasane i požudne: oblijetale kao leptirice oko starog. — Gunđajući se digao dim iz lule: mir! Roza se otšuljala u sobu na spavanje, Branka brzo trljala pijeskom razbacane lonce i zdjele. Stari se podigao snu: kroz trepavice zamršeno je još prolijetao Viktor i kotrljao se skupa sa Šarkom pletući se pod suknje stare Pupićke — kofa na bunaru bila se iskrivila sipajući mlazeve po Brankinim rukama, niz njih se cijedio žut i svečan mjesec.

Stali su stari i stara u drugoj sobi pred žižak upaljen pred presvetim srcem Isusovim, poklonili se djevici do njega:

— Zdravo Marija majko božija moli za nas griješnike!

Puhao je bas starčev, hrapavo zujila malo zanešena rakijom starka — Ilica se na dovučenoj slamarici u kuhinji zasmijao.

Opsovao stari: kušuj pseto!

Šarko zalajao na mjesec.

Nabit pozdravima drugova i dočekom zapjevao Drago s vrata u maglici od dima i vina: majčice, braćo, sestrice.

Svečan stari je skidao noć sa sebe, raznježen bjelinom tek presvučene postelje: isprašenošću, starih drvenih kreveta jedinih u čitavoj kući.

Došepesao najposlije invalid sa sestricom, poljubio se sa bratom (jedinom njemu zasuzile oči), dao sestricu majci: spremili je u kolijevku. Nježno ona rasklopila oči kao cvjetić, nasmješila se velikom došlom bratu: on je nije uzeo na ruke nije zapjevao — buba nena buba ni nena — već brzo preletio pogledom: blijeda sestrica.

Zasvijetlio plamenčić u majčinim zjenama, jedna leptirica opržena umrla pod svjetiljkom tiho tužeći kriocima. Invalid otšepesao u svoju sobicu. — Drago se popeo na sjenik. — Roza već spavala kad se Branka vratila. Stara legla do starca.

Utrnula se svjetiljka, razbježale leptirice.

Stari je prvi zahrkao, umoran od svađe sa sinom, stara radosna povratkom šaptala u drijemežu molitvu zahvalnicu: sužavao se i rastao žižak — krvavo srce Razapetog dijelilo oprost i mir.

Štektao dotle Šarko na sjene drveća i plotova, osluškivao tutnjavu vozova: pričinjao se sam sebi velik i strašan sa raščerupanom dlakom — uzdignutim repom. Onda se otšuljao hulja do sjenika: Drago je

Digitized by Google

već spavao u mirisu trava, prepleten tragom bolnice, dozivom kamfora i joda.

Tada je stari mačak ušao u golotinju male sobice invalidove: zapreo na rubu slamnjače; svijetlile se u mraku raširene zjenice —

košulju ti tkam, košulju ti tkam
dam dam dam dam
hrrrrr hrrrrr.

Pupići su spavali.

Stari i stara u drvenim krevetima. Roza i Branka u prolazu na dva velika sanduka. Invalid u sobićku što je služio kao smočnica, Ilica u kuhinji, Drago na sjeniku, Šarko cvileći u snu do njega.

Hrkali, šištali kroz nos, puštali gromke i tihe vjetrove. Stari mačak još jedini preo čekajući mišiće.

Iz kutova su se tada tiho došuljali mirisi . . .

Stari sa zidova još od davnina, mirisi vlage i trulih dasaka, mirisi prnja sa tavana i golubinje nečisti, vrapčijih gnijezda, paučina. Noviji krompira iz smočnice, vreća sa brašnom malo gorkasti i sitni, svijetliji šećera u zaključanom ormariću, topli cikorije i kafe i meki naslaganih dunja po sanducima. Zatim svjež miris vezova pupićskih djevojaka: psića i kućica sa crvenim natpisima — »u radiše svega biše, u štediše jošte više«; vezova potom sa lišćem i raspupanim ružama, karanfilima i šarenim šebojima, vezova sitnijih po bijelim nevjestinskim košuljama i čevrmama, miris nevin i tih poput djevojačkih očekivanja. Kroz njega najednom posve nov i štrkljast: miris skupljenih pilića pod peći, podova, opranih bosih nogu, snažan vonj izuvenih i teških pupićskih cipela, zaznojenih krpa kojim su omotavali noge. Vonj kiseljkast i rezak, miris isparivanja, prostora sa ljudskim mesom, prevrtanja u snu.

Ali svaki je imao i svoj posebni miris, miris jedne boje!

Svjetao siv sa kože Iličine: miris rampe, željeza, spremišta punog ostavljenih šina, budaka, kolomasti i francuskih ključeva, miris vagonskih ramova natopljen čađom i dimom vozova, crnilom njegovih ohladnjelih krijesnica sletjelih u kosu, upitih u odijelo. Zagasito modar sa ležišta Stjepanovog na koje se je došuljao između vozova od dvanaest do tri na kratak san: miris velike matare za kućom, nepokrenutih i muljevitih njenih voda, kroz koje plove bezbrojni insekti, ronci i zmije a šaš i trstike se suho povijaju, ljepljivi miris pohvatanih čikova i piškura što pište izvlačeći se iz ruku ljigavi poput jegulja, miris upit u kožu tako da hlapi poput dima i para. Pjenušav i bijel miris iz djevojačke sobe, topli miris štale: mladog ćubreta, slinave teladi pune sluzi od oblizavanja krava, njihovih vlažnih i hladnih gubica, taj miris mlijeka i muzlica što prši sa Branke — polegao po njoj i smješan sa sočnim mirisom njenog dvadesetogodišnjeg tijela i kože, miris zapaljen i cvjetan od njenih malo naškubljenih usnica što drhte požudom. Ovaj miris mladosti u zrijenju od zagasitosti njene kože što dočarava trave, miris njenih dojki nabijenih suncem vrio je i ključao poput zraka u svibanjsko svitanje. Zatim nježan miris Roze, miris čaški, lišća i tek zametnutih plodova, ovog klijanja i nicanja tkan u miris po opranim loncima što je dopirao sa njenih grubih ruku

Digitized by Google

sa crnim i neobrezanim noktima, sa čvornatih jagodica, izbrazdanih dlanova, miris po šihtovom sapunu i opranom rublju preliven zagušljivim i teškim mirisom petroleja sa njenih kosa što ih je mazala za uništenje peruti, gnjida i ušiju, mazala na večer da ih jutrom opere. Miris mastan i svjetlo zelenkast.

Izvuče se odnekle i smežurani miris starog Pupka: miris lule, slijepljenih gvala nikotina, duhanskih okržotina, miris staračkih bolesti i poguren. Iza njega ugodan i jak hranjivi miris jela: skuhanog graha sa slaninom, obarenih krompira, paprikaša, popare, palente sa kiselim mlijekom, crnog kruha i pogača — oštro podignut sa iskrenutih dlanova stare Pupićke, upotkožen u cijelo njeno krupno i još čvrsto, malo teško tijelo.

Vršljaju ti mirisi po odajama, promiču, premješavaju i tiču zadahom novorođenu djevojčicu noseći sa sobom njen leptirasto mliječni mirisić promočen mokrinom i žutilom pelena, sa nečišću blijedožutom pa je i sam zato tih i nježan.

Okićeni su svi oni međutim sladunjavim mirisom kandila, svježim žutilom zejtina i izgaranjem žižka, blagim Marijinim smiješkom i rasplamsalm krvavim srcem Isusovim.

Svi sliveni čine miris pupićske kuće i Pupića, onaj posebni miris kojim odudaraju ljudi od ljudi, porodice od porodica, narodi od naroda i konfesije od konfesija; — miris grub i rezak a ujedno nečim tih, miris uostalom običan svim mnogoljudnim porodicama.

Dok tamom njihove kuće — kojom se skupljaju i šire ti mirisi, prodiru kroz zavjese, izvlače se kroz ključanice, kuteve, rupe i pukotine, rezotine vrata i prozora — tumaraju tanki pauci predući po uglovima tanane mreže, gamižu gredama crvi i mravi, hitro promiču kuhinjom narodi žohara i rusa. Kad bi se upalilo svijetlo nenadano i brzo zbunilo bi ih se u njihovom ispremješanom prolazu, ovom hitrom vršljanju po zidovima, podovima, stropovima i svim stvarima, tankom doticaju i bijegu. Oni hite svojim putevima, jure nekuda kroz tamu zatvoreni u svoj svijet koji im pretstavlja samo ova istrošena i prljava pupićska kuhinja, gubeći se sa svitanjem u nevidnim rupama i skrovištima puneći ih svojim jajašcima, sitnim ušičastim ličinkama, preplašeni blijedilom dana i uzvicima ljudi: oni vole mrak, tamu ove gadne, žućkaste i hitre životinjice i s njima crnkasti nezgrapni žohari, uklopljeni u ovom svom životu božjih stvorenja, strašnih u svojoj bezbrojnosti, hladnoj ogavnosti koja stresa.

Pokatkad to kretanje, krckanje, vršljanje mirisa i zadaha, gamizanje, prosuče mišji trk, cvilenje malih mišića i grebanje štakora, katkad preveže zuj probuđene muhe, osamljen i otuđen, vrlo dalek u ovom noćnom strašnom vrijenju, izgubljen kao vikanje očajnika u beskraju tame i mraka.

A samo otvorena vrata ili nagnutost kroz prozor otkrivaju razatkano modro nebo u zapaljene naranče zvijezda i njihovo izgaranje u svečanom spokoju kroz mirise zrelih šljivika, jesenjih trava i neobranih kukuruza.

Digitized by Google

O S V R T I

O PAMETI GOSPODINA RUDOLFA IVANOVIĆA MEIXNERA

Gospodin Rudolf Ivanović Meixner napisao je za mene, kao književnika koji stanujem u donjem gradu, dragocjenu, gornjogradsku, patricijsku rečenicu, da je

»put od domobranske vojarne do gornjega grada prilično strm«.

U prošlom broju ovoga lista na stranicama 481—502 napisao sam u vezi s tom gornjogradskom rečenicom, što mislim o »odgoju«, »naobrazbi« i o »važnosti polaganja pažnje na pojedine rečenice g. Rudolfa Ivanovića Meixnera.

Urednik »Obzora« g. R. M. Ivanović u svome feuilletonu »Još o g. Krleži« »Obzor« god. LXXI. br. 252. od 3. XI. 1930. str. 2. odgovorio je na moju studiju o njegovim rečenicama i sada između mene i gospodina urednika teče neka vrst dijaloga. Mi vodimo javan razgovor, mi se razgovaramo o književnim pitanjima. Gospodin Rudolf Ivanović i ja. Gospodin Rudolf Ivanović, koji putuje u inostranstvo na međunarodne književne kongrese, kao gornjogradski predstavnik naše književnosti i ja, nepismeni kadet iz donjega grada, o kome g. Rudolf kao najkompetentniji sudac ima slabo mišljenje.

Za tu fatalnu rečenicu o »strmini između gornjega i donjega grada« gospodin Rudolf I. Meixner misli da je:

»jedna jedina gotovo slučajna rečenica«, »Topografski točna u prenesenom smislu primjerena«!

Sasvim naravno! Baš zato jer je ta »topografski točna« rečenica »u prenesenom smislu primjerena«, zato sam i počeo da razgovaram s tim našim gornjograđaninom, došljakom njemačkog pučkog podrijetla, patricijem, koji piše nejasne rečenice po sedamdesetpet para redak, kao malograđanski novinar po zanimanju. Gospodin Meixner nema nikakvog društvenog prava, da bilo kakve »topografske točnosti« prenosi u »preneseni smisao« zato jer nije patricij, ni plemić, ni gornjogradski građanin, nego malograđanski novinar, pučkoga podrijetla, njemački došljak. A sve kada bi g. Meixner i bio ono što nije, to jest patricij, plemić i gornjogradski građanin i onda bi to njegovo »preneseno« isticanje gornjogradske strmine bilo smiješno. Ovako taj njegov »preneseni smisao« nema nikakvog smisla. Ni prenesenog ni neprenesenog.

Gospodin Rudolf Meixner kaže:

»Gospodin Krleža bio je tada fonetik i ekavac«!

Dakle molim! U objašnjavanju o patricijskim strminama i glembajevskim pitanjima, novi dokaz protiv mene da pišem isto tako nejasno kao g. Meixner: bio sam fonetik!

Kada je netko došljak njemačkoga podrijetla, novinar, koji piše jezikom kojim ne umije da sastavi ni jedne pravilne rečenice, a uređuje jedan jugoslovenski dnevnik, na temelju integralnog narodnog jedinstva, po kakvoj je on pameti pozvan da otkriva nečije nedostatke, kako je netko bio fonetik i ekavac? Moja pravopisna prošlost, sadašnjost ili budućnost u oku gospodina urednika »Obzora« nisu ni slamka spram onih fonetičkih i ekavskih brvana što ih to premudro »Obzorovo« oko u sebi samome ne vidi!

Čujte što gospodin Meixner misli o svojoj vještini pisanja nakon moje analize njegovog kritičarskog poziva:

»Što se više piše to se više griješi!«

O svemu što je štampano u »Književniku« na str. 481—502. urednik »Obzora« ne zna da kaže drugo nego:

»primjeri koje on citira loše su odabrani i još gore iskorišćeni. Svatko tko ne bi bio zaslijepljen fiksnom idejom o »ličnom sporu« učinio bi taj posao mnogo duhovitije!

Ja dakle nisam bio dovoljno duhovit! Najavljujem još jedno veselo veče čitanja kritika gospodina Rudolfa Ivanovića u Glazbenom Zavodu. Novi program i nove neduhovitosti, u dobrotvornu svrhu! Ako koji đački klub želi da ponovno otputuje na naučni izlet na račun mog neduhovitog komentara kazališnih kritika g. Meixnera, neka se javi!

Gospodin Rudolf Ivanović osim toga što nije zadovoljan mojom neduhovitošću, u glavnom slaže se samnom potpuno:

Digitized by Google

»Istina je, dakako, da je u »Obzoru« kao i u svakom drugom dnevniku bilo štampano i nesuvislih rečenica«.

Da! To je istina. Samo osim nesuvislih, tamo je štampano i neistinitih rečenica! Na primjer: neistinita rečenica g. Meixnera da ja živim u građanskom blagostanju! Neistinita rečenica o »dražima sitog i udobnog života« i sve ono mutno i agramersko, meixnerovsko iza tih »draži sitog i udobnog života«, u mom ličnom slučaju!

G. Rudolf Ivanović:

»Ništa mene ne zanimaju njegove imućstvene prilike«.

A zašto piše o mom građanskom blagostanju, ako ga ne zanimaju moje imućstvene prilike? U tom istom feuilletonu, u tom istom stupcu u kome tvrdi da njega moje imućstvene prilike ne zanimaju, on je četrnaest redaka više ponovno citirao samoga sebe, kao dokaz, da ga moje imućstvene prilike zanimaju.

»On (t. j. ja, opaska M. K.) je zapravo na sebi iskusio utjecaj građanskog blagostanja u materijalnom i idejnom smislu«.

Što ja mogu pameti koja ne pamti na četrnaest redaka razmaka? On govori o tome da ga moje imućstvene prilike ne zanimaju, a zanima ga moje građansko blagostanje. Pojam građanskog blagostanja spada pod pojam imućstvenih prilika i to je poznato već đacima drugoga razreda pučke škole. Da pobijem bestidne laži koje se o meni šire po novinama: kako od kazališnih tantijema gradim kuću na Pešćenici VII. 33., kako pišem »frivolne svinjarije za novac«, ja sam štampao iskaz kazališne blagajne iz koga slijedi, da sam u osam godina za osam igranih drama primio 96.530 D. tantijema. Kako se gospodin Meixner raspisao o »dražima mog sitog i udobnog života«, o tome, kako sam »na sebi iskusio utjecaj građanskog blagostanja« itd. itd. štampao sam iskaz kazališne blagajne o 96.530 D. tantijema u osam godina, izazvan njegovim neistinitim pisanjem.

On na to odgovara ponovno gornjogradski »von oben« (da se glembajevski izrazim):

Da li on zaslužuje više ili manje nego smetlar u kazalištu, to je njegova lična stvar. Na svaki način tai tako melodramatski evocirani »posljednji smetlar« zacijelo ne obavješćuje javnost o svojim dohocima. Možda bi ga bilo stid«.

Prenesen u oblik dijaloga, naš razgovor o mom građanskom blagostanju izgledao bi dakle ovako:

G. Rudolf Ivanović:

Omamljen dražima »sitog i udobnog« života, g. Krleža je »zapravo na sebi iskusio utjecaj građanskog blagostanja u materijalnom smislu«.

Ja: U osam godina primio sam za svoj kazališni rad 96.530 dinara. Manje od posljednjeg kazališnog smetlara.

G. Rudolf Ivanović: *Ja nisam govorio o vašim imućstvenim prilikama! Ja sam govorio »o vašem građanskom blagostanju!« »Ništa mene ne zanimaju vaše imućstvene prilike!«*

Ja: Vi se zanimate za moje imućstvene prilike! Vi pišete neistine o mom građanskom blagostanju! Ja sam primio 96.530 D. u osam godina. Manje od kazališnog smetljara!

G. Rudolf Ivanović: *To je »vaša lična stvar«, koliko vi zaslužujete!*

Ja: Tako je! To je moja lična stvar! Isto je tako moja lična stvar u kakvom stanju živim. U sitom, udobnom, blagostanju ili građanskom. Ali kada vi kao novinar pod izlikom da pišete kazališne kritike širite po gradu neistinite indiskrecije o mom »materijalnom blagostanju« na temelju čega da sam izmijenio moja lična uvjerenja i lične nazore, onda je moje lično pravo da vas utvrdim kao novinara, koji ne piše istinu! To sam i učinio! Vi ne pišete istinu! Vi o svemu mislite izvrnuto pak tako i o stidu. Po vama je bestidno govoriti o svojim smetljarskim dohocima književnoga rada, ali nije bestidno pisati o »materijalnom blagostanju« jednog književnika, u našim prilikama, neistine. Klasičan primjer gornjogradske sasvim »strme« logike! Postupak gentlemanski i fair u klupskom smislu. S takvim načinom takvog fair mišljenja, taki predstavnici naše književnosti kao g. Meixner, »gaje« društvenost u klubu Pen. I onda se čude što se nisam odazvao njihovom pozivu da se začlanim u njihovo društvo!

G. Meixner, u namjeri da obrani sebe, kao kazališnog kritičara od moje kritike, sakrio se pod masku urednika »našeg najinteligentnijeg lista« — »Obzora«. On

Digitized by Google

je uzeo u ruke svoj vlastiti list, da citatima iz svog vlastitog lista dokaže, da ja imam pravo, da se u tome listu (pod njegovim uredništvom) piše, kako on kaže, »nesuvislo«. Nečuven i u povijesti novinarstva jedinstven slučaj da urednik jednog lista dokazuje, da je nešto, što je u tome listu štampano, besmisleno. A još je žalosnije, da taj urednik krivotvori citate iz svoga vlastitoga lista, kako bi zaveo čitače u bludnju krivim dokazima, da je nešto što ima smisla, besmisleno!

U »Obzoru« br. 77. god. LXVII. od 19. III. 1926. štampao sam konac moga uvoda u studiju o Marcelu Proustu, a poslije sam taj uvod u studiju preštampao u »Književnoj Republici« god. IV. br. 2. str. 112—127 naglasivši tako, da ne smatram tu studiju tako prolazne vrijednosti, te bi mogla ostati u stupcima »Obzora«. Evo odlomka iz koga je g. Meixner krivotvorio svoj citat:

Proust vrlo često spominje i Girlandaja i Tintoreta i Mantenju, te opisujući kakvoga lakaja u pretsoblju, on nekoliko stranica ispunja sećanjima na razne galerije i slike, ali taj kulturno historijski rekvizit ima svoje obrazloženje u načinu njegovog dugogodišnjeg i napornog kabinetskog rada. (Dobar deo svoga dela pisao je u postelji bolestan i odatle taj miris sobe, učenjaštva i muzeja).

Gospodin Meixner citirao je ovu moju posljednju rečenicu ovako:

»Dobar deo svoga dela pisao je (to jest Swann, glavni junak) u postelji bolestan i odatle taj miris sobe, učenjaštva i muzeja«.

Usporedi li se original s citatom, odmah pada u oči osnovna razlika između moje rečenice i citata kako ga je štampao g. Meixner. On je prije svega uklonio moju zagradu, koja ne znači drugo, nego da je ta posljednja rečenica privjesak čitavog odlomka u kome se govori o značajkama kabinetskog rada Marcela Prousta. Uklonivši tako vješto i u svome citatu sasvim neprimjetno moju zagradu, on je pošao smioni korak dalje: izmislivši svoju vlastitu zagradu i prekrijumčarivši tako u tu svoju vlastitu zagradu četiri riječi svog vlastitog teksta, »to jest Swann, glavni junak«, on je preparirao tu moju rečenicu sebi za citat, i prirediviši je tako i iznakazivši je potpuno, on je pobjedonosno upro prstom u taj svoj neistiniti i patvoreni dokaz: kako se u Obzoru pišu nesuvisle rečenice!

Da pogledamo tu slavnu rabotu iz nešto intimnije blizine! Moja rečenica u zagradi: »(Dobar deo svoga dela pisao je u postelji i odatle taj miris sobe, učenjaštva i muzeja)« stavljena je prije svega u zagradu i time je jasno označena njena uloga spram ostalih rečenica u tome odlomku: posljednja rečenica u zagradi samo kompletira i tumači stvari spomenute u tekstu pred tim. Kako se u tome odlomku govori o dugogodišnjem i napornom načinu kabinetskoga rada Marcela Prousta, kako se ime Marcela Prousta tu spominje tri puta, to je svako drugo tumačenje te rečenice svjesno iskrivljavanje teksta. Po kojem pravu i po pravilu kakve pameti gospodinu Meixneru ta smionost, da odbacuje moje zagrade i da u moj tekst umeće svoj tekst govoreći o Swannu a ne o Proustu? Osim toga taj Svann nije nikakav glavni junak toga djela »o izgubljenom vremenu«, jer je glavni junak toga djela sam Proust, prema tome od gospodina Meixnera u njegove zagrade umetnut tekst je markantno neistinit i dvostruko netočan. Prvo to se uopće ne tiče glavnog junaka nego Marcela Prousta, kao pisca djela o »Izgubljenom vremenu«, jer je Marcel Proust pisao u postelji bolestan, a zatim drugo, sve kada bi se to bolovanje i ticalo glavnog junaka, ticalo bi se opet Prousta a ne Swanna, jer je Proust glavno lice djela o »izgubljenom vremenu«, a ne Swann: takvih lica kao Swann u knjizi o Swannovoj ljubavi, ima u djelu o »izgubljenom vremenu« čitava galerija. Rečenica dakle, da je Marcel Proust pisao svoje književno djelo »u postelji bolestan« i da »odatle« t. jest od »pisanja u postelji« »miris sobe i učenjaštva« je jasna i ne treba nikakvog tumačenja i ja je potpisujem; komentar g. Meixnera preštampavam ovdje kao dokumenat, kako taj gospodin ne umije i neće da čita jasne i logične rečenice:

»To znači, da je miris učenjaštva i muzeja strujao iz postelje, jer je u njoj ležao Swann bolestan i pisao svoje »delo«. G. Krleža ne kaže da li je Swann takodjer začepio nos«.

Digitized by Google

Moja rečenica ne znači dakle to što misli g. Meixner; u njoj nema ni jedne jedine riječi o Swannu, jer Swann nije pisao nikakvo djelo i Swann nije pisao u postelji bolestan i Swann nije glavni junak djela o Izgubljenom Vremenu, a ja nigdje »nisam govorio« o tome je li Swann začepio nos, pa kada g. Meixner sam uvida da ja to »nisam rekao«, ne razumijem čemu taj komentar o začepljenju nosa? Taj komentar govori doduše o prilično jalovim danima, koje je taj gospodin Rudolf sproveo u sobi za djecu (»in der Kinderstube«) no pokraj svega, on je ovdje na savršeno krivome mjestu! Koliko je meni poznata Swannova ličnost, taj bi gospodin začepio nos, da je prisiljen da razgovara javno s urednicima listova, koji krivotvore citate u svom vlastitom listu, na štetu svog vlastitog lista!

Na ono ostalo jaukanje ovoga krivotvoritelja citata ne odgovaram za sada iz tehničkih razloga. Još tokom zime prikazat ću toga gentlemana na jednom predavanju u Glazbenom Zavodu, nadam se, definitivno. Tome gospodinu jedan Bahr nije dovoljno desno. On je naravno desnije. Moja knjiga »Izlet u Rusiju« nije mu opet dovoljno lijeva. On je ljevije. Što je tom obzoraškom gromovniku — kao uredniku — jedan Rilke? Sretnik, koga je Krleža pročitao i obilno opisao. On piše da sam svoju kritiku njegove kritičarske rabote napisao samo zato, jer on o jednoj mojoj drami ima negativno mišljenje. A to, što je ta kritika o njemu izbačena iz martovskoga broja »Književnika« isključivo zbog njega, to njemu (o bezazlenosti li prirođene) nije, naravno, »poznato«. Isto tako on ne zna da sam svoje predavanje o njemu držao nedjelju dana prije njegove posljednje kritike o meni, koju je on najavio poslije mog predavanja i upravo zbog tog predavanja nepoznavajući još drame, a već uvjeren da ne vrijedi ni boba. Dakle sve upravo obratno od onog kako jeste, i sve na vlas tako kao što sam napisao: ovjerovljivanje tih po našim kazališnim kritičarima navedenih podataka daje negativan rezultat. Ako navode događaje, ti su se dogodili obratno, ako citiraju tekstove, ti su krivotvoreni. Sve je nepouzdano, neistinito, zbunjeno, jalovo! Što znači to tvrdoglavo pisanje neistina, krivotvorenje tekstova, poricanje stvarnoga stanja, zlonamjerno iskrivljivanje činjenica, smiješno društveno uzvisivanje i konstantno krivo tumačenje pravoga stanja stvari? Zar je to pisanje kazališnih kritika? To je rabota koju treba likvidirati, a da ću ja u djelokrugu svoga pera te pojave likvidirati, to jamčim i Meixneru i njemu sličnima svojim perom.

Naboden na iglu moje zbirke kazališnih kritičara, gospodin Rudolf stao je da se miče, kao što to čine svi primjerci njegove vrste, kada se nađu u sličnom položaju. Slatke li ribice na mojoj udici. Da se izrazim Meixnerovim stilom: »Otkrivajući« toj ribici njene čare »najširem publicitetu« mi vidimo već njegove intelektualne »podvezice, kao prirodnu granicu čarape«. Ako tako veselo nastavi, ogulit ćemo je do kraja. I neće nam biti žao.

M. Krleža.

PISMO G. MILANA PREDIĆA O MATOŠEVOM BORAVKU U PARIZU.

Bivši urednik »Savremenika« g. Ljubo Wiesner boraveći g. 1926. u Parizu u cilju prikupljanja građe o A. G. Matošu, obratio se na mnoge Matoševe pariške znance molbom, da mu napišu sve, što znadu i čega se još sjećaju o tom njemu »najdražem hrvatskom piscu«. Među ostalima obratio se i na današnjeg upravnika beogradskog pozorišta g. Milana Predića, koji se spremno i smjesta odazvao i napisao nekoliko iskrenih impresija iz svojih đačkih dana. Kako se danas mnogo piše o Matošu i kako je baš nedavno »Hrvatska Revija« iznijela pregršt skraćenih Matoševih pisama iz njegove bogate korespondencije, g. Wiesner zamoljen, daje nam ovo zanimljivo svjedočansko pismo g. Predića neskraćeno i onako, kako je stiglo kao odgovor na njegov literarni interview. Ako je u njemu koji pasus, koji bi mogao sablazniti naše — moralne — »moraliste« (a bilo je baš takovih neprilika kod publiciranja Rouveyreovih uspomena o Matošu u »Savremeniku«), takovi su pasusi ipak zanimljiviji i životniji od djevičanskog prevrtanja očiju naših dosadnih starčića. Evo pisma g. Milana Predića:

21. maj 1926., Beograd.

Poštovani Gospodine,

Vrlo rado. Matoš me podseća na dvadeset godina, na Pariz pun utisaka, i na drugove.

Pitanje: ko je bio Amerikanac? Zvao se Geist, što je on izgovarao Džest, ma

Digitized by Google

da smo znali da je starinom iz rajnskih provincija ili Pfalca. Sada je lekar u Saint-Paul-u, Minnesota.

Došao je kao mlad doktor da se usavrši u ginekologiji. Ogroman, plav, sa pravom anglosaksonskom vilicom, malo trom i pogrbljen. Imao je zaručnicu u Americi i ona ga je čekala, dok se on ne upozna na klinici sa osnovima ljubavi. Bio joj je veran i u 24. godini nevin. Pričao nam je često kako je pravio izlete po jezerima Sev. Amerike, ostajao sa verenicom danima veslajući oko malih ostrva na Superior-u, i vraćao se kući vedar, svež i nedirnut, i on i ona. Sa amerikanskom voljom ostao je u Parizu veliko dete i krotak. Pošto je baratao ceo dan po utrobama žena, dolazio je večerom kući da svira citru i mislio je na svoju dragu, dok su napolju studenti pevali ulicom, ruku pod ruku sa curama.

Zvao nas je često na čaj, jer u kafane nije išao. Matoš mu je pričao o Parizu i to one stvari koje krotke Amerikance najviše interesuju. Govorio je istinu, a često i dodavao koju izmišljenu košoneriju, i uživao je kad su se plave oči našeg prijatelja širile, zgranute. On je Matoša smatrao za esenciju pariske kaldrme i tipa boema. Ponekad ga je on tako zbunio da se trzao, nagnuo opet nad svoj mali instrumenat i gledao negde u daljinu: valjda zato da opet oseti svež vazduh sa Superior-a i otrese se valpurgijske noći koju je Matoš poveo oko njega. To je bio izvrstan spektakl: borba između krotkog džina i uobraženog Mefista.

Mi smo išli najviše u Café Soufflet, Panthéon ili u manje kafane Rotonde i t. d.

Išli smo često na koncerte Rouge ili Touche, jeftine i dobre. Onda je bio u modi César Franck i Debisi. Matoš je bio vrlo muzikalan, ali nije svirao. Nije voleo da ga uznemiruju na koncertu i pažljivo je slušao, držeći kažiprst na nosu, žmureći. Ocene su mu bile uvek hiperbolične.

Naša boema nije bila tada ni velika ni prava boema. Upravo ona nije ni postojala. Bio je Ivo Tkalčić, pianista, boem. Od »pravoslavnih« se ne sećam nikoga da je bio pravi boem. Radili smo i učili, i živeli polu-boemski. Tada je još lutao ulicama Bibi la-Purée, nadri boem, čijim se poznanstvom Matoš voleo da afirmira kao posvećen u boemiju.

On je voleo da se misli da je rukopoloženi boem i nije voleo, naprimer, Dučića, koji je imao stipendiju i pomalo težio ka dendizmu. U stvari ja verujem da je i Matoš žudeo za dendizmom i da bi voleo da je ćeš, lep, sa cvetom u ruci, kao Oskar Vajld, o kome je često pričao i koga je, čini mi se, video jednom u Parizu.

Biti artist i dendi, to je tada bilo dosta u modi. Bodler, Malarme, Gistav Moro još su bili u atmosferi. Matoš je mnogo čitao Laforga i Rembo-a, Edgara Po-a i E. T. A. Hofmana. Na njegovom stolu je stalno bio i Šopenhauer, u Reklamu.

Međutim on sam živeo je bedno, bio je ružan, u smešnom odelu, obrijane glave i s rđavo hranjenom kožom na licu. Družio se često s najgorim ženama, poznavao je one koje se još jedva drže na nogama pre no što padnu u bolnicu i koje su, podbule, modre u licu, pokazivale svoje rahitične noge na bulevarima- sve do pred zoru. Po nekad, kad je dobio neku paru od Koste Hermana ili od »Vijenca«, platio je sebi ženu i u onim tesnim, prljavim ulicama pored Sene izigravao pred svetom, a najviše pred samim sobom »mišea«.

Obično nije imao mesecima svog novca i živeo od pozajmica od danas do sutra. Niko mu taj novac nije ni tražio natrag, a on je imao svoj sistem vraćanja. Stare dugove koje nije stigao da vrati nije više zarezivao, a novije, krupnije, do deset ili dvadeset franaka, vraćao s dostojanstvenim gestom, — i opet tražio natrag posle dva-tri dana. Kad ne nađe u »koloniji« ništa ostajao je gladan. Jednom je u svom stanu potražio koru od slanine, bačene pre ko zna koliko vremena, ispekao je i pojeo.

Kad dobije od koga odelo on ga nosi s ponosom i pravi sebi za koji dan iluziju srećna čoveka. Jednom mu je pok. Živko Barlovac, naš počasni konzul, dao žaket, opervažen crnom trakom, po modi od nekoliko godina ranije. Matoš je bio blažen, samo ga je mučilo što je na kompletu nedostajalo dugme pa je nosio uvek jednu knjigu sa sobom, pritiskajući je na to mesto.

Gladovao je često zaista užasno. Srećan je bio ako za nekoliko santima kupi hleba, spodbije ga pod mišku i uputi se u koji »bistro« gde ima kafe za deset para čaša.

Voleo je da bude pakostan, jako pakostan. To je zaista voleo, a voleo je i da v a ž i kao pakostan. U člancima je često puštao »strele« i protiv svojih dobrih prijatelja. Znam da je jedanput

Digitized by Google

negde aludirao i na mene: »Pitomci Bogdana Popovića, junoše na čijim se usnama majčino mleko meša ovde sa kokotskim poljupcima.« Sećam se te fraze. Dobio je za nju dosta psovke. Ali je on bio tako nesrećan, da je padao u najgoru osvetu nad svojom bedom: mrzeo je da bude obavezan i otresao se pomisli na obavezu grdeći one koji su mu činili dobro.

To je Matoš iz poslednjeg pariskog vremena, najgoreg.

Naročito je voleo da se okomi na »zvaničnе«, na »profesore« i štipendiste. Jovana Dučića nije voleo, razišao se s njim, ali mu je priznavao da je artist.

Matošev stan u rue Mazarine je bio mansarda u jednoj od onih starih prostih kuća, koje izgleda da se naslanjaju jedna na drugu i na nešto pozadi, i da imaju trbuh. Patos u sobi je bio kriv. Bedna drvena stolica, sto i krevet. Sveća bez svećnjaka, kragne na stolu i neki Reclam. Pored drugog i jedna sveska, u platnu ukoričena, đačka francuska teka, u koju nije dao nikom da zaviri. »Vi znate, rekao mi je jednom svaki ima svoje tajne zanata.«

U toj sobi ja sam osećao uvek volju da pobegnem što pre, tako je bila bedna sa onim nagnutim podom koji vas je gonio da iskočite kroz prozor.

Matoš je govorio francuski skoro samo u argo-u i ako ne tačno. Jezik nije znao nikad potpuno. Voleo je da ulicama u svome kraju pozdravlja rapene obučene u zvanično odelo iz »Boema« i u društvu sa Mizetama, — goluždravim veselim curicama, polu-radnicama. Toga je bilo još oko 1901. Mnogi su ga znali i »E, Matoz!« se često čulo po rue Bonaparte i rue de la Seine.

Jedne večeri smo išli dockan »preko vode«, u Hal. Na Pon Sen-Mišelu smo sreli jednu rafle policajaca koja je kupila sutenere i njihove prijateljice. Jedna od njih, pritešnjena već hajkom, pribegne Matošu, da je kao kavaljer spase, jer kad nije sama, mislila je da će je propustiti. Ali gospodi iz komesarijata nije Matoš imponovao i oni spetljaju i nju i njega, i odvuku u neko vlažno, prljavo dvorište sa ogromnom kapijom. Ja, kao građanin Sorbone, uplašim se i nisam smeo da intervenišem, i ostanem pod starim svodom slušajući prepirku u komesarijatu. Matoš je, malo nakresan, držao govor protiv atentata na slobodu. Malo posle ta humanitarna diskusija se pretvori u strašnu larmu, u koju se mešao naš lepi jezik sa svojim živopisnim psovkama. Matoš izleti, pola — ljut, pola veseo, crven i naduvene usnice. »Tukli smo se!« Upravo on je bio propušten kroz »tabac«. Usput kupi od onih noćnih prodavaca neku lulu, metar dugačku, metne cigaretu i pođe veselo, ludeći se, kući. Na mostu kod »kvarta« primeti drugog »sergo«, mirnog, i tajanstvenog kao sfinks pod onom pelerinom i podnese mu, cerekajući se, lulu pod nos. Tu je hteo rđavo da prođe jer je ovaj sav besan poleteo i zgrabio ga. Tada sam ga ja zaista spasao. Bio bi zacelo proteran.

Takav je on bio dok je bio mlađi: sarkastičan, ciničan, pakostan, inteligentan, i po malo nenormalan.

Ali je imao trenutaka kad se trzao i postajao sentimentalan. Pošto se po nekad satima razmetao svojom ironijom posle onih dugih, beskrajnih noćnih šetnja po bulevarima, zastao bi po nekad pod jednim kestenom i tajanstveno izvukao fotografiju svoje ljubavi iz Zagreba. Neka gospođica mu je pisala, hrabrila ga, htela da mu posveti život i on nam je poveravao da ga to jedino drži. I zaista tragičan je bio taj čovek, kad je posle ove konfesije, s kojom je polagao oružje, odlazio noseći žurno sobom jednu nadu, da se izgubi u onim tesnim ulicama i produži snove u onoj sobi sa krivim patosom.

Pored sve njegove mane da bude pakostan i da u tome ide vrlo daleko, mi smo voleli njegovo društvo, i ako smo mu često u oči prebacivali po neki tour koji je prelazio granice.

On je bio naprimer specijalista u prodavanju knjiga, a i mi smo kupovali kad imamo para, a prodavali kod »Babe«, jedne žene još mlade, koja je imala antikvarnicu za knjige određene pijačne vrednosti, kao udžbenike i beletristiku. Znalo se naprimer da jedan Bares, ili Anatol Frans kod nje staju 2.60, a da se prodaju za 2 fr. Đaci su često istu knjigu kupovali i prodavali više puta, a Matoš je to svršavao onima koji su se sami ženirali, ali je ponekad prodavao i pozajmljene knjige. Jednom je došao k meni sa velikim paketom knjiga pod pazuhom. Ja sam sedeo preko leta u stanu mog druga M. Marinkovića, o kome me pitate i koji je sada advokat u Beogradu, brat Dr. Voje Marinkovića. On je imao sve pravne knjige, lepo povezane u kožu i poređane u zidnom etažeru. Matoš je otišao, pošto je popio čaj opet s jednim paketom, kao što je i došao, a ja sam primetio s užasom da

Digitized by Google

u elegantnom redu manuela mog prijatelja zjapi jedna rupa, a na stolu stoji hrpa bednih knjižurina za 0.15, kupljena na keju. Matoš je dobro sračunao, ali je ipak malo zastao pod prozorom, dovoljno dugo da ga ja viknem i vratim natrag. Grizla ga je savest. Kad je neko hteo da pobegne à la choche de bois iz stana, za to je bio specijalista Matoš. Njemu se naruče ljudi, njegovo poznanstvo ili susedstvo, neka vrsta polu-boema i polu-sutenera i oni to svrše na zadovoljstvo. Usput naravno iznevere sa nekom sitnicom i samog poslodavca.

Matoš je poznavao dosta umetnika koji nisu bili nadri-boemi i propalice. Ja sam poznavao među njima za koje pitate, samo Ruvera (Rouveyre), karikaturistu, dosta na glasu, inače rapena imućnih roditelja. Pok. Gogić je bio simpatičan darovit student iz Srbije, dug, bleda i inteligentna lica. Umro je rano upropašćen. Uroš Todorović je bio rodom Pančevac, sin imućnih roditelja, sada privatje u Ženevi. Muzikalan, dobro vaspitan, student matematike, dobrotvor Matošev i za veće sume.

Matoša sam upoznao na ulici u društvu g. Jove Pantelića, koji bi Vam o njemu još više znao da priča.

Ja sam imao tada nepunih 20 godina (septembar 1901) i spremao sam lisano es letr na Sorboni.

To su otprilike slike koje su mi ostale od Matoša. Posetio sam ga u Zagrebu posle: bio je već osuđen, ali je verovao. Uopšte on je imao nagon za verovanje u život, nagon ka optimizmu, spuštao se po nekad do detinjske naivnosti, ali ga je mučila njegova sudbina i beda i ona je razvila u njemu ogorčenje i pakost. To je sve bilo udruženo sa onda još važećim pojmovima o prvenstvu literata, boema i artista, još poslednjim ostatcima Pariza i koji se razvijao od dobe Mise-a! Kroz to išlo je i traženje čudnog i retkog, — Bodler, Po, Hofman, — i hvastanje time. Matoš je bio najviše ovo poslednje i od svoje osobe napravio je mešavinu koja nije dospela do zrelosti i ravnoteže. Siromah gladni, neĺepi i nezadovoljni Matoš bio je rastrgan, cedio je iz sebe senzacije s mukom — on je teško pisao — i dao je dve-tri izvrsne stvari, ali nije dao sve što je mogao i što je zaista ostalo neiskorišćeno u toj zanimljivoj, bogatoj ali uznemirenoj prirodi.

Primite moje najlepše pozdrave i uverenje poštovanja

Milan Predić.

NOVO DJELO O ALPINIZMU.

Poznati alpinista i alpinistički pisac g. Dr. Henrik Tuma, advokat u Ljubljani napisao je, a Turistički Klub »Skala« izdao je ovih dana u lijepom uvezu djelo:

»Pomen in razvoj alpinizma« tiskom: Ljudske Tiskare u Mariboru. Knjiga ima 296 str. sa dvanaest vanredno lijepih reprodukcija slovenskih alpinskih scenerija na cijeloj stranici. Knjiga je posvećena: »Naši stremeći mladini«, a sastoji se iz osam poglavlja. Stoji 120.— Din.

Pisac prema vlastitom Predgovoru polazi u svom djelu sa činjenice: da je alpinizam u svim kulturnim državama moćno razvit. Sa njegovim razvojem rodili su se sporovi o njegovoj sadržini. Pisac kaže: »Valja analitično razmotriti sastavine vodeće ideje, usporediti sporna pitanja, zatim se opet sintetično vinuti k temeljnoj ideji. S druge strane valja razmotriti povjestni razvoj ideje, i usporediti životne oblike, kojima se je ideja javila u vremenu i prostoru«. Ovaj potonji put izabrao je pisac kao vodeći put. »Cilj je rasprave da koliko je samo moguće rasčisti opseg i sadržaj alpinizma«. Pisac, kako je bio samohod i samostalan alpinista i kada je stekao svoje naziranje promatranjem vanjskog života i vlastitim iskustvom kontrolirao je tek onda vlastito naziranje sa mnijenjem drugih. Pri tom je polazio od prapočetka alpskog interesa.

Svojim djelom namjerava pisac: »ostvariti užu duhovnu vezu među slavenskim alpinističkim društvima... t. j. spoznanje gora ne samo estetski i geografsko, nego i odnos gora prema ostaloj naravi slavenske zemlje i slavenskog pučanstva.« Stvarajući svoje djelo otvorio se piscu nov pogled na bit i povijest našeg naroda u Alpama. Julske Alpe prema svojem geografskom itd. nazivlju nigdje ne pokazuju drugog prebivaoca prije — slovenskog pastira. Slovenski nazivi za prirodne pojave u Julskim Alpama dadu se protumačiti samo iz slovenšćine. Planinsko gospodarstvo, rastlinstvo i morfologija pokazuje u korijenju samo slovensko imenovanje. Kada je pisac nakon više od tridesetgodišnjeg rada utvrdio čisti slovenski značaj Julskih Alpa, bacio je i nehotice svoj pogled na: talijansko, bavarsko, alemansko i piemontežko alpinsko nazivlje, te je konstatovao i na veliko svoje iznenađenje — da su svi izrazi, koje učenjaci navađaju kao: ilirske, ve-

Digitized by Google

netske, retijske, ligurske i druge, u bivstvu slovenski. »Zagonetka prve alpske kulture se ne da riješiti drukčije nego iz Slovenskih Alpa i iz Slovenskog jezika«. Treći mu je cilj »da postavi na novo problem prve slovenske kulture u Alpama«.

Pisac počinje sa anglosaskom devizom: Where is the will, there is the way — gdje je volja, tu je i put! Sadržaj knjige zahvaća čitavo područje modernog kulturnog pojava alpinizma, koji je u današnjoj civilizaciji tako razvit, da se po njegovom razvoju gotovo smije zaključivati na visinu prosjeka kulture neke inteligentne sredine. Uz fizički napor i mehaničko kretanje, što leži u izvršavanju alpinizma, inteligent se mora da pita: zašto? koji je unutarnji motor izvršavanja alpinizma? Est deus in nobis .. Duh formira materiju i daje podstrek mehaničkom gibanju. On prima vanjske utiske i uzrokuje potrebu.

Dr. Tuma, stari gospodin sa snagom mladića, nakon praktičnog izvršavanja alpinizma kroz čitav život, daje u djelu motiviranu: svoju životnu ispovijest i spoznaju o unutarnjoj vrijednosti i sadržaju alpinizma. On je kroz čitav život radio sa intelektom i mirno ocjenjuje. K općoj teoriji alpinizma dodaje svoja opažanja: kako mu je alpinizam otvorio pogled u pastirsku prakulturu dijela alpske Evrope i to motivira.

Knjiga pokazuje, da mi počinjemo prelaziti djetinsko doba našeg nac. alpinizma. Dr. Tuma podaje račun o dosadanjem kretanju alpinizma u opće, a napose onog slovenskog. Knjiga ove vrsti može se pojavljivati u sredini, gdje razum pokušava kritički da ocjenjuje, gdje je uslijedilo odahnuće od prve navale čuvstva i poleta. Djelo je razumljivo moglo nastati ondje, gdje granice kulture tako, da ih se može iz bliza i u naravi promatrati sa potpunim razumijevanjem. Time što citira vrlo veliku literaturu omogućuje čitaocu da sam ocjenjuje i da stvara svoje sudove, a bez tako ogromnog truda, kojemu se je morao da podvrgne sam pisac.

Knjiga je vrlo interesantna i za nealpinistu, jer kako praktični alpinizam uzbuduje i one dubine duše, koje redovni život ne može da uzbiba, to se i samo prikazivanje toga čita već kao više ili manje napeti roman. U najnovijoj literaturi uopće bit će to jedno od rijetkih djela, koje pokušava da obuhvati cijelo idejno područje alpinizma a napose najnoviji razvoj alpinističkih organizacija današnje civilizacije, te poratne formulacije alpinista i izjave o elementima alpinizma. Interesantan je prikaz najnovijeg stanja alpinističkih organizacija kulturnog svijeta. U tome Dr. Tuma danas sa novijim podatcima — ma da priznaje da i on nije sve iscrpio — dobro nadopunjuje rad Georgesa Casella u L'Alpinisme, izdanje Pierre Lafitte & Co, 90. Avenue des Champs-Élysées, Paris 1913), kao što i popis Dr. Boni-a u VII. broju godišnjaka: Annuario della Societa degli Alpinisti Tridentini.

Poglavlja II. i III. su rukovet filozofskih i estetskih varnica.

Sa poglavljem IV. (o turizmu) vraća se pisac na posve empiričko tlo, koje nije nipošto manje interesantno.

U poglavlju V. kao u interesantnom kaleidoskopu prolazi mimo nas moderni alpinizam sa svojim mislima i utiscima.

U VI. poglavlju rascinja Dr. Tuma koncentrovani tip alpiniste i penjača. Tipičan mu je od domaćih pok. Dr. Klement Jug, koji je samohod u 25 godini života našao svoj vječni mir za ovaj svijet, u silnoj sjevernoj Triglavskoj stijeni. Ovdje opisuje nadalje: Dr. Oskara Ericha Mayera, zatim danas već starca ali sa mladim i neustrašivim srcem, Dr. Guida Eugena Lammera, bukteću narav sa pustolovnim doživljajima, konačno klasični tip alpiniste Dra. Juliusa Kugy-a, a zatim i svoje vlastite doživljaje. Tu su prikazani unutarnji poriv, ustrajnost, nepoznavanje straha i jakost volje spojena sa fizičkom sposobnošću potencirana do krajnih granica mogućnosti današnjeg stepena čovječjeg razvoja. I opet: vivere non est necesse, Alpes salire necesse est. Vladaoc-čovjek je onaj, koji **uspješno** svladava duhove zemaljske: podzemlja, gore, zraka i vode usred najdivljih orgija vlastitih njihovih elemenata: u grozi okomite stijene, nebeske strijele, oluji zraka i raspojasanosti divlje vode, koja se ruši sa oblaka i niz stijenu. I samo takav pozna zemlju uopće i svoju rodjenu zemlju, znade dušu svoje rodene grude i očutio je i razumio esencu životno-historičkog čuvstva svog naroda u vremenima i prostorima. »Alpski sport je muški čin«. Pred poglavlje o Alpinizmu stavlja Dr. Tuma stih Otona Župančića: »Grozo izzivam, v dušu jo vabim«.

O svojem mišljenju Dr. Tuma kaže (str. 251 II. postat): »Ako prema sebi promislim razvoj alpinizma, nazvao bi prvu dobu svojega putovanja — igrom.

Digitized by Google

Hod po gori bio je kao vesela igra bez misli, pretićak životnih snaga. Kasnije je to bio bijeg u prirodu, bijeg pred gradskim životom i pred unutarnjom čuvstvenom i misaonom tjeskobom. Još te kasnije je to postala ljubav za ljepotom i veličanstvom prirode, ljubav za tjelesnim naporom sa svješću o svojoj duševnoj i tjelesnoj snagi — šport. Slijedila je u zreloj dobi spoznaja beskonačnosti prirode i beskonačnosti vlastite unutarnjosti, spoznanje jedinstva sebe i prirode«.

U poglavlju Alpinizam i znanost iznosi među inim slovensko nazivlje u Alpama, koje je služilo podlogom za današnje nazivlje u vezi sa Alpama kod susjeda inorodaca. Potpuno ispravno opaža kako studij po knjigama i riječnicima u sobi i biblioteci bez kontakta i poznavanja prirode i nar. života o kojemu se radi — može dati samo naopake rezultate. Sam nabraja pozitivne rezultate i dokazala do kojih je došao putem praktičnog vršenja alpinizma i opažanja činjenica kroz jedan ljudski vijek. U tom stoji na istoj liniji kao i Jan Peisker profesor Karlovog Sveučilišta u Pragu u svojoj studiji: Koje su vjere bili stari Slaveni prije krštenja? (Prevod Dr. Ive Pilara, Zgb. 1928., Tisak Zaklada Nar. Novina Zgb. Frankopanska 26.) Na istoj liniji nalazi se i poljski botanik Rostafinski.

Stalo mi je da knjigu prema njenom sadržaju prikažem ne da možda izrečem autorativne sudove bez motivacije. Knjiga je i toliko interesantna i toliko jasna i toliko bogata i sadržajem i rezultatima, da je baš od potrebe, da svaki čitalac sam kritički prosuđuje i da revidira svoja mnijenja, gdje u povodu materijala u knjizi dođe do boljeg uvjerenja.

Svakako je interesantna ona gotovo beskrajna skala reprodukcije individualnih utisaka: kako se ista priroda i alpinizam odrazuju kod pojedinca prema njegovoj individualnoj naravi i čuvstvovanju, te kako razni pojedinci razno formuliraju iste utiske, te prema ličnim dispozicijama postavljaju: razne fenomene i razne činjenice u središte svojih opažanja.

Alpe su najveličajnija i oblicima neiscrpiva arhitektura zemlje, koju je sama priroda milijonima godina izgradila. Alpinizam će u suštini među inim biti: uživanje kratkovjekog sitnog čovjeka u tom dijelu vječnog stvaranja.

Dr. Tuma (str. 169) veli:

»Sigurno je da u Alpinizmu leži pogodniji upliv na čovjeka nego li u većini ljudskih djelatnosti. Nedvojbeno alpinizam duboko upliva na moral i na dušu čovjeka. Upliv na čovječju narav je odličan, upliv na dušu ima ucinak na sposobnost prosuđivanja, na čuvstvovanje i energiju... Alpinizam sadržava u sebi također odlike znanosti, umjetnosti i religije za viši razvoj čovječanstva. Alpinizam je u naravnom razvoju pošao od veselja do uzvišenosti alpske prirode i od veličanstvenosti panorama do veselja, do tjelesnoga udejstvovanja i športa, preko toga do spoznaje samoga sebe i jedinstva svemira«.

Alpinizam očito odgaja čovjeka i daje nadahnuće. Spiritus flat ubi vult; i neda se dekretirati! I u djelu Tuminom govori duh prirode i njenog stvaranja, koji je formirao i alpinistu i borca Tumu, koji nam opet otkriva svoju formulaciju vječne istine i ljepote napose sadržaja u alpinizmu. Njegova istina je borbena: o jeziku, kojim Alpe govore, o staro-slovenskom naselju Alpa. Formulacija ljepote i unutarnjeg smisla u alpinizmu je mirna. Prema zaglavku ona u glavnom — osim već pomenutog — glasi:

»Alpinizam je organička veza ljubavi za prirodom sa čovječjom sviješću o vlastitoj snazi i njenim udjelotvorenjem, odsjev prirode na čovjeka i odraz unutarnjosti na prirodu« (str. 282).

»Nema alpinizma bez ljubavi prirode, niti alpinizam bez športa t. j. svijesti snage čovječjeg tijela i uma.« (Str. 288.)

»Temeljna pokretna sila alpinizma nije čuvstvovanje prirode, ni divljenje njenoj ljepoti i veličanstvu, niti divljenje Alpama i visokom gorju, nego djelovanje, alpinski čin, osvojenje Alpi do zadnjih predjela. Nije dakle pretežno estetska nego je etična osebina, koja je digla alpinizam kao novo kulturno gibanje već visoko civilizovanog čovjeka. Luči se bitno od golog športa po tijesnoj vezi sa estetskim elementom i stupnjevanjem etičnog momenta do punog savladavanja također i unutrašnje prirode (čovjeka)« (str. 291).

»Pred beskonačnom i veličajnom prirodom čovjek ili ponizno spušta svoju glavu u svijesti ograničenosti svojeg uma i svoje moći, videći u njoj vladajući duh i volju svevječne i svemoguće osobnosti, oživotvorava božju osobnost kao najviši tvorni izraz umjetnosti, ili pak čovjek digne svoj um u visokom zanosu, u svijesti da je nerazlu-

Digitized by Google

čiv dio beskonačne prirode, da se njene sile otkrivaju čovječjem umu u neprestano novom stremljenju, da se diže zavjesa za zavjesom tajanstvenosti prirode i svemira, da smo pozvani bojovnici u radostnoj borbi i pobjedi tražeći neprestance dublje, stremeći neprestance na više — u tom je naš i vječni život...

... Gospodu vekov
bi čistega srca se rad poklonil,
bojevnik sem, ko padem ali zmagam.
(Str. 296.)

Dr. Ivan Krajač.

»NEOBIČAN SVET« SINIŠE KORDIĆA.

Historija književnog života Siniše Kordića započela je sa velikim objavljenjem, oglašenjem dolaska krupnog pjesničkog genija, koji u svojoj filozofiji i poeziji donosi nešto svojstveno istočnjačkim magima. Kordića je izmislio, izfantazirao, stvorio psihoanalitički, u snu i hipnozi, teozof Nikola Krstić. Moglo bi se posumnjati u egzistenciju Siniše Kordića, da Kordić inače nije veoma realan tip, koji je iz »Svetskog Pregleda« prelazio u »Politički Pregled«, iz »Političkog Pregleda« u »Preteču«, iz »Preteče« u »Narodnu Odbranu«. Svakim danom Kordić je sve više upadao u mistiku, u mitska i vjerska čudesa, dok konačno nije utonuo u psihoanalizu. Nikola Krstić, koji je htio da bude samo interpretator Kordića, tumač njegove zagonetne spiritualnosti, osobenosti njegove poezije i filozofije, postao je njegov inspirator, njegov demon, uselio se u njegov duh i kreće ga omadijijano krugom mistične oblasti. Roman »Neobičan svet« analiza je običnog duha, koji dolazi u neobična stanja psihičke potsvijesti. Analiza jednog poremećenog duha, koji doživljava stvarnost

Pred Sinišom Kordićem bio je pravoslavni Dostojevski i to Dostojevski stare Rusije, više nego moderni psihoanalitičari. Samo Kordić je i u takvog Dostojevskog ušao kroz tumačenja Velikog Inkvizitora i spuštao se u ponore psihopatološke na užetu svoga i suviše zdravog i čvrstog uma. Za psihoanalitičke probleme Kordić nema nerva, živaca, nema gipkosti duhovnih, misaonih pokreta, nema snage da avanture potsvijesti održi kao najvjerniju stvarnost. Kod njega psihopatologija egzistira samo kroz misao, a ne i kroz krv i nerve, razvija se samo u jednom krugu razmišljanja, tako da se roman dobio kao stalna bolesna zamišljenost, zadubljenost koja nema nikakve ekspanzije, nego joj se samo vidi bolesna pomućenost u očima.

Žive, epizodne sličice iz Albanije, jezive u svojoj golotinji, izgube svoju prodornost u teškoj moždanoj zamagljenosti. Kordić bi se morao osloboditi Nikole Krstića i teozofije, osloboditi se opsjene da je u metafizici balkanski čudotvorac i prihvatiti se stvarnosti, koja mu se nameće, a od koje hoće da pobjegne, trezven i lukav — u ludačkoj košulji.

Psihoanalitički romani traže mnogo ekspresivnije, i intelektualnije i rafiniranije subjekte. Rastvaranje duše traži psihologa kemičara koji je u svome laboratorijumu prošao kroz niz psiholoških iskustava. Nije dovoljno samo razmišljanjem doći do ponora potsvijesti, nego i uživljavanjem i doživljavanjem, a toga Kordić u romanu nema. Patološka meditacija ovog romana nije oslobodila izraz od tipičnog racionalističkog razmišljanja koje zanosi svojom postojanošću, svojim dugim pretovarenim monologom, koji bi mogao progutati stovarište papira, a da uvijek ostane na istom mjestu.

Kordićeva psihoanaliza rodjena je u pravoslavnoj »Preteči« (izmedju Dušana Stojanovića i Ratka Parežanina) i pobjegla je od svog glavnog seksualnog problema u neku vrstu religiozno dvojničke meditacije. »Neobičan svet« je tragična borba misli, patološko mučenje misli da dođu do svog najbitnijeg ostvarenja. Iza rešetke psihoanalize na kojoj je uvijek unakaženo lice lombrozovskog zanošenjaka nazire se u sivim daljinama albanski mrtvački pohod.

Poslije »Belog brika« Siba Miličića, ovo je drugi psihoanalitički pokušaj. Prvi je bio vezan za fantastične slike mora, drugi za utvare albanske gladi. Siniša Kordić bacio se na oblast koja ne odgovara njegovim moćima i sam se sazidao u ćelijast prostor svoga romana.

V. Gligorić.

VICTOR HUGO IZVAN ROMANTIKE.

August Cesarec napisao je u pretposljednjem broju »Književnika« članak »V. Hugo i njegovi Jadnici«. Ovaj dokumentovani članak, koji poglavito obraduje literarnu stranu Hugo-ovog djelovanja, naveo nas, da se osvrnemo — i to posve fragmentarno zbog ograničenog prostora — na politički interesantno vrijeme boravka Hugoa u Jerseyu i Guerneseyu i ljude s kojima je Hugo dolazio u kontakt, a zatim i na 1871. i ulozi Hugoa u njoj.

Dok je Victor Hugo boravio u progonstvu u Jerseyu, a poslije u Guerneseyu, događale su se u Engleskoj stvari od od-

Digitized by Google

lučne važnosti za radnički pokret i u Engleskoj i na kontinentu. Kako god se u prvi mah čini, da ova okolnost nema direktne veze sa samim Hugoom, ipak je Hugo, u svojstvu savjesti reakcionarne Evrope, imao u više navrata prilike da dođe u dodir sa šefovima tih pokreta u Engleskoj, koji su od god. 1845. — poslije raznovrsnih »unija« i »asocijacija« — pod imenom »demokrate-braća« — nastavljali tradicije »chartista«. Unija »demokrata-braće« bila je prva internacionalna organizacija ove vrsti, a može se reći i organe précurseur Asocijacije od 1864., koja je potpuno realizovala i same forme organizacije »Unije«.

Hugo bio je na otoku Jerseyu vlasnik i urednik lista l'Homme u kojem je napadao Napoleona III. i čitavu reakcionarnu Evropu. U tom listu štampano je i otvoreno pismo Felix Pyata na kraljicu Viktoriju u kojem se protestuje protiv saveza s Napoleonom III. Pismo bilo je pročitano na jednom metingu, koji je bio priređen u spomen poljskog ustanka. Posljedica toga bile su protestne skupštine engleske vladajuće klase, predlagala se primjena zakona o strancima, koji daje ministru unutrašnjih poslova punu vlast da izagna nepoćudne strance (Alien Act), napadalo se na Hugoa i njegovu redakciju i, konačno, guverner Jerseya progna iz svog carstva trojicu Francuza, koji su bili s listom u vezi. Simptomatično je, da se autora pisma, koji je pismo potpisao, a niti Hugoa nije diralo. Međutim, nedugo poslije ovog sukoba s engleskim vlastima, odlazi V. Hugo demonstrativno s nesusretljivog otoka Jerseya i podiže novu tribunu u Guerneseyu. I sad dolazi Hugo u prvi lični kontakt s Harneyom, Ernest Jonesom i drugima.

Nekoliko riječi o Harneyu. Do god. 1838. vodio je Harney oštru i uspješnu opoziciju protiv oportunističke politike vođa »chartista«. Taktika, koju su provodili Place (i njegovi prijatelji radikalne buržoazije!), Lovett, pa i O'Connor i O'Brien imala je biti mirna, odgojna, »moralna«, tako, da se ne odbiju ljudi, koji pripadaju drugim klasama. Pokret se prema njima ne bi smio pretvoriti u klasni pokret. God. 1838. odbije se Harney od »Asocijacije londonskih radnika« i osniva novu grupu »Demokratsku Asocijaciju«. Ona izlazi s programom: ukinuće zakona o siromasima, osamsatni radni dan, legalizacija trade-uniona, sloboda štampe i t. d. Pod pseudonimom Friend of the People, nekadašnjim imenom Marata, pisao je Harney vrlo revolucionarne članke u Mothern Star. Njegovi pogledi na međunarodnu situaciju bili su neobično lucidni i klasno opredijeljeni, a bili su namijenjeni klasi, koju je on dostojno zastupao. U isto vrijeme pisao je u Nothern Star i Engels, pa je s njim (a s Marxom prigodom posjete (Harneya) Parizu u svojstvu člana jedne delegacije) dolazio vjerovatno u češći kontatk. Istina je, doduše, da su Marx i Engels oko 1850. o Harneyu govorili tonom neprikrivene ironije, ali to se ima pripisati Harneyovoj francusko-socijalističkoj orijentaciji, a ponešto i privrženosti njegovoj Nijemcu Schapperu. Poslije, s Unijom »demokrata-braće«, a još više svojim Internacijonalnim Komitetom, i sve do svog odlaska u Ameriku, Harney je bio jedina svijetla točka u post-chartističkom pokretu Engleske. Govoreći, dakle, o Asocijaciji od 1864. ne može se nikako mimoići Harneya i njegova akcija. Ona je samo logična vrednost u cijelom razvoju. Htio sam reći, da je ovom činjenicom Harveyov pozitivum stavljen na pravo mjesto. — Mislim, da neću pogrešiti, ako spomenem da je ideju Ujedinjenih Država Evrope, o kojoj govori Cesarec, dao upravo Internacijonalni Komitet (kojim je upravljao Harney), a tek ju poslije prihvatio Hugo kao geslo za mir među narodima. Inicijativu, da se poduzme sve, što je potrebno za buduću realizaciju evropske unije, dao je Int. Komitet, kad je god. 1854. organizovao meeting u spomen francuske Revolucije od 1792. Na meetingu prihvaćena je rezolucija, kojom se predlaže organizacija »alijanse« između Int. Komiteta, »Francuske Komune«, njemačke Unije, engleskog društva »chartista«, poljske socijalističke Unije i onih ljudi, koji ne pripadaju nijednoj organizaciji. »Alijansa« stavila si je u zadatak recipročno potpomaganje u borbi za »demokratsku i socijalnu republiku«.

Ali vratimo se Hugou. Nakon njegovog odlaska iz Jerseya planuo je radikalni London. Na bezbrojnim skupštinama bile su prihvaćene ogorčene rezolucije, a na jednom od takovih meetinga zauzeo se temperamentno za Hugoa Enest Jones (drugi šef »dem.-braće« i kasniji rival Harveya), pa i sam Cobden šalje pismo u kojem simpatiše s manifestacijama. K Hugou poslana je delegacija, koju predvodi Harvey u Guernesey, Inter. Komitet organizuje sada »Komitet pro-

Digitized by Google

gnanih iz Guerneseya«, kojemu je zadaća da potpomaže francusku koloniju emigranata. Isti komitet priredio je internacijonalnu soareju u čast političkih emigranata. Između ostalih emigranata govorio je i Jones i Victor Hugo. U manifestu, koji je toga dana prihvaćen, govori se o nacijonalnom pitanju, podvlači se pravo samoodređenja naroda i proglašenje »princip nacijonalizacije zemlje, novca(!) i transporta isto tako kao i uspostavljanje demokratske i socijalne republike« (Rothstein). — Karakteristična je činjenica, da je Victor Hugo bio u dobrim relacijama s post-chartističkim pokretom u Engleskoj i njegovim vođama. Unija »demokrata-braće« nije bila pod utjecajem koncepcija Marxa i Engelsa, već je naprotiv sve više padala pod utjecaj francuskih socijalista emigranata. Lične i najprijateljskije relacije Harneya s tim emigrantima to najbolje dokazuju. Takova orijentacija bila je fatalna za chartiste i post-chartiste ne samo zato, jer je pokret bio time osuđen na sigurnu smrt, već i zato, jer Unija, po svom programu, nije konkurirala nijednoj političkoj partiji, niti je partija uopće bila. Čitava akcija Unije bila je upravljena na propagandu internacijonalne klasne solidarnosti.

Victor Hugo, kako kaže Cesarec u svom članku, ne spominje nigdje ime Marxovo. To je karakteristično za Hugov rad, naročito u ovoj epohi o kojoj govorimo, ali je prema onome, što kaže Cesarec i prema gornjim navodima, posve razumljivo. On je uistinu bio prototipom građanske demokracije, i to u smislu Deklaracije prava čovjeka i građanina iz 1789. Međutim, Marx spominje Hugoa u predgovoru svog 18. Brunaire-a i to ne baš veoma laskavo. Marx tu spominje Hugoovu knjigu Napoléon le Petit i kaže doslovno: »V. Hugo se zadovoljava gorkim i duhovitim napadajima protiv odgovornog počinitelja državnog udara. Sam događaj pričinja mu se kao munja u vedrom nebu. On u njemu gleda samo siloviti gest jednog individuma. On ne zna, da ga time veliča — umjesto da ga ponizi — pripisujući mu snagu vlastite inicijative kojoj nema primjera u istoriji.« Ipak Marx naglašuje u istom predgovoru, da je — uz Proudhonov Coup d'Etat — od svih djela, koje tretiraju isti siže, jedino Napoléon le Petit vrijedan spomena.

U vrijeme, dakle, Hugoove emigracije, u vrijeme, koje je bilo krcato najsudbonosnijim događajima, počevši od 4. decembra 1851. i njegovim barikada, pa do Sedana i 18. marta 1871., Hugoov stav prema engleskim »chartistima« i »demokratima« bio je isto tako determiniran kao i prema Napoleonu III., francuskim socijalistima i Marxu. Od 18. marta 1871. do konca maja, kad su u tvrđavi Vincennesa pale posljednje žrtve Thiersa, Hugo je dezorijentiran. — U Bruxellesu protestvuje Hugo u jednom pismu (koje je prema Lissagaray-u »fort mal documentée«) protiv izjave belgijske vlade, koja je bila pripravna vratiti bjegunce. Štampa bliska Thiersu i njegovim trabantima proglasila ga tada ludim, Xavier de Montépin predlagao je, da se isključi iz Društva Književnika, a sam Louis Blanc poslao mu imfamno pismo puno pogrda. Sve to ipak nije smetalo Hugoa, da s istim Louis Blancom govori o »malentendu du 18 mars«. Lissagaray nalazi u svom monumentalnom djelu o Pariškoj 1871. uvijek mnogo toplih riječi za V. Hugoa, ali mu u mnogo navrata poriče svaku objektivnost obzirom na krvave događaje de »l' Anée terible«. Jedna nezaboravna scena s Lissagarayove pozornice: 18. mart, predvečerje nakon zauzeća Montmartra, Moulin de la Galette-a, Chaumont-a, bratimljenja narodne garde s vojnicima kod trga Bastille... Evo doslovno: »Na trgu (Bastille) zavlada časkom tišina. Iza jednog lijesa, koji je dolazio s Orleanske stanice, starac otkrivene glave slijedi povorku: Victor Hugo prati tijelo sina Charlesa na groblje Père-Lachaise. Garda spušta oružje na počast i otvara barikade da propusti slavu i smrt« (Lissagaray st. 99.).

I tko zna nije li upravo Hugo, kad je 8. marta predao demisiju prigodom zauzimanja za Garibaldia, tko zna nije li on zajedno s Delescluzeom doprinesao, da su već 10. marta »ruralci« odlučili »dekapitalizirati« Pariz uz oduševljeni pljesak Thiersa. Thiers je podigao skute i odmaglio s vladom u Versailles, gdje je počeo skupljati svoju raspršenu i dezorganizovanu vojsku. To je značilo Komunu, jer Pariz nije mogao živjeti bez vlade. I 18. mart bio je instruktivni odgovor plebsa. Poslije toga slijedi ono, što je već rečeno o Hugou: njegov odlazak u Bruxelles, protesti protiv Thiersove reakcije i, s druge strane, protesti protiv akcije »komunara«.

Kad su na izborima u god. 1876. u velikoj većini pobijedili republikanci, započela je i velika kampanja pristaša

Digitized by Google

amnestije za deportirane i zatvorene od 1871. Mac-Mahon bio je dostojan nasljednik Thiersa, kojeg su već 1873. odbacili »ruralci« kao iscjeđeni limun. Nade vođa ove kampanje bile su, uostalom, posve iluzorne, jer je Mac-Mahon htio »načiniti Republiku bez republikanaca«. Predlozi su propadali. Uz Victor Hugo-a, koji je organizovao peticiju s preko 100.000 potpisa, zauzimao se sada djelomično za amnestiju i Louis Blanc. Naposljetku bio je Mac-Mahon prisiljen da pretresa stvar. Od pet predloga, koji su bili podnešeni u stvari amnestije, jedini je Raspail tražio potpunu i bezuslovnu amnestiju, dok su ostali, među kojima je Hugo, bili za djelomičnu amnestiju t. j. izuzevši zločine, koji su kao takovi bili kvalifikovani po ratnom sudu. Među takove su se zločine ubrajali i novinski članci! Evidentno je, da takova amnestija ne bi imala velikog značenja. Međutim, komisija, koja je pretresala pitanje, odbila je s velikom većinom Raspailov predlog. Victor Hugo zagovarao je u Senatu u dugačkom i dokumentovanom govoru djelomičnu amnestiju, ali njegov predlog nije bio ni diskutovan. Tako je žalosno i ponovno propala teško očekivana amnestija. Ali pristaše amnestije ne miruju, Victor Hugo drži u senatu ogorčene govore, pa i sam Louis Blanc, taj nenadmašivi politički žongler, radi s Hugoom, kojeg je još nedavna napadao s najvećim cinizmom. Gambetta, isprva neodlučan, stao je konačno također na njihovu stranu. —Ali tek u januaru 1879., kad je Grevy postao pretsjednikom Republike bilo je svima borcima za amnestiju jasno, da je došao čas, kad će se njihove želje ispuniti. Grevy bio je prvi iskreni republikanac u fotelju pretsjednika Republike i jedini, koji nije imao udjela u krvavim represijama pariške ulice. Thiers je streljao narod u trideseti drugoj i četrdesetosmoj, provocirao 8. mart i bombardovao Pariz kroz punih šest nedjelja. Mac-Mahon, koji je, da izbjegne republici, vodio Francusku u Sedan, masakrirao Paris, da spasi Versailles, spuzio je spretno s pretsjednikove stolice i uputio se sigurno »vers la gloire des Invalides«...

Amnestija bila je ipak još u nekoliko navrata odbijena. Potpuna bude prihvaćena tek u julu 1880. Na dan obljetnice zauzeća Bastille, 14. jula, velikodušna Treća Republika pozvala je deportirane i utamničene 18.-martovce, da u zajednici i slobodi proslave stoti narodni blagdan. 20.000 ubijenih, dakako nije spominjao dekret amnestije — oni su ostali prokleti do danas.

Amnestija je posljednje veliko političko djelo u kojem je najaktivnije učestvovao Victor Hugo. Pet godina nakon povratka deportovanih — godine 1885. — umro je sijedi tribun u osamdesetitrećoj godini. Njemu je prvom otvorila zahvalna Treća Republika vrata Panthéona (jer je Panthéon pod Second Empire-om bio još crkva), koji je poslije njega primio — uz drugi — i dva kasnija tribuna plebis: Zolu i Jaurèsa. Do maršala Focha nitko možda nije imao tako pompozni sprovod kao što je Hugou priredila »la patrie reconnaissante« u liku Treće Republike, kojoj je prvim pretsjednikom bio blagopočivši Thiers. Pa ipak, kolike razlike u vrijednostima!

Mladen Iveković.

POVODOM JUBILARNOG SPISA VINKOVAČKE GIMNAZIJE.

I naša malenkost bila je vinkovački đak i to pet godina. Dok su drugi gajenici te gimnazije doputovali sa svih strana na proslavu i izdala se cijela knjiga, a novinar g. Ante Kovač (Pfificus) je isticao važnost i neumrlost te gimnazije, što je odnjegovala slavne književnike, među kojima je dakako najslavniji on sâm„ ja sam, sjećajući se svoga đakovanja u Vinkovcima od 1894—1899., prebirao po neprijatnim uspomenama, uzalud tražeći među svojim profesorima koju svijetlu pojavu. Ja sam bio čudo od nestašnosti i drzovitosti, no vinkovačka gimnazija nije mi usadila nijednu krijepost. Pred menom ne stoji nijedan uzoran lik, koji mi je ostavio prijatnu uspomenu i danas se čudom pitam, u kakovim li se rukama nalazih punih pet godina.

Jedan od mojih profesora bio je noćni pijanac, nikada trijezan. Jednom su ga u pô bijela dana našli petoškolci mrtva pijana na cesti, dozvali fijaker i formalno ga nosili u kola uz paprene šale i odveli kući tu pijanu pedagogiju. Bio sam tada prvoškolac i sudjelovao sam u tom rusvaju. Vječno je boravio u svom kabinetu i pio. Njegova struka bila je prirodopis i on je naravno znao latinsko ime svake naše biljke, a to je svima imponiralo. Ja sam ga — tako reći — kao dijete beskrajno prezirao i potcjenjivao, iako sam kod njega imao treći red. Jednom sam skombinirao iz tri biline jednu, vješto slijepivši listove, latice i t. d., i kada se đaci na početku njegova sata sjatili oko katedre i pružali

Digitized by Google

mu pod nos ubrane biline, a on je zaudarajući strahotno po vinu, uzeo svaku u ruke i rekao glasno njeno latinsko ime, — ja sam pružio svoje čudo. On pogleda, namršti obrve, stisne jedno oko i reče neko latinsko ime. Ja sam se u sebi zlobno valjao od smijeha.

Drugi jedan profesor nije s nama drukčije razgovarao nego: »Volovi, mazgovi, konji!« Ili: »Udarit ću te budom po ledi!« Bio je također lokanda, da mu para nema, nabusit, prost, neotesan, surov, a svoju ženu je formalno bojadisao sa batinom. Ja sam iz prezira čisto bacio u njegovu sobu veliki »škanicl« pun konjskih jabuka.

Jedan je opet vrijednost đaka prosuđivao po cipelama i zato ga je cijela gimnazija zvala »šuster«. Ako si imao čiste cipele, dobro si prošao, a ko je imao blatne i prašne, jao si ga njemu!

Jedan je pak ganjao sve vinkovačke služavke. Imao je tanak nos na vrhu crven. Učio me je latinski, a ja sam ga ulovio, kako se ušuljao u sobu naše služavke. I danas mi je mučno, sjećajući se, kako sam u duši bio razočaran, ranjen.

Ravnatelj je bio tip prepotopna pedagoga, nježan, duge prorijetke brade kao stari jarac, sav proziran, vječno u pozi ozbiljna mentora. Strepio je od podvornika Bišćana, krupna, grlata stražmeštra. Bio sam svjedok ovoga prizora:

Došla seljakinja pred zbornicu sa košarom milošte.

— Kaj buš? — oštro upita Bišćan raskoračivši se.

— Oću gospodnu ravnatelju!

— Ravnatelju? To ni ravnatelj, to je jopac, baba, ja sam ravnatelj! Daj amo košaru!

Sjećam se, kada je prigodom tragične smrti kraljice Jelisave držao spomenslovo. Ovako plakati još nisam vidio zrela čovjeka. Meni se kao djetetu zgadio.

Posebno poglavlje zaslužio bi moj kateheta. I profesori i đaci bojali ga se kao sotone. U krupnim, drastičnim izrazima bio je maistor. U ono vrijeme vladao je običaj, da se na haračenje tuđih voćnjaka ili na kupanje išlo u grupama i to p 150 i 200 i više. Toga valjda nije nikada bilo na cijelom svijetu. Poslije ispita iz vjeronauka, krenulo je pola vinkovačke gimnazije — u trešnje. Nas nekoliko stotina. Ići u trešnje, značilo je poharati nekoliko voćnjaka i natjeravati se sa ogorčenim vlasnicima.

Jednom se pođosmo kupati na Maricu. To je jedna obala Bosuta, šugavog potoka, nešto dublja i zgodnija za kupanje. S druge strane Bosuta vodio je put u katehetin šljivik i on je često laganim, majestetičnim koracima išao u svoj šljivik i tako vidio svoje đake gole kako se kupaju. To ga je smetalo i on je na jednoj propovijedi zabranio, da se onde kupamo. I njega sam prezirao. Kao prvošklca pitao me na ispovijedi, da li sam — sagriješio bludno. Nisam onda ni znao, što je to, a rekao sam — jesam. Uživao je. Počeo me ispitivati kada, s kime, a ja sam šutio. Da li sam išao rukom pod suknje i t. d. Sve mi je bilo nerazumljivo i ja sam zaplakao. Doista pedagog za sjećanje sa pietetom!

Onda mi je bio profesor jedan bolesni, jadni čovjek. Bolovao je od raka u želudcu. Nemir u razredu strašno ga je uzrujavao, to je djelovalo na njegov želudac i čovjek se svijao od boli. »Mrcine, mrcine prooookleeeteee!« Jeseni je jeo mnogo grožđa, valjda ga kakova baba nagovorila da pokuša sa »Traubenkur«, a on željan zdravlja, jeo ga je bez mjere. Za vrijeme sata često su ga spopali bolovi i on se svijao i cerio držeći se za trbuh, a onda je naglo ustao i pošao u profesorski zahod vis à vis našega razreda. Mi fakini pošli smo za njim i otvorili ulazna vrata zahoda, a utihlim hodnikom zaorilo je očajno krkljanje i ispražnjivanje njegovih crijeva. Prava revolucija. Razred je grohotao od smijeha, jadnik je to čuo i sjedeći na muci vikao je iz zahoda: »O, mrcine proklete, prokleeeteee, ter ste proklete, da ste proklete mrcine!« Krasne uspomene! Bio je sklon miloštama svojih đaka.

Jednog profesora zvala je gimnazija »zvekan«. Običavao je svakom reći zvekan, zaslužio on to ili ne. Bio je to pravi Šokac, nizak, nabijen, podebeo i crven, širokih hlača, a malih cipelica sa visokim petama. Kosu je kao seoski kicoš dijelio na pola u dva zaliska. Čudo od smiješnosti! Pedagog za — vitrinu.

U moje vrijeme bili su tu suplenti Dr. Hondl, Dr. Boranić i Dr. Bohniček. Posljednji mi je neko vrijeme bio profesor iz matematike. Ocijenio me sa — treći red. Ovi su bili ozbiljni. Nisu pili. Uvijek su studirali. Dr. Hondl, uvijek fin, elegantan, gentleman od glave do pete, nosio je žaket i napadno visoke ogrlice, divno bijele i sjajne i danas ne znam, gdje ih je dao glačati. U Vinkovcima sigurno nije.

Da, i Ernest Pacher bio mi je profesor. Otvoreni German. Đacima iz Neu-

Digitized by Google

dorfa (njemačka kolonija kraj Vinkovaca) govorio je o njemačkoj narodnosti i o njemačkom geniju. Bio mi je stran kao Indijanac.

Zatim Joza Ivakić instruirao me kao sedmoškolac neko vrijeme iz latinskog. Bože me oslobodi takova instruktora! Po uzoru tadanje pedagogije vikao je na mene kao na gluha konja. Imponirao mi je svojim pušenjem. Tako delikatno nisam vidio još nikoga pušiti. Uvijek sam se zagledao, kako mu dim kao svileno velo kulja iz nosa i razlijeva se u lelujavim strujama niz usne, ma divota!

U moje vrijeme nije postojala razlika između prvo- i osmoškolca. Klatarili smo se svi zajedno. Šestoškolac Ergotić je sa mnom prvoškolcem krao lubenice u Rieselovom bostanu kraj Barutane.

Ne sjećam se, da je ona generacija raspravljala o nečem ozbiljnom. Nikakvi problemi nisu zanimali đake, nego pijančevanje, tamburica i skitanje, to je bilo sve. Četvrtoškolci bili su čitavi momci. Marko Lombarović, Andra Antolović, Mile Popović, Šokičić, Štetić! O profesorima je đaštvo govorilo samo sa ruglom i prezirom. Đaci su se međusobno denuncirali, pa je nastala strašna dekadenca morala. Ne imajući uzora ni u svojim profesorima ni u kolegama, ja sam iako dozlaboga loši đak bio vrlo pronicava uma i kritički sam opažao sve pedagoške nedostatke i nastranosti. Kao najozbiljniji profesori važili su Dr. Hondl, Dr. Boranić i Dr. Bohniček, danas naši odlični i uvaženi sveučilišni profesori, ali nažalost bio sam premalo njihov đak. Vrijeme moga đakovanja na vinkovačkoj gimnaziji od 1894—1899. smatram žalosnim razdobljem u životu toga zavoda. Stoga i nije čudo, da iz toga razdoblja potječu vrlo traljavi karakteri i mnoge preprijeke u progresu našega narodnog života. Znao bih nanizati mnogo, mnogo detalja, upravo strašnih događaja iz života i profesora i đaka, ali dosta je i ovo malo žalosnih podataka.

Danas je vinkovačka gimnazija u rukama mlade, nove i daleko sposobnije generacije profesora, pa zato su, i njeni đaci u svemu bolji i napredniji. Hvala Bogu!

Dr. Mato Hanžeković.

O BUNJEVCIMA.

Svezak »Književnog severa« juli-oktobar 1930.

Pslije svezaka ovoga časopisa posvećenih Bosancima, Šumadincima i t. d. subotički Književni sever se napokon sjetio da posveti jednu svesku i sredini u kojoj izlazi. Prelazeći preko pitanja, da li je ovakav način uređivanja jednog časopisa koristan ili ne, mi bi mogli sa nekoliko riječi biti gotovi sa ocjenom i prikazom ovoga četverobroja, jer se, osim prilične i za naše prilike neobične voluminoznosti, ne može o ovom svesku mnogo pohvalno reći. Zato, držimo, da je mnogo korisnije da ovom prilikom progovorimo nešta o samom načinu uređivanja revija s obzirom na slučaj »Književnog severa« i još nekih revija kod nas.

Naše književne, naučne i kulturne revije prije rata, kao i većina posljeratnih tražili su u principu vremenskog kontinuiteta raison d'être svoga izlaženja. Svako zakašnjenje lista bilo je sa strane uredništva sa žaljenjem objašnjeno, i obećavano da se to više neće ponoviti. Nastojalo se uvijek da revija tačno i što češće izlazi, da bi čitaoci bili što prije obaviješteni o novostima u nauci i književnosti. Ko smatra nauku i književnost kao život, koji stvarno postoji samo u sadašnjosti i da je sadašnjost apsolutno najvažnija i gotovo jedino važna, on traži od jedne revije isto kao i od dnevnog lista centriran pogled u sadašnjicu sa dozvoljenim projekcijama na juče i sjutra. Prema tome jedna revija treba da izlazi što češće i da daje realnu sadašnju omaraciju svoje stvaralačke sredine. Čak i u slučaju gdje održanje stvarnoga kontinuiteta diktira onakav način uređivanja revije, kakav je poslije rata lansirao g. Milan Ćurćin sa svojom »Novom Evropom«, ne može se izbjeći to, da sve tako mudro komponovano u jednu cjelinu ne udara po buđi, jer se na ovakav način može uvijek samo sa zakašnjenjem kaskati za događajima. Ali što bi se moglo oprostiti jednoj »Novoj Evropi«, koja ni nema namjeru da daje sliku vremena, nego tek izvjesne probleme u izvjesnim projekcijama, ne može se dopustiti jednom književnom listu da godinama ostavi neobaviještene svoje čitaoce o aktuelnim događajima u književnosti, kako to čini »Knj. sever.«

Ovo mu ne možemo oprostiti pogotovo radi toga, jer je do sada u svojim sveskama, koje su imale da reprezentiraju pojedine krajeve Jugoslavije, promašio da da i najbleđu sliku onoga, što je htio, a što je nama sasvim razumljivo i blizu pameti. I u redovnom izdavanju lista iz mjeseca u mjesec mogao je Knj. sever, da iznese sve ono što je do sada

Digitized by Google

donio o Bosancima, Šumadincima, Bunjevcima i t. d., a da pored toga ne propusti obavijestiti svoje čitaoce o aktuelnim stvarima i događajima. Stvarni kontinuitet ne bi pretrpio ništa, jer ni ovako ovi članci doneseni bez sistema pod jednim naslovom nemaju bog zna kakve stvarne veze.

Nekoliko članaka, koji imaju da rasvjetle porijetlo Bunjevaca, ne bacaju baš mnogo svijetla na čitavu stvar. Iako su potkrijepljeni naučnim dokazima ne zvuče ubjedljivo, jer su posmatrani samo sa gledišta srpskog, da ne rečemo tendenciozno. Etnografska i folklorna građa donesena u ovome broju je vrlo malo zanimljiva. Vrlo je interesantna zbirka izvoda iz pisama velikog Slovena Ivana Antunovića popu Iliji Okrugiću. Pisma su iznešena samo u izvodima u duhovitoj redakciji autora, koji se krije pod šifrom ***. Ova su pisma ujedno i najubjedljiviji i najbunjevačkiji prilog ove sveske »O Bunjevcima«. *Srđa Đokić.*

O DALMATINSKIM PISCIMA

(Marginalija uz Lovrićev roman »Neodoljiva mladost«.)

Kad čovjek čita dalmatinske pisce dobiva obično utisak, kao da je Dalmacija samo zemlja sunca, ljubavi, mora, juga, u jednu riječ svega onoga, što sliči na neki životni Eldorado. Da je to obična novelistička laž uvjerit će se svaki onaj, koji je posjeti. Vidjeti će, da su njeni stanovnici činovnička sirotinja, bijedni studenti, stari kostobolni penzionirci i sušičavi cementni radnici, koje proždire tuđinski kapital. Dakle tu zemlju, ili još bolje pokrajinu, koja se već stotinama godina lomi između zapadne i istočne kulture, pokrajinu, koja je uvijek rađala silu siromaha i slala ih u široki svijet »trbuhom za kruhom«, njeni pisci hoće da prikažu nekom božanskom zemljom, u kojoj cvatu paome i kaktusi, a mladići luduju za djevojkama pijani, kao satiri u Vidrićevim pjesmama »od sunca i vina«. Kao da u toj Dalmaciji žive samo stari gospari iz Vojnovićevih drama, zanešeni idealisti iz Bartulovićevih pripovijesti i strastveni mladići iz Lovrićevih novela. Kao da u toj Dalmaciji i ne postoji desetak velikih tvornica, od kojih se jedna broji i među najveće u Evropi, kao da u toj »božanskoj« Dalmaciji i ne postoji jaka radnička klasa, o kojoj bi se i te kako dalo pisati. No naravna stvar, o svemu tome naši odlični »artisti« šute.

Ali oni zato posvećuju čitave stranice nekim nepostojećim »Mandalinama« (kako li se sve ne zovu te naše idealistkinje i pokajnice), te time svijesno zaklapaju oči pred istinskim životom našeg hrvatskog čovjeka, patnika. Stojeći pod uticajem starije talijanske književnosti (one, na koju se tako oštro obarao u svoje vrijeme jedan od najjačih duhova savremene Evrope Giovanni Papini) dalmatinski se pisci gube u preveć velikom poetiziranju događaja, slatki su i u toj slatkoći bljutavi. Ako već šta i napišu o primorskom čovjeku, onda je to neuvjerljivo i preliterarno. Kao da u naših dalmatinskih pripovijedača i nema oštrijih riječi i snažnijeg pogleda. Sve su to neki »ljeporječci«, čija je rabota u suštini praznija od Dučićeve poezije. Neki od dalmatinskih pripovijedača, koji su nešto i mogli dati u tom pravcu, absorbirani su sasma u Zagrebu, te već opisuju njegov život sa vidnim uspjehom (M. Begović i Đuro Vilović).

Sve se ove refleksije nameću čovjeku kad pročita Lovrićev najnoviji roman »Neodoljiva mladost«. Gospodin Božo Lovrić, kao i svi dosadašnji dalmatinski pisci, pozna samo sunčanu i vedru Dalmaciju, dok mu je ona siromašna i duhovno zakržljala ostala sasma nepoznata. Ili je možda gosp. Lovrić predaleko od nje, pa je gleda još uvijek očima svojih srednjoškolskih lumpacija. Ako je već tako, onda bi trebao da ušuti u ime istinske književnosti, koja nikako više ne smije služiti zabavi pojedinaca. Danas se traži u književnosti stvarni i istinski život, a ne falzificiranje da bi se ugodilo preobilnoj liričnosti kakvog nepopravljivog sanjara. Uslijed svega gore navedenog nameće se samo po sebi pitanje, da li je Dalmacija uopće unijeta stvarno kakova je u našu književnost, onako kao što je recimo Hrvatsko Zagorje i Zagreb djelima Miroslava Krleže i Augusta Cesarca. Bosna djelima Ive Andrića. Srbija djelima Borisava Stankovića? Nema sumnje, da se ovdje mora po čistoj savjesti odgovoriti da nije. Valjda ne ćemo naći Dalmaciju u djelima Ive Vojnovića, Rikarda Katalinića Jeretova, Ante Tresića Pavičića, Nike Bartulovića, Verke Škurle Ilijić, Bože Lovrića, Marina Bega i drugih. Dalmacija se tek nagovještа po nekim svojim osobinama kroz stvaranje Sime Matavulja, Dinka Šimunovića i Milana Begovića, ali to je više zagorska Dalmacija, dok je ona primorska, sirotinjska proleterska, radnička i činovnička ostala stvarno bez svog kroničara. Ali dok se starim dalmatinskim književnicima to može i oprostiti, novije se mo-

Digitized by Google

ra oštro pozvati na red. Otkuda da neko recimo piše roman ili pripovijest iz splitskog života, a da ne vidi, da je on i te kako pun bosjaka? Otkuda, da neko obrađujući suvremena zbivanja istog grada i njegove bliže i dalje okolice prolazi šutke i žmurke pored radničke i činovničke klase, koja je i te kako prikladna, da se napiše knjiga o beskonačnoj bijedi? Šta šute gospoda Bartulovići, Begi, Lovrići i ostali o toj i te kako složenoj i interesantnoj sredini, kojoj su i oni do juče pripadali? Uistinu sve ono, što su oni dosad dali u literaturi neuvjerljivo je i nemoguće. Treba razbiti taj lažni obruč sentimentalizma, riješiti se knjiških fabula, te opisati stvaran život onakav kakav jest, a ne bježati u apstraktno, usljed uticaja jedne strane i bogate književnosti. Naravno, da i istinski život mora da prođe kroz jedan snažan duh, koji će ga oduhoviti u umjetničkom smislu. No pitanje je, da li dalmatinski pripovijedači imaju uopće duha? Izgleda, da nam je najbolji odgovor dao na to pitanje čestiti kulturni radnik i odlični intelektualac gosp. Ćiro Čičin-Šain, kad nam je u dva izišla broja splitske »Korablje« pokazao stvarno stanje dalmatinske književnosti, naime stanje, koje znači bezizlaznost i diletantizam.

Olinko Delorko.

ISPAD JEDNE GENERACIJE.

(Povodom knjige »Srž«, almanah Nove Crne Gore.)

Kad se uzme u ruke knjiga sa tako preciznim naslovom: »Almanah Nove Crne Gore« trebalo bi očekivati da se iz nje bar nazru konture lika generacije, koja nosi to ime. Međutim naše očekivanje ne samo da se nije ispunilo, nego se još pretvorilo u nepovoljno iznenađenje.

Nije se moglo upravo ni očekivati, da se posle generacije Marka Dakovića, Jovana Đonovića, Todora Božovića, Lazara Damjanovića, Mitra Vukčevića i drugih, koji su se legitimisali kao Mlada Crna Gora, rodi jedna generacija samostalno izrađena i pravilno orijentisana. Tim manje što im sticaj političkih prilika ne samo nije išao u susret, nego i protiv svih mogućih nazora ma kakve nove generacije. Koprcajući se pod nevjerovatnim pritiskom teških uslova življenja, ipak je izniklo iz sentimentalno razmaženih crnogorskih gora nekoliko mladih ljudi, koje je samo i jedino vezivalo međusobno doba, u kojemu su živjeli i — ništa više. U koliko ta spona može biti čvrsta i trajna u toliko se može govoriti uopšteno o ideološkom stavu grupe, odnosno generacije Nove Crne Gore. Zbog toga ni almanah, koji je ona izdala, ne daje ni približno jasno određenu liniju, koja bi se mogla provući kroz sve ličnosti u almanahu zastupljene, da bi se tim obrazložio njihov zajednički istup. Grupa od dvadesetak ljudi, rođenih u doba kada je generacija bombe i konspiracija bila na vrhuncu svoje moći (1905.) i docnije, koristeći se ratnom i poslijeratnom zbunjenošću, pokušala je nekako instinktivno, bez ikakve ozbiljne pripreme i jedinstvene orijentacije, da samostalno istupi, držeći se pod ruku sa savremenim generacijama kulturnih naroda. No, ne dospjevši da se snađe i orijentiše, nije dospjela ni da se kulturno toliko emancipuje i propne do visine bar koje god generacije u svijetu, vezane izvjesnim zajedničkim ideološkim stavom i shvatanjem. Dok se to s njom dešavalo, oni iz Mlade Crne Gore su se snašli i pokušali da iz ove rastrojene grupe rekrutuju svoj podmladak. Tome pokušaju su sljedovale u nekoliko navrata izvjesne nesimpatične pojave sa svim odlikama neukusnosti, izbezumljenja i bezvrijednosti. Među te pojave spada i izdavanje zajedničkog almanaha, o kojemu je riječ.

Urednik i organizator ovoga almanaha je Vasilije Leković, a njegov teoretičar Dušan Đurović. Ostalih dvadesetorica su zastupljeni sa po jednim i više priloga u stihu i prozi. Kad ne bismo poznavali neke od tih saradnika, bilo kroz saradnju u drugim listovima, bilo kroz zasebno objavljene knjige, mirne savjesti mogli bi reći da je cijela knjiga najskandaloznija izraz jedne nevjerovatno netalentovane i svestrano slabe grupe mladih ljudi, koja bi trebala imati prvo za cilj da savlada pismenost, prije nego se počne baviti književnošću. Zbog toga se o almanahu kao knjizi sa izvjesnim umjetničkim prilozima ili pametnim razlaganjima o socijalnoj orijentaciji samih saradnika ne može govoriti. O njoj treba govoriti kao o jednom slučaju, o karakterističnoj pojavi današnjih dana. Toga ćemo se i držati, ali pošto se ogradimo da se svi ovi zaključci ne moraju odnositi na rad i saradnju pojedinih članova grupe van ovoga almanaha, u drugim revijama i publikacijama. Ako bi se tražilo opravdanje almanahu u proznim i stihovanim prilozima Rista Ratkovića, Janka Đonovića i Radosava Lumovića, koji su svaki za sebe oaze u

Digitized by Google

cijeloj knjizi, to bi bilo isto što i hvatanje utopljenika za pjenu. U ostalom ova trojica su zajedno sa Dušanom Vasiljevićem dali dokaza da ono što je štampano od njih u almanahu ne može biti njihova reprezentacija. Svakako, to im ne umanjuje odgovornost za saradnju u takvoj publikaciji, uključujući tu i potpisatoga sa jednim neuračunljivim prilogom, koji je u onakvoj formi na jedan švindlerski način, a s naročitom nelojalnom tendencijom urednika tamo dospio.

Uvodna riječ Dušana Đurovića K r o z d u h o v n o b e s p u ć e izobiluje najkonzervativnijim i najreakcionarnijim pogledima. On nalazi da »današnji duh neizrazit i nekonstruktivan, idejno bezbojan« »nagovještava ipak novo vrijeme«. U tom pogledu za njega je zgodan primjer Crne Gore, jer »u svojoj duši nose elemente duše čitavog niza predaka, koji su gladovali i stvarali kult handžara i džeferdara (!)«. Žaleći se da »među intelektualnim snagama vlada potpuna disharmonija, zavidljivost i pakost« on kaže da »ne treba voditi mlade naraštaje ličnostima već idealima«. Ali kako je taj gospodin i sam član grupe, o kojoj govori, dakle i bez ideala — on misli da »ideale tek treba stvarati«. Hoteći tobože da se požali na »materijalnu bijedu kao zločinca u formiranju naše ideologije« on se naivno pretvara i propušta da mjesto riječi »materijalna bijeda« stavi riječi »učitelji i profesori«. U vezi sa tim smišljenim suzbijanjem prosvjećenosti, na kome i sam sarađuje kao profesor, on dobronamjerno predlaže: »Ako mi ne možemo naš planinski splet pretvoriti u velike bogate i plodne ravnice, možemo učiniti mnogo šta dobroga na čemu drugom, pa naravno i na industriji naše volje i našeg mozga«. A iza toga dodaje, ne štedeći živce i osjećaje desetina hiljada svojih vrstnih zemljaka, kojima navire krv na oči kad čitaju tu rugobnu provokaciju: »1918—19. godina treba da znači jedan početni datum u stvaranju novoga duha i života«. »Jedna je svijeća dogorjela, treba drugu zapaliti; to će učiniti mladi koji dolaze.«

Iza ovako »dobronamjerno« nabačenih misli duhovnog iridenta iz arhiva Mlade Crne Gore redaju se najsuprotnijih shvaćanja, smisla (ili bez smisla) i nazora (ili dezorijentacija) prilozi: Dušana Vasiljevića, Mihajla Vukovića, Janka Đonovića, Al. Ivanovića, Rad. Lazarevića, Vasilija Lekovića, Đorđa i Nikole Lopičića, Radosava Lumovića, Drag. Majića, Batrića Marjanovića, Al. Martinovića, Dušana Milačića, Rad. Mirkovića, Đuze Radovića, Marka Rakočevića, Riste Ratkovića, Mirka Stanišića i Sav. M. Štedimlije.

I kad ne bi među ovima bilo nekih lica, umetnutih sa naročitom tendencijom da budu most između Mlade i Nove, a bez ikakvih vrijednosti, svi bi oni morali osjetiti po pročitanju knjige da su onakvim zlonamjerno probranim i sredjenim, po negdje falsifikovanim, prilozima pretrpjeli očajan fijasko. Od toga ih ne spasava ni izgovor da su prevareni od strane uredništva. Htjeli ne htjeli to biti, oni su danas dokazni materijal za »nebeske teorije« Dušana Đurovića, koji im traži »književne veze« u licu posrednika tobožnjih »novih Nenadovića, Kostića, Sarajlija itd.« Žrtvom takvih maloumnih manifestacija duhovnog perverziteta nije ni u kom slučaju mogla postati jedna solidna socijalno orijentisana grupacija, a sam fakat da jeste, dokaz je o njenoj bezvrijednosti.

Možda smo i u zabludi kad vjerujemo da u ovoj grupi ljudi i u onoj grupi koja tamo nije na sreću zastupljena pukom slučajnošću ima ipak solidnih početaka za formiranje jedne falange samostalnih slobodnih duhova, ali je objektivna istina da je samo ime N o v a C r n a G o r a, koje je trebalo da uključi u sebe sva književno-umjetnička i socijalna nastojanja današnje Crne Gore, kompromitovano pojavom ovakvog almanaha, a onakvim uvodom Đurovićevim sama grupa, koja se posigurno bar u većini ne miri sa podmetnutim joj pogledima, demoralisana i diskvalifikovana za svaki budući kolektivan nastup.

Poslije ove mizerne knjige valjda su razočarani i nieni pravi inicijatori, koji se kukavički kriju iza leđa razmaženog Vasilija Lekovića, koji im je u svome neznanju poslužio kao orudje za sprovodjenje u život jedne skorašnje krvoločne i mračnjačke ideologije. Možda će se i to razočaranje dati iskoristiti ako ono bude imalo za posljedicu definitivni odstup »Mlade Crne Gore« sa pozornice javnoga života. U tom slučaju bi Nova Crna Gora morala prvo da dade jednu jasnu deklaraciju o svojim nazorima i orijentaciji kao ispit zrelosti prije prihvaćanja pera za umjetnička stvaranja širih razmjera.

Đurovićev poklik za uspostavu sistema 1918. i 1919 mogao bi najprije dovesti do novih datuma, koji bi bili odmazda prvima i žustri manifest novih misli poslije ovoga mlitavog izživljavanja.

Digitized by Google

I ako u današnjoj duhovnoj nestašici ovaj je ispad i suviše mizeran da bi ma po čemu mogao biti makar i mladocrnogorski.

S. M. Štedimlija.

NAPREDAK, HRVATSKI NARODNI KALENDAR ZA 1931.

Napretkov je kalendar po spremi i sadržaju naš najbolji kalendar za 1931. godinu, a izdaje ga Napredak, hrvatsko kulturno društvo u Sarajevu, u redakciji prof. g. Ante Martinovića. Govoreći o ovoj Napretkovoj ediciji potrebno je istaknuti njegov rad u granicama Bosne i Hercegovine, rezultate toga rada i uspjeh, koji je u narodu imala ova kulturna institucija. Hrvatsko kulturno društvo Napredak nalazi se na zamjernoj moralnoj visini, u granicama svojih tradicija, koje su dio hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini vodile u nacijonalnoj borbi prema predratnim austrofilskim aspiracijama, kroz ratna stanja do danas. Na drugoj strani, poslije rata ovamo, njegov prosvjetni rad u narodu i u školi, na jačanju seljaštva i njegovim društvenim potrebama, sve je to danas urodilo punim plodom i znači snažan korak u općem napretku tih kulturno zaostalih krajeva. Ako čovjek živi u toj sredini i ako su mu dobro poznate životne prilike te sredine, a naročito obzirom na rad drugih prosvjetnih udruženja u Sarajevu, ovaj Napretkov rad istom tada se ukazuje u svome punome aktivitetu i istom tada, kada su nam poznate sve te peripetije kroz koje treba da prodje jedan ovakav pokret, da bi došao do cilja, čitav taj trud se pretvara u djelo, koje ostaje kao najjači spomenik. Zato baš i treba poštovati djelotvorni Napretkov rad u tom dijelu hrvatskoga naroda jer je u njemu oličena čitava historijska perspektiva tih krajeva, što je kod ostalih prosvjetnih društava, i pored mnogo boljih životnih okolnosti, ostalo neispoljeno. Čitav rad društva »Napredak« i njegov ideološki pravac izražen je u ovom kalendaru za 1931. godinu, koji je štampan na 19. araka teksta i ilustracija, gdje je čitaocima pruženo nekoliko interesantnih članaka od uglednih hrvatskih naučnih pisaca, medju kojima su zastupljeni i hrvatski pjesnici: Dragutin Domjanić sa prigodnom pjesmom: Našim Franjevcima, o 25-godišnjici smrti fra Grge Martića i Stjepko Ilijić: Mladom Hercegovcu, iz bosansko-hercegovačkih elegija. Dalje prof. Ante Martinović piše o proslavi 25-godišnjice smrti fra Grge Martića u Kreševu, gdje je najviše živio, i o proslavi u Sarajevu, koja će se uskoro održati; Nadbiskup Šarić objavljuje legendu o dobrom razbojniku Dizmi, a Vinko Dorčić u crtici »Na mrtvačkom putu« slika život Hrvata-Istrana; dr. N. Z. Bjelovučić prilaže historijografski spis o Hrvatima uz obalu Neretve do Bojane; prof. Ivan Rengjeo izvještava o novcima grofa Nikole Zrinskog, sa otiscima; dr. Ivan Esih daje studiju o Slovačko-hrvatskim kulturnim odnosima: Martin Kukučin o Zagrebu, Gustav Kaz. Zechenter—Jan Botto—Strossmajer i Južno Slavenstvo; dr. Dragan Čelik javlja o Euharistijskom kongresu u Zagrebu, sa reprodukcijama; dr. Ivan Dujmušić o Hadžijama katolicima u Palestini iz Bosne i Hercegovine; M. V. o Napretku na novom putu rada; Ivan Miličević piše o Anti Lukiću — Veljku Obradovu; dr. Safvetbeg Bašagić iznosi značajne historijske podatke o životu i djelima Gazi Husrevbega, koja svjedoče da je ovaj legendarni bosanski junak po ocu slavenskog porijekla, a Hamdija Kreševljaković raspravlja o postanku Begove džamije (Gazi Husrevbegove) u Sarajevu i drugih historijskih spomenika iz osmanlijskog doba popraćene sa velikim brojem uspjelih ilustracija; univ. prof. dr. Milan Gavazzi ukazuje na prošlost etnografije kod Hrvata, dok direktor M. Poljak obrazlaže sistem uredjenja Napretkove knjižnice; prof. Alija Nametak daje pregled Bašagićevog književnog rada do danas; dr. Franjo Zekić piše o Shakespeareu i našoj narodnoj priči pred sudom pravde. Unutra je još prevod sa turskog »Na oporavak« od Rešada Nuri; Lumbarda na otoku Korčuli od M. M.; Mons sacer od dr. Milana Marakovića; Fra Grgo Jurić dalje javlja o biblioteci i zbirci starina franjevačkog samostana u Fojnici, dok prof. Andrija Kulier obavještava o narodnim običajima u gatanju i t. d. Osim toga još donosi i bogat prilog narodne poezije, uspjele reprodukcije Begove džamije sa okolicom i t. d. Napretkov kalendar bi trebala imati svaka hrvatska porodica, jer mu je cijena dosta niska a izradjen je vrlo ukusno. Naručuje se kod Hrvatskog kulturnog društva »Napredak«, Sarajevo.

A. B.

»PROSVETA«

kalendar za 1931. godinu.

Dobili smo na prikaz kalendar sarajevske »Prosvjete« za g. 1931. Uporedjujući ga sa prijašnjim, predratnim, ratnim

Digitized by Google

i poslijeratnim kalendarima i almanasima Prosvjete, ovaj kalendar besumnje da znači ogroman nazadak. Ne može se uopšte staviti u uporedenje ni sa jednim od prijašnjih, jer je svojim sadržajem danas zaista ispod prosječnosti.

Mi smo u prosvjetnjim almanasima navikli nalaziti sve najbolje što je dala Bosna. Neka nam bude dopušteno da napravimo jedno uporedenje, ne sa ostalim kalendarima i almanasima u zemlji, nego sa starim almanasima »Prosvete«.

Kaledar Rinde Radulovića za g. 1913. i g. 1914. značio je za tu vrstu literature jedan događaj. Od tada mi smo na takve publikacije počeli da gledamo drugim očima. Čokorilo je sa svojim kalendarom sa uspjehom lansirao nešta novo. Od tada su postali kalendari knjige, koje se ne bacaju na koncu godine nego se drže u bibliotekama. Ženevski almanah Pere Slijepčevića, sa briljantnim ilustracijama Joze Kljakovića i prilozima svih viđenih Jugoslovena u emigraciji, jeste knjiga, koja i pored toga što se štampala u velikom tiražu i to nedavno, danas ima cijenu daleko veću od one naštampane na koricama. Isto se može reći i za Slijepčevićev Vidovdanski almanah, za almanahe Voje Gaćinovića i Srđana Đokića, ali se to ne može reći za novi kalendar Prosvjete« za 1931., jer je on jedna obična kalendarčina, koja će izgubiti svoju vrijednost čim kalendarska godina mine.

Od starih saradnika vidimo jedinog Vasu Stajića sa jednim sasvim nezaokruženim člančićem o Zmaju i Miletiću. Sve ostalo, od uvodne riječi, koja govori o »Mladoj Bosni«, koje inače u knjizi nema, pa do deplasiranih životopisa pretsjednika društva, miriše na učmalost ideološku, intelektualnu i kakvu god hoćemo. Ako je ovaj almanah »Prosvjete« zaista izraz stvarnoga života društva »Prosvjete«, onda zaista sa velikim žaljenjem moramo ustanoviti, da je ovo zaslužno i simpatično društvo izgubilo svoj oslonac. Neka nam g. urednik i društvo oproste, ali mi ne držimo da je njihov novi almanah izraz intelektualne sredine srpskog dijela Bosne, jer nismo dešperateri. *O. K.*

KAZALIŠNI PREGLED: GOSTOVANJE OSJEČKOG KAZALIŠTA

J. Sterija-Popović: Rodoljupci. Režirao Branko Gavella.

Gostovanje osječkog kazališta dvostruko nas je interesiralo: prikazivani su »Rodoljupci« J. Sterije-Popovića, tvorca srpske socijalne komedije i jednog od najboljih naših satiričara, a istovremeno se zagrebačkoj publici ponovno predstavio kao režiser njezin stari znanac g. Branko Gavella. »Rodoljupci« su komedija danas isto tako zanimljiva i aktuelna kao i pred 80 godina kad su napisani. U njima se pokojni Sterija krvavo narugao trgovcima lažnog i frazerskog patriotizma, koji svoje ponašanje udešavaju onako kako vjetar puše. Veliki su na jeziku, a kukavni na djelu, rodoljubi i prijatelji naroda riječima, a gulikože i sebičnjaci u praksi, vikači i hvalisavci kad to ništa ne stoji, a izdajice i ucjenjivači kad treba napuniti džepove. Da bi žigosao sve te mane i razotkrio golotinju lažnog patriotizma, Sterija je napisao ovu »privatnu povesnicu srpskog pokreta 1848«, dakle u doba kad su se vodile neodlučne borbe između Mađara s jedne, a Srba pod vojvodom Šupljikcem s druge strane. »Moja namera nije s otim ljagu bacati na narod, nego poučiti ga i osvestiti.« (U predgvoru »Rodoljupcima«).

Ova iskrena, smjela i sa puno temperamenta pisana satira našla je svog odličnog interpretatora u g. Gavelli Branko Gavella je neosporno naš najbolji poznavaoc scenske umjetnosti i režiser evropskih koncepcija. Na žalost pored svih svojih velikih umjetničkih sposobnosti i bogatog iskustva na kazališnom polju Gavella je prisiljen da vegetira na jednom malom provincijalnom kazalištu, dok bi njegovo prisustvo u Zagrebu bila nasušna potreba. Proživljavajući lično istu onu tragediju, koju je proživljavao Sterija među svojim »rodoljupcima«, on je u stanju da ga najbolje razumije i prikaže publici. »Ne stidim se priznati: ja »Rodoljupce« ne volim samo kao što napokon redatelj voli materinskom ljubavi sva svoja djela, ne mnogo više — ja sam u njih formalno zaljubljen... Jer vidite, ja uza sve literarno-historijsko razmatranje, iza svih analiza osjećam u prvom redu čovjeka Steriju. Čovjeka meni toliko bliza, srodna i osjećam svu tešku tragediju njegova života. Tragedija je to snažnog lucidnog intelekta, postavljenog u sterilnu, malograđansku sredinu. Tragedija Evropejca prisiljenog da živi u polubalkanskoj Abderi... (Jut. List od 29. X.)

Gavella je u šest efektnih slika sa izvjesnim promjenama i premještajima, naročito u prvoj i posljednjoj slici podvukao ono što je kod Serije najbolje i za danas najaktuelnije. To mu je bilo

Digitized by Google

tim lakše što Sterija nije dao nikakve pobliže upute za scensko postavljanje svoga djela. Oljuštio je ono što je zastarelo i bezvrijedno, naglasio karakterističke i bitne momente, izrekao do kraja ono, što je Sterija samo nabacio i skicirao. Jednom riječi Sterijinom djelu dao aktuelnu formu i logičan i precizan scenski izražaj.

Izvedba članova osječkog kazališta bila je na punoj visini, kako se nije ni očekivalo od jednog provincijskog kazališta. Utisak koga su ostavili svojom skupnom igrom više je nego povoljan. U svakoj slici opažao se savjestan rad, uzorna disciplina i čvrsta ruka režisera. Naročito su se istakli gg. Gavrilović i Kokotović, dok su ženske uloge bile nešto slabije. I glumci i režiser bili su nagrađeni cvijećem i burnim ovacijama. Na koncu predstave priređene su g. Gavelli oduševljene manifestacije.

M. Durman.

SHERRIFF: SVRŠETAK PUTA.

Iako Sherriffov »Svršetak puta« nakon gostovanja engleske trupe i članova beogradskog pozorišta nije premijera u pravom smislu riječi, ipak se ne može reći da je bilo suvišno iznijeti ga i u interpretaciji članova našeg kazališta. Dobra djela nikad nisu suvišna, makar koliko ih gledali — a »Svršetak puta« je bezuvjetno jedno snažno, istinito i umjetnički dotjerano dramsko djelo. Ono nije otkrivenje, jer smo sve to mi manje više svi osjetili ili barem čitali i prije nego što nam je Sherriff u svojoj drami iznio. Šta više on nije ni iznio sve što je bezuvjetno morao da iznese, da bi se u poslijeratnoj poplavi ratne literature ovo djelo moglo odvajati od ostalih. Mnogo dalje od njega išao je Nijemac Remarque u svom romanu »Na zapadu ništa novo«, a ni za njega se ne može reći da je povukao konzekvencije iz svojih ratnih iskustava. I jedan i drugi ostaju dužni odgovor na mnoga pitanja, i jedan i drugi se ne usudjuju da na »i« stave točku. Pa ipak Sherriffov »Svršetak puta« može da posluži za razbijanje onih fatalnih zabluda, koje još vladaju kod izvjesnog dijela naivne mladeži kad je u pitanju tobožnja romantika besciljnog ratnog klanja i ono primitivno u stvari lažno čuvstvo koje se naziva — hrabrost. I baš radi toga nije od štete da ga zagrebačko kazalište iznosi, iako možda u literarnom pogledu nije više novum.

Sama izvedba ima izvjesnih nedostataka. U prvom redu predstava je bila i suviše otegnuta, naročito u svom prvom ekspozitivnom dijelu. Držim da ne bi bilo na uštrb samog komada kad bi se malo sažeo i tempo izvodnje ubrzao. Predstava je još više umarala jer se čitava radnja odvija u polumraku. Ne bi škodilo zato da se uredilo tako da malo više svijetla pada niz stepenice u zaklon, kako ne bi bili isključivo upućeni na svijeće. Uopće mislim da su Englezi mnogo bolje riješili problem inscenacije, postavivši onaj ulaz u zaklon na sredinu, tako da se vidjelo u pozadini svijetlo od udaraca granata i raketa, kako to uostalom stoji i u samim uputama autora. Ovako je čitav zaklon naličio na neki podrum i manjkao je osjećaj povezanosti s onim, što se stvarno odigrava pred zaklonom. Zatim igra u cjelini nije bila povezana, iako su pojedine uloge same za sebe bile dobre. Režiser g. Verli kao da je i previše popuštao sklonostima pojedinih glumaca.

G. Badalić kao Stanhope dao je opet jednu od svojih dobrih uloga. Iako bi se možda ta uloga za nekoliko nijansa mogla igrati sa više mekoće i suzdržljivosti, već obzirom na mladost Stanhopa, ipak je u osnovi bila ispravno shvaćena. Savjesno izradjena i diskretno postavljena je uloga g. Sotošeka kao Osborna. Gg. Milanov i Laurenčić dokumentirali su i ovaj put svoj visoki talenat, prvi svojom prirodjenom komikom, u kojoj će svakako postići velike uspjehe, a drugi svojim temperamentom, mladenačkim zanosom i istančanim ukusom za sve psihološke suptilnosti u karakteru svojih junaka. Uloga g. Strahinje Petrovića ovaj put kao da nije bila na visini. Ovaj inače naš simpatični i odlični umjetnik nije mogao da se snadje i ostao je potpuno u pozadini. Epizodnu ulogu kuhara Masona igrao je uvjerljivo g. Tepavac. Gg. Grković i Mirjev i ovaj put slabi.

Prevod g. Jakše Sedmaka dosta slab. Kombinacije riječi kao »strašno lijepo«, »strašno velika raskoš«, »smožan kuhar«, »prilično lijepo ispržen« ne odgovaraju duhu našeg jezika. *M. Durman.*

SLIKARSKI PREGLED: IZLOŽBA BABIĆ, BECIĆ I MIŠE.

Od 9. do 20. studenog ov. god. priređena je u starom umjetničkom paviljonu izložba slikara Babića, Becića i Mišea. U svakom pogledu značila je ova izložba umjetnički događaj prvoga reda, te je već prvi dan otvorenja pobudila značajan i za naše prilike rijedak interes. Ovaj interes je rasao iz dana u dan tako, da

Digitized by Google

se cijela priredba može nazvati punim pravom senzacijonalnom.

Valja svakako podvući utješljivu činjenicu, da je kontakt sa publikom bio od prvog časa uspostavljen, i da je ta ista publika, kojoj se često nepravom predbacuje nehaj, shvatila i primila gotovo oduševljenjem izložene stvari.

Svaki od navedenih slikara prikazao se u zasebnoj prostoriji svojim najnovijim radovima. Spretno podijeljeni prostori podcrtavali su karakteristiku svakog pojedinca, dok je cjelovita priredba jasno pokazivala njihovu nedvoumnu srodnost i njihov zajednički cilj: Slikarstvo u najčišćem smislu. Boja prije svega i nada sve!

U ovoj su izložbi boje sve trojice naših slikara zasvijetlile tako intenzivno, kako još do sada nije nijedan od njih takav intenzitet boje postigao. Od sunčanog treperenja i žara Pelješkog pejsaža preko svježine i djetinje radosti za bojom do zvučnih i snažnih, gotovo dramatskih harmonija bosanskog pejsaža vio se uspješno koloristički kredo izlagača. I prvi posjetioci ugodno iznenađeni upravo ovom svježinom boja, ovim snažnim kolorom kod sve trojice, spontano priznaše umjetnicima: »Pa vi ste drugi, vi ste se pomladili i obnovili.« Odgovor je bio spreman i bio je jednoglasan: »Nismo drugi postali, niti smo se pomladili, jer nam to nije potreba. Nastavljamo suprot anegdota, glupih nacerenih groteska verbalizma i praznog formalizma, logično ispravne slikarske smjernice naših predhodnika. Zabacujemo sve kalupe i stilizacije ili deformacije. Idemo svojim putem. Svaka stagnacija i manira nam je mrska. Voda, za čijim bi sjenama gacali, netrebamo nikakovih. Hoćemo biti svoji i samo slikari... Troje nas je, suputnika ne tražimo, a ponajmanje suputnika ljenivaca ili lakaja. Prvi, da nas prisile na zastajkivanje, a drugi, da nam se pletu među nogama. A svi oni, koji će bez vijuganja udarati istim pravcem, bit će i onako naši suputnici. Pa ako će biti nama blizu, naši će koraci ozvanjati istim ritmom... Ova je izložba tek početak.« *St. V.*

IZLOŽBA PETRA DOBROVICA, NIKOLE DOBROVICA I STIOVICA.

Isti dan, kad je u Zagrebu otvorena izložba trojice hrvatskih slikara Becića, Babića i Mišea, otvorili su svoju izložbu trojica srpskih umjetnika u novom paviljonu Cvijete Zuzorićeve na Kalimegdanu u Beogradu. Petar Dobrović, jedan od najznačajnijih mlađe srpske napredne likovne generacije izložio je svoj opus od 100 slika, izradjenih posljednje tri godine većinom u Dalmaciji. Brat njegov Nikola Dobrović, poznati arhitekt, koji je već izvađao nekoliko uspjelih velikih zadataka u Pragu, izložio je svoje arhitektonske nacrte. Većinom su to nagrađeni radovi prvim nagradama na internacionalnim natječajima. Istaći valja projekt kupališta Bačvica u Splitu, kao i onaj vanredni projekt za regulaciju Terazijskih terasa. Treći izlagač je Stiović, mladi, daroviti skulptur.

Zanimivo je i značajno, da je ova velika i reprezentativna izložba gotovo u cjelokupnoj beogradskoj štampi prve dane prešućena. Ista je štampa dokumentarno zabilježila nedavno porazni slučaj, da je mladi vojvođanski slikar, daroviti Petrov pocijepao u očaju svoje slike kao nepotrebne, kad je njegova izložba na Kalimegdanu uopće ostala nezapažena i neposjećena. Bez komentara! *R.*

MISTIKA I MISTIFIKATORI.

(Polemike II., Velibora Gligorića, Beograd 1930.)

Poslije akcije pok. A. B. Šimića u njegovom »Književniku«, Krležine u »Knj. Republici«, akcija V. Gligorića za postavljanjem stvari na njihovo pravo mjesto specijalno kod Srba, vođena je istom takvom žudnjom za istinom, koja je odlika svih slobodoumnih duhova. »Mistika i mistifikatori« je druga knjižica Gligorićevih polemika u kojoj osvjetljuje Mitrinovićev pokret, nove beogradske romane i posljednji igrokaz Branislava Nušića.

Kao i uvijek aktuelan, Gligorić savjestan i beskompromisan kritik ulazi u srž stvari gledajući ih uvijek pod specijalnom lupom kroz koju prolazi osim književnog i lično pisca. Tim njegove stvari dobivaju specijalnu draž i interesuju poput sretno zamišljenih novela.

Ipak iza svega se osjeća sputana istina često puta nedorečena ali između redaka postavljena kao kod prikaza o Mitrinoviću i Stojanu Živadinoviću, dok kod Aleksandra Ilića piscu »Gluvnih čini« i dovoljno nezapažene drame »Kajanje« izbija skrivena naklonost prema najtalentovanijem pretstavniku isčezle Vinaverove generacije.

Prostorom malena ova knjižica obiluje onim što je uvijek najpotrebnije kod svih kritika i prikaza: istinom. Rad g. Gligorića postaje tako svijetla tačka u

Digitized by Google

našoj poslijeratnoj književnosti, specijalno srpskoj. Ona je književna savjest Beograda a tim je i svaki njegov redak, njegova riječ od osobitog interesa.

BEOGRADSKA »KRITIKA«.
(God. I. knj. II. Beograd, novembar, 1930. sveska I.)

Najžalosnije je kad se mladi ljudi osjete starcima, kad su dvadesetogodišnjaci već senilni i umjesto simpatičnog mladićskog zanosa, oduševljenja za novo, bunta, pokreta i svega što resi naprednu mladost, oni su kašljucavi, drhtavi i napola kreteni.

Senilnost puberteta u književnosti je simptomatičan i bolestan znak! Javljanje takovih mladih ljudi uvijek je beskičmenjaštvo, poltronstvo, epigonstvo i stvaralačka nemoć. Ono je još znak nerazvijenosti sredine, koja im dopušta postojanje za ozbiljniji duhovni život — zasićenost i nezanimanje publike, nedostatak istinskih talenata. — Svagda zamor!

Pojava obnovljene beogradske »Kritike«, Marka Cara, K. N. Milutinovića, Vlad. Bogdanovića, Borivoja Stojkovića i drugih, — ova nemoguća grupacija nedozrelih i »nepunoljetnih« mladića sa pedesetgodišnjacima u cilju pljuvanja i blaćenja svega vrijednijeg i naprednijeg u srpskoj književnosti sramota je za kulturni Beograd i za cjelokupni srpski javni život. Jer dok mladi modernisti, stvarni talenti uistinu nemaju već par godina svoga vlastitoga lista i više ne mogu doći do riječi u časopisima dotle kojekakve literarne ništice tipa K. N. Milutinovića i Vlad. Bogdanovića skupa sa penzioniranim starkeljama prljaju umjetnost svojim duhovnim abortusima.

Šta da se kaže tim mladićima kojima su idoli Bogdan i Pavle Popović, Marko Car, Stanoje Stanojević, Jovan Dučić i Sima Pandurović, kojima savremenu srpsku liriku pretstavljaju Radoslav Dragutinović, Jovan Radulović, Dušan Đukić i slični, a pripovijetku Petar S. Petrović i Marko Rakočević. Naprotiv — Velibor Gligorić im je »drzak i razmetljiv mistifikator«, Miloš Crnjanski »književno žvače« a Ranko Mladenović upropašćuje S. K. Glasnik »držeći se zubima za vetar«. Nadrealisti njima nemaju »veze i osećanja lepog i umetničkog« kao da ga imaju oni, jadna im majka.

Pojava ovog starmalog i poblesavljelog listića šamar je u lice svemu što pošteno i zdravo misli u Beogradu i na književnom je Beogradu da ovaj savez neozbiljnih derana i omatuvljelih staraca onemogući.

Josip Dombaj.

ODABRANE NOVELE SAVREMENE HRVATSKE PROZE.

Izašla je iz štampe knjiga »Savremena hrvatska proza«, (izdanje »Biblioteke savremenih pisaca«, knjiga 1—2.) u redakciji gg. Ljube Wiesnera, Novaka Simića, Husnije Čengića i Branimira Šicela sa fotomontažom na omotu od prof. Ljube Babića. Saradnici su u prvoj knjizi: Miroslav Krleža, August Cesarec, Đuro Vilović, Stevan Galogaža, Luka Perković, Slavko Batušić, Novak Simić, Hasan Kikić i Ljerka Premužić. Knjiga se naručuje kod »Biblioteke savremenih pisaca«, Zagreb, Istarska ul. 9. donja vila, a pretplata iznosi: godišnje Dinara 90.— (dobije se 6 ukusno opremljenih knjiga), polugodišnja dinara 50.—. Cijena prvoj knjizi dinara 30.—. Čekovni račun broj 38271. Ovu prvu knjigu »Biblioteke savremenih pisaca« našim uvaženim čitaocima najtoplije preporučujemo, a u sljedećem broju ćemo o njoj donijeti opširan prikaz.

NAPOMENA UREDNIŠTVA:

Pisma, rukopise i ostale pošiljke za časopis »Književnik« slati: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III.

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Petrinjska ul. 69. III. kat. — Uredjuje redakcioni odbor. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Vladimir Bunoza, Zagreb, Vinogradska cesta broj 62. — Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. — Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d., Zagreb, Marovska ulica 30. — Za tiskaru odgovora R. Polanović, Zagreb, Ilica br. 131.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 05503 1663

Digitized by Google